

Doktori disszertáció

TUSOR PÉTER

**A MAGYAR EGYHÁZI ELIT ÉS RÓMA
KAPCSOLATAINAK ISMERETLEN FEJEZETEI
(1607–1685)**

Témavezető: Dr. R. VÁRKONYI ÁGNES, az MTA doktora, *professor emeritus*

2000

Multa renascentur quæ iam cecidere
(Hor. Ars poet. 70.)

TARTALOM

A felhasznált források és irodalom jegyzéke	VI
Levél- és kéziratári források.....	VI
Publikált források és szakirodalom.....	X
Könyvészeti rövidítések	XLI
Bevezetés	XLII
A római magyar kutatásokról	XLII
A magyar egyházi elit és Róma a katolikus konfesszió-szervezés korában (fogalomtisztázás és célkitűzés).....	XLVII
Metódus és struktúra	LIII
Források és lelőhelyek.....	LVII
I. A pápaság: az Egyházi Állam és a római Kúria a 17. században	I
1. Reformpápaság–barokk pápaság–államegyházak	I
2. A Szentszék és az európai politika	12
2.1. Vervins-től Vesztfáliáig. A pápai hatalomvesztés állomásai	12
2.2. Francia hegemonia és <i>squadron volante</i> . Átmeneti visszatérés a régi nagyhatalmi szerephez: a szent liga megszervezése	20
3. Az Egyházi Állam társadalmi, gazdasági és pénzügyi struktúrái.....	24
3.1. Általános gazdasági/társadalmi tendenciák a kora újkori Itáliában és az Egyházi Államban	24
3.2. A szent kollégium, a pápai udvar és a római társadalom. Struktúrák és mechanizmusok	26
3.3. Pápai államháztartás és nepotizmus.....	32
3.3.1. A pápaság állami bevételei: „biztos és bizonytalan” jövedelmek	32
3.3.2. A pápaság egyházi bevételei	37
3.3.3. A pápai államháztartás kiadásai.....	40
3.3.4. A pápai államháztartás összmérlege	43
3.3.5. A kora újkori patrónus–kliens rendszer spiritualizált csúcsformája: a pápai nepotizmus	45
4. A pápai döntéshozatali mechanizmus és főbb intézményei	53
4.1. A szentszéki kongregációk rendszere.....	54
4.1.1. A római és egyetemes inkvizíció (<i>Santum Officium</i>)	55
4.1.2. A konzisztoriális, a rítus, a zsinati és a többi „sixtusi” kongregáció.....	57
4.1.3. Az „újabb” kongregációk. A <i>Sacra Congregazione de Propaganda Fide</i>	61
4.2. A pápai államtitkárság	67
4.2.1. A pápák személyes adminisztrációjának kialakulása	68
4.2.2. Az államtitkárság a Borghese- és Barberini-korszakban.....	70
4.2.3. A bíboros–államtitkár tiszteinek megszilárdulása.....	73
4.2.4. A hivatali ügymenet	74

4.2.5. Az államtitkárság kapcsolata a brévetitkárságokkal és más kúriai hivatalokkal.....	77
4.3. A pápai nunciatúrák	81
5. Róma és a nemzeti egyházak/államok	89
5.1. Általános tendenciák.....	89
5.2. Koronabíborosok és a „főkegyúri” jog	91
5.3. Róma viszonya a spanyol, francia és német katolicizmushoz	97
5.4. A nemzeti egyházak és a Szentszék kapcsolatainak szervezeti, technikai problémái.....	105
II. A magyar felsőpapság és az Apostoli Szentszék a 15–16. században	110
1. A magyar koronabíborosi „intézmény” kifejlődése és elhalása	110
2. Az egyházi javadalmak betöltése. A magyar királyi „főkegyúri jog”.....	118
3. Róma tervei a magyarországi katolicizmus modernizálására.....	132
III. Pápai közreműködés a katolicizmus magyarországi modernizációjának kezdeteinél	140
1. Az irányítás kérdése: Forgách Ferenc bíborosi kinevezése	140
2. A politikai feltételek megteremtése: II. Mátyás pápai kiközösítése.....	150
IV. A konfliktusok korszaka. A trienti program episzkopalista interpretációja Magyarországon	166
1. A pápai itáliai politika szolgálatában: Pázmány Péter bíborosi kinevezése.....	167
1.1. Habsburg-bíborosjelöltek az 1610–1620-as években	167
1.2. Pázmány Péter nominációja.....	172
2. A pápai politika ellenében: Pázmány római császári követsége	179
3. A konfliktus eszkalálódása: Pázmány állandó római követségének pápai vétója.....	183
4. Kísérlet a magyar klérus és a Kúria kapcsolatainak reformjára, a válság rendezésére: az 1639. évi püspökkari konferencia.....	196
4.1. A konferencia közvetlen előzményei	196
4.2. A napirendi pontok.....	201
4.2.1. A „főkegyúri jog”	202
4.2.2. Annáták és bullataxák.....	204
4.2.3. A római agentúra megszervezése.....	205
4.3. A következmények.....	208
4.4. Az események és Róma	212
4.5. A konferencia eredményei. A bécsi nunciatúra javaslatai a Szentszék részvételére a katolicizmus magyarországi modernizációjában.....	218
4.6. Összegzés.....	223
V. Törekvések Róma bevonására a magyar belpolitikába és a török elleni küzdelemben	226
1. Jakusith György egri püspök római követjárása	226
1.1. Birodalmi és magyar diplomáciai erőfeszítések a harmincéves háború befejező szakaszában.....	226
1.2. Jakusith római útjának előkészületei	230
1.3. Jakusith Rómában. Diplomáciai tárgyalásai.....	235
1.3.1. Az első pápai audiencia: 1645. február 15.....	238

1.3.2. A második pápai audiencia: 1645. február 24.	241
1.3.3. Jakusith harmadik emlékirata a pápához: 1645. március 28. Tárgyalása Francesco Barberini bíborossal	246
1.4. A császári diplomácia római „eredményei” 1645-ben. Jakusith kapcsolata a Habsburg-külfélpviselet tagjaival és követségének köztörténeti jelentősége	248
1.5. Jakusith római követjárásának helye a magyar diplomáciatörténetben. Néhány tanulság	252
2. Kísérlet az önjogú magyar jelenlét megteremtésére a bíborosi kollégiumban	254
2.1. A Habsburg bíborosi ajánlások az 1630/1640-es évek fordulóján. Lippay György prímás közvetlen római kinevezésének terve	254
2.2. A Habsburg nominációs politika az 1640/1650-es évek fordulóján. Lépések a császári jelölés megszerzésére	259
2.3. Próbálkozás a magyar koronabíborosi intézmény feltámasztására a Pálffy Pál nádorral folytatott politikai harc eldöntése érdekében (Lippay prímás <i>extra ordinem</i> nominációja)	266
2.4. Új pápa – új remények. A jezsuita vonal előtérbe kerülése.....	278
2.5. Új uralkodó – Új célok. A bíborosi kinevezés a nemzeti egységpolitika szolgálatában.....	284
3. Szelepchényi György esztergomi érsek bíborosi ambíciói	289
3.1. Az első császári ajánlás és előkészítése	289
3.2. Habsburg bíborosjelöltek az 1660–1670-es években. A bíborosi kinevezések a katolikus államok figyelmének előtérben	292
3.3. Az esztergomi érsek ismét a pápai politika szolgálatában.....	296
3.4. Szelepchényi második császári ajánlása. Párhuzamok és eltérések elődje törekvéseivel	300

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM JEGYZÉKE

LEVÉL- ÉS KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK

ARCHIVIO ALDOBRANDINI, FRASCATI

Documenti Storici, n. 17
Lettere, busta 29–31

ARCHIVIO DELLA CONGREGAZIONE PER LE CAUSE DEI SANTI

Congregationes ordinariae, Litterae et rescripta [Positiones], n. 8497

ARCHIVIO DELLA CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE (ACDF)

Stanza Storica (St.St.), vol. L 7-c
Decreta, vol. 1609

ARCHIVIO ODESCALCHI, ROMA

vol. III D 4

ARCHIVIO SEGRETO VATICANO (ASV)

Archivum Arcis (Armarium I–XVIII)

n. 612. 2858. 5113. 5125

Archivio Concistoriale

Acta Camerarii, vol. 17

Acta Miscellanea, vol. 28

Congregatio Consistorialis, Acta, vol. 1622–1626. 1640–1643. 1664–1666

Archivio della Nunziatura in Vienna

Processi dei Vescovi e degli Abbati, n. 64. 65

Armarium XLV

vol. 29

Epistolae ad Principes

vol. 54. 60. 61

Fondo Borghese

serie III, vol. 43-c. 45-c

Miscellanea (Armadi I–XV)

Armadio I, vol. 11. 12

Armadio III, vol. 47

Segreteria di Stato

Germania, vol. 29. 31. 32. 35. 114. 135. 140. 142. 144. 145. 192. 444. 445. 446

Francia, vol. 92. 309

Lettere dei Cardinali, vol. 12. 13. 50

Lettere dei Particolari, vol. 19

Lettere dei Principi e titolati, vol. 5. 9. 14. 30. 44. 56 I. 62. 63. 64. 66. 82 A. 97. 98

Lettere dei Vescovi e prelati, vol. 25. 34. 39. 41. 52. 62. 63. 64. 66. 67. 69

ARCHIVIO DI STATO (AS) MASSA

Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 38. 39. 65. 66. 69. 78. 87

ARCHIVIO DI STATO (AS) ROMA

Archivio Sforza-Cesarini

Parte I, busta 14. 228. 229. 230. 232

ARCHIVIO STORICO DELLA CONGREGAZIONE PER L'EVANGELIZZAZIONE DEI POPOLI (O DE
PROPAGANDA FIDE)

Scritture

Dalmazia, Miscellanea, vol. 3

BIBLIOTECA ANGELICA, ROMA

ms. III

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA (BAV)

Fondo Barberiniani Latini

vol. 1611. 5929. 5931. 6110. 6112. 6830. 6831. 6834. 6835. 6836. 6839. 6839. 6841. 6842. 6847. 6848. 6849.
6850. 6852. 6886. 6893. 6894. 6896. 6905. 6906. 6922. 6933. 6967. 6970. 6971. 6973. 6974. 6975. 6978.
6980. 6984. 6985. 6988. 6990. 6991. 6992. 6995. 7000. 7001. 7002. 7013. 7014. 7017. 7023. 7024. 7027.
7028. 7037. 7038. 7039. 7043. 7056. 7064. 7066. 7071. 7072. 7076. 7079. 7084

Fondo Boncompagni e Ludovisi

vol. E 7. E 8. E 12. E 13. E 15. E 16. E 98

Fondo Borgia Latini

vol. 376

Fondo Chigi

vol. B I 5. N I 26. N III 72

Fondo Vaticani Latini

vol. 6696. 9712. 9713. 12.106. 12.345

BIBLIOTECA CASANATENSE, ROMA

ms. 2672. 1570 (XVII. 42)

BIBLIOTECA CORSINIANA, ROMA

vol. 677 (35 B 6).^{*} 535 (33 D 21). 536 (33 D 19). 537 (33 D 20)

BIBLIOTECA STATALE SANTA SCOLASTICA (BSSS) SUBIACO

Archivio Colonna,

Carteggio Ascanio, bust. 1607/I

Carteggio Filippo Colonna, bust. 1629

Carteggio Girolamo I, n. 233. 341. 683/1633. 692/1635. 98/1636. 389/1640. 53/1641. 222/1652

Souvrani, bust. BJ. BL

EGRI FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR

Egri Érseki Egyházi Levéltár, 173. cs.

* E forrás átíratát MOLNÁR ANTAL szívességéből használhattam.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA, KÉZIRATTÁR (ELTE EKK)

ms. Ab 50
 Collectio Hevenesiana
 vol. 41
 Collectio Kaprinayana
 vol. A/12–14
 Collectio Prayana
 vol. 32

ESZTERGOMI FŐSZÉKESKÁPTALAN MAGÁNLEVÉLTÁRA

Capsæ ecclesiasticorum
 caps. 14, fasc. 4

FÜRSTLICH LICHTENSTEINISCHE FIDEIKOMIßBIBLIOTHEK, VADUZ

vol. 2-6-27

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR (MOL)

Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Magyar Királyi Kancellária

Litteræ Roma exaratae (A 29), 1. cs.
 Litteræ archiepiscoporum (A 30), 1. cs.
 Propositiones et opiniones (A 33), 5. cs.
 Conceptus expeditionum (A 35), 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. cs.
 Acta Diætæ (A 37), 2. 3. cs.
 Libri regii (A 57), vol. 4. 5.
 Acta particularia (A 94), 6. cs.
 Transylvanica (A 98), 11. 12. cs.

Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma (MKA)

Missiles (E 204), 26. cs.
 Collationes Ecclesiasticæ (E 229), vol. 1. 2.
 Archivum familiæ Rákóczy (E 190), 25. cs.
 Archivum familiæ Wesselényi (E 199), 4. cs.

Családi Levéltárak

Csáky család levéltára (P 71), 64. cs.
 Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108), vol. 452.
 Nádasdy család levéltára (P 507), 12. cs.
 Batthyány család levéltára, Missiles (P 1314), 66. cs.
 Galla Ferenc hagyatéka (P 2088), 7. d.

Mohács utáni Gyűjtemény

Fraknoi Vilmos hagyatéka (R 57), 1. cs.

Mohács előtti Gyűjtemény

Diplomatikai Levéltár, n. 82.616

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA, KÉZIRATTÁR (MTAKK)

ms. 459/9. 4982/1

MORAVSKÝ ZEMSKÝ ARCHIV (MZA)

Rodiný Archiv Dietrichštejnů, karton 433. 438. 439. 442.

ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR, KÉZIRATTÁR

Levelestár

Inchoffer Menyhért levelei [Quart. Lat. 1904]

ÖSTERREICHISCHE NAZIONALBIBLIOTHEK, HANDSCHRIFTENSAMMLUNG

Autographen, ms. 23/96-2

ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV (ÖSTA)

Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)

Familienarchiv Trauttmansdorff, Karton 136. 137

Gräflich Harrach'sches Familienarchiv, Kart. 133. 134. 136. 145. 146. 147. 148. 171. 172

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Allgemeine Urkunden [*päpst. brev. 24. Apr. 1609*]

Geheime Österreichische Staatsregistratur, Kart. 15

Handschriftensammlung, ms. W 290, vol. 12. 13. ms. W 780

Reichshofkanzlei, Protektorat, Fz. 1

Staatenabteilungen, Staatsabteilung Rom,

Hofkorrespondenz, Kart. [Faszikel] 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14

Diplomatische Korrespondenz, Kart. [Fz.] 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 62. 63

Varia, Kart. [Fz.] 7. 8. 9. 11,

Staatenabteilungen, Staatsabteilung Türkei,

Alter Bestand, Kart. 116. 117. 118

Ungarische Akten, Kart. [Fz.] 100. 114. 115. 116. 117. 153. 154. 174. 175. 431

Hofkammerarchiv

Hoffinanz Ungarn, Kart. [Fz.] 156. 157 [R. Nr.]

PANNONHALMI FŐAPÁTSÁGI KÖNYVTÁR, KÉZIRATTÁR

Jesutitica (118), vol. A 35/II

PRÍMÁSI LEVÉLTÁR (PL)

Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV)

n. 148. 154. 169. 174. 204. 235. 1772. 2105

Archivum Sæculare (AS)

Acta protocollata, protocollum G (7)

Acta radicalia, capsula V, n. 45. 519; capsula X, n. 196, 5. 6. 7. 8. 9. 10. 13. 14. 15. 16. 18. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 28. 29. 40. 48. 61. cs.

ŠTÁTNY OBLASTNÝ ARCHÍV (ŠOBA) BRATISLAVA
[POZSONYI ÁLLAMI TERÜLETI LEVÉLTÁR]

Archivum Provinciae Marianae OFM Conv. [Archív Mariánskej Provincije Františkánov], ladula 60, fasc.

PUBLIKÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

- A linczi béke okirattára*, kiad. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1885.
- A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. I: 1448–1715*, kiad. HODINKA ANTAL, Ungvár 1911.
- A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából. I/1: Acta vol 1–12 és SOCG vol. 56–79* (Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia I/1), kiad. SÁVAI JÁNOS, Szeged 1993.
- A római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai* (Fontes rerum Hungaricarum 2), kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1917.
- ACKERMANN KÁLMÁN, *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Életrajzi tanulmányok az ellenreformáció korához*, Budapest 1918.
- ADRIÁNYI GÁBOR, *Der erste Erneuerer des katholischen Lebens nach der Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1493–1568)*, Ecclesia Militans, II, 491–517.
- ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknoi Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam illustrantia” megindítása*, MEV–Regnum 8 (1996) 3, 61–72.
- ADRIÁNYI GÁBOR, *Scitovszky és Simor érsek harca a prímási jogokért*, Ministerio nemzetközi történész konferencia előadásai (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom 1998.
- AGO, RENATA, *Politica economica e credito nell Roma del Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 243–261.
- ALBERIGO, GIUSEPPE, *Cardinalato e collegialità. Studi sull’ecclesiologia tra l’XI e il XIV secolo* (Testi e ricerche di Scienze Religiose 5), Firenze 1969.
- ALBERIGO, GIUSEPPE, *Dinamiche religiose del Cinquecento italiano tra Riforma, Riforma cattolica, Controriforma*, Christianesimo nella Storia 6 (1985) 543–560.
- ALBERIGO, GIUSEPPE, *L’episcopato nel cattolicesimo post-tridentino*, Christianesimo nella Storia 6 (1985) 79–91.
- ALBERIGO, GIUSEPPE, *Studi e problemi relativi all’applicazione del Concilio di Trento in Italia*, Rivista Storica Italiana 70 (1958) 239–298.
- ALBERT, MARCEL, *Nuntius Fabio Chigi und die Anfänge des Jansenismus 1639–1651* (RQ Supplementheft 44), Rom–Freiburg–Wien 1988.
- ALBRECHT, DIETER, *Der Heilige Stuhl und die Kurübertragung von 1623*, QFIAB 34 (1954) 236–249.
- ALBRECHT, DIETER, *Die auswärtige Politik Maximilians von Bayern 1618–1635* (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 6), Göttingen 1962.
- ALBRECHT, DIETER, *Die deutsche Politik Papst Gregors XV. Die Einwirkung der päpstlichen Diplomatie auf die Häuser Habsburg und Wittelsbach 1621/1623* (Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 53), München 1956.
- ALBRECHT, DIETER, *Die kurialen Anweisungen für den Nuntius Rocci zum Regensburger Kurfürstentag 1630*, QFIAB 35 (1955) 282–289.
- ALBRECHT, DIETER, *Richelieu, Gustav Adolf und das Reich* (Janusbücher. Berichte zur Weltgeschichte 15), München–Wien 1959.
- ALBRECHT, DIETER, *Zur Finanzierung des Dreißigjährigen Krieges. Die Subsidien der Kurie für Kaiser und Liga 1618–1635*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 19 (1956) 534–567.
- ALDEA, QUINTÍN, *La neutralidad de Urbano VIII en los años decisivos de la Guerra de los Treinta años (1628–1632)*, Hispania Sacra 21 (1968) 155–178.
- ALMÁSI TIBOR–KOSZTA LÁSZLÓ, *Bánca István bíboros. (1205 k.–1270). (Életrajzi vázlat)*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata. Acta Historica, Szeged 1991, 9–18.
- America pontificia primi seculi evangelizationis 1493–1592. Documenta pontificia ex registris et minutis praesertim in Archivio Secreto Vaticano existentibus I–III* (CAV 27/1–2 és 38), ed. JOSEPHUS METZLER, Città del Vaticano 1991–1995.
- Ämterhandel im Spätmittelalter und im 16. Jahrhundert. Referate eines internationalen Colloquiums in Berlin vom 1. bis 3. Mai 1980*, hrsg. v. ILJA MIECK, Berlin 1984.
- ANDRETTA, STEFANO, *Clemente VIII e la Repubblica di S. Marco: conflittualità e tatticismi*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 77–98.

ANDRETTA, STEFANO, *Venezia e Roma dalla guerra di Candia a Clemente XI*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 393–422.

Antonii Caetani apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I: 1607. II: 1608 Ian.–Mai. III/1 1608 Mai.–Aug. III/2: Johannis Garziae Millini ad cardinalem Burgbesium epistula e legatione apud imperatorem anno 1608 datae (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628/4), ed. ELENA LINHARTOVA, Pragæ 1932–[1937–1940]–1946.

Antonio de Bonfini, Rerum Ungaricarum decades I–IV 1 (Bibliotheca scriptorum medii recentisque ævorum), ed. IVÁNYI BÉLA ET AL., Lipsiæ–Budapestini 1936–1941; *Rerum Ungaricarum decades IV 2, (Appendix, fontes, index)* (Bibliotheca scriptorum medii recentisque ævorum. Series nova), ed. KULCSÁR M.–KULCSÁR P Budapestini 1976.

Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok (MHH I/39), kiad. BERZEVICZY ALBERT, Budapest 1914.

Archivio Segreto Vaticano. Indice de fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca, Città del Vaticano 1998.

Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku X, ed. IVAN KUKULJEVIĆ, Zagreb 1869.

ARTNER EDGÁR, *Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya a mohácsi vést megelőző években (1521–1526)*, Budapest 1926 (klny. Mohács Emlékkönyv, Budapest 1926).

ARTNER EDGÁR, *Okmánytár a pápák török elleni küzdelmeibez*, Kézirat, BOROVÍJÓZSEF ny. teológiai professzor tulajdonában.

BAHLCKE, JOACHIM, *Calvinism and estate liberation movements in Bohemia and Hungary (1570–1620)*, The Reformation in Eastern and Central Europe (St. Andrews Studies in Reformation History, ed. Karin Magg), Aldershot 1997, 73–91.

BAK BORBÁLA, [Recenzió: Vanyó Tibamér, *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786*], LSz 38 (1988) 1, 76–80.

BALANYI GYÖRGY, *Pázmány Péter népszövetségi tervezete*, Katholikus Szemle 47 (1933) 256–268.

BARBICHE, BERNARD, *Clément VIII et la France (1592–1605). Principes et réalités dans les instructions générales et les correspondances diplomatiques du Saint-Siège*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 99–117.

BAROZZI, N.–BERCHET, G., *Le relazioni degli stati Europei lette al senato degli ambasciatori Veneziani nel secolo XVII. Relazioni di Roma I–II*, Venezia 1877–1879.

BARTA GÁBOR, *Vajon kié az ország* (Labirintus), Budapest 1988.

BARTL, PETER, „*Marciare verso Costantinopoli*”. *Zur Türkenpolitik Klemens' VIII*, Sæculum 20 (1969) 44–56.

BARTL, PETER, *Der Türkenkrieg: Ein zentrales Thema der Hauptinstruktionen und der Politik Clemens' VIII*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 67–76.

BAUER, CLEMENS, *Die Epochen der Papstfinanz*, Historische Zeitschrift 138 (1928) 457–503.

BAUMGARTNER, FREDERICK J., *Change and continuity in the French Episcopate. The Bishops and the Wars of Religion 1547–1610* (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies 7), Durham 1986.

BAUMGARTNER, PAUL MARIA, *Von der Apostolischen Kanzlei*, Köln 1908.

BEAL, JOHN P., *The apostolic visitation of a diocese: a canonico-historical investigation*, The Jurist 49 (1989) 347–398.

BEANI, GAETANO, *Clemente IX*, Prato 1893.

BECKER, ROTRAUT, *Aus dem Alltag des Nuntius Malatesta Baglioni. Nichtdiplomatische Aufgaben der Wiener Nuntiatur um 1635*, QFIAB 65 (1985) 307–341.

BECKER, ROTRAUT, *Die Berichte des kaiserlichen und apostolischen Bücherkommissars Johann Ludwig von Hagen an die Römische Kurie (1623–1649)*, QFIAB 51 (1971) 422–465.

BEKE ANTAL–BARABÁS SAMU, I. *Rákóczi György és a Porta. Levelek és okiratok*, Budapest 1888.

BELLARMINO, ROBERTO, *De potestate Summi Pontificis in temporalibus*, Romæ 1610.

BELTRAMI, GIUSEPPE, *Notizie su Prefetti e Referendari della Segnatura Apostolica desunte dai Brevi di Nomina*, Città del Vaticano 1972.

BELVEDERE, RAFFAELE, *La vita della Curia Romana ai primi del '600*, Studi Romani 6 (1958) 534–546.

BENCZÉDI LÁSZLÓ, *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1665)*, Magyarország története 1526–1686, 1155–1272 és 1823–1840.

- BENDA KÁLMÁN, *Bocskai István*, Budapest 1993².
- BENDA KÁLMÁN, *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280.
- BENDA KÁLMÁN–PÉTER KATALIN, *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben* (Előadások a Történettudományi Intézetben 6), Budapest 1987.
- BERG, HENDRICK VAN, *Botschafter des Papstes. 400 Jahre Nuntius in Deutschland*, Berg 1984.
- BERGIN, JOSEPH, *Cardinal de la Rochefoucauld. Leadership and Reform in the French Church*, New Haven–London 1987.
- BERGIN, JOSEPH, *The Making of the French Episcopate 1589–1661*, New Haven–London 1996.
- Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542. Nuntiaturen Verallios und Poggios. Sendungen Farneses und Sfondratos 1541–1544* (Nuntiaturreportage aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/7), hrsg. v. LUDWIG CARDAUNS, Berlin 1915.
- BERNHARD, JEAN, *Das Konzil von Trient und die Bischofswahl*, Concilium 16 (1980) 478–483.
- BERZEVICZY ALBERT, *Beatrix királyné 1457–1508* (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest 1908.
- BIAUDET, HENRI, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648* (Annales Academiae Scientiarum Fennicae B/II/1), Helsingfors 1910.
- BIRELEY, ROBERT, *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981.
- BIRELEY, ROBERT, *The Refashioning of Catholicism 1450–1700. A Reassessment of the Counter Reformation*, Washington 1999.
- BIRREL, T.A., *English Catholics without a Bishop 1655–1672*, *Recusant History. A Journal of Research in post-Reformation Catholic History in the British Islands* 4 (1958) 142–178 (vol. 4, n. 4, 1958 Jan.).
- BITSKEY ISTVÁN, *Megjegyzések Pázmány grazi vitairatairól*, Pázmány Péter emlékezete, 181–196.
- BLAAS, RICHARD, *Das kaiserliche Auditoriat bei der sacra Rota Romana*, MÖStA 11 (1958) 36–152.
- BLAAS, RICHARD, *Das Kardinalprotektorat der deutschen und der österreichischen Nation im 18. und 19. Jahrhundert*, MÖStA 10 (1957) 148–185.
- BLASS, RICHARD, *Die k.k. Agentie für geistliche Angelegenheiten*, MÖStA 7 (1954) 47–89.
- BLET, PIERRE, [Recensio: *Agostino Lauro, Il cardinale Giovanni Battista de Luca. Diritto e riforma nello Stato della Chiesa (1676–1683)*], AHP 32 (1994) 368–370.
- BLET, PIERRE, *Histoire de la Représentation Diplomatique du Saint-Siège des origines à l'aube du XIXe siècle* (CAV 9), Città del Vaticano 1982.
- BLET, PIERRE, *Innocent XI et l'assemblée du clergé de France de 1682. La rédaction du bref „Paternae Charitatis“*, AHP 7 (1969) 328–377.
- BLET, PIERRE, *Jésuites et libertés gallicanes en 1611*, Archivum Historicum Societatis Iesu 24 (1955) 2–26.
- BLET, PIERRE, *Louis XIV et le Saint Siège à la lumière de deux publications récentes*, AHP 12 (1974) 309–338.
- BLET, PIERRE, *Louis XIV et les Papes aux Prises avec le Jansénisme*, AHP 31 (1993) 109–192 és 32 (1994) 65–148.
- BOJANI, F. DE, *Innocent XI sa correspondance avec ses nonces I–III*, Rouless–Rome–Paris–Vienne 1910–1912.
- BOROVÍ JÓZSEF, *Az egyetemalapító Pázmány Péter*, Vigilia 48 (1983) 488–492.
- BORROMEO, AGOSTONIO, *Istruzioni generali e corrispondenza ordinaria dei nunzi: obiettivi prioritari e risultati concreti della politica spagnola di Clemente VIII*, *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605*, 119–234.
- BOSSÁNYI ÁRPÁD, *Regesta supplicationum 1342–1394 I–II*, Budapest 1916–1918.
- BÖHM JÁNOS, *A kardinálisokról*, Egri Egyházmegyei Közlöny, 1905/24, melléklet.
- BRANDT, HANS JÜRGEN, *Zwischen Wahl und Ernennung. Zu Theorie und Praxis der mittelalterlichen Bischofsbestellungen im Spannungsfeld von regnum und sacerdotium*, *Papsttum und Kirchenreform*, 225–233.
- BRATUNĚK, VÁCLAV, *Johann Friedrich Waldstein Erzbischof von Prag (1676–1694)*, *Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte* 72 (1978) 356–369.
- BRAUN, PATRICK, *Der Lausanner Bischof Jean-Baptiste de Strambino (1662–1684) im Urteil der Luzerner Nuntiatur*, *Kirche, Staat und katholische Wissenschaft in der Neuzeit*. Festschrift für Heribert

- Raab zum 65. Geburtstag am 16. März 1988 (hrsg. v. Albert Portmann-Tinguely), Paderborn–München–Wien–Zürich 1988, 59–84.
- BRODERICK, JOHN F., *The Sacred College of Cardinals. Size and Geographical Composition (1099–1986)*, AHP 25 (1987) 7–72.
- BUCSAY MIHÁLY, *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Budapest 1985.
- BUES, ALMUT, „Acta Nuntiaturæ Polonæ”. Zur Erschließung einer Quellengattung für die osteuropäische Geschichte, Zeitschrift für Ostforschung 41 (1992) 386–399.
- BUKOWSKA-GORGONI, CHRISTINA, *Causæ Polonæ coram Sacra Romana Rota XV–XVII sec. Explanatio processuum et regesta documentorum*, Roma 1998.
- Bullarium diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanum Pontificum I–XXIV*, ed. ALOYSIUS TOMASETTI, Torino 1857–1872.
- Bullarium Romanum... [Bullarium... Romanorum Pontificum... collectio] I–XIV*, Romae 1739–1744.
- Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései. Budavár fölszabadításának kétszázados emlék-ünnepi alkalmából közrebocsátva* (Monumenta Vaticana Hungariæ II/2), ed. FRAKNÓI VILMOS, Budapest 1886.
- Bücherverzeichnis zur deutschen Geschichte*, bearb. v. WINFRIED BAUMGART, München 1985.
- CARAVALE, M.–CARACCILO, A., *Lo Stato Pontificio da Martino V a Pio IX*, Torino 1978.
- CÁRCEL ORTÍ, VICENTE, *Estudio histórico-jurídico sobre la visita ad limina Apostolorum*, Relaciones sobre el estado de las diócesis Valencianas I–III (ed. Milagros Cárcel Ortí–Vicente Cárcel Ortí), Valencia 1989, I, 21–212. [A kötet másolatát MOLNÁR ANTALnak köszönöm.]
- Carillo Alfons levelezése és iratai I* (MHH I/32), kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1906.
- Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591–1618) II* (MHH I/41), kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1943.
- CARINCI, G.B., *Documenti scelti dell'archivio della ecc.ma famiglia Caetani di Roma*, Roma 1846.
- CAROCCHI, GIAMPIERO, *Lo Stato della Chiesa nella seconda metà del secolo XVI. Note e contributi*, Milano 1961.
- CARON, P.G., *La rinunzia all'ufficio ecclesiastico nella storia del diritto canonico dall'età apostolica alla Riforma cattolica*, Milano 1946.
- CASELLI, I. PIOLA, *Aspetti del debito pubblico nello Stato pontificio: gli uffici vacabili*, Annali della Facoltà di Scienze politiche dell'Università di Perugia 1 (1973) 98–170.
- CERCHIARI, EMANUELE, *Capellani Papæ et Apostolicæ Sedis Auditores causarum sacri palatii apostolici seu Sacra Romana Rota ab origine ad diem usque 210 septembris 1870 I–IV*, Romæ 1919–1921.
- CHERUBINI, PAOLO, *Mandati della reverenda Camera Apostolica 1418–1802* (Quaderni della Rassegna degli archivi di Stato), Roma 1988.
- CHIOCCHETTA, PIETRO, *Il mondo politico e religioso all'inizio del sec. XVII*, Sacræ Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum, 3–14.
- CHIOMENTIM VASSALLI, D., *Donna Olimpia o il nepotismo ne Seicento*, Milano 1980.
- CIAMPI, IGNAZIO, *Innocenzo X Pamphili e la sua corte*, Roma 1878.
- CIAZZA, PIETRO, *Tra Stato e Papato: Concili provinciali post-tridentini* (Italia Sacra. Studi e Documenti di Storia Ecclesiastica 49), Roma 1992.
- CIPOLLA, CARLO M., *Il declino economico dell'Italia*, Storia dell'economia italiana (Saggi di Storia Economica 1), 605–623.
- CLERGEAC, A., *La Curie et les bénéfiques consistoriaux. Étude sur les communs et menus services 1300–1600*, Paris 1911.
- COGNER, LOUIS, *Das kirchliche Leben in Frankreich*, Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus, 3–119.
- Collectanea e rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivio Capitolino Romæ I* (Institutum Historicum Polonicum Romæ. Elementa ad fontium editiones 14), ed. WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romæ 1965.
- Conciliarum Oecumenicorum Decreta*, ed. JOSEPHUS ALBERIGO–JOSEPHUS A. DOSETTI PERIKLE–P.J. CALUDIUS LEONARDI–PAULUS PRODI, Bologna 1973³.
- Congregazione per le Cause dei Santi. Miscellanea in occasione del IV centenario della Congregazione per le Cause dei Santi (1588–1988)*, Città del Vaticano 1988.
- CONTI, OTTAVIO PIO, *Elenco dei Defensores e degli Avvocati concistoriali dall'anno 598 al 1905 con discorso preliminare*, Roma 1905.

- CONVERSAZIONI, ENRICA, *L'archivio Azzolino conservato dal Comune di Jesi. Inventario*, Iesi 1988.
- COVILLE, H., *Étude su Mazarin et ses démêlés avec la pape Innocent X (1644–1648)* (Bibliothèque de l'École pratique des Hautes Études 210), Paris 1914.
- CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, *I. Rákóczi György 1644-es hadjárata*, HK 80 (1957) 43–76.
- CSELES MÁRTON, *Elucidatio historico-chronologica de episcopatu Transilvaniae*, Romæ 1702; *Descriptio amplitudinis episcopatus Sirmiensis*.
- CSIZMADIA ANDOR, *Die Entwicklung des Patronatsrechtes in Ungarn*, Archiv für Österreichisches Kirchenrecht 25 (1974) 308–327.
- CSUKOVITS ENIKŐ, *A római Szentlélek-Társulat magyar tagjai*, Századok 134 (2000) 211–244.
- CSUKOVITS ENIKŐ, *Demeter*, Korai Magyar Történeti Lexikon 9–14. század (szerk. Kristó Gyula–Engel Pál–Makk Ferenc), Budapest 1994, 165.
- Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605. Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens' VIII* (BDHIR 66), hrsg. v. GEORG LUTZ, Tübingen 1994.
- DELMUEU, JEAN, *Catholicism between Luther and Voltaire. A New View of the Counter-Reformation*, London–Philadelphia 1977.
- DELUMEAU, JEAN, *Political and Administrative Centralization in the Papal State in the Sixteenth Century, The Late Italian Renaissance 1525–1630* (ed. Eric Cochrane), New York 1970, 287–304.
- DELUMEAU, JEAN, *Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVIe siècle I–II* (Bibliothèque de Écoles Françaises d'Athènes et de Roma 124), Párizs 1957–1959.
- DENZLER, GEORG, *Die Propagandakongregation in Rom und die Kirche in Deutschland im ersten Jahrzehnt nach dem westphälischen Frieden. Mit Edition der Kongregationsprotokolle zu deutschen Angelegenheiten, 1649–1657*, Paderborn 1969.
- Der Bischof in seiner Zeit. Bischofstypus und Bischofsideal im Spiegel der Kölner Kirche. Festgabe für Joseph Kardinal Höffner, Erzbischof von Köln*, hrsg. v. PETER BERGLAR–ODILO ENGELS, Köln 1986.
- DESERICZKY, INNOCENTIUS JOSEPHUS, *De initiis ac maioribus Hungarorum commentaria I–V*, Budapest 1748–1760.
- Die Gegenreformation in Innerösterreich als politisches, kirchenpolitisches und theologisches Problem*, hrsg. v. FRANCE M. DOLINAR–M. LIEBMANN–H. RUMPLER–L. TAVANO, Graz–Wien–Köln 1994.
- Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198), hrsg. v. WOLFGANG REINHARD–HEINZ SCHILLING, Heidelberg 1995.
- Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung* (Handbuch der Kirchengeschichte 5), hrsg. v. WOLFGANG MÜLLER–QUINTIN ALDEA–HERIBERT RAAB–BURKHART SCHNEIDER ET AL., Freiburg–Basel–Wien 1970.
- Die Nuntiatur am Kaiserhofe. I: Germanico Malaspina und Filippo Sega (Giovanni Andrea Caligari in Graz)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IIIa/2/1 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 10), hrsg. v. JOSEPH SCHWEIZER, Paderborn 1905.
- Die Nuntiatur am Kaiserhofe. II: Antonio Puteo in Prag 1587–1589* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 3a/2/2 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 14), hrsg. v. JOSEPH SCHWEIZER, Paderborn 1912.
- Die Nuntiatur am Kaiserhofe. III: Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 3a/2/3 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 18), hrsg. v. JOSEPH SCHWEIZER, Paderborn 1919.
- Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken II/1), hrsg. v. S. STEINHERZ, Wien 1897.
- Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1606)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IV/3), hrsg. v. ARNOLD OSKAR MEYER, Berlin 1915.
- Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert. I: K. Mathias bis K. Ferdinand III. II: K. Leopold* (Fontes Rerum Austriacarum 26–27), hrsg. v. JOSEPH FIEDLER, Wien 1866–1867.
- Dizionario Biografico degli Italiani 1–53*, ed. ISTITUTO DELLA ENCICLOPEDIA ITALIANA, Roma 1961–1999.

Documenta Polonica ex Archivio Parmensi (Institutum Historicum Polonicum Romæ. Elementa ad fontium editiones 22), ed. VALERIANUS MEYSZTOWICZ–WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romæ 1970.

DONNELLY, JOHN PATRICK, *Antonio Possevino S. J., as Papal Mediator between Emperor Rudolf II and King Stephan Bathory*, Archivum Historicum Societatis Iesu 69 (2000) 3–56.

DUSSEL, ENRIQUE, *Die Bischofsernennungen in ersten Jahrhundert des Patronats in Latein-amerika (1504–1620)*, Concilium 8 (1972) 538–542.

DÜMMERTH DEZSŐ, *Incoffert Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában 1641–1648. A magyar forráskritikai történetírás megszületése és a Jézus Társaság megbíúsult reformja* (A Budapest Egyetemi Könyvtár Kiadványai 38), Budapest 1977 (klny. Filológiai Közlöny 1976/2).

Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet. I: Zur Konziliengeschichte. II: Zur Refomationsgeschichte, hrsg. von W. BRANDMÜLLER–H. IMMENKÖTTER–E. ISERLOH, Paderborn–München–Wien–Zürich 1988.

ECKHARDT FERENC, *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935.

EHSES, STEPHAN, *Papst Urban VIII. und Gustav Adolf*, HJ 16 (1895) 336–341.

EICKHOFF, EKKEHARD, *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*, München 1970.

EMBER GYŐZŐ, *Az újkori magyar közigazgatás története Mobáctól a török kiűzéséig*, Budapest 1946.

ENGEL PÁL, *Alsáni Bálint*, Művészet Zsigmond korában 1387–1437 I (szerk. Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde) Budapest 1987, 405–408.

EÖRDÖGH ISTVÁN, *A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja Levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803–1903*, Szeged 1992.

Epistole ad principes. I: Leo X–Pius IV (1513–1565). II: Pius V–Gregorius XIII. (1566–1585). III: Sixtus V–Clemens VIII. (1585–1605) (CAV 28–29 és 41), ed. LUIGI NANNI, Città del Vaticano 1992–1997.

Epistole... Petri Pázmány, ed. IACOBUS FERDINANDUS MILLER, Buda 1822.

Erdélyi és bódoltsági jezsuita missziók. I/1: 1609–1616. I/2: 1617–1625 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1–2), kiad. BALÁZS MIHÁLY–FRICSY ÁDÁM–LUKÁCS LÁSZLÓ–MONOK ISTVÁN, Szeged 1990.

ERDÉLYI GABRIELLA, *A helytartósághoz vezető út: Egy magyar főúr I. Ferdinánd oldalán a középkori Magyarország kettészakadásának éveiben. Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése (1526 szeptember–1532 október)* (Szakdolgozat, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék), Budapest 1996.

Erdélyországi követek jelentései VIII. Kelemen pápa idejéből (Monumenta Vaticana II/3), kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1909.

ERDŐ PÉTER, *A „nagyobb és kisebb pátriárkák” megkülönböztetésének gyökerei a középkori egyházi jogi szóhasználatban*, Kezds és újakezds c. konferencia (Strigonium Antiquum 2, szerk. Beke Margit), Budapest 1993, 31–37.

ERDŐ PÉTER, *A pápaság és a magyar királyság Zsigmond király idején (1387–1437)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 83–95.

ERDŐ PÉTER, *A püspöki kar szerepe a modern államban*, Vigilia 63 (1998) 2–8.

ERDŐ PÉTER, *Egyházi jog*, Budapest 1992.

ERDŐ PÉTER, *Il potere giudiziario del primate d'Ungheria*, Apollinaris 53 (1980) 272–292. 54 (1981) 213–231.

ÉRSZEGI GÉZA, *A római kúria levéltárai*, LSz 28 (1978) 321–339.

FAZEKAS ISTVÁN, *Adalékok a fraknoi uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7 (szerk. Benda Kálmán–Szabó András), Budapest 1994, 126–145.

FAZEKAS ISTVÁN, *Galla Ferenc „Pálos missziók Magyarországon” című kiadatlan munkája*, Pálos rendtörténeti tanulmányok (Varia Paulina 1, szerk. Sarbak Gábor), Csorna 1994, 219–228.

FAZEKAS ISTVÁN, *Kísérlet a trentói zsinat batározatainak kibírdetésére Magyarországon*, R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére, Budapest 1998, 154–164.

FEINE, H. E., *Kirchliche Rechtsgeschichte. I: Die Katholische Kirche*, Köln–Wien 1972.

FELDKAMP, MICHAEL F. (Hrsg.), *Studien und Texte zur Geschichte der Kölner Nuntiatur. I: Die Kölner Nuntiatur und ihr Archiv. Eine bebírdengeschichtliche un quellenkundliche Untersuchung. II: Dokumente und*

Materialien über Jurisdiction, Nuntiaturspengel, Hausbalt, Zerimonielle und Verwaltung der Kölner Nuntiatur (1584–1794). III: Inventar des Fonds „Archivio della Nunziatura di Colonia“ im Vatikanischen Archiv (CAV 30–32), Città del Vaticano 1993–1995.

FELDKAMP, MICHAEL F., *Bullen von Nuntien und Legaten: Zum Sprachgebrauch des Terminus „Bulle“ in der Frühen Neuzeit*, RHM 34–35 (1992–1993), 133–138.

FELDKAMP, MICHAEL F., *Das breve „Zelo Domus Dei“ vom 26. November 1648. Edition*, AHP 31 (1993) 293–305.

FELDKAMP, MICHAEL F., *Die Erforschung der Kölner Nuntiatur: Geschichte und Ausblick. Mit einem Verzeichnis der Amtsdaten der Nuntien und Administratoren (Interimsverwalter) der Kölner Nuntiatur (1584–1794)*, AHP 28 (1990) 201–283.

FELDKAMP, MICHAEL F., *Die europäischen Nuntiatoren in der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der Luzerner Nuntiatur*, Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte 88 (1994) 27–48.

FELDKAMP, MICHAEL F., *Die Rechnungsbücher aus der Abbreviatur der Kölner Nuntien Lucini, Bellisomi und Pacca*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 78 (1991) 81–96.

FELDKAMP, MICHAEL F., *Die Tribunal- und Gebührenordnung der Nuntiatur Madrid aus dem Jahre 1611*, AHP 30 (1992) 363–384.

FELDKAMP, MICHAEL F., *Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien Ende des 17. Jahrhunderts*, QFIAB 71 (1991) 482–508.

FELICI, GUGLIELMO, *La reverenda Camera Apostolica. Studio storico-giuridico*, Città del Vaticano 1940.

FELLNER, THOMAS-KRETSCHMAYR, HEINRICH, *Die Österreichische Zentralverwaltung. I: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei (1749). 1: Geschichtliche Übersicht* (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 5/1/1), Wien 1907.

Festschrift Franz Loidl zum 65. Geburtstag I–III (Sammlung „aus Christentum und Kultur“ Sonner Band 1–3), hrsg. v. VIKTOR FIEDLER–ELISABETH KOVÁCS, Wien 1970–1971.

FINK, KARL AUGUST, *Das Archiv der Sacra Pœnitentiaria Apostolica*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 83 (1973) 88–92.

FINK, KARL AUGUST, *Untersuchungen über die päpstlichen Breven des 15. Jahrhunderts*, RQ 43 (1935) 55–86.

FINK, URBAN, *Die Luzerner Nuntiatur 1586–1873. Zur Behördengeschichte und Quellenkunde der päpstlichen Diplomatie in der Schweiz* (CAV 40 = Luzerner Historische Veröffentlichungen 32), Luzern–Stuttgart 1997.

FOKCINSKI, HIERONIM, *Le realzioni concistoriali nel cinquecento*, AHP 18 (1980) 211–261.

FOKCINSKI, HIERONIM, *Propozycje konsystorialne w XVI. wieku (Omówienie. Teksty polskie)* (Studia Ecclesiastica 18. Historica II. Fontium Textus 2), Rzym 1994.

FORTUZZI, CINZIA, *Biblioteca Barberina. La libreria di Urbano VIII e Francesco Barberini*, Roma 1994.

FOSI, IRENE, *Sovranità, Patronage e Giustizia: Suppliche e lettere alla corte Romana nel primo Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 207–241.

Fraknói Vilmos negyed-százados irodalmi munkássága 1861–1885, Budapest 1886.

FRAKNÓI VILMOS, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig* Budapest 1895.

FRAKNÓI VILMOS, *Erdődy Bakócz Tamás élete* (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest 1899.

FRAKNÓI VILMOS, *Három magyar bíbornok-jelölt a XVI. században*, Új Magyar Sion 5 (1874) 81–100.

FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel I–III*, Budapest 1901–1903.

FRAKNÓI VILMOS, *Mátyás király és Simon patrasi érsek*, Századok 29 (1895) 498–505.

FRAKNÓI VILMOS, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*, Budapest 1899.

FRAKNÓI VILMOS, *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1886.

FRAKNÓI VILMOS, *Várad felszabadítása és XII. Ince pápa*, Róma 1892.

FRAKNÓI VILMOS, *XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. A vatikáni levéltár diplomáciai irományai alapján*, Budapest 1886.

FRAKNÓI, WILHELM, *Papst Innozenz XI. und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft*, Freiburg i. Breisgau 1902.

- FRANKL VILMOS, *Pázmány diplomatai küldetése Rómába (1632)*, Új Magyar Sion 2 (1871) 721–736. 801–813. 881–895.
- FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest 1868–1872.
- FRANZEN, AUGUST, *Der Wiederaufbau des kirchlichen Lebens im Erzbistum Köln unter Ferdinand von Bayern Erzbischof von Köln 1612–1650* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 69/71) Münster 1941.
- FRANZEN, AUGUST, *Die Romberichte der Kölner Erzbischöfe im 17. Jahrhundert*, RQ 53 (1958) 185–220.
- FRANZEN, AUGUST, *Eine Krise der deutschen Kirche im 17. Jahrhundert?*, RQ 49 (1954) 56–111.
- FRÁTER JÁNOSNÉ, *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 70), Budapest 1974.
- FRÁTER JÁNOSNÉ, *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949)* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 52), Budapest 1966.
- FRENZ, THOMAS, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527)* (BDHIR 63), Tübingen 1986.
- FREZZA, FILIPPO, *Dei Camerari segreti e d'Onore del Summo Pontefice memorie storiche*, Roma 1884.
- FÜRST, CARL GEROLD, *Cardinalis. Prolegomena zu einer Rechtsgeschichte des Römischen Kardinalskollegium*, München 1967.
- FÜRST, CARL GEROLD, *Die „Geborenen“ Kardinäle*, Zeitschrift für Katholische Theologie 88 (1966) 51–74.
- GALLA FERENC, *A pálosrend reformálása a 17. században*, Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–1941, 123–223.
- GALLA FERENC, *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Vác 1935.
- GALLA FERENC, *Ferences bittérítés Magyarországon és Erdélyben a 17. és 18. században*, kézirat (lásd MOL).
- GALLA FERENC, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél*, Vác 1936.
- GALLA FERENC, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klly. Levéltári Közlemények 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947.
- GALLA FERENC, *Otrokocsi Fóris Ferenc gályarab Rómában*, MEV–Regnum 10 (1998) 1–2, 185–202 [kiad. BORÓVI JÓZSEF].
- GALLA FERENC, *Pálos missziók Magyarországon*, kézirat (lásd MOL).
- GALLA FERENC, *Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye*, Notter Antal Emlékkönyv, 561–587.
- GANZER, KLAUS, *Das Konzil von Trient und die Annaten*, Römische Kurie, Kirchliche Finanzen, I, 215–247.
- GANZER, KLAUS, *Das Konzil von Trient und die theologische Dimension der katholischen Konfessionalisierung*, Die Katholische Konfessionalisierung, 50–69.
- GANZER, KLAUS, *Die Entwicklung des auswärtigen Kardinalats im hohen Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte des Kardinalskollegiums vom 11 bis 13 Jahrhundert* (BDHIR 26), Tübingen 1963.
- GANZER, KLAUS, *Die Trienter Konzilsbeschlüsse und die päpstliche Bemühungen um ihre Durchführung während des Pontifikats Clemens' VIII*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 15–33.
- GANZER, KLAUS, *Vertretung der Gesamtkirche auf dem Konzil von Trient? Die Stellung der Prokuratoren abwesender Bischöfe auf der dritten Tagungsperiode des Konzils (1562–1563)*, Ecclesia Militans, I, 253–277.
- GANZER, KLAUS, *Zur Frage der sogenannten „geborenen“ Kardinäle von Vendome*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 78 (1967) 340–345.
- GARMS-CORNIDES, ELISABETH, *Scene e attori della rappresentazione imperiale a Roma nell'ultimo Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 509–535.
- GASS, S.F., *Ecclesiastical Pensions. An Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 157), Washington 1942.
- GATZ, ERWIN, *Das Collegium Germanicum und der Episkopat der Reichskirche nach 1648*, RQ 83 (1988) 337–344.
- GATZ, ERWIN, *Das Kardinalskollegium. Überlegungen zur Geschichte des päpstlichen „Senates“*, Theologisch-praktische Quartalschrift 134 (1986) 366–374.

GELMI, JOSEF, *Die Minutanten im Staatssekretariat Benedikts XIV. (1740–1758)*, Papsttum und Kirchenreform, 537–562.

GEMMITI, D., *Il processo per la nomina dei Vescovi. Ricerche sull'elezione dei Vescovi nel sec. XVII*, Napoli 1989.

GENNARO, GIUSEPPE DE, *La crisi della monarchia spagnola e la diplomazia Pontificia (1665–1673)*, Torino 1994.

GERICS JÓZSEF–LADÁNYI ERZSÉBET, *A Szentszék és a magyar állam a 11. században*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 9–21.

Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv I–V (Inventare Österreichischer Staatlicher Archive 5), hrsg. v. LUDWIG BITTNER, Wien 1936–1940.

GILMANN, F., *Die Resignation der Benefizien*, Archiv für Katholisches Kirchenrecht 80 (1900) 50–79. 346–378. 523–569. 665–788. 81 (1901) 223–242. 433–460.

Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről 1603–1623 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 7), kiad. VERESS ENDRE[–BENDA KÁLMÁN], Szeged 1983.

GIUSTI, MARTINO, *Studi sui registri di bolle papali* (CAV 1), Città del Vaticano 1968.

GNAVI, ALESSANDRO, *Carriere e Curia Romana: L'uditorato di Rota (1472–1870)*, Mélanges... Italie et Méditerranée 106 (1994) 161–202.

GOETZ, HELMUT, *Die Nuntiaturrechnungen des 16. Jahrhunderts als Komplementärquelle zur Geschichtsschreibung*, QFIAB 53 (1963) 214–226.

GOLDSCHMIDT, B.A., *Lebensgeschichte des Kardinal-Priesters Franz Wilhelm, Grafen von Wartenberg, Fürstbischof von Osnabrück und Regensburg, Minden und Verden*, Osnabrück 1866.

GOYENECHÉ, S., *De iure praecedendi patrum cardinalium proprio*, Apollinaris 32 (1959) 129–141.

GÖLLER, EMIL, *Die Kommentatoren der päpstlichen Kanzleiregeln vom Ende des 15. bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, Archiv für Katholisches Kirchenrecht 84 (1905) 441–460. 85 (1906) 20–34. 259–265.

GÖLLER, EMIL, *Die päpstliche Pönitentiarie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V I–II*, Roma 1907–1911.

GRADAUER, PETER, *Fragen um das Patronatsrecht in Österreich unter besonderer Berücksichtigung der Diözese Linz*, Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 18 (1967) 164–177.

GRADI, ANDREA, *La fiscalità pontificia tra medioevo ed età moderna*, Società e Storia 33 (1986) 509–557.

GRADI, ANDREA, *Lo Stato in provincia. L'amministrazione della Legazione di Bologna durante il regno di Sisto V (1535–1590)* (Istituto per la Storia di Bologna. Collana Studi e Ricerche, n.s. 2), Bologna 1994.

GRAMATOWSKI, WIKTOR, *Il fondo liturgico più antico dell'archivio della S. Congregazione dei Riti (1588–1700)*, AHP 13 (1975) 401–424.

GREENGRASS, M., *Aristocracy and Episcopacy at the End of the Wars of Religion in France: the Duke of Montmorency and the Bishopsrics of Languedoc*, Miscellanea Historiae Ecclesiae 8 (Colloque de Strasbourg Septembre 1983) (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 72, ed. Bernard Vogler), Bruxelles–Louvain–Louvain-la-Neuve 1987, 356–363.

GREGOROVIVS, FERDINAND, *Urban VIII. im Widerspruch zu Spanien und dem Kaiser*, Stuttgart 1879.

GRISAR, JOSEPH, *Die Reform der „reservatio casuum“ unter Papst Clemens VIII*, Saggi Storici intorno al Papato (Miscellanea Historiae Pontificiae 21), Roma 1959, 305–385.

GRISAR, JOSEPH, *Francesco Ingoli über die Aufgaben des kommenden Papstes nach dem Tode Urbans VIII. (1644)*, AHP 5 (1967) 289–324.

GRISAR, JOSEPH, *Maria Wards Institut vor römischen Kongregationen (1616–1630)* (Miscellanea Historiae Pontificiae 27), Rom 1966.

GRISAR, JOSEPH, *Päpstliche Finanzen, Nepotismus und Kirchenrecht unter Urban VIII*, Xenia Piana (Miscellanea Historiae Pontificiae 7), Roma 1943, 205–366.

GUAITOLI, R., *Donna Olimpia protettrice delle prostitute*, Lazio 15 (1979) 187–205.

GUALDO, GERMANO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano* (CAV 17), Città del Vaticano 1989.

GUTIÉRREZ, A. M., *El papa Gregorio XV y sus relaciones con España*, Granada 1982.

GYENIS ANDRÁS, *A jezsuita rend generálisai. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok* (Publicationes ad Historiam Societatis Iesu in Hungaria Illustrandam. Lucubrationes 2), Budapest 1935.

HAJNAL ISTVÁN, *Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka* (Esterházy Miklós nádor iratai. 1: Kormányzattörténeti iratok), Budapest 1930.

HAMMERMAYER, LUDWIG, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats von Paul V. bis Immoenz X. (1605 bis 1655)*, RQ 55 (1960) 157–202.

HAMMERMAYER, LUDWIG, *Römische Kurie und Postreformatrischer Katholizismus in England. Bemerkungen zu Organisation und Rechtsstatus der Mission im 16. und 17. Jahrhundert (ca. 1558–1688)*, Papsttum und Kirchenreform, 405–441.

HANUY FERENC, *Kutatás Pázmány levelei után*, Religio 67 (1908) 310–312. 325–327. 341–343. 358–361.

HARGITTAY EMIL, *A Campianus-fordítás és Pázmány írói pályakezdése*, ItK 103 (1999) 661–665.

HARGITTAY EMIL, *A politikai elmélet Pázmány tevékenységének hátterében*, Pázmány Péter emlékezete, 405–448.

HARGITTAY EMIL–VARGA ÁGNES, *A hitvitától a gyakorlati politikáig (Pázmány Péter politikai pályájának alakulása)* (Észmei és stilsztikai kérdések a régi magyar prózában, szerk. Bitskey István et al.), Debrecen 1978, 102–114.

HARTMANN, GERHARD, *Der Bischof: seine Wahl und Ernennung. Geschichte und Aktualität* (Grazer Beiträge zur Theologiegeschichte und Kirchlichen Zeitgeschichte 5), Graz–Köln–Wien 1990.

HASKELL, F., *Patrons and Painters. A Study in the relations between Italian Art and Society in the Age of Baroque*, New York–London 1971.

HAYDEN, J.M., *The Social Origins of the French Episcopacy at the Beginning of the 17. Century*, French Historical Studies 10 (1977) 27–40.

HERDE, PETER, *Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbreve und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts I* (BDHIR 31), Tübingen 1970.

HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 1), München 1973².

Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi III–V, ed. GUILIEMUS VAN GULIK–CONRADUS EUBEL–PATRICIUS GAUCHAT–REMIGIUS RITZLER–PRIMINUS SEFRIN, Monasterii–Patavii 1923–1952.

HILLER ISTVÁN, *A kápolna követei*, Holmi 8 (1995) 1153–1158.

HILLER ISTVÁN, *A Vatikán és Magyarország*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 135–170.

HILLER ISTVÁN, *Csáky István lengyelországi követjárása*, TSz 31 (1989) 192–207.

HILLER ISTVÁN, *Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645* (Esterházy-Studien 1), Wien–Köln–Weimar 1992.

HOBERG, HERMANN, *Das Konzil von Trient und die Osnabrücker Synodaldedrete des 17. Jahrhunderts*, Das Weltkonzil von Trient. Sein Werden un Wirken I–II (hrsg. v. Georg Schreiber), Freiburg 1951, II, 371–386.

HOBERG, HERMANN, *Die Antrittsdaten der Rotarichter von 1566 bis 1675*, RQ 48 (1953) 210–224.

HOBERG, HERMANN, *Inventario dell'archivio della Sacra Romana Rota (sec. XIV–XIX)* (CAV 34), ed. JOSEF METZLER, Città del Vaticano 1996.

HODINKA ANTAL, *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1910.

HODINKA ANTAL, *A Római levéltárak*, Budapest 1916–1918 (BOSSÁNYI, *Regesta supplicationum* c. munkájába inkorporálva: I, 7–165. II, 7–148).

HODINKA ANTAL, *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből* (Értekezések a Történeti Tudományok Köreiből 17/3), Budapest 1898.

HOFMEISTER, PHILIPP, *Die Kardinalprotektoren der Ordensleute*, Theologische Quartalschrift 142 (1962) 425–464.

HOLL BÉLA, *Ferenczffy Lőrinc egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Budapest 1980.

HÓMAN BÁLINT, *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon* (A magyar történettudomány kézikönyve I/3a), Budapest 1925.

HOOK, JUDITH A., *Urban VIII. Die Paradoxie der geistlichen Monarchie*, Europas Fürstenhöfe 1400–1800 (hrsg. v. A.G. Dickens), Graz–Wien–Köln 1978, 213–231.

HUBER, NORBERT, *Österreich und der Hl. Stuhl vom Ende des spanischen Erbfolgekrieges bis zum Tode Papst Klemens' XI (1714–1721)* (AÖG 126), Wien 1967, 27–35.

- HUDITA, I., *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie (1635–1683)*, Paris 1927.
- Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremite de urbe Roma instrumenta et priorum registra* (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2), ed. LORENZ WEINRICH, Roma–Budapest 1999.
- HUSZÁR ELEMÉR, *A visitatio liminum*, Hittudományi Folyóirat 15 (1904) 480–539. 696–752.
- HUSZTI DÉNES, *Olasz–magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban*, Budapest 1941.
- HÜLS, RUDOLF, *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms 1049–1130* (BDHIR 48), Tübingen 1977.
- HYNES, H.C., *The Privileges of Cardinals* (Catholic University Studies in Canon Law 217), Washington 1945.
- I documenti del processo di Galileo Galilei* (CAV 21), ed. SERGIO M. PAGANO–ANTONIO G. LUCIANI, Città del Vaticano 1984.
- III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549) (MHH I/16), kiad. ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1879.
- ILARI, ANNIBALE, *I Cardinali Vicari. Cronologia bibliografica*, Roma 1962.
- INCHOFFER, MELCHIOR, *Annales ecclesiastici regni Hungariae... I 1*, Posonii 1795².
- INCISA DELLA ROCCHETTA, GIOVANNI, *Gli appunti autobiografici d'Alessandro VII nell'Archivio Chigi*, Mélanges Eugène Tisserant VI/1 (Studi e Testi 236), Città del Vaticano 1964, 439–457.
- INFELISE, MARIO, *Gli avvisi di Roma. Informazione e politica nel secolo XVII*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 189–205.
- IODICE, MARIA GARZIA, *Il cardinal Francesco Barberini*, Roma 1965.
- JADIN, LOUIS, *Les actes de la Congregation Concistoriale concernant les Pays Bass, la principauté de Liège et la Franche-Comté 1593–1797*, Rome 1935.
- JAITNER, KLAUS (Hrsg.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605 I–II* (Instructiones pontificum Romanorum), Tübingen 1984.
- JAITNER, KLAUS (Hrsg.), *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Instructiones pontificum Romanorum), Tübingen 1997.
- JAITNER, KLAUS, *De officio primario summi pontificis. Eine Denkschrift Kardinal Bellarmins für Papst Clemens VIII. (Sept./Okt. 1600)*, Römische Kurie, Kirchliche Finanzen, II, 377–403.
- JAITNER, KLAUS, *Die päpstliche Kirchenreformpolitik von Gregor XIII. bis Gregor XV. (1572–1623)*, Die Gegenreformation in Innerösterreich, 280–288.
- JAITNER, KLAUS, *Il nepotismo di Clemente VIII (1592–1605): il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini*, Archivio Storico Italiano 146 (1988) 57–93.
- JAKAB ANTAL, *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században* (Erdélyi Tudományos füzetek 172), Kolozsvár 1944.
- JAKÓ ZSIGMOND, *Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező*, [IDEM], Társadalom, egyház, művelődés (METEM Könyvek 18), Budapest 1997, 359–382.
- JASCHKE, HELMUT, „Das persönliche Regiment” Clemens' VIII. Zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats, RQ 65 (1970) 133–144.
- JEDIN, HUBERT –ALBERIGO, GIUSEPPE, *Il tipo ideale di vescovo secondo la riforma cattolica*, Brescia 1985.
- JEDIN, HUBERT, *Das Bischofsideal der Katholischen Reformation. Eine Studie über die Bischofsspiegel vornehmlich des 16. Jahrhunderts*, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte II, 75–117.
- JEDIN, HUBERT, *Das Konzil von Trient und die Reform der liturgischen Bücher*, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte, II, 499–525.
- JEDIN, HUBERT, *Das Papsttum und die Durchführung des Tridentinums (1565 bis 1605)*, Reformation. Katholische Reform und Gegenreformation, 521–560.
- JEDIN, HUBERT, *Europäische Gegenreformation und konfessioneller Absolutismus (1605–1655)*, Reformation. Katholische Reform und Gegenreformation, 650–683.
- JEDIN, HUBERT, *Geschichte des Konzils von Trient I–V*, Freiburg 1950–1975.
- JEDIN, HUBERT, *Katholische Reform oder Gegenreformation?*, Luzern 1946.
- JEDIN, HUBERT, *Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. I: Kirchengeschichtsschreibung. Italien und das Papsttum. Deutschland, Abendland und Weltkirche. II: Konzil und Kirchenreform*, Freiburg–Basel–Wien 1966.

- JEDIN, HUBERT, *Kirchengeschichte als Heilsgeschichte?* Kirche des Glaubens, Kirche der Geschichte, I, 37–48.
- JEDIN, HUBERT, *Nuntiaturreporte und Durchführung des Konzils von Trient*, QFIAB 53 (1963) 180–213.
- JEDIN, HUBERT, *Papst Innozenz XI. Verteidiger des christlichen Abendlandes*, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte, I, 287–291.
- JEDIN, HUBERT, *Propst G.B. Barsotti, seine Tätigkeit als römischer Agent deutscher Bischöfe (1638–1655) und seine Sendung nach Deutschland (1643–1644)*, RQ 39 (1931) 377–425.
- JEDIN, HUBERT, *Vorschläge und Entwürfe zur Kardinalsreform*, Kirche des Glaubens, Kirche der Geschichte, II, 118–147.
- JEDIN, HUBERT, *Zur Aufgabe des Kirchengeschichtsschreibers*, Kirche des Glaubens, Kirche der Geschichte, I, 23–35.
- Jezsuita okmánytár. I/1–2: Erdély és Magyarországot érintő iratok 1601–1606* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34), kiad. BALÁZS MIHÁLY–KRUPPA TAMÁS–LÁZÁR ISTVÁN DÁVID–LUKÁCS LÁSZLÓ, Szeged 1995.
- Jobannes de Thurócz, Chronica Hungarorum* (Bibliotheca scriptorum medii recentisque ævorum. Series nova), ed. GALÁNTAI GY.–KRISTÓ GY., Budapest 1985.
- Jobannis Stephani Ferrerii nuntii apostolici apud imperatorem epistulæ et acta. I/1: 1604 Ian.–Iul.* (Epistulæ et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628/3), ed. ZDENĚK KRISTEN, Pragæ 1944.
- JOHN M. HEADLEY–JOHN B. TOMARO (eds.), *San Carlo Borromeo: Catholic Reform and Ecclesiastical Politics in the Second Half of the Sixteenth Century*, Cranbury 1988.
- JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története (1608–1699)* (Csanádvármegyei Könyvtár 29), Szeged 1936.
- JÜRGENMEIER, FRIEDHELM, *Franz Wilhelm von Wartenberg, Bischof von Osnabrück. Wahl und Informativprozess 1625–1626*, Papsttum und Kirchenreform, 477–487.
- JÜRGENMEISTER, F., *J.F. Schönborn (1605–73) und die Römische Kurie*, Mainz 1977.
- KARL PFAFF, *Beiträge zur Geschichte der Abendmahlbulle vom 16–18. Jh.*, RQ 38 (1930) 23–76.
- KÁROLYI ÁRPÁD, *Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez*, Századok 11 (1878) 591–617. 687–732. 790–840.
- KÁROLYI ÁRPÁD, *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163.
- KARTTUNEN, LIISI, *Les nonciatures apostoliques permanentes de 1650 à 1800* (Annales Academiae Scientiarum Fennicae B/V/3), Genève 1912.
- Katolikus Lexikon I–IV*, szerk. BANGHA BÉLA, Budapest 1931.
- KATTERBACH, BRUNO, *Referendarii utriusque Signaturæ a Martino V ad Clementem IX et prælati Signaturæ supplicationum a Martino V ad Leonem XIII*, Città del Vaticano 1931.
- KEHR, P., *Aus dem Archiv des Fürsten Colonna*, RQ 15 (1901) 175–183.
- KINDERMANN, ADOLF, *Das landesfürstliche Ernennungsrecht*, Leitmeritz 1933.
- KLANICZAY TIBOR, *Zrínyi Miklós*. Budapest 1964.
- KLEWITZ, H.W., *Die Entstehung des Kardinalskollegiums*, ZSSRG Kanonistische Abteilung 25 (1936), 115–221.
- KLEWITZ, H.W., *Reformpapsttum und Kardinalskolleg*, Darmstadt 1957.
- KOCH, ERNST *Die deutschen Protestanten und das Konzil von Trient*, Die katholische Konfessionalisierung, 88–103.
- KOLLAR, ADAMUS FRANCISCUS, *De Originibus et usu perpetuo potestatis legislatorie circa sacra Apostolicorum Regum Hungariae*, Vindobonæ 1764.
- KOLLAR, ADAMUS FRANCISCUS, *Historia diplomatica iuris patronatus*, Vindobonæ 1762.
- KOLLER, ALEXANDER, *Le diplomazie Veneziana e pontificia presso la corte imperiale nella seconda metà del Cinquecento* (Centro Tedesco di Studi Veneziani Quaderni 52), Venezia 1998.
- KOLLER, JOSEPHUS, *Historia episcopatus Quinque Ecclesiarum I–VII*, Posonii 1782–1812.
- KOLLMANN, IGNATIUS, *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bohemicas illustrantia I–II*, Pragæ 1923–1954.
- KOPIEC, JAN, *Zur Geschichte der Apostolischen Nuntiatur in Polen*, RQ 88 (1993) 134–155, 135–137 és 138–147.

- KORNELLI, JOANNES, *Quinque Lustra Georgii Lippay de Zombor Archiepiscopi Strigoniensis*, Tyrnaviae 1722.
- KOVÁCS PÉTER, *A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 97–117.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, *A lírikus Zrínyi*, Budapest 1985.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, *Mikor írta Zrínyi a Szigeti Veszedelemet?*, ItK 87 (1983) 189–196.
- KOVÁCS, ELISABETH, *Einflüsse geistlicher Ratgeber und böfischer Beichtväter auf das fürstliche Selbstverständnis, auf Machtbegriffe und politische Entscheidungen österreichischer Habsburger während des 17. und 18. Jahrhunderts*, Christianesimo nella Storia 4 (1983) 79–102.
- KOWALSKY, NIKOLA–METZLER, JOSEF, *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or „de Propaganda Fide”* (Studia Urbaniana 18), Rome 1983.
- KOWALSKY, NIKOLAUS, *Serie dei cardinali prefetti e dei segretari della Sacra Congregazione „de Propaganda Fide”*, Euntes docete 15 (1962) 161–197.
- KÖBLÖS JÓZSEF, *Az egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12), Budapest 1994.
- KÖRMENDY JÓZSEF, *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano 1421–1536* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/21), Budapest 1990.
- KRASENBRINK, JOSEF, *Die Congregatio Germanica und die katholische Reform nach dem Tridentinum* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 105), Münster 1972.
- KRAUS, ANDREAS, *Amt und Stellung des Kardinalnepoten zur Zeit Urbans VIII. (1623)*, RQ 53 (1958) 238–243.
- KRAUS, ANDREAS, *Das Archiv Magalottis, Staatssekretärs Urban VIII. von 1623 bis 1628*, Hundert Jahre Deutsches Priesterkollegs beim Campo Santo Teutonico 1876–1976. Beiträge zu seiner Geschichte (RQ Supplementheft 35, ed. Erwin Gatz), Rom 1977, 86–92.
- KRAUS, ANDREAS, *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII. 1623–1644* (RQ Supplementheft 29. Forschungen zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats 1), Rom–Freiburg–Wien 1964.
- KRAUS, ANDREAS, *Der Kardinal-Nepote Francesco Barberini und das Staatssekretariat Urbans VIII.*, RQ 64 (1969) 191–208.
- KRAUS, ANDREAS, *Die Aufgaben eines Sekretärs zur Zeit Urbans VIII. (1623)*, RQ 53 (1958) 89–92.
- KRAUS, ANDREAS, *Die auswärtige Politik Urbans VIII. Grundzüge und Wendepunkte*, Mélanges Eugène Tisserant IV (Studi e Testi 234), Città del Vaticano 1964, 407–426.
- KRAUS, ANDREAS, *Die Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats im Zeitalter der Katholischen Reform und der Gegenreformation als Aufgabe der Forschung*, RQ 84 (1989) 74–91.
- KRAUS, ANDREAS, *Die Sekretäre Pius’ II. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des päpstlichen Sekretariats*, RQ 53 (1958) 25–80.
- KRAUS, ANDREAS, *Secretarius und Sekretariat. Der Ursprung der Institution des Staatssekretariats und ihr Einfluß auf die Entwicklung moderner Regierungsformen in Europa*, RQ 55 (1960) 43–84.
- KRAUS, ANDREAS, *Zur Datierung des Ruolo di famiglia Nr. 9 der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 51 (1956) 236–237.
- KRAUS, ANDREAS, *Zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats: Quellenlage und Methode*, Jahres- und Tagungsberichte der Görres-Gesellschaft 1957, Paderborn 1959, 5–16.
- KRISTEN, ZDENĚK, *Intorno alla partecipazione personale di Clemente VIII. al disbrigo della corrispondenza politica. Contributo alla storia della segreteria di stato pontificia*, Bolletino dell’Istituto Storico Cecoslovacco in Roma 1 (1937) 29–52.
- KRUPPA TAMÁS, *Adalékok Verancsics Faustus csanádi püspök életrajzához*, Vár ucca 17 2 (1994) 3, 153–158.
- KUBINYI ANDRÁS, *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Budapest 1999.
- KUBINYI ANDRÁS, *Magyarok a késő-középkori Rómában*, Studia Miskolciensia III, Miskolc 1999, 83–91.
- KUBINYI ANDRÁS, *Mátyás király és a magyar püspökök*, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság, 69–86.
- KUBINYI ANDRÁS, *Szécsi Dénes bíboros prímás*, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság, 139–146.
- KUTTNER, S., *Cardinalis. The History of a Canonical Concept*, Traditio 3 (1945) 129–214.

KÜHN-STEINHAUSEN, H., *Die Korrespondenz Wolfgang Wilhelms von Pfalz-Neuburg mit der römischen Kurie* (Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 48), Köln 1937.

La corte di Roma tra Cinque e Seicento. „Teatro” della politica Europea. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Roma, 22–23 marzo 1996) (Biblioteca del Cinquecento 84), ed. GIANVITTORIO SIGNOROTTO–MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, Roma 1998.

La nunziatura di Fabio Chigi (1640–1651) (Miscellanea della Deputazione Romana di Storia Patria 14), ed. VLASTIMIL KYBAL–G. INCISA DELLA ROCHETTA, Roma 1943.

La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane I–V, ed. NATALE MOSCONI, Brescia 1966–1967.

La Sacra Congregazione del Concilio. Quarto Centenario dalla Fondazione (1564–1964) (Studi e ricerche), Città del Vaticano 1964.

LAHRKAMP, HELMUT, *Die Friedensproteste des päpstlichen Nuntius Chigi*, Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Münster 5 (1970) 281–287.

LAURO, AGOSTINO, *Il cardinale Giovanni Battista de Luca. Diritto e riforma nello Stato della Chiesa (1676–1683)*, Napoli 1991.

LAURO, AGOSTINO, *Il Giurisdizionalismo pregianniano nel Regno di Napoli. Problema e bibliografia (1563–1723)* (Sussidi eruditi 27), Roma 1974.

Le diocesi suburbicarie nelle „visitæ ad limina” dell'Archivio Segreto Vaticano (CAV 22), ed. MARIA CHIABÒ–CONCETTA RANIERI–LUCIANA ROBERTI, Roma 1988.

LEFEVRE, RENATO, *Il patrimonio romano degli Aldobrandini nel '600*, Archivio della Società Romana di Storia di Patria 82 (n.s. 13) (1959) 1–24.

LEFEVRE, RENATO, *Ricerche e documenti sull'archivio Savelli* (Miscellanea della Società Romana di Storia Patria 36) Roma 1992.

Legations Aleanders 1538–1539 I (Nuntiaturreporten aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/3), hrsg. v. WALTER FRIEDENSBURG, Gotha 1893.

Legations Aleanders 1538–1539 II (Nuntiaturreporten aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/4), hrsg. v. WALTER FRIEDENSBURG, Gotha 1893.

LEITSCH, WALTER, *Die Bemühungen Zygmunt's III. von Polen um die Kardinalswürde für Claudio Rangoni*, MÖStA 31 (1978) 41–51.

LEMAN, AUGUST, *Urbain VIII et la rivalité de la France et de la maison d'Autriche de 1631 à 1635*, Lille–Paris 1920.

LEONESSA, MAURO DA, *Il Predicatore Apotolico. Note storiche*, Isola del Liri 1929.

Lexikon für Theologie und Kirche I–VI, hrsg. v. JOSEF HÖFER–KARL RAHNER, Freiburg 1957–1961².

LIERDE, PETRUS CANISIUS VAN–GIRAUD, ANDRÉ, *Das Kardinalskollegium* (Der Christ in der Welt XII/3), Aschaffenburg 1965.

LINDECK-POZZA, IMTRAUT, *Das Gebäude der Apostolischen Nuntiatur in Wien*, Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs 20, hrsg. v. H. Fichtenau–H. Koller, Wien 1974, 160–175.

LIPPI, MATTIA GIUSEPPE, *Vita di Papa Innocenzo XI raccolta in tre libri*, Roma 1889.

LITVA, FELICE, *L'attività finanziaria della Dataria durante il periodo Tridentino*, AHP 5 (1967) 79–174.

LITZENBURGER, LUDWIG, *Der Informativprozeß des Münchener Hofbibliothekars Casimir Haeffelin*, RQ 50 (1955) 239–240.

LODOLINI, ARMANDO, *I „Monti Camerali” nel sistema della finanza pontificia*, Archivi Storici delle Aziende di Credito II, Roma 1956, 263–278.

LODOLINI, ARMANDO, *L'Amministrazione pontificia del „Buon Governo”*, Gli Archivi Italiani 6 (1919) 181–236. és 7 (1920) 3–19.

LODOLINI, ARMANDO, *Le finanze pontificie e i „Monti”*, Rassegna Storica del Risorgimento 46 (1957), 421–428.

LODOLINI, ELIO, *L'Archivio della S. Congregazione del Buon Governo (1592–1847). Inventario* (Pubblicazioni degli Archivi di Stato 20), Roma 1956.

LONDOLINI, ARMANDO, *L'Archivio di Stato di Roma*, Roma 1960.

LUCA, GIOVANNI BATTISTA DE, *De pensionibus ecclesiasticis*, Romæ 1684.

LUCA, GIOVANNI BATTISTA DE, *Il cardinale della S. R. Chiesa pratico*, Roma 1680.

LUCA, GIOVANNI BATTISTA DE, *Relatio Romanae Curiae Forensis, eiusque Tribunalium et Congregationum*, Romae 1673.

LUCA, GIOVANNI BAPTISTA DE, *Tractatus de officiis venalibus vacabilibus Romanae Curiae*, Roma 1682.

LUKÁCS LAJOS, *A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciások jelentései és levelezése Magyarországról*, Budapest 1981.

LUKÁCS LÁSZLÓ, *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus*, Szeged 1989, 132–137 (*Bibliográfia*).

LUKÁCS LÁSZLÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány Péter emlékezete, 197–267.

LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL, *A homonmai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban, 355–401.

LUKÁCS, LADISLAUS, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (*Monumenta Historica Societatis Iesu* 117. 125), Romae 1978–1982.

LUKÁCS, LADISLAUS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu [1551–1773] I–III*, Romae 1987–1988.

LUKCSICS JÓZSEF, *Középkori pápai adókönyvek*, Budapest 1908.

LUKCSICS PÁL, *XV. század pápák oklevelei. I: V. Márton pápa (1417–1431)*, Budapest 1931.

LUKCSICS PÁL, *XV. század pápák oklevelei. II: IV. Jenő pápa és V. Miklós pápa*, Budapest 1938.

LUKINICH IMRE, *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének imsertetése*, Budapest 1935.

LUTTOR FERENC, *Mária Terézia balála és a római kúria*, Budapest 1914.

LUTZ, GEORG, *Das päpstliche Heer im Jahre 1667. Apostolische Kammer und Nepotismus, römisches Militärbudget in der frühen Neuzeit*, AHP 14 (1976) 169–217.

LUTZ, GEORG, *Die Nuntiaturberichte und ihre Edition*, Das Deutsche Historische Institut in Rom 1888–1988 (BDHIR 70, hrsg. v. Reinhard Elze–Arnold Esch), Tübingen 1990, 87–121.

LUTZ, GEORG, *Die päpstlichen Subsidien für Kaiser und Liga 1632–1635. Zahlen und Daten zu den finanz- und bilanztechnischen Aspekten*, Staat, Kultur, Politik. Beiträge zur Geschichte Bayerns und des Katholizismus. Festschrift zum 65. Geburtstag von Dieter Albrecht (hrsg. v. W. Becker–W. Chrobak), Kallmünz 1992, 89–105.

LUTZ, GEORG, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten*, QFIAB 53 (1973) 228–275.

LUTZ, GEORG, *Kardinal Giovanni Francesco Guidi di Bagno. Politik und Religion im Zeitalter Richelieus und Urbans VIII* (BDHIR 34), Tübingen 1971.

LUTZ, GEORG, *L'esercito pontificio nel 1667. Camera Apostolica, bilancio militare dello Stato della chiesa e nepotismo nel primo evo moderno*, Miscellanea in onore di Monsignor Martino Giusti 2 (CAV 6), Città del Vaticano 1978, 39–95.

LUTZ, GEORG, *Le ricerche internazionali sulle nuntature e l'edizione delle istruzioni generali di Clemente VIII. (1592–1605)*, L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche (ed. P. Vian), Roma 1983, 167–180.

LUTZ, GEORG, *Rom im 17. Jahrhundert. Bemerkungen zu einer Neuerscheinung (Massimo Petrocchi, Roma nel Seicento [Sotria di Roma 14], Bologna 1970)*, QFIAB 54 (1974) 539–555.

LUTZ, GEORG, *Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII. Politik und Diplomatie. Wirtschaft und Finanzen. Kultur und Religion*, Rom in der Neuzeit, 72–167.

LUTZ, GEORG, *Roma e il mondo germanico nel periodo della guerra dei Trent'Anni*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 425–460.

LUTZ, GEORG, *Zur Papstfinanz von Klemens IX bis Alexander VIII. (1667–1691)*, RQ 74 (1979) 32–90.

LUTZ, HEINRICH, *Die Konfessionsproblematik außerhalb des Reiches und in der Politik des Papsttums*, Archiv für Reformationsgeschichte 56 (1965) 209–218.

LUTZ, HEINRICH, *Nuntiaturberichte aus Deutschland, Vergangenheit und Zukunft einer „klassischen“ Editionsreihe*, QFIAB 45 (1965) 274–324.

LUVLÈS, JEAN, *Die Machtbestrebungen des Kardinalkollegiums gegenüber dem Papsttum*, MIÖG 35 (1914) 455–483.

MADDALENA, ALDO DE, *Il mondo rurale italiano nel Cinque e nel Seicento (Rassegna di studi recenti)*, Rivista Storica Italiana 76 (1964) 471–513.

Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából (1458–1490) I–IV, kiad. NAGY IVÁN–B. NYÁRY ALBERT (MHH IV/1–4), Budapest 1875–1878.

- Magyar Országgyűlési Emlékek X–XII* (MHH III/10–12), kiad. KÁROLYI ÁRPÁD, Budapest 1899–1917.
- Magyar Törvénytár. II: 1526–1608. évi törvényczikkek. III: 1608–1657. évi törvényczikkek*, kiad. MÁRKUS Dezső–KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen, Budapest 1899–1900.
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*, szerk. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 1996.
- Magyarország története 1526–1686* (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2), szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1987.
- MAIER, KONSTANTIN, *Die Luzerner Nuntiatur und die Konstanzer Bischöfe. Ein Beitrag zum Verhältnis Nuntius und Ordinarius in der Reichskirche. Zur Erforschung der Luzerner Nuntiatur*, Papsttum und Kirchenreform, 513–536.
- MAJLÁTH BÉLA, *Az 1642. szőnyi békekötés története és okmánytára*, Budapest 1885.
- MAKKAI LÁSZLÓ, *A Bocskai felkelés*, Magyarország története 1526–1686, 709–774 és 1792–1797.
- MAKKAI LÁSZLÓ, *Az ellenreformáció és a barmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648)*, Magyarország története 1526–1686, 777–936 és 1796–1904.
- MALECZEK, WERNER, *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216* (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Roma I/6), Wien 1984.
- MÁLYUSZ ELEMÉR, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből ú.s. 9), Budapest 1958.
- MANOLDI, LEONARDO, *L'Archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere* (Quaderni della „Rassegna degli Archivi di Stato” 8), Roma 1961.
- MÁRK LÁSZLÓ, *A királyi tanács átalakulása és története Mobács után*, Századok 51 (1917) 472–493. 577–602.
- MARON, GOTTFRIED, *Die nachtridentinische Kodifikationsarbeit in ihrer Bedeutung für die katholische Konfessionalisierung*, Die katholische Konfessionalisierung, 104–124.
- MARQUES, JOSE M., *La Santa Sede y La España de Carlos II. La negociación del nuncio Millini 1675–1685*, Anthologica Annua 28–29 (1981–1982) 138–398.
- MATHAUS-VOLTOLINI, L.F., *Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII. an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1592–1595*, RQ 15 (1901) 303–326. 410–423.
- Mátyás király levelei. Külliúgyi osztály I–II*, kiad. FRAKNÓI VILMOS, Budapest 1893–1895.
- MAYAUD, PIERRE-NOËL, *Les „fuit congregatio Sancti Officii in... Coram...” de 1611 à 1642. 32 Ans de Vie de la Congrégation du Saint Office*, AHP 30 (1992) 231–289.
- MCMANUS, FREDERIC RICHARD, *The Congregation of sacred Rites* (Canon Law studies 352) Washington 1954.
- MECENSEFFY, GRETE, *Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dressigjährigen Krieges* (AÖG 121/1), Wien 1955.
- MECENSEFFY, GRETE, *Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615–1677)* (AÖG 114/2), Wien–Leipzig 1938, 297–509.
- MEDNYÁNSZKY, ALOYSIUS, *Petri Pázmány S.R.E. Cardinalis et archiepiscopi Strigoniensis legatio Romana*, Pest 1830.
- MENČIK, FERDINAND, *Gräfllich Harrach'sches Archiv in Wien*, Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs I (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 4), Wien 1913.
- MENNITI IPPLITO, ANTONIO, *Note sulla segreteria di stato come ministero particolare del Pontefice Romano*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 167–187.
- MERCATI, ANGELO (ed.), *Raccolta di Concordati*, Romæ 1954.
- MERGENTHEIM, LEO, *Die Quinquennalfakultäten pro foro externo. Beitrag zur Technische der Gegenreformation* (Kirchenrechtliche Abhandlungen 52–53), Amsterdam 1965².
- MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*, Budapest 1934.
- METLZER, JOSEF, *Francesco Ingoli, der este Sekretär der Kongregation*, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum, 146–196.
- METZLER, GIUSEPPE, *Controversia tra Propaganda e S. Uffizio circa una commissione teologica (1622–1658)*, Pontificia Universitas Urbanianna Annales 1968–1969, Romæ 1969, 47–62.
- METZLER, GIUSEPPE, *Mezzi e modi per l'evangelizzazione dei popoli secondo Francesco Ingoli*, Pontificia Universitas Urbanianna Annales 1967–1968, Romæ 1968, 38–50.

- METZLER, JOSEF, *Die Missionsinitiativen und Unionsbemühungen in den Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 35–51.
- METZLER, JOSEF, *Foundation of the Congregation „De Propaganda Fide” by Gregory XV*, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum, 79–111.
- METZLER, JOSEF, *Päpstlicher Primat als pastorale Verantwortung und missionarischer Auftrag in frühen Dokumenten der Propaganda-Kongregation*, Konzil und Papst. Historische Beiträge zur Frage der höchsten Gewalt in der Kirche. Festgabe für Hermann Tüchle (hrsg. v. Georg Schwaiger), München–Paderborn–Wien 1975, 373–386.
- METZLER, JOSEF, *Wegbreiter und Vorläufer der Kongregation (Vorschläge und erste Gründungsversuche einer römischen Missionszentrale)*, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum, 38–78.
- MICHAUD, E., *Louis XIV et Innocent XI s'après les correspondances diplomatiques inédites I–IV*, Paris 1882–1883.
- MIELE, MICHELE, *Die Provinzialkonzilien in der Neuzeit* (Konziliengeschichte/A), Paderborn 1996.
- MILLER, R. A., *The Congregation for the Doctrine of the Faith* (Canon Law Studies 184), Washington 1975.
- Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár I–II*, kiad. BENDA KÁLMÁN, Budapest 1989.
- MOLITOR, HANSGEORG, *Die untridentinische Reform. Anfänge katholischer Erneuerung in der Reichskirche*, Ecclesia Militans, I, 399–431.
- MOLNÁR ANTAL, *A 85 éves P. Lukács László Sjf köszöntése*, MEV–Regnum 7 (1995) 1–2, 247–260.
- MOLNÁR ANTAL, *A bódoltsági missziószervezés és a Szentszék 1572–1635*, PhD-disszertáció, Szeged 1998.
- MOLNÁR ANTAL, *A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon*, Vigilia 64 (1999) 348–359.
- MOLNÁR ANTAL, *A Szentszék és a bódoltsági missziók*, Vigilia 64 (1999) 492–502.
- MOLNÁR ANTAL, *Egy magyar egyháztörténész a 20. században: Vanyó Tibamér OSB*, MEV 6 (1994) 1–2, 37–50.
- MOLNÁR ANTAL, *Katolikus missziók a bódolt Magyarországon ((1572–1647))* (Humanizmus és reformáció), Budapest 2001, s.a.
- MOLNÁR ANTAL, *Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon*, Ætas 1992, 3, 44–77.
- MONAY FERENC, *A római magyar gyóntatók*, Róma 1956.
- Monumenta Antiquae Hungariae I–IV: 1550–1600* (Monumenta Historica Societatis Iesu 101. 112. 121. 131.), ed. LADISLAUS LUKÁCS, Romæ 1969–1987.
- Monumenta Romana episcopatus Vespriemensis I–IV*, ed. LUKCSICS JÓZSEF ET AL., Budapest 1896–1907.
- Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia I–VII*, ed. V. FRAKNÓI ET AL., Budapestini 1882–1891.
- MORONI, GAETANO, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica I–CIII*, Venezia, 1840–1861; *Indici I–VI*, Venezia 1878–1879.
- MOSTAZA, ANTONIO, *Forum internum–forum externum (en torno a la naturaleza jurídica del fuero interno)*, Revista española de derecho canónico 23 (1967) 253–331.
- MÜHR, ALFRED, *Herrscher in Purpur. Die Geschichte der Kardinäle*, München 1977.
- Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére* (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35), szerk. BALÁZS MIHÁLY–FONT ZSUZSA–KESERŰ GIZELLA–ÖTVÖS PÉTER, Szeged 1997.
- New Catholic Encyclopædia I–XV*, ed. THE CATHOLIC UNIVERSITY OF AMERICA WASHINGTON, New York–Toronto–London–Sydney 1967.
- NIEDERKORN, JAN PAUL, *Die europäische Mächte und der „Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)* (AÖG 135), Wien 1993.
- NITECKI, PIOTR, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992.
- Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*, szerk. ANGYAL PÁL–BARANYAY JUSZTIN–MÓRA MIHÁLY, Budapest 1941.
- NUBOLA, CECILIA, *Conoscere per governare. La diocesi di Trento nella visita pastorale di Ludovico Madruzzo (1579–1581)*, Bologna 1973.
- Nuntiatur Delfinos. Legation Morones. Sendung Lippomanos (1554–1556)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/17), hrsg. v. HELMUT GOETZ, Tübingen 1970.

Nuntiatur des Girolamo Martinego (1550–1554) (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/16), hrsg. v. HELMUT GOETZ, Tübingen 1965.

Nuntiatur des Morone 1536–1538 (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/2), hrsg. v. WALTER FRIEDENSBURG, Gotha 1892.

Nuntiatur des Pallotto (1628–1630) I–II (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken IV/1–2) hrsg. v. HANS KIEWING, Berlin 1895–1897.

Nuntiatur Giovanni Delfinos (1572–1573) (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken. III/6), hrsg. v. HELMUT GOETZ, Tübingen 1982.

Nuntiatur Giovanni Dolfins (1573–1574) (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken III/7), hrsg. v. ALMUT BUES, Tübingen 1990.

Nuntiaturberichte Giovanni Morones vom deutschen Königs Hofe 1539–1540 (Quellen und Forschungen aus Gebiet der Geschichte 1), hrsg. v. F. DITTRICH, Paderborn 1892.

Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung. Kritische Bestandsaufnahme und neue Perspektive. Beiträge von Heinrich Lutz/Gerhard Müller/Hubert Jedin/Helmut Göetz/Georg Lutz, hrsg. v. DEUTSCHEN HISTORISCHEN INSTITUT IN ROM, Rom 1976.

Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. I: 1657 Februar bis 1669 Dezember (AÖG 103), hrsg. v. ARTHUR LEVINSON, Wien 1913, 547–841.

Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. II: 1670 Mai–1679 August (AÖG 106), hrsg. v. ARTHUR LEVINSON, Wien 1918, 495–728.

Nuntiaturen Morones und Poggios. Legationen Farneses und Cervinis 1539–1540 Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/5), hrsg. v. LUDWIG CARDAUNS, Berlin 1915.

Nuntius Biglia 1566 (Juni) – 1569 (Dezember). Commendone als Legat bei Kaiser Maximilian II. 1568 (Oktober)–1569 (Jänner) (Nuntiaturberichte aus Deutschland II/6), hrsg. v. IGNAZ PHILIPP DENGEL, Wien 1939.

O'MALLEY, JOHN W., *Was Ignatius Loyola a Church Reformer? How to look at Early Modern Catholicism*, Catholic Historical Review 77 (1991) 177–193.

Okmányár I. Rákóczi György svéd és francia szövetekezéseinek történetéhez, kiad. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1873.

Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1224–1864, VERESS ENDRE, Budapest 1941.

OLLIVIER, SÉBASTIEN, *La Sacrée Congrégation de la Consistoriale*, Montpellier 1914.

ORBAAN, J.A.F., *Rome onder Clemens VIII (Aldobrandini) 1592–1605*, Gravenhage 1920.

ORIOLI, G., *La collazione del pallio*, Nuntia 2 (1976) 88–96.

OUTRAM EVENETTE, H., *The Spirit of the Counter Reformation*, Cambridge 1968.

ÓVÁRY LIPÓT, *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai III*, Budapest 1901.

PALAZZINI, PIETRO, *Elenco dei Segretari della S. Congregazione del Concilio*, La Sacra Congregazione del Concilio, 377–380.

PALAZZINI, PIETRO, *Prospero Fagnani segretario della Sacra Congregazione del Concilio e suoi editi ed inediti*, La Sacra Congregazione de Concilio, 361–382.

Papsttum und Kirchenreform. Historische Beiträge. Festschrift für Georg Schwaiger zum 65. Geburtstag, hrsg. v. MANFRED WEITLAUF–KARL HAUSBERGER, Erzabtei St. Ottilien 1990.

PARTNER, PETER, *Papal Financial Policy in the Renaissance and Counter-Reformation*, Past and Present 88 (1980) 17–62.

PASTOR, LUDWIG VON, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreißigjährigen Krieges. XII: Leo XI. und Paul V. (1605–1625)*, Freiburg im Breisgau 1927.

PASTOR, LUDWIG VON, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreißigjährigen Krieges. XIII: Gregor XV. und Urban VIII. (1621–1644)*, Freiburg i. Breisgau, 1928.

PASTOR, LUDWIG VON, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Reformation und Restauration. IX: Gregor XIII (1572–1585)*, Freiburg i. Breisgau, 1925, 902–903.

PASTOR, LUDWIG VON, *Geschichte der Päpste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus. XIV: Von der Wahl Immozenz' X bis zum Tode Immozenz' XII*, Freiburg i. Breisgau 1929–1930.

PASTURA, RUGGIERO, MARIA GRAZIA, *La reveranda Camera Apostolica e i suoi archivi (sec. XV–XVIII)*, Roma 1984.

- PÁSZTOR LAJOS, *AVatikáni Levéltár*, LK 20–23 (1942–45), 100–129.
- PÁSZTOR LAJOS, *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (CAV 2), Città del Vaticano 1970.
- PÁSZTOR LAJOS, *Il sostituto del concistoro e il suo archivio*, AHP 5 (1967) 352–372.
- PÁSZTOR LAJOS, *L'histoire de la curie romaine, problème d'histoire de l'Église*, Revue d'histoire ecclésiastique 64 (1969) 353–366.
- PÁSZTOR LAJOS, *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknoi*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166.
- PÁSZTOR LAJOS, *La Curia Romana e i registri di bolle papali*, Studi Romani 17 (1969) 319–323.
- PÁSZTOR LAJOS, *La fondazione dell'Accademia d'Ungheria in Roma*, Annuario dell'Accademia d'Ungheria. Studi e documenti italo-ungheresi (ed. József Pál), Roma 1997, 85–100.
- PÁSZTOR LAJOS, *Le cedole concistoriali*, AHP 11 (1973) 209–268.
- PÁSZTOR LAJOS, *Le origini dell'accademia d'Ungheria di Roma*, Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (Studi e Ricerche 7, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Roma 1993, 9–24.
- PÁSZTOR LAJOS, *Per la storia della Segreteria dei Stato nell'Ottocento. La riforma del 1816*, Mélanges Eugène Tisserant V (Studi e Testi 235) Città del Vaticano 1964, 209–272.
- Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára*, szerk. LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC, Róma 1987.
- Pázmány Péter levelezése. I: 1605–1625* (MHH I/19), kiad. FRANKL VILMOS, Budapest 1873.
- Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, kiad. HANUY FERENC, Budapest, 1910–1911.
- PECCHIALI, PIO, *I Barberini* (Archivi d'Italia e Rassegna Internazionale degli Archivi 5) Roma 1959.
- PÉTER KATALIN, *A katolikus megújulás és a protestáns reformáció*, Papok és nemesek, 5–14.
- PÉTER KATALIN, *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Pálffy Pál és Rákóczi Zsigmond)*, Kandidátusi disszertáció, MTAKK.
- PÉTER KATALIN, *A magyar romlásnak századában* (Magyar História), Budapest 1979.
- PÉTER KATALIN, *Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága*, Papok és nemesek, 129–151 és 246–249.
- PÉTER KATALIN, *Cselekedetek és eszmék. Vallási ellenállás a fraknoi uradalom négy gyűlekezetében, Művelődési törekvések a korai újkorban*, 479–486.
- PÉTER KATALIN, *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból* (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8), Budapest 1995.
- PÉTER KATALIN, *Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról*, Századok 106 (1972) 653–665.
- PÉTERFFY, CAROLUS, *Sacra concilia ecclesie Romano-catholice in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742.
- PETROCCHI, MASSIMO, *Roma nel Seicento* (Storia di Roma 14), Roma 1970.
- PHILIPPI, HANS, *Kronkardinalat oder Nationalkardinalat. Preußische und bayerische Bemühungen an der Kurie 1900–1914*, HJ 80 (1961) 185–187.
- PIEPER, ANTON, *Zur Entsehungsgeschichte der ständigen Nuntiaturen*, Freiburg i. Breisgau 1894.
- PISCITELLI, ENZO, *Un ceto scomparso nello Stato della Chiesa: i mercanti di campagna*, Studi Romani 16 (1968) 446–457.
- PITSCHMANN, BENEDIKT, *Bemühungen der Eidgenossen um den Kardinalsbut für Abt Alexander a Lacu von Kremsmünster (1601–1613)*, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 12 (1977) 37–48.
- PITSCHMANN, BENEDIKT, *Kaiserliche Bemühungen um den Purpur für Abt Anton Wolfradt von Kremsmünster*, RHM 11 (1969) 79–109.
- PLÖCHL, WILLIBALD M., *Geschichte des Kirchenrechts I–V*, Wien–München 1960–1969.
- POBLADURA, MELCHIOR A., *Disceptatio historica de cardinalatu Valeriani Magni (1634–1648)*, Collectanea Franciscana 39 (1969) 104–171.
- PO-CHIA HSIA, RONNIE, *Mission und Konfessionalisierung in Übersee*, Die katholische Konfessionalisierung, 158–165.
- PO-CHIA HSIA, RONNIE, *Social Discipline in the Reformation: Central Europe 1550–1750*, London 1989.

PO-CHIA HSIA, RONNIE, *The world of catholic renewal 1540–1770* (New Approaches to European History 12), Cambridge 1998.

POLVERINI FOSI, I., *A proposito di una lacuna storiografica: La nazione tedesca a Roma nei primi secoli dell'età moderna*, Roma Moderna e Contemporanea 1 (1993) 45–56.

PONCET, OLIVIER, *Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 461–480.

PONTI, ERMANNIO, *Il Banco di S. Spirito e la sua funzione economica in Roma papale (1605–1870)*, Roma 1951.

POTZ, RICHARD, *Bischofsernennungen. Stationen, die zum heutigen Zustand geführt haben*, Zur Frage der Bischofsernennungen in der römisch-katholischen Kirche (hrsg. v. Gisbert Greshake), München–Zürich s.d., 17–35.

PRAY, GEORGIUS, *Epistole procerum Regni Hungariae III*, Posonii 1806.

PRITZ, ERNST, *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie im Pontifikat Papst Calixtus III.* (BDHIR 42), Tübingen 1972.

Privatbriefe Kaisers Leopold I an den Graffen F.E. Pölting 1662–1673 I (Fontes Rerum Austriacarum II/56), hrsg. v. ALFRED FRANCIS PRIBRAM, Wien 1903.

PRODI, PAOLO, *Il Cardinale Gabriele Paleotti (1522–1597) I–II*, Roma 1967.

PRODI, PAOLO, *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio. I: La monarchia papale e gli organi centrali di governo*, Bologna 1968.

PRODI, PAOLO, *The papal prince: One Body and Two Souls. The Papal Monarchy in Early Modern Europe*, Cambridge 1987.

PROSPERI, ADRIANO, *Beichtväter und Inquisition im 16. Jahrhundert*, Die katholische Konfessionalisierung, 125–134.

PROSPERI, ADRIANO, *Tribunali della coscienza (Inquisitori, confessori, missionari)*, Torino 1996.

PUZA, RICHARD, *Die Konzilskongregation. Ein Einblick in ihr Archiv, ihre Verfahrensweise und die Bedeutung ihrer Entscheidungen von ihrer Errichtung bis zur Kurienreform Pius X (1563–1908)*, RQ 90 (1995) 23–42.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *A rejtőzködő murányi Vénusz* (Labirintus), Budapest 1987.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *A török háború: Béctől Budáig (1683–1686)*, Magyarország története 1526–1686, 1577–1636 és 1871–1876.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Az elvesztett idő. Zrínyi Miklós nádori emlékirata*, HK 113 (2000) 269–328

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Erdély és a vesztfáliai béke (I. Rákóczi György politikájához)*, Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gericz József professzor tiszteletére (szerk. Draskóczy István), Budapest 1994, 187–198.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Országegyesítő kísérletek (1648–1666)*, Magyarország története 1526–1686, 1043–1154 és 1812–1823.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Zrínyi szövetséglevele*, Europica Varietas–Hungarica varietas, 91–121.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *A „kereszténység Achillese”*, Europica varietas–Hungarica varietas, 76–90.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Az ígéret ideje*, Europica varietas–Hungarica varietas, 122–157.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában*, Europica varietas–Hungarica varietas, 37–61.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Europica varietas–Hungarica varietas. Tanulmányok*, Budapest 1994.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Magyar politika és a nemzetközi hatalmi egyensúly*, Europica varietas–Hungarica varietas, 158–182.

R. VÁRKONYI ÁGNES, *Török világ és magyar külpolitika* (Gyorsuló idő), Budapest 1975.

RAAB, HERIBERT, *Apostolische Bücherkommissare in Frankfurt am Main*, HJ 87 (1967) 326–354.

RAAB, HERIBERT, *Bischof und Fürst der Germania Sacra zwischen westfälischen Frieden und Säkularisation (1650–1803)*, Der Bischof in seiner Zeit, 315–347.

RAAB, HERIBERT–ALDEA, QUINTÍN ET AL., *Ausgang des konfessionellen Zeitalters in Europa. Fortschritt und Stillstand der Weltmission*, Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus, 152–346.

RABIKASKAS, PAULIUS, *De significatione verborum „bulla”, „breve”, Periodica de Re Morali, Canonica, Liturgica* 55 (1966) 85–92.

- RABIKASKAS, PAULIUS, *Die Gründungsbulle des lateinischen Bistums Smolensk und andere diesbezügliche Papsturkunden (1636)*, AHP 12 (1974), 207–233.
- RABIKASKAS, PAULIUS, *Die römische Kuriale in der päpstlichen Kanzlei*, Roma 1958.
- RÁCZ GYÖRGY, *Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 55–81.
- RAINER, JOHANN, *Die Entwicklung der Diözesaneinteilung Innerösterreichs*, Die Gegenreformation in Innerösterreich, 267–278.
- RAINER, JOHANN, *Die Grazer Nuntiatur 1580–1622*, Die Gegenreformation in Innerösterreich, 289–294.
- RAINER, JOHANN, *Die päpstlichen Provisionen für Bremen und Magdeburg im Jahre 1628*, Römische Kurie. Kirchliche Finanzen, II, 727–740.
- RAINER, JOHANN, *Die Politik der Bischofsernennung in Österreich 1648–1803*, RQ 85 (1990) 225–235.
- RAINER, JOHANN, *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformer“ zum „Ausgleichspolitiker“*, RQ 59 (1964) 14–35.
- RAINER, JOHANN, *Katholische Reform in Innerösterreich*, RQ 84 (1989), 258–269.
- RAINER, JOHANN, *Quellen zur Geschichte der Grazer Nuntiatur 1580–1622*, RHM 2 (1957–1958) 72–81.
- RAINER, JOHANN, *Rom und der Türkenkrieg 1663–64*, Atti e Memorie della Accademia di Scienze, Lettere e Arti Modena, 6 (1974) 174–194.
- RAMACCIOTTI, GAETANO, *Gli Archivi della Reverenda Camera Apostolica*, Roma 1961.
- RANKE, LEOPOLD VON, *A pápák története*, Budapest s.d. [ford. Horváth Zoltán], 454–467.
- Raum und Bevölkerung in der Weltgeschichte. III: Vom Mittelalter zur Neuzeit*, hrsg. v. ERNST WOLFGANG BUCHHOLZ, Würzburg 1966.
- RE, NICCOLÒ DEL, *I cardinali prefetti della sacra congregazione del concilio dalle origini ad oggi (1564–1964)*, Apollinaris 27 (1974) 107–149 (La Sacra Congregazione de Concilio, 265–307).
- RE, NICCOLÒ DEL, *Il governatore del Borgo*, Studi Romani 11 (1963) 13–29.
- RE, NICCOLÒ DEL, *Il Vicegerente del Vicariato dei Roma*, Roma 1976.
- RE, NICCOLÒ DEL, *La Curia Romana* (Sussidi Eruditi 23), Roma 1970.
- RE, NICCOLÒ DEL, *Monsignor Governatore di Roma*, Roma 1972.
- Reformation. Katholische Reform und Gegenreformation* (Handbuch der Kirchengeschichte 4), hrsg. v. ERWIN ISERLOH–JOSEF GLAZIK–HUBERT JEDIN, Freiburg–Basel–Wien, 1967.
- REINHARD, WOLFGANG, *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 62 (1967) 94–101.
- REINHARD, WOLFGANG, *Amterlaufbahn und Familienstatus. Der Aufstieg des Hauses Borghese 1537–1621*, QFIAB 54 (1974) 328–427.
- REINHARD, WOLFGANG, *Ausgewählte Abhandlungen* (Historische Forschungen 60), Berlin 1997.
- REINHARD, WOLFGANG, *Ein römisches Gutachten vom Juli 1612 zur Strategie der Gegenreformation im Rheinland*, RQ 64 (1969) 168–190.
- REINHARD, WOLFGANG, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600* (Schriften der Philosophischen Fachbereiche der Universität Augsburg 14), München 1979 (Ausgewählte Abhandlungen, 289–310).
- REINHARD, WOLFGANG, *Gegenreformation als Modernisierung. Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Archiv für Reformationsgeschichte 68 (1977) 226–252.
- REINHARD, WOLFGANG, *Herkunft und Karriere der Päpste 1417–1963. Beiträge zu einer historischen Soziologie der römischen Kurie*, Medelingen van het Nederlands Instituut te Rome 38 (1976) 87–108.
- REINHARD, WOLFGANG, *Kardinalseinkünfte und Kirchenreform*, RQ 77–78 (1982–83) 157–194.
- REINHARD, WOLFGANG, *Katholische Reform und Gegenreformation in der Kölner Nuntiatur 1584–1621. Aufgaben und erste Ergebnisse eines Editionsunternehmens der Görres-Gesellschaft (Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiatur I–V)*, RQ 66 (1971) 8–65.
- REINHARD, WOLFGANG, *Kirche als Mobilitätskanal der frühneuzeitlichen Gesellschaft*, Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität (hrsg. v. Winfried Schulze), München 1988, 333–351 (Ausgewählte Abhandlungen, 53–76).

REINHARD, WOLFGANG, *Kirchendisziplin, Sozialdisziplinierung und Verfestigung der konfessionellen Fronten: Das katholische Reformprogramm und seine Auswirkungen*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 1–13.

REINHARD, WOLFGANG, *Konfession und Konfessionalisierung in Europa*, Ausgewählte Abhandlungen, 103–126.

REINHARD, WOLFGANG, *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 86 (1975) 145–185.

REINHARD, WOLFGANG, *Papa Pius. Prolegomena zu einer Sozialgeschichte des Papsttums*, Von Konstanz nach Trient, 261–299 (Ausgewählte Abhandlungen, 13–36).

REINHARD, WOLFGANG, *Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princes, Patronage and the Nobility (ed. R.G. Asch–A.M. Birke), Oxford 1991, 329–356.

REINHARD, WOLFGANG, *Papst Paul V. und seine Nuntien im Kampf gegen die „Supplicatio ad Imperatorem“ und ihren Verfasser Giacomo Antonio Marta 1613–1620*, Archiv für Reformationsgeschichte 60 (1969) 190–237.

REINHARD, WOLFGANG, *Papstfinanz und Nepotismus unter Paul V. (1605–1621). Studien und Quellen zur Struktur und zu Quantitativen Aspekten des Päpstlichen Herrschaftssystems I (Päpste und Papsttum 6 I)*, Stuttgart 1974.

REINHARD, WOLFGANG, *Reformation, Counter-Reformation and the Early Modern State. A Reassessment*, Catholic Historical Review 75 (1989) 383–404.

REINHARD, WOLFGANG, *Reformpapsttum zwischen Renaissance und Barock*, Reformatio Ecclesiae (hrsg. v. Remigius Bäumer), Paderborn 1980, 779–796 (Ausgewählte Abhandlungen, 37–52).

REINHARD, WOLFGANG, *Sozialgeschichte der Kurie in Wappenbrauch und Siegelbild. Ein Versuch über Devotionswappen frühneuzeitlicher Kardinäle*, Römische Kurie, Kirchliche Finanzen, II, 741–772.

REINHARD, WOLFGANG, *Staatsmacht als Kreditproblem. Zur Struktur und Funktion des frühneuzeitlichen Ämterhandels*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 61 (1974) 289–319 (Ausgewählte Abhandlungen, 151–178).

REINHARD, WOLFGANG, *Was ist katholische Konfessionalisierung?*, Die Katholische Konfessionalisierung, 419–452.

REINHARD, WOLFGANG, *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Ausgewählte Abhandlungen, 127–150.

REINHARDT, RUDOLF, *Die Kumulation von Kirchenämtern in der deutschen Kirche der Frühen Neuzeit*, Papsttum und Kirchenreform, 589–512.

REINHARDT, VÖLKER, *Der päpstliche Hof um 1600*, Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert I–III (hrsg. v. August Buck et al.), Hamburg 1981, III, 7–13.

REINHARDT, VÖLKER, *Die Präfekten der römischen Annona im 17. und 18. Jahrhundert. Karrieremuster als Behördengeschichte*, RQ 85 (1990) 98–115.

REINHARDT, VÖLKER, *Le grandi famiglie Italiani*, Vicenza 1996.

REINHARDT, VÖLKER, *Überleben in der frühneuzeitlichen Stadt. Annona und Getreideversorgung in Rom 1563–1797* (BDHIR 72), Tübingen 1991.

Relationes Missionariorum de Hungaria et Transylvania (1627–1707) (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1), ed. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, Budapest–Roma 1994.

Repertorium Rerum Polonicarum ex Archivio Orsini in Archivio Capitolino I–III (Institutum Historicum Polonicum Romae. Elementa ad fontium editiones 3. 7. 10), ed. WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romae 1961–1964.

Repertorium rerum Polonicarum in Archivio Dragonetti de Torres in civitate Aquilana (Institutum Historicum Polonicum Romae. Elementa ad fontium editiones 5), ed. PAULUS COLLURA, Romae 1962.

REPGEN, KONRAD, *Der Bischof Zwischen Reformation, Katholischer Reform und Konfessionsbildung (1515–1650)*, Der Bischof in seiner Zeit, 245–314.

REPGEN, KONRAD, *Der päpstliche Protest gegen den Westfälischen Frieden und die Friedenspolitik Urbans VIII*, HJ 75 (1956) 94–122.

REPGEN, KONRAD, *Die Finanzen des Nuntius Fabio Chigi. Ein Beitrag zur Sozialgeschichte der römischen Führungsgruppe im 17. Jahrhundert*, Geschichte. Wirtschaft. Gesellschaft. Festschrift für Clemens Bauer zum 75. Geburtstag, Berlin 1975, 229–280.

- REPGEN, KONRAD, *Die Hauptinstruktion Ginettis für de Kölner Kongreß [1636]*, QFIAB 34 (1954) 250–287.
- REPGEN, KONRAD, *Die Proteste Chigis und der päpstliche Protest gegen den Westfälischen Frieden (1648/1650). Vier Kapitel über das Breve Zelo domus Dei*, Staat, Kirche, Wissenschaft in einer pluralistischen Gesellschaft. Festschrift zum 65. Geburtstag von Paul Mikat (hrsg. v. Dieter Schwab et al.), Berlin 1989, 623–647.
- REPGEN, KONRAD, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede. Papst, Kaiser und Reich (1521–1644) I/1–2* (BDHIR 14–15), Tübingen 1961–1965.
- REPGEN, KONRAD, *Drei Korollarien zum Breve „Zelo Domus Dei“ (26 November 1648): Editionstechnik, Nachdrucksgeschichte, Vorgeschichte*, AHP 33 (1995) 315–334.
- REPGEN, KONRAD, *Fabio Chigis Instruktion für den Westfälischen Friedenskongreß. Ein Beitrag zum kurialen Instruktionswesen in Dreißigjährigen Krieg*, RQ 48 (1953) 79–116.
- REPGEN, KONRAD, *Finanzen, Kirchenrecht und Politik unter Urban VIII. Eine unbekannte Denkschrift aus dem Frühjahr 1632*, RQ 56 (1961) 62–74.
- REPGEN, KONRAD, *Francesco Barberini, Hugo Grotius und die römische Vorgeschichte der Bulle In eminenti*, RQ 58 (1963) 105–132.
- REPGEN, KONRAD, *Wartenberg, Chigi und Knöringen im Jahre 1645. Die Entstehung des Plans zum päpstlichen Protest gegen den Westfälischen Frieden als quellenkundliches und methodisches Problem*, Dauer und Wandel der Geschichte. Aspekte europäischer Vergangenheit. Festgabe für Kurt von Raumer (hrsg. v. Rudolf Vierhaus–Manfred Botzenhart), Münster 1966, 213–268.
- REPGEN, KONRAD, *Was ist ein Religionskrieg?*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 97 (1986) 334–349.
- REPGEN, KONRAD, *Zur Diplomatie der Nuntiaturreporter. Dienstvorschrift für das Abfassen von Avvisi aus dem Jahre 1639*, RQ 49 (1954) 123–126.
- REUTER, AMADEUS, *De iuribus et officiis Sacrae Congregationis „De Propaganda Fide“ noviter constituta seu de indole eiusdem propria*, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum, 112–145.
- RÉVÉSZ IMRE, *A magyarországi protestantizmus története*, Budapest 1925.
- RITZLER, REMIGIUS, *Die archivalischen Quellen der „Hierarchia Catholica“*, Miscellanea Archivistica Angelo Mercati (Studi e testi 165), Città del Vaticano 1952, 51–74.
- RITZLER, REMIGIUS, *Die Bischöfe der Ungarischen Krone*, RHM 13 (1971) 127–164.
- ROBERG, BURKHARD, *Das Wirken der Kölner Nuntien in den protestantischen Territorien Norddeutschlands*, RQ 84 (1989) 51–73.
- ROBERG, BURKHARD, *Rom und Europa im Zeitalter der katholischen Reform*, Rom in der Neuzeit, 53–71.
- ROBERG, BURKHARD, *Türkenkrieg und Kirchenpolitik. Die Sendung Kardinal Madruzzos an den Kaiserhof 1593 und zum Reichstag von 1594*, QFIAB 65 (1985) 192–305.
- RODEN, M. L., *Cardinal Decio Azzolino, Queen Christina of Sweden and Squadron Volante. Political and Administrative Developments at the Roman Curia 1644–1692*, Ann Arbor 1993.
- Rodiný Archiv Ditrichštejnů (1097) 1222–1944 I–III* (Inventáře a katalogy fondů Státního Oblastního Archivu v Brně 27), ed. JINDŘISCH OBRŠLÍK–JAN ŘEZNÍČEK–VLADIMÍR VOLDÁN, Brno 1979.
- Rom in der Neuzeit. Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte*, hrsg. v. R. ELZE–H. SCHMIDINGER–H.S. NORDHOLT, Wien–Rom 1976.
- ROMANI, MARIO, *Pellegrini e viaggiatori nell'economia di Roma dal XIV al XVII secolo*, Milano 1948.
- ROMANO, RUGGIERO, *Tra XVI e XVII secolo. Una crisi economica: 1619–1621*, Rivista Storica Italiana 74 (1962) 580–513.
- ROSA, MARIO, *Curia Romana e pensioni ecclesiastiche. Secoli XVI–XVII*, Quaderni Storici 14 (1979) 1015–1055.
- ROSA, MARIO, *La „scarsella di Nostro Signore“: aspetti della fiscalità spirituale pontificia nell'età moderna*, Società e Storia 10 (1987) 817–845.
- ROSA, MARIO, *Per „Tenere alla futura mutazione volto il pensiero.“ Corte di Roma e cultura politica nella prima metà del Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 1–36.
- ROSELLI, GIUSEPPINA, *L'Archivio della Nunziatura di Venezia 1550–1797* (CAV 42), Città del Vaticano 1998.

- ROSSI, GIORGIO, *L'Agro di Roma tra '500 e '800. Condizioni di vita e lavoro* (Biblioteca di Storia Sociale 19), Roma 1985.
- ROTTSTOCK, FELICITAS, *Studien zu den Nuntiaturberichten aus dem Reich in der zweiten Hälfte des sechszehnten Jahrhunderts. Nuntien und Legaten in ihrem Verhältnis zu Kurie, Kaiser und Reichsfürsten* (Minerva-Fachserie Geisteswissenschaften), München 1980.
- ROUCO-VARELA, A. M., *Staat und Kirche im Spanien des 16. Jahrhunderts*, München 1965.
- Römische Kurie, Kirchliche Finanzen, Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg I–II* (Miscellanea Historiæ Pontificiæ 45–46), Rom 1979.
- RURALE, FLAVIO, *Clemente VIII, i gesuiti e la controversia giurisdizionale milanese*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 323–366.
- RÜSEN, JÖRN, *Grundzüge einer Historiker. II: Rekonstruktion der Vergangenheit: die Principien der historischen Forschung* (Kleine Vandenhoeck-Reihe 1515), Göttingen 1986.
- S. LAUTER ÉVA, *Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653)* (Régi Magyar Történelmi Források 1), Budapest 1989.
- S. VARGA KATALIN, *Verancsics Faustus Machinæ novæ és más művei*, Budapest 1985.
- S. VARGA KATALIN, *Verancsics Faustus, a humanista tudós (1551–1617)*, Vár ucca 17 2 (1994) 3, 107–118.
- Sacra Congregationis de Propaganda Fide memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622–1972. I/1: 1622–1700*, ed. JOSEF METZLER, Rom–Freiburg–Wien, 1973.
- SAMERSKI, STEFAN, *Akten aus dem Staatssekretariat Paul V. und Gregors XV. im Archiv des Kardinals Alderano Cybo (1613–1700) in Massa*, AHP 33 (1995) 303–314.
- SAMERSKI, STEFAN, *Das Päpstliche Staatssekretariat unter Lanfranco Margotti 1609 bis 1611. Das Provinzprinzip als notwendiges strukturelles Fundament zur Etablierung des Kardinalstaatssekretariats*, RQ 90 (1995) 74–84.
- SAMERSKI, STEFAN, *Die Ernennung Richelieus zum Bischof von Luçon: ein „kurialer Normalfall“ oder die Stilisierung eines politischen Genies*, RQ 89 (1994) 110–132.
- SANFILIPPO, MATTEO, *Tra curia di Roma e corte di Francia: la fondazione della diocesi di Québec (1631–1674)*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 481–507.
- SANTIFALLER, LEO, *Briefe von Wilhelm Fraknoi zu Teodor Sickel aus den Jahren 1877 bis 1906*, RHM 6–7 (1962–1964) 193–351.
- SASTRE SANTOS, E., *Un memorial sobre la orden de la Milicia Cristiana en el Arcivio de Propaganda Fide*, Hidalguía 29 (1981) 1025–1064.
- SÁVAI JÁNOS, *A csíksomlyói és a kantai iskola története* (Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia II/2), Szeged 1997.
- SÁVAI JÁNOS, *La partecipazione dei laici al lavoro pastorale in Ungheria nei secoli XVI–XVII*, Roma 1982.
- SÁVAI JÁNOS, *Missziók, mesterek, licenciátusok* (Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia II/1), Szeged 1997.
- SÁVAI JÁNOS, *Pázmány és a szomaszok. A szomaszok genovai levéltárának dokumentumai*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV (szerk. Monok István), Szeged 1992, 123–141.
- SCHEFFLER JÁNOS, *VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar 1689–1691. A vatikáni levéltár okmányai alapján*, Ungvár 1914.
- SCHERLING, SIMONETTA, *Markus Sittikus III. (1533–1595). Vom deutschen Landsknecht zum römischen Kardinal*, Konstanz 1998.
- SCHILLING, HEINZ, *Die Katholische Konfessionalisierung* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 135), Münster 1995.
- SCHILLING, HEINZ, *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft. Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, Die Katholische Konfessionalisierung, 1–49.
- SCHMUGGE, LUDWIG–HERSPERGER, PATRICK–WIGGENHAUSER, BÉATRICE, *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius' II (1458–1464)* (BDHIR 84), Tübingen 1996.
- SCHNEIDER, BURKHARDT, *Das Papsttum zur Zeit der französischen Hegemonie*, Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus, 120–151.
- SCHNEIDER, BURKHART, *Die Jesuiten als Gehilfen der päpstlichen Nuntien und Legaten in Deutschland zur Zeit der Gegenreformation*, Saggi Storici intorno al Papato (Miscellanea Historiæ Pontificiæ 21), Roma 1959, 269–303.

- SCHNITZER, JOSEPH, *Zur Politik des hl. Stables in der ersten Hälfte des Dreißigjährigen Krieges*, RQ 13 (1899) 151–262.
- SCHRADER, WILLIAM C., *The catholic revival in Osnabrück and Minden 1591–1651*, Catholic Historical Review 78 (1992) 1, 35–50.
- SCHREIBER, GEORG, *Das päpstliche Staatssekretariat*, HJ 79 (1960) 175–198.
- SCHREIBER, GEORG, *Tridentinische Reformdekrete in deutschen Bistümern*, ZSSRG Kan. Abt. 38 (1952) 395–442.
- SCHULZE, MANFRED, *Fürsten und Reformation. Geistliche Reformpolitik weltlicher Fürsten vor der Reformation* (Spätmittelalter und Reformation N.R. 2), Tübingen 1991.
- SCHWAIGER, GEORG, *Kardinal Franz Wilhelm von Wartenberg als Bischof von Regensburg (1649–1661)* (Münchener Theologische Studien I/6), München 1954.
- SCHWAIGER, GEORG, *Kardinal Franz Wilhelm von Wartenberg Fürstbischof von Osnabrück und Regensburg (1593–1661)*, Lebensbilder aus der Geschichte des Bistums Regensburg I (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 23–24, hrsg. v. Georg Schwaiger), Regensburg 1989, 277–287.
- SCHWARZ, HENRY FREDERICK, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Cambridge 1943.
- SCHWEDT, HERMANN H., *Der römische Index der verbotenen Bücher*, HJ 107 (1987) 296–314.
- SCHWEDT, HERMANN H., *Die römischen Kongregation der Inquisition und des Index und die Kirche im Reich (16. und 17. Jahrhundert)*, RQ 90 (1995) 43–73.
- SCHWERDTFEGER, REGINA ELISABETH, *Friedrich von Hessen Darmstadt. Ein Beitrag zu seinem Persönlichkeitsbild anhand der Quellen im Vatikanischen Archiv*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 41 (1983) 165–240.
- SELLA, PIETRO, *Strategie familiari e celibato sacro in Italia fra '600 e 700*, Salesianum 41 (1979) 73–109.
- SEMMLER, JOSEF, *Beträge zum Aufbau des päpstlichen Staatssekretariats unter Paul V.*, RQ 54 (1959) 40–80.
- SEMMLER, JOSEF, *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. 1605–1623* (RQ Supplementheft 33), Rom–Freiburg–Wien 1969.
- SERAFINI, ALBERTO, *Le origini della pontificia segreteria di stato e la „Sapienti Consilio“ del B. Pio X*, Apollinaris 25 (1952) 168–239.
- SICKEL, THEODOR, *Ein Ruolo di famiglia des Papstes Pius IV*, MIOG 14 (1893) 537–588.
- SIEGLERSCHMIDT, JÖRN, *Territorialstadt und Kirchenregiment. Studien zur Rechtsdogmatik des Kirchenpatronatsrechtes im 15. und 16. Jahrhundert* (Forschungen zur Kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 15), Köln 1987.
- SIGNOROTTO, GIANVITTORIO, *Lo squadrone volante. I cardinali „liberi“ e la politica europea nella seconda metà del XVII secolo*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 93–137.
- SIMONE, MARIA ROSA DI, *La „Sapienza“ Romana nel Settecento. Organizzazione Universitaria e Insegnamento del Diritto*, Roma 1980.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ, *Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemonia idején (13. sz.)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 47–54.
- SORGE, GIUSEPPE, *Santa Sede e Corona Portogese. Le controversie giuripatronali nei secoli XVII e XVIII* (Occidentale e Oriente Christianità 1), Bologna 1988.
- SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferencz a bíboros*, Századok 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818.
- SPAGNOLETTI, ANGELANTONIO, *Stato, aristocrazie e ordine di Malta nell'Italia moderna* (Collection de l'École Française de Rome III), Roma 1988.
- SPRINGER, ELISABETH, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, Archiv und Forschung. Das Haus, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 20, hrsg. v. Elisabeth Springer–Leopold Kammerhofer), Wien–München 1993, 78–95.
- SPRINGER, ELISABETH, *Kaiser Rudolf II, Papst Clemens VIII. und die bosnischen Christen. Taten und Untaten des Cavaliere Francesco Antonio Bertucci in kaiserlichen Diensten in den Jahren 1594 bis 1602*, MÖStA 33 (1980) 77–104.
- SQUICCARINI, DONATO, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt 1999.

STADER, INGO, *Herrschaft durch Verflechtung: Perugia unter Paul V (1605–21)*. Studien zur frühneuzeitlichen Mikropolitik im Kirchenstaat, Frankfurt a. Main 1977.

STEINHAUF, BERNHARD, *Giovanni Ludovico Madruzzo (1532–1600)*. Katholische Reformation zwischen Kaiser und Papst: Das Konzept zur praktischen Gestaltung der Kirche der Neuzeit im Anschluß an das Konzil von Trient (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 132), Münster 1993.

STOLPA JÓZSEF, *Adalékok a magyar királyi főkegyúri jog történetéhez [A konstanzi bulla]*, Notter Antal Emlékkönyv, 1007–1028.

STORTI, NICOLA, *La storia e il diritto della Dataria Apostolica dalla origini ai nostri giorni* (Contributi alla Storia del Diritto Canonico. Nuova Serie di Studi Storico-giuridici 2), Napoli 1968.

STÖVE, ECKEHART, *Häresiebekämpfung und „ragione di stato“*. Die Protestanten und das protestantische Lager in den Hauptinstruktionen Clemens' VIII, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 53–66.

STRNAD, ALFRED A., *Aus der Frühzeit des nationalen Protektorates der Kardinäle*, ZSSRG Kan. Abt. 50 (1964) 264–271.

STRNAD, ALFRED A., *Konstanz und der Plan eines deutschen „Nationalkardinals“*. Neue Dokumente zur Kirchenpolitik König Siegmunds von Luxemburg, Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie (hrsg. v. August Franzen–Wolfgang Müller), Freiburg–Basel–Wien 1964, 397–408.

STRNAD, ALFRED A., *Processus inquisitionis Ecclesiae Viennensis*. Materialien zur Geschichte des Fürstbistums Wien aus dem Vatikanischen Geheimarchiv, Festschrift Franz Loidl, III, 267–290.

STUMPO, ENRICO, *Il capitale finanziario a Roma fra Cinque e Seicento*. Contributo alla storia della fiscalità pontificia in età moderna (1570–1660), Milano 1985.

SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története* (Az Egri Főegyházmegeye Schematizmus 1), Budapest 1984.

SURCHAT, PIERRE LOUIS, *Die Nuntiatur von Ranuccio Scotti in Luzern 1630–1639*. Studien zur päpstlichen Diplomatie und zur Nuntiaturgeschichte des 17. Jahrhunderts (RQ Supplementheft 36), Freiburg–Rom–Wien 1979.

SZABÓ FLÓRIS, *A Pannónbalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa*, Budapest 1981.

SZABÓ ISTVÁN, *Ellenreformáció a végvárakban 1670–1681*, Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére, Budapest 1933, 456–470.

SZÁNTÓ KONRÁD, *A katolikus egyház története. II: A katolikus egyház története a reformációtól napjainkig*, Budapest 1985.

SZEKFŰ GYULA–MISKOLCZY GYULA, *A házi, udvari és állami levéltár Bécsben*, LK 2 (1924) 18–54. 4 (1926) 44–79. 5 (1927) 104–128.

SZELESTEI N[AGY] LÁSZLÓ, *Irodalom és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790* (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai ú.s. 4), Budapest 1989.

SZENTIRMAJ, ALEXANDER, *The Primate of Hungary*, The Jurist 21 (1961) 27–46.

SZILÁGYI ISTVÁN, *Adalék Pázmány Péter római követségéhez*, Új Magyar Múzeum 5 (1855) 1, 370–378.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Adatok I. Rákóczy György kora történetéhez*, TT 8 (1885) 63–72.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Carillo Alfonz diplomáciai működése (1594–1598)*, Budapest 1877.

SZILÁGYI SÁNDOR, *I. Rákóczy György (1593–1648)* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1893.

SZILÁGYI SÁNDOR, *I. Rákóczy György erdélyi fejedelemsége történetéhez*, TT 7 (1884) 681–692.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Levelek és acták I. Rákóczy György és a Porta diplomáciai összeköttetései történetéhez*, Budapest 1883.

SZILÁGYI SÁNDOR, *Okiratok a két Rákóczy György történetéhez*, TT 10 (1887) 214–224.

SZILAS, LADISLAUS, *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591–1599*, Rom 1966.

SZOVÁK KORNÉL, *Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 21–46.

SZÖGI LÁSZLÓ, *Fejezetek a magyar világi és egyházi archontológiából*, Szentpétery Imre, A kronológia kézikönyve (Tudománytár 15, kiad. Gazda István), Budapest 1985, 93–118.

TAKÁTS SÁNDOR, *Szelepcsényi György a portán*, Az Ujság, 1912/187, 239–244.

TAMBURINI, FILIPPO, *Giulio Antonio Santoro cardinale penitenziere ed inquisitore generale*. Ricerche sulla sua biblioteca, RQ 95 (2000) 54–93.

- TAMBURINI, FILIPPO, *La riforma della penitenziaria nella prima metà del sec. XVI e i cardinali Pucci in recenti saggi*, Rivista di Storia della Chiesa in Italia 44 (1990) 110–129.
- TEMESVÁRY JÁNOS, *Erdély választott püspökei (1618–1695) I–II*, Szamosújvár 1913–1914.
- The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and correspondence on Hungary of the apostolic nuncios in Vienna*, ed. LAJOS LUKÁCS Budapest 1981.
- The Vatican Archives. An inventory and guide to historical documents of the Holy See*, ed. FRANCIS X. BLOUIN–LEONARD A. COMBS ET AL., New York–Oxford 1998.
- THOMSON, JOHN A.F., *Popes and Princes 1417–1517. Politics and Polity in the Late Medieval Church*, London 1980.
- TING PONG LEE, IGNACIO, *La actitud de la Sagrada Congregación frente al Regio Patronato, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum*, 353–438.
- TOMASETTI, GIUSEPPE, *Documenti dell'archivio Colonna*, Roma 1900.
- TOMCSÁNYI LAJOS, *A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél*, Budapest 1922.
- TOMCSÁNYI LAJOS, *Vita a főkegyúri jogról*, Budapest 1923.
- TORNETTA, VITTORIO, *La politica del Mazzarino verso il papato (1644–46)*, Archivio Storico Italiano 99 (1941) 86–116. 100 (1942) 95–134.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [Recenzió: Tüskés Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*] Századok 133 (1999) 433–444.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalimai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból)*, TSz 40 (1998) 61–85.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Egy bosnyák missziópüspök térítőútjai a hódoltságban (Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába 1653–1673)*, LK 70 (1999) 107–142.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Missziópüspökök a magyarországi török hódoltságban*, TSz 41 (1999) 279–329.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, *Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582)*, TSz 39 (1997) 447–472.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY–BENDA KÁLMÁN, *A jezsuiták mecsetje. Egy forráskiadvány margójára*, Budapesti Könyvszemle 6 (1994) 20–25.
- TÓTH LÁSZLÓ, *A jubileumi búcsú kihirdetése Magyarországon 1776-ban*, Budapest 1928 (klny. Századok 62 [1928]).
- TÓTH LÁSZLÓ, *A kassai székesegyház rekatolizálása*, Századok 66 (1932) 487–492.
- TÓTH LÁSZLÓ, *Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról*, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve (szerk. Angyal Dávid), Budapest 1933, 155–211.
- TÓTH, LADISLAUS, *Zwei Berichte des Wiener Nuntius Garampi über die kirchlichen Verhältnisse um 1776*, Bolzano 1926 (Sonder-Abdruck aus der Römischen Quartalschrift 34 [1926]).
- TRISCO, ROBERT, *The Debate on the Election of Bishops in the Council to Trent*, The Jurist 34 (1974) 257–291.
- TROMP, SEBASTIANUS, *De cardinalibus interpretibus S. Concilii Tridentini annis 1564–1600*, Apollinaris 27 (1974) 95–106.
- TUCCIMEI, F.S., *Il tesoro dei pontifici in Castel S. Angelo*, Roma 1937.
- TUSOR PÉTER, *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában (A kongregáció megalapításától 1689-ig)* MEV–Regnum 11 (1999) 1–2, 33–64.
- TUSOR PÉTER, *A magyar Egyház és Róma a 17. században*, Vigilia 64 (1999) 503–513.
- TUSOR PÉTER, *A magyar egyházi elit római hírforrásai a 17. században*. Információtörténeti füzetek 2 (szerk. Z. Karvalich László), Budapest 2001, s.a.
- TUSOR PÉTER, *A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX (szerk. Für Lajos), Budapest 1999, 19–38.
- TUSOR PÉTER, *Az 1608. évi törvények római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, Ætas 2000/4, s.a.
- TUSOR PÉTER, *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459.
- TUSOR PÉTER, *Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban*, Eszterházy Károly Emlékkönyv (szerk. Kovács Béla), Eger 1999, 23–42.

TUSOR PÉTER, *Jakusith György római követjárása 1644–45-ben (A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcra)*, HK 113 (2000) 237–268.

TUSOR PÉTER, *Magyar szentek liturgikus tisztelete és a római sacra Rituum Congregatio a korai újkorban*. Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért c. konferencia tanulmánykötete (szerk. Beke Margit), s.a. TUSOR PÉTER, *Pázmány állandó római követségének terve 1632–1634*, Pázmány Péter és kora (konferencia, 1998. máj.) (Pázmány Műhely, szerk. Hargittay Emil), Budapest–Piliscsaba 2001, s.a.

TUSOR PÉTER, *Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita*, MEV–Regnum 9 (1997) 1–2, 83–146.

TÜCHLE, HERMANN, *Acta SC de Propaganda Fide Germaniam spectantia. Die Protokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten 1622–1649*, Paderborn 1962.

TÜCHLE, HERMANN, *Die Protokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten 1657–1667. Diasporasorge unter Alexander VII*, Paderborn 1972.

TÜCHLE, HERMANN, *Die Wiener Karfreitagskommunion von 1630. Zugleich ein Beitrag zum Früh-Episkopalismus*, Festschrift Franz Loidl, I, 396–413.

TÜSKÉS GÁBOR, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)* (Historia Litteraria 3), Budapest 1997.

UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526)* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II), Köln 1991.

VANYÓ TIHAMÉR, [Recenzió: Louis Jadin, *Procès d'information pour la nomination*], Századok 70 (1936) 450.

VANYÓ TIHAMÉR, *A bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683*, Pannonhalma 1935.

VANYÓ TIHAMÉR, *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786* (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris), Budapest 1986.

VANYÓ TIHAMÉR, *A hazai bódoltság vatikáni források tükrében*, Vigilia 38 (1973) 88–97.

VANYÓ TIHAMÉR, *A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon*, Budapest 1933 (klny. Püspöki jelentések).

VANYÓ TIHAMÉR, *AVatikáni Levéltár és kutatása*, LK 43 (1972) 157–162.

VANYÓ TIHAMÉR, *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi bódoltság viszonyairól 1649–1673*, LK 42 (1971) 323–339.

VANYÓ TIHAMÉR, *Das Archiv der Konsistorialkongregation in Rom und die kirchliche Zustände Ungarns in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchiv I, Wien 1949, 151–179.

VANYÓ TIHAMÉR, *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma 1933.

VANYÓ TIHAMÉR, *Újabb publikációk a pápai nunciátúra-történeti kutatások köréből*, LK 40 (1969) 368–373.

VÁRKONYI GÁBOR, *II. Rákóczy György esküvője* (Régi magyar történelmi források 2), Budapest 1990.

VARSÁNYI G., *De competentia et procedura Sacrae Congregationis Concilii*, La Sacra Congregazione de Concilio, 51–161.

VENARD, MARC, *Ultramontaine or Gallican? The French Episcopate at the End of the Sixteenth Century*, The Jurist 52 (1992) 142–161.

Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe II/1, hrsg. v. ALFRED FRANCIS PRIBRAM, Wien 1901.

Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. XI: Végyes levelek 1572–1573 (MHH II/26), kiad. WENZEL GUSZTÁV, Budapest 1873.

Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I: 1216–1352. II: 1352–1526, ed. AUGUSTINUS THEINER, Romae 1859–1860.

Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. II: A Clemente VII usque ad Pium VII (1524–1800), ed. AUGUSTINUS THEINER, Zagrabiae 1875.

VIEGNER, FRIZT, *Gallikanismus und episkopalistische Strömungen im deutschen Katholizismus zwischen Tridentinum und Vaticanum. Studien zur Geschichte der Lehre von dem Universalepiskopat und der Unfehlbarkeit des Papstes*, Historische Zeitschrift III (1913) 494–581.

VIGNODELLI RUBRICHI, RENATO, *Il „Fondo Aldobrandini” dell'Archivio Doria Landi Pamphili*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 92 (1969) 15–39.

VILLANI, PASQUALE, *Il capitalismo agrario in Italia (sec. XVII–XIX)*, Studi Storici 7 (1966) 471–513.

- VINCKE, JOHANNES, *Zu den Konzilien von Pepiquan und Pisa*, RQ 50 (1955) 91–94.
- VISCEGLIA, MARIA ANTONIETTA, *Fazioni e lotta politica nel Sacro Collegio nella prima metà del Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 37–91.
- VITON, PHILIPP A., „Obligatory” *Cardinalitial Appointments 1851–1929*, AHP 21 (1983) 275–294.
- Von Konstanz nach Trient. Beiträge zur Geschichte der Kirche von den Reformkonzilien bis zum Tridentinum. Festgabe für August Franzen*, hrsg. v. REMIGIUS BÄUMER, München–Paderborn–Wien 1972.
- VONES, LUDWIG, *Urban V. (1362–1370): Kirchenreform zwischen Kardinalskollegium, Kurie und Klientel* (Päpste und Papsttum 28), Stuttgart 1998.
- VÖLKELE, MARCUS, *Römische Kardinalshaushalte des 17. Jahrhunderts. Borgese–Barberini–Chigi* (BDHIR 74), Tübingen 1993.
- WAHRMUND, LUDWIG, *Das Ausschließungsrecht der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen*, Wien 1888.
- WAHRMUND, LUDWIG, *Das Kirchenpatronatsrecht und seine Entwicklung in Oesterreich. I: Die kirchliche Rechtsentwicklung. II: Die staatliche Rechtsentwicklung*, Wien 1894–1896.
- WALF, KNUT, *Das bischöfliche Amt in der Sicht josephinischer Kirchenrechtler* (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 13), Köln–Wien 1975.
- WALF, KNUT, *Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftswesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongreß (1159–1815)* (Münchener Theologische Studien III, Kanonistische Abteilung 24), München 1966.
- WALTER WAGNER, *Die Bestände des Archivio della Nunziatura Vienna bis 1792*, RHM 2 (1957–1958) 82–203.
- WEBER, CHRISTOPH, *Senatus Divinus. Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit 1500–1800* (Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte 2), Frankfurt a. Main–Berlin– etc. 1996.
- WEBER, CHRISTOPH, *Der Vicegerente des Vikariates von Rom im 17. Jahrhundert und seine „größte Plage”. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte der Kurie*, ZSSRG Kan. Abt. 80 (1994) 301–354.
- WEBER, CHRISTOPH, *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher. Elenchus Congregationum, Tribunalium et Collegiorum Urbis (1629–1714)* (RQ Supplementheft 45), Rom–Freiburg–Wien 1991.
- WEBER, CHRISTOPH, *Die Territorien des Kirchenstaates in 18. Jahrhundert. Vorwiegend nach den Papieren des Kardinals Stefano Borgia dargestellt*, Düsseldorf 1991.
- WEBER, CHRISTOPH, *Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien* (Historische Forschungen 38), Berlin 1988.
- WEBER, CHRISTOPH, *Legati e governatori dello Stato Pontificio (1550–1809)* (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Sussidi 7), Roma 1994.
- WEINRICH, LORENZ, *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)* (Berliner Historische Studien 30. Ordensstudien 12), Berlin 1998.
- WENDEBOURG, DOROTHEA, *Die Ekklesiologie des Konzils von Trient*, Die Katholische Konfessionalisierung, 70–87.
- WINKELBAUER, THOMAS, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Lichtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters* (MIÖG Ergänzungsband 34), Wien–München 1999 [a kötet másolatát MOLNÁR ANTALnak közzönöm].
- WITTSTADT, KLAUS, *Atilio Amalteo (1606–1610). Bemühungen eines Nuntius um Katholische Reform*, Von Konstanz nach Trient, 695–711.
- WODKA, JOSEPH, *Das Kardinalsprotektorat deutscher Nation und die Protektorate der deutschen nationalen Stiftungen in Rom*, ZSSRG Kan. Abt. 33 (1944) 301–322.
- WODKA, JOSEPH, *Deutschordensprotektorat und Protektorat deutscher Nation*, ZSSRG Kan. Abt. 34 (1947) 318–325.
- WODKA, JOSEPH, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/I), Innsbruck–Leipzig 1938.
- WOJTYSKA, HENRICUS DAMIANUS, *De fontibus eorumque investigatione et editionibus instructio ad editionem Nuntiorum series chronologica* (Acta nuntiaturæ Polonæ I), Roma 1990.
- ZAPPA, GIULIA, *L'Archivio Storico Civico e la Biblioteca Trivulziana di Milano*, Bologna 1963.

- Zrínyi Miklós levelei*, kiad. MARKÓ ÁRPÁD, Budapest 1950.
Zrínyi Miklós összes művei. II: Levelek, kiad. KLANICZAY TIBOR–CSAPODY CSABA, Budapest 1958.
 ZWIEDINECK-SÜDENHORST, H. VON, *Die Obedienz-Gesandtschaften der deutschen Kaiser an den römische Hof im 16. und 17. Jahrhunderte*, Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen 58 (1879) 171–216.
 ZSILINSZKY MIHÁLY ET AL., *A magyarboni protestáns egyház története*, Budapest 1907.
 ZSILINSZKY MIHÁLY, *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényczikkek története* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társulat kiadványai), Budapest 1890.
 ZSILINSZKY MIHÁLY, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai), Budapest 1881–1897.
 ZSILINSZKY MIHÁLY, *Lippay György és a tokaji tanácskozmány 1646*, Századok 20 (1886) 400–424.

KÖNYVÉSZETI RÖVIDÍTÉSEK

AHP	Archivum Historiæ Pontificiæ
AÖG	Archiv für Österreichische Geschichte
BDHIR	Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CIH	Magyar Tövénytár
DBI	Dizionario Biografico degli Italiani
HC	Hierarchia Catholica
HJ	Historisches Jahrbuch
HK	Hadtörténelmi Közlemények
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
LK	Levéltári Közlemények
LSz	Levéltári Szemle
LThK	Lexikon für Theologie und Kirche
MEV	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
MHH	Monumenta Hungariæ Historica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MOE	Magyar Országgyűlési Emlékek
MÖStA	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv
NCE	New Catholic Encyclopedia
PÖL	Pázmány Péter... összegyűjtött levelei
QFIAB	Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken
RHM	Römische Historische Mitteilungen
RQ	Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte
TSz	Történelmi Szemle
TT	Történelmi Tár
ZSSRG	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Kanonistische Abteilung)

BEVEZETÉS

A RÓMAI MAGYAR KUTATÁSOKRÓL

A hazai történettudomány már a bollandista hagyományokat felvállaló barokk-kori jezsuita történetíró iskola működése idején megkülönböztetett figyelmet szentelt a vatikáni könyvtár és levéltár különféle iratgyűjteményeiben található magyar vonatkozású források feltárásának. A meg nem valósult cél egy átfogó magyar egyháztörténet megírása volt, beleértve ebbe Magyarország és a pápaság kapcsolatainak egészét.

A római magyar kutatások a még önállóan dolgozó INCHOFFER MENYHÉRTtel vették kezdetüket. A Kőszegen született jezsuita 1644-ben jelentette meg Rómában az eseményeket 1059-ig tárgyaló művét *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae* címmel.¹ Az INCHOFFER által megkezdett utat már a hazai jezsuita tudományszervezés által kidolgozott egyháztörténeti program keretében egy római magyar gyóntató, CSELES MÁRTON folytatta. Ő ha nem is szisztematikusan, de időbeli korlátozás nélkül gyűjtött különféle anyagokat 1697–1698-ban.² Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek (1695–1707) megbízását és támogatását említő kérvényeiben a magyar érsekek és püspökök proszopográfiájának megírására kért majd kapott engedélyt magától XII. Ince (1691–1700) pápától.³ CSELEStől mindössze két kisebb publikáció maradt fenn.⁴

Gyűjtését a 18. századi jezsuita történetíró nemzedék őrizte meg, illetve hasznosította.⁵ Legtöbbjük nem végzett önálló kutatásokat az Örök Városban, gyűjteményeikben, ugyanakkor számos, itthoni lelőhelyekről összegyűjtött római vonatkozású irat található, köztük eredetiek is.⁶ Közülük HEVENESI GÁBOR használta a császári nunciátúra akkor még Bécsben őrzött levéltárát.⁷ Az ott található kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek mellett a szép számmal hasznosított római konzisztoriális iratokat KOLLER JÓZSEF a pécsi püspökség történetéről írott monográfiájához.⁸ A szentszéki, sőt más itáliai archívumokban

¹ INCHOFFER szerepére a magyar tudománytörténetben: HÓMAN BÁLINT, *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon* (A magyar történettudomány kézikönyve I/3a), Budapest 1925, 5; SZELESTEI N[AGY] LÁSZLÓ, *Irodalom és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790* (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai ú.s. 4), Budapest 1989, 49–54. – INCHOFFERrel és művével DÜMMERTH DEZSŐ foglalkozott tényanyagában hasznos, de következtetéseiben és megállapításaiban több mint kritikával kezelendő tanulmányában: *Inchoffert Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában 1641–1648. A magyar forráskritikai történetírás megszületése és a Jézus Társaság megbíúsult reformja* (A Budapest Egyetemi Könyvtár Kiadványai 38), Budapest 1977 (klny. Filológiai Közöny 1976/2).

² Tömör életrajza: MONAY FERENC, *A római magyar gyóntatók*, Róma 1956, 101–107; kapcsolata az egyháztörténeti programot kidolgozó HEVENESI GÁBORral és SZENTIVÁNYI MÁRTONnal: HÓMAN, *A forráskutatás és forráskritika története*, 9–11; és különösen SZELESTEI, *Irodalom és tudományszervezési törekvések*, 49–54, aki korrigálta DÜMMERTHnek CSELESre vonatkozó téves megállapításait; középkorkutatására további irodalom szintén HÓMANnál és SZELESTEINél található. – Gyűjteményének jelenlegi elhelyezése: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár (ELTE EKK), Collectio Kaprinayana, vol. A/12–14; ms. Ab 50, vol. I–XI. A Kollonich Lipót bíboros aláírásával és pecsétjével hitelesítetten vatikáni gyűjtemények anyagából készített másolati kötetekben főként középkori oklevélmásolatok, de újabb kori iratok is találhatóak, mint például a Martinuzzi György bíboros meggyilkolása ügyében lefolytatott pápai kivizsgálás jegyzőkönyve (ms. Ab 50, vol. XI, fol. 1–322); a magyar püspökökhöz 1522–1628 között intézett pápai brevék (*ibid.*, fol. 323v.); vagy Pázmány Péter esztergomi érseknek és Domitrovich Péter zágrábi püspöknek 1622-ben, az újonnan felállított hitterjesztési kongregációhoz a magyarországi katolicizmus helyzetéről benyújtott emlékiratai, ez utóbbiak a vatikáni könyvtár *Vaticani Latini* sorozatának 6696. kötetéből (vol. IV, fol. 160–163, 169–171).

³ Az 1697. árp. 17-én és jún. 22-én kelt kérvények eredetije: Archivio Segreto Vaticano (ASV), Miscellanea (Armadi I–XV), Arm. I, vol. 12, fol. 90^r–91^v, (ugyanebben a kötetben CSELESnek több másolata is megtalálható még). Ezen iratok másolata, illetve kivonata: VERESS ENDRE hagyatékában is. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (MTAKK), ms. 459/9.

⁴ *Elucidatio historico-chronologica de episcopatu Transilvaniae*, Romae 1702; valamint a halála után közzétett *Descriptio amplitudinis episcopatus Sirmiensis*.

⁵ HEVENESI GÁBOR, KAPRINAY ISTVÁN, PRAY GYÖRGY, KATONA ISTVÁN etc.; rájuk lásd HÓMAN ÉS SZELESTEI imént idézett munkáit.

⁶ Például ELTE EKK Collectio Prayana, vol. 32, *passim*.

⁷ Nunciatúrai másolatai: ELTE EKK Collectio Hevenesiana, vol. 41, fol. 1–197.

⁸ *Historia episcopatus Quinque Ecclesiarum I–VII*, Posonii 1782–1812.

a 18. század folyamán a piarista DESERICZKY INCE JÓZSEF⁹ mellett a későbbi gyulafehérvári püspök, gróf BATTHYÁNY IGNÁC végezte, illetve végeztette a legkiterjedtebb anyaggyűjtést.¹⁰ Fő műve, az 1785-ben megjelent *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*, a Rómában szintén dolgozó PÉTERFFY KÁROLY hazai zsinatokról összeállított köteteihez hasonlóan máig alapvető.¹¹

A vatikáni magyar kutatások fellendülését a pozitívizmus kora hozta meg. A vatikáni levéltár prefektusa, AUGUSTIN THEINER a püspöki kar költségén publikálta hatalmas forráskiadását,¹² majd a szentszéki archívumok 1881-től kezdődő fokozatos megnyitása után az azokban külön engedéllyel már korábban is dolgozó¹³ FRAKNÓI VILMOS szervezésében indult meg a szisztematikus forrásfeltárás és -feldolgozás többek között BUNYITAY VINCE, KOLLÁNYI FERENC és LUKCSICS JÓZSEF közreműködésével. *A Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia 1882–1891* között megjelent vaskos kötetei részben az itthon rendkívül rosszul dokumentált középkorra, részben pedig az olyan kulcsfontosságú eseményekre, mint Buda visszavívása tartalmaz hiánypótló adatokat elsősorban a szentszéki, de más római gyűjteményekből is.¹⁴ A munkálatok 1894-től a FRAKNÓI alapította Római Magyar Történeti Intézet (*Istituto Storico Ungherese di Roma*) kereti között folytak tovább.¹⁵ Az intézet működésének legjelentősebb eredménye több részpublikáció mellett¹⁶ a *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis I–IV* (1896–1907), valamint FRAKNÓI nagy ívű összefoglalásai a királyi főkegyúri jog és a magyar–szentszéki kapcsolatok történetéről.¹⁷

1906-ban az intézmény átmenetileg megszűnt, s egy a világháború kitörése miatt meghiúsult újraalapítási kísérlet után ténylegesen csak 1924-ben folytathatta működését. Az intézet utolsó éveiből és az azt követő időszakból egyrészt VERESS ENDRE munkássága emelhető ki, aki nemcsak újabb kötetel gyarapította a *Monumenta Vaticana* évek óta szünetelő sorozatát,¹⁸ hanem FRAKNÓI és a Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága által szervezett széleskörű itáliai anyaggyűjtés¹⁹

⁹ DESERICZKY a rendi generális asszisztenseként 1742–1746 között tartózkodott Rómában; műve: *De initiis ac maioribus Hungarorum commentaria I–V*, Buda–Pest 1748–1760. cf. HÓMAN, *A forráskutatás és forráskritika története*, 18.

¹⁰ JAKÓ ZSIGMOND, *Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező*, [IDEM], Társadalom, egyház, művelődés (METEM Könyvek 18), Budapest 1997, 359–382.

¹¹ *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742.

¹² *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I: 1216–1352. II: 1352–1526*, Romae 1859–1860.

¹³ Többek között Pázmány-monográfiája megírásához. FRANKL Vilmos, *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest 1868–1872. FRAKNÓI 1885-ig megjelent műveinek könyvszerkezete: *Fraknói Vilmos negyed-százados irodalmi munkássága 1861–1885*, Budapest 1886.

¹⁴ Az I. sorozat négy kötete a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) kiadásában reprintben újra megjelent 2000 folyamán. A többé-kevésbé indokolt vállalkozás – amely nem pótolhatja a szisztematikus vatikáni kutatásokat – hiányossága, hogy a kiadók nem vették a fáradságot, hogy a mutató nélküli köteteket indexszel lássák el. Ez technikailag kivitelezhető lett volna.

¹⁵ A FRAKNÓI-féle intézet létrejöttére, működésének történetére, iratanyagának sorsára: LAJOS PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166; [IDEM], *Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (Studi e Ricerche 7, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Roma 1993, 9–24; ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam illustrantia” megindítása*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (MEV) –Regnum 8 (1996) 3, 61–72; még számos részinformáció: LEO SANTIFALLER, *Briefe von Wilhelm Fraknói zu Theodor Sickel aus den Jahren 1877 bis 1906*, RHM 6–7 (1962–1964) 193–351.

¹⁶ Vázlatos áttekintésben csak a főbb eredményekre térek ki, a római anyagot tartalmazó, akár FRAKNÓI, akár más tollából származó valamennyi kisebb-nagyobb közlemény könyvszerkezeteinek összeállítását sem ebből a korszakból, sem a későbbiekből nem tartom ehelyütt feladatommak. Egy részletező könyvszerkezetet lásd alább HODINKA ANTALtól.

¹⁷ FRAKNÓI VILMOS, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig* Budapest 1895; *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*, Budapest 1899; *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel I–III*, Budapest 1901–1903; ezt megelőzően még a bicentenárium alkalmából publikálta XI. Incéről és Buda felszabadításáról írt monográfiáját: *XI. Incze pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. A vatikáni levéltár diplomáciai irományai alapján*, Budapest 1886, továbbá *Várad felszabadítása és XII. Ince pápa*, Róma 1892 c. munkáját. – Szintén az intézet tagjaként végezte római anyaggyűjtését a *Magyar Országgyűlési Emlékek (MOE) X–XII*. (*Monumenta Hungariae Historica [MHH] III/10–12*, Budapest 1899–1917) összeállításához KÁROLYI ÁRPÁD, de a XII. kötet és az 1609. évi diéta történetét tanulmány formájában, leginkább a *Fondo Borgbesében őrzött nunciusi levelezés alapján feldolgozó mintaszerű tanulmánya (Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163)* már csak az intézet megszűnése után jelentek meg.

¹⁸ *Erdélyországi kövek jelentései VIII. Kelemen pápa idejéből* (*Monumenta Vaticana II/3*), Budapest 1909.

¹⁹ Ennek jelentőségére a fontosabb sorozatok és művek felsorolásával: FRÁTER JÁNOSNÉ, *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949)* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 52), Budapest 1966; *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának

hagyományait követve számos olasz nyilvános és magánlevéltárból adott közre legkülönbözőbb témákat felölelő *Hungaricákat* zömmel az 1920-as évek elejéig, de később is.²⁰ Másrészt BOSSÁNYI ÁRPÁD az Anjou-korral megkezdte a pápai supplicatiók magyar anyagának szisztematikus publikálását,²¹ HODINKA ANTAL pedig – aki majd minden munkájában bőségesen merített a pápai levéltárak irataiból²² – 1916–1918-ban rendszerezte az addigi nemzetközi és magyar római kutatások eredményeit, és egy máig haszonnal forgatható, de kellő figyelemre mégsem méltott tájékoztatást adott a pápai levéltárak történetéről, szerkezetéről és állagairól (*A Római levéltárak*).²³

Az 1924-ben újjáalakult történeti intézetet 1929-ben a *Collegium Hungaricum*-program kiemelkedő állomásaként létrehozott Római Magyar Akadémiába (*Accademia d'Ungheria in Roma*) inkorporálták.²⁴ Ennek történeti osztályaként működött formailag 1950-ig, a valóságban csupán az 1940-es évek elejéig, egyre komolyabb szervezeti és pénzügyi problémákkal küszködve, amint azt két 1924–1941 között napvilágot látott sorozata közül (*A Római Magyar Történeti Intézet Kiadványai*²⁵ és *Monumenta Hungariae Italica*²⁶) az utóbbinál a impresszumokon uralkodó káosz is mutatja.²⁷

A két világháború között folytatott, leginkább LUKCSICS PÁL, MESZLÉNYI ANTAL, GALLA FERENC és VANYÓ TIHAMÉR nevével fémjelvezhető római magyar kutatások vitathatatlan jelentősége, hogy mind módszertanilag, mind a témaválasztás tekintetében felvázolták azokat a kereteket, amelyeken

kiadványai 70), Budapest 1974, 163–216; az itáliai másolatokra, amely viszont BEKE ANTAL VIII. Ince supplicációról szóló jelentése kivételével vatikáni anyagot nem tartalmaz: LUKINICH IMRE, *A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének inszertetése*, Budapest 1935, 20–30. 33–41. 75.

²⁰ Lásd például VERESSnek a Carillo levelezés első kötetéhez írott előszavát: *Carillo Alfons levelezése és iratai I* (MHH I/32), Budapest 1906, V–XIII. VERESS egészen 1948-ig folytatott publikációs tevékenységének áttekintése BENDA KÁLMÁNTÓL: VERESS ENDRE, *Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről 1603–1623* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 7), Szeged 1983, 217–219 (Utószó). – Ebből a korszakból több kutatót és művet lehet még említeni: SCHEFFLER JÁNOS, *VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar 1689–1691. A vatikáni levéltár okmányai alapján*, Ungvár 1914; LUTTOR FERENC, *Mária Terézia balála és a római kúria*, Budapest 1914; HANUY FERENC klasszikus Pázmány-levél kiadásához szintén kiterjedt római anyaggyűjtést folytatott (*Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911 [PÖL]). Beszámolója római kutatásairól: *Kutatás Pázmány levelei után*, *Religio* 67 (1908) 310–312. 325–327. 341–343. 358–361 (az első két közleményben).

²¹ BOSSÁNYI ÁRPÁD, *Regesta supplicationum 1342–1394 I–II*, Budapest 1916–1918.

²² HODINKA, aki az önköltségen dolgozó BOSSÁNYIVAL ellentétben még az intézet tagja volt, munkái egy részét szintén már annak megszűntével tette közzé. *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 17/3), Budapest 1898; illetve *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest 1910; *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. I: 1448–1715*, Ungvár 1911.

²³ Amelynek egyik oka hogy a közzététel szokatlan módját választotta. A kora újkorra nézve is bőséges levéltári tájékoztatást adó művét ugyanis BOSSÁNYI, *Regesta supplicationum* c. munkájába inkorporálva jelentette meg (I, 7–165. II, 7–148.). – Az addigi magyar kutatások összegzése részletes bibliográfiával: 72–79 és 79–93.

²⁴ PÁSZTOR, *Le origini dell'accademia d'Ungheria*, 24–27; [IDEM], *La fondazione dell'Accademia d'Ungheria in Roma*, *Annuario dell'Accademia d'Ungheria. Studi e documenti italo-ungheresi* (ed. József Pál), Roma 1997, 85–100.

²⁵ Névváltozata: *Veröffentlichungen des Ungarischen Historischen Institutes in Rom*. Az összesen öt darab, nagyjából részlet különnyomat gyanánt megjelent kiadvány a megjelenés sorrendjében: ARTNER EDGÁR, *Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya a mohácsi vérszt megelőző években (1521–1526)*, Budapest 1926 (kny. Mohács Emlékkönyv, Budapest 1926.); LADISLAUS TÓTH, *Zwei Berichte des Wiener Nuntius Garampi über die kirchlichen Verhältnisse um 1776*, Bolzano 1926 (Sonder-Abdruck aus der Römischen Quartalschrift 34 [1926]); TÓTH LÁSZLÓ, *A jubileumi búcsú kibírdetése Magyarországon 1776-ban*, Budapest 1928 (kny. Századok 62 [1928]); VANYÓ TIHAMÉR, *A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon*, Budapest 1933 (kny. Püspöki jelentések, lásd a következő jegyzetben); HUSZTI DÉNES, *Olasz–magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban*, Budapest 1941.

²⁶ Magyar megfelelője hol *Olaszországi Magyar Oklevéltár*, hol *Olaszországi Magyar Emlékek* néven; 1: LUKCSICS PÁL, *XV. század pápák oklevelei. I: V. Márton pápa (1417–1431)*, Budapest 1931; 2: VANYÓ TIHAMÉR, *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma 1933; szám nélkül: GALLA FERENC, *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Vác 1935; *Harmintkilenc kiadatlan Pázmány-levél*, Vác 1936; 2 [!]: LUKCSICS PÁL, *XV. század pápák oklevelei. II: IV. Jenő pápa és V. Miklós pápa*, Budapest 1938; 3: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1224–1864*, kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1941. – VERESS fentebb idézett Argenti-levelezése eredetileg szintén a e sorozat 4., illetve 5. köteteként jelent volna meg 1944-ben, illetve 1946-ban (*op. cit.* 232–233).

²⁷ Lásd a sorozatszámozás összevisszaságát az előző jegyzetben. Több esetben a szerzők által szervezett magánkiadásokról volt csupán szó, VANYÓ TIHAMÉR a 17. század második felének magyar vonatkozású nunciusi jelentéseit tartalmazó kötete (*A bécsi nunciások jelentései Magyarországról 1666–1683*, Pannonhalma 1935) pedig éppenséggel a sorozaton kívül jelent meg. – A Római Magyar Akadémiának csupán 1936–1941 között látott napvilágot négy évkönyve, így olyan furcsaság is előfordult, hogy TÓTH LÁSZLÓ vatikáni levéltári forrásközlését a bécsi *Collegium Hungaricum* évkönyvében jelentette meg 1933-ban (*Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról*, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve [szerk. Angyal Dávid], Budapest 1933, 155–211).

belül FRAKNÓI és VERESS pozitívista alapvetése után a munkálatok továbbvihetőek voltak. Míg LUKCSICS 15. századi pápák magyar vonatkozású iratait adta közre a teljesség igényével és mintaszerű intézménytörténeti bevezetővel ellátva, MESZLÉNYI a jözefinizmus korának nunciusi jelentéseit dolgozta fel monografikus formában.²⁸ GALLA és VANYÓ munkássága középpontjában a trienti zsinat (1545–1563) utáni magyar egyháztörténet két évszázada állott. Ennek vizsgálata céljából publikáltak az anyagtól függően hol egészében, hol kivonatossan, hol pedig csupán az áttekintés szintjén különféle vatikáni fondokat eltérő időhatárok között, s dolgoztak fel kisebb-nagyobb témákat ebből a korszakból. GALLA esetében az áttekinthetőség határait súroló maximális adatgazdagságra, VANYÓ esetében a kurrens nemzetközi szakirodalom szempontjainak már-már doktrinernek mondható alkalmazására törekedve.²⁹

A római magyar tudományos jelenlét második korszakának az újabb világháború, majd a kommunista diktatúra vetett véget, kéziratba rekesztve több nagyobb szabású, már elkészült munkát.³⁰ Az elkövetkező két évtizedben ismét a római magyar jezsuitáké a kizárólagos szerep. A LUKÁCS LÁSZLÓ³¹ által elindított 16. századi rendtörténeti forráskiadvány sorozatot (*Monumenta Antiquae Hungariae*)³² a szegedi irodalomtörténeti iskola viszi tovább, illetve egészítette ki már 1625-ig az erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók irataival.³³ Hasonlóan erőteljes hódoltsági érdeklődés jellemzi VANYÓnak az 1970-es évek elején megújuló munkásságát,³⁴ aki azonban mind a kurrens nunciatúra-kutatásokról adott historiográfiai áttekintésével, mind a bécsi nunciatúra levéltárának Magyarországot érintő iratainak publikálásával igyekezett csökkenteni a hazai történetírás több évtizedes lemaradását a nyugat-európaiaktól.³⁵

²⁸ *A jözefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)* Budapest 1934.

²⁹ Tudománytörténeti helyükre műveik könyvészetével lásd FAZEKAS ISTVÁN, *Galla Ferenc „Pálos missziók Magyarországon” című kiadatlan munkája*, Pálos rendtörténeti tanulmányok (Varia Paulina 1, szerk. Sarbak Gábor), Csorna 1994, 219–228; MOLNÁR ANTAL, *Egy magyar egyháztörténet a 20. században: Vanyó Tibamér OSB*, MEV 6 (1994) 1–2, 37–50. Az általam használt és eddig még nem említett munkáik felsorolását lásd alább, illetve az irodalomjegyzékben. – GALLÁnak egy újabb, BOROVIJÓZSEF által kiadott kézírata: *Otrokoci Főrís Ferenc gályarab Rómában*, MEV–Regnum 10 (1998) 1–2, 185–202.

³⁰ Elsősorban GALLA FERENC két missziótörténeti munkájáról van szó: *Ferences hittérítés Magyarországon és Erdélyben a 17. és 18. században*. Magyar Országos Levéltár (MOL), Galla Ferenc hagyatéka (P 2088), 26/a tétel (7. d.). (FAZEKAS ISTVÁN gondozásában a közeljövőben lát napvilágot. A kéziratot részben hasznosította: MOLNÁR ANTAL, *Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon*, *Ætas* 1992, 3, 44–77); *Pálos missziók Magyarországon*, MOL Galla Ferenc hagyatéka (P 2088), 26/b tétel (7. d.). – VANYÓ TIHAMÉR egy ismertetésében (LOUIS JADIN, *Procès d’information pour la nomination... c. alpművéről*) gyakorlatilag késznek mondja a 18. századik második felének konzisztoriális irataiból álló forráskiadványát, felsorolva a korábbi korszakok hasonló anyagát feldolgozó (GERENDÁS ERNŐ) és használó (IVÁNYI BÉLA, PEHM JÓZSEF, GALLA FERENC) kutatókat. Századok 70 (1936) 450. – ARTNER EDGÁRNak a pápák török elleni tevékenységéről összeállított okmánytára kézirat formájában jelenleg BOROVIJÓZSEF ny. teológiai professzor tulajdonában található.

³¹ BALÁZS MIHÁLY által összeállított bibliográfiája: LUKÁCS LÁSZLÓ, *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolútizmus*, Szeged 1989, 132–137; forrásközlő sorozatainak, fontosabb tanulmányainak méltatása: MOLNÁR ANTAL, *A 85 éves P. Lukács László Szent József-köszöntése*, MEV–Regnum 7 (1995) 1–2, 247–260. –A vatikáni levéltárról pályája kezdetén átfogó ismertetést adó (*A Vatikáni Levéltár*, Levéltári Közlemények [LK] 20–23 [1942–45], 100–129), majd Rómában letelepedő – volt kecskeméti piarista diák – PÁSZTOR LAJOS csupán historiográfiai szinten foglalkozott a magyar vonatkozásokkal (lásd már idézett tanulmányait), a kúriai hivatalok és levéltárak történetét stb. tárgyaló munkái ugyanakkor alapvető fontosságúak (felsorolásuk alább, illetve az irodalomjegyzékben).

³² *I–IV: 1550–1600* (Monumenta Historica Societatis Iesu 101. 112. 121. 131.), Romae 1969–1987.

³³ *Jesuita okmánytár. I/1–2: Erdély és Magyarországot érintő iratok 1601–1606* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34), kiad. BALÁZS MIHÁLY–KRUPPA TAMÁS–LÁZÁR ISTVÁN DÁVID–LUKÁCS LÁSZLÓ, Szeged 1995; *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. I/1: 1609–1616. I/2: 1617–1625* (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1–2), kiad. BALÁZS MIHÁLY–FRICSY ÁDÁM–LUKÁCS LÁSZLÓ–MONOK ISTVÁN, Szeged 1990.

³⁴ *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673*, Levéltári Közlemények (LK) 42 (1971) 323–339; *A hazai hódoltság vatikáni források tükrében*, Vigília 38 (1973) 88–97.

³⁵ *Újabb publikációk a pápai nunciatúra-történeti kutatások köréből*, LK 40 (1969) 368–373; *A Vatikáni Levéltár és kutatása*, LK 43 (1972) 157–162; *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786* (Fontes Historiæ Hungariæ Ævi Recentioris), Budapest 1986. VANYÓnak ez utóbbi munkájának fogadtatása vegyes volt (cf. BAK BORBÁLA minden szempontból indokolt bírálatát és méltatását Levéltári Szemle [LSz] 38 [1988] 1, 76–80.), s valóban csupán a nunciatúra kancelláriájának *Hungariacit* hozza, a két másik – jól mutatózott – nagy sorozatot (a kánoni, illetve a nunciatúrai perek óriási anyagát) még csak meg sem említi. VANYÓ kizárólag WALTER WAGNER leírása alapján tájékozódott (*Die Bestände des Archivio della Nunziatura Vienna bis 1792*, Römische Historische Mitteilungen [RHM] 2 [1957–1958] 82–203), a kánoni perek egy részének jegyzékét ugyanakkor már 1935-ben ismertette PATRICIUS GAUCHAT (*Hierarchia Catholica mediæ et recentioris ævi IV*, Monasterii 1935 [HC IV], 377–382), illetve adataikat felhasználta REMIGIUS RITZLER és PRIMINUS SEFRIN (*Hierarchia Catholica mediæ et recentioris ævi V*, Patavii 1952 [HC V], *passim*).

A missziótörténeti és hódoltsági vizsgálatok jegyében történő fokozatos újjáéledés további bizonyítéka 1980–1990-es évekből a BENDA KÁLMÁN által útjára indított *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár*³⁶, valamint TÓTH ISTVÁN GYÖRGY forrásközlései a hitterjesztési kongregáció levéltárából.³⁷ Közülük a *Relationes Missionariorum de Hungaria et Transilvania* (1627–1707) már a Római Magyar Akadémia újonnan indított sorozatában (*Bibliotheca Academiae Hungariae in [Urbe] Roma*) látott napvilágot.³⁸ Ennek további kötetei az akadémián belül 1996-ban létrehozott Fraknoi Vilmos Történeti Intézet kiadásában jelennek meg.³⁹

Az egyre szaporodó publikációk és az intézet felállítása azt jelzik, hogy a magyar történettudomány és tudománypolitika az ezredfordulóra ismét kezdi felismerni annak fontosságát, hogy a magyar történelem forrásainak országhatáron kívüli egyik legfontosabb lelőhelyének kiaknázása tovább folytatódjék. Hogy a biztató kezdetek utáni lemaradás, amely más nemzetek római eredményeihez képest különösen a 20. század második felében bekövetkezett, az új évezredben végre behozható legyen.

A MAGYAR EGYHÁZI ELIT ÉS RÓMA A KATOLIKUS KONFESSZIÓ-SZERVEZÉS KORÁBAN (FOGALOMTISZTÁZÁS ÉS CÉLKITŰZÉS)

E vázlatos historiográfiai áttekintésből is kitűnik, hogy e század római kutatásainak egyik központi területe a reformáció és a felvilágosodás közötti időszak. GALLA FERENC például már az 1930-as években óriási adatmennyiséget beépítve tárta fel a Szentszék által irányított magyarországi és erdélyi ferences, valamint a pálos missziók történetét.⁴⁰ A leginkább a hitterjesztési kongregáció gazdag levéltárából merítő

³⁶ BENDA római anyagot használó előpublikációinak könyvésze ugyanott (I–II, Budapest 1989).

³⁷ Ezeknek a szerző szinte teljes könyvészetét adja legutóbbi tanulmányai jegyzeteiben: *Egy bosnyák missziópüspök térítőútjai a bódoltságban* (*Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába 1653–1673*), LK 70 (1999) 107–142; *Missziópüspökök a magyarországi török bódoltságban*, Történelmi Szemle (TSz) 41 (1999) 279–329. – Szintén elsősorban a Propaganda kongregáció iratait tartalmazzák közlés és feldolgozás formájában a SÁVAI JÁNOS által útjára indított *Documenta missionaria Hungariam et regionem sub ditone Turcica existentem spectantia* (*Missziós dokumentumok Magyarországról és a bódoltságról*) c. sorozat első kötetei (I/1: *A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából. Acta vol 1–12 és SOCG vol. 56–79*, Szeged 1993; II/1: *Missziók, mesterek, licenciatások*, Szeged 1997 (korábbi, olasz nyelvű változata: *La partecipazione dei laici al lavoro pastorale in Ungheria nei secoli XVI–XVII*, Roma 1982); II/2: *A csíksomlyói és a kantai iskola története*, Szeged 1997). Az első kötet fonszerű teljességre törekvő módszere csak helyeseltető és példaként állítható más kutatók elé is, a feldolgozások rendszerezése és szemléletmódja azonban már vitatható. A közölt forrásokat a szokásosnál valóban nagyobb óvatossággal kell kezelni, amire a figyelmet már más helyütt felhívták (cf. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY–BENDA KÁLMÁN, *A jezsuiták mecsetje. Egy forráskiadvány margójára*, Budapesti Könyvszemle 6 [1994] 20–25), szerteágazó anyagismeretét ugyanakkor nem lehet teljesen ignorálni, amint azt sorozatának erdélyi vonatkozású újabb kötetei és Pázmány-közleménye is bizonyítja (*Pázmány és a szomszokok. A szomszokok genovai levéltárának dokumentumai*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV (szerk. Monok István), Szeged 1992, 123–141.)

³⁸ A Római Magyar Akadémia, a Ráday Gyűjtemény és az MTA Történettudományi Intézete közös kiadásában (Budapest–Roma 1994); 1997-ben látott napvilágot az Akadémia és Fraknoi Vilmos Történeti Intézet által közösen jegyzett (már fentebb idézett) *Annuario* is, de közleményeinek még csupán elenyésző része alapszik római, illetve itáliai kutatásokon.

³⁹ A második kötet a METEM közreműködésével készült el: *Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi beremite de urbe Roma instrumenta et priorum registra*, ed. LORENZ WEINRICH, Roma–Budapest 1999; s tudtommal TÓTH ISTVÁN GYÖRGY következő missziós kötete már sajtó alatt áll. – MESZLÉNYI munkájának folytatása forráskiadásban és feldolgozásban még az 1970-es években elkészült: *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and correspondence on Hungary of the apostolic nuncios in Vienna*, ed. LAJOS LUKÁCS Budapest 1981 és [IDEM], *A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciások jelentései és levelezése Magyarországról*, Budapest 1981 (némi kutatástörténettel és a római lelőhelyek fontosságának újabb és világi részről történő hangoztatásával: 13–17 és 17–21). Leginkább a múlt század második felének e század elejének szentszéki relációi állnak ADRIÁNYI GÁBOR (lásd például *Scitovszky és Simor érsekek barca a primási jogokért* c. tanulmányát: *Ministerio nemzetközi történelem konferencia előadásai* [szerk. Bárdos István–Beke Margit], Esztergom 1998, 29–38) és EÖRDÖGH ISTVÁN (például *A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja Levéltárának [Vatikánváros] a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803–1903*, Szeged 1992;) kutatásainak középpontjában. A középkori anyagot ÉRSZEGI GÉZA tanulmányozta behatóbban az 1980-as években (lásd ismertetését: *A római kúria levéltárai*, LSz 28 [1978] 321–339); illetve KÖRMENDY JÓZSEF publikálta egy vatikáni fond középkori magyar vonatkozásait, kisebb volumenű munkájában is megmutatva a további tennivalók legkézenfekvőbb módját (*Annate e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano 1421–1536* [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/21], Budapest 1990). A legújabbban született későközépkori tanulmányok önálló római anyaggyűjtést ugyan nem tartalmaznak; hasznos és jól hasznosítható eredményeik viszont már a magyar középkortudomány római érdeklődése feléledésének biztató jelei. KUBINYI ANDRÁS, *Magyarok a késő-középkori Rómában*, Studia Miskolciensia III, Miskolc 1999, 83–91; CSUKOVITS ENIKŐ, *A római Szentlélek-Társulat magyar tagjai*, Századok 134 (2000) 211–244.

⁴⁰ *Ferences hittérítés Magyarországon; Pálos missziók Magyarországon*, MOL Galla hagyaték (P 2088), 26/a és /b t.

szerző eredeti megbízása az akkori kulturális kormányzattól egy hódoltsági egyháztörténeti monográfia elkészítésére szolt. A téma megírása azonban – a módszertani nehézségek miatt – csak napjainkra valósult meg 1647-es időhatárral, MOLNÁR ANTALnak köszönhetően.⁴¹ A missziótörténeti, különösen a hódoltságra koncentrált újabb vizsgálatok szinte kizárólagosnak mondható preferenciája nem véletlen. A szentszéki–magyar kapcsolatok korabeli történetének e fejezetében nemcsak hogy egészében megragadható egy adott régió szinte teljes egyháztörténete, hanem a rendkívül hiányosan dokumentált vallási, művelődési, néprajzi, politikai stb. viszonyokról is szinte kizárólagos ismeretek szerezhetők. Mind a forrásközlés, mind a módszeres feldolgozás terén.⁴²

Kifejezetten a királyságbeli katolicizmus és a Szentszék kora újkori kapcsolataival foglalkozó, szisztematikus kutatásokon alapuló munka mindmáig nem született. A legnagyobb haszonnal még mindig FRAKNÓI Pázmány-monográfiája és hat-hét évszázadot átölelő összegzéseinek vonatkozó fejezetei forgathatók.⁴³ Ennek bizonyítéka többek között a *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve* c. újonnan megjelent és leginkább csak szekundér irodalmat hasznosító tanulmánykötetnek a korszakról írt dolgozata.⁴⁴ Erdély esetében viszont – leginkább az országrész nemzeti tudatban elfoglalt helyének köszönhetően – átfogó tanulmányok tárgyalják az erdélyi püspöki székkal kapcsolatos problémákat.⁴⁵

A hazai tudományszervezés természetesen a hódoltság mellett szintén hangsúlyt helyezett a királyságra is. VANYÓ TIHAMÉR ennek előmunkálataként publikálta az egyházmegyék állapotáról szóló relációkat. Terjedelmes bevezetőben vázolta fel a trienti zsinat határozatainak magyarországi végrehajtásának körülményeit,⁴⁶ de nem hogy egy szintetizáló újabb kori katolikus egyháztörténet, hanem még ennek szűkebb időhatárok közé szorított római vetületének megírására sem került sor. Az ok itt is a módszertani nehézségekben keresendő. Még e körülhatároltabb témakör egyes részkérdései is, mint például a Pázmáneum alapításának, vagy a pálos reform végrehajtásának római vonatkozásai, tetemes adatmennyiség feldolgozását igényelték.⁴⁷ Más hasonlóan lényeges alkotóelemek összeillesztése (ilyen például a római magyar képviselő intézménye) ugyanakkor csak mozaikszerűen lehetséges. Az egyetlen forrásviszonyok mellett a másik fő nehézséget az jelenthette, hogy a Habsburg-országrész katolicizmusa és a Szentszék kapcsolatait a szorosabban vett egyháztörténet mellett számottevő politika-, diplomácia- és jogtörténeti aspektus szövi át. Ez szintén nem könnyíti meg a kutatói érdeklődés felkeltését, fenntartását.

⁴¹ *A hódoltsági missziószervezés és a Szentszék 1572–1635* címmel Szegeden BALÁZS MIHÁLY témavezetésével 1998-ban elkészített és 1999-ben irodalomtörténetiként megvédett PhD-disszertáció átdolgozott és kibővített változata a Balassi Kiadó 2000/II-es katalógusa szerint (31) 2001 folyamán lát napvilágot a *Humanizmus és reformáció* sorozatban: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon (1572–1647)*.

⁴² Ennek jelentőségét TÓTH ISTVÁN GYÖRGY kellőképpen kihangsúlyozza közleményei bevezetőiben, például: *Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582)*, TSz 39 (1997) 447–472; *Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalmai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból)*, TSz 40 (1998) 61–85.

⁴³ FRANKL VILMOS, *Pázmány Péter és kora*, op. cit.; *A magyar királyi főkegyúri jog*, 233–502; *Magyarország összeköttetései a római szentszékekkel III*, 3–561.

⁴⁴ HILLER ISTVÁN, *A Vatikán és Magyarország*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 135–170. – Munkámban mindvégig igyekszem elkerülni, hogy a 19–20. századi viszonyokat visszavetítve azt a komplex történelmi jelenséget, amit a pápaság: Róma és az Egyházi Állam, a Kúria jelent, leegyszerűsítve a nagyobbbrészt a Vatikán területére visszaszorult miniállammal azonosítsam. (A korszakra nézve egyébként is inkább a Quirinál megjelölést kellene használni – ami ma az olasz államfők rezidenciája –, tekintve, hogy a pápák a 17–19. században inkább itt rezideáltak, s nem a vatikáni Szent Palotában. De ugyanígy használhatnánk még a Laterán kifejezést is, stb.) A fogalomhasználat problematikájára lásd BURKHARD ROBERG, *Rom und Europa im Zeitalter der katholischen Reform*, Rom in der Neuzeit. Politische, kirchliche und kulturelle Aspekte (hrsg. v. R. Elze–H. Schmidinger–H.S. Nordholt), Wien–Rom 1976, 53–71, 55–56 és 69–70.

⁴⁵ GALLA FERENC, *Simándi István választott erdélyi püspök pápai kinevezésének ügye*, Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről (szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály), Budapest 1941, 561–587; JAKAB ANTAL, *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században* (Erdélyi Tudományos füzetek 172), Kolozsvár 1944; TEMESVÁRY JÁNOS, *Erdély választott püspökei (1618–1695) I–II*, Szamosújvár 1913–1914 (az előzőekkel ellentétben ez utóbbi főként itthoni forrásokat használ).

⁴⁶ VANYÓ, *A trienti zsinat határozatainak végrehajtása* (Püspöki jelentések, XVI–XXXII; 1–57 [!]).

⁴⁷ GALLA, *A Pázmáneum alapítása*, op. cit.; *A pálosrend reformálása a 17. században*, Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–1941, 123–223.

A megfelelő vizsgálatok elégtelenségének köszönhetően a kora újkori magyarországi katolicizmusról és annak római relációjáról alkotott kép meglehetősen hiányos és egyoldalú. Hiányos, mivel az egyes jobban preferált korszakok, mint Pázmány Péter érsekségének időszaka (1616–1637) mellett más periódusok, s gondolhatunk itt leginkább épp az ezt követő évtizedekre, alig-alig ismertek.⁴⁸ Hiányos továbbá, mivel a megkerülhetetlen politikai/diplomáciai dimenziók egyedül FRAKNÓInál kaptak reális teret, ám az ő makrovizsgálatai – imponáló adatgazdagságuk ellenére – a forrásanyag ismeretében mégis elnagyoltnak tekinthetők.⁴⁹

Egyoldalúságról azért beszélhetünk, mivel a szinte kizárólag pap-történészek szemléletmódját erőteljesen áthatja az apologetika. Bizonyos adatok szándékos mellőzését természetesen még az egyháztörténet teológiai tudományként való művelése sem indokolhatja.⁵⁰ Az események leginkább kurialista szemszögből történő tárgyalását viszont jobban meg lehet érteni, ha a kora újkori viszonyokat a „főkegyúri jog” terén precedensként kezelő posztjosefinista és liberális aktuálpolitika, valamint az ennek muníciót szolgáltató világi jogtörténet ellenhatásaként értelmezzük.⁵¹ Másfelől a katolikusnál jóval termékenyebb protestáns történetírás érthető módon mindmáig nem tudott szabadulni a 17. század második felében szinte mindent letaroló fegyveres ellenreformáció okozta sokktól.⁵²

Disszertációm magától értetődően nem vállalkozhat arra a feladatra, hogy pótolja egy kora újkori katolikus egyháztörténet hiányát. Az eddigi római kutatások eredményeit hasznosítva és lényegesen kiegészítve kizárólag annak egyik érdemi fejezetére, vagyis a Szentszékhez fűződő kapcsolatokra fog szorítkozni, ezen belül is még egy időbeli és tematikus korlátozással. Kizárólag azzal a periódussal kíván foglalkozni, amelyet hol az ellenreformáció, hol a katolikus reformáció/reform, HUBERT JEDIN kompromisszumkész szintézise nyomán pedig együttesen az ellenreformáció és katolikus reform korának szokás nevezni. Ez a meghatározás azonban több problémát vet fel, amelyek megoldása már csak témám megfelelő értékelése szempontjából sem kerülhető meg.⁵³

Az ellenreformáció LEOPOLD RANKE révén elterjedt fogalmát az 1770-es években alkotta meg egy göttingeni jogász, JOHANN STEPHAN PÜTTER elsődlegesen a német területeken 1555–1648, vagyis az augsburgi vallásbéke és a vesztfáliai békekötés között végbemenő folyamat jelölésére. Ez a szemlélet meglehetősen egyoldalú, hiszen a katolikus megújulás folyamatát minden téren a reformáció ellenhatásaként, pusztán válaszreakcióként értelmezi.⁵⁴ A katolikus reform kifejezést már a múlt században preferálta WILHELM MAURENBECHER, aki főként spanyol viszonylatban figyelt fel a nyugati kereszténységben a reformációt megelőző reformtörekvésekre. A terminust LUDWIG VON PASTOR népszerűsítette, mégpedig JOHANNES JANSSEN hatására erőteljesen apologetikus céllal. Ennek lényege, hogy a latin egyházban a középkor végétől jelenlévő, más korszakokhoz képest erőteljesebb reformirányzatok a protestáns szakítás nélkül is érvényesülni tudtak volna, ezért a nyugati keresztény egység felbomlásáért a felelősség a protestantizmust terheli.⁵⁵

⁴⁸ cf. a két összefoglaló katolikus egyháztörténet vonatkozó fejezeteit: HERMANN EGYED, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex historiae ecclesiae 1), München 1973², 230–292; SZÁNTÓ KONRÁD, *A katolikus egyház története. II: A katolikus egyház története a reformációtól napjainkig*, Budapest 1985, 160–170. 285–293.

⁴⁹ *A magyar királyi főkegyúri jog*, 233–502; *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 3–561.

⁵⁰ A legjellemzőbb példa erre a Pázmány állandó római követségével kapcsolatos államtitkárság–bécsi nuncius közötti, éles feszültségről árulkodó levelezés. A megelőző/környező köteteket mind FRAKNÓI, mind GALLA használták, így aligha valószínű, hogy éppen ezeket ne ismerték volna. Lásd e munka vonatkozó fejezetét.

⁵¹ A „főkegyúri jog” problematikájának külön fejezetet szenteltek. Lásd alább.

⁵² cf. a jelentősebb összefoglalások vonatkozó fejezeteit. ZSILINSZKY MIHÁLY ET AL., *A magyarboni protestáns egyház története*, Budapest 1907; RÉVÉSZ IMRE, *A magyarországi protestantizmus története*, Budapest 1925; BUCSAY MIHÁLY, *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Budapest 1985.

⁵³ Az „ellenreformáció” és belső megújulási folyamatokra hangsúlyt helyező „katolikus reform” fogalompár használatáról és historiográfiájáról: GIUSEPPE ALBERIGO, *Dinamiche religiose del Cinquecento italiano tra Riforma, Riforma cattolica, Controriforma*, Christianesimo nella Storia 6 (1985) 543–560; hazai viszonylatban: PÉTER KATALIN, *A katolikus megújulás és a protestáns reformáció*, [IDEM], *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból* (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8), Budapest 1995, 5–14.

⁵⁴ RONNIE PO-CHIA HSIA, *The world of catholic renewal 1540–1770* (New Approaches to European History 12), Cambridge 1998, 1–2.

⁵⁵ ROBERT BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism 1450–1700. A Reassessment of the Counter Reformation*, Washington 1999, 3–4.

JEDIN a II. világháború után megerősödő ökumenikus mozgalom szellemiségének hatása alatt igyekezett a két fogalmat ötvözni. Együttes és elválaszthatatlan használatuk szükségességét hangoztatta, mivel gyakran még az egyéni magatartásformákban is kimutathatóan mindkét komponens egyszerre volt meghatározó egészen a 17. század végéig. A programadó német történész szemléletes hasonlata szerint az ellenreformáció mint a katolikus újjászületés teste, a reform pedig mint az ezt irányító lélek ragadható meg, a koordinációt a trienti zsinat (1545–1563) szellemében a pápaság végezte. JEDIN fogalomhasználata rövid idő alatt szinte kizárólagossá vált.⁵⁶ Mellette a „katolikus restauráció” elnevezést használta még leginkább az angolszász történetírás, amit ha nem hagyományos történeti fogalomként, hanem eredetileg is kettős jelentésmezőjében: megújításként és helyreállításként értelmezzünk, szinonimaként elfogadható ugyan, bár nem túl kifejező.

Le kell szögezni, hogy mind a reform, mind az ellenreformáció jelentős komponensei a katolikus újjászületésnek, az utóbbi különösen egyes régiókban, mint például Németországban és Közép-Európában kerül előtérbe. A jedini kompromisszumos megközelítés mindazonáltal kritikára szorul, amit JOHN W. O'MALLEY fogalmazott meg. Egyrészt hangsúlyozta, hogy a kora újkori katolicizmusnak számos olyan eleme van, amelyeknek semmi köze sincs a reformációhoz, amely kötődést még a fogalom-pár együttes használata is erősen sugall. Ilyenek a tengerentúli missziók, szerzetesrendek alapítása a szegénygondozás, a betegápolás és az oktatás céljaira, vagy éppen Szent Tamás gondolatrendszerének újjáéledése. Másrészt a reform szó általános kormegjelölő használata azt implikálja magába, hogy a 16. század elején az Egyház jobban rászorult a reformra, mint bármilyen más korszakban, és ez az állítás újabban igencsak kérdéses, ha nem visszautasítható, leginkább a Németországon kívüli területek viszonylatában. Harmadrészt a reform szó a 16. században a késő középkorra visszavezethetően pusztán technikai, kánonjogi jelentéssel bírt. Rendelgetése az egyházi törvénykezés megerősítése volt a rezidencia, a prédikáció, a cölibátus terén, amint azt a trienti zsinat tematikája és törvényhozási gyakorlata mutatja. O'MALLEY ugyanakkor kimutatja, hogy például a jezsuiták korántsem ebben az értelemben igyekeztek reformálni, hanem a személyes vallásos megtérést helyezték a középpontba. Céljuk a hit valódi krisztianizálása, a „lelkek megsegítése” volt.⁵⁷

O'MALLEY mindezért a „kora újkori katolicizmus” elnevezés használatát javasolja, amivel voltaképpen JEAN DELUMEAU -t követi, aki 1971-ben megjelent könyvének a *Katolicizmus Luther és Voltaire* között címet adta. DELUMEAU megközelítésének vezérmotívuma a protestáns és a katolikus irányzatok közötti hasonlóságok és a kereszténység középkori és koraujkori formái közötti különbségek kimutatása. A francia történész egyik legfontosabb megállapítása, hogy az európai „vidék” a középkorban voltaképpen pogány maradt, szisztematikus evangelizálására csak a kora újkorban került sor a katolikus és protestáns prédikátorok munkájának eredményeképpen. Ez a világi hatalom által rendszerint fokozott támogatásban részesített evangelizálás hagyott a mai napig nyomot az európai társadalmakban. DELUMEAU különösen hangsúlyozza emellett a reformok késő középkori gyökereit.⁵⁸

Ebben a közös gyökerekre rámutató, egyenrangúként összehasonlító (tehát nem hatás-ellenhatás értelmében interpretáló) megközelítésében még fontosabb a leginkább WOLFGANG REINHARD nevével fémjelvezhető újabb, és a kutatás mai állása szerint leginkább elfogadható elmélet. Míg DELUMEAU irányzata elsősorban a vallásgyakorlás módjaira koncentrált, REINHARD a hitfelekezetek, vagy ahogy németül mondják, a konfessziók formálását és organizációját helyezte vizsgálatai középpontjába. A konfesszionális teóriája a felekezetek fejlődésében elsősorban a paralel jelenségekre összpontosít, sőt ezt az evolúciót tekinti a nyugati modernizáció fő mozgatórugójának. REINHARD a kora újkori konfesszionális önazonosság megformálásának számos párhuzamos tulajdonságát, jellemzőjét mutatta ki. Ilyen a világos teológiai felfogás kidolgozása, mint például az augsburgi lutheránus hitvallás (1530), vagy Trient dogmatikai rendelkezései, majd a tanítás elterjesztése és meggyökereztetése olyan intézményes formációk révén, mint a zsinatok, vizitációk (és nunciatúrák). Az összes felekezetenél megtalálható a doktrínák internalizációja, különösen iskolák és szemináriumok létesítésével, továbbá a kommunikációs eszközök és módszerek széleskörű alkalmazása, a leginkább nyomtatványok révén folytatott propaganda,

⁵⁶ *Katholische Reform oder Gegenreformation?*, Luzern 1946.

⁵⁷ *Was Ignatius Loyola a Church Reformer? How to look at Early Modern Catholicism*, Catholic Historical Review 77 (1991) 177–193.

⁵⁸ Az angol kiadást ismerem: *Catholicism between Luther and Voltaire. A New View of the Counter-Reformation*, London–Philadelphia 1977.

s ezek párhuzamosan a cenzúra alkalmazása mások propagandájának meggátolására. De szintén közös jellemző az olyan diszciplináris módszerek alkalmazása, mint az egyházközségek állandó felügyelete, vagy az exkommunikáció, valamint a rítusgyakorlás ellenőrzése, és egy sajátos konfesszionális nyelv kifejlődése.⁵⁹

Ennek az elméletnek a képviselői a konfessziók szerveződését a modern állam kialakulásában a legjelentősebb tényezőnek tekintik, mivel a felekezetek biztosították az alattvalók vagy polgárok egységét, csepegtették szélesebb néprétegekbe a *disciplina* iránti készséget és a tekintély iránti lojalitást. Sőt újabban HEINZ SCHILLING és az angolszász történetírás képviselőjében RONNIE PO-CHIA HSIA különbséget tesznek a konfesszionális, mint a felekezetek önformálódása, és a konfesszionalizáció, mint azon szerep között, amelyet a felekezetek gyakoroltak a társadalomra, kiváltképpen a modern állam kifejlődésére.⁶⁰ Már REINHARD aláhúzta és kiemelte a konfessziók sokrétű hatását a modern társadalmakra az individualizmus, a racionalizáció, a társadalmi diszciplinaritás, a bürokrácia, és leginkább a katolicizmus esetében az európai etnocentrizmuson történő túllépés terén.

A kora újkori Európa társadalmi és kulturális változásaira, azok megoldására összesen öt különféle típusú, jelentősebb válasz született: a lutheránus, az anglikán, a kálvinista, az anabaptista és a katolikus.⁶¹ Magyarországon váltakozó kezdetekkel az anglikán kivételével mindegyik konfesszió gyökeret tudott eresztetni, az evangélikus, a református és a katolikus felekezet kora újkori szerveződési sajátosságai ma is kitapinthatóak a Kárpát-medencében, elég csak egy pillantást vetni a régió vallási megoszlását ábrázoló térképre. A konfesszionális- és konfesszionalizáció-kutatás nem maradhat csak a nyugat-európai történetírás primer szempontja, a hazai történetkutatásnak is nagyobb erőket kellene mozgósítania a partikuláris problémák feltárása helyett ennek a folyamatnak a vizsgálatára. A reneszánsz és a felvilágosodás közötti korszakot ugyanis leginkább ebben a megközelítésben értelmezhetjük önálló történelmi periódusként.

Dolgozatomban a katolikus konfesszió hazai megszervezésének problematikáját igyekszem felvázolni, úgy, hogy a középpontba annak supranacionális relációit állítom. A reformációval párhuzamosan a kora újkori Európa arculatát kialakító folyamat némi késéssel a 17. századra vált meghatározóvá Magyarországon, s hatotta át az ország életének szinte minden területét. Ekkorra vált konfesszionális kérdése kizárólagosan a közvélemény, a szellemi élet, a társadalmi osztályok közötti és az azokon belüli mindennapi érintkezések, az önmeghatározás, valamint a bel- és külpolitika legfőbb rendező elvévé. A katolikus fél képviselői mint Róma eszméinek terjesztői és érdekeinek védelmezői jelentek meg a közgondolkodásban. A katolicizmust és a pápaságot a dogmatika, a tradíció, az egyházszervezet és annak törvényei szoros egységbe foglalták. A közös hit és az egyházfegyelem érdemi együttműködést feltételez a rekatolizáció során a magyar klérus és a Szentszék között. A Rómához fűződő kora újkori kapcsolatoknak egyik legfontosabb kérdése tehát az, hogy a pápaság valójában milyen keretek között és milyen mértékben kapcsolódott ebbe a számára különleges lehetőségeket biztosító és elsődleges folyamatba.

⁵⁹ *Gegenreformation als Modernisierung. Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Archiv für Reformationsgeschichte 68 (1977) 226–252; újabb kiadása: *Ausgewählte Abhandlungen (Historische Forschungen 60)*, Berlin 1997, 77–102; *Konfession und Konfessionalisierung in Europa és Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, *ibid.*, 103–126 és 127–150); *Reformation, Counter-Reformation and the Early Modern State. A Reassessment*, Catholic Historical Review 75 (1989) 383–404; nézeteinek legújabb tisztázása: *Was ist katholische Konfessionalisierung?*, Die Katholische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993 (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198, hrsg. v. Wolfgang Reinhard–Heinz Schilling), Heidelberg 1995, 419–452.

⁶⁰ *Die Katholische Konfessionalisierung* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 135), Münster 1995 és összefoglalóbban: *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft. Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, Die Katholische Konfessionalisierung, 1–49; valamint *Social Discipline in the Reformation: Central Europe 1550–1750*, London 1989.

⁶¹ H. OUTRAM EVENETTE, *The Spirit of the Counter Reformation*, Cambridge 1968. – A fentebb boncolgatott terminológiai problémákról két lényegre törő áttekintés további irodalommal: BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 1–8; PO-CHIA HSIA, *The world of catholic renewal*, 1–9; a konfesszionalizáció számos egyéb: jogi, politikai, lelkesítő, morális, kulturális, poétikai, zenei, organizáció-technikai aspektusaira lásd MARTIN HECKEL, DIETMAR WILLOWEIT, MARC VENARD, ANNE CONRAD, H.C. ERIK MIDELFORT, HERIBERT SMOLINSKY, RAINER A. MÜLLER, HARALD DICKERHOF, MARIANNE DANCKWARDT ÉS ANGELO TURCHINI tanulmányait, *Die Katholische Konfessionalisierung*, 184–241. 258–383. 394–404.

Az időbeli behatárolás mellett szintén kézenfekvő a vizsgálatok korlátozása az egyházi elite, értve ezalatt kizárólag a királyságbeli episzkopátust, azaz mindazon prelátusok összességét, akik a Habsburg-uralkodóktól a magyar korona bármely püspöki címét elnyerték, de csak a szükséges mértékben érintve erdélyi és hódoltsági problémákat.⁶² A programadó trienti határozatok megvalósításának kulcsfigurája az egyházmegyéje területén rezideáló, híveit rendszeresen vizitáló, papsága megfelelő szellemi és erkölcsi színvonalát a szükséges oktatási intézményhálózat megteremtésével és fenntartásával biztosító, a Szentszékekkel kánoni előírások alapján kötelezően és rendszeresen kapcsolatot tartó püspök.⁶³ E réteg kiválasztásával így a hazai katolikus megújulásnak és kiváltképpen római relációinak, ha nem is mindent felölelő, de legfontosabb szála ragadható meg. Mindazon önmagukban sem érdektelen problémáknak a bemutatása, amelyek a hierarchiának a központi egyházkormányzathoz való viszonyát, annak változásait jellemezték, alkalmasnak látszik a királyságbeli katolikus restauráció főbb szakaszainak, jellegzetességeinek és nehézségeinek megállapítására.

A helyi egyházak és az itáliai centrum kapcsolatának interferenciája országoként más és más módzatait teremtette meg a katolikus konfesszió megszerveződésének. Az Ibériai félszigeten és Lengyelországban egy államegyházi, de ultramontánnak tekinthető modell, Franciaországban szintén államegyházi és egyúttal gallikán forma valósult meg. Itáliában és a német területeken a pápaság közvetlen szerepe a meghatározóbb, részben az úgynevezett apostoli vizitátorok, részben a reformnunciátúrák révén. Csehországban kizárólag fegyveres, állami rekatolizációról beszélhetünk az 1620-as években. A Szentszék és a helyi egyházak viszonyát a trienti program esetenként eltérő értelmezése határozta meg. A fő tendencia a Kúria centralizmusa volt. Az alárendelt lelkipásztor-hivatalnok szerepet kapó, az előírásokat lelkiismeretesen végrehajtani köteles, már nem a középkori módon szuverén püspökök ugyanakkor esetről-esetre önálló, episzkopalista interpretációval kísérleteztek. Az államhatalom minden esetben saját érdekeinek megfelelően foglalt állást – sokszor meghatározó jelentőséggel.⁶⁴

A magyarországi kora újkori katolicizmus kialakulásának alapproblémája szintén a külföldi koordináló központ, Róma szerepe. Az erre irányuló kérdés úgy is feltehető, hogy a folyamatot szervező, irányító hazai felsőpapságnak mennyire állt szándékában, és egyáltalán mennyire volt képes a Szentszék bevonására a konfesszió-szervezés folyamatába? Vagy elsődlegesen államegyházi keretekben gondolkodott? A középkorvégi struktúrák egyáltalán milyen befolyást gyakoroltak a katolicizmus hazai modernizációjára? A pápaság pedig milyen mértékben tudott és akart bekapcsolódni az ország rekatolizációjába? S végül, hogy e viszonyrendszer alakításában mi volt a szerepe a Habsburg-kormányzatnak? Munkám egyik alapvető célja e komplex kérdéskör megválaszolása. Arra viszont, hogy a forrásadottságok biztosította keretek között a lehető legreálisabban feltárjam a kapcsolatrendszer működésének teljes korabeli mechanizmusát a legkülönbözőbb koncepciók megfogalmazódásától a – sokszor a legtöbb problémát okozó – technikai részproblémáig bezárólag, az értekezés megírásának idő- és terjedelembeli korlátai miatt ehelyütt nem kerülhet sor, noha a vonatkozó anyag összegyűjtése megtörtént.

A királyságbeli hierarchiára történő koncentráció teszi lehetővé, hogy kilépve a konfesszionalizmus keretei közül, a disszertáció nagyobb figyelmet fordítson magára a konfesszionalizációra. Jelen esetben az újjászerveződő kora újkori magyar katolicizmusnak az ország külpolitikájára gyakorolt befolyására. Az egyházi felsőréteg – részben a középkori előzmények nyomán – a kora újkori Magyarországon a társadalmi és közéleti elit szerves és meghatározó része maradt, illetve ismét azzá tudott lenni. A *status*

⁶² Ezek majdnem teljes felsorolása: REMIGIUS RITZLER, *Die Bischöfe der Ungarischen Krone*, RHM 13 (1971) 127–164; az általam nem érintett hódoltsági, missziós hierarchiára újabban és hiánypótlóan TÓTH, *Missziópüspökök a magyarországi török hódoltságban*, 279–315.

⁶³ A trienti reform püspökközpontúságával több mértékadó tanulmány is foglalkozik: HUBERT JEDIN, *Das Bischofsideal der Katholischen Reformation. Eine Studie über die Bischofsspiegel vornehmlich des 16. Jahrhunderts*, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. I: Kirchengeschichtsschreibung. Italien und das Papsttum. Deutschland, Abendland und Weltkirche. II: Konzil und Kirchenreform, Freiburg–Basel–Wien 1966, II, 75–117; ROBERT TRISCO, *The Debate on the Election of Bishops in the Council to Trent*, *The Jurist* 34 (1974) 257–291; HUBERT JEDIN – GIUSEPPE ALBERIGO, *Il tipo ideale di vescovo secondo la riforma cattolica*, Brescia 1985; GIUSEPPE ALBERIGO, *L'episcopato nel cattolicesimo post-tridentino*, *Christianesimo nella Storia* 6 (1985) 79–91.

⁶⁴ Mindezzel a következő fejezetben fogok részletesebben foglalkozni.

ecclesiasticus tevékenyen részt vett a rendi dualizmus működtetésében. Szerepe a diétákon, a rendi önkormányzatot leginkább a 17. század második feléig megszemélyesítő magyar tanácsban (*Consilium Hungaricum*), a központi Habsburg-kormányzervekben lényegének, kiváltképpen pedig az államigazgatási funkciók számottevő hányadát ellátó udvari magyar kancellárián kizárólagosnak tekinthető a korszakban.⁶⁵ Az egyházi elit kapcsolatai az egyben külföldi szuverén (nagy)hatalomnak számító római Kúriával ezért eleve magukban hordozzák a politikai dimenziókat.

Az ország irányításában résztvevő főpapság római relációinak a *politicum* olyannyira a vallási kérdésekre is szervesen kiható és azoktól elválaszthatatlan eleme, hogy valós kép kialakítása csak egymásra való kölcsönhatásuk figyelembevételétől várható. Konkrétan két momentumot kell e téren megkülönböztetni. Az egyik a pápaság, illetve az Egyházi Állam Európán és Itálián belüli helyzetének változásai, leginkább pedig a Habsburgokhoz fűződő viszonyának alakulása, ami alapvetően determinálta a hazai hierarchia mozgásterét. A másik a felsőklérus legkülönbözőbb törekvései Róma aktivizálására akár a török, akár Erdély, akár a Habsburg-ország rész belpolitikájának kapcsán.⁶⁶ Disszertációm másik legfontosabb célkitűzése annak bemutatása, hogy a magyar rendiség Habsburg-monarchián belül korlátok közé szorított külpolitikai aktivitásának a regionális és keleti diplomácia mellett⁶⁷ a klérus révén Róma a legfontosabb állandó nyugat-európai színtere.

A téma ezen a ponton nyer általánosabb történeti jelentőséget, hoz az egyháztörténeti dimenziók mellett a Habsburg-ország rész viszonyaira is hiánypótló adatokat, világít meg eddig rejtett összefüggéseket. Így csupán a hazai katolikus konfesszió-szervezés római relációira szűkített értekezésem az egyháztörténelemszempontú szélesebb körű érdeklődésre is számíthat, bár kétségkívül a forrásokat a lehető legtárgyilagosabban bemutatni akaró, kritikai vénájú és a konkrétan megfogható mozgatórugókat kereső világi katolikus történetírás terméke is kíván lenni.⁶⁸

METÓDUS ÉS STRUKTÚRA

A magyar–szentszéki kapcsolatok teljességre törekvő feldolgozásának egyedül lehetséges módja a római Kúria mindazon intézményei magyar vonatkozásainak feltárása, amelyek a világegyház kormányzatában, illetve a nemzetközi diplomáciában szerepet játszottak. Egy-egy periódusról, mint például korszakunk is, ezzel az analitikus módszerrel egy olyan keresztmetszetszerű kép nyerhető, amely az összes részeredményt magába foglalva lehetővé tenné egy teljes értékű és minden téren megalapozott szintézis elkészítését. Az európai római kutatásokat a *Görres-Gesellschaft* a pápai államtitkárság működését feltáró programjának megindulása óta⁶⁹ fél évszázada az intézménytörténeti metódus jellemzi, kibővülve az idők során a fontosabb kongregációk⁷⁰ és a helyi nunciatúrák vizsgálatával.⁷¹ Az intézménytörténeti

⁶⁵ cf. MÁRK LÁSZLÓ, *A királyi tanács átalakulása és története Mobács után*, Századok 51 (1917) 472–493 és 577–602; EMBER GYÓZÓ, *Az újkori magyar közigazgatás története Mobácstól a török kiűzéséig*, Budapest 1946, *passim*.

⁶⁶ A 17. század törökellenes, illetve Erdéllyel kapcsolatos magyar külpolitikai elképzelésekkel R. VÁRKONYI ÁGNES foglalkozott több könyvben és alapvető tanulmányban, részben érintve már a klérus szerepét is: *Török világ és magyar külpolitika* (Gyorsuló idő), Budapest 1975; *Erdély és a törökkérdés Pázmány politikájában; A „kereszténység Achillese”; Az ígéret ideje; Magyar politika és a nemzetközi hatalmi egyensúly; Europica varietas–Hungarica varietas*. Tanulmányok, Budapest 1994, 37–61. 76–90. 122–157. 158–182.

⁶⁷ Erre legújabbán a nádori szerep kiemelésével: ISTVÁN HILLER, *Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645* (Esterházy-Studien 1), Wien–Köln–Weimar 1992.

⁶⁸ Azon a HUBERT JEDIN által már fél évszázada kijelölt úton továbbhaladva, amely – teológiai tudományként is – az Egyház történetét mint történeti valóságot és nem mint ideáét vizsgálja. JEDIN programadó tanulmányai: *Zur Aufgabe des Kirchengeschichtsschreibers* és *Kirchengeschichte als Heilsgeschichte?*. Újabb kiadásuk: *Kirche des Glaubens, Kirche der Geschichte*, I, 23–35. 37–48.

⁶⁹ cf. ANDREAS KRAUS, *Zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats: Quellenlage und Methode*, Jahres- und Tagungsberichte der Görres-Gesellschaft 1957, Paderborn 1959, 5–16.

⁷⁰ Ezekről a kutatásokról kiváló tájékoztatást nyújtanak a különféle alapítási évfordulók alkalmából megjelentett tanulmánykötetek: JOSEF METZLER (ed.): *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622–1972. I/1: 1622–1700*, Rom–Freiburg–Wien, 1973; *La Sacra Congregazione del Concilio. Quarto Centenario dalla Fondazione (1564–1964)* (Studi e ricerche), Città del Vaticano 1964; *Congregazione per le Cause dei Santi. Miscellanea in occasione del IV centenario della congregazione per le cause dei Santi (1588–1988)*. További irodalom NICCOLÒ DEL RE hivaltörténeti monográfiájában: *La Curia Romana* (Sussidi Eruditi 23), Roma 1970.

megközelítés munkám végső formájában is megkülönböztetett figyelmet fog kapni, a főbb kúriai dikasztériumok, a bécsi nunciatura mellett hangsúlyosan bevonva a kapcsolattartásban meghatározó szerepet játszó, mindeddig jószerével figyelemre sem méltatott tényezőket is. Például a Németország és az örökös tartományok bíboros-protectorátusát, a római császári követséget és a korszakban létrejövő római magyar agentúrát. Az említett korlátok miatt e problémák ehelyütt csupán jelzésszinten kerülnek elő.⁷²

Disszertációm szerkezetét alapvetően tehát nem az intézményi struktúrák szerinti építkezés határozza meg. Még kizárólag a hierarchiára és a Habsburg-oroszágúrszra, valamint a legfontosabb szervekre koncentrálva is ez a megoldás olyan iratmennyiség átrostálását és hasznosítását követelné meg, ami messze meghaladná mind a kutatás, mind a feldolgozás terén rendelkezésre álló lehetőségeket.⁷³ Ráadásul indokolatlanul mellőzné az adott dikasztérium működésének más – még ha esetenként kevésbé lényeges – hazai vonatkozásait. Nem beszélve arról, hogy e módszer következetes megvalósításában már teljesen indokolatlan lenne úgy a püspöki karra való koncentráció, mint a régiók szerinti vizsgálat, hiszen például a bécsi nuncius joghatósága a Királyság mellett egyaránt kiterjedt a hódoltságra és Erdélyre is, számos szentszéki hivattalal pedig – ha leginkább csak szórványosan – az egyházi közép- és alsóréteg, sőt világiak is kapcsolatba kerültek.⁷⁴ Hangsúlyozni kell azonban, hogy – legalábbis a kora újkor határain belül – a további szisztematikus vizsgálatoknak ez az egyedül járható útja, amint arra egy kisebb téma kidolgozásával már kísérletet is tettem.⁷⁵

⁷² Itt csak a fontosabb programadó és összegző munkákat idézem: WOLFGANG REINHARD, *Katbolische Reform und Gegenreformation in der Kölner Nuntiatur 1584–1621. Aufgaben und erste Ergebnisse eines Editionsunternehmens der Görres-Gesellschaft (Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiatur I–V)*, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte (RQ) 66 (1971) 8–65; *Nuntiaturberichte und Nuntiaturforschung. Kritische Bestandsaufnahme und neue Perspektive. Beiträge von Heinrich Lutz/Gerhard Müller/Hubert Jedin/Helmut Götz/Georg Lutz*, hrsg. v. DEUTSCHEN HISTORISCHEN INSTITUT IN ROM, Rom 1976 [A tanulmányok első megjelenése: Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken (QFIAB) 53 (1973) 152–275]; illetve a főinstrukciókra GEORG LUTZ (Hrsg.), *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605. Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens' VIII* (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom [BDHIR] 66), Tübingen 1994, IX–XXII (*Vorbemerkungen des Herausgebers*); [IDEM], *Le ricerche internazionali sulle nuntature e Pedizione delle istruzioni generali di Clemente VIII. (1592–1605)*, L'Archivio Segreto Vaticano e le ricerche storiche (ed. P. Vian), Roma 1983, 167–180; további irodalom a nunciaturákkal foglalkozó fejezetben.

⁷³ E tényezők közül csupán a bíboros-protectorátus intézményéről született egy átfogóbb munka: JOSEPH WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protectorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/I), Innsbruck–Leipzig 1938; illetve kialakulásával és néhány alfajával foglalkozik néhány kisebb tanulmány (ezeket lásd a pápai Kúria szervezetének ismertetésénél). Egy-egy protectorátus korabeli működésének részleteiről, kiváltképpen Németországról és az örökös tartományokról alig lehet tudni valamit. Ennek feldolgozása a római császári követségével együtt mind magyar, mind nemzetközi viszonylatban jelentős eredménynek számítana. Munkámban magától értetődően leginkább csak a magyar vonatkozások kerülnek majd elő. A német protectorátus későbbi működése ismertnek mondható (cf. RICHARD BLAAS, *Das Kardinalprotectorat der deutschen und der österreichischen Nation im 18. und 19. Jahrhundert*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv [MÖStA] 10 [1957] 148–185, 148–151); sőt valamennyire a századvég római császári követségé is. (cf. ELISABETH GARMS-CORNIDES, *Scene e attori della rappresentazione imperiale a Roma nell'ultimo Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento. „Teatro” della politica Europea. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Roma, 22–23 marzo 1996) (Biblioteca del Cinquecento 84, ed. Gianvittorio Signorotto–Maria Antonietta Visceglia), Roma 1998, 509–535; a korábbi évtizedek áttekintése a század első feléhez képest némileg kedvezőbb, de szórványosnak mondható szakirodalom elősorolásával 509–515). – A magyar viszonyokról két publikáción nyomon alkothat magának már némi képet az olvasó: *A magyar Egyház és Róma a 17. században*, Vigilia 64 (1999) 503–513; és *A magyar egyházi elit római hírforrásai a 17. században*. Információtörténeti füzetek 2 (szerk. Z. Karvalich László), Budapest 2001, s.a.

⁷⁴ Például csak a zsinati kongregáció törzsállagában (*Positiones*) az 1564–1677 közötti időszakból 2671 kötet található, a szerzetesi és püspöki kongregáció *Positiones episcoporum* sorozatában 1626–1908 között 2000, a *Registri episcoporum* pedig 307 kötet, ami 17. századra nézve is tetemes mennyiség. LAJOS PÁSZTOR, *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (Collectanea Archivi Vaticani [CAV] 2), Città del Vaticano 1970, 149. 159. – PÁSZTOR e munkája jóval több egyszerű levéltári repertóriumnál, gyakorlatilag az első kísérlet a pápai Kúria újkori működési mechanizmusának feltérképezésre, amint ezt nemcsak gyakori idézettsége, hanem a nemzetközi irodalom többszöri kifejezett méltatása is mutatja.

⁷⁵ Gyakorlatilag már egy nuncius Magyarországot illető tevékenysége: jelentései, a hozzá intézett utasítások, bíraskodási tevékenysége hazai vonatkozásainak, a magyar klerushoz és főnemességhez fűződő viszonyának teljességre törekvő bemutatása kimeríti egy PhD-értekezés fogalmát.

⁷⁶ *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus megújulás korában (A kongregáció megalapításától 1689-ig)* MEV–Regnum 11 (1999) 1–2, 33–64. – E tanulmány anélkül jelent meg, hogy a szerkesztőség korrektúrárt küldött volna számomra, amint az pedig több mint ildomos. Ezért dolgozatomban a forrásszövegek összeolvasás nélkül jelentek meg, amely feladatomat a

A javarészt feltáratlan forrásanyagból merítő és alapkutatásnak tekinthető munkám megírására a legcélravezetőbb megoldás így a kronologikus tárgyalásmód maradt. A majd egy évszázadot felölelő témakörön belül a főbb periódusok elkülönítése, a meghatározó események, problémák összefüggéseinek, egymásra hatásának elemzése ennek keretében oldható meg a legáttekinthetőbben és a feltárt adatoktól leginkább alátámasztva. Az adatok maximális hasznosítására való törekvés magyarázza, hogy a lényegesebb részmunkák esetében bátran élek a történetírói mesterség hagyományos módszerével, amelyet manapság előszeretettel narratív előadásmódnak neveznek.⁷⁶ A szisztematikus kutatás során felszínre hozott különféle tényezők ismertetése gyakran csak így lehetséges, egyébként szerepük árnyalt bemutatása óhatatlanul csorbát szenved. E megfontolástól vezéreltetve nem ódzkodtam a forrásidézetek jegyzetbeli beépítésétől sem. A terjedelmesebb iratokat pedig – szintén lehetőség szerint teljességre törekedve – külön okmánytárban fogom hozni, de ennek elkészülte az intézménytörténeti fejezetekkel együtt még várat magára.⁷⁷

Konkrétabb formába öntve a témára és a metódusra irányuló fejtegetéseket, értekezésem a következőképpen épül fel. Először is komoly nehézséget jelent a pontos időhatárok és a főbb periódusok kijelölése. A magyar egyházi elit és a Szentszék kapcsolatrendszerét három faktor egymásra hatása alakította. A mindenkori pápa és egyházkormányzati és politikai attitűdje, a hazai hierarchiát egy személyben irányító esztergomi érsek – leszámítva egy-két agilisabb prelátus alkalmankénti szerepét –, valamint a bécsi udvar. Kézenfekvő megoldásnak egyrészt az kínálkozik, hogy a klasszikus egyháztörténeti szemlélet alapján pontifikátusonként vegyük sorra az eseményeket. Mivel azonban az értekezés – mint címében is jelzi – elsősorban az egyházi elit szerepét kívánja bemutatni, a rendelkezésre álló források alapján a motivációk és a célok legtisztábban ebből a szemszögből körvonalazhatóak, célszerűbbnek látszik, hogy – a kronológia koordinátáin – az esztergomi érsek középontba állításával tekintsük át a kapcsolatok alakulását. (Bécs szerepe ebben a megközelítésben másodlagos.)⁷⁸

E megfontolás alapján a kezdő évszám viszonylag könnyen kijelölhető 1607-ben, amikor is Forgách Ferenc került az érseki székre (1607–1615). A történetírás – teljes joggal – az ő primátusa idejére teszi a katolikus megújulása kibontakozásának kezdetét,⁷⁹ továbbá nem sokkal korábban vette kezdetét a Borghese-pápa V. Pál pontifikátusa (1605–1621), s 1608-ban új uralkodó lépett a trónra II. Mátyás (1608–1619) személyében. Némileg problematikusabb a záró dátum meghatározása 1685-ben Szelephényi György prímás halálával (1666–1685). A vizsgált korszak utolsó pontifikátusa, XI. Incée (1676–1689) csak 1689-ben ért véget, I. Lipót (1657–1705) pedig egészen 1705-ig uralkodott. Az 1685 melletti döntést mindazonáltal az teszi indokolttá, hogy az 1681. évi országgyűléssel gyakorlatilag lezárult az extenzív rekatolizáció időszaka. 1685 után pedig kizárólag a török kiűzése és az ország integritásának helyreállítása a fő szerep, amit kellőképp szimbolizál Buda visszafoglalása a következő évben. Széchényi György (1685–1695) és az ügyeket valójában már ekkor kézben tartó Kollonich Lipót bíboros (1686–1707)

tördelt változat ellenőrzésére hagytam (volna). Korrekcióim: p. 33, *Sant'Uffizio*; 36/8. jegyzet, *respondi[!] [responderi]*; 37/14. jegyzet, *sacra congregatio*; 42/44. jegyzet, *intelligentia*; 48/70. jegyzet, *Quod vero*; 51/82. jegyzet, *archiepiscopali*; 52/83. jegyzet, *emanata*; 52/87. jegyzet, *municipari*; *Források* n. 2, január 17; n. 3, *eminentissimam, episcopus*; n. 4, *Zagrabiensem, ibidem, episcopus*; n. 5, *breve apostolico*; n. 10, Sartorius; n. 12, *sororis*.

⁷⁶ E módszer elméleti hátterére, jelentőségére a modern historiográfiában is, például JÖRN RÜSEN, *Grundzüge einer Historiker. II: Rekonstruktion der Vergangenheit: die Prinzipien der historischen Forschung* (Kleine Vandenhoeck-Reihe 1515), Göttingen 1986, leginkább 37–46.

⁷⁷ A teljes *opus* elkészültekkor több hosszabb, lábjegyzetbeli forrászöveg is – teljes formában közölve – oda fog átkerülni. A kiadatlan latin forrásokat a humanista helyesírás szabályai szerint közlöm. Az olaszok átírását a könnyebb érthetőség kedvéért lehetőleg minél inkább közelítettem a mai helyesíráshoz. A rövidítéseket minden külön jelölés nélkül feloldottam.

⁷⁸ Az esztergomi érsek a teljes és meghatározó irányítást biztosító jogosítványairól ALEXANDER SZENTIRMAY, *The Primate of Hungary*, *The Jurist* 21 (1961) 27–46, leginkább 34–40.

⁷⁹ Az újabb egyháztörténeti munkákból már kezd kirajzolódni, hogy annak a Pázmány Péter esztergomi érseksége alatt kiteljesedő folyamatnak, amely Magyarországon megteremtette a kora újkori katolicizmus formáit, tulajdonképpeni kezdete – a nem elhanyagolható, de szörványos előzmények után – a hazai hierarchiának a Bocskai-felkelés utáni teljessé tételéhez, és ezzel együtt Forgách Ferenc esztergomi érseki kinevezéséhez köthető. HERMANN, *A katolikus egyház története*, 235–237. SZÁNTÓ KONRÁD, *A katolikus egyház története II*, Budapest 1985, 162.

római relációit elsősorban már a visszahódított területek problémái jellemzik. A hódoltsági püspökségek életre keltése, az újjáépítés időszaka egy újabb korszak a magyar–szentszéki kapcsolatok történetében.⁸⁰

A disszertációm tulajdonképpen téziseit jelentő, a főbb periódusokat kijelölő kulcsproblémák rekonstruálását és (most még a hiányzó fejezetek miatt szükségképpen tömör, jelzesszerű) értékelését – e bevezetés mellett – megelőzi a pápaság korai korszak történetének és a római kúriai intézményeinek a nemzetközi szakirodalom alapján történő bemutatása. Az elmúlt évtizedek eredményei jórészt ismeretlenek az itthoni történetírás számára, a tárgyalás alá kerülő problémák pedig kizárólag azoknak a sajátosságoknak és tendenciáknak ismeretében oldhatók meg, amelyek meghatározták a Szentszék 17. századi működését és történetét. A kúriai hivatalok struktúrájának és működésének ismerete és megértése elengedhetetlen a kapcsolatok mechanizmusának feltérképezéséhez. Erre a fő fejezetekben eloszló rövid összefoglalások, utalások nem lennének elegendők, illetve megbontanák a disszertáció gondolatvezetését.⁸¹ A bőséges áttekintést már az intézménytörténeti fejezeteket is magába foglaló monográfiához méreteztem. Ebben a rövidebb, csupán a főbb periódusokat kijelölő kronologikus részt, vagyis a lényegi eseménytörténeti rekonstrukciót felölelő formában opponenseim kétségkívül joggal vethetik majd szememre az ehelyütt túlméretezettnek látszó terjedelmet. Nem mondható el viszont ugyanez a szentszéki–magyar kapcsolatok történetének külön áttekintéséről a 17. század elejéig bezárólag. Az előzmények fontossága magától értetődő. E téren jórészt megelégedtem a szűkös hazai irodalom tömör összefoglalásával és a kiadott nunciusi jelentések hasznosításával.

FORRÁSOK ÉS LELŐHELYEK

A hazai történettudomány egyik legnagyobb „felfedezése” az utóbbi évtizedekben, hogy a pozitívizmus kora még a legszükségesebb adatfeltárást sem végezte el teljes mértékben. Az legkorábbi századok történelmét leszámítva ismét uralkodóvá vált az a felfogás, hogy tudományosan értékelhető munka szisztematikus levéltári kutatások és az ezek nyomán születő valóban új eredmények nélkül aligha születhet. Értekezésem alapjait biztosítandó ezért minél szélesebb forrásbázis kiépítésére törekedtem. Mindazonáltal el kell ismernem, hogy ez korántsem jelenti kutatásaim lezárását. Aki valamennyire is ismeri az egyik legfontosabb lelőhelyként szolgáló szentszéki levéltárak jellegét, tudhatja, hogy a javarészt elszórtan található hazai vonatkozások összegyűjtése talán soha véget nem érő feladat.

A vatikáni levéltárban – ahol rendelkezésre álltak a megfelelő mutatók, azok segítségével – a teljesség igényével vizsgáltam át az államtitkárságnak a bejövő iratokat tartalmazó fondjait, a nunciusi jelentések és az államtitkári utasítások közül a bécsi nunciások 1644–1657 közötti iratait, valamint a konzisztoriális kongregáció anyagát. A többi állagban célirányosabb kutatásokat végeztem (ilynek például Borghesék gyűjteményei, a bécsi nunciatúra, a bíborosi kollégium, és a zsinati kongregáció levéltára, a pápai válaszbrévék sorozatai stb.),⁸² illetve a már meglévő adatközlésekre hagyatkoztam.⁸³

⁸⁰ Erről a korszakról összefoglalóan további irodalommal: HERMANN, *A katolikus egyház története*, 295–305.

⁸¹ Bár mint alább látni fogjuk, számos területen az utóbbi fél évszázadban meginduló kutatások örvendetes változásokat hoztak, a pápai Kúria korabeli struktúrájának számos vonása még tisztázásra vár. Az ilyen irányú vizsgálatok jelentőségét méltatja és problémáit összefoglalja: LAJOS PÁSZTOR, *L'histoire de la curie romaine, problème d'histoire de l'Église*, *Revue d'histoire ecclésiastique* 64 (1969) 353–366. – A pápai Kúria szerkezetéről, ügyviteléről eddig magyarul megjelent – főként középkori vonatkozású – munkák egyébként sem mondhatók terjedősnek, s már jócskán elavultak: például LUKCSICS, *XV. századi pápák*, I, 4–40 és II, 3–37; valamint LUKCSICS JÓZSEF és GALLA FERENC áttekintéseit (*Monumenta Romana episcopatus Vespriensis III*, XCI–CXIII [*Igazságszolgáltatás a Római Kúrián*]; XCIV–CXIX [*A pápai kinevezésért járó díjak*] és *Középkori pápai adókönyvek*, Budapest 1908; illetve *Magyar tárgyú pápai felmentések, kiváltságok*, 4–9 és 9–14, idézve az ez utáni 2. jegyzetben).

⁸² A vatikáni levéltár máig legjobban használható kalauza: PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 3–300, mivel a teljesség igényét célul kitűző angol repertórium (*The Vatican Archives. An inventory and guide to historical documents of the Holy See*, ed. FRANCIS X. BLOUIN–LEONARD A. COMBS ET AL, New York–Oxford 1998) a vatikáni levéltárban található példány kéziratossá bejegyzései szerint számtalan tévedést tartalmaz; néhány fondban (*Schedario Garampi, Registri Vaticani, Lateranensi, Rationes Camere, Archivio Concistoriale*) megbízható eligazodást nyújt: GERMANO GUALDO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano* (CAV 17), Città del Vaticano 1989; a pápai főlevéltár számos, de még a személyzet által sem behatóbban ismert újdonságot tartalmazó fondjegyzéke két éve jelent meg kézirat gyanánt, s gyors átszámolásom szerint hozzávetőleg 490 fond és 250 ezeken belüli állag megnevezését tartalmazza: *Archivio Segreto Vaticano. Indice de fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca*, Città del Vaticano 1998 (a levéltár történetének és repertóriumainak legújabb áttekintő könyvészete: *ibid.*, 4–8; és *The Vatican Archives*, 459–503).

A vatikáni könyvtárban – tekintettel VIII. Orbán (1623–1644) pontifikátusának fontosságára – kötetenként átnéztem a Barberini-kollekció összes szóba jöhető részegységét, beleértve az 1623–1644 közötti, sőt részben korábbi (eredeti és másolatokból álló) nunciusi levelezés itt található anyagát. Szintén több ismeretlen adatot hozott a csupán az 1950-es évektől hozzáférhető Boncompagni-Ludovisi gyűjtemény feltárása, amely szintén államtitkársági provenienciájú iratokat tartalmaz.⁸⁴ Ezek mellett két további pápai családi fondban (Chigi és Ottoboni) bukkantam néhány használható iratra.⁸⁵ A vatikáni könyvtárból a HUBERT JEDIN által ismertetett Barsotti-hagyatékot használtam még, amely jelenleg a *Vaticani Latini* sorozatba betagolva található.⁸⁶

A Vatikánon kívül eső szentszéki levéltárak közül ismerem a korszakban kiemelkedő szerepet játszó hitterjesztési kongregáció aktáinak és válaszleveleinek teljese sorozatát, a bejövő iratokat viszont csak az 1670-es évek elejéig.⁸⁷ Kevésbé időigényes feladatnak bizonyult a rítus kongregáció archívumának átlátása,⁸⁸ az inkvizíciós és index kongregáció újonnan hozzáférhetővé vált anyagába épp hogy csak be tudtam tekinteni, ezért a Szent Hivatalnak az 1608-as törvények cenzúrájában való részvételén túl e korántsem elhanyagolható dikasztérium – igaz, hazai vonatkozásban vélhetően leginkább csak a különféle felmentések, fakultások megadására korlátozódó – magyar vonatkozásainak feltárása a zsinati kongregációéval együtt még elvégzendő feladat maradt.

Amint igaz az, hogy a magyar történelem hiánypótló forrásai találhatóak Rómában, a tétel megfordítva is fennáll, vagyis a Rómához fűződő kapcsolatok története sem ismerhető meg teljesen az itthoni iratanyag hasznosítása nélkül. Ezt bizonyítja az esztergomi pírmási levéltárnak, valamint az egykori magyar királyi kancellária budapesti országos levéltárban őrzött archívumának – a szóba jöhető állagokat tekintve – szisztematikus feltárása. Mint arról megbizonyosodhattam, az ezekben talált iratmennyiséghez képest eltörpül az országos levéltár egyéb fondjainak, illetve a többi püspöki, káptalani stb. levéltár jelentősége. Egyedül a mariánus ferences rendtartomány pozsonyi levéltárában megtalált, a püspökkari ágensi feladatokat is ellátó pálos Vanoviczy János által Rómából írt levelek, továbbá a budapesti egyetemi könyvtár gyűjteményeinek néhány kötete jelentenek üdítő kivételt.

A Habsburg-udvar szerepének tisztázásához elengedhetetlen volt az egykori bécsi udvari levéltár római osztályából a pápával és bíborosokkal, a római követtel folytatott levelezés, valamint a egyes iratokat tartalmazó sorozat darabonkénti átkutatása. A levéltár megbízhatatlan, úgynevezett pertinencia elv szerinti rendezése miatt a *Romana* mellett szintén darabszinten vizsgáltam a *Hungarica* és *Turcica* sorozatokat is, ezek néhány más, kisebb állaghoz hasonlóan (például a birodalmi bíboros-protektorátus vagy a titkos osztrák állami regisztrátúra iratai) szintén tartalmaztak római vonatkozású adatokat.⁸⁹ A római császári követség „házi” archívumába – rendezetlensége miatt – nem állt módomban betekintést nyerni, bár valószínűleg 18. századinál korábbi anyagot is rejthet.⁹⁰

⁸³ A különféle külföldi és magyar nuncius-jelentés publikációk (MEYER, LINHARTOVA, KIEWING, LEVINSON és VANYÓ forrásközléseit lásd az irodalomjegyzékben) mellett nagy segítséget jelentett GALLA közleménye, amely egyelőre mentesített a legfelsőbb pápai döntések, a *Segreteria dei Brevi* kiállította brévék óriási sorozatának szisztematikus áttekintésétől: *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klny. Levéltári Közlemények 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947, 14–16ss.

⁸⁴ CINZIA FORTUZZI, *Biblioteca Barberina. La libreria di Urbano VIII e Francesco Barberini*, Roma 1994; WOLFGANG REINHARD, *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 62 (1967) 94–101.

⁸⁵ A vatikáni könyvtár fondjainak rövid áttekintése: PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 595–609.

⁸⁶ HUBERT JEDIN, *Propst G.B. Barsotti, seine Tätigkeiten als römischer Agent deutscher Bischöfe (1638–1655) und seine Sendung nach Deutschland (1643–1644)*, RQ 39 (1931) 377–425.

⁸⁷ Ekkortól a bejövő iratok földrajzi proveniencia szerinti csoportosítását egy tagolás nélküli, kronologikus szisztéma váltja fel. A levéltár leírása: NIKOLA KOWALSKY–JOSEF METZLER, *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or „de Propaganda Fide”* (Studia Urbaniana 18), Rome 1983.

⁸⁸ cf. Pásztor, *Guida delle fonti*, 339–340; WIKTOR GRAMATOWSKI, *Il fondo liturgico più antico dell'archivio della S. congregazione dei Riti (1588–1700)*, Archivum Historiae Pontificiae (AHP) 13 (1975) 401–424.

⁸⁹ cf. SZEKFÜ GYULA és MISKOLCZY GYULA leírásait: *A házi, udvari és állami levéltár Bécsben*, LK 2 (1924) 18–54. 4 (1926) 44–79. 5 (1927) 104–128.

⁹⁰ A követségi levéltár leírása ezt csupán sejtetni engedi. *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv I–V* (Inventare Österreichischer Staatlicher Archive 5), hrsg. v. LUDWIG BITTNER, Wien 1936–1940, 499–501.

Ez az áttekintés is bizonyítja, hogy e hagyományosnak mondható és a hazai történeti kutatás által kevés kivétellel már régóta számon tartott lelőhelyek közül az anyaggyűjtés a vatikáni levéltárból a legkevésbé teljes. Az államtitkárság (ide értve a Borghese-gyűjteményt), a bíborosi kollégium, számos egyéb kongregáció több ezer kötetre rúgó iratainak magyar szempontból történő szisztematikus átrostálása – amint már utaltam rá – egy kizárólag hivaltörténeti szemléletű monográfia előmunkálatainak feladata lesz. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezekben az állagokban már az elődök is behatóbban vizsgálódtak, s a bennük végzett, egy-egy probléma megoldására irányuló saját kutatásaim is arról győztek meg, hogy feltárásuk inkább a kialakítható kép finomítására, semmint jelentősebb átrajzolására alkalmasak.

Igyekeztem viszont több olyan, mindeddig jószerével ismeretlen lelőhely kiaknázására, amelyek még kisebb adatmennyiségekkel is alkalmasak voltak egy-egy újabb problémakör megismerésére. A legjelentősebb eredményt Franz Dietrichstein, Ernst Adalbert Harrach, Girolamo Colonna és Pietro Aldobrandini bíborosprotektorok⁹¹ brünni, bécsi, subiacói és frascati családi levéltárainak alapos kutatása hozta.⁹² Az ezekben található különféle típusú iratok (a magyar hierarchiával folytatott levelezésük, római ágenseik, illetve auditoraik jelentései, hivatali iratok) messzemenően igazolták reményeimet, mint azt például Pázmány Péter addigi pályafutásáról a prágai nunciaturán 1616-ban lefolytatott kánoni vizsgálat elveszettnek hitt, de Frascatiban megtalált jegyzőkönyve is bizonyítja. A római Habsburg-követek irathagyatékai közül a római állami levéltárban őrzött Savelli-archívum, a pápai és bíborosi családok magánlevéltárainak sorában az ugyancsak római Odescalchi, a massai Cybo (az ugyanott őrzött államtitkársági töredékekkel együtt) gyűjtemény olykor csak néhány napot igénylő feltérképezése szintén nem volt eredménytelen.⁹³ Egyéb római forrásörző helyeken végzett kutatásaim (*Biblioteca Angelica, Corsimiana, Casanatense, Valicelliana, Archivio Capitolino*) jelentősége nagyjából elhanyagolható.

A sor még folytatható lenne, hiszen a század elején a császári követi tisztet betöltő Francesco Gonzaga, Magalotti bíboros (VIII. Orbán államtitkársága vezetője az 1620-as évek végéig), a *squadrona volante* vezéralakjának tekinthető Dezio Azzolini, valamint a bíboros-komprotektor De la Torres iratai megtalálhatók Mantovában, Firenzében, Iesiben és Aquilában.⁹⁴ Ezeket és a többi, közelebről még nem lokalizált, de feltételezhetően szintén fennmaradt irathagyatékot (leginkább Ottavio Paravicino, Hippolito Aldobrandini, Friedrich von Hessen-Darmstadt, Giulio Medici és a savoyai

⁹¹ A bíborosprotektoroknak a Szentszékkal való kapcsolattartásban játszott szerepének jelentőségét a lengyel kutatás már évtizedekkel korábban felismerte. Ennek számunkra is követendő példaként szolgáló bizonyítéka családi levéltáraik vonatkozó anyagának szisztematikus publikálása. *Documenta Polonica ex Archivio Parmensi* (Institutum Historicum Polonicum Romæ. Elementa ad fontium editiones 22), ed. VALERIANUS MEYSZTOWICZ–WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romæ 1970, kiváltképpen V–VIII; *Repertorium rerum Polonicarum in Archivio Dragonetti de Torres in civitate Aquilana* (Institutum Historicum Polonicum Romæ. Elementa ad fontium editiones 5), ed. PAULUS COLLURA, Romæ 1962, 1–12; valamint *Repertorium Rerum Polonicarum ex Archivio Orsini in Archivio Capitolino I–III* (Institutum Historicum Polonicum Romæ. Elementa ad fontium editiones 3. 7. 10), ed. WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romæ 1961–1964; *Collectanea e rebus Polonicis Archivi Orsini in Archivio Capitolino Romæ I* (Institutum Historicum Polonicum Romæ. Elementa ad fontium editiones 14), ed. WANDA WYHOWSKA DE ANDREIS, Romæ 1965.

⁹² Ezek a levéltárak nem ismeretlenek a tudományos kutatás előtt, amint azt az anyagukból megjelentett publikációk, illetve kiadott repertóriumai bizonyítják. cf. *Rodiny Archív Ditrichštejnů (1097) 1222–1944 I–III* (Inventáře a katalogy fondů Státního Oblastního Archivu v Brně 27), ed. JINDŘISCH OBRŠLÍK–JAN ŘEZNÍČEK–VLADIMÍR VOLDÁN, Brno 1979, II, különösen 279–300; FERDINAND MENČIK, *Grüflich Harrach'sches Archiv in Wien*, Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs I (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 4), Wien 1913, 323–445, leginkább 338–348; P. KEHR, *Aus dem Archiv des Fürsten Colonna*, RQ 15 (1901) 175–183, a levéltárról 175–176; GIUSEPPE TOMASETTI, *Documenti dell'Archivio Colonna*, Roma 1900; az Aldobrandini-levéltárat már VERESS ENDRE is használta. cf. *Carillo Alfons levelezése és iratai I*, VIII és 215–216, n. 155. 218, n. 158. 221, n. 162. 232, n. 174. 243, n. 188.

⁹³ A Savelli és Cybo levéltárra újabb publikációk is ráirányíthatják a figyelmet: RENATO LEFEVRE, *Ricerche e documenti sull'Archivio Savelli* (Miscellanea della Società Romana di Storia Patria 36) Roma 1992; STEFAN SAMERSKI, *Akten aus dem Staatssekretariat Paul V. und Gregors XV. im Archiv des Kardinals Alderano Cybo (1613–1700) in Massa*, AHP 33 (1995) 303–314.

⁹⁴ cf. LEONARDO MANOLDI, *L'Archivio dei Gonzaga di Castiglione delle Stiviere* (Quaderni della „Rassegna degli Archivi di Stato” 8), Roma 1961, 160–163, 168–193, 219–253; ANDREAS KRAUS, *Das Archiv Magalottis, Staatssekretärs Urban VIII. von 1623 bis 1628*, Hundert Jahre Deutsches Priesterkollegs beim Campo Santo Teutonico 1876–1976. Beiträge zu seiner Geschichte (RQ Supplementheft 35, ed. Erwin Gatz), Rom 1977, 86–92; ENRICA CONVERSAZIONI, *L'Archivio Azzolino conservato dal Comune di Jesi. Inventario*, Iesi 1988; COLLURA, *Repertorium rerum Polonicarum in Archivio Dragonetti de Torres*, 1–3.

bíborosprotektorok, Scipione Gonzaga császári követ, s a bécsi nunciusok családi anyagát⁹⁵⁾ remélhetőleg majd még hasznosítani tudom.

A már rendelkezésre álló forrásbázis hiányosságai ellenére is alkalmas célkitűzéseim teljesítésére, mivel a szükséges kritikus tömeget meghaladja. A feltárt források teljes kiaknázására a disszertáció szűkösebb keretei között ugyan nem kerülhet sor, de az ismeretük nyújtotta háttértudás már most felbecsülhetetlen segítséget nyújt a problémák jelentőségének felismeréséhez. Nem is szólva az egyes, önmagukban talán nem is túl jelentős, periférikus lelőhelyen megbúvó adatoknak az eseménytörténeti rekonstrukcióban játszott szerepéről.

Természetesen elképzelhető még előre nem sejthető helyen lappangó, kisebb–nagyobb irategyüttesek felbukkanása (mint azt a teljesen véletlenül, már régebben fellelt pozsonyi Vanoviczy-levelezés mutatja), eddigi ismereteim alapján azonban csupán egy döntő fontosságú forráscsoportot vagyok kénytelen teljesen mellőzni. Ez pedig a római ügyvivőkhöz írt utasítások, amelyeknek feltalálása egy-egy itáliai magánlevéltárban vagy közgyűjteményben – ha egyáltalán megmaradtak – a még előttem álló legizgalmasabb feladat.

*

Munkámat az anyaggyűjtés és a feldolgozás különféle szakaszaiban sokan sokféleképpen segítették. Korántsem a teljesség igényével legyen szabad itt köszönetet mondanom témavezetőimnek R. VÁRKONYI ÁGNESnek, valamint MOLNÁR ANTALnak számos és hasznos észrevételeikért. FAZEKAS ISTVÁNNak a bécsi, TÓTH ISTVÁN GYÖRGYnek, KOVÁCS PÉTERnek, a Római Magyar Akadémiának a római, TÓTH KRISZTINA prímási levéltárosnak az esztergomi kutatásaim előmozdításáért; MARCO ZIPÓnak a római Odescalchi-, ANTONELLA FABRIANI-ROCHASnak a frascati Aldobrandini-, ANTONIETTA ORLANDInak a subiacói Colonna-, BRUNO PENNUCCInak a massai Cybo- és PAVEL BALCAREKnek a brünni Dietrichstein-levéltárban végzett anyaggyűjtésem megkönnyítéséért.

Ugyanígy köszönet illeti mindazokat, akik ösztöndíjakkal támogatták disszertációm létrejöttét. Így a Magyar Ösztöndíjbizottságot, az Osztrák–Magyar Akció Alapítványt, a Soros Alapítványt, a *Peregrinatio* II. Alapítványt, a Faludi Ferenc Akadémiát, a *Historia Ecclesiastica Hungarica* és a *Pro Renovanda Cultura Hungariae* Alapítványt.

⁹⁵ Ezek közül legalább két nuncius iratainak fennmaradására biztosan számítani lehet: Antonio Caetanóé Rómában (cf. G.B. CARINCI, *Documenti scelti dell'archivio della ecc.ma famiglia Caetani di Roma*, Roma 1846); Giovanni Battista Pallottóé – legalábbis részben – Veroliban (Biblioteca Giovardiana) található. (Idézi: BENEDIKT PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen um den Purpur für Abt Anton Wolfradt von Kremsmünster*, RHM II [1969] 79–109, 82, 15. jegyzet); s ugyanez mondható el remélhetőleg Hippolito Aldobrandini levelezéséről is (cf. RENATO VIGNODELLI RUBRICHI, II „Fondo Aldobrandini” dell'Archivio Doria Landi *Pamphili*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 92 [1969] 15–39).

I. A PÁPASÁG: AZ EGYHÁZI ÁLLAM ÉS A RÓMAI KÚRIA A 17. SZÁZADBAN

I. REFORMPÁPASÁG–BAROKK PÁPASÁG–ÁLLAMEGYHÁZAK

Az 1545–1563 között kisebb-nagyobb megszakításokkal ülésző trienti zsinat definícióival világosan elkülönítette a katolikus tanítást a protestánstól, dekrétumokban rögzítette a főbb gyakorlati tennivalókat. Mindezzel nagy lépést tett a katolikus konfesszionális kialakítása felé. Az ekkleziológiát és a pápaságot illetően nem hozott rendelkezéseket, leginkább csak javaslatokat tett. Bár számos tanítást elítélt mint eretnekséget, a nem eretnekeket néven nevezte, és ekképpen a dialógus útja egy ideig még némileg nyitva maradt. A pápaság azonnal nekilátott, hogy megvalósítsa Trient határozatait. A zsinat interpretációjának ellenőrzését és továbbfejlesztését magának tartotta fenn. Ennek következménye Róma növekvő presztízse és erősödő centralizációja lett, amely periodikusan konfliktusokat eredményezett a zsinat episzkopalista értelmezésével. Szóban IV. Pius (1559–1565) már az 1564. január 26-ai titkos konzisztóriumon megerősítette a zsinat határozatait, mindazonáltal a *Benedictus Deus* pápai bulla, bár erre a napra lett datálva, nem jelent meg június 30-ig. A kúriai opposíció mindenképpen biztosítani akarta a pápaság jogát az interpretációra, és sokan féltették jövedelmeiket a rezidenciakötelezettségre vonatkozó előírások miatt. IV Pius elhatározta a határozatok végrehajtását, de a kezét rajta akarta tartani az ügyeken, és nem akart csupán a zsinati rendelkezések végrehajtó szerve lenni. A bullában a határozatok értelmezésének jogát egy külön szentszéki dikasztériumra ruházta.¹

Ezután folyamatosan születtek meg a zsinatot továbbvivő pápai rendelkezések. 1564 márciusában publikálták a tiltott könyvek jegyzékét, az *Indexet*. Ez év novemberében született meg az úgynevezett trienti hitvallás. Ez összegezte a zsinat hittani tanításait és kiegészítette a pápa iránt tanúsítandó engedelmség fogadalmával. A hitvallást minden püspökjelöltnek, egyházi egyetemen katedrát kapó professzornak kötelező volt letennie. Trient sugallatára készült el V. (Szent) Pius (1566–1572) szerkesztésben a római katekizmus, amely jóval moderáltabb a Canisius (Szent) Péter féle 1555-ben, majd 1558-ban és 1566-ban megjelentnél. Sőt nyitottabb a dialógusra, mint maga a zsinat. Canisiuséval szemben nem hatotta át a protestánsellenes intenció. Nem tett például említést a búcsúírókról, s csak kis figyelmet szentelt Szűz Máriának. Míg Canisius a keresztényt azonosította a katolikkal, a katekizmus csak keresztény népről és kereszténységről beszél, mintegy a protestantizmussal való kompromisszumra törekvés gyanánt. Mindazonáltal ez a tónus nem vált uralkodóvá. A római katekizmus elsősorban lelkipásztori használatra készült, mint egy kézikönyv a prédikálásra és a szentség-kiszolgáltatásra.² 1566-ban készült el a római breviárium, majd 1570-ben a római misszale. Ezeket a minuciózus előírások mellet

¹ Az „európai történelem mérföldköve”-ként aposztrofált zsinat tulajdonképpeni történetével nem feladatom foglalkozni, határozataira végrehajtásuk összefüggésében fogok kitérni több helyen is. Tengernyi irodalmából kiemelkedik HUBERT JEDIN monografikus feldolgozása: *Geschichte des Konzils von Trient I–V*, Freiburg 1950–1975. A dekrétumok egy újabb kiadása: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, ed. JOSEPHUS ALBERIGO–JOSEPHUS A. DOSETTI PERIKLE– P.J. CALUDIUS LEONARDI–PAULUS PRODI, Bologna 1973³, 633–775; további irodalmat lásd a zsinat értékelésének legújabb megközelítéseiben: KLAUS GANZER, *Das Konzil von Trient und die theologische Dimension der katholischen Konfessionalisierung* és DOROTHEA WENDEBOURG, *Die Ekklesiologie des Konzils von Trient*, *Die Katholische Konfessionalisierung*, 50–69 és 70–87; a zsinat egyetemességének problémájára: KLAUS GANZER, *Vertretung der Gesamtkirche auf dem Konzil von Trient? Die Stellung der Prokuratoren abwesender Bischöfe auf der dritten Tagungsperiode des Konzils (1562–1563)*, *Ecclesia Militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte*. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet. I: Zur Konziliengeschichte. II: Zur Refomationsgeschichte (hrsg. von W. Brandmüller–H.Immenkötter–E. Iserloh), Paderborn–München–Wien–Zürich 1988, I, 253–277.

² BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 58–59; WENDEBOURG, *Die Ekklesiologie des Konzils*, 74–75; ERNST KOCH, *Die deutschen Protestanten und das Konzil von Trient* és GOTTFRIED MARON, *Die nachtridentinische Kodifikationsarbeit in ihrer Bedeutung für die katholische Konfessionalisierung*, *Die katholische Konfessionalisierung*, 88–103, 101–102 és 104–124, 112–113.

csupán annyiban jellemzi némi flexibilitás, hogy bizonyos alkalmakra külön imaszövegeket iktattak be. A kétszáz évesnél nem régebbi rítusokat eltörölték.³

A kora újkori katolicizmus arculatának kialakításában az egyik lehatásosabb eszköznek az úgynevezett apostoli vizitációk bizonyultak, elsősorban Itáliában és a *Mediterraneum* térségében, de a Balkánon és a magyar hódoltságban is. Róma főtemplomaiban maga a pápa, egyéb területeken személyes megbízottjai mérték fel az állapotokat, s intézkedtek a rendelkezések életbeléptetéséről. Az apostoli vizitátorok szerepét az új, trienti szellemben felnövekvő püspökgeneráció tette idővel feleslegessé. A 16. század végére már számos, saját pasztorális kötelezettségeinek megfelelő ordináriust találunk az egyházmegyék élén. A jelenség, ha nem is kizárólagos, de általános.⁴ V. Pius a zsinati határozatok szellemében megtette a kezdeti lépéseket a püspökkinevezések ellenőrzésének megszigorítása felé, a közvetlenül a pápa által kinevezett jelöltek alkalmasságának vizsgálatára külön bizottságot állított fel. Az apostoli vizitátorok szerepét így fokozatosan átvehették a tiszttségükhöz szükséges tudással és lelki kvalitásokkal rendelkező püspökök. A reformok megszilárdítása a zsinat eredeti elképzelési szerint is rajtuk múlt.⁵ A trienti püspökideál megvalósításának mintapéldái Borromei (Szent) Károly milánói érsek, Gabriele Paleotti bolognai érsek, vagy némileg később Szalézi (Szent) Ferenc Genfben. Borromei például 1565–1584 között 11 egyházmegyei, 6 tartományi zsinatot tartott, több szemináriumot, jezsuita és teatinus kolostort, alapított, rendszeres, főleg személyes vizitációkat tartott.⁶

A reformok életbe léptetésének leggyakoribb formája a helyi zsinatok összehívása volt, amelyeken kihirdették a zsinati határozatokat, szemináriumalapításokról, a női rendek klauzúrájának megszigorításáról hoztak rendeletet. Régiókként jelentősek voltak a diszkrepanciák. Németországban ritkák voltak a tartományi zsinatok, egyedül Salzburgban tartottak kettőt 1569-ben, 1573-ban. Például Mainzban sem tartományi, sem egyházmegyei zsinat sem volt. A háromévi tartományi és az éves egyházmegyei zsinatok sehol sem lettek általánosak az egyház életében. Mind a pápaság, mind az állam igyekezett ellenőrzése alatt tartani a klérus gyűléseit. A korai zsinatok határozataikat rendszerint elküldték Rómába megerősítésre, 1588-ban V. Sixtus (1585–1590) ezt már mint kötelezettséget bullában írta elő. Spanyolországban II. Fülöp (1556–1598) hívta össze a zsinatokat, de Katalónia kivételével nem váltak rendszeressé. A zsinatokon rendszeres konfliktusok voltak a metropolita és a püspökök, a püspökök és az egyházi középréteg között. A vitás kérdésekben rendszerint Rómához fordultak, ez tovább erősítette a pápaság tekintélyét. A zsinatok egyedül Franciaországban örvendtek nagy népszerűségnek, különösen a 17. század második felétől, mint a püspök és papsága érintkezésének rendszeres színtere. Trient bevezetése talán csak a tengerentúli missziós területeken volt zökkenőmentes.⁷

³ A liturgikus reformra: HUBERT JEDIN, *Das Konzil von Trient und die Reform der liturgischen Bücher*, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte, II, 499–525; MARON, *Die nachtridentinische Kodifikationsarbeit*, 104–124. –VIII. Kelemen 1596-ban egy újabb *Pontificale Romanum*ot, 1600-ban pedig egy *Ceremoniale Episcoporum*-ot hagyott jóvá, a római rítus mindenre kiterjedő (szentség-kiszolgáltatások, temetés, áldások, körmenetek) trienti reformja csak 1614-ben fejeződött be az *Apostolice sedis* kezdetű konstitúció kibocsátásával. *ibid.*, 114–115.

⁴ JOHN P. BEAL, *The apostolic visitation of a diocese: a canonico-historical investigation*, *The Jurist* 49 (1989) 347–398; a zsinati határozatok itáliai alkalmazására: GIUSEPPE ALBERIGO, *Studi e problemi relativi all'applicazione del Concilio di Trento in Italia*, *Rivista Storica Italiana* 70 (1958) 239–298.

⁵ „Papalizmus” és gallikanizmus, epizkopalizmus és presbiterializmus antagonizmusaiból egyértelműen a legelső került ki győztesen, de a problémák: a laikus és állami befolyás, valamint a püspöki szuverenitás műbenlétének tulajdonképpeni megoldatlansága máig zavaró, olykor komoly gondokat okozó jellemzője maradt a katolicizmusnak. JEDIN, *Das Bischofsideal*, 75–117; TRISCO, *The Debate on the election*, 257–291; ALBERIGO, *L'episcopato nel cattolicesimo*, 79–91; és JEAN BERNHARD, *Das Konzil von Trient und die Bischofswahl*, *Concilium* 16 (1980) 478–483, kiváltképpen 482–483.

⁶ Borromeire legújabbán: JOHN M. HEADLEY–JOHN B. TOMARO (eds.), *San Carlo Borromeo: Catholic Reform and Ecclesiastical Politics in the Second Half of the Sixteenth Century*, Cranbury 1988. A kevésbé ismert Paleottira: PAOLO PRODI, *Il Cardinale Gabriele Paleotti (1522–1597) I–II*, Roma 1967. – Bár a fenti főpapokhoz mérten nem tekinthető mintaszerűnek, különösen a reformrendeletek megvalósításának politikai vetülete szempontjából tipikus a kúriai császári párt vezéralakjának, Ludovico Madruzzónak egyházkormányzati tevékenysége. Erre lásd CECILIA NUBOLA, *Conoscere per governare. La diocesi di Trento nella visita pastorale di Ludovico Madruzzo (1579–1581)*, Bologna 1973; BERNHARD STEINHAF, *Giovanni Ludovico Madruzzo (1532–1600). Katholische Reformation zwischen Kaiser und Papst: Das Konzept zur praktischen Gestaltung der Kirche der Neuzeit im Anschluß an das Konzil von Trient* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 132), Münster 1993.

⁷ A több tucatnyi résztanulmány közül kiemelkedik: PIETRO CIAZZA, *Tra Stato e Papato: Concili provinciali post-tridentini* (Italia Sacra. Studi e Documenti di Storia Ecclesiastica 49), Roma 1992; MICHELE MIELE, *Die Provinzialkonzilien in der Neuzeit* (Konziliengeschichte/A), Paderborn 1996.

XIII. Gergely (1572–1585) viszonylag hosszú pontifikátusa nem kevésbé jelentős a trienti reformok átütő sikerében, mint V. Piusé. Óriási jelentőségű eredménye a nunciatúráknak a reformgondolat szolgálatába való állítása. Feladatuk az ő idejétől már nem kizárólagosan diplomáciai, kompetenciájukba beletartozott az egyházi élet felügyelete is. A nunciatúrák egyik legfőbb rendeltetése a „vallás, a kultusz és az egyházi intézményrendszer restaurációja” lett. Igaz ez az addigi, az európai katolikus udvarokban létesített pápai követségekre (császári, spanyol, francia, portugál, lengyel, velencei, firenzei, savoyai), s még inkább a főleg a trienti reformok koordinálásra létrehozott úgynevezett reformnunciatúrákra Németországban, Svájcban, Ausztriában. Ezek gyakorlatilag hasonló szerepet töltek be, mint Itáliában az apostoli vizitátorok, s e kezdeményezésekből alakult meg 1579-ben a luzerni, 1580-ban a grazi, majd 1584-ben a kölni nunciatúra. A Németországra fordított különleges figyelem jele a már 1573-ban felállított német kongregáció.⁸

A reformnunciatúrák mellett XIII. Gergely pontifikátusának másik fő eredménye a pápai kollégiumhálózat kiépítése. Erre a trienti szemináriumdekrétum végrehajtása körüli, egyes országokban tapasztalható részben politikai, túlnyomórészt anyagi nehézségek ösztönözték. A Boncompagni-pápa a már meglévő kollégiumokat kibővítette és a papképzés kizárólagos szolgálatában állította, mint például a jezsuiták ma is az ő nevét viselő (*Gregoriana*) római kollégiumát. Az új alapítások: a német (és magyar), az angol kollégiumok az adott területek paphiányának enyhítésének célja, a *Sant'Atanasio* görög, valamint egy maronita és örmény kollégium létrehozását az uniós remények táplálták. Róma ekkortól nemcsak adminisztratív központ, hanem a papképzés és a teológia centruma is – mindmáig. A központi kollégiumok alapítását az északi pápai kollégium-hálózat (Bécs 1574, Prága 1575, Grác 1578, Olmütz 1579, Kolozsvár 1583, Fulda 1584, Dilinga 1585) kialakítása követte, németországi súlyponttal. A reformpápaság szellemi expanzióját jelképezi a pápa nevét szintén megörökítő naptárreform bevezetése és elterjesztése.⁹

V. Sixtus uralkodásának egyik jelentős mozzanata a pápai pénzügyek szanálása, amelyek nemcsak XIII. Gergely számos alapításának megszilárdítását, hanem az Angyalvárban hárommillió aranyscudo¹⁰ értékű „véstartalék” felhalmozását is lehetővé tették.¹¹ A másik fő eredmény a római Kúria radikális, a zsinati előírások szellemében történő megreformálása, újjászervezése volt. A reorganizáció fő eleme a bíboros-oligarchia megszüntetése: a konstanzi zsinat által meghatározott huszonnégy helyett számuk hetvenre emelkedett, következképp a bíborosok „összgyülekezete”, a konzisztórium elveszítette korábbi jelentőségét a mindennapi egyházkormányzatban. A bíborosok a középkorban saját kvázi konstitucionális pozíciójukat egy nemzetközi reprezentáló testületnek vagy egyházi szenátusnak tekintették. Az V. Miklóssal (1447–1455) induló fejlődés a 16. század végén tetőzik, a pápai monarchia ekkor már semmilyen tekintettel sem volt a püspöki vagy bíborosi kollegialitásra. A bíborosok tanácsosokból, akikkel a pápa rendszeresen találkozott a konzisztóriumokon, rangos bürokratákká váltak. VIII. Kelemen (1592–1605) már egyenesen visszautasította hogy a fontosabb döntéseket a konzisztóriumban vitassa meg. Erre

⁸ REINHARD, *Katholische Reform und Gegenreformation in der Kölner Nuntiatur*, 8–65; JOHANN RAINER, *Die Grazer Nuntiatur 1580–1622*, Die Gegenreformation in Innerösterreich als politisches, kirchenpolitisches und theologisches Problem (hrsg. v. France M. Dolinar–M. Liebmann–H. Rumpler–L. Tavano), Graz–Wien–Köln 1994, 289–294; [IDEM], *Katholische Reform in Innerösterreich*, RQ 84 (1989), 258–269; a *Congregatio Germanica*: JOSEF KRASENBRINK, *Die Congregatio Germanica und die katholische Reform nach dem Tridentinum* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 105), Münster 1972.

⁹ KLAUS JAITNER, *Die päpstliche Kirchenreformpolitik von Gregor XIII. bis Gregor XV. (1572–1623)*, Die Gegenreformation in Innerösterreich, 280–288, 280–282; a római pápai kollégiumok maradandó hatására egy példa: ERWIN GATZ, *Das Collegium Germanicum und der Episkopat der Reichskirche nach 1648*, RQ 83 (1988) 337–344.

¹⁰ Az alábbiakban még számtalanszor előforduló, leginkább (a mindennapokban és a kimutatásokban egyaránt) ezüstben használatos (*scudo di moneta*) itáliai pénznem 1588–1684 között 29,4 gramm ezüsttartalommal bírt. 1 scudo 10 *giulio*val (vagy *paolo*val), vagy 100 *baio*ccból (*bolognino*) volt egyenértékű. Váltópénzként 3,39 gramm réztartalommal a *quattrinot* használták, 5 *quattrino* tett ki 1 *baio*cciót. – Az arany scudo (*scudo d'oro in oro*) 1596–1719 között átlag 3,077 gramm tisztaarany tartalommal. 1530 körül 1 aranyscudoért még 10 *giulio*t, illetve 100 *baio*ccót adtak, a 16. század végén már 13–13,5 *giulio* (130–135 *baio*cco) a váltókurzus, ez marad durván a 17. század közepéig (a stabilizálódás csak látszólagos, ekkor ugyanis a pénz aranytartalma csökkent), 1673-ban már 1,5, 1689/90-ben pedig 1,53 szorzóértékkel kell számolni. Ha külön nincs említve, a scudón mindig ezüstscudót kell érteni.

¹¹ Ennek jelentőségére és alkalmankénti felhasználására: F.S. TUCCIMEI, *Il tesoro dei pontifici in Castel S. Angelo*, Roma 1937; a szakirodalomban meg-megjelenő 4 milliós és afölötti összegek a szokványos ezüstscudóban értendők.

már kizárólag szűk tanácsadó körben került sor. 1600 körül a korábbi heti két-három alkalomból más csak havi két alkalommal tartottak konzisztóriumokat.¹²

Hasonló tendencia figyelhető meg a két nagy középkori központi hivatallal: az Apostoli Kamarával, amelynek feladatköre már csak az Egyházi Állam bevételeinek kezelésére szorítkozott, valamint az Apostoli Kancelláriával, amely pusztán iratkiadásra hivatallá minősült át.¹³ A pápai Penitenciára reformja már V. Pius alatt testet öltött. Hatáskörének a *forum internum*-ra való szorításával véget vetettek az előírások alóli felmentésszerzés dömpingjének és ezáltal számos visszaélésnek.¹⁴ A kúriai intézményi reform lényege az volt, hogy meghatározott területeket külön bíborosi bizottságok felügyeltek, közülük idővel több állandó hivatallá fejlődött: így a hittani kérdésekért felelős római inkvizíció 1542-től, a zsinati határozatok megvalósítását felügyelő zsinati kongregáció 1564-től, a tiltott könyvek jegyzékét összeállító indexkongregáció 1571-től, a püspöki kongregáció 1572-től. V. Sixtus szisztematikus átszervezése ezt a folyamatot szélesítette ki. 1588. január 22-én 15 állandó, jól körülírt kompetenciával és hivatali karakterrel rendelkező kongregációt hozott létre, köztük a már meglévőket is átalakítva. Hat kongregáció az Egyházi Állam ügyeivel foglalkozott, kilenc pedig a világegyházzal.¹⁵

A fő és a tagok közötti szorosabb kötődést, azaz egy hatékonyabb pápai ellenőrzést volt hivatott szolgálni a püspökök rendszeres római utazásának (*visitatio liminum*) és az egyházmegyéjük állapotáról írásban számot adó jelentéstétel sixtusi előírása 1585-ben. Ez korábban elképzelhetetlen rálátást biztosított Róma számára a helyi egyházi viszonyokra, s mérőkövnek tekinthető a pápai egyházkormányzati centralizáció kiépítésében. V. Sixtus pontifikátusának további jelentős momentuma a *Vulgata* javítása, ami viszont már csak VIII. Kelemen alatt látott napvilágot.¹⁶

Az V. Sixtust követő három pápa (VII. Orbán 1590, XIV. Gergely 1590–1591 és IX. Ince 1591) közül egyedül XIV. Gergelyt emelkedik ki, mégpedig a püspökkinevezéseket megelőző eljárás, a *processus informativus* megreformálásával. Ez szintén a pápai centralizáció hathatós eszközeül szolgált, s mint ilyen az egyházmegyék helyzetéről a római centrum számára az *ad limina* kötelezettség mellett a másik legfontosabb információs forrást képezte. Nemkülönböztető jelentősége volt annak biztosításában, hogy a püspökségek élére megfelelő személyek kerüljenek.¹⁷

VIII. Kelemen személyes tulajdonságait tekintve maximálisan megfelelt a katolikus reform püspökideáljának. A katolikus reform diadalát ülte a pontifikátusa idejére eső 1600-as Szentév megünneplésével (1,2 millió zarándok fordult meg Rómában, ami arányaiban messze felülmúlja a 2000. évi jubileum 30 millió látogatóját). A megújulás folyamata mindazonáltal alatta kezdte elveszíteni kezdeti lendületét. Ennek jele Giordano Bruno elítélése, a jezsuiták és dominikánusok között kirobbant meddő kegyelemvita. A reformpápaságon a defenzív magatartás jegyei mutatkoznak; az új előírások betartása mind inkább rutinjellegűvé válik; megjelennek a pápa és a jezsuiták kapcsolatának első hajszálrepedései. A számtalan korábbi *exemptio*, kiváltság érvénytelenítése a részegyházaknál mind megoldhatatlanabb feladatnak bizonyult. A nunciásoknak adott utasításokban már egyre ritkábban fordulnak elő a helyi egyházi élet megújítására vonatkozó utalások; ugyanakkor tovább szigorodnak az egyházkormányzati

¹² HUBERT JEDIN, *Vorschläge und Entwürfe zur Kardinalsreform*, Kirche des Glaubens, Kirche der Geschichte, II, 118–147; WOLFGANG REINHARD, *Kardinalseinkünfte und Kirchenreform*, RQ 77–78 (1982–83) 157–194; HELMUT JASCHKE, „Das persönliche Regiment” Clemens’ VIII. Zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats, RQ 65 (1970) 133–144; PAOLO PRODI, *Lo sviluppo dell’assolutismo nello Stato Pontificio. I: La monarchia papale e gli organi centrali di governo*, Bologna 1968; 87–107; KLAUS JAITNER (Hrsg.), *Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605 I–II* (Instructiones pontificum Romanorum), Tübingen 1984, I, LXXXII–XCV.

¹³ Az Apostoli Kamara megváltozott feladatkeretét, szerkezetét ismerteti GUGLIELMO FELICI, *La reverenda Camera Apostolica. Studio storico giuridico*, Róma 1940; MARIA GRAZIA PASTURA RUGGIERO, *La reverenda Camera Apostolica e i suoi archivi (sec. XV–XVIII)*, Róma 1984; GAETANO RAMACCIOTTI, *Gli Archivi della Reverenda Camera Apostolica*, Róma 1961.

¹⁴ FILIPPO TAMBURINI, *La riforma della penitenziaria nella prima metà del sec. XVI e i cardinali Pucci in recenti saggi*, Rivista di Storia della Chiesa in Italia 44 (1990) 110–129, 116–121.

¹⁵ A kúriai hivatalok rendszerére, kialakulásukra és kompetenciájukra: RE *La Curia Romana, op. cit.*, és a alább, e munka rájuk vonatkozó részeit.

¹⁶ A bőséges irodalomból itt, miként a következő jegyzetben is, csak a kurrens összefoglalást idézem: VICENTE CÉRCEL ORTÍ, *Estudio histórico-jurídico sobre la visita ad limina Apostolorum*, Relaciones sobre el estado de las diócesis Valencianas I–III (ed. Milagros Cárcel Ortí–Vicente Cárcel Ortí), Valencia 1989, I, 21–212. – A kötet másolatát MOLNÁR ANTALnak köszönöm.

¹⁷ D. GEMMITI, *Il processo per la nomina dei Vescovi. Ricerche sull’elezione dei Vescovi nel sec. XVII*, Napoli 1989. – A római centralizáció eme két módjáról még szó lesz.

centralizációt biztosító előírások, mint azt az egyedül a pápának fenntartott feloldozások szabályozása mutatja.¹⁸

A kúria reformja – az intézményi struktúraváltás ellenére –, úgy, ahogy azt a késő középkori kritikák megfogalmazták, illetve ahogyan azt számos zsinati atya megkívánta, nem valósult meg. Ezt azonban nem jelenti azt, hogy ne történt volna számos lépés a javulás érdekében. Legkésőbb IV. Páltól (1555–1559) jelentős a változás a pápák és a bíborosok életvitelében. A személyes jámborság, a *pietas* követelménye a középpontba került. Ha a legtöbb római prelátus nem is tudta a Neri (Szent) Fülöp és Cesare Baronius által képviselt ideált megvalósítani, példájuk nyomán már sokkal nagyobbak voltak az elvárások irányukban. A Kúria tagjai közötti (érték)pluralizmus igen visszafogottá, a morális és aszketikus személyes életstílus végre uralkodóvá vált. Ugyanakkor például a rezidencia-kötelezettségtől – hiába küldtek vissza deklarátíve például már IV. Pál alatt székhelyükre 113 Rómában élő püspököt – a pápai tisztviselők (például a nuncius feladatkört ellátó megyéspüspökök) esetében gyakran eltekintettek. Roberto Bellarmino 1600 körül papírra vetett emlékiratában nyíltan kifogásolta Trient átfogó reformjainak elmaradását a pápai udvarban.¹⁹

Mindazonáltal egy emberöltő elég volt arra, hogy az egyház arculatát gyökeresen megváltoztassa. Trient előírásait a központba helyezve a pápaságnak sikerült a rendelkezésre álló vallási erőket összefogni és felemelni. A pápaság tekintélye ismét helyre állt, még ha nem is a középkori *Respublica Christiana* egész területén, hanem csupán a katolikusnak megmaradt országokban. A pápaság restaurációja nem a kuralizmus diadala és továbbélése volt, mint azt a korabeli kritikák megfogalmazták (például a velencei Sarpi), hanem természetes következménye a katolikus reform sikerének. Az új pápai centralizmus nem a középkori fiskális orientációjú centralizmus, hanem vallási-lelki alapokon nyugodott. A pápaság megvalósította Trient célkitűzését: az egy biblia (a *Vulgata*), egy liturgia (a római) és törvénykönyv biztosította a szerves és hathatós egységet.²⁰

A reformpápaság vitathatatlan sikere, a középkori kereszténységtől számos lényegi ponton különböző, új katolikus konfesszió megszervezése ellenére az egyházi intézményrendszer és a pápaság strukturális fejlődésének alapvető tendenciája mégis a folyamatosság maradt. A 15. század közepi reneszánsz pápaságnak a reformáció és a katolikus reform közbeiktatásával történt átalakulása egy barokk monarchikus pápasággá kontinuos folyamat volt. Kezdve V. Mártontól (1417–1431) egészen VIII. Orbánig. Mindaddig, amíg a pápai állam nem konszolidálódott egy abszolút monarchiaként, és Rómát mint a pápák rezidenciáját teljes, ma is látható pompájában fel nem díszítette. Ebben a folyamatban két fő tendencia emelhető ki, amelyek persze a későbbiekre nézve is meghatározónak bizonyultak. 1. A temporális és spirituális területek összekeveredése, a pápa kettős (egy itáliai állam feje és az egyetemes egyház legfőbb pásztora), időnként összeegyeztethetetlennek bizonyuló szerepének megfelelően. („Egy test két lélek”.) 2. A pápaság – a feudális nemesség és a feltörekvő polgári elit szolgálataira épülő és az Egyházi Államon belüli erőteljes adminisztrációs centralizációval párosuló – átformálása egy abszolút monarchiává determinálta a római Kúria fejlődését is. A pápai Kúria a barokk

¹⁸ cf. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, XXIII–XXXII. LXX–LXXXII; WOLFGANG REINHARD, *Kirchendisziplin, Sozialdisziplinierung und Verfestigung der konfessionellen Fronten: Das katholische Reformprogramm und seine Auswirkungen* és KLAUS GANZER, *Die Trienter Konzilsbeschlüsse und die päpstliche Bemühungen um ihre Durchführung während des Pontifikats Clemens' VIII*, *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605*, 1–13 és 15–33; FLAVIO RURALE, *Clemente VIII, i gesuiti e la controversia giurisdizionale milanese*, *La corte di Roma tra Cinque e Seicento*, 323–366; JOSEPH GRISAR, *Die Reform der „reservatio casuum” unter Papst Clemens VIII*, *Saggi Storici intorno al Papato (Miscellanea Historiae Pontificiae 21)*, Roma 1959, 305–385; VIII. Kelemen pontifikátusára még J.A.F. ORBAAN, *Rome onder Clemens VIII (Aldobrandini) 1592–1605*, Gravenhage 1920.

¹⁹ KLAUS JAITNER, *De officio primario summi pontificis. Eine Denkschrift Kardinal Bellarmins für Papst Clemens VIII. (Sept./Okt. 1600)*, *Römische Kurie, Kirchliche Finanzen, Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg I–II (Miscellanea Historiae Pontificiae 45–46)*, Rom 1979, II, 377–403.

²⁰ HUBERT JEDIN, *Das Papsttum und die Durchführung des Tridentinums (1565 bis 1605)*, *Reformation. Katholische Reform und Gegenreformation (Handbuch der Kirchengeschichte 4, hrsg. v. Erwin Iserloh–Josef Glazik–Hubert Jedin)*, Freiburg–Basel–Wien, 1967, 521–560, 533. – E bevezető és az áttekintést megkönnyítő fejezetben rendszerint nem idézem külön a következő összefoglalásokat, de megállapításait, módosításait a használt és idézett rész tanulmányok tömör szintézisében hasznosítottam: PO-CHIA HSIA, *The world of catholic renewal*, 92–97; BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 57–66. 70–71; JAITNER, *Die päpstliche Kirchenreformpolitik*, 279–288; JEDIN, *Das Papsttum und die Durchführung*, 521–560; ROBERG, *Rom und Europa im Zeitalter der katholischen Reform*, 53–71.

abszolutisztikus társadalmi-politikai szisztéma belső logikája alapján számos vonatkozásban ellentétben maradt és került a trienti reformok irányával. Egyszerűbben fogalmazva: a központi egyházkormányzat szerve egyúttal egy tipikus barokk uralkodói udvar volt, annak korabeli jellemzőivel. Gondolhatunk itt többek között az eredetileg jól szervezett adminisztráció fokozatos túlbürokratizálódására és az udvari élet formalizálódására.

Az uralkodó pápa személyében sajátosan keveredett a lelki és világi hatalom. Maga a pápai állam részese volt a modern állam fejlődésének, sőt számos tekintetben úttörője is. A reformerek számos, a pápaság elvilágiasodása elleni panasza valójában a pápai állam ilyen irányú fejlődésében gyökeredzett, semmint az egyéni visszaélésekben. A pápai konszolidációs politikának két alapvető oka volt. Az egyik az a felismerés, hogy az Egyházi Államnak részt kell vennie az itáliai félsziget belső hatalmi egyensúlyának fenntartásában. Ez hatékony kormányzati apparátus kiépítését és működtetését, állandó hadsereg fenntartását tette szükségessé. A másik, hogy a teljes formájában Avignonban kiépített, és egész Európa egyházi bevételeire alapozott pápai pénzügyi szisztéma gyakorlatilag összeomlott. Az államok megakadályozták a jelentősebb összegek Rómába áramlását, következésképp a pápaság fő bevételi forrásai már csak az Egyházi Állam területéről származhattak. Ennek mind hathatósabb kiaknázása csak egy jól szervezett és működő államapparátus révén volt lehetséges. Továbbá a reformáció révén a kontinens jelentős része elveszett mint jövedelemszolgáltató forrás. 1600 körül a késő középkorral ellentétben a pápaság bevételeinek háromnegyede már kizárólag az Egyházi Állam területéről folyt be! Míg a pápai területek 1500 körül a legkevésbé adóztatott régiói voltak Európának, 1600 körül ennek már éppen az ellenkezője igaz. Jelentékenyebb egyházi bevételek csak Itália és Ibéria területéről csordogáltak.

A pápák adminisztratívumai a 16. század végére ugyanúgy, ha nem még hathatósabban rendelkeztek államuk felett, mint más európai uralkodók. Hogy az Egyházi Állam végül mégis lemaradt az általános fejlődésben a 17. század végére/a 18. század elejére, az a társadalmi, gazdasági növekedés viszonylagos elhanyagolódásának tudható be. Nem alakult ki ugyanis egy szélesebb körű kereskedő és civil középréteg, s minden jelentősebb adminisztratív pozíciót fokozatosan, de egyre kizárólagosabban klerikusok töltöttek be. A fejlesztési energiák, erőforrások nagy részét az egyházi és a (rokon) világi arisztokrácia dotálása kötötte le. Az Egyházi Állam organizációjának sajátos jelensége az állami tisztviselők a kánonjoggal és az egyházi immunitással ellentétes hatalom-kiterjesztése és hatalomgyakorlása a helybéli egyháziak felett, mint azt Paleotti bolognai érsek elkéseredett harcai példázzák az ottani pápai *governatoréval* már a 16. század második felében. A tisztviselői állások klerikalizálódásának éppen ezen ellentmondás kiküszöbölése volt a legfőbb mozgatórugója.²¹

Az Egyházi Állam kora újkori megszervezésének másik jellegzetessége a kiterjedt diplomáciai képviselői rendszer, amely, mint láthattuk, csúcspontját XIII. Gergely alatt érte el. A pápák, egyházi ügyekben is – ahelyett hogy a helyi püspököket, zsinatokat preferálták volna e téren – szívesebben érintkeztek a világi uralkodókkal nunciusaik útján, akik elsősorban az Egyházi Állam, mintsem az Egyház tisztviselői voltak. A pápaság az egyházi ügyeket rendszerint a klérus feje felett kötött konkordátumokkal rendezte az egyes államokkal. Ez újabb konfliktusokat gerjesztett a részegyházakkal, és táptalajt adott a római centralizációval ellentétes törekvéseknek.²²

²¹ Minderre részletesen: PAOLO PRODI, *The papal prince: One Body and Two Souls. The Papal Monarchy in Early Modern Europe*, Cambridge 1987, különösen 1–36. 102–122. 182–185 (eredetileg olaszul jelent meg: *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 1982, én az angol fordítást használtam); [IDEM], *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio*, különösen 70–86; valamint JEAN DELUMEAU, *Political and Administrative Centralization in the Papal State in the Sixteenth Century*, *The Late Italian Renaissance 1525–1630* (ed. Eric Cochrane), New York 1970, 287–304; WOLFGANG REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus unter Paul V. (1605–1621). Studien und Quellen zur Struktur und zu Quantitativen Aspekten des Päpstlichen Herrschaftsystems I* (Päpste und Papsttum 6 I), Stuttgart 1974; JOSEPH GRISAR, *Päpstliche Finanzen, Nepotismus und Kirchenrecht unter Urban VIII*, Xenia Piana (Miscellanea Historiae Pontificiae 7), Roma 1943, 205–366.

²² Erre néhány példa: KLAUS WITTSTADT, *Atilio Amalteo (1606–1610). Bemühungen eines Nuntius um Katholische Reform*, Von Konstanz nach Trient. Beiträge zur Geschichte der Kirche von den Reformkonzilien bis zum Tridentinum. Festgabe für August Franzen (hrsg. v. Remigius Bäumer), München–Paderborn–Wien 1972, 695–711; KONSTANTIN MAIER, *Die Luzerner Nuntiatur und die Konstanzer Bischöfe. Ein Beitrag zum Verhältnis Nuntius und Ordinarius in der Reichskirche. Zur Erforschung der Luzerner Nuntiatur*, Papsttum und Kirchenreform. Historische Beiträge. Festschrift für Georg Schwaiger zum 65. Geburtstag (hrsg. v. Manfred Weitlauff–Karl Hausberger), Erzabtei St. Ottilien 1990, 513–536; PATRICK BRAUN, *Der Lausanner Bischof Jean-Baptiste de Strambino (1662–1684) im Urteil der Luzerner Nuntiatur*, Kirche, Staat und katholische Wissenschaft in der

Már a reneszánsz pápaság jellege egyre inkább olasz volt, a barokk korban az itáliai mellett az arisztokrata karakter is meghatározóvá vált. Ezt mindennél jobban szemlélteti az 1540–1770 között uralkodott huszonkilenc pápa földrajzi és társadalmi származása. A pápai állam területéről tizenketten, Toscanából nyolcan, Milánóból négyen, Nápolyból hárman, Velencéből ketten léptek Szent Péter trónjára. Vezető arisztokrata család tagjai öten voltak, nemesek heten, feltörekvő városi patríciusok (bankár, ügyvéd, professzor, kereskedő, tisztviselő, jegyző) tizennégyen. A két alacsony sorból származó pápa (V. Pius és V. Sixtus) megválasztására közvetlenül Trient után, a katolikus reform kezdeti lendületében került sor.²³

V. Sixtus 1590-ben bekövetkezett halála után a pápai trónra kerülés az itáliai elit exkluzív jogává vált. A bíborosi kollégiumba is mind kizárólagosabban csak megfelelő családi háttér, vagyon, kapcsolatok és tehetség révén lehetett bekerülni. Egy tipikus egyházi karrier a barokk korszakban valahogy így nézett ki. A jó kapcsolatokkal rendelkező családból származó fiatal aspiráns alap- és középfokú tanulmányai után jogot tanul. Az első tisztséget a Kúrián egy rokon vagy patrónus biztosítja számára: öröklés, lemondás, vásárlás, vagy egy javadalom kegyurának választásának megszerzése révén. A fiatal pártfogolt lassan el kezd emelkedni a hivatali ranglétrán: *Rota*-, illetve kamarai auditor lesz, vagy egy jelentéktelenebb nunciatúra, püspökség élére kerül, amit idővel egy jelentősebbel vált fel. Innen a következő állomás már a bíborosi kalap. Ezután az egy életen át épített politikai kapcsolatok, a megfelelő jellemmel és képességekkel párosulva a *papabilik* közé emelheti, ahonnan már csak egy lépés a karrier legfelső csúcsa.²⁴

E modell alól persze vannak kivételek. III. Pál (1534–1549) nővére, Giulia révén – aki VI. Sándor (1492–1503) bizalmasa volt, lett bíboros. Ő még a reneszánsz pápaságot képviseli. V. Pius, aki a római inkvizíciónál közismertté vált buzgóságának köszönhetően felemelkedését, az aszketikus pápaságot szimbolizálja. De a legtöbben egyenesen ívelő hivatali karriert futottak be a pápai adminisztrációban és diplomáciában, s ennek megfelelően elsősorban jogi műveltséggel rendelkeztek (19 pápa a korszakból kánon- és római jogi doktor, öt humanista volt, s csak hárman számítottak az átlagnál járatosabbak a teológiában). Magánéletüket mindazonáltal már semmilyen botrány sem árnyékolta be. A barokk korban a világi papok túlsúlya jellemző a pápai trónon, annak ellenére, hogy a kora újkori katolicizmus arculatának kialakításában nem lebecsülendő az új és a megújult rendek szerepe. A legtöbb szerzetes pápa a 16. század második felében uralkodott: IV. Pál a teatinusok társalapítója volt, V. Pius domonkos, V. Sixtus ferences.²⁵

Az erőteljesen világias: humanista, művészetpártoló, a vezető családok által uralt, s gyakran botrányokkal terhes reneszánsz pápaságot felváltó rövideltű aszketikus, a teológiát és az inkvizíciót privilegizáló reformpápaságot tehát hamarosan egy harmadik: a barokk követte. Ebben a pápák karrierje szinte kizárólagosan egy hivatali karrier, a pápai Kúria az itáliai arisztokrácia és városi patrícius társadalmi felemelkedésének intézményévé vált. Ez a változás gyakorlatilag annak az intézményi folyamatosságnak az eredménye, ami Rómában összekötötte a reneszánsz korát a barokkéval. A pápai abszolút monarchia kialakulása nem érthető meg az itáliai vezető osztályok családi stratégiájának ismerete nélkül. A fő szerep, mint azt a pápák származási aránya is világosan megmutatja, a feltörekvő patrícius rétegé, akik generációkon keresztül építették családi kapcsolataikat, tagjaik mind magasabbra ívelő egyházi karrierjét, hogy végül valamelyikük a csúcsra jutva oda emelhesse, és oda is emelje családját: A

Neuzeit. Festschrift für Heribert Raab zum 65. Geburtstag am 16. März 1988 (hrsg. v. Albert Portmann-Tinguely), Paderborn–München–Wien–Zürich 1988, 59–84.

²³ WOLFGANG REINHARD, *Herkunft und Karriere der Päpste 1417–1963. Beiträge zu einer historischen Soziologie der römischen Kurie*, Medelingen van het Nederlands Instituut te Rome 38 (1976) 87–108.

²⁴ cf. WOLFGANG REINHARD, *Papal Power and Family Strategy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Princes, Patronage and the Nobility (ed. R.G. Asch–A.M. Birke), Oxford 1991, 329–356; [IDEM], *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600* (Schriften der Philosophischen Fachbereiche der Universität Augsburg 14), München 1979, 45–49 (Ausgewählte Abhandlungen, 289–310); legtipikusabb példa V. Pál családjáé, a Borgheséké, lásd ugyancsak WOLFGANG REINHARD, *Amterlaufbahn und Familienstatus. Der Aufstieg des Hauses Borghese 1537–1621*, QFIAB 54 (1974) 328–427; ugyanez tömörebben, német–francia paralel jelenségek közé illesztve: *Kirche als Mobilitätskanal der frühneuzeitlichen Gesellschaft*, Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität (hrsg. v. Winfried Schulze), München 1988, 333–351, 335–340 (Ausgewählte Abhandlungen, 53–76).

²⁵ REINHARD, *Herkunft und Karriere der Päpste*, 87–108.

Farnesék, Boncompagnik, Sfondratik, Aldobrandinik, Borghesék, Barberinik példája mind ezt bizonyítja. A nepotizmus rendszere másfél évszázaddal élte túl Trientet.²⁶

Amennyire igaz az, hogy a reneszánsz és barokk pápaság között többé-kevésbé folyamatoság figyelhető meg, és hogy a barokk pápaság determinációi végső soron megakasztották a katolikus reform továbbhaladását, mindez ugyanúgy elmondható Róma és a nemzeti egyházaknak az államhatalom által mindinkább ellenőrzés alá vont kapcsolataira. A modern államok fokozatos de megállíthatatlan kifejlődése és a középkori *Respublica Christiana* felbomlása a késő középkori és kora újkori Európa olyan jelensége, amellyel az egyház, s kiváltképpen a pápaság folyamatosan konfrontálódott. Az államoknak a 14. századtól kezdődően változó viszonyát Rómához a 15. században és a 16. század első negyedében a konciliarizmus és az itáliai regionális politika határozta meg, és tette intenzívebbé a változás ütemét.²⁷

A 16. századi pápaság azonban az európai tengerentúli expanzió és a reformáció fényében újrafogalmazta univerzális igényeit. A teológia megalkotta a pápai *potestas indirecta* elvét, amely az állami önrendelkezés fejlődésével szinkronba állította a pápai igényeket. VIII. Bonifác (1294–1303) elmélete a két kulcsról vagy két kardról világosan elkülönítette a pápák lelki és világi hatalmát, s az uralkodók tekintélyét a pápából származtatta. E középkori tradíción alapult, hogy például V. Miklós 1455-ben a portugáloknak „adományozhatta” Afrika nyugati területeit, s hogy 1493-ban VI. Sándor – a bennszülöttek krisztianizálásának kötelezettségével – feloszthatta az Újvilágot a spanyol és portugál korona között. A spanyol *Patronato* és a portugál *Padroado* odaadományozásával az ekkor még főleg Európára koncentrált pápaság viszont paradox módon saját befolyása önkorlátozását hajtotta végre az Újvilágban.

A bonifáci idea mellett a kora újkori gondolkodásra szintén nagy hatást gyakorolt Aquinói Szent Tamásnak Arisztotelészen alapuló államelmélete. Eszerint az állam léte a természetjogon alapul, célja a közjó és a földi boldogság biztosítása. Ekképpen az állam autonóm, önjogú képződmény. Működése azonban alá van rendelve az örök élet transzcendens képletének, aminek biztosítása az egyház küldetése. Az uralkodó kötelessége, hogy alattvalóit mindkét célhoz elvezesse. Amennyiben az uralkodó a transzcendens cél elérését akadályozza, az egyháznak joga és kötelessége közbelépni. Ez a jog és kötelesség a pápák *potestas indirecta*-ja a világi ügyekben. E nézetet a korajúkorban mind Francisco de Vitoria, a nemzetközi jog atyja, mind a legnevesebb katolikus teológusok, Suarez és Bellarmino képviselték és népszerűsítették. Az egyház és a pápaság univerzális igényeinek újrafogalmazásával párhuzamosan ugyanakkor Róma elfogadta a szuverén államok új világát, és egy időre sikerült is ebbe beilleszkednie, míg nem – jórészt saját politikája miatt – kizárták az évszázadokra meghatározónak bizonyuló, Vesztfáliában kiformalódott új európai rendből.²⁸

A 15. század derekától kezdve, végig a 17. századon keresztül az államok folyamatosan növelték a vallás feletti ellenőrző szerepüket, legfőképp az egyházi vezetők kinevezésének, a klérus megadóztatásának és az egyháziak felett gyakorolt világi törvénykezési joghatóságnak három meghatározó területén. Az államok vezetői egyre növekvő mértékben folytak bele a klérus megreformálásába és alattvalóik krisztianizálásába. Hivatkozásuk a keresztény fejedelmek felelősségvállalására jelentősen korlátozta az egyház autonóm megnyilvánulásait. Kezdetben a pápaság ha azonosulni nem is tudott az ilyen irányú fejlődéssel, a gyakorlatban mégis elfogadta azt. Cserébe uralkodói támogatást igényelt a konciliarizmus ellen, és már a reformáció előtt konkordátumokkal igyekezett szabályozni az egyház és az állam közötti kapcsolatokat. A folyamat a reformáció alatt felgyorsult. Ennek kitörése utántól már egyenesen az állam és a társadalom konfesszionizációjáról beszélhetünk. Az európai uralkodók gyakran maguk álltak az „eretnység” elleni küzdelem élére, igyekeztek megelőzni terjedését, sőt fegyvert ragadtak saját felekezetük védelme érdekében. A konfliktusok ugyan ekkor is gyakoriak voltak a pápaság és az államok között a kompetencia

²⁶ Ez WOLFGANG REINHARD, adatgazdag, s szinte minden aspektust – és saját korábbi kutatásait – felölelő tanulmányának központi gondolata. *Reformpapsttum zwischen Renaissance und Barock*, Reformatio Ecclesiae (hrsg. v. Remigius Bäumer), Padernborn 1980, 779–796 (Ausgewählte Abhandlungen, 37–52); [IDEM], *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Konstanten*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 86 (1975) 145–185.

²⁷ A folyamatra például: JOHN A.F. THOMSON, *Popes and Princes 1417–1517. Politics and Polity in the Late Medieval Church*, London 1980.

²⁸ BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism, 71–95 (The Church, the State and Religious Wars)*.

kérdésében, de a pápák alapvetően üdvözölték az állami beavatkozást a vallási kérdésekre. Tudatában voltak ugyanis a világi hatalmaktól való függőségüknek mind a protestantizmus elleni – az egyes országokon belül, illetve a nemzetközi szintéren zajló – harcban, mind pedig a kibontakozó tengerentúli missziók szervezésében. Az állam növekvő beavatkozása a vallási életbe jelentősen hozzájárult magának az államnak a konszolidációjához: az állam konfesszionalizálódott, a vallás pedig politizálódott.²⁹

A kölcsönös érdekegyezésen alapuló, ám kényszerű együttműködés a 17. század első felében kezdett bomladoxni. A megszilárdult, abszolutista berendezkedésű, egy újabb fordulattal a szekularizáció felé elinduló világi hatalmak egyetlen és kizárólagos vezérével az államérvé lett. Az abszolutista állam a maga számára az egységes és teljes egészében kontroll alá helyezett vallást tartotta optimálisnak. A folyamat végeredménye a szembenállást – a sokasodó, egyre súlyosabb összeütközések, kiélezett jogviták ellenére is – eredménytelenül megkísérelő pápai hatalom lehanyaglása és a katolikus államegyházak kialakulása lett az európai *ancien regim*ekben. (E tendencia végeredményének legtisztább formációja a 18. század végén kialakult jozefinizmus.) A fejlődés iránya ebben megegyezik a protestantizmussal, gondoljunk csak az anglikán, vagy a német territoriális fejedelemségek evangélikus államegyházaira. A katolicizmus esetében Róma, vagyis egy központi egyházkormányzat megléte a 18. századra már csak minimálisan tudta enyhíteni a teljes subordinációt. Maguk a helyi egyházak a Trient után kialakuló római egyházkormányzati centralizáció és uniformizáció ellenhatásaként inkább asszisztáltak az államegyházi struktúra kialakulásához, mintsem akadályozták volna azt.³⁰ Róma a 17. századtól kezdve egyedül a világmisziók terén – amelyek középpontba kerülését érzékletesen modellezi az 1622-ben alapított hitterjesztési kongregáció kiépülése és befolyásának óriási mértékűre növekedése) volt képes maximálisan, eredményesen sőt látványosan megfelelni lelkipásztori kötelezettségeinek, míg Európában ez mind politikai/egyházpolitikai, mind egyházkormányzati téren sokkal problematikusabbnak bizonyult. A barokk pápaság kizárólag a missziószervezés terén tudott kárpótlást találni a reformáció során számára elveszett európai területekért, és őrizte meg a reformpápaság lendületét, úgy a 18. század derekáig.³¹ Annak ellenére, hogy együttműködése a spanyol és portugál gyarmattartó hatalmakkal nem volt zökkenőmentes, a kora újkori katolicizmus meggyökereztetésével Amerikában, Ázsiában és Afrikában a modern világtörténelem első globális jelenségét és periódusát teremtette meg.³²

A 17. század elején, amikor a magyarországi katolikus konfesszió-szervezés tulajdonképpen kezdetét vette, kapcsolatait egy már kevésbé a reform, hanem sokkal inkább a barokk jegyeit magán viselni kezdő pápasággal fűzte szorosabbra. Ha ennek a barokkizálódó, strukturálisan a későközépkorral kontinuos, a nemzetállami fejlődéssel párhuzamosan háttérbe szoruló pápaság 17. századi történelmének teljes összefüggésrendszerét részleteiben is meg akarjuk érteni, az okok eredőjét legkevesebb négy fő terület vizsgálatának keresztmetszetéből kaphatjuk meg. **1.** A Szentszék és az európai politika. **2.** Az Egyházi Állam gazdasági, társadalmi és pénzügyi viszonyai. **3.** A pápai döntéshozatali szisztéma felépítése és működése. **4.** Róma és a fontosabb (francia, spanyol, német) részegyházak viszonya.

E korszak, vagyis a 17. század önálló és kompakt vizsgálatát az teszi indokolttá, hogy a Szentszék politikai szerepe és lehetőségeinek beszűkülése, a gazdasági és társadalmi viszonyok megmerevedése, a hivatali rendszer túlbürokratizálódása, a katolikus reform megtorpanása és a kiformalódó barokk pápaság számos más, ekkor túlsúlyra jutó jellemzője – a kontinuitás ellenére – ezt a periódust világosan

²⁹ BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, loc. cit.; ez a típusú fejlődés legtisztábban és legkorábban Spanyolországban figyelhető meg. Ennek részletese bemutatása: A. M. ROUCO-VARELA, *Staat und Kirche im Spanien des 16. Jahrhunderts*, München 1965.

³⁰ Miként ezt a jozefinista főpapok magatartása kristálytisztán illusztrálja. cf. például MESZLÉNYI, *A jozefinizmus kora*, 20–24.

³¹ JOSEF METZLER, *Päpstlicher Primat als pastorale Verantwortung und missionarischer Auftrag in frühen Dokumenten der Propaganda-Kongregation*, Konzil und Papst. Historische Beiträge zur Frage der höchsten Gewalt in der Kirche. Festgabe für Hermann Tüchle (hrsg. v. Georg Schwaiger), München–Paderborn–Wien 1975, 373–386. – A missziós orientáció középpontba helyeződésének első jelei már az Aldobrandini-pontifikátus alatt megfigyelhető, mint ahogy a későbbi konfliktusok csirái is a gyarmattartó hatalmakkal. cf. JOSEF METZLER, *Die Missionsinitiativen und Unionsbemühungen in den Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 35–51.

³² PO-CHIA HSIA, *The world of catholic renewal*, 6–7. 165–193; [IDEM], *Mission und Konfessionalisierung in Übersee*, Die katholische Konfessionalisierung, 158–165.

elkülönítette a korábbi évszázadtól, és kijelölte azt a pályát, amelyen a pápaságnak a 18. században kényszerűen végig kellett haladnia.³³

³³ E periódus elkülönülése világosan megjelenik például a következő két összefoglalásban: MASSIMO PETROCCHI, *Roma nel Seicento* (Storia di Roma 14), Roma 1970; és M. CARVALE–A. CARACCILO, *Lo Stato Pontificio da Martino V a Pio IX*, Torino 1978.

2. A SZENTSZÉK ÉS AZ EURÓPAI POLITIKA

„Míg VIII. Orbán trónra lépésének évében, 1623-ban a pápaság még mindig a katolikus Európa politikai központjának számított, 1644-ben jószereivel már csak egy volt az itáliai államok sorában, s az Óvilág katolikus országainak szemében alig látszott többnek, mint tradíciónak, ceremonális funkciók őrzőjének és letéteményesének.” A kora újkori pápai külpolitika egyik legjobb ismerője, KONRAD REPGEN ezekkel a szavakkal jellemezte azt a fordulatot, amely a pápaság nagyhatalmi állásában a 17. század első felében bekövetkezett. A hatalomvesztés folyamata a Barberini-pápa harmincéves háborúban (1618–1648) tanúsított magatartásának ismeretében érthető meg. Annak a magatartásnak, amely mind a mai napig meghatározza Németország vallási térképét.³⁴

A harmincéves háború első szakaszában a katonai összecsapások a katolikus és a protestáns fél egyaránt vallásháborúként fogta fel, Róma is így értékelte. Ez mégis csupán az egyik faktor volt, és már a kortársak tisztában voltak azzal a háborúba kódolt veszéllyel, amit Ausztria–Spanyolország és Franciaország között újból és végeletesen élesedő feszültség hordozott magában. Az igazi tét az Európa feletti uralom volt. Rómát a *status quo* bármilyen változása érzékenyen érintette, hiszen mint itáliai világi fejedelemnek érdekei világosan körül voltak határolva. A katolikus hatalmak összeütközése továbbá veszélyeztette a pápa mint a katolikus egyház lelki feje által – legalábbis elméletileg – preferált célokat: az összkatolikus összefogást a protestánsok és az oszmánok ellen. A konfesszionális és politikai érdekhatárok különbözősége a Szentszék politikájának legfőbb dilemmáját képezte a 16–17. században és ez különösen erőteljesen, valójában már megoldhatatlan problémaként jelentkezett a harmincéves háború időszakában. Az az egyszerűsítő szemlélet, amely a *cose sacre e profane* között közvetlen összefüggést tételezett fel, végképp a múlté lett.³⁵

2.1. VERVINS-TŐL VESZTFÁLIÁIG. A PÁPAI HATALOMVESZTÉS ÁLLOMÁSAI

A 16. századi kizárólagos spanyol hegemonia idején a pápaság a reneszánsz Itália még meglévő anyagi erőkészleteire támaszkodva a katolikus újjászületés lendületében részben meg tudta tartani önállóságát, részben saját belső érdekeit is háttérbe helyezve képes volt összefogni a katolikus Európa erőit. Ennek legékeesebb bizonyítéka az 1571-ben a török felett Lepantónál diadalmaskodó pápai–spanyol–velencei liga. VIII. Kelemen már igyekezett hasznosítani a polgárháborúból kilábaló Franciaország nyújtotta előnyöket egy szabadabb politikai mozgástér kialakítására. Szerepe azonban inkább integráló, semmint megosztó volt, amint ezt a közvetítésével 1598-ban Vervins-ben megkötött spanyol–francia békeszerződés,³⁶ és a török elleni hosszú, vagy másképpen tizenötéves háborúban vállalt szerepe mutatja. Magyarországra többször küld, illetve toboroztat pápai csapatokat; jelentős összegeket juttat hadicélokra az osztrák Habsburgoknak, egyes becslések szerint összesen 1,5–2 millió scudo értékben, amit a pápai államháztartás csak némi megingás árán tudott biztosítani.³⁷ A pápai diplomácia egyik fő feladata a 16. század végén, a 17.

³⁴ KONRAD REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede. Papst, Kaiser und Reich (1521–1644)* I/1–2 (BDHIR 14–15), Tübingen 1961–1965, I/1, 164.

³⁵ A probléma újabb elemzése: GEORG LUTZ, *Roma e il mondo germanico nel periodo della guerra dei Trent'Anni*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 425–460, 429–432. A harmincéves háború legújabb összefoglalásai *ibid.*, 425, 1. jegyzet; a pápaság szerepének rövid historiográfiája és jószereivel teljes könyvészete nemzeti „műhelyek” szerinti bontásban *ibid.*, 426–429, 2–8. jegyzetek; a pápai és világi érdekek koordinációs problémáit behatóan elemzi a 16–17. század fordulójának viszonylatában: ECKEHART STÖVE, *Häresiebekämpfung und „ragione di stato”. Die Protestanten und das protestantische Lager in den Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 53–66; a vallásháború fogalmát pedig újabban: KONRAD REPGEN, *Was ist ein Religionskrieg?*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 97 (1986) 334–349.

³⁶ JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, XII–XVII; a reformpápaság és különösen VIII. Kelemen nyugat-európai politikájának újabb értékelése: BERNARD BARBICHE, *Clément VIII et la France (1592–1605). Principes et réalités dans les instructions générales et les correspondances diplomatiques du Saint-Siège* és AGOSTONIO BORROMEO, *Istruzioni generali e corrispondenza ordinaria dei nunzi: obbietivi prioritari e risultati concreti della politica spagnola di Clemente VIII*, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, 99–117 és 203.

³⁷ A fenti adatok közli: JEAN DELUMEAU, *Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVIe siècle I–II* (Bibliothèque de Écoles Françaises d'Athènes et de Roma 124), Párizs 1957–1959, II, 762–763; KÁROLYI ÁRPÁD számításai szerint viszont 1594–1605 között a Szentszék csak a császári csapatok zsoldjára 2.000.000 scudót, vagyis *cca.* 3.000.000 aranyforintot költött (*A „Bécsi*

század elején az volt, hogy biztosítsa a spanyolok részvételét a török elleni szárazföldi háborúban. Az amerikai spanyol ezüstflották szállítmányainak tetemes hányada a madridi nunciások akcióinak köszönhetően került a magyarországi frontokra.³⁸

A pápai politika fordulatának előszele már V. Pál pontifikátusa alatt érzékelhető volt. A Borghese-pápa a spanyol–francia erőegyensúly miatt viszonylag könnyen tudott semleges és aktív közvetítési politikát³⁹ folytatni a nagyhatalmak között. Illetve azokon belül is, mint például a pápai diplomáciának a II. Rudolf császár (1576–1612) és testvére Mátyás főherceg közötti viszály elsimításában játszott, és elsősorban Giovanni Garzia Millini bíboros legációiban megnyilvánuló szerepe mutatja. V. Pál helyzetét nagyban megkönnyítette, hogy IV. Henrik 1610. évi meggyilkolása egy évtizedig, egészen Richelieu színrelépéséig a francia–spanyol rivalizálás enyhülését hozta magával.⁴⁰

Róma figyelmének középpontjába azonban már ekkor mind jobban Itália került. XIII. Gergely halála óta – az ottani nunciaturák hangzatos tervezetései ellenére – már egyik pápa sem folytatott aktív németországi valláspolitikát. V. Pál részben az egyházi immunitás védelmében, részben pedig az Egyházi Állam és Velence határvitái miatt 1606-ban kiközösítette a köztársaságot, és kész volt háborút indítani ellene. A Velence elleni készülődésre hivatkozva megszüntették a törökellenes segélyek folyósítását. Ebben kétségkívül szerepet játszottak a háborúban elszenvedett olyan vereségek, mint Esztergom 1605. évi eleste. V. Pál igyekezett a Habsburgok segítségét megszerezni a velencei hadjáratához, ezért a Szentszék diplomáciája támogatta az 1606-os zsitvatoroki török béke megkötését, és elfogadta a Bécsben ugyanebben az évben a magyarországi protestánsokkal létrejött megegyezést is.⁴¹

1583-ban pápai–bajor–spanyol katonai összefogás akadályozta meg a kölni érsekség protestáns kézre kerülését. A Borghese-pápa német politikájának fő célja viszont már egyedül a *status quo* fenntartása, vagyis az Augsburgban 1555-ben rögzített *cuius regio eius religio* változatlanul hagyása volt. RANKE állítása, hogy a Szentszék az 1608-as birodalmi gyűlésen követői révén hozzájárult volna az ellentéteknek a harmincéves háború kirobbanásához vezető kiéleződéséhez, nem igazolható. Róma nem támogatta különösebben az országában abszolút hatalmat kiépítő, a katolikus konfesszió-szervezést – belső meggyőződéstől hajtva – uralkodása középpontjába helyező Miksa bajor fejedelemnek (1573–1651) a katolikus liga összekovácsolására irányuló erőfeszítéseit sem. Miksának és az újonnan a császári trónra lépő II. Ferdinándnak (1619–1637) igyekezetével, hogy a katolikus–protestáns erőviszonyokat saját országaik határain kívül is megváltoztassák, V. Pál csak kevésbé tudott azonosulni. A Szentszék például egyszerűen nem adott választ II. Ferdinánd kérésére, hogy szorított helyzetében adhat-e vallásszabadságot az alsó-ausztriai rendeknek. A pápaság e magáról kiállított szegénységi bizonyítványa a

béke” és a bárom kassai országgyűlés. 1606. június–december, MOE XII, 103–417, 138); 1605–1606-ban még 130.000 scudo érkezett Rómából Bécsbe (REINHARD, *Papstfinanz und Nepotizismus*, 21–23).

³⁸ VIII. Kelemen törökellenes politikájára a tizenöt éves háború idején: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, XVII–XXII; L.F. MATHAUS-VOLTOLINI, *Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII. an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1592–1595*, RQ 15 (1901) 303–326 és 410–423; BURKHARD ROBERG, *Türkenkrieg und Kirchenpolitik. Die Sendung Kardinal Madruzzos an den Kaiserhof 1593 und zum Reichstag von 1594*, QFIAB 65 (1985) 192–305; PETER BARTL, „*Marcire verso Costantinopoli*”. Zur Türkenpolitik Klemens' VIII, *Saeculum* 20 (1969) 44–56; [IDEM], *Der Türkenkrieg: Ein zentrales Thema der Hauptinstruktionen und der Politik Clemens' VIII*, *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605*, 67–76; JAN PAUL NIEDERKORN, *Die europäische Mächte und der „Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)* (Archiv für Österreichische Geschichte [AÖG] 135), Wien 1993, 161–182; ELISABETH SPRINGER, *Kaiser Rudolf II, Papst Clemens VIII. und die bosnischen Christen. Taten und Untaten des Cavaliere Francesco Antonio Bertucci in kaiserlichen Diensten in den Jahren 1594 bis 1602*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv (MÖStA)* 33 (1980) 77–104.

³⁹ A pápai *neutralitá* teóriájának és a politikai konfliktusok kapcsolatának, gyökereinek általános elemzése: PRODI, *The papal prince*, 177–181.

⁴⁰ A Borghese-pápa külpolitikájának modern feldolgozását nem ismerem, valószínűleg ilyen nincs is. A fontosabb eseménytörténet pozitívista igényű rekonstrukciója: LUDWIG VON PASTOR, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreißigjährigen Krieges. XII: Leo XI. und Paul V. (1605–1625)*, Freiburg im Breisgau 1927, 275–314. 498–583; valamint JEDIN, *Europäische Gegenreformation*, 652–657.

⁴¹ A pápai belpolitika jellemzőire: INGO STADER, *Herrschaft durch Verflechtung: Perugia unter Paul V (1605–21). Studien zur frühneuzeitlichen Mikropolitik im Kirchenstaat*, Frankfurt a. Main 1977; a velencei afféra és gyökereire: PASTOR, *Geschichte der Päpste XII*, 82–154; LEOPOLD VON RANKE, *A pápák története*, Budapest s.d. [ford. Horváth Zoltán], 454–467; STEFANO ANDRETTA, *Clemente VIII e la Repubblica di S. Marco: conflittualità e tatticismi, Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605*, 77–98; JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, XXII–XXIII; a török politika fordulata: NIEDERKORN, *Die europäische Mächte*, 301–329; KÁROLYI, *A „Bécsi béke”*, MOE XII, 139–144.

birodalomban történtek iránti mind csekélyebb érdeklődésről árulkodik már az 1610-es években.⁴² (De mint látni fogjuk, Habsburg–magyar viszonylatban a korábbi években még némileg más volt római valláspolitikai képlet.)⁴³ A Borghese-pápa pontifikátusa végén, harmincéves háború első három évében mindössze 300.000 scudóra tehető 625.000 gulden segélyt juttatott a katolikus fél csapatainak, az utána trónra lépő XV. Gergely (1621–1623) két év alatt ennek mintegy kétszeresét, ami ha ideiglenesen is, szemmel láthatóan a Szentszék németországi politikája átmeneti megváltozásának bizonyítéka. (Róma 1618–1623 között összesen 1.05–1.08 millió scudót adott a Katolikus Ligának, ebből 700.000 guldent, vagyis átváltási aránytól függően 230–280.000 scudót közvetlenül a németországi pápai csapatok finanszírozására fordítottak.)⁴⁴ A Ludovisi-pápa politikájának jelentős hangsúlyeltolódása ellenére a pfalzi választójog Miksára, a bajor fejedelemre történő átruházásánál Róma vélt jogainak védelme, fenntartása érdekében a hivatalos, vallásilag, morálisan vállalható álláspontjával ellentétben a háttérben Miksa ellen működött. Az 1623-as átruházás ennek ellenére megtörtént, s egyben a 17. századi pápai hatalomvesztés egyik első markáns, bár egyelőre izolált jele.⁴⁵

V. Pál hűségesen egyre passzívabb semlegességi politikájához, visszautasította a svájci Graubünden katolikusainak protestánsok elleni segélykérelmét, hogy önállósulási törekvések támogatásával ne sértse a spanyol érdekeket. (Az itt található hágók biztosították a milánói spanyol területekről az átjárást észak, vagyis Tirol és a birodalom felé.) A probléma megoldását utódjára hagyta. 1623-ban e stratégiai fontosságú hágók birtoklása miatt a spanyolok és a franciák között kiobbant, úgynevezett veltlini konfliktus elsimításában kulcsszerepe volt XV. Gergely közvetítésének, aki még el tudta érni a vitatott terület neutralizációját. Ennek biztosítása a bevonuló pápai csapatok feladata lett. Az aktív *padre commune*, vagyis a „kereszténység közös atyja” szerepet valóban felvállalni tudó és akaró pápa rövid uralkodásának azonban mind eredményei, mind jellemzői átmenetinek bizonyultak.⁴⁶

Egy év múlva a franciák felrúgták a megállapodást, betörték Veltlinbe. Az újonnan megválasztott pápa, VIII. Orbán tiltakozásai, fenyegetései eredménytelenek maradtak. A madridi, párizsi tárgyalások, ahová unokaöccsét, Francesco Barberini bíborost küldte legátusként, úgyszintén. 1626-ban a két fél Monzonban a Szentszék háta mögött kötött békét. A pápai diplomácia mellőzése hidegzuhanyként érte VIII. Orbánt. A monzoni béke megkötésének módja mélyreható nyomokat hagyott a Kúriában. A pápai diplomáciának majd egy évi kemény munkájába tellett, hogy a szerződés vallási kitételeit számára is elfogadhatóvá módosítsák. Róma ekkor volt kénytelen szembesülni azzal a ténnyel, hogy már nem képes önálló politikai pólust képviselni, és ezért vagylagos választásra kényszerül a mind élesebben szembekerülő nagyhatalmak között. VIII. Orbán elődei V. Pál lagymatagabb és XV. Gergely elkötelezett Habsburg-barátsága helyett Franciaország mellett tette le a voksot. 1628–1631 között már a Veltlinben szerzett

⁴² REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 160–161.

⁴³ cf. a II. Mátyás kiközösítéséről szóló fejezetet. S hogy valójában egy fokozatos fordulatról van szó, arra bizonyítékkal szolgál 1612-ből a Rajna-vidék rekatolizációjára irányuló átgondolt római elképzelés. cf. WOLFGANG REINHARD, *Ein römisches Gutachten vom Juli 1612 zur Strategie der Gegenreformation im Rheinland*, RQ 64 (1969) 168–190.

⁴⁴ A harmincéves háború elejének pápai politikájára és a segélyekre: JOSEPH SCHNITZER, *Zur Politik des hl. Stables in der ersten Hälfte des Dreißigjährigen Krieges*, RQ 13 (1899) 151–262, 151–171; DIETER ALBRECHT, *Die auswärtige Politik Maximilians von Bayern 1618–1635* (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 6), Göttingen 1962, 31–39. 62–66. 78–80. [IDEM], *Zur Finanzierung des Dreißigjährigen Krieges. Die Subsidien der Kurie für Kaiser und Liga 1618–1635*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 19 (1956) 534–567, 535–545; LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 432.

⁴⁵ DIETER ALBRECHT, *Der Heilige Stuhl und die Kurübertragung von 1623*, QFIAB 34 (1954) 236–249; REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 161–162.

⁴⁶ XV. Gergely Habsburg- és valláspolitikájára: DIETER ALBRECHT, *Die deutsche Politik Papst Gregors XV. Die Einwirkung der päpstlichen Diplomatie auf die Häuser Habsburg und Wittelsbach 1621/1623* (Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 53), München 1956, 1–104; [IDEM], *Die auswärtige Politik Maximilians*, 62–66; REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 161–162; KLAUS JAITNER (Hrsg.), *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Instrucciones pontificum Romanorum), Tübingen 1997, 9–53; valamint A. M. GUTIÉRREZ, *El papa Gregorio XV y sus relaciones con España*, Granada 1982; és LUDWIG VON PASTOR, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreißigjährigen Krieges. XIII: Gregor XV. und Urban VIII. (1621–1644)*, Freiburg i. Breisgau, 1928, 151–224; reformprogramjára, pontifikátusa belső jellemzőire, személyiségére: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 54–63 és 67–105.

csalódott és költséges tapasztalatok határozták már meg VIII. Orbán viszonyát a mantovai eseményekhez.⁴⁷

A Gonzagák uralkodó ágának kihaltával kirobbant mantovai konfliktus a harmincéves háborúnak immár az a fejezete, ahol katolikus hatalmak ütköztek meg, mégpedig Itália földjén. Megmutatta a spanyolok gyengeségét, fordulópont II. Ferdinánd hatalmában, aki ekkor ugyan a csúcsra ért (1629-ben előnyös békét kötött a háborúba időközben bekapcsolódott dánokkal, kiadta a birodalom területén a katolicizmus erőfölényét legitimáló, úgynevezett *Restitutionsediktet*), de zseniális hadvezérének, Wallensteinnek ejtése és a svéd támadás bekövetkezése a legsúlyosabb krízist eredményezte számára.⁴⁸

Római érdekei egyértelműek voltak, elég csak egy pillantást vetni a térképre. Az Egyház Állam déli szomszédja a spanyol Nápoly, északon a szintén spanyol Lombardia volt. Habsburg-győzelem esetén a hispán befolyás még nyomasztóbbá vált volna. Amennyiben viszont Mantova a francia örökös Nevers kezébe kerül, a franciák itáliai térnyerésével némileg ellensúlyozni lehetett a Habsburg-túlsúlyt. Nevers sikere, a francia és pápai érdekek tökéletesen egybeestek.⁴⁹

A nyílt állásfoglalást ugyanakkor a *padre commune*-szerep követelménye kizárta. A pápai diplomácia tanulva Vetlinből, mint garanciákat vállaló közvetítő óvakodott nyíltan exponálni magát. Bécset ugyan rendkívüli nunciusa, Giovanni Battista Pallotto útján és kisebb gesztusokkal megpróbálta visszatartani a hadba lépéstől,⁵⁰ békeakciói ennek ellenére lázas semmittevésnek tűnnek. Bizonyos kérdésekben feltűnő passzivitást tanúsított. Szó nélkül hagyta a francia–angol béke-megállapodást, a hugenottáknak leverésük után megadott vallásgyakorlási jogokat. 1629 őszén nem mozdult arra a hírre sem, hogy Párizs kész pénzsegélyt adni a hollandoknak a spanyolok elleni küzdelemhez. VIII. Orbán valójában abban volt érdekelt, hogy Franciaország az Itáliában nyitott front miatt északról biztosítva legyen, s hogy a Habsburgoknak minél nagyobb erői kötődjenek le a harmincéves háború más színterein, ezzel is gyengítve itáliai állásaikat.⁵¹

Az elsősorban a harcedzett német csapatoknak köszönhető gyors császári győzelem után a pápai diplomácia a háttérben megkísérelte elérni – a konfesszionális szempontokat háttérbe helyezve – az erőviszonyoknak a Habsburg-oldal számára hátrányos megváltoztatását. Az 1630–1631-ben a nyilvános deklarációk ellenére nem a császár fia, a már megkoronázott magyar király III. Ferdinánd (1637–1657), hanem Miksa bajor választó római királlyá választását támogatta. Ciriaco Rocci nunciussal a párizsi pápai követ Giovanni Francesco Guidi di Bagnoval karöltve szervezte meg a titkos francia–bajor szövetséget, amivel véglegesen sikerült a császári tábornok megosztani. II. Ferdinánd nem tudta kiaknázni mantovai sikereit, visszakoyni kényszerült, a svédek hadba lépése, majd a breitenfeldi vereség a katolikus liga minden addigi eredményét egy csapásra megsemmisítette.⁵²

⁴⁷ A veltlini konfliktust és következményeit számos korábbi és kurrens munka tárgyalja, például GEORG LUTZ, *Kardinal Giovanni Francesco Guidi di Bagno. Politik und Religion im Zeitalter Richelieus und Urbans VIII* (BDHIR 34), Tübingen 1971, 19–26. 46–60; ALBRECHT, *Die auswärtige Politik Maximilians*, 145–150; JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 13–29; SCHNITZER, *Zur Politik des hl. Stubles*, 170–180; PASTOR, *Geschichte der Päpste XIII*, 266–299; RANKE, *A pápák története*, 545–550; az 1628–1632 közötti kritikus időszakra számos újabb adatot hoz VIII. Orbán „semlegességi” politikájára a madridi nunciussal jelentései alapján QUINTÍN ALDEA, *La neutralidad de Urbano VIII en los años decisivos de la Guerra de los Treinta años (1628–1632)*, Hispania Sacra 21 (1968) 155–178.

⁴⁸ A mantovai örökösödési háborúra szakirodalmára ugyanaz mondható el, mint Graubündenre: ROBERT BIRELEY, *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981, 94–100; LUTZ, *Kardinal Giovanni Francesco Guidi di Bagno*, 314–325; ALBRECHT, *Die auswärtige Politik Maximilians*, 204–210; SCHNITZER, *Zur Politik des hl. Stubles*, 190–195; PASTOR, *Geschichte der Päpste XIII*, 366–407; RANKE, *A pápák története*, 558–573.

⁴⁹ LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 434–435.

⁵⁰ *Nuntiatur des Pallotto (1628–1630) I–II* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IV/1–2) hrsg. v. HANS KIEWING, Berlin 1895–1897, I, 123, n. 46, 1. jegyzet; I, 123, 157. II, 94–95. 98. 176. 184. 390; BIRELEY, *Religion and Politics*, 94–100;

⁵¹ LUTZ, *Kardinal Giovanni Francesco Guidi di Bagno*, 340–410; a pápai diplomáciának a megelőző évek angol–spanyol–francia házassági és szövetségi tervekben tanúsított magatartására *ibid.*, 113–131; ALBRECHT, *Die auswärtige Politik Maximilians*, 106–127; JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 30–40.

⁵² A bajor–francia titkos szövetség megkötésében játszott pápai szerepről: DIETER ALBRECHT, *Die kurialen Anweisungen für den Nuntius Rocci zum Regensburger Kurfürstentag 1630*, QFIAB 35 (1955) 282–289; [IDEM], *Die auswärtige Politik Maximilians von Bayern*, 211–302; REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 191–239. – Róma és nunciussal emellett a birodalom valláspolitikai viszonyainak rendezésére tett császári kísérleteket feltűnő passzivitással szemlélte.

Rómában a svéd sikereket egyértelműen a mantovai örökösödési háború szemszögéből értékelték. Hogy gyengíti a Habsburg-befolyást Itáliában, ami csak kedvező lehet a pápai politika számára. A katolikus liga végveszélyében VIII. Orbán elhárította magáról a katasztrófa miatti felelősséget, noha a pápai államtitkárság legkésőbb 1630 végén már tudomást szerzett a végül 1631. január 23-án megkötött, havi 100.000 livres segélynyújtásra kötelezettséget vállaló francia–svéd szövetség előzetes tárgyalásairól. A Szentszék ugyan a párizsi nuncius útján tiltakozott 1631 márciusában a szövetség ellen, de a többi nunciust és a Habsburgokat elmulasztotta tájékoztatni. A Breitenfeld után fokozódó császári és spanyol nyomásgyakorlásra VIII. Orbán mindazonáltal jelentősen változtatott addigi segélypolitikáján. Míg 1624–1626 között csupán 80.000 scudót adott, az elkövetkező években pedig semmit sem, 1632–1635 között mintegy 550.000 birodalmi tallér (váltókurzus szerint 650–700.000 scudo) juttatott a katolikus liga céljaira. Öt esztendő alatt annyit, mint elődje két év során, és messze nem a kívánt mértékben. Az szóba se jöhetett, hogy csatlakozzon a Ligához.⁵³ A Habsburg-igények fő római szószólóit: a 1632. március 8-ai konzisztóriumon a pápai franciabarát politika miatt óriási botrányt csapó a Gaspare Borgia bíborost; elődje unokaöccsét, Ludovico Ludovisit és másokat a rezidenciakötelezettségre hivatkozva eltávolította az Örök Városból.⁵⁴

Az összkatolikus érdeket hűvös távolságtartással szemlélő Barberini-pápa ellenzéke már egy zsinat összehívásának gondolatával foglalkozott. Rendkívül tanulságos az a mód, ahogy Rómában a sűrűsödő kritikákat igyekeztek kivédeni. 1632 áprilisában utasítást küldtek Bichi párizsi nunciusnak, hogy egyeztesse Richelieu-vel egy januárra vagy még korábbra datálendő államtitkársági jegyzék (*lettera o cifra ostensibile*) utólagos elkészítését, amely a francia–svéd szövetség ellen tiltakozott volna, hogy ezzel elejét vehessék a Habsburgok vádaskodásának. Emellett a császári követ Pázmány Péter április 24-ei kihallgatásán VIII. Orbán egy a francia királynak nemrég elküldött intő brevére hivatkozott.⁵⁵ Ilyen ugyan nem volt, de még aznap útnak indítottak egy antedatált, úgymond duplikátumot a párizsi nunciushoz, felszólítva arra, hogy közölje XIII. Lajossal (1610–1643) az eredeti útközben elveszhetett. A részleges segélyfolyósítás megkezdéséről csak ezután döntöttek. 1632. májusában rendkívüli nunciusok indultak Bécsbe, Párizsba és Madridba, hogy legalább a pápai diplomácia aktivitásának tanújelét adják.⁵⁶

VIII. Orbán politikájának következményei rendkívül súlyosak voltak. Bécsben és Madridban felismerték a pápai politika ellentmondásosságát. A Szentszék már 1632-re elvesztette befolyását e hagyományos katolikus nagyhatalmak politikájának alakítására. Sőt a titkos diplomáciával, a politikai kettősjátékkal VIII. Orbán teljesen kiszolgáltatta magát Franciaországnak: 1634-ben egy bíboroskongregáció előtt kénytelen volt elismerni, hogy egyszerűen nem alkalmazhat az Anyaszentegyház bíborosa, Richelieu ellen egyházi cenzúrákat protestáns szövetségi politikája megtorlására, így az bizton számíthatott a pápa jövőbeni hasonló magatartására. Nem meglepő tehát az a magatartás, amit Róma Richelieu egyre nyíltabb protestáns szövetsége – ez 1635-ben, a spanyolok elleni hadba lépésben kulminált –, illetve az 1635-ben Prágában a szász választóval megkötött és jelentős vallási engedményeket tartalmazó Habsburg-béke kapcsán tanúsított. A Szentszék mindkettőt távolságtartóan helytelenítette, tiltakozott, ugyanakkor gondosan elkerült minden vallásjogi és konfessziópolitikai állásfoglalást, amivel nem ártott,

⁵³ cf. ALBRECHT, *Zur Finanzierung des Dreißigjährigen Krieges*, 545–566; LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 436–437; az 1632–1635 közötti pápai segélypolitika újabb részletes áttekintése: GEORG LUTZ, *Die päpstlichen Subsidien für Kaiser und Liga 1632–1635. Zahlen und Daten zu den finanz- und bilanztechnischen Aspekten*, Staat, Kultur, Politik. Beiträge zur Geschichte Bayerns und des Katholizismus. Festschrift zum 65. Geburtstag von Dieter Albrecht (hrsg. v. W. Becker–W. Chrobak), Kallmünz 1992, 89–105. – Rendkívül jellemzőek azok az érvek, amelyekkel Rómában a ligába való belépést elutasították, cf. KONRAD REPGEN, *Finanzen, Kirchenrecht und Politik unter Urban VIII. Eine unbekanntene Denkschrift aus dem Frühjahr 1632*, RQ 56 (1961) 62–74.

⁵⁴ A harmincéves háború svéd szakaszának pápai politikájának részleteire (benne Borgia tiltakozására, Pázmány követségére) lásd elsősorban AUGUST LEMAN a 17. század első felének Habsburg–francia rivalizálását feldolgozó monográfiáját: *Urban VIII et la rivalité de la France et de la maison d'Autriche de 1631 à 1635*, Lille–Paris 1920, különösen 119–165ss.; STEPHAN EHSES, *Papst Urban VIII. und Gustav Adolf*, Historisches Jahrbuch (HJ) 16 (1895) 336–341; FERDINAND GREGOROVIVUS, *Urban VIII. im Widerspruch zu Spanien und dem Kaiser*, Stuttgart 1879; BIRELEY, *Religion and Politics*, 169–208; LUTZ, *Kardinal Giovanni Francesco Guidi di Bagno*, 484–707; ALBRECHT, *Die auswärtige Politik Maximilians*, 303–377; LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 435–437 és 452–453; SCHNITZER, *Zur Politik des hl. Stuhles*, 212–250; PASTOR, *Geschichte der Päpste XIII*, 419–501; egy közérthető áttekintés: DIETER ALBRECHT, *Richelieu, Gustav Adolf und das Reich* (Janusbücher. Berichte zur Weltgeschichte 15), München–Wien 1959.

⁵⁵ cf. PÖL II, n. 734, 284.

⁵⁶ A titkos pápai diplomácia ezen ismérveiről: GEORG LUTZ, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturreberichten*, QFIAB 53 (1973) 228–275, 245–253; [IDEM], *Roma e il mondo germanico*, 435–436.

de éppúgy nem használt és nem is nyert semmit sem. 1635 után semmilyen adat nincs a Katolikus Ligának folyósított pápai segélyre, s teljességgel elképzelhetetlen, hogy a francia hadba lépés után sor került volna rá.⁵⁷

A római politika nemcsak a Habsburg-országokban, de paradox módon Franciaországban is a pápaság presztízsének csökkenéséhez vezetett. A Szentszék és a francia állam intézményei, illetve a francia klérus között egyházkormányzati, egyház- és államjogi téren erőteljes kompetenciaküzdelem bontakozott ki. A Párizs és Róma együttműködése idején szünetelő kontroverziák 1635 után addig nem látott módon újultak ki. Párizs mihelyt Róma a pápaság igényeinek megfelelően vele szemben is saját álláspontot alakított volna ki, azelőtt elképzelhetetlen diplomáciai ellenoffenzívákba kezdett. Az 1640-es évekre a Szentszék és a katolikus európai államok kapcsolataiban az általános klímaváltozás már minden téren érezhetővé vált.⁵⁸

A központi egyházkormányzat politikai horizontját a Barberini-korszakban egyértelműen az Egyházi Állam függetlenségének és biztonságának megőrzése, vagyis – miként más országok világi vezetőinek esetében – az államérdek és az integritás követelményei határozták körül. Ez volt a háttere az alapvető princípiumok pragmatikus túllépésének. Noha az eretnekek elleni küzdelem középkori hagyományban gyökeredző doktrínája és ennek politikai kívánalmi megmaradtak, a pápa a katolikus konfesszió-szervezés politikai alpprogramjának lényegi pontjait felvállalta, a gyakorlati megvalósításban mindez nem maradt más mint egy retorikai toposz. A *padre commune* ideálképe és a realitások között óriási ellentét keletkezett.⁵⁹ A pápai diplomácia látványos béketeremtési kísérletei 1632–1635 után egészen a harmincéves háború befejezéséig a gyakorlatban hiteltelenek maradtak, a felek saját érdekeinek megfelelően igyekeztek azokat kijátszani. A Szentszék akcióinak már hiányzott a morális fedezete, de még ha meg is lett volna, az eredmény akkor sem vehető biztosra. Valójában már csak az Egyházi Állam gazdasági/katonai potenciálja számított, ami korántsem volt elégséges a nagy hatalmi státusz fenntartásához. Rómának a katolikus ügy érdekében tett, inkább opponáló, mintsem konstruktív gesztusai (például Mattei nuncius protestálása az 1640/41-es regensburgi birodalmi gyűlésen a kálvinizmus birodalmi legitimációja ellen) egyöntetű elutasítással, vagy negligálással találkoztak.⁶⁰

Joggal vetődik fel a megkerülhetetlen kérdés, hogy volt-e alternatíva? A pápai hatalom hanyatlása VIII. Orbán alatt a legszembetűnőbb, de már évtizedekkel korábban megkezdődött. A Barberini pápának terhes örökség jutott osztályrészül. Az Egyházi Állam a 17. század elejétől nem tudott lépést tartani a felemelkedő európai monarchiákkal. Területi kiterjedése, gazdasági produktivitása, katonai potenciálja nem haladhatta meg a közepes nagyságot. Politikai szerepet a pápaság csak mint egy szövetségen belüli koalíciós partner játszhatott. A politikai mozgástér a 16. századtól nagyon beszűkült. Európa két táborra oszlott, a pápaságnak értelemszerűen csak a katolikus fél jöhetett számításban, az Európa jó részét képező protestáns hatalmakat szövetségesként egyszerűen nem vehette tekintetbe.⁶¹

Másrészt a *padre commune* ideálja az összkatolikus érdekek figyelembevételére kényszerítette, egyik katolikus hatalommal sem szövetkezhetett a másik ellen, a katolikus államok közötti konfliktusban nem foglalhatott nyíltan állást. Róma áthidalhatatlan nehézséggel találta szemben magát, ha egy katolikus állam az összkatolikus érdekeket figyelmen kívül hagyva háborút kezdeményezett egy másik ellen. A *padre commune* maxima még súlyosabban korlátozta Róma mozgásterét, mint Európa protestáns és katolikus táborra osztottsága. A földrajzi helyzet következtében az Egyházi Állam távol feküdt a protestáns országoktól, közvetlen szomszédjai mindenekelőtt a Habsburg és francia nagyhatalmak voltak. Konkrét politikai érdekütközései tehát csupán ezekkel lehettek. VIII. Orbán politikai mozgásterét valóban csak a titkos diplomácia eszközeivel tudta némileg bővíteni, ez azonban roppant kockázatos és kétélű fegyvernek bizonyult.

⁵⁷ BIRELEY, *Religion and Politics*, 209–230; a prágai békéről REGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 239–388.

⁵⁸ LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 438–439; a pápai–francia kapcsolatokra az 1630-as évek második felében még például JOSEPH BERGIN, *Cardinal de la Rochefoucauld. Leadership and Reform in the French Church*, New Haven–London 1987, 81–82.

⁵⁹ A *padre commune* ideáljának átpolitizálódását részleteiben bemutatja: PRODI, *The papal prince*, 157–181.

⁶⁰ cf. REGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 391–534.

⁶¹ cf. ANDREAS KRAUS, *Die auswärtige Politik Urbans VIII. Grundzüge und Wendepunkte*, Mélanges Eugène Tisserant IV (Studi e Testi 234), Città del Vaticano 1964, 407–426.

VIII. Orbán itáliai viszonylatban mint az Egyházi Állam szuverén uralkodója legitim érdekeket védelt. Ez pedig a *status quo* fenntartása volt. Már a mantovai konfliktus előtt világosan látta, hogy országát leginkább a spanyol expanziós törekvések veszélyeztetik. Délen a spanyol Szicília és Nápoly, északon a szintén spanyol Milánó, amelytől csak két gyenge fejedelemség, Párma és Modena választotta el, miközben a genovai köztársaság politikailag, gazdaságilag és pénzügyileg Spanyolország függeléke volt. A mantovai konfliktus során az észak itáliai fejedelemségek feletti névleges császári jogok realizálása bezárta volna a gyűrűt az Egyházi Állam körül, gyakorlatilag a tenger mellett csak Habsburg-országokkal lett volna határos. Mindez halálos fenyegetést jelentett a pápaság szuverenitására. A politikai autonómia elvesztése pedig nemcsak a pápaság spirituális tekintélyét, hanem az egyház szabadságát roppant szűk korlátok közé szorította volna.

VIII. Orbán ugyanakkor semmilyen megoldásra nem volt nyitott, mint egyedül arra, hogy francia segítséggel megakadályozza az itáliai Habsburg hatalmi túlsúlyt. Az ausztriai ház totális győzelme a harmincéves háborúban egyúttal a katolicizmus győzelmét is jelentette volna Németországban. A pápa a világegyház fejeként ezzel tisztában volt. Habsburg-ellenességét nem is csak a pusztai politikai érdekek diktálták, hanem lelki/egyházi vonatkozású megfontolások is. Az Egyházi Állam szuverenitásának megőrzése tudniillik a pápaság- és egyháztörténelemnek egyik legfontosabb konstans tényezője volt, hiszen ez lehetett az egyetlen garancia a tanítóhivatal és az ígehirdetés szabadságára. Az erről a garanciáról, az Egyházi Államról való önkéntes lemondás, és egy tisztán spirituális alternatíva kiépítése ebben a korszakban merő irrealitás lett volna.

A Habsburgok ellen folytatott titkos diplomácia hosszú távon valóban negatív következményekkel járt a pápaság tekintélyére nézve, a rövid távú eredmények viszont igazolták a római célkitűzéseket. A pápai területeket nem érintette az általános európai háború szele, a Habsburgok befolyása nem tudott tovább növekedni, sőt az urbinói hercegséget az Egyházi Államhoz tudták csatolni. Bologna II. Gyula (1503–1513) általi 1506-os elfoglalása, majd Ferrara 1598-as, VIII. Kelemen alatt történt bekebelezése után a pápai állam VIII. Orbán alatt érte el legnagyobb területi kiterjedését.⁶²

Mégis az összességében sikeresnek mondható itáliai politika lett az, ami mind morálisan, mind politikailag végképp helyrehozhatatlan károkat okozott a pápaságnak. A kifejezetten a reneszánsz időkre emlékeztető úgynevezett castrói háború manapság már elképzelhetetlen precedencia és presztízs okok miatt tört ki. 1632-ben az urbinói hercegséggel a Barberinik megszerezték a család egyik tagja Taddeo számára a Róma prefektusának címét. Taddeo ennek révén a pápai udvarban precedenciát élvezett a külföldi követek küldöttei előtt, noha az elengedhetetlen császári megerősítést nem kapta meg.⁶³ Miután 1641-ben Odoardo Farnese ellenszegült a római etikettnek, VIII. Orbán először bankcsődöt provokált a súlyosan eladósodott herceg számára, majd a hitelezők jogainak védelme ürügyén elfoglalta annak a pápai államhoz legközelebb eső birtokait, Castrót és Montaltót. Európa-szerte általános volt a nézet, hogy a pápa a 16. századi előzmények nyomán a Farnesék uralma alatt lévő Pármát akarja hercegségként neposai számára megszerezni. A Farnesék Velence, Mantova, Toscana majd Párizs támogatásával csúfosan megverték és nevetségessé tették a szövetséges nélkül maradt pápai csapatokat. A béke francia közvetítéssel 1644-ben, VIII. Orbán halálának évében született meg. Az értelmetlen háború az általános tekintélyvesztés mellett teljesen szétzilálta a pápai államháztartást.⁶⁴

A pápai hatalomvesztés VIII. Orbán pontifikátusa alatt megfigyelhető folyamatának záróakkordja a harmincéves háborút 1648-ban lezáró vesztfáliai békekötés volt. Az utód, X. Ince (1644–1655) már semmilyen mozgástérrel nem rendelkezett. A münsteri béketárgyalásokra kiküldött pápa nuncius, Fabio Chigi ugyan még tevékeny részt vállalt az előkészítésben, de a békepontok megfogalmazására

⁶² A fenti és általam leghelytállóbbnak gondolt értékelésnek ez a megfogalmazása GEORG LUTZ VIII. Orbán pontifikátusáról írt kiváló összefoglalásán alapszik: *Rom und Europa während des Pontifikats Urbans VIII. Politik und Diplomatie. Wirtschaft und Finanzen. Kultur und Religion*, Rom in der Neuzeit, 72–167, 74–78. 85–90. – LUTZ e tanulmányának szemléletét, módszerét és megállapításait nemcsak a pápaság 17. századi külpolitikájának, hanem az egyházpolitika és -kormányzat, az Egyházi Állam belső viszonyainak áttekintésében is folyamatosan hasznosítom.

⁶³ Ezzel kapcsolatban lásd még a Jakusith római követségénél mondottakat.

⁶⁴ A castrói háború eseménytörténete: PASTOR, *Geschichte der Päpste XIII*, 848–881; RANKE, *A pápák története*, 585–601.

érdemi befolyást nem tudott gyakorolni.⁶⁵ A szerződés főbb rendelkezései egyértelműen az eredeti katolikus célkitűzések vereségét jelentették, amennyiben az augsburgi vallásbékét a reformátusokra is kiterjesztették; a tulajdonviszonyokban – az örökös tartományok kivételével – az 1624. évi állapotokat állították vissza; elismerték a rendek reformációs jogát, és a protestáns oldalról is kivívott *reservatum ecclesiasticum*ot, vagyis hogy a konfessziót váltó egyháziaknak le kellett mondaniuk hivatalukról, azt nem katolizálhatták. Róma számára nem maradt más út, mint hogy ünnepélyes pápai tiltakozás formájában kísérelje meg a katolicizmus egyetemes érdekeinek védelmét. Az 1648. november 26-án publikált *Zelo domus Dei* kezdetű pápai bréve⁶⁶ azonban már nem ért el eredményt, hacsak azt nem, hogy a Szentszék helyét hosszú időre Európa politikai térképének perifériáján jelölte ki. A pápaság a „politikai semlegesség” állapotából a „politikai impotencia” területére csúszott vissza. A vesztfáliai béke után Róma szinte egyáltalán nem tudta befolyásolni a nemzetközi politika alakulását. Ezt már kizárólagosan a francia–Habsburg, illetve francia–angol ellentétek határozták meg. A 17. század második felétől a teokratikus pápai hatalom a nemzetközi politikának nem alanya, hanem tárgy csupán, jöllehet a folyamat csak a 18. század első felében tetőzik majd. Kivételt ez alól egyedül a török elleni nemzetközi összefogás megszervezése képezett.⁶⁷

2.2. FRANCIA HEGEMÓNIA ÉS SQUADRON VOLANTE. ÁTMENETI VISSZATÉRÉS A RÉGI NAGYHATALMI SZEREPHEZ: A SZENT LIGA MEGSZERVEZÉSE

A kontinensen Vesztfália után egyre nyomasztóbbá vált a francia hegemónia. Ennek megteremtéséhez – mint láthattuk – a Szentszék is hozzájárult. Rómában a harmincéves háború idején tévesen ítélték meg Franciaország lehetőségeit és a Habsburgok erőtartalékait. Az előbbi alul-, az utóbbit felülértékelték. A tévedés az elkövetkező évtizedekben folyamatosan megbosszulta magát. Az egymást követő pápák szinte kivétel nélkül megtapasztalhatták a nyílt francia nyomásgyakorlást. Az eredendően Habsburg-pártiként megválasztott X. Incét a francia védnökség akadályozta meg az elődje neposai elleni eljárás lefolytatásában. Viszonyát a spanyol uralom megszüntetéséért kirobbant nápolyi Masaniello-felkeléshez Richelieu utódja, a pályáját a pápai diplomácia szolgálatában kezdő Giulio Mazarin olykor kendőzetlen fenyegetései határozták meg. Hasonlóképpen érte el Franciaország az újabb háborúban elfoglalt Katalónia püspöki székeinek számára kedvező betöltését is. Cserében a spanyolok nem voltak hajlandók akkreditálni a pápai nunciásokat, illetve elismerni egyházi joghatóságukat, már 1654-ben megelőlegezve ezzel a bécsi kongresszus majdani döntését.⁶⁸

A politikai elszigeteltségben nem hozott lényegi változást a bíborosi kollégium hagyományos francia–Habsburg-párti megosztottsága mellett egy harmadik pólust kialakítani igyekvő irányzat, az úgynevezett *squadron volante* színrelépése sem.⁶⁹ A tizenegy bíborosból álló csoport a Kúria szervezeti és pénzügyi

⁶⁵ KONRAD REPGEN, *Fabio Chigis Instruktion für den Westfälischen Friedenskongreß. Ein Beitrag zum kurialen Instruktionswesen in Dreißigjährigen Krieg*, RQ 48 (1953) 79–116; HELMUT LAHRKAMP, *Die Friedensproteste des päpstlichen Nuntius Chigi*, Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Münster 5 (1970) 281–287; JEDIN, *Europäische Gegenreformation*, 664–665; KONRAD REPGEN, *Die Proteste Chigis und der päpstliche Protest gegen den Westfälischen Frieden (1648/1650). Vier Kapitel über das Breve Zelo domus Dei*, Staat, Kirche, Wissenschaft in einer pluralistischen Gesellschaft. Festschrift zum 65. Geburtstag von Paul Mikat (hrsg. v. Dieter Schwab et al.), Berlin 1989, 623–647; nunciátúrájának iratai: *La nunziatura di Fabio Chigi (1640–1651)* (Miscellanea della Deputazione Romana di Storia Patria 14), ed. VLASTIMIL KYBAL–G. INCISA DELLA ROCHETTA, Roma 1943.

⁶⁶ Legújabb kiadása az „eredeti” példány alapján és ennek bírálata: MICHAEL F. FELDKAMP, *Das breve „Zelo Domus Dei” vom 26. November 1648. Edition*, AHP 31 (1993) 293–305; KONRAD REPGEN, *Drei Korollarien zum Breve „Zelo Domus Dei” (26 November 1648): Editionstechnik, Nachdrucksgeschichte, Vorgeschichte*, AHP 33 (1995) 315–334.

⁶⁷ KONRAD REPGEN, *Der päpstliche Protest gegen den Westfälischen Frieden und die Friedenspolitik Urbans VIII*, HJ 75 (1956) 94–122; LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 456–460; tágabb perspektívákban: PRODI, *The papal prince*, 157–181.

⁶⁸ X. Ince „se nem fényes, se nem szerencsés” pontifikátusára: IGNAZIO CIAMPI, *Immenzo X Pamphili e la sua corte*, Roma 1878; HUBERT JEDIN, *Europäische Gegenreformation und konfessioneller Absolutismus (1605–1655)*, Reformation. Katholische Reform und Gegenreformation, 650–683, 659–666; LUDWIG VON PASTOR, *Geschichte der Päpste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus. XIV: Von der Wahl Innozenz’ X bis zum Tode Innozenz’ XII*, Freiburg i. Breisgau 1929–1930, 15–299; RANKE, *A pápák története*, 602–607; valamint RODEN következő jegyzetben idézendő munkája 51–57. – A 17. század második felének pápai külpolitikájával – XI. Incét leszámítva – a megelőző évtizedekkel ellentétben – gondolom kevésbé jelentős volta miatt – modern specifikus irodalom alig foglalkozik, ezért kénytelen voltam szinte kizárólag régebbi-újabb összefoglalásokra hagyatkozni.

⁶⁹ A pápai Kúria máig ható profilját kialakító mozgalom újabb feldolgozása: M. L. RODEN, *Cardinal Decio Azzolino, Queen Christina of Sweden and Squadron Volante. Political and Administrative Developments at the Roman Curia 1644–1692*, Aun Arbor 1993,

reformja, az oszmánok elleni küzdelem ideája mellett a Szentszék nagyhatalmi gyámkodás alóli felszabadítását tűzte zászlajára. Jelöltjük, a vesztfáliai béketárgyalásokon résztvevő Fabio Chigi, aki VII. Sándor (1655–1667) néven lépett a pápai trónra, egyrészt személyes rossz viszonyban volt Mazarinnal, aki azzal vádolta őt, hogy kölni nuncius korában nem támogatta kellőképpen a *Fronde* idején.⁷⁰ Másrészt megválasztására abban az időben került sor, amikor Mazarin politikai ellenlábasa, Retz bíboros kénytelen volt az Örök Városban menedéket keresni, s ez az affér már eleve rányomta bélyegét a pápai–francia kapcsolatok elkövetkező szakaszára. VII. Sándor ugyan megkísérelt önálló politikát folytatni, közvetítési kísérleteit a Katalónia birtokáért folytatott és elhúzódó spanyol–francia háború lezárására Mazarin nem nézte jó szemmel. Róma szóba sem jöhetett mint egy békekonferencia színhelye. A franciák az 1659-es pireneusi békében – amely végképp megpecsételte a spanyol világhatalom hanyatlását – nem hogy nem voltak tekintettel a Szentszék érdekeire, hanem már eleve el is zárkoztak nunciuszának részvételétől.

A francia hegemonia legnyomasztóbb megnyilvánulását a pápaság 1662–1663-ban tapasztalhatta meg. A Mazarin bíboros halálával abszolút uralmának kiépítését megkezdő XIV. Lajos (1643–1715) a rendkívüli római francia követtel és a követséggel történt eseményeket (du Crecy alaptalan igényének önérzetes pápai megtagadása a diplomáciai mentességet élvező követségi negyed bővítésére, a korzikai pápai gárda és a követ kísérete közötti összetűzés) igyekezett felhasználni Róma megtörésére, hogy ellenőrzését a francia egyház felett mind jobban kiterjeszthesse. Avignont, a pápai enklávét francia csapatok szállták meg. A Napkirály kész volt csapatokat küldeni az Örök Város megszállására. A Habsburgoktól szenttelenül figyelt és magára hagyott pápa kénytelen volt aláírni 1664. február 12-én a pisai békeszerződést, amelyben a megalázó békefeltételeken kívül (a feloszlataásra ítélt korzikai testőrség laktanyájával szemben a bűnösséget beismerő „szégyenpiramis” felállítása, két bíboros Párizsba küldése bocsnatkérésre) XIV. Lajos kifejezetten beavatkozási jogot biztosított magának az Egyházi Állam belügyeibe.⁷¹ VII. Sándor kudarcát a nyugat-európai politikában Krisztina svéd királynő világszenzációnak számító katolizálása és Rómába költözése sem tudta feledtetni.

Utóda IX. és X. Kelemen (1667–1669 és 1670–1676) pontifikátusa alatt alig tapasztalható változás. IX. Kelemennek ugyanúgy nincs befolyása a Németalföld birtokáért vívott spanyol–francia, úgynevezett devolúciós háborút lezáró 1668-as aacheni békére, mint elődjének a pireneusira.⁷² A „szégyenpiramis” általa eszközölt eltávolítása pedig végleg megpecsételte a Szentszék és Franciaország elidegenedését. X. Kelemen kezdetben támogatta Franciaország protestánsellenes jelszavakkal Hollandiával szemben indított háborúját. Majd a pusztán hódítási törekvéseket felismerve a közvetítés érdekében – egyelőre eredménytelenül – diplomáciai kapcsolat létesítésére is vállalkozott a protestáns országokkal. Harminc év keserű tapasztalatai kellettek Róma elzárkózó politikai szemléletének megváltozására, az új európai hatalmi realitások tudomásul vételére. Míg Chigi a münsteri béketárgyalásokon minden kapcsolatfelvételt mereven elutasított a protestánsokkal, most az instrukciók erre is felhatalmazást adtak a rendkívüli nunciuszoknak.⁷³

az általános értékelés: 34–50; az irányzat létrejöttére, és elsősorban a világi *ius exclusivae* elleni harcára: GIANVITTORIO SIGNOROTTO, *Lo squadrone volante. I cardinali „liberi” e la politica europea nella seconda metà del XVII secolo*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 93–137.

⁷⁰ Chigi kölni nunciaturájára: KONRAD REPGEN, *Die Finanzen des Nuntius Fabio Chigi. Ein Beitrag zur Sozialgeschichte der römischen Führungsgruppe im 17. Jahrhundert*, Geschichte. Wirtschaft. Gesellschaft. Festschrift für Clemens Bauer zum 75. Geburtstag, Berlin 1975, 229–280; MARCEL ALBERT, *Nuntius Fabio Chigi und die Anfänge des Jansenismus 1639–1651* (RQ Supplementheft 44), Rom–Freiburg–Wien 1988, 47–48. 205–237. 284–287; HENDRICK VAN BERG, *Botschafter des Papstes. 400 Jahre Nuntius in Deutschland*, Berg 1984, 140–157.

⁷¹ RODEN, *Cardinal Decio Azzolino and Squadron Volante*, 70–97; BURKHARDT SCHNEIDER, *Das Papsttum zur Zeit der französischen Hegemonie*, Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung (Handbuch der Kirchengeschichte 5, hrsg. v. Wolfgang Müller–Quintin Aldea–Heribert Raab–Burkhart Schneider et al.), Freiburg–Basel–Wien 1970, 120–151, 124–129; PASTOR, *Geschichte der Päpste XIV*, 303–389; SIGNOROTTO, *Lo squadrone volante. I cardinali „liberi” e la politica europea*, 122–125; RANKE, *A pápák története*, 608–611; a pápa személyiségére: GIOVANNI INCISA DELLA ROCCHETTA, *Gli appunti autobiografici d’Alessandro VII nell’Archivio Chigi*, Mélanges Eugène Tisserant VI/1 (Studi e Testi 236), Città del Vaticano 1964, 439–457.

⁷² GIUSEPPE DE GENNARO, *La crisi della monarchia spagnola e la diplomazia Pontificia (1665–1673)*, Torino 1994, 89–100.

⁷³ A két Kelemen pápa pontifikátusára egy kronologikus eseménytörténet: GAETANO BEANI, *Clemente IX*, Prato 1893; valamint RODEN, *Cardinal Decio Azzolino and Squadron Volante*, 124–143; SCHNEIDER, *Das Papsttum zur Zeit der französischen Hegemonie*, 129–133; PASTOR, *Geschichte der Päpste XIV*, 527–665; RANKE, *A pápák története*, 611–613.

Noha a pápaság nyugat-európai politikájának útja Vesztfáliától a spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) elszenvedett katasztrofális katonai vereségeken keresztül egészen az Egyházi Állam napóleoni megszüntetéséig egyenletesen beszűkülőnek bizonyult,⁷⁴ a korábbi vétó miatt csak 1676-ban XI. Ince néven pápává választott Benedetto Odescalchi pontifikátusa tizenhárom évnyi pontifikátusa e tendencia alól mégis kivételnek tekinthető. Bár uralkodása a francia–pápai kapcsolatok újabb mélypontját hozta magával, a Szentszék ezúttal kevésbé volt kiszolgáltatott a francia törekvéseknek. A követi *extraterritorialitás* körüli viták újbóli napirendre kerülésekor 1687-ben a pápa merete venni a bátorságot, és kiközösítette a francia római követet, sőt magát XIV. Lajost is. 1688-ban a kölni egyházi választófejedelemség utódlásának kérdésében ismét szembehelyezkedett a franciákkal, pedig az eset az 1679-es nymwegeni békekötés évtizedes nyugalma után újabb háborút robbantott ki az ausztriai ház és a Bourbonok között.

XI. Ince az utolsó valódi *padre commune*. E szerepét elsősorban azonban nem semlegességével, de még csak nem is a francia gyámkodás alóli emancipáció Habsburg-segítséggel történő megvalósításával érte el. A *squadron volante* által kitűzött egyéb célok: a Kúria Trient után elmaradt reformjának pótlása, az Egyházi Állam pénzügyeinek rendbetétele, és a török elleni nemzetközi összefogás megszervezése – kisebb részsikerek után – az ő uralkodása alatt hozott részben átmeneti, de nem elhanyagolható, a török félhold visszaszorításában pedig maradandó eredményeket.⁷⁵

Azután, hogy V. Pál a Velencével támadt konfliktus miatt beszüntette a hadisegélyek folyósítását, a törökök elleni harc kérdése fokozatosan majd félévszázadra lekerült a szentszéki döntéshozatal napirendjéről. VIII. Orbán nevét ugyan a keresztes háborúk pápája nyomán választotta, egy újabb hasonló nemzetközi koalíció tervezete azonban még a retorika szintjén sem bukkant elő pontifikátusa éveiben. X. Ince, aki igyekezett rendezni a Velencével V. Pál óta feszült viszonyt, az egész *Mediterraneumot* fenyegető kandiai háború (1645–1669) kitörésekor az ezt kérő *Signoria* segítségére sietett. Közreműködése mégsem volt számottevő, mivel a köztársaság nem hagyott fel az egyházi immunitás megsértésével, a tizedjövedelmek állami hasznosításával. Utódai, VII. Sándor és IX. Kelemen jelentősebb pénz- és katonai segélyeket biztosítottak Velence számára, a nagyhatalmak összefogását azonban nem sikerült tető alá hozniuk. Kandia 1669-ben elesett.⁷⁶ Hasonlóképpen eredménytelenek maradtak a Chigi-pápa és X. Kelemen erőfeszítései egy liga létrehozatalára az 1663–1664-ben Magyarország, 1672-ben pedig Lengyelország ellen indított török támadások megállítására. A legfőbb akadályt Franciaország politikai ellenérdekeltsége, a kiprovokált du Crecy affér (a követ éppen a törökellenes szövetség ügyében érkezett Rómába), valamint a francia–holland háború jelentette.⁷⁷

A pápai diplomácia a 17. század második felében kiváló érzékkel ismerte fel, hogy a nemzetközi politika színterén egyedül a keleti politikára koncentrálna érhet el sikereket. A ligaszervezési kudarcok ellenére Róma figyelmének középpontjába mind jobban a törökkérdés került. Ezt bizonyítja a fokozottabb áldozatvállalás: VII. Sándor pontifikátusa végéig 1 millió scudo felett költött a török elleni harc céljaira. IX. és X. Kelemen alatt már egyértelműen az oszmánok visszaszorítása a pápai külpolitika fő célja. A Habsburg–lengyel–velencei szent liga megszervezése és működtetése a csak készpénzben több mint 2 millió scudo hadisegély révén viszont már egyedül XI. Ince érdeme. A török kiűzésének gyorsasága

⁷⁴ cf. például NORBERT HUBER, *Österreich und der Hl. Stuhl vom Ende des spanischen Erbfolgekrieges bis zum Tode Papst Klemens' XI (1714–1721)* (AÖG 126), Wien 1967, 27–35.

⁷⁵ SIGNOROTTO, *Lo squadrone volante. I cardinali „liberi” e la politica europea*, 126–127; SCHNEIDER, *Das Papsttum zur Zeit der französischen Hegemonie*, 133–143; PASTOR, *Geschichte der Päpste XIV*, 669–1043; RANKE, *A pápák története*, 667–671. – A *Quartierfreiheit* problémája a 18. század elején osztrák viszonylatban is jelentkezett: HUBER, *Österreich und der Hl. Stuhl*, 93–106.. – XI. Ince életéről, pontifikátusáról, francia politikájáról két pozitívista monográfia, valamint egy monumentális forráskiadvány is napvilágot látott: MATTIA GIUSEPPE LIPPI, *Vita di Papa Innocenzo XI raccolta in tre libri*, Roma 1889; E. MICHAUD, *Louis XIV et Innocent XI s'après les correspondances diplomatiques inédites I–IV*, Paris 1882–1883; F. DE BOJANI, *Innocent XI sa correspondance avec ses nonces I–III*, Rouless–Rome–Paris–Vienne 1910–1912; mind XI. Ince francia politikájáról, mind pedig pontifikátusának belső reformjairól részletes képet ad AGOSTINO LAURO, *Il cardinale Giovanni Battista de Luca. Diritto e riforma nello Stato della Chiesa (1676–1683)*, Napoli 1991 (recenziója PIERRE BLET-től: AHP 32 [1994] 368–370).

⁷⁶ Róma kandiai háborúban játszott szerepére: EKKEHARD EICKHOFF, *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*, München 1970, 32–34 és *passim*; STEFANO ANDRETTA, *Venezia e Roma dalla guerra di Candia a Clemente XI*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 393–422.

⁷⁷ cf. JOHANN RAINER, *Rom und der Türkenkrieg 1663–64*, Atti e Memorie della Accademia di Scienze, Lettere e Arti Modena, 6 (1974) 174–194.

azonban paradox módon kérészetűvé tette a pápaság kvázi nagyhatalmi szerepének reneszánszát. A hajdani *Respublica Christiana* régi adósságának megvalósulása után az európai államoknak nem volt több szükségük Róma nemzetközi koordináló szerepére.⁷⁸

⁷⁸ HUBERT JEDIN, *Papst Immoenz XI. Verteidiger des chrsitlichen Abendlandes*, Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte, I, 287–291; WILHELM FRAKNÓI, *Papst Immoenz XI. und Ungarns Befreiung von der Türkenberrschaft*, Freiburg i. Breisgau 1902 (FRAKNÓI Buda felszabadításának kétszázadik évfordulóra írt és később idézendő művének német fordítása); a háború költségeire lásd PAOLO CHERUBINI, *Mandati della reverenda Camera Apostolica 1418–1802* (Quaderni della Rassegna degli archivi di Stato), Roma 1988, 131 (*Registro de'mandati delle tre decime per la guerra d'Ungberia contro il Turco; Registro de polize de cambio delle decime imposte della S.tà di N.S. Immoenz XI per la guerra d'Ungberia contro il Turco, principate li 8 maggio 1683 a tutto li 8 maggio 1691*. [Archivio Stato di Roma, vol. 972]).

3. AZ EGYHÁZI ÁLLAM TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS FINANCIÁLIS STRUKTÚRÁI

Az eddig elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a Szentszék nagypolitikai magatartásának, szerepének, és az egyes államokhoz és nemzeti egyházakhoz fűződő kapcsolatainak változásait csak a pápai döntéshozatal horizontját mind jobban lehatároló Egyházi Állam belső viszonyainak ismeretében lehet megérteni és megmagyarázni. A pápai állam társadalmi, gazdasági és pénzügyi problémáinak áttekintése rendkívül összetett feladat. Egyaránt vizsgálni kell Róma városának helyzetét, népességét, termelését, anyagi szükségleteit, a város vonzáskörzetének, a római *Campagnának*, az Egyházi Állam egyéb tartományainak viszonyait; a Kúriát, azaz a kúriai hivatalok gazdaságpolitikai intézkedéseit, úgymint mint a központi pénzügyi hatóság, a *Camera Apostolica* adó- és pénzpolitikáját; továbbá a Szentszék bevételeit az Egyházi Állam területéről (adók és jövedékek), valamint a világegyháztól, amelyek végső soron a pápai államba kerültek; és végül, hogy ezeket mire fordították, vagyis az állami és a pápai magánkiadásokat. Az egész évszázadot felölelő feladat megoldása az egyenetlen szakirodalmi és forrásviszonyok miatt – a pápaság történetének egyéb területeihez hasonlóan – éppenséggel nem mondható könnyűnek, de ennek ellenére egy viszonylag pontos és hiteles kép vázolható fel.

3.1. ÁLTALÁNOS GAZDASÁGI/TÁRSADALMI TENDENCIÁK A KORA ÚJKORI ITÁLIÁBAN ÉS AZ EGYHÁZI ÁLLAMBAN

„Közép- és Észak-Itália a 17. század elején Nyugat-Európa egyik leggyorsabban fejlődő területe viszont, viszonylag magas életszínvonalal. 1680 körül viszont már visszamaradottság és depresszió jellemzi. Ipari eszközei elégtelenek, a népesség messze meghaladja a rendelkezésre álló erőforrásokat, a meghatározó termelési ágak közül a mezőgazdaság volt a legfontosabb.” E tétel hagyományos magyarázatai a következők: 1. A főbb kereskedelmi utak áthelyeződése a *Mediterraneumból* az Atlanti térségbe. Ez azonban elsősorban csupán Velencét és Genovát érintette érzékenyen, mivel csak e két városállam gazdasága/gazdagsága alapult kizárólag kereskedelmi tevékenységen. 2. A másik ok pénzügyi: egyrészt a pénz-elértéktelenedés, illetőleg a pénzromlás az Újvilágból beáramló nemesfémömlés miatt, másrészt az úgynevezett árforradalom, ami nem egyszerűen egy inflációs megrázkódtatás volt, hanem egy lassú de folyamatos árdrágulás, évi 2 %, illetve 1552–1560 között Itáliában alig több mint 5%. A tendencia a pénzkölcsönzés nyereségét visszavetette, s valóban érzékenyen érintette a virágzó itáliai bankéletet.

A 17. századi gazdasági válság fő okát azonban a termelő szektorban kell keresni. Termelés a kora újkorban egészen az ipari forradalomig még mindig elsősorban mezőgazdasági termelést jelent. A 16. századi virágzó mezőgazdaság a század közepén érte el csúcspontját, Itália népessége a 16. században 10,5 millióról 13,3-ra nőtt, a 17. században viszont már stagnálni kezdett. Az árforradalom következtében a mezőgazdasági termékek ára, különösen a gabonáé is meredeken emelkedett, sőt messze maga mögött hagyta a manufaktúratermékekét. Ennek következménye lett a *ritorno alla terra* jelensége. A tőke értelem szerűen az agrárszektor felé áramlott, a reneszánsztól felfelé ívelő széleskörű polgárosodás leállt, a földbirtokvásárlások nemesi címek megszerzésével párosultak, nagymértékben inflálva azokat.⁷⁹

A refeudalizáció rendkívül negatív következményekkel járt, hiszen az ipari tevékenység visszaesése (Milánóban például a 17. század elején még 60–70 szövőüzem működött, amelyekben 450 km gyapjúárut állítottak elő; 1640-ben már csak 15, 1682-ben pedig mindössze 5) csökkentette a fizetőképes keresletet, teljes kiszolgáltatottságot eredményezett a mezőgazdasági termelést jellemző, többek között az időjárás változásainak tulajdonítható ciklusoknak. A refeudalizáció 1619–1622-re általános gazdasági válságot okozott Itáliában, míg a kereskedelmi expanzióra építő országokat (Anglia, Hollandia és részben Franciaország) ez kevésbé érintette. Szintén negatív következményekkel járt a Németországgal folytatott

⁷⁹ cf. CARLO M. CIPOLLA, *Il declino economico dell'Italia*, Storia dell'economia italiana (Saggi di Storia Economica 1), 605–623; ALDO DE MADDALENA, *Il mondo rurale italiano nel Cinque e nel Seicento (Rassegna di studi recenti)*, Rivista Storica Italiana 76 (1964) 471–513; PASQUALE VILLANI, *Il capitalismo agrario in Italia (sec. XVII–XIX)*, Studi Storici 7 (1966) 471–513.

kereskedelmi kapcsolatoknak a harmincéves háború miatti megszakadása. Itáliát a 17. században az industrializáció helyett a ruralizáció jellemezte.⁸⁰

Hogyan hatott az általános itáliai regresszió az Egyházi Államra és Rómára? A válság Rómát és vonzáskörzetét valamivel kevésbé érintette, hiszen az agrárium itt korábban is nagyobb súllyal volt jelen, mint Északon, a kézműves ipar kizárólag a helyi szükségletek kielégítésére dolgozott. A kivitel minimális volt, ezért kevésbé volt kiszolgáltatva külső hatásoknak, és inkább általános, huzamos pangásról, semmint regresszióról beszélhetünk, amit a pápai bevételek szinten tartása is bizonyít.

Az agrárválság a 16. század végén Rómában is strukturális változásokat eredményezett. 1590-ben pápai bullának kellett rendeznie a hitelpiacon uralkodó feszült viszonyokat, előírva az eladósodott főnemesség birtokainak elárverezését. Ez azt eredményezte, hogy a javak új családok kezébe kerültek, akik pénzüket ingatlanokba fektették. Az újnemesség kialakulása azt jelentette, hogy a javak birtokosainak legerősebb csoportja az arisztokrácia maradt, amelyet – Itália egyéb területeitől eltérő módon – szorosan követettek az egyházi testületek (kolostorok, kollégiumok, kórházak), mégpedig részesedésüket a 17. század során 28 %-ról 37%-ra növelve. A folyamat új és nagy birtoktestek kialakulását eredményezte, a *latifundiumok* elharapódzása rontotta a népesség szociális és gazdasági helyzetét. Az önálló parasztságot bérmunkások váltották fel az *Agro Romanón*. Az agrárválság következményeként a 16. század végétől a *Campagna* nem tudta elegendő gabonával ellátni Rómát, ezt az Egyházi Állam egyéb tartományaiból (leginkább *Romagnából*) kellett biztosítani. Az akut belkereskedelmi szükséglet egy monopolhelyzetben lévő, szűk nagykereskedő-réteg kialakulásával járt (*mercanti di campagna*), amelynek tevékenységét a gabonaellátásért felelős pápai hivatal, az *Annona* igyekezett valamennyire ellenőrzés alatt tartani.⁸¹

Itália más régióihoz hasonlóan a vékony gazdasági elitet kizárólag tehát egy szűk nagykereskedő réteg képviselte. A társadalmi hierarchia élén álló történelmi családok rangja és gazdasági adottságai között viszont éles diszkrépancia figyelhető meg. Bár például az egyik legpatinásabb család, a Caetanik birtokaikról befolyó – területeik kedvezőtlen fekvése miatt –mindössze évi 27.000-es jövedelme csodálkozást keltő kivételnek számított a Colonnák és Orsinik sokszázézes bevételeéhez, általánosan jellemző volt, hogy a történelmi családok (az említettek mellett többek között még a Savellik, Cesik, Cesarinik) ugyancsak többszázézes adósságokat görgettek maguk előtt, s nyögték azok kamatterheit. (A Caetanik adóssága például 400.000 scudóra rúgott). Még a hatalmas tőkét felhalmozó új pápai családok (Peretti, Borghese) sem tudták magukat az eladósodás folyamata alól kivonni, ez persze leginkább a családfő pápa halála után volt jellemző. Nem érvényes ez ugyanakkor a Barberinikre, akik VIII. Urbán szokatlanul hosszú pontifikátusa alatt az e tendencia alól mentesítő vagyonmennyiséget tudtak felhalmozni.⁸²

⁸⁰ RUGGIERO ROMANO, *Tra XVI e XVII secolo. Una crisi economica: 1619–1621*, Rivista Storica Italiana 74 (1962) 580–513; minderre összefoglalóan és további irodalommal LUTZ, *Rom und Europa*, 94–101.

⁸¹ Az Egyházi Állam kora újkori társadalmi és gazdasági viszonyaira alapvető DELUMEAU már idézett munkája (*Vie économique et sociale de Rome*); valamint GIAMPIERO CAROCCI, *Lo Stato della Chiesa nella seconda metà del secolo XVI. Note e contributi*, Milano 1961; MASSIMO PETROCCHI, *Roma nel Seicento, op. cit.*; továbbá egy tágabb horizontú összefoglalás: GIORGIO ROSSI, *L'Agro di Roma tra '500 e '800. Condizioni di vita e lavoro* (Biblioteca di Storia Sociale 19), Roma 1985; a kereskedőkre: ENZO PISCITELLI, *Un ceto scomparso nello Stato della Chiesa: i mercanti di campagna*, Studi Romani 16 (1968) 446–457; az *Annona*ra: VÖLKER REINHARDT, *Überleben in der frühneuzeitlichen Stadt. Annona un Getreideversorgung in Rom 1563–1797* (BDHIR 72), Tübingen 1991; [IDEM], *Die Präfikten der römischen Annona im 17. und 18. Jahrhundert. Karrieremuster als Behördengeschichte*, RQ 85 (1990) 98–115; további irodalmat lásd LUTZ, *Rom und Europa*, 116–118. – Róma évi gabonaszükséglete 25.000 tonnát tett ki, cca. 700.000–1.000.000 scudo értékben. A lóállomány 1622-ben 3400 volt, ehhez járult még a pápáé, bíborosoké és a diplomáciai képviselteké, összesen 5000 ló és öszvér; a 16. század végén 28.000 vágómarha, 96.000 bárány, 20.000 disznó jelzi a húsfogyasztás szükségleteit. A 17. század derekáiig hozzávetőleg ugyanezzel a mennyiséggel lehet számolni. cf. LUTZ, *Rom und Europa*, 100–106.

⁸² Az itáliai arisztokrácia gazdasági viszonyaira újabban ENRICO STUMPO, *Il capitale finanziario a Roma fra Cinque e Seicento. Contributo alla storia della fiscalità pontificia in età moderna (1570–1660)*, Milano 1985; ANGELANTONIO SPAGNOLETTI, *Stato, aristocrazie e ordine di Malta nell'Italia moderna* (Collection de l'École Française de Rome 111), Roma 1988.

3.2. A SZENT KOLLÉGIUM, A PÁPAI UDVAR ÉS A RÓMAI TÁRSADALOM. STRUKTÚRÁK ÉS MECHANIZMUSOK

A római elit legbelső magját a kuriális bíborosok alkották.⁸³ A szent kollégium struktúrája a kora újkor kezdetére alapvetően már kialakult.⁸⁴ Lényeges változást egyedül a testület tagjai számának gyarapodása és stabilizálódása, valamint a szentszéki kongregációk kialakulása jelentett a 16. század második felében. Amint már láthattuk, V. Sixtus 1586-ban 70 főben (6 püspök-, 50 pap- és 14 diakónusbíboros) maximalizálta a létszámot. Az egyes kardinálisok és a kollégium, mint testületnek jelentősége következképp csökkent a korábbi időkhöz képest, de a testület saját hivatalai, közös birtokai

⁸³ Mivel – mint látni fogjuk – a korszakban a nemzeti bíborosok kinevezése magyar viszonylatban is a legakutabb problémák egyike volt, elkerülhetetlennek láttam, hogy az Egyház e különleges testületével behatóbban foglalkozzam. A szent kollégiumról a lexikonok (*Lexikon für Theologie und Kirche I–VI*, hrsg. v. JOSEF HÖFER–KARL RAHNER, Freiburg 1957–1961² [LTbK]; V, 1342–1344; *New Catholic Encyclopedia I–XV*, ed. THE CATHOLIC UNIVERSITY OF AMERICA WASHINGTON, New York–Toronto–London–Sydney 1967 [NCE], III, 105–106) és kánonjogi kézikönyvek (WILLIBALD M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts I–V*, Wien–München 1960–1969, I 319–323 és II 94–99; H. E. FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte. I: Die Katholische Kirche*, Köln–Wien 1972, vonatkozó részfejezete) mellett két részletesebb összegzés: PETRUS CANISIUS VAN LIERDE–ANDRÉ GIRAUD, *Das Kardinalskollegium* (Der Christ in der Welt XII/3), Aschaffenburg 1965; ERWIN GATZ, *Das Kardinalskollegium. Überlegungen zur Geschichte des päpstlichen „Senates“*, Theologisch-praktische Quartalschrift 134 (1986) 366–374; egy népszerűsítő áttekintés: ALFRED MÜHR, *Herrscher in Purpur. Die Geschichte der Kardinäle*, München 1977; szélesebb körű könyvszet: CHIRSTOPH WEBER, *Senatus Divinus. Verborgene Strukturen im Kardinalskollegium der frühen Neuzeit 1500–1800* (Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte 2), Frankfurt a. Main–Berlin– etc. 1996, 27–35 és 539–478; magyar nyelven a legújabb összefoglalás: ERDŐ PÉTER, *Egyházjog*, Budapest 1992, 221–224; eléggé informatív még a BANGHA BÉLA szerkesztette *Katolikus Lexikon* vonatkozó címszava (Budapest 1931, I 210); egy régebbi, hazai vonatkozásokban adatgazdag, de rendszertelen munka: BÖHM JÁNOS, *A kardinálisokról*, Egri Egyházmegyei Közlöny, 1905/24, melléklet.

⁸⁴ A bíboros szó latin eredetije, a *cardinalis* Kr. u. 500 körül kezdett elterjedni a római egyházi nyelvben, mint a püspöki székesegyházhoz (amely egyik elnevezése a *cardo*, „sarokpont” volt) tartozó klerikusok elnevezése. Konkrétan azt a 7 diakónust jelölte, akik Rómának a biblikus hagyománynak megfelelően ugyancsak hét egyházi körzetét szolgálták. A „kardinális” csak a 8. századtól kezdve lett a címe az akkor 25 római templom vezető papjának (*presbyter*), valamint az ekkortájtól a lateráni székesegyházban időnként liturgikus feladatokat ellátó Róma környéki püspököknek. Az elnevezés nemcsak a római papság sajátja volt. Szintén 700-as évektől ezen kívül még harminc, főleg itáliai katedrális klerikusaira vagy egy részükre ugyancsak használatos volt, de ez a szokás az idők során elenyészett. (A kutatás összesen 46 különböző helyen mutatta ki meglétüket Itália számos városa mellett mellet London, Aachen, Köln, Trier, Magdeburg, Párizs, Besançon, Chartres, Orleans, Reims-Saint-Remi, Sens, Soissons, Toul, Troyes és Compostella székesegyházaiban. Az utolsó, ravennai testületet V. Pius oszlatta fel 1567–1568-ban.) A kardinálisok jelentősége az 1059-es római zsinat pápaválasztási dekrétuma nyomán növekedett meg. Szerepük ekkortól, vagyis csupán az Egyház kétezer éves történetének felétől meghatározó Szent Péter utódjának kijelölésében. 1130-tól mind a három rend: a püspök-, a presbiter- és a diakónusbíborosok egyaránt részt vesznek az új pápa megválasztásában. Az 1179-es III. lateráni zsinattól kezdve a választás joga már kizárólag ezé az egyre növekvő súlyú, és egyre világosabban körvonalazódó kompetenciával rendelkező testületé. A 12. századtól ők alkotják a nyugati egyház „szénátusát”. Heti rendszerességgel együttes – nyilvános és titkos – üléseiken, azaz a konzisztóriumokon a pápa rendszerint véleményüket meghallgatva hozta meg döntéseit. VII. Gergelytől kezdve a kardinálisokat találjuk a formálódó szentszéki hivatalok (Kancellária, Kamara, *Poenitentiaría* stb.) élén, sőt a pápa képviselőiben távolabbi országokban is teljesítenek egyházi és politikai megbízásokat. Róma püspökeinek a császároktól örökölt bíborát és legatusi funkciójukhoz kapcsolódóan kezdik viselni. A bíbort mint a vértanúság vállalásának jelét IV. Ince (1243–1254) uralkodása idejétől öltheti magára minden kardinális, s a jellegzetes, ma már (1965-től) csupán a heraldikában létező bíborosi kalap szintén ekkortól használatos. Minderre részletesen: H.W. KLEWITZ, *Die Entstehung des Kardinalskollegiums*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (ZSSRG). Kanonistische Abteilung 25 (1936), 115–221; S. KUTTNER, *Cardinalis. The History of a Canonical Concept*, Traditio 3 (1945) 129–214, különösen 145–165; CARL GEROLD FÜRST, *Cardinalis. Prolegomena zu einer Rechtsgeschichte des Römischen Kardinalskollegiums*, München 1967, 14–73. 74–83 és 119–191; GATZ, *Das Kardinalskollegium*, 367–368; LIERDE–GIRAUD, *Das Kardinalskollegium*, 30–34 és 75–82. A kollégium 11–13. századi működését, rekrutációját, létszámát, proszopográfiáját stb. részletező két feldolgozás: RUDOLF HÜLS, *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms 1049–1130* (BDHIR 48), Tübingen 1977; WERNER MALECZEK, *Papst und Kardinalskolleg von 1191 bis 1216* (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Roma I/6), Wien 1984. A gregoriánus reformokban vitt szerepre: H.W. KLEWITZ, *Reformpapsttum und Kardinalskolleg*, Darmstadt 1957. Annak ellenére, hogy a bíboros tiszt sosem vált az egyházi *ordo* részévé, s ennek megfelelően teológiai háttére sincsen, a virágzó középkorban kifejldött testület ekkleziológiai jelentősége vitathatatlan. A főleg analízáló szakirodalom többségével ellentétben ezt az aspektust állítja vizsgálatai középpontjába GIUSEPPE ALBERIGO munkája: *Cardinalato e collegialità. Studi sull'ecclesiologia tra l'XI e il XIV secolo* (Testi e ricerche di Scienze Religiose 5), Firenze 1969. – Néhány 14–15. századi változásokról a koronabíborosokkal foglalkozó résznél látszik célravezetőnek szót ejteni.

természetesen megmaradtak.⁸⁵ A korabeli államigazgatási rendszerekben ugyanakkor egyedülálló módon és elsőként, bizonyos részterületekért felelős (a későbbi minisztériumok előképének tekinthető) bíborosi bizottságok, vagyis a kongregációk létrejötte már egy kvázi modern főtisztviselői szerepet eredményezett a központi egyházkormányzatban és az Egyházi Állam igazgatásában. Az egyes kardinálisok befolyása és jövedelemszerző képessége következőképpen már attól függött, hogy melyik és hány kongregációnak volt tagja, és azokban visel-e vezetői tisztséget, az éppen uralmon lévő pápa pártjához, vagy annak ellenzékéhez tartozott-e.

A bíborosi tisztség presztízsét az esetek többségében – a reneszánsz bíborosoligarchiát felváltó – alárendelt hivatalnokszerép ellenére a barokk kor hihetetlenül megnövelte. Erről árulkodik az 1630 óta használatos *eminentissimus* cím, valamint az ekkoriban megjelent, a szent kollégium történelmével, jogaival, kiváltságaival, tagjaival foglalkozó munkák tömkelege.⁸⁶ A befolyásosabb bíborosok 50–100, a 18. században olykor 150 főt számláló udvartartásai: ceremóniamesterekkel, káplánokkal, kamarásokkal, a hivatali kötelezettségek ellátásában is közreműködő magánirodát vezető *uditor*éval, titkárokkal, gazdasági hivatalnokokkal, apródokkal és szolgákkal a barokk reprezentáció és mecénatúra központjai voltak.⁸⁷ Palotájukat rendszerint csak népes kísérettel hagyták el, protokolláris elsőbbségüket, különleges kiváltságukat mindenkinek respektálnia kellett.⁸⁸ A legkülönbébb forrásokból (javadalmak, penziók,

⁸⁵ A bíborosi kollégium virágkora a 14–15. századra esik. A pápai hatalom gyengülése, a hosszas székiüresedések, az avignoni korszak (1309–1377) a nagy nyugati egyházszakadás (1378–1417) óhatatlanul felértékelték a stabilitást jelentő, s kollegiális irányítást megvalósító testület szerepét (ennek pápával szembeni, már a 13. század második felétől megfigyelhető hatalmi törekvéseire: JEAN LUVLÈS, *Die Machtbestrebungen des Kardinalkollegiums gegenüber dem Papsttum*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (MIÖG) 35 (1914) 455–483). Ekkortól már saját vagyonnal és apparátussal rendelkezik, a kora újkori struktúra ehhez képest gyakorlatilag változatlan. Vagyis élén az összes kúriai kollégiumhoz hasonlóan a dékán állt, a saját adminisztrációját az évenként változó kamarásbíboros felügyelte (*camerarius Sacri Collegii*, nem tévesztendő össze a *camerlengóval*), officiólisait az úgynevezett *clerici Sacri Collegii*, valamint a *Depositarii et computistæ Sacri Collegii* alkották. A kollégium titkára mindig olasz volt, de a klerikusok között évenként rotálódott egy-egy *clericus ultramontanus*, vagyis sorban egy-egy német, spanyol és francia. HC IV–V 58–61; a kollégium tisztviselőinek, valamint a vicekancellárok, *camerlengók* és kamarás-bíborosok archontológiája ugyanott; a dékánoké: CHRISTOPH WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher. Elenchus Congregationum, Tribunalium et Collegiorum Urbis (1629–1714)* (RQ Supplementheft 45), Rom–Freiburg–Wien 1991, 168–169. – A bíborosi kollégium mellett működött a konzisztoriális ügyvédek százfős, ősi és tekintélyes testülete, feladatuk kezdetben kizárólag a konzisztóriumok formális/jogi cselekményeinek előkészítése (például a metropolitai joghatósági jelvény, pallium adományozási procedúrájának lebonyolítása, a szükséges kérvények kiállítása) volt; korszakunkban emellett már a legkülönbébb kúriai hivatalok (például a rítus kongregációét) munkájában működnek közre, s részt vesznek a római egyetem működtetésében is. cf. OTTAVIO PIO CONTI, *Elenco dei Defensores e degli Avvocati concistoriali dall'anno 598 al 1905 con discorso preliminare*, Roma 1905; MARIA ROSA DI SIMONE, *La „Sapienza” Romana nel Settecento. Organizzazione Universitaria e Insegnamento del Diritto*, Roma 1980, 34^{ss}.

⁸⁶ cf. WEBER, *Senatus Divinus*, 29–30 (részletes bibliográfia a 43–48. jegyzetekben); az egyik legalaposabb, a kollégiumba kerülés mechanizmusait, a bíboros feladatait, s így számos kongregáció működését, máig forrásértékű munka a már többször említett GIOVANNI BATTISTA DE LUCÁTÓL: *Il cardinale della S. R. Chiesa pratico*, Roma 1680; illetve *Relatio Romanae Curiae Forensis, eiusque Tribunalium et Congregationum*, Romæ 1673. DE LUCA munkái messze a legjobbak a római Kúria működéséről különösen a 17. század közepétől nagy számban napvilágot látott művek közül.

⁸⁷ MARCUS VÖLKE, *Römische Kardinalshaushalte des 17. Jabrhunderts. Borgese–Barberini–Chigi* (BDHIR 74), Tübingen 1993, 55. 62–64. – Míg a kúriai hivatalok mindenkori tisztviselőiről nyomtatott (és újonnan is közreadott) elenchusok adnak tájékoztatást (lásd WEBER még többször idézendő munkáját: *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*), a bíborosi és pápai udvartartás személyzetéről a kéziratot úgynevezett *Ruoli di famiglia*. Ezekből a vatikáni könyvtárban 432 maradt fenn már a 16. századtól kezdve (Biblioteca Apostolica Vaticana [BAV], Ruoli 1–432. Inventario a cura di GIOVANNI MORELLO 1973 [Indice n. 448]). Közülük néhány nyomtatásban is megjelent: THEODOR SICKEL, *Ein Ruolo di famiglia des Papstes Pius IV*, MIÖG 14 (1893) 537–588; ANDREAS KRAUS, *Zur Datierung des Ruolo di famiglia Nr. 9 der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 51 (1956) 236–237.

⁸⁸ Ezek három korabeli áttekintése a sok közül BAV Fondo Vaticani Latini, vol. 9712, fol. 116^r–125^v, (*Privilegi e prerogative de signor cardinali*) és vol. 12.345 [ASV Misc., Arm. XII, vol. 95.]; valamint *ibid.* Fondo Borgiai Latini, vol. 376, fol. 167^r–172^v. Miután leszögezzük, hogy a bíborosság hivatal és nem egyházi rend (*cardinalatus est officium, non ordo episcopalis*), a pontok egy része a kollégium egészének, mint az egyház szenátusának (*senatus Ecclesiae*) jogositványait taglalja: a bíborosok az egyház fejei (*sunt capita ecclesiae universalis*); hozzájuk tartozik az egész világ kormányzása (*ad ipsos spectat tota mundi gubernatio*); *sede vacante* esetén ők irányítják az Egyházat; ítéletüktől nem lehet fellebbezni (*a sententia collegii cardinalium non appellatur*); ha a pápa értékesebb egyház vagyont el akar idegeníteni, ezt csak a bíborosi kollégium egyetértésével teheti meg. Emellett nem tesznek kifejezett hűségesküt a pápának, lévén hogy vele „egy testet” alkotnak (*cardinalis non iurat fidelitatem pape, quia cardinales et papa censentur unum corpus*) – bár ismerve a korabeli bíborosi eskü tartalmát, ez inkább csak jogi szörszállhasogatásnak tűnik –; a hagyomány szerint (*de consuetudine*) rangjuktól nem lehet őket megfosztani az egyetemes zsinat egyetértése nélkül (*sine consensu concilii*); lemondásuk viszont csak pápai beleegyezés esetén érvényes, akinek kizárólagos joga kreációjuk (*ad solum papam spectat*

hivatali tevékenység, a kollégium közös jövedelmei stb.) származó bevételeik a 17. század elején közeli páparokonok esetében akár a 100–150.000 scudót is elérhette, a vezető tisztségviselőké 10–15.000, egy átalagos kuriális bíborosé már csak 5–8.000 scudo között mozgott. A bíborosok közül szegénynek számított, akinek évi bevételei nem érték el az 5500 scudót (cca. 165 kg színezüst), ezeknél a hiányzó összeget a pápai kincstár pótolta. A bevételeket javarészt magánkiadásokra fordították, vagyis tekintélyes háztartásuk fenntartására. VIII. Orbán pontifikátusa alatt hozzávetőleg 3100 bíboros-familiáris (szolgák, titkárok) élt Rómában, vagyis az össznépeség 3%-át tették ki.⁸⁹

A kollégium nemzetiségi megoszlásának szabályozásában a katolikus megújulás kibontakozása sem hozott érdemi változást a 15. században elkezdődő italianizációhoz képest. A trienti zsinat (1545–1563) és V. Sixtus rendelkezései szintén csupán általánosságban hangsúlyozták, hogy a testület tagjainak „lehetőleg az összes keresztény nemzet köréből” kell kikerülniük (sess. XXIV, *decr. de reform.*, c. 1).⁹⁰ Ez a valóságban azt jelentette, hogy a kora újkorban a bíborosok hozzávetőleg 4/5-e olasz volt, s csupán a maradék származott más nemzetből. Számszerű adat szerint például az 1550–1690 között kreált 544 kardinálisból csupán 101 nem volt itáliai.⁹¹ Ennek okai rendkívül szerteágazóak, s csak a legújabb kutatások tisztázták részletekbe menően mindazokat a körülményeket, amelyek ezt az arányt meghatározták.

A legfontosabb, bármilyen furcsán hangzik is, a dinasztikus szempont volt. Az új pápa kormányzatát meg kellett erősíteni, családját fel kellett emelni, s ez csak az Egyházi Állam régi elitjének igényeit kielégítve volt lehetséges. Az 1500–1800 között kinevezett 1154 bíboros közül 793-an álltak rokonságban valamelyik – akár élő, akár megholt – pápa vagy kardinális családjával (89-en valamelyik középkori és reneszánsz pápa egyenes ági leszármazottjai, 90-en oldalági rokonok voltak).⁹² A rokoni kapcsolatok a kongregációkban betöltött szerepnél is meghatározó volt. A római inkvizíció tagjai között az 1629–1714-es időintervallumban az ilyen bíborosok aránya mindvégig 50% felett mozgott, s időnként a 80%-ot is meghaladta.⁹³ A szent kollégiumba való bekerülés másik fő lehetséges útja a kúriai karrier volt. Bizonyos tisztségek viselői, mint a például a nunciosok, vagy a Szentszék bíróságának, a *Rota* auditorai (ügyhallgatói) kifejezetten a bíborosi méltósághoz vezető út állomásának számítottak. A pápának végzett

creatio cardinalium). A kötelezettségek sorába tartozik, hogy a Kúriától csak pápai engedéllyel lehetnek távol; perben nem tanúskodhatnak a pápa engedélye nélkül; továbbá hogy ekkor már legalább az egyházi rend kisebb fokozataival rendelkezniük kellett (*consuetudo et ordo curie est, quod nullus cardinalis potest esse, nisi sit in sacris*). Különleges és részben protokolláris személy szerint jogosítványuk volt, hogy az egyházi javadalmakat rezideálás nélkül is élvezhették (*cardinales in absentia suorum beneficiorum fructus sine alio privilegio possunt... recipere*); a püspökké nem szentelt bíborosok is viselhették a püspöki jelvényeket és feladhatták a kisebb rendeket; a nem püspök és pap bíboros is adhatott ünnepélyes áldást; esetleges elítélésükhöz 72 tanú vallomása kellett; és egy különlegesség: ha egy halálra ítélt kivégzésre menet útjukba akadt, kegyelemben részesíthették. A külsőségekre (*Deglabiti de Cardinali*) *ibid.*, fol. 119^r–120^v, 165^r–166^v; mindezek mellett még H.C. HYNES, *The Privileges of Cardinals* (Catholic University Studies in Canon Law 217), Washington 1945; S. GOYENECHE, *De iure precedendi patrum cardinalium proprio*, Apollinaris 32 (1959) 129–141.

⁸⁹ A kollégium létszámának bővülése a reneszánsz korához képest erőteljes differenciálódást okozott a kollégium tagjai között. A bevételeket korlátozó és megadóztató reformintézkedések, az infláció, az Egyházi Államon belül erősödő pápai „abszolútizmus” révén egy szélesebb körű reprezentációra, amint azt a fenti számadatok is mutatják, a 17. századtól kezdve – a növekvő presztízs ellenére – már csak néhányan voltak képesek. cf. REINHARD, *Kardinalseinkünfte und Kirchenreform*, 157–194.

⁹⁰ „Ea vero omnia et singula, quæ de episcoporum præficiendorum vita, ætate, doctrina et ceteris qualitibus alias in eadem synodo constituta sunt, decernit eadem etiam in creatione sanctæ Romanæ ecclesiæ cardinalium, etiam si diaconi sint, exigenda, quos sanctissimus Romanus pontifex ex omnibus Christianitatis nationibus, quantum commode fieri poterit, prout idoneos repererit, assumet.” *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, 760–761.

⁹¹ WEBER, *Senatus Divinus*, 236.

⁹² WEBER, *Senatus Divinus*, 12. 367–528. 363–366. 248–250. 118–121. WEBER kutatásai szerint a korszakban például 13 bíborosi kinevezés kifejezetten esküvői ajándéknak tekinthető, s az új pápa valamelyik családtagjának egy régebbi familiába való befogadását ellentételezte (93–99). A közvetlen elődök oldalági utódai 22 alkalommal kerültek be a kollégiumba, s kiváltképpen előnyökre számíthattak annak a korábbi pápának családtagjai, aki az új pápát a bíborosi kollégium tagjává tette, illetve az új pápa családját korábban pártfogolta (109–121).

⁹³ WEBER, *Senatus Divinus*, 140–141. E sajátos klientúra-rendszer a heraldikában is kifejeződésre jutott. WOLFGANG REINHARD, *Sozialgeschichte der Kurie in Wappenbrauch und Siegelbild. Ein Versuch über Devotionswappen frühneuzeitlicher Kardinäle, Römische Kurie, Kirchliche Finanzen*, II, 741–772. A szent kollégiumbeli frakciók politikai (alapvetően francia- és Habsburg-párt) megoszlása mellett a családi, patrónus-kliens alapú hálózatok fontosságát helyezi vizsgálatai középpontjába MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, *Fazioni e lotta politica nel Sacro Collegio nella prima metà del Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 37–91.

hűséges szolgálatokat jutalmazni kellett. Ezt nemcsak az Egyházi Állam, a római udvar, hanem a központi egyházkormányzat érdekei is megkívánták.⁹⁴

Ennél kézzel foghatóbb előnyök indokolták az olyan kúriai tisztségek (leginkább az Apostoli Kamara állásairól volt szó) viselőinek kinevezését, amelyeket pénzért meg lehetett vásárolni. 1550–1690 között minden negyedik kardinális ezúton nyerte el méltóságát, közülük heten lettek Szent Péter utódai.⁹⁵ Le kell azonban szögezni, hogy a 17. század végéig szokásban lévő eljárásban sosem a bíborosi kalapért lehetett, illetve kellett fizetni. A bevétel abból származott, hogy az újonnan kreált kardinálisnak ellenszolgáltatás nélkül le kellett mondani korábbi vásárolt állásáról, állásairól, amelyek ezáltal újra áruba bocsáthatók lettek. Szemléletes és egyben a leghíresebb példa Benedetto Odescalchi esete. 1644. évi kinevezésekor egy 42.000 aranyscudóért vásárolt kamarai elnöki (*præses*), két 18.000-ért vásárolt titkári és egy 7000-be kerülő apostoli protonotáriusi tisztség szabadult fel. Hogy a számos tiszttviselő közül X. Ince jól választott, ahhoz kétség nem férhet, hiszen 32 év múlva Odescalchi személyében a pápaság történetének egyik legjelentősebb egyénisége foglalta el Szent Péter trónját XI. Ince néven.⁹⁶ Mindezek mellett korántsem elhanyagolható az egyes szerzetesrendek (leginkább a domonkosok) befolyása, valamint a teológusi, reformeri renomé sem. A katolikus megújulás kezdetén például Morone, majd Bellarmino kinevezése sorolható ide.⁹⁷

A sajátos tendenciák kétségkívül tág teret adtak a kontraszelekcióra és számos furcsaságra. Ezek közé sorolható az a tény, hogy 1500–1800 között, egészen pontosan 1763-ig 45 különféle nemzetiségű bíborosnál mutatható ki törvénytelen gyerek(ek) léte, bár egyre csökkenő mértékben. A 17–18. században már csak 8 ilyen eset fordult elő. A korszakban 12 bíboros mondott le, és házasodott meg. Ezt kánonjogilag az tette lehetővé, hogy diakónus-bíboros méltóságát már a cölibátusra nem kötelező tonzúra, illetve a kisebb egyházi rendek birtokában is el lehetett nyerni, sőt különféle felmentésekkel meg is lehetett tartani.⁹⁸

A rendszer, annak ellenére, hogy egy gerontokratikus szisztémát eredményezett, működőképes volt. Egyes páparokon bíborosok fél évszázadnál is hosszabban vettek részt az egyház- és államkormányzatban, amelyben ezáltal nagyfokú jártasságra tehetek szert. Sorukban olyan kiváló egyéniségek akadtak, mint Carlo Borromeo, vagy XI. Ince államtitkára, Alderano Cybo, és még folytathatnánk a sort. A hagyományok mellett elsősorban éppen működőképességének köszönhető az, hogy a bíborosi kollégium a kora újkorban a nyugat-európai világi vezetőtestületek (városi szenátusok, uralkodói kormánytanácsok) prototípusává vált.⁹⁹

Az imént idézett adatok sora határozottan arról tanúskodik, hogy a 16. század sorozatos kúriai reformjai ellenére a helyi és itáliai szempontok – ha olykor változó mértékben is – messzemenően előnyt élveztek a bíborosi kollégium rekrutációjában. A világi államokban élő társaikénál korlátozottabb lehetőségekkel rendelkező arisztokrácia igényeit messzemenően ki kellett elégíteni: érdemi vagyonszerzési lehetőséget számukra csak a család bíboros tagja biztosíthatott. A patrónus–kliens rendszer belső logikájának megfelelően a szélesebb kúriai egyházi eliten belül a hivatali ranglétra mobilitását biztosítani kellett, hogy a finansziális szempontokat, valamint a nemesség soraiba áramló, feltörekvő polgári rétegek, az újabb és újabb pápai családok külön érdekeit – még ha ez utóbbiak a társadalmi mobilitás megszűntével a 17. század második felétől lassan vissza is szorultak – ismételten már ne is említsük. A bíborosi kinevezéseknél mindenekelőtt a belső szükségleteket kellett kielégíteni, külső tényezők csak ezután játszhattak szerepet. Az egyes államok ajánlására, kívánságára, külpolitikai

⁹⁴ WEBER, *Senatus Divinus*, 102–108. A *Rota* auditorai közül a 15. században 5-en (25%), a 16. században 23-an (24%), a 17. században 27-en (33%), a 18. században 36-an (40%), a 19. században pedig 27-en (44%) kerültek be a bíborosi kollégiumba; hatan pedig pápák is lettek: VIII. Kelemen, XV. Gergely, X. Ince, VIII. Sándor és XIII. Kelemen. ALESSANDRO GNAVI, *Carriere e Curia Romana: L'uditorato di Rota (1472–1870)*, Mélanges... Italie et Méditerranée 106 (1994) 161–202, 179–180.

⁹⁵ A mondott időszakban összesen 112-en, a pápák között találjuk V. Pált és VIII. Orbánt is. WEBER, *Senatus Divinus*, 326–327 és 210–211.

⁹⁶ WEBER, *Senatus Divinus*, 199. Egy 1659-ből fennmaradt kimutatás szerint a kamarai kincstáros állása 56.000, a kamarai auditoré ugyanennyi, a klerikusie még mindig 42.000 volt. Az árak a század második felében jelentősen megemelkedtek (minderre részletesen *ibid.*, 182–202).

⁹⁷ WEBER, *Senatus Divinus*, 123–124 és 134.

⁹⁸ WEBER, *Senatus Divinus*, 36–43, 74–75, 80–82. Harmincan özvegyként nyerték el a bíbort. *ibid.*, 82–86.

⁹⁹ WEBER, *Senatus Divinus*, 116–126, 280–302.

szempontok alapján kreált kardinálisok a fennmaradó részt tölthették ki (a nem olaszoknak a bíborosi kollégiumba való bekerülésének szerzteágazó problematikájáról külön és részletesen szó lesz).

A római hierarchiában a bíborosokat rangban a szorosabban vett pápai háztartás (*Famiglia Pontificia*) és a pápai kápolna (*Capella Pontificia*) tagjai követték, vagyis mindazok a klerikusok és világiak, akik a protokoll által meghatározott funkcióval rendelkeztek a pápai rezidencián. Az Apostoli Palota (*Palazzo Apostolico*) prelátusai, személyesen szolgálták a pápát és emellett részt vettek a különféle kongregációk munkájában is. Így a főudvarmester (1626 előtt *maestro di casa*), a főkamrás, őszentsége számlavizsgálója, a palotamester, a pápa személyes teológusa, aki hagyományosan mindig dominikánus volt. Az udvari protokollban mögöttük álltak – kivéve ha bíborost bíztak meg a feladattal – a valódi titkos kamarások, gyakran tényleges kormányzati szerepkörrel, mint a különféle pápai titkárok, azután a pápai főalamizsnás, a pápai Kancellária felügyelője, a pohárnok, a pápai ruhatár őre, a sekrestyés, és a pápai zarándokház igazgatója (a 17. században csak ez utóbbi volt világi) stb.¹⁰⁰ Valamint még az egyéb kúriai hivatalok mintegy ötven vezető tisztségviselője, de ők nem voltak részei a szűkebb pápai udvartartásnak, mint ahogy a szerzetesrendek előjárói, vidéki kormányzók, vicelegátusok, püspökök és nagyobb egyházi javadalmasok sem. Csupán a kamarások alsóbb osztályához tartozott, s a régi római nemesi családokat reprezentálta (kardot és kabátot viselve) a pápai paloták főszállásmestere, az istállómester, a főpostamester, az „aranyrózsák viselője”, a svájci gárda parancsnoka, és a pápai nemesi gárda tisztjei. Közülük többen a pápa rokonai voltak. Mindezen tisztségviselőket még számos kisebb (titkárok, abbreviátorok, glosszátorok, korrektorok, computisták, bullátorok stb.) egészítette ki. A tényleges feladattal járó hivatalokat főként szintén klerikusok töltötték be.¹⁰¹ Az egyházi rendet és az igencsak korlátozott világi érvényesülési lehetőségekkel rendelkező nemességet – a társadalmi és nem feltétlenül a vagyoni hierarchiában – a polgári felső és középréteg: nagykereskedők, bankárok, jegyzők, ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek stb. követték. A római társadalom legszélesebb rétegét természetesen a kézművesek és kiskereskedők, valamint vidéken még a föld és szőlőművesek képezték. A helyi önkormányzatok mind Rómában, mind az egyéb városokban csak minimális hatáskörrel és önállósággal rendelkeztek.¹⁰²

Az Egyházi Állam népessége 1,7–1,8 millió (Itáliáé ekkor 13,3 millió), gyakorlatilag nem változik a 17. században. Róma 120.000 főnyi lakossága (24.000–28.000 háztartás) szintén változatlan VIII. Orbán idején. Ezt a számot a század eleji szaporodásban a város már korábban elérte (a századfordulón a refeudalizáció következtében erőteljes bevándorlás indult meg a latifundiumokról, de inkább romló, mintsem javuló életkörülmények közé). Az 1656-os pestisjárvány 10%-os vesztesége miatt gyakorlati növekedésről a század második felében sem beszélhetünk, 1680-ban hozzávetőleg ugyanennyi főből és háztartásból állt a római populáció, mint fél évszázaddal korábban.¹⁰³ Jelentős volt emellett a hosszabb-

¹⁰⁰ A pápai titkos kamarások tábora a tényleges feladatokat ellátóknál (*camerieri segreti partecipanti*) jóval népesebb volt. cf. FILIPPO FREZZA, *Dei Camerari segreti e d'Onore del Summo Pontefice memorie storiche*, Roma 1884 (egyéb feladataikra, sajátos öltözékükre: 23–25).

¹⁰¹ JUDITH A. HOOK, *Urban VIII. Die Paradoxie der geistlichen Monarchie*, Europas Fürstenhöfe 1400–1800 (hrsg. v. A.G. Dickens), Graz–Wien–Köln 1978, 213–231, 213–214; RAFFAELE BELVEDERE, *La vita della Curia Romana ai primi del '600*, Studi Romani 6 (1958) 534–546. A pápák hivatali tevékenységet nem végző közvetlen környezete (*maggiordomo, maestro di Camera, maestro di Casa, maestro del Sacro Ospizio, maestro del Sacro Palazzo, prefetto delle ceremonie pontificie, sagrista del papa, famigliari, archiatri pontifici*) nem képezte újabb kutatások tárgyát. A korabeli és főként 18. századi leírások alapján számos adatuk megtalálható: GAETANO MORONI, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica I–CIII*, Venezia, 1840–1861, *passim* [Indici I–VI, Venezia 1878–1879]. Kivételt képez az udvari teológus/prédikátor: MAURO DA LEONESSA, *Il Predicatore Apotolico. Note storiche*, Isola del Liri 1929, a 17. századra 62s. A Szent Palota (szintén mindig domonkos) magisztereinek, valamint prefektusainak archontológiája: WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 170–171. A pápai udvar beható analízise 1621–1623-ból: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 335–497.

¹⁰² A társadalom legalján a zsidók és a prostituáltak álltak, ez utóbbiak száma VIII. Orbán alatt 1150, 1660 körül visszaszorítják őket, 1740 körül már csak mintegy 100-an vannak. A kérdésre: R. GUAITOLI, *Donna Olimpia protettrice delle prostitute*, Lazio 15 (1979) 187–205.

¹⁰³ Csak összehasonlításképpen néhány egyéb itáliai város népessége: Nápoly 300.000; Messina és Velence 120.000; Palermo 100.000; Bologna 80.000; Ferrara 25.000; Perugia 18.000; az Egyház Állam tartományi fővárosai: Ravenna, Forlì, Cesena, Ancona, Faenza, Viterbo 10.000–12.000. A népességi adatok: *Raum und Bevölkerung in der Weltgeschichte. III: Vom Mittelalter zur Neuzeit*, hrsg. v. ERNST WOLFGANG BUCHHOLZ, Würzburg 1966, *passim*; MARIO ROMANI, *Pellegrini e viaggiatori nell'economia di Roma dal XIV al XVII secolo*, Milano 1948.

rövidebb ideig a városban tartózkodó idegen népesség aránya, ez évente mintegy 30.000 főt tett ki: kereskedők, diplomata, művészek, peregrináló fiatal nemesek. Es mindenekelőtt zarándokok, különösen húsvéti időben, és a 25 évente ismétlődő Szentévekben. A 17. században hihetetlen mennyiség, 500–600.000 *pellegrinus* fordult meg az Örök Városban. A nemek szerinti megoszlás néhány kikötő és egyetemi város kivételével eltérő a nő túlsúly jellemezte korai európai átlagtól: Rómában 100 nőre jutott 150 férfi. Ezt elégségesen magyarázza a Kúria jelenléte, ahol és a kolostorokban, plébániákon 4000–5000 világi és szerzetes pap tartózkodott, valamint 2500–3000 apáca. Az össznépesség 5%-a egyházi volt. Magában a pápai udvarban a nők gyakorlatilag semmilyen szerephez sem jutottak.¹⁰⁴

3.3. PÁPAI ÁLLAMHÁZTARTÁS ÉS NEPOTIZMUS

Ha a középkori pápaság az adminisztráció megújítója volt, a kora újkor nemcsak államigazgatási és diplomáciai téren, hanem a gazdaság irányításában, pénzügyek kezelésében is a modern állam előfutárának tekinthető. Állandó hadserege folyamatos fenntartására ő vetett ki először állandó, közvetlen adót 1543-ban (*sussidio triennale*); a gazdaság fejlődését merkantilista eszközökkel: utak, hidak kikötők építésével, rendszeres karbantartásával, az ipar és kereskedelem fejlesztésével támogatta (Civitavecchia kikötőjének bővítése és modernizálása; a tolfai bányák szisztematikus kiaknázása jó példa minderre). Teherbíró képességét mindennél jobban jelzi, hogy egy számítás szerint 1542–1716 között Róma 19.632.143 scudót fizetett ki segély gyanánt a katolikus hatalmaknak.¹⁰⁵ A pápaság gazdasági ügyeit számos hivatal felügyelte. Ezek jól szervezett bürokráciával, külön könyveléssel, kompetenciakörrel rendelkeztek. A pápai államháztartás bevételeit ugyanakkor a 17. századra a fentebb vázolt gazdasági, társadalmi környezet határozta meg. A mind kedvezőtlenebb tendenciákkal az egyre bonyolultabbá váló adminisztráció egyre nehezebben tudott megbirkózni. A negatívba forduló mérlegben egyedül a *squadron volante* újabb kúriai reformja és szigorú takarékosági programja tudott átmenetileg változtatni a század második felében.

A pápai pénzügyeknek, ami ekkor már elsősorban, de nem kizárólagosan az Egyházi Állam pénzügyeit jelenti, a bevételek és a kiadások szerinti részletes vizsgálata számos vonatkozásban elégségesen megmagyarázza Róma ellenmondásosnak tűnő magatartását mind az európai politikában, mind pedig az egyes államokkal, részegyházakkal való kapcsolattartásban. A középkorral ellentétben a 17. században a világegyszőlő befolyó jövedelmek és az állami bevételek aránya 20:80 az állami bevételek javára. Ez azt is jelentette, hogy a pápa jövedelmeinek háromnegyede ugyanolyan forrásokból származott, mint más európai uralkodók bevételei!¹⁰⁶

¹⁰⁴ Az egyházi és világi elit, különösen az annak magját képező bíborosi bevételekkel összevetve rendkívül tanulságos a szélesebb rétegek jövedelmeinek és a kiadásait meghatározó árviszonyoknak áttekintése. A Rómában belül lakó, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak mintegy 20%-át kitevő szőlőmunkások napibére 14–25 *baiocho* (= *b*) között mozgott, havi 25 munkanappal számolva ez évi 42–72 scudo bevételt jelentett. A római *Campagna* napszámok 1627–1647 között napi 15 *b*-t kerestek. Egy festőmester 1624-ben napi 35 *b*-t, 1632–1634 között 31–40 *b*-t, ez évi 90–120 scudónak felelt meg, 1648-ból tudunk 45–60 *b*-s fizetésről, míg ugyanez egy festősegédnél 20–30 *b* vol, vagyis évi 135–180, illetve 60–90 scudo. Egy ács 1610-ben 80 *b*-t, egy bádogos 40 *b*-t vagyis évi 240, illetve 120 scudót, 1658-ban egy kőfaragómester 45 *b*-t, segédje 25 *b*-t, azaz évi 135, illetve 75 scudót vihetett haza. Ha megnézzük az értelmiségi fizetések alakulását, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy egy orvos 1610-ben 136 scudót, egy betegápoló 9 scudót kapott, valamint természetbeni szolgáltatásokat. A *Banco di Santo Spirito*nál egy számviteli alkalmazott (*computista*) 1619-ben 200 scudót, 1658-ban 400 scudót keresett, viszont természetbeni juttatást nem. Egy alpénztáros 1619-ben 80 scudót, 1658-ban 120 scudót, valamint 120 scudo értékben természetbeni juttatásokat nyert (például a *Santo Spirito* kórház kommandánsának kamarásainak természeti juttatásai – főleg élelmiszerek – évi 150 scudóra rúgtak. – A fizetéseket felemészítő árviszonyok alakulása a következő volt. Az árak emelkedése 1600–1609 között tetőzött, utána hirtelen esés, majd 1620 után lassú csökkenés figyelhető meg. 1623–1644 között például 1 kg marhahús 8–11 *b*, 1 kg sajt 14–18 *b*, egy tyúk 25–35 *b*, 1 kg kenyér 3,5–4,5 *b*; vagyis egy scudóért lehetett kapni 9–12 kg marhahúst, 5,5–7 kg sajtot, 3–4 tyúkot, 22–28 kg kenyeret; egy dízhintó viszont 500 scudóba került, a Madruzzo-palotát a Vatikán közelében 1608-ban 13.000 scudóért, 1668-ban 14.500 scudóért adták el. A palota bérlése 1630-ban viszonylag kevésbe került, évi 400 scudót tett ki élethossznyi lejáratra. LUTZ, *Rom und Europa*, 113–115.

¹⁰⁵ Az adat megtalálható ARMANDO LONDOLINI, *L'Archivio di Stato di Roma*, Roma 1960, 82.

¹⁰⁶ cf. PO-CHIA HSIA, *The world of catholic renewal*, 99–102; BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 71–73. – A pápai államháztartás történetére az első átfogó kísérlet: CLEMENS BAUER, *Die Epochen der Papstfinanz*, *Historische Zeitschrift* 138 (1928) 457–503; a kutatások historiográfiája és az intézményi struktúra változásaira: PETER PARTNER, *Papal Financial Policy in the*

3.3.1. A pápaság állami bevételei: „biztos és bizonytalan” jövedelmek

Az állami bevételek, az adók, jövedékek, vámok és illetékek megoszlása az Egyházi Állam tartományai között egy 1652-ben készült kimutatás szerint a következő volt: Marche: *cca.* 33 %; Umbria: 12–14 %; a *Patrimonium Petri*, vagyis Észak-Lazio és Sabina, valamint Romagna (Bolognát leszámítva, neki Rómától független, külön gazdálkodása volt): 12–14%; Campagna és Marittima: 4%; Urbino különleges kiváltságai miatt 2%, Róma: *cca.* 33 %, habár sok testület és közösség számos kiváltsággal, mentességgel rendelkezett.¹⁰⁷

Az adók behajtásának sajátos jellemzője volt, hogy míg a korabeli Európa abszolutista fejedelmi törekvései e téren is erőteljes centralizációt és racionalizációt vezettek be és ezt is teljesen az államapparátusra bízta, a pápai államban jelentős maradt az adók, vámok, jövedékek kezelésében a magánbehajtók (*tesoriei*) szerepe, akik ezeket hosszabb-rövidebb időre bérbe vették az állami pénzügyeket igazgató *Camera Apostolicától*. Az úgynevezett *appalto* rendszere az adóbevételek szétaprózódásához vezetett, és tág teret adott a különféle spekulációkra. A *camerlengo*-bíboros (*cardinalis camerarius S.R.E.*) által felügyelt Kamara magának a központi államkasszának (*tesorario* vagy *tesoreria generale*) a kezelését is mindig egy római bankárra bízta (V. Pál a például Ruspoliaknak). A központi államkasszát kezelő bankár tisztsége (*depositario generale*) bizalmi poszt volt, személye pontifikátusonként változott, és nem tévesztendő össze közvetlen felettesével, a *tesoriére generaléval*, aki hivatala vásárolhatósága ellenére szintén bennfentesnek számított.¹⁰⁸

A rendes állami bevételek (*entrate certi*) legnagyobb részét az adók, monopóliumok, vámok, regáliák (*risposte delle tesorerie ed appalti camerari ed altro*) tették ki. Néhány példa ezekre: sóbányászati monopólium (nincs pontos adat); az 1543-tól szedett rendkívüli adó (*sussidio triennale*) kezdetben 300.000 scudo, ezt 1628-ban VIII. Orbán kiegészítette egy úgynevezett *quarto aggiuntóval*; sóadó szintén a Barberini korszakban évi 32.000 scudo; a pápai flotta fenntartására fizetett adó, a 17. század végén 100.000 scudo körül alakult, katonai és védelmi költségek címen szedett különféle adók évi *cca.* 17.000 scudo körül jártak; továbbá az 1553-tól szedett húsadó, 1586-tól boradó, a 17. század elejétől dohányadó, stb. Mindezeket az adókat VIII. Orbán – bár már elég magasak voltak – tovább növelte, újjal egészítette ki, kiérdemelve ezzel az adópápa (*papa gabelle*) gúnynevet.¹⁰⁹ A különféle vámbevételek 1640 körül 420.000 scudo körül alakultak. Mindehhez járultak még a földbérletek (*censi e feudì*), az exportengedélyek (*tratte*), illetve a bíróságok által kiszabott pénzbüntetések (*malefizi*) pár tízezres, illetve pár ezres tételei. A rendes

Renaissance and Counter-Reformation, Past and Present 88 (1980) 17–62, 20–22; és még ANDREA GRADI, *La fiscalità pontificia tra medioevo ed età moderna*, Società e Storia 33 (1986) 509–557.

¹⁰⁷ LUTZ, *Rom und Europa*, 120.

¹⁰⁸ A teljes pápai pénzügyi szervezet diagrammja: PARTNER, *Papal Financial Policy*, 19; REINHARD, *Reformpapsttum zwischen Renaissance und Barock*, 785. A Kamara vezető, döntéshozatali joggal rendelkező személyzete a következő volt: a kamarai klerikusok testülete (*cherici di Camera*) V. Sixtus óta 12 főből állott, ők írták alá és bocsátották ki a Kamara nevében és pecsétjével az iratokat; ehhez jött még az úgynevezett *Assistentes* 8 fős csapata: Róma kormányzója (és egyben *vicecamerarius*, az együttesen viselt két poszt a legmagasabb nem bíborosi tiszt volt a Kúriánál); a főszövegben említett *thesaurarius generalis*, majd a Kamara auditora, elnöke (*præses*), ügyvédje (*cameræ et fisci advocatus*), generális-kommisszáriusa, valamint az *advocatus pauperorum* és a *procurator fiscalis generalis*. cf. FELICI, *La reverenda Camera Apostolica*, 1–11. 113–115 és *passim*. A *thesaurarius* és *commissarius generalis*, a kamarai auditorok legújabb pontos archontológiája 1627–1629-től: WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 166–167 és 174. – Míg 1629-ben nem létezett, 1644-re vélhetően a hatékonyabb döntéshozatal elősegítésére már megjelenik az úgynevezett *Cameraris Congregatio*, prefektusa ekkor a bíborosnepos, tagjai közül hárman a Kamara munkatársai (a kincstartó, az ügyvéd és a generális-kommisszárius), valamint az Apostoli Palota prefektusa és a *Consulta* titkára. A későbbiekben a bíborosnepos eltűnik, az üléseket a kincstartó vezeti, és mindig jelen van a Kamarától egy-egy *computista*. cf. CHRISTOPH WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 191, 221 és *passim*. – A tényleges pénzforgalom lebonyolítására, technikáira REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 3–5; illetve még ERMANNON PONTI monográfiáját: *Il Banco di S. Spirito e la sua funzione economica in Roma papale (1605–1870)*, Roma 1951, különösen 61–65; a római pénzforgalom korabeli jellemzőinek egy nem túl mélyenszántó újabb áttekintése: RENATA AGO, *Politica economica e credito nell Roma del Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 243–261 (a szerző egy nagyobb munkájának: *Economia barocca. Mercato e Istituzioni nella Roma del Seicento*, Roma 1998 összefoglalása).

¹⁰⁹ Például a *gabella del macinato*, egy újabb speciális húsadó 1630 körül 100–150.000 scudót, 1643-ban *cca.* 350.000 scudót hozott a konyhára. LUTZ, *Rom und Europa*, 122–124.

állami bevételek a 17. század második felében rendre **2–2.3 millió** scudo körül alakultak, s vélhetően a század első felében is ilyen nagyságrenddel kell számolni.¹¹⁰

A szokványos és biztos állami bevételek mellett, amelyek elégtelenek lettek volna az államháztartás finanszírozására, illetve az államadósság kamatainak fedezésére, jelentős szerepet játszottak az úgynevezett *entrate incerti*, a rendkívüli bevételek, amelyek különleges rendszere átmenetet képez az állami és tisztán egyházi bevételek között (valamennyire ide sorolhatók már az említett *malefizi* is, amennyiben a bírságok mennyisége évről évre változott, és nemcsak Róma kormányzójának¹¹¹ vagy a Kamara auditorának, hanem a bíborosvikárius törvényszéke¹¹² által kiszabott büntetéseket is beszámították). A voltaképpen hosszabb távon az eladósodás mértékét növelő, és a közpénzek improduktív elaprózásának tekinthető rendkívüli bevételek két fő fajtája a kötvények (*monti*) kibocsátása és a kúriai hivatalok kiárusítása volt.

A *monték*, e kezdetleges államkötvények hosszú lejáratú hitel gyanánt szolgáltak, a *luoghi* (amiket ma már részvényeknek mondanánk), árai rendszerint 50–100 scudo között mozogtak. Az első *montét* VII. Kelemen (1523–1534) bocsátotta ki 1526 végén. A Magyarországnak nyújtandó törökelleni segély fedezésére 200.000 scudo értékben adott ki 100-as címletű részvényeket (tehát 2000 darabot) a római kikötővám terhére, 10% évi garantált hozamra. Az újabb és újabb kötvénykibocsátások a 16. század közepén már csak 7.5%, a századfordulón pedig 5% éves hozamot garantáltak. E részvények örökölhetőek voltak (*monti non vacabili*). A *monti vacabili*, amelyek tulajdonosuk halála esetén a *Camera Apostolicára* szálltak, csak a 17. században jelentek meg, és a nagyobb rizikó miatt 3–4%-kal magasabb hozamot adtak, mint az örökíthető változat. Gyakorlatilag szinte minden pápai adó, vám, illeték bevételi formára bocsátottak ki *montét*, de ez VIII. Orbántól már csak pápai bulla formájában volt lehetséges, és a század folyamán a hozamok is folyamatosan csökkentek. 1635-ben minden örökíthető kötvény haszna 4.5%-ra, a század második felében pedig a gazdaság stagnálásával párhuzamosan és a takarékosági intézkedéseknek köszönhetően 4, majd 1684–1685-ben 3%-ra, a nem örökíthetőké pedig 7–8, majd 6%-ra esett vissza. A *monték* száma VIII. Orbán alatt 33 (ebből 23 *non vacabili*), más adatok szerint 38 volt, és a Barberini-pápa új kötvényeket is létesített. Az éves *monte*-bevétel átlagát a források (és így a szakirodalom) sem említ. A részvénykibocsátások, a kereslet-kínálat függvényében a *monték* valódi értéke rendkívül változó volt, s általában csak egyszeri nagyobb bevételt eredményeztek a pápai kincstár számára, mint például a VIII. Orbán által a castrói háború fedezésére 3 millió scudo értékben létesített „államkincstárjegy”. Mindenesetre egyedül a *monte*-kibocsátásokból a Kúria 1542–1716 között 20 millió aranyscudo tőkeértéket képviselő és „osztalék”-fizetést igénylő államadósságot halmozott fel. Ez az összeg – tekintve az utódok takarékosági intézkedéseit – vélhetően már VIII. Orbán pontifikátusának végére összeállt.¹¹³

¹¹⁰ Egzaktnak tekinthető kamarai kimutatások tudniillik csak a század második feléből állnak rendelkezésre. Ezek feldolgozása: GEORG LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX bis Alexander VIII. (1667–1691)*, RQ 74 (1979) 32–90. Az állami bevételekre: 49–51; illetve GRISAR, *Päpstliche Finanzen*, 230–232. – A Barberini korszakkal ellentétben a Borghese-pontifikátus forrásadottságai szintén jönnek tekinthető, REINHARD ugyanakkor a rendes bevételeket mindössze 182.000 scudóban jelöli meg, az éves összebevételeket pedig 386.000 scudóban. Az óriási eltérés arra vezethető vissza, hogy egyrészt – amint maga REINHARD is elismeri – nem sikerült az összes bevételt számszerűen feltárnia, amit V. Pál monumentális építkezéseire, stb. fordított ennél jóval nagyobb kiadások is bizonyítanak, másrészt – úgy tűnik –, hogy REINHARD csak a nettó és szabadon felhasználható, az adósságtörlesztés stb. levonása utáni bevételekkel számol. cf. *Papstfinanz und Nepotismus*, 6 és 23.

¹¹¹ A római pápai közigazgatás vezetője a 17. század elején a kúriai hierarchiában közvetlenül a bíborosok után következett. Szerepére NICCOLÒ DEL RE, *Monsignor Governatore di Roma*, Roma 1972; legpontosabb archontológiájuk 1628-tól: WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher*, 169.

¹¹² A bíboros-vikáriusok a pápának, mint Róma püspökének a feladatait látta el, általában a legközvetlenebb pápai bizalmasok közül kerültek ki. Archontológiájuk: ANNIBALE ILARI, *I Cardinali Vicari. Cronologia bibliografica*, Roma 1962; hivataluk működéséről: CHRISTOPH WEBER, *Der Vicegerente des Vikariates von Rom im 17. Jahrhundert und seine „größte Plage“*. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte der Kurie, ZSSRG Kan. Abt. 80 (1994) 301–354; NICCOLÒ DEL RE, *Il Vicegerente del Vicariato dei Roma*, Roma 1976; újabb archontológiájuk pedig: WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher*, 175.

¹¹³ A *monti*król részletesebben: ARMANDO LODOLINI, *I „Monti Camerali” nel sistema della finanza pontificia*, Archivi Storici delle Aziende di Credito II, Roma 1956, 263–278; [IDEM], *Le finanze pontificie e i „Monti”*, Rassegna Storica del Risorgimento 46 (1957), 421–428; valamint PARTNER, *Papal Financial Policy*, 23–31. – A két, sajátos hitelfelvételi gyakorlat: a *monte*-kibocsátás és a rövidesen ismertetése kerülő a hivatal-kiárusítás mellett nincsenek adatok arra nézve, hogy történt-e direkt készpénz felvétel az európai pénzpiacon. Az V. Pál alatt a velencei háború költségeire Genovából 75%-os (!) kamatra felvett hitelek ennek az útnak a járhatatlanságát bizonyították. A Barberinik uralomra jutásakor ugyan volt szó arról, hogy szintén genovai bankoktól vegyenek fel 2 millió scudót, rendkívül kedvező, 2%-os kamatra, de az irreálisnak tűnő elképzelés végül nem valósult meg. REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 13–14; LUTZ, *Rom und Europa*, 134.

A korban az Apostoli Kamara kompetenciája jószerével ki is merült a rendes állami bevételek kezelésében és a *monték* kibocsátásában, ezek mellett néhány adó jellegű és leginkább már csak az Egyházi Állam területéről behajtható egyházi jövedelmek (az alább említendő, úgynevezett pápai tized, a *spogli* és a 12 itáliai kongregáció befizetései) folytak be hozzá. Számadáskönyveiben mindazonáltal a Szentszék összes bevételét (és kiadását) regisztrálták, tehát azokat is, amelyek már a másik fő finanszírozás, a 17. század elejére a Quirinálon felépített monumentális palotába költöző *Dataria Apostolica* alá tartoztak.

A *Dataria*, önálló intézményként a 15. században alakult, eredetileg a különféle pápai kegyek, felmentések (*in foro externo*) adományozására. Két fő vezető tisztségviselője a rendszerint bíborosi rangra emelt *datarius* és a *subdatarius* volt, emellett egy sereg kisebb tisztségviselőt foglalkoztatott. Illetékességi köre az idők során fokozatosan bővült, az Apostoli Kamarának és Kancelláriának mind több feladatát vonta magához.¹¹⁴ Pénzügyi téren alá tartozott a hivatalok eladása, az összes, eddig nem említett egyházi bevétel, a 17. században már beleértve ebbe valamennyi, illetékekkel járó pápai irat díjainak beszedését és egyúttal fogalmazványainak elkészítését. A *Dataria*hoz befutó jövedelmek az úgynevezett *tesoreria segreta*ba, vagy másképpen *borsa particolare*ba kerültek, ennek felügyelője *tesoriere segreto*,¹¹⁵ kezelője pedig szintén a *depositario generale*. Ők kizárólag a bevételek adminisztrálásában voltak illetékesek. A titkos kincstárból eszközölt fizetések kizárólag közvetlen pápai utasításra történtek.¹¹⁶

A hivataleladásoknak, az *entrate incertine* a *monték* melletti másik fő összetevőjének, bár nagyságrendileg jóval kisebb, ugyanakkor szélesebb körű társadalmi hatással járó, az egyéb európai monarchiákban sem ismeretlen eljárása római eredetű, mértéke is itt volt a legnagyobb.¹¹⁷ A gyakorlat 1400 körül kezdett elterjedni, és a 15. század második felében öltött nagyobb méreteket. IV. Sixtus (1471–1484) alatt a túlnyomóan világi jellegű és áruba bocsátott kúriai hivatalok száma 300-ról 650 körülire növekedett, a szám II. Gyula alatt már 996, X. Leó (1513–1521) alatt 2230 körül alakult. 1551-ben 2590, egy évtized múltán pedig 3640 hivatalt árusítottak ki mintegy 3,5 millió aranyscudo értékben. Természetesen e gyarapodást nem adminisztratív szükségletek, hanem fiskális megfontolások ösztönözték, a hivatalok jelentős hányada csupán fiktív volt. 1561-ben 3460 tisztség közül legfeljebb 800 ha valódi volt, 2840 nem töltött be valódi funkciót. Például a *Cancellaria Apostolica*n 104 *collettori del piombo* a bullák pecsételésére, vagy a 612 *portionari della ripa* az Egyházi Állam kikötőinek felügyeletére teljesen felesleges is lett volna. Bizonyos tisztségek már nevükben is csupán titulárisak voltak, mint például az 5 pápai lovagrend 2000

¹¹⁴ A *Dataria*, illetve a *datarius* neve a kérvények (*supplicationes*) dátummal való ellátásának feladatára vezethető vissza (*datam ponens, qui datam ponit*). Korszakunkban már .ó az *oculus papæ* vagy *organum mentis et vocis papæ*, heti rendszeres audienciáin csak a legfontosabb ügyeket referálja a pápának, a kérvényeket elfogadó (*concessum ut petitur*) vagy elutasító döntések nagy részét ő hozza meg. Beosztott tisztségviselői a *Dataria* egyes, alább ismertetendő feladatait felügyelték. A *prefetto dell'uffizio per obitum* az üresedésben lévő nem konzisztoriális javadalmak ügyeivel foglalkozott; a *prefetto del concessum* a házassági diszpenzációk előkészítésével, a *prefetto v. amministratore delle componende* a hivataleladásokkal és az úgynevezett kompozíciók (lásd alább) kezelésével; a *prefetto delle date* a beérkezett kérvények datálásával (*parva data*, nem tévesztendő össze az úgynevezett *grande data*val, ami az iratnak a *datarius* elé kerülését jelzi). Őket a döntés-előkészítő revizorok követték: a *revisore delle matrimoniali* a házassági diszpenzációs kérvények, a *primo* és *secondo revisore delle suppliche*, a javadalmakkal, penziókkal kapcsolatos szupplikációkat ellenőrizték első fokon alaki és tartalmi szempontból (ez utóbbiak a kérvényt C = *Componenda* és nevük kezdőbetűjével látták el). Az *ufficiale del missis (tassatore)* gondoskodott a kérvények regisztrálásáról, az általa meghatározott mértékben fizetendő taxák szerint beosztva őket. A hivatali rangsorban ezután következtek a *sottodatario* és a *prefetto del obitum* helyettesei (*sostituti*), az illetékfizetéseket ellenőrző *revisore dei conti*, majd a kimenő iratok (brévék és bullák) fogalmazványát elkészítő *ufficiale dei brevi* és *spedizioneri apostolici* (továbbá a *scrittore delle bolle in via segreta*, de ez utóbbi külön poszt talán még nem létezik a 17. században), valamint a szupplikációkat őrző *custode delle suppliche*. Mindezek természetesen csak a fontosabb hivatalok voltak. cf. THOMAS FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527)* (BDHIR 63), Tübingen 1986, 97–100; ERNST PRITZ, *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie im Pontifikat Papst Calixts III.* (BDHIR 42), Tübingen 1972, 33–94; RE, *La Curia Romana*, 443–454; és STORTI alább idézendő munkáját; a *datariusok* archontológiája 1627-től: WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 168.

¹¹⁵ Személye a Borghese korszakban (s talán később is) megegyezik az előző jegyzetben említett *prefetto delle componende*val.

¹¹⁶ A *Dataria* bővülő kompetencia-körére, hivatali struktúrájára: NICOLA STORTI, *La storia e il diritto della Dataria Apostolica dalla origine ai nostri giorni* (Contributi alla Storia del Diritto Canonico. Nuova Serie di Studi Storico-giuridici 2), Napoli 1968, különösen 1–9, 175–226; a hivatal pápai pénzügyekben vitt szerepére számos részadattal: FELICE LITVA, *L'attività finanziaria della Dataria durante il periodo Tridentino*, AHP 5 (1967) 79–174. – A *Dataria* hivatali szerkezetéről a pápai iratkiadás bonyolult mechanizmusának ismertetésekor a következő fejezetben részletesebben is szó esik még.

¹¹⁷ Az általános európai gyakorlatra: *Ämterhandel im Spätmittelalter und im 16. Jahrhundert. Referate eines internationalen Colloquiums in Berlin vom 1. bis 3. Mai 1980*, hrsg. v. ILJA MIECK, Berlin 1984.

tagjái. Az 1560-ban alapított Pius-rend 535 tagja 500 később 530–560 scudo befizetése ellenében viselhetette a Pius-lovag címet. A hivatalrusítás rövid és középtávú adósságfelvételnek számított, ami a hitelezőktől viszonylag magas összeg kiadását követelte meg. A legkisebb tisztség sem került 500 scudónál kevesebbe, a vezető és tényleges funkcióval, hatalommal járó hivatalok pedig 50.000 scudo felett mozogtak.¹¹⁸

Az eladott hivatalok három osztályba sorolhatók. **1.** Az első kategória az a mintegy ötven tisztség, amelyek viselőiként csak a megfelelő származású, rangú és a szükséges kapcsolati tőkével rendelkező személyek jöhettek számításba. Ezeknek az állásoknak a birtokosai a Kúria vezető prelátusai közé kerültek, tényleges joghatósággal, adminisztratív hatáskörrel, sőt a legfontosabbak (a Kamarától a *tesoriere generale*, az *auditore generale*, vagy a *reggente della Cancelleria*) biztosan, de például – mint már említettük – a *Rota*-auditorok, a kamarai klerikusok közül is számosan számíthattak a bíborosi kalap elnyerésére. **2.** E „csúcstisztségviselő” mögött a második osztály a beosztott, még mindig tényleges feladatkört betöltő, és megfelelő képzettséget igénylő (például doktori fokozatot) hivatalnokréteg képezte. **3.** A csupán fiktív hivatalviselők hatalmas tömege.¹¹⁹

Az áruba bocsátott hivatalok alapértelmezésben *uffizi vacabilik* voltak, vagyis birtokosa halála után visszaszálltak a Szentszékre és újra eladhatták őket. A hivatal megvásárlói, akik idővel mind a 3. mind a 2. kategóriában érdekképviseleti testületeket, úgynevezett kollégiumokat hoztak létre, a befizetett összeg arányában részesültek annak a pápai intézménynek a bevételeiből, ahová állásuk tartozott. Mivel az eladott hivatalok számának óriási növekedése nyomán ezek a *taxa* és illeték jövedelmek nem fedezték a tisztviselőknek járó juttatásokat, a hiányzó összeget más (adó vám, stb.) bevételekből kellett átcsoportosítani, jelentősen megcsapolva ezzel a rendes pápai bevételeket.¹²⁰ Idővel már a 16. században létrejöttek az *uffizi non vacabilik* is, lévén, hogy a fiktív tisztségeket jogi személyek, egyházi testületek is vásárolták, továbbá mivel csupán 62 éves korig lehetett viselni őket, bizonyos hivatalok esetében (a vásárlási összeg 10%-ért) a még élő tulajdonos engedélyt szerezhetett továbbadásukra, illetve átörökítésükre. Így némely esetben egy hivatal generációkon keresztül egy család kezében maradhatott.¹²¹

A pápai államháztartásnak csak abban az esetben volt kifizetődő a hivatal-kiadás, ha egy tisztség időtartama nem haladta meg a 15 évet, egyébként a befektetett tőke után fizetett magas, évi 10–12%-os járadék fizetésére fordított kiadások már nem lettek volna egyensúlyban a tisztség eladásából szerzett bevétellel (és az annak befektetéséből szerzett időközbeni haszonnal). A hosszú távú ráfizetés veszélyét, ami magába kódolta a rendszer összeomlását, három módon igyekeztek elhárítani. Először is a fiktív hivatalok és a vásárolható címek hihetetlen mértékű növelésével. Az így szerzett készpénzből ugyanis eleget lehetett tenni a kurrens kifizetési kötelezettségeknek is. Ez a lehetőség azonban behatárolt volt, és gyakorlatilag már a 16. században kimerítették, a tisztségek számát nem lehetett korlátlanul emelni, hiszen a kereslet véges volt. A másik megoldás, amit az érdekvédelmi kollégiumok érthető ellenállása miatt csak a 17. század második felének pénzügyi reformja keretében tudtak keresztül vinni, a fizetendő éves jövedelem csökkentése volt, mégpedig a felére. A harmadik, és ez VIII. Orbán pontifikátusa alatt vett meredek fordulatot, az 1. és 2. osztályba tartozó, tehát valós, és tényleges befolyást hivatalok árának nagyarányú növelése a belőlük származó jövedelem változatlanul hagyásával; illetve a 3., tehát fiktív tisztségek árának csökkentése a kereslet fenntartására, illetve növelésére.¹²² Némi könnyebbséget jelentett még, hogy V. Sixtustól kezdve, mint azt már láthattuk, a bíborossá, illetve püspökké kinevezett tisztviselőknek le kellett mondaniuk egyéb hivatalaikról, amelyek így újból áruba bocsáthatók voltak.

¹¹⁸ Az eladások gyakorlatának kialakulása, és az idézett adatok számos további részlettel: LITVA, *L'attività finanziaria della Dataria* 131–156; FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 193–198 (az egyes, nemcsak kancelláriai tisztségek, tisztviselői kollégiumi helyek árai: 201–233.); s még I. PIOLA CASELLI, *Aspetti del debito pubblico nello Stato pontificio: gli uffici vacabili*, Annali della Facoltà di Scienze politiche dell'Università di Perugia 1 (1973) 98–170.

¹¹⁹ Hivatalok felosztásának terminusai GIVOANNI BAPTISTA DE LUCA szerint: **1.** *Officia maiora seu prelatitia* **2.** *Officia media* **3.** *Officia minora* (*Tractatus de officiis venalibus vacabilibus Romane Curie*, Roma 1682).

¹²⁰ Az *uffizi vacabilik* tehát erőteljes rizikóval jártak a befektetők részéről, hiszen haláluk esetén a tőke elveszett. A vásárlások mozgatórugója a cím és rang, illetve a kvázi évjáradék mellé némi befolyás szerzése volt.

¹²¹ cf. LITVA, *L'attività finanziaria della Dataria*, loc. cit.

¹²² cf. WOLFGANG REINHARD, *Staatsmacht als Kreditproblem. Zur Struktur und Funktion des frühneuzeitlichen Ämterhandels*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 61 (1974) 289–319 (Ausgewählte Abhandlungen, 151–178).

1629-től kezdve azonban – a nyilvánvaló pénzügyi érdekek ellenére – a püspökök megtarthatták vásárolt hivatalaik és az utánuk járó bevételeket.¹²³

V. Sixtus idején a 3900 eladott és címzetes hivatal legkevesebb 5 millió aranyscudo államadósságnak számító tőkeértéket képviselt, az 1640-es évekre pedig már elérte a 7.4 millió aranyat. A *Dataria* kezelésében álló hivatalkereskedés mellett meg kell még említeni azt a mintegy száz tisztséget, ami a Kancelláriához és a Penitenciáriához tartozott, s amely 0.5 millió aranyscudo, szintén törlesztést igénylő tőkeértéket halmozott fel. Az összesen 7.9 millió adóssággal szemben – becslések szerint – VIII. Orbán pontifikátusa alatt a hivatalok eladásából évente mindössze 160.000 aranyscudo, vagyis durván **200.000–220.000** ezüstscudo folyt be.¹²⁴

3.3.2. A pápaság egyházi bevételei

A pápai bevételek harmadik csoportját a legjelentősebb, állam regáliákon alapuló *entrata certi*, a likviditási problémák kiküszöbölésére létesített, de valójában hosszú távon azokat csak elmélyítő *entrata incerti* mellett a világegyházból származó jövedelmek, illetve a központi egyházkormányzat szolgáltatásaiért fizetett különféle illetékek képezték. Ezek összege szintén évről-évre hullámzó volt, s mint többször mondtuk, jelentős a csökkenés a középkorhoz képest. 1562-ben a *Rota*, a *Pœnitentiaria*, és az egyéb pápai bíróságok átszervezése 200.000 scudo bevételkiesést jelentett, 1537–1570 között az egyházi bevételek 400.000 scudóval csökkentek. A legfontosabbak a 17. század közepéig még mindig a világegyház javadalmaiból befolyó annáták voltak. Maga a kifejezés egy tág gyűjtőfogalom, és a kora újkorban is valójában az úgynevezett *servitium communé* értették rajta. Ezt azok után a javadalmak (a püspökségek és bizonyos apátságok) után fizetettek, amelyek adományozásához, illetve adományozásuk egyházi megerősítéséhez a pápa és a bíborosi konzisztórium együttes jogi aktusa volt szükséges, és amelyeket ezért konzisztóriális javadalmaknak neveztek. A *servitium commune* felerészben a bíborosi kollégiumot, fele részben a pápát illette meg. Óriási problémát jelentett, hogy a középkori kimutatások alapján igyekeztek behajtani őket, igaz, a korban a *servitium* már szinte sehol sem a javadalom egy éves bevételeivel, hanem annak egyharmadával volt egyenlő. (Német viszonylatban pedig a 17. század közepén már csak egy ötödével.) A *servitium*ból származó, csak a pápának járó nettó bevétel 1643-ban a középkorhoz képes elenyésző ugyan, de jóval több mint a század elején, *cca.* 110.000 scudo körül, a század második felében viszont már csak 25–30.000 scudo körül alakult. (A bíborosoknak járó résszel együtt az összeg kétszeresével kell számolni.)¹²⁵

¹²³ A bíborosi kinevezéseknél említettek mellett néhány példa a tisztségek árának alakulására. Kamarai klerikus: 1500 körül 10.000 arany-, 1550 körül 20.000 arany, a 16. század vége és az 1620-as évek eleje között 36.000 aranyscudo (mintegy 45–50.000 ezüst, a váltási kurzustól függően); VIII. Orbán alatt már 42.000 aranyscudo. Kamarai auditor 1500 körül 4000 arany, a század közepére 25.000 aranyscudo, 1585-re 80.000, majd miután ennek bevételeit felére csökkentették, a hivatal ára 54.000 lett, majd 1629 ismét 60.000 scudóra emelkedett, aranyban (*cca.* 78.000 ezüstscudo) (ez utóbbi eljárás lényege, hogy az ár nem a felére csökkent). Fiktív tisztségek: *Secretarii apostolici* a 15. század második fele 2000, 16. század eleje 2600, 1514 már 4300 aranyscudo, 1595 7000, a 17. század közepén 15.000, majd 22.000, de ezüstscudo. *Abreviatori di Parco maggiore*, vagyis a pápai bullák minútánsai: 1514 4500, 1551 5500, 1586 6200, 1629 11.000 aranyscudo. A 101 *scrittore apostolici* tekintve viszont a 16. században 2700-ról lassan 1200 aranyscudóra esett vissza egy állás ellenértéke, s 1646-ban is csak 1800-ba került, tehát némileg ellentétes a tendencia. Az adatok: LUTZ, *Rom und Europa*, 128.

¹²⁴ Összefoglalóan: LUTZ, *Rom und Europa*, 125–130. – Hogy a fent leírtak teljességgel érthetők legyenek. A hivatalárúsítás kúriai motivációja az volt, hogy egyszerre lehetett nagyobb összegű kézpénzhez jutni, amit az *uffizi vacabili* esetén nem kellett egészében sohasem visszafizetni, hanem részletekben törleszteni fizetés címén, ezért volt ideális a maximum 10–15 éves hivatalviselés, mert akkor nem volt ráfizetés. A vásárló fogható nyeresége a kapott rang, befolyás, hosszas hivatalviselés idején még pénznyereség is volt. A vásárló kockázata tehát az idő előtti halál, a Kúriáé a túl hosszú hivatalviselés volt. Nyereséget a pápai államháztartás számára tehát a korlátozott, lehetőleg minél rövidebb idejű hivatalviselés hozott – ezt azonban nem nagyon sikerült szabályozni –, nagyobb összegek felszabadulását a haláleset mellett a bíborosi promóció jelentette, a felszabaduló hivatal tőkéje törlesztés nélkül megmaradt, sőt újra áruba lehetett bocsátani. Az egész rendszer hátulütője ugyanakkor az volt, hogy részint a *non vacabili*, illetve az örökölt, továbbadott hivatalok állandó tőkéje, valamint a le nem járt futamidejű befizetések együttes – és az eladott hivatalok száma miatt egyre nagyobb mértékű – összege után fizetendő évi rendszeres juttatások mértéke már-már elviselhetetlen lett; az éppen felszabaduló hivatalok eladásából befolyó pénzekből e „kamatterheket” nem lehetett finanszírozni, újabb hivatalokat a 17. század elejére már nem lehetett kreálni. Így máshonnan kellett az összeget elvonni. A 17. századra a rendszer már egyértelműen nem jövedelmező, s folyamatosan újratermelőző államadósságot képzett.

¹²⁵ GRISAR, *Päpstliche Finanzen*, 213–215; a konzisztóriális javadalmak pápai „adóztatásának” kérdésére még A. CLERGEAC, *La Curie et les bénéfices consistoriaux. Étude sur les communs et menus services 1300–1600*, Paris 1911.

A *servitiumot* a szorosabban vett annáták követték, amiket a kora újkorban előszeretettel bonifáci annátákként emlegettek. Ezek mindazon kisebb javadalomnak birtokbavétele után (tehát azok után is, amelyeket nem Róma adományozott) fizetendő, féléves jövedelemnek megfelelő illetékek voltak, amelyek éves jövedelme elérte a 24 aranyguldent. Ezek eltörléséről esett szó a XV. század zsinatain és még Trientben is. Megszüntetésükre már V. Márton ígéretet tett, az államokkal kötött konkordátumok korlátozták is érvényesítését. Mértéke folyamatosan csökkent, a 17. században a gazdag spanyol és német apátságok nem valós jövedelmük, sem a régi taxált érték után, hanem csupán a minimális a 24 gulden után fizetik. Teljes eltűnésükre elsősorban nem a Kúria érthető ellenállása miatt nem került sor, hanem mert nem sikerült más, alkalmasabb módot találni annak az egyébként mindenki által és mindenkor elfogadott problémának a megoldására, hogy a részegyházaknak valamilyen formában hozzá kellett járulniuk a kereszténység központjának fenntartásához.¹²⁶

Az annáták mellett az egyházi javadalmakból származó másik nagy jövedelemforrás a *spoliumok* voltak. Vagyis azok az meghatározott részösszegek, amelyek klerikusok, javadalombirtokosok ingó és ingatlan hagyatékából, tehát haláleset alkalmából, illetve hosszabb javadalomüresedés során Rómát illették (kivéve akkor, ha a javadalmas fakultást nyert a szabad végrendelkezésre). Ezek a 14. században még a legfontosabb pápai bevételt képezték, a korra szintén visszaszorultak. A 17. században már csak Itáliában, Spanyolországban és Portugáliában maradt meg néhány pápai *collectoria* a nunciatúrákba betagolva.¹²⁷ A kollektoriák egyébként eredetileg nem a *spoliumok*, hanem az úgynevezett pápai tized begyűjtésére létesültek, amely a klérus középkori kereszties hadjárat adójából alakult ki. Ebből Róma már szinte csak az Egyházi Állam területéről profitált, ahol azt ő maga hajthatta be. A többi országban, ahol létezett, pápai jóváhagyással rendszerint a helyi állami bevételeket gyarapították, azzal a kikötéssel, hogy a török elleni háború és védekezés költségeire kell őket fordítani. Akut veszélyhelyzet esetén a közvetlen pápai behajtás megkísérlése rendszerint már heves felzúdulásokat keltett a helyi klérus körében, Nápolyban és Spanyolországban is. 1642-ben a Szentszéknek a kollektoriák által gyűjtött bevételei nettó 90–100.000 scudóra rúgtak, ennek mintegy ötöde Itáliából folyt be. Ez szintén emelkedést mutat a Borghese-pontifikátushoz képest, ekkor a tiszta bevétel 45.000 scudo volt.

A *spoliához* hasonlóan szintén az Apostoli Kamarához futott be a tizenkét olasz szerzetesi kongregáció által három különböző jogcímen, évi rendszerességgel fizetett mintegy 80.000 scudo.¹²⁸

A világegyház javadalmi után fizetett sajátos adónemek mellett a Szentszék 17. századi egyházi bevételeit a központi egyházkormányzat működése során szedett illetékek tették ki. Ezek egy részét az úgynevezett *compositiones*, a *Dataria* alapfeladatának ellátásából befolyó összegek képezték. A

¹²⁶ Az annátákkal kapcsolatosan meg kell említeni az úgynevezett *quindenniákat* is. Ezeket a 15. századtól kezdve, az egyébként annátákötöles, de más, nagyobbakba inkorporált javadalmak után szedték, hogy az így elveszett annátákat pótolják. Ezen inkorporált javadalmak után nem birtokosváltáskor, hanem 15 évente kellett eme speciális illetéket megfizetni. A középkorban mindemellett még néhány kisebb, különféle jogcímen szedett kúriai jövedelemforrás is létezett. Egy részük bizonyíthatóan megmaradt, más részük eltűnt, illetve nincs adat szedésükre a kora újkorban: *procuraciones* (a pápának, legátusnak, egyes püspököknek valószínűleg Rómát képviselő fizetendő illeték), nincs kifejezett nyoma, már a konstanzi zsinatok kérték eltörlését; *visitationes* (néhány Rómába utazó főpapok fizették, az *ad limina* alkalmából) a korból nincs rá adat; *subsidia caritativa*, a pápák a Szentszék és az egyház sürgető eseteiben az egyes országokra, egyházmegyékre vagy rendekre vetették ki, hasonló a tizedhez, de itt nem jövedelemarányos szolgáltatásról, hanem konkrét összegről volt szó (s a tizedhez hasonlóan a 16. század elején javarészt állami kézbe került), úgy tűnik, hogy a 17. században még létezett ebben a formában (használatának korabeli megváltozására utal, hogy Pázmány úgy tudta, hogy a klérus részéről római útja finanszírozásához veheti igénybe, mindazonáltal – jogfenntartás kíséretében – lemondott róla: *PÖL* II 28–249, n. 715); „*Schutzzinsen*” (az irodalom által csak németül említett „védelmi pénzek”, egyes püspökségek, apátságok fizették a Szentszékhez fűződő különleges viszonyuk fejében) előfordul még a 17. században is, de elhanyagolható; „péterfillérek” (az északi országok: Anglia, Baltikum, Lengyelország fizették, Szent Péter utódai iránti tiszteletük fejében), a reformációval megszűnik, a 17. században már nem létezik. IX. Pius ezen a néven egy teljesen új és más rendszert vezetett be. GRISA, *Päpstliche Finanzen*, 215–217 és 235–236. – Trient annátákkal kapcsolatos vitáira: KLAUS GANZER, *Das Konzil von Trient und die Annaten*, Römische Kurie, Kirchliche Finanzen, I, 215–247, az annáták kora újkori fennmaradásának magyarázata őtöle.

¹²⁷ A *spoliától* némileg különböztek a *fructus non exacti* (azon egyházi javadalmak jövedelme, amit a javadalmas időközbeni halála miatt nem tudott behajtani) és az interkaláris jövedelmek (az üresedésben lévő javadalmak bevételei). GRISAR, *Päpstliche Finanzen*, 217–220.

¹²⁸ Mivel a kollektorok által gyűjtött összeg nagyobb részét már *spoliumok* tették ki, nem hivatalosan ezért *collettori de'spoglinak* nevezték őket, a tizedek külön tételként meg sem jelentek a kamarai számadásokban. A *collectore generale* hivatala a *tesoriere generalénak* volt alá rendelve. REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 7–8; LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX.*, 52–53.

kompozíciókat a lelki privilégiumok, kegyek, búcsúk és feloldozások (irregularitás, szentelési akadályok, javadalomhalmozás alól), engedélyek (házasságérvénytelenítés, szabad végrendelkezés, koadjutoria, egyházi javadalmak penziókkal való megterhelése) elnyeréséért fizették meghatározott kulcs szerint.¹²⁹ Ezeket tehát minden olyan esetben le kellett róni, ha valaki mentességet akart szerezni egy adott egyházi előírás alól.¹³⁰ A kompozíciókból származó bevételeknél is csökkenő tendencia figyelhető meg a középkori állapotokhoz képest. Míg a 16. század közepén 200–300.000 scudo között mozogtak, minthogy az érvényre jutó reformszellem miatt a felmentések száma megcsappant, az utánuk szedett összeg is mintegy a felére csökkent. 1640 körül már csupán 80.000–140.000 scudóval lehet számolni, s ez az adat vélhetően az egész századra érvényes. Vagyis a Barberini- korszak sem hoz jelentős növekedést, illetve ez a szám a későbbi pápák alatt sem csökken.¹³¹

A kompozíciók után végül a legkülönbözőbb pápai iratok kiállításáért szedett taxákat kell megemlíteni. A 17. században keveset hoznak a pápáknak, jóllehet számuk és mértékük állandóan növekedett. A mind az egyházi, mind a világi jellegű pápai iratok expedálása, kiváltképpen a bulláké, egy rendkívül összetett és bonyolult bürokratikus folyamat volt, minden egyes fázis elvégzéséért (külön a kiállításért, a fogalmazvány elkészítéséért, a hitelesítésért, a regisztrációért) meghatározott összeget kellett fizetni.¹³² A konzisztoriális javadalmak betöltésénél ezen felül az éves jövedelem 3,5%-át is megkapták a hivatalnokok (*servitia minuta*), emellett külön illeték járt az ügymenetet lebonyolító sollicitátoroknak, ágenseknek, sőt a konzisztóriumon közreműködő bíborosoknak is (*propina*). IV. Sixtus alatt a bulla- és regisztrumtaxák még 30.000 scudóra rúgtak, V. Sixtusnál már csak 10.000-re. X. Ince pontifikátusának első éveiben már csak elenyésző mennyiségben hoztak tiszta bevételt.¹³³

Ez az adat azonban, a közölt nettó egyházi bevételekével együtt némileg megtévesztő. Ugyanis számos egyházi bevétel meg sem jelent a *Dataria*, illetve részben az Apostoli Kamara kimutatásaiban, hanem azokat közvetlenül a tisztviselők fizetésére, névleges, vagy valódi vásárolt hivataluk ellenértékének fedezésére fordították. Leginkább a taxa- és annátabevételeknél figyelhető ez meg, a fizetésüket innen húzó hivatalnokok külön érdekvédelmi, úgynevezett annalista kollégiumokat alkotva igyekeztek járandóságukat biztosítani. A 17. század első felében is állandó, a nemzeti egyházakkal folytatott annáta- és illetékfizetési viták, a Kúria és tisztviselőinek olykor kérlelhetetlen magatartásának hátterében részben ez áll. Másrészt a már amúgy is magas állami adók növelésének korlátozott volta miatt a Borghese és Barberini korszakban éppen a középkorhoz képes visszaesett egyházi bevételek terén látták az egyetlen lehetőséget az államháztartási hiány fedezésére, s tornázták fel csak a könyvelésekben megjelenő egyházi bevételeket (ahogy a fennmaradt kimutatások összegzik őket, külön megemlítve az ólompecsétes bullák díjait: *spogli, fruttato della Dataria: composizioni, le vacanze e spedizioni e frutto del piombo*) **0,5–0,6 millió** scudóra. A század második felének egyik leglényegesebb változtatása éppen az, hogy nagyjából megszüntették az egyházi jövedelmeknek ezt a leköttöttségét és szigorúbb behajtását, aminek következményeként már csak évi átlag **300.000** scudóval lehet számolni. Egyúttal csökkent az illetékeknek közvetlenül a tisztviselők zsebébe történő vándorlása is.¹³⁴

A pápaság 17. századi összbevételei (állami, hivataleladásokból, *monte*-ből származó, és egyházi együttesen) a fenti adatok alapján **2,3–2,8 millió** scudo között alakultak, összességében tehát alig

¹²⁹ Fontos hangsúlyozni, hogy a *Dataria* által adott és fizetést igénylő felmentések sosem lelki jellegűek. Lelkiismereti téren (*in foro interno*) a *Sacra Pœnitentiaria Apostolica* volt illetékes.

¹³⁰ Lásd STORTI, *La storia e il diritto della Dataria Apostolica*, 1–9.

¹³¹ LITVA, *L'attività finanziaria della Dataria*, 121–130; GRISAR, *Päpstliche Finanzen*, 220–222; REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 6–10.

¹³² De illetéket vetettek ki a levéltári dokumentumok tanulmányozására is, a 16. század végétől ebből nem a *Dataria*, hanem az Apostoli Kamara tett szert évi 11.000 scudóra. Hogy miért a Kamara, az több okkal is magyarázható. Egyrészt hozzá tartozott a szentszéki archívumok felügyelete, másrészt itt vezették az összesítő könyveléseket, harmadrészt hajdani szélesebb kompetenciákra miatt számos kutatásra érdemes irat eredetileg itt volt megtalálható. Kutatásokat nemcsak örökösödési, birtokjogi, hanem fontosabb egyházkormányzati, joghatósági viták eldöntésére is folytattak a 17. században. LUTZ, *Rom und Europa*, 125.

¹³³ GRISAR, *Päpstliche Finanzen*, 236–237.

¹³⁴ LUTZ, *Rom und Europa*, 122–125; [IDEM], *Zur Papstfinanz von Klemens IX*, 53–57.

változtak. Jelentős gyarapodásról a gazdasági fejlődés hiánya miatt nem beszélhetünk.¹³⁵ Annak magyarázatát, hogy a *squadron volante* török elleni, XI. Ince pontifikátusa alatt kiteljesedő, óriási összegeket felemészítő segélyprogramját mégis mi tette lehetővé, nem a bevételek, hanem a pápai kiadások vizsgálata révén kaphatjuk meg.

3.3.3. A pápai állambáztartás kiadásai

A Szentszék költségvetésének kiadási oldala talán még a bevételekénél is kaotikusabb, sok vonatkozásban nehezen számszerűsíthető képet mutat. A probléma lényege, hogy a század közepéig tartotta magát az a teória, hogy a pápa szabadon rendelkezik a Szentszék összes bevételeivel, ezért a szorosabban vett állami kiadások és a pápai magánkiadások rendre összekeveredtek. Az éppen aktuális szükségletek szerint a kamarai *tesoreria generalé*ből éppúgy fordítottak összegeket a nepotizmus költségeire is, mint a *Datarián* található *tesoreria segretá*ból (*borsa particolare*) a diplomáciai képviselőket finanszírozására. A század második felében egyszerűsödik a képlet, az állami és nem állami jellegű kifizetések forrásai világosabban elkülöníthetők. Például az Apostoli Palota államának tekinthető kiadásaira (*spese del Palazzo*) a Kamarától érkezett a fedezet (ez külön tisztviselő, a *depositario del Palazzo* folyósította a *maestro di Casának*, illetve a pápai főudvarmesternek), az egyéb személyes, járulékos költségeket (például alamizsnákat) kizárólag a magánkincstárból fedezték. Sőt ekkor már ennek feleslegét – ha a pápa más célra már nem használta fel – átirányították a központi kasszába. 1672-ben 135.000 scudo került át így a *tesoreria generalé*ba.¹³⁶

A kiadási oldalon főbb vonalakban négy kategória állítható fel. **1.** A szorosabban vett állami kiadások. **2.** Az inkább államnak tekinthető pápai „magánkiadások” **3.** Az államadósság törlesztésének költségei. **4.** A pápai mecenatúrára, építkezésekre, a különféle külföldre juttatott segélyekre fordított összegek; valamint a pápai nepotizmus, amelynek sajátos és bonyolult jelensége messze túlmutat a szűkebb financiai kereteken.

A szorosabban vett állami kiadások közé, miként más európai országok esetében, a hadsereg és hajóhadra, a pénzügyi és kormányzati (de nemcsak a civil, hanem az egyházi) adminisztrációra, a diplomáciai képviselőkre fordított összegek tartoznak. Pontos kimutatások a 17. század második feléből állnak rendelkezésre. Ezek szerint a pápai flottára míg 1669-ben 110.000 scudót költöttek, 1678-ban már csak 55.000-ret. A Rómában állomásozó főleg testőrcsapatok, az erődök (Angyalvár, Forte Urbano, Avignon) fenntartása 1669-ben mintegy 200.000-be, 1678-ban 125.000-be került. A pápai mezei csapatok (ezeket vetették be a kandiai háborúban is) 80.000-ról XI. Ince pontifikátusának elején 69.000-re csökken, 1689-ben pedig már csak 55.000 scudo. A vidéki garnizonokban állomásozó csapatok tartása folyamatosan 60.000 körül alakult, de ezeket nem a központi kasszából, hanem a provinciák – alig ismert – kincstáraiból fedezték őket. A flottával együtt a kiadások összesítve az 1650–1660-as években 400.000–470.000 scudo közé, az 1670–80-as évekre 280–300.000 scudo közé tehetőek.¹³⁷

Az államgépezet fenntartására fordított összegek a következőképpen alakultak. Például a tartományok élén álló (vice)legátusok, a városok kormányzói és hivatalnokai (bírák, könyvelők, írnokok, titkárok), svájci gárdistákból álló testőreik eltartása 75–87.000 scudo között alakult. A kúriai és római tisztviselők hivatali és dologi költségeire, a bíróságok, kongregációk, hivatalnok-testületek (közülük első helyen a *Rota* auditorai állnak 6600 scudóval), a kamarai tisztviselők, állandó alkalmazásban álló építészmesterek, a kongregációk titkárai, a vatikáni könyvtár írnokai, a római pénzverde személyzete, a frankfurti pápai könyvrevizor stb. fizetésére átlag 21–24.000 scudo között költöttek. Ez még akkor is neveltségesen alacsony összeg, ha tudjuk, hogy nincs benne a tényleges hivatalt vásárlók járandósága.¹³⁸ Külön fejezetben jelent meg a kamarai auditor és a római kormányzó hivatalának költségvetése, amelyek 1400–2400, illetve 20–24.000 scudo körül alakultak. A diplomáciai képviselők fenntartására átlag 19–20.000 scudót fordítottak. Ez ugyanakkor nem tartalmazza a rendkívüli nunciások, legátusok utazásának alkalmankénti és nagyobb összegeit. A római magisztrátus és városi tisztviselők 4400–4200, a római

¹³⁵ A pontos, nem kerekített adatok táblázatát lásd LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX*, 57.

¹³⁶ Az eljárást ismerteti REINHARD, *Papstfinanz und Nepotizmus*, 2–6; LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX*, 58–60.

¹³⁷ LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX*, 60–64.

¹³⁸ Néhány fontosabb, az egyházkormányzatban résztvevő tisztviselő fizetésének konkrét összegét lásd a következő fejezetben.

vikariátus és bírósága pedig 1500 körüli összegben részesedtek a büdzséből. *Spese incerte* néven (építései, karbantartási munkálatok, ágyúöntés, pénz- és medálverés, etc.) 25–35.000 scudót különítettek el. Osztottak szociális segélyeket is, ez rendre évi 7000 scudo volt. Az esetenként az államigazgatási apparátus működtetéséhez szükséges, vegyes rendeltetésű és felhasználású további összegek *regaglie camerali* néven 26–28.000 scudót emésztettek fel.¹³⁹

Ezek az összegek a 17. század második felében a kiadások lefaragására irányuló törekvések ellenére változatlanul maradtak, ezért joggal feltételezhető, hogy a rosszabb forrásadottságú korábbi időkre nézve is hasonló összegekkel kell számolni. Ezt néhány esetben konkrét adatok is igazolják. A diplomáciai képviselőkre V. Pál alatt 23.000, és VIII. Orbán idejében is 21.000 scudo körüli pénzösszeget fordítottak, a *Rota*-auditorok járandósága 1605-ben is 6600 scudo volt.¹⁴⁰ A rendes állami kiadások megszigorítása a hadsereg és flotta kiadások mellett csak egy esetben hozott még érdemi csökkenést. A kuriális bíborosok províziója az 1670-es évek elején a korábbi évekéhez hasonlóan (V. Pál alatt 54.000) még mindig 62.000-ról 1689-re 22.000-re csökkent, igaz, ekkor már nem kellett fizetni Krisztina svéd királynő ide számított 12.000-re rúgó apanázsát.¹⁴¹

Összesítve a Szentszék állami kiadásait, az 1669-ben még **735.000** scudo XI. Ince pápasága alatt már rendre **545–583.000** körül alakult. A reformok által hozott megtakarítás tehát mintegy **200.000** scudo.¹⁴²

A hivatalos pápai magánkiadásoknál, mivel eleve kisebb költségvetésről van szó, a megtakarítás is kisebb. A pápai udvar még a reneszánsz időkből VIII. Kelemen alatt is megmaradt magasabb költségeit V. Pál idejében lefaragták 131.000 scudóról az 1610-es évek elejére 89.000-re. Elsősorban a barokk udvari reprezentáció kívánalmaira e kiadások VIII. Orbán alatt ismét felszöktek, mintegy 150.000-re. Az 1660-as évek végén még mindig ugyanez a helyzet, s csak XI. Ince pontifikátusára sikerül ezeket 120.000 scudóra mérsékelni. A szorosabban vett pápai udvartartás költségei (*spese di Palazzo*) azonban változatlanok, mindvégig 80–90.000 között alakultak. A megszorító intézkedések egyedül a rendkívüli kiadások, vagyis a *spese diverse* (ünnepségekre, fogadásokra, vendégeknek adott és diplomáciai ajándékokra, festőkre, szobrászokra, zenészekre, stb. fordított kisebb–nagyobb összegek) esetében jártak sikerrel, 60.000-ról olykor 30–31.000-re csökkentve őket. Némileg emelkedik ugyanakkor a pápai alamizsnák összege a Borghesék és Barberinik 100.000-éról mintegy 120.000-ra.¹⁴³

Néhány konkrét példa az udvartartás rendes és rendkívüli kiadásaira 1672-ből: a pápai mosodák 300, a pápai lakosztályok takarítószemélyzete (*scopatori segreti*) 120, az ékszerész 72, a virágkertész 32, a szolgálatszámolyzó 12 scudót kapott évente; a *tesoriero segreto* fizetése évi 750 scudóra rúgott, a vatikáni és quirináli kertekre *cca.* 1700-at költöttek; az ajándék a spanyol követnek, 37.50, a *Rota*-auditoroknak utolsó éves ülésükön 1800, a *Capella Pontificia*, a *cantori di Castel Sant'Angelo*, a pápai testőrség és familiárisok számára húsvét, Szent Péter ünnepe, a pápa koronázásának évfordulója és karácsony alkalmából *cca.* 4825 scudóba került.

Az alamizsnákkal együtt a hivatalos pápai magánkiadások **270.000-ról** mindössze **240.000** re csökkentek. A **30.000** scudo relatíve elhanyagolható összeg.¹⁴⁴

¹³⁹ LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX.*, 64–71.

¹⁴⁰ S vélhetően az ellentétes irányú következtetések sem helytelenek. Az északi jezsuita pápai kollégiumok működtetésére 1605-ből van adat, ez 17.000 scudo volt, talán a későbbiekben is ennyivel kell számolni. Roppant meglepő, hogy a tulajdonképpeni egyházkormányzat, diplomáciai képviselők és a katolikus reform jellegzetes új intézményei milyen kis részét képezték a pápai büdzsének. – A különféle rendfenntartó szervezetek, egységek (*sbirri, bargelli*) költségvetésének növekedését nem annyira a romló közbiztonság, mint a rend iránti nagyobb igény indokolta. (1585-ben pontosan 10.573 scudót fordítottak rájuk, a 17. század közepén már 15–20.000-et, igaz, az összeg már 1605-ben is 14.000 körül volt). cf. REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 2–6.

¹⁴¹ LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX.*, *loc. cit.*

¹⁴² A pontos adatok *ibid.*, 72.

¹⁴³ A pápai alamizsnákkodás szociális szerepéről: MARIO ROSA, *La „scarsella di Nostro Signore”: aspetti della fiscalità spirituale pontificia nell'età moderna*, Società e Storia 10 (1987) 817–845.

¹⁴⁴ Az iménti okoskodás szerint a pápai kápolna zenészei ekkoriban is az 1605-ös 6000 körüli összeget, a számtalan kisebb és kuriózumnak tekinthető állások egyikét betöltő alkalmazott, az apostoli palota óráinak felügyelője 48 scudót kaphatott. Az összes fenti adat LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX.*, *loc. cit.*; REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, *loc. cit.*

A pápai államháztartás hivatalos kiadásainak legnagyobb tételét a *monté*ból és hivataleadásokból felhalmozódott államadósság „kamattörlesztései” tették ki. Az államadósság mértéke, ha 1618-ban még nem is érte el az V. Pál által a segélykérő császári követek előtt hangoztatott 20 millió scudót, már jelentős summára, 15 millióra tehető. A korábban még elviselhető államadósság (emlékezzünk rá, hogy V. Sixtus milyen jelentős tartalékokat tudott felhalmozni az Angyalvárban, bár ez nem jelentette az államadósság megszüntetését, csak szinten tartását)¹⁴⁵ növekedése már VIII. Kelemen alatt elkezdődött részben a török elleni segélypolitika miatt, s felgyorsult a Borghese-korszakban. A kamatszolgáltatás (a *monték* hozama, a vásárolt tisztséget ellátók fizetése, illetve a néveleges hivatalok viselőinek életjáradéka) 1619-ben 830.000 scudót tett ki. Az államadósság mértéke VIII. Orbán pontifikátusa alatt elképesztő mértékben felduzzadt. A *monték* már említett 20 millió aranyscudós, és az eladott hivatalok 7.9 aranyscudós, tehát együttesen mintegy 36 millió ezüstscudós összegét alapul véve a *monték* törlesztése (az ekkor érvényes 4.5%-os, illetve a *monti vacabili* esetében 7–8%-os hozam szerint) évi 1 millió volt, a hivatalok esetében szintén majd ugyanennyi éves kiadással kell számolni.

Mindez azt jelenti, hogy a hivataleadások során felgyülemlett adósságtörlesztés éves összege mintegy ötszöröse volt az eladásokból befolyó 200–220.000 scudónak, s a hozzávetőleg összesen kétmillióscudós törlesztés Szentszék legjobb esetben is csak 2.7 milliós összbevételének több mint kétharmadát felemésztette a Barberini korszak végére!¹⁴⁶ Ha ehhez még hozzávesszük, hogy sok, főleg illetékjövedelem meg sem jelent a könyvelésekben, hanem közvetlenül a vásárolt hivatalok viselőihez vándorolt (ez egyúttal a számszerűen megjelenőknél nagyobb bevételt és kiadást is magába implicál), a kortársak becslése a 40 milliós államadósságra egyáltalán nem tűnik túlzottnak. A kamattörlesztések a század második felében is jelentős summát tettek ki, de a hivatalok után járó fizetések és a *monték* hozadékának fokozatos csökkentése révén (a folyamat már X. Ince alatt megkezdődött,) már csak **1.350.000–1.470.000** scudo között mozogtak, XI. Ince pontifikátusának közepére **1.1 millióra** estek vissza. Vagyis itt az Odescalchi-korszakra mintegy **2–300.000** scudo nyereséggel lehet számolni.¹⁴⁷

3.3.4. A pápai államháztartás összmérlege

A számszerűsíthető kifizetések mindezek alapján a 17. században **2.1–2.7 millió** scudo között alakultak. A bevételi oldal 2.1–2.8 milliós összegével összevetve az államháztartási hiány és többlet ugyanakkor pontifikátusonként (és azon belül gyakran évenként is) más-más képet mutat.¹⁴⁸ Ha összességében meg akarjuk vonni a pápai éves bevételek és kiadások mérlegét, azt kell mondanunk hogy V. Pál pontifikátusa alatt szolid (100–120.000 scudo) államháztartási többlet mutatkozott. A nyereséget igazolja az is, hogy a Borghese-pápa a *tesoro di Castel Sant'Angeló*t 216.000 scudóval tudta gyarapítani. A rövid Ludovisi és nagyon hosszú Barberini korszakban gyakorlatilag nincs nyereség, VIII. Orbán az egyensúlyt csak az egyházi bevételek növelésével tudja úgy ahogy biztosítani, illetve az államadósság hihetetlen növekedésének részbeni magyarázat is itt keresendő, vagyis a hiányt részben hitelekkel pótolták. Pontifikátusa utolsó éveiben a castrói háború kiváltotta teljes pénzügyi összeomlást csak az Angyalvárból kiemelt 800.000 scudóval sikerült elkerülni.

¹⁴⁵ A megszüntetéséről azért nem lehetett szó, még ha a pénzügyi viszonyok lehetővé tették volna is, mert a hitelezők, a *monte*- és hivatalvásárlók elestek volna a törlesztésből származó rendszeres bevételeiktől. Hiába kapták volna vissza a befektetett tőkét, a haszon elmaradt volna, s ez társadalmi feszültséget gerjesztett volna. Mai közgazdasági példával illusztrálva az esetet, az amerikai gazdaság fejlődésének kedvező kilátásai miatt tervbe vették ugyan az államadósság pár év alatti felszámolását, de egyes elemzők máris felhívják a figyelmet arra, hogy az államkötvényeknek és piacuknak megszüntetése számos problémával járhat.

¹⁴⁶ A költségvetésben megjelenő tételek közül számosan már eleve le is voltak kötve a kamatszolgáltatásra. Például a nápolyi kollektoria 25.000-es (de ebből részben közvetlenül a pápai gályák fenntartását is finanszírozták) és Itália egyéb részeinek 15.000-es *spolium*-bevételei, vagy a 12 kongregáció által fizetett 80.000 scudo, vagy az úgymond szabadon felhasználhatóakat is erre alkalmazták – természetesen nemcsak a Barberini-érában. REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 6–7.

¹⁴⁷ A fentiekre JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, LX–LXIX; REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 21–23; LUTZ, *Rom und Europa*, 130–134; GRISAR, *Päpstliche Finanzen*, 205–210 és 237–239; LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX*, 76–79.

¹⁴⁸ A konkrét adatok: LUTZ, *Zur Papstfinanz von Klemens IX*, 80. – Csak a könnyebb érthetőség kedvéért. A megadott értékek a század során keletkezett legnagyobb, illetve legkisebb bevételek és kiadások szélső értékei. Hogy e határokon belül az éves relatív különbség általában hogy alakult, arról a következő bekezdés szól. (Ha egy leginkább nyereséges esztendő, például 1667, a legkisebb kiadásokat produkálóval találkozott volna, akkor 800.000 scudo többlet is jelentkezhett volna, de ilyen persze sohasem volt.)

A század második felében vegyesen váltakoznak a kisebb, 150–200.000 scudo nyereséggel (például 1652, 1657, 1660, 1664, 1667), illetve a szintén nem túl nagy, 100–190.000 scudo veszteséggel (például 1668–1667) záró évek. Az ingadozás oka többek között a jobb és rosszabb termésű években, vagy például a kandiai háború költségeiben keresendő. Tartós, többször a **0.5 millió** scudót elérő nyereségre az 1680-as sikerült szert tenni, de nem a jelentősebb növekedés (a bevételek ekkor 2.5–2.6 millió között mozognak), hanem XI. Ince fentebb kimutatott, elődeinél következetesebb és szigorúbb takarékosági intézkedései révén. Ez a pénzügyi háttér a pápaság óriási, a 16. század vége óta nem tapasztalt törökelleni segélyprogramjának. A lengyel királynak és a Habsburgoknak az 1680-as években átutalt több mint 2 millió scudo ezek szerint a pápai államháztartás négy évnyi tiszta nyereségének a kereszténység egyetemes céljaira való feláldozása volt.¹⁴⁹

A pápai államháztartás alakulása, a megelőző évtizedek pénzügyi problémái a pápaság korábbi politikai, egyházkormányzati magatartására is magyarázattal szolgálnak. Különösen igaz ez a Barberini-korszakra. Róma kiszorulása a nemzetközi politika színteréről, kapcsolatának megromlása a nemzeti egyházakkal, a katolikus reform lendületének megtörése részben finánciális háttérű. A pápai államháztartás bevételeinek és kiadásainak egyik megdöbbentő tanúsága, hogy a Szentszék egyebekhez képest milyen keveset költött a tényleges központi egyházkormányzat, a reformintézmények (például az északi pápai kollégiumok) fenntartására. Ezek az összegek messze nem érik el az egyházi bevételek szintjét, kiváltképpen nem a Barberinik alatti átmeneti megnövekedésükkor. Az adósságtörlesztés miatt a kényszerű preferencia az egyéb kiadásoké volt. Így válik érthetővé, hogy például az 1622-ben alapított missziós főhatóság, a *De Propaganda Fide* kongregáció pénzügyi alapját miért csak a bíborosi gyűrűk után fizetett díjakkal tudták csak biztosítani. Ez nem mondható sem szokványos, sem stabil, sem különösebb bőkezű finanszírozásnak, annak ellenére, hogy a missziószervezés, megkülönböztetett figyelmet kapott a barokk pápaság lelkipásztori programjában.¹⁵⁰

Egy probléma megoldása még hátra van. Mégpedig annak magyarázata, hogy miért sikerülhetett az 1640-es évekre katasztrofális pénzügyi viszonyokat a század második felében stabilizálni, sőt újból felesleget felhalmozni, annak ellenére, hogy a gazdaság nem növekedett, ráadásul az egyházi bevételek (elsősorban a *Datariára* befolyó annáta és kompozíciók, illetve) jelentősen vissza is estek. Bármennyire is jelentősek voltak, pusztán a takarékosági intézkedésekből: a tisztviselői érdekvédelmi kollégiumok megtöréséből, a bevételek közvetlen hozzájuk áramlásának visszaszorításából, a fizetések és kamatok csökkentéséből, a hadseregre fordított összegek, a bíborosi províziók megkurtításából még nem következett az, hogy VIII. Orbán pontifikátusával megszűnt az államadósság felhalmozása, s hogy a nyereséges évek mind nagyobb bevételeit szabadabban használhatták fel. A kérdés úgy is feltehető, hogy a 40 milliónyi államadósság tőkéjét (vagyis a felvett „államhiteleket”), a korábbi nyereséges évek bevételeit (például V. Pál uralkodásának 15 éve alatt *cca.* 2 millió) korábban vajon hová fordították?

Először is gondolni lehet a harmincéves háborúban a Katolikus Ligának kifizetett segélyekre, de mint láthattuk ezek mennyisége nem volt eget rengető. A török elleni, VII. Sándortól kezdve a Habsburgoknak, Velencének és Lengyelországnak többé-kevésbé folyamatosan folyósított segélyek mértéke a későbbiekben ezeket jóval felülmúlták. XV. Gergely költséges vetlini békefenntartó vállalkozása, majd a castrói háború kétségkívül jelentős terheket jelentettek, de ugyanez mondható el a IX. Kelemen bekapcsolódásáról kandiai háború utolsó szakaszába. Bár pontos kimutatások nem állnak rendelkezésre, számottevően nagyobb összegeket vihettek el az építkezések, a barokk Róma arculatának kialakítása. Civitavecchia, Ancona kikötőjének felépítése, majd kibővítése, modernizálása; a Szent Péter bazilika, a vatikáni és quirináli paloták befejezése és az Angyalvár megerősítése; továbbá a Santa Maria Maggioriában emelt Borghese-kápolna, a mostani Piazza Barberinin található Santa Maria della Concezione, valamint Ferrara és a modenai határon fekvő Forte Urbano in Castelfranco erődítményei stb., még ha sok esetben a pápai mecenatúra részét képezték is, állami beruházásnak tekinthetők, s

¹⁴⁹ Mindezekre lásd az eggyel ezelőtti jegyzetben idézett irodalmat és helyeket, valamint LUTZ összegzését: *Zur Papstfinanz von Klemens IX*, 81–91; a pápai államháztartás összmérlegének egy részletesebb elemzése a 16. századra is kiterjedően: PARTNER, *Papal Financial Policy*, 32–57.

¹⁵⁰ cf. PARTNER, *Papal Financial Policy*, 58–62; és JOSEF METZLER, *Foundation of the Congregation „De Propaganda Fide” by Gregory XV*, *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum*, 79–111.

kétségkívül jelentős ráfordítást igényeltek. Mint ahogy később fenntartásuk költségei is. Ráadásul az építkezések nem szűntek meg a század második felében sem, csupán ütemük lassult le.

3.3.5. A kora újkori patrónus–kliens rendszer spiritualizált csúcsmódja: a pápai nepotizmus

A pápai államháztartás katasztrofális hiányának, majd sikeres szanálásának legfontosabb oka egyértelműen a nepotizmus rendszerének a század első felében történő kicsúcsosodásában, majd ezt követő megroppanásában és rohamos visszaszorulásában található meg. A kora újkorban a nepotizmusnak új formája jelenik meg. Az Egyházi Állam területi integritásának, szuverenitásának megőrzése kizárta, hogy a neposoknak önálló hercegségeket hozzanak létre, mint tették azt a Borgiák, esetleg független fejedelemségeket szerezzenek meg, gondoljunk csak a Farnesék pármái uralmára. A nepotizmus új formájának meghatározó jellemzője az állami és egyházi bevételek, bevételi források számottevő részének a pápai rokonok kezébe történő juttatása: készpénz, penziók, javadalmak, kúriai hivatalok, vám-, adó- és jövedékbevételek formájában. A jezsuita JOSEPH GRISAR értékelése szerint ez a szisztéma finánciális szempontból az állami és egyházi javak hihetetlen mértékű elkótyavetyélését jelentette.

A nepotizmus problematikája ugyanakkor nem vizsgálható kizárólag a pápai kiadások szempontjából. E bonyolult képződmény egyszerre volt meghatározó jelensége az Egyházi Állam társadalmi szerkezetének, valamint a pápai állam- és egyházigazgatási struktúrák működésének.

A pápai rokonok – ha különböző formákban is – mindig a pápai hatalom részesei és haszonélvezői voltak, a legkorábbi időktől századunkig. A kora újkori nepotizmus, mint a pápai hatalmi rendszer sajátos jellemzője, amikor is az elsőszámú rokon, a bíborosnepos hathatós jogosítványokkal rendelkezett a pápai egyház- és államkormányzatban, legfőképpen mint a pápai diplomácia irányítója (a nunciusok „levelezőpartenere”, a jelentéseket neki címezték, az utasításokat az ő nevében írták) 1538-tól a 17. század derekáig létezett, bár formálisan csak a század végén törölték el. A nepotizmusban elsősorban azt kell vizsgálni, hogy hogyan illeszkedett a korbéli társadalmi struktúrákba: szervesen, vagy esetleg korrupciós jelenségnek tekinthető. Azt, hogy milyen funkciókat töltött be a pápai uralmi rendszer működtetésében, a jelenségben mekkora a funkcionális és diszfunkcionális tényezők aránya, s ezek hogyan változtak.¹⁵¹

III. Pál (1534–1549) 1538-ban bízta meg majd 80 éves nagybátyját a diplomáciai levelezés felügyeletével. Ettől kezdve az első számú rokon, a bíborosnepos kvázi vicepápanak tekinthető, elsősorban a hatalomgyakorlás világi vonatkozásaiban. Brévében világosan körülhatárolt, széleskörű jogosítványokkal rendelkezett. A pápa mellett ő tárgyal a külföldi követekkel, megkapja a *sovraindendente dello Stato ecclesiastico* címet. Ez azt jelentette, hogy a nunciatúrák analógiájára szintén ő a provinciákat kormányzó legátusok, illetve vicelegátusok levelezőpartnere; s vezetője az Egyházi Államot irányító fontosabb kongregációknak: a *Consultának* és a *Buon Governónak*. A tulajdonképpeni egyházi kérdésekben rendszerint kevésbé játszott vezető szerepet. A bíborosnepos jelensége két korabeli európai tisztséggel állítható párhuzamba. Egyrészt a központi állami hivatalok működését felügyelő intendánsokkal, szuperintendánsokkal; másrészt az államügyeket irányító kegyencekkel, mint például Richelieu és Buckingham. Amint ez utóbbiakat felváltotta a 17. század felé a *primus minister*, ugyanúgy a nepost a tulajdonképpeni államtitkár. Ha tehát a formálisan megkapott jogosítványokat nézzük, a nepos eme párhuzamos példákhoz hasonlóan elméletileg valós teljhatalommal rendelkezett.¹⁵²

Európai összehasonlásban a hasonlóság mellett lényegi különbség is kimutatható. Az obligát udvari reprezentáció terén a pápaságnak nevezett komplex uralmi szisztéma saját uralkodóját és rendszerét a barokk kor kezdetén ugyanis egészen egyedi módon jelenítette meg. Ennek alapvonása, hogy más európai udvaroktól eltérően hiányzott a dinasztikus-örökletes legitimitáció. Időről-időre, pontifikátusonként új „uralkodócsalád” került hatalomra. A pápának, mint szuverén uralkodónak e legitimáló tényező hiányával kellett világi uralmának reprezentációját megteremtteni, amit a kontinuitás hiányából adódó bizonytalanság állandóan veszélyeztetett. A pápai hatalom lelki alapjainak előtérbe helyeződése, a spirituális legitimitáció erősödése ezt a hiányt nem pótolhatta, sőt szűkítette a reprezentációs lehetőségeket.

¹⁵¹ REINHARD, *Nepotismus*, 145–147.

¹⁵² A bíborosnepos pontos és hivatalos elnevezése: *generalis et specialis superintendens*. Az első, szövegében is fennmaradt bréve Francesco Barberiníé, a korábbi időkre létezését valószínűsíteni lehet. A bíborosneposok jogainak és kötelességeinek 9 pontba foglalt korabeli felsorolása: ANDREAS KRAUS, *Amt und Stellung des Kardinalnepoten zur Zeit Urbans VIII. (1623)*, RQ 53 (1958) 238–243.

A Kúria Trient utáni reformja alapvetően „udvarellenes” volt. A római reneszánsz udvari életben még állandó lovagi tornák, versenyek (még IV. Pius alatt is rendszeresen rendeztek ilyeneket); fényűző ünnepségek, vadászatok, bankettek, amelyek a barokk világi udvari életnek is állandó programjai voltak, a pápai udvarból a 16. század második felére teljesen eltűntek. A reformpápaság spirituális legitimitása, amely ugyan alapjául szolgált a pápai abszolutizmus kialakulásának, egyúttal megakadályozta, hogy a pápák a maga teljességében éljenek az abszolút hatalom megjelenítésének barokk világi formáival. E tendenciának megfelelően csökkentek le jelentősen a pápai udvarra fordított kiadások is jelentősen már a 16. század második felére, a mélypontot V. Sixtus pontifikátusa alatt érték el. VIII. Kelemen alatt ugyan jelentősen növekedtek, de már soha többé nem ütötték meg a reneszánsz kor mértékét.¹⁵³

A pápai világi hatalom reprezentálására tehát az általános európai trendtől eltérő megoldást kellett találni. Olyat, ami nem veszélyezteti a spirituális legitimitációt. Ez két módon valósult meg. Egyrészt a rendkívüli és erőteljes építészeti, művészeti tevékenység terén. A barokk Róma lenyűgöző építészeti és művészeti gazdagságát az egyéb hatalom-kifejezési lehetőségek hiányának köszönheti.¹⁵⁴ Másrészt pedig az elengedhetetlen világi hatalommegjelenítési formák delegálásában. E világi funkciógyakorlás átruházásának szükségessége magyarázza meg a kora-újkori pápai nepotizmus jelenségét, amely ennek a hatalomreprezentációnak szimbolikus átruházása révén válik a pápai uralmi rendszer szerves és tevételes részévé. Az építkezésekre fordított óriási összegek, a bíborosneposnak juttatott anyagi eszközök ezért nem tekinthetők az Egyházi Állam számára kizárólag meddő és felesleges kiadásnak, netalántán korrupciós jelenségnek. Ebben a megközelítésben a kora újkori nepotizmus a barokk pápai monarchikus kormányzat működtetésének és önkifejezésének különleges, az uralmi legitimizáció terén mindenképpen valódi funkciókkal rendelkező képződménye volt.¹⁵⁵

A tradíciók és formák által gúzsba kötött kormányzási lehetőségei miatt (jól példázzák ezt a brévék, bullák rögzült formái) a pápa a nepos névleges bevonásával a hatalomgyakorlásba: a neposi iratkiadó tevékenység formájában vehetett csak részt a napi ügyek tényleges intézésében. Úgy, hogy a formális távolságtartást ezáltal meg tudta tartani. Például az ünnepélyes hangú brévék mellé legtöbbször egy konkrét, neposi levelet is mellékelnek, amelyet viszont gyakran a pápa fogalmaz, korrigál. A bíborosnepos-szerep alkalmazása teszi lehetővé a pápai *padre commune* szerep megtartását a Kúrián belül is. A pápai klientúra formálisan nem a pápához, hanem a neposhoz (*cardinale padrone*) tartozik. A nepos feladata nem egyszerűen csak a külföldi követek, uralkodók fogadása volt a pápa oldalán, hanem azok kellő reprezentációs külsőségek közötti ellátása, megvendéglése; bankettek adása Rómában és Rómán kívül. Ő veszi át a kultúrmecénási szerepet, ő létesít műgyűjteményt, könyvtárat. Tevékenységét ugyanakkor sosem a maga nevében végzi. Hatalma a pápából és magától a pápától rá-, s átruházott hatalom, amely épp ezért a pápa halálával automatikusan megszűnik. A bejáratott és működő szisztéma lényege a 17. század derekáig gyakorlatilag változatlan maradt. Megszűnésének egyik oka a pápai nagyhatalmi szerep elvesztésében, a világi hatalmi reprezentációra irányuló fokozott igény háttérbeszorulásában keresendő. A bíborosnepos uralmi, államigazgatási funkcióit a bíboros-államtitkár ekkor már különösebb anyagi gondoskodás nélkül is el tudta látni. 1676-ban XI. Incétól Alderano Cybo a bíborosneposok összes jogosítványát megkapta és gyakorolta, anélkül hogy ehhez plusz bevételt biztosítottak volna számára. Korábban a nepotizmuson alapuló uralmi szisztémának viszont még nem volt reális alternatívája.¹⁵⁶

A nepotizmusnak a kormányzati/hatalmi és társadalomszervező legitimitációs igényre alapozott, kétségkívül valódi funkcionalitása mellé ugyanakkor a politikai-társadalmi valóságban az optimális hatalomgyakorlás szemszögéből számos, a gyakorlatban egyértelműen túlsúlyba kerülő diszfunkcionális jellemzők rendelődtek. A kora-újkorban a bíborosneposoknak, kiemelkedő rangjuk, sokoldalú befolyásuk, számos címük és rangjuk ellenére rendszerint még sincs tényleges, önálló, a nyugat-európai kegyencekéhez fogható döntési jogköre. Ezt bizonyítja a fiatalos bíborosneposok sora. Alessandro Farnese esetében is III. Pál maga intézte az

¹⁵³ VÖLKER REINHARDT, *Der päpstliche Hof um 1600*, Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert I–III (hrsg. v. August Buck et al.), Hamburg 1981, III, 7–13.

¹⁵⁴ Ez F. HASKELL monográfiájának egy fő megállapítása is: *Patrons and Painters. A Study in the relations between Italian Art and Society in the Age of Baroque*, New York–London 1971.

¹⁵⁵ REINHARDT, *Der päpstliche Hof*, loc. cit.

¹⁵⁶ *ibid.*

ügyeket hűséges titkárai segítségével. Gyakorlatilag ez a helyzet V. Pál alatt is, Scipione Borghesével. De kivételek is akadnak, mint Francesco Barberini, aki újra-újra megpróbálta az ügyeket kezébe ragadni; vagy a gyenge, illetve beteges pápák alatti hatalmi vákuumot betöltő neposok, mint XIV. Gergely alatt Sfondrati, vagy XV. Gergely alatt Ludovico Ludovisi. A képlet olykor pontifikátusokon belül is változik.¹⁵⁷

Ebben a megközelítésben a bíborosnepos igazi és állandó szerepe a pápai családról való gondoskodás lehetővé tétele, jogcím a különféle egyházi bevételek ráruházására, majd a szabad végrendekezési jog segítségével a család tulajdonába adásra. Az egyéb családtagoknak adott ugyancsak jelentős tisztségek és juttatások mögött pedig már semmilyen uralmi legitimizációs háttér nem áll. A korabeli társadalmi értékrend és normák megengedték, hogy a pápa nyugodt lelkiismerettel gondoskodjék rokonairól, sőt ez erkölcsi kötelessége is volt. A pápák ezzel a lehetőséggel nemcsak uralkodásuk legitimálására, hanem belső hatalmi bázisuk megerősítésére, családjuk társadalmi/szociális felemelkedésének biztosítására éltek. A semmiből feltörekvő pápai dinasztiák kialakulásának jelensége már a 15. századtól jellemzővé válik, annak az általános tendenciának keretében, amelyben a vagyonos polgárság a nemesség sorait igyekezett gyarapítani. (Az egy másik dolog, hogy itáliai főúri családok korábban többször is adtak pápát az egyháznak.) A gyakorlatban a pápaság elsősorban a társadalmi felemelkedés csatornájának számított. IV. Jenőtől (1431–1447) VIII. Sándorig (1689–1691) minden pápa családja főúri lett, még ha a felhalmozott javak a 17. század második felében már össze sem vethetők a korábbiakkal. Az új dinasztia megteremtésében a kritikus pont a pápa halála volt. Ekkor dőlt el, hogy valóban sikerül-e a megszerzett társadalmi pozíciókat tartóssá tenni, ami természetesen a családfő pontifikátusának ideje alatti mértékben sosem sikerült. Az utolsó pápává választott nepos VII. Kelemen volt.¹⁵⁸

Azt lehet tehát mondani, hogy a kora újkori nepotizmus a sajátos legitimizációs szerep mellett számos diszfunkcióval is rendelkező jelenség volt, amelynek fő gyakorlati rendeltetése kétségkívül a pápai család felemelkedésének biztosítása és a róla való társadalmi gondoskodás megteremtése volt. Azért létezhetett, mert megfelelt a korabeli normáknak, a kötelező *pietas* parancsának, a *magnificentia* és *liberalitas* elvárásainak; illetve a társadalmi mozgásoknak, vagyis a polgári rétegek a nemesség soraiba történő általános áramlásának.

Megszűnése mindezek alapján három alapvető okra vezethető vissza. 1. A nagyhatalmi szerep elvesztésére, amely a neposi reprezentációt feleslegessé tette. 2. A Barberini-korszakban már a közjót, a *bonum communét* sértő, és a *pietas* követelményével már alá nem támasztható túlbujánzására. Ez már általános elutasítást váltott ki. 3. A 17. század második felére bekövetkezett társadalmi struktúraváltásra. A gazdasági krízis elmélyülése, a társadalmi mobilitás megszűnése alapvetően megváltoztatta a társadalmi normákat. A szociális felemelkedés leglátványosabb formáját képviselő nepotizmus leginkább ezért vált végleg elfogadhatatlanná. A nepotizmussal szemben a 17. század második felében megfogalmazott kritikák nem sokban különböztek a korábbiaktól. Csak hogy a megváltozott körülmények között egészen más lett a rezonanciájuk a társadalomban.¹⁵⁹

Mindezek után lássuk, elsősorban a Borghesék és Barberinik példáján, hogy hogyan is működött konkrétan a pápai dinasztiateremtés mechanizmusa. (A bíborosneposok állam- és egyházkormányzatban betöltött konkrét szerepéről a következő fejezetben lesz szó.)

Az 1605-ben pápává választott Camillo Borghese, akinek addigi, egyenletesen ívelő kúriai karrierje eredetileg sienai származású családjának fokozatos és módszeres felemelkedésével együtt a legjobban ismertek és a legtipikusabbak közé tartozik,¹⁶⁰ némi tétovázás után – egyéb lehetőség híján – egy nőági rokont, nővérének fiát, Scipione Caffarellit adoptálta és nevezte ki bíborossá. Caffarelli-Borghese gyors

¹⁵⁷ REINHARD, *Nepotismus*, 171–175; *Papal Power and Family Strategy*, 341–344.

¹⁵⁸ REINHARD, *Nepotismus*, 147–167 (a korábbi történelmi példák) és 168–171; *Papal Power and Family Strategy*, 341–344.

¹⁵⁹ REINHARD, *Nepotismus*, 175–185; *Papal Power and Family Strategy*, 341–344. A *pietas* fogalmának és kora újkori gyakorlatának boncolgatása: WOLFGANG REINHARD, *Papa Pius. Prolegomena zu einer Sozialgeschichte des Papsttums*, Von Konstanz nach Trient, 261–299, az általános és a korszakra vonatkozó megállapítások: 261–262. 276–278. 283–285. 289. 297–299 (Ausgewählte Abhandlungen, 13–36).

¹⁶⁰ Mindennek ismertetésére nem térek ki, bár a sokat emlegetett itáliai családi stratégiák módjához számos további tanulsággal szolgálna. Lásd REINHARD, *Ämterlaufbahn und Familienstatus*, 328–381.

egymásutánjában kapta meg a legkülönfélébb, a bíborosneposokat megillető kisebb-nagyobb, protokolláris és tényleges előnyöket jelentő kiváltságokat, hivatalokat. Saját házikápolnája lehetett, misézhetett a San Pietro és a Santa Maria Maggiore pápai oltáránál, gyóntatóját az összes létező fakultással ellátták. Ennek köszönhetően lelkiismereti téren az egy alárendelt papon kívül senkitől sem függött. Peretti bíboros halála után ő lett az Anyaszentegyház vicekancellárja is. Ez a tiszt élethosszig szól, és kivételesen túlélte a trónváltásokat, megszerzése ezért létfontosságú volt. Ezen kívül Fermo kormányzója, majd 1610- és 1611-től Flandria és a Birodalom bíborosprotektora lett. Ez utóbbi tisztségek jövedelmeik mellett a család nemzetközi politikai kapcsolatait voltak hivatottak megszilárdítani, jelen esetben a Habsburgok irányában. Természetesen az elsőik között kapta meg a *facultas testandi* rohamosan gyarapodó ingó és ingatlan vagyona szabad hagyományozására; valamint gazdasági és adókedvezmények tömkelegét, köztük a lőporgyártási jogot. Külön udvartartást rendeztek be számára, klientúrája felett az eretnesség és a felségsértés kivételével bíraskodási joga volt. Birtokain szintén teljhatalmat nyert a polgári és büntetőperrek lefolytatására. Ennek gyakorlására megkapta a szükséges egyházi fakultásokat is (*facultas immiscendi se in criminalibus, facultas absolvendi banditos*).¹⁶¹

A bíboros éves rendes bevételei 1609-ben már 80–90.000 scudóra, 1612-ben 140.000-re, 1614-ben – az akkori birtokvásárlások értékéből kikövetkeztetve – 280.000 scudóra rúgtak. Ebben nincsenek benne a pápától rendszeresen ajándékba kapott váltók és készpénz (nem túl komoly összeg, mintegy 140.000 scudo az egész pontifikátus során), valamint a számos művészeti tárgy: festmények, szobrok, ékszerek, mely utóbbiak minden korábinál hatalmasabb műgyűjtemény alapjait vették meg. Az éves rendes jövedelemnek csak egy része származott az általa viselt hivatalok bevételeiből.¹⁶² Jelentős része nem közvetlenül a pápai államháztartást terhelte meg, hanem a Broghesének juttatott számtalan egyházi javadalomból, penziókból tevődött össze.

EXCURSUS

Trient után ugyan már nem lehetett a reneszánsz korához mérhető javadalomhalmazt megvalósítani. Senki sem lehetett, miként korábban, több püspökség, tényleges lelkipásztori feladathoz kötött egyházi javadalom birtokosa (koadjutorként, adminisztrátorként), még pápai felmentésekkel sem. V. Pál egyébként is konzekvens egyházjogász volt, aki szigorúan felügyelt például a püspökké szentelendők személyének ellenőrzésére, rezideálásukra. A trienti zsinat ugyanakkor a kúriai ellenállás miatt nem tiltotta meg a szerzetesi javadalmak világi klerikusoknak történő adományozását, csupán ajánlotta a pápának az erről az eljárásról való lemondást. A pápák azonban nem hogy nem hagytak fel ezzel, hanem a különféle apátságok, prépostságok birtoklása a kora újkorban egyenesen a – nemcsak az itáliai – egyházi elit és így a neposok vagyonszerzésének legfontosabb területévé vált. Különösen a nem konzisztoriális, a *Dataria* által adományozott kisebb javadalmak (így még a kanonokságok, oltárigazgatóságok stb.) megüresedésekor pályáztak jó eséllyel a kúriai tisztviselők. Legtöbb lehetőségük persze a pápai klienseknek volt. Mozgásterületét növelte, hogy a kancelláriai szabályok szerint a pápák a meghalt bíborosok, kúriai tisztviselők, pápai familiárisok, számos esetben a Rómában meghalt egyéb prelátusok javadalmainak adományozását maguknak rezerválták, és ezeket szinte kizárólag saját embereiknek adták tovább. A pápai rezervációk korábban számtalanszor támadott intézménye, még ha jóval kisebb körben is, a kora újkorban is megmaradt.¹⁶³

A másik mód az egyházmegyék jövedelmeinek a már sokat emlegetett penziókkal való megterhelése volt. A trienti előírások szerint csupán 1000 scudo járt a rezideáló püspököknek, a maradék részt a pápa, de csak is ő, más célokra fordíthatta.¹⁶⁴ További lehetőségeket biztosított *resignatio in favorem*, a javadalmakról való lemondásoknak a helyi egyházakban is elterjedt intézménye. A rezidenciakötelezettség alól csak ritkán lehetett már felmentést szerezni, még a bíborosoknak is. Ezért az az eljárás terjedt el, hogy a megszerzett püspökségről egy konkrét személy javára lemondtak, de az 1000 scudón felüli jövedelemből az új főpáosztól már előre – titokban – részesedést kértek, mégpedig penzió formájában. Formálisan valóban nem volt szó simóniáról, hisz az új püspök nem fizetett javadalma megszerzéséért, de a gyakorlat kísértetiesen hasonlított erre. Bíborosok sora él ezzel a gyakorlattal. (Például a későbbi VIII. Orbán Maffeo Barberini a spoletói püspökségről mondott le így, de kivételesen nem penzió, hanem egy-egy apátság fejében, majd szerzett pápai engedély arra, hogy sorjában viselt egyéb püspökségeiből még

¹⁶¹ REINHARD, *Papstfinanz und Nepotizismus*, 24–30; *Ämterlaufbahn und Familienstatus*, 392–396; REINHARD, *Papal Power and Family Strategy*, 334–339; WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, 53.

¹⁶² A műkincsek tételes felsorolása: REINHARD, *Papstfinanz und Nepotizismus*, 59–70.

¹⁶³ REINHARD, *Papstfinanz und Nepotizismus*, 72–80.

¹⁶⁴ A *penziók* alkalmazásának történeti előzményeit, a korabeli kritikákat (például a velencei Sarpiét: *Trattato delle materie beneficiarie*) és számos gyakorlati példát lásd MARIO ROSA, *Curia Romana e pensioni ecclesiastiche. Secoli XVI–XVII*, Quaderni Storici 14 (1979) 1015–1055; az egyházi jogi háttérre S.F. GASS, *Ecclesiastical Pensions. An Historical Synopsis and Commentary* (Canon Law Studies 157), Washington 1942. A mértéktelen hivatal-kjárás mellett a mai szem számára szintén szokatlan penziók tudományos feldolgozása és számbavétele szintén megtörtént már a korszak, ugyancsak DE LUCA jóvoltából: *De pensionibus ecclesiasticis*, Romae 1684.

bíborosként penziót juttathasson rokonainak.) A végrendeleti hagyományozás, illetve még a javadalmas életében a család egy ifjú klerikusára történő átruházás (*facultas transferendi*) számos családnak biztosította a társadalmi felemelkedést, érthető módon leginkább a pápai familiának. A nepotizmus rendszere egy általános társadalmi jelenség élén állt.¹⁶⁵

A kumulációs rendszer teljes egészében működött az Egyházi Állam területén. Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában, Nápolyban, Milánóban és Savoyában a korlátozó állami törvények és korábbi pápai engedmények miatt már mérsékeltébbek voltak a Kúria lehetőségei. Genovában, Velencében és Toscanában, ahol semmilyen konkrét pápai privilégium, konkordátum nem szabályozta a kérdést, mindig figyelembe kellett venni a helyi politikai akaratot. A pápák által szabadon adományozható javadalmakból származó, és szinte kizárólag a szűkebb-tágabb pápai klientúra vagyonosodását (tehát nem a közvetlen pápai bevételeket) szolgáló jövedelmek Nápolyból, vagyis Dél-Itáliából a legjelentősebbek. Ezek összege csupán a pápának megmaradt 109 püspökségből 205.000 dukátra tehető, ami nagyjából ugyanennyi aranyscudónak felelt meg.¹⁶⁶

Scipione Borghesének szerte a *Mediterraneum* térségből juttatott rezervációkból, penziókból évi 38.000 scudo bevétele volt. Az Egyházi Állam, Nápoly, Szicília, Milánó, Piemont, Velence területén birtokolt 48 (!) apátságból 114.000 scudo haszna származott, igaz, ezek az adatok már nagybátyja pontifikátusának végéről, 1619-ből maradtak fenn. A bíborosnepos 1607–1621 (az első két évről nem szólnak a források) között összesen 3. 207.000 scudo jövedelemre tett szert, ugyanakkor udvartartására, különféle investíciókra fordított kiadásai (1610-ben például 190.000) összesen 3.300.000 scudóra rúgtak. Ez azt jelenti, hogy némi adóssággal volt kénytelen átvészelní a pápai trónon bekövetkezett változást. Amiből persze nem következik az, hogy a Borghesék számára V. Pál pontifikátusa veszteséges vállalkozás lett volna. 1621-re a család csak Rómában vétel és építkezések révén 29 ingatlannal rendelkezett, s 2.320.000 scudo értékben 51 birtokot, birtokrészt szereztek meg, főként az Örök Város környékén. Mindezek már nem kizárólag a bíboros nepos szerzeményei voltak, közéjük értendők a pápa két testvérének, Francesco és Giovanni Baptista Borghesének szerzeményei is.¹⁶⁷

A két, világinak megmaradt pápai fivér számára bíboros unokaöccsükkel ellentétben nem állhattak rendelkezésre egyházi tisztségek, javadalmak. Ezért esetükben jóval nagyobb volt a közvetlen pápai *monte*, váltó és készpénzjuttatások mértéke (mintegy 760.000 scudo). Ez a valóságban még több lehetett, hiszen itt is működött az a rendszer, hogy számos kifizetés már azelőtt megtörtént, hogy a bevételt könyvelték volna a *tesoreria segretában*. A világi neposok továbbá megkapták az Egyházi Állam világi nemessége számára hasznosítható – nem nagy számú – állások jórészét. Az Anyaszentegyház generálisának címét (havi 1000 scudo provízióval); a pápai gárdák parancsnokságát; a Borgo kormányzóságát (a Vatikán és az Angyalvár között elterülő negyed nem tartozott a római városi közigazgatás alá);¹⁶⁸ az Angyalvár várnagyi tisztét (havi 600 scudo); továbbá Ancona, Ascoli, Perugia pápai erődítményeinek kapitányságát; Spoleto és Benvento (ez utóbbi nápolyi pápai *exclave* volt) kormányzóságát. Egyedül Giovanni Baptista tisztségeiből származó jövedelme 20.000 scudót tett ki halálának évében, 1609-ben.¹⁶⁹ Tisztségeit fia, Marcantonio örökölte. Rá hárult a dinasztiaalapítás feladata is. Nagybátyja Francesco gyermektelen volt,

¹⁶⁵ A különféle javadalomserzési családi technikák, jogosítványok, a patrónus–kliens rendszer számtalan adata összitaliai (Milánó és Észak-Itália, Toszkána, az Egyházi Állam és Nápoly) viszonylatban: CHRISTOPH WEBER, *Familienkanonikate und Patronatsbistümer. Ein Beitrag zur Geschichte von Adel und Klerus im neuzeitlichen Italien* (Historische Forschungen 38), Berlin 1988, az Egyházi Államra 148–266, ezen belül a pápai udvar „családi prelaturáira” 169–404; továbbá REINHARD, *Papal Power and Family Strategy*, 329–356; [IDEM], *Freunde und Kreaturen, loc. cit.*; PIETRO SELLA, *Strategie familiari e celibato sacro in Italia fra '600 e 700*, Salesianum 41 (1979) 73–109; lemondások egyházjogi háttéréről: P.G. CARON, *La rinunzia all'ufficio ecclesiastico nella storia del diritto canonico dall'età apostolica alla Riforma cattolica*, Milano 1946; F. GILMANN, *Die Resignation der Benefizien*, Archiv für Katholisches Kirchenrecht 80 (1900) 50–79. 346–378. 523–569. 665–788 és 81 (1901) 223–242. 433–460.

¹⁶⁶ REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus, loc. cit.*

¹⁶⁷ REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 81–141.

¹⁶⁸ NICCOLÒ DEL RE, *Il governatore del Borgo*, Studi Romani 11 (1963) 13–29.

¹⁶⁹ REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 31–59; *Amterlaufbahn und Familienstatus*, 388–392. 397–406. A pápai hadseregben a neposok által viselt tisztségek egész pontosan a következők voltak: *capitano generale di Santa Chiesa, capitano generale del mare, luogotenente generale delle galere pontificie, sovrintendente generale/prefetto generale/luogotenente generale delle guardie pontificie*. E tisztségeket 1692-ben törölték csak el (ez évi 80.000 scudo megtakarítással járt), a pápai hadsereg vezetését ekkor azok a kamarai tisztviselők veszik át, akik már a század eleje óta felügyelték a hadikiadásokat. Nevük ekkortól *commissario delle armi* és *commissario del mare*. (Ennek ellenére a hadsereg szerkezete a 18. század végén is még mindig ugyan az volt, mint például 1667-ben.) GEORG LUTZ, *Das päpstliche Heer im Jahre 1667. Apostolische Kammer und Nepotismus, römisches Militärbudget in der frühen Neuzeit*, AHP 14 (1976) 169–217 [ugyanaz olaszul: *L'esercito pontificio nel 1667. Camera Apostolica, bilancio militare dello Stato della chiesa e nepotismo nel primo evo moderno*, Miscellanea in onore di Monsignor Martino Giusti 2 (CAV 6), Città del Vaticano 1978, 39–95].

s mint ilyent voltaképpen funkciótlan neposnak tekintették. Marcantoniót az Orsinik közé, egy patinás, több pápát is adó római családba sikerült beházasítani. A szegény sienai család a legjelentősebb római famíliák közé emelkedett, s ezzel lezárult a dinasztiaalapításnak az egyházi vagynonon és a pápai bevételeken nyugvó folyamata. Már csak a pápa halálát kellett átvészelni.¹⁷⁰

A már betegen és öregen megválasztott XV. Gergelynek kevesebb idő állt rendelkezésre családja jövőjének biztosítására. Ez intenzívebb, és a pápai államháztartást jobban megterhelő kiadásokra kényszerítette. Az új bíborosnepos, Ludovico Ludovisi mindössze két év alatt 800.000 scudo értékű *monte*-kötvényt, valamint 1.2 millió scudo tőkeértéket képviselő egyházi javadalmat kapott. A *monték* és javadalmak évi 230.00 scudót hoztak a bíboros konyhájára, nagybátyja halála után is. A Ludovisik anyagi lehetőségeit mutatja, hogy 1622-ben 850.00 scudóért vásárolták meg a Colonnáktól a zagarolói hercegséget, s már ekkor hozzáfogtak a római Villa Ludovisi költséges építéséhez. Fivérének a pápa már 1621-ben 220.000 scudóért megvette a fianói hercegséget. Csak 1622-ben XV. Gergely 62 vásárolható hivatalt engedett át neposainak, 83.755 scudo összértékben.¹⁷¹

A neposoknak adott juttatások kétségkívül szembeűnő emelkedést mutatnak a 17. század első negyedében. VIII. Kelemen alatt a két bíborosnepos, Cinzio és Pietro Aldobrandini egyházi javadalmakból még mindössze évi 40.000, illetve 20.000 scudót élvezett, persze a világi rokonoknak már ekkor is 1 millió scudo készpénz jutott a tizenkét év során.¹⁷² De a rokoni ráfordítások növekedésének ellenére még a Borghesék és a Ludovisik esetében is érvényes valamennyire Montaigne *Travel Journal*-ban tett, a Boncompagnikra értett kijelentése 1580-ból. Mármint hogy XIII. Gergely úgy tudta bőkezűen segíteni rokonait, hogy ezzel nem ártott az egyháznak. Természetesen ez ismét csak a korabeli normák szerint értendő. Valóban, egy Scipione Borghese vagy Ludovico Ludovisi csak szegény „csóró” volt mondjuk a spanyol koronabíboros – 1632-es fellépése kapcsán már szerepelt – Gaspere Borgiához, aki csak nápolyi alkirályságának végén egy összegben 1.2 millió aranyscudo búcsúajándékot kapott, vagy akár Richelieu-höz képest, aki 1640-ben már 850.000 *ecu* éves magánbevétellel rendelkezett.¹⁷³

Mindez a legkevésbé sem mondható el a Barberinikről. Számukra a hosszú pontifikátus és a család kedvező személyi összetétele az elődöknél remekebb lehetőségeket biztosított. VIII. Orbán gyors egymásutánban három rokonát is bíborra emelte, ezek Scipione Borgheséhez hasonlóan szintén tisztségek és javadalmak tömkelegét kapták meg. Borghese halálával szintén a kezükbe került a vicekancellárság. Politikai orientációjukról szintén árulkodik, hogy nem a birodalom, hanem Anglia és Franciaország bíborosprotektorai lettek. Az összes tisztség tételes elősorolása talán már felesleges lenne.¹⁷⁴ Lássuk tehát csak főbb vonalaiban, hogy hogyan dotálta VIII. Orbán saját rokonait: testvérét, a bíborossá kreált kapucinus szerzetest, az idősebb Antoniót; másik bátyját Carlót, aki természetesen szintén az Anyaszentegyház generálisa lett; és annak három fiát, Taddeót, valamint az első és második számú bíborosneposokat: Francescót és az ifjabb Antoniót?

A két bíborosnepos, Francesco és Antonio éves bevétele átlag évi 100.000 scudo körül mozgott. Még jobban alakult az 1626-ban egy pápai *sbirro* meggyilkolása miatti eljárás alól mentesített Taddeo sorsa. 1625-ben a Colonnáktól megvették neki 57.000 scudo értékben Castel Rovianót, majd 1627-ben Anticoli Corradót 36.000 scudóért. 1627-ben összeházasították egy Colonnával, a hozomány 180.000 scudóra

¹⁷⁰ REINHARD, *Ämterlaufbahn und Familienstatus*, 406–427.

¹⁷¹ GRISAR, *Päpstliche Finanzen*, 241–242; Ludovico, Niccolò és Orazio Ludovisi kiváltságaira, hivatalaira és juttatásaira még JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, I, 113–154. 157–178. 178–184; Ludovicóra emellett MARIO ROSA, *Per „Tenere alla futura mutazione volto il pensiero.” Corte di Roma e cultura politica nella prima metà del Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 1–36, 28–36.

¹⁷² Az ő esetükben pontosan ismertek a különféle egyházi tisztségeikért kapott fizetségeik is, amik szintén nem tettek ki egy eget rengető összeget. cf. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens VIII*, I, XCVI–CXLIV; REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 31–32, 3. jegyzet; KLAUS JAITNER, *Il nepotismo di Clemente VIII (1592–1605): il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini*, Archivio Storico Italiano 146 (1988) 57–93; VIII. Kelemen nepotizmusára ezenkívül RENATO LEFEVRE, *Il patrimonio romano degli Aldobrandini nel '600*, Archivio della Società Romana di Storia di Patria 82 (n.s. 13) (1959) 1–24.

¹⁷³ REINHARD, *Papstfinanz und Nepotismus*, 156–160.

¹⁷⁴ Ezeket elősorolja KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 10–14 (idézve a pápai államtitkárságot bemutató részfejezetnél); Antonio Barberini francia protektorságára (ami 18.000 livres penzióval járt): OLIVIER PONCET, *Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 461–480, 469–471. (Gyakorlatilag ez az egyetlen számomra ismert munka, amely egy bíboros-protektorátus korabeli működésével foglalkozik, bár korántsem az elvárható mélységben.)

rúgott, bár csak harmadát ha kifizették. 1630-ban megint csak a súlyosan eladósodott Colonnáktól 575.000 scudóért megszerezték Palestrinát. Taddeo ezáltal hercegi rangra emelkedett. Éves bevétele 1631-ben már mintegy 143.000 scudót tett ki. Ebből 83.000 a birtokokból származott, 34.000 az általa betöltött reprezentatív hivatalokból, vámjövedelmekből, további 26.000 pedig *montiból* és neki átengedett hivataleladásokból. A 143.000 scudo hozzávetőleg 3 millió tőkeérték hasznának felel meg. Az óriási bevételek sem fedezték a herceg kiadásait, a deficit 31.500 scudo volt. 1632-ben vélhetően jelentős „tőkeinjekciót” kaphatott nagybátyjától. Ekkor összvagyonát már 4 millió scudóra becsülik, jövedelmei később évi 200.000 scudóra emelkedtek. 1640-ben például egy Orsini birtokot 1,5 millióért tudott megvenni.¹⁷⁵

VIII. Orbán pontifikátusa 21 évében összesen 30 millió scudo értékben dotálta rokonait. A döbbenetes szám tizenkétszerese egy-egy jobban jövedelmező év összbevételének, s ekkora mértékben már teljességgel improduktív presztízsberruházásnak tekinthető. A dinasztiaalapító Taddeo mellett a három bíborosokon bőséges apanázsa az 1640-es évekre alapjaiban rendítette meg a pápai államháztartást és lett okozója az államadósság katasztrofális felhalmozódásának. Mindez már – esetleges történelmitelensége ellenére – nemcsak hogy felveti a pápa személyes és morális felelősségének kérdését, de igazolja is azt. A problémával maga VIII. Orbán is tisztában volt. 1642–1643-ban teológusok állásfoglalását kérte az ügyben. A bizottság először arra az egyhangú álláspontra jutott, hogy a pápa szabadon rendelkezik a Szentszék bevételeivel. Majd, álláspontját revideálva és immár kevésbé egyöntetűen, azt fogalmazta meg, hogy a pápa csupán az egyházi bevételek (beleértve a hivatalok és címek eladásából befolyó jövedelmeket) egy negyedéről, tehát mintegy évi 100.000 scudóról dönthet tetszése szerint. Ez, láthatjuk, jóval kevesebb a neposok által élvezett juttatásoknál, s alapot szolgáltatott arra a kivételes jelenségre, hogy VIII. Orbán halála után kezdetét vette a neposok tételes elszámoltatása. Javaik egy részéről le kellett mondaniuk, sőt egy időre Franciaországba voltak kénytelenek menekülni.¹⁷⁶

A történetek mégsem jelentették azt, hogy a Barberiniknek ne sikerült volna a dinasztia-alapítás. A felhalmozott vagyon még a retorziók után is elődeikénél szilárdabb bázist nyújtott számukra. A korlátlan nepotizmus kora azonban végleg véget ért. Természetesen a következő pápai családok: a Pamphilik, Chigik, Rospigliosik, Altierik, Odescalchik és Ottobonik szintén az Egyházi Állam arisztokráciájának sorába emelkedtek; kevés kivétellel viselték a neposi címeket és hivatalokat; beházasodtak régebbi családokba, dinasztiait alapítottak, de már korántsem sikerült az anyagi javak olyan kumulációját megvalósítani, mint korábban. Donna Olimpia Maidalchini, X. Ince sógornője korlátlan befolyása az öregedő pápára egy idejét múlt rendszer karikatúrája volt csupán.¹⁷⁷ VII. Sándor pontifikátusának első éveiben, 1656–1658-ban a jezsuita történetíró, Sforza Pallavicini vezetésével egy újabb teológusi bizottság a rokonoknak juttatható pápai bevételek összegét maximum 40–50.000 scudóra korlátozta. XI. Ince már egy hozzátartozóját sem nevezte ki bíborossá. Amikor pedig VIII. Sándor két éve alatt az átmenetileg régi formájában kiújuló nepotizmus ismét megrendítette a pápai pénzügyeket, 1692-ben XII. Ince, a *Decet Romanum Pontificem* (június 22.) kezdetű bullában a pápai rokonok dotálásának ezt az ősrégi formáját egyszer és mindenkorra eltiltotta.¹⁷⁸

¹⁷⁵ További jellemző adatok: PIO PECCHIAI, *I Barberini* (Archivi d'Italia e Rassegna Internazionale degli Archivi 5) Roma 1959, *passim*. A Barberinik hatalmas műgyűjteményének bizonyítéka óriási könyvtáruk: FORTUZZI, *Biblioteca Barberina, op. cit.* A család tagjai közül egyedül Francescónak van modern – de nem túl jelentős – életrajza: MARIA GARZIA IODICE, *Il cardinal Francesco Barberini*, Roma 1965. Mecenatúrájuk egyéb, vitathatatlanul pozitív vonatkozásaira, mint a neves zeneszerző, Girolamo Frescobaldi, az építész Maderna, Bernini, Borromini, valamint a humanista Lucas Holstenius stb. foglalkoztatására, az építkezéseikre külön nem térek ki. Minderre JUDITH A. HOOK már idézett áttekintését: *Urban VIII. Die Paradoxie der geistlichen Monarchie*, 213–231.

¹⁷⁶ A bizottságok – amelyek vizsgálatai eredményei a Barberini-korszak pénzügyeinek legfontosabb forrásai – működéséről: GRISAR, *Päpstliche Finanzen*, 252–297. A gyakorlatilag egy adott feladatra felállított rész-kongregáció (*congregatio particularis*) tagjai voltak többek között: Gianbattista Altieri és Juan de Lugo bíborosok, Marco Aurelio Maraldi brévetitkár, és a mindenhol jelenlévő kapucinus, Valeriano Magno.

¹⁷⁷ Az olykor bizarr részletekre: D. CHIOMENTIM VASSALLI, *Donna Olimpia o il nepotismo ne Seicento*, Milano 1980, *passim*.

¹⁷⁸ A nepotizmus kiüresedésére, a *squadron volante* ebben játszott szerepére: SIGNOROTTO, *Lo squadrone volante. I cardinali „liberi” e la politica europea*, 117–121; valamint PRODI, *The Papal Prince*, 91–101.

4. A PÁPAI DÖNTÉSHOZATALI MECHANIZMUS ÉS FŐBB INTÉZMÉNYEI¹⁷⁹

A kora újkori szentszéki döntéshozatali mechanizmus két fő jellemzőjéről: a minden fontosabb döntést magának fenntartó abszolút pápai hatalomról és általános európai fejlődést mintegy száz évvel megelőző „szakminisztériumok”, a kongregációk kialakulásáról már többször is szó esett. A trienti zsinat után a megreformált ősi pápai hivatalok: az immár leginkább csak Egyházi Állam bevételeit kezelő *Camera Apostolica*; az egyházi javadalmak adományozása, az ezekkel kapcsolatos különféle koncessziók és pénzügyek terén kompetens *Dataria Apostolica*;¹⁸⁰ a szinte már csak az ólompecsétes bullák és apostoli levelek expedálásával foglalkozó *Cancellaria Apostolica*;¹⁸¹ továbbá a törvényszékek: a belső, lelkiismereti fórumon illetékes *Sacra Pœnitentiaria Apostolica*,¹⁸² a már a 16. századra leginkább csak az Egyházi Állam

¹⁷⁹ Az alábbi fejezetben magától értetődően nem vállalkozhatom arra, hogy a pápai Kúria működését a teljesség igényével feltérképezzem. Ez egy külön monográfiát igényelne, s még a viszonylag bőséges nemzetközi szakirodalom, az utóbbi évtizedekben új erőre kapó hivaltörténeti kutatások ellenére egy valós kép körvonalázásához a kora újkorban lakúnak, egymásnak ellentmondó megállapítások hadával kell megbirkózni. Nem is szólva az önálló kutatások szükségességéről. Céлом csupán a legújabb kutatási eredmények, a főbb jellegzetességek ismertetése. Az előző fejezetekhez hasonlóan csupán azokat a tendenciákat, területeket – jelen esetben hivatalokat és döntéshozatali formákat – előtérbe helyezve, amelyek ismerete a kora újkori magyar–szentszéki kapcsolatok megértéséhez szükséges háttértudáshoz kelljenek.

¹⁸⁰ E két hivatal struktúráját és kompetenciáját az előző fejezetben láthattuk.

¹⁸¹ Élén már a 13. századtól csupán *vicecancellarius*nak nevezett, de valójában rendes kancellárnak számító bíboros állt, akinek mindenkor címtemploma 1532-től a Kancellária pompás 16. századi palotájában található *San Lornezo in Damaso* volt, amely a vicekancellár egyházi rendjétől függően egyszerre szolgálhatott diakonális és presbiterális címként. A hivatal tényleges vezetője a *reggente della Cancellaria (regens/locumtenens Cancellarie)* volt; az apostoli protonotáriusok (*protonotarii apostolici*) 1585–1586-tól külön előjogokkal rendelkező 12 fős testülete felügyelte a pápai iratok elő- és elkészítését (e szűkebb kollégiumtól megkülönböztetendők a nem kizárólag kúriai szolgálatban álló pápai közjegyzők). A fogalmazványokat az *abbreviatorok*, a szépen díszített, pergamenre írt végleges változatot a *grossatorok* gyártották. Az *abbreviatorok* a 15. századtól 72 fős kollégiuma három osztályt alkotott: a 12 *abbreviatori di Parco maggiore* készítették a fogalmazványokat, a 22 *abbreviatori di Parco minore* feladata a taxák megállapítása és a tisztázat elkészítése volt. A 38 *abbreviatori de prima visione* vetette össze a fogalmazványokat az eredetivel. A *grossatorok* népes seregének nem volt pontos létszáma. A munkálatokat a vicekancellár által kinevezett *rescribendarius* irányította a feladatokat kiosztó *distributor notarum grossandarum*, valamint a *computator* közreműködésével. Ez utóbbi ellenőrizte a kivetett taxákat és a *registratores* által iktatott hivatalos másolatokat. (Ezek három különböző, és a már a vatikáni levéltárban őrzött sorozatban maradtak fenn: a *Registri Vaticani* 2020, a *Registri Avignonensi* 349, és végül a *Registri Lateranensi* 2487 kötetből áll.) Mielőtt a bulla tisztázatát a *bullatores* vagy *sigillatores* az *Uffizi del Piombó*ban ólompecséttel ellátták volna, az *uditore delle contradette* által vezetett *Audientia litterarum contradictarum*, illetve a *corrector litterarum apostolicarum* elé került, azt végső, jogi és formai kontroll alá vetették. A bíboros vicekancellárok archontológiáját a *Hierarchia Catholica* mellett lásd még PAUL MARIA BAUMGARTNER, *Von der Apostolischen Kanzlei*, Köln 1908, 99–141; a fontosabb tisztségviselőkre és az ügymenetre: FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 181–233, 57–180; valamint PAULIUS RABIKASKAS, *Die römische Kuriale in der päpstlichen Kanzlei*, Roma 1958; a *registrum*-sorozatokra: PRITZ, *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie*, 95–149, 157–206; MARTINO GIUSTI, *Studi sui registri di bolle papali* (CAV 1), Città del Vaticano 1968, 1–96, 97–122; és LAJOS PÁSZTOR, *La Curia Romana e i registri di bolle papali*, Studi Romani 17 (1969) 319–323; a belső ügymenet előírásaira, változásaira és alkalmankénti egyházjogi jelentőségére: EMIL GÖLLER, *Die Kommentatoren der päpstlichen Kanzleiregeln vom Ende des 15. bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, Archiv für Katholisches Kirchenrecht 84 (1905) 441–460 és 85 (1906) 20–34, 259–265; a Kancellária jelentőségének újkori visszaszorulására: PETER HERDE, *Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbreve und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts I* (BDHIR 31), Tübingen 1970, 174–180; összefoglalóan és további, főként a középkorra nézve bőséges irodalommal: RE, *La Curia Romana*, 277–291, 598–601.

¹⁸² Élén a *cardinale penitenziere* állt, hivatalának személyzete: a *datario*, *correctore*, *teologo*, *canonista*, 2 *procuratore* és 2 *scrittore* (a reform előtt 24-en, illetve 27-en voltak), valamint egy *sigillatore*. Alá tartoztak a *penitenziari minori* különféle gyóntatótestületei is, így a Lateránban ferencesekből, a Santa Maria Maggioreban domonkosokból, és a San Pietroban VII. Sándor által 1659. febr. 22-én (*In apostolice dignitatis...*) újból felállított és már jezsuitákból álló gyóntatókollégiumok. Mivel nemcsak számunkra, hanem a korban sem volt mindig egyértelmű, hogy a különféle (házassági, irregularitások és a titkos ügyek: *casi occulti* stb. alóli) a pápának fenntartott feloldozások közül melyek kizárólag lelkiismereti vonatkozásúak, és mely diszpenzációknak vannak inkább egyházjogi, egyházfegyelmi, illetve hittani vonatkozásai, a *Pœnitentiaria* a 17–18. században erőteljes kompetenciaharcot folytatott a *Dataria*val és a római inkvizícióval. Hatáskör megnagyobbítási, pontosabban visszaszerzési kísérleteit újabb és újabb korlátozó, pontosító pápai rendelkezésekhez vezettek. Mindez nem érintette a Penitenciáriának a pápai búcsúkkal kapcsolatos jogait, de ezek alkalmazásának mértéke a középkorhoz képest amúgy is visszaszorulóban volt. A bíboros-pœnitenciárius legtöbbször szintén neposi hitbizomány volt a 17. század közepéig, archontológiájukat lásd EMIL GÖLLERnek a hivatal történetére máig alapvető monográfiájában: *Die päpstliche Pœnitentiaria von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V I–II*, Roma 1907–1911, II, 1–12; továbbá LUDWIG SCHMUGGE–PATRICK HERSPERGER–BÉATRICE WIGGENHAUSER, *Die Supplikenregister der päpstlichen Pœnitentiaria aus der Zeit Pius' II (1458–1464)* (BDHIR 84), Tübingen 1996, 4–21 (történet és kompetencia). 22–56 (ügymenet); KARL AUGUST FINK, *Das Archiv der Sacra Pœnitentiaria Apostolica*, Zeitschrift für

területéről pereket kapó *Sacra Romana Rota*,¹⁸³ valamint ennek és az egyházi törvényszékek általános fellebbezési bíróságaként fungáló *Signatura Apostolica Iustitie*¹⁸⁴ mellé V. Sixtus által (az 1588. jan. 22-én publikált *Immensa æterni Dei* bullában) meg- illetve átszervezett 15 kongregáció korántsem a végső szám volt. A Kúria ekkor kialakult alapvető szerkezete ugyanakkor X. (Szent) Pius (1903–1914) 1908-as reformjáiig változatlan maradt.

4.1. A SZENTSZÉKI KONGREGÁCIÓK RENDSZERE

A kongregációkat legkevesebb három bíborosnak kellett alkotnia – kivételek persze előfordultak –, több esetben kiegészítve a Kúria egyéb prelátusaival. A *Dataria* vagy a Kamara, az Apostoli Palota magasabb rendű tisztviselőivel, a különféle kollégiumok tagjaival: *Rota*-auditorok, protonotáriusok, konzisztoriális ügyvédekkel, illetve a feladatok jellegénél fogva egyéb hivatalnokokkal is, akik viszont már csak a döntések előkészítésében vettek részt. A korszakban a források az adott kongregációt vezető bíborost nem nevezik mindig prefektusnak. Olyan esetekben is, ha nem a pápa elnökölt, sokszor csak rangidős bíborosról (*cardinalis antiquior*) beszélnek. A hivatali munkát a titkár (rendszerint a prelátusok közé sorolták be őket, 17. század második felétől már érseki rangban) koordinálta, alsóbb, beosztott személyzete (írnokok, fogalmazók) csak a jelentősebb, idővel önálló infrastruktúrára szert tevő kongregációknak volt. A bíborosok – az üléseken is – saját személyes titkáraik segítségét vehették igénybe. Az üléseket a 17. században is még rendszerint a rangidős, illetve prefektus-bíboros palotájában tartották. Egyes kongregációk esetében rögzített időpontokban és rendszerességgel, másokénál csak alkalmától függően. A tárgyalás alá kerülő ügyek három úton kerülhettek egy kongregáció elé. Vagy a pápa, illetve közvetlen munkatársai adtak utasítást egy konkrét kérdés megtárgyalására, vagy már egy másik hivatal, kongregáció tette azt át, vagy pedig már egyenesen hozzá került. Ehhez persze az is

Kirchengeschichte 83 (1973) 88–92 és TAMBURINI, *La riforma della penitenziaria*, 110–129; a *forum internum/forum externum* problematikájára: ANTONIO MOSTAZA, *Forum internum–forum externum (en torno a la naturaleza jurídica del fuero interno)*, Revista española de derecho canónico 23 (1967) 253–331; további irodalom: SCHMUGGE ET AL., *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie*, 243–252; RE, *La Curia Romana*, 261–273. 596–597.

¹⁸³ Az eredetileg az összes egyházi jellegű pereket lebonyolító, legősibb pápai bíróság a XV. századtól civil ügyekkel is foglalkozott, korszakunk működésének harmadik periódusa, mivel a Rómába történő fellebbezések állami tilalma, illetve a Szentszék által az államoknak adott privilégiumok miatt feladatait a helyi egyházi törvényszékek vették át. A pápai centralizmus Trient utáni megerősödésével a *Rotán* az egész egyházban gyakorolt funkciói a nunciatúrai bíróságokra helyeződtek át (ezekre lásd a nunciatúrákkal foglalkozó részt). Hatékonyságát ugyan növelte, hogy V. Pius reformja eljárásrendjét némileg egyszerűbbé tette, jelentőségét ugyanakkor tovább csökkentette, hogy a kongregációk a közigazgatási/végrehajtó funkcióik mellett törvényszékivel is rendelkeztek, ezért számos peres ügy (például az egyháziak között kontroverziák) előtűnik folyt le. A törvényszék munkáját a kiváló jogi képzettségű és külön nyilvános vizsga letételére kötelezett auditorok szintén 12 fős kollégium irányította. A már többször szerepelt testületbe a spanyol király 2, a francia király és a császár 1–1 tagot delegálhatott már V. Mártontól kezdve, a szokás a 17. században is megmaradt, bár országukból származó perekkel már mind kevésbé kellett foglalkozniuk. Egyéb területeken viszont hasznos szolgálatokat tehettek a nemzeti egyházaknak, illetve államoknak a Kúriában. (Bologna, Milánó, Velence, Ferrara a 16., Perugia a 17. században nyert hasonló jogot.) A *Rotára* máig a legalapvetőbb: EMANUELE CERCHIARI, *Capellani Pape et Apostolice Sedis Auditores causarum sacri palatii apostolici seu Sacra Romana Rota ab origine ad diem usque 210 septembris 1870 I–IV*, Romæ 1919–1921; az ügymenetre lásd HERMANN HOBERG, *Inventario dell'archivio della Sacra Romana Rota (sec. XIV–XIX)* (CAV 34), ed. JOSEF METZLER, Città del Vaticano 1996, 15–50; valamint CHRISTINA BUKOWSKA-GORGONI módszerében és témaválasztásban követésre méltó művét: *Cause Polone coram Sacra Romana Rota XV–XVII sec. Explanatio processuum et regesta documentorum*, Roma 1998; továbbá GNAVI, *Carriere e Curia Romana: L'uditorato di Rota*, 161–202; és HERMANN HOBERG, *Die Antrittsdaten der Rotarichter von 1566 bis 1675*, RQ 48 (1953) 210–224; RICHARD BLAAS, *Das kaiserliche Auditoriat bei der sacra Rota Romana*, MÖStA II (1958) 36–152; a *Rota* dékánjainak archontológiája 1612-től: WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher*, 169; összefoglalóan és további irodalommal RE, *La Curia Romana*, 243–259. 592–596.

¹⁸⁴ A 15. század végétől önállóan (vagyis a *Signatura Apostolica Gratiæ*től – ezt lásd alább a kongregációk között – elkülönítlen) működő, valódi törvényszéki karakterekkel rendelkező intézmény azonban ekkor még első fokozaton is elfogadott ügyeket. A sajátos elnevezés a különleges, legfelsőbb elbírálás (vagy kegyelem) érdekében benyújtott kérvényekre vezetett pápai aláírásra (*signatura*) vezethető vissza. A szétválás ellenére a két *Signaturának* az Apostoli Kancellária jegyzőiből kivált tisztségviselői, a referendáriusok (*referendarii utriusque Signature*) közösek voltak, számuk V. Sixtus óta 100, de közülük csak néhány rendelkezett valós funkcióval (*referendarii votantes*). A *Signatura Iustitie* élén a bíborosprefektus állt, helyettese egy titkár (*auditor*) volt. BRUNO KATTERBACH, *Referendarii utriusque Signature a Martino V ad Clementem IX et prelati Signature supplicationum a Martino V ad Leonem XIII*, Città del Vaticano 1931; RE, *La Curia Romana*, 227–231. 591–592; kérvénykezelési gyakorlatára: FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 93–97.

kellett, hogy a folyamodó ismerje a Kúria formálódó, új belső munkarendjét. A kongregációk az általuk tárgyalt ügyekben hozott határozatukat jelentőségüktől, vagy a pápától kapott alkalmi/állandó felhatalmazásuk alapján önállóan, vagy legtöbbször csak pápai jóváhagyás után publikálhatták kötelező erejű dekrétum, illetve bizonyos saját hatáskörben adható engedélyek (*licentie*) esetében közjegyzőileg hitelesített okirat formájában. Gyakran előfordult az is, hogy a szűkszavú, kötelezően *reigstrumban* (*Acta, Decreta*) rögzített határozatot csupán egyszerű levélbeni értesítés formájában közölték az érintettel, mint ahogy az is, hogy a dekrétumot is ellátták a címzetthez intézett kísérőlevéllel, amit a prefektus és a titkár, esetleg csak az utóbbi írt alá. Amennyiben egy kongregáció állásfoglalása után külön pápai iratot is kibocsátottak, abban fel kellett tüntetni, hogy a döntés előkészítésében melyik hivatal vett részt.¹⁸⁵

4.1.1. A római és egyetemes inkvizíció (*Santum Officium*)

Mint már tudjuk, 1588-ban világegyház hathatósabb kormányzatát még csak 9–10 kongregáció biztosította.¹⁸⁶ Közülük a legrégebb és legtekintélyesebb (*Suprema Congregazione*) a már az 1542. július 21-én, a *Licet ab initio* kezdetű bullával III. Pál alapította egyetemes és római inkvizíció volt (*Sacra Congregazione della Romana ed Universale Inquisizione*).¹⁸⁷ A római inkvizíció létrehozása révén a pápaság már a zsinat összehívása előtt, első intézményes válaszát adta középkor véget értével gyökeresen megváltozott politikai, társadalmi és vallási viszonyok kihívásaira. Az a szigorú és következetes szellemiség hozta létre, amely a katolikus megújulás egyik alapvető sajátossága, gondoljunk csak a jezsuiták sajátos disziplináritására. Az új hivatal nem az elhalt középkori (domonkos) inkvizíció munkáját folytatta, és nem vonható párhuzam közte és az állami alárendeltségben működő és leginkább csak a társadalom vallási homogeneitását biztosító spanyol és portugál inkvizíció között sem. „A katolikus hit legerősebb védőbástyájaként” aposztrofált intézmény a lehető legszélesebb jogköröket birtokolta, gyakorlatilag a pápák legfőbb spirituális és egyháztanítói tisztének letéteményese volt. Jogköre az idők során egyre bővült, végleges, kongregációs formáját 1588-ban nyerte el. Joghatósága elméletileg kiterjedt az egész katolikus világra, mindenkire, legyen bármilyen rendű és rangú egyházi vagy világi személy. Kompetenciájába tartozott 1. nyomozni, citálni, eljárni, ítélezni, illetve definíciókat alkotni a hittel és erkölccsel kapcsolatos bármilyen kérdésben, mint az eretnokség, a skizma, a hitelhagyás (*apostasia*), a hittani tévedések; az okkultizmusok, így a varázslás, mágia, asztrológia, jóslások, próféciák, boszorkányság stb.; a különféle visszaélések, vagyis a megalapozatlan szent- és csodakultusz, a felszentelés nélküli misemondás, a szentséggyalázások, a poli- és bigámia, a homoszexualitás stb. Mindez nem egyházigazgatási, hanem határozottan törvényszéki, bírósági karakterről árulkodik. 2. felmentések, feloldozások megadása az egyházi rend felvételében akadályt képező irregularitások („eretnek” származás, kánoni kor hiánya stb.), a szerzetesi és egyéb fogadalmak, eskük, a templomokban a hívek előtt nagycsüörtökönként s évente még kétszer rendszeresen felolvasott úgynevezett *In Cæna Domini* bullában foglalt tilalmak megszegése miatti automatikus kiközösítés alól, illetve mindezen fakultások gyakorlásának átruházása; 3. könyvek cenzúrázása, olvasásának megtiltása, vagy éppen engedélyezése.¹⁸⁸ Ez utóbbi feladatkörének ellátásában munkáját az 1571-ben létrehozott és a sixtusi besorolásban az ötödik helyet megkapó indexkongregáció (*Sacra Congregazione dell'Indice*) segítette, amely kizárólag a tiltott

¹⁸⁵ Részben V: Sixtus bullájának vonatkozó fejezete (*Declaratio facultatum predictarum congregationum*), részint levéltári kutatásaim, valamint az alábbi idézendő adatok alapján.

¹⁸⁶ A sixtusi reform főbb elemei papíron már XIII. Gergely alatt körvonalazódtak. Az ekkor még csak 12 kongregációt előírányzó elképzelésekből azonban a *Dataria* és pápai külpolitika irányítására rendelt bíborostanácsokat nem állították fel. A tervezet szövegét közli LUDWIG VON PASTOR, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Reformation und Restauration*. IX: *Gregor XIII (1572–1585)*, Freiburg i. Breisgau, 1925, 902–903.

¹⁸⁷ Latinul: *Sacra Congregatio Romana et Universalis Inquisitionis*; az intézménynek számos egyéb névváltozata volt, a leginkább, de legkevésbé elterjedt hivatalos elnevezés (1588-tól): *Sacra Congregatio Sancte Inquisitionis hereticae pravitatis*; de még számos más névvariáns is előfordul a korabeli szóhasználatban: *Sacra Congregatio Sancti Officii*, *Sacra Romana ed universale Inquisizione*, *Suprema Sacra Congregazione del Sant'Offizio*, vagy csak egyszerűen *Sanctum Officium*, *Sant'Offizio*, *Sant'Uffizio*. – A középkori eredetű dikasztériumokkal ellentétben a kora újkorai intézményeknél az olasz elnevezést részesítem előnyben (és magyarul teljes fordításukat kivéve rendszerint kis betűvel írom), ezzel is hangsúlyozva az alapvető különbséget a pápaság történetének két, gyökeresen különböző korszaka között.

¹⁸⁸ HERMANN H. SCHWEDT, *Die römischen Kongregation der Inquisition und des Index und die Kirche im Reich (16. und 17. Jahrhundert)*, RQ 90 (1995) 43–73, különösen 49; RE, *La Curia Romana*, 89–94. 578–579; a Hivatal történetének monografikus feldolgozása: R. A. MILLER, *The Congregation for the Doctrine of the Faith* (Canon Law Studies 184), Washington 1975.

könyvek jegyzékének összeállításával foglalkozott, rendszerint utólagos (*repressiva*), s csak elvétve előzetes (*prævia*) cenzúra útján.¹⁸⁹ Párhuzamosan a kongregáció tisztán egyházkormányzati feladatokat is ellátott, mint például 1622-ig a missziók felügyeletét, köztük a hódolt Magyarországra irányulókat is.¹⁹⁰

Ha az inkvizíció és az index hatását a római, illetve itáliai tudományos, kulturális életre röviden össze akarjuk foglalni, azt kell mondanunk, hogy viszonylag nagy mozgásteret hagyott. Irodalmi, poétikai térre e hivatalok tevékenysége nem terjedt ki, csak olyanra, ami az egyház dogmatikai, kanonikus építményét, a pápaság világi és lelki jogait, igényeit veszélyeztette. Ilyenkor viszont nemcsak a nyilvánosságot zárta el, hanem a további vitát is berekesztette.¹⁹¹ A korabeli bírósági eljárásokkal összevetve, az inkvizíciónál jobban tekintetbe vették a vádlott jogait, mint máshol. Névtelen feljelentésekkel nem foglalkoztak. A vád bizonyításához legkevesebb két tanú kellett, de a vádlott nem ismerhette nevüket, ami a tanúvédelem célját szolgálta. A perbe fogottak érdekeit ugyanakkor hivatalból kirendelt védő (*advocatus reorum*) képviselte, ez például Angliában csak 1836-tól jellemző. Tortúrát mértékletesen alkalmaztak, s kizárólag abban az esetben, ha megbizonyosodtak afelől, hogy a vádlott hazudik. A vallatás alatt tett vallomásokat mindazonáltal csak akkor vették figyelembe, ha azt tevőjük később is megerősítette. Letartóztatást csak rendkívül alapos nyomozás után rendelhetek el. 1542–1761 között a római inkvizíció ítéletei nyomán Rómában összesen 100 kivégzést hajtottak végre, a leghíresebb ezek közül Giordano Brunóé. Nem árt ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az inkvizíció ítéletei legtöbbször nem értelmezhetőek szó szerint. Az „örök elzárás” például sokszor csak 3 évet jelentett.¹⁹²

A Szent Hivatal szerkezete jelentősen eltért a kongregációk szokásos bíborosprefektus, bíboros- és prelátagok, titkár, írnokok hierarchiájától, prefektusa nem volt, ülésein rendszerint maga a pápa elnökölt. Az adminisztratív vezető a rangidős bíboros volt (*unus ex inquisitoribus*), a 18. századtól bíboros-titkárként. Közvetlen alárendeltségében egy domonkos rendbeli kommisszárius¹⁹³ irányította a perek lefolytatását, ám szerepét fokozatosan átvette az adminisztrációt felügyelő *assessor*, amely tisztség a 18. század elejétől *posto cardinalizio* lett, vagyis bíborosi kinevezéssel járt. Az inkvizítor-kardinálisok munkáját a konzultorok testülete segítette. Ennek tagjai római teológusok és kánonjogászok voltak, és ajánlásként megfogalmazott véleményük (*votum*) szolgált mind a hittani, mind a cenzúrával kapcsolatos döntések, határozatok alapjául. A kongregáció olykor külső, kvalifikátoroknak nevezett szakértők munkáját is igénybe vehette annak eldöntésére, hogy vajon a tárgyalat probléma a hamis, téves, botrányos, netalántán „eretnek” tanítások (*proposizioni false, erronee, scandalose, ereticali...*) közé sorolandó-e.¹⁹⁴

Annak ellenére, hogy a kongregáció joghatósága egyetemes volt, és ezt említett kompetenciáinak számos területén gyakorolta is, tényleges inkvizíciós tevékenységet a pápai állam területén kívül Máltán és Itáliában tudott folytatni, leginkább mint a helyi (máltai, velencei, sienai) inkvizíciók fellebbezési

¹⁸⁹ Az, hogy a két hivatal egyaránt foglalkozott cenzúrával, kétségkívül elősegítette a szélesebb körű ellenőrzést, ugyanakkor az átfedés működési problémákhoz is vezetett, mígnem XIV. Benedek részletesen szabályozta az eljárás rendjét. HERMANN H. SCHWEDT, *Der römische Index der verbotenen Bücher*, HJ 107 (1987) 296–314; RE, *La Curia Romana*, 325–329. Az 1629-ben havonta egyszer, 1644-ben egyszer, alkalmanként kétszer ülésező hivatalt 16–13 bíboros, 6–24 egyéb tag: konzultor és официális állkotta, az 1644-re felduzzadt tisztviselői létszámban már megszűnt a domonkos dominancia. A század második felében a bíboros létszám 20 körül állandósult, az egyéb tagoké viszont mindössze 2-re redukálódott. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 197. 241 és *passim*.

¹⁹⁰ Ezt MOLNÁR ANTAL tárta fel említett PhD-értekezésében: *A hódoltság missziószervezés és a Szentszék*, op. cit.

¹⁹¹ GEORG LUTZ, *Rom im 17. Jahrhundert. Bemerkungen zu einer Neuerscheinung (Massimo Petrocchi, Roma nel Seicento [Sotria di Roma 14], Bologna 1970)*, QFIAB 54 (1974) 539–555, 551–552.

¹⁹² cf. BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 96–99.

¹⁹³ Archontológiájuk 1621-től: WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 167–168.

¹⁹⁴ SCHWEDT, *Die römischen Kongregationen*, 48. A kongregáció üléseinek analitikus feldolgozása (Galilei perére vonatkozólag) az 1611–1642 közötti időszakból a bíboros tagok archontológiájával és a Hivatal munkájában való részvételével: PIERRE-NOËL MAYAUD, *Les „fuit congregatio Sancti Officii in... Coram...” de 1611 à 1642. 32 Ans de Vie de la Congrégation du Saint Office*, AHP 30 (1992) 231–289. Az 1629-es és 1644-es *elenchus* adatai szerint üléseit hetente háromszor tartotta: hétfőn az inkvizíció palotájában a bíborostagok nélkül, szerdán a domonkosok Sancta Maria Sopra Minerva konventjében a bíborosokkal együtt, csütörtökön a pápa előtt a Szent Palotában, vagy alkalomadtán nélküle ugyanott. Ekkor 9–12 bíboros és 18–13 prelátag (közéjük tartozott állandó jelleggel a domonkosok generálisa, a Szent Palota magisztere, a sort ekkor még az *assessor* zárja), illetve a kommisszárius által vezetett konzultor és официális (*socius commissarius, summista, fiscalis*, 1644-től *subofficialis, notarius*, valamint a *procurator reorum*) állkották. A 17. század második felében ugyanez a struktúra, de az *elenchusok* ekkor már világosan elkülönítik a konzultoroktól a prelátag tagokat, és a létszám akár a bíboros, akár az egyéb tagok esetében kizárólag a 60-as 70-es években a 25–25 főt is meghaladta. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 198. 241–242 és *passim*.

fóruma és mint a Trient utáni pápai centralizáció hathatós eszköze.¹⁹⁵ Hivatalos rálátást a távolabbi vidékekre egyedül a kölni nunciatura alárendeltségében működő frankfurti „apostoli könyvkommisszariátus” (*Commissariatus Apostolicus Librorum*) biztosított számára.¹⁹⁶ A Hivatal működésének irányát illusztrálja, hogy a Casanate-gyűjteményben fennmaradt és innen publikált, 1680 körül majd másfél évszázadra visszamenőleg összeállított dekrétumainak mindössze 1,4%-a volt birodalmi vonatkozású, vagyis 1742 döntés közül mindössze 25. A birodalom területén tartózkodó itáliaiak számára Bécsben, Grazban és Prágában felállítandó inkvizíciók kirendeltségek létrehozására irányuló elképzelések papíron maradtak.¹⁹⁷

4.1.2. A konzisztoriális, a rítus, a zsinati és a többi „sixtusi” kongregáció

Az egyházi funkciójú kongregációk sorában a sixtusi szisztéma szerint a második a *Signatura Gratiae* kongregációja (*Sacra Congregazione della Segnatura di Grazia*, amelyet az ősi, eredeti kompetenciáit ekkora már a *Datariának* átadó hivatalból szerveztek meg);¹⁹⁸ a harmadik pedig a konzisztoriális kongregáció volt (*Sacra Congregazione per l'Erezione delle Chiese e per i Provvedimenti Concistoriali*). Ez utóbbi szintén az egész világegyházra kiterjedő joghatóságot gyakorolt. Mint neve is mutatja, a bíborosi konzisztórium számára hagyományosan megmaradt döntéseket készítette elő. Kettős rendeltetése szerint egyrészt egyházmegyék alapításáról, diszmembrációjáról, egyesítésének indokoltságról és módjáról tanácskozott; megvitatta, hogy indokolt-e koadjutor, segédpüspök alkalmazása, a konzisztoriális javadalom penzióval való megterhelése. Másrészt eredetileg feladata lett volna a püspökjelöltek alkalmasságának a felszentelésüket lehetővé tevő konzisztóriumbeli végső döntés előtti utolsó vizsgálata. A gyakorlatban azonban erre csak akkor került sor, hogy ha valami különleges probléma adódott, leginkább a káptalani választás vagy az uralkodói kinevezés körül. Ezért üléseit egyházkormányzati jelentősége és a Kúrián belüli rangja ellenére viszonylag ritkán és rendszertelenül tartotta. Döntései ugyanakkor nagy jelentőséggel, olykor súlyos következményekkel bírtak a részegyházak életében.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Spanyolországban és Portugáliában értelem szerűen felesleges volt, Franciaország és más államok nem engedélyezték működését, noha az eredeti elképzelésekben ez is benne volt. Tevékenységét az itáliai államok is korlátozták, a törvényszékekbe Velence például saját tisztviselőit delegálta. A Szent Hivatalnak alárendelt helyi inkvizícióra, mint a pápai centralizáció egyik leghathatósabb eszközeire Itáliában: ADRIANO PROSPERI, *Tribunali della coscienza (Inquisitori, confessori, missionari)*, Torino 1996.

¹⁹⁶ HERIBERT RAAB, *Apostolische Büberkommissare in Frankfurt am Main*, HJ 87 (1967) 326–354; WOLFGANG REINHARD, *Papst Paul V. und seine Nuntien im Kampf gegen die „Supplicatio ad Imperatorem” und ihren Verfasser Giacomo Antonio Maria 1613–1620*, Archiv für Reformationsgeschichte 60 (1969) 190–237; ROTRAUT BECKER, *Die Berichte des kaiserlichen und apostolischen Büberkommissars Johann Ludwig von Hagen an die Römische Kurie (1623–1649)*, QFIAB 51 (1971) 422–465.

¹⁹⁷ SCHWEDT, *Die römischen Kongregationen*, 51 és 57.

¹⁹⁸ A kisebb-nagyobb „rendes” kegyek osztását ugyanis, mint láthattuk, illeték fejében leginkább a *Dataria* végezte. A szintén *in foro externo* kompetens *Signatura Gratiae* eredeti formájában sem volt tekinthető törvényszéknek, mivel az ügyeket kizárólag *ex bono et aequo* ítélte meg. Kongregációs változatában a római inkvizíció után a második volt a rangsorban, szintén közvetlenül a pápa alá rendelve (*Signatura Sanctissimi*, bíborosprefektusa pusztán a címet viselte); a már megfellebbezhetetlen egyházi és világi ítéleteket bírálta el legfelsőbb uralkodói és egyházfői kegyelmi úton (*via gratiae*), vagyis a *Dataria*val ellentétben rendkívüli kegyeket osztott (*grazie straordinarie*). A 17. század második felében évente már csak egy-két alkalommal ülésezett, tagjai a bíboros-penitenciárius, a *Signatura Iustitiae* és a brévetitkárság bíborosprefektusai, a *datarius* (amennyiben bíboros volt), rajtuk kívül a kamarai *uditore generale*, egy *Rota*-auditor és egy kamarai klerikus (többek között). A 12 *referendarii votanti* közé csak az kerülhetett be, aki ezt a funkciót már három éven keresztül gyakorolta a törvényszéki formában működő testvérhivatalnál. RE, *La Curia Romana*, 231–234; mindkét *Signatura* tisztviselőire lásd GIUSEPPE BELTRAMI, *Notizie su Prefetti e Referendari della Segnatura Apostolica desunte dai Brevi di Nomina*, Città del Vaticano 1972.

¹⁹⁹ Latin elnevezése: *Congregatio pro erectione ecclesiarum et provisionibus consistorialibus; Congregatio rebus consistorialibus preposita*. E kongregációra LOUIS JADIN, *Les actes de la Congregation Concistoriale concernant les Pays Bass, la principauté de Liège et la Franche-Comté 1593–1797*, Rome 1935; TIHAMÉR VANYÓ, *Das Archiv der Konsistorialkongregation in Rom und die kirchliche Zustände Ungarns in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchiv I, Wien 1949, 151–179; valamint SÉBASTIEN OLLIVIER, *La Sacrée Congrégation de la Consistoriale*, Montpellier 1914; RE, *La Curia Romana*, 113–125. 580–581. Mindezen munkák alapvető tévedése, hogy gyakorlatilag egyenlőséget tesznek a kongregáció és a bíborosi konzisztórium működése közé, pedig a kongregáció – sixtusi rendeltetése ellenére – nem vizsgált meg automatikusan minden püspökkinevezést, pallium-adományozást, s a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek sem kerültek minden esetben hozzá, amint azt a következő fejezetben látni fogjuk. A alkalmanként (*iuxta contingentiam*) ülésező kongregációnak a század első felében 8–10 bíboros és 5 prelátus tagja volt; az 50-es évektől 15–20 a bíboros, a prelátusok száma állandó; a 80-as években viszont ismét 15 körül alakul a létszám, de ugyanennyire nő a prelátus tagoké is. Titkára legkésőbb 1644-től mindig

A negyedik, a rítus és ceremoniális kongregációt (*Sacra Congregazione dei Riti e delle Ceremonie*) újonnan, s annak biztosítására hozták létre, hogy a vallási megnyilvánulások külső formái, az istentiszteletek rendje a tradícióval és az egyház törvényeivel mind tökéletesebb összhangba kerüljenek. A Trient utáni pápai liturgikus centralizáció és uniformizáció legfőbb letéteményesének számító kongregáció kompetenciájába tartozott a „régiszent rítusok” (*veteres ritus sacri*) megőrzése a szentmisékben, zsolozsmákban, a szentségek kiszolgáltatásában és az egyéb liturgikus tevékenységekben; a gyakorlatból kivett szertartások életre keltése, illetve a még meglévők helyreállítása eredeti formájukban; a liturgikus és szertartáskönyvek megújítása és javítása. A kongregáció működésének másik fő területe a szentek és boldogok kanonizációjának lebonyolítása és ünnepeik megünnepelésének felügyelete volt. Ugyancsak az új hivatalhoz tartozott a pápai ceremóniák megszervezése és ellenőrzése, az Örök Városba látogató uralkodók, főpapok, illetve küldötteik megfelelő fogadásának előkészítése, a körmenetekben és más alkalmakkor előforduló precedenciaviták eldöntése.

Kezdeti jogosítványait tekintve a rítus kongregációt a korszakban a legjelentősebb szentszéki intézmények között kellene számon tartanunk. A protestantizmus által elvetett liturgia és szentkultusz ápolása a trienti zsinat előírásai szellemében a katolikus megújulás egészére, a különféle rítusok ellenőrzése több kontinensre, a pápai szertartások irányítása pedig a Kúria életére biztosított számára befolyást. Ez utóbbi tevékenységet azonban rövid idő múlva kivonták hatásköréből, és egy erre a célra alapított külön hivatalra (*Sacra Congregazione del Ceremoniale*) bízta. A hitterjesztési kongregáció 1622. évi felállítását követően illetékessége pedig csak a latin liturgiára terjedt ki. Számos, eredetileg a rítus kongregáció kompetenciájába tartozó ügy (például a liturgikus fakultások) a részegyházakkal szorosabb kapcsolatban álló, tekintélyesebb kongregációkon (*Sant'Uffizio*, *De Propaganda Fide*), illetve közvetlenül a brévetitkárságon (*Segreteria dei Breui*) futott keresztül. Feladatait VIII. Orbán 1634-ben kiadott *Cælestis Hierusalem* kezdetű brevije növelte meg ismét, amely kimondta, hogy a Szentszék előzetes jóváhagyása nélkül senki sem részesíthető nyilvános egyházi tiszteletben. A liturgikus és kanonizációs feladatok mindazonáltal – a feltételezhetőnél ugyan kisebb frekvenciával – Itália határain messze túlnövő egyházigazgatási szerepet biztosítottak a kezdetben csupán csekély (öt bíboros, egy titkár és néhány konzultor), de idővel, a mind bonyolultabbá és költségigényesebbé váló, a legkülönfélébb politikai és belső egyházi érdekek által befolyásolt kanonizációk lebonyolításában résztvevő különféle tisztviselőknek, ügyvédeknek köszönhetően egyre terebélyesedő apparátussal működő és rendszeresen ülésező kongregáció számára.²⁰⁰

azonos a bíborosi kollégium titkárával, jelesül Giuseppe Fanfanellivel, majd az 50-es és 60-as években Agostino Favoritival. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher*, 193. 223 és *passim*.

²⁰⁰ A *Congregatio pro sacris ritibus et ceremoniis*, illetve később csak *Sacra Rituum Congregatio* vagy *Congregazione dei Riti* néven is nevezett kongregáció a 17. század folyamán végig 23–25 bíboros tagból állt; üléseit minden második szombaton tartotta a rangidős bíborosprefektus palotájában. A rendszerint 5–8 egyéb tagot, akik között állandóan jelen van a *promotor fidei* és a pápai *sacrista*, az elenchusok két csoportra bontják: *prælati* és *magistri ceremoniarum*. Az 1644-es adat szerint januárban, májusban és szeptemberben szokásos kanonizációs üléseket a pápa előtt is tarthattak. Az ilyen üléseken változó létszámú kiegészítő csapat segítette a megfontoltabb döntéshozatalt, a főleg szerzetes szakértők mellett állandó jelleggel a Szent Palota magisztere, a Szent Hivatal *assessora*, három *Rota* auditor, egy protonotárius és alkalmanként a pápa személyes teológusa is. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher*, 203. 252. 275. 295–296. 346. 490–491. A dikasztérium történetének és működésének feldolgozása: FREDERIC RICHARD MCMANUS, *The Congregation of sacred Rites* (Canon Law studies 352) Washington 1954; a hivatali ügyvitelre: GRAMATOWSKI, *Il fondo liturgico più antico dell'archivio della S. Congregazione dei Riti*, 401–424; a kanonizációk értékelése: LUTZ, *Rom im 17. Jabrbundert*, 548; összegzések további irodalommal: RE, *La Curia Romana*, Roma 1970, 135–148 és 435–442; PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 339–340; a kongregáció történetével és működésével foglalkozó számos rész tanulmány: *Congregazione per le Cause dei Santi. Miscellanea in occasione del IV centenario della Congregazione per le Cause dei Santi (1588–1988)*, Città del Vaticano 1988. – E hivatal korabeli teljes magyar vonatkozásait külön, részletező tanulmányban és egy rövidebb áttekintésben is feldolgoztam, ahol összefoglaltam a kora újkori szentkultusz sajátosságait is: *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio*, 33–64; *Magyar szentek liturgikus tisztelete és a római sacra Rituum Congregatio a korai újkorban*. Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért c. konferencia tanulmánykötete, s.a.²⁰¹ A *Sacra Congregatio pro executione et interpretatione concilii Tridentini* minden második szombaton ült össze a rangidős bíboros palotájában; s különlegessége, hogy a század első felében a 19–20, majd mindvégig 23–25 bíboros mellett prelátus tagja nem volt, hanem csupán egy titkára. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher*, 192. 223. 271. 284. 332. 481. Joghatóságára és munkarendjére: G. VARSÁNYI, *De competentia et procedura Sacre Congregationis Concilii*, La Sacra Congregazione de Concilio, 51–161; SEBASTIANUS TROMP, *De cardinalibus interpretibus S. Concilii Tridentini annis 1564–1600*, Apollinaris 27 (1974) 95–106; RE, *La Curia Romana*, 149–162. 582–583; a kongregáció irataira: La Sacra Congregazione de Concilio, 395–476; egy újabb kiváló, a kongregáció döntéseinek eseti egyházi jogi érvényét kiemelő, és a hitterjesztési kongregációval 1622 után adódó kompetencia problémákra is kitérő áttekintés: RICHARD PUZA, *Die*

A sixtusi egyházi kongregációk rendjében az ötödik helyet elfoglaló *Index* után a zsinati kongregáció (*Sacra Congregazione del Concilio di Trento*) következett. Már 1564-ben (az *Alias Nos nonnullas* kezdetű *motu proprio*-val) önálló hivatallá formálták a trienti zsinat befejezése után azonnal létrehozott bíborosi bizottságból. Első prefektusa Borromei Szent Károly volt. A 17. században is érvényes feladatait V. Sixtus határozta meg. Eszerint a zsinat dogmatikai döntésének értelmezése személyesen a pápának lett fenntartva. A kongregáció hatásköre az disziplináris, egyházfegyelmi és reformrendelkezések általános és konkrét értelmezésére, valamint betartásuknak ellenőrzésére szorítkozott. A megkeresésekre az évszázadok során adott válaszai (*positiones*) több ezer kötetet tesznek ki. Ezek alapján a zsinat Róma kizárólagos ellenőrzése alá vont végrehajtása, az adódó problémák szinte teljes egészükben megismerhetők lennének. A kongregáció bíborosai felügyelték a helyi zsinatok megtartását, határozataikat és eredetileg a rezidencia kötelezettség betartását, de ezt később, 1636-ban VIII. Orbán egy a *Concilio* kebelén belül létrehozott kisebb kongregációra bízta (*Sacra Congregazione della Residenza dei Vescovi*). A zsinati kongregáció közvetlenül a pápa nevében (*nomine Pontificis*) csupán ezeken a területeken hozott dekrétumai is széleskörű adminisztratív, jogalkotói, sőt bírói hatalomról árulkodnak.²⁰¹ A leghatásosabb, és rendszeresen gyakorolt közigazgatási jogosítványt a megyéspüspök által személyesen, vagy (rendszerint otthonról küldött) képviselő által elvégzett kötelező *ad limina* látogatások alkalmával benyújtott, az egyházmegyék vizitációinak eredményeit összefoglaló, a helyi vallási, egyházi viszonyokról beszámoló jelentések (*relationes status diocesis*) feldolgozása, észrevételezése jelentette. A jelentéstétel módját és gyakoriságát V. Sixtus 1585. december 20-án szabályozta. Az itáliaiak, dalmáciaiak és görög szigetekről három, Spanyolország, Franciaország és a birodalom (és Magyarország) püspökei négy, a távolabbi országokéi öt, a tengerentúliaké tíz évente tettek eleget a felszentelésük előtt esküvel is fogadott kötelezettségüknek. A meghatározott formai kritériumok szerint készített, de tartalmukban és terjedelmükben igen változatos relációk értékelésével, a rájuk adott írásbeli válaszokba foglalt javaslatokkal, utasításokkal a kongregáció bíborosai közvetlen befolyást tudtak gyakorolni az egyházmegyék működésére.²⁰²

Az 1602-től összevontan működő püspöki és szerzetesi kongregáció (*Congregazione dei Vescovi e Regolari*) a sixtusi rendszerben eredetileg két külön intézmény volt, s közülük csak a szerzetesit alapították újonnan, a püspöki már 1576-tól működött. Feladata az újonnan alakult, illetve megreformált férfi- és női szerzetesrendek, a püspöki lelkipásztori kötelezettségek betartásának felügyelete, a gyakori kontroverziák kvázi bírói elsimítása volt. Kompetenciája tehát a – a trienti határozatok autentikus értelmezését kivéve – átfedésben volt a zsinati kongregációéval. Ezt vélhetően az itáliai ügyek sokasága tett szükségessé. A 17. század közepéig az olasz félsziget volt a kongregáció működésének fő színtere.²⁰³

Az egyházi kongregációk sorában az utolsó az 1588-ban létesített, elsődlegesen a Bibliát (nemcsak a *Vulgatát*, hanem az eredeti héber, görög szövegeket is), az egyetemes zsinatok rendelkezéseit, az

Konziliumkongregation. Ein Einblick in ihr Archiv, ihre Verfahrensweise und die Bedeutung ihrer Entscheidungen von ihrer Errichtung bis zur Kurienreform Pius X (1563–1908), RQ 90 (1995) 23–42; prefektusok és titkárok archontológiájára NICCOLÒ DEL RE, *I cardinali prefetti della sacra congregazione del concilio dalle origini ad oggi (1564–1964)*, *Apollinaris* 27 (1974) 107–149; ugyanez megtalálható La Sacra Congregazione de Concilio, 265–307, a korra 270–280; PIETRO PALAZZINI, *Elenco dei Segretari della S. Congregazione del Concilio*, La Sacra Congregazione del Concilio, 377–380.

²⁰² A *visitatio liminum* technikai részleteire és a további irodalomra lásd VICENTE CÉRCEL ORTÍ, *Estudio histórico-jurídico sobre la visita ad limina Apostolorum*, 21–212. Egy szintén mintaszerű publikáció az Örök Város közvetlen környezetének egyházi viszonyairól: *Le diocesi suburbicarie nelle „visite ad limina” dell’Archivio Segreto Vaticano* (CAV 22), ed. MARIA CHIABÒ-CONCETTA RANIERI-LUCIANA ROBERTI, Roma 1988.

²⁰³ Névváltozatai: *Sacra Congregatio pro consultationibus Regularium*; *Sacra Congregatio pro consultationibus episcoporum et aliorum prelatorum*, összevonva: *Sacra Congregatio negotiis et consultationibus Episcoporum et Regularium preposita*. RE, *La Curia Romana*, 330–334. A mindvégig 26–32 bíboros mellett csupán egy titkár működött, prelátus-tagok nem voltak. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 195. 237. 272. 288. 337. 483.

egyházatyák írásait, liturgikus könyveket (a római misszálét és breviáriumot) stb. nagy példányszámban kiadó vatikáni nyomdát irányító hivatal volt (*Sacra Congregazione della Stamperia Vaticana*).²⁰⁴ Az egyházi és világi rendeltetésű kongregációk között, bár rendszerint ez utóbbiak közé sorolják, valójában átmenetet képez a *Sacra Congregazione dell'Università di Roma*. A *Collegium Romanum* mellett a görög, maronita és a neofita (*Neophytorum*) kollégiumokat felügyelte, valamint eredeti rendeltetése szerint a párizsi, bolognai, salamancai egyetemeket. Az alapító okirat optimista jövőképe szerint még Oxford is alá tartozott volna.²⁰⁵

A kizárólag az Egyházi Állam kormányzásában illetékes hivatalok közül külön kongregáció foglalkozott az Örök Város gabonaellátásával (ez volt a már említett *Annona (Congregazione dell'Abbondanza dello Stato Ecclesiastico)*;²⁰⁶ a pápai flottával (*Congregazione dell'Armata Navale*); a pápai alattvalók túlzott adóztatása elleni panaszok kivizsgálásával (*Congregazione per Sollevare dagli Aggravi lo Stato Ecclesiastico*); az utak, hidak, vízvezetékek építésével, rendszeres karbantartásával (*Congregazione delle Strade, dei Ponti e delle Acque*);²⁰⁷ valamint nemcsak a pápai állam területén (például a földesúri, kormányzói törvényszékek előtt) lefolytatott polgári és büntetőperek felülvizsgálatával, a világi hivatalok, hivatalnokok kontroverziáival, hanem az Egyházi Állam irányításának összes fontosabb problémájával (*Congregazione della Consulta di Stato*).²⁰⁸

4.1.3. Az „újabb” kongregációk. A *Sacra Congregazione de Propaganda Fide*

A sixtusi kongregációk rendszere korántsem volt végleges. Amint arra már néhány példát is láthattunk, átszervezésekre, összevonásokra, újabb kongregációk létesítésére már a következő évtizedektől kezdve sor került, s gyakorlatilag századunkig folytatódott. A már említettek mellett a 16–17. században külön kongregáció foglalkozott az Egyházi Állam határaival, főnemességével, a *San Pietro* építésével és karbantartásával.²⁰⁹ Közülük a legjelentősebb az 1592-ben megalapított *Congregazione del Buon Governo* volt, amely fokozatosan a pápai állam központi közigazgatási kormány szervévé nőtte ki magát a *Consulta* mellett.²¹⁰ Földrajzi területek szerint kialakított osztályai (*ponenze*) felügyelték a kormányzókat, a helyi városi és földesúri önkormányzatokat; kivéve azonban Rómát, a legációkat (Avignon mellett Urbino, Romagna, Bologna, Ferrara), Velletrit és Castel Gandolfót, amelyek a római *governatore*, a bíboroslegátusok, a bíborosi kollégium dékánja, illetve az Apostoli Palota önálló irányítása alá tartoztak.²¹¹

²⁰⁴ *Sacra Congregatio pro Typographia Vaticana*, RE, *La Curia Romana*, 344–345.

²⁰⁵ *Sacra Congregatio pro Universitate Studii Romani*. Úgy tűnik, alapítása nem járt sikerrel, a 17. században már nincs nyoma működésének.

²⁰⁶ *Congregatio pro Ubertate Annonae Status Ecclesiastici*. REINHARDT, *Überleben in der frühneuzeitlichen Stadt*, op. cit.; [IDEM], *Die Präfikten der römischen Annona*, 98–115.

²⁰⁷ *Congregatio pro Classe Paranda et Servanda ad Status Ecclesiastici Defensionem; Congregatio pro Status Ecclesiastici Gravaminibus Sublevandis; Congregatio pro Viis, Pontibus et Aquis Curandis*; RE, *La Curia Romana*, 338–339. 340. 341–343; PRODI, *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio*, 108–111.

²⁰⁸ Latinul: *Congregatio pro consultationibus negociorum Status Ecclesiastici*. E központi kormányhatóság: kvázi belügy- és igazságügyi minisztérium működését tárgyalja CAROCCI, *Lo Stato della Chiesa*, 108–112; PRODI, *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio*, 111–112; RE, *La Curia Romana*, 346–350.

²⁰⁹ *Congregazione dei Confini, Congregazione sopra i Baroni dello Stato ecclesiastico, Congregazione della Reverenda Fabrica di San Pietro*. RE, *La Curia Romana*, 370–371. 358–360. 432–434.

²¹⁰ Erre az anakronisztikus szóhasználattal „belügyminisztériumnak” nevezhető, és a fontosabb döntéseket meghozó, hasonló felépítésű és területi kompetenciájú *Consulta* mellett a gyakorlatibb közigazgatási feladatkört ellátó intézményre: ARMANDO LODOLINI, *L'Amministrazione pontificia del „Buon Governo”*, Gli Archivi Italiani 6 (1919) 181–236. és 7 (1920) 3–19; ELIO LODOLINI, *L'Archivio della S. Congregazione del Buon Governo (1592–1847)*. *Inventario* (Pubblicazioni degli Archivi di Stato 20), Roma 1956; CAROCCI, *Lo Stato della Chiesa*, 108–112; PRODI, *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio*, 112–114; illetve RE, *La Curia Romana*, 351–355.

²¹¹ A hasonló *exempti*ök sorát még folytatni lehetne a kamarai igazgatás alatt álló területekkel (például Tolfa), az egészen 1692-ig hagyományosan neposi kormányzóságokkal (Benvento, a Borgo, az Angyalvár stb.); sőt még a három pátriárkai bazilika (a lateráni, a vatikáni és a Santa Maria Maggiore) és környéke is bíboros-espereseik külön igazgatása alatt állt. Mivel a bíborosok irányította legációk száma a 17. századra lecsökkent (megszűnt például a Patrimonio [Viterbo], Campagna e Marittima, Umbria, Marche legációja, s Perugiái is fokozatosan elhalt), a vidéki közigazgatás legfontosabb irányítói a kormányzók lettek. Ezeket két fő csoportra oszthatjuk. A legtekintélyesebbek a *governi di prelati* voltak. (Számuk 1701-ben 23-ra rúgott, s ilyen tisztviselő állt például Ancona, Città di Castello, Fano, Fermo, Loreto, Montalto, Orvieto, Perugia, Rieti, Spoleto és Viterbo élén). A *governi di dottori (governi di breve, illetve governi di patente della Sacra Consulta*, ez utóbbi már csak *di cappa nera*) kormányozták a 35 város és környéke közül például Albanót, Agnanit, Assisit, Castiglione del Lagót, Civita Castellanát, Massát, Ortét, Sutrit, Ternit,

Egyházi téren külön kongregációt kaptak a korban a búcsúk és az ereklyék; az egyházi immunitás védelme; a már inkább csak a római területre korlátozódó apostoli vizitációk; a szerzetesek életkörülményeinek felügyelete; az indiai és kínai missziók irányítása.²¹² Sőt a püspökkinevezések ellenőrzése két alkalommal is. A VIII. Kelemen alapította *Congregazione dell'Esame Vescovi*, majd a XI. Ince által felállított *Congregazione sopra l'Elezione dei Vescovi* azon kongregációk közé tartozott, amelyeket azért hoztak létre, mert a már meglévő (jelen esetben a konzisztoriális) nem tudta kellőképpen ellátni az eredetileg hozzá tartozó feladatot.²¹³ Ilyenkor a hagyományosnak mondható kúriai gondolkodás elsősorban nem a már rögzült és bejáratódott, megmerevedett struktúráján igyekezett javítani, hanem mindig egy újabb és újabb létrehozásában látta a kiutat. A nagyfokú specializáció mellett ez a kora újkori kúriai reform másik fő jellemzője. Nemcsak a kongregációkon belül, hanem kiváltképpen ezek és az ősi szentszéki hivatalok viszonylatában is. Az viszont már egy másik problémának tekinthető, hogy mint például e két utóbbi kongregáció, sokszor az új intézmény sem tudta teljesen irányítása alá vonni az illetékességi körébe utalt területet: a feladat nagysága, a már kialakult mechanizmusok beágyazódása, vagy éppen a kongregáció kedvezőtlen személyi összetétele, a zavartalan működést lehetővé tevő anyagi és infrastrukturális feltételek hiánya miatt. Eredeti kompetenciája ellenére – úgy tűnik – az *Examen* kongregáció a 17. században csupán a pápai *libera collatio* révén kinevezett püspökök alkalmasságát vizsgálta, míg a *sopra l'Elezione* elméletileg a többiekét, de hogy ez utóbbi korszakunkban tényleg működött volna, az több mint kétséges, mivel a kúriai *elencbusok* sem róla, sem tagjairól nem tesznek említést.²¹⁴

A püspökkinevezések felügyeletére létrehozott, és alapításuk után rövidesen már szinte csak papíron működő kongregációkkal ellentétben egy másik új intézmény, a missziószervezés központi irányítására felállított *Sacra Congregazione de Propaganda Fide* maradandónak bizonyult, s viszonylag hamar a legjelentősebb kúriai intézmények közé emelkedett. Az új kongregációt 1622. január 6-án szervezték meg, működését már nyolc nappal később meg is kezdte. (Az *Inscrutabili Divina Providentiae* kezdetű alapító bullát csak 1622. június 22-én bocsátotta ki XV. Gergely.) Felépítésében némileg a *Buon Governóra* emlékeztetett, amennyiben az egyes bíborostagok a világ meghatározott régióinak missziós problémáival foglalkoztak. Ez nemcsak az onnan érkező levelek referálását jelentette az üléseken, hanem kifejezetten szakértői, sőt pártfogói tevékenységet is magában foglalt. Az alapításakor 13 bíborosból, 2 prelátusból és egy titkárból álló intézmény részben a tengerentúli bennszülött, részben pedig az európai protestáns lakosság körében, illetve katolikus szórványokban – jobbára szerzetesek, de világi papok által is végzett – térítő tevékenység kizárólagos irányítására kapott felhatalmazást. A kezdeti 13 régióból 8 európai volt, az egyes területek felügyeletét helyben a nunciásokra vagy pátriárkai helynökökre bízta, ami nagyban megkönnyítette a misszionáriusokkal való kapcsolattartást.²¹⁵

Tivolit, Todit. A pápai közigazgatás bonyolult szerkezetét ismerteti: CHRISTOPH WEBER, *Legati e governatori dello Stato Pontificio (1550–1809)* (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Sussidi 7), Roma 1994, 32–53 (e bevezető áttekintést követi az egyes legációk, kormányzóságok adatainak, a legátusok, kormányzók archontológiájának majd ezer oldalt felölelő összeállítása); valamint [IDEM], *Die Territorien des Kirchenstaates in 18. Jabrbundert. Vorwiegend nach den Papieren des Kardinals Stefano Borgia dargestellt*, Düsseldorf 1991, 17–78; a *Consulta* és a *Buon Governo* reszortmegosztásaira a 18. század elején: 92–100 és 101–111; az exempt igazgatásúakra: 79–91; az egyes területek adatai: 115–392. Egy esettanulmány: ANDREA GRADI, *Lo Stato in provincia. L'amministrazione della Legazione di Bologna durante il regno di Sisto V (1535–1590)* (Istituto per la Storia di Bologna. Collana Studi e Ricerche, n.s. 2), Bologna 1994.

²¹² *Congregazione dell'Immunità Ecclesiastica* (másképpen: *Iurisdictionalium Controversiarum Congregatio*), *Congregazione delle Indulgenze e delle Reliquie, Congregazione della Visita Apostolica, Congregazione sullo Stato dei Regolari, Congregazione della Cina e delle Indie Orientali*. Ezekre RE, *La Curia Romana*, 367–369. 376–379. 364–366. 374–375. 380–381. Az egyházi immunitás korabeli itáliai problémáira: AGOSTINO LAURO, *Il Giurisdizionalismo pregiannomiano nel Regno di Napoli. Problema e bibliografia (1563–1723)* (Sussidi eruditi 27), Roma 1974.

²¹³ E két hivatalra RE, *La Curia Romana*, 356–357. 403–404.

²¹⁴ A mindvégig 10–13 bíboros és 5–8 prelátus (közülük egy a titkári teendőket látta el) alkotta *Examen Episcoporum* kongregáció üléseit rendszerint a pápa előtt, a vatikáni Szent Palotában tartotta, 1629-ben az egyházfő által előírt időpontban, 1644-ben hetente hétfő vagy péntek reggel, ha a pápa másként nem rendelkezett, hogy mindenképpen személyesen hallgathassa meg a jelölteket. Az 1644-es *elencbus* a prelátustagokat két csoportra osztotta: *examinatores in Canonico* és *examinatores in Theologia*. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatshandbücher*, 195. 238. 272. 289. 338. 483–484.

²¹⁵ E kongregáció a legtöbbet kutatott szentszéki intézmények közé tartozik. Az alapításra METZLER, *Foundation of the Congregation „De Propaganda Fide”*, 79–111; európai működésére különösen: HERMANN TÜCHLE, *Acta SC de Propaganda Fide Germaniam spectantia. Die Protokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten 1622–1649*, Paderborn 1962; GEORG

A *Propaganda* a kezdeti alapos tájékozódás után mindazokon a területeken, ahol a hagyományos egyházszervezet nem, vagy nem kielégítően működött, bámulatosan rövid idő alatt új egyházszervezetet hozott létre. Ennek alkotóelemei a missziós állomások, prefektúrák, sőt püspökségek voltak. Ha a körülmények úgy hozták, (címetes) püspökké szentelt apostoli adminisztrátorok irányították a pasztorációs munkát. A missziósszervezésben résztvevő szerzetesek, világi papok egyetlen felettese a kongregáció volt. Rendi előjáróik, a megyéspüspökök nem, vagy csak a *Propaganda* bejegyzésével rendelkezettek felettük. Ez főként az első évtizedekben számos konfliktus forrásává vált, noha a római missziós főhatóság eredeti célkitűzései szerint igyekezett – ha volt ilyen – a már meglévő helyi erőkre támaszkodni, s a kezdeti fogadtatás is rendkívül kedvező volt.²¹⁶

A *Propaganda* bizonyos területeken kénytelen volt együttműködni más kúriai hivatalokkal. A misszionáriusoknak adandó lelki felhatalmazások terén Szent Hivatallal; új püspökségek létesítésekor, illetve új püspökök munkába állításakor a konzisztoriális kongregációval; leginkább jogi, fegyelmi problémák esetén a püspöki és szerzetesi kongregációval. Hatalma viszont abban a tekintetben korlátlan volt, hogy a missziósszervezés alá vont vidékek felett az ő megkerülésével semmilyen más szentszéki dikasztérium nem gyakorolhatta szabadon saját joghatóságát. A kezdetben havonta háromszor és rendszerint a pápa előtt (*coram Sanctissimo*) ülésező kongregáció a 1629-es kúriai *elenchus* adatai szerint havonta kétszer ült össze. Felváltva a pápa tartózkodási helyén és a bíborosprefektus palotájában, az általuk kijelölt időpontban. Ekkor már 15 bíboros, és a titkáron kívül három másik prelátus (egy apostoli protonotárius, két *Signatura* referendárius és egy karmelita) tagja volt.²¹⁷ Az 1644-ben viszont elméletileg akár már 20 bíboros is összejöhetett volna havonta egy-egy ülésre hétfői napon a pápai rezidencián, egy másik alkalommal pedig a kongregáció – talán nem véletlenül a spanyol követség közelében, a Pizza di Spagnán Bernini által felépített, majd Borromini által kibővített – hatalmas palotájában. A létszám azonban sosem volt teljes, mint ahogy a kezdetekhez képest a személyes pápai részvétel is egyre ritkábbá vált. A prelátus tagok között már ekkor feltűnik a Szent Hivatal mindenkori *assessor*a, aki a két hivatal közötti munkakapcsolatot volt hivatott zökkenőmentesebbé tenni. A század folyamán a kezdeti 13 régiót többször módosították, egy-egy fontosabb terület 2 bíboros-referálót is kapott.²¹⁸

Kérdés, hogy számos más újonnan alapított kongregációval ellentétben mi magyarázza az önálló missziós főhatóság sikerét? Hogy alapítására miért csak a barokk pápaság kialakulása során került sor, s miért tehetett szert a Kúrián belül akkora befolyásra, hogy a 17. század végétől bíborosprefektusát már a „vörös pápa” néven volt szokás emlegetni?²¹⁹ A hit védelmének a római inkvizíció képviselte ideája mellett a hit terjesztése tudniillik a reformpápaságnak is egyik központi gondolata volt. Ennek hátterét elsősorban az új és reformált szerzetesrendek, különösen a jezsuiták, a kapucinusok, valamint a karmeliták, a minorita és obszerváns ferencesek stb. elméleti és gyakorlati missziós orientáltsága teremtette meg. Ebben a vonatkozásban tehát egy gyökeresen új kihívásról aligha beszélhetünk.²²⁰ A

DENZLER, *Die Propagandakongregation in Rom und die Kirche in Deutschland im ersten Jahrzehnt nach dem westpfälischen Frieden. Mit Edition der Kongregationsprotokolle zu deutschen Angelegenheiten*, 1649–1657, Paderborn 1969; HERMANN TÜCHLE, *Die Protokolle der Propagandakongregation zu deutschen Angelegenheiten 1657–1667. Diasporasorge unter Alexander VII*, Paderborn 1972; IGNATIUS KOLLMANN, *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide res gestas Bobemicas illustrantia I–II*, Pragae 1923–1954; a kongregáció prefektusai és titkárai: NIKOLAUS KOWALSKY, *Serie dei cardinali prefetti e dei segretari della Sacra Congregazione „de Propaganda Fide”*, Euntes docete 15 (1962) 161–197; összefoglalóan és további irodalom: RE, *La Curia Romana*, 185–203. 584–591; *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum*, XVII–XXII.

²¹⁶ cf. AMADEUS REUTER, *De iuribus et officiis Sacrae Congregationis „De Propaganda Fide” noviter constitutae seu de indole eiusdem propria*, *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum*, 112–145. A kongregáció már közvetlenül megalapítása után információkat és javaslatokat kért a helyi hierarchiáktól a vallási helyzetről és a hittérítése lehetőségeiről. (A beérkezett válaszok másolatai a vatikáni könyvtár *Vaticani Latini* sorozatának bevezetőnkben már említett 6696. kötetében.)

²¹⁷ REUTER, *De iuribus et officiis Sacrae Congregationis „De Propaganda Fide”*, 112–145; WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 201–202.

²¹⁸ A Propaganda bíboros létszáma 1657-ben döntött meg mindet rekordot, ekkor 30 tagja volt, a század végére viszont a 20–22-es szám állandósult. A prelátus tagok létszáma gyakorlatilag változatlan, a század második felében állandó tisztségként feltűnik a *iudex sacrae congregationis*, ami azt bizonyítja, hogy idővel a kongregáció misszionáriusok feletti törvényszéki karaktere is kifejlődött. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 250. 274. 293. 343. 488–489.

²¹⁹ A 17. századi *elenchus*ok következeten csak e kongregáció esetében jelölik meg külön a prefektus személyét.

²²⁰ A kora újkori katolicizmus 16. századi missziós elkötelezettségére lásd például MOLNÁR ANTAL két rövid összefoglalását: *A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon és A Szentszék és a bódoltsági missziók*, *Vigilia* 64 (1999) 348–359 és 492–502.

jezsuita generális, Francesco Borgia sürgetésére V. Pius 1568-ban két bíborosi bizottságot is felállított a németországi protestánsok vissza-, illetve az „Indiakon” élők megtérítésének irányítására, ezek azonban már 1569-re befejezték működésüket. Hasonlóképpen nem voltak maradandók a következő évtizedekben kijelölt bíborosi deputációk. Az 1573-ban a kiváltképpen missziós elkötelezettségű Giulio Antonio Santoro vezetésével az ortodox unió előmozdítására, az 1594-ben az abesszíniai missziók irányítására és az 1599-ben az görög rítusúak felügyeletére létrehozott bizottságok kérészetűnek bizonyultak. Kifejezetten intézményi karakterrel rendelkezett ugyanakkor az összes: észak-európai, amerikai, afrikai, indiai és japán missziók irányítására 1599-ben a kifejezetten a *De Propaganda Fide* néven felállított kongregáció. Ennek bíborosai azonban 1600 augusztus 14-én már utolsó ülésükre gyűltek össze. 1622-ig mindössze egy, a romjain 1604-ben megszervezett missziós titkárság működése mutatható ki. Tapasztalatait, felkutatott iratanyagát mindazonáltal jogutódja hasznosítani tudta.²²¹

A missziókat felügyelő központi egyházkormányzati szerv felállítására irányuló kísérletek ismételt kudarcra több okra vezethető vissza. Kétségkívül jelentős szerepet játszott ebben a hittérítést már kézbe tartó római szerzetesrendi centrumok és a Szent Hivatal ellenállása. Ezzel azonban 1622 után is meg kellett küzdeni. A *Propagandának* más szerzetesekkel ellentétben a jezsuita missziókat sosem sikerült irányítása alá vonnia, és különösen az első évtizedekben gyakori konfliktusokba keveredett az inkvizícióval. Ez utóbbi nemcsak hogy következetesen ragaszkodott jogosítványaihoz, hanem jellegénél fogva alapvetően más, apologetikusabb attitűdöt képviselt a helyi viszonyokat jobban ismerő, és jóval rugalmasabbnak mondható hitterjesztési kongregációnál.²²² A sorozatos alapítási kudarcok másik fő okának az államok közül főleg a legnagyobb gyarmatosító katolikus monarchia, Spanyolország ellenállását szokás még tartani, amely a Rómától korábban kapott felhatalmazások alapján nem csupán a hagyományos hierarchiát, hanem a tengerentúli missziók nagy részét is felügyelet alatt tarthatta. Ez az ellenkezés ugyanakkor a 17. században sem lett kisebb, a *Propagandának* valóban számos súlyos konfliktusa támadt nemcsak a gyarmattartó hatalmakkal – ideértve az időközben ismét önállóvá vált Portugáliát is –, hanem például az osztrák Habsburgokkal is.²²³

A hitterjesztési kongregáció 17. századi sikeres megalapításának és a következő évszázadban is megmaradt kúriai központi szerepének oka leginkább a pápaság államokhoz fűződő viszonyának – e fejezet bevezetőjében más megközelítésben már említett – megváltozásában keresendő. A hagyományos egyházi struktúrákat Trient után sem sikerült kivonni a világi ellenőrzés alól. Róma az együttműködés felbomlásának kezdetén, annak a tendenciának az első jeleire, amely egy szekularizált hatalom által irányított nemzeti államegyház kialakítása felé tartott, meglepően gyorsan reagálva az új kihívásra, azonnal megkezdte egy valójában párhuzamos, csak neki alárendelt egyházszerződés kiépítését.²²⁴ Az első instrukciói szerint a politika- és erőszakmentességet középpontba helyező intézmény révén a pápaság kötetlenebbül és maradéktalanabban tudott megfelelni lelkipásztori kötelezettségeinek.²²⁵ Az egyházszerződés trienti program alapján történő megreformálásának a lehetőségei a 17. század elejére már kimerültek, a katolikus reform újabb periódusához új szervezeti keretek kellek. Ezek létrehozása pedig egyáltalán nem volt idegen a kúriai gondolkodásmódtól.

A kongregációkról alkotott képünk nem lehet teljes, ha a rendszer előnyei mellett nem vesszük figyelembe annak hátulütőit is. A közigazgatási jogosítványokkal és megfelelő apparátussal rendelkező

²²¹ cf. JOSEF METZLER, *Wegbreiter und Vorläufer der Kongregation (Vorschläge und erste Gründungsversuche einer römischen Missionszentrale)*, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum, 38–78; a Propaganda felállítása előtti amerikai missziószerződésre számos forrás: *America pontificia primi saeculi evangelizationis 1493–1592. Documenta pontificia ex registris et minutis praesertim in Archivio Secreto Vaticano existentibus I–III.* (CAV 27/1–2 és 38), ed. JOSEF METZLER, Città del Vaticano 1991–1995.

²²² GIUSEPPE METZLER, *Controversia tra Propaganda e S. Uffizio circa una commissione teologica (1622–1658)*, Pontificia Universitas Urbanae Annales 1968–1969, Romae 1969, 47–62.

²²³ cf. IGNACIO TING PONG LEE, *La actitud de la Sagrada Congregación frente al Regio Patronato*, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum, 353–438; METZLER, *Päpstlicher Primat als pastorale Verantwortung und missionarischer Auftrag*, 373–386.

²²⁴ A politikai helyzet megváltozásának jelentőségét szintén aláhúzza: PIETRO CHIOCCETTA, *Il mondo politico e religioso all'inizio del sec. XVII*, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum, 3–14.

²²⁵ GIUSEPPE METZLER, *Mezzi e modi per l'evangelizzazione dei popoli secondo Francesco Ingoli*, Pontificia Universitas Urbanae Annales 1967–1968, Romae 1968, 38–50.

kongregációk kétségkívül jelentősen megnövelték az állam- és egyházkormányzat hatékonyságát és teljesítőképességét. Mint minden bürokratikus szisztémában, azonban itt is jelen volt a végtelen osztódás veszélye. Az 1629-es kúriai elenchus már 60-nál, a következő, 1644-ből fennmaradt pedig 70-nél is több állandó kongregációt sorol fel. Ez akkor is döbbenetes szám, ha tudjuk, hogy közülük a legtöbb semmiféle intézményi karakterrel nem rendelkezett, amit az is bizonyít, hogy külön provenienciájú iratanyag nem maradt fenn utánuk, s működésüket szinte kizárólag más intézmények infrastruktúrájára alapozták.²²⁶ Csupán egy rendkívül szűk területtel foglalkoztak, mint például a Kamara vagy a Penitenciára működésének, a kisebb egyházi javadalnak adományozásának, a *spoliumok* behajtásának, a *monték* kibocsátásának, vagy a pénzverés, a börtönök és a johanniták felügyelete.²²⁷ Míg ezek meglete végig kimutatható a 17. században, a sajátos szellemiségű kora újkori lovagrenddel, a *Militia Christiana*val, a kamalduliak (és más szerzetesrendek) reformjával, vagy a spanyol ügyekkel és az aquileai patriarkátussal alkalomadtán foglalkozó gyűlések a tizenöt évvel korábbiakkal ellentétben 1644-ben már nem találhatók meg az „államkalendáriumban”. A többször a harmincéves háború fókuszába kerülő pfalzi örgrófság problémáit megvitató testület azonban még ekkor is folytatta működését.²²⁸ A megszüntek helyén újabbak és újabbak alakultak a Barberini-korszakban, többek között az árvák helyzetének rendezésére, a törvényszékek működésének átalakítására stb.²²⁹ Ezek a kongregációk persze inkább konzultatív, döntéselőkészítő és nem döntéshozó szervezeteknek tekinthetők. Elnevezésük ellenére valójában olyan bizottságok voltak, amelyekre jobban illene a *commissio* elnevezés, és amelyekre néhány példát már a 16. században is találunk. Elég ha a németországi vallási helyzet alakulását figyelemmel kíséző *Congregatio Germanica*ra, vagy a magyarországi segélyek kiutalását és felhasználását ellenőrző, nem túl közismert *Congregazione d'Ungheriára* gondolunk.²³⁰

VIII. Orbán pontifikátusának második felében gyakorlatilag már egy olyan pápai döntés sem született meg, amelyet előzetesen ne utaltak volna egy-egy bizottság elé. Szükség esetén a konkrét feladat megoldására rendszerint egy már működő kongregáción belüli, részleges (*particularis*) kongregációt jelöltek ki. Ezekről a kúriai *elenchusok* említést sem tesznek, mint ahogy a legfontosabb kül- és belpolitikai ügyek megtárgyalására alkalmanként összehívott és a legbefolyásosabb néhány bíboros alkotta kvázi államtanácsról, a már vélhetően VIII. Kelemen idejétől létező *Congregazione dello Stató*ról sem. A túlbúrjázó szisztéma az 1630–1640-es évekre olyan mértékben lelassította a döntéshozatali mechanizmust, hogy az már működőképessége határához jutott. Egy-egy bíboros olykor 10–12 kongregációnak is tagja volt.²³¹ Nyilvánvaló, hogy érdemben aligha vehetett részt mindegyik munkájában. Emiatt viszont gyakran előfordult, hogy az éppen jelenlévő tagok forgandósága miatt ugyanaz a kongregáció szinte teljesen más személyi összetételben hozta meg soron következő döntését, ami éppenséggel nem vált a konzekvens döntéshozatal javára.²³²

²²⁶ NICCOLÒ DEL RE méltán számtalanszor idézett alapmunkájában meg sem említi őket a megszüntetett hivatalok (*dicasteri sopressi*) között.

²²⁷ *Computorum Cameralium Congregatio, Rationum Cameralium Congregatio*, illetve 1644-ben már *Cameralis Congregatio; Signatura Penitentiariae Congregatio* (ennek volt *generalis* és *particularis* változata is); *Concursus Parochialium et Aliorum Ecclesiasticorum Beneficiorum Congregatio, Spoliorum Congregatio, Montium Congregatio, Monetarum Congregatio, Visitatio Carcerum Congregatio, Religionis Sancti Ioannis Hierosolymitarum Congregatio* stb. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 187–209 és 210–265 és ss. A rendszer számos esetben kettős irányítást eredményezett. A gazdasági tevékenységet felügyelő kongregációkat nagy számban a kamarai klerikusok alkották, ami azt jelentette, hogy a régi szisztéma eredményesen állt ellen a radikális modernizálási kísérletnek. WEBER, *Senatus Divinus*, 219.

²²⁸ *Militie Christianae Congregatio, Camaldolensium Heremitarum Congregatio* (valamint *Reformationis Fratrum Minorum de Observantia Congregatio*), *Hispaniarum Negociorum Congregatio, Aquileae Patriarchatus Congregatio, Palatinatus Congregatio*. cf. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 187–209 és 210–265. A *Militia Christiana*ra: E. SASTRE SANTOS, *Un memorial sobre la orden de la Milicia Cristiana en el Arcivio de Propaganda Fide*, Hídalgía 29 (1981) 1025–1064.

²²⁹ *Orphanorum utriusque sexus Congregatio, Reformationis Tribunalium Congregatio*, stb. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 246 és 251.

²³⁰ Az előbbivel ellentétben ennek csak olasz névváltozatával találkoztam a forrásokban. A német kongregációra lásd KRASENBRINK, *Die Congregatio Germanica*, op. cit.

²³¹ Meg kell ugyanakkor említeni, hogy a kisebb kongregációk közül több csak egy-két bíboros vezetésével ülésezett, néhányuk, például a spanyol ügyekkel, a *montival* és a pénzveréssel foglalkozó kizárólag prelátus tagokból állt.

²³² Az persze viszonylag ritka volt, hogy egy-egy bíboros valamennyi jelentős kongregációnak tagja legyen, ilyen általában 4–5 volt, s rendszerint a pápáknak ez a legbelsőbb köre kapott meghívást a *Congregazione di Stató*ba. (VIII. Orbán uralkodásának első évtizedében e szűkebb csoport tagjai Millino, Ginetti, Pietro Aldobrandini, Borromeo, Montalto, valamint Bandini, Zacchia

Következésképp jelentősen felértékelődött a tényleges tevékenységet – sokszor nem is a háttérből – koordináló kongregációs titkárok szerepe. A túlfoglalkoztatottság azonban az ő esetükben is megfigyelhető. A hitelesítő kongregáció profiljának kialakításában döntő szerepet játszó – egyes vélekedések a sokadjára megalapított intézmény életben maradását is az ő érdemének tudják be, ami nyilvánvaló túlzás – és a magát a Galilei elleni perben is exponáló Francesco Ingoli például 1629-től 1649-ben bekövetkezett haláláig egyúttal a ceremoniális kongregáció titkára is volt.²³³ A szerzetesi és püspöki kongregáció titkára, Prospero Fagnani 1629-ben a konzisztoriális kongregáció prelátus tagjaként és mindkét *Signatura* referendáriusaként is működött.²³⁴ A kongregációs titkárok között a rekordot minden bizonnyal az a Francesco Paulucci tartja, aki amellet, hogy 1629–1657 között folyamatosan ellátta a zsinati és az egyházi immunitás védelméért felelős kongregáció *secretariusi* tisztét, 1644-től prelátusként bekapcsolódott a konzisztoriális és az inkvizíciós kongregációk munkájába is.²³⁵ Ahhoz persze, hogy valaki számos helyen tegye nélkülözhetetlenné magát nem kellett feltétlenül bíborosnak, vagy éppen titkárnak lennie. Pietro Francesco Rosso, egyszerre volt a konzisztórium, a fiskus, a Kamara és az ördög (*promotor fidei*) ügyvédje. 1620–1674 között 23 intézményben – köztük a Szent Hivatalban – fordult meg. Gyakran egyszerre 5–6 kongregációnál is tisztséget viselt, s emellett arra is maradt ideje, hogy terjedelmes tanulmányokban vonja kétségbe újra és újra a magyar királyok több püspökség betöltésében vindikált jogait.²³⁶

A túlságosan nehézkesé váló döntéshozatal egyszerűsítése és javítása a számos kritika hatására a 17. század derekára elengedhetetlenné vált. A *squadron volante* intézményi reformjának egyik fő eleme a kisebb kongregációk megszüntetése volt. Az 1660-as évektől a mind sűrűbben kiadott pápai tisztí név- és címtárak tanúsága szerint a kongregációk száma 40 körül állandósult.²³⁷ Ennek következménye viszont az lett, hogy a jelentősebb kongregációk bíboros-létszáma jelentősen felduzzadt, általában 20–25 főre. Bár az 1680-as évekre néhány esetben megfigyelhető a létszámcsökkenés, a kongregációs tisztségelhalmozást teljesen nem sikerült kiküszöbölni. A másik fontos elem a munka minőségének javítása volt. VII. Sándor 1659. június 16-án publikált konstitúciója részletesen szabályozta mindazokat a morális, gyakorlati és képzettségbeli előfeltételeket (például rendkívüli mértékben kiszélesítette a mindkét jogból szerzett doktorátushoz kötött hivatalok körét), amely elengedhetetlenek voltak ahhoz, hogy valaki szentszéki főtisztviselő lehessen. A kúriai hivatalok ekkor kialakult belső munkarendje és szellemisége a sixtusi reformokhoz hasonlóan évszázadokra, napjainkig meghatározó maradt.²³⁸

Egy máig tartó pozitív hatása a Barberini-korszak bürokratizálódásának is van. VIII. Orbán az 1620-as években az V. Pál által megalapított vatikáni titkos levéltár mellé felállította a bíborosi kollégium archívumát; megszüntette a szóban hozott (*vivae vocis oraculo*) pápai rendelkezések érvényességét; továbbá elrendelte, hogy a konzisztóriumokon csak olyan ügyeket szabad tárgyalni, amelyeket előzetesen írásban is benyújtottak, s végül hogy a legmagasabb rangú tisztviselők is szolgáltassák be a kezükön megforduló

bíborosok voltak. cf. HOOK, *Urban VIII.*, 229–230. Például a volt bécsi nuncius, Giovanni Battista Pallotto hiába volta tagja egyszerre kilenc kongregációnak is, a Szent Hivatalba nem tudott bekerülni. Ha nem is volt kizárólagosan jellemző, gyakran előfordult, hogy egyes kardinálisok csak az egyházkormányzatban (annak ellenére is, hogy karrierjüket vásárolt hivataluknak köszönhették, cf. WEBER, *Senatus divinus*, 20–221), mások az államigazgatásban feladatot betöltő kongregációkban volt funkciójuk. A magyar püspökök körében nem nagy közkedveltségnek örvendő Girolamo Colonna hat kongregációja mind egyházi rendeltetésű volt: 1629-től a zsinati és a rítus, majd 1644-től ezek mellett a ceremoniális, a püspöki és szerzetesi, a *Signatura Gratiae*, végül 1657-től 1666-ban bekövetkezett haláláig még az inkvizíció is. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 136 és 102.

²³³ WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 120. A valódi karrierjét Ludovisi pápa neposainak nevelőjeként kezdő Ingoli életére és kulcsszerepére a fentebb idézettek mellett: JOSEF METLZER, *Francesco Ingoli, der erste Sekretär der Kongregation, Sacra Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum*, 146–196; JOSEPH GRISAR, *Francesco Ingoli über die Aufgaben des kommenden Papstes nach dem Tode Urbans VIII. (1644)*, AHP 5 (1967) 289–324.

²³⁴ WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 109. A kora legnevesebb kánonjogászai közé tartozó titkár (cf. *Ius canonicum seu commentaria absolutissima in quinque libros Decretalium*, Romae 1661 c. alapművét) életére: PIETRO PALAZZINI, *Prospero Fagnani segretario della Sacra Congregazione del Concilio e suoi editi ed imediti*, La Sacra Congregazione de Concilio, 361–382.

²³⁵ WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 138.

²³⁶ WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 147.

²³⁷ Lásd az 1657. 1661. 1667. 1668. 1670. 1674. 1676. 1679. 1682. 1684. 1686. 1688. évi, igaz, a korábbi 1629-es és 1644-es elenchusoknál szűkszavúbb kúriai tisztí cím és névtárakat: WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 266–544.

²³⁸ RODEN, *Cardinal Decio Azzolino and Squadron Volante*, 47 és 91–92.

hivatalos iratokat. Mindez sok tekintetben a korszaknak a korábbi évtizedekénél nagyságrendileg kedvezőbb forrásviszonyait teremtette meg a jelenkori történeti kutatás számára.²³⁹

4.2. A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

Kérdés, hogy a kongregációs „meiózis”-ban egyáltalán hogyan juthatott érvényre a Trient utáni pápaság másik fő jellemzője, a sokat emlegetett abszolút pápai hatalom gyakorlása. Számos kongregációs ülést a pápa előtt tartottak, a fontosabb hivatalok vezetői heti/havi rendszerességgel referáltak audienciáikon. Nyilvánvaló azonban, hogy a döntéshozatalt a pápák csak akkor tudták megfelelően kézben tartani, ha egy közvetlen személyi apparátus is rendelkezésükre állt. Az abszolutizmus mint kormányzati forma nem függhetett az uralkodó személyes erősségétől, vagy gyengeségétől, hiszen ennek az államigazgatási modellnek a kora újkorban egyszerűen nem volt alternatívája. Szükségképpen ki kellett alakulnia egy olyan kormányzati szervnek, amely segíteni, szükség esetén pótolni tudja az uralkodót. Az államtanácsokon belüli harcokból kiemelkedő „kegyencek” a fejlődés zátkutájának bizonyultak, jogi helyzetük mindvégig rendezetlen maradt. A jövő Nyugat-Európa szerte azé a kabinetirodáé volt, amely az egyéb állami struktúráktól függetlenül a külügyekkel foglalkozott, lévén a diplomácia a középkortól mindenhol uralkodói felségjog. A mind jelentősebb apparátust foglalkoztató irodák vezető titkárai majd titkára e centrális helyzetű intézményi háttérre támaszkodva és bizalmi pozíciójukat kihasználva befolyásukat az államélet más területeire is kiterjesztették. A folyamat végállomása a kormányzásban nélkülözhetetlen, a „kegyencek”-nél technokratább jellegű *primus ministeri* tiszt létrejötté lett.²⁴⁰

4.2.1. A pápák személyes adminisztrációjának kialakulása

Ez a típusú fejlődés a legkorábban és legtisztább formájában a pápai udvarban ment végbe. A római Kúrián a pápai titkos levelezést intéző *secretarius* címe 1338-ban tűnik fel először, s már II. Pius (1458–1464) alatt a Kancelláriától független, külön iroda élén áll.²⁴¹ Szerves összefüggésben a diplomáciai képviselők, állandó követségek kialakulásával a velük kapcsolatot tartó, különféle néven nevezett tisztviselők és intézmény (*segretarii segreti/domestici*, *segretarii in capite*, *segretarii maggiori*, illetve *segretaria nelle cose di stato*) feladatainak köre és volumene is megnövekedett a 16. századra. Már X. Leó alatt megfigyelhető az egyes országokra történő specializáció.²⁴² 1605-re, amikor a forrásokban először tűnik fel a *Segreteria di Stato* kifejezés, a hivatalt vezető titkár, illetve titkárok beosztott hivatalnok státusuk és munkaigényes kötelességeik ellenére már a Kúria vezető prelátusai. Fizetési besorolásukban rögtön a rendszerint bíborral járó hivatalok viselői után következnek.²⁴³

²³⁹ cf. ASV Archivio Concistoriale, Acta Miscellanea, vol. 28, fol. 17^v. 19^r. 62^v–63^r. 65^r. 69^v. 70^v; Prímási Levéltár (PL), Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV), n. 154/5 (VIII. Orbán 1631. dec. 11-ei eredeti dekrétuma: *Revocatio concessionum vive vocis oraculo*); illetve REMIGIUS RITZLER, *Die archbischöflichen Quellen der „Hierarchia Catholica“*, Miscellanea Archivistica Angelo Mercati (Studi e testi 165), Città del Vaticano 1952, 51–74. – Mindez elsősorban az oklevéljellegű, illetve közjegyzőileg hitelesített iratoknál jelentett áttörést. Miként alább az államtitkárság kapcsán látni fogjuk, a különféle akták, kormányzati iratok kapcsán csak lassú és fokozatos evolúcióról beszélhetünk.

²⁴⁰ Az általános európai tendenciát részletesebben, és több példával illusztrálva kifejti: ANDREAS KRAUS, *Der Kardinal-Nepote Francesco Barberini und das Staatssekretariat Urbans VIII.*, RQ 64 (1969) 191–208, 191–195. KRAUS értelmezésében a nyugat-európai jelző nem foglalja magába a német területeket, kiváltképpen azért, mert a császári diplomáciát irányító titkos tanácsnak nem volt külön apparátusa, a diplomáciai iratokat a birodalmi, illetve az osztrák udvari kancellária expedálta (*ibid.*, 195).

²⁴¹ ANDREAS KRAUS, *Die Sekretäre Pius' II. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des päpstlichen Sekretariats*, RQ 53 (1958) 25–80.

²⁴² cf. ANDREAS KRAUS, *Secretarius und Sekretariat. Der Ursprung der Institution des Staatssekretariats und ihr Einfluß auf die Entwicklung moderner Regierungsformen in Europa*, RQ 55 (1960) 43–84, 63–78. KRAUS ehelyütt még részletesebb képet ad a középkori (43–63) és kora újkorai európai párhuzamokról (78–84). Lásd még PRODI, *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio*, 115–127.

²⁴³ A kúriai hivatalnokok fizetése 1605–1655 között gyakorlatilag változatlan: a bíborosnepos havi „hivatalnoki” járandósága 87,50 scudo, a brévetitkárságot vezető bíborosé 80, a *Consulta* bíborostitkáráé 40, a *datariusé* szintén ennyi, az államtitkáráé 29 volt. Csak összehasonlításképpen: a fejedelmekhez írt pápai levelek titkára 14 scudót, a püspöki és szerzetesi kongregáció titkára 25-öt, rítusé 3-at, zsinatié 7-et, a Propagandáé 6-ot, a *ciffré*-titkár 7-et. Mindezeket a *spese del maggiordomó*ból folyósították. Az államtitkársági hivatal működési költségei havi 100–110 scudóba kerültek beleértve a helyettesek (*sostituti*) fizetését, és a *depositeria generalé*ből fedezték. Az egyéb *sostituti*ók: a fejedelmi brévék titkára, a brévetitkár, a *memorialé*k titkára ezzel ellentétben szintén a *spese del maggiordomó*ból kapták fizetésüket. cf. LUDWIG HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats von Paul V. bis Immoenz X. (1605 bis 1655)*, RQ 55 (1960) 157–202, 165, 15. jegyzet.

Az államtitkár pozíciója abszolút bizalmi jellegű. Szabad bejárása van a pápához, rajta kívül senki mástól sem köteles utasítást elfogadni, be van avatva az összes államtitokba. A nunciatúrákról érkező jelentésekről a saját maga, vagy irodája készítette kivonatok alapján számol be a pápának. Ugyanez a helyzet az egyházfőnek címzett fejedelmi, főpapi és főúri levelekkel. Ezeket mindig ő bontja fel. A befutó iratok és a bennük foglalt ügyek sorsáról is sokszor ő dönt. Referálják-e a pápának, vagy közvetlenül tegyék át valamelyik kongregációhoz, hivatalhoz. Az ügy jelentőségétől függően a saját belátása, vagy a pápától kapott utasítás szerint tesz intézkedést a döntést tartalmazó válasz megfogalmazására – ezt gyakran saját kezűleg végzi –, legyen az csupán a bíborosnepos által aláírt államtitkársági jegyzék, vagy akár brève is. Nemcsak a pápai audienciákon készít feljegyzéseket, hanem azokon a kongregációs üléseken, amelyeken a pápa elnököl, sőt rendszeres időközönként maga is tárgyal a külföldi követekkel, ügyvivőkkel. Mivel a titkosított levelezést (*ciffre*) csak az államtitkárságon keresztül lehetett lebonyolítani, s ezt a kongregációk és egyéb hivatalok (közülük leginkább *Dataria*) mind gyakrabban vették igénybe, ez a lehetőség szintén nagyban megnövelte az államtitkári rálátást a kúria döntéshozatali mechanizmus egészére. A kongregációk felé ugyanakkor még nincs utasítási jogköre, kivéve ha konkrét utasítást kap erre a pápától. Az ott folyó döntéshozatalt csak ott tudja alakítani, ahol prelátus tag. A *Congregazione dello Stato*ban a 17. század közepéig csupán a jegyzőkönyvet vezeti, szavazati joggal nem rendelkezik.²⁴⁴

A pápai döntéshozatalban játszott technokrata szerep eleve magába kódolta egy Kúrián belüli, csak a pápától függő központi hatalmi poszt kialakulását és megszilárdulását. Rómában több körülmény is segítette a nyugat-európai viszonylatban gyors fejlődést. Nem elhanyagolható szempont az államtitkár által irányított központi hivatal viszonylagos fejlettsége. Az államtitkárság a pápai diplomácia sokrétű egyházkormányzati feladatainak köszönhetően igen hamar koordinációs szerepkört tölthetett be az egyházi jellegű; az Egyházi Állam legációinak szintén hozzá befutó jelentései révén pedig a világi kongregációk, hivatalok irányában. Még akkor is, ha ezek közvetlenül is érintkezettek a külképviseletekkel és a tartományokkal. Ennél is jelentősebb momentum, hogy a konzisztórium visszaszorításával a pápai kormányzaton belül már hiányzott az államélet minden területére rálátó nagyobb államtanács. A reszortmegosztás szerint működő miniszteriális kormányzati szisztéma korai kúriai megteremtése nemcsak azon a felismerésen alapult, hogy ezáltal egy hatékonyabb struktúra alakítható ki. A kúria az olasz elem térnyerése ellenére mindig is nemzetközi intézmény volt és maradt, a bíborosok egy része Itália határain innen és túl többé-kevésbé jelentős külállami kapcsolatokkal és érdekeltségekkel rendelkezett. A modern pápai abszolutizmus és szuverenitás-igény természetes követelménye volt az ebből adódó rizikó kiküszöbölése. Az új rendszerben a legtöbb bíboros már csak kisebb-nagyobb mozaikokból álló képpel rendelkezett, a néhány közvetlen pápa-bizalmas bíborost pedig gyakran az államtitkár látta el a szükséges információkkal.²⁴⁵

Az államtitkár önálló hatalmi pozíciójának kialakulását egyedül a bíborosnepos fenyegette. A francia, angol és olasz „favoritokhoz” képest kétségkívül jelentős előnynek számított, hogy a neposok rendszerint nem a politikai csatározásokban megedződve emelkednek ki. Kiválasztásuk rokoni alapon történik, elsődleges rendeltetésük, mint láthattuk, a pápai dinasztia megteremtésére irányul. Ugyan mindkettőjüknek szabad bejárása van a pápához, de a rendszerint vicekancellár nepos a Kancellária palotájában lakik, az államtitkár a vatikáni Szent Palotában, illetve a Quirinálon. Ha a bíborosnepos személyesen akar referálni a pápának egy adott ügyben – amihez joga volt –, azt az államtitkárságon készített kivonat alapján teheti csak meg, s mint mondtuk, utasítást alapértelmezésben csak a pápa adhat az államtitkárnak. A nepos nem, hiába ő a pápai diplomácia formális irányítója. A neposnak ugyanakkor nyugat-európai kollégáival ellentétben jogilag körülbástyázott funkciói voltak. Egy-egy

²⁴⁴cf. KRAUS, *Secretarius und Sekretariat*, 63–78; HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 159–166; KRAUS, *Der Kardinal-Nepote*, 191–195; valamint az államtitkárság működésének alábbi bemutatásából levonható tanúságok alapján.

²⁴⁵ KRAUS, *Secretarius und Sekretariat*, 63–78. Lévéen a pápaság egy részben univerzális alapokon nyugvó választómonarchia, a római udvar szerkezete, fejlődése már csak ezért is eltérő volt más európai államokétól; ezek „természetesebb” organizációjánál sokkal erősebben jelentkezett benne az idegen hatalmakhoz való kötődés szerinti megosztottság. VISCEGLIA, *Fazioni e lotta politica nel Sacro Collegio*, 43.

erélyesebb unokaöccs kevésbé aktív nagybátyja uralkodása alatt a jobbára elméleti jogköreit könnyen valós tartalommal tölthette meg, s önálló döntéshozói pozícióba kerülhetett.²⁴⁶

Pápa–bíborosnepos–államtitkár: ők állanak tehát a hatalom élén, képezik a kúriai döntéshozatal központi magját. Mindenkori viszonyuk egymáshoz, hogy egymás mellett vagy egymás ellen dolgoznak-e, meghatározó jelentőségű. Az abszolút pápai hatalomgyakorlás csak akkor lehetett volna teljesen önálló, ha a pápa személyesen tanulmányozta volna át a befutó aktákat, ami egyszerűen képtelenség volt. Az 53 évesen megválasztott V. Pál élete végéig személyesen tanulmányozta az iratokat, de magától értetődően csak a legfontosabbakat. A 67 éves és beteges XV. Gergely – amennyire a rövid pontifikátus szegényes iratanyagából kikövetkeztethető – lényegében munkatársaira volt kénytelen hagyatkozni. Kézírása egyszer sem bukkan fel az eredeti dokumentumokon. Az 58 évesen trónra lépő VIII. Orbán pontifikátusa első évtizedében aktívan bekapcsolódott az ügymenetbe, 1635–1644 között viszont már egyszer sincs tőle sajátkezű feljegyzés az államtitkárság fogalmazványain. A hetvenévesen megkoronázott X. Ince páratlan energiával tartotta kézben az irányítást, az aktatanulmányozás fáradtságos napi munkáját ugyanakkor munkatársaira hagyta. Egyértelmű, hogy egy pápa sem tudott az akták tengerének minden részletében elmélyedni. Ha változó jelentőséggel is, közvetlen munkatársai szerepe: befolyásuk, képzettségük, preferenciáik, valamint a konkrét ügymenet megismerése elengedhetetlen a pápai döntéshozatal valódi megismerése és megértése szempontjából. A kutatási feltételek mindazonáltal nem túl kedvezőek. A személyes kapcsolatok számos aspektusa már nem rekonstruálható; hivatali szabályzatok nem maradtak fenn; néhány retrospektív munkarend leírás mellett a legfontosabb forrásbázist maga az államtitkársági iratanyag képezi. A különféle kézírások beazonosítása, kategorizálása és statisztikai elemzése fáradtságos munka árán ugyan, de számos hasznos információt nyújtanak.²⁴⁷ E módszer segítségével annak az intézménynek a működését ismerhetjük meg, amely a nunciatúrák irányítása révén Róma részéről a legközvetlenebb és legállandóbb hatást tudta kifejteni a korai újkori katolicizmus régiókénti arculatának alakítására. Még akkor is ha az iratforgalomban a politika mind nagyobb teret kap 17. század elejétől.²⁴⁸

4.2.2. Az államtitkárság a Borghese- és Barberini-korszakban

Amikor 1605-ben V. Pál fejére helyezték a pápai tiarát, és a hosszú uralkodásnak elébe néző viszonylag fiatal pápa első intézkedései egyikével Erminio Valenti bíborost nevezte ki az államtitkárság élére, úgy tűnt, az államtitkár pozíciói véglegesen megszilárdulnak. Már XIII. Gergely és XI. Leó (1605) lemondott a nepos alkalmazásáról, és bíboros töltötte be ezt a posztot, igaz, ez utóbbi rövid pontifikátusa alatt mindössze három hétig. (A Boncompagni-pápa bíboros-államtitkára Tolomeo Gallio volt.) A Borghese-pápa azonban hamar visszanyúlt a hatalommegosztás régi és jól bevált taktikájához. 1605 augusztusától 1609-ig az államtitkárságon belül két iroda működött, mindkettő felügyeletét a mégiscsak hadrendbe állított bíborosnepos, Scipione Caffarelli Borghese látta el. A Lanfranco Margotti által vezetett büro az itáliai legációk és a latin országok ügyeivel foglalkozott, Marzio Malacridáé az „északi területekével”.

²⁴⁶ KRAUS, *Der Kardinal-Nepote*, 191–195.

²⁴⁷ HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 159–166 és 178–181. – Az alábbiakban részletesebben csak a 17. századi viszonyokkal fogok foglalkozni – a szakirodalmi lehetőségektől függően annak első felére koncentrálni, a későbbiekre nézve kényszerűen csak kitékintés szinten. Viszonylag pontos, és csupán vázlatos kép áll rendelkezésre VIII. Kelemen államtitkárságáról. Ennek adatai maximálisan alátámasztják az imént mondottakat, bár a képlet a két kvázi egyenrangú bíborosnepos (Pietro és Cinzio Aldobrandini: *Il Cardinale di San Giorgio*) miatt némileg bonyolultabb volt. Minderre lásd JASCHKE, „*Das persönliche Regiment*” *Clemens’ VIII*, 133–144; JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII*, I, XLII–XLIX; valamint ZDENĚK KRISTEN, *Intorno alla partecipazione personale di Clemente VIII. al disbrigo della corrispondenza politica. Contributo alla storia della segreteria di stato pontificia*, Bolletino dell’Istituto Storico Cecoslovacco in Roma 1 (1937) 29–52.

²⁴⁸ A régóta a kutatás figyelmének középpontjába került nunciusi jelentésekből, és maguknak az utasításoknak tartalmából az államtitkárság szervezeti működéséről alig lehet valamit megtudni. A sajátos, grafológiai alapokon nyugvó módszer alapelveit KONRAD REPGEN dolgozta ki (*Die Hauptinstruktion Gimettis für de Kölner Kongreß [1636]*, QFIAB 34 [1954] 250–287), az ezután meginduló államtitkársági kutatások mind ezt hasznosították, meg kell azonban jegyezni, hogy ZDENĚK KRISTEN, az előző jegyzetben idézett munkájában már hasonló metódus alapján vonta le következtetéseit VIII. Kelemen szinte minden apró részletet közben tartó kormányzási technikáiról. – Az államtitkárság kutatásának jelentőségére és lehetőségire: KRAUS, *Zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats*, 5–16; és GEORG SCHREIBER, *Das päpstliche Staatssekretariat*, HJ 79 (1960) 175–198, 177–186. Az 1970-es évekre megrekedt kutatások folytatásának nélkülözhetetlenségéről, különös tekintettel az államtitkárság kulcsszerepére a katolikus reform és ellenreformáció központi irányításában: ANDREAS KRAUS, *Die Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats im Zeitalter der Katholischen Reform und der Gegenreformation als Aufgabe der Forschung*, RQ 84 (1989) 74–91.

Flandria, Svájc, a Birodalom és Magyarország, valamint Lengyelország tartozott ide. A feladatmegosztás magától értetődően nemcsak a bejövő iratok feldolgozására, hanem a kimenő utasításokéra, válaszokéra is vonatkozott. A két iroda működése élesen elkülönült. Nincs nyoma annak, hogy egymás kompetenciájába avatkoztak volna, vagy hogy a másik személyzetét igénybe vette volna.²⁴⁹

Malacrida 1609-ben távozott az államtitkárság kötelékéből, feladatkörét Giovanni Battista Confaloneri vette át, de immár alárendelt viszonyban. Margotti mindkét részleget egy személyben vezette. 1610-ben bíboros lett, ezáltal ismét elérte az államtitkár Kúrián belül elfoglalt helyének megerősödését. Margotti azonban 1611-ben meghalt. Az utódok, Profirio Feliciani és Giovanni Battista Perugino alatt ismét visszaállt ismét a kettős szisztéma, ezúttal azonban nem túl hathatós eredménnyel. Az irodák vegyesen dolgozták fel az északi és latin területek iratait. Perugino alá Graz, Köln, Prága, Bécs, valamint Torino, Firenze, Nápoly és Málta tartozott. 1613-as halálakor általános volt a panasz az osztályán eluralkodott rendetlenségre.²⁵⁰ V. Pál tanult az esetből, 1621-ig már egyedül a forrásokban leginkább *monsignor Vescovo di Foligno* néven emlegetett Felicianira bízta az államtitkárság vezetését.²⁵¹

A Borghese-pontifikátus alatt mindvégig jellemző volt az államtitkárok személyes munkavégzése. 1605–1609 között például Margotti maga írta a kimenő iratok 80%-át, ez az arány a Malacrida távozása után értelemszerűen csökkent, s az ellenőrző funkció erősödött, miként Feliciani alatt is. Az aktákon gyakran felbukkannak V. Pál betoldásai, javításai is. A pápa különösen a *ciffre*-minútákat dolgozta át nagy számban, sőt részben maga is írta azokat. Scipione Borghese kézírása leginkább a legációkból érkező iratokon tűnik fel, leginkább 1605–1609 között, a válaszok kidolgozásában nem nagyon vett részt, 1612 után pedig szinte teljesen kiszorult a hivatal irányításából.²⁵²

XV. Gergely rövid pontifikátusa alatt, mint említjük, maga a pápa nem, neposa, Ludovico Ludovisi annál inkább részt vett a hivatali munkában. Gyakorlatilag mindent ő intézett az új államtitkárral, Giovanni Battista Agucchiával karöltve.²⁵³

Egy egészen különleges helyzet állt elő VIII. Orbán pontifikátusa alatt. A Barberini-pápa 1623 és úgy 1632 között rendszeresen és gyakran részt vett az államtitkárság ügymenetében, a legfontosabb iratokat maga tanulmányozta. A hivatalt 1623–1628 között a tüchtig, a pápához közel álló Lorenzo Magalotti vezette, majd 1632-ig Lorenzo Azzolini. VIII. Orbán tisztában volt a poszt jelentőségével, Magalotti már 1624-ben bíboros lett. A fiatal Francesco Barberini kezdetben távol tartotta magát az ügyektől. 1626-ig a nunciások jelentéseiket a pápa testvérének, az idősebb Antoniónak címezték. A velencei követjelentések szerint az első években a fiatal bíborosnepos a pápai audienciákon érdemben nem igazán tudott hozzászólni semmihez sem. Ezt követően Barberini mind inkább aktivizálódott. Magalottival alkalmi összeütközések is előfordultak.²⁵⁴ Azzolinival érdekes módon a mind tevékenyebb bíborosnepos zökkenőmentesen együtt tudott működni. A gyökeres változás 1632-ben következett be, amikor a hivatal élére két évre ügyvezetőként az addig *sostitutó*ként működő Pietro Benessa került. Ő Barberini embere volt. Ennek köszönhetően a nepos az államtitkárságnak nemcsak névleges, hanem tényleges vezetője lett. A Margotti–Magalotti, Feliciani–Augucchia működése révén felerősödő folyamat, amely a nepos hatalomvesztése, és az államtitkár megerősödése irányába tartott, egyszerre megtört. Barberini hihetetlen

²⁴⁹ JOSEF SEMMLER, *Beträge zum Aufbau des päpstlichen Staatssekretariats unter Paul V.*, RQ 54 (1959) 40–80, 40–52.

²⁵⁰ SEMMLER, *Beträge zum Aufbau des päpstlichen Staatssekretariats*, 56–63; STEFAN SAMERSKI, *Das Päpstliche Staatssekretariat unter Lanfranco Margotti 1609 bis 1611. Das Provinzprinzip als notwendiges strukturelles Fundament zur Etablierung des Kardinalstaatssekretariats*, RQ 90 (1995) 74–84.

²⁵¹ SEMMLER, *Beträge zum Aufbau des päpstlichen Staatssekretariats*, 64–80.

²⁵² JOSEF SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat in den Pontifikaten Pauls V. und Gregors XV. 1605–1623* (RQ Supplementheft 33), Rom–Freiburg–Wien 1969, 11–44. 47–48; [IDEM], *Beträge zum Aufbau des päpstlichen Staatssekretariats*, loc. cit.; valamint összefoglalóan, több SEMMLER alapján korrigálható téves megállapítással: HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 166–168. A tisztviselők, beosztottak archontológiája és legrészletesebb életrajza megtalálható SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 108ss (Feliciani: 115; Malacrida: 118; Perugino: 121; Margotti: 119).

²⁵³ SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 47–48 (Agucchiára 109); és JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV.*, 185–221.

²⁵⁴ Magalotti sajátos technikáira a fiatal nepos kikapcsolására: ANDREAS KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat unter Urban VIII. 1623–1644* (RQ Supplementheft 29. Forschungen zur Geschichte des päpstlichen Staatssekretariats 1), Rom–Freiburg–Wien 1964, 10–12.

energiával vetette bele magát a hivatali munkába. A minuták egyharmada (cca. 500) az ő kezétől származik, egy sor európai fejedelemmel maga folytatta a levelezést.²⁵⁵

VIII. Orbán mindazonáltal nem akarta a kormányzást teljesen kiengedni a kezéből, függeni neposától, és teljesen elveszíteni közvetlen rálátását az ügyekre. Ezért unokaöccse akarata ellenére 1634-ben bizalmasát, Francesco Cevát nevezte ki államtitkárává. Barberini 1632–1634 között megszerzett pozícióit ugyanakkor nem lehetett megingatni. A két évet, amikor is konkurrencia nélkül uralta a levelezést a nunciosokkal, a fejedelmekkel és főpapokkal, arra használta fel, hogy egy saját titkárságot építsen fel, ahonnan a levelezést közvetlenül, *in proprio* intézte. Ez a levelezésfajta nem új. A *lettere di proprio pugno* – mind a pápai, mind a fejedelmi, és ide értendőek a bíborosneposok is – a kora újkori diplomáciai levelezés bevett műfaja. Ez azt is jelentette, hogy e levelek a titkárság megkerülésével egyenesen az uralkodók kezébe jutottak. (Rendszerint tényleg saját kezűek, vagy magántitkár által írtak, nem található rajtuk kancellári ellenjegyzés, s mindig tudták hogyan kell kézbesíteni, külön jelölés nélkül is.) Mivel azonban a pápai államtitkárságnak szóló levelek címzettje mindig a bíborosnepos, amit közvetlenül neki írtak, azt külön jelöléssel kellett ellátni. Ez volt a külzetre rávezetett *in proprio* jelzés. Régebben is előfordult, hogy a bíborosnepos saját magántitkársága útján írt hivatalos ügyben, erre a címzettnek, lett légyen akár egy nuncius, vagy maga a császár, szintén *in proprio* kellett válaszolnia. Francesco Barberini alatt nemcsak ezek megszorodása az új vonás, hanem inkább az, hogy ebbe a sajátos műfajba belekerült a titkosított levelezés is. 1632–1634 között a határok az államtitkárság és a magániroda között teljesen összemosódnak. Barberini mindkettőt ellenőrzése alatt tartja, az államtitkárság adminisztratív vezetője, Benessa irányítja a magánirodát is. 1634-ben változik a képlet. A *proprio*-büro önálló hivatallá válik. Munkájában *Rota*-auditorok, kongregációs titkárok is részt vesznek. Barberini ugyanakkor (mellesleg a *proprio*-titkárságot tulajdonképpen megszervező) Antonio Feragalli *ciffre*-titkár révén, továbbra is rálát az államtitkárság működésére.²⁵⁶

Milyenek voltak az arányok, milyen volt a viszonyrendszer az élesen elkülönülő *in proprio* és a *per la secreteria* ügyintézés között? Az ellentétek ismeretében naiv elgondolás, hogy bármilyen munkamegosztás jellemző lett volna. 1634–1643 között a *proprio*-titkárság 8400 iratot fogalmaz, Barberini saját kezűleg ennek több mint a felét, 4500-at. Ceva irodája mindössze 3000-et. A *proprio*-titkárság részben párhuzamosan érintkezik az államtitkárság levelező-partnereivel, részben kizárólagosan tartja a kapcsolatot az összes Alpokon túli fejedelemmel, főurakkal és főpapokkal: így a bécsi Habsburg-udvarral és Magyarországgal is, valamint Máltával, az angliai pápai ágenssel. Különleges figyelmet szenteltek a rendkívüli küldötteknek, a „kapucinus diplomácia” utolsó képviselőinek (Alessandro d’Ales, Arsenio dell’Ascensione).²⁵⁷ Terjedelmes továbbá a legátusokkal és a kölni békekongresszus kapcsán kiküldött rendkívüli nunciosokkal folytatott *in proprio* levelezés, amelynek súlypontja itt, vagyis az európai hatalmakkal való kapcsolattartásban és a békepolitizálásban van.²⁵⁸

A cél egyértelműen az volt, hogy Ceva előtt bizonyos információk rejtve maradjanak. Mazarin, mint rendkívüli párizsi nuncius több ízben kap arra utasításokat, a lényegi problémákról csak Barberininek írjon, Cevának ne. Hogy ez a kettősség, vagyis Barberini részletes, Ceva hiányosabb informálása minden nunciussal egyformán működött volna, még nem lehet pontosan tudni. A dupla irányítás magától értetődően működési zavarokhoz vezetett. Az ügyek elintézetlenségét, nyomon követhetlenségét vonta maga után. A nunciosok például két példányban kezdték írni jelentéseiket, vagy előfordult, ha Ceva utasítása megfelelőnek bizonyult, Barberini utasítását Feragalli már nem expedálta, stb. VIII. Orbán

²⁵⁵ KRAUS, *Der Kardinal-Nepote*, 197–205; HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 168–171; a Barberini-korszak államtitkárait: KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 62–70; a bíborosnepos helyzetére, viszonyára a Kúriához és az államtitkárokhoz még *ibid.*, 9–19; VIII. Orbán kapcsolatára a nepossal és az államtitkárokkal, *ibid.* 2–8.

²⁵⁶ A *Proprio*-titkárság működésére, személyzetére nagy alaposággal, KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 29–37 és 224–245. A neposi magánirodának a privát titkárok mellett korábban is volt egy hivatalos részlege (*secretario d’ambasciate o de memoriali*), amely elsősorban a neposnak az Egyházi Állam kormányzásában betöltött funkcióit koordinálta. cf. még KRAUS, *Amt und Stellung des Kardinalnepoten*, 242–243. Az inkább a külkapcsolatokban érintett, és az államtitkársághoz tartozó „latin titkárság” kettős rendeltetéséről alább lesz szó.

²⁵⁷ Amelynek tetőpontját P. Giacinto da Casale titkos követségei képezték az 1620-as évek elején. cf. ALBRECHT, *Die auswärtige Politik Maximilians*, 22–25. 66–69. 73–76. 94–101 110–113 etc.; [IDEM], *Die deutsche Politik Papst Gregors XV.*, 19–31. 49–82, különösen 20–21.

²⁵⁸ KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 29–37 és 224–245.

közbelépésére ugyan 1638–1639 átmeneti reszortmegosztás jelei mutatkoznak a két hivatal között, de ez csupán rövid intermezzónak bizonyult.²⁵⁹ A pápai döntéshozatal 1630-as évekbeli lelassulásának egyik újabb okát az államtitkárság e sajátos megkettőződésében találhatjuk meg.

A két egymás mellett működő titkárság egészen 1643-ig, Ceva haláláig megmaradt. Helyére Barberini immár a saját lekötelezettjét, Giovanni Battista Spadát tudta állítani. Biztos ami biztos, Ceva mellett az ő bíborosi kinevezését is megakadályozta. Spada kizárólag patrónusa utasításai szerint dolgozott. Mindezt a pápa egészségi állapotának hanyatlása tette lehetővé. A haláláig hátralévő egy évben neposa a kúriai döntéshozatal egyszemélyi és kizárólagos irányítója. A jól bevált szükségmegoldás, a *Proprio*-titkárság feleslegessé vált, önálló formájában még 1643-ban megszüntették.²⁶⁰

4.2.3. A bíboros-államtitkár tisztének megszilárdulása

Camillo Pamphili, az új pápa neposa Barberininek sem energiájával, sem tenni akarásával nem rendelkezett. X. Ince a nepotizmus túlbúrjánzásával szembeni általános ellenreakció jegyében hivatali téren is visszatért a korábbi évtizedekben a Margotti és Magalotti által megtestesített – és innentől kezdve folyamatos – hagyományhoz. Az államtitkárság élére az 1643-ban bíborossá kreált Giangiacomo Panzirolit állította. Noha a hivatal névlegesen még a nepos felügyelete alatt maradt, Camillo Pamphili viszonylag kevés problémát támasztott. Amikor 1647 januárjában lemondott, majd megnősült, immár semmi sem korlátozta az államtitkár befolyását. Ekkor fordult elő először, hogy a nunciosok és legátusok, illetve fejedelmek és főpapok – ez utóbbiak rendszerint a pápához írt mellett – közvetlenül neki címezték irataikat, és az utasításokat, válaszokat mindig a saját aláírásával expedálta. Panzirolit azonban főként gyakori betegeskedése miatt nem tudta a tálcán kínált lehetőséget kihasználni. A munka érdemi részét helyettesire: Gaspare Simeonira, Francesco Nerlire, és a *ciffre*-titkár Dezio Azzolinira hagyta. Sőt 1650 őszén az újabb nepos, Camillo Astalli-Pamphili kinevezése részben az ő tanácsára történt, mert egyszerűen nehezen viselte a ráháruló teljes felelősséget. Panzirolit 1650 végétől alig tevékenykedik, 1651 szeptemberében bekövetkezett halála egy éve tartó válságtól szabadította meg az államtitkárságot.²⁶¹

Utódául a szintén pályázó Dezio Azzolini helyett X. Ince biztos szemmel választotta ki a széleskörű diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező Fabio Chigit. Az ő viszonya Astallihoz problémamentes, sőt amikor az új nepos 1654-ben intrikák áldozatává válik, megkísérli megmenteni. Astalli lemondatása után visszaállt az 1647–1650 közötti szisztéma, Chigi az iratok címzettje, és valósabb tartalommal tölti meg hivatalát, mint elődje. Pontos ügyiratkezelést alakít ki egy kiváló stábbal, amely ha nem is túl gyorsan, de annál megbízhatóbban dolgozik. Az államtitkár maga ellenőríz mindent. 1652 augusztusától az összes nunciátúrai jelentésen ott vannak megjegyzései, észrevételei, válaszvázlatai, egyéb illetékes hivatalokra történő utalásai. Pápává választása új fényt adott hivatalának.

Amikor utóda, Giulio Rospigliosi még nem volt bíboros, a nunciosok akkor is annak címezték irataikat, és ezúttal már nem neve és egyházi rangja szerint, hanem mint *segretario di stato* titulálták.²⁶² Hogy Rospigliosi személyében 1667-ben rögtön a második államtitkár léphetett Szent Péter trónjára, napnál világosabban árulkodik a pozíció végleges megszilárdulásáról. Flavio Chigi bíborosneposnak semmilyen befolyása sem volt már a pápai döntéshozatal irányítására, miként Giacomo Rospigliosinak sem. Pauluzzi Albertoni-Altieri kísérlete X. Kelemen alatt a bíborosnepos hatalmának visszaállítására csupán meddő próbálkozásnak bizonyult. Dezio Azzolini (1667–1669), Federico Borromeo (1670–1673), Francesco Nerli (1673–1676) bíboros-államtitkárok állása annak ellenére megingathatlannak bizonyult, hogy Albertoni-Altieri ismét megkapta a névleges irányítás jogosítványát. Alderano Cybónak, mint azt láthattuk, viszont ezzel a problémával sem kellett megküzdnie.²⁶³ A bíboros-államtitkárok jogi

²⁵⁹A számos hivatali részpraktikára, és hogy Ceva mindehhez hogyan viszonyult, KRAUS, *Der Kardinal-Nepote*, 197–205.

²⁶⁰*ibid.*

²⁶¹HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 171–178; a főbb tisztviselők *curriculum* *ibid.*, jegyzetekben; és ALBERTO SERAFINI, *Le origini della pontificia segreteria di stato e la „Sapientia Consilio” del B. Pio X*, Apollinaris 25 (1952) 168–239, 202–203.

²⁶²*ibid.* és ANTONIO MENNITI IPLLITO, *Note sulla segreteria di stato come ministero particolare del Pontefice Romano*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 167–187, 180–183. Chigi diplomáciai és kuriális karrierjére: ALBERT, *Nuntius Fabio Chigi und die Anfänge des Jansenismus*, 9–48; REPGEN, *Die Finanzen des Nuntius Fabio Chigi*, 230–231.

²⁶³SERAFINI, *Le origini della pontificia segreteria di stato*, 203–205; archontológiájuk még: WAGNER, *Die Bestände des archivio della nuntiatura Vienna*, 83–84.

helyzetének rendezése 1692-ben a nepotizmus eltörléséhez hasonlóan – és azzal szoros összefüggésben – jogilag egy, a század dereka óta változatlan helyzetet szentesített. A pápai egyház- és államkormányzatban máig kulcsfontosságú szerepet betöltő, a pápaság történetében olykor meghatározó személyiségnek – gondoljunk csak Consalvira – bizonyuló modern bíboros-államtitkárok sora ettől kezdve töretlen. Létezésük egy évszázados, majd a Barberini-pontifikátus után meredek fordulatot vett fejlődés eredményének tudható be.²⁶⁴

4.2.4. *A hivatali ügymenet*

Mindehhez hasonló tendencia figyelhető meg az államtitkárság hivatali struktúrájának, munkarendjének kialakulásában. A főbb jellemzők már a század első felében kikristályosodtak, és már Chigi államtitkárságától kezdve stabilizálódtak. (Jelentősebb átszervezések csak 19. század elején váltak esedékessé.)²⁶⁵ A hivatal személyzetét mintegy 10–12 fő alkotta, általában négy helyettes (*sostituto*), valamint titkárok és írnokok.²⁶⁶ V. Pál alatt, amikor két államtitkár volt az apparátus feleződött, Margottinak összesen 6 beosztottja volt, ebből kettő *sostituto*. A *Proprio*-titkárság ezzel szemben kétszeres létszámot jelentett. A személyzet általában mindig csupán egy szűkebb részterület problémáival foglalkozhatott, teljes rálátása az ügyekre csak az államtitkárnak volt.

Az írnokok szerepe csupán technikai jellegű: Feliciani megfogalmazása szerint: *scrivere le lettere e fare le copie*. A *sostituti* és titkárok első legfontosabb feladata az államtitkár segítése volt a beérkező iratok kivonatolásban. A kivonat, az *estratto* célja kettős volt: a pápa ez alapján történő szóbeli tájékoztatása, illetve hasznos és rövid információ szolgáltatása az ügyet átvevő egyéb kúriai hivatalok, kongregációk számára. Jelentősége, hogy később gyakorlatilag már csak ezt használják, az eredeti szöveget nem. Egyáltalán nem elhanyagolható tehát a kivonatolást végző személyek szerepe, személyes iniciatíváik, lényeglátásuk; viszont az egész ügyintézését áthatja az improvizációs momentum. Az *estratto*n belül – írják azt a külzetre, vagy külön cédulára, amit azután az iratra ragasztanak, ez főleg V. Pál államtitkárságának módszere volt – találhatók utalások az ügy tovább menetelére, elintézésére, a hivatalnokok észrevételeire. Nemcsak a bennük szereplő adatok, nevek tartalmazzak hasznos adatokat, hanem íráskéjük is. Sokszor innen lehet kikövetkeztetni melyik tisztviselő foglalkozott az iratban foglaltakkal, maga az államtitkár, vagy személyesen a pápa. Még akkor is, ha csupán *estratto in capitól*ról, vagyis csupán a keltezés helyét és idejét, valamint a küldő személyét, rangját feltüntető kivonatról van szó. Ugyanezek mondhatók el a beérkezés idejét feltüntető *ricevuta*, és a döntést tartalmazó válaszirat tartalmát körvonalázó *risposta* feljegyzésekre is.²⁶⁷

Hogyan nézett ki a tipikus ügymenet? Mint arról már szó volt, a pápának és a bíborosneposnak címzett levelet az államtitkár kapja kézbe. Ő vagy utasítására az adott régió vagy nunciatúra vonatkozásában illetékes – a Barberini korszakban nem volt ilyen jellegű reszortmegosztás a *sostituti*ok, titkárok között, mindenki foglalkozott mindennel – hivatalnok elkészíti az *estrattót*, az államtitkár

²⁶⁴ MENNITI IPPLITO, *Note sulla segreteria di stato*, 183–187.

²⁶⁵ cf. JOSEF GELMI, *Die Minutanten im Staatssekretariat Benedikts XIV. (1740–1758)*, Papsttum und Kirchenreform, 537–562; PÁSZTOR LAJOS, *Per la storia della Segreteria dei Stato nell'Ottocento. La riforma del 1816*, Mélanges Eugène Tisserant V (Studi e Testi 235) Città del Vaticano 1964, 209–272.

²⁶⁶ A vezető tisztviselők közé és észak-Itália patricius és nemesi családjaiból kerültek ki, a nepos, egy nuncius vagy bíboros kliensei közül jutottak előre a ranglétrán. Kivétel kevés található, a dalmát Benessa raguzai, Lanfranco Margotti szegény parmai család sarja, Panziroli pedig egy római szabó fia volt. A vezető tisztviselők rendszerint a San Pietro és a Santa Maria Maggiore, esetleg más római templom kanonokjai voltak, a 17. századig csak elvéve püspökök és bíborosok. Innen korábban nem vezetett út a hierarchiába, és ekkor sem volt még, miként ma, előiskolája diplomáciai szolgálatnak. (A nunciások ekkoriban olyan nemesi családokból kerültek ki, akik a célszágokkal lehetőleg valamilyen kapcsolatban álltak!) Kivétel egyedül talán Agucchia, aki VIII. Orbán alatt rövid ideig velencei nuncius lett. A beosztott tisztviselőkről sok esetben alig lehet tudni valamit, a kimutatások nem említik név szerint őket, olykor íráskéjük szerinti jelző számuk van csupán. Ezek örülhettek ha egy államtitkárváltást túlélték, pontifikátusonként az egész hivatali apparátus teljesen lecserélődött, kezdve a bértollnokoktól egészen az államtitkárig. HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 195.

²⁶⁷ SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 11–44; KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 186–200; HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 181–186. – A pápai államtitkárság személyzete, és konkrét teendői VIII. Orbán idejéből a leginkább ismert. A helyettesekre: KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 105–109; a titkárokra 109–126; az írnokokra 127–137; a titkárok feladatairól egy korbeli leírás: ANDREAS KRAUS, *Die Aufgaben eines Sekretärs zur Zeit Urbans VIII. (1623)*, RQ 53 (1958) 89–92.

gyakran ceruzával már a várható válasz főbb pontjait is. Ezután a napi audiencián szóban referál a pápának. A döntés megszületése után az államtitkár maga, vagy – az ügy súlyától függően – az illetékes hivatalnok elkészíti a választ fogalmazvány (*minuta*) formájában. Bizonyos esetekben az államtitkár ezt még bemutatja a pápának és a bíborosnepsnek is, ha az igényt tart, igényt tud tartani rá. Ezután egy alsóbb beosztott elkészíti a tisztázatot. A kész irat végül mindig a nepos elé kerül, aláírásra. Erre persze már csak akkor került sor, ha kellő számú ügyirat összegyűlt. Magalotti és Feliciani küldöncöt vettek igénybe, Augucchia mindig maga kereste fel Ludovisit. Végül az iratcsomó visszakerül az államtitkárságra, minden titkár maga borítékolja az általa elkészített utasítást, választ, anélkül hogy a másikéba belelátna. Ez a körülményes eljárás mód egy csapásra leegyszerűsödött, amikor az államtitkár megkapta a nepos funkcióját: az iratot megkapta, kinyitotta, meghozta a szükséges döntéseket, referált a pápának, majd a kész választ aláírta.²⁶⁸ A 17. század második felének szervezettebb ügyintézése részben ezen nyugodott. Persze ha a pápa vagy a bíborosneps személyesen is részt vett az aktázásban, a dolgok korábban is gyorsabban mentek.

A nunciatúrákkal folytatott levelezés a korszakban, ha nem is kizárólagosan, de nagyjából *ciffre* formájában történt. Ilyenkor az irat először is desifrázásra az államtitkárság alárendeltségében működő *ciffre*-titkárságra került. A nepos által aláírt tisztázatot nem volt más, mint számkombinációk hosszú sora, így ha az korábban nem kapcsolódott be a döntéshozatal folyamatába, ezekből már aligha nyerhetett használható információkat. Annál inkább a titkosítást két beosztottal végző és általában a *San Pietro* egy kanonoki stallumát megkapó *ciffre*-titkár, aki posztja révén számos államtitok tudója volt. Beleszólni természetesen semmibe sem szólhatott bele, a hozzá került iratokat mindig vissza kellett szolgáltatnia az államtitkárnak. A poszt a 16. század második felétől V. Pál az Argenti, VIII. Orbán alatt pedig a Feragalli család kezében volt.²⁶⁹

Külön útja volt az államtitkárságra érkező iratnak, ha az nem olasz nyelven íródott. A hivatal alárendeltségében két külön titkárság is működött a feladat megoldására. Mivel a mediterrán országok uralkodói, főpapjai rendszerint anyanyelvükön írtak, a kivonatolás a *Segreteri traduttori delle lettere e scritture Francese, Spagnuole e Portugese* feladata volt. Ők fordították – latinra – a pápai politika érdeklődésére számot tartó egyéb iratokat is, például a francia királyi ediktumokat, parlamenti határozatokat, törvényeket, a gallikán publikációkat. A pápának és a bíborosnepsnek címzett latin leveleket (a császártól, a lengyel királytól, az egyházi választófejedelemtől, az Alpokon túli területek: Németország, Magyarország stb. főpapjaitól, főuraitól) a *Segreteria delle Lettere Latine* dolgozta fel. Szintén itt készítették el – a fontosabb esetekben az államtitkár fogalmazványa alapján – az államtitkárság latin nyelvű, természetesen szintén a bíborosneps által aláírt válaszait, lett légyen az önálló irat, vagy egy pápai válaszbréve kísérője. Lényegi információkat ezek a levelek sem tartalmaznak, azok közlését mindig a kézbesítő nunciusra bízták. Ha visszaillesztünk a *Proprio*-büro működésére, láthatjuk hogy ez a tevékenység oda került át. Ennek megszűnése után a bíboros-államtitkárok alatt ezek az alrészlegek már nem működnek. Feladataikat az államtitkárság törzsszemélyzete látja el.²⁷⁰

²⁶⁸ SEMMLER, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 11–44; KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 186–200; HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 187; és szintén KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 112. Az államtitkárok korábban elvéve is aláírhattak, ha a nepos például beteg volt. Értelemszerűen egyszerűsített ügyintézés jelentett a nepos által közvetlenül irányított *Proprio*-iroda is, de ez nem tudta kiküszöbölni az államtitkársággal folytatott konkurenciaharc hátrányait.

²⁶⁹ KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 113–114; HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 187–189; KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 146–168 és 201–217.

²⁷⁰ KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 114–116; [IDEM], *Das päpstliche Staatssekretariat*, 138–145. Különösen a latin levelek titkársága esetében állítható teljes bizonyossággal, hogy ennek az alrészlegnek az elkülönítésére nem munkaszervezési okokból volt szükség, hiszen például *sostitutók* mindig is kiválóan tudtak latinul. Az ok egyértelműen a nepos sajátos szerepében keresendő. A nunciatúrákról befutó levél egyértelműen a pápának szól, a nepos névleges címzett, hogy miért, már bővebben kifejtettük az előző fejezetben: a pápa szakrális személy, nemcsak megnyilvánulásai, hanem a hozzá való fordulás lehetőségei is korlátozottak, formalizáltak. Az uralkodóktól, etc. érkező leveleknél részben ugyanez a helyzet. A pápa egy emelkedettebb hangú iratot kap, gyakran utalással arra, hogy a részletek bíborosnepshez írtban találhatóak. Valójában ez is a pápa tájékoztatására szolgál, az irattal az államtitkárság foglalkozik. Sokszor azonban – például egy-egy kisebb kívánság, vagy kegy kérése esetén – hivatalos úton ugyan és nem *in proprio*, de tényleg személyesen a nepos pártfogását, közbenjárását kéri. (Aki, ne feledjük, számos egyéb funkciója miatt, valóban a legbefolyásosabb bíboros a Kúriában. Az más kérdés, hogy elméleti jogkörei ellenére legtöbbször nem tud önálló teljhatalomra szert tenni a pápa mellett.) A valóban a

Az ügyvitel legvégső, pusztán technikai fázisa az iratok postázása volt. Az egy adott nunciushoz – olykor csak az egyéb címzettekhez történő továbbításra – küldött levelek, *ciffrék*, brevék és már iratok együttesen úgynevezett *pieghit* képeztek. 1623-ig ezekről külön kimenőregiszter készült, ezután már csak az iratokkal együtt őrzött listák maradtak fenn.²⁷¹ Az iratsomagokat az expedícióért felelős titkár továbbította az államtitkárságról a *Maestro delle Poste*hoz. A postamester előzetesen közölte az indulás pontos időpontját, a *pieghinek* ekkorra készen kellett lenniük. A csomagok – amelyekhez vagy az államtitkárságon, vagy a postán csatolták az egyéb hivatalok, kongregációk küldeményeit – meghatározott útvonalakon jutottak el a nunciatúrákra. Róma és Ferrara között pápai staféták közlekedtek, úgy négy nap alatt tették meg az utat. Részben Firenzébe is szállították a leveleket, ide viszont leginkább a szokványos postaszolgálatot vették igénybe, amely Róma–Genova–Milánó–Lyon között közlekedett. Így némely firenzei iratok kettő, olykor pedig három–négy, néha öt nap alatt futottak be. A Róma–Lyon posta érintette Torinót is, az út 15 nap volt. A nápolyi kurírnak egy napra volt szüksége, a postának három–négyre.

Különleges helyzete volt Velencének. A közvetlen vonalon négy–öt nap alatt értek végig a futárok, majd a helyi nuncius innen küldte tovább az iratsomagokat Bécsbe, Varsóba, Kölnbe és Flandriába. Bécsbe 17–21 nap alatt ért a küldemény, Varsóba 25–35 nap alatt, télen viszont 40-nél is több idő kellett. Köln elérése általában 24 napot, esetenként 17–20-at, télen 35 körül, de 1624-ben amikor közvetlen futárt alkalmaztak, csak 12–13 vett igénybe. Sok függött a katonai helyzettől. A brüsszeli út 34 napig tartott. Svájcba Milánón keresztül leveleztek az ottani római ágenszen keresztül, az út nem volt több mint két hét. Párizsba értelemszerűen Lyonon keresztül bonyolódott az iratforgalom, Lyontól a francia királyi posta vitte az iratokat, ez Párizs felé öt naponta közlekedett. Lyomból visszafelé egyik héten Milánó–Róma, a másik héten Velence–Róma irányba közlekedett a posta. Rómába tehát innen, miként Bécsből is, minden héten érkeztek levelek. A Róma–Párizs táv megtétele három, télen négy hetet vett igénybe.

Míg Lyonba és Velencébe minden kedden indult posta, illetve staféta, biztosítva ezzel a nunciatúrákkal heti rendszerességgel történő levélváltást – az itáliaiakkal még ennél is sűrűbben –, Spanyolország felé általában csak kétszer egy hónapban. Szüksége esetén a genovai tengeri útvonalat használták. Az időjárástól függően ez lehetett 19, de 79 nap is, általában 25–30 nap. Portugália valamint az ibériai kollektorok felé a madridi nunciatúra közvetített. Sürgős esetekben *corriere espresso*-t használtak, leginkább a rendkívüli nunciosokkal való kapcsolattartásra. Ennek a költségei igen magasak voltak, Róma–Párizs között 360 scudóba került a gyorsfutár alkalmazása, nem mintha a szokványos posta-

neposnak szóló hivatalos iratok kiszűrése a latin levelek titkárnak köszönhetően volt megoldható. Mégpedig úgy, hogy az mindig a bíborosnepos familiárisa volt, de rendszerint az államtitkár utasításai szerint kellett dolgoznia (*servitore non dal segretario in capite, al quale è subalterno, et al quale manda a rivedere tutte le sue minute, ma dal sig. cardl. nepote del Papa*). Míg Margotti és Magalotti, jóllehet bíborosként vezették az államtitkárságot, sosem kaptak semmilyen kísérő levelet, Panziroli, Chigi, és utódai már igen, még akkor is, ha éppen volt bíborosnepos, akkor ezekével egyező szövegűt. A megváltozott erőviszonyokat mutatja ugyanakkor, hogy 17. század második felének szinte teljesen háttérbe szoruló neposainak már nem állt rendelkezésére a latintitkárság. A vélhetően csak a 18. században újjászervezett latintitkárságnak már egészen más feladatai voltak: válaszbrévék, pápai megnyilatkozások megfogalmazása, sőt 1762–1852 között itt készültek a zsinati kongregációnak a püspöki jelentésekre adott értékelései is. *ibid.* és PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 125–127.

²⁷¹ Ez az eljárás nem azonos az iratok tartalmának regisztrálásával. Ez külön írnokok feladata volt, és rendszerint élesen elkülönült a napi ügymenettől. Csak V. Pál idejében igyekeztek a minutákat regisztrumszerűen elkészíteni és rendezni (HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 187). A regisztrálás hiányosságairól, az eredeti iratok elhelyezéséről, stb. részletesen ír KRAUS (*Das päpstliche Staatssekretariat*, 250–259). Azt a legfőbb problémát jelentő elvet, hogy az irat az azt elkészítő hivatalnok tulajdona, bár érvénye egyre csökkent, és a pápai előírások is mind jobban tiltották, nem sikerült teljesen kiküszöbölni a 17. században. Sőt egy-egy pontifikátus kormányzati iratait a pápa családja is sajátjának tekintette, és ezek nagy része mind a Borghesék, mind a Barberinik alatt a családi archívumok került, és a 20. századig ott is maradt, „a család felette állt az államnak”. A regisztrálás hiányosságai miatt ez olykor komoly nehézségeket jelentett, egy-egy kérdés előzményeinek kiderítéséhez, a hivatalban lévő pápai adminisztrációnak sokszor az előző pápa családjának engedélyét kellett kérnie. A helyzet a század közepétől javult rohamosan, az eredeti iratok, különösen a beérkezők, mind nagyobb számban találhatóak meg a vatikáni levéltár államtitkársági fondjában. (Az államtitkárság tulajdonképpen levéltárára: PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 73–11; a Vatikánba bekerült Borghese és Barberini gyűjtemények mellett jelentősebb 17. század államtitkársági iratokra SAMERSKI, *Akten aus dem Staatssekretariat Paul V, und Gregors XV*, 303–314; REINHARD, *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V*, 94–101).

illetve kurír szolgálattal jóval olcsóbb lett volna. A rendkívüli küldöncök használatát az így szinte megkettőződő postakiadások miatt igyekeztek korlátozni.²⁷²

4.2.5. Az államtitkárság kapcsolata a brévetitkárságokkal és más kúriai hivatalokkal

Szorosan és szervesen kapcsolódott az államtitkársághoz az úgynevezett fejedelmi brévetitkárság (*Segreteria dei Brevi ai Principi*) tevékenysége. Nevével ellentétben nemcsak az uralkodókkal, hanem mindenki mással is ez bonyolította le a pápák erősen stilizált levelezését. Vezetői Európa-szerte csodált latinisták. V. Pál alatt Pietro Strozzi, XV. Gergely és VIII. Orbán idején Giovanni Ciampoli, Francesco Herrera majd Gaspar Simeoni, XI. Ince alatt Mario Spinola. Általában szintén a *San Pietro* kanonokjai.²⁷³ A finom hártýára írt, halászgýúrível lepecsételt (*sub annulo piscatoris*), a pápa nevével kezdődő, de csak az ellenjegyző titkár aláírását tartalmazó brévék alkalmanként az államtitkár vázlata alapján készültek. Akkor, ha érdemi pápai döntésről – legyen az politikai, egyházi jellegű, vagy csupán egy kongregációs dekrétum szükség szerinti kommentálása – adtak hírt. Ha viszont amúgy is emelkedett hangvételbe burkolt tartalmuk a pusztá formalitáson (gratuláció, köszönetnyilvánítás, ajánlás, részvétnyilvánítás) túl semmi mást nem tartalmazott, a *lettere di complimenti* megfogalmazásában a brévetitkárok csiszolt latinítása korlátok nélkül érvényesülhetett.²⁷⁴ A fejedelmi brévetitkárság az első évek kivételével V. Pál alatt teljesen az államtitkárság személyzetére volt utalva. Később ugyan önálló stábot kapott, de amikor Dezio Azzolini – aki 1644 óta a *ciffre*-titkárság élén állt – 1653-ban ezt a brévetitkárságot is megszerezte magának, majd egy évvel később bíboros lett és e két posztjára támaszkodva már-már konkurrenciát jelentett az államtitkárnak, Chiginek, az pápává választása után véglegesen megszüntette az amúgy is csak viszonylagos önállóságot.²⁷⁵

A szintén közeli és szerves kapcsolat ellenére sohasem tartozott az államtitkárság kötelékébe a központi pápai adminisztráció oklevélkiadó hivatala, a bíborosprefektus felügyelte brévetitkárság (*Segreteria dei Brevi*). Munkáját az iratokat ellenjegyző brévetitkár (V. Pál alatt Scipione Cobeluzzi, VIII. Orbán idején Volpiano Volpio, majd 1627-től egészen az 1651-ig Marco Aurelio Maraldi) irányította, 1623-ban például egy helyettes és hat-hét írnok segítségével.²⁷⁶ Itt állították ki a teljes búcsúkat és oltárkiváltásokat (például hogy valaki utazásai alkalmával hordozható oltárt használhasson);

²⁷² KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 246–250; PIERRE LOUIS SURCHAT, *Die Nuntiatur von Ranuccio Scotti in Luzern 1630–1639. Studien zur päpstlichen Diplomatie und zur Nuntiaturgeschichte des 17. Jahrhunderts* (RQ Supplementheft 36), Freiburg–Rom–Wien 1979, 30–32; KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 112, 115–119. A XV. Gergely alatt a rendkívüli nunciásokra fordított kiadások tételes kimutatása (két év alatt a legnagyobb, a párizsi nunciatura éves költségvetésének megfelelő összeget emésztettek fel): JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 231. – A korabeli szokásoknak megfelelően bevett dolog volt duplikátumok küldése eltérő útvonalon, használtak fedőcímeteket is, mindazonáltal a gyakori háborús viszonyok között nem tudták kiküszöbölni, hogy az iratok el ne vesszenek, vagy ellenséges kézbe ne kerüljenek. Rendszeres volt az együttműködés a külföldi államok követeivel, kölcsönösen használták egymás futárait, ami olykor arra is lehetőséget adott, hogy mindkét fél behatóbb ismeretekre tegyen szert, nem feltétlenül legális eszközökkel.

²⁷³ Teljes archontológiájuk V. Sixtustól a 18. század második feléig bezárólag: SERAFINI, *Le origini della pontificia segreteria di stato*, 215–217.

²⁷⁴ Cristoforo Caetano egykori *sostituto* által Magalotti tájékoztatására 1623-ban készített leírása szerint a *sub annulo piscatoris* brévék mindig csak formális iratok, úgynevezett *lettere di complimenti*; az államtitkár feladata az *in proprio* pápai levelek megfogalmazása, amelyeket a pápa úgy mond „saját kezűleg ír a császárnak, királyoknak, bíborosoknak, fejedelmeknek, és másoknak súlyos és sürgető ügyekben”. Caetano leírása szerint ezeken a brévéken sem szerepel a pápa aláírása, de a *complimentitól* az különbözteti meg, hogy nem a halászgýúrível pecsételték le, hanem a pápa címerét ábrázoló pecséttel (*il sigillo è piccolo d'acciaro coll'arme del papa*). KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 113. – VIII. Orbántól kezdve – úgy tűnik – ez a formai megkülönböztetés eltűnik. A halászgýúrível lepecsételt *Epistulae ad Principes* ekkortól egyaránt tartalmaznak pápai állásfoglalásokat például a harmincéves háború eseményeivel kapcsolatban, értesítenek – leginkább csak kedvező fejlemények esetén – akár pápai, akár alsóbb közigazgatási, jelesül kongregációs szinten meghozott egyházi döntésekről, különösen akkor, ha az ügy jelentősége, az érdekelt(ek) személye ezt célszerűvé tette, vagy ha a eredetileg magához a pápához (is) történt a folyamodás.

²⁷⁵ KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 107–108; HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 189–191; KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 169–185; a fejedelmi brévetitkárság 16. századi iratai rövid regeszta formájában már napvilágot láttak: *Epistole ad principes. I: Leo X–Pius IV (1513–1565). II: Pius V–Gregorius XIII. (1566–1585). III: Sixtus V–Clemens VIII. (1585–1605)* (CAV 28–29 és 41), ed. LUIGI NANNI, Città del Vaticano 1992–1997.

²⁷⁶ Maraldi utóda egy évre Francesco Gaetani lett, 1652–1659 között Gualtiero Gualtieri, 1659–1666 között Stefano Ugolini, majd 1666-tól 1686-ig Giovanni Gualtiero Slusio a brévetitkár. Archontológiájuk a bíboros-prefektusokéval együtt: SERAFINI, *Le origini della pontificia segreteria di stato*, 210–214.

a rezidencia kötelezettség alóli felmentéseket; valamint az engedélyeket penziók átruházására, a szabad végrendelezésekre, az egyházi rend kordedvezményel, illetve az előírt időközök mellőzésével (*extra tempora*) történő feladására.²⁷⁷ Vagyis mindazokat a jogi erővel bíró, de a bulláknál kevésbé ünnepélyes formájú és kiállítású pápai iratokat,²⁷⁸ amelyek közvetlenül a pápához történő folyamodással, legfelsőbb szinten, és nem utolsó sorban *gratis* vagy minimális illetékekkel kerültek kiadásra.²⁷⁹

Míg VIII. Kelemen alatt a kifejezetten a *stylus curiae* szabályai szerint kiállított, formális ügyintézészt kívánó, egyszerűbb kérvényekkel is az államtitkár foglalkozott,²⁸⁰ legkésőbb a Barberini korszakban ez már egy külön titkárság feladata lett (*Segreteria dei Memoriali*). Ennek vezetője vagy referált az irat tartalmáról a pápának, és annak jóváhagyása után a brévetitkárság spediálhatta a vonatkozó brévet; vagy a kérvény tartalmától, illetve a kérelmező személyétől függően továbbadhatta az ügyet egy illetékes kongregációnak, illetve a *Datarianak*. Tehát ugyanúgy járt el, mint az államtitkár a nem kérvény formájú, de adott esetben hasonló vonatkozású iratokkal. Afelől persze kétségünk sem lehet, hogy a *memoriale* formában elkészített diplomáciai, vagy más szempontból fontosabb emlékiratok továbbra is az államtitkár kezelésében maradtak.²⁸¹

A kongregációktól vissza, vagy onnan felkerülő és pápai jogi aktust igénylő esetekben szintén a brévetitkárság készítette el az iratot.²⁸² A *Dataria* kompetenciakörébe tartozó ügyeknél azonban – amennyiben nem volt szükség bulla kibocsátására –, a pápai brévet eredetileg a *Segreteria Apostolica* fogalmazta, amelyet 1678-ban XI. Ince be is tagolt a *Dataria*ba.²⁸³

²⁷⁷ Felsorolásuk Caetano emlékiratában: KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 108–109.

²⁷⁸ Formailag szinte nem is különböznek az *Epistulae ad Principes*től, elejükön gyakran megtalálható a címzett megszólítása, máskor viszont az *Ad futuram (perpetuam) rei memoriam* formula. Tüzetes diplomatikai leírásuk: FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 58–68; valamint KARL AUGUST FINK, *Untersuchungen über die päpstlichen Breven des 15. Jahrhunderts*, RQ 43 (1935) 55–86; PAULIUS RABIKASKAS, *De significatione verborum „bullae”, „breve”*, Periodica de Re Morali, Canonica, Liturgica 55 (1966) 85–92.

²⁷⁹ A csak a 16. század második felére kialakult brévetitkárság önálló hivatali kompetenciája tehát a *Dataria*hoz hasonlóan a nem lelkiismereti fórumra tartozó, vagy *pro foro externo* rendes pápai kegyek (*grazie ordinarie*) osztása volt, s a nem konzisztoriális javadalmakkal kapcsolatos kérdések kivételével óhatatlanul belefolyt annak kompetenciakörébe. Ügyintézése egyszerűbb, gyorsabb és főleg olcsóbb volt, mivel nem foglalkoztatta vásárolt hivatalok viselőinek tömkelegét. (A brévetitkárság illetékeit az 1586-tól vezetett és a *registrumok* mellett külön sorozatban őrzött *Libri di Cassa* kötetei tartalmazzák.) A kompetencia-problémákat majd csak 1745-ben rendezte XIV. Benedek. PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 44–46.

²⁸⁰ *Secretario nostro intimo et libellorum supplicum sive memorialium relatori*, szól Statilis Paulini *secretario domestico* megjelölése egy pápai ruolóban. JASCHKE, *Das persönliche Regiment*, 136. – Az elkövetkezőkben is többször említésre kerülő, a 15. században rögzülő kúriai stíl tartalmi és formai sajátosságait – mind a bejövő, mind a kimenő iratok esetében – leírja FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 58–68.

²⁸¹ A „kérvénytitkárság”-ra: PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 122–124; KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 42; és a titkárok archontológiájával SERAFINI, *Le origini della pontificia segreteria di stato*, 206–210. – SERAFINI felhívja a figyelmet arra fontos különbségre, amely a formájában és tárgyában kötöttebb, ősi *supplicatio* – amelyeket elkészítése kúria tisztviselők joga és feladata volt, és az eljárásrend helyes ismeretében közvetlenül a *Dataria*ra kellett benyújtani – és a témájában, szóhasználatában kötetlenebb, változatosabb – nemcsak egyházi, hanem világi vonatkozású, s nem csupán jogi aktust, hanem olykor politikai, egyházkormányzati döntést hivatalosan kérő – *memoriale* között található (206–207). A *memoriale* tehát egyszerre lehet egy egyszerű kérvény, illetve egy már inkább – kéréssel, követeléssel záruló – *memorandum*nak tekinthető emlékirat. (Ez utóbbi kérés nélküli változata a *discorso/opinio*). A kérvényműfaj kora újkori szerepének elemzése, főként a különféle kongregációk (*Buon Governo, Consulta*) viszonylatában, némi tipológiai, ügykezelési vonatkozásokkal: IRENE FOSI, *Sovranità, Patronage e Giustizia: Suppliche e lettere alla corte Romana nel primo Seicento*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 207–241.

²⁸² A brévetitkárság fogalmazványainak csak a korszakból ezernél többre rúgó köteteknek tekintélyes részét képezik a kongregációs döntéshozatal befejezését jelentő brévek minutái. Ezek hátoldalán rendszerint fel van jegyezve a teljes ügymenet, mellékletként megtalálhatók a kongregációs dekrétumok, a kongregációs titkárok feljegyzései. Az anyag eddig el nem végzett módszeres kutatása révén igen pontos képet lehetne nyerni a személyes pápai részvételtől a szorosabban vett egyházkormányzatban is, hiszen a brévefogalmazványokon – a diplomáciai iratokkal és a bullákkal ellentétben – mindig megtalálható a pápa aláírása, 1625-től igen sajátos formában: a pápák ugyanis korábbi keresztnevük kezdőbetűjét használták. Például VIII. Orbán *Pl. M.* [*Placet Maffeus*], X. Ince *Pl. Io.* [*Placet Ioannes*]. JASCHKE, *Das persönliche Regiment*, 138; PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 112–119; PAULIUS RABIKASKAS, *Die Gründungsbulle des lateinischen Bistums Smolensk und andere diesbezügliche Papsturkunden (1636)*, AHP 12 (1974), 207–233, 221–222.

²⁸³ A *Segreteria Apostolica*: PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 71–73. Az általuk előkészített brévek egy külön sorozatot képeznek, ezek az úgynevezett *Brevi Lateranensi*, *ibid.* 54–56; az effajta bréve-expedíció egyéb sajátosságaira FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 164–180. – Teljesen érthető, hogy a magánkérvényezők is, ha lehetőség nyílt rá – a kompozíciós taxák érdemi részét kitevő kisebb, nem konzisztoriális javadalmak adományozásának kivételével – igyekeztek elkerülni a *Dataria* bonyolult és költséges kérvénykezelési mechanizmusát. Ez főbb vonalaiban a következőképpen nézett ki. A *spedizioneri apostolici* ártúrták a kérvényt a

A *Segreteria dei Brevi* jelentőségét a pápai kormányzatban korántsem csak az adta, hogy a kevésbé szoros kompetenciahatárok miatt a nagyrészt rutinjellegű ügyek itt a teljhatalmú egyházfő elhatározásától, egyházkormányzati, lelkipásztori szempontoktól függően azonnal elintézésre is nyerhettek, vagy hogy sok esetben a kongregációs döntéshozatal végső állomását jelentették. Szintén itt állították ki a bíborosoknak adott különféle engedélyeket (*indulta*), a pápai legátusok, nunciosok és más tisztviselők egyházi és világi jellegű felhatalmazásait (*brevi di facoltà*).²⁸⁴ A brévetitkárság regisztrumköteiben található nemcsak a saját elhatározásból (*motu proprio*) bréve formájában kiadott pápai konstitúciók, hanem az ilyen jellegű bullák fogalmazványai, másolatai is. (Ez utóbbiak technikai megformálása egy külön hivatalnok, az *abbreviatore di Curia* feladata volt.)²⁸⁵ A *per viam curie* bullaspedíció lényege biztonság, az egyszerűség és a gyorsaság. A legünnepelesebb, általános egyházkormányzati, teológiai jelentőségű, saját kezdeményezésű pápai megnyilvánulások nem készülhettek a népes hivatalnoksereget foglalkoztató Kancellárián, és nem kellett végigzötykölődniük az ottani hagyományos eljárás lépcsőfokain. A pápai döntéshozatal nem lehetett saját kúriai bürokráciájának foglya. Némileg más körülmény magyarázza, hogy szintén a brévetitkárságon regisztrálták a pápai rokonok, bíborosok, nunciosok, a címzetes és missziós püspökök, érsekek bulláit – valamint külön pápai engedéllyel másokét is. Az úgynevezett *per viam secretam* eljárásánál a gyorsaság mellett a fő szempont az illetékek kikerülése volt, vagyis, hogy a Kúria ne adóztassa meg önmagát. Nem véletlen, hogy az ilyen iratok előkészítésében a konzisztoriális javadalmak bulladíjait is beszédő *Dataria* részéről csak egy speciális tisztviselő, a *Scrittore Segreto* vett részt.²⁸⁶

A *Segreteria dei Brevi* szinte minden feladatköre szoros munkakapcsolatra predesztinálta az államtitkársággal. Ez utóbbi szolgáltatta az összes jelentősebb pápai megnyilatkozást kidolgozó *ad hoc* bíborosi részkongregációk háttérapparátusát (amelyek befolyásosabb tagjai ennek révén közvetlenül is bele-belefolytak a hivatal munkájába)²⁸⁷ legyen az a vesztfáliai béke ellen tiltakozó *Zelo Domus Dei* kezdetű bréve, vagy a janzenizmust első ízben elítélő 1643-as *In eminenti...* bulla. Az államtitkárságra

megfelelő formában, a *datarius* majd a *prodatarius* láttamozta és a pápa elé terjesztette. A korban már csak szóbeli *commissum* után az *ufficio delle Date* rávezette a szupplikációra megfelelő adományozási formulát, a *datarius* és a *prodatarius*, majd két revizor szignálta az iratot, a *praefectus missarum* rávezette a taxát, majd ennek kifizetése után áttették regisztrálására az *Ufficio del Registrò*-ba, majd visszakerült a *spedizioneri apostolice*-hez, akik ennek alapján elkezdtek szervezni a bréve vagy a bulla kibocsátását a *Segreteria Apostolica* vagy a Kancellária útján, mely utóbbi mechanizmusát a konzisztoriális javadalmak bulláinak kapcsán részletesen is látni fogjuk a következő fejezetben. STORTI, *La storia e il diritto della Dataria Apostolica*, 243–247; FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 97–103; PRITZ, *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie*, 7–32 és 50–94.

²⁸⁴ Szintén Caetano 1623. évi felsorolása alapján. KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 108–109.

²⁸⁵ Az *abbreviatore di Curia*-ra: PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 57–62; FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 227–228.

²⁸⁶ A *Scrittore Segreto*-ra, PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 62–64. A *per viam Curie* és a *secretam* eljárás között tehát igen szoros összefüggés figyelhető meg, az érdemi különbség nem annyira a mechanizmus módjában van, hanem abban, hogy az első esetben a *motu proprio* pápai bullák kerültek kiállításra, a másikkban pedig valamilyen szempont alapján kedvezményben részesülők. A leegyszerűsített eljárás lényegi menete a következő volt. Miután az *abbreviatore* vagy a *scrittore segreto* elkészítette a bulla kritériumainak megfelelő formában a fogalmazványt, azt regisztrálták a brévetitkárságon, majd az első esetben a vicekancellár (*cardinale summator*), a másikkban a vicekancellár helyettese (*cardinale sottosommator*), illetve megbízottjuk aláírása után az Apostoli Kancelláriára már csak a jellegzetes majuszkulás, függő ólompecséttel ellátott tisztázat elkészítése és szövegének egyszeri ellenőrzése maradt. (Az eredetin rendszerint szintén csak a vicekancellár vagy helyettese, illetve az *abbreviatore*, vagy a *scrittore segreto* aláírása szerepel, de például a bíboroskinevező bullákon a kreáló konzisztóriumon jelenlévő összes bíborosé is.) Hogy ezek az eljárások a normál ügymenethez képes valóban mekkora könnyebbséget jelentettek, azt a következő fejezetben, egy konzisztoriális javadalom bullaspedíciójának ismertetésénél fogjuk látni. E két egyszerűsített eljárásra RABIKASKAS, *Die Gründungsbulle des lateinischen Bistums*, 213–215; FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 162–164; PRITZ, *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie*, 227–250. – A *motu proprio* pápai brévék és bullák tisztázatát a pápai oklevelek hagyományos őrzőhelyén, az Angyalvárban (*Archivum Arcis*) helyezték el, miután az Apostoli Kamara nyomdájában történő kinyomtatás útján publikálták. Mivel a kortársak nagyjából csak ilyen formában találkoztak e pápai iratokkal és a külső formai jegyek ezáltal eltűntek, a bréve és bulla a szóhasználatban erősen összemósódott, hiszen így voltaképpen csak a bevezető *Servus servorum Dei* formulából és a befejező *sub annulo piscatoris* kitétel hiányából lehetett csak különbséget tenni a köztük, sőt magán a brévetitkárságon belül is erőteljes kontamináció figyelhető meg a két műfaj között. cf. MICHAEL F. FELDKAMP, *Bullen von Nuntien und Legaten: Zum Sprachgebrauch des Terminus „Bulle“ in der Frühen Neuzeit*, RHM 34–35 (1992–1993), 133–138; RABIKASKAS, *Die Gründungsbulle des lateinischen Bistums*, 215; FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 58–68.

²⁸⁷ Így például VIII. Orbán pontifikátusának második felében Gessi, Pamphili, Sacchetti, Bagno, Durazzo, Palotto, Versopi, Ginetti és Bernardino Spada kézírásai tűnnek fel az iratokon. Spada – az államtitkár nagybátyja – befolyását később is meg tudta őrizni, Chigi például neki köszönhette államtitkári kinevezését. Lásd a következő jegyzetben idézendő helyeket.

érkező iratokon rengetegszer szerepel a brévetitkárságra történő továbbításra utaló *rescritto* (a *mons. Maraldi, parli a Sua Santità*), ha azonnal eldöntik dönteni, hogy az ügy odatartozik, vagy már a pápai döntést közvetítették a brévetitkárnak az irattal együtt (*Sua Santità inclina alla grazia*). Még hivatalibb jellegű összeköttetést jelentett a nunciások említett felhatalmazásainak kiállítás; hogy a brévetitkárok betegség esetén rendszeresen helyettesítették a „fejedelmi brévék” titkárait (fordítva sohasem), s végül hogy a brévéket az államtitkárság és a nunciatúrák útján juttatták el a fontosabb címzettekhez.²⁸⁸

A brévetitkárság mellett az *estrattó*kon az egyházi javadalmakkal összefüggő problémák, házassági és szentelési felmentések kapcsán a *Datariára* található a legtöbb utalás; majd, tekintettel annak a nunciatúrákhoz fűződő igen szoros kapcsolatára, a *Propagandára*; továbbá a Szent Hivatalra, a püspöki és szerzetesi, a zsinati, az immunitás, valamint kisebb részt a rítus és a konzisztoriális kongregációkra; az államkormányzattal összefüggésben pedig a *Consultára* és a *Confinire*. Már szó volt róla, hogy a nem titkosított (*in piano*) leveleket mindegyik kúriai hivatal, kongregáció a saját nevében expedálta, és a válaszokat is közvetlenül hozzá intézték. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az államtitkárság ilyen esetekben is ne játszott volna közvetítő/továbbító szerepet, legalábbis a nunciatúrák felé. Amint többször utaltunk rá, közvetlenül az államtitkárságra is érkeztek, mégpedig nagyszámban olyan iratok nunciásoktól, fejedelmektől, főpapoktól – részben a bíborosnepsnak, később az államtitkárnak, részben pedig egyenesen a pápának címezve –, amelyek tárgya részben vagy egészben más hivatalok kompetenciájába tartozott, vagy amelyekről ezeknek tudniuk kellett. Hogyan is oldották meg hát a problémát?

Kezdetben legtöbbször eredetiben továbbították az iratot, bár azzal a megjegyzéssel, hogy azt vissza kell szolgáltatni. Magalotti viszont már csak másolatokat adott ki. Alkalmanként azonban mindenképpen szükséges volt az eredeti irat átküldése is, hogy az intézkedést az adott hivatal tegye meg – sokszor a pápával történt megbeszélés után. Az államtitkár gyakran csak a válasz felvázolását kívánta meg, vagy csak egy általa megbízott tisztviselő szóban kért információt a kompetens hivaltaltól. De többször egyenesen arra is megkérték az illetékes hivatal titkárát, hogy maga készítse el az államtitkárság válaszában fogalmazványát, sőt a pápai válaszbrévét is. Így számos államtitkársági minútát találhatunk például Francesco Ingoli, vagy Francesco Paolucci kezétől. Az imént felsorolt kongregációk legtöbbször éppen a titkáraikra történő utalások alapján azonosíthatók be.

A kongregációs titkárokhoz hasonlóan szép számmal tűnik fel *Rota*-auditorok kézírása is az államtitkárság minútáin, mint például Cornelio Arrigo Motmanné, aki a császárhoz írt brévét is fogalmazott. Ez azonban nem jelentett hivatalos összeköttetést magával a bírósággal. Az auditorokat mint jogi szakértőket alkalmazták. Az egyéb hivatalokkal való kapcsolattartásban sajátos tendencia figyelhető meg. Míg VIII. Orbán első államtitkárai is, Magalotti és Azzolini igyekeztek minél több ügyet maguk elintézni, Benessa és Ceva mind gyakrabban teszik át a kongregációkhoz az iratokat és a válaszadás jogát is rájuk ruházzák. Részben tehát e kevésbé erős államtitkárok miatt is növekszik a kongregációk befolyása az 1630-as években; hosszabbodik a döntéshozatal ideje. Az államtitkárság a bürokrácia belső logikájával ellentétben saját befolyása önkorlátozását hajtja végre, igyekszik a rá háruló felelősséget megosztani. E tendencia viszont paradox módon érdemben megnövelte az államtitkárság koordináló szerepét a kúriai hivatalok között.²⁸⁹

4.3. A PÁPAI NUNCIATÚRÁK

A római Kúria bonyolult intézményrendszerének szálai legfelül egy kézben: a pápa és közvetlen munkatársai kezében futottak össze és képeztek egységes, a kor viszonyai között működőképes egészet. Nemcsak egy állam, hanem a világegyház kormányzására. A katolikus államokhoz akkreditált és a nemzeti egyházak fölél pápai „oldalkövetként” (*legatus a latere*) rendelt nunciások szintén egy személyben

²⁸⁸ Persze korántsem az összes magánkérvényezőét, hanem csak amelyek előkészítésébe egy nunciatúra, vagy az államtitkárság belefolyt, vagy ha speciális egyházkormányzati érdek megkívánta. KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 109–111; HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 199–200; KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 40–42 és 55–57.

²⁸⁹ KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat im Jahre 1623*, 109–111; HAMMERMAYER, *Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats*, 196–199; és a legteljesebb kép minden szóba jöhető hivatalra: KRAUS, *Das päpstliche Staatssekretariat*, 38–61.

képviselték az Egyházi Államot és Apostoli Szentszéket a jelentősebb hatalmaknál, a „spirituális világbirodalom” fontosabb tartományában. Szerepük multifunkcionális: inkább közvetítő, illetve végrehajtó jellegű, mintsem döntéshozói. A központi döntéshozatalt ugyanakkor információikkal bizonyos mértékben befolyásolhatják, bár kétségtávol inkább alkalmasak Róma álláspontjának érvényesítésére, érdekeinek képviseletére. Nagyobb önállóságot egyházkormányzati jogosítványaik: bíraskodás, vizitációk, diszpenzációk révén élvezhetnek. A kora újkori pápaság alapvonását: az „egy test két lélek” oszthatatlan dichotómiáját a nunciusok is természetesen magukban hordozzák. Egyszerre diplomaták és főpapok.²⁹⁰

A nunciaturák történeti fejlődésében öt szakasz különböztethető meg. Először is a 16. század első évtizedei, az alapítói fázis. Az első állandó nunciust 1500-ban akkreditálták Angelo Leonini velencei doge udvarába. E korszakban létesülnek a francia, a spanyol és az itáliai nunciaturák. Svájcba, a császári udvarba, Magyarországra, Lengyelországba és Portugáliába csak sporadikus legációkat küldtek, ezeket még nem lehet állandó követségnek nevezni. Az új intézményrendszer megszilárdulása már X. Leó alatt megfigyelhető, aki a firenzei példát követve igyekezett a képviseleti hálózatot egész Európára kiterjeszteni. Ehhez kedvező háttérrel nyújtott a kereskedelmi kapcsolatok fejlődése és a török veszély elleni összeurópai összefogás ideája. Már ekkor megfigyelhető fontos, új momentum, hogy a nunciusok megbízatása nem szűnt meg automatikusan a pápa halálával. Ilyenkor mint az Apostoli Szék követői tevékenykedtek tovább. A személyes kötődés ilyen jellegű megszűnése már kifejezetten intézményi karaktert kölcsönzött.

A 16. század közepére a folyamat kiteljesedett, a nunciusok már III. Pál alatt kulcsszerepet tölthettek be a részegyházakkal való kapcsolattartásban, ami elsősorban a hitegység megőrzésére tett pápai erőfeszítéseknek volt köszönhető.

A nunciaturák fő feladata Trient után a reformrendeletek gyakorlati megvalósításának elősegítése. A korán kifejlődött államegyházakban: Spanyolországban, Franciaországban és Velencében elsősorban a központi hatalomra való folyamatos ráhatás révén; német földön a jezsuita kollégiumhálózat kiépítésével, zsinatok tartásával és a rendelkezések kihirdetésével, a káptalanok és rendek reformjával, szemináriumalapításokkal. Mindaddig, amíg a reformok tartósságának kulcsa, a megújított német epizkopátus a 17. század elején át nem vette kvázi ordináriusi feladataikat. A reformnunciusok bevezették az egyetemeken és főiskolákon a kanonisták oktatását. Ennek köszönhetően Róma jogigényei széles körben elismertek és elfogadottak lettek. Szorosan együttműködnek a jezsuitákkal, később azonban mind jobban előtérbe kerülnek a ferencesek, kapucinusok.

A negyedik szakaszt a 17. század első felében a politikai szerep túlsúlyba kerülése jellemzi, gondolhatunk itt elsősorban a nagyobb nunciaturáknak (Bécs, Madrid Párizs) a pápai hatalomvesztésben játszott szerepére a harmincéves háború alatt, illetve a béketárgyalásokra vagy közvetítés céljából nagyrészt ugyanezekbe az udvarokba küldött rendkívüli nunciusok sorára.

A vesztfáliai béke utáni évtizedekben a politikai szerepvállalás a török elleni nemzetközi összefogás szervezésétől eltekintve óhatatlanul is háttérbeszorult; ismételten előtérbe kerülnek az egyházkormányzati funkciók. Lényeges változásról az 1815-ös bécsi kongresszusig már aligha beszélhetünk.²⁹¹

²⁹⁰ cf. LUTZ, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten*, 273–276; PRODI, *Lo sviluppo dell'assolutismo nello Stato Pontificio*, 128–137.

²⁹¹ ANTON PIEPER úttörő vállalkozása mellett (*Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiatoren*, Freiburg i. Breisgau 1894, leginkább maradandó az első két fejezet, 1–64) az első két átfogó és máig alapvető klasszikus nunciatura-történeti monográfia: HENRI BIAUDET, *Les nunciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648* (Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ B/II/1), Helsingfors 1910; LIISI KARTTUNEN, *Les nunciatures apostoliques permanentes de 1650 à 1800* (Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ B/V/3), Genève 1912; újabban pedig KNUT WALF, *Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftswesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongreß (1159–1815)* (Münchener Theologische Studien III, Kanonistische Abteilung 24), München 1966; és PIERRE BLET, *Histoire de la Représentation Diplomatique du Saint-Siège des origines à l'aube du XIXe siècle* (CAV 9), Città del Vaticano 1982, különösen 175–384. A reformnunciaturákra külön is: BURKHART SCHNEIDER, *Die Jesuiten als Gehilfen der päpstlichen Nuntien und Legaten in Deutschland zur Zeit der Gegenreformation*, Saggi Storici intorno al Papato (Miscellanea Historiæ Pontificiæ 21), Roma 1959, 269–303; REINHARD, *Katholische Reform und Gegenreformation in der Kölner Nuntiatur*, 8–65; WITTSTADT, *Attilio Amalteo*, 695–711; HUBERT JEDIN, *Nuntiaturberichte und Durchführung des Konzils von*

Ennek az utolsó, leghosszabb periódusnak első évtizedeire esik a követségek belső struktúrájának megszilárdulása.²⁹² Egy tipikus pápai külképviselet a 17. század második felében a következőképpen épült fel (a számok a beosztottak rangsorát mutatják, a csillaggal jelöltek nem tartoztak a tulajdonképpeni személyzethez):²⁹³

N U N C I A T Ű R A		
N U N C I U S		
BÍRÓSÁG (<i>Tribunale – Signatura</i>)	KANCELLÁRIA (<i>Abbreviatura – Archivum</i>)	UDVARTARTÁS (<i>Famiglia</i>)
1. <i>Auditor</i> 7. <u>Jegyző</u>	3. Kancellár 4. Magántitkár 6. Vizekancellár 7. <u>Jegyző</u> Írnok	2. Főkamarás (<i>maestro di camera</i>) 5. Káplán 8. Udvarmester (<i>maestro di casa</i>) 9. Kamarás 10. Szolga 11. Futár 12. Szakács 13. Kocsis 14. Lovászok 15. Takarítók 16. Bevásárlók
<i>Iudex commissarius</i> *	Másolók*	—
Ügyvédek, ágensek*	—	—

A hivatal élén egy személyben felelős vezetőként a nuncius állt. Rá is érvényesek a világi diplomácia alapszabályai, vagyis hogy a működése kezdetén megkapott részletes instrukció alapján kell tevékenykednie; hetente jelentést küld, átlag négy éves szolgálati ideje leteltével részletes zárórelációban ad számot hivatali ideje alatt szerzett tapasztalatairól (sőt rendszerint működése kezdetén is köteles

Trient, QFIAB 53 (1963) 180–213, különösen 210–213; BURKHARD ROBERG, *Das Wirken der Kölner Nuntien in den protestantischen Territorien Norddeutschlands*, RQ 84 (1989) 51–73.

²⁹² Teljes uniformizációról az eltérő hagyományok, jogosítványok és feladatok miatt azonban nem lehet beszélni. A párizsi nunciaturának például sosem volt külön kancellárja (illetve *abbreviatura*), mivel ennek feladatait az auditor látta el, lévén hogy Franciaországban nem gyakorolható a (fellebbviteli) bírói funkciókat. cf. MICHAEL F. FELDKAMP, *Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien Ende des 17. Jahrhunderts*, QFIAB 71 (1991) 482–508, 486–490.

²⁹³ A táblázat MICHAEL F. FELDKAMP, *Die europäischen Nuntiaturen in der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der Luzerner Nuntiatur*, Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte 88 (1994) 27–48, 45 és URBAN FINK, *Die Luzerner Nuntiatur 1586–1873. Zur Behörden- und Quellenkunde der päpstlichen Diplomatie in der Schweiz* (CAV 40 = Luzerner Historische Veröffentlichungen 32), Luzern–Stuttgart 1997, 125 alapján. Ettől a modelltől madridi nunciatura szerkezete tért el még igen jelentős mértékben, részben a kollektoria betagozódásának köszönhetően. Grafikonja: MICHAEL F. FELDKAMP, *Die Tribunal- und Gebühreordnung der Nuntiatur Madrid aus dem Jahre 1611*, AHP 30 (1992) 363–384, 368. – Míg a nunciatusi jelentések korán a historiográfiai érdeklődés középpontjába kerültek, magának a nunciaturának mint intézménynek a kutatása csak az utóbbi évtizedekben vette kezdetét, s számos részletkérdés még tisztázatlan. Minderre elég részletesen, a belső ügymenetre vonatkozó ismereteket kihangsúlyozva: HELMUT GOETZ, *Die Nuntiaturberichte des 16. Jahrhunderts als Komplementärquelle zur Geschichtsschreibung*, QFIAB 53 (1963) 214–226, 214–216. Néhány újabban megjelent hiánypótló, és már több tisztázatlan kérdést megválaszoló esettanulmány: MICHAEL F. FELDKAMP, *Die Erforschung der Kölner Nuntiatur: Geschichte und Ausblick. Mit einem Verzeichnis der Amtsdaten der Nuntien und Administratoren (Interimsverwalter) der Kölner Nuntiatur (1584–1794)*, AHP 28 (1990) 201–283; SURCHAT, *Die Nuntiatur von Ranuccio Scotti, op. cit.*; FINK, *Die Luzerner Nuntiatur, op. cit.*; MICHAEL F. FELDKAMP, *Die Rechnungsbücher aus der Abbreviatur der Kölner Nuntien Lucini, Bellisomi und Pacca*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 78 (1991) 81–96. A szisztematikus intézménytörténeti kutatás egyes nunciaturáknál már megkezdődött. cf. MICHAEL F. FELDKAMP (Hrsg.), *Studien und Texte zur Geschichte der Kölner Nuntiatur. I: Die Kölner Nuntiatur und ihr Archiv. Eine behörden- und quellenkundliche Untersuchung. II: Dokumente und Materialien über Jurisdiction, Nuntiatursprengel, Haushalt, Zeremonielle und Verwaltung der Kölner Nuntiatur (1584–1794). III: Inventar des Fonds „Archivio della Nunziatura di Colonia“ im Vatikanischen Archiv* (CAV 30–32), Città del Vaticano 1993–1995; GIUSEPPINA ROSELLI, *L'Archivio della Nunziatura di Venezia 1550–1797* (CAV 42), Città del Vaticano 1998. A vatikáni levéltár munkatársainak szóbeli közlése szerint már folyamatban van a bécsi nunciatura anyagának hasonló jellegű feldolgozása, ami azért is elkerülhetetlen, mert WALTER WAGNER korábbi munkája (*Die Bestände des Archivio della nunziatura Vienna*, 82–203) korántsem mondható teljesnek. Nem áll ugyanez a grazi nunciatura forrásainak szintén ekkor készült számbavételére, itt azonban a források töredékessége akadályozza meg az elmélyültebb vizsgálatok folytatását. cf. JOHANN RAINER, *Quellen zur Geschichte der Grazer Nuntiatur 1580–1622*, RHM 2 (1957–1958) 72–81.

elkészíteni egy nagyobb lélegzetvételű helyzetfelmérést, visszaigazolandó az instrukciójában foglaltak érvényességét); s hogy a célországban semmiféle személyes kedvezményt nem fogadhat el.²⁹⁴ Jelentős különbség ugyanakkor a világi diplomáciai képviseltekhez képest, hogy dinasztikus kontinuitás hiánya miatt az új pápa a fontosabb tisztviselők közé számító a nunciosokat is rendszerint lecseréli saját bizalmasaira, ezért körükben világi kollégáikhoz képest jóval nagyobb a rotáció. Személyük kiválasztása kizárólag a pápától függ, a neposnak csak javaslattevési joga van.²⁹⁵ Az európai nagyhatalmak diplomatái az udvari és a főnemesség soraiból kerültek ki, származásuk, addigi életvitelük kellő háttérrel biztosított az eligazodásra a nagypolitikában és az udvari életben, vagyonuk pedig a szükséges reprezentációra. A nunciosok esetében ez ritkán van így, legalábbis a 17. századtól kezdve. Jogi tanulmányok, majd kúriai hivatali munka egy íróasztal mögött, kiküldetés egy egyházi állambeli tartományba, nem éppen diplomáciai iskola, ha a belső kúriai intrikákat leszámítjuk. A nunciaturák azon kevés világi jellegű szentszéki hivatalok közé tartoztak, amelyek nem voltak megvásárolhatók.²⁹⁶

Egy másik sajátosság, hogy a nunciosoknak csupán kisebb része származott az Egyházi Állam területéről. Az adott pontifikátus politikai irányvonalát külföldön sokszor tehát olyan diplomaták képviselték, akik vagy Milánóból és Dél-Itáliából származtak és spanyol alattvalónak számítottak, vagy pedig javadalmak, családi birtokok az Egyházi Államon kívül feküdtek. A hivatalból semlegességet képviselő pápánál így jóval részrehajlóbbak voltak valamelyik helyi párt irányában. Ez pedig óhatatlanul megjelent jelentéseik tónusában, súlyozásában. Egy velencei nemes például semmiképpen nem lehetett állama követe olyan országban, ahol kapcsolatokkal, érdekeltségekkel rendelkezett. Ugyanakkor III. Páltól a nunciosok felszentelt püspökök, a 17. század első évtizedeitől kizárólag címzetes érsekek, tagjai a hierarchiának, nemcsak hivatalukban, hanem társadalmi, gazdasági vonatkozásban is teljesen ki vannak szolgáltatva patrónusuknak, a pápának. Ez a kiszolgáltatottság 1565-ben, IV. Pius alatt jogi szankcionálást is nyert, amennyiben a kiközösítés terhe alatt megtiltotta a nunciosoknak, hogy állomáshelyükön javadalmakat, címeket nyerjenek, különösen pedig azt, hogy ajánlást fogadjanak el a bíborra. De mindez csupán írott malaszt maradt. Sőt, mint hamarosan látni fogjuk, egy ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg. A Rómába visszatérő nuncius, kiváltképpen ha uralkodói nominációra bekerült a bíborosi kollégiumba, igen hasznos szolgálatokat tett egykori állomáshelyének. Az ott szerzett benyomások, tapasztalatok egy életre meghatározónak bizonyultak, miként azt egykori párizsi nuncius Maffeo Barberini pápaként folytatott politizálása eklatáns példaként bizonyítja.²⁹⁷

A nunciosok közvetlenül az államtitkárságnak voltak alárendelve. Itt kapták meg a küldetésük során használt rejtjelkulcsot; a működésük irányát, a fontosabb tennivalóikat, a követendő stratégiát kijelölő, a célállomásra a legnélkülözhetetlenebb információkat tartalmazó főinstrukciót. Elkészítése a 17. században a *Congregazione dello Stato* állandó feladata volt.²⁹⁸ A főinstrukciót rendszerint számos kisebb, egy-egy részproblémára vonatkozó fejtegetések egészítették ki. További mellékleteket képeztek az egyes hivatalok, kongregációk utasításai, 1622 után állandó jelleggel a *Propagandáé*.²⁹⁹ Az államtitkársággal ellentétben ezekkel a nunciának nem volt állandó, heti rendszerességű kapcsolattartási kötelezettsége. Az érintkezések gyakorisága az aktuális ügyek számától és súlyától függött. Ilyenek persze szép számmal akadtak, hiszen egy-egy nuncius egyházi joghatósága általában messze meghaladta a diplomáciai akkreditáció területét. A varsói nuncius jurisdikciója például Lengyelország mellett magába foglalta Poroszországot, Litvániát, Oroszországot, a Baltikumot és egész Skandináviát; a bécsi Ausztria, Cseh- és Magyarország (és Horvátország) mellett Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet; a velencei Krainát és Görzöt. Mindezt még tovább növelte a hitterjesztési kongregációtól a missziószervezésben kapott szerep.

²⁹⁴ cf. RAINER, *Die Grazer Nuntiatur*, 289.

²⁹⁵ KRAUS, *Amt und Stellung des Kardinalnepoten*, 242–243.

²⁹⁶ LUTZ, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten*, 262–265. Egy teljes pontifikátus nunciusi karának beható analízise az egyes életpályákkal: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 222–231 és 232–334.

²⁹⁷ LUTZ, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten*, 265–266.

²⁹⁸ A főinstrukciók jelentőségét egy adott nuncius, illetve pontifikátus megítélésében mutatja újabban megindult szisztematikus kiadásuk és alapos módszertani feldolgozásuk. Kritikai vizsgálatuk ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a különösen kényes politikai utasításokat szóban kapták meg a nunciosok. Erre leginkább GEORG LUTZ hívja fel a figyelmet: *Le ricerche internazionali sulle nuntature*, 167–180; a főinstrukciók megjelent kiadásait már többször idéztem.

²⁹⁹ Lásd például Gaspare Mattei bécsi nuncius 1639. évi instrukciójának mellékleteit REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 400–401.

Ennek köszönhetően a velencei nunciatúra például Dalmáciával és az egész Balkánnal érintkezésben állt.³⁰⁰

A jelentések elkészítése, a nunciatúrának a célország különféle rendű, rangú, világi és egyházi személyeivel, illetve más nunciatúrákkal folytatott hivatalos levelezésének intézése a kancellár feladata volt. A nuncius személyes levelezését a magántitkár intézte. (A 17. század derekáig a két posztot rendszerint egy személy töltötte be.) Az államtitkárságra küldött *dispaccik*ban magától értetődően a politikai tematika dominál, de a nunciusok szerepének megítélésében ez könnyen aránytévesztéshez vezethet, éppen az egyéb hivatalokkal való közvetlen kapcsolattartás miatt. Számos egyházkormányzati, illetve pénzügyi vonatkozású iratot a püspöki és szerzetesi kongregáció, a *Propaganda*, illetve a *Dataria* levéltárában kell keresni. A nuncius jelentések megszerkesztésének egyik legfontosabb alapszabálya az volt, hogy római elintézésüket megkönnyítendő – az államtitkársági jegyzékekhez hasonlóan – minden egyes ügyről külön iratot kellett szerkeszteni. A másik pedig, hogy onnan sosem szabad híreket közölni, ahol szintén működik pápai követség.³⁰¹

Az információszerzés mechanizmusát egy 1639-es általános utasítás szabályozta. Eszerint Rómával csak bizonyítottan hitelt érdemlő információkat volt szabad közölni. Alapvetően a nunciatúra titkárának volt a feladata, hogy mindennap bemenjen az udvarba és ott a fontosabb miniszterektől, bizalmasaiktól naprakész híreket szerezzen, de ebben természetesen magának a nunciusnak is lehetőleg minél gyakrabban részt kellett vennie. A titkárnak be kellett szereznie az udvarban közkezen forgó hírleveleket (*avvisi*), újságokat is, erre nem szabad sajnálni a pénzt – szölt az államtitkársági intés. Külön gondot kellett fordítani a hadi eseményekre, a hadseregben történetekre, ahol saját informátorokat kellett fenntartani. Ez nem lehetett különösképpen nehéz feladat, tekintve, hogy a kora újkorban minden európai hadseregnél szép számmal szolgáltak olaszok, tisztek is. Hasonlóképpen megkülönböztetett figyelmet élveztek a postamesterek, akik alkalomadtán igen hasznos információkkal tudtak szolgálni, és nemcsak a különféle futárok érkezéséről, indulásáról. A nunciatúrákon az informátorokról pontos listát vezettek, a híreket hetente gondosan egybeszerkesztették, kiszűrték az ismétlődéseket. Mégha az elhallásokat, torzulásokat nem is sikerült minden esetben kiszűrni, általában igyekeztek az előírás szerint pontos adatokat: neveket, dátumokat szolgáltatni.³⁰²

Az, hogy a nunciusok a hierarchia tagjai voltak, a világi diplomáciai képviseltek számára elérhetetlen információs háttérrel és kommunikációs csatornákat biztosított számukra. Rendszerint különleges kapcsolat fűzte őket az uralkodók gyóntatóihoz. A sokoldalú rendelkezési lehetőség a helyi egyházi apparátussal, annak értesülései a pápai diplomácia különleges sajátja. (A nunciusnak ugyanakkor nemcsak helyben, otthon is figyelemmel kellett követnie az eseményeket. Gondoskodnia kellett birtokairól, javadalmairól, még inkább ha rezideáló püspök volt. Itáliai kapcsolatai, rokonai, ágensei révén rendszerint naprakészen tisztában volt a római helyzettel. Ez már csak saját további előmenetele miatt is elengedhetetlen volt.)³⁰³ A nunciusi jelentések küldőjük jól értesültsége ellenére, összevetve például a velencei követjelentésekkel, általában kevésbé informatívak. Sajátos, emelkedett, retorikus stílusuk van, megfogalmazásuk személytelen. A nuncius nemcsak tisztán a politikai érdekek védelmét képviseli, mint

³⁰⁰ 1622-ig nemcsak a mai Ausztria déli része (Stájerország és Karinthia), hanem Kraina (a mai Szlovénia) és az Adriai-partvidék Habsburg-uralom alá tartozó része is a grazi nunciushoz tartozott. Az egyes nunciatúrák területi joghatóságára: ALMUT BUES, „Acta Nuntiaturæ Polonæ”. *Zur Erschließung einer Quellengattung für die osteuropäische Geschichte*, *Zeitschrift für Ostforschung* 41 (1992) 386–399; a varsói nunciatúrára külön is: JAN KOPIEC, *Zur Geschichte der Apostolischen Nuntiatur in Polen*, RQ 88 (1993) 134–155, 135–137 és 138–147.

³⁰¹ KONRAD REPGEN, *Zur Diplomatie der Nuntiaturberichte. Dienstvorschrift für das Abfassen von Avvisi aus dem Jahre 1639*, RQ 49 (1954) 123–126; GOETZ, *Die Nuntiaturberichte*, 215–216; FELDKAMP, *Studien und Texte*, I, 90–96, 106–115, 127–128; FINK, *Die Luzerner Nuntiatur*, 132–135, 141–143; SURCHAT, *Die Nuntiatur von Ramuccio Scotti*, 27–29, 39–40; valamint FELDKAMP, *Die Tribunal- und Gebührenordnung*, 378–383.

³⁰² *ibid.*

³⁰³ A nunciusok saját római ágenseinek szerepére, nemcsak a magán, hanem a hivatalos kapcsolattartásban (a követség finanszírozása, megerősítések intézése, levelezés az egyes kongregációkkal): FINK, *Die Luzerner Nuntiatur*, 138–140; FELDKAMP, *Studien und Texte*, I, 125–126; REPGEN, *Die Finanzen des Nuntius Fabio Chigi*, 230–232. Chigi képviselőjének, a későbbi brévetitkár Stefano Ugolininek a példája mutatja, hogy a rendszertelen díjazás ellenére egy-egy nuncius képviselével micsoda karriert lehetett csinálni.

világi kollégái. A pápához hasonlóan spirituális funkciói megkötik lavírozási lehetőségeit, fogalmazásának módját.³⁰⁴

A jelentések elkészítése mellett szintén a kancellária látta el a nunciatúra konzuli feladatait. Nemcsak a pápai alattvalók, hanem más itáliaiak számára is intéztek pénzátutalásokat, adtak tájékoztatást, ajánlásokat. Bécsben például leggyakrabban a császári udvar tisztviselői, zenészei, katonák és kereskedők vették igénybe a pápai követség szolgálatait, s viszonyozták alkalomadtán értékes hírekkel.³⁰⁵

A nuncius egyházi jogosítványait helyettese, a követváltáskor ideiglenes ügyvivőként működő auditor vagy másképpen *uditore* útján gyakorolta.³⁰⁶ Az auditornak hármassal feladatköre volt. Egyrészt a nunciatusoknak, mint pápai oldalkövetnek rendelkezésre álló fakultások révén az egyházi előírások alóli felmentések adása az azt kérelmezőknek. Egy nuncius rendszeren tíz ilyen fakultással élhetett: **1.** feloldozás eretnesség bűnéből **2.** tiltott könyvek olvasásának engedélyezése **3–5.** különféle házassági akadályok (rokonság, impotencia, erőszak) alóli felmentések **6.** különféle irregularitások (például szentelési akadályok) és a *delictum occultum* diszpenzációi **7.** fogadalmak alóli felmentés **8.** az *In cena Domini* bullában foglaltak elkövetése miatti kiközösítés feloldozása **9–10.** *extra tempora* és az előírtnál egy évvel korábbi papszentelés engedélyezése.³⁰⁷ Ugyancsak az auditor bonyolította le a nunciatúra elé került pereket. Az exempt, vagyis a megyéspüspöki joghatóság alól kivett egyházi intézményeknél, testületeknél első fokon, egyébként pedig az ordináriusi és metropolitai bíróságok után harmadik fellebbviteli fokon. Ez utóbbiakat rendszerint már a korban is egy *iudex commissarius* útján folytatták le,

³⁰⁴ A nunciatusi jelentések történeti forrásként való hasznosításában ezt az ideológiai komponenst mindig figyelembe kell venni, s sokkal jobban kell a sorok mögött olvasni, mint más, magukat lényegre törőbben és világosabban kifejező világi diplomáciai iratokban. LUTZ, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten*, 267–273; GOETZ, *Die Nuntiaturberichte*, 225–226. A jelentések publikálásának módszertani problémáiról legújabbban: GEORG LUTZ, *Die Nuntiaturberichte und ihre Edition*, Das Deutsche Historische Institut in Rom 1888–1988 (BDHIR 70, hrsg. v. Reinhard Elze–Arnold Esch), Tübingen 1990, 87–121; HENRICUS DAMIANUS WOJTYSKA, *De fontibus eorumque investigatione et editionibus instructio ad editionem Nuntiorum series chronologica* (Acta nuntiaturæ Polonæ I), Roma 1990. A kutatástörténeti bevezetőben már idézett hazai jelentésközlések mellett magyar szempontból egyik legjelentősebb nemzeti kiadványsorozatra lásd HEINRICH LUTZ, *Nuntiaturberichte aus Deutschland, Vergangenheit und Zukunft einer „klassischen“ Editionsreihe*, QFIAB 45 (1965) 274–324; valamint az egyes kötetek könyvészetét 1985-ig: *Bücherverzeichnis zur deutschen Geschichte*, bearb. v. WINFRIED BAUMGART, München 1985; a másik, mindössze pár kötetes sorozat a két világháború közötti cseh kutatás érdeme: *Johannis Stephani Ferrerii nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I/1: 1604 Ian.–Iul.* (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628/3), ed. ZDENĚK KRISTEN, Pragae 1944; *Antonii Caetani nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta. I: 1607. II: 1608 Ian.–Mai. III/1 1608 Mai.–Aug. III/2: Johannis Garzie Millini ad cardinalem Burghesium epistulae et legatione apud imperatorem anno 1608 date* (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628/4), ed. ELENA LINHARTOVA, Pragae 1932–[1937–1940]–1946. (A sorozatnak van egy rejtélyesnek tűnő kötete is, amit KRISTEN és LINHARTOVA is idéz megjelenési év nélkül, de eddig sehol máshol nem találok vele: *Philippi Spinelli nuntii apostolici apud imperatorem epistulae et acta 1598–1603 I* [Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628/2], ed. C. STLOUKAL.) A német és más vonatkozású nunciatusi jelentések könyvészetét 1978-ig hozza: FELICITAS ROTTSTOCK disszertációja: *Studien zu den Nuntiaturberichten aus dem Reich in der zweiten Hälfte des sechszehnten Jahrhunderts. Nuntien und Legaten in ihrem Verhältnis zu Kurie, Kaiser und Reichsfürsten* (Minerva-Fachserie Geisteswissenschaften), München 1980, 11–42.

³⁰⁵ Minderre számos bécsi példával az 1630-as évek derekáról: ROTRAUT BECKER, *Aus dem Alltag des Nuntius Malatesta Bagliomi. Nichtdiplomatische Aufgaben der Wiener Nuntiatur um 1635*, QFIAB 65 (1985) 307–341, 323–340; a fontosabb tisztviselők archontológiája a 17–18. századból: FELDKAMP, *Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien*, 504–508. A bécsi nunciatusúrára még ALEXANDER KOLLER, *Le diplomazie Veneziana e pontificia presso la corte imperiale nella seconda metà del Cinquecento* (Centro Tedesco di Studi Veneziani Quaderni 52), Venezia 1998; DONATO SQUICCARINI, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt 1999; IMTRAUT LINDECK-POZZA, *Das Gebäude der Apostolischen Nuntiatur in Wien*, Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs 20, hrsg. v. H. Fichtenau–H. Koller, Wien 1974, 160–175.

³⁰⁶ cf. FINK, *Die Luzerner Nuntiatur*, 126–127 és 128–131; FELDKAMP, *Studien und Texte*, I, 95–106.

³⁰⁷ FINK, *Die Luzerner Nuntiatur*, 103–107; FELDKAMP, *Studien und Texte*, I, 68–73. XI. Ince taxareformja után a luzerni nunciatusúrára például egy kordkedvezményes papszentelés 28 forintba, egy *extra tempora* 16-ba, egy házassági diszpenzáció 5 forintba, míg ez utóbbi a fakultásokkal szintén rendelkező helybéli püspöknél 10 forintba került. Bizonyított szegénység esetén eltekintettek az illetéktől. cf. MAIER, *Die Luzerner Nuntiatur*, 530–532. – A kutatások mindeddig nem oldották meg azt a problémát, hogy mi indokolta azt a gyakorlatot, hogy a helybélieliek akkor is közvetlenül Rómához fordultak diszpenzációért, leggyakrabban házassági ügyekben, ha a nunciatusnak is volt erre vonatkozó fakultása.

ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a permenetben addig részt nem vevő püspöki szentszéket vagy érseki főszentszéket jelöltek ki az eset elbírálására.³⁰⁸

Az auditor harmadik feladata a nemzeti egyházak püspökjelöltei alkalmassági vizsgálatának, az úgynevezett kánoni pernek (*processus informativus*) lefolytatása volt. A trienti zsinat rendelkezései,³⁰⁹ majd XIV. Gergely konstitúciója (1591)³¹⁰ és VIII. Orbán 1627. évi kiegészítései³¹¹ a lényegét tekintve nem új keletűek. Egy már meglévő hagyományt fejlesztettek tovább.³¹² Az előírások szerint a tanúknak felteendő kérdések számos hasonlóságot mutatnak a középkori előzményekkel. Egyik felük a jelölt születésére, származására, korára (2–4. pont), pappá szentelésére, lelkipásztori működésére, hitére, erkölcsére (5–8.), tudására, tudományos fokozatára (9–10.), egyházkormányzati alkalmasságára vonatkozott (11–13.).³¹³ Új püspökség élére történő áthelyezéskor 10 kérdőpontban az addigi főpásztori működést vizsgálták. A másik 13 kérdés a püspöki székhely nagyságára, lakóira, plébániáira és lelki életére (1. 10.), a székesegyház állapotára, felszereltségére (2. 5–7.), a káptalani és egyéb javadalmakra, a püspöki jövedelmekre és rezidenciára (4. 8–9.), valamint a szemináriumra, az egyházmegye metropolijára, kiterjedésére és az üresedés időtartamára (3. 11–13.) irányult. A jegyzőkönyvek feltüntetik a kihallgatás helyét, idejét, a tanú életkorát, foglalkozását, a jelölthöz fűződő viszonyát, ismereteinek eredetét. Mellékletben tartalmazzák az új püspök által letett és aláírt hitvallás – s olykor a voltaképpen csak a szentelés előtt kötelező engedelmességi eskü – szövegét, gyakran születési, iskolai, szentelési és kinevezési dokumentumait.³¹⁴

A trienti zsinat és a pápai rendelkezések a forma és a végrehajtás tekintetében hoztak érdemi változtatásokat. A tanúkihallgatások eredményét közjegyzői okirat formájában kellett hitelesíteni, s lefolytatása rendszerint a helyben működő pápai nunciaturák feladata lett. A zsinaton ugyan szóba jött a metropolita vagy a tartományi zsinat illetékessége is, de a püspöki székek betöltéséhez fűződő kánoni eljárás teljes egészében a Kúria joga maradt.³¹⁵ Az a tény, hogy a processzus elvégzésére a pápai adományozás alá eső, főként itáliai, illetve missziós püspökök kivételével immár Rómán kívül is állandó lehetőség nyílt, jelentős mértékben hozzájárult gyakorlati megvalósításának elterjedéséhez és rendszerességéhez. A technikailag az auditorok által lebonyolított perek a nunciaturák és a részegyházak hivatalos érintkezésének rendszeres, de számos problémával járó területe volt.

Az auditort a nunciatura belső ranglétráján érdekes módon nem az adminisztratív funkciókat ellátó kancellár, hanem a nuncius udvartartását irányító főkamrás követte. Ez az elengedhetetlen reprezentáció hangsúlyos voltát mutatja, amelynek minden korabeli kellékével éltek, beleértve a diplomáciai ajándékozás gyakorlatát is. A pápai követség rendszerint 20–30 főből álló személyzetének ellátásáról az udvarmester gondoskodott. Az 1630-as évekből származó bécsi adatok tanúsága szerint a

³⁰⁸ FELDKAMP, *Studien und Texte*, I, 97–106. 120–122; FINK, *Die Luzerner Nuntiatur*, 128–131. Nemcsak a szakirodalom nem tisztázza világosan, hanem – mint a következő fejezetben látni fogjuk – a korban sem voltak egyértelműek a nunciaturákhoz vagy a közvetlenül Rómába történő fellebbezés kritériumai.

³⁰⁹ *sess. XXIV, decr. de reform., cap I: Norma procedendi ad creationem episcoporum et cardinalium.*

³¹⁰ *Onus Apostolice Servitutis...* 1591. május 15. *Bullarium Romanum...* [*Bullarium... Romanorum Pontificum... collectio*] I–XIV, Romae 1739–1744, IX, 419–424.

³¹¹ *Si processus...* *Bullarium Romanum*, XIII, 581–588.

³¹² A középkori előzmények áttekintése a vonatkozó irodalommal és egy magyar vonatkozású korai per részletes ismertetésével tőlem a következő közlemény bevezetőjében: *Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban*, Eszterházy Károly Emlékkönyv (szerk. Kovács Béla), Eger 1999, .23–42, 23 és 39, 6. jegyzet

³¹³ A 13 pont később egy 14-vel, a püspökhöz méltó megélhetés anyagi biztosítására vonatkozóval bővült. Erre a főként címzetes püspökök miatt volt szükség, akik nem élvezhették egyházmegyéjük javadalmait. Ilyen 14 pontos kérdőívet közöl LUDWIG LITZENBURGER, *Der Informativprozess des Münchener Hofbibliothekars Casimir Haeffelin*, RQ 50 (1955) 239–240.

³¹⁴ A kérdőpontok a legtöbb jegyzőkönyv elején megtalálhatóak. Nyomatásban lásd őket például a fentebb idézett pápai konstitúciónál.

³¹⁵ ALFRED A. STRNAD, *Processus inquisitionis Ecclesie Viennensis. Materialien zur Geschichte des Fürstbistums Wien aus dem Vatikanischen Gebeimarchiv*, Festschrift Franz Loidl zum 65. Geburtstag I–III (Sammlung „aus Christentum und Kultur“ Sonner Band 1–3, hrsg. v. Viktor Fiedler–Elisabeth Kovács), Wien 1970–1971, III, 267–290, 267–268. – Úgy tűnik, a zsinati elképzelés a vizsgálat helyi szinten történő lefolytatására nem csupán egy elméleti lehetőség volt. Franciaországban III. és IV. Henrik alatt nagyobb részt az egyháztartomány érsekei és püspökei végzik a processzust, amit a Szentszék természetesen nem tart elfogadhatónak, hiszen így a királyi nomináció kánoni ellenőrzése is a korona által kinevezett püspökök kezében volt. 1610-ben maguk a francia egyháziak hangoztatják Róma előtt az így fabrikált processzusok megbízhatatlanságát. JOSEPH BERGIN, *The Making of the French Episcopate 1589–1661*, New Haven–London 1996, 62.

ruhaanyagokat, de még az élelmiszerek nagy részét is Itáliából szállították – ekkor szinte elképzelhetetlenül bőséges létszám, mintegy 80 fő számára.³¹⁶

Ez a megoldás csak elsőre tűnik irracionálisnak. Mint láthattuk a központi költségvetésből a pápai követségek fenntartására fordított összeg egyáltalán nem mondható magasnak. Felettse mellett fizetést az Apostoli Kamarától csak az auditor kapott, az alkalmazottak ellátásáról a nunciusnak kellett gondoskodnia. Erre a diszpenzációkból befolyó illetékek sem biztosítottak elegendő fedezetet. A hiányt a nuncius rendelkezésére álló javadalmak, birtokok bevételeiből, terméséből pótolták a személyfüggő reprezentációs igényeknek megfelelő mértékben. Ezt a befektetést később egy zsírosabb püspökség vagy a bíborosi kalap kompenzálta, s így jó esetben törleszteni lehetett a szolgálati idő végére az otthon vagy helyben felvett hitelekkel felhalmozódó adósságokat. Az eladósodás egyáltalán nem volt ritka jelenség. Mint ahogy az sem, hogy egy váratlan kegyvesztettség vagy pontifikátus-váltás karrierjének elakadása mellett a nuncius számára anyagi csődöt is jelentett.³¹⁷

E sajátos finanszírozás magyarázza, hogy a pápai követségek személyzetét nemcsak hogy szinte kivétel nélkül olaszok, hanem az auditortól a lovászokig bezárólag a nuncius saját emberei, bizalmasai alkották, akik gazdájukat követve sokszor több állomáshelyen is megfordultak. Ennek köszönhetően a nunciatúrák alkalmazottai (a *famiglia nobile/alta* és a *famiglia bassa*) idővel már úgyszintén kellő külszolgálati tapasztalat birtokában vehettek részt a szentszéki diplomácia működtetésében.³¹⁸

³¹⁶ BECKER, *Aus dem Alltag des Nuntius Malatesta*, 312–317.

³¹⁷ LUTZ, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturreportagen*, 266–267; GOETZ, *Die Nuntiaturreportagen*, 214–215; FINK, *Die Luzerner Nuntiaturreportagen*, 108–123; FELDKAMP, *Studien und Texte*, I, 73–79; a nunciusi költségvetés tételeinek, szervezési technikáinak részletes analízise: REPGEN, *Die Finanzen des Nuntius Fabio Chigi*, kiváltképpen 232–234. A legnagyobb éves költségvetéssel párizsi nunciatúra rendelkezett, XV. Gergely alatt mindössze évi 3600 aranyrudóval, ezt követte a bécsi 2400-zal. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 230.

³¹⁸ FELDKAMP, *Die europäischen Nuntiaturreportagen in der frühen Neuzeit*, 33–35; FINK, *Die Luzerner Nuntiaturreportagen*, 136–137. 144–150; FELDKAMP, *Studien und Texte*, I, 85–87. 116–120; SURCHAT, *Die Nuntiaturreportagen von Ranuccio Scotti*, 38–39; a nunciatúra személyzete feladatainak korabeli, 1611-es leírása, igaz, a szokványostól eltérő szerkezetű madridi pápai külképviseletről: FELDKAMP, *Die Tribunal- und Gebührenordnung*, 370–377.

5. RÓMA ÉS A NEMZETI EGYHÁZAK/ÁLLAMOK

5.1. ÁLTALÁNOS TENDENCIÁK

A trienti reform végrehajtásának vitathatatlan és imponáló sikerei az egyházszerkezet és egyházi élet átalakításában; a századforduló még pezsgő teológiai vitái (főleg a kegyelemtan vonatkozásában); a hagyományos szerzetesrendek reformja és új alakulása; a népi vallásosságnak és a szentkultusznak a római előírásokkal való szinkronba hozatala kezdeti lendületükben mind Rómában, mind a helyi egyházakban hihetetlen vitalitást jelentettek a késő középkori hivatalos egyházi struktúrákhoz és élethez képest. E lendület VIII. Orbán alatti szembeötlő megtörése mély nyomokat hagyott a belső egyházi életben. Megindult az erőteljes formalizálódás; a hívek kényszerítése a disziplínákhoz való rigorózus ragaszkodásra; a hitélet jogi és rituális dimenziókra való korlátozása; nemcsak a külső, hanem a belső kritikák elutasítása és elfojtása; a kizárólagos törekvés a „megőrzésre” minden újítás azonnali elutasításával párosulva.³¹⁹ Minderre az egyik legjobb példa a Mary Ward által alapított „női jezsuita rend”, az angolkisasszonyok sorsa.³²⁰

A következmény: az egyházon belüli, személyesen megélt vallásosság ellehetetlenülése szinte óhatatlanul maga után vonta a 17. század közepén az erre irányuló természetes lelki szükségletet kielégítő janzenizmus létrejöttét, illetve a vele való konfrontációt. A janzenizmus jó két évszázadra a Trient utáni egyház legsúlyosabb belső problémája lett. A katolicizmus védekező pozícióba szorítva nem tudta ellenőrzése alatt tartani a hitszakadás által kibomlott, illetve még a későközépkorban gyökeredző vallási/szellemi folyamatokat, elveszítette az irányítást. A 17. században az európai szellemnek új és nagy krízise jelent meg a láthatáron.³²¹ A Galilei-ügy e tekintetben modellértékű. Mindennél világosabban megmutatja, hogy a katolikus reform konszolidációjának időszakában az abszolút pápai tekintély intranszigiens védelmezése, s a pápai *infallibilitas* körülhatárolatlansága miatt évszázadokra kiható szakadás keletkezett az immanens, természettudományos és a vallásos, transzcendenciális gondolkodás között. A teológia és a világi tudományok, a hit és a tudás ellentétbe kerülése hosszú időre áthidalhatatlan szakadékot képzett laikusok és klerikusok között. Nemcsak hogy elvágta a saját kaotikus egyházi viszonyaival mind elégedetlenebb protestáns értelmiség katolicizmushoz vezető útját, hanem a felvilágosodás túlzó egyházellenességéhez vezetett.³²²

³¹⁹ LUTZ, *Rom und Europa*, 142–143.

³²⁰ Mary Ward 1609-ben alapította női társulatát. Célja a „világi apostolkodás” megvalósítása volt, úgy, hogy a társaság a klauzúra minden válfaját mellőzte életvitelében. Az 1620-as években a viharosan terjedő „női jezsuita” rend – Itália mellett Angliában, Franciaországban, Németországban sőt még Pozsonyban is megtelepedtek – egyre erőteljesebb elutasítást tapasztalhatott a Kúria részéről. Az 1620-as években a Róma már nem volt képes integrálni egy ilyen radikálisan új kezdeményezést. Az ok részint a hagyományos nőképhez, a nőszerep tradicionális megítéléséhez való ragaszkodásban keresendő. Ez csak a háztartásban, vagy a kolostorok zárt falai mögött tudott számukra elfogadható szerepet biztosítani. A másik ok a római központ döntési mechanizmusának rendszerében keresendő, amely egyoldalú és hiányos információk alapján is megfellebbezhetetlen döntéseket hozhatott. Denunciációk pedig az angolkisasszonyokról is szép számmal érkeztek az Örök Városba. Itáliában az illetékes püspöki és szerzetesi kongregáció már 1625-ben felozlatta a rend közösségeit, Európa más vidékein a Propaganda 1630. évi döntése érte el ugyanazt. A hitterjesztési kongregáció dekrétumának megszületésében jelentős szerepet játszott Francesco Ingoli, aki szinte erkölcsi kötelességének tekintette a női jezsuiták megsemmisítését. A döntés azt jelentette, hogy a legfelsőbb egyházi tekintély egy, az egyház életében nemcsak hogy elviselhető, hanem kifejezetten szükséges kezdeményezést, aminek legfőbb bűne újszerűsége mellett bizonyos társadalmi konvenciók átértékelése volt, az 1620-as években már habozás nélkül elfojtott. A rend engedélyezésére 1642-ben már csak egy kevésbé hatékony, klauzúrák formájában került sor. A felozlatás azt bizonyítja, a római kongregációkban ekkor már a törvényi előírásokhoz erősen ragaszkodó, rugalmasságra képtelen gondolkodásmód uralkodott. A részletes eseménytörténet és értékelés a fontosabb források közlésével JOSEPH GRISARTÓL: *Maria Wards Institut vor römischen Kongregationen (1616–1630)* (Miscellanea Historiae Pontificiae 27), Rom 1966, a Propaganda eljárására: 227–448.

³²¹ LUTZ, *Rom und Europa*, 142–143.

³²² Míg a Ward-ügy az egyház belső életének, spiritualitásának megmerevedésének bizonyítéka, legalábbis a központi egyházkormányzat viszonylatában, a szellemi klímaváltozást Galilei 1633. évi elítélése jelzi. A római inkvizíció már 1616-ban indexre tette Kopernikusnak a heliocentrikus világmegképet felvázoló munkáját, ekkor Bellarmin még csak személyesen figyelmeztette Galileit, hogy ne képviselje tovább a föld mozgásának tanát. Ami 1616-ban se több, se kevesebb nem volt egy személyes figyelmeztetésnél, 1633-ra már egy eretnokség vádjával indított per és a tan visszavonásának kikényszerítése lett. A tengernyi publikációból kiemelkedő jelentőségű a peranyag (ASV Misc., Arm. X, vol. 204) kiadása: *I documenti del processo di*

A trienti reformok 17. századi konszolidációját az egyházi élet spiritualitásának és szellemi horizontjának megmerevedése mellett az egyház belső életére vonatkozó döntések és a politikai/financiális érdekek erőteljes interferenciája jellemzi. Olyan szempontok nyertek meghatározó szerepet, amelyeknek a hit területéhez vajmi kevés közük volt. Az erőhatások negatív és pozitív irányban egyaránt befolyást gyakorolhattak a dolgok menetére. Mint már korábban tágabb összefüggésekben előkerült, az ellenreformáció sikereinek köszönhetően a katolikus világi fejedelmek – leginkább Közép-Európában – katonai akcióik, politikai-, valláspolitikai intézkedéseik révén jelentősen megszilárdították hatalmi bázisukat. Párhuzamosan viszont Róma egyetemes igényei is, mind egyházi, mind politikai téren újjáéledtek, sőt fokozódtak. Ez a kölcsönös, egymást kiegészítő és feltételező fejlődés egyúttal természetesen magában hordozta az összeütközések lehetőségét. A konfliktusok fő erővonalai és mozgatórugói az európai államok részéről a külső és belső szuverenitás fenntartásának követelménye az államon belüli államot képező egyházzal és az állami szuverenitásukat úgymond veszélyeztető egyetemes pápai igényekkel szemben; a helyi egyházak részéről pedig a hagyományos privilégiumok érvényesítése és védelme voltak a világi államok, illetve a kegyurak ellenében. Róma szemében egyetemes tekintélyének megőrzése és érvényre juttatása esett a legnagyobb súllyal latba. Nemcsak a világi államok és kegyurak, hanem az egyes országokon belüli egyházszervezetek felett is.³²³

Az állam és egyház, a pápaság és az európai államok közötti összeütközések tehát elsősorban joghatósági, jogi illetékességi természetűek. Az egymással konkurráló egyház- és világi jogi szemléletből, megközelítésből származnak. Leginkább az állammal szembeni egyházi jogok, előjogok, az egyházi doktrína 16. század végi kodifikációjából eredeztethetőek. Miként a pápaság történetében az egyértelmű változás ellenére megfigyelhető egyfajta folyamatosság, még inkább igaz ez az államokhoz és a helyi egyházakhoz fűződő kapcsolatokra. A kora újkori katolikus konfesszió-szervezés gyökeresen új vonásai ellenére a középkorvégi jogfejlődés elemei végig meghatározóak a kora újkorban.³²⁴

Nem lehet tagadni, hogy az állami érdekek érvényesítését Rómában antikurialista megnyilvánulásokként értékelték. Világi oldalról viszont Róma törekvéseit szemlélték elviselhetetlen túlzásként, mértéktelen túlkapásként. Az államjogi–egyházjogi összeütközésekben a Szentszék rendszerint kétségkívül igen nehéz helyzetben volt. Különösen, amikor az állam és a helyi egyház szoros érdekközlésével kellett szembenéznie, mint például Franciaországban. Nyilvánvaló hogy e konfliktusok kihatottak a politika területére és *vice versa*, s befolyásolták Róma politikai, diplomáciai kapcsolatait az európai államokkal, valamint a nemzeti egyházakkal. De sosem voltak olyan kizárólagos hatással, hogy egyetlen és meghatározó okként kellene tekinteni rájuk. A viszonyrendszert sokkal inkább a kölcsönös befolyásolások, az összes érdekek és értékek adott állásának eredője határozta meg, mint azt például Richelieu gallikán politikájának alkalmankénti változásai mutatják. Az államjogi–egyházjogi konfliktusok sosem terjedtek ki vallási kérdésekre, illetve nem voltak következményei magára a hitéletre. Az állami ráhatás, beavatkozás a katolikus egyházi tanításba, az igehirdetésbe, az istentiszteletbe és a liturgiába a 17. században csak rendkívül szórványos jelenség.³²⁵

5.2. KORONABÍBOROSOK ÉS A „FŐKEGYÚRI” JOG

Róma és a helyi egyházak érintkezéseiben a ügyek nagy része eleve magában hordozta a politikai relációkat: a nemzeti bíborosok és a püspökök kinevezése, javadalom- és penzióadományozások, a Szentszéknek fizetendő egyházi adók, de még a diszpenzációk és lelki felhatalmazások adása, a szerzetesi és világi papság reformálása, helyi liturgikus sajátosságok fenntartása is olykor ide sorolható. Noha a korszakban az egyik legakutabb probléma a nemzeti bíborosok kinevezése volt, néhány egyedi esettől

Galileo Galilei (CAV 21), ed. SERGIO M. PAGANO–ANTONIO G. LUCIANI, Città del Vaticano 1984, 61–216; s lásd még a kötet bevezetőjét 1–50.

³²³ LUTZ, *Rom im 17. Jahrhundert*, 542; JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 64–66.

³²⁴ Ez számunkra a konciliarista időszakban kötött konkordátumok, illetve a tétélesen nem is rögzített, de ugyanekkorra visszanyúló jogszokások szükségszerű áttekintését jelenti. Az kánon- és világi jog viszonyára: PRODI, *The Papal Prince*, 59–78.

³²⁵ LUTZ, *Rom im 17. Jahrhundert*, 543.

eltekintve mindeddig még a nemzetközi kutatás sem szentelt elegendő figyelmet a kérdésnek és legfőképpen a jogi háttér tisztázásának.³²⁶

Mint szinte valamennyi fontosabb probléma, a nem kuriális bíborosok kinevezésének a kora újkorban is érvényes metódusa a középkorvégi konciliarizmusban gyökeredzik.³²⁷ Az úgynevezett reformzsinatokon, Konstanz (1414–1418) és Basel–Ferrara–Firenze (1431–1449), erőteljes törekvések irányultak arra, hogy a pápai hatalmat intézményesen is korlátozza a bíborosi kollégium közreműködése, amelyet az összes részegyházat tagjaiban arányosan reprezentáló, kisebbfajta állandó zsinattá kívánták átalakítani.³²⁸ A konstanzi zsinaton a fontosabb (spanyol, francia, német) nemzetekkel kötött konkordátumok kikötötték, hogy a testület létszáma csak abban a esetben haladhatja meg a huszonnégyet, ha az olyan nációkhoz tartozók közül kerül be egy–két új tag, akiknek nincs képviselőjük a pápaválasztó grémiumban.³²⁹ A baseli zsinat külön határozatban kodifikálta (*sess. XXIII*) a bíborosi kollégium internacionalizációját. Kimondta, hogy tagjai sorában – az egyházkormányzat hatékonyságát növelendő – minden nemzetnek képviseltetnie kell magát, és az azonos nemzetiségűek száma nem haladhatja meg a kollégium létszámának egyharmadát.³³⁰

A gyakorlatban mindezek a rendelkezések, amellet hogy IV. Jenő pápa bullájában (*Non mediocri*) elismerte és kiszélesítette a testület jogosítványait,³³¹ nem kötötték meg a pápák kezét a bíborosok kreálásában, s nem a helyi egyházaknak, hanem az egyes országoknak a bíborosi kollégium összetételére

³²⁶ cf. WEBER, *Senatus Divinus*, 12–13.

³²⁷ Jóllehet a bíborosi kollégium Róma papságából fejlődött ki, és ez a vonás szinte a mai napig meghatározza a testület jellegét, elsősorban a cluny reformgondolat térnyerésének hatására tagjai között már a 11. század közepétől megtalálhatóak voltak néhány jelentősebb bencés apátság vezetői. Ezek az apátok rendszerint monostorukban tartózkodtak, s csak elvétve jelentek meg Rómában és vettek részt az egyház irányításában. Hasonló jelenség távolabbi itáliai és európai egyházmegyék ordináriusainál csak egy évszázad múlva, a 12. század közepétől tapasztalható. (III. Sándor [1159–1181] uralkodásáig ugyanis – a hét szuburbikárius főpapot leszámítva – a pápák nem neveztek ki megyéspüspököket bíborossá, sőt ha egy kardinálisnak lehetősége nyílt egy egyházmegye vezetésének megszerzésére, lemondott – a jelek szerint egészen akkorig a püspökínél alacsonyabb reputációjú – római tisztéről.) Az úgynevezett „külső bíborosok”, akik néhány jelentősebb nyugat-európai egyházmegye főpásztorai voltak, a központi egyházkormányzatot leginkább legátusi feladatok teljesítésével szolgálták. A bíborosi kollégiumnak ez a teljes egészében szabad pápai kezdeményezésből történő, a középkori keresztény univerzalizmus szellemében fogant, a jelentősebb itáliai és európai egyházmegyék (Mainz Reims, Canterbury) vezetőinek bevonásával történt nemzetközivé tétele nem bizonyult hosszú életűnek, s már a 13. század második felére teljesen eltűnt. A „külső bíborosok” intézményének monografikus feldolgozása: KLAUS GANZER, *Die Entwicklung des auswärtigen Kardinalats im hohen Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte des Kardinalskollegiums vom 11 bis 13 Jahrhundert* (BDHIR 26), Tübingen 1963. GANZER a bíborosok központi egyházkormányzati szerepének növekedésével és a már ekkor erősödő uralkodó befolyás (Különösen II. Frigyes [1215–1250]) elleni védekezéssel magyarázza a változást. (202–204. Indoklását korábbi kutatásokra alapozza, ezek felsorolását lásd *ibid.*, a 8–15. jegyzetekben.) – A historiográfiai vita, hogy vajon egyes apátságok illetve püspökségek már ekkor automatikusan összekapcsolódtak volna a bíborosi ranggal – úgy tűnik – nemleges válasszal lezárult. cf. CARL GEROLD FÜRST, *Die „Geborenen” Kardinäle*, Zeitschrift für Katholische Theologie 88 (1966) 51–74; KLAUS GANZER, *Zur Frage der sogenannten „geborenen” Kardinäle von Vendome*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 78 (1967) 340–345.

³²⁸ Az egész problémakört: a Kúria és benne a bíborosi kollégium megreformálására irányuló konciliarista elképzeléseket kifejti: ALFRED A. STRNAD, *Konstanz und der Plan eines deutschen „Nationalkardinals”*. *Neue Dokumente zur Kirchenpolitik König Siegmunds von Luxemburg*, Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie (hrsg. v. August Franzen–Wolfgang Müller), Freiburg–Basel–Wien 1964, 397–408. Egy példa: „Quod de singulis regionibus, non autem una duabus aut tribus solum, ut hactenus consueverunt, cardinales assumantur, sed ut debeant ad minus XXIV de Christianitate.” cf. JOHANNES VINCKE, *Zu den Konzilien von Piquan und Pisa*, RQ 50 (1955) 91–94; összefoglalóan: GATZ, *Das Kardinalskollegium*, 370–371.

³²⁹ „Statuimus, ut deinceps numerus cardinalium sancte Romane ecclesie adeo sit moderatus, quod nec sit gravis ecclesie superflua numerositate vilescat, quod de omnibus partibus Christianitatis proportionabiliter quantum fieri poterit assumantur, ... sic tamen, quod numerum viginti quatuor non excedant, nisi pro honore nationum, que cardinales non habent, unus vel duo pro semel de consilio et consensu cardinalium assumendi viderentur.” (Az angolokkal kötött konkordátum ennél is általánosabban fogalmaz.) ANGELO MERCATI (ed.), *Raccolta di Concordati*, Romae 1954, 145. 151. 158. 165; STRNAD, *Konstanz und der Plan eines deutschen „Nationalkardinals”*, 409.

³³⁰ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, 501:

Cum summo pontifici sanctae Romanae ecclesiae cardinales in dirigenda Christiana republica collaterales assistant, necesse est ut tales instituantur, qui sicut nomine, ita re ipsa cardines sint, super quos ostia universalis versentur et sustententur ecclesiae. Statuit igitur sancta synodus, ut deinceps eorum numerus adeo sit moderatus, quod nec sit gravis ecclesiae, ... nec superflua numerositate vilescat. Qui de omnibus Christianitatis regionibus, quantum commode fieri poterit, assumantur, ut notitia rerum in ecclesia emergentium facilius haberi, et super his maturius deliberari possit, sic tamen, quod numerum viginti quatuor inter hos qui nunc sunt et assumendos non excedant, ita quod de una natione ultra tertiam partem respectu cardinalium pro tempore existentium, ac de una civitate et diocesi ultra unum inde oriundum, et de ea natione, quae nunc ultra tertiam partem habet, usque ad ipsius tertiae partis reductionem esse nequeant.

³³¹ cf. HYNES, *The Privileges of Cardinals*, XI és 7–11.

gyakorolt befolyását szilárdította meg. Már a 13. század végétől vannak rá adatok, hogy az új bíborosok kinevezésében egyes jelentősebb keresztény államok is szerepet játszottak. Némely adatok szerint először V. Celesztin (1294) kreált 1294-ben két bíborost II. (Anjou) Károly nápolyi és szicíliai király (1285–1309) ajánlására.³³² A szokás a 14. században, egyenes arányban a pápai hatalom gyengülésével és a középkori nemzetállamok kifejlődésével egyre inkább elterjedt. Az áttörést VIII. Bonifác és Franciaország küzdelmének az utóbbi javára történő eldőlte jelentette. A legjelentősebb és legmeghatározóbb a bíborosi kollégium összetételére a francia befolyás volt. Emellett más uralkodók szerepe, így a császáré, az angol királyé, a bajor hercegé szintén kimutatható a 14. században. Az erősebb egyéniségű pápák viszont, mint például V. Orbán (1362–1370) ekkor még teljesen függetleníteni tudták magukat az ilyen jellegű nyomásgyakorlástól.³³³ Az államok, vagy korabeli és későbbi szóhasználattal, a „koronák” befolyása a bíborosi kinevezésekre a következő században, különösen annak második felétől még inkább kiszélesedett. Ettől kezdve a korábbiak mellett a portugál, az aragon, a katarszíliai és a lengyel király, valamint a burgundi és milánói herceg, sőt egy köztársaság, Velence szerepe ugyancsak megfigyelhető.³³⁴

Nem nehéz észrevenni a feltűnő párhuzamot e gyakorlat elterjedése és a világi uralkodóknak a helyi egyházak feletti, úgynevezett „főkegyúri jogának” (*ius supremi patronatus*) kifejlődése között. Ez a korábbi, a gregorianizmus korától általánossá váló káptalani választást és a – 13. század második felétől csak bizonyos esetekben, majd a 14. század derekára szinte egyetemlegesen érvényre jutó pápai rezervációkon alapuló – szabad pápai adományozást korlátozó alkalmi kísérletek után ugyancsak az 1400-as években lesz általánossá. Létrejött részben szintén a zsinati mozgalom hatásának volt köszönhető. A „főkegyúri jog” – amely kizárólag a világi jog *terminus technicus* – köztudomásúlag az egyes egyházmegyék vezetői (és jövedelmei) feletti ellenőrzést tette lehetővé az államok számára.³³⁵ A pápaválasztó testület összetételének befolyásolása viszont közvetlenül a Szentszék politikájának alakítására nyújtott lehetőséget. Másfelől közelítve a kérdést, a világi uralkodók a 15. századtól kezdődően nemcsak a téren tudták érvényesíteni akaratukat, hogy a főpapi székekre számukra megfelelő személyek kerüljenek,

³³² *Diverse memorie sulle promozioni dei cardinali ad istanza de principi*. BAV Fondo Vaticani Latini, vol. 9713, a fenti adatok fol. 5^r; a koronabíborosi intézménnyel több, szintén 18. századi vatikáni kézirat is foglalkozik: BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 9^r–22^v; vol. 12.106, fol. 172^r–224^v; Borg. Lat., vol. 376, fol. 131^r–141^v (*De cardinalibus electis ad preces principum*); fol. 141^r–152^v (*Discorso sopra l'obbligo, che hanno gli sommi pontefici di creare cardinali nazionali a richiesta delle corone*); közülük azonban érdemi kiegészítést a Vat. Lat. 9713-as kötetéhez képest csak az első ad: *Memoria sulle lettere scritte dei principi ai sommi pontefici per la promozione dei cardinali* (fol. 135^r–224^v).

³³³ BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 11^r–12^v (*Elenchus cardinalium ad preces principum ab anno 1294 ad 1669.*); és cf. LUDWIG VONES, *Urban V. (1362–1370): Kirchenreform zwischen Kardinalskollegium, Kurie und Klientel* (Päpste und Papsttum 28), Stuttgart 1998, Zweiter Teil/III/1b: *Die Kardinalskreationen Urbans V.*

³³⁴ Az egyes kinevezések – ugyan nem teljes – felsorolása: BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 12^v–15^v. A koronabíborosi intézmény kialakulásával a nemzetközi szakirodalom csupán érintőlegesen foglalkozott, kialakulását hol a 14., hol a 15. századra teszi, és csupán néhány országot (A császár mellett Franciaország, Spanyolország, Portugália, Velence és 1729-től Szardínia) említ e téren. (LIERDE–GIRAUD, *Das Kardinalskollegium*, 38; GATZ, *Das Kardinalskollegium*, 372; PLÖCHL, *Geschichte*, 95–96). Ezért többen is szóvá teszik az átfogó kutatások hiányát, és felhívják a figyelmet ezek szükségére (GANZER, *Die Entwicklung*, 206; WEBER, *Senatus Divinus*, 12–13; PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen*, 109.). Csupán néhány alkalmi koronabíborosi kinevezés részleteinek feltárására került sor, főleg a későbbi időkben, olyan közismert politikusok, mint Granvelle, Richelieu, Mazarin, Kollonich stb. esetében, vagy éppen – mint majd a mi esetünkben –, több meghiúsult kísérlet vonatkozásában. (cf. WEBER, *Senatus Divinus*, 13, 4. jegyzet; továbbá PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen*, 79–109 és *Bemühungen der Eidgenossen um den Kardinalsbut für Abt Alexander a Lacu von Kremsmünster [1601–1613]*, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 12 [1977] 37–48; WALTER LEITSCH, *Die Bemühungen Zygmunt's III. von Polen um die Kardinalswürde für Claudio Rangoni*, MÖStA 31 [1978] 41–51; MELCHIOR A. POBLADURA, *Disceptatio historica de cardinalatu Valeriani Magni [1634–1648]*, Collectanea Franciscana 39 [1969] 104–171.) Mindezen szerzők közül egyedül POBLADURA foglalkozik általánosságban a problémával, megállapításai azonban csupán a fenomenológia szintjén mozognak, s kezdetként a 16. századot nevezi meg (128–129). Magától értetődően a kérdés teljes körű feldolgozása nekem sem célom.

³³⁵ A püspöki székek betöltésének történeti periódusaira: RICHARD POTZ, *Bischofsernennungen. Stationen, die zum heutigen Zustand geführt haben*, Zur Frage der Bischofsernennungen in der römisch-katholischen Kirche (hrsg. v. Gisbert Greshake), München–Zürich s.d., 17–35; GERHARD HARTMANN, *Der Bischof: seine Wahl und Ernennung. Geschichte und Aktualität* (Grazer Beiträge zur Theologiegeschichte und Kirchlichen Zeitgeschichte 5), Graz–Köln–Wien 1990, 13–25; HANS JÜRGEN BRANDT, *Zwischen Wahl und Ernennung. Zu Theorie und Praxis der mittelalterlichen Bischofsbestellungen im Spannungsfeld von regnum und sacerdotium*, Papsttum und Kirchenreform, 225–233 (további analízáló irodalom ezekben az összefoglalásokban); valamint ADOLF KINDERMANN, *Das landesfürstliche Ernennungsrecht*, Leitmeritz 1933, 85–91; cf. még a baseli zsinat rendelkezéseit (sess. XII; sess. XXIII) a káptalani választásokról és a pápai rezervációkról, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, 504–505.

hanem hogy alattvalóikat a pápa – így is befolyásolva a belpolitikai erőviszonyokat – ne részesíthesse tetszése szerint e legmagasabb, többek számára elérhető egyházi méltóságban. Sőt ők maguk igyekeztek bizalmasaik pozícióit a bíborosi kinevezés kieszközlésével megerősíteni. A világi hatalmak e kettős törekvése a preferált személyek kiválasztásában is tetten érhető, hiszen a koronabíborosok sorában egyaránt találhatunk Rómában élőket, illetve az adott ország területén tartózkodó, csak fontos alkalmakkor, például konklávék esetén az Örök Városba jövő főpapokat.³³⁶

Az egyházi javadalmak világi betöltéséhez a Szentszék írásos egyezményekben is kénytelen-kelletlen hozzájárult. Az egyes államokkal a reformzsinatokon majd folyamatosan a 15–16. században kötött konkordátumokban, mint látni fogjuk, számos püspökség betöltésének jogát engedte át az egyes uralkodóknak. Ezek az egyházi javadalmak feletti ellenőrzés megszerzés mellett már a 15. században egyéb téren is növelték befolyásukat. Például pápai rendelkezések kihirdetésének állami engedélyhez kötésében, valamint a Rómába történő fellebbezések, az annáta és egyéb egyházi díjfizetések korlátozásának területén.³³⁷ Sőt egyik fő kezdeményezői és mozgatói voltak az egyházi élet, szerzetesrendek középkorvégi elhúzódo megreformálásának is.³³⁸

A pápaság mindazonáltal többé-kevésbé közvetlenül igyekezett érvényesíteni a kánonjognak azt a fokozatosan formálódó álláspontját, hogy a fejedelmi alapítás, dotáció az egyházmegyék esetében a kisebb javadalmaktól eltérően nem járhat együtt patrónusjoggal, mert a püspökségeknek nem lehet kegyuruk. A javadalombetöltés három fázisa közül (*designatio personae–concessio tituli–introductio in possessionem*) az egyházjog szerint világi tényező csak az elsőben juthatott szerephez. A többi az *institutio canonica* része. Kegyuraság esetén illetékessége kizárólagos a személy kiválasztásában, s csupán bemutatási (*presentatio*) kötelezettsége van a felsőbb egyházi hatóságok felé. Emellett – fenntartási kötelezettségein túl – egyéb jogok is megilletik, például az üresedésben lévő javadalom bevételeinek felhasználása terén. Püspökség, konzisztoriális beneficium esetében viszont pápai privilégium, *indultum* révén vagy konkordátum keretében csupán megnevezési kiváltságot (*nominatio*) nyerhet. S persze nem mindenki, hanem szinte kizárólag csak a szuverén uralkodók, mégpedig egyedül az uralmuk alá első területeken. A jelöltet pápa indokolt esetben vissza is utasíthatja. A *nominatio regia* személyes kiváltság, nem az állam, hanem a mindenkori uralkodó számára szól. Az egyházi felfogás szerint tehát – a Kúriában is bevett korabeli, nem hivatalos szóhasználattal ellentétben – a Szent Péter utóda nem egyszerűen megerősítést ad az uralkodói kinevezéshez, hanem, minként a *libera collatio* esetében, kánoni értelemben kizárólag maga gondoskodik a püspökség betöltéséről (*provisio*), s csak a személy kiválasztásában fogadja el a világi hatalom közreműködését. Pápai *confirmatio*ról konzisztoriális javadalom esetében csak a már bizonyos kánoni érvénnyel bíró káptalani választás esetében lehet beszélni.³³⁹

Az egyházjogi álláspont csak a 16. század végére kristályosodott ki teljes egészében. 1508-ban II. Gyula, majd 1530-ban VII. Kelemen például még kifejezetten elismerte V. Károly (1516–1556) spanyol püspökségek feletti prezentációs jogát, VIII. Henriktől viszont már megtagadta ugyanezt.³⁴⁰ Az kánonjogi bizonytalanság kellő teret adott a vele ellentétes, a patronátus elméletén alapuló világi felfogás megizmosodására. Ennek már a trienti zsinat atyái között is akadtak támogatói, igaz, érveiket azon főpaptársaik ellenében fejtették ki, akik a pápai privilégiumok ellenére is kifejezetten abúzusnak

³³⁶ cf. a koronabíborosok többször idézett listáját: BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 10^r–33.

³³⁷ Anglia már a 14. század végén, Szicília, Franciaország, Kasztília és Nápoly pedig az 1400-as években bevezette a *placetum regiumot*. Már 14. századi angol parlamenti határozatok korlátokat emeltek a Rómába történő fellebbezések elé, a fizetéseket és az angol javadalmak pápai adományozását, a pápai tizedszedők tevékenységét egyéb törvények limitálták. BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 73.

³³⁸ Erre lásd legújabban MANFRED SCHULZE, *Fürsten und Reformation. Geistliche Reformpolitik weltlicher Fürsten vor der Reformation* (Spätmittelalter und Reformation N.R. 2), Tübingen 1991. Míg Róma csupán elfogadta, a protestáns megoldás az állami befolyást kifejezetten szentesítette.

³³⁹ KINDERMANN, *Das landesfürstliche Ernennungsrecht*, 27–40. 87–94; POTZ, *Bischofsernennungen*, 34–35; HARTMANN, *Der Bischof: seine Wahl, und Ernennung*, 28–30. A kegyurasággal kapcsolatos kora újkori egyházi és világi jogi fejlődés analízise: JÖRN SIEGLERSCHMIDT, *Territorialstadt und Kirchenregiment. Studien zur Rechtsdogmatik des Kirchenpatronatsrechtes im 15. und 16. Jahrhundert* (Forschungen zur Kirchligen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 15), Köln 1987, 53–126 és 127–222. A vita a kisebb javadalmak esetében – ahol önjogú létezését egyházi részről nem vonták kétségbe – a kegyúri, különösen *circa spiritualia* jogosítványok mértéke körül folyt.

³⁴⁰ Róma eme – politikai (erő)viszonyok által nagyban meghatározott – következetlenségére annak negatív következményeivel együtt felhívja a figyelmet BRANDT, *Zwischen Wahl und Ernennung*, 233.

minősítettek bármilyen uralkodói közreműködést. A kétféle jogi nézetrendszer elkülönülésének leginkább negatív következménye az lett, hogy a kontroverziák nemcsak a már meglévő püspöki székek betöltését nehezítették meg, hanem az új püspökségek alapítása is igen problémássá vált, amint ezt például többek között a rekatolizált Csehország példái (Leitmeritz, Könnggrätz) mutatják. Itt egyébként a hosszan elhúzódó tárgyalások után még az a kompromisszumos megoldás született, hogy az új püspökök kinevezési joga ugyan a császáré lett, de ezt deklarálta az Apostoli Szék kegyelméből gyakorolja és nem *suo iure*.³⁴¹

Hasonlóan konkrét engedményre a bíborosi *promotiók* esetében sokáig nem találunk példát. Erre csak a 18. században került sor, a modern fejedelmi abszolútizmus kiteljesedésének köszönhetően,³⁴² amely ekkorra a püspökségek kapcsán saját felfogását, legalább is a gyakorlatban, szintén teljes diadalra vitte és álláspontját minden korábbinál végletesebb formában fogalmazta meg³⁴³ Pedig Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) már röviddel Konstanz után igyekezett konkrét tartalommal kitölteni a még a zsinaton kötött konkordátumok általánosságban fogalmazó, idevágó passzusait.³⁴⁴ A 15. század eleji reformszinódusok tervezetesei, határozatai ellenére a bíborosok kreálásában formálisan és *de iure* továbbra sem korlátozta semmi a pápai kompetenciát. A bíborosi kollégium internacionalizálásának a reformzsinatokon megfogalmazott igénye egy Róma által – esetenkénti tiltakozásai ellenére³⁴⁵ – hallgatólagosan tudomásul vett és *de facto* elismert jogszokás kialakulása keretében vezetett a világi hatalmak befolyásának kikristályosodásához.³⁴⁶ E jogszokás kvázi alkalmankénti érvényesülése, vagyis hogy a pápa eleget tett-e egy adott személy bíborosi kinevezésére tett uralkodói *commendatió*nak (amelyet a 17. században már rendre szintén *nominatió*nak neveznek)³⁴⁷, avagy nem, elsősorban a mindenkori itáliai és európai politikai viszonyoktól függött. Ez az esetlegesség vált a főkegyúri jogok körüli vitáknál is permanensebb problémák, élesebb konfliktusok forrásává.³⁴⁸

³⁴¹ KINDERMANN, *Das landesfürstliche Ernennungsrecht*, 104–133; TRISCO, *Debate on the Election of Bishops*, 270–275; és az előző jegyzetben idézett helyek. 1592–1667 között mindössze 23 ilyen *erectio*ra került sor, számottevő részben csak Itáliában. HC IV, 389. Egy újabb esettanulmány az egyházmegye-alapítás eljárására és buktatóira: MATTEO SANFILIPPO, *Tra curia di Roma e corte di Francia: la fondazione della diocesi di Québec (1631–1674)*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 481–507.

³⁴² cf. MERCATI, *Raccolta di Concordati, passim*. Első ízben a Szardíniával egyesült Savoyával kötött konkordátum említi a bíborosnevezési jogot. (*ibid.*, 166ss.) Az imént idézett konstanzi konkordátumok idevágó passzusának megfogalmazása még elég általánosra sikeredett.

³⁴³ Erre megint csak a jozefinizmus viszonylatában legújabbán lásd K. WALF munkáját: *Das bischöfliche Amt in der Sicht josephinischer Kirchenrechtler* (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 13), Köln–Wien 1975.

³⁴⁴ STRNAD, *Konstanz un der Plan eines deutschen „Nationalkardinals“*, 410–428.

³⁴⁵ Mint például V. Márton 1424/1425. évi rendelkezései, amelyek egyaránt irányultak az egyházi javadalmak betöltésére és a bíborosi kollégium összetételére gyakorolt világi befolyás ellen, de csak átmeneti eredményeket tudott elérni e téren. Lásd STRNADnak az előző jegyzetben idézett cikkét.

³⁴⁶ cf. BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 84^r v.

Nelle sudette ultime leggi canoniche nulla si dice della condiscendenza, che debbano avere i papi ai principi nella promozione dei nazionali, onde non ci ha dubbio, che non vi sia stato giammai canone o decreto su questa materia. Ma siccome da Pio IV fino ai presenti tempi continuarono i sommi pontifici ad attendere le preghiere dei principi così dalla lunga osservanza, vi è più sempre confermato quell'uso, che fu introdotto, come già si disse in tempo di Celestino V di condiscendere al gemito dei principi nella promozione dei nazionali, purché però venghino raccomandati e proposti soggetti grati, accetti e meritevoli della sede apostolica.

PLÖCHL ugyan a császár, Franciaország, Spanyolország, Portugália és Velence esetében kifejezetten egy, a 15. század óta elismert jogról („seit dem 15. Jahrhundert wurde dies ein anerkanntes Recht”, *Geschichte*, 96.) beszél, a fenti kifejezés azonban jobban megfelel a valóságnak. Ne feledjük, hogy a bíborosi kinevezéseknél a főkegyúri joggal ellentétben a pápák voltak „birtokon belül”, s ha rendszerint engedni is kényszerültek, a formális jog terén a 18. századig magabiztosan háritották el az erre irányuló követeléseket. Tehát míg a Szentszék az egyházi javadalmak betöltésénél jogilag is elismerte a *supplicatio/commendatio/postulatio* formájában történő *nominatió*t, ami a gyakorlatban mind jobban kegyúri bemutatásként, vagyis *presentatio*ként működött, amely után Róma csak elvéve tagadta meg az *institutio canonicá*t, addig a szintén *commendatio/supplicatio/postulatio* keretében gyakorolt, de az uralkodói abszolútizmus koráig tételesen el nem ismert bíborosjelölési jog valójában mindig is *nominatió*ként működött (a forrásokban – legalábbis a 17. században – már rendszerint ez vagy a *nomina* kifejezés szerepel), azaz e téren a pápák szabad mérlegelési joga valóban megmaradt.

³⁴⁷ Elsősorban a mindennapi szóhasználatban, illetve az uralkodói iratokban, ami ha az egyházmegyek betöltésétől eltérően konkrét jogi tartalommal még nem is bírt, de világosan mutatja a fejlődés irányát.

³⁴⁸ Egy-két példa: BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 59v–63v; továbbá PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen*, 79–109; *Bemühungen der Eidgenossen*; 37–48; LEITSCH, *Die Bemühungen Zygmunts III.*, 41–51; POBLADURA, *Disceptatio historica*, 104–171; lásd még majd Szelepchényi kapcsán az 1660–1670-es évek eseményeit, illetve azok irodalmát.

Egyfajta tételes pozitív jogra a világi hatalmaknak nem sikerült szert tenniük. Azon a téren viszont egyre inkább érvényre tudták juttatni akarataikat, hogy alattvalóikat hozzájárulásuk nélkül Róma nem emelhetette bíborra.³⁴⁹ A „koronabíborosok” kinevezésének jogszokása kialakulásában és természetében szoros összefüggést mutat az úgynevezett „kizárési joggal”, vagyis hogy az európai államok a konklávékon csak ritkán tudták elérni, hogy az ő jelöltjük kerüljön a pápai trónra, de azt egészen 1903-ig rendszerint sikerrel akadályozták meg, hogy egy számukra elfogadhatatlan személyt válasszanak meg.³⁵⁰ Az a tény, hogy a világi uralkodók teljesen az ellenőrzésük alá tudták vonni alattvalóik egyházi karrierjét, egy sajátos paradoxonhoz vezetett. A pápák politikailag szabadon már csupán az itáliai klérusból nevezhettek ki bíborosokat. Ez a körülmény a megszilárduló reneszánsz pápai állam már részletesen taglalt belső igényeivel és érdekeivel párosulva az avignoni fogság és a reformzsinatok időszakának ellentétes tendenciái után óhatatlanul az olasz kardinálisok kollégiumbeli túlsúlyának újbóli kialakulását vonta maga után. A fordulat már II. Pál (1464–1471) és IV. Sixtus pontifikátusa alatt bekövetkezett.³⁵¹ A reformáció által támadott, egyenként és testületileg is hatalmas vagyon felett rendelkező reneszánsz bíborosok nagy többsége már szinte kizárólag itáliai volt.

Az nemzeti érdekek képviselőinek jogilag rendezett és állandó formáját – köztes megoldásként – az úgynevezett bíborosprotektorok teremtették meg. A protektorátus némi korábbi előzmények után ugyancsak a XV. században elterjedő intézménye arra nyújtott lehetőséget, hogy az egyes államok a bíborosi kollégium – és itt a lényeg – már meglévő tagjaiból hivatalosan megbízzanak valakit, hogy a Kúriában pártfogolja egyházi (és sokszor politikai) ügyeiket. A bíborosprotektor személye tehát nem esett egybe feltétlenül az uralkodók kívánságára kinevezett, és gyakran nem is Rómában tartózkodó bíborosokéval, jöllehet ennek elérését világi részről sokszor célul tűzték ki, s olykor meg is valósították. Állami megbízatásukat a kezdeti tiltások után a Szentszék elismerte,³⁵² s működésük a kúriai ügymenet szerves részévé vált, amint például az uralkodók által kinevezett püspökök pápai megerősítésénél látni fogjuk.³⁵³

Az olasz bíborosok kora újkori túlsúlya a Kúria belső igényei mellett a pápai állam szuverenitásának természetes követelményéből eredeztethető. A 16. századtól ugyanis a nagyhatalmak: Franciaország, Spanyolország és a császár szinte folyamatosan ostromolták jelöltjeikkel a pápákat, korlátlan követeléseiknek részint határt kellett szabni, részint minden fél igényeire tekintettel kellett lenni.³⁵⁴ Ez természetesen számos esetben nem volt megvalósítható, ezért a pápa mind gyakrabban titokban (*in petto*) nevezett ki bíborosokat és csak később, a feszültség enyhültével hozta nevüket nyilvánosságra.³⁵⁵ Már a 16. században kifejlődött az a szokás, hogy az új pápa az első alkalommal saját érdekeinek megfelelően eszközölte a kinevezéseket, a második alkalom volt a koronaké; ilyenkor többé-kevésbé gondosan ügyeltek az egyensúlyra, a következőkben pedig a kreációk már rendszerint vegyesen történtek, a

³⁴⁹ cf. BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 58^r.

³⁵⁰ A kánonok által soha el nem ismert *jus exclusive* kifejlődéséről és használatáról LUDWIG WAHRMUND, *Das Ausschließungsrecht der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen*, Wien 1888, az egyes esetek áttekintése a 17. század végéig: 50–167, a jogfejlődésre: 190–217.

³⁵¹ GATZ, *Das Kardinalskollegium*, 371.

³⁵² V. Márton 1425-ben kifejezetten megtiltotta a bíborosi kollégium tagjainak az ilyen jellegű megbízatás (*protectio alicuius regis, principis aut communitatis tyranni aut alterius secularis personae*) elfogadását. Erőfeszítéseit azonban, miként a bíboros- és püspökkinevezésre gyakorolt világi befolyás visszaszorítása esetében is, csupán átmenetileg koronázta siker. ALFRED A. STRNAD, *Aus der Frühzeit des nationalen Protektorates der Kardinäle*, ZSSRG Kan. Abt. 50 (1964) 264–271, 265.

³⁵³ A protektorátus intézményének monografikus feldolgozása a bíborosprotektorok archontológiájával: WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, op. cit. WODKA a német vonatkozásokat két újabb tanulmányban részletezte: *Das Kardinalprotektorat deutscher Nation und die Protektorate der deutschen nationalen Stiftungen in Rom*, ZSSRG Kan. Abt. 33 (1944) 301–322; *Deutschordensprotektorat und Protektorat deutscher Nation*, ZSSRG Kan. Abt. 34 (1947) 318–325; a protektorátus kialakulásához újabb adatok (Luxemburgi Zsigmond megbízása 1425 illetve 1432-ből Branda da Castiglione bíboros részére a német ügyek képviselőjére): STRNAD, *Aus der Frühzeit des nationalen Protektorates*, 264–271. Az egyes államok protektorátusait jóval megelőzte a szerzetesrendeknek már a 13. században kialakult patronálása: PHILIPP HOFMEISTER, *Die Kardinalprotektoren der Ordensleute*, Theologische Quartalschrift 142 (1962) 425–464.

³⁵⁴ BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 6^v–7^v.

³⁵⁵ cf. BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 64^r–67^v.

pillanatnyi erőviszonyoktól függően. Természetesen egy-egy pápa külpolitikai orientációja olykor az arányok teljes felborulását eredményezte.³⁵⁶

Egyes jelöltek, miután uralkodóik támogatását megszerezték, rendszerint évtizedekig várakozni és jelölésüket újra meg újra megújíttatni kényszerültek, mire a pápai választás vetélytársaik közül rájuk esett, de még többször az is előfordult, hogy reményeik sohasem váltak valóra.³⁵⁷ Ráadásul a nagyhatalmak és a korábbi államok mellett újabbak, főleg kisebb itáliai fejedelemségek is jogot formáltak kardinálisok jelölésére, mint például Mantova, Toscana, Urbino, Savoya, Ferrara, de még Skócia, továbbá egyes nem uralkodó hercegek (Doria, Guise, Bourbon, Habsburg), sőt a svájci kantonok is fel-feltűnnek. A „koronabíborosok” intézményébe szintén bele volt kódolva a kontraszelekció veszélye. A pápa csak az állami jelöltek közül választhatott, ha egyáltalán lehetősége nyílt a választásra, márpedig az egyházi és világi érdekek nagyon kevésszer vágtak egybe.³⁵⁸

E vázlatos áttekintés végén két dologra kell még felhívni a figyelmet. Az egyik, hogy a bíborosi kollégium kora újkori nemzetiségi megoszlásának 5:1-es aránya az olaszok javára nem vág egybe a koronabíborosokéval. Nem csupán azért, mert több itáliai állam is szerepet játszott e téren, hanem mert az egyes országok is számos alkalommal olaszokat ajánlottak kúriai érdekképviselőik megerősítésére. Gyakran hajlandóak voltak hosszas presztízsharcot vívni a náluk működő nunciások előléptetése érdekében (a jelentősebb nunciatúráknál, mint Bécs, Madrid, Párizs ez – több mint szórványos előzmények után – a 17. század közepétől szabályszerűvé vált), de az ilyen módon kinevezettek között szép számmal találunk egykori pápák leszármazottait, kúriai tisztviselőket is. Róma ilyenkor, ha saját elképzeléseinek megfelelt az adott törekvés, szokatlanul gyorsan engedett, ha viszont nem, minden egyébénél merevebb és következetesebb elutasítás volt a válasz. VIII. Orbán pontifikátusáig ezt gyakran brève formájában is közölték; máskor mély hallgatásba burkolóztak.³⁵⁹ A nunciások esetében pedig rendszerint már olyan személyekre bízta a küldetést, akik amúgy is ki voltak szemelve az előléptetésre, s ilyen módon az uralkodók „keretét” valójában pápai jelöltekkel sikerült feltölteni.³⁶⁰

A másik dolog egy újabb paradoxon. A koronabíborosok arányának egyes pontifikátusok alatti növekedése nem feltétlenül az éppen uralkodó pápa gyengeségét jelentette. Épp ellenkezőleg uralma stabilitásáról, széles európai horizontjáról, valamint az Egyházi Állam nemzetközi pozíciójának szilárdságáról is árulkodhatott, hogy olyan nagyszámú gesztust engedhetett meg a világi uralkodók felé, mint például XV. Gergely és XI. Ince. A 17. században a legkevesebb koronabíborost a vesztfáliai béke körüli évtizedekben nevezték ki, amikor Róma leginkább elvesztette befolyását az európai politika alakítására.³⁶¹

³⁵⁶ Mint például VII. Kelemen és III. Pál esetében. Lásd az 1417–1700 olasz–nem olasz kinevezések arányának grafikonját: REINHARD, *Reformpapsttum zwischen Renaissance und Barock*, 782; a nem olaszok arányának változásaira napjainkig: JOHN F. BRODERICK, *The Sacred College of Cardinals. Size and Geographical Composition (1099–1986)*, AHP 25 (1987) 7–72.

³⁵⁷ Számos ilyen eset felsorolása 1331–1690: között BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 49^r–57^v.

³⁵⁸ „Non vi è stato sovrano in Europa e specialmente in Italia, a di cui contemplazione non abbiano tal volta i sommi pontifici creato nei trasandati secoli qualche cardinale. Sicché quelle stesse promozioni, che da qualche tempo in qua si fanno a solo riguardo dell'imperadore, dei rè di Francia, Spagna, Inghilterra, Portogallo, Polonia ed altresì della republica di Venezia furono spesse volte communi ai principi d'inferior rando.” BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 15^v–33^v és 35^r–38^v; PITSCHMANN, *Bemühungen der Eidgenossen*, 37–48.

³⁵⁹ Ezt követően jószerével csak XI. Incénél tapasztalható ismét kitérően fogalmazó brévék küldése, de hogy erre ekkor sem került sor rendszeresen, arra bizonyíték I. Lipót 1685. évi, az ajánlásaira való bármilyen reakció hiánya miatt tett tiltakozása. BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 69^r–72^v.

³⁶⁰ cf. WEBER részletesen idézett kutatásait a BAV Vat. Lat., vol. 9713-ban található adatokkal, valamint PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen*, 79–109; *Bemühungen der Eidgenossen*; 37–48; LEITSCH, *Die Bemühungen Zygmunts III.*, 41–51; POBLADURA, *Disceptatio historica*, 104–171.

³⁶¹ Nem érvényes viszont mindez a 18. századra. A spanyol örökösödési háború után a Szentszék jószerével már minimális mozgástérrel sem rendelkezett az európai hatalmak között, akik befolyásukat a bíborosi kollégium összetételére fokozatosan külön egyezményekben rögzítették (például a Savoyával kötött, már említett konkordátumban). Mivel ezek kedvezményezettjei általában az adott ország legjelentősebb egyházmegyéjének, egyházmegyéinek élén álltak, az úgynevezett állandó bíborosi székek modern kialakulása voltaképpen innentől számítható. Az uralkodói főkegyúri jogok visszaszorulása, a köztársasági államforma terjedése a 19. és 20. században azt eredményezte, hogy a koronabíborosok helyett már tényleg nemzeti bíborosokról beszélhetünk, s a kinevezésükre gyakorolt állami befolyás e századra végképp a múlté lett. cf. HANS PHILIPPI, *Kronkardinalat oder Nationalkardinalat. Preussische und bayerische Bemühungen an der Kurie 1900–1914*, HJ 80 (1961) 185–187; PHILIP A. VITON, „Obligatory” Cardinalial Appointments 1851–1929, AHP 21 (1983) 275–294.

5.3. RÓMA VISZONYA A SPANYOL, FRANCIA ÉS NÉMET KATOLICIZMUSHOZ

Nyugat-Európában a legtisztább katolikus államegyházi formáció Spanyolországban jött létre. A spanyol egyház feletti *Patronato Real*, miként a vallás feletti uralkodói kontroll számos egyéb megnyilvánulása, például a spanyol inkvizíció, itt nem is annyira a konciliarista mozgalomban, mint inkább a *reconquista*-ban gyökeredzett, és a katolikus királyok, (V.) Ferdinánd (1479–1516) és (I.) Izabella (1474–1504) idején öltött testet. Az inkvizíció megalapításának évében, 1478-ban a két uralkodó által összehívott sevillai zsinat Rómával szemben is ragaszkodott ahhoz, hogy az ország nagyobb javadalmi korona kontrollja alatt álljanak. Az okok politikaiak voltak. Az egyháznagyok közéleti szerepe, társadalmi befolyása, a határok mentén fekvő egyházi birtokok bizonytalan és kiszolgáltatott helyzete. IV. Sixtus jogilag ugyan nem fogadta el az új helyzetet, de a gyakorlatban igen, amennyiben megerősítette a királyi kinevezéseket.³⁶²

Csak V. Károly idejében, 1523-ban született meg egy átfogó konkordátum, amely Spanyolország számára az összes nagyobb egyházi javadalom feletti kinevezési jogot megengedte. Közben 1508-ban – a négy évvel korábban eszközölt első püspökkinevezések után – II. Gyula már garantálta a *Patronato Real de las Indias* jogintézményét a július 28-án publikált *Universalis Ecclesiae* kezdetű bullában. Cserében a spanyol korona biztosította az Indiákon kiépülő egyházszervezet finansiális hátterét.³⁶³ A kinevezések előkészítése a *Consejos para Castilla*, valamint a *La Cámara del Real Patronato* feladata volt. A pápának szóló, olykor posztulációnak is nevezett nominációs iratot az uralkodói rezolúció megszületése után állították ki. A Rómának nem tetsző jelöltek kiszűrése a nuncius feladata volt, aki ilyenkor még a 17. század második felében is gyakran vonakodott lefolytatni – az egyébként már nem nagy odafigyeléssel kiválasztott tanúk kihallgatásával zajló – kánoni kivizsgálást.³⁶⁴

Az egyezménynek köszönhetően a spanyol egyház formálisan ugyan mentes maradt az állami adóztatástól, mindazonáltal II. Fülöp uralkodása idején a állami jövedelmek már mintegy 20%-a egyházi forrásból származott. Részben az úgynevezett *crusadából*, eredetileg a pápák által a 14. században a *reconquista*, majd a török elleni harc céljára kivetett adóból, amiben az állami kezelésbe vont pápai tized spanyol változatára ismerhetünk rá. Továbbá a *subsidióból*, amelyet megközelítőleg minden egyházi javadalom után fizetni kellett. A harmadik forrás az 1567-ben V. Pius jóváhagyásával létesített *excusado* volt. Ezt mindegyik plébánia a németalföldi harcok fedezésére fizette. A toledói érsek 1574-ben egyenesen arról panaszkodott, hogy II. Fülöp az egyházi jövedelmek mintegy felét kisajátítja, és ebben semmivel sem jobb, mint a lutheránus fejedelmek.³⁶⁵

Az egyházi immunitást Spanyolországban sem sikerült teljesen érvényre juttatni. Civil és büntügyekben az uralkodó joghatóságot gyakorolt a klérus felett, és a korona más esetekben is felülbírálhatta az egyházi törvényszékek ítéleteit. A kormányzat már 1572-ben annullálta az egyházi perek fellebbezéseit Rómába.³⁶⁶ A spanyol hegemonia korában megszerzett állami pozíciók a 17. században megingathatatlanak bizonyultak az ibériai félszigeten. A gondok, mint már említettük, a tengeren túli területeken jelentkeztek. A probléma gyökere az volt, hogy a spanyolok itt is maguknak igényeltek minden egyházi kinevezést, és bármilyen pápai rendelkezés, beleértve a missziószervezéssel kapcsolatos döntéseket, csak a spanyol királyi tanács egyetértésével volt érvényesíthető. Róma nem vonhatta kétségbe a tengeren túli püspökségek feletti konkordátumokban elismert nominációs, sőt prezentációs jogot, személyi kifogásokra, összeférhetetlenségre hivatkozva ugyanakkor gyakran elvetette a királyi

³⁶² BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 74–75.

³⁶³ KINDERMANN, *Das landesfürstliche Ernennungsrecht*, 89–90 és 97–104; ENRIQUE DUSSEL, *Die Bischofsernennungen in ersten Jahrhundert des Patronats in Latein-amerika (1504–1620)*, Concilium 8 (1972) 538–542. A gyarmati püspökség-alapításokban, kinevezésekben a *Consejo de Indias* volt a kizárólagos illetékes. 1620-ig Amerika területén összesen 29 püspökséget alapított (*ibid.*, 539). A római eljárásrend nehézsége miatt mind jobban elterjedt az a magyarországihoz hasonló gyakorlat, hogy az uralkodó által kinevezett püspökök bulláik megszerzése előtt, a királyi kinevezőiratnak (*Real Cédula de ruego y encargo*) az alkirálynak való bemutatásával átvette egyházmegyéje igazgatását, sőt bizonyos pasztorális funkciókat is (*ibid.*, 540, a püspökök szociográfiája: 540–541). Az amerikai egyházszervezet kialakulására lásd még JOSEF METZLER *Introducción*-ját, *América Pontificia*, I, 9–45.

³⁶⁴ JOSE M. MARQUES, *La Santa Sede y La España de Carlos II. La negociación del nuncio Millini 1675–1685*, *Anthologica Annua* 28–29 (1981–1982) 138–398, 220–226.

³⁶⁵ BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 74–75.

³⁶⁶ *ibid.*

jelöltek. A másik oldalról viszont a nem spanyol alattvaló misszionáriusok működése elé gördítettek akadályokat. A szinte folyamatosan parázs vitáktól kiélezett helyzet – az alkalmi megegyezési kísérletek ellenére – sem a korszakban, sem később nem rendeződött. A Szentszék számára valóságos öngól lett volna, ha a nagy gonddal felépített missziós szervezet feletti ellenőrzésre bármilyen jogi lehetőséget ad a spanyol koronának. A kérdés élet a 18. század második felében a missziós tevékenység átmeneti alábbhagyása vette csak el.³⁶⁷

Spanyolországgal ellentétben a francia viszonyokat kiterjedt ideologikus háttér jellemezte. A gallikanizmus alapjait a VII. Károly (1417–1461) által a párizsi egyetem hathatós közreműködésével megkötött 1438-as bourges-i *Pragmatica Sanctio* rakta le. Már ez karakterizálta a francia egyház úgynevezett szabadságjogait Rómával szemben. A konkordátum konciliarista alapon állt. A zsinat felsőbbrendűségét hangoztatta a pápa felett. Nagymértékben korlátozta a Rómának fizetendő taxák mértékét és a bírósági fellebbezéseket. Továbbá csökkentette a Szentszék befolyását az egyházi kinevezésekre, rögzítve a káptalani választók és a patrónusok jogait a javadalmak betöltésében. A reneszánsz kori francia–pápai kapcsolatokat az itáliai belpolitika is színesítette. Az 1494-es itáliai francia invázió után a francia királyok éltek a konciliarizmus fegyverével, XII. Lajos (1498–1515) támogatásával egy – hamarosan elvetélt – zsinat össze is ült Pisában 1500-ben.³⁶⁸

A kapcsolatok konszolidálódását az 1516-ban X. Leó és I. Ferenc (1515–1547) között létrejött bolognai konkordátum jelentette. Ez egészen a francia forradalomig meghatározónak bizonyult, és a pápaság számára többé-kevésbé biztos bástyának bizonyult a Németországban hamarosan kirobbanó mozgalmakkal szemben. I. Ferenc lemondott a bourges-i szerződésbe foglalt konciliarista állásponttól, ezzel elhárult a francia skizma veszélye. A francia király a 113 közül 93 püspökség és 527 apátság felett kapta meg a kinevezési jogot. Ehhez járult még számos kisebb javadalom feletti kegyuraság, különféle privilégiumok, vagy a hagyomány alapján. A püspökszenteléshez, illetve a javadalom birtokbavételéhez szükséges bullákért, a kánoni institúció megszerzéséért magától értetődően továbbra is Rómához kellett folyamodni. A uralkodó hat hónapon belül köteles volt az utódlásról gondoskodni. A pápa ugyanakkor megtagadhatta a kinevezés megerősítését, ha a jelölt életkora, tanulmányai – az előírás egyetemen szerzett teológiai, vagy kánonjogi magisztrátus, illetve licenciátus volt – és életmódja kapcsán kifogások merültek fel. Ez elég gyakran meg is történt. Az újabb királyi kinevezés megtételére három hónapot írt elő a konkordátum. Ebben az esetben viszont már sohasem került sor visszautasításra Róma részéről. A 16. században mindössze már csak tizennégy francia püspököt nevezett ki maga a pápa. A polgárháborús időkben elvétve előfordult káptalani választás is.³⁶⁹

Bolognában a francia egyház tehát gyakorlatilag és jogilag szinte teljesen a korona ellenőrzése alá került. Méltán állíthatta Pierre Pithou 1594-ben, hogy a gyakorlatban a francia király inkább feje a francia egyháznak, mint maga a pápa. Az uralkodók befolyását részlegesen csak a *resignatio in favorem* itt is közkedveltségnek örvendő intézménye, és a *permutatio*, vagyis az egyházmegyék püspökök közötti cseréje korlátozta. Ugyanez áll a koadjutor-állítás (rendszerint utódlási joggal felruházott helyettes alkalmazása) elterjedt, ugyan királyi jóváhagyáshoz kötött rendszerére. Ez amellet hogy lassította a megyéspüspökök személyes rezideálásának általánossá válását, már előre megkötötte egy új uralkodó kezét személyi politikája érvényesítésében; s egészen az 1630-as évekig folyamatosan kiváltotta Róma rosszallását is. Helyenként megfigyelhető a helyi földesurak befolyása is a püspöki székek betöltésében.

³⁶⁷ Az 1511–1620 között kinevezett 292 jelölt közül 243-an kaphatták meg bulláikat. DUSSEL, *Die Bischofsnennungen in ersten Jahrhundert des Patronats in Latein-amerika*, 540–541; a további részletekre lásd LEE, *La actitud de la Sagrada Congregación frente al Regio Patronato*, 353–438. Gyakorlatilag hasonló nehézségek merültek fel – a perszonálunió megszűnése után önálló problémakört képezve – Portugáliával. Erre és különösen az 1675–1678 között folytatott tárgyalásokra, azok irataival: GIUSEPPE SORGE, *Santa Sede e Corona Portoghese. Le controversie giuspatronali nei secoli XVII e XVIII* (Occidentale e Oriente Christianità 1), Bologna 1988. SORGE bevezető tanulmányában behatóan tárgyalja a portugál *Padroadó*t megalapozó 16. századi pápai privilégiumokat is (*La polemica giuspatronale tra la S. Sede e la monarchia Portoghese nella seconda metà del secolo XVII*, *ibid.*, 15–65, 15–21).

³⁶⁸ FREDERICK J. BAUMGARTNER, *Change and continuity in the French Episcopate. The Bishops and the Wars of Religion 1547–1610* (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies 7), Durham 1986, 10–26; BERGIN, *The Making of the French Episcopate*, 44–56.

³⁶⁹ *ibid.*

Erre részben középkori előjogok, részben királyi jogátruházás révén tettek szert. Mivel a konkordátum nem rendelkezett a Rómában meghalt francia prelátusok javadalmairól, amennyiben nem szerzeték meg a *de non vacando in curia* felmentést, a kánonjogi előírásoknak megfelelően ezeket a Szentszék töltötte be, mint például Lyont 1626-ban. Az ilyen eseteket Párizs rendszerint azzal igyekezett kivédeni, hogy korlátozta a francia klérus római útjait.

Az egyezség eredményeként a francia püspöki kar már a 16. században királyi klientúrává alakult át. Kinevezési jogukat az uralkodók az úgynevezett *Conseil de Conscience* közbeiktatásával gyakorolták. Ezt követte a kinevező irat, a *brevet de nomination* kiállítása, amelynek egyenszövegébe a jelöltről egy rövid méltatást is betoldottak. 1620-ig többször azt is feltüntették, hogy kinek a közbenjárására (*en faveur de*) történt az előléptetés.³⁷⁰ Hogy a döntés a „lelkiismereti tanács” közreműködése ellenére sem nyugodott mindig lelkiismereti alapokon, azt skandalózusnál skandalózusabb kinevezések sora bizonyítja. Ilyen volt például Beaumanoirs de Lavardiné, aki közismert ateistaként lett Mans főpásztora 1648-ban.³⁷¹

A konkordátumot I. Ferenc azzal tette elfogadhatóvá a Szentszék számára, hogy külön koncesszióban ismét megengedte a bázeli zsinat és az 1438-as *pragmatica sanctio* által eltörölt annáták fizetését. Ez a kora újkor folyamán sem vált népszerűvé a francia egyháziak körében, de egy 1561-es megszüntetési kísérlet után mégis rendszeresen lerótták. Az annáták kérdése a szentszéki–francia kapcsolatok 1639–1640-es válságának egyik központi témája lett. A püspökök nem az illeték megszüntetését, hanem annak mérséklését követelték. Azt hangoztatták, hogy a francia egyházi javadalmakat sokkal nagyobb mértékben taxálják, mint például a spanyolokat. A probléma lényege tulajdonképpen az volt, hogy e sajátos adót itt sem a valós jövedelmek alapján, hanem az Apostoli Kamara regisztereinek a középkori állapotokat tükröző adatai szerint állapították meg a kúriai tisztviselők.³⁷²

A kora újkori francia–pápai relációkat nemcsak gyakorlati jellegű problémák terhelték. Az 1516-os egyezség ellenére tovább élt, és alkalmanként fel is erősödött a pápaságtól független gallikán egyház koncepciója. Elsősorban ennek tulajdonítható, hogy Trient határozatainak kihirdetésére francia földön csak a klérus 1615-ös gyűlésén került sor. Ezt fél évszázadon keresztül egy szelektív, helyi keretek között, a királyi tekintély segítségével megvalósítandó reformot előtérbe helyező tervezetek előzték meg. 1615 az ultramontanizmus átmeneti diadala volt, előkészítésében jelentős szerepet játszottak a párizsi nunciusok. 1611-ben például Ubaldini nuncius V. Pál instrukciójára lépéseket tett a francia püspöki kar összetételének javítása érdekében is. A polgárháborúk lezárultával ekkor érkezett el a stabilizáció időszaka. Az egyházmegyei zsinatok, a püspöki vizitációk mind rendszeresebbé váltak, bár a szemináriumalapítások lassúsága miatt a helyi papság színvonala csak lassan emelkedett.³⁷³

A gallikanizmus szellemi alapvetését a már említett Pierre Pithou *Les libertés de l'Église gallicane* 1594-ben megjelent munkája végezte el. Ez 84 pontban foglalta össze a gallikán szabadságjogokat. Erre hagyatkozva a 17. század eleji, úgynevezett párizsi iskola kanonistái és teológusai nyomatékosan hangsúlyozták a megyéspüspöki tekintély egyházzjogi önállóságát. Trient episzkopalista értelmezése mellett nemcsak a pápai primátust igyekeztek korlátok közé szorítani, hanem az uralkodói jogokat is tovább szélesítették. Bár a királynak szerintük sincs lelki hatalma az egyház felett, mindazonáltal felelős a francia egyház javáért. Isteni jog alapján rendelkezik azzal a tekintéllyel, hogy koronája minden tekintetben függetlenné legyen a pápától.³⁷⁴

A gallikanizmust Richelieu, mint már láthattuk, skrupulusok nélkül felhasználta mint a pápaságra történő nyomásgyakorlás eszközét. A gallikanizmus pártolása vagy visszafogása szinte parallel módon követte a Szentszékhez fűződő politikai viszonyt. 1626-ig Richelieu nem szabott gátat a gallikán jellegű gyűléseknek. A mantovai konfliktus alatt, amelyben a pápa szinte nyíltan a francia oldalon állt, igen. 1632

³⁷⁰ *ibid.*; és J.M. HAYDEN, *The Social Origins of the French Episcopacy at the Beginning of the 17. Century*, French Historical Studies 10 (1977) 27–40; M. GREENGRASS, *Aristocracy and Episcopacy at the End of the Wars of Religion in France: the Duke of Montmorency and the Bishoprics of Languedoc*, Miscellanea Historiæ Ecclesiæ 8 (Colloque de Strasbourg Septembre 1983) (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 72, ed. Bernard Vogler), Bruxelles–Louvain–Louvain-la-Neuve 1987, 356–363.

³⁷¹ LOUIS COGNER, *Das kirchliche Leben in Frankreich*, Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus, 3–119, 6–7.

³⁷² BERGIN, *Cardinal de la Rochefoucauld*, 81–82.

³⁷³ BAUMGARTNER, *Change and continuity in the French Episcopate*, 182–195; BERGIN, *The Making of the French Episcopate*, 431–435 és 457–459.

³⁷⁴ MARC VENARD, *Ultramontaine or Gallican? The French Episcopate at the End of the Sixteenth Century*, The Jurist 52 (1992) 142–161; PIERRE BLET, *Jésuites et libertés gallicanes en 1611*, Archivum Historicum Societatis Iesu 24 (1955) 2–26 [latin rezümé].

után ismét romlik a viszony. Róma például megtagadja a szürke eminenciásként elhíresült páter Joseph bíborát, Mazarint 1641-ig várhatja, 1634-ben megakadályozza Richelieu speyeri püspökségét, amivel megnyílt volna számára az út egy német egyházi választófejedelemség elnyeréséhez. A helyzet különösen 1635 után mérgesedett el, amikor Franciaország protestáns oldalon nyíltan hadba lépett a katolikus liga ellen.³⁷⁵

Az, hogy a bolognai konkordátum alapján a francia klérusnak a legkülönbözőbb egyházi javadalmak kánoni intézüciójához Rómából kellett bullát szerezni, mindig szerfölött népszerűtlen volt, de mint említettük, kiváltképpen az 1630-as évek végén vezetett számos tiltakozáshoz. Richelieu ekkor azzal a gondolattal foglalkozott, hogy érvényteleníti a konkordátum előírását, mint a mégrégebbi egyházi disziplínával ellentétes szabályt, és visszaállítja a káptalanok korábbi püspökválasztási jogát. Később egy nemzeti zsinat összehívásának ötlete merült fel, amelyen az uralkodó lemondott volna az egyházmegyék fölött gyakorolt regáléjogairól. Cserébe megkapta volna, hogy az egyházi javadalmakat a Szentszék közreműködése nélkül tölthette volna be. Végül az az elképzelés is felvetődött, hogy Richelieu Gallia vagy a Nyugat pátriárkája legyen, hasonló jogokkal, mint a keleti pátriárkák. Ez azt jelentette volna, hogy a hittani kérdéseket leszámítva a francia egyház független lett volna Rómától, amelynek primátusa így már csak tiszteletbelinek számított volna.³⁷⁶

A bíboros támogatásával az 1630-as évek végén újra kiújult a gallikán publicisztika. A Dupuy testvérek 1639-ben tették közzé a *Traité des droits et libertés de l'Église gallicane* és a *Preuves des libertés de l'Église gallicane* vaskos kötetét. Ezek gazdag dokumentáció alapján vonták kétségbe a pápai különjogokat, de még a klérus immunitását is. A Róma pártját fogó La Rochefoucauld bíboros és Bolognetti nuncius tizennyolc püspök jelenlétében szigorú cenzúra alá vetették a könyvet, amit Richelieu ugyan megengedett, de szerzőit futni engedte. Párhuzamosan a párizsi parlament a kánoni perek kapcsán tiltakozott az ország területén megnyilvánuló pápai aktivitás ellen, és elfogadhatatlannak tartotta a nunciusi vizsgálatokban megvalósuló pápai joghatóság gyakorlását. Mivel azonban Richelieu nem óhajtott belebonyolódni a kérdésbe, Róma meg tudta védelmezni álláspontját, mondván, a vizsgálat nem joghatósági kérdés, hanem csupán egyszerű információgyűjtés, hogy a pápa a megfelelő ismeretek birtokában dönthesse az uralkodói jelöltek kánoni intézüciójáról. Valóban, a processzusok tartalma mind sematikusabbá vált; a nunciások – nem úgy mint Spanyolországban – alig-alig folytak bele a kinevezésekbe. Leginkább csak ajánlásokkal támogatták az arra érdemesnek tartottakat, hogy Rómában a megerősítési procedúrát gyorsan és mérsékelt költségekkel folytassák le. A gallikanizmussal, janzenizmussal nyíltan szimpatizáló jelöltek kiszűrése egyéb informális információk alapján a megerősítés visszautasításával a Kúria feladata maradt. Szintén a nunciusi jurisdikcióval kapcsolatos probléma volt az a mind jobban terjedő gyakorlat, hogy – úgymond – visszaélés miatt a helyi egyházi törvényszékek ítéletei ellen állami bíróságtól kértek jogorvoslatot (*appel come d'abus*).³⁷⁷

Röviddel a gallikán válság első tetőpontja után, 1640-ben látott napvilágot Cornelius Jansenius yperni püspök *Augustinus* c. könyve. Középpontjában a kegyelemtan áll. Hajlik a protestáns *sola gratia* felé, a szabad akarat korlátoltságát vallja. Erőteljes erkölcsi rigorizmus, a ritka szentáldozásra, ugyanakkor elmélyült személyes vallásosságra való törekvés jellemzi. Róma rövid tétovázás után 1643-ban az előző évre antedatált, többször említett *In eminenti* bullában elítélte Jansen tanait, ami egy több évszázados válság nyitányát jelentette. Az *In eminenti* elítélő bullák sora követte: a *Cum occasione* (1653); a – *Regimini apostolici* (1665); majd a 18. században, amikor a janzenista tanok túlléptek Franciaország határain az *Unigenitus Dei Filius* (1713). Csak átmenetileg hozott enyhülést 1669-ben az úgynevezett *Pax Clementina*, amely IX. Kelemen mérsékeltbb álláspontjának volt köszönhető.³⁷⁸

³⁷⁵ Richelieu magatartását nagyban befolyásolta, hogy az 1620-as évek végére eldőlt a szintén bíboros Berulle-al folytatott párharca. Berulle kizárólag a katolicizmus diadalát akarta a protestantizmus felett, Richelieu a francia monarchiát kívánta szilárd nemzeti alapokra helyezete, és az európai hegemoniát megszerezni. Berulle 1629-ben meghalt, Richelieu előtt – aki protestáns bel- és külpolitikájában gyakorlatilag már ekkor a majdani vesztfáliai békében rögzített pragmatikus elveket követte –, szabaddá vált az út elképzelései maradéktalan megvalósítására. COGNER, *Das kirchliche Leben in Frankreich*, 14–15 és 69–73; BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 91–95.

³⁷⁶ COGNER, *Das kirchliche Leben in Frankreich*, 69–73.

³⁷⁷ *ibid.* és BERGIN, *The Making of the French Episcopate*, 62.

³⁷⁸ ALBERT, *Nuntius Fabio Chigi und die Anfänge des Jansenismus, passim*, különösen 49–84 és 85–204 (az *In eminenti* 166–202); KONRAD REPGEN, *Francesco Barberini, Hugo Grotius und die römische Vorgeschichte der Bulle In eminenti*, RQ 58 (1963) 105–132;

Noha a pápaság feletti francia hegemonia megnyilvánulásai a század második felében minden elméleti háttérrel nélkülöztek, az 1660-as években új erőre kapott a gallikán publikációs tevékenység. Ez Róma részéről szintén tiltó és elutasító reakciókat váltott ki (*Cum ad aures bulla*, 1665). A francia korona gyakorlati lépései ezután nem vártak sokáig magukra. 1673-ban, majd 1675-ben XIV. Lajos az észak-franciaországiak mellett az összes, mintegy 60 püspökségre kiterjesztette a *regalék* gyakorlását. Ez a gyakorlatban az üresedésben lévő egyházmegyék jövedelmének kincstári használatát, és a plébániák kivételével a püspökségekhez tartozó kisebb javadalmak adományozási jogát jelentette. XI. Ince érthetően erőteljesen támogatta a tiltakozó francia püspökök csoportját. Az elmérgesedő vita tetőpontja az 1681/1682. évi általános egyházi gyűlésen elfogadott *Declaratio Cleri Gallicani* volt. Eszerint 1. A pápának csak spirituális joghatósága van a világi fejedelmek felett, akiknek hatalmuk közvetlenül Istentől származik, s nem rendelkezik sem direkt, sem indirekt *potestassal*. 2. A francia király egyház feletti jogai kiterjesztőleg értelmezendők; lelki ügyekben a pápának ugyan teljhatalma van, de alá van vetve az egyetemes zsinatnak. 3. A pápa hatalmát továbbá korlátozzák az egész egyház által elfogadott kánonok, törvények, Franciaországban pedig az ősi gallikán szokások is. 4. A hitbeli pápai döntések csak akkor csalhatatlanok, ha azokat az egész egyház elfogadja és jóváhagyja. A Szentszék válaszul a gyűlésen résztvevő, újonnan kinevezett püspöktől megtagadta a kánoni institúciót. Viszonzásul XIV. Lajos a többieknek már nem engedte meg, hogy Rómához forduljanak bulláikért. 1688-ban már mintegy 35 püspökség maradt betöltetlenül. Az 1680-as évek végén ismét feszültté vált politikai helyzet rendezésének keretében a francia király 1693-ban visszakozott ugyan a gallikán tételek érvényesítésétől, a regalék kérdése azonban nem rendeződött. Csupán egy, a francia érdekek szerinti *modus vivendi* jött létre, amely egészen a francia forradalomig meghatározó maradt.³⁷⁹

Németországban nem alakult ki egy a franciához vagy spanyolhoz hasonló nemzeti egyház, ehelyett számtalan territoriális egyház volt jellemző. Élükön egyházi és kvázi szuverén világi hatalommal rendelkező püspökök, érsekek álltak. Német földön már a konstanzi zsinat óta meggyökeredett hagyománya volt a római centralizmussal való szembenállásnak. A reformáció egyik táptalaja is ezt volt, s nem tűnt el teljesen a katolikusnak megmaradt területekről sem. A reformáció után katolikus oldalon a 17. század elején ismét felerősödnek a római központosítással szembeni ellenérzések. Olyan egységes szellemi háttér, mint a francia abszolutizmus támogatásával kifejlődött gallikanizmus, vagy a janzenizmus hiányzott. Az trienti program episzkopalista értelmezése viszont az önálló püspök-földesúri területeknek köszönhetően gazdag táptalajra talált, igaz, csak a 18. században álltak össze febronianizmus fedőnéven koherens nézetrendszerre. A pápaságnak ugyanakkor a legfőbb veszélyt, egy protestáns császár megválasztását mindvégig sikerült elkerülnie és fenntartatnia a birodalom területén a létfontosságú katolikus állami struktúrákat, még ha ezeket a vesztfáliai béke meg is roppantotta.³⁸⁰

A német egyház kora újkori szerkezetének alapjait a III. Frigyes (1440–1493) által 1448-ban megkötött bécsi konkordátum vetette meg. A püspökök, köztük a birodalmi egyházi választófejedelmek választása nagyrészt a káptalanok kezében maradt. Ám a pápa itt is élhetett vétőjogával, amennyiben a megválasztott személy nem felelt meg a szükséges kívánalmaknak. A káptalanok máshol a pápára vagy az uralkodóra átszállott joga a püspöki székek betöltésében tehát megerősödött. Az általuk megválasztott püspökök (*episcopi electi*) az uralkodók által kinevezettekkel ellentétben (*episcopi nominati*) már a kánoni institúció előtt rendelkeztek bizonyos jogokkal: megválasztásukat csak a pápa annullálhatta, és már felszentelésük előtt használhatták a nem liturgikus rendeltetésű püspöki jelvényeket. Legfőképp pedig gyakorolhatták mindazon jogosítványokat, amelyekkel a káptalan az egyházmegye irányításában

COGNER, *Das kirchliche Leben in Frankreich*, 26–63; PIERRE BLET, *Louis XIV et les Papes aux Prises avec le Jansénisme*, AHP 31 (1993) 109–192 és 32 (1994) 65–148 [latin rezümé].

³⁷⁹ PIERRE BLET, *Innocent XI et l'Assemblée du clergé de France de 1682. La rédaction du bref „Paternalis Charitati”*, AHP 7 (1969) 328–377 [latin rezümé]; [IDEM], *Louis XIV et le Saint Siège à la lumière de deux publications récentes*, AHP 12 (1974) 309–338 [latin rezümé]; COGNER, *Das kirchliche Leben in Frankreich*, 74–80.

³⁸⁰ cf. FRITZ VIEGNER, *Gallikanismus und episkopalistische Strömungen im deutschen Katholizismus zwischen Tridentinum und Vaticanum. Studien zur Geschichte der Lehre von dem Unversalepiskopat und der Unfehlbarkeit des Papstes*, *Historische Zeitschrift* 111 (1913) 494–581, 593–435; HANSGEORG MOLITOR, *Die untridentinische Reform. Anfänge katholischer Erneuerung in der Reichskirche*, *Ecclesia Militans*, I, 399–431; HEINRICH LUTZ, *Die Konfessionsproblematik außerhalb des Reiches und in der Politik des Papsttums*, *Archiv für Reformationsgeschichte* 56 (1965) 209–218.

székiüresedés esetén rendelkezett. Vagyis a püspöki ordót megkívánó spirituális és liturgikus funkciók kivételével az *in temporalibus* joghatóságot.³⁸¹

A 1448-as konkordátum több német javadalom kinevezési jogát meghagyta a pápának. Róma magának rezerválhatta mindazon javadalmak betöltését, amelynek viselője a Kúrián halt meg; amelynek birtokosát a pápa letette, megfosztotta, illetve áthelyezte; vagy akinek megválasztását érvénytelenítette. Ugyanez volt érvényes a bíborosok, legátusok, internunciusok, pápai hivatalnokok németországi javadalmaira; azokra a németekre, aki kúriai szolgálatban álltak, vagy akik római utazás közben hunytak el, illetve bárminemű inkompatibilitás miatt pápai engedéllyel birtokon belülré. Róma cserében lemondott a káptalanbeli első dignitások adományozási jogáról.³⁸²

A III. Friggyessel kötött szerződés nem korlátozta az egyházi adók, az annáták Itáliába áramlását. A reformáció korában jóval több pénzt került Rómába Németországból, mint Spanyol- és Franciaországból, s ennek a németek igencsak tudatában voltak. Párhuzamosan a német világi fejedelmek már a reformáció előtt jelentős kontrollra tettek szert a helyi egyházak felett. III. Frigyes például már 1446-ban 6 püspökség és mintegy 100 kisebb javadalom kinevezési jogát szerezte meg az örökös tartományokban. Ezeknek köre a későbbiekben egyre bővült. Szintén az egyezés eredménye volt számos kolostor vizitálásának és reformálásának a joga. A brandenburgi választóval 1447-ben kötött konkordátum három püspökség kinevezési jogát engedte át számos kanonikátus kíséretében. A szász választó szintén hasonló jogokat szerzett.³⁸³

Luther célkitűzése, hogy a császár és a világi fejedelmek valósítsák meg az egyház reformját, csupán egy meglévő gyakorlat radikalizálása, továbbfejlesztése volt. Az 1555-ös augsburgi vallásbéke *cuius regio eius religio* elve teljesen az uralkodók felelősségére bízta területeik vallási regularizációját. A pápaság ezt hivatalosan sem jóvá nem hagyta, sem el nem utasította, ugyanakkor erőteljesen sürgette a fejedelmeket, hogy éljenek a vallás reformálásának e törvényes jogával, és országaikban konszolidálják a katolicizmus helyzetét. Meg kell azonban jegyezni, hogy a protestáns részeken az egyház sokkal inkább állami ellenőrzés alá került, mint a katolikusokon, amint azt a bajor fejedelemmel – egyébként az korai egyezmények sorában utolsóként – 1583-ban megkötött korlátozott, de kétségkívül szilárd jogi érvénnyel bíró engedmények mutatják.³⁸⁴

Még a 17. században is a bécsi konkordátumban megoldani vélt kérdések képezték a német–szentszéki kapcsolatok állandó problémáinak forrását. Róma a kisebb javadalmak esetében – ha a jogi lehetőségek adottak voltak – minden esetben igyekezett érvényesíteni a rezervációkat. A birodalmi püspökök viszont sem pénzt, sem energiát nem kíméltek, hogy fakultás formájában személyre szólóan megszerezzék egyházmegyéjük/egyházmegyéik javadalmainak adományozási jogát (*indulta conferendi beneficia per Dioceses curae meae commissas* – szólt a kérvények vonatkozó kitétele.) Mindemellet rendszeresek voltak a pápai beavatkozások a püspökválasztásokba. Az egyik legsúlyosabb eset a paderborni püspökség betöltése volt 1659–1661-ben. Az egyházi választók ellenében Róma keresztülvitte, hogy egy helyben rezideáló

³⁸¹ Minderre részletesen: KONRAD REPGEN, *Der Bischof Zwischen Reformation, Katholischer Reform und Konfessionsbildung (1515–1650)*; és HERIBERT RAAB, *Bischof und Fürst der Germania Sacra zwischen westfälischen Frieden und Säkularisation (1650–1803)*, *Der Bischof in seiner Zeit, Bischofstypus und Bischofsideal im Spiegel der Kölner Kirche. Festgabe für Joseph Kardinal Höffner, Erzbischof von Köln* (hrsg. v. Peter Berglar–Odilo Engels), Köln 1986, 245–314 és 315–347; összefoglalóan BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 75.

³⁸² AUGUST FRANZEN, *Eine Krise der deutschen Kirche im 17. Jahrhundert?*, RQ 49 (1954) 56–III, 67; KINDERMANN, *Das landesfürstliche Ernennungsrecht*, 86–89.

³⁸³ Az egyes konkordátumokra és a kora újkori praxisra *ibid.*, valamint (számos rész tanulmány adataival) JOHANN RAINER, *Die Politik der Bischofsnennung in Österreich 1648–1803*, RQ 85 (1990) 225–235, 225–232; PETER GRADAUER, *Fragen um das Patronatsrecht in Österreich unter besonderer Berücksichtigung der Diözese Linz*, Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 18 (1967) 164–177. Az osztrák viszonyok feldolgozása pozitivistá alaposággal: LUDWIG WAHRMUND, *Das Kirchenpatronatsrecht und seine Entwicklung in Oesterreich. I: Die kirchliche Rechtsentwicklung. II: Die staatliche Rechtsentwicklung*, Wien 1894–1896. Egy esettanulmány – a sok közül – püspöki székek betöltésének problémáira a 17. századból: JOHANN RAINER, *Die päpstlichen Provisionen für Bremen und Magdeburg im Jahre 1628*, Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv II, 727–740. A birodalmi katolikus konfesszió-szervezés problémáira máig modellértékű feldolgozás: AUGUST FRANZEN, *Der Wiederaufbau des kirchlichen Lebens im Erzbistum Köln unter Ferdinand von Bayern Erzbischof von Köln 1612–1650* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 69/71) Münster 1941. – Az egyházmegye-alapítások korabeli nehézségeire szintén JOHANN RAINER, *Die Entwicklung der Diözesaneinteilung Innerösterreichs*, *Die Gegenreformation in Innerösterreich*, 267–278.

³⁸⁴ BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism*, 76–77.

püspököt válasszanak meg.³⁸⁵ A Szentszék emellett mereven tiltotta a javadalomhalmozásokat: nemcsak a püspökségeket, hanem kanonokságokét, apátságokét is. Minderre ugyan már Trient szellemében került sor, de mivel e téren a kúriai gyakorlatot is, mint láthattuk, számos visszaélés jellemezte, az ellenérdekelt német klérus heves tiltakozásai bizonyos mértékig érthetőek.³⁸⁶

A konfliktusok másik fő területe a diszpenzációk voltak. A német egyházban sosem ismerték el, hogy *pro foro externo* kizárólag az Apostoli Szék adhat felmentéseket. A még a kora középkorra visszamenő hagyomány alapján a német püspökök ezeket folyamatosan gyakorolták. (A 12. századig a metropoliták, püspökök is felmentést adhattak az egyházi szabályok betartása alól, a Kúria ezt III. Incétől [1198–1216] kezdve tartotta fenn magának.) A 17. század első felében Róma úgy igyekezett a problémát megoldani, hogy a fakultásokat a német püspököknek szinte automatikusan megadta az előírt öt éves időtartamra. A Kúria rugalmassága ellenére ezek azonban rendszerint a meghosszabbítás kérelmezését elmulasztották, s ennek híján is éltek vélt jogosítványaikkal. Elsősorban ennek a sajátosan önálló diszpenzációs gyakorlatnak köszönhetően német területeken bontakozott ki a legélesebb küzdelem az ugyanezen fakultásokkal élő pápai nunciussal.

Szintén hosszas viták folytak az egyházi bíróságok pereinek fellebbezésekéről. A lüttichi ordinárius a korszakban például nem tudta, vagy nem akarta tudni, hogy a fellebbezéseket a kölni metropolitai bíróságra, a nunciushoz vagy egyenesen Rómába kell irányítani. Esete egyáltalán nem számított rendhagyónak. A nunciaturai bíraskodás kompetenciáját mindazonáltal egyházi ügyekben még csak-csak elfogadták, de a civil jellegűeket (végrendeletek érvényesítése, hagyatéki perek) már erőteljes villongások övezték. A nunciussok végig a 17. században megfigyelhető kvázi ordináriusi törekvései részint a reformnunciaturák hagyományán, és a számos exempt, vagyis a megyéspüspöki joghatóság alól kivett intézményen alapultak. A hierarchia és a pápai követek viszályának másik fontos okát az „államérdek” alapján gátat szabó központi hatalom hiányában találhatjuk meg. Luzern esetében például a püspökkel hadban álló városi magisztrátus a hozzá akkreditált nuncius hathatós szövetségesének bizonyult.³⁸⁷

A három egyházi választó már 1643-ban együttesen tiltakozott VIII. Orbánnál a nunciusi joghatóság gyakorlása ellen, amit 1653-ban megújítottak. Az episzkopalista irányzat Vesztfália után óhatatlanul szárnyra kapott. 1660-ban a kölni választó már egy német nemzeti zsinat összehívásának gondolatával foglalkozott. A francia orientációt követő strassburgi püspök, Franz Egon von Fürstenberg kifejezetten egy össznémet, a helyi javadalmak Rómától független rendelkezési szisztémájának létrehozását kívánta megvalósítani. Ez az egyházpolitikai opposzió ugyanakkor nem a pápaság és az egyház lényege ellen irányult, csupán részproblémákról lehet beszélni. A *Tridentinum* után az egyház és a pápaság egysége már, illetve még elég erősnek bizonyult. A pápai centralizmus elleni 17. századi opposziós jelenségek ezt nem tudták kikezdeni, s epizodikusnak tekinthetők. Egy, a császár vezetése alatt álló egységes *Reichskirche* gondolata, a *Germania Sacra* ideájának keretében a 18. században vetődött fel komolyabban.³⁸⁸

5.4. A NEMZETI EGYHÁZAK ÉS A SZENTSZÉK KAPCSOLATAINAK SZERVEZETI, TECHNIKAI PROBLÉMÁI

A Szentszék és az egyes államok, egyházak kora újkori érintkezésében kulcsfontosságú nunciaturák *per definitionem* a pápaság képviseletét látták el. Szerepük mindazonáltal – információ-szolgáltatásukkal ellentétben – nemcsak egyirányú, értelemszerűen belefolytak a helyi klérus ügyes-bajos római dolgainak

³⁸⁵ FRANZEN, *Eine Krise der deutschen Kirche*, 67–69.

³⁸⁶ A németországi javadalom-kumulációk különféle fajtáira, technikáira: RUDOLF REINHARDT, *Die Kumulation von Kirchenämtern in der deutschen Kirche der Frühen Neuzeit*, Papsttum und Kirchenreform, 589–512.

³⁸⁷ *Gallikanismus und episkopalistische Strömungen*, 520–523; FRANZEN, *Eine Krise der deutschen Kirche*, 61–67; MAIER, *Die Luzerner Nuntiatur und die Konstanzer Bischöfe*, 513–536; BRAUN, *Der Lausanner Bischof*, 59–84. A fakultásprobléma monografikus pozitívista feldolgozása: LEO MERGENTHEIM, *Die Quinquennalfakultäten pro foro externo. Beitrag zur Technik der Gegenreformation* (Kirchenrechtliche Abhandlungen 52–53), Amsterdam 1965². A nunciussokkal, az exempt szerzetesi kongregációkkal folytatott küzdelmek a Rómába küldött *ad limina* jelentésekben is bőséges teret kaptak: AUGUST FRANZEN, *Die Romberichte der Kölner Erzbischöfe im 17. Jahrhundert*, RQ 53 (1958) 185–220, 194–196. A bécsi nunciussokkal folytatott joghatósági vita egy korai példája: HERMANN TÜCHLE, *Die Wiener Karfreitagskommunion von 1630. Zugleich ein Beitrag zum Früh-Episkopalismus*, Festschrift Franz Loidl, I, 396–413.

³⁸⁸ FRANZEN, *Eine Krise der deutschen Kirche*, 72 és 108–111.

intézésébe is. A nunciások e téren igyekeztek lehetőségeiket kiaknázni, vagyis mind jobban ellenőrzésük alá vonni a nemzeti egyházak kapcsolattartását a központi egyházkormányzattal. Ez azonban számos problémával járt. A zökkenőmentes együttműködést nagyban gátolta a helyi hierarchiák és a nunciások közötti kompetencia-harc. Számos apróbb-cseprőbb, vagy bonyolult hivatali kezelést igénylő ügyben, amelyek nem kerültek magasabb döntéshozatali szintre, illetve lebonyolításuk állandó figyelmet igényelt, maguk a nunciások sem a hivatalos utat, hanem saját római megbízottaik szolgálatait vették igénybe.³⁸⁹

A nemzeti államok és egyházak tehát magától értetődően nem mondhattak le saját, közvetlen kúriai érdekképviselőitől. Mint láthattuk, már ezt a célt szolgálta a bíboros-protectorátus intézménye; majd a nunciatúrákkal párhuzamosan fokozatosan létrejöttek az egyes országok szentszéki diplomáciai missziói is, amelyek feladatköre részben egyházpolitikai jellegű volt. A konkrét ügyintézés: levelek kézbesítését, bullák, brévék, kongregációs dekrétumok megszerzését, a szükséges pénztutaltatásokat, stb. azonban a helyi hierarchiáknak maguknak kellett megoldaniuk. Ennek formája a legkülönfélébb lehetett. A középkorhoz hasonlóan alkalmi küldötteket, időlegesen, vagy állandó jelleggel foglalkoztatott akár olasz, akár otthonról küldött római ágenszt használtak. Szükség esetén csupán a *Dataria* vagy a Kancellária kötelékében működő hivatásos sollicitátorokat vették alkalomról-alkalomra igénybe.

A legfejlettebb változat természetesen az állandó ágens volt. Ez fizetés fejében egy vagy még inkább több püspök számára nemcsak ügyintézését végzett, hanem többé-kevésbé rendszeresen beszámolt a fontosabb kúriai, római, itáliai eseményekről is. Tevékenységét az adott országból származó kúriai hivatalnokokkal (elsősorban a *Rota* hagyományosan nem olasz auditoraival), a szentszéki követtel, bíborosprotectorral együttműködve folytatta. Már HUBERT JEDIN is felhívta rá a figyelmet, hogy az ágensek szerepének vizsgálata, kúriai beágyazódásuknak, jelentéseiknek, a hozzájuk küldött utasításoknak feltárása elengedhetetlen a kapcsolattartás mechanizmusának, tulajdonképpen problémáinak megismeréséhez. Számos megoldatlan kérdés kulcsát ugyanis nem politikai/jogi/egyházkormányzati szinten, hanem a kapcsolattartás mechanizmusának apró, de annál jelentősebb buktatóiban lehet megtalálni. A nunciatúrákkal ellentétben a szisztematikus kutatások megindulásáról főként a mostoha forrásviszonyoknak köszönhetően – legalábbis 16–17. századi viszonylatban – aligha beszélhetünk. Ugyanez mondható el a szentszéki követségek, valamint a bíboros-protectorátusok működésének részleteiről is; ³⁹⁰ bár a legeslegújabb nemzetközi kutatások ismételten hangoztatják az ilyen irányú vizsgálatok fontosságát, és legalább már fenomenológiai szinten foglalkoznak a problémával.³⁹¹

Amint a pápaság és az államok kora újkori relációnak neuralgikus pontját a püspöki székek betöltése képezte, hasonlóképpen a helyi egyházak római képviselőiténak legfontosabb és legtöbb erőfeszítést igénylő, rendszeres feladata a pápai provízió megszervezése volt. Franciaországot választva modellként lássuk végül ennek fázisait. A kezdő lépés megtétele, miként a maga a kinevezés is, állami feladat volt. Az uralkodói kinevező irat, a *brevet de nomination* mellé egy szintén egyenszövegű levelet állítottak ki a pápának, egyházi szempontból ennek a tulajdonképpen nominációnak, vagyis a pápának történt megnevezésnek volt érvénye. A király által aláírt iratot a bíborosneposnak, illetve az államtitkárságnak, Franciaország bíborosprotectorának és esetleg még mérvadó kúriai prelátusoknak címzett levelekkel kiegészítve a jelölt jutatta el a közös francia püspökkari ágenshez. Ezeket ő továbbította a francia

³⁸⁹ cf. LUTZ, *Glaubwürdigkeit und Gehalt von Nuntiaturberichten*, 267–268.

³⁹⁰ JEDIN, *Propst G.B. Barsotti, seine Tätigkeit als römischer Agent deutscher Bischöfe*, 377–379. Csupán egy vonatkozó, az agentúrák jelentőségét szintén hangoztató és kellőképpen illusztráló – bőséges regesztaszzerű forrásfüggelékkel kiegészített – monografikus feldolgozást ismerek, amely viszont csupán egy (egyébként egyházi alkalmazásban is álló) ágens világi főúrnak végzett ténykedését mutatja be: H. KÜHN-STEINHAUSEN, *Die Korrespondenz Wolfgang Wilhelms von Pfalz-Neuburg mit der römischen Kurie* (Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde 48), Köln 1937. Ugyancsak szép számmal használ ágensi iratokat F. JÜRGENMEISTER, *J.F. Schönborn (1605–73) und die Römische Kurie*, Mainz 1977, *passim*; elvéve BERGIN, *The Making of the French Episcopate*, *op. cit.*; szinte teljesen a római angol ágensek jelentéseire épül viszont T.A. BIRREL cikke: *English Catholics without a Bishop 1655–1672*, *Recusant History. A Journal of Research in post-Reformation Catholic History in the British Islands* 4 (1958) 142–178 (vol. 4, n. 4, 1958 Jan.). Az ágensi hírszolgáltatás alapjául szolgáló római *avvisik* sajátosságairól: MARIO INFELISE, *Gli avvisi di Roma. Informazione e politica nel secolo XVII*, La corte di Roma tra Cinque e Seicento, 189–205.

³⁹¹ cf. I. POLVERINI FOSI, *A proposito di una lacuna storiografica: La nazione tedesca a Roma nei primi secoli dell'età moderna*, Roma Moderna e Contemporanea 1 (1993) 45–56; LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 449–456. – Disszertáció számos vonatkozása, így a Habsburg nominációs politika vizsgálata e felvetésekhez kapcsolódó alapkutatásnak tekinthető.

követhez, aki szintén kapott egy hivatalos értesítést, egyedi esetben külön ajánlást vagy instrukciót teendőiről az esetleges problémák elsimítására. Amíg a követ audienciáján nem adta át a pápának a *nominatiót*, az ügy nem kerülhetett a konzisztórium elé.³⁹²

Párhuzamosan a jelölt a nunciatúrán köteles volt kérni a processzus lefolytatását. Az elkészült jegyzőkönyvet Rómában a szent kollégium három osztályának rangidős bíborososaival (*capita ordinum*) ellenőriztetni és szignáltatni kellett.³⁹³ Ezután készíthették el a *processus* tartalmi kivonatát, amelynek másolatait már a bíborosprotektor által teendő első konzisztórium előterjesztés (*præconisatio*) előtt meg kellett küldeni az összes Rómában tartózkodó bíborosnak.³⁹⁴ Egy példány újabb ellenőrzésre a pápa auditorához került. Az egyházfő ötleme értesülhetett a jelölt kvalitásairól, a betöltendő egyházmegye állapotáról.³⁹⁵ A gondosan kimunkált és az 1620-as évek közepén megszilárdult mechanizmus valóban alkalmas volt az esetleges problémák kiszűrésére. Ezek lehetnek szokványosak (például a püspök megélhetésének biztosítása penzióból, egyéb javadalmak megtartása), vagy rendkívüliek (a nomináció körüli jogi vagy formai kifogások). Csak az ilyen esetekben vált szükségessé a konzisztoriális kongregáció (illetve missziós vonatkozások esetén 1622 után a *Propaganda*) közbelépése. Ez szinte magától értetődően az ügymenet lelassulását, olykor elhalását jelentette.³⁹⁶ Amennyiben a prekonizáció minden bonyodalom

³⁹² Az 1610-es évektől szinte minden nominációs irathoz mellékeltek az anna csökkentésének kérelmét is, aminek megszerzéséhez egyébként a királyi titkárok megvesztegetésével elég könnyen hozzá lehetett jutni. Róma mindazonáltal folyamatosan megtagadta a franciáknak a kedvezmények megadását, V. Pál már 1607–1608-ban a pápai kincstár kimerültségére hivatkozott. A lecsökkent egyházi bevételek növelésének átmeneti tendenciája már ekkor kitapintható. BAUMGARTNER, *Change and Continuity in the French Episcopate*, 27–28; BERGIN, *The Making of the French Episcopate*, 64 és 431–435.

³⁹³ Akik külön kongregációt alkottak (*Capitulum Ordinum Congregatio*), tagjait a bíborosi kollégium dékánja és kamarása, az első presbiterbíboros, az első diakónusbíboros, a *camerlengo*, a vicerekancellár és a kollégium kamarása alkották, háttérapparátusát a szent kollégium titkára és számvevője (*racionator*) képezte. Üléseit az 1629-es elenchus szerint a konzisztórium terme melletti szobákban tartotta a Szent Palotában, „dum fit dictum Consistorium”. 1644-ben szinte ugyanezek az adatok szerepelnek, de a *racionator* helyett a *procurator* van feltüntetve, és a két alsóbb osztály rangidőse mellett feltűnik a „præsens in Urbe” megjelölés. Eszerint alkalomadtán más-más személyt kellett a processzus hitelesítésére megkeresni. WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 191–192. 233–234.

³⁹⁴ Az *institutio canonicának* a bullák expedálásának megkezdéséig tartó római eljárásrendjét imponáló adatgazdagsággal és részletességgel HIERONIM FOKCIŃSKI, ismerteti alapvető munkájában: *Le realzioni concistoriali nel cinquecento*, AHP 18 (1980) 211–261. FOKCIŃSKI elsősorban a Trient előtti rendszert ismerteti, amikor egyúttal a bíborosprotektor feladata volt a processzus lefolytatása is, tehát nem csupán a konzisztóriumbeli előterjesztés elvégzése, az abból készített, olykor mellékleteket is tartalmazó kivonat alapján. FOKCIŃSKI ezeket az összefoglalókat (*relationes concistoriales*) – amelyeknek különösen a processzus elvezése esetén van komolyabb forrásértékük, sőt a korai időkben érdekes módon néha annál is többet mondóbbak –, dolgozza fel diplomatikai alaposággal. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a formai kritériumokat szem előtt tartva alaptalanul von éles határvonalat e relációk és a Trient utáni megváltozott kettős előterjesztés (*præconisatio–propositio*) alapjául szolgáló, az ugyancsak a – igaz, amint már részleteztük, jelentősen megreformált, és nagyjából a nunciatúrákon lefolytatott – kánoni kivizsgálás jegyzőkönyvéből készült prekonizációs/propozíciós iratok között. Újabb e témakörben született publikációjában ez a distinkció eltűnni látszik. cf. *Propozycje konsystorialne w XVI. wieku (Omówienie. Teksty polskie)* (Studia Ecclesiastica 18. Historica 11. Fontium Textus 2), Rzym 1994, 1–42. – FOKCIŃSKINAK a procedúrával kapcsolatos egyes megállapításaira, feltételezéseire (például konkrétan ki készítette el a kivonatot, az ágens közreműködött-e ebben), továbbá hogy például a nunciatúrákról hogyan került a jegyzőkönyv Rómába, stb. a hazai vonatkozásoknál fogok reflektálni.

³⁹⁵ Az pápai auditor létezése XIII. Gergelytől kezdve mutatható ki, szerepe kezdetben a *libere collationis* és az *in partibus infidelium* püspökkinevezéseknél volt jelentősebb, a 17. század derekától kezdve mindegyikben. Térnyerése azt a tendenciát jelzi, amelynek keretében a pápák mind inkább közvetlen ellenőrzésük alá vonták a püspökjelöltek személyének ellenőrzését. Míg a 17. században ritka megtiszteltetésnek számított, hogy az előterjesztést ne a bíborosprotektor (vagy *libere collationis* és az *in partibus infidelium* kinevezésnél egy kijelölt bíboros, például a Propagandától, ha missziós érdekeltség állt fenn), hanem maga a pápa tegye meg, a 18. században már ez az általános. A pápai auditor feladata volt – a konzisztórium titkárával egyeztetve – a *præconisatio* és a *propositio* felvétele a soron következő konzisztórium napirendjére. Feladatának ellátásában – mind kizárólagosabb jelleggel – kifejezetten ezekre az ügyekre specializálódott helyettese, a *sostituto del concistoro* segítette. LAJOS PÁSZTOR, *Il sostituto del concistoro el il suo archivio*, AHP 5 (1967) 352–372; [IDEM], *Guida delle fonti*, 185–192.

³⁹⁶ VIII. Orbán 1625. szept. 17-én rendelte el a szent kollégium levéltárának felállítását, s már ezelőtt, aug. 15-én intézkedett, hogy a processzusok, propozíciós és egyéb mellékelt iratok ide kerüljenek (ASV Arch. Concist., Acta Miscellanea, vol. 28, fol. 17v. 19^r). 1626. dec. 2-án kelt dekrétuma szerint a propozíciós cédulákat a relátorbíborosnak alá kell írnia és két nappal a konzisztórium előtt el kell juttatnia annak szövegét a pápának és a bíborosoknak (*ibid.*, fol. 62v–63^r). Mivel ez nehezen ment át a gyakorlatba, 1627. márc. 22-én a pápa szankciókat helyezett kilátásba: „Sanctissimus decrevit, ut de cetero propositionem pridie præconizationis transmitteretur, alioquin ecclesia minus proponetur.” Ugyanekkor írta elő, hogy bármilyen járulékos ügyet (különbféle kegyek, felmentések) nem a konzisztóriumon, hanem a konzisztoriális kongregációban kell megtárgyalni, s ezt 1627. júl. 5-én, ismételt felhívva a relátorbíborosok figyelmét arra, hogy az előterjesztésben csak az egyházmegye állapotáról és a

nélkül lezajlott, a bíborosprotektor már a következő konzisztóriumon a processzus summázatnak felolvasásával megtehetette a második előterjesztést (*propositio*), amelynek elfogadása egyben a pápai provízió megtörténtét is jelentette. A döntést egy – különféle regisztersorozatokban iktatott – tömör konzisztoriális dekrétum örökítette meg.³⁹⁷

A kiállítandó bullák alapjául a propozíciós irat adatainak felhasználásával készült *cedula consistorialis* szolgált, amelyet a bíboros-vicekancellár átíratva hitelesített (*controcedula consistorialis*).³⁹⁸ Ezt követően kezdődhetett meg a províziós bullák (a jelöltnek, az egyházmegye híveinek, papságának, a felszentelést végző püspököknek, a nominációt tevőnek) fogalmazványának elkészítése. Ez bármilyen meglepő, nem az Apostoli Kancellária, hanem a *Dataria* alárendeltségében működő *spedizioneri apostolici* feladata volt.³⁹⁹ A fogalmazvány ezután átkerült a Kancelláriára, ahol a *scrittori apostolici* elkészítették a tisztázatot, amelyet az *Ufficio del Computatore e Rescribentario* ellenőrzött és az *Ufficio del Registró*ban regisztráltak. Az iratkiállítási illetéket a *Ufficio del Tassatore* állapította meg. Ez minden egyes elvégzett és elvégzendő fázis meghatározott díjából tevődött össze. Befizetése az annátával együtt a *Dataria* kasszájába történt, s mindaddig, amíg az illetékes *spedizionere apostolicó*nak be nem mutatták a *prefetto delle componende* erről szóló igazolását és a *revisore dei conti degli spedizioneri* el nem végezte a számlák vizsgálatát, a bullára nem kerülhetett rá – immár ismét a Kancellárián – a vicekancellár és az *abbreviatori del Parco Maggiore* egyik prelátusának aláírása.⁴⁰⁰ Az iratot az *Ufficio del Piombó*ban csak ezután láthatták el az ólomból öntött függőpecséttel. Mindezzel azonban a procedura még nem ért véget. A kész bulla visszakerült a *Dataria*ra az illetékes *spedizionere apostolicó*hoz, akinek kérnie kellett az *Ufficio dei Trasunti*-ban egy, a *prodatarius* által szignált hivatalos másolat kiállítását is.⁴⁰¹ A püspökszentelést és a javadalomba történő beiktatást – amihez szinte mindenhol az uralkodónak tett hűségeskü is hozzá tartozott – kánonilag lehetővé tevő iratok rendeltetési helyükre történő eljuttatására csak ezután kerülhetett sor.

jelölről legyen szó, megerősítette (*ibid.*, fol. 65^r. 70^v). Egy, az 1627. március 22-ei konzisztoriális dekrétumot rögzítő másik forrás régebbi pápai előírások felelevenítéséről beszél (*ibid.* vol. 69, s.f.):

Sanctissimus dixit alias solere dari memorialia per diem antequam ecclesiae praenizentur, et hoc fuisse decretum antiquum et renovatum a felicis recordationis Gregorii XIII. suo praedecessore. Ideo advertent, ut darentur praedicto tempore statuta memorialia, alias non permitteret reverendissimis dominis protectoribus et aliis reverendissimis dominis cardinalibus, ut praenizarent, et multo minus ut proponerent ecclesias, quarum memorialia praefata non tradiderunt.

³⁹⁷ PRITZ, *Supplikensignatur und Briefexpedition an der römischen Kurie*, 150–156. Három ilyen sorozat maradt ránk a szent kollégium levéltárában: *Acta Vicecancellarii* (a konzisztóriumok jegyzőkönyveit hivatalosan a vicekancellár vezette); *Acta Camerarii* (a kollégium kamarásának sorozata); *Acta Miscellanea*; ehhez járulnak még a konzisztoriális kongregáció számára összeállított *Acta Congregationis Consistorialis* (nem tévesztendő össze a kongregációs ülések aktáival), és a *sostituto del concistoro* által vezetett *Acta Consistorialia*. Számos másolataik a különféle bíborosok családi anyagában, így a például a Barberiniekében is megtalálhatók. Az eredeti konzisztoriális dekrétumok, illetve jegyzőkönyven tetemes része a vatikáni levéltár *Miscellaneájában* lelhető fel (Arm. XII–XIII. XV). GUALDO, *Sussidi per la consultazione*, 348–353 és 359–361.

³⁹⁸ E forrástípus analízis ismertetése: LAJOS PÁSZTOR, *Le cedole concistoriali*, AHP II (1973) 209–268. PÁSZTOR csupán írásképi vizsgálatok segítségével valószínűsíti, hogy ezen iratokat szintén a bíborosprotektor irodája készítette el előre, s hogy az ágensek olykor ebbe is belefolytak. A problémára szintén magyar viszonylatban fogok kitérni. Egyedül azt említem itt meg egyszerű logikai következtetésként, hogy a „cedula” tartalmának alapja nemcsak a propozíciós irat kellett hogy legyen, hanem – ha volt – a konzisztoriális kongregáció a javadalomhalmozást, penziót, etc. megengedő dekrétuma is, mivel a bullák a konzisztóriumon elhangzottakkal ellentétben ezekre a kérdésekre is kitérnek.

³⁹⁹ A kutatás eddigi állításával ellentétben nemcsak a 18. századtól, és nem csupán a *per viam secretam/Curiam*, hanem a normál ügymenet (*per viam Cancellariam*) is itt futott keresztül, ez az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia anyagából egyértelműen kiderül (lásd az erről szóló fejezetet, illetve Századok 134 (2000) 434 és cf. PÁSZTOR, *Guida delle fonti*, 46). Az ok vélhetően abban keresendő, hogy az egyházi bevételeket ez a hivatal kezelte, s ezek tetemes része, mint láthattuk, éppen a konzisztoriális javadalmakból származott. Mivel pedig a csekélyebb hasznot hozó, de nagyobb számú kisebb javadalmak adományozását és ezzel összefüggésben az érdemi papírmunkát, jelesül az adományozó irat megszövegezését amúgy is itt végezték, kézenfekvő volt, hogy a döntési kompetenciájába ugyan nem tartozó konzisztoriális beneficiumok bulláinak nagy körülmények között igénylő megfogalmazását is a *Dataria* kellő rutinnal rendelkező hivatalnokai végezzék. Az egyéb bullaspedíciós módokra (például *expeditio per Cameram* – amelynek korai kialakulását szintén a Kancellária nyilvánosságának kerülése és a költségkímélés indokolta –, *per viam correctoris*) FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 132–161.

⁴⁰⁰ A nem konzisztoriális javadalom bulláinál az aláírt bullát ismételtelen ellenőrizte a *custode delle suppliche* és a *maestro del registro*, hogy nincs e eltérés a bulla tartalma és az engedélyezett kérvényben foglaltak között. Mivel a konzisztoriális javadalmak esetében nem a szupplikáció, hanem a *controcedula consistorialis* volt a megszövegezés alapja, vélhetően ezzel vetették össze a bullát, de erről nem tesz említést a szakirodalom.

⁴⁰¹ Az eljárást ismerteti SORGE, *La storia e il diritto della Dataria*, 244–247; és a *per cancellariam* szakaszt tüzetesebben FRENZ, *Die Kanzlei der Päpste*, 105–132.

A postázás kizárólag az ágens feladata volt, mint ahogy a különféle hivatalok között zajló ügymenet koordinálása, valamint a fizetések intézése is. Ez utóbbi francia viszonylatban különösen jól szervezettnek számított. Franciaországban több bankház specializálódott az efféle ügyeletekre (*banquiers expéditionnaires en cour de Rome*). Intézményes jelleggel a francia egyházi javadalmak kúriai betöltésénél ők biztosították a számos rész költséggel járó folyamat pénzügyi fedezetét. Ilyen bankárok többek között Párizsban, Lyonban és Toulouse-ban álltak a francia klérus rendelkezésére. Az újonnan kinevezett püspök lehetőleg egy tőkeerősebb párizsi bankár szolgáltatásait vette igénybe, sőt a 17. század közepétől rendszerint versenyeztette őket, hogy ki ajánl kedvezőbb feltételeket. Részletes szerződést kötöttek. Azt is szabályozták, hogy mi a teendő akkor, ha a tényleges költségek akár többletet, akár hiányt képezve eltérnek az előre kalkulálttól. Ezt a sajátos hitelt a püspök később egyházmegyéje bevételeiből fizette vissza, kamatostul. A pápai provízió előtt tudniillik nem élvezhette egyházmegyéje javadalmait, s a Kúriának fizetendő összegek jelentősebbek voltak annál, hogy esetleges már meglévő kisebb javadalmaiból fedezhette volna a kiadásokat; s elegendő magányvagyon sem állt mindig rendelkezésre. Az 1645-ben a bordeaux-i érseki székre kinevezett Henri de Béthune de Maillezaix szintén több bankártól kért árajánlatot pápai províziója és mauleon-i apátsága megtartása költségeinek fedezésére. Az 1647 januárjában kötött egyezség szerint a költségeket 26.960 livres-re becsülték, a valós kiadások végül 22.000 livres körül alakultak. Egyedül a bordeaux-i bullák expedálásáért annátástul, taxástul 12.507 livres-t kellett fizetni. Az összeg másik felének tetemes hányadát a bankár és az ügyintéző ágens költségei emésztették fel.⁴⁰²

A fentihez hasonlóan bonyolult, külön procedúra volt az érseki pallium megszerzése is, ahol nem volt olyan jogi lehetőség az egyszerűsített eljárásra, mint a bullák esetében a *per viam secretam* expedíció. Ez utóbbit a püspökjelöltek érthetően nemcsak olcsósága, hanem gyorsasága miatt is igyekeztek favorizálni. A kúriai tisztviselők ellenérdekeltsége miatt ezt a kedvezményt azonban általában csak rendkívül indokolt esetben kaphatták meg.⁴⁰³ Az *institutio canonica* zökkenőmentes lebonyolításának kulcsa a megfelelő anyagi háttér mellett a római képviselő: az ágens, a bíborosprotektor és hivatala, valamint az állami követ összehangolt működésének megteremtése volt. Amint ez a részegyházak és az Apostoli Szék relációinak minden más területéről is elmondható.

⁴⁰² BERGIN, *The Making of the French Episcopate*, 64–65; valamint a bíborosprotektor illetéke, amely francia viszonylatban a taxa cca. 15%-ára rúgott, vagyis az 1620-as évek elején 27.000–30.000 livres taxából 2400–3900 körüli rész volt a *propina*, aminek jogosultságát a gall egyház részéről is vitatták. A francia bíborosprotektorok konzisztoriális feladatait röviden áttekinti: PONCET, *Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome*, 471; egy nem túl mélyre merészkedő, de jó összképet adó esettanulmány: STEFAN SAMERSKI, *Die Ernennung Richelieus zum Bischof von Lucon: ein „kurialer Normalfall“ oder die Stilisierung eines politischen Genies*, RQ 89 (1994) 110–132, magára a procedúrára: 120–124. 129–131.

⁴⁰³ A pallium-adományozással és a titkos úton történő pápai megerősítés egyéb részleteivel egy külön dolgozat keretében, Pázmány kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvének publikálása kapcsán fogok foglalkozni. Addig is G. ORIOLI vonatkozó dolgozatához utalom az olvasót: *La collazione del pallio*, Nuntia 2 (1976) 88–96.

II. A MAGYAR FELSŐPAPSÁG ÉS AZ APOSTOLI SZENTSZÉK A 15–16. SZÁZADBAN

1. A MAGYAR KORONABÍBOROSI „INTÉZMÉNY” KIFEJLŐDÉSE ÉS ELHALÁSA

A magyar jelenlét az Egyház vezető testületében viszonylag hamar kimutatható. A „külső bíborosok” sorában egy esztergomi érseket találunk, Bánca Istvánt (1243–1253). Az 1252-ben prenestei püspök-bíborossá kinevezett Báncsának azonban – átmeneti adminisztrátorság után – már a következő évben IV. Béla (1235–1270) sürgetésére le kellett mondania érseki székéről és Rómába kellett költöznie. A külső bíborosok intézménye ekkoriban már megszűnőfélben volt.⁴⁰⁴

Az újabb tagok már a koronabíborosok korai képviselői. Demeter esztergomi érsek (1378–1387) 1378-ban, majd a következő esztendőben Alsáni Bálint pécsi püspök I. (Nagy) Lajos (1342–1382) király közbenjárásának köszönhető új méltóságát.⁴⁰⁵ Ugyancsak az Anjou-uralkodó az, aki a spanyol de la Jugée személyében a magyar és lengyel ügyek kúriai pártfogolására egy külön bíborost bízott meg, ami a nemzeti protektorátus létrejöttének egyik legkorábbi példája.⁴⁰⁶

A 15. század első felében nincs magyar kardinális. Ez kizárólag V. Márton pápa ideiglenesen érvényesülő ellentétes törekvéseinek tulajdonítható. Tehát nem azzal a később akuttá váló problémával kell magyarázni, hogy mivel az ajánlási jog az uralkodó személyéhez kötődött, Zsigmond, lévén német és cseh király is, a birodalmi főpapok mellett hazaiakat nem preferált volna.⁴⁰⁷ A század közepétől Magyarország önálló hatalmi feltételeinek megerősödésével és nemzetközi kapcsolatainak kiszélesedésével párhuzamosan hazai részről hét személy részére sikerült a bíbort kieszközölni.

Közülük hárman rezideáló magyar főpapok: Széchy Dénes (1440–1465) és Bakócz Tamás (1497–1521) esztergomi, Várday István kalocsai érsek. Széchy-t még egri püspökként Albert király (1438–1439) özvegyének, a kiskorú V. László anyjának közbenjárására 1439-ben tüntette ki a bíborral IV. Jenő pápa.⁴⁰⁸ Várday számára Hunyadi Mátyás (1458–1490) három évi folyamatos sürgetés után nyerte el 1467-ben.⁴⁰⁹ Bakócz 1500-ban lett bíboros.⁴¹⁰ Beatrix királyné testvérének, Aragóniai Jánosnak (1480–1485), és unokaöccsének, Estei Hippolitnak (1486–1497) – mindketten esztergomi érsek – kineveztetését kizárólag dinasztikus szempontok motiválták. Ugyanez mondható el II. Ulászló (1490–1516) testvéréről, Jagelló Frigyes krakkói püspökről. Nem áll ez viszont Mátyás bizalmasára, az eredetileg a husziták elleni harc szervezésére pápai megbízással 1467-ben Magyarországra küldött olasz ferences Rangoni (Veronai) Gábor egri püspökre. Ő fő- és titkos kancellári tiszteről lemondva azért tért vissza 1479-ben Rómába, hogy ott az addigi megbízott, Pedro Ferriz kardinális halála után bíborosként Mátyás érdekeit (*res et negotia nostra amicorumque nostrorum*) képviselje.⁴¹¹ Ténylegesen tehát már

⁴⁰⁴ GANZER, *Die Entwicklung*, 168–169 (n. 85) és 202. Életrajza: ALMÁSI TIBOR–KOSZTA LÁSZLÓ, *Bánca István bíboros. (1205 k.–1270). (Életrajzi vázlat)*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, Szeged 1991, 9–18.

⁴⁰⁵ BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 12^r; Demeterről: CSUKOVITS ENIKŐ, *Demeter*, Korai Magyar Történeti Lexikon 9–14. század (szerk. Kristó Gyula–Engel Pál–Makk Ferenc), Budapest 1994, 165; Alsániról legújabban: ENGEL PÁL, *Alsáni Bálint*, Művészet Zsigmond korában 1387–1437 I (szerk. Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde) Budapest 1987, 405–408.

⁴⁰⁶ WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, 29.

⁴⁰⁷ Zsigmond jelöltje a konstanzi konkordátumokban foglaltak realizálására Hohenlohe György, az esztergomi érsekség adminisztrátora volt. STRNAD, *Konstanz und der Plan eines deutschen „Nationalkardinals“*, 410–428.

⁴⁰⁸ KUBINYI ANDRÁS, *Széchy Dénes bíboros prímás*, [IDEM], Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, Budapest 1999, 139–146, 140.

⁴⁰⁹ Kinevezéséről lásd alább. Életrajza: ÚDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai érsek életrajza (1000–1526)* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II), Köln 1991, 294–321.

⁴¹⁰ FRAKNÓI VILMOS, *Erdődy Bakócz Tamás élete* (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest 1899, 79–80.

⁴¹¹ SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története* (Az Egri Főegyházmegye Schematismusa I), Budapest 1984, 177–180; BÖHM, *A kardinálisokról*, 33; BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 14^v. Veronainak 1471. jan. 14-én Mátyás sürgetésére Magyarországra küldték a bíborosi kalapot, hogy minél előbb megfelelően asszisztálhasson a „török és az eretnekek elleni harchoz”. A személyes megjelenés elengedésének gesztusa, mint II. Pál brevéjében megjegyzi, rendkívülinek számított (*Vetera monumenta*, II, 419–420, n. 598). Ferriz szerepéről (*omnia negotia nostra... agebat in Romana curia*) és Rangoni római küldetéséről a legfontosabb adatokat

bíborosprotektori feladatokat látott el, de hogy konkrétan e címet viselte volna, arra vonatkozólag pozitív adat nem ismeret.⁴¹² Az ő kinevezetése tehát leginkább a kúriai magyar pozíciók javítását szolgálta. Ugyanez a cél motiválhatta a Magyarországon korábban esztergomi kanonokként és szintén pápai legátusként megforduló Simone da Montone patrasi érsek ajánlását 1482-ben, amelyet a főpap időközbeni halála tett tárgytalanná.⁴¹³ Mátyás törekvései mindenestre azt mutatják: a püspöki, káptlani, szerzetesrendi – magyar és főként olasz – állandó és alkalmi ügyintézőkből; ügyvédekből; hosszabb-rövidebb ideig az Örök Városban tartózkodó királyi követekből; az elenyésző számú kúriai tisztviselőből; valamint az egyedül jelentősebb számúnak mondható pálos közösségből álló római késő középkori magyar jelenlét a kor viszonyai között teljesnek mondható.⁴¹⁴

Az e promóciókkal kapcsolatban fennmaradt adatok néhány lényeges momentummal is szolgálnak. Az egyik, hogy több esetben egy másik állammal közös fellépés hozott eredményt. Várday és Bakócz érdekében Velence római követei is nyomást gyakoroltak a Szentszékre. Bakócz kapcsán a történeti irodalom a *Signoria* szerepét tartja meghatározóbbnak.⁴¹⁵ Aragóniai János és Estei Hippolit esetében a Nápollyal, illetve Ferrarával való együttműködés bizonyult sikeresnek. Az sem hallgatható el, hogy e két esetben elsősorban itáliai kezdeményezésről, s magyar részről csupán közreműködéséről volt szó. Estei Hippolitért leginkább csak Beatrix királyné tett lépéseket. Míg különösen Estei bejutása a szent kollégiumba leginkább az *ad hoc* politikai kombinációkon alapuló kinevezés mintapéldája,⁴¹⁶ addig Várday

Mátyásnak Budán, 1479. febr. 16-án a német lovagrend nagymesteréhez írt levele tartalmazza annak kapcsán, hogy a lovagrend protektori feladatait is ellátó Ferriz római palotáját adják át az ugyanezt a szerepet szintén ellátó Rangoninak (*Mátyás király levelei. Külügyi osztály I–II*, kiad. FRAKNÓI VILMOS, Budapest 1893–1895, II, 381–382, n. 243). Mátyás még ezt megelőzően, 1475-ben kérte IV. Sixtustól a magyar pálosok részére egy külön rendi bíborosprotektor kijelölését: „partes meas apud sanctitatem vestram interponam... ut... cardinalem sancti Marci tam in Curia Romana, quam etiam extra in ipsorum fratrum et totius ordinis protectorem et advocatum constituere et deputare dignetur” (*Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából (1458–1490) I–IV*, kiad. NAGY IVÁN–B. NYÁRY ALBERT [MHH IV/1–4], Budapest 1875–1878, IV 324, n. 22).

⁴¹² Egyházi (magyar per támogatása, püspöki székek betöltése, kisebb felhatalmazások kieszközlése stb. *Mátyás király levelei*, 20, n. 15. 90–95, n. 54. 145–149, n. 81–84. 205–206, n. 110. 278–279, n. 165.) és politikai vonatkozású tevékenysége (pápa szóbeli tájékoztatása, döntéseinek kedvező befolyásolása, a követek segítése, illetve konkrét követi megbízások *ibid.*, 21, n. 21. 65–69, n. 43. 70–72. n. 44. 131–132, n. 75. 152–153, n. 86. 212–214, n. 115. 214–217, n. 116. 237, n. 134. 247–248, n. 142. 266, n. 155.) egyértelműen megfelelnek a 16–17. századbeli protektorok működésének. Veronai gyakran csak abból a célból kapott tájékoztatást a magyar vonatkozású eseményekről, hogy állandóan napra kész információkkal rendelkezzen, s ezeket szükség esetén továbbadja, illetve saját belátása szerint hasznosítsa: „Si quid in posterum occurret, curabimus scribere paternitati vestrae, ut et hæc et alia sanctissimo domino nostro et sacro reverendissimorum dominorum cardinalium collegio et aliis amicis, quibus opus fuerit, sciat declarare” (*ibid.*, 230–231, n. 129. 42–45, n. 30. 188–189, n. 101. 195–198, n. 104. 198–199, n. 105). Hatásosabb működése érdekében Mátyás előírta számára, hogy folyamatosan Rómában tartózkodjon (*ibid.*, 97–98, n. 56), s természetesen Veronai is tudósította Budát a Kúriánál történekről (például *ibid.*, 221–222, n. 122.). Mindez – némileg kevesebb adat alapján – az ugyancsak Rómában élő Aragóniai Jánosra is elmondható (lásd az idézett források közül n. 44. 54. 75. 81–84. 110; valamint *ibid.*, 224–225, n. 124 és 238, n. 135. stb.). Sőt az ő esetében a klasszikus bíborosprotektori feladat is bizonyítható, amennyiben IV. Sixtus a kalocsa-bácsi széket az ő relációjára töltötte be 1481. febr. 16-án (PÁSZTOR, *Le cedole concistoriali*, 250). Egy szisztematikus kutatás ezt minden bizonnyal Veronai esetében is igazolná.

⁴¹³ IV. Sixtushoz és neposaihoz intézett leveleiben Mátyás kizárólag az érsek személyes tulajdonságait és érdemeit emeli ki. *Mátyás király levelei*, 238–240, n. 136. 240–242, n. 137. 242–243, n. 138; és 393; BÖHM, *A kardinálisokról*, 34. Az érsek rövid életrajzában FRAKNÓI elég egyszerűen fogalmazza meg a kúriai magyar érdekérvényesítés szempontját (*Mátyás király és Simon patrasi érsek*, Századok 29 [1895] 498–505, 505).

⁴¹⁴ A középkorvégi római magyar képviselőt különféle szintjei gyakorlatilag feltáratlanok tekinthetők, amint arra az ismertebb adatok rövid összegzése kíséretében KUBINYI ANDRÁS is felhívja a figyelmet (*Magyarok a késő-középkori Rómában*, 83–85). Egy kiegészítő adalék: 1471–1527 között az Apostoli Kancellária kötelékében mindössze 5 magyart és lengyelt (három prelátust, két kisebb klerikust) találunk, míg az olaszok száma 634, a franciáké 129, a spanyoloké 202, a németeké 61, a dalmátoké 14 volt. Igaz, az angolokat mindössze 2 fő – de mindketten püspökök – képviselte. (FRENZ, *Die päpstliche Kanzlei*, 241.) A pálos kolostor történetének feldolgozása és forrásai: LORENZ WEINRICH, *Das ungarische Paulinerkloster Santo Stefano Rotondo in Rom (1404–1579)* (Berliner Historische Studien 30. Ordensstudien 12), Berlin 1998; *Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi beremite de urbe Roma instrumenta et priorum registra*, op. cit.

⁴¹⁵ *Mátyás király levelei*, 56–57, n. 42. 61–62, n. 47. 104–105, n. 76; *Magyar diplomáciai emlékek*, I 300–301, n. 181; FRAKNÓI, *Erdődy Bakócz*, 79–80; BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 15v.

⁴¹⁶ Erről összefoglalóan: BERZEVICZY ALBERT, *Beatrix királyné 1457–1508* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1908, 541–543; részletei forrásszinten: *Magyar diplomáciai emlékek IV*, 60–62, n. 43. 410–412, n. 77. 413–414, n. 78. 415–418, n. 80; *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok* (MHH I/39), kiad. BERZEVICZY ALBERT, Budapest 1914, 239–240, n. 163. 326, n. 215. Estei Hippolit bíborossága már Mátyás életében napirenden volt, 1493. évi kinevezésekor – a Beatrix és Ulászló

kalocsai érsek promóciója mögött koncepcionális és a későbbiekre nézve már tipizálható elemek is megfigyelhetők.

Ezek leglényegesebbje Mátyásnak azon – ajánlóleveleiben tett – többszöri kijelentése, hogy Magyarországot ugyanúgy megilleti a jog (*prærogativa*) arra, hogy bíborosa legyen, mint más, ilyen kiváltsággal rendelkező államokat. 1464-ben még arra is felhívta II. Pius figyelmét, hogy az ország rangjához két kardinális is méltó lenne. (Széchy ekkor még életben volt.) A király azt ugyan elismerte, hogy elődei korábban kevesebbszer éltek a lehetőséggel, ezért a szent kollégium tagjai között alig voltak magyarok, de az ország „megváltozott körülményei” (vagyis leginkább európai befolyásának növekedése) e téren is fordulatot kívánnak. Mátyás személyes presztízskérdésként (*cordi esse*) és uralma nemzetközi reprezentációjának fokmérőjeként (*ornamento coronæ nostræ*) kezelte „súlyos” de „nem teljesíthetetlen” kérése (*ardua quidem, non tamen prorsus irrationabilia postulandi*) teljesítését, amennyiben azt hangoztatta, hogy országa sem érdemel rosszabb feltételeket (*peiorum condicionem*) másoknál. A másik fő királyi érv Magyarországnak ezáltal a Szentszékhez való szorosabb kötődésének (*obedientia generalis*) és a hazai egyházi viszonyok megszilárdulásának (*status ecclesiarum Dei solidior*) felemlegetése volt. Ez annyiban kétségkívül igaz volt, hogy egy újabb bíboros erősítette volna az egyházi rend pozícióit a bárókéval szemben.

Nem kevésbé fontos Mátyásnak a közjóra (*communi utilitati, causæ communi*), illetve az államérdekre (*rebus publicis, status publici firmamento, privato statui regni*) történő hivatkozása. Ez egész pontosan azt jelentette, hogy – tekintettel a hierarchia meghatározó közéleti szerepére – a klérus soraiból az esztergomi érsek mellett, vagy akár azzal szemben egy másik, megbízható, tekintélyes és legfőképp neki lekötözött egyházi vezetőre volt szüksége, aki szilárd támasza lehet a kormányzásban, mint például 1465. évi török ellen hadjárata idején. Nem másról van itt szó, mint az államügyeket kézben tartó, erős bíboros miniszterre (mint az európai történelemben elhíresült, Wolsey, Ximenes, Richelieu, Mazarin stb.) vonatkozó korai magyar igényről. Feltétlen figyelmet érdemel, hogy Széchy halála után továbbra is Várday maradt a bíborosjelölt, s nem az új esztergomi érsek, Vitéz János (1465–1472). Emellett a királyi kancellária tényleges vezetése is a kalocsai érsek kezébe került.

Mátyás ajánlóleveleinek további sajátossága, hogy a jog és Várday személyes kiválóságának hangoztatása mellett a kedvező döntésre mégis a Szentszék iránti lekötözöttségét növelő „jótéteményként” (*beneficio*) tekint. Csupán a kérés különböző kifejezéseit (*desiderium, expostulatio, instamus, supplicamus iterato, postulamus*) használja. A király – a fennmaradt adatok tanúsága szerint – 1464–1465 között négy ízben fordult mind sürgetőbben Rómához. Érveit hol megismételte, hol újabbakkal toldotta meg. 1465 végén már csak egy rövid emlékeztetőt küldött az ügy melegen tartására. A siker érdekében Rómába küldött követe, a tinini püspök számos külön tárgyalást is folytatott. Velencét kétszer kérte fel közbenjárásra. Széchy halála után pedig a bíborosi kollégiumnak is írt. Kiemelte, hogy *pro decore et commodo regni* elengedhetetlen, hogy egy magyar tag is legyen sorukban. A kinevezésre végül három év elteltével, 1467-ben a velencei származású II. Pál pontifikátusa alatt került sor.⁴¹⁷

1482–1483-ban Váradai Péter kalocsai érsek esetében Mátyás érvei gyakorlatilag ugyanezek voltak.⁴¹⁸ A kinevezés végleges elmaradása nem elégtelenségükkel, vagy a király és IV. Sixtus ellentétéivel, hanem az érsek időközbeni kegyvesztettségével és bebörtönzésével magyarázható.⁴¹⁹

közötti ellentétek miatt – a magyar korona hivatalos jelöltje nem az esztergomi érsek, hanem Lengyelországgal közösen a krakkói püspök, Ulászló testvére volt. BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 15^r.

⁴¹⁷ *Mátyás király levelei*, 91–92, n. 67. 55–56, n. 41. 99–100, n. 73. 99–100, n. 75. 131–132, n. 96; BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 12^r. Úgy tűnik, Várday nem viselte új méltósága jelvényeit, a *galterus* II. Pál már csak sírjára küldte el 1471-ben. *Vetera monumenta*, I, 421–422, n. 601.

⁴¹⁸ Például: „Quod si hoc tempore penes nos haberemus unum Hungarum cardinalem, Deus scit, quantis curis, quantis laboribus impresenciarum, cum nos cesar Thurcorum ingenti cum apparatu invadere conatur, eius opera possemus relevari.” A király elsőre minden követ megmozgatott a kalocsai érsek érdekében: Rómába küldte az érsek testvérét, Pál esztergomi prépostot, írt Simone patrasi érseknek, Veronai Gábornak, a nápolyi királynak, több bíborosnak (Aragoniai János, Borgia, Caraffa,) és főúrnak, s természetesen római követének (Francesco Fontana) és a pápának is (*Mátyás király levelei*, 243–244, n. 139. 254–256, n. 147. 256–258, n. 148. 258–259, n. 149. 260–261, n. 150. 261–262, n. 151. 263–264., n. 152. 264–265. n. 153). IV. Sixtus nem elutasító, de kitérő brévéinek magyarázata klasszikus (cf. *ibid.*, 254 és 256. 2. és 1. jegyzetek):

In designandis namque cardinalibus hoc anno nulla habuimus comitia, postulante sic sacro venerabilium fratrum nostrorum collegio, tum propter ipsorum magnum numerum, tum quod multiplicibus ad preces aliorum etiam regum et principum ad honorem hunc nobis propositis, nec eo

Mátyás politikája tehát megteremtette és fenntartotta mindazokat a kereteket, amelyek az ország hatalmi státusának megfelelő módon biztosította a magyar jelenlétet a pápaválasztó testületben. E bíboros-nominációs jog szilárdságában és gyakoriságában persze nem egyezik meg az országban található egyházi javadalmak adományozása felett gyakorolt királyi jogosítványok mértékével. Sem formálisan, sem a gyakorlatban, a bíborosi kinevezések terén jóval kedvezőbb pápai pozícióknak köszönhetően, ahol azn egyházfő volt „bírtokon belül”. A „főkegyúri” és bíboros-ajánlási jog közös vonása ugyanakkor, hogy az uralkodó bel- és külpolitikai érdekei szerint alattvalói, illetve külföldiek érdekében egyaránt élt velük.

A Jagelló-korban Ulászló öccse, a krakkói püspök (1493), majd Bakócz (1500) kinevezése már e politika hagyománnyá válásának bizonyítéka. Bakócz a parasztháború utáni bukásáig bíboros-kancellárként az ország legmeghatározóbb politikai személyisége. Jószerével az egyetlen ilyen típusú magyar vezető történelmünkben. Ideszámítva még Várdayt is, aki Mátyás erős egyénisége mellett kevésbé tudott érvényesülni.

A sor már korán megszakadt. Bakócz halála után II. Lajos (1516–1526) megpróbálkozott ugyan Szalkai László esztergomi érsek kinevezésével. Az ő személye azonban – Burgio nuncius kedvezőtlen jelentései következtében – Róma számára elfogadhatatlannak bizonyult. Az viszont az esztergomi érsek primási és született követi jogait Széchy után véglegesen rögzítő Bakócz húsz évnyi bíborossága után szóba sem jöhetett, hogy e tisztet másvalaki, mint például Tomori Pál kalocsa érsek, vagy az akkor még nem is püspök Brodarich István kaphassa meg.⁴²⁰ A dilemmát a hamarosan bekövetkező mohácsi csata oldotta meg. Az önálló államiság megszűnése a magyar korona alig kifejlődött bíborosnevezési szokásjogának sorsát is megpecsételte. A csupán az ország egy része felett uralkodó I. Ferdinánd (1526–1564) 1538-tól kezdve azzal az érveléssel, hogy „Magyarországot megilleti egy bíboros”, több mint egy évtizeden keresztül hiába sürgette Rómát Várday Pál primás (1526–1549) érdekében.⁴²¹ A Habsburg-király hasztalan hívta fel Róma figyelmét arra, hogy igényét külön kell választani a császártól. Annak felhánytorgatása sem segített, hogy míg Franciaországot egyszerre több bíboros is reprezentálja az európai közvélemény előtt, addig a katolikus országok hierarchiájában őt követő Magyarországot egy sem.⁴²² A protestantizmus

dissentiente nunc habiturus sumus. Quod si aliquando ad eam designationem devenire continget, conabimur non immemores esse glorie, honoris, precum et tantorum meritorum tuorum.

⁴¹⁹ cf. KUBINYI ANDRÁS, *Mátyás király és a magyar püspökök*, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság, 69–86, 81–82. A soron következő koronabíborosi kinevezéseknél (1483. nov. 15 és 1484. márc. 6.) a jelölés megújításának hiánya miatt nem került sor a kalocsa érsek promóciójára. *Vetera monumenta*, 485, n. 663; BAV Vat. Lat., vol. 9713, fol. 41^r.

⁴²⁰ FRAKNÓI VILMOS, *Három magyar bíbornok-jelölt a XVI. században*, Új Magyar Sion 5 (1874) 81–100, 81–92. II. Lajos igényei előtt a Szentszék kivételesen csupán nem ügyrendi kifogásokkal, hanem az államok bíborosnevezési jogának – átmeneti – kétségbe vonásával tért ki „Verum quia in creationibus huiusmodi nos antiquum et probatum modum renovaturi sumus, ut nihil nisi de libero assensu et consilio venerabilium fratrum nostrorum simul acturi, auctenturque in dies studia et petitiones principum, ut res tota multis difficultates habitura esse videatur, propter quam etiam causam supersedere hac creatione et in aliud eam tempus differre fuimus coacti...” VII. Kelemen II. Lajoshoz, Róma, 1526. jan. 5. *Vetera monumenta*, 658, n. 886.

⁴²¹ FRAKNÓI, *Három magyar bíbornok-jelölt*, 92–96. A FRAKNÓI által hasztalan keresett ajánlólevelek közül kettő (1540. nov. 6. és 1548. [?] aug. 5.) megtalálható: ASV Archivum Arcis (Armarium I–XVIII), n. 5113 és 5125. Ez utóbbiban Ferdinánd – aki a trienti bíborospüspököt bízta meg az ügy mozgatásával – a személye iránti respektus és Várday érdemei mellett leginkább a katolikus vallás magyarországi érdekeit helyezi érvelése középpontjába:

cum id negotii nobis tantopere cordi sit, ut magis esse non possit plurimumque intersit, non nostra solum, sed totius pene regni nostri praedicti atque etiam sanctitatis vestrae ad tuendam in ipso regno religionem sanctaeque apostolicae sedis auctoritatem hunc praesulem summam dignitatis pariter ac probitatis in numerum cardinalium cooptari facere, non potuimus, quin eandem sanctitatem vestram denuo ea de re admoneremus, rogarerem usque... ut sanctitas vestra non aspernet in promotione dicti archiepiscopi intercessionem nostram, nec eam ullius hominis precibus extortam esse suspicetur, quod si hoc fecerit sanctitas vestra vel nostri intuitu vel suae promissionis causa vel ob dicti antistitis plurima maximeque promerita, quae non nobis solum inclytoque regno nostro Hungariae, sed et beatitudini vestrae istique sanctae sedi apostolicae pro sua pietate observantiaque praestitit et indes magis magisque praestare solet ingenue, profitemur nos non vulgare beneficium a sanctitate vestra accepisse, atque adeo ex animo laetabimur post tot tantasque preces et instantias nostra in promotione eiusdem archiepiscopi et locumtenentis nostri in regno Hungariae nostris votis summoque desiderio ab eadem sanctitate vestra satisfactum et religioni pietatique in Deum sanctaeque istius sedis apostolicae auctoritati in his regnis nostris vel tuendae vel augendae non mediocriter consultum esse.

⁴²² A Ferdinánd Verallóval 1542 júniusában folytatott érdekes eszmecserejéről készült nunciusi beszámoló: *Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542. Nuntiaturen Verallas und Poggios. Sendungen Farneses und Sfondratos 1541–1544* (Nuntiaturreportage aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/7), hrsg. v. LUDWIG CARDAUNS, Berlin 1915, n. 106, 216–218:

mi fece uno gran resentimento che era stato avvisato che sua santità nella creazione de cardinali ad instantia de principi non havea consideratione della persona di sua regia maetà, conciosiacché havebbe detto et deliberato di egualer' al re Christianesimo, la maetà Cesarea et sua insieme, volendo confundere la persona di Cesare et sua per un solo, et creare non più cardinali ad contemplazione di lor due, che del re Christianesimo solo; gravandosi di questo estremamente dicendo haver iusta causa di resentirse, perché in questa pratica sua maetà regia tien persona separata da

elleni küzdelem eredményességének javítására, az egyházi viszonyok konszolidálása érdekében a pápai nuncius is kifejezetten javasolta az államtitkárságnak egy magyar bíboros kreálását.⁴²³ Erre Várday halála után, tisztán politikai motivációknak köszönhetően került sor.⁴²⁴ Martinuzzi (Fráter) György 1551. évi gyors, az ország egyesítésével kapcsolatba hozható és ezért példaértékű kineveztetése átmeneti eredménynek bizonyult, hiszen – mint közismert – Ferdinánd rövidesen megölette.⁴²⁵

Martinuzzi, akivel hétre emelkedett (Aragóniai Jánost adminisztrátort is beleértve) az addigi bíboros esztergomi érsekek száma, hosszú időre az utolsó valódi magyar koronabíboros. Utódai – Mária Terézia uralkodását leszámítva – már császári ajánlásra kerültek be a szent kollégiumba, hiszen a szokásjog az uralkodó személyére és nem címei számára szólt. A császári és a magyar királyi korona Ferdinánd 1556. évi megválasztásával létrejött összekapcsolódása a magyar koronabíborosi intézmény Mohács után még megmaradó jogi lehetőségét is megszüntette. Néhány kuriózumtól és közjátéktól eltekintve átmeneti, eredményes felújítására csak a 18. század derekán került sor.

A 16. század második felének két magyar bíborosi kinevezésére, azaz Verancsics Antal esztergomi és Draskovich György (†1587) kalocsai érsekre már ennek az új rendszernek a keretében, nem magyar királyi, hanem császári jelölés révén (*ad partem imperatoris*) került sor 1573-ban, illetve 1585-ben.⁴²⁶ Ezek közül Verancsics promóciója még sajátos átmenetet képez, amennyiben a már magyar királlyá koronázott Rudolf trónörökös szintén ajánlotta őt XIII. Gergelynek, Filippo Boncompagni bíborosneposnak és a bécsi pápai nunciusnak. Indoklásában az ország érdekeire, korábbi magyar példákra hivatkozott, sőt kifejezetten az országnak kijáró méltóság helyreállítását emlegette.⁴²⁷ Verancsicsot tudniillik ezáltal

Cesare, siccome tiene tutti li suoi regni, et che tra'l re di Francia et quel di Ungaria era stato altre volte controversia, non obstante che'l fusse poi determinato ch'l rè di Ungaria tenesse il secundo loco poi Francia, oltre le altre considerazioni che si debbono haver et respetti ad quel regno che non ha cardinal nessuno, et Francia ne ha molti.

⁴²³ Morone jelentése Prága, 1538. ápr. 10. *Nuntiatur des Morone 1536–1538* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/2), hrsg. v. WALTER FRIEDENSBURG, Gotha 1892, 272–273, n. 85;

Et perché si conosce essere necessario, non men per beneficio del regno de Ongaria che di quella sede apostolica, creare qualche cardinale Ongaro per estirpare il principio delle sette lutherane, quali cominciano in quelle parti, et per ridurre le cose ecclesiastiche in bon stato: supplico sua santità (benché forsi sia temerario) voglia andare con qualche consideratione et in tal creatione satisfacere più presto al nome suo et al bisogno delli populi et alla necessità della religione nostra, che all'intercessione de principi, quando sia collocata in mal subietto.

⁴²⁴ Mint ahogy Várday promócióját is politikai szempontok akadályozták. Nem csupán a Habsburgok és a pápaság erősen ingadozó viszonya, hanem évekig az is, hogy kezdetben valójában három magyar pretendens is volt. Frangepán Ferenc kalocsai érseket még Szapolyai terjesztette fel, s Frangepán átállása után előfordult hogy Ferdinánd azért visszakozott, mert egyik hívét sem akarta elidegeníteni. Várday eközben az esztergomi érsekek előjogára hivatkozva igyekezett elsőbbségét biztosítani. A harmadik szereplő, Statileo János erdélyi püspök valójában önjelölt volt, törekvései többször is riadalmat keltek az érdekeltek körében. Minderre *Nuntiatur des Morone*, továbbá *Legations Aleanders 1538–1539 I* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/3), hrsg. v. WALTER FRIEDENSBURG, Gotha 1893; *Legations Aleanders 1538–1539 II* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/4), hrsg. v. WALTER FRIEDENSBURG, Gotha 1893, *passim* (adataik feldolgozása: FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 43–52); valamint *Nuntiaturen Morones und Poggios. Legationen Farneses und Cervinis 1539–1540* Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/5), hrsg. v. LUDWIG CARDAUNS, Berlin 1915, n. 5-7.19.235. 331. 336. Morone Bécs, 1540. jan. 12-ei jelentése szerint Ferdinánd Frangepánnal és Statilióval szemben Várday esztergomi érsekségének prerogatíváit emelte ki (*Nuntiaturberichte Giovanni Morones vom deutschen Königsbofe 1539–1540* [Quellen und Forschungen aus Gebiet der Geschichte 1], hrsg. v. F. DITTRICH, Paderborn 1892, n. 42, 121; és még n. 41. 119–120.):

nascesse da una divulgata fama, che sua santità a raccomandazione del imperatore volesse crear monsignor Frangepano, vescovo d'Agria, et doppo ad instantia del re Gioanni de Ungaria con raccomandazione appresso il re de Francia fosse per crear monsignor Statilio, vescovo di Transilvania, tutti in Ungaria, et essendo la chiesa di Strigonia la suprema di quella provincia et tenendo l'arcivescovo il primo luogho nel consiglio del regno, per honor di essa chiesa, qual ha havuto molti altri cardinali...

⁴²⁵ BARTA GÁBOR, *Vajon kié az ország* (Labirintus), Budapest 1988, 34; BAV Vat. Lat., vol 9713, fol. 21^r; BÖHM, *A kardinálisokról*, 36.

⁴²⁶ FRAKNÓI, *Három magyar bíbornok-jelölt*, 96–100; BAV Vat. Lat., vol 9713, fol. 27^v.

⁴²⁷ „Strigoniensis archiepiscopi amplificatio non tam ad primatum, quam publicam inlyti Hungariae regni dignitatem spectet, dignetur eundem huius nostrae intercessionis gratia eo honoris ornamento afficere, quo retroactis temporibus in regno Hungariae plures floruisse constat; ut nostro beneficio inlyto illi regno pristina dignitas quasi restituta videatur, praefatusque reverendissimus Strigoniensis archiepiscopus novo dignitatis ornamento conspicuus, deinceps ecclesiam et patriam magis ornet.” Rudolf XIII. Gergelyhez, Bécs, 1572. dec. 2. Még egyértelműbben fogalmaz az ugyanaznap Boncompagnihoz írt levelében: „Cum inlytum Hungariae regnum insigni illo dignitatis ornamento, quod optimis et sanctae sedi apostolicae addictissimis quibusque competit, et quo retroactis temporibus complures ecclesiastici ordinis viros in eodem Hungariae regno conspicuos fuisse constat, annis abhinc aliquot destitutum sit, idque pristino regni illius splendori multum detrudere videatur... ipsumque [sclt. archiepiscopum] ad reintegrandam in memorato Hungariae regno splendoris pristini memoriam,

igyekezett kiemelni a többi császári pártfogolt közül. Miksa (1564–1576) ajánlásában már csak általánosságban fogalmazta meg az érsek érdemeit és a kinevezéséből származó előnyöket,⁴²⁸ de a nuncius előtt kifejtett szóbeli magyarázatában még szintén érvként szerepelt, hogy a kollégiumnak nincs magyar tagja. A viszonylag gyorsan, egy év leforgása alatt elért siker azonban kérészetűnek bizonyult. Kinevezése után alig 10 nappal Verancsics meghalt.⁴²⁹

Az első, kizárólag császári ajánlásra 1585. december 18-án kinevezett magyar bíboros Draskovich György kalocsai érsek volt. Esztergomot Verancsics halála után üresedésben hagyták. Draskovich jelölése részben azt a célt szolgálta, hogy ezáltal kielégítve a tekintélyes főpap ambícióit, az érsekséget ne vele kelljen betölteni. A bevételeket így továbbra is a kamara kezelhette.⁴³⁰ Draskovich nyomatékos és végül sikeres Habsburg-ajánlásában az is szerepet játszott, hogy párhuzamosan eredménnyel kecsegtető lépések történtek Rómában egy másik magyar származású főpap, Báthory András érdekében. Ő 1586-ban került be a bíborosi kollégiumba. Ez azonban nem a magyar, hanem a lengyel koronával, személy szerint Báthory István lengyel király (1576–1586) közbenjárásával hozható kapcsolatba.⁴³¹ Báthory lépései óhatatlanul a magyar klérus felé fordították II. Rudolf császár figyelmét bíborosjelöltjei kiválasztásában és rangsorolásában.⁴³²

Rudolf hazai viszonylatban legközelebb szintén a Báthoryakkal összefüggésben gyakorolta bíboros-ajánlási jogát, méghozzá 1596/97-ben az erdélyi fejedelemségről lemondott Báthory Zsigmond javára. Báthory vissza-visszatérő bíborosi ambícióhoz – el nem hált házasságának pápai diszpenzációja után – a kánonjogi feltételek adottak voltak. A politikai körülmények azonban sosem indokolták elégségesen kívánsága teljesülését.⁴³³

Az önálló államiság megszűnése egy másik hátrányos változást is eredményezett a szent kollégium magyar vonatkozásaiban. Mint láthattuk, már Nagy Lajos és Mátyás is alkalmazott protektori feladatokat ellátó kuriális bíborosokat. 1507-től Pedro Isvalies személyében ismert az első olyan kardinális is, aki kifejezetten a *protector Hungariae* címet viselte. Utóda az 1523-ban VII. Kelemen néven pápává

celebri isto dignitatis ornamento augeri petimus.” Kiadásuk: *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. XI. Vegyes levelek 1572–1573* (MHH II/26), kiad. WENZEL GUSZTÁV, Budapest 1873, 162–164, n. 101–102.

⁴²⁸ Szintén 1572. dec. 2-án. *Verancsics... összes munkái XI*, 159–161, n. 90.

⁴²⁹ FRAKNÓI, *Három magyar bíbornok-jelölt*, 96–100. Néhány egyéb, a két uralkodó által Verancsics érdekében 1572. nov. 28-án és dec. 2-án írt levél (bíborosoknak, mint Madruzzo, Augusto, a trienti püspök, a római császári követnek, illetve annak titkárnak, több közülük részben az e kérdés kapcsán Rómába küldött prímási titkár, Francesco Diotallevira vonatkozólag): Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fz. 100, fol. 2. 3. 34. 44. 45–46; Verancsics köszönőlevele dec. 21-én Adam Altensteig császári titkárnak az iratok expedálásáért: *ibid.*, fol. 80–81.

⁴³⁰ FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 269–270.

⁴³¹ FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 193.

⁴³² FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 205. Draskovichot Rudolf első ízben 1582-ben (ápr. 28) ajánlotta XIII. Gergelynek, majd a nominációt V. Sixtusnál megismételte. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 114, fol. 94–95; Fz. 117, fol. 49. Előléptetését tanácsolta Antonio Possevino is 1584-ben, Róma ekkor is, majd 1585 márciusában is kedvezően nyilatkozott az ügyben. cf. *Monumenta Antiquae Hungariae*, II, n. 274. 278. és 892, 6. jegyzet; *Die Nuntiatur am Kaiserhofe. I: Germanico Malaspina und Filippo Sega (Giovanni Andrea Caligari in Graz)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IIIa/2/1 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 10), hrsg. v. JOSEPH SCHWEIZER, Paderborn 1905, n. 40, 72. Draskovich kinevezését 1586. február 19-ei levelében köszönte meg az uralkodónak: „Maiestatis vestrae sacratissimae tantum tamque excellentem erga me suorum sacellanorum minimum clementiam esse perspicio, ut si mille linguas haberem, illi dignas gratias agere non possem...” ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 116 [Konv. A], fol. 28–29. Címtemploma kijelölését a római utazás megspórolásával, Sega nuncius útján kívánta kieszközölni 1586 áprilisában. *Die Nuntiatur am Kaiserhofe I*, n. 110. Esztergomi érseksége és-helytartósága csupán terv, illetve rövid életű maradt. *ibid.*, n. 140. 142. 1586. szept. 27-én letett bíboroshelytartói esküje: MOL Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Magyar Királyi Kancellária, Libri regii (A 57), vol. 4, n. 483, 1586. okt. 30-án és nov. 7-én az uralkodó közbenjárását kérte, hogy a pápa mentesítse a római utazás terheitől – öregsége mellett arra hivatkozott, hogy éves jövedelme az útiköltség harmadát ha fedezné (!) –, dec. 30-án pedig megköszönte a kért intervenciót. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 117, [Konv. A?], fol. 63–65. 110–112; [Konv. B?], fol. 105–107.

⁴³³ Báthory császári *commendatiója* a lemondási feltételek egyik sarkalatos pontja volt, amelynek II. Rudolf 1598 ápr. 22-én eleget is tett. SZILÁGYI SÁNDOR, *Carillo Alfonz diplomáciai működése (1594–1598)*, Budapest 1877, 32. 40. 42. 56; a diszpenzációra még 57–58; *Carillo Alfonz levelezése és iratai I*, 207. 208 és 254–255. 338–339; *Carillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591–1618) II* (MHH I/41), kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1943, 250. 252–253. 254; FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 247.

választott Giulio Medici lett.⁴³⁴ A magyar protektorátus már Ferdinánd trónra kerülésével az osztrák örökös tartományokévé (*regnum et provinciarum hereditariarum*) alakult át, ahová – legalábbis e téren – Magyarország is besorolásra került.⁴³⁵ Ez a szisztéma jócskán rontotta a kúriai magyar érdekérvényesítés esélyeit, s tekintve a protektorok kulcsfontosságú, konzisztórium-beli szerepét a királyi püspökkinevezések pápai bulláinak megszerzésében, nagyban hozzájárult a felszentelt püspökök számának hazai csökkenéséhez.⁴³⁶

Mindezen kedvezőtlen tendenciák: a magyar koronabíborosi és bíboros-protektorátusi intézmény megszűnése ellenében a 17. század elején kibontakozó katolikus megújulás a középkorvégi állapotok visszaállítására tett többszöri kísérletet. A protektorátus kapcsán az egyházmegyék betöltésének pápai

434 WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, 62. WODKA csak 1523-ból említi Medicit, de hogy Magyarország bíboros-protektorságát már 1518-ban ellátta, azt Tasnády Tamás esztergomi szuffraganeus részére, a *Salonensis* címre általa lefolytatott kánoni kivizsgálási eljárás bizonyítja (ASV Arch. Arcis [Arm. I–XVIII], n. 2858). 1521-ben protektori tisztének megfelelően a zenggi püspökség betöltésére tett javaslatot (*praeconisatio*) a konzisztórium-ban. Ezt egy későbbi emlékirat említi (ASV Arch. Concist., Congregatio Consistorialis, Acta, vol. 1664–1666, fol. 823^r).

435 A jogelőd tehát a magyar protektorátus, a források a 16–17. században is sokszor csak *Protettore d'Ungheriát* említnek – nem hivatalosan. cf. például *Nuntiatur Giovanni Delfino (1572–1573)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken. III/6), hrsg. v. HELMUT GOETZ, Tübingen 1982, p. 47. – Szapolyai özvegyének, Izabellának 1547. évi kísérlete egy magyar bíborosprotektor pápai kijelölésére Antonio Pucci kardinális személyében valószínűleg eredménytelen maradt. cf. FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 65.

436 A 17. századdal ellentétben csupán egy korábbi példát ismerek – igaz, szisztematikus kutatásokat erre vonatkozólag még nem végeztem –, amikor a bullák megszerzése a magyar püspökök és a protektor *propina*-fizetés miatt kitört vitája miatt szenvedett késedelmet. Az újonnan kinevezett váci, csanádi, nyitrai, tinini és zenggi püspökök 1583 tavaszán jelentették fel Gesualdo-bíboros viceprotektort az uralkodónál, hogy kardinális azelőtt, Morone idejében sosem fizetett jelentősebb összeget követel tőlük, amint azt Rómába küldött ügyvivőjük (valószínűleg Francesco Diotallevi) tudatta. A főpapok ravaszul igyekeztek hátra támaszkodni Gesualdot, a sérelem orvoslását a tulajdonképpeni protektornál, az Innsbruckban székelő Ausztriai Andrástól várták, fizetési mentességet Morone hosszas protektori működése alatti úgymond szerzett jogokra alapozták:

Posteaquam procurator noster, quem in urbem Romam pro sollicitatione confirmationis electionum nostrorum miseramus praesentavit litteras maiestatis vestrae Caesareae ad sanctissimum dominum nostrum datas, una cum aliis processibus ad idem negotium pertinentibus, reverendissimus cardinalis Gesualdus, viceprotector regnorum maiestatis vestrae sacratissimae in absentia illustrissimi domini cardinalis Austriaci interposuit quandam difficultatem circa dictam per eum fiendam propositionem episcopatum nostrorum. Nempe pretendendo a nobis sibi deberi quandam summam sub nomine propinae, quae hactenus a toto eo tempore, quo illustrissimus ac reverendissimus dominus cardinalis Moronus pie recordationis officium protectoris exercuit, nunquam a quopiam praedecessorum nostrorum fuit petita. Quapropter ne tam insuetis solutionibus et noviter adinvento gravamine obruamur, humiliter vestrae Caesareae regiaeque maiestati supplicamus, dignetur superinde per litteras cum praefato illustrissimo domino cardinali Austriaco tractare atque intercedere, ne nos per iamfatum cardinalem suum vicegerentem patiatum tam insolita ac nova taxa gravari. Sed ut simpliciter talem se et tam indulgentem erga nos in hoc confirmationis nostrae negotio praestare velit, qualem praedictum dominum cardinalem Moronum habuimus ac sensimus in omni tempore.

(A datálatlan kérvény eredetije: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt. Fz. 115, [Konv. A?], fol. 137–138.) Az uralkodó a panasz nyomán 1583. jún. 21-én szólította fel a főherceg-bíborost, hogy figyelmeztesse Gesualdot, ne terhelje újabb fizetési kötelezettségekkel a prelátusokat. A protektor júl. 1-ei válaszában azonban kételkedését fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy helyettese új és ismeretlen illetékeket vetne ki, s csupán arra volt hajlandó, hogy rövid időn belül informálódik az ügyben (*ibid.*, [Konv. B?], fol. 56–57):

Litteras vestrae Caesareae maiestatis, quas sub vigesima prima die mensis Iunii noviter elpasi in commendationem quorundam episcoporum Vngariae ad me scripsit, accipi, eisque intellexi praefatos episcopos coram maiestate vestra humiliter conquestos esse se pro consequendis suarum electionum confirmationibus a reverendissimo domino cardinale Gesualdo, uti meo in protectionis munere vicegerente, novis solutionibus ac recens adinventis oneribus praeter morem gravari. Hinc esse, quod maiestas vestra me sedulo hortetur, ne praefatos episcopos per meum vicegerentem novo exemplo gravari permittam, quin potius efficiam, ut eandem promptitudinem, qua a reverendissimo quondam cardinale Morono, dum protectoris officio fungeretur, amplexi sunt, experiri possint. Ego quidem meam in vestram Caesaream maiestatem observantiam ac debitam obsequiorum promptitudinem lubens agnosco, ita ut me non solum hac in re, sed et aliis etiam maioribus vestrae Caesareae maiestati obligatissimum sane sciam. Verum quia de hoc negotio mihi parum constet persuasumque habeam ipsum dominum cardinalem Gesualdum haud facile praeter solitum praedictis episcopis difficultatem moturum, aut praeter morem novas solutiones onerare impositurum. Convenire putavi de hoc negotio informationem ab ipso domino cardinale Gesualdo uberiorem accipere. Ea habita, quod propediem futurum spero, (scripsi enim simul ac vestrae maiestatis litterae ad me perlate sunt) benignae Caesareae maiestatis vestrae iussioni ex aequo satisfieri enixe curabo.

A vita miatt a megerősítésekre októberben, illetve a következő év májusában került sor (*Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi III*, ed. GUILIEMUS VAN GULIK–CONRADUS EUBEL, Monasterii 1923 [HC III], 161. 259. 314. 325.) Hogy a probléma ekkor sem nyert végleges rendezést, mutatja, hogy 1588. jan. 25-én Heresinszky Péter győri püspök, kancellár Puteo nuncius támogatását kérte a két protektornál a propina elengedésére, a nuncius azonban hatásosabbnak vélt egy főhercegi ajánlat: quod petit a me, ut reverendissimorum dominorum nominatorum causas illustrissimis dominis cardinalibus Austriaco et Gesualdo commendem, faciam equidem ac sedulo, ut sum omnium nobilissimae nationis vestrae commodorum studiosissimus. Verum apud illustrissimum Austriacum, cui honorarium, quod propinam vocant, integre et soli debetur, putarem serenissimi archiducis litteras magnum pondus habituras, quibus tamen meas etiam adiungam. Doleo de pensione dominationis vestrae illustrissimae imposita, itidem gaudebo, cum clementia sua serenitatis remissam intelligam

(*Die Nuntiatur am Kaiserhofe. II: Antonio Puteo in Prag 1587–1589* [Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 3a/2/2 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 14], hrsg. v. JOSEPH SCHWEIZER, Paderborn 1912, 564, n. 334).

megeősítése körüli nehézségek miatt már a század első felében történtek próbálkozások. A bíborosi kollégiumbeli tagságra vonatkozó magyar jogosultság elismertetésére viszont csak az 1650-es években. Addig ugyanis az új szisztéma, a császári nomináció keretében még ketten be tudtak kerülni a pápaválasztó grémiumba.

2. AZ EGYHÁZI JAVADALMAK BETÖLTÉSE. A MAGYAR KIRÁLYI „FŐKEGYÚRI JOG”

A magyar koronabíborosi és bíboros-protektorátusi intézmény visszaállítására tett kísérletek mellett a hazai kora újkori katolicizmusnak másik fő princípiuma a magyar uralkodók egyházi javadalmak feletti szinte korlátlan ellenőrzésének fenntartása volt. A „főkegyúri jog” problémaköre mellett aligha van a magyar historiográfiának még egy olyan, az államalapítás korától egészen a 20. századig ívelő kérdése, amely – leginkább az aktuális egyházpolitikai érdekek miatt – hasonló mértékben a történeti érdeklődés középpontjában állt volna.⁴³⁷ A szerteágazó kutatások ellenére a „főkegyúri jog” megítélésében a modern szakirodalom sem alakított ki egységes álláspontot. Az egyik, főként egyházi szerzők által ma is képviselt mérvadó felfogás a joggyakorlás teljes kánonjogi illegitimitását hangsúlyozza.⁴³⁸ A másik, nem kevésbé figyelemre méltó megközelítés az uralkodói befolyás egyházjogi alapjául szolgáló szentszéki „privilegium” eltérő értelmezését helyezi előtérbe, amit a megfogalmazás módja tett lehetővé.⁴³⁹ Annak a sokáig virulens, nemcsak a történészek, hanem a magyar állam és hierarchia által a 15. századtól a királyság megszűnéséig vallott nézetnek, miszerint Magyarország királyai Európa uralkodóitól eltérő módon, a kánonokkal összhangban, különleges apostoli jogosítványok birtokában a lehető legszélesebb körű rendelkezéssel bírnak az ország összes egyházi javadalma felett, ma már senki sem vallja.⁴⁴⁰

A probléma gyökere, mint a kora újkorban számos egyéb meghatározó jogi kérdésé, szintén a 15. századi konciliarizmus időszakára nyúlik vissza. Az általános európai tendenciának megfelelően a 14. század második felétől Magyarországon is egyre nagyobb mértéket öltött az egyházi javadalmak adományozása feletti világi befolyás, amely viszonylag korán törvényi, dekrétumi formában is testet öltött. A rendelkezések nemcsak azt mondták ki, hogy a királyi beleegyezést nélkülöző pápai adományozások érvénytelenek (1394, 1397), hanem az összes pápai rendelkezés életbeléptetését uralkodói kontroll alá helyezték (*placetum regium*, 1404).⁴⁴¹ A kezdeti szakaszában leginkább az angliaihoz hasonlítható fejlődés a gyakorlatban már az 1400-as évek első évtizedeiben messze túllépett minden kortárs példán, sőt a konstanzi zsinaton (Luxemburgi) Zsigmond királynak – a pillanatnyi erőviszonyokat kihasználva – az európai államok közül elsőként sikerült a Szentszékkel elismertetnie befolyását országa egyházi javadalmainak adományozására. A bíborosi kollégium által kiállított, és Mohács után több mint négyszáz évig hasztalanul keresett bulla a következőképpen körvonalazta a magyar király jogosítványait:

Az isteni irtalmasságból a Római Szent Egyház püspök-, presbiter-, és diakónus bíborosai mindenkinek és kinek-kinek, aki jelen levelet olvassa üdvözlét mondanak az Úrban, és kéri, hogy az alulírottaknak kétségek nélkül hitelt adjanak. Jóllehet a Római Egyház bárkinek köteles igazságot szolgáltatni, még inkább [*tartozik ezzel*] azoknak, akik nem restek,

⁴³⁷ A kérdést alapjaiban feltáró klasszikus pozitívista monográfiák és okmánytár: FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog; Magyarország összeköttetési a Szentszékkel; Oklevéltár*. Gyakorlatilag e munkák adatai képezik az összes régi-újabb feldolgozás alapját.

⁴³⁸ E megközelítést képviseli legújabbán ERDŐ PÉTER, *A pápaság és a magyar királyság Zsigmond király idején (1387–1437)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 83–95, különösen 91 (a korábbi, hasonló felfogású szakirodalmat – TOMCSÁNYI LAJOS, KÜHÁR FLÓRIS, GALLA FERENC, SZENTIRMAI SÁNDOR és mások tollából – lásd itt). Ezt az álláspontot érdekes módon elfogadja CSIZMADIA ANDOR is, aki egyébként – 20. századi akutálpolitikai felhangoktól sem mentesen – az állami szerepvállalás konzekvens védelmezője. A kegyúri jogra specializálódott jogtörténetés egyéb voantkozó műveit lásd német nyelvű összefoglalásában: *Die Entwicklung des Patronatsrechtes in Ungarn*, Archiv für Österreichisches Kirchenrecht 25 (1974) 308–327.

⁴³⁹ Ennek legalaposabb kifejtése: MÁLYUSZ ELEMÉR, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog* (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből ú.s. 9), Budapest 1958, 112–131 (a főkegyúri jog irodalmához lásd meg a monográfia bevezetőjét, 5–8). MÁLYUSZ megközelítését alkalmazza KOVÁCS PÉTER, *A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 97–117, 97 és 114.

⁴⁴⁰ Legrendszeretesebb kifejtésre a 18. században került sor KOLLÁR ÁDÁM FERENC részéről: *Historia diplomatica iuris patronatus, Vindobonae* 1762; *De Originibus et usu perpetuo potestatis legislative circa sacra Apostolicorum Regum Hungarie*, Vindobonae 1764; valamint egy 1767-es memorandumban. KOLLÁR munkáit ismerteti ECKHARDT FERENC, *A püspöki székek és a káptalmai javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, Budapest 1935, 1–9. A KOLLÁR-féle álláspontot képviselő irodalom (SCHLAUCH LŐRINC, KMETY KÁROLY stb.) könyvészete: TOMCSÁNYI LAJOS, *A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél*, Budapest 1922, 77, 1. jegyzet. A „kurialista” és „regalista” álláspont utolsó éles összecsapására BARANYAY JUSZTIN és TOMCSÁNYI között, ez utóbbi tollából: *Vita a főkegyúri jogról*, Budapest 1923.

⁴⁴¹ MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 12–14. 75–84.

hogyan folytonos fáradozásaikkal és erőfeszítéseikkel az ő és az egyetemes egyház békéjéért és egységéért tevékenykedjenek. Mivel tehát a felséges fejedelem, Zsigmond úr, a Rómaiak és Magyarország mindig magasztos királya szűnni nem akaró gondviseléssel, odaadó törődéssel és hathatós erőfeszítésekkel, súlyos veszélyek közepette már annyi éven keresztül folyamatosan fáradozott a keresztények egységéért és ennek az egyháznak békéjéért, s erre eltökélt lelkülettel továbbra is kész, így ezen egyház a köteles hála fejében is tartozik neki és országainak igazságukban kedvezni. Midőn pedig – amint ezt magának a felséges királynak érdekében hozzánk benyújtott közlés tartalmazta – ősi hagyomány alapján Magyarország mindenkor királyai szokták eme ország metropolitai és püspöki egyházai, valamint más javadalmi élére az alkalmas és neki kedves személyeket bemutatni, Mi, tekintettel a mondott felséges király elősorolt hatalmas érdemeire, s arra, hogy Magyarország ezen, a hitetlenek határán fekvő királysága a kereszténység egyik védőbástyájaként és pajzsaként ismeretes, és nem akarván, amennyire rajtunk áll, ezt a hagyományt továbbra is kétségbe vonni, jóhiszeműleg megígérjük ugyanezen felséges királynak, amint az ő kérése magában foglalta, hogy megtegyük, s hathatósan biztosítjuk, hogy az Úr majdani engedelmeivel megválasztandó pápa és az ő utódai az apostoli székben Magyarország említett királyságának metropolitai és püspöki egyházai, valamint monostorai élére mindörökké alkalmas személyekről fognak gondoskodni, annáták és bármi más kirovás megfizetése nélkül, akiket a mondott király és időszertint utódai Magyarország királyságában kérelmezni fognak. Méghozzá úgy, hogy azok, akiket majd a metropolitai egyházak élére kér előmozdítani, Németország egyéb egyházainak példájára mérsékelt annátákat fizessenek. Továbbá, hogy az Apostoli Szék nem avatkozik bele Magyarország és a hozzácsatolt királyságok bármely javadalmának adományozásába. Továbbá hogy apostoli levelek erejével senkit se idézzenek perbe mondott országain kívülre, csak akkor, ha az említett országok ügyei fellebbezés révén törvényesen jutottak az Apostoli Szék elé. Ezek tanúbizonyságára rendeltük el jelen levelünk kibocsátását és kollégiumunk három előjárója pecsétjének ráfüggesztésével történő hitelesítését, megerősítve ezt az ígérvényt és iratot saját aláírásainkkal. Kelt Konstanztban, az Úr születésének 1417. esztendejében, szeptember hó 19. napján, vasárnap, az Apostoli Szék üresedése alatt.⁴⁴²

A huszonegy bíboros aláírásával ellátott irat egyértelműen rendelkezik az annáták és kisebb javadalmak kérdésében, mely utóbbiak kánoni intézménye átmeneti tétovázás után ugyancsak az ország határain belülre, ordináriusi illetékesség alá került. A püspökségek esetében ez egyáltalán nem mondható el. Zsigmond messzemenő igényeinek csupán közvetve tesz eleget, amennyiben előjáróban megemlíti, hogy a magyar királyok – közelebről nem részletezett – ősi hagyományon (*ex vetere consuetudine*) alapuló bemutatási (*presentare*) azaz kegyúri jogát a továbbiakban nem kívánja kétségbe vonni. Ugyanakkor egyedül a megfelelő személyek megnevezésére ad felhatalmazást (bár nem a *nominare*, hanem az ezzel egyenértékű *supplicare* igét használja). Az óvatossággal megfogalmazás ellenére alapot szolgáltatott arra, hogy a hazai gyakorlat és törvények sorában testet öltő jogalkotás (1439. 1440. 1445. 1446. 1447. 1458. 1486. 1495. 1514.) az ország egyházi tisztségei feletti teljes körű uralkodói befolyást Róma által formálisan is elfogadottnak tekintse.⁴⁴³

A magyar államjogi felfogás már a 16. század elejére kikristályosodott. Évszázadokra meghatározó alakjában Werbőczy István fogalmazta 1514-ben. Eszerint Magyarországon minden egyházi javadalom adományozása a király joga, a pápát kizárólag a *confirmatio* illeti meg. Tételét négy érveléssel támasztja alá. **1.** Magyarországon minden egyház: püspökség, apátság, prépostság alapítói a királyok voltak, tehát az ezek feletti rendelkezés mint kegyurakat, őket illeti meg. **2.** A magyarság nem apostoli tanításra, hanem uralkodójának, Szent Istvánnak köszönhetően tért át. Az általa alapított egyházak élére ő nevezte ki a főpapokat, mindehhez pápai jóváhagyást és megerősítést nyert. **3.** Ha lett is volna a pápának valamiféle joga, az elévült 500 év alatt, amikor is a királyok a beneficiumok betöltését háborítatlanul gyakorolták. **4.** Az ország ezen kiváltsága (*libertas regni*) a konstanzi zsinat is elismerte külön privilégiumban.⁴⁴⁴

Werbőczy érvelése jórészt nem állja ki a történeti kritika próbáját. Számos magyarországi javadalom nem királyi, hanem főúri alapítás volt. Szent István korában még egyáltalán nem beszélhetünk patrónusi jogokról. Ez a 12. század szüleménye volt. A 11. század első felében a még szét nem való *regnum* és *sacerdotium* jegyében az uralkodók egyben mint *caput ecclesie* – mind a világi mind az egyházi felfogás szerint – hűbérúrként szabadon rendelkeztek az összes egyházi javadalommal, ehhez nem volt szükségük

⁴⁴² A bulla szövegének közlése és „kutatástörténete”; formai és tartalmi elemzése: MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 9–19 (a fordítás tőlem).

⁴⁴³ Ismertetésük és értékelésük, legújabb kiadásuk helyei: KOVÁCS PÉTER, *A Szentszék, a török és Magyarország*, 98–104. 113.

⁴⁴⁴ *Tripert. pars. I, tit. 11.*

pápai jóváhagyásra. (Az ezt említő dokumentumok: a pécsi alapító levél több mint valószínű, hogy interpolált. A Werbőczy által is ismerhetett Hartvik-legenda pedig későbbi keletkezésű, s már kifejezetten a gregoriánus igények ellenében említi a pápai beleegyezést.) Ha valami végleg elévült, az éppen a világi uralkodók szakrális szerepe volt. Ez ellen irányult, a laikusok teljes kiszorítását tűzte zászlajára a investitúra-harc, amelynek eredményeként a fontosabb egyházi tisztségek betöltése – kezdve a pápától a püspökön keresztül az apátokig, prépostokig bezárólag – az egyházi választótestületek kezébe került. Az új helyzetet a gregoriánus alapokon álló, Gratianus által rendszerezett kánonjog tételesen is kodifikálta.⁴⁴⁵ Magyarországon hasonló folyamat ment végbe. A 12–13. században általánossá váltak a káptalani választások, bár az Árpád házi királyok előzetes vagy utólagos konszenzust gyakorolhattak. A kisebb javadalmak esetében lassan a magánkegyúri szisztéma is utat tört magának, mint a világi befolyás lehetővé tételének az alapításokat ösztönző formája.⁴⁴⁶ A káptalani választás gyakorlatának visszaszorításában a fő szerepet itthon is a pápaság játszotta, amennyiben a 13. század derekától érvényességét apostoli megerősítéshez kötötte, majd különféle jogcímenek, illetve a választás szisztémájában állandósuló működési zavarok miatt a döntés jogát növekvő mértékben magának rezerválta. Adatok sora bizonyítja, hogy az Anjou-korra már Magyarországon is a rezervációk túlsúlya jellemző, ami természetesen nem a választások megszűnését, csupán visszaszorulását jelentette. Mindez kezdetben megfelelt a királyi érdekeknek, hiszen Rómával olykor könnyebben zöldre lehetett vergődni a saját favoritokat illetően, mint a gyakran harciasnak bizonyuló káptalanokkal.⁴⁴⁷

A fő frontvonal Konstanz idejében már az uralkodó és a pápaság között húzódozott. Már Nagy Lajosnál kitapinthatóak a gyakran idegeneknek kedvező rezervációk visszaszorítására irányuló törekvések. Az áttörés akkor következett be, amikor Zsigmond 1403-ban politikai okokból felmondta az engedelmességet IX. Bonifácnak (1389–1404). A püspöki székeket majd egy évtizedig saját hatáskörében töltötte be; maga intézte az áthelyezéseket; az üresedésben hagyott javadalmak jövedelmeit saját céljaira használta fel. A király által kinevezett főpapok egyházmegyéjük kormányzását nemcsak hogy azonnal átvették, hanem joghatóságukat minden pápai közreműködés nélkül huzamosabban gyakorolták is.⁴⁴⁸

Vélhetően ekkorra vezethető vissza az uralkodói adományozó-iratok kialakulása (noha az első csak 1417 augusztusából ismert), s tűnnek fel a kegyúri jogra való hivatkozás mellett a választjuk, nevezzük és bemutatjuk (*eligimus, nominamus et presentamus*), valamint az összes lelki és világi jogokat felölélő adományozás (*cum omnibus iuribus et pertinentiis spiritualibus et temporalibus... dantes et conferentes*) évszázadokra állandósuló kifejezései. Ezek összetettsége azt mutatja, hogy az 15. század elejére visszavezethető teljes uralkodói ellenőrzés három pilléren nyugodott. Nem egyszerűen csak a magánkegyuraság és a feudális birtokadományozás formájának a püspökségek feletti alkalmazásán, hanem a káptalani választások jogosítványainak átvételén is. Ez azért nem okozhatott különösebb megrázkódtatást, mivel az uralkodói befolyás ekkor már kiterjedt a kisebb javadalmak adományozására, így a káptalani dignitásokéra is.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Werbőczy tételeinek kritikája CSIZMADIÁNÁL: *Die Entwicklung des Patronatsrechtes*, 312–315.

⁴⁴⁶ A fenti tömör megállapításnál a képlet persze sokkal bonyolultabb volt. cf. SZOVÁK KORNÉL, *Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században* és SOLYMOSI LÁSZLÓ, *Egyházi-politikai viszonyok a pápai begemónia idején (13. sz.)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 21–46 és 47–54.

⁴⁴⁷ A korábbi kutatások eredményeit összefoglalja: RÁCZ GYÖRGY, *Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 55–81.

⁴⁴⁸ MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 85–90. A kapcsolatok Konstanzban kicsúcsosodó, immár új feltételek közötti konszolidációjára *ibid.*, 91–111.

⁴⁴⁹ Rozgonyi Péter veszprémi püspöki kinevezőiratát idézi: FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 119. Az adományozási formula lényegileg változatlan a későbbiekben (lásd például FRAKNÓI, *Oklevéltár*, n. 40. 52. 60). – A pápához intézett iratok is hasonló kifejezéseket tartalmaznak (*ibid.*, n. 59), s ugyanez mondható el a 16. század második felének bemutatóirataira is, bár némi változatosság kétségkívül megfigyelhető (például *electionem, nominationem et postulationem... eligeremus, nominaremus et sanctitati vestre pro impertienda benedictione et confirmatione...*, lásd például I. Miksa Bécs, 1569. márc. 8 és II. Rudolf 1588. febr. 21-én egyszerre több püspökség ügyében V. Piushoz és V. Sixtushoz intézett leveleit, ASV Segreteria di Stato, Lettere dei Principi e titolari, vol. 30, fol. 51^r; vol. 44, fol. 80^r). I. Ferdinánd rendhagyó folyamodása Szalaházy Tamás érdekében 1527 szept. 24-én leginkább a kellő adminisztrációs háttér hiányának tudható be, (FRAKNÓI, *Oklevéltár*, n. 74), mint ahogy II. Ulászlónak 1513–1515 között a váci és erdélyi püspökök kapcsán X. Leónak küldött levelében is a *supplicavi... pro confirmatione* egyházigazgatás kifejezését az ügyben írt korábbi három irat érvénytelenítésének szándéka magyarázhatja (ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 9, fol. 34^{8v}).

A konstanzi bullában említett és a Szentszékkel elfogadtatni kívánt „ősi hagyomány” tehát valójában igen csak új keletű, de annál életképesebbnek bizonyuló fejlemény volt. A 16. század elejére rögzülő magyarországi jogalkotás valós alapjául a Hunyadi- és Jagelló-korban jószerével már zavartalanul érvényesülő gyakorlat mellett a konstanzi elismervény szolgált. S nem csupán annak általánosságban fogalmazó bevezetője. A konstanzi egyezmény egyik legfontosabb, és a kutatás által nem eléggé hangsúlyozott jellemzője, hogy – hallgatásával – végleg kiiktatta a káptalani választásokat. Ezek néhány látványos utolsó ellenállási kísérlettől övezve ezután valóban teljesen el is tűnnek. Azáltal pedig, hogy kifejezetten elismerte a kisebb javadalmak feletti királyi adományozási jogot, beleértve a káptalani méltóságokét, lehetőséget nyújtott arra a kézenfekvő értelmezésre, hogy ezzel az uralkodóra háramlottak a káptalani választások alapján elnyerhető kánoni jogosítványok is. A hazai királyi püspökkinevezéseknek ez az egyik legfontosabb, más európai példáktól eltérő sajátossága. Ezáltal vált lehetővé, hogy a kinevezett főpapok *electusként* – magukat következetesen ekként is címezve – nemcsak viselték főpásztori jelvényeiket, hanem a választott püspökök számos funkcióját is gyakorolták. Werbőczy ennek nyomán magától értetődően vonhatta le következtetését, hogy a pápának az egyébként a kánoni választás esetében használatos *confirmatio*n kívül semmi más jogosultsága sincsen. Igaz, az egzakt korabeli fogalomhasználattal kapcsolatban táplálhatunk némi kételyt.⁴⁵⁰

Nem kevésbé volt sajátos a konstanzi egyezményhez való pápai viszonyulás. Zsigmond választása a nyugati egyházszakadás tapasztalataiból okulva minden valószínűség szerint szándékosan esett a bíborosi kollégiumra. Ennek a stabilitást jelentő szervezetnek kötelező erejű ígervényében messzemenőbben biztosítva látta igényei kielégítését, a szövegben szereplő „mindörökre” (*in perpetuum*) formula érvényességét, mint egy hasonló jellegű pápai aktusban.⁴⁵¹ Mint tudjuk, a történeti fejlődés nem igazolta számítását. A jövő a fokozatosan kibontakozó „modern”, mind abszolutisztikusabb vonásokat mutató pápai centralizmusé volt. V. Márton röviddel Konstanz után olyan értelemben módosította, illetve erősítette meg az Apostoli Kancellária szabályzatát, hogy ismételten kiterjesztőleg – az összes javadalomüresedésre alkalmazhatóként, alkalmazandóként – értelmezte a pápai rezervációk gyakorlatát. Azaz minden fontosabb egyházi javadalom betöltését az ez alapján kiformalódó *libera collatio* alá sorolta. (A pápai rezervációk V. Orbán alatti túlsúlyra jutásakor szintén – az egyébként nem túl előkelő jogforrásnak számító – kancelláriai szabályozásé volt a döntő szerep.)⁴⁵² Ebben az értelemben valóban a konstanzi egyezmény – ideiglenes – mellőzéséről beszélhetünk.⁴⁵³ A 14. századi viszonyok mindazonáltal már nem voltak maradéktalanul visszaállíthatók. A Colonna-pápa ilyen jellegű törekvései csupán átmenetinek bizonyultak. Mint láthattuk, utódai sorban kötötték az államokkal a püspökségek betöltésére vonatkozó – kompromisszumos megoldást tükröző – konkordátumokat. Feltűnő, hogy magyar viszonylatban erre nem került sor. Ennek több mint elégséges bizonyítéka a konstanzi egyezmény érvényben tartásának. A Hunyadi- és Jagelló-kor gyakorlata ezt támasztja alá. A Kúria következetesen csak uralkodói előterjesztés

⁴⁵⁰ Ebben a megközelítésben valóban „ősi hagyományról” lehet beszélni, hiszen a helyzet nem sokban különbözött attól, amikor a magyar királyok a káptalani választás befolyásolásával tudták jelöltjeiket a püspöki székekbe juttatni, csupán egyértelműbbé és kizárólagossá vált az uralkodói szerep. A káptalani választások ellen indított 14. századi pápai támadás ilyesformán leginkább nálunk bosszulta meg magát. Az pedig, hogy a 16. század elejére már rendszerint a főpapok adományozzák – káptalanokba be nem kebelezett prépostságok, valamint az apátságok kivételével – egyházmegyéjük javadalmait, sokkal inkább a királyi pozíció megerősödését bizonyítják, mintsem ennek ellenkezőjét, hiszen az ordináriusok kizárólag uralkodói jogátruházás révén jutottak ennek birtokába. A „kegyúri jog” átruházása többször a püspöki székek esetében is megfigyelhető, igaz, ez csupán alkalmi jelleggel és főurak részére szólt. – Az *electus*-problémának a szakirodalomból egyedül STOLPA JÓZSEF szentel kellő figyelmet (*Adalékok a magyar királyi főkegyúri jog történetéhez [A konstanzi bulla]*, Notter Antal Emlékkönyv, 1007–1028, 1027, 2. jegyzet). Fő érve, amely az *electi*ót európai viszonylatban is a magánkegyúri jogosítványok közé sorolja, viszont aligha helyes. A kisebb javadalmak adományozási gyakorlatára, a kegyuraság átruházására KÖBLÖS JÓZSEF, *Az egyházi középélet Máttyás és a Jagellók korában* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12), Budapest 1994, 19–22; MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 115–122.

⁴⁵¹ MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 22–25.

⁴⁵² POTZ, *Bischofsernennungen*, 22.

⁴⁵³ Ezt hangsúlyozza ERDŐ PÉTER, aki MÁLYUSZ-szal ellentétben erősen korlátozottan tartja a bíborosi kollégium jogosítványait *sede vacante* idején. *A pápaság és a magyar királyság*, 89–91. – A későbbi gyakorlaton kívül a csupán ideiglenes jogi mellőzés mellett szól az is, hogy határozottan úgy tűnik: a kancelláriai szabályok érvényessége csak az adott pontifikátus idejére terjedt ki, s azokat alapvetően a vicekancellárok formálták át újra és újra („Vicecancellarius est ille, qui has regulas regit et ad eius dispositionem datur in curia et extra eam...”). cf. GÖLLER, *Die Kommentatoren der päpstlichen Kanzleiregeln*, 453–454.

alapján töltötte be a haza püspöki székeket. Önálló kezdeményezésre csupán a legszűkebben értelmezett pápai rezerváció alapján került sor, vagyis ha a javadalom viselőjének elhalálása nem *extra Curiam Romanam* történt. A Szentszéknek ezt a jogát az egyéb konkordátumok szintén elismerték, s a konstanzi szöveg alapján is alkalmazható volt, mivel a szűkszavú szöveg nem tért ki a problémára. A magyar szempontból esedékessé vált korrekció 1514-ben következett be. Ekkor országgyűlési törvény korlátozta a főpapok római útjait, illetve különféle garanciákat követelt meg tőlük a rezerváció kivédésére, aminek jogosultságát egyébként nem vonták kétségbe. Más kérdés, hogy Róma valójában e téren sem tudta maradéktalanul érvényre juttatni álláspontját. Mint azt az egrai püspökség többszöri példája mutatja, csupán kompromisszumos megoldást tudott kiharcolni. Jelöltjeinek kárpótlásként egy-egy kisebb javadalommal kellett megegyezniük.⁴⁵⁴

Egy újabb konkordátum megkötése egyik félnek sem állott érdekében. Egyrészt a hazai igények messze túlmutattak azon, amit a pápaság nyíltan elismerhetett volna. Magyarország számára tehát több mint ideális volt a saját felfogás szerint értelmezhető konstanzi megállapodás. Másrészt a Szentszék már azzal is, hogy a kisebb javadalmakról való teljes körű lemondás mellett kivétel nélkül az összes magyarországi püspökség nominációs jogát megengedte, lehetőségei végső határához érkezett. Az egyezmény szűkszavúsága és főleg korai eredete ugyanakkor számára is hagyott némi mozgásteret. A német, francia és spanyol példákkal ellentétben a 15. század második felében kialakuló kúriai irattípusokban: konzisztoriális jegyzőkönyvekben, cédulákon és kontrocédulákon, valamint a bullákban szinte sosem szerepel az uralkodói közreműködés ténye.⁴⁵⁵ A többi konkordátummal összevetve valóban páratlan engedelményekbe való beletörődést megkönnyítette, hogy a megállapodással ellentétben az annátákat, pontosabban a *servitiumot* – egyéb országokhoz hasonlóan – rendszeresen megfizették.⁴⁵⁶ E legjelentősebb tétel mellett egyéb bevételi források viszont nem álltak a pápaság rendelkezésére. A *spoliumok*, interkaláris jövedelmek, mint nem a kánoni institúcióhoz kapcsolódó tételek – szerves összefüggésben a magyarországi felfogással – az államkincstárt gyarapították. A pápai tizedek behajtása pedig már Nagy Lajos korában uralkodói kézbe jutott, illetve megszűnt.⁴⁵⁷ A pápai bíraskodásnak már a konstanzi dokumentumban megjelenő korlátozását szintén folyamatos törvényi szabályozással sikerült fokozatosan érvényre juttatni.⁴⁵⁸ Nagy nehezen a Kúriához történő fellebbezéseket is visszaszorították a primási bíróság harmadfokú kompetenciájának elismertetésével és megerősítésével.⁴⁵⁹

Mohács után a sajátos módon, de konszolidáltnak tekinthető viszonyok radikalizálódása jellemző. Ez magyar részről a javadalmak szinte teljes körű állami kisajátításában nyilvánult meg. A prépostságok apátságok nagy része zálogba adás révén világi, gyakran protestáns kézbe került. A 16. század első felében szintén bevett gyakorlattá vált a püspökségek elzálogosítása (például Győr,⁴⁶⁰ Nyitra), majd ezt követően

454 Az egyes esetek áttekintése és a vonatkozó irodalom KOVÁCSNÁL, *A Szentszék, a török és Magyarország*, 105–114. – Úgy tűnik, hogy az újabb hazai szakirodalom is figyelmen kívül hagyja az a tényt, hogy a reformzsinatok után a pápai rezervációk már nem egyetemlegesek miként a 15. században – helyükbe a *libera collatio* fogalma lép mint a fejedelmi *nominatio* és a káptalani *electio* partnere –, s alkalmazásuk Európa-szerte jószérével épp a fentebb említett esetre szorult vissza. – Az olyan akciók, mint például Szatmári György esztergomi érseké a telegdi főesperesség pápai adományozásának megghiúsítására a királyi jelölt érdekében 1523-ban már ritka kivételnek számítottak. Lásd levelét Várday Ferenc erdélyi püspökhöz, Esztergom, 1523. szept. 15. MOL Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár, n. 82.616 (a Zichy család zselői levéltárából).

455 FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 251. Véltetően a 15–16. századi konzisztoriális iratok több szempontból: a jelöltekre és az egyházmegyékre, az ügyintézőkre vonatkozó értékes adatok miatt is elengedhetetlen szisztematikus kutatása sem fogja e fenti megállapítást érdemben módosítani. A *Hierarchia Catholica* mindössze egy esetben említi, hogy a konzisztoriális jegyzőkönyv rögzíti az uralkodói szerepet, mégpedig 1523-ban Tomori esetében: „pro quo rex Ung. supplic.”. *HC* III, 172.

456 MÁLYUSZ, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 112–114; az összegek és fizetés módok: LUKCSICS, *Középkori pápai adókönyvek*, 6–17. A kisebb javadalmak Mohács utánig még fel-feltűnő annátafizetései ugyanakkor nyugat-európai összevetésben minimálisnak tekinthetők, s rendszerint nem egyszerű adományozási esetben, hanem valamilyen egyházi különlegesség következtében (például lemondás esetére való megszerzésének biztosítása) került rájuk sor. cf. KÖRMENDI, *Annate e regno Hungariae, passim*.

457 RÁCZ, *Az Anjou-ház és a Szentszék*, 75.

458 A kérdés legújabb összefoglalása szintén ERDŐ, *A pápaság és a magyar királyság*, 92–94; és KOVÁCS, *A Szentszék, a török és Magyarország*, 98–99.

459 A harmadfokú primási bíraskodás történetének feldolgozása: ERDŐ PÉTER, *Il potere giudiziario del primate d'Ungheria*, *Apollinaris* 53 (1980) 272–292 és 54 (1981) 213–231, a korszakra 275–277.

460 A zálogba adás mechanizmusa, a visszaváltás nehézségei a Thurzók által megszerzett egyházmegye példáján: ERDÉLYI GABRIELLA, *A helytartósághoz vezető út: Egy magyar főúr I. Ferdinánd oldalán a középkori Magyarország kettészakadásának éveiben*.

olykor évekig, évtizedekig tartó üresedésben hagyása (Esztergom, Eger). A bevételek ilyenkor a kamarát gazdagították.⁴⁶¹ A helyzet akkor sem volt sokkal rózsásabb, ha kinevezett főpap állt az egyházmegye élén. Jövedelmei tetemes részét ekkor is állami célokra kellett fordítania.⁴⁶² Előfordult, hogy ezek birtokába sem jutott, hanem csupán az uralkodó által megállapított penziót kapott.⁴⁶³

Mindez a középkor végére kialakult gyakorlattal ötvözve Európán belül a legtisztább államegyházi formációt jelentette. Az uralkodók mellett, akik ezáltal öröklési problémákkal nem terheltek, pusztán nekik kiszolgáltató belső hatalmi bázisra tettek szert, a szisztéma leglelkesebb híve és hasznélvezője a hazai hierarchia volt. Az anyagi korlátozások ellenére a javadalmak azonnali birtokbavétele a 15. századtól kezdve nem csekély könnyebbséget jelentett számára. E sajátos államegyházi struktúrát a franciához hasonlóan az egyháziak körében is különleges ideológiai háttér jellemezte. Ennek legfőbb eleme Werbőczy tételei mellett vélhetően Bonfini és Túróczi történeti munkáinak köszönhetően a Szent István-i hagyományok még nyomatékosabb hangsúlyozása volt.⁴⁶⁴ Sőt azzal a sajátos – igaz, csupán informálisan hangoztatott, a gyakorlatban mindazonáltal többször alkalmazott – következtetéssel párosultak, hogy a már felszentelt püspökök gyakori áthelyezésük esetén nem kötelesek új püspökségük kormányzásához a pápai bullákat⁴⁶⁵ megszerezni.⁴⁶⁶

A magyar igények a 16. század derekán még egy újabb elemmel bővültek. Mégpedig a pápai bullák annáta és egyéb illetékektől mentes expedálásának követelésével. Ezt már a konstanzi egyezmény is magában foglalta, de feltételezhetően az egész rendszer életben tartása érdekében mellőzték. Az egyetlen

Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése (1526 szeptember–1532 október) (Szakdolgozat, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék), Budapest 1996, LXV. XC. 25. 29. 33. 47. 57. 62. 76.

⁴⁶¹ A probléma alapos analízise 1587–1589-ből JOSEPH SCHWEIZER TÓL: *Die Vakaturen in Ungarn, Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, CXXIX–CXXXVI.

⁴⁶² Minderre FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 233–243 és *passim*. – Mivel a középkorral ellentétben a 16. századi pápai–magyar kapcsolatok újabb összefoglalására a fentiekben idézett hiánypótló tanulmánykötetben (*Magyarország és a Szentszék kapcsolatainak ezer éve*, szerk. ZOMBORI ISTVÁN) csak rendkívül szűk, diplomáciatörténeti aspektusból került sor, áttekintésemet itt kénytelen voltam javarészt közvetlenül FRAKNÓIRA, illetve a nyomtatásban hozzáférhető nunciusi jelentésekre alapozni.

⁴⁶³cf. például *Nuntiatur Giovanni Delfino*, n. 30; az irat korábbi közlése FRAKNÓI, *Oklevéltár*, n. 86. (Delfino jelentéseinek kiadója, HELMUT GOETZ egyébként nem ismeri FRAKNÓI kiadását, amiért talán elsősorban a hazai történettudomány hibáztatható.)

⁴⁶⁴ Modern kiadásai: *Antonio de Bonfini, Rerum Ungaricarum decades I–IV 1* (Bibliotheca scriptorum medii recentisque ævorum), ed. IVÁNYI BÉLA ET AL., Lipsia–Budapestini 1936–1941; *Rerum Ungaricarum decades IV 2, (Appendix, fontes, index)* (Bibliotheca scriptorum medii recentisque ævorum. Series nova), ed. KULCSÁR M.–KULCSÁR P Budapestini 1976; *Johannes de Thurócz, Chronica Hungarorum* (Bibliotheca scriptorum medii recentisque ævorum. Series nova), ed. GALÁNTAI GY.–KRISTÓ GY., Budapest 1985. E művek vélhetően már abban is szerepet játszottak, hogy a konstanzi *vetera consuetudo* már Werbőczynél Szent Istváni-ra változott.

⁴⁶⁵ Hogy ez nem minden esetben a megerősítési procedura mellőzését, hanem igencsak sajátos lerövidítést jelentette, arra lásd Kutassynak alább ismertetésre kerülő, a *cedula consistorialis* érvényességével kapcsolatos egyedi interpretációját.

⁴⁶⁶ A magyar felfogást és gyakorlatot a legáttekinthetőbben Alfonso Visconti nuncius fogalmazta meg utódának, Cesare Specianónak hagyott 1592-es instrukciójában:

Di questi inconvenienti, che si vedono in Ungaria, che sua maestà non provede alle chiese, che grava i vescovati di pensione d'autorità propria, li prelati ardiscono di chiamarsi vescovi senza la confirmazione apostolica; ne sono causa l'istessi prelati, li quali per acquistare la grazia di sua maestà asseriscono, che il santo re Stefano di Ungaria ha fondato tutte quelle chiese, et che i rè loro hanno azione sopra i vescovati più privilegiata che gli altri rè dell'Europa et giurisdizione quasi sacra. Et meritano sopra id ciò gran riprensione, sebbene per il resto si mostrano molto devoti della sede apostolica et de suoi ministri, et devono essere trattati con ogni sorte di amorevolezza da vostra signoria con lettere in questo ingresso et poi secondo l'occorrenze delle loro venute in questa corte.

Biblioteca Casanatense (Roma), ms. 2672, fol. 84^r. Kiadását lásd *Die Nuntiatur am Kaiserhofe. III: Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken 3a/2/3 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 18), hrsg. v. JOSEPH SCHWEIZER, Paderborn 1919, n. 284, 584–585; mivel azonban volt szerencsém az egészet kézzel lemásolni, az eredetire a továbbiakban is hivatkozni fogok. Az iratot egyébként már FRAKNÓI is használta, de teljesen nem aknázza ki a benne rejlő, méltán értékesnek mondható információkat. – A magyar püspökök, a kánonellenes gyakorlat elleni kúriai hadjáratot a részleteket jól ismerő, de a hazai főpapokkal – mint láthattuk – nem túl közeli viszonyt kialakító Gesualdo indította 1589-ben. A roppant érdekes és fontos eset leírása és bőbeszédű iratai: FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 275–286; *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 222–227; *Oklevéltár*, n. 97–100. (Gesualdo levele ismételtlen kiadva hivatkozás nélkül FRAKNÓIRA: *Die Nuntiatur am Kaiserhofe III*, XXI–XXIV, 3. jegyzet). A bullák megszerzésének elhagyhatóságát Speciano említi először, értesülése azonban közvetett volt. A nuncius igyekezetére a kánonok betartására: FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, loc. cit.; *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 259–262; *Oklevéltár*, n. 101–106; valamint *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane I–V*, ed. NATALE MOSCONI, Brescia 1966–1967, *passim*.

indok a török elleni harc költségeinek, a *propugnaculum Chirstianitatis* eszméjének hangoztatása volt. Ez a közös nevező, amely teljesen áthatotta a pápaság és Magyarország 15–16. századi kapcsolatait,⁴⁶⁷ és nagyban hozzájárult a hazai államegyház kialakulásához – kezdve Konstanztól, amikor is az idea először fogalmazódik meg, egészen a püspökségek bevételeinek lefoglalásáig a védelmi költségek címén⁴⁶⁸ – ebben az esetben nem bizonyult kellőképpen hatásosnak. Jóllehet a magyar oldalról, mind az egyháziak, mind a világiak részéről állandóan és joggal képviselt érv áll annak hátterében, hogy a pápaság Anglia 16., Franciaország 17. századi példájával szemben sosem indított átfogó, az ünnepélyes kiközösítés fegyverét is bevető támadást a hazai államegyházi gyakorlat ellen,⁴⁶⁹ és rendre, különösen a tizenöt éves háború idején óriási összegekkel járult hozzá a hadikiadásokhoz, e téren csupán alkalmi engedményeket sikerült elérni. A díjfizetések kérdése már 1539-ben központi szerepet játszott, amikor is a váradi béke megkötésével hosszas szünet után először vált lehetővé a magyar püspökök helyzetének kánoni rendezése, amelyet addig a kettős, Szapolyai- és Habsburg-kinevezések nagyrészt megakadályoztak.⁴⁷⁰ 1548-ban és 1550-ben egyenesen országgyűlési törvények és az ország nevében küldött követség sürgette a probléma megoldását.⁴⁷¹ A fő nehézséget Róma számára az jelentette, hogy az illetékek jórészt már ekkor is közvetlenül a különféle kúriai tisztviselők kezébe jutottak. Másrészt egy általános felmentés negatív példával szolgált volna más nemzeti egyházak számára. Mindazonáltal a pápai államháztartás helyzete

⁴⁶⁷ Szemléletes példa erre a 16. századból Morone 1536. okt. 24-én kelt instrukciójának következő részlete: „Quia regnum Hungariae fuit semper validum propugnaculum et veluti antemurale Chirstianitatis, ideo iudicavit San. mus Dominus Noster non esse praedictum regnum ob discordiam principum super temporalibus rebus ortam a sanctitate sua in spiritualibus deserendum...” *Nuntiatur des Morone*, n. 2, 58–59. – A magyar problémák tárgyalására már 1552-ben külön bíborosi részkongregációt állítottak fel, de ennek működéséről keveset tudunk, mindazonáltal a hosszú török háború alatt működő *Congregazione d'Ungheria* előképének tekinthető (cf. *Nuntiatur des Girolamo Martinego*, n. 78). A magyar ügyek tárgyalásának helyszínéül inkább a *Congregatio Germanica* szolgált, a Szent Hivatal esetleges bevonása a kánonellenes magatartás miatt, úgy tűnik, szóba sem kerülhetett: „Intorno alle chiese d'Ungheria sua santità ha voluto, che siano considerate nella congregazione Germanica le cose adotte da vostra signoria illustrissima, come si farà per pigliarne poi qualche buon consiglio a gloria di Dio et consolazione di tant'anime, che ivi restano perdute...” (Az államtitkárság utasítása Caetano nunciushoz 1592 februárjából, *Die Nuntiatur am Kaiserhofe III*, n. 223, 446).

⁴⁶⁸ A javadalomhalmozásokra, üresedésben hagyásokra, illetve kánonellenes birtokbavételükre magyar részről olykor valóban csak gyakorlati, s nem ideologikus érveket hoztak fel. Lásd például Martinego nuncius Bécs, 1553. jún. 11-ei jelentését amely idézi az uralkodói mentegetőzést: „essendo gli prelati membri principali del regno, la necessità era tale, che senza notabil pregiudizio non potevano far' di meno.” Cserébe Ferdinánd a bullák mielőbbi megszerzését ígerte. *Nuntiatur des Girolamo Martinego (1550–1554)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/16), hrsg. v. HELMUT GOETZ, Tübingen 1965, n. 120, 250.

⁴⁶⁹ Mindössze egy esetet ismerek arra vonatkozólag, hogy az illetéktelen javadalomhasználat miatt Róma cenzúrákat alkalmazott volna a magyar prelátusok ellen, s ezek alól feloldozást kellett nyerniük, mégpedig 1554-ben: „io proposi in consistorio le chiese d'Ungheria secondo la nomination di quella, et furno espedite favorabilmente, insieme con l'absoluzione per li vescovi che erano incorsi in le censure per haver administrato senza la confirmazione del papa... supplico..., che da hora inanzi non voglia permettere che alcuno nominato da lei s'ingerisca a l'administratione prima di esser confirmato da sua santità, perché è cosa di cattivo esempio in tutta la Christianità, et di qua può esser interpretata, che si faccia a contempto.” Medici bíborosprotektor Ferdinándhoz, Róma, 1554. szept. 4. *Nuntiatur Delfinos. Legation Morones. Sendung Lippomanos (1554–1556)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken I/17), hrsg. v. HELMUT GOETZ, Tübingen 1970, 321, függ. n. 3. A modrusi püspököt pedig, akit – a velencei területek közelsége miatt – inkvizíciós eljárás alá akartak vonni, a bécsi nuncius mentette ki, mondván, a pápai *sede vacante*, illetve a Rómába történő uralkodói felterjesztés elhúzódnása miatt ő adott engedélyt az egyházmegye adminisztrálására; a kiválóan működő főpap elmozdítása botránnyal járna; s hogy ennél sokkal nagyobb problémák is vannak, mint például az üresedések, vagy hogy a győri püspökség még mindig el van zálogosítva 50.000 forintért – tárja elének Delfino mindazon körülményeket, amelyek más esetekben is a Kúriát megfontolásra készítő szempontok lehetettek a kánoni büntetések esetleges alkalmazás terén. Delfino jelentése, Bécs 1556. aug. 12. *Nuntiatur Delfinos*, n. 139, p. 286–290 és még n. 136. 138.

⁴⁷⁰ Az 1539–1540-es tárgyalásokra FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 250–252; KÁROLYI ÁRPÁD, *Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez*, Századok 11 (1878) 591–617. 687–732. 790–840; Statileo római tárgyalásaira, a bullák kiállításának és kézbesítésének problémáira még *Nuntiaturen Morones und Poggios*, n. 6. 17. 233. 235. 329. 330. 334. Várady Pál esztergomi érsek már 1528. márc. 13-án a török pusztításaira hivatkozva kérte bullái díjmentes expedálását VII. Kelemtől. (ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 5, fol. 144^v), s a kérdésre Fráter György is nagy figyelmet fordított (levele Farnese bíboroshoz, Várad, 1547. febr. 7., *ibid.*, vol. 14, fol. 382^r–383^v).

⁴⁷¹ És a püspöki székek betöltésének szükségességét. Már FRAKNÓI kiemeli, hogy a szövegek a király és az esztergomi érsek kvázi egyházfőségét sugallják. FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 243–244; *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 71–73.

még korántsem volt annyira kedvezőtlen, hogy 1550-ben pillanatnyilag ne engedett volna a magyar követeléseknek.⁴⁷² 1554-ben egy olyan, Bécs által felvetett köztes megoldásra került sor, amely mind a kúriai jogfenntartás elvének, mind a magyar érdekeknek megfelelt. Tudniillik, hogy a megfizetett illetékeket közvetlenül a végvárok fenntartására fordítsák.⁴⁷³ I. Ferdinánd azonban hiába kísérelte meg ennek véglegesítését.⁴⁷⁴ Az annáták terén a későbbiekben is mindig esetről-esetre kellett egyezségekre jutni. Ha ez többnyire sikerült is,⁴⁷⁵ egyéb technikai nehézségekkel párosulva – például az új püspök megélhetési forrásainak igazolása, a kánoni kivizsgálási eljárás megfelelő formában történő lefolytatása⁴⁷⁶ – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar főpapok kitartóan ragaszkodtak az államegyházi

⁴⁷² „non pervenendo questi danari in beneficio di sua santità, ma de diversi officiali, come sua maestà sapea esser il solito delli offizi di Roma, et far grazia de quello d'altri era cosa tanto difficile come odiose.” Confalloneri nuncius Odoardo Farnese bíborosneposzhoz, Bécs, 1541. jan. 4. *Nuntiaturen Morones und Poggios*, n. 334, 219; valamint FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 243–244. 252–253. 255.

⁴⁷³ III. Gyula brévéi Delfino nunciushoz Róma, 1554. szept. 11 és 22 (kiadva: *Nuntiatur Delfinos*, 20–23, n. 10–11.): provisionis sub plumbo expeditas litteras nunc tibi mittimus una cum indice iurium atque emolumentorum, quæ propter huiusmodi expeditiones Camere Apostolicæ et Romanæ curiæ officialibus debentur, tibi mandantes, ut prædictas litteras ipsis episcopis et singulis eorum ita tradas, ut prædicta iura et emolumenta occasione ipsorum expeditionis per eos debita, ab eisdem exigas eaque per te exacta penes te conserves... – Ungariæ regi illustri, seu quibus ille iusserit, nostro nomine consignes, in propugnaculis et munitionibus quæ ab ipsius Ser.te ad prædicti Ungariæ regni ab immanissimo Christiani nominis hoste defensionem extruuntur, impendendam, tibi per præsentis committimus et mandamus.

⁴⁷⁴ Lásd emlékiratát Delfinóhoz. Augsburg, 1555. aug. 8. *Nuntiatur Delfinos*, 330–333, függ. n. 8.

⁴⁷⁵ cf. például *Die Nuntien Hosius und Delfino*, n. 40; *HC III*, 98. 161. 172. 216. 259. 294. 301. 304. 313–314. 325. 326. 331. 338. Róma készségére az engedmények terén a század végén: *La nunziatura di Praga*, II, 59. 69; Néhány ellenpélda: 1556. aug. 12-én Delfino azt jelentette Rómába, hogy a javadalmaiba már egy éve bevezetett Újlaki János tinini püspök azért nem akarja megszerezni a bullákat, mert nem lát reményt az annátá elengedésére: „nè pensa di mandare a Roma, perché dice che non ha un quatrino, et il vescovo Jauriense novamente tornato di costà ha affirmato che egli non può sperar grazia circa l'annata” (*Nuntiatur Delfinos*, n. 139, 289–290). Hosius 1560. máj. 30-ai jelentése szerint Ferdinánd arról panaszkodott, hogy IV. Pál alatt országai területéről senki sem nyert megerősítést, és különösen a magyar püspökök annátá elengedését ajánlotta, tekintettel az ország katasztrófális lelkipásztori helyzetére, hiszen egy-egy egyházmegyében alig van 10 plébános (*Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561* [Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken II/1], hrsg. v. S. STEINHERZ, Wien 1897, n. 9, 39). – Az annátá-elengedés követelése a 16. század derekától az uralkodói bemutatóiratok elengedhetetlen részévé vált. Lásd például Miksa és Rudolf leveleit ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 30, fol. 41^r; vol. 44, fol. 80^r.

⁴⁷⁶ Erre egy példa Tolomeo Galli bíboros-államtitkár 1572. júl. 12-ei utasítása:

Et quanto alla spedizione d' vescovati desiderata et raccomandata da sua maestà Cesarea conforme a la buona volontà, che ha di compiacere a la maestà sua in tutto quel che possa, ha ordinato che si trovino i processi et le scritture mandate sopra ciò in tempo della santa memoria del suo predecessore, li quali sono in mano dell'illustrissimo cardinal Morone protettore. Ma io ho inteso, che detti processi erano molto defettivi, et che oltra il non haversi certezza del modo, con che potessero sostentarsi i vescovi, non constava che li nominati fussero in sacris et nati di legitimo matrimonio et havessero le altre qualità requisite da i sacri canoni et dal concilio di Trento et sopra tutto che havessero fatta come s'usa la professione de la fede, et che questa fu la causa che detto predecessore non passò la spedizione. Onde sarà bene di avvertire sua maestà, affinché i processi si facciano et mandino in buona forma, accioché sua santità li possa d mettere senza offesa di Dio et sacandalo, convenendo in cose tali, come sa la maestà sua, procedere con grandissimo riguardo.

Nuntiatur Giovanni Delfinos, 46–47, n. 21; és még *ibid.*, n. 27. 30. 62. 74. 83. 117. A bullákat ekkor annak ellenére – a Habsburg-uralkodóra tekintettel *gratis* („senza spesa alcuna in grazia de la maestà sua”) – kiállították, hogy a processzusok hiányosságait nem sikerült kiküszöbölni (Galli jegyzéke a nunciushoz, Róma 1573. máj. 31. *Nuntiatur Giovanni Delfinos [1573–1574]* [Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken III/7], hrsg. v. ALMUT BUES, Tübingen 1990, n. 21, 53). – Delfino ezek szerint maga folytatta le a kivizsgálásokat – amelyek természetesen nemcsak magyar viszonylatban okoztak problémát, hanem például a prágai érsek esetében is – és ez a helyzet az 1590-es években Cesare Specianónál is (*La nunziatura di Praga*, III, n. 70. 110. IV, n. 15). Egyedül Vác esetében adott megbízást 1597-ben, de nem egy helybéli püspöknek, hanem Antonio Possevinónak (*ibid.*, IV, n. 49). A 80-as években viszont többször bizonyíthatóan előfordult, hogy Puteo nuncius delegálta hazai főpapnak a feladatot. 1588-ban például az esztergomi szuffraganeusként működő scopiei püspököt (Franciscus de Andreis pozsonyi kanonok, *HC III*, 294) bízta meg a tinini, zágrábi, veszprémi, csanádi, pécsi, váradi és nyitrai eljárás lefolytatásával, és többször is fel kellett hívnia a figyelmet, hogy a jegyzőkönyveket ne küldjék Diotalevi ágenssel közvetlenül Rómába, hanem előtte írassák alá vele, különben nem lesz érvényes (*Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 66. 82. 170. 331. 334). Sőt ekkoriban arra is találunk példát, hogy a nunciusi előírás alapján maga a jelölt folytatta le az eljárás egy részét, bár nem sok eredménnyel: „Qui alligate vengono le sodette scritture et insieme con esse una professione di fede per il nominato alla chiesa di Giavarino dubitando esso, che quella, che si mandò già, non sia fatta intieramente nel modo, che fù avvertito da me...” (*ibid.*, n. 47). – Az egész megerősítési procedura elindításának tehát két útja volt a korszakban. Vagy az ágens vitte a jegyzőkönyveket Rómába és adta át a protektoroknak, vagy a nuncius juttatta el azokat számukra az államtitkárságon keresztül (lásd még *ibid.*, n. 312); az uralkodói prezentációs iratok kézbesítése a pápának (és protektoroknak, hogy intézzék az ügyet) rendszerint a császári követ feladata volt (cf. például FRAKNÓI, *Oklevéltár*, n. 80), de mint a magyar püspökök 1583-as Gesualdo elleni panaszánál láthattuk, arra is volt példa, hogy ezt szintén az ágens végezte.

ideológiához, s még hangsúlyosabbá tették a megfelelő, az alkalmi, konkrét problémákon átsegítő, magasabb szintű kúriai érdekképviselő hiányát.⁴⁷⁷

Ezt nem tudta pótolni az sem, hogy a kapcsolattartásnak a 16. század utolsó évtizedeiben korszerűnek mondható formája alakult ki. A hazai hierarchiának ugyanis 1573 után 1600 körül állandó római ügyvivője volt a sági prépostságot birtokló Francesco Diotallevi személyében.⁴⁷⁸ Működéséről jelenleg csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. Verancsics titkáraként már korábban is többször megfordult a Kúriánál: *ad liminát* végzett, szervezte a püspökök bulláinak megszerzését, közreműködött kenyéradója bíborosi kinevezésében.⁴⁷⁹ Feladatai ezt követően is hasonlóak voltak, s nagyrészt az ő érdemének tudható be, hogy az 1580–1590-es évekre a megerősítések gyakorisága, ha nem is a Róma által elvárt mértékben és gyorsasággal, de szembetűnően megnövekedett.⁴⁸⁰ Az Itália és Magyarország között a későbbiekben is gyakran közlekedő ágens létezése leginkább a kedvező személyi adottságoknak: egy magyarországi kötődésekkel és javadalommal rendelkező, Verancsics szolgálatában diplomáciai tapasztalatokra szert tevő olasz humanista rendelkezésre állásának tudható be, mintsem egy tudatosan előkészített, a szükségletek felismerésén alapuló döntésnek.⁴⁸¹ Diotallevi ténykedése nem feledtetheti azt a

⁴⁷⁷ A annata-kedvezmény kieszközlésében a pápánál és a bíborosi kollégiumnál a protektornak volt kulcsszerepe, még a saját járandóságait illetően a magyar prelátusokkal hadakozó Gesualdo is büszkén tudatta Rudolf-fal ebbéli eredményes közreműködését 1589-ben (*Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 240). Hazai részről a rendszeres engedményeket már a 16. század végén igyekeztek szerzett jogként interpretálni. Antonio Puteo nuncius ezért – írásban is – arra figyelmeztette a királyi kancelláriát, hogy a prezentációs iratok annata-elengedésre vonatkozó részét kérésjellegűbben fogalmazzák meg, s kompromisszumkézségük jeléül a *servitia minutát* – a rögzített irattaxa tételek mellett szintén a tisztviselőknek járó jövedelemarányos illetéket – pedig fizessék meg (lásd az 1589-ben Alfonso Visconti részére hátrahagyott tájékoztatást, *Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 262, 506). A magyar püspökök egyébként a megerősítés elmulasztásának megideologizálása, az *annata/propina*-fizetési kedvezmény kérése/követelése, szerzett jogként való értelmezése mellett nem csekély találékonyaságról tettek tanúságot arra nézve, hogy a kánonoknak a bullák expedálásáért fizetendő taxák megspórolásával tegyenek eleget. A már a pécsi székre felszentelt Kutassy János győri püspök, akinek az 1593. szept. 23-ai titkos konzisztóriumon propozíciója gond nélkül lezajlott, tehát valóban megtörtént a *institutio canonica*, ügyintézőjével elküldte magának az ezt igazoló *cedula consistorialis*-t, mondván, ez is hitelesen igazolja a *provisio* megtörténtét, minek az ezen az iraton alapuló, és ugyanekkorra datálható bullák bonyolult spediáltatásával bajlódni. Kutassy – a belső kúriai ügymenet beható ismeretéről tanúskodó – találékonyasága mindazonáltal nem nyerte el a nuncius tetszését, aki alig tudta visszaszerezni a győri püspöktől az irat eredetijét, s főként meggyőzni arról, hogy a csupán a fogalmazvány elkészítéséhez használatos munkáikat korántsem azonos érvényű egy pápai bullával (lásd Specinao Prágából kelt, 1593. febr. 15-ei és máj. 11-ei jelentéseit: *La nunziatura di Praga*, III, n. 30, 74. n. 77, 178).

⁴⁷⁸ Róma sürgetéseiben, hogy a magyar püspökök küldjenek valakit bulláik megszerzésére rendszerint Diotallevit név szerint is megemlítik. Mindössze egy esetet ismerek 1593-ból, amikor Speciano nem őt, hanem egy bizonyos „Signor Castellánót” valószínűsít ügyintézőnek. Speciano korábban szintén őt hibáztatta, hogy a *cedula consistorialis* Kutassyhoz kerülhetett. Közreműködése mindazonáltal csak alkalmi lehetett. *La nunziatura di Praga*, III, n. 110. 30.

⁴⁷⁹ Lásd például az előző jegyzetben idézett forrásokat: n. 74–83. 117; és a Verancsics kinevezésénél mondottakat.

⁴⁸⁰ cf. *Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 36. 42. 83. 170. n. 331. Közreműködött Draskovich bíborosnak megszerzésében is, ezt a kalocsai érsek már idézett köszönőlevelében maga említi, mint ahogy azt is, hogy az olasz pap évek óta az összes magyar püspök római ágense (ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 116, fol. 28–29):

Itaque cum videretur mihi non sufficere, ut saltem meis humillimis litteris maiestati vestrae sacratissimae gratias agerem, nobilem virum Franciscum Diotallevium, qui meus in hoc negotio Romae procurator fuit, quique a multis annis dominis prelatibus Hungaris, maiestatis vestrae sacratissimae sacellanis Romae inservivit et nunc quoque inservit, et qui ad latus reverendissimi quondam archiepiscopi Verantij dum Constantinopolitani oratorem ageret maioribus maiestatis vestrae sacratissimae fideliter inservivit, pro humillimis gratis agendis ad aulam maiestatis vestrae sacratissimae misi. Itaque maiestati vestrae sacratissimae humillime supplico, dignetur ipsum benigne audire et clementissimis oculis intueri. Quod ego per omnem vitam meam a maiestate vestra sacratissima orationibus et fidelibus servitiis meis promereri contendam.

Emellett Diotallevi nemcsak a magyar prelátusokat képviselte a Kúriánál, hanem például a passauai püspököt is (*Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 78. 165. 184 [p. 343, 1. jegyzet]. 224).

⁴⁸¹ Diotallevi személyéről voltaképpen keveset tudunk. Azt már Draskovich is említi imént idézett levelében, hogy az olasz titkár Verancsicsot Törökországba is elkísérte. Caetano nuncius a római Kúria bennfentesének említi, s a szöveg – valamint az alábbi idézendő források *honorabilis* címzése – alapján valószínűleg csak a kisebb rendeket vette fel: „Venerà anco qui presto il signor Francesco Diotallevi, gentilhuomo Italiano, cortigiano vecchio di Roma, che è agente di tutti li prelati del regno, huomo molto pratico di quelli humori...” (Biblioteca Casanatense, ms. 2672, fol. 83v; cf. *Die Nuntiatur am Kaiserhofe III*, n. 284, 585). A Telegdi Miklós halálával megürült sági prépostságot – vélhetően Draskovich ajánlására – 1586. szept. 16-án nyerte el, tekintettel római ágensként („fidelis nostri nobilis Francisci Diotallevij fidelium nostrorum reverendissimi et reverendorum universorum episcoporum Hungariae in Urbe agentis”) és egyéb ügyekben (az irat konkrétan a konstantinápolyi utat említi) a Szent Koronának, az uralkodónak és elődeinek tett szolgálataiért (MOL MKL Lib. reg. [A 57], vol. 4, n. 484). A teljes javadalmat ekkor viszont nem kapta meg, fele-fele arányban osztoznia kellett rajta Philippon de Montéval (*magister capelle Caesareae et regiae*) (*ibid.* n. 479), akinek 4 év alatt 550 forint penziót folyósított, majd hosszas viták után egy császári bizottság közvetítésével 266

tényt sem, hogy a hierarchia közvetlen érintkezései a római központtal hihetetlenül meglazultak a 16. század második felében. 1556–1600 között egy prelátus sem fordult meg személyesen az Örök Városban, ami különösen a megelőző évtizedek elsősorban a trónviszály okozta diplomáciai pezsgésével összevetve szembetűnő.⁴⁸²

Némileg meglepő módon a korban alig okozott problémát az a tény, hogy a pápaság a hazai felfogással szemben a korszakban már azt is kétségbe vonta, hogy a magyar királyoknak az egyházi javadalmak felett bármilyen jogosítványa lenne. Az Apostoli Szék ebbéli felfogásának először 1539-ben adott hangot. Álláspontja nyíltan egy évtizeddel később fogalmazódott meg. 1550. július 4-én konzisztoriális dekrétum mondta ki hét püspökséggel kapcsolatban (Eger, Pécs, Veszprém, Vác, Nyitra, Zágráb és Tinin), hogy a bullákat pusztán pápai rendelkezés alapján (*ad meram dispositionem sanctitatis suae*) kell expedálni, mivel Magyarország királyának jogai nem igazolhatók (*de nominatione et praesentatione regis Ungariae nihil constat*).⁴⁸³ Valóban az a különleges helyzet állott elő, hogy magyar részről, mivel a királyi levéltár Buda elfoglalása után török kézre került, a valóban megkapott pápai privilégiumot sem tudták hitelesen igazolni, csupán – mint ezentúl is mindig – az ország hagyományaira, törvényeire és Konstanznak Werbőczy általi említésére hivatkoztak. Róma szemében ez vajmi kevés volt, kiváltképpen, hogy mint említettük, általában a konzisztoriális iratokban sem volt nyoma az uralkodói közreműködésnek.⁴⁸⁴ Azt ugyanakkor meg sem kísérelte, hogy felfogásának a gyakorlatban is érvényt szerezzen.⁴⁸⁵ 1539-ben és 1550-ben az uralkodói jelöltek kapták meg a pápai bullákat. Ugyanez volt a helyzet 1554-ben. Ez alkalommal már egy *modus vivendi* körvonalai kezdtek kirajzolódni, amennyiben ettől kezdve a kúriai iratokban, igaz, korántsem következetesen, de rendre említésre kerül az uralkodói nomináció ténye.⁴⁸⁶ Az okot egyértelműen I. Ferdinánd pozíciójának megerősödésében, majd a magyar korona és a császári cím perszonáluniójában kell keresnünk. Itt is. A 16. század második felének konzisztoriális

forintnyi egyszeri juttatással (véltetően az egyévi teljes bevétel összegével) végleg kifizetett. A teljes jogú birtokosságot jelentő egyezség 1591. júl. 23-án kelt (*ibid.*, n. 625). Halálának valószínűsíthető éve 1603, a sági prépostág 1604. január 5-én már biztosan üresedésben volt, az 1604. dec. 18-án Verancsics Faustus számára kiállított újabb adománylevél pedig kifejezetten Diotalevi halálára hivatkozik (TÓTH, *Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai*, 176; az az újabb kinevezőirat közlése: 178, 1. jegyzet). – Diotalevi személyével a legújabb nemzetközi kutatás is foglalkozott, mivel Spinelli nuncius 1598-as főinstrukciójában említésre kerül a püspöki megerősítésekben vitt szerepe. JAITNER azonban – bár tud sági „Sééz” prépostságáról, ingázásról Magyarországra és Róma között (még 1601 elején is megfordult itthon) – életrajzi jegyzetében személyét összekeveri a híresebb névrokonnal, azzal a Francesco Diotalevivel († 1622), aki a *Signatura* referendáriusa, majd püspök és lengyelországi nuncius volt (JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, II, 568, 5. jegyzet). A magyar ágens vélhetően kiegyezett volna egy ilyen karrierrel és életkorral, de már a kezdetek is más pályára predesztináltak. Míg névrokona Riminiből származott, ő Fanóból, amint azt forrásaink említik (MOL MKL Lib. reg. [A 57], vol. 4, n. 625 és *La nunziatura di Praga*, IV, n. 15: „Questi processi li doverà portare a Roma il signor Francesco Diotalevi da Fano, ma modo ungaro...” – elképzelhető tehát, hogy indigenátust szerzett). LUKÁCS LÁSZLÓ rövid életrajzi jegyzetében római agentúrájának kezdetét 1568-ra teszi, halálát pedig a századfordulóra. Kiemeli, hogy a magyar pálosok ügyvivője is volt, s mint ilyen keveredett összetűzésbe Szántó Istvánnal a *Collegium-Germanicum et Hungaricum* kapcsán (*Monumenta Antiquae Hungariae*, I, 891, 5. jegyzet [n. 344]; II, n. 254. 274. 344).

⁴⁸² cf. FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 3–71; III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549) (MHH I/16), kiad. ÖVÁRY LIPÓT, Budapest 1879, *passim* (adatai nagyjából részben feldolgozva FRAKNÓI-nál). Kiegészítésképpen csupán egy adalék. 1543 márciusában a magyar rendek nevében török elleni segílyt kérő követ jelent meg Rómában, akit gyanakvással fogadtak, mert megbízólevelében szó sem esett Ferdinándról, aki pedig személyesen volt jelen a pozsonyi országgyűlésen. *Berichte vom Regensburger... Reichstag*, n. 132. 1600 előtt utoljára a püspöki karból a megerősítéseket többször is intéző Gregoriánzi Pál járt 1556-ban. cf. *Nuntiatur des Girolamo Martinego*, n. 24; *Nuntiatur Delfinos*, n. 139, 289–290; utolsó római követségének iratai: ASV Arch. Arcis, n. 1604ss.

⁴⁸³ FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 250–255; az alkalmi annáta-engedmenyt is tartalmazó dekrétum kiadva: FRAKNÓI, *Oklevéltár*, 101–102, n. 79.

⁴⁸⁴ Ez alól kivétel talán Esztergom lehetett, mivel ekkor a királyi jogokat esetében rendhagyó tételesen is elismerték: „Cum, sicut accepimus, ecclesia Strigoniensis, que de iurepatronatus charissimi in Christo filii nostri Ferdinandi Romanorum et Hungariae regis illustri, ex privilegio apostolico, cui non est hactenus in aliquo derogatum, esse dignoscitur...” FRAKNÓI, *Oklevéltár*, n. 77, 99.

⁴⁸⁵ Megpróbálta viszont a *spolium*-jogának betartatását. A Statilio János erdélyi püspök, illetve Fráter György hagyatékának megszerzésére irányuló lépései azonban meddők maradtak. *Berichte vom Regensburger und Speyerer Reichstag*, n. 106, 217; FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 254.

⁴⁸⁶ A 16. század derekának megerősítési és annáta tárgyalásai összefoglalva: FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 250–255; *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 89–90.

jegyzőkönyveiben bizonyára nem véletlenül szerepel az *ad nominationem Cæsaris uti regis Hungarie* formula.⁴⁸⁷

A pápaság következetesen csak a bécsi/prágai udvaron keresztül igyekezett hatást kifejteni – sokszor sürgetőleg – a hazai püspöki székek betöltésére,⁴⁸⁸ itt tette meg alkalmankénti személyi javaslatait is.⁴⁸⁹ Nem tudunk arról, hogy bármilyen, úgymond a „főkegyúri jog” körül folytatott vita miatt egy kánoni intézmény is csorbát szenvedett volna.⁴⁹⁰ Róma habozás nélkül teret adott a hódoltságba került egyházmegyék uralkodói címadohányozásának, kifejezetten sürgette azt, igaz, elsősorban nem lelkipásztori megfontolásból.⁴⁹¹ A pápák a Habsburg-uralkodóházban látták legfőbb zálogát a mind nagyobb teret nyerő protestantizmus visszaszorításának. Rajta keresztül igyekezett a hazai klérust a kánonok betartására, a reformok életbe léptetésére készíteni.⁴⁹² Határozottan erről tanúskodik a Bécsben és Prágában a célból tett többszöri intervenció, hogy a magyar főpapok ne mulasszák el római kötelmeiket: a bullák megszerzését⁴⁹³ (amelyekre rendszerint az ilyen akciók után, „tömbösítve” került sor);⁴⁹⁴ az *ad limina* látogatást;⁴⁹⁵ hogy hagyjanak fel az egyházmegyék kormányzásának kinevezésük

⁴⁸⁷ cf. HC III, 98. 161. 172. 216. 259. 294. 301. 304. 313–314. 325. 326. 331. 338; FRAKNÓI, *Oklevéltár*, n. 90. HARTMANN összefoglalásában a Csehországgal párhuzamba állítva kifejezetten 1561-re teszi a magyar püspökségek feletti nominációs jog Ferdinánd általi megszerzését, ami ha így nem is igaz, de rátapint a lényegre. *Der Bischof: seine Wahl und Ernennung*, 29.

⁴⁸⁸ Erre töménytelen példa a nunciusi jelentésekben: *Nuntiatur des Girolamo Martinego*, n. 88. 116. 120; *Die Nuntien Hosius und Delfino*, n. 9; *Nuntiatur Giovanni Delfinos*, n. 2. 8. 11. 12. 22. 25. 27; *Nuntiatur Giovanni Dolfins*, n. 49. 50. 71. 101. 112. 115. 116. 132. 142. 157. 175. 252. 292; *Nuntius Biglia 1566 (Juni) – 1569 (Dezember)*. *Commendone als Legat bei Kaiser Maximilian II. 1568 (Oktober)–1569 (Jänner)* (Nuntiaturberichte aus Deutschland II/6), hrsg. v. IGNAZ PHILIPP DENGEL, Wien 1939, n. 75. 106b. 112. 116. 121. 133. 141. 147; *Die Nuntiatur am Kaiserhofe I*, p. 214. és n. 115. 174 (Sega utasítása utódának, Giacomo Puteónak mely székek betöltésében működjön együtt a magyar kancellárral); *Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 46. 51. 84; *Die Nuntiatur am Kaiserhofe III*, n. 96. n. 284; *La nunziatura di Praga*, II, n. 40. 51. III, n. 31. IV, n. 12. V. 6. 12 (többek között); s még FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 256–274; *Oklevéltár*, n. 84–86. 104–106. – Mindez határozottan azt bizonyítja, hogy a reformpápaság következetesen a hierarchiára kívánt támaszkodni. A nunciások közvetlen beavatkozásának kimutatása további kutatásokat érdemelne, a pápai követek magyarországi vizitációival (például Pozsonyban) csupán egy-két alkalommal találkoztam a kiadott jelentésekben. Lásd még FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 148–151. 196–204.

⁴⁸⁹ Például Draskovich György pécsi, Náprágyi Demeter, illetve a végül ki nem nevezett és a mezőkeresztesi csatában elesett germanikus, Baranyay Pál, valamint 1602-ben Verancsics Faustus zenggi püspöksége érdekében. *Die Nuntien Hosius und Delfino*, n. 84b; *Die Nuntiatur am Kaiserhofe III*, n. 208 és 284, 584–585; JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, n. 10, 55–58; *La nunziatura di Praga*, III, n. 70; *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. II: A Clemente VII usque ad Pium VII (1524–1800)*, ed. AUGUSTINUS THEINER, Zagabriae 1875, 99–100, n. 114.

⁴⁹⁰ Az egyetlen – nem címzetes székekkel kapcsolatos – és közzismert visszautasításra, a későbbi bíboros Forgách Ferenc esetére részben fiatal kora, részben pedig (ez kevésbé publikus) „eretnek” származása miatt került sor. A történeteket elbeszéli Caetano instrukciója: Biblioteca Casanatense, ms. 2672, fol. 84^r; cf. *Die Nuntiatur am Kaiserhofe III*, n. 284, 585; és Gesualdo frissiben kelt, 1589 ápr. 25-ei jelentése: *Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 240, 441.

⁴⁹¹ 1572. okt. 26. jelentésében Delfino például azért helyesli a kalocsai szék betöltését, mert így annak zágrábi szuffraganeusa nem marad metropolita nélkül. *Nuntiatur Giovanni Delfinos*, n. 179–180, n. 74. – Specianónak egyenesen főinstrukciójába foglalták, hogy az uralkodó a hódoltsági címekre is nevezzen ki püspököket, mert azok így legalább az országgyűléseken haszonnal tudnának működni (JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, n. 10, 55–58). A nuncius 1592. aug. 10-ei jelentése szerint ennek megfelelően próbálta Rudolfot rávenni a kinevezésekre, aki azonban vonakodott, mondván, a püspökök megélhetését is biztosítani kell. Ezt a nuncius a gazdagabb németországi egyházmegyéki segédpüspökségében vélte megtalálni, s felhívta az uralkodó figyelmét arra, hogy éljen a nem mindennapi lehetőséggel, amit a pápa más fejedelmektől megtagad, lévén ellentétes Trient rendelkezéseivel. (*La nunziatura di Praga*, I, n. 28; lásd még FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 262–263).

⁴⁹² Még olyan „apróságban” is, mint az új naptár elterjesztésének megszilárdítása. cf. *Die Nuntiatur am Kaiserhofe I*, n. 27.

⁴⁹³ Lásd a püspöki székek betöltésével, és a processzusok lefolytatásával kapcsolatban idézett jelentéseket. 1587–1588-ban Puteo nuncius már szinte könyörgött Heresinszki győri püspöknek, hogy küldjenek már valakit Rómába a bullák megszerzésére – legyen az Diotallevi, vagy valaki más –, így is kimutatva tiszteletüket a Szentszék iránt, hiszen ellenkező esetben már-már a megvetés látszatát keltik. Ritka kivételként a már-már türelmét vesztett nuncius az egyházi cenzúrákkal hozakodik elő, igaz, saját bevallása szerint nem szívesen emlegeti őket, s utódának hagyott instrukciója szerint inkább a lelkiismeretükre igyekezett hatni, neki is ezt javasolja. *Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 312. 331. 262, 505–506.

⁴⁹⁴ Így 1560-ban, 1568-ban, 1573-ban, 1578-ban, 1583-ban, részben persze az áthelyezések miatti többszörös üresedések miatt. HC III, 98. 161. 172. 216. 294. 301. 259. 304. 313–314. 325. 326. 331. 338.

⁴⁹⁵ Például *Die Nuntiatur am Kaiserhofe III*, n. 20. 36. 42. n. 262, 511. Ebben az 1589-es ügyben a magyar püspökök vonakodtak engedelmeskedni a pápa és az államtitkárság Visconti nuncius által közvetített felszólításának, hogy legalább egyvalakit küldjenek maguk közül Rómába. Arra hivatkoztak hogy ágensük révén az előírt időben eleget tettek köteleességüknek, amit Róma végül annak ellenére elfogadott, hogy – mint azt az államtitkárság aláhúzza – Diotallevi állandó tartózkodási helyének az Örök Város számított. A kérdést már Puteo elkezdte mozgatni, s mint utódját tájékoztatta, nemcsak a császárnál, hanem Ernő

utáni azonnali átvételével és a főpapi jelvények használatával;⁴⁹⁶ hogy a kánoni kivizsgálást a reformelőírásoknak megfelelően folytassák le a kötelező hitvallás és trienti esküformula letételének kíséretében;⁴⁹⁷ s végül hogy tartsák be a rezidencia-kötelezettséget.⁴⁹⁸ A reformpápaságnak azonban nem sikerült kikezdenie a klérus és a hatalom szoros szövetségét.⁴⁹⁹ A konfesszionális határok körvonalazatlansága,⁵⁰⁰ I. Ferdinánd, Miksa és részben II. Rudolf „kompromisszumos katolicizmusa”, a kirobbanó hosszú török háború mellett legfőképpen ez hiúsította meg a trienti program közvetlen hazai megvalósítását. A pápai nunciások, valamint egy-két olyan elkötelezett reformfőpap igyekezete, mint Oláh Miklós és Draskovich György, vagy Telegdy Miklós és Monoszlay András hiábavalónak bizonyult. A hazai hierarchia által a 17. század elejéig felmutatott eredmény igen csekély volt: a mind gyakoribb erőfeszítések ellenére csupán néhány szekularizált javadalom visszaszerzése,⁵⁰¹ a legminimálisabb jezsuita jelenlét megteremtése. A papi utánpótlást jószerével csak az Oláh alapította kicsiny nagyszombati szeminárium biztosította, szórványosan kiegészítve a bécsi és olmützi pápai kollégiumokban tanuló hazai diákokkal.⁵⁰²

Nem szabad viszont figyelmen kívül hagyni, hogy a sajátos magyar államegyházi struktúra mindemellett nélkülözötte a tulajdonképpeni antikuralizmust. A gyakorlatban ugyan messze túllépett a franciaországi viszonyokon (a pápaság egy ízben kifejezetten avégből lépett fel a kánonellenes javadalomhasználat ellen, nehogy az mintát szolgáltasson a franciáknak), a gallikanizmussal ellentétben teljesen hiányzott viszont a publicisztikai háttér. A nunciusi jelentések az abúzusok elítélése mellett többször is kiemelik a magyar főpapoknak a Szentszék iránti „odaadását”. Ez elsősorban megint csak a török elleni harc összefüggésében magyarázható. A publicisztikai harc hiánya mégsem feledtethette, hogy a magyar és kúriai felfogás minden korábbinál messzebbre került egymástól. A püspökkinevezések kérdésének tulajdonképpeni megoldatlansága számos ponton magában hordozta az éles konfliktusok veszélyét, amelyek elkerülését minadaddig a reformpápaság rugalmassága tett lehetővé. Egy kizárólag itáliai dimenziókban gondolkodó, rigorózusabb barokk pápaság esetében erre már aligha lehetett számítani. A Habsburgokhoz fűződő hagyományos viszonyrendszer megváltozása a 17. század első felében, a missziószervezés dél-kelet európai kibontakozása addig teljességgel ismeretlen frontok megnyitásával fenyegettek. Kiváltképp, hogy a tizenöt éves háború időszakától kezdve a császári udvar

főhercegnél is tett lépéseket. *Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 262, 511; cf. FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 222.

⁴⁹⁶ Ritka kivételnek számít Verancsics kérvénye, amelyben Rudolf 1572. évi koronázása alkalmából kérte Rómától a közelmúltban kinevezett főpapok számára a pontifikálék használatának engedélyezését. Indoklásában a megerősítési procedúra hosszadalmas voltára és a felszentelt püspökök alacsony számára hivatkozott. A Szentszék nem volt ugyan elutasító, de Galli államtitkár szerint a kívánság későn jött, és úgy illett volna, hogy azt ne a prímás, hanem a császár nevében annak követe kérje. Az eset példaértékű, hiszen azt bizonyítja, hogy tényleg mennyivel egyszerűbb volt az államegyházi ideológiára hivatkozni, mint a kúriai engedélyszerzésekkel bajlódni. Verancsics kérvénye, az államtitkár válasza, a koronázás leírása: *Nuntiatur Giovanni Delfino*, n. 43, 56, illetve 455–456, függ. n. 18.

⁴⁹⁷ Lásd a processzusok lefolytatásának problémáinál idézett forrásokat.

⁴⁹⁸ Az udvari kancellár helyzete már ekkor is problémás volt, a nuncius az ő esetében azonban kilátásba helyezte a pápai felmentést. *Die Nuntien Hosius und Delfino*, n. 29. Szintén az udvari kancellárral akadt probléma 1587-ben: *Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, n. 46.

⁴⁹⁹ Például a pápai diplomácia igyekezetét, hogy a németekhez hasonlóan a magyar püspökök se kapjanak uralkodói felhatalmazást javadalmak birtokbavételére megerősítésük előtt, arra hivatkozva utasították el Prágában, hogy a német káptalani választással ellentétben az uralkodói kinevezés kellő garancia a megfelelő és nem eretnekgyanus személyek kinevezésére, ezért a német megoldás alkalmazása indokolatlan Magyarországon; s ha a valaki kinevezése után rögtön nem veszi át új javadalmát súlyos anyagi nehézségek közé kerülhet, mert a kamara a régít azonnal kezelésébe veszi. Az 1587-es ügyre lásd Puteo jelentését: *Die Nuntiatur am Kaiserhofe II*, p. 58–59 (= FRAKNÓI, *Oklevéltár*, n. 93).

⁵⁰⁰ Ezek legélesebben Antonio Possevino jelentéseiben érhetők tetten. cf. FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 158–195; a jezsuita diplomata közép-európai működésére legújabbán: JOHN PATRICK DONNELLY, *Antonio Possevino S.J., as Papal Mediator between Emperor Rudolf II and King Stephen Bathory*, Archivum Historicum Societatis Iesu 69 (2000) 3–56.

⁵⁰¹ A tennivalók rendszerezése már Verancsics alatt megtörtént. Az elzalogosított javadalmakról összeállított részletes jegyzéke: *Nuntiatur Giovanni Delfino*, 418–419, függ. n. 5.

⁵⁰² Minderre összefoglalóan: HERMANN, *A katolikus egyház története*, 221–230; ADRIÁNYI GÁBOR, *Der erste Erneuerer des katholischen Lebens nach der Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1493–1568)*, Ecclesia Militans, II, 491–517; Trient országos kihirdetése elmaradásának részleteire: FAZEKAS ISTVÁN, *Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kibirdetésére Magyarországon*, R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére, Budapest 1998, 154–164.

érdeklődése is mind intenzívebbé vált a Balkán iránt. Ez többek között az ottani, egykor némely esetben kétségkívül magyar érdekszférába tartozó püspöki címek egyre gyakoribb adományozásában is megnyilvánult.⁵⁹³

⁵⁹³ Míg scopiei cím nem sokkal korábban semmilyen problémát sem okozott, az első ilyen jellegű nehézség már 1587–1588-ban jelentkezett, bár még vezetett különösebb feszültséghez. Puteo nuncius az újonnan kinevezett rosoni püspöktől, Zalatnaky Györgytől minden további nélkül kivette a *professio fidei* és lefolytatta processzusát, sőt mivel Prágában senki sem tudta megmondani, hogy hol található a püspökség, a vizsgálat erre vonatkozó részének lefolytatását magára a jelöltre bízta: „presupponendo esso nominato di far poi esaminare costì sopra il restante, che sarà necessario alla validità del processo.” Az ügy azonban Rómában elakadt, mert nem voltak meggyőződve arról, hogy a *nominatio* a császárhoz tartozik-e. *Die Nuntiatum am Kaiserhofe* II, n. 46.47. 331. HC IV, 297.

3. RÓMA TERVEI A MAGYARORSZÁGI KATOLICIZMUS MODERNIZÁLÁSÁRA

A magyarországi korai újkori katolicizmus megteremtésének egyik legfontosabb sajátossága, hogy kibontakozására nem kerülhetett sor abban a történelmi periódusban, amikor még érdemben számíthatott volna a római központ bekapcsolódására. A hazai feltételek még az erdélyiekénél is kedvezőtlenebbek voltak. Ott a püspökség szekularizálása miatt és a hangsúlyosabb jezsuita jelenlétnek köszönhetően több önálló római kezdeményezésnek lehetünk tanúi.⁵⁰⁴ Kolozsvárral ellentétben a királyságban például nem került sor pápai kollégium felállítására. Itthonról rendszerint még a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* magyar alapítványi helyeit sem tudták kihasználni. Néhány, a századforduló tájékán a prágai nunciaturán készített tervezetből azonban világosan kirajzolódik, hogy még a reformlendületében megtorpant pápaság részéről is fogalmazódtak meg koncepciók a modern hazai katolikus konfesszió megszervezésére.

Egy 1593–1596 között papírra vetett reláció (később adott címe szerint: *Discorso dello Stato della religione cattolica nel regno d'Ungaria*) a pápai államtitkárság felszólítására 10 pontban foglalja össze a tennivalókat, igaz, jórészüket a háborús viszonyok inkább a jövőre nézve tartja kivitelezhetőnek, mintsem azonnal. Szerzője minden kétségen felül Cesare Speciano nunciussal⁵⁰⁵ azonosítható. Az emlékirat a pápai diplomácia azon, már-már szokványosnak mondható célkitűzésein túl, hogy elérje az uralkodónál kizárólag katolikusok alkalmazását a fontosabb posztokon, és az egyházi javadalmak visszaadását, illetve betöltését (kiváltképpen a fél országrészt felölelő, s majd színprotestáns Egerét, valamint az ország egyetlen szemináriumával rendelkező Esztergomét), több különleges elképzelést is körvonalaz.⁵⁰⁶

Ilyen például a kapucinusok vagy még inkább a sarutlan karmeliták behozatalának, és egy Kassán felállítandó jezsuita kollégium és szeminárium vélhetően a jezsuita Possevinóra visszavezethető terve⁵⁰⁷. Az alapításokat részben a periférikus fekvése miatt nem bevált turóci (zsióváraljai) kollégium áthelyezésével, részben egy-egy Kassa melletti apátság és prépostság – talán Tapolcának és Mislének – a kamarától, illetve a protestánsoktól történő visszaváltásával látja kivitelezhetőnek. Egy esetleges pápai pénzügyi közreműködés lehetőségére is tesz halvány utalást, kiemelve, hogy a prépostság visszaszerzését mindössze 12–15 forintból meg lehetne oldani.⁵⁰⁸ Ezután a (turóci prépostsággal együtt) három javadalom bevételei fedeznék az évi 10.000 forintos működési költségeket, különösen ha a magyar

⁵⁰⁴ cf. többek között LADISLAUS SZILAS, *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591–1599*, Rom 1966; VERESS, *Erdélyországi pápai követek*, V–XX; és néhány, a 17. század elején készült jezsuita tervezet: *Jesuita Okmánytár*, n. 126–128. 209. 245–246 és *passim*. A javaslatok leghangsúlyosabb elem azonban itt is a püspökség visszaállítása.

⁵⁰⁵ A már többször előfordult főpap életpályájára: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, CCLI–CCLII. – Közeledve önálló kutatási eredményeim ismertetéséhez itt említem meg, hogy a IV. fejezettől kezdve fogom az előforduló történelmi szereplőket – lehetőség szerint – szisztematikusan és közelebről is beazonosítani. Elsősorban természetesen azokat, akiket kevésbé lehet közismertnek tekinteni, illetve a hazai szakirodalomban aligha utolérhetőek. Mindazon személyek viszont, akik majd a strukturális analízis célpontjai lesznek (nunciosok, nunciaturai tisztviselők, császári követek, bíborosprotektorok, Rota-auditorok, ágensek, stb.), nem az első főszövegbeli előfordulásuknál kerülnek megjegyzetelésre. Specianoval itt szerzősége okán teszek kivételt.

⁵⁰⁶ A már sokak (FRAKNÓI [tévesen a Biblioteca Casanatensére hivatkozva], MOSCONI, PASTOR) által idézett, de szerzőjére nézve nem azonosított irat keletkezése 1593–1596 közé helyezhető (a tizenöt éves háború már kitört, a régóta üresedésben álló Eger és különösen Esztergom még nincs betöltve); a „vostra signoria illustrissima mi commanda con le lettere passate...” kezdősor pedig egyértelműen elárulja, hogy a nuncius és az államtitkárság iratváltásáról van szó. Mivel a szerző azt írja, hogy nem régóta tartózkodik állomáshelyén, valószínűsíthető az 1593-as esztendő, s a szöveg talán azon relációk sorába illeszthető, amelyeket az új nunciosok visszaigazolandó, illetve kijavítandó az elődjük finálrelációjába és az ő főutasításukba foglaltakat, szolgálatba lépésük után szoktak készíteni rendszerint az új római kurzus számára (de inkább alkalmi megrendelésre, mintsem a finálrelációkhoz hasonló egyetemesen kötelező érvénnyel). Teljesen ehhez hasonló lesz Mattei nuncius alább tárgyalandó 1639-es relációja is. Egzaktabb bizonyítékokat hozó kutatás folytatása a szerzőségeit illetően nem csekély nehézséggel járna, hiszen ezen évek nuncius iratai lappanganak, a forrás – amelynek szövegét MOLNÁR ANTAL szívésségéből használhattam – lelőhelye: Biblioteca Corsiniana (Roma), vol. 677 (35 B 6), fol. 338^r–340^v. A kéziratár mutatójában a bécsi nunciatura címszáva alatt cím szerint feltüntetett irat valójában a prágai nunciatura iratait másolatban tartalmazó kötetben maradt fenn.

⁵⁰⁷ cf. FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 182.

⁵⁰⁸ Speciano korábban is tett utalást Róma anyagi közreműködésének lehetőségére. 1593-ban a prímási szék betöltése érdekében sürgette, hogy Apostoli Kamara tekintettel a várható lelkipásztori előnyökre, vállaljon részt Újvár fenntartásának költségeiben, amire az érsekiség javait fordították, s legfőbb akadályát képezte egy új érsek kinevezésének. Rudolf előtt pedig párhuzamosan azt ecsetelte, hogy egy érsek tartása kevesebbe kerül, mint kettő, egy *in temporalibus* és egy másik *in spiritualibus* illetékes adminisztrátor tartása, mely utóbbi 3000 forint penziót kapott. *La nunziatura di Praga*, III, n. 42.

főpapok, akik a háború kitörése előtt kivétel nélkül tartottak Bécsben egy-kéz növendéket, szintén hozzájárulnának valamivel. Az összeg száz növendék tartására lenne elegendő. A nuncius közülük ötvenet küldött volna a királyságba, ugyanennyit pedig a hódoltságba. Észak-Magyarország fővárosára éppen a török területek és Erdély megközelíthetősége miatt esett a nuncius választása. Szerinte a Dunántúlon, például Sopronban elsősorban Bécs közelsége miatt nem sok értelme lenne egy ilyen vállalkozásnak. A hódoltsági pasztoráció biztosítására – ahol egy évtizeddel korábban külön pápai vizitátor mérte fel a tennivalókat⁵⁰⁹ – elengedhetetlennek tartotta azt is, hogy a püspökök az onnan érkező papjelölteket a kellő fakultás birtokában *extra tempora* felszentelhessék, mert a – vélhetően az egy-egy idősebb pap mellett a minimális ismereteket megszerző – jelöltek képtelenek kizárólag az előírt (kántorböjti) időben a királyságba utazni.⁵¹⁰ Speciano az új intézmény felállításának létjogosultsága mellett azzal is megpróbált érvelni, hogy a római német–magyar kollégium tucatnyi helye sohasem lesz kihasználható, mivel a magyarok úgymond nem nagyon szeretnek külföldre utazni.

A nuncius a két alapvető pillérre: egy biztos kormányzati háttérre és kellő számú, megfelelően képzett alsópapságra támaszkodó katolikus megújulás irányítását ugyancsak kettős formában képzelte el. Egyrészt meghatározó szerepet szánt a kinevezendő új esztergomi érseknek. Ennek világi és egyházi jogosítványai kellő védelmet jelentenének a katolikusok számára protestánsokkal szemben – például meg tudná akadályozni a prédikátorok működését a városokban –, és alkalmasak lennének a klérus reformálása szempontjából elengedhetetlen zsinatok összehívására. A prímás régi hagyományon alapuló joga pedig, hogy személyi javaslatokat tehet az uralkodónak a püspökségek és más egyházi javadalom betöltésére, alkalmas lenne a hierarchia összetételének régóta kívánatos megváltoztatására. Másrészt, biztos ami biztos, hangot ad azon meggyőződésének, hogy „mivel a klérus soraiban bár sok jó és példás életű ember található, mégis végtelen a romlott életűek száma, s mindenek felett az istentiszteletet nem a kötelező tisztelettel végzik, és a régi szent előírásokat sok helyen részben vagy teljesen figyelmen kívül hagyják, jó lenne egy apostoli vizitátor küldése, aki megreformálná mindazt amit szükségesnek tart, noha mindezen fontos dolgokban nagy odafigyeléssel és kíméletesen járhat csak el. Ha az uralkodó beleegyezését adja, az ország nem tud majd kitérni e vizitáció elől.”⁵¹¹

Részben szinte ugyanezek a gondolatok térnek vissza az *Il modo de Restaurare la religione in Ungheria* címet viselő, és 1606. május 3-án V. Pál elé tárt emlékiratban, ami a legnagyobb valószínűség szerint szintén a prágai nunciátúrán keletkezett, és a hazai katolikus reform részletes programját tartalmazza. A korábbinál radikálisabb hangvételű irat megismétli a kassai alapítás tervét, ahol a nemes ifjakat a kolozsvári mintára a szemináriumba is be kellene fogadni, anélkül hogy előzetes kötelezettséget

⁵⁰⁹ S ahol már a 16–17. század fordulóján Erdélyhez hasonlóan szintén a hazai hierarchia korlátozott mozgásterét miatt önálló római aktivitást figyelhetünk meg. cf. TÓTH, *Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora*, 447–472; *Relationes missionariorum*, 5 és MOLNÁR idézett disszertációja.

⁵¹⁰ Specianót Kutassy győri püspök sürgette többször is az *extra tempora* és a *casi riservati* fakultások megadására leginkább a hódoltságban élőkre hivatkozva, mondván, már többször is üres kézzel kellett visszaküldenie az onnan érkező kérelmezőket. A nuncius támogatta Kutassy kérését, de teljesítését Róma először elutasította. Megadására végül – az esztergomi adminisztrátoréval együtt – azzal a feltétellel került sor, hogy fél éven belül megszerzik bulláikat. Speciano a feltétel teljesítése érdekében mindazonáltal nem mulasztotta el felhívni az államtitkárság figyelmét a fizetési kedvezmények megadására, lévén hogy „questi non sono paese, nè genti, che vogliono pagare denari...”. *La nunziatura di Praga*, III, n. 30. 79. 110.

⁵¹¹ Bár miként a reformpápaság, úgy Speciano is alapvetően a hierarchiára kívánt építeni, ennek alkalmasságával többször is merültek fel kételyek, sőt itt-ott a magyar püspökök megítélésnek radikalizálódása már ekkor is felfedezhető. Az államtitkárság például 1593 márciusában egy Speciano szerint haszonnal forgatható – közelebről nem ismert – tájékoztatást küldött a nunciának a hazai egyházi viszonyokról, amit a nuncius csupán annyiban igazít ki, hogy a magyar prelátusok közül senki sem kormányoz egyszerre két egyházmegyét. Szintén ő ez év júniusában azzal fenyegette meg Fejérvöki István nyitrai püspököt, hogy ha nem kér feloldozást a pápától az irregularitás miatt, amibe azért esett, mert a *Pontificale Romanum* előírásaival ellentétben úgy szentelt papot, hogy a misét nem ő, hanem egy kanonokja mondta, elmozdította az uralkodóval helytartóságából. (Speciano ekkor – igaz, a püspök nevét elhallgatva – Santoro bíborostól kért állásfoglalást abban a kérdésben, vajon a szentelés érvényes volt-e. Ez azt jelenti, hogy a Szent Hivatalhoz fordult, lévén Santoro a főinkvizitor. cf. FILIPPO TAMBURINI, *Giulio Antonio Santoro cardinale penitenziere ed inquisitore generale. Ricerche sulla sua biblioteca*, RQ 95 [2000] 54–93, 54–63). A nuncius szintén nem túl kedvező véleményének adott hangot akkor is, amikor Rómától felhatalmazást kért arra, hogy az egyházmegyéket adminisztrátorként kormányzó püspökök – különösen az esztergomi – kánoni helyzetét rendezhesse, mondván, ez ügyben végképp nem fognak Rómához fordulni. Azt a konstruktív elképzelést, hogy Róma adjon magyar papoknak apostoli protonotáriusi jogosítványokat, ugyanakkor készséggel támogatta. *La nunziatura di Praga*, III, n. 41. 98. 79.

vállalnának. Az eredményt a már klerikus növendékek jó példájának hatására kell bízni. Sürgeti azon zsinati és pápai rendelkezések betartatását, amelyek a püspököket szemináriumalapításra kötelezik. Amennyiben pedig a káptalanok vonakodnának a közreműködéstől, a megoldást az olvasókanonoki stallumok jövedelmeinek lefoglalásától várja. Egy újabb egyházi javadalom visszaváltása és felhasználása, a klérus – különösen a nem rezideáló főpapok – pápai és császári tekintéllyel e célból történő megadóztatása mellett hangsúlyosan jelenik meg a közvetlen pápai szerepvállalás szükségessége is: „tudom, hogy nem hiányoznak az eszközök arra, hogy Őszentsége ilyen alamizsnát tegyen... miként VIII. Kelemen pápa talált másfél milliót a magyarországi háború számára, miként V. Sixtus talált [pénzt] Róma városának különféle erődítményeire, miként XIII. Gergely talált módot szemináriumok létesítésére az egész világon...” – hangzik a nem is burkolt felhívás.

Az egy évtizeddel korábbiaktól eltérően nagyobb szerepet kap a római *Collegium Germanicum-Hungaricum* is. A tervezet növelni szándékozik az ottani növendékek számát. Abban a többek által hangoztatott elképzelésben viszont, hogy a pápai alapítványt Magyarországra kellene áthozni, hangsúlyozottan nem kíván állást foglalni.⁵¹²

A papnevelés és a térítések intézményi hátterének biztosítása mellett – igaz, kifejezetten mint kevésbé sürgető teendők – olyan szempontok is említésre kerülnek, mint a hagyományos Mária-kultusz, a tej- és tojásételektől való megtartóztatást is magába foglaló böjti fegyelem visszaállítása; a zsolozsmaimádkozás elhanyagolása és a liturgiában uralkodó káosz miatt a római breviárium bevezetése; valamint annak a régi szokásnak álcázott abúzusnak megszüntetése, hogy a kinevezett főpapok azonnal értékesebbnél értékesebb anyagból készült prelatusi ruhát öltenek. Akik valójában csak egyszerű papok, mégis megkülönböztetett helyet kapnak az istentiszteleteken, s azonnal tagjai lesznek a királyi tanácsnak.

Az emlékirat szerzője leginkább ez utóbbi téren lát kevés reményt a gyors javulásra, s Specianóval ellentétben kevésbé szán központi szerepet az esztergomi érseknek. Szerinte az időközben kinevezett Kutassy János (1587–1601) nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, javai nagy részét például protestáns örökösökre hagyta. A püspöki kar és az egész klérus megreformálását a nunciusra és kiváltképpen egy apostoli vizitátorra kell bízni – tér vissza a régi elképzelés. Nem kívánja ugyan kétségbe vonni a Szent István-i hagyományon alapuló uralkodói jogosítványokat (kifejezetten *ius patronatus* említ), leszögezi ugyanakkor, hogy ez nem lehet alapja a rengeteg visszaélésnek, amelyek ellen a püspökök nem tesznek semmit, sőt többnyire haszonélvezői. A megoldást az emlékirat szerzője abban látja, hogy a nuncius már a királyi kinevezés előtt kapjon lehetőséget a jelölt megismerésére és alkalomadtán vétőjog gyakorlására. Továbbá, hogy szigorítsák meg a kánoni kivizsgálási eljárás módját, mivel idáig annak tényleges lefolytatását az országtól távol, Prágában tartózkodó pápai követek rendszerint valamelyik püspökre bízták. Ez pedig, részben mivel nem kívánta a jelöltet megsérteni, az

⁵¹² Ezt az álláspontot a gyakran emlegetett Diotallevi képviselte, aki szintén saját tervezetet dolgozott ki Róma számára a magyarországi paphiány problémájának megoldására. A római kollégium áthozatalára alapozott pápai kollégium – amelynek működtetését természetesen a jezsuitákra, felügyeletét az esztergomi érsekre és a hazai főpapokra kívánta bízni – alapításában látta az ország rekatolizációjának kulcsát:

Per trovarsi in Hongaria molto pochi sacerdoti cattolici, che possino instruire quel popolo nella religione cattolica et amministrarli i sanctissimi sacramenti massime a quelli huomini di più bassa condizione, non è dubbio, che per tale mancamento ci fa paraclita d'un numero infinito di quelle anime, al che volendosi proveder è necessario di trovar modo d'haver sacerdoti catholici in quel maggior numero, che sia possibile per sovvenire et proveder ad infinite plebanie, le quali mancano de sacerdoti, o se pur li hanno, sono infetti d'heresia. Et a ciò fare il più necessario et prestantissimo remedio sarebbe d'haver in quel regno un collegio o seminario, che potesse sostentar un bon numero d'alumni, et essendo stato dalla felice memoria del cardinale Collocense già anni sono procurato a questo effetto presso la maestà Cesarea una prepositura in quel regno per li reverendi patri Gesuiti, la quale tuttavia possedono senza esserci fatto sin hora collegio alcuno o seminario. Si giudica fosse bene di oprar, come meglio pare di ridurre a fine quanto prima questo santo proposito con intertener quel maggior numero d'alumni che comportassero quelle intratte sotto l'administrazione et disciplina di detti padri, tanto più che quelli del regno restanno poco contenti, che quelle intratte destinate per beneficio di quella natione, s'habbino a spender etiam dio che fusse per simile effetto per altra nazione forestiera, massime che in Germania per liberalità di sua beatitudine vi si trovano molti colleggi, tra quali gli Hongari no'hanno ingresso, et a questi si potrebon (se ... paresse bene) applicar parimente l'intrate di Santo Stefano Rotondo destinate per la nazione Hongara in Roma per il numero di 12 scolari sempre mai essendone mancamento a questa summa per alcune raggioni, che si lasciano de dire con le quali intrate sole d'Roma o di Santo Stefano si sostenterebbono in Hong[aria] per almeno 25 alumni, et forsi con maggior profitto, perché più facilmente giornalmente si dispenserebbono in diversi vilaggi, i quali sono senza numero e harebbono bisogno piuttosto di sacerdoti esemplari, essercitati nella dotrina Christiana et sufficienti per le confessioni, che di theologia, che così in pochi anni si ridurrebbe quel regno tutto cattolico, perché oltre gli alumni vi concorrebbono tutta la gioventù di quel regno, che spese proprie et di molti che aiutarebbono a sostentarli, quanto poi al loco per detto collegio monsignor arcivescovo di Strigonia con quelli altri prelati potreben far elezione, che li paresse più a preposito, al quale arcivescovo per esser molto zelante et sollicito nell'augmento della religione cattolica si potrebbe commeter la cura di ridurre a fine questa santa apra insieme con detti padri.

A sági préposti címmel s.k. aláírt (*Francisco Diotallevi preposito de Sago*) irat: ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 43-c, fol. 168^r v. Mivel a *discorso* kinevezett esztergomi érsekről beszél, 1597–1601 között keletkezhetett.

általán ajánlott tanúkat hallgatta ki, részben nemtörődömségből csak egy papot, vagy jegyzőt küldött maga helyett, úgyhogy Rómában korántsem megbízható információk alapján szoktak dönteni az illető felszentelhetőségéről.

A tervezet nunciaturai kidolgozója a püspökkinevezések e kettős ellenőrzési mechanizmusának hatékonyságát csak az ország területén tartózkodó apostoli vizitátor révén látta biztosítottnak. Szerinte nem egy magasabb rangú főpapot kellene Magyarországra küldeni, mert egy ilyen nyílt akció felkeltene a protestánsok, a politikusok, de még a klérus gyanakvását is. Legeredményesebben egy egyszerű pap tudna működni. Ennek nem kellene különösebben képzettnek sem lennie. Elég ha jól tud latinul, a lényeg az, hogy se pénzzel, se tisztségekkel ne legyen megvesztegethető. A vizitátor – kezdetben inkognitóban – végigjárva az egyházmegyéket, elsőkézből és rendszeresen informálhatná a pápát a tennivalókról. Mindenekelőtt tájékozódna a püspökségre alkalmas papok felől. Róma mellett a nunciusnak is megküldött jellemzése alapján a császári udvarban így lehetne valóban eredményesen kiszűrni az alkalmatlan személyeket. Majd ő folytatná le a processzust, hiszen kívülállóként sokkal elfogulatlanabb vizsgálatot tud eszközölni, mint akármelyik püspök. Ugyancsak ő tudná biztosítani, hogy legalább a hierarchia egy tagja ötévente *ad limina* látogatást és jelentést tegyen; megszerezze a szükséges diszpenzációkat; és hogy tartományi és megyei zsinatokat tartsanak, ami teljességgel ismeretlen az országban. Az általa szolgáltatott naprakész információk alapján a pápa a konkrét ügyekre azonnal szelíd hangú brévékkel tudna reagálni. Ennek köszönhetően a visszaélések megszüntetése és a kánonok betartása lépésről-lépésre, de biztosan haladhatna előre. Végül pedig ez az egyetlen, és minimális költségeket igénylő személy – aki egyszerre szolgálna „nunciusként, vizitátorként, apostoli főesperesként, kivizsgáló jegyzőként, zsinatok [lebonyolítójaként], a püspökök ágenseként, egyszerűen Oszentsége füleként és kezeként, valamint a reform lelkeként” – megfelelően gondoskodhatna a pápai rendelkezések végrehajtásáról is.

A trienti zsinatot követően Itáliában bevált apostoli vizitátorok és a németországi reformnunciusok ötvözetét Magyarországon megvalósítani kívánó emlékirat legszembeütőbb vonása, hogy a hazai püspöki kart teljesen alkalmatlannak találja a modern katolicizmus kialakítására. Sőt ugyanez a szerző egy néhány hónappal korábban (1605 októberében) papírra vetett – nem kevésbé jelentős, bár jóval rövidebb – emlékiratban (*Dello Stato presente ecclesiastico et politico in Ungaria*) még sötétebb képet rajzol a mindvégig a fejtegetése középpontjában álló hazai hierarchiáról. Betagozódásáról az államszervezetbe, harácsolásáról, s legfőképp arról, hogy erőszakos templomfoglalásaival, irreális polgárháborús tervezgetéseivel felelőtlenül a pusztulás szélére sodorja a meglévő egyházi struktúrákat is. Ezért azt javasolja, hogy mindaddig, amíg a prelátusok nem mutatnak készséget a teljes reformra, Róma helyezze kilátásba a katonai segélyek megvonását.⁵¹³

A magyarországi helyzetet testközelből figyelemmel kísérő prágai nunciaturával ellentétben a római központnak a nunciusoknak 1592–1604 között adott főinstrukcióiból kihámozható programja meglehetősen minimális volt, de sokkal inkább a realitások talaján állt. Általánosságban az udvari hivatalok élén, a különféle tanácsokban a protestáns–katolikus arány megváltoztatása (a még/már katolikus főurak mozgósítása révén) valamint Rudolf császár számára megfelelő gyóntató választása állt a középpontban.⁵¹⁴ Speciálisan magyar viszonylatban a hangsúly továbbra is a püspöki székek betöltésén van, amely a római központ szemében továbbra is az egyetlen eszköz az „eretnység” visszaszorítására. Az 1594-es regensburgi birodalmi gyűlésre küldött Ludovicio Madruzzo követutasítása kifejezetten előnyként sorolja elő a főpapok állami funkcióit. A néhányuknál megjelenő felfogást, hogy (áthelyezésnél) nem szükséges az pápai megerősítés, a bullák megszerzésének nehézségeire vezeti vissza. Kilátásba helyezi, hogy e téren minden támogatást megadnak.⁵¹⁵ A főinstrukciók sokszor csak azt remélték elérhetőnek, hogy legalább az egyházi javakat kormányzó kamarai tisztviselők legyenek

⁵¹³ E két emlékiratra lásd a fejezet végén található *excursust*.

⁵¹⁴ Egy-egy elkeseredettebb pillanatában például Speciano is csak ettől a megoldástól várt változást a Habsburgok egyházipolitikájában. *La nunziatura di Praga*, I, n. 52; II, n. 37.

⁵¹⁵ Si procurerà sempre di dare loro le debite sodisfazioni con ogni paterno affetto et carità. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, n. 35, 252–254; az utasítás magyar vonatkozású részének egyik pontja korábban kiadva: FRAKNÓI, *Oklevéltár*, 102, n. 104.

katolikusok; illetve hogy a hadseregeknél, várakban tartózkodó külföldi, leginkább olasz katonákra való tekintettel rendszeresítsék a tábori káplánok tartását.⁵¹⁶

A tizenöt éves háború véget értével és Bocskai-felkeléssel gyökeresen megváltozott magyar viszonyok azonban minden korábbinál aktívabb szerepvállalást kívántak a pápaságtól. A Kúria a kihívásnak a prágai nunciátúra radikális terveivel ellentétben hagyományos eszközök hatékonyabb alkalmazásával tudott megfelelni. Az egyik ilyen eszközt a hazai hierarchia római kötődéseinek szorosabbra fűzésében találta meg az esztergomi érsek bíborosi kinevezésével. A másik, egy szintén klasszikusnak mondható recept alapján, az államhatalom – igencsak bizonytalanná vált – támogatásának biztosítása volt, mégpedig az inkvizíció mozgósításával. E két részleteiben ismeretlen és feldolgozatlan momentum mindaddig nem kapott jelentőségéhez méltó helyet a historiográfiában.

EXCURSUS

Az imént elemzett emlékiratok kiadva: TÓTH, *Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai*, 200–203 (*Dello Stato presente... = I.*) 203–211 (*Il modo de Restaurare... = II.*). TÓTH szerzőazonosítása annyira beépült a hazai történettudományba, hogy az (általam elsőként ismertett) II. publikálására Verancsics-műként magyar fordításban is sor került: S. VARGA KATALIN, *Verancsics Faustus Machinae novae és más művei*, Budapest 1985, 326–350. S. VARGA 1994-ben megismételte Verancsics szerzőségét elfogadó álláspontját (Verancsics Faustus, a humanista tudós [1551–1617], Vár ucca 17 2 [1994] 3, 107–118, 117). TÓTH felfogása HERMANN EGYED monográfiájának köszönhetően (*A katolikus egyház története*, 219.) a lehető legszélesebb körben vált ismertté, s már rá hivatkozva a legújabb kutatások szintén ezt a nézetet vallják. (cf. például *Relationes missionariorum de Hungaria*, 5.) Egyedül KRUPPA TAMÁS fogalmazott meg remek ráérzéssel ezzel kapcsolatos kritikát (*Adalékok Verancsics Faustus csanádi püspök életrajzához*, Vár ucca 17 2 [1994] 3, 153–158, 154–157.), erre majd exkurzusom végén reflektálok. Mindenesetre joggal állítható, hogy az emlékiratok szerzősége tekintve a benne foglaltakat és megállapítására tett eddigi kísérleteket (lásd még alább KÁROLYITÓL, MEYERTŐL) a magyar historiográfia egyik érdekes kérdésévé vált. Mivel én az előbb következetesen a prágai nunciátúrát jelöltem meg az iratok keletkezési helyeként, aligha megkerülhető, hogy egy kiterő keretében meg ne indokoljam álláspontomat. Ezt az indoklást a még szükséges levéltári kutatások elvégzése (és persze hipotézisem beigazolódása esetén) után külön közlemény keretében kívánom majd publikálni.

Közlőjük mindkét irat keletkezését 1606 elejére datálja, részben célzatosan, hogy az 1605. decemberében Rómába érkező püspök már elkészíthesse azokat. TÓTH meglátása (165), hogy az iratok szerzője egy és ugyanazon személy, ugyanakkor helytállóan tűnik (a stílus, a szóhasználat, adatok egyezése: Heliodoros emlegetése, 300 egyházi Magyarországon [ami még egyéb vonatkozásban is jelentős lesz], tartalmi átfedések: például éles hierarchia-ellenesség, s az I-ben található, egy részletesebb egyházi vonatkozású tervezet igény szerinti kidolgozására hivatkozás miatt, aminek tökéletesen megfelel a II). TÓTH legfőbb érve a szerzőség megállapítására, hogy a II. irat másolata megtalálható Verancsics hagyatékában, és hogy az I. irat államtitkársági hájgyzetei személyes kézbesítést jelentenek. Ez utóbbit azonnal kilőhetjük, Margottinak hasonló jegyzetei található a nunciátúrai iratokon is (TÓTH, 162. ezt véli a közvetlen átadás perdöntő bizonyítékának). Az viszont valóban nem vonható kétségbe, hogy a Kúria magyar ügyekben igényelte a főpap közreműködését, ezt bizonyítja a TÓTH által III. szám (*ibid.*, 211) kiadott irat. Ez közlőjük téves megállapításával ellentétben (188) nem a püspök tanácsadása a pápának, hanem a bosnyák ferencesek a *stylus Curiae* szabványai szerint elkészített kérvénye. Ezt a valóban jó kúriai beágyazódottságú Verancsics – ebben az esetben mint területileg illetékes ordinárius is – leginkább véleményezés (!) végett kaphatott meg (aligha hihető, hogy a püspök ágenskedett volna a bosnyák ferenceseknek, és ő írta, kézbesítette volna kérvényeiket). Vélhetően e véleményező szerepkör alapján indokolható az is, hogy miért és hogyan kerülhetett hozzá, és maradhatott fenn hagyatékában a II. másolata is.

Ennek és így az I-nek szerzője ugyanis véleményem szerint aligha lehet ő. Az iratok hangvétele, jellege, probléma súlyozása, stílusa, éles püspökellenessége, valódi itáliai/kurialista reformszemlélete (lásd a később szintén egy olasz, Fulgenzio da Iesi révén elhíresült tojás/tej kérdést), szóhasználata már eleve valószínűtlenné teszik, hogy azt a magyar hierarchia bármilyen buzgó tagja írta volna – aki maga is évtizedekig hasznélvezője volt az államegyházi rendszernek, leleszi, sági javadalmaikat az emlékiratokban központi helyet elfoglaló rezidencia-kötelezettség mellőzésével birtokolta; pályája hivatalnok (királyi titkár), humanista tudós karrier volt. Az iratok szerzőjében a minimális *Hungarus*-tudat sem található meg, *barbaria della genté*-t emleget.

Ha figyelmesen elolvassuk a n. I. szövegét, rájöhetünk, hogy az nem íródhatott az Örök Városban (az elmúlt napok [*giorni passati*] történéseire hivatkozik, ami a helyszínen, vagy a közelben tartózkodásra utal; a magyarok Rómába fognak követet küldeni [*mandare dalle loro diete a Roma ambasciatori*] és nem ide [*qua*], ami az örök városbeli keletkezésnél vélhetően szerepelne. Verancsics szerzőségével kapcsolatos kételkedésem döntő érve még sem ez. Az eddigi kutatások figyelmét mintha elkerülte volna (cf. TÓTH, 163, 12. jegyzet) Ferreri 1605. október 24-ei jelentése (*Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra [1603–1606]* [Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IV/3], hrsg. v. ARNOLD OSKAR MEYER, Berlin 1915, n. 595b) amelyben azt említi, hogy mellékelten küld egy jelentést Magyarország vallási viszonyairól, s amit MEYER kifejezetten az I-el azonosít (554, 1. jegyzet); nov. 7-én pedig megküldi az államtitkárságnak Rudolffhoz eljuttatott memorandumát, amely szintűgy 300 katolikus püspököt, papot és világit említ magyar viszonylatban,

⁵¹⁶ Speciano, Spinelli és Ferreri utasításai, Róma, 1592. máj. 5. 1598. szept. 22. 1604. jan. 20. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, n. 10, 55–58; II, n. 71, 568. n. 95, 709–710, illetve ez utóbbi *Johannis Stephani Ferreri nuntii apostolici... epistuale et acta*, n. 2, 9–10.

mint a mindenképpen okt. 3-a után keletkezett (Esztergomot már török kézen lévőnek mondó) I. Nem valószínű, hogy ez a szám toposz számba ment volna. Igaz, az I. a klérus létszámát adja meg ennyiben, s nem a katolikusokét, ez azonban csupán Ferreri szerzőségét gyengíti, azt nem, hogy a n. I. azonos az okt. 24-ei *dispacc*-ban említett jelentéssel, amit a nuncius Rómába küldött, s így bizonyosan olvasott is. Ferreri egyébként nem említi, hogy ő írta volna, s valóban nem is írhatta. Csupán még bő fél éve tartózkodott új állomáshelyén, az I. szerzője régi, és nagyon pontos, testközelből szerzett tapasztalatait írta le, sőt kifejezetten azt említi, hogy néhány éve a vallási reformokat illetően már megkísérelte elképzelési kifejtését, de nem járt eredménnyel. (TÓTH ezt a sort a reformok tényleges megvalósítására tett kísérletként értelmezi, de tévesen.) Maga az irat stílusa, nyerssége is alacsonyabb rangú személy szerzőségét sejteti, amint arra már KÁROLYI ÁRPÁD is rájött, aki kezdetben Ferrerinek, majd csak egy, a magyar viszonyokat jól ismerő „olasz papnak” tulajdonítja a szöveget, viszont 1604 elejére datálja (MOE XI, 230. 240. 248. 283–289. 293).

Röviden vonjuk meg az I-el kapcsolatos elemzés mérlegét. A szöveg nagy valószínűség szerint nem Rómában, hanem Magyarországon, vagy közvetlen közelségében, 1605. okt. 3-a után keletkezett, ami kizárni látszik Verancsics szerzőségét (ő már ekkor úton, volt, okt. 22-én lépte át Velence határát, TÓTH, 180). Szerzője ugyanakkor nem lehet a nuncius, aki mindazonáltal ismerte a szöveget, és minden bizonnyal okt. 24-ei *dispaccia* mellékleteként juttatta el Rómába. De mi a helyzet az ugyanazon tollból született II-vel? Ez kétségkívül Rómában keletkezett (*questa Corte*, utal a Kúriára), és a Verancsics féle másolatot hátirata szerint (*presentato al Papa 3 Maji 1606* – a formula ismeretlen az államtitkársági gyakorlatban, ahol egyébként is a *nostro signore/sua beatitudne/santissimo* szerepelne) személyesen nyújtották át V. Pálnak. Mégiscsak Verancsics a szerző? Az I. esetben ellene felhozott szempontokat azonban továbbra sem hagyhatjuk figyelmen kívül, és még egyszer hangsúlyozni kell, semmi okunk kételkedni abban, hogy mindkét tervezet esetében ne egy és ugyanazon szerzővel lenne dolgunk. Ráadásul a római helyszín ellenére a prágai nunciátúra melletti lényegi érvként kell figyelembe venni azokat a II-ben szereplő adatokat, amelyek Eger és Esztergom éves jövedelmét éppúgy pontosan 25 és 40 ezerre teszik, mint a nunciátúra korábbi irataiból a maga számára hasznosnak vélt információkat kigyűjtő Ferreri nunciának a magyar püspökökre és egyházmegyéjükre vonatkozó feljegyzése (cf. *Johannis Stephani Ferreri nuntii apostolici... epistuale et acta*, függ. n. 4, 392; s ebben az esetben még kevésbé lehet közzsájon forgó számadatokról beszélni. Pázmány tíz évvel később lefolytatott processzusában mindegyik tanú más-más összeget nevezett meg a főegyházmegye éves jövedelmeként. cf. Archivio Aldobrandini [Frascati], Documenti Storici, n. 17/10.)

A gyanú, hogy az iratok keletkezése valamiképpen összefügg a prágai nunciátúrával mindenképp megalapozottnak tűnik. De hogyan, vetődik fel a kérdés. Hiszen nyilvánvaló a dilemma: a nuncius nem lehet a szerző, a II. pedig Rómában keletkezett. A megoldást még nem áll módomban a kora újkori forrásviszonyok között elvárhatóan konkrét és megdönthetetlen forrásokkal igazolni, lévén, hogy a probléma felvetődése óta itáliai levéltári kutatásokra még nem nyílt lehetőségem. Reményeim szerint viszont alábbi hipotézisem már a megfelelő utat jelöli ki a végleges megoldást magukban foglaló vizsgálat irányát illetően.

Még ha fenti fejtegetéseimet figyelmen kívül is hagyjuk, s azok tapasztalatiból indulunk ki, akik kezén nagyszámú korabeli forrás ment keresztül, így feltételezéseik is inkább a realitások talaján mozognak, mint egy olyan szerzőé, aki egy szabványos kúriai kérvényt sem ismer fel, vagyis ha MEYER alapján elfogadjuk, hogy az I. azonos a nuncius által Rómába juttatott relációval; KÁROLYITól pedig azt, hogy egy buzgó, a magyar viszonyokat behatóan ismerő olasz papról van szó, a két koordináta már első ránézésre a nunciátúra egyik beosztott munkatársában találkozik. E felismerésünket rögtön alátámasztja, hogy a II feltűnően sokat foglalkozik a kánoni vizsgálási eljárásokkal, s nagy súlyt fektet lefolytatásuk megszigorítására, valószínűleg nem azért, mert egyszer szerzőjével is lefolytatták, illetve néhányszor esetleg tanúként szerepelhetett bennük, mint Verancsics, hanem mert írója maga is rendszeres közreműködője volt ezeknek. A kézenfekvő megoldás azonban rögtön zsákutcának is látszik, mivel tudjuk, a pápai követségek személyzete egy új nuncius érkezéssel rendszerint lecserelődött annak embereire. Ekképpen főnökükhöz hasonlóan közülük sem tehetett volna senki szert olyan mély ismeretekre, és túlfűtött indulatra, mint ami szerzőnket jellemzi. Igen, de 1604. márc. 2-án, még útközben Ferreri arról volt kénytelen értesíteni az államtitkárságot, hogy akit auditorának kiválasztott, visszamondta a felkérést; ezért szeretné megtartani elődje, Spinelli nuncius helyettesét, Sebastiano Lambero Fornarit (*Johannis Stephani Ferreri nuntii apostolici... epistuale et acta*, n. 5, 32–33. valamint n. 7). Figyelmemet ez az adat irányította a forrásokban leginkább csak *arciprete di Savona*-ként emlegetett savonai esperesre.

Szerzőségét vélelmező hipotézisem a következő. Először is Fornari nem hogy Spinelli, hanem már Speciano alatt, 1592-ben megkezdte prágai szolgálatát, 1605-re már 13 (!) évet szolgált állomáshelyén (rövid *curriculum*: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, CCLII, 739. jegyzet). Ezalatt bőven volt ideje megfelelő ismeretekre, tapasztalatokra szert tenni a magyar viszonyokat illetően; s nem különben számos kánoni vizsgálási eljárásban részt venni, amelyek tényleges lefolytatója ugyebár maga az auditor. (Aki értelemszerűen ellenérzésekkel viseltetik az iránt, ha egy helybéli püspök kapja a jogot – ez némi bevételkiesést is jelentett számára –, és hitelesítés végett a nunciátúrára küldött ilyen jegyzőkönyvek hiányosságainak megállapítására is bőven nyílik lehetősége, illetve alapja az összehasonlításra). De nemcsak – számokban is mérhető (lásd a javadalmak jövedelmeire vonatkozó számos adatát) – tájékozottsága, a processzusok hangsúlyozottsága válik megmagyarázhatóvá beosztásával és páratlanul hosszú szolgálati idejével, hanem azok a valóban feltűnő párhuzamok is, amelyek Speciano tervezete és a II. között található. A hasonlóság már TÓTHnak is szembeötlött: „Ez az emlékirat [ti. Specianóé] hangjában, felfogásában, a reformra vonatkozó terveiben annyira emlékeztet Verancsics Faustusnak tíz évvel későbbi emlékirataira, hogy kissé merész feltevessel ennek a szerzőjét is Verancsics Faustusban kellene feltalálni?” (171–172). Abban az esetben, ha az I–II. írója Speciano volt auditora, aki a nuncius helyetteseként annak idején vélhetően részt vett a jelentések kidolgozásában, de legalábbis mindenképpen tisztában lehetett azok tartalmával, a szerzők közötti összefüggés megtalálásában nekünk már kevésbé kell merszének mutatkoznunk. Fornari esetleges szerzőségét illetően ugyanakkor kétségkívül problémát okoz, hogy kapcsolata új főnökével rövidesen megromlott, aki 1605 január elején új auditorral váltotta fel őt. Paradox módon ez azonban még inkább Fornarira tereli a gyanút. A konfliktus oka ugyanis éppen az volt, hogy a Spinelli távoztával hosszabb ideig (1603 ápr. –1603 dec., sőt korábban 1597 szept.–1599 márc. között is) internunciusként működő Fornari nehezen viselte el, hogy annyi év után sem őt nevezték ki a nunciátúra élére. Elsősorban túlzott impulzitása (!) miatt nem tartották erre alkalmasnak (cf. MEYER áttekintését:

Die Prager Nuntiatur, xv–xvii). Diplomáciai karrierje tehát megrekedt, majd leváltásával lezárult. 13 év alatt szerzett tapasztalataival mehetett vissza Itáliába, ahol csupán egy szál esperesi javadalma volt. Aligha valószínű hogy ebbe bárki egykönnyen belenyugodott volna. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy ezután is Prágában maradt, rendező viszonyát Ferrerivel, aki korántsem melleleg régi iskolatársa, s aki alkalomadtán talán ezután is igénybe veszi volt beosztottja tudását, mint például egy, a magyar vallási és politikai helyzetről szóló elemzés elkészítésében. Ennek kedvező római fogadtatása és a folytatásra adott utasítás régóta várt lehetőséget csillant meg Fornari előtt. Személyesen megy Rómába – ez a magyarázata a II. római keletkezésének, s hogy október után 6 hónappal később, májusban kerül V. Pál elé – hogy megnyerje az új kurzust egy Magyarországra küldendő apostoli vizitátor küldésének, aki a reformok megvalósításának tulajdonképpeni kulcsa. A négy fő fejezet egyike kizárólag vele foglalkozik. Ne legyen magas rangú, nem kell tudnia magyarul, egy személyben lehetne többek között vizsgálatokat lefolytató jegyző (*notaro examinatore* – amihez volt auditorként Fornarinak megvolt a képesítése, és gyakorlata), apostoli főesperes (az *arcidacomo Apotolico* szememben rendkívül szokatlan formula, de rögtön érthetőbbé válik, ha tudjuk, hogy Fornari esperes volt). Ráadásul a vizitátor mellett elejtve fel-feltűnik a hön áhított – magyarországi – nunciusi tiszt is, aminek kifejlődését egy sikeres apostoli vizitatori intézmény valóban magában hordozta. Mindez már-már amennyire testre szabott, hogy a közben a prágai nunciatura felé a szövegben tett gesztusok (a vizitátornak neki is jelentéseket kell küldeni, növekedjék hatásköre) akár már figyelmen kívül is hagyhatók.

Hipotézisem bizonyítása, mint mondtam, beható levéltári kutatásokat igényel. Ideális esetben Fornario levelezésében Rómában (ezek egy része: ASV Fondo Borghese serie III, vol. 121s.; Archivio Doria-Pamphili, Arch. Aldobrandini, vol. 27, fol. 35 s.; cf. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII, loc. cit.*), illetve Ferrerinek a marmora-bieallai családi levéltárban fennmaradt hagyatékában konkrét utalás található a tervezetekre, ez teljes bizonyosságot eredményezhet. Ha ilyen nem bukkan fel, részben Fornari leveleinek és az emlékiratok szövegének összehasonlító filológiai vizsgálata nyújthat segítséget (most csak minimális fogódzót nyújt az „o” gyakoribbnak tűnő használata az „u” helyett kiadott levélrészleteiben: például *doe*, illetve *aolico* a *due* és *aulico* helyett, ami az emlékiratainkban is megfigyelhető: *noncii*, *noncio*, *adonque* a *nunzii*, *nunzio* és *adunque* helyett). Másrészt nem csekély támponttal szolgálhat az is, ha sikerül bizonyítani, hogy Fornari valóban nem tért vissza Itáliába leváltása után. Némileg ezt támasztja alá a kiadott forrásanyag alaposabb vizsgálata is. Fornari az új nuncius megérkezése után is számított arra, hogy Rómában továbbra is önállóbb szerepkört szánnak neki („intanti lascierò a lui [ti. Ferreri] la carica delli negozi, se altro non mi vien commandato”, írja 1604. máj. 3-án fő patrónusának, Cinzio Aldobrandininek, *Johannis Stephani Ferreri nuntii apostolici... epistuale et acta*, n. 32, 71.), továbbá Ferreri melletti továbbszolgáltató nem csupán auditorként képzelte el („mentre mi fermerò qua di servirlo [ti. Ferrerit], in tutto quello saprò et potrò, et se ben so non ne ha bisogno, di somministrarle ogni aiuto et consiglio, si per l'antica servitù ch'io tengo seco et con sua casa, finché eravamo scolari...” *ibid.*, 33, 11. jegyzet). Ferrerinek első auditorjelöltje visszalépeése után, bár előzőleg már tudatta vele hogy nem tart igényt szolgálataira (cf. *ibid.*, n. 5), éppen azért esik rá a választása, hogy kezelhetőbbé tudja tenni („circa l'elezione dell'audiotre... io starò in quella risoluzione, non perché io non la desiderassi migliore, ma per fuggir maggior incontro”. Amikor 1605 júniusában leváltását fontolgatja, egyáltalán nem biztos benne, hogy ezután vissza fog térni Itáliába, hanem Prágában marad, ahol kiterjedt kapcsolatai vannak („Se l'arciprete non ha occasione di partirsi di qui, questo negotio non andarà bene, che sia o non sia mio auditor, questo non fa caso, ma l'importanza è, che stia qua, dove ha maneggio con tutti li principali. Se sta in Praga et è auditor, è male, se non, è peggio!” Ferreri Pietro Aldobrandinihez, 1604. jún. 21, *ibid.*, n. 64a, 193). S hogy ez valóban így is történt, az valószínűsíti, hogy Fornari már az új auditor megérkezése után a világi papok létszámát gyarapítandó részt vett a nuncius társaságában a prágai egyházmegyei zsinaton, ami a leváltás ellenére viszonyuk normalizálódására utal (cf. *Die Prager Nuntiatur*, n. 360. 356d. 349). Ugyanezt erősíti meg, hogy 1605. febr. 7-én Ferreri arról tudósítja Cinzio Aldobrandinit, hogy Fornari hírlevelekkel (*avvisi publici*) látja el őt. Ez már csak azért is érdekes, mivel konfliktusok egyik fő oka éppen az volt, hogy a bejártott információs bázissal rendelkező Fornari közvetlenül megbízhatóbb híreket juttatott el Cinzio Aldobrandinihez, mint Ferreri, aki emiatt megrovásban is részesült (*Johannis Stephani Ferreri nuntii apostolici... epistuale et acta*, n. 36 és p. 87, 3. jegyzet; n. 52b; n. 64a).

Az auditor egyébként maximálisan tisztában lehetett azzal, hogy Itáliába visszatérve jóval kevesebb lehetősége lesz mint Prágában, a fivérével, Cinzióval ellentétben őt kevésbé kedvelő Pietro Aldobrandini ezt meg is írja Ferrerinek („sempre dubitai di quella persona più per servizio dei nunzi, che di qua, che poco danno può fare...” 1610. júl. 10., *Johannis Stephani Ferreri nuntii apostolici... epistuale et acta*, n. 83b, 263–264). Eltávolítása Prágából a nuncius által bármikor keresztülvihető pusztá leváltásával nem volt biztosítva, ezért Ferreri még júliusban egy – közelebről nem ismert – tervet dolgozott ki erre („Ho veduto il discorso che fa vostra signoria come quest'ultima sua delli 12 del corrente intorno al modo scritte a monsignor Serra di levar di costa del personaggio...” Pietro Adobrandini Ferrerinek, 1605. júl. 30. *ibid.*, n. 99, 350). Leváltásának hírét Fornari természetesen melankóliával fogadta (*ibid.*, n. 97); emellett püspökökkel már korábban is meggyűlt a baja. 1603-ban a bresalui püspököt jelentette fel Rómában (*ibid.* p. 143, 5. és 7. jegyzet). Arra, hogy önállósíthatta magát vélhetően Cinzio Aldobrandini pártfogása nyújtott lehetőséget, akinek embere volt (cf. *ibid.*, n. 5.), továbbá nem csekély lehetőséget nyújtott számára az 1605 tavaszán bekövetkező kettős pontifikátus-váltás is, amely szerintem új perspektívákat kínált számára. Kiváltképp, hogy a pápai segélyek koordinálásra küldött, és magyar viszonylatban inkább illetékes Serra megbízatása 1605/1606 fordulóján már a vége felé közeledett.

Szükségképpen hosszúra nyúlt fejtegetésemet historiográfiai bevezetés előzi meg, az is fejezze be hát. KRUPPA TAMÁS idézett cikkében arra hívja fel a figyelmet, hogy az emlékiratoknak a Borghese-levéltárban található példányain Diotalevi van szerzőként feltüntetve. KRUPPA szerint, aki LUKÁCS LÁSZLÓ átíratait használta, ez egyértelműen kiderül. Ha az iratokon valóban ott van az ágens s.k. aláírása a probléma minden kétséget kizáróan megoldódott; TÓTH LÁSZLÓ pedig súlyos tudománytörténeti hamisítással vádolható. (TÓTH bár a II-tőt az OSZK-ban található másolat után közli, használta a vatikáni példányokat, a II. esetében LUKÁCSÉTÓL eltérő jelzete a kötet lapjainak időközbeni újrászámozásából adódhat.) Vagy LUKÁCS nézett el valamit. Hiszen tudjuk, hogy Diotalevi 1603-ban meghalt (a magam részéről kizártnak tartom, hogy a királyi kancellária úgy adományozta volna Verancsicsnak az ágens halálára hivatkozva a sági prépostságot, hogy az közben élt volna).

Az 1605. előtti keletkezés viszont mindenképp elvethető, hiszen a II. VIII. Kelement már nem uralkodó pápaként említi. A KRUPPA által felvetett megoldás, miszerint a szerző ugyan Verancsics, de nem akarván exponálni magát, a beadványokat – némi módosításokat is eszközölve bennük – Diotalevi szignálta, már csak azért sem valószínű, mert mint az előző jegyzetben idézett forrásban láthattuk, az ágens – KRUPPA egyébként logikus következtetésével ellentétben – éppen a *Collegium Germanicum et Hungaricum* áthelyezésének szükségességét vallotta. Ezt a II. mások véleményének tartja, és nem kíván ennek kapcsán állást foglalni. Mindazonáltal ha LUKÁCS nem téved, Diotalevit pedig halálhírét költve kiakolbóltották sági prépostságából, ő a szerző, legfeljebb ismét változtatott egyet álláspontján. (Fenti érvelésünkbe egyébként sok szempontból ő is beleillik: szintén jól ismerhette az eljárásrendet, javadalomvesztése miatt elfogult a magyar püspökökkel szemben, stb.) E már-már rejtély megoldása végképp izgalmas feladatnak ígérkezik.

III. PÁPAI KÖZREMŰKÖDÉS A KATOLICIZMUS MAGYARORSZÁGI MODERNIZÁCIÓJÁNAK KEZDETEINÉL

1. AZ IRÁNYÍTÁS KÉRDÉSE: FORGÁCH FERENC BÍBOROSI KINEVEZÉSE

1607. július 7-én a két jelölt közül a prágai udvar döntésének köszönhetően végre valóban a reformok irányában maradéktalanul elkötelezett főpap került a magyar hierarchia élére.⁵¹⁷ Ezt Rómában is így látták, hiszen Forgách Ferenc rendkívül gyorsan, már 1607. december 1-én megkapta bulláit az esztergomi érsekségben, sőt – egyedülálló módon – szinte ezzel együtt, kilenc nappal később a bíbort is.⁵¹⁸

A képlet egyszerűnek tűnik. A pápai Kúria – többek között az imént ismertetett emlékiratoknak köszönhetően – felismerte, hogy sürgősen lépnie kell, ha nem akarja Magyarországot végleg elveszíteni a katolikus világ számára. Egy apostoli vizitátor küldése politikailag kivitelezhetetlen volt a túlnyomó és fegyveres befolyással is rendelkező protestáns többség, és a hierarchia várható ellenállása miatt.⁵¹⁹ Ezért a helybéli prelátusok közül bíborossá nevezte ki az arra leginkább alkalmas főpapot, hogy az új kardinális kapott egyházi és világi többletjogosítványaival, közvetlenül Rómával a háta mögött megszilárdítsa a katolicizmus ingataggá vált pozícióit és végrehajthassa annak modernizációját.

A helyzet azonban ennél sokkal bonyolultabb, és az eredmény sokáig igen csak esetleges volt. Forgách ugyanis csak a császár jelöltjeként kerülhetett be a bíborosi kollégiumba. Nemcsak e téren, hanem már az esztergomi érsekség betöltésénél sem ő volt az egyedüli jelölt. Róma csak lépésről-lépésre jutott el a joggal optimálisnak mondható megoldás felismeréséig. A Borghese-pápa lassan formálódó döntése elsősorban az események kulcsszereplőjének, Antonio Caetano capuai érseknek, az újonnan akkreditált prágai nunciussal volt köszönhető.

Az állomáshelyére alighogy megérkező Caetano már első, június 17-ei *dispacciá*ban foglalkozott a bíboros-kinevezés problémájával. Részletes instrukciója nem tért ki erre. Az államtitkárság szóban és külön levélben bízta meg azzal, hogy igyekezzék elérni: V. Pál pontifikátusának – elsősorban spanyol és francia nyomásra – a közeljövőben tervezett, második bíboros-kreációját megelőzően II. Rudolf császár nehozz csupán egyvalakit nevezzen meg. A nunciussal lehetőleg oda kellett hatnia a jelöltek névsorának összeállítására is. Ez az utasítás nem egyszerűen a Kúria mozgásterét kívánta növelni. Egyértelműen a régi császári favorit, és a kiváltképpen a római császári követ, Francesco Gonzaga (*marchio di Castiglione*) által támogatott Cesare Speciano kizárására irányult.⁵²⁰ Az alapos tervezetének köszönhetően számunkra is ismerős cremonai püspök a korábbi pápák kreatúrájának számított. Vele szemben Róma ellenjelöltje Borromei Szent Károly unokaöccse, a Kúrián belső kamarási címe birtokában otthonosan mozgó Marcus Sitticus Hohenems (Altemps) konstanzi prépost volt.⁵²¹

⁵¹⁷ Forgách Ferenc kinevezőiratának másolata: MOL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma (MKA), Collationes Ecclesiasticae (E 229), vol. 1, fol. 221–222.

⁵¹⁸ HC IV, 322 és 10.

⁵¹⁹ TÓTH, *Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai*, 155–211.

⁵²⁰ Gonzaga szerepének fontosságát nem szabad lebecsülni, hiszen követsége évei alatt már kellő jártasságra tett szert a császári nominációk római érvényesítésében. Lásd például 1604. jún. 8-ai, a trienti püspök császári ajánlásra történő kinevezéséről tudósító levelét Rudolfhoz. ÖSTA HHStA Staatenabteilungen, Staatsabteilung Rom, Diplomatiscbe Korrespondenz, Fz. 49, Konv. Gonzaga an Rudolf II. 1604, fol. 14–15. (Az új bíboros, Carlo Madruzzo jún. 12-én mondott köszönetet a császárnak: „postquam superatis omnibus difficultatibus pontifex auctoritate sacrae Caesareae maiestatis vestrae me in cardinalium collegium cooptavit, cuius amplissimi beneficii magnitudine libenter me victum fateor...” *ibid.*, Hofkorrespondenz, Fz 7, Konv. Kardinäle an Rudolf II. [ord. cron.].) – A követ már ekkor hasztalanul interveniált Speciano érdekében: „...non ho mancato di procurare con ogni diligenza la medesima dignità al vescovo di Cremona, poiché sua santità ne faceva più d'uno ad istanza di Spagna et di Franza, ma non è stato possibile spentare, dicendo, che già il numero di settanta era compito, et che non poteva passare il detto numero, ma credo anco, che'l signor cardinale Aldobrandini habbia puoca voglia di haverlo cardinale” (lásd idézett jún. 8-ei levelét).

⁵²¹ Kiválasztása tipikus *restituzione del capello* lett volna családja számára. Másik bíboros nagybátyja 12 évvel korábban halt meg, cf. SIMONETTA SCHERLING, *Markus Sittikus III. (1533–1595). Vom deutschen Landesknecht zum römischen Kardinal*, Konstanz 1998. A

Caetano az instrukciójában elősorolt, meghatározó befolyással rendelkező titkos tanácsosok: Johann Anton Barvitiuss, Leopold von Stralendorf, Karl von Liechtenstein⁵²² közül az utóbbival ült le tárgyalni az ügyben. A nuncius egy munkareggeli keretében puhatolódzott Liechtensteinél, aki megerősítette, hogy Speciano nagyon jó benyomásokat hagyott hátra magáról az udvarban, és a legtöbb tanácsos rossz néven venné, ha ismételtelen nem egyedül őt terjesztenék fel. Maga a herceg nem osztotta ezt az álláspontot. Ő Caetano elődjére, a még mindig Prágában időző Giovanni Stefano Ferreri vercelli püspökre gondolt. A nuncius további érdeklődésére Liechtenstein – minthogy Németországban egy alkalmas személyről sem tudott, a Kúria kiválasztottjáról Hohenemsről még csak nem is hallott – még Báthory Zsigmond nevét hozta elő, mondván, ő róla már többször szó volt e téren, s az uralkodó talán hajlana is feléje. De nem hallgatta el, hogy Rudolf esetleg újra feléledő féltékenysége (*gelosia*) alkalomadtán komoly problémát jelenthet, továbbá, hogy az egykori fejedelem egyházi ambíciója most leginkább nem a bíbort, hanem – Forgách nyitrai püspökkel versengve – az esztergomi érsekség megszerzését tűzte ki célul magának. (A herceg este külön visszatért azért, hogy tudassa: Báthorynál érseki törekvései mégsem zárják ki a bíborosi kalap megszerzését.) Amikor Caetano az újonnan kinevezett prágai érsek, Karl Lemberg nevét hozta fel, Liechtenstein azokkal a protokolláris nehézségekkel hozakodott elő, amelyeket egy bíboros állandó jelenléte okozna az udvarnál.

A nuncius a beszélgetésből azt a következtetést vonta le, hogy Hohenemst mindenképpen ejteni kell, mivel jelenleg egy befolyásos támogatója sincs az udvarnál, s ő maga sem törekszik kellőképpen kapcsolatai ápolására.⁵²³ Róma rajta kívül más, számára megfelelő személlyel pillanatnyilag nem számolt. Július 7-én az államtitkárság a pápa azon rendelkezését közölte a nunciussal, hogy további utasításig ne fessegesse a kérdést, nehogy ez a kényes ügy a kellőnél nagyobb nyilvánosságot kapjon.⁵²⁴

Mindezek alapján egyértelmű, hogy a Szentszéknél kezdetben Forgách szóba sem került. Az ő nevét először Caetano vetette fel 1607. július 9-ei jelentésében. A nuncius számára már állomáshelyére való megérkezése előtt sem lehetett ismeretlen a nyitrai püspök neve. Instrukciójának a magyar egyházi állapotokkal foglalkozó, az 1605/1606 fordulóján készült emlékiratokra igencsak rímelő fejezete a magyar prelátusok tevékenységét nem éppen hízelgő szavakkal illeti. A vallási viszonyok kedvezőbbre fordulását leginkább az ő magatartásuk Caetano általi megváltoztatásától várja. (Hogy végre rezideáljanak, és kevesebb direkt kormányzati szerepet vállaljanak.) Forgáchot azonban kifejezetten méltatja.⁵²⁵

A nuncius mégsem csupán emiatt gondolt rá. Neve annak kapcsán került előtérbe, hogy II. Rudolf kevés szerencsés döntéseinek egyikeként öneki adományozta az esztergomi érsekséget. Részben a nyilvánvaló egyházi érdekeket szem előtt tartva; részben Báthory esetleges magyarországi, erdélyi hatalmi ambícióitól való félelmében, és iránta érzett, ismét elhatalmasodó ellenszenvé miatt. Caetano szerint egy csökkenő reputációja mellett ez a mellőzés a volt fejedelem bíborosságának még meglévő csekély alapját is elvette. Az ő és a titkos kúriai jelölt, Hohenems helyére ezért a császár előtt szemmel láthatóan nagyobb kegyben álló Forgáchot kellene állítani. Annál is inkább, mivel Rudolf őt akarja magyarországi helytartójának. Nem lesz tehát nehéz meggyőzni arról, hogy az esztergomi érsek e jelentőségteljes hivatalát bíborosként sokkal hatékonyabban el tudná látni.

Állásponjtja kialakításában az olasz főpap már személyes tapasztalataira is hagyatkozhatott. Az új érsek ugyanis felkereste őt, és kérte, hogy az országgyűlés közelebbi megnyitása miatt Róma engedélyét be sem várva kezdjék meg a pápai megerősítéséhez szükséges kánoni vizsgálási eljárás lefolytatását. Ebbe a nuncius – tekintettel az instrukcióban szereplő kedvező jellemzésre – bele is egyezett.⁵²⁶

Caetano az egyetlen nehézséget abban látta, hogy hogyan tudná elképzelését Rudolffal közölni. Az audiencia-kérés számos kényelmetlenséggel jár. A tanácsosok inkább szeretik azt, ha minden az ő

bíborosi kalap helyett végül 1612-ben másik nagybátyja, Wolf Dietrich von Raitenau salzburgi érseki székét örökölte meg. *HC* IV, 302.

⁵²² cf. HENRY FREDERICK SCHWARZ, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*, Cambridge 1943, 202–204. 281–288. 359–361.

⁵²³ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. jún. 17. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 22–28, n. 8.

⁵²⁴ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. júl. 7. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 43, n. 24d.

⁵²⁵ *Instructio Antonio Caetano archiepiscopo Capuano, nuntio apud curiam imperialem designato, data*. Róma, 1607. máj. 23. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 4–19, n. 4 (Forgáchról és a magyar egyházzal 7–8).

⁵²⁶ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. júl. 9. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 46–47, n. 27.

közvetítésükkel jut el az uralkodóhoz. Közülük viszont többen, mint például Stralendorf a cremonai püspök mellett köteleződtek el, vagy, miként Liechtenstein, ellenségesen viszonyulnak az új primáshoz.⁵²⁷ Caetano egy hetes töprengés sem tudott dűlőre jutni az audienca kérdésében. Felvetődött benne, hogy az érseki és más püspöki székek betöltése (az iratok aláírására már sor került, de még nem publikálták őket) miatti köszönetnyilvánítás érdekében fog kihallgatást kérni az uralkodótól. Ezt végül mégsem tartotta elégséges ürügynek. Tisztában volt azzal, hogy audienciára csak rendkívül indokolt esetben érdemes jelentkezni, különben hónapokra bezárulhatnak előtte a prágai császári vár kapui. A nuncius leginkább elődjétől, a szintén bíborosi álmokat dédelgető Giovanni Stephano Ferreritől⁵²⁸ tartott. Őt – félelmei szerint – Liechtenstein már amúgy is beavatta titkos megbeszélésük részleteibe, s ettől vérszemet kaphatott.⁵²⁹

A pápai követ végül úgy döntött, hogy – lévén ez nagyobb horderejű politikai kérdés – Forgách helytartósága kapcsán fog beszélni Rudolffal. Július 23-ai jelentésében visszaigazolta ugyan az államtitkárság július 7-ei, a promóciók ügyében további lépéseinek újabb utasításig megálljt parancsoló jegyzékét, végrehajtása elől azonban önhatalmúlag ki akart térni, mondván, hogy már jelentkezett a kihallgatásra, amitől nem visszakoíthat. Azt is aláhúzta, hogy a primás messze a legalkalmasabb személy, akit a Szentszék érdekeivel összhangban és a siker reményében állíthatnak szembe mind Speciano, mind pedig mások törekvéseivel, mivel a császár különösképpen kedveli őt, leginkább a Mátyás főherceggel meglévő ellentétei miatt.⁵³⁰ Forgáchnak időközben mind esztergomi érseki, mind helytartói kinevezését nyilvánosságra hozták, s Thurzó György okvetetlenkedése ellenére az esküt is letette.⁵³¹ A nuncius ezért ismételtén kérte *per viam secretam* pápai megerősítését. Kilátásba helyezte, hogy az ehhez nélkülözhetetlen tanúvallomások iratait egy héten belül útnak indítja.⁵³²

Róma már a korábbi nunciusi ajánlásra reagálva is kedvezően nyilatkozott az érseki bullák kiállítását illetően. Szintén engedélyt adott a többi püspök processzusának lefolytatására, beleértve – a későbbiekben számos problémát okozó – címzeteseket is.⁵³³ A bíborosjelöltek kapcsán viszont az államtitkárságról ismételtén felhívták Caetano figyelmét arra, hogy semmilyen lépést nem tehet. Ezt a július 28-ai utasítást augusztus 4-én még határozottabb formában megismételték. Kifejezetten megtiltották, hogy ebben az ügyben tárgyaljon Rudolffal.⁵³⁴ A tiltást Ferreri esetleges kíváncsiságának kivédésével indokolták. Ám egyértelmű, hogy a Kúriánál Hohenems pótlására még nem találtak megfelelő személyt, és a nunciussal ellentétben ekkor még korántsem kötelezték el magukat végleg az esztergomi érsek mellett. Ráadásul Borghese (pontosabban az államtitkárság) a primás megerősítésével kapcsolatban is nehézségeket kezdett emlegetni. Arra hivatkozott, hogy a kedvezmények érdekében a bíborosi kollégium több tagjával is értekeznie kell. Ez az előírások szerint valóban megkerülhetetlen volt.⁵³⁵

A nunciuson egyébként nem múltott a dolog, ő – ha előrejelzéséhez képest némi késéssel is – augusztus 12-én elküldte a processzust Forgách római ágenséhez, Matteo Renzihez. Állandó érintkezésük bizonyítéka, hogy egyúttal kimerítő tájékoztatást adott az érsek nehézségeiről hivatala elfoglalásában. Jelesül, hogy az érsekség jövedelmeit a kamara még mindig más célokra fordítja, s emiatt az új primásnak még a megélhetése sincs biztosítva.⁵³⁶

A Kúria habozása és kivárára játszó stratégiája lassan kezdte megbosszulni magát. Augusztus végén már-már úgy tűnt, hogy a kezdeményezés teljesen kicsúszik a pápai diplomácia kezei közül. A római

⁵²⁷ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. júl. 9. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 47–48, n. 28.

⁵²⁸ Az 1605/1606 fordulóján keletkezett emlékiratok kapcsán többször említett püspök pályájára: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, CXCVI.

⁵²⁹ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. júl. 16. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 61, n. 41.

⁵³⁰ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. júl. 23. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 74–75, n. 51.

⁵³¹ Helytartói kinevezőirata és eskütje: MOL MKL Lib. reg. (A 57), vol. 5. fol. 808. 813–815. Ugyanitt található a királyi kegyúri jogokat egyházmegyéje kisebb javait illetően átruházó oklevél *registruma*.

⁵³² Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. júl. 23. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 76–77, n. 53.

⁵³³ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. júl. 28. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 93, n. 59a.

⁵³⁴ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. júl. 28. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 94, n. 59c.

⁵³⁵ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. aug. 11. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 107, n. 76d.

⁵³⁶ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. aug. 12. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 113, n. 82. Caetano aug. 25-én is kérte a primás mielőbbi *gratis* megerősítését, mégpedig azon számszerű közlés kíséretében, hogy a kamara 35.000 aranyat von el az érseki jövedelmekből. *ibid.*, 136, n. 101.

császári követ, Francesco Gonzaga prágai képviselője, Camillo Cattaneo időközben újabb nominációt eszközölt ki a cremonai püspök számára. A még mindig Prágában tartózkodó Ferreri is egyre több támogatót szerzett magának az udvarnál. Paravicino bíboros, Németország bíborosprotektora Rómából a már teljesen reménytelen ügy, Hohenems érdekében küldözgette leveleit. Egyedül Caetano ragaszkodott az esztergomi érsekhez. Annak ellenére, hogy igyekezett tartani magát az őt tétlenségre kárhozható utasításhoz, a nála Ferreri jelölése miatt látogatást tevő Stralendorfnak mégis csak megemlítette Forgáchot. Azt hangoztatta, hogy mennyivel előnyösebb lenne Rudolf számára, ha nemcsak pápai alattvalókat, azaz a két volt nunciust ajánlaná. Azt viszont nem tudta megmondani, hogy V. Pál valójában kit szeretne a maga részéről a kiválasztottak között látni. Ezért 1607. augusztus 20-ai jelentésében erélyesen megsürgette a végleges római döntés mielőbbi meghozatalát.⁵³⁷

V. Pál és környezete még Caetano figyelmeztető sorainak kézhez vétele előtt felismerte a halogatásban rejlő veszélyeket. Ez számos okra vezethető vissza. Prágából már lépéseket tettek Ferreri érdekében, akire a Kúriánál különösen nehezteltek nunciaturájának zavaros pénzügyei miatt.⁵³⁸ A cremonai püspök betegsége, majd 1607. augusztus 21-én bekövetkezett halála pedig végképp nyitottá tette a császári nomináció kérdését. Ezért az államtitkárság, bár augusztus 25-én kelt hivatalos utasításában továbbra sem tartotta szükségesnek az ügy megbolygatását,⁵³⁹ egy ugyanazonnap kelt külön jegyzékben részletesen előírta a nuncius teendőit. Ezt a titkosított levelet a római császári követ különfutárja vitte Prágába. Gonzaga tudniillik Speciano halála után szintén azonnali instrukciót kért a udvartól.⁵⁴⁰

A közelebről nem ismert titkos római utasítás tartalmára a végrehajtásáról küldött szeptember 6-ai nunciusi beszámolóból lehet következtetni. Caetano ebben azt említi, hogy az előírásnak megfelelően közölte Ferreri kizárását Stralendorffal, s hogy mind az ő, mind más tanácsosok – akiknek a nevét feleslegesnek tartotta elősorolni – tudomására hozta a három pápai jelölt nevét. Az első helyen egy kúriai tisztviselőt, Ludovico Sarego umbriai vicelegátust, Spoleto kormányzóját; a másodikon Giovanni della Torre vegliai püspököt, az 1595–1606 közötti svájci nunciust;⁵⁴¹ a harmadikon pedig Forgáchot említette.

Saregóról nem sokat lehet tudni,⁵⁴² de hogy valamiképpen a Habsburgok itáliai hívei közé tartozhatott, az mutatja, hogy részben bírta a római császári követ pártfogását is. Előkelő helyezését mindazonáltal pillanatnyi esélytelensége, és talán a későbbiekre nézve valamiféle hivatkozási alap biztosításának igénye magyarázhatja. Della Torre vegliai püspök felbukkanását esetleg az a szempont indokolhatta, hogy egy volt nuncius is szerepeljen a kiválasztottak között. A VIII. Kelemen idejében német nyelvterületen működő pápai követek közül az ő személye lehetett még a legelfogadhatóbb Róma számára. Nemcsak Ferrerivel, hanem az új szentszéki vezetés számára szintén kényelmetlen Geronimo Porzia volt grazi nunciussal szemben is. Őt Ferdinánd grazi főherceg már többször és folyamatosan javasolta a pápának,⁵⁴³ és Speciano halála után Gonzagának is első számú favoritjává vált. Bár a Szentszék augusztus 25-ei rangsorolásában eredetileg Forgách volt a második (és így immár a tényleges kúriai jelölt), Caetano mégis della Torrét vette előbbre. Ennek oka az volt, hogy – meglátása szerint – a császári tanácsosok körében még mindig az esztergomi érsek támogatottsága a leggyengébb, és Rudolf is hezitált, vajon bíborosi kinevezés nem fogja-e túlságosan is önállósítani helytartói tisztében. Másrészt Caetano a vegliai püspök rokonában, Raimondo della Torrében hatékony szövetségesre talált, aki családtagja érdekében végül eredményesen lépett fel Porzia ambíciói ellen.

A titkos tanács az uralkodóval közösen 1607. szeptember 5-én este határozott arról, hogy kiket és hogyan rangsorolva terjesszenek bíborosi kinevezésre a pápa elé. Mivel Ferreritől már nem akartak visszakozni, a lista élére ő került. De azzal a nem lényegtelen kikötéssel, hogy amennyiben V. Pál őt visszautasítja, az esztergomi érsek lépjen a helyébe, tekintve, hogy előléptetését a magyarországi

⁵³⁷ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. aug. 20. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 123–125, n. 91.

⁵³⁸ cf. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, III, n. 79. 145, n. 107d. etc.

⁵³⁹ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. aug. 25. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 131, n. 97e.

⁵⁴⁰ cf. Caetano Borgheséhez írt 1607. szept. 6-ai jelentését, *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 158–159, n. 120; és *ibid.* a 2. és 1. jegyzeteket.

⁵⁴¹ cf. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, CCLIX–CCLXI.

⁵⁴² Rövid *curriculum*a: WEBER, *Legati e governatori*, 881.

⁵⁴³ 1607. júl. 15-én és szept. 3-án is. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 160, 3. jegyzet; Porziára JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, CCXXXV–CCXXXVI.

katolicizmus érdekei és helytartósága egyformán megkövetelik. Ebben az esetben viszont nemcsak Forgách, hanem vele együtt a vegliai püspök promócióját szorgalmazták, mondván, a prímás helytartói megbízatása miatt kevésbé tud majd az birodalmi politika rendelkezésére állni. Sarego és Porcia, arra való hivatkozással, hogy ők nem a császár, hanem a pápa „vazallusai”, a névsor végére kerültek.

Caetano csak részben volt megelégedve a döntéssel. A titkos tanács tárgyalásaiban szintén részt vevő Hermann Attemsnek⁵⁴⁴ világosan megmondta, hogy ne is álmodjanak arról, hogy a pápa mind della Torrét, mind Forgáchot el fogja fogadni. Ebben az esetben ugyanis a spanyolok és a franciák is teljes joggal igényt tarthatnának két-két új kardinálisra. Márpedig ennyi hely nincs és nem is lesz.⁵⁴⁵ Másrészt a nuncius odahatott, hogy Ferrerivel kapcsolatban elégedjenek annyi következetességgel, hogy csupán a lap aljára biggyesztik oda a nevét. A pápai diplomácia intervenciója miatt a már a birodalmi kancellárián szeptember 6-ai dátummal kiállított iratokat át kellett javítani. Gonzaga futárja ezért csak szeptember 10-én indulhatott vissza az Örök Városba.⁵⁴⁶ A küldönc által V. Pálnak és Scipione Borghese bíborosnepsnak vitt levelek végül nem tartalmazták a jelöltek névsorát. Csupán a római követ szóban előadandó tájékoztatására hagyatkoztak.⁵⁴⁷

Szeptember első hetében Prága tehát döntött a bíboros-nomináció ügyében. A magyarországi helyzet értékelése mellett egyedül ez a kérdés volt napirenden – talán nem egészen véletlenül. Most már kizárólag Rómán volt a sor. Az pedig nem lehetett kétséges, hogy Róma milyen elhatározásra fog jutni. Az átmeneti tétovázás után a Szentszék választása Caetano jelentései nyomán és korábbi egyházkormányzati, illetve egyházpolitikai tevékenységének ismeretében már augusztus végén Forgáchra esett. A többi jelöltek szóba kerülése csupán partikuláris szempontok alapján magyarázható. Az államtitkárság szeptember 8-ai jegyzékében kifejezetten megdicsérte a nunciust, hogy (még önhatalmúlag) Forgáchot támogatta. Közölték, hogy az érsekségben való megerősítése elől is elhárultak a problémák: a processzus rendben megérkezett, és már az illetékes protektor kezében van. Paravicino hamarosan és illetékek felszámolása nélkül javasolni fogja a konzisztóriumban a bullák kiállítatását.⁵⁴⁸ Egy hét múlva mindezt ismét megerősítették. Újra hangoztatták, hogy a pápa mennyire kedveli Forgáchot, aki a Szentszéktől minden támogatást megérdemel.⁵⁴⁹ Minderről az új prímást is külön levélben biztosították. Szeptember 20-án mind az uralkodónak, mind a nunciusnak megelégedéssel nyugtázták a hónap eleji, a Kúria számára kedvezően alakult prágai eseményeket. Majd október 6-án meghagyták Caetanónak, hogy mindenképpen vegye elejét esetleges újabb jelöltek felvetésének.⁵⁵⁰

Csupán átmeneti nehézségnek bizonyult, hogy Ferreri nem tudott belenyugodni a kudarcba. Mint időközben kiderült, még a császári futár szeptember 10-ei elindulása előtt titokban Rómába, Farnese bíboroshoz küldte egyik bizalmasát, hogy megpróbáljon elébe vágni az eseményeknek. A volt nunciusnak egyébként már ettől függetlenül, kánoni cenzúrák kilátásba helyezésével megparancsolták, hogy haladéktalanul térjen vissza rezidenciájára, Vercellibe.⁵⁵¹ Ugyancsak ideiglenesen okozott zavart Prágában az az október elején elterjedt hír, hogy V. Pál esetleg nem várja be a császári nominációt, hanem még ennek megérkezése előtt publikálja az új kardinálisok nevét. Jóllehet a spanyolok valóban sürgették a hagyományosan november végén, december elején esedékes bíboroskreáló konzisztórium előrehozatalát,

⁵⁴⁴ cf. SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 199–200 (a jelentésben Altempstként szerepel).

⁵⁴⁵ A szeptember első hetében Prágában történeteket Caetano 1607. szept. 6-án írta meg Borghesének. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 160–161, n. 121.

⁵⁴⁶ A részletekről ezúttal ismét Stralendorff tájékoztatta a nunciust. Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. szept. 10. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 164, n. 123.

⁵⁴⁷ Az V. Pálhoz intézett irat kiadva: *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 159, 2. jegyzet (a pápa szept. 20-ai brevéjében adott nyugtázta a császári nomináció időbeni megérkezését).

⁵⁴⁸ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. szept. 8. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 162–163, n. 122a és 122e.

⁵⁴⁹ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. szept. 15. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 174, n. 132d.

⁵⁵⁰ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. szeptember 20., 24 és okt. 6. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 186, n. 145, 189, n. 148, 217, n. 175c.

⁵⁵¹ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. szept. 24. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 198–199, n. 157. Ferrerit végül az udvar is teljesen elejtette: „Vercelli è già per terra”. Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. okt. 8. *ibid.*, I, 27–28, n. 184.

erről szó sem volt. A kedélyek a császári nominációra adott, szokatlanul gyorsan, már szeptember 20-án megfogalmazott római válasziratok megérkezéssel hamarosan le is csillapodtak.⁵⁵²

A dezinformáció minden valószínűség szerint a római követől származott, aki továbbra is minden erejével azon volt, hogy az új császári kreatúra egyben az ő lekötöztetése is legyen. Gonzaga odahatott, hogy az udvarban értesüljenek arról, Porciát nem csupán ő, hanem Toszkána uralkodója is favorizálja. Szintén szóba hozta családja Mantova felett uralkodó ágának tagját, névrokonát, Francesco Gonzaga mantovai püspököt. Sőt a Kúria belső érdekeire rájátszva a *Rota* német auditorát, Hermann Hortenberget is mozgósította. Sikerült elérnie, hogy az államtitkárság szeptember 1-én arra utasítsa Caetanót, hogy pótlólag az ő nevét is vétesse fel a jelöltek közé.⁵⁵³ Ennek ellenére teljesen kizárható, hogy ez a kúriai szempontok érvényesülését jelentette volna az egyetemesebb katolikus érdekek felett. Inkább csak egy jelképes gesztusról lehetett szó. Ezt támasztja alá, hogy Caetano szeptember 17-ei, a *Rota*-auditor jelölésére reflektáló, és a császári döntés utáni bármilyen lépés lehetetlenségéről hírt adó jelentésének külzetére Scipione Borghese bíborosnepos saját kezűleg írta rá: a kreáció ügyében már semmit nem alkalmas tenni. Sem Hortenberg, sem másvalaki érdekében.⁵⁵⁴

Annak ellenére, hogy – legalábbis Caetano szerint – Gonzaga igyekezete nem gyakorolt különösebb hatást a kérdést lezárni látszó és a pápai határozatot váró prágai udvarra, a római követ kiszámíthatatlansága volt az a tényező, amely végre az eseményeket mindvégig tétlenül szemlélő Forgáchot is saját és egyháza nyilvánvaló érdekeinek védelmére sarkallta. A primás legkésőbb már 1607. szeptember 10-én értesült a fejleményekről. Caetano mind Prágában tartózkodó titkárával szóban, mind levél útján magával Forgáchcsal tudatta, hogy mit történt az udvarnál a bíborosi promóciók kapcsán. Saját – nem lebecsülendő – szerepét elhallgatva azt közölte, hogy V. Pál és Borghese bíboros kifejezett parancsára befolyásolta a császári nomináció alakulását az ő javára, „ezért, hogyha őt fogja érni a szerencse, mivel ő az elsőként ajánlott, ami még sohasem történt meg Magyarországgal”, azt illő elkötelezettséggel kizárólag a pápának és a bíborosneposnak tulajdonítsa.⁵⁵⁵ Persze elképzelhető, hogy a primás udvari informátoraitól már korábban megtudott valamit, és titkára nem véletlenül tartózkodott a kritikus időszakban Prágában. Talán igyekezett befolyást gyakorolni a tanácsosokra, amit nagyban megkönnyíthetett a magyarországi helyzet (a közelgő országgyűlés, Mátyás és a rendek szervezkedése) és a nomináció egyidejű tárgyalása. Mindenesetre az esztergomi érsek aktivizálódásának első tényleges bizonyítékai csak későbből datálódnak.

Bíborosi kinevezése érdekében Forgách 1607. október 29-én fordult első ízben Rudolffhoz. Levelében azt állítja, hogy befolyásos római személyiségek leveleiből értesült a hírről, miszerint a pápa császári közbenjárásra (*suffragatio*) fel szándékozik venni őt a szent kollégium tagjai közé. Noha ezt sohasem merte volna kérni, sem hálátlannak, sem oktalannak nem akar látszani azáltal, hogy rácsafol az uralkodó ítéletére. Sőt mivel jelölésének híre már nyilvánosságra került, köszönetnyilvánítása keretében azt kéri Rudolfftól, ne hagyja, hogy „bármilyen hanyagság” miatt akaratának megvalósítása csorbát szenvedjen. A primás nyíltan meg is mondta, mire gondol. Rómából feltehetően Gonzaga kelletlenkedéséről kapott híreket, ezért azt kívánta Rudolfftól, hogy írja elő a követnek: a többiek előtt egyedül az ő promóciója útját egyengesse. Ugyanezt várta el Németország protektorától, Paravicino kardinálistól is.⁵⁵⁶

⁵⁵² Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. okt. 1. és 8. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 214, n. 172. 218, n. 176. Eszerint a különfutár (*corrière espresso*) rekordidő, 10 nap alatt tette meg a Prága–Róma távot.

⁵⁵³ Borghese Caetanohoz, Róma, 1607. szept. 1. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 145, n. 107e. Az 1600–1610 között ügylátogató Hortenberg 1601-ben németországi rendkívüli nuncius volt, pályáját arrasi püspökként fejezte be (JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, CCXXXIII–CCXXXIV). *Rotabeli utódai*, mint látni fogjuk, nálánál erőteljesebb lépéseket fognak tenni átkerülésükért a Kúria előkelőbb kollégiumába.

⁵⁵⁴ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. szept. 17. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 183, n. 141. Borghese szó szerint ezt írta: „Vostra signoria scriva al nunzio, che non occorre far più officio nè per Ortimbergh, nè per altri. Potrà dir a sua santità, che io glie l'ho detto.”

⁵⁵⁵ „Al secretario dell'elitto di Strigonia ho detto a bocca e scrittolo anco a sua signoria reverendissima quello, ch'è passato in materia di promotione, e gl'offizi fatti da me per ordine di vostra signoria illustrissima e di nostro signore, acciò se toccherà la sorte in lui, siccome è il primo nominato, ancorch' non uscisse mai d'Ongaria, riconosca nodimeno a nostro signore e a vostra signoria illustrissima l'obligatione, che conviene.” Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. szept. 10. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistule et acta*, I, 166, n. 125.

⁵⁵⁶ Forgách Ferenc II. Rudolffhoz. Pozsony, 1607. okt. 29. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 153, Konv. A, fol. 154–155.

Az esztergomi érsek október végén több befolyásos kuriális bíborosnak is írt. Például a későbbi VIII. Orbán Maffeo Barberininek, valamint Ascanio Colonnának. Azonos szövegű leveleiben a magyarországi katolicizmus – aminek élére a pápa (!) őt állította – sanyarú helyzetét ecseteli. Ebben kedvező változást csak a Szentszék: V. Pál és a bíborosi kollégium hathatós segítségnyújtása hozhat. Ezért azt kérte, hogy különösképpen is vegyék pártfogásukba mind az ő, mind egyháza aktuális ügyeit. Az udvarias, diplomatikus, de rendkívül szuggesztív hangnemben megfogalmazott iratok ezeket nem részletezik. Ismertetésükkel kézbesítjük, Renzi ágens lett megbízva.⁵⁵⁷

A levelezés, ha másra nem, egy előzetes kapcsolatrendszer kiépítésére mindenképpen alkalmas volt. Rómában, miután Caetanótól ismételtén megbizonyosodhattak a kiválasztott magyar főpap alkalmasságáról,⁵⁵⁸ december elején hozták nyilvánosságra a pápa döntését. A híradások először Forgách 1607. december 1-ei, esztergomi érseki székben *per viam secretam* történt pápai megerősítéséről szóltak.⁵⁵⁹ Mindössze kilenc nappal később azonban már arról, hogy V. Pál pontifikátusának második promóciója alkalmával a koronák jelöltjei sorában a spanyol király domonkos gyóntatója, a francia uralkodó udvari hitszónoka, valamint a mantovai és savoyai hercegek fiai mellett a császári nomináció alapján az esztergomi érseket kreálta bíborossá. Az új kardinális ugyanezen alkalommal kapta meg metropolitai joghatóságának jelvényét, a palliumot is. A pápa Forgách kinevezéséről szokás szerint brévében értesítette Rudolfot.⁵⁶⁰ Az átadására utasító jegyzékben az államtitkárság meghagyta Caetanónak, hogy tudassa Forgáchcsal, a császári nomináció megérkezte után mind a pápa, mind a bíborosnepos csak ővele számoltak.⁵⁶¹ Ennek a nuncius december végén eleget is tett.⁵⁶² A kinevezés prágai visszhangja rendkívül pozitív volt, s egyáltalán nem keltett visszatetszést, hogy V. Pál a többi jelöltet mellőzte.⁵⁶³

Rómából külön futárt menesztettek Pozsonyba, ahol a prímás már december 21-én elkezdhetette a számos köszönőlevél megfogalmazását. Legelőször az uralkodónak írt. Szemmel látható meghatódottsággal sorolta elő pártfogásának számtalan jelét, prímási, helytartói kinevezésétől kezdve egészen a bíborosiig. Megfogadta, hogy új méltóságában mindenben az ő javát kívánja szolgálni.⁵⁶⁴ De kifejezésre juttatta köszönetét V. Pálnak, Scipione Borghesének,⁵⁶⁵ a pápa egyéb rokonainak, az összes kardinálisnak, s szokás szerint több uralkodónak is.⁵⁶⁶ A bíborosi kollégium tagjaihoz most is azonos szövegű levéllel fordult. Mindegyiküknek külön-külön megemlítette lekötelezettségét előléptetése

⁵⁵⁷ Forgách Maffeo Barberinihez és Ascanio Colonnához. Pozsony, 1607. október 23 és 31. BAV Fondo Barberiniani Latini, vol. 6893, fol. 1^r, 12^v; Biblioteca Statale Santa Scolastica (BSSS) Subiaco, Archivio Colonna, Carteggio Ascanio, busta 1607/I [ord. *alph.*, *olim* n. 416]. Colonna prenestei püspök-bíboros volt, s már ezáltal is a szent kollégium legtekintélyesebb belső magjához tartozott, emellett nagy súllyal eshetett latba családja hagyományos Habsburg-pártisága is. *Dizionario Biografico degli Italiani (DBI)* 1–53, ed. ISTITUTO DELLA ENCICLOPEDIA ITALIANA, Roma 1961–1999, 27, 275–278 (F. PETRUCCI); *HC* IV, 37.

⁵⁵⁸ A nuncius vélhetően a nem sokkal azelőtt lefolytatott processzus alapján részletesen ismertette a prímás életpályát és ismételtén igen kedvező képet rajzolt róla. Egy héttel később ezt még kiegészítette, s Forgáchnak az érseki javadalom visszaszerzésében elért részeredményeiről is beszámolt. Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. okt. 8. és 15. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 27–28, n. 184. 232, n. 187.

⁵⁵⁹ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. dec. 1. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 313, n. 248g. Az utasításhoz két, Forgáchnak és az uralkodónak címzett levelet is mellékeltek, Rudolfot V. Pál külön brévében értesítette a *confirmatióról*, és dicsérte választását (a pápai irat kiadva: *ibid.*, 309–310, n. 247). Caetano dec. 17-én adott számot az iratok eljuttatásáról a címzettekhez, s a magától értetődően kedvező fogadtatásáról (*ibid.*, 354, n. 272).

⁵⁶⁰ Kiadva: *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 351–352, n. 269.

⁵⁶¹ Borghese Caetanóhoz, Róma, 1607. dec. 10. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 352, n. 270.

⁵⁶² Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. dec. 31. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 378–379, n. 291. 388–389, n. 299.

⁵⁶³ Caetano Borgheséhez, Prága, 1607. dec. 23. *Antonii Caetani nuntii apostolici... epistulae et acta*, I, 373–374, n. 287.

⁵⁶⁴ Forgách II. Rudolfhoz, Pozsony, 1607. dec. 21. ÖStA HStA Ung. Akt., Allg. Akt, Fz. 153, Konv. B, fol. 135–136.

⁵⁶⁵ Nagyszombat, 1607. dec. 23. (ASV Fond. Borgh. ser. III, vol. 45-c, fol. 18^r v):

Quantum illustrissima dominatio vestra raro hoc ac singulari beneficio me sibi mancipatum devinverit, animo concipere possum, oratione assequi non possum. Parum siquidem visum est illustrissimae dominationi vestrae, quod me iam pridem inter suos clientes annumerare, measque causas gravissimas sua autoritate apud sanctissimum dominum nostrum promovere expeditionemque Strigoniensis archiepiscopatus adeo gratiose confectam dare voluerit. Quod unicum ac summum superesse videbatur beneficium illud quoque, velut ad cumulum adicere dignata est, meque sua suffragatione a sanctissimo domino nostro in sacrum cardinalium collegium adoptari fecit.

⁵⁶⁶ „La mattina de IX di questo capitò ancora il corriero, che haveva il nepote di sua santità spedito al cardinale di Strigonia, et rimandato da quel signore in diligenza con lettere a sua santità et alli signori suoi nipote e fratelli di tanta gratitudine et humiltà grave, che la santità sua ne restò con grandissima contentezza, ha scritto a tutti li altri cardinali si di Roma, come fuori, ha sodisfatto con lettere come si suole alli rè et prencipi.” Paravicino kardinális II. Rudolfhoz, Róma, 1608. jan. 11. ÖStA HStA Handschriftensammlung, W 290, vol. 12, fol. 41^r–42^v.

támogatásáért.⁵⁶⁷ Kézbécsítésüket Paravicino kardinális szervezte meg.⁵⁶⁸ Forgách ágense, Matteo Renzi ekkor már úton volt, hogy pápai kamarásként személyesen adja át Pozsonyban a bíborosi birérumot és az érseki palliumot. Erre az esztergomi érsekek történetében példa nélküli együttes eseményre ünnepélyes keretek között, az egyházi és katolikus világi elit képviselőinek jelenlétében – de a jövőendő király, Mátyás főherceg tüntető távollétében – 1608. február 2-án került sor a Szent Márton dómban.⁵⁶⁹ Az új bíboros számos gratulációt visszajelző február 8-ai leveleit a hamarosan visszainduló Renzi vitte magával az Örök Városba.⁵⁷⁰

Kinevezése után Forgách többszöri szándéka ellenére sem jutott el Rómába 1615-ben bekövetkezett korai haláláig. A személyes jelenlétét igénylő avatási szertartásokon – a kalap (*galerus*) átvétele, a száj szimbolikus kinyitása és bezárása (*occlusio et aperitio oris*), a zafírgyűrű (*anulus*) felhúúzása – nem esett át, s címtemplomot sem jelöltek ki számára.⁵⁷¹

A pápai követjelentéseknek és -utasításoknak köszönhetően szinte a maguk teljességében megismert események alapján összegzésként több fontos megállapítás fogalmazható meg. A Szentszék 1607-re felismerte fokozottabb szerepvállalásának szükségét a Bocskai-felkelés sikere révén megerősödött protestantizmus által léteben fenyegetett magyarországi katolicizmus irányításában. Amely a belső megújuláshoz és a szellemi expanzióhoz nélkülözhetetlen kritikus tömeget minden, a klérust ért jogos kritika ellenére lassan fel tudta halmozni. Gondolhatunk itt elsősorban néhány arisztokratának a századforduló táján a prágai udvarban bekövetkezett katolizálására (Homonnai Drugeth György, Esterházy Miklós); a bécsi és különösen a grazi jezsuita kollégiumban nevelkedett nemesek mind elkötelezettebb katolicizmusára; és végül egy magyarokból álló, elszánt és tehetséges jezsuita csapat munkába állására, amelynek vezéregyéniségei Pázmány Péter, Dobokai Sándor, Káldy György, Vásárhelyi Gergely, Dobronoky és Forró György voltak.⁵⁷²

Ennek a felismerésnek a legkézzelfoghatóbb jele a magyar egyház tetterős, mindössze 51 éves új vezetőjének gyors felvétele a bíborosi kollégiumba. A kezdeményezés mégsem a Kúriából indult ki, a kulcsszerep az új pápai nunciúsé, Antonio Caetanóé volt. Az ő éleslátásának és diplomáciai ügyességének köszönhető, hogy mind Rómában, mind Prágában a prímás lett a leginkább elfogadott jelölt. Hogy ez mennyire bonyolult, időigényes, sokszor eseteleges, gyakorlatilag az összes birodalmi és kúriai érdekérvényesítő tényező: a titkos tanács különböző frakciói, a római császári követ, a grazi udvar; egykori és fungáló nunciúsok, különféle rangú pápai tisztviselők, valamint az államtitkárság által befolyásolt folyamat volt, azt a fenti események világosan megmutatták.

Forgách 1607. évi bíborosi kinevezése példa nélkül álló esetnek tekinthető. A korona-bíborosi jogszokásintézmény ismeretében az még nem mondható különlegesnek, hogy a magyar főpap bíborossága érdekében a Szentszéknek a Habsburg-császárral kellett diplomáciai tárgyalásokat folytatnia. Az viszont

⁵⁶⁷ 1607. dec. 23-án. Két ismeretes példány ugyancsak Maffeo Barberini és Ascanio Colonna bíborosokhoz: BAV Barb. Lat., vol. 6893, fol. 2^r; 11^r; BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Carte. Ascanio, bust. 1607/I [ord. *alph.*, *olim* n. 417].

⁵⁶⁸ „Ho tenuto particular cura, che tutto il suo dispaccio sia ricapitato bene, et ha sodisfatto di maniera a quanto si poteva desiderare da lui in questo primo ingresso al cardinalato...” Paravicino kardinális II. Rudolfhoz, Róma, 1608. jan. 11. ÖStA HHStA Handschriften., W 290, vol. 12, fol. 41^r–42^v. – Az Ascanio Colonnának írt levél külfetének tanúsága szerint a Forgách által aláírt egyenszövegeket Paravicino látta el címmel.

⁵⁶⁹ „Cæremoniis consuetis, potioribus dominis Hungaris præsentibus.” Tiburtius Himmelreich II. Rudolfhoz, Pozsony, 1607. febr. 3. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., fasc. 154, fol. 174–175.

⁵⁷⁰ Egy ismert példány Maffeo Barberinihez: BAV Barb. Lat., vol. 6893, fol. 3^r; 10^v. – Az iratot a prímás már újonnan elkészített bíborosi pecsétjével zárta le.

⁵⁷¹ HC IV, 10. Remansit sine titulo. – Forgách utazási kísérletei Bécs ellenállásán hiúsultak meg, a prímás többször kért felmentést az emiatti esetleges irregularitás alól. Ez ügyben írt levelei: BAV Fondo Boncompagni e Ludovisi, vol. E 12, fol. 29^r–30^v; 255^r–256^v; vol. E 13, fol. 120^r–121^v; ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 56 I, fol. 322^r; 397^v.

⁵⁷² cf. LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL, *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35, szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997, 355–401, 357–360; HARGITTAY EMIL, *A Campianus-fordítás és Pázmány írói pályakezdése*, Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) 103 (1999) 661–665. – A modellként magyar viszonylatban is alkalmazható osztrák főúri konverziókra a századfordulón és benne a prágai udvar szerepére: THOMAS WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Lichtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters* (MIÖG Ergänzungsband 34), Wien–München 1999, 66–158 (a kötet másolatának rendelkezésemre bocsátását MOLNÁR ANTALnak köszönöm).

már sokkal inkább, hogy ezek a tárgyalások sikerre vezettek, s hogy Róma ennyire közvetlen és érdemleges hatást tudott gyakorolni a császári nomináció alakulására. Ehhez a Szentszék és a császári udvar egyházpolitikai, illetve Prága esetében még inkább aktuálpolitikai érdekeinek találkozása kellett. A bíboros-nomináció és a magyar ügyek szeptember eleji kizárólagos és párhuzamos tárgyalása óhatatlanul előtérbe tolta az esztergomi érsek személyét. Tálcán kínálta a lehetőséget, hogy a rudolfi kormányzatot az országban képviselő helytartóságát bíborosi ranggal tegyék hatékonyabbá.

Míg a prágai udvar kísérletezése egy bíboros-helytartóval nem igazolta a várakozásokat, s 1608 fordulata: Rudolf lemondatása, Mátyás megkoronázása véget vetettek a primás ilyen szerepének, Róma számítása maradéktalanul bevált. A magyar hierarchiának az egyház vezető testületébe emelt, s Rómában ezután mindig kiemelt figyelemben részesülő⁵⁷³ vezetőjének a pápaságra támaszkodva sikerült biztosítani a legfontosabbat: a belső egyházi megújulás politikai feltételeit.

⁵⁷³ Paravicino bíboros már Forgách köszönőleveleinek megérkeztek ezt írta Rudolfnak: „affirmo a vostra maestà, che tutti lo laudano, et io comprendo, che deve essere gran cervello et molto attento a qualche ha da fare, et di questo ancora humilissimamente mi rallegro con la maestà vostra.” Paravicino kardinális II. Rudolfhoz. ÖStA HHStA Handschriften., W 290, vol. 12, fol. 41^r–42^v. – A Rudolf által a pápának írt, a bíborosi kinevezést megköszönő leveleivel egy időben már megérkeztek Forgáchnak az ország helyzetéről immár kardinálisként írt első írásai is:

Delle cose d'Vngheria basti dire alla maestà vostra, che il signor cardinale di Strigonia compitamente ha scritto ogni cosa a sua santità, et che io nel sentire tanta revoluzione e strvagante modo, me ne turbai di maniera, che subito mi vennero dolori a mani, et piedi fastidiosi, son stato et sono si poco ben trattato, che non ho potuto essere da sua santità, et perciò di questo negozio non ho che dire, ma di continuo prego il signore, che alla maestà vostra somministrì ottimi consigli per beneficio della Christianità et di suoi regni. Capitorno le due lettere di vostra maestà per sua santità et per il signor cardinale Borghese, ringraziatorie del cardinalato del signor cardinale di Strigonia, et come sapevo, che si desideravano, non mi parve bene il trattenerle più et facendo dare la sua a Borghese, l'istesso l'incaricò di dar l'altra a sua santità et pio ha detto, che sono state gratissime.

Paravicino II. Rudolfhoz, Róma, 1608. márc. 1. ÖStA HHStA, Handschriften., W 290, vol. 12, fol. 50. – Paravicino minden bizonnyal Forgách 1608. jan. 24-ei és febr. 7-ei levelére gondolt, amelyekben a helytartósága ellen és II. Rudolf letételére irányuló szervezkedés részleteiről informálta az államtitkárságot. ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 182^r–184^v és 177^v (utóbbi tévesen még 1607. évi keltezéssel).

2. A POLITIKAI FELTÉTELEK MEGTEREMTÉSE: II. MÁTYÁS PÁPAI KIKÖZÖSÍTÉSE⁵⁷⁴

A fegyveres rudolfi ellenreformáció kiváltotta viharos események következményeként úgy tűnt, hogy Magyarországon végleg elvesztek a feltételei egy modern katolicizmus megteremtésének. A prágai nunciaturán 1605/1606 fordulóján készült emlékiratok borulátása sok szempontból indokolt volt. A katolikusok 1604-es kassai fegyveres akciója addig elképzelhetetlen egységbe kovácsolta az evangélikus és református nemességet a Habsburg-abszolutizmus ellenében.⁵⁷⁵ A rendi dualizmus puccszerűen kiformalódó rendszerében a középkori alapokon nyugvó, mindaddig megingathatatlan katolikus pozíciók egyszerre megkérdőjeleződtek. Az addig egybemosódó konfesszionális határvonalak hirtelen és éles elkülönülése világosan megmutatta a katolikusok társadalmi beágyazódottságának csekély voltát.⁵⁷⁶

Az 1606. évi bécsi béke, majd ennek nyomán az 1608-as országgyűlés valláspolitikai törvényei a protestáns megoldás kizárólagossá válását vetítették előre. A főbb rendelkezések, a Bocskai által eladományozott vagy zálogba vetett mintegy 350 egyházi birtok (teljes apátságok, prépostságok, káptalani és püspöki javadalmak) visszaadásának elhalasztása; a tizedügylek világi bírások elé rendelése (amely vitás esetekben meghíúsította a tizedek behajtását); a főesperesek vizitációs jogának átruházása és az őket illető ügynevezett *catbedraticum* odaítélése a protestáns szuperintendenseknek, illetve espereseknek az anyagi alapokat rendítette meg.⁵⁷⁷ A püspökök főispáni tisztének kétségbevonása, a nem rezideáló főpapok, tehát nemcsak a délvidéki, hanem a hódoltsági (pécsi, csanádi, szerémi) címzetes püspökök kizárása a királyi tanácsból és kihagyása a főrendiházból a megfelelő érdekképviselő és érdekérvényesítés útját vágta el. Ugyanez mondható el arról a törekvésről, amely az udvari magyar kancellária élére világi vezetőt kívánt állítani.⁵⁷⁸ A Jézus Társaság birtokszerzésének eltiltása pedig a leghathatósabb szellemi fegyver alkalmazását szorította szigorú korlátok közé.⁵⁷⁹

Annak az éles egyházpolitikai küzdelemnek, amelyet e kedvezőtlen tendenciák ellenében Forgách Ferenc vezetésével a katolikus hierarchia természetsszerűleg folytatott, főbb eseményei és számos részlete már régóta ismert.⁵⁸⁰ A protestáns rendek II. Mátyás trónra segítésében kiteljesedő belpolitikai térnyerése ellenében az újonnan kinevezett bíboros – amint ezt többször kifejezésre is juttatta – érdemben egyedül a pápai diplomáciára támaszkodhatott. A bécsi főhercegi, majd királyi udvarnak a protestánsokkal szemben tanúsított engedékenysége ellen hadakozó prímás panaszáradatára a Szentszék sokáig csak további kitartásra buzdító brévékkel és nunciussait a magyar főpapok támogatására utasító jegyzékekkel reagált. Annak ellenére, hogy az államtitkárságon a magyar egyházi vezetés sem korábban, sem a későbbiekben soha nem kapott ekkora figyelmet, az érdemi fellépés sokáig váratott magára. Egyrészt a pápai politika V. Pál trónra léptével már megkezdődő fordulata miatt.⁵⁸¹ Másrészt tudomásul véve a realitásokat és a kényszerítő körülményeket, a pápaság még az 1608. évi törvények szentesítése után sem kívánta

⁵⁷⁴ cf. *Az 1608. évi törvények római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, *Ætas* 2000/4, s.a.

⁵⁷⁵ Ennek közép-európai továbbgyűrűzéséről és összefüggéseiről: JOACHIM BAHLCKE, *Calvinism and estate liberation movements in Bohemia and Hungary (1570–1620)*, *The Reformation in Eastern and Central Europe* (St. Andrews Studies in Reformation History, ed. Karin Magg), Aldershot 1997, 73–91.

⁵⁷⁶ cf. például TÓTH LÁSZLÓ, *A kassai székesegyház rekatolizálása*, *Századok* 66 (1932) 487–492; BENDA KÁLMÁN, *Bocskai István*, Budapest 1993; összefoglalóan és további irodalom: MAKKAI LÁSZLÓ, *A Bocskai felkelés*, Magyarország története 1526–1686 (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2) (szerk. R. Várkonyi Ágnes), Budapest 1987, 709–774 és 1792–1797; a rendi dualizmus működésére a 17. század első felében: BENDA KÁLMÁN–PÉTER KATALIN, *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben* (Előadások a Történettudományi Intézetben 6), Budapest 1987.

⁵⁷⁷ 1608-i 5. (koronázás utáni) és 1. (koronázás előtti) tc. *Magyar Törvénytár. II: 1526–1608. évi törvények*. III: 1608–1657. évi törvények, kiad. MÁRKUS Dezső–KOLOSVÁRI Sándor–ÓVÁRI Kelemen, Budapest 1899–1900 (CIH), III, 28 és 9–11.

⁵⁷⁸ 1608-i 6. (kor. el.) io. (kor. el.) és az 1. (kor. ut.) tc. *CIH* III, 13–14. 15. 9–11.

⁵⁷⁹ 1608-i 8. tc. (kor. el.) *CIH* III, 15–16. Az 1608-as országgyűlésre és különösen a vallásszabadság problematikájára a kérdés historiográfiájával: PÉTER KATALIN, *Az 1608. évi törvény és a jobbágyság vallásszabadsága*, *Papok és nemesek*, 129–151 és 246–249.

⁵⁸⁰ Ennek részleteiről: SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferencz a bíboros*, *Századok* 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818; KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, 1–28 és 124–163; további számos adat: *MOE XII; Die Prager Nuntiatur; Stephani Jobannis Ferrerii... epistulae et acta*, I/1; *Antonii Caetani... epistulae et acta*, I–III/1–2, *passim*.

⁵⁸¹ Ami egy gyors, de fokozatos változásként értelmezhető, mintsem egy radikális irányváltásként. Röviddel megkoronázása után V. Pál például még a török elleni harcra buzdította Draskovich János horvát bán 1605. nov. 12-ei brévéjében. *Vetera Monumenta Slavorum*, 100, n. 116.

kenyértörésre vinni a dolgot a jövő emberének tartott, s időközben magyar királlyá koronázott Mátyással.⁵⁸²

Tette ezt a Kúria annak ellenére, hogy Forgách az országgyűlés meghirdetésétől kezdve – mint kiváltképpen bíborosi kinevezése óta mindig⁵⁸³ – rendszeres tájékoztatást nyújtott számára az eseményekről, sőt a jövődéli uralkodót engedékenysége miatt egyre súlyosabb vádakkal is illette Rómában. A közelgő diétára tekintettel a prímás már 1608 júliusában apostoli nuncius kirendelését javasolta Mátyás mellé a török háború lezárultával Bécsből hazarendelt pápai kommisszárius Giacomo Serra személyében, akinek „állandó jelenléte figyelmeztetné a főherceget a hivatalához illő buzgóság gyakorlására.”⁵⁸⁴ A prímás augusztus 5-én a célből kért pénzsegélyt, hogy az országgyűlésen a protestáns rendek fegyveres jelenlétét ellensúlyozni tudják.⁵⁸⁵ Augusztus 29-én a külön erre az alkalomra összeült püspökkari gyűlés kérte a Szentszékét, hogy a diéta apropóján nyomatékosan figyelmeztesse Mátyást a katolikus hit iránti kötelezettségeire, már-már túlzott optimizmussal ítélve meg az ettől várható eredményeket.⁵⁸⁶ Szeptember elején pedig Forgách egyenesen arra ösztönözte Rómát, hogy gyakorolna nyomást a bécsi udvarra annak érdekében, hogy az esztergomi érsekség jövedelmeiből épített és fenntartott (érsek)újvári erődöt és a hozzá tartozó birtokokat adják vissza neki. Ez az anyagi mellett azzal az előnnyel járt volna, hogy szükség esetén a prímásnak lett volna hová visszavonulnia, hiszen sem Nagyszombatban, sem Pozsonyban nem érezhette magát biztonságban.⁵⁸⁷

⁵⁸² Mindezek részletes tárgyalásban: *MOE XII*, 7–18. 136–143. 150–182 és 183 194. 211–213. 254–263. 323–340, különösen 332–333. – A Szentszék Mátyás irányában tanúsított toleranciája az 1608 tavaszán rendkívüli követként Rómába küldött Alessandro Ridolfi diplomáciai ügyességének volt, legalább is részben, köszönhető. cf. ELISABETH SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, Archiv und Forschung. Das Haus, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 20, hrsg. v. Elisabeth Springer–Leopold Kammerhofer), Wien–München 1993, 78–95, 84 (különösen a 38. jegyzetben idézett források).

⁵⁸³ 1608 elejétől feltűnően nagy mennyiségben maradtak fenn Rómába írott, a belpolitikai helyzetről részletekbe menően tudósító levelei: ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 176^rv. 164^rv. 161^rv. 162^rv. 160^rv. 153^r–155v. 152^rv. 151^rv.

⁵⁸⁴ Forgách Ferenc Scipione Caffarelli-Borghese bíborosneposzhoz, Bécs, 1608. júl. 19. (ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 150^rv):

Pro eo tamen, quæ mihi propinquius incumbit sustinendo apud nos periculoso rei catholicæ munere, opportunum ac necessarium ducerem aliquem nuncium apostolicum ad suam serenitatem mitti, cuius assiuda præsentia, zelosus ipsius conatus officii sui admoneretur. Est omnino princeps, qui laudabilibus maiorum suorum vestigiis incedens obsequenter pia suæ sanctitatis hortamenta sit amplexurus. Ac in suæ quidem sanctitatis benigno consistit arbitrio, quem obeundo huic muneri præficiendum existimet. Cæterum reverendissimus dominus Iacobus Serra, prælatus usu et experimento rerum in his partibus nascentium doctus naturæque gentium peritus opportunus admodum ad hanc missionem appareret. Sed hoc arbitrio suæ sanctitatis ac solerti vestrarum illustrissimarum dominationum iudicio relinquo. Cuiunque tandem hæc obtingat provincia, maturandus adventus erit, quo sui muneris in tempore summam implere queat. Res eo propendet, ut sua serenitas in mensem Octobrem prorogatura diætam Hungaricam videatur.

Az 1607-ben Velence ellen mozgósított pápai csapatokat vezénylő Serra azonban ennél már jelentősebb posztok várományosa volt: 1608 decemberében ő lett a *tesorière generale*, 1611-ben bíboros, 1615-ben ferrarai legátus. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 456–457.

⁵⁸⁵ Forgách Borgheséhez, Nagyszombat, 1608. augusztus 5. (ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 144^rv):

Res huius regni, tametsi quietæ nonnihîl videantur, magnorum tamen dissidiorum semina foveant, et præsertim in Vngaria superiore conspiratio hæreticorum valida, id moliri videtur, ut si serenissimus Matthias ad omnia ipsorum postulata, quantumvis Deo ac religioni repugnantia, non annuat vi etiam fortunam experiantur, quem in finem ad comitia futura magno numero... accedent, nec tamen ferre volunt, ut serenissimus secum ducat exercitum. Quamobrem in eo post Deum omnem spem habemus, si catholici quique barones una cum prælatis magno militum numero instructi comitiis intersint, qua de re iam et serenissimum monui, et prælatos ac barones. Verum quia non solum prælati, sed etiam sua serenitas adeo per hos tumultus exhausti sunt, ut modicum spei ab ipsis accedere posse videatur... intermittere non potui, quin illustrissimam dominationem vestram rogarem, ut sanctitati suæ præsentis Vngariæ necessitates, quales vix sæculis aliquot subit, repræsentet, opemque ac auxilium aliquod imploret. Scio innumera esse sanctæ sedis onere, ideoque si privata res ageretur, verbum nullum facerem. Nunc vero quia Dei ac religionis causa versatur, minime erubescendum putavi, si suæ sanctitatis auxilium requirerem, oraremque, ut pro hac vice, quia in comitiis summo utriusque partis conatu religionis negotium tractabitur, aliquod subsidium mihi pro ecclesiasticorum defensione dare sua sanctitas dignetur, quo conduci præsidium aliquod possit. Nam tametsi serenissimus princeps operam suam promittat, si tamen destituti omni ope ecclesiastici fuerint, verendum ne furori cedere cogatur.

⁵⁸⁶ Forgách Ferenc esztergomi érsek, Mikáczy Sándor váradi, Náprágyi Demeter győri, Radovich Péter váci püspök, Majthényi László óbudai, Vasvári András Károly zalavári és kapornaki apát, valamint a győri és pozsonyi káptalan küldöttei Scipione Borgheséhez. (ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 143^rv; az V. Pálhoz intézett iratot nem ismerem):

Paribus omnium nostrum studiis, postquam Ponium remedia fulciendæ in Hungaria religionis catholicæ circumspecturi convenissemus, statuissimusque suam sanctitatem ante omnia suppliciter esse requirendam, dedimus ad eandem compræhensas litteris preces, quibus benignam eius opem humillime implorarem. Nec enim dubitamus suæ sanctitatis auctoritatem summum ponderis apud serenissimum futurum regem nostrum habiturum. Maiorem igitur in modum illustrissimam dominationem vestram oramus, ne gravetur exhibitis suæ sanctitati supplicibus litteris nostris et illic auctoritate sua tam arduum status ecclesiastici negotium diligenter promotum velle, et apud suam serenitatem instare per litteras, non solum ut ea, quæ nondum hæreticorum iniuriis violata sunt iura ecclesiastica defendat, verum etiam ut quæ hactenus diversis temporibus illorum occupata sunt, potentia benigne restituantur. Admonente enim sua sanctitate primum, deinde illustrissima vestra dominatione rem sedulo commendante non minimum affulgere spei videtur, ut res tandem catholicæ tantis fluctibus iactatæ aliquantulum inter nos respirent.

⁵⁸⁷ Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. szept. 3. (ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 142^rv):

Rómában azonban azon túl, hogy a Rudolf és Mátyás között közvetítő pápai legátust, Giovanni Garzia Millino bíborost általánosságban Forgách támogatására utasították,⁵⁸⁸ továbbá hogy Caetano útján felszólították Mátyást az egyházi birtokok visszaadására,⁵⁸⁹ nem karolták fel a magyar bíboros polgárháborús készülődéseit.⁵⁹⁰ A segély küldését részint a vállalkozás bizonytalan kimenetele miatt, részint mert bíztak Mátyás „állhatosságában”, megtagadták, úgyhogy Forgách maga is visszakozott tervétől.⁵⁹¹ Az elutasítást a már szeptemberben bécsi állomáshelyére megérkező, az új állandó nuncius – akinek akkreditációjáról már nyár elején döntés született –, Placido de Mara melfi püspök közölte a bíborossal.⁵⁹² Október végén ő adta át a Forgáchnak és a magyar prelátusoknak címzett brevét, amelyek ugyan helytállásra biztattak a közelgő országgyűlésen,⁵⁹³ de ehhez semmilyen konkrét segítségnyújtást sem helyeztek kilátásba.

Az országgyűlésen történtek inkább Forgách borúlátását, mintsem Róma bizakodását igazolták. A prímás a diéta ideje alatt – a katolikus státusok *gravamináinak* és ünnepélyes tiltakozásának szövegét⁵⁹⁴ is mellékelve – szinte hetente küldött részletes információkat a mind kedvezőtlenebb törvények megszületéséről. Leveleiben az uralkodó megalkuvását⁵⁹⁵ és a nuncius tehetetlenségét⁵⁹⁶ hangoztatta, s már-már erőszakosan követelte a Szentszék közbelépését.⁵⁹⁷ Az országgyűlés lezárulta után is több ízben

Non deesset archiepiscopatuui sedes, Arx videlicet Nova, quo dubiis in rebus conferre me possem... Quam ob rem illustrissimam ac reverendissimam dominationem vestram impense oro, velit pro suo in religionem catholicam zelo et propriis litteris apud serenissimum principem archiducem Matthiam agere et suæ sanctitatis hanc impetrare gratiam, ut interponere se apud suam serenitatem dignetur, quo mihi restituendam plenam et integram possessionem Arcis Novæ arbitretur. Nam illud si obiceretur, parvi refert, rem militarem a me administrari commode non posse. De suæ namque serenitatis beneplacito eum ego capitaneum in gubernationem rei militaris adhiberem, qui et virtute bellica et fidelitate multis partibus eum, qui nunc est, antecellat... Preces enim et supplicationes meæ cum sint apud suam serenitatem haud magni respectus, nihil dubito, quin suæ sanctitatis hortatus et illustrissimæ dominationis vestræ interventus validum et sufficiens ad rem conficiendam momentum sit allaturus.

⁵⁸⁸ „Il Renzi rappresenta con grand'affetto li bisogni del signor cardinale di Strigonia, et io tengo altretanto desiderio di adoprarli in suo servizio.” Borghese Millinóhoz, Róma, 1608. júl. 12. BAV Barb. Lat., vol. 5929, fol. 273–274. – A kiadatlan nunciusi levelezést kutatástechnikai megfontolásokból a vatikáni könyvtárbeli másolatokból használtam. Az iratváltás titkosított vagy anélküli jellege ezeken nincs feltüntetve. – Millino legációjának iratai kiadva: *Antonii Caetani... epistule et acta III/2 [Johannis Garzie Millini ad cardinalem Burghesium epistule de legatione apud imperatorem anno 1608 data]. Curriculumum: JAITNER, Die Hauptinstruktionen Gregors XV, 454.*

⁵⁸⁹ „Al nunzio in corte Cesarea si manda il breve, che ricorda il signor cardinale di Strigonia per l'archiduca Matthias in materia della recuperazione delli beni ecclesiastici.” Borghese Millinóhoz, Róma 1608. júl. 12. BAV Barb. Lat., vol. 5929, fol. 304–305.

⁵⁹⁰ Bár Forgách talált támogatót elképzeléseihez a kuriális bíborosok között:

Il cardinale di Strigonia scrive a sua santità et cardinale Borghese, et molto si raccomanda, acciò li aiuti col serenissimo Matthias essendoli stato levato dalli heretici Rocca novva, luogo, dove lui poteva stare sicuramente, et altri luoghi alli ecclesiastici, acciò se li faccia rendere, il simile scrive a me, et io perché non ho ancora scritto a detto serenissimo, differisco dicendoli, che il legato haverà fatti questi offizii, et che se lui non l'avesse potuto ottenere, le lettere di qua poco valeranno. Vedo in gran pericolo, che quel signor cardinale resti una mattina senza havere da vivere, et per l'honore di vostra maestà et bene di quel signore è molto a proposito antivedere, che in qualche altro luogo habbia da potersi sostenere decentemente, non mancaranno a vostra maestà monasteri, poichè le chiese sono tutte a elezione...

Paravicino bíboros II. Rudolfhoz, Róma, 1608. szept. 27. ÖStA HHStA Handschriften., ms. W 290, vol. 12, fol. 108^f.

⁵⁹¹ Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. szept. 29. (ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 141^r.)

Rationes, cur sua sanctitas subsidium aliquod pecuniarium impertiri mihi nequiverit, ex illustrissimo et reverendissimo domino, suæ sanctitatis apud serenissimum futurum regem nostrum nuncio luculenter intellexi. Qua in re, quemadmodum in aliis etiam, benigno suæ sanctitatis arbitrio me committo. Quæ quoniam ita censet, ut tranquillii humilesque serenissimi futuri regis nostri tutelæ acquiescamus, lubenter id agemus, sperantes eum suæ sanctitatis auctoritate monitisque accensum, salutarem opem afflictis rebus nostris laturum. Quamquam subsidii genus illud non eo consilio a sua sanctitate per nos flagitabatur, ut sollemni quopiam bello et iusto exercitu cum adversariis contenderemus, satis gnari quanti operis et impensarum id futurum esset, verum hoc ad privatam solum personam meam referebatur.

⁵⁹² A témánk szempontjából vélhetően különösen is érdekes instrukcióját sajnos még nem ismerem.

⁵⁹³ Borghese utasítása Placido de Mara nunciushoz, Róma, 1608. okt. 18. BAV Barb. Lat., vol. 5929, fol. 15–16.

⁵⁹⁴ Ez 1608. nov. 12-i dátummal megtalálható: ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 43-c, fol. 86^f–87^v.

⁵⁹⁵ Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. nov. 21. (ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 140^f.)

Verum ut aperte ac candide fatear illustrissimæ dominationi vestræ, gravissimi mæroris causam ea res mihi præbuit, quod tam multa religioni ecclesiasticorumque immunitati contraria a sua maiestate concessa sint statibus ab avita religione descendentibus, quæ omnia illustrissima dominatio vestra ex annexo scripto, in quo gravamina statuum continentur, intelligere poterit. Ea enim omnia, quæ illic habentur, concessa fuere a sua maiestate. Ego sane cum universo statu ecclesiastico ac cum reverendissimo domino nuncio sanctitatis suæ graviter oblectatus sum, sec solum viva voce, sed scriptis etiam tertio quartove porrectis per Deum ac omnia sacra obtestatus sum, ne tantam hæresibus libertatem, tanta ecclesiasticorum præiudicia sua maiestas toleraret, sed nihil promovi.

⁵⁹⁶ „Nec minus angitur reverendissimus hic nuncius apostolicus, quod nihil apud regem solliciti conatus eius proficiant, ob eorum consilia, qui politiciis suis documentis assidue regias aures circumsonant, ac tenerum eius animum, quocunque libuerit, flectunt.” Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. dec. 3. ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 134^r.

⁵⁹⁷ „Quam ob rem illustrissimam dominationem vestram oratam esse maximopere cupio, ut quam diligentissime instare apud suam sanctitatem non gravetur, quo illa serenissimum regem nostrum assiduis et acribus admonitionum stimulis ad opem oppressis ecclesiæ nostræ rebus ferendam excitare dignetur. Spem omnem secundum Deum in sua sanctitate, illustrissima

követelte, hogy tegyenek lépéseket a Jézus Társaság javainak és az Illésházy István nádornak (1608–1609) átengedett esztergomi tizedek visszaadása érdekében,⁵⁹⁸ s január közepi megjelenésük után azonnal tudatta a pápai államtitkársággal, hogy a törvényeket az egyházi rend hozzájárulását hamisan feltüntetve nyomtatták ki.⁵⁹⁹

Róma meglehetősen tanácstalanul szemlélte az eseményeket. Annak ellenére, hogy december végére de Mara nunciustól is értesült a diéta valláspolitikai rendelkezéseinek tartalmáról,⁶⁰⁰ reakciója csupán arra szorítkozott, hogy Scipione Caffarelli-Borghese bíborosnepos, pontosabban az ő nevében az esetek többségében a pápai államtitkárság Forgách további támogatására utasította a nunciust,⁶⁰¹ illetve a pápa 1609. február 21-én brevét intézett II. Mátyáshoz a jezsuiták javainak és az esztergomi érsekség tizedeinek a visszaszolgáltatása érdekében.⁶⁰² A tétlenség okát részint abban kell keresni, hogy a nuncius Forgách beszámolóit ellensúlyozandó mindig talált az uralkodó számára mentséget, valamint hogy számtalan ígéretet kapott a pápai érdekeket is sértő törvények végrehajtásának elodázására.⁶⁰³

Gyökeres változás a Kúria politikájában csak 1609 tavaszán következett be. Forgách és a magyar főpapok újabb akciója hatására az államérdeket vallási kötelezettségei elé helyező katolikus uralkodóval szemben ekkor maga a római inkvizíció lépett fel.⁶⁰⁴

A protestantizmus már-már megsemmisítő fölényét kodifikáló országgyűlés vallásügyi rendelkezéseivel kiegyezni nem tudó katolikus egyházi vezetők 1609. március végén gyűltek össze Nagyszombatban. A prímás elnöklése alatt az ülésen (a Bocskai által száműzésre ítélt) Mikáczy Sándor váradi, Almási Pál váci, Thelegdy János boszniai, Herovich Mátyás csanádi püspök, valamint Pyber János felhévizi és Ruber Pál sági prépost vett részt, tehát javarészt az esztergomi főszékeskáptalan helyben rezideáló tagjai. A tanácskozás eredményeképp 1609. március 23-án egy mindannyiuk által aláírt tiltakozó iratot intéztek ismételt az uralkodóhoz.⁶⁰⁵ Átadásával Thelegdy János boszniai és (a talán távolmaradó, mindenesetre az iratokat alá nem író) Náprágyi Demeter győri püspököt bízták meg. A küldötteket részletes instrukcióval is ellátták, amelynek lényege röviden abban összegezhető, hogy az összes kedvezőtlen egyházzpolitikai rendelkezés érvénytelenítését el kellett érniük.⁶⁰⁶ Párhuzamosan eljuttatták Rómába az 1608. december 16-án szentesített törvények egy eredeti, nyomtatott példányát, rajta Mátyás

dominatione vestra similibusque patronis ecclesiae collocatam habemus...” Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. nov. 29. ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 135^rv.

⁵⁹⁸ Forgách Borgheséhez, Nagyszombat, 1608. dec. 8. ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 127^rv; és még a következő jegyzetben idézendő levele.

⁵⁹⁹ Forgách (s.k.) Borgheséhez, Nagyszombat, 1609. jan. 21. (ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 126^v):

Hoc quoque intermittere non potui, quin illustrissimae dominationi vestrae significarem absurdos illos Posoniensis dietae articulos typis nunc mandari et nostro omnium praetorum honori valde ac vehementer obis, quod titulum praefert quasi eorum quoque suffragiis essent sanciti. Non accessit ad eos consensus noster, imo ipsis publice contradiximus, sed audent tamen consilarii regis contra episcoporum sensum regi confirmationem et approbationem impiorum articulorum suadere et nostram contradictionem suppressere. Hoc igitur sanctissimo domino nostro et illustrissimae dominationi vestrae constare volumus, quod totum illud quicquid fidei catholicae et ecclesiasticae libertati contrarium est, nos non admisimus neque in eo nunquam consensimus, ne defensores eorum articulorum, qui procul dubio suae sanctitati factum suum excusabunt, nos quoque cum aliis involvant.

⁶⁰⁰ „a sua regia altezza ho esaggerato il fatto. Risponde, che dopo la coronazione haverebbe operato, che non fosse fatto pregiudizio alcuno alli cattolici et ecclesiastici et il medesimo ha detto il signor cardinale di Strigonia. Dicono li consiglieri et l'istesso Eliasasi, che li sopradetti articoli non possono haver così pronta esecuzione...” De Mara Borgheséhez, Pozsony, 1608. dec. 14. ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 43-c, fol. 75^r.

⁶⁰¹ Borghese de Marához, Róma 1608. dec. 6., dec. 27., jan. 10. BAV Barb. Lat., vol. 5929, fol. 44–45. 52–53. 58–59.

⁶⁰² Borghese de Marához, BAV Barb. Lat., vol. 5929, fol. 58–59.

⁶⁰³ De Mara Borgheséhez, Pozsony, 1608. dec. 14. ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 43-c, fol. 75^v; KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, 16.

⁶⁰⁴ A kongregáció levéltárban másolatban szinte az összes erre vonatkozó irat fennmaradt: *Circa praeventiva facta a rege Matthia in materia religionis* illetve *In materia de pregiudizi fatti dal re Matthias alla sancta religione et alli cattolici del regno d'Ungheria*. Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede (ACDF), Stanza Storica (St.St.), vol. L 7-c, fol. 566^r–646^v. – Éközött (fol. 581^r–600^v) található az osztrák rendeknek 1609. március 19-én adott engedelmények tárgyalásának anyaga is: *In materia dell'accordo fatto dal re d'Ungheria con gli heretici dell'Austria*. – A kiközösítés és az azzal kapcsolatos események idáig sem voltak teljességgel ismeretlenek a történeti kutatás előtt. A püspökök márc. 23-ai levelei, Renzi beszámolóí, valamint Mátyás ápr. 11-ei levele, a pápa ápr. 24-ei brevéje, a nuncius ápr. 25., máj. 16. és jún. 6-ai jelentései alapján rövid áttekintést ad: KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, 18–21.

⁶⁰⁵ Másolata: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 638^r–639^v.

⁶⁰⁶ Másolata: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 640^r–641^r.

aláírásával és pecsétjével, valamint Lépes Bálint nyitrai püspök kancellári ellenjegyzésével.⁶⁰⁷ Míg V. Pállal csupán egy rövid levélben tudatták az egyházat „végső romlásba” döntő törvények szövegének elküldését, s csupán általánosságban kérték „atyai gondoskodását”, a bíborosi kollégiumhoz egy terjedelmes emlékirattal fordultak:

Mivel a katolikus vallás oly nagy hajótörésében és az egyház jogainak kiforgatásában sehol sem találunk biztos menedéket, mint legbiztosabb kikötőbe, a bíborosok szent kollégiumához menekülünk, mivel csak ennek bölcsessége nyújthat orvoslást mindeme bajokra, és csak ennek tekintélye érhet el eredményt a királyi felségnél. Hozzátok, a keresztény világ vezetőihez fordulunk tehát, kérve, hogy mind magának az egyháznak közös ügyében, mind bíborosunk érdekében, aki testületetek tagja, vegyétek fontolóra az eszközöket a katolikus vallás ügyének előmozdítására és védelmezésére ezen a vidéken, s a királyi felséget arra késztesse, hogy az egyházra és annak szolgálóira nagyobb tekintettel legyen. Mindezen dolgok hathatós bizonyítékeként elküldjük a pozsonyi országgyűlés cikkelyeit, amelyekből méltóságaitok megláthatják, hogy miféle, a katolikus hittel ellenséges és az egyházi rendnek ártalmas rendelkezések születtek... Nektek, akiknek az Isten annak segítségét rendelte, aki az összes egyházak terheit hordozza, legyen gondotok arra, hogy Őszentségénél értünk közbenjárjatok, s hogy elrendeztetek, miképpen gyógyíthatók be az egyháznak e hatalmas sebei. Minket el ne hagyjatok, inkább támogassatok, a királyt az Apostoli Szentszék tekintélyével az eretnek őrzöngés visszaszorítására és a gonosztettek felszámolására ösztönözzétek, és arra intsetek, hogy az egyház békéjét helyreállítsa, s magát Szent István király méltó utódának mutassa.

A kétségbeesett hangú és a bíborosi kollégiumot a Mátyás elleni fellépésre biztató levélben tételesen is elősorolták a kifogásolt rendelkezéseket és néhány a prímást ért, Rómában már jól ismert vexációt. Például azt, hogy az esztergomi érsekség tizedeit Illésházy nádor bitorolja, és Kollonich Ferdinánd főkapitány megszállva tartja az újvári érseki rezidenciát és birtokokat, 13.000 forintnyi éves jövedelemtől fosztva meg így az egyházat. A prelátusok külön kiemelték, hogy nevüket hangos tiltakozásuk ellenére tüntették fel a törvények bevezetőjében és záradékában. Ennek nyomán joggal tarthatják őket „eretneknek” – panaszolták, noha sem az egyházi rend, sem Horvátország, sem pedig a katolikus főurak nem adták meg hozzájárulásukat, következésképp az uralkodó által szentesített rendelkezések a magyar közjog szerint is érvénytelenek.⁶⁰⁸

A gyakorlatilag feljelentésnek tekinthető levelek és a nyomtatásban publikált törvények megdöbbentették a Kúriát. Francesco Contarini velencei követ szerint a pápát rendkívüli módon megviselték a kedvezőtlen hírek, és ő maga is azt tapasztalhatta, hogy a diplomáciai testület tagjai előtt a kápolnájában tartott legutóbbi miséjén⁶⁰⁹ a pápa viselkedése eltért a megszokottól. Contarinit titkos informátorai úgy tájékoztatták, hogy a magyar prelátusok leveleit Forgách ágense, Matteo Renzi audiencia keretében közvetlenül a pápának nyújtotta át, és V. Pál azonnali elolvasásuk után úgy döntött, hogy személyesen fog eljárni az ügyben, s hogy nincs szükség a bíborosi kollégiumnak szóló irat továbbítására, de még Scipione Borghese bíborosnepos és az államtitkárság bevonására sem. A velencei követ arról értesítette a *Signoriát*, hogy a pápa első felháborodásában Mátyást az „eretnekek pártfogójának” (*fautore de'heretici*) akarta nyilvánítani, ami egyenlő lett volna egy nyilvános és ünnepélyes kiközösítéssel. V. Pál nemcsak a magyarországi engedmények, hanem azon feltételezett szándékok miatt vette fontolóra ezt a megoldást, hogy Mátyás talán egy következetes protestáns-párti politikával kívánja magának biztosítani a három birodalmi evangélikus választófejedelem és Csehország szavazatait római királlyá választatása érdekében. Mivel azonban a Szentszékre sosem volt jellemző az elhamarkodott döntéshozatal, amellett, hogy V. Pál első felindultságában egy (közelebbről nem ismert szövegű) brevét küldött Mátyásnak,⁶¹⁰ egyelőre csupán annyi történt, hogy a pápa a legnagyobb titoktartás közepette

⁶⁰⁷ ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 579^r.s. (A törvényszöveg lapjai nincsenek leszámozva.)

⁶⁰⁸ A pápához és a bíborosi kollégiumhoz intézett 1609. márc. 23-ai levelek eredetije: ASV Fond. Borgh., ser. II, vol. 163 és vol. 512. A bíborosi kollégiumhoz írt levél Forgách római ágenséhez, Matteo Renzihez eljuttatott másodpéldánya: *ibid.*, ser. III, vol. 45-c, fol. 187^r–188^v; valamint egykorú másolata: Archivio di Stato Venezia, Senato Secreto III, filza 61, fol. 85^{ss} (MTAKK ms. 4982/1; cf. ÖVÁRY LIPÓT, *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai III*, Budapest 1901, 65, n. 401). Scipione Borghese bíborosneposhoz gyakorlatilag a szent kollégiumhoz intézettével azonos szövegű irattal fordultak; ennek és a pápához írt folyamodásnak másolatai: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 573^r–574^v és 572^r.

⁶⁰⁹ Erről a diplomáciai szokásról bécsi relációban: HILLER ISTVÁN, *A kápolna követei*, Holmi 8 (1995) 1153–1158.

⁶¹⁰ Erről az ügy kapcsán kiadott első brevéről de Mara nuncius ápr. 25-ei jelentése tesz említést. Lásd alább.

elrendelte az ügyre vonatkozó iratok összegyűjtését, és meghagyta Renzinek, hogy a történekről informálja a spanyol követet.⁶¹¹

A prágai udvarnak szintén ügynökösködő Renzi – saját szerepét elhallgatva – Contarini jelentésével egy napon, 1609. április 25-én Rudolf császár titkárát is tájékoztatta a magyar főpapok akciójáról. Ő már egyenesen arról tudósíthatott, hogy a pápa a Szent Hivatal bíborosait bízta meg a törvények szövegének átvizsgálásával, még hozzá kifejezetten a célból, hogy határozatban érvénytelenítsék a katolikus vallást Magyarországról jószerével eltüntető rendelkezéseket. Renzi azt is tudni vélte, hogy a Domenico Pinelli bíboros⁶¹² palotájában megtartott ülésen a kongregáció már döntött a Mátyásnak szóló figyelmeztetéséről, s hogy ezt követően maga a pápa tanácskozott a spanyol követtel az osztrák Habsburg-rokonnal szemben foganatosítandó lépésekről.⁶¹³

Abban, hogy a Szentszék álláspontja Mátyás politikájának megítélésében ilyen radikális fordulatot vett, számos tényező játszott közre. Önmagában a hazai katolikus hierarchia fellépése nem lett volna elegendő ehhez. Március 23-i levelük sem tényanyagában, sem hangnemében nem nagyon különbözött azoktól, amelyeket Forgách korábban Rómába küldött. Két tényező mindenesetre kiemelhető. Az egyik, hogy ezúttal a bíborosi kollégiumhoz is fordultak, ami nem lévén *sede vacante*, egyházjogilag ugyan nonszensz, a kiformalódó pápai abszolutizmus szemében pedig igen csak illetlen eljárás volt, mindazonáltal – Contarini szerint – különösképp ösztönzően hatott az önértékében megsértett pápára.⁶¹⁴ A másik fontos momentum, hogy vádjaik megalapozottságának bizonyítására egy nyomtatványt tudtak prezentálni.⁶¹⁵ Ez szinte tálcán kínálta az inkvizíció mozgósításának lehetőségét. De a legfőbb okot mégis abban kell keresnünk, hogy Mátyás 1609. március 19-én – Rómának tett ígéretei ellenére – az osztrák rendek felkelésének hatására az ottani evangélikusoknak is széles körű, vallásuk szabad gyakorlását biztosító kedvezményeket adott.⁶¹⁶ Mindez annak rémképét vetítette a Szentszék elé, hogy a minden valószínűség szerint jövőendő császár uralkodása idején a protestantizmus a birodalom területén is végképp megingathatatlan pozíciókra fog szert tenni. Mátyás kiegyezése az osztrák rendekkel az addig szerfölött elnéző pápai nunciust, de Marát is – akiről Renzi ominózus audienciáján V. Pál nem éppen hízelgő szavakkal emlékezett meg a valóságot úgymond elkendőző jelentései miatt – ellene fordította. Ezt követő relációiban már nyoma sincs a megértésnek. Az pedig végképp rendkívül rossz benyomást keltett, hogy

⁶¹¹ Francesco Contarini jelentése a *Signoriához*, Róma 1609. április 25. MTAKK ms. 4982/1. cf. ÓVÁRY, *A Magyar Tud. Akadémia oklevél-másolatai*, III, 65, n. 401 (eredeti: Arch. di Stato Venezia, Senato Secreta III, filza 61, fol. 77).

⁶¹² cf. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, XCIV, 33. jegyzet.

⁶¹³ Matteo Renzi Barvitiushoz, Rudolf császár titkárához, Róma, 1609. ápr. 25. ÖStA HHSStA Handschriften., ms. W 290, vol. 12, fol. 328^r–329^v.

⁶¹⁴ Lásd Contarini ápr. 25-ei jelentését. – Úgy tűnik, V. Pál részéről valóban erőteljes nemtetszést váltott ki az, hogy Forgách megelégedve a pápai döntéshozatal tértelenségét, a szent kollégiumnál igyekezett eredményt elérni. Az *Ætas*ban publikált tanulmányom megállapításával ellentétben ugyanis az új velencei rezidens, Giovanni Mocenigo 1609. jún. 6-ai *dispacchi*ában minden bizonnyal az áprilisi és azt megelőző eseményekről ír, bár jelentésének dátuma és bevezető sora („az elmúlt napokban”) elsőre megtévesztők:

Scrisse li giorni passati il signor cardinale di Strigonio a sua santità rappresentandoli le miserie, delle quali si ritrovava la Germania et il pericolo, che non si perdesse in essa quel poco di religione cattolica, che vi era, et procurò con molta efficacia di eccitare sua santità ad applicar il suo animo a qualche rimedio. Il pontefice non ha date a queste lettere alcuna risposta, di che risentitosi il cardinale ha scritto ultimamente al collegio dei cardinali, et nelle sue lettere si è doluto, che così poco si stima le cose della religione, che non si mostri nè anco di gradire li raccordi, che vengono dati per la conservazione ..., che quel denaro della sede apostolica, che deve esser impiegato in accrescimento della santa religione, sii dispensato in tal maniera, che non si sappi dove vadi, inserendo nelle dette lettere altri concetti di simil natura, li quali tutti hanno apportato a sua santità in ... dispiacere, parendoli, che habbi voluto con esse ferire particolarmente la sua riputazione.

(MTAKK ms. 4982/1; cf. ÓVÁRY, *A Magyar Tud. Akadémia*, III, 66, n. 406 [eredeti: Arch. di Stato Venezia, Senato Secreta III, filza 61, fol. 172]). Mocenigo némileg túloz Forgách hangnemének, és állításainak élével kapcsolatban, hiszen – miként láthattuk – az esztergomi érsek diszkrétén érintette az esetleges pápai pénzsegély kérdését.

⁶¹⁵ Az országgyűlési törvények nyomtatásban való megjelentetésére: HOLL BÉLA, *Ferenczffy Lőrinc egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Budapest 1980, 134–139. Az 1608. évi törvényeket Bécsben, Ludwig Bonnobergernél nyomtatták ki (*ibid.*, 134).⁶¹⁶ Ennek körülményeire, valamint II. Mátyás „kompromisszumos abszolutizmusára”, uralkodásának főbb politikai problémáira további irodalommal lásd JOHANN RAINER áttekintését: *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”*, RQ 59 (1964) 14–35, különösen 20–31.

Mátyás éppen ekkoriban indított diplomáciai offenzívát avégett, hogy „protestánsok elleni harcához” jelentős pápai pénzsegélyt eszközöljön ki.⁶¹⁷

A Szent Hivatal nyolc bíborosa:⁶¹⁸ Domenico Pinelli,⁶¹⁹ Pietro Aldobrandini⁶²⁰ Lorenzo Bianchetti,⁶²¹ Pompeo Arrigoni,⁶²² Roberto Bellarmino,⁶²³ Ferdinando Taverna (*Sancti Eusebii*),⁶²⁴ az előző évben Bécsben és Prágában járt Giovanni Garzia Millino⁶²⁵ és Fabrizio Verallo⁶²⁶ a pápa elnöklete alatt 1609. április 23-án ült össze. A nyitó ülésen nemcsak a magyar preláthusok március 23-ai levelét és az inkriminált törvényszövegeket olvasták fel, hanem a bécsi nuncius néhány jelentését is. De Mara ezekben részint a Forgách és a jezsuiták érdekében tett lépések sikertelenségéről,⁶²⁷ részint pedig az osztrák protestánsoknak adott engedményekről számolt be.⁶²⁸ A kongregáció az országgyűlési törvényekkel behatóbban nem foglalkozott, ezekről ugyanis a pápa már előljáróban kijelentette, hogy érvénytelennek tekinti őket, és hogy az egyháziak nem kötelezhetőek azok betartására. Amiben V. Pál elengedhetetlennek tartotta az inkvizíció állásfoglalását, az Mátyás *excommunicatiója* volt.⁶²⁹

Időközben ugyanis de Mara nuncius saját hatáskörében közölte az uralkodóval, hogy valláspolitikai engedményei miatt az *In Cæna Domini* bullában foglaltak hatálya alá⁶³⁰ s következképp a Szentszék abszolúcióját igénylő, az egyházból való automatikus kiközösítésbe esett. (A pápának a magyar preláthusok feljelentése után Bécsbe küldött első brevéje feltehetően szintén ezt a tényt hozta az uralkodó tudomására.)⁶³¹ Emellett a nuncius felhívta Mátyás minorita gyóntatójának figyelmét arra, hogy az uralkodót mindaddig nem lehet feloldozni, amíg a törvényeket vissza nem vonja.⁶³²

⁶¹⁷ A segélykérésről KÁROLYI szemléletes előadása: *Az ellenreformáció kezdetei*, 17–18. V. Pál 1609. februárjában még Forgách követeléseinek kielégítésétől tette függővé a segély megadását, később ez a megoldás már szóba sem jöhetett:

Alli giusti lamenti del signore cardinale di Strigonia de quelle donazioni, fatte de suoi beni ecclesiastici a heretici, sua santità non solo si sdegnò grandemente, come io avvisai, ma scrisse al suo nunzio, che s'informasse di tutto, come stava, poi pigliasse audienza particolare dal rè, et li dicesse liberissimamente, che non aspettasse mai aiuto alcuno, se non disfaceva tutto questo, et non restituiva alla chiesa et al cardinale, qualche se li era tolto. Purché possa, risposi io, quando me lo dissero, et intendo questo potere, perché nè l'heretico Eliasasi li lascierà, nè vedo quale petto et bravura, che bisognaria et che si è vista sempre, et si vede hora più che mai in sua maestà [*i.e. imper. Rud.*], che Dio ci conservi.

Paravicino Barvitiushoz, Róma, 1609. febr. 21. ÖStA HHStA Handschriften., ms. W 290, vol. 12, fol. 362^v.

⁶¹⁸ A tagok felsorolása az 1609. ápr. 24. dekrétum alapján.

⁶¹⁹ Inkvizítori működésének, karrierjének néhány adata: MAYAUD, *Les „Fuit congregatio Sancti Officii”*, 286, n. 1.

⁶²⁰ Névolvasata elég bizonytalan, nagy valószínűséggel történő azonosítása konjekturális; legújabb életrajza: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, XCVI–CXXV; valamint MAYAUD, *Les „Fuit congregatio Sancti Officii”*, 286, n. 4.

⁶²¹ JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, LXXV, 34. jegyzet; és MAYAUD, *Les „Fuit congregatio Sancti Officii”*, 287, n. 6.

⁶²² JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, LXXX, 61. jegyzet; MAYAUD, *Les „Fuit congregatio Sancti Officii”*, 287, n. 7.

⁶²³ JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 442; MAYAUD, *Les „Fuit congregatio Sancti Officii”*, 287, n. 8.

⁶²⁴ HC IV, 42; MAYAUD, *Les „Fuit congregatio Sancti Officii”*, 287, n. 12.

⁶²⁵ MAYAUD, *Les „Fuit congregatio Sancti Officii”*, 287, n. 13.

⁶²⁶ JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, CCLXIV–CCLXV; MAYAUD, *Les „Fuit congregatio Sancti Officii”*, 287, n. 15.

⁶²⁷ 1609. február 21-ei és márc. 14-ei jelentéseinek másolatai: ASDF St.St., vol. L 7–c, fol. 568^r és 569^r. A melfi püspök szerint az uralkodó nemcsak neki, hanem a pápai brevékre is szemmel láthatóan kitérő válaszokat adott.

⁶²⁸ A nuncius immár az uralkodót vádoló, ugyancsak márc. 14-én valamint 21-én írt jelentéseinek másolatai szintén megtalálhatók a kongregációs ügyiratok között. A márc. 21-ei jelentést (a Fond. Borgh. ser. II. vol. 166-ban fennmaradt eredetiről) ismerteti KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, 17.

⁶²⁹ „In generali congregazione sanctæ Romanæ et universalis inquisitionis habita coram sanctissimo domino nostro. Lectis litteris episcopi Melphiensis, nuncii apostolici apud regem Hungariæ datis Viennæ die 21 Februarii et 14 Martii, necnon litteris episcoporum eiusdem regni datis Tirnaviæ die 23 Martii, in quibus significant factam potestatem villis recipiendi hæreticos predicatores, decimarum causas translatas ad forum sæculare, et articulis concessis hæreticis in comitiis Poseniensibus in titulo et conclusione præferri nomen episcoporum, cum tamen nullus eorum accesserit assensus, quinimo ipsis reclamantibus talia sancita sint. Lectis etiam litteris eiusdem nuncii datis die 14^a et 21 Martii de concessionibus factis a prædicto rege hæreticis Austriæ, sanctissimus dixit præfatas concessionibus esse nullas et invalidas, ac episcopos non teneri illas observare, eisque rescribendum, ut faciant manifestum de ipsorum consensu non fuisse factas et se scripturam regi, ut illas revocet. Eiusdem nuncii lectis litteris datis die 11 huius, in quibus scribit regem per scripturam sua manu et sigillo regio munitam declarasse mons. Cleselium electum Viennensem suosque successores non teneri ad observandas præfatas concessionibus factas hæreticis, ac confessarium nomine regis secum egisse circa eius absolutionem. Sanctissimus ordinavit illustrissimis dominis, ut super hoc deliberent et referant sanctitati suæ.” ACDF St.St., vol. L 7–c, fol. 601^r (cf. ACDF Decreta, vol. 1609, fol. 153–154).

⁶³⁰ A középkor óta több korrekción átesett bulla huszoney pontjából már az első szankcionálja az „eretnekek” támogatását. cf. KARL PFAFF, *Beiträge zur Geschichte der Abendmahlsbulle vom 16–18. Jh.*, RQ 38 (1930) 23–76.

⁶³¹ De Mara április 25-ei jelentésében arról ír, hogy Mátyás a pápai brevét alázattal fogadta, a törvények elfogadásáért tanácsosait hibáztatta, s vádolta önmagát, hogy hitt nekik, továbbá a jóvátételt illetőleg szóban újra megerősítette az április 11-ei levelében

Az inkvizíció bíborosai már az uralkodó védekezésének ismeretében hozhatták meg döntésüket, Mátyás ugyanis egy 1609. április 11-én kelt és a nuncius közvetítésével titokban Rómába juttatott terjedelmes levélben igyekezett magát tisztázni a vádak alól. A feltételezhetően Melchior Klesl bécsi püspök (1598–1630)⁶³³ által fogalmazott levélben az uralkodó a kényszerítő körülményekre hivatkozva töredelmes bűnbánatot gyakorolt, ígéretet tett „a katolikus vallás régi fényének visszaállítására”, és kérte a nuncius általi azonnali feloldoztatását.⁶³⁴ A Szent Hivatal folytatólagos, április 24-ei ülésén elfogadott határozatában meggyőzőnek tartotta az uralkodó érvelését. Ugyanakkor szükségesnek látta, hogy a pápa válaszában hívja fel Mátyás figyelmét az „Isten egyházának, az egyházi rend és a katolikus vallás szabadságának” okozott óriási károokra, hogy elmélkedjen el ezekről és jóvátételük módjáról, valamint küszöbölje ki káros következményeiket, ahogyan azt „egy katolikus király lelkiismeretének tisztasága megköveteli”. A bíborosok szerint V. Pál csak e penitencia teljesítése után adhatja meg az uralkodó számára a kívánt feloldozást.⁶³⁵ Az inkvizíciós dekrétum arra nézve is tartalmazott utasítást, hogy a nuncius bizalmasan közölje mindazokkal, akiknek fakultásuk van az *In Cæna Domini* bullában foglaltak alóli feloldozásra, hogy az inkriminált törvények érvénytelenítése előtt felhatalmazásuk nem terjed ki az abszolutorium megadására. Az egész eljárás buktatójával tehát magától értetődően Rómában is tisztában voltak, elkerülni azonban a figyelmeztetés ellenére sem sikerült teljesen, mint azt hamarosan látni fogjuk.⁶³⁶

A kongregáció üléséről a pápa számára készített emlékeztető a dekrétum emelkedett hangvételénél jóval lényegre törőbben és keményebben fogalmaz. A feljegyzés szerint Mátyás mindaddig nem oldozható fel, amíg jóvá nem teszi tetteit, hiszen ezeket saját érdekeit szem előtt tartva, a katolikusokat becsapva vitte véghez. Mindazonáltal a kiközösítést nem kell nyilvánosságra hozni, s a válaszbréve csupán rövid utalásokat tartalmazzon a feloldozásra vonatkozólag, részint mert az uralkodót meg kell hagyni ennek reményében, részint pedig nem lenne szerencsés, ha a Habsburg-király nyílt támadásként fogná fel a Szentszék lépését.⁶³⁷

A kongregáció a magyar püspököknek adandó válasz ügyében csupán a pápa előzetes állásfoglalását ismételte meg. Azaz dicsérve kitartásukat tudatni kell velük, hogy a törvények érvénytelenek, és nem

foglaltak. De Mara Borgheséhez, Bécs, 1609. ápr. 25. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 627^f. A jelentés dátumából és az uralkodó reakciójából egyértelmű, hogy itt nem a Szent Hivatal ápr. 24-ei határozata alapján küldött, hanem egy korábbi, de témánkkal kapcsolatos brévéről van szó.

⁶³² „Si discorsero et essagerorno molte cose et in effetto io conclusi di non poter far'altro, che rimettermi alla forma dell'istessa bolla In Cæna Domini, et che non rivocondosi e cassandosi gli articoli et decreti pregiudiziali alla santa fede, non poteva chi si fosse ingeriti [!] assolverla.” De Mara Borgheséhez, Bécs 1609. ápr. 11. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 604^f.

⁶³³ Életére és aligha doktrinernek mondható politikai szerepére: RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 14–35.

⁶³⁴ „Nam ea omnia, quæ hisce offero, suo tempore loco et modo diligenter præstabo, quæ omnia sanctitatis vestræ hic residenti nuncius apostolico... eum in finem significari iussi, ut si is absolvendi potestate fulgeret, absolutionem, ne sanctitati vestræ molestior essem, lubens offerret, verum me ad sanctitatem vestram remittendo pollicitus est se esse meas litteras suis consignatas in urbem fideliter ablegaturum.” II. Mátyás V. Pálhoz, Bécs, 1609. ápr. 11. Másolata: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 607^f–608^g; a nuncius kísértőjelentése *ibid.*, fol. 606^f. Az eredeti példány (ASV Fond. Borgh., ser. II, vol. 79) után bőszégesen ismerteti KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, 19–20.

⁶³⁵ „In congregazione habita feria 6^a 24 Aprilis 1609 coram illustrissimis cardinalibus Binello, Aldobrandino [?], Blanchetto, Avigonio, Bellarmino, Sancti Eusebii, Millino et Verallo. Dictante illustrissimo domino cardinale Binello. Quanto alla lettera scritta sopra l'assoluzione, la congregazione unitamente concorre in questo parere, che in modo alcuno se li debbia concedere per le ragioni et discorsi fatti sopra questo particolare. Ma è stata di parere, che sua beatitudine li faccia rispondere in questo modo con ponerli in considerazione li gravi et grandissimi pregiudizi fatti alla chiesa de Dio, alla libertà e stato ecclesiastico et religione cattolica, che consideri bene li sopradetti pregiudizi et remedi, et proceda alli inconvenienti, come conviene alla candidezza dell'animo di un rè cattolico. Et quando haverà eseguito ciò, allora sua beatitudine sarà sempre prontissima a darli sodisfazione.” ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 601^f.

⁶³⁶ A római inkvizíció és a gyóntatók különleges kapcsolatára: ADRIANO PROSPERI, *Beichtväter und Inquisition im 16. Jahrhundert*, Die katholische Konfessionalisierung, 125–134.

⁶³⁷ „Dicta die 24 Aprilis 1609 dictante illustrissimo domino cardinale Avigono... ad effectum referendi sanctissimo domino nostro gesta in congregazione. Per hora non può darseli l'assoluzione, ex quo non satisfacit. Sarià approvato tutto quello, che ha fatto. Non ha altro fine, che prevalersene per li sui interessi con voler gabbar i cattolici. Non darli l'esclusione, con mantenerlo in speranza. Rappresentarli nella lettera li pregiudizi grandi fatti alla fede cattolica, a tutta Christianità et a se stesso. Nel capo dell'assoluzione usan brevi parole, acciò non habbia attacco alcuno. Dicta die 24 Aprilis 1609 illustrissimus cardinalis Avigonus allocutus est sanctissimo domino nostro, eique plenius retulit gesta in congregatione.” ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 612^f.

kötelezőek rájuk nézve, s hogy nyilvános és írásbeli tiltakozás keretében deklarálják, hogy a rendelkezéseket a hozzájárulásuk nélkül hozták meg.⁶³⁸

A Szent Hivatal határozatát annak kelte napjáról, április 24-ről datált, de valószínűleg csak valamivel később kiállított újabb pápai brève közölte tapintatosan, de határozottan Mátyással:

Olyannyira számosak és súlyosak mindazon dolgok, amelyek minap Magyarországon és Ausztriában Isten Egyházának kárára végbementek mind a katolikus hit ügyeiben, mind pedig azokban, amelyek az Egyház sérthetlenségét illetik, és különösképp Magyarországon a javak tizedeinek, valamint az egyháziak jogainak tekintetében, hogy felségednek feltétlenül erőfeszítéseket kell tennie a megfelelő orvoslás alkalmazására, hogy e gonosztettek megszűnjenek, és az igazságtalan törvények érvényüket veszítsék, miként az egy katolikus király tisztaságához és feddhetetlenségéhez illik, és kiváltképpen egy olyan családból született uralkodóhoz, amely mindig a katolikus vallás állhatatos és elszánt védelmezésével s oltalmazásával dicsekedhetett. Mi ugyanakkor, legkedvesebb fiunk, az atyai szeretet érzületétől, amellyel felséged iránt az Úrban viseltetünk, valamint gyarapodásod és boldogulásod legfőbb óhajától vezéreltetve s leginkább pedig lelked üdvösségét féltve szívünk igen nagy szorongásával szemléljük a dolgok ilyen alakulását. Ami pedig a feloldozást illeti, majd meglátjuk, mit tegyünk. Addig is atyailag intünk, hogy megfelelő orvoslást nyújtsál, s szorgalmas gondot viseljél arra, hogy a katolikus hitet és az Egyház sérthetlenségét és joghatóságát ért károk megszűnjenek, s mi is méltóképp kérleljük az isteni jószágot, hogy szent kegyelme segítségével támogassa felségedet.⁶³⁹

De Mara nuncius 1609. május 16-án értesítette Rómát a brève átadásáról. Jelentésében kiemelte, hogy jóllehet az uralkodó nem volt elégedett a feloldozás elhalasztása miatt, mégis beletörődött a pápai döntésbe, s csupán arra kérte a nunciust, hogy kövessen el mindent a lelkét nyomasztó teher megszüntetése érdekében.⁶⁴⁰

Mátyásnak mindazonáltal kevés oka volt az elégedetlenkedésre, hiszen a brève kézhez vételének napján, május 15-én V. Pál elnökletével a Szent Hivatal már megadta az engedélyt de Marának az uralkodó feloldozására. Időközben ugyanis – míg a kongregáció április 24-ei határozata alapján kiállított brévét a pápai diplomácia futárszolgálat 12-14 nap alatt átjuttatta az Alpokon – a hirtelen római fordulat okozta meglepetésből magához térő bécsi udvar erős ellenoffenzívába kezdett. Ennek vezéralakja az uralkodó fő bizalmasa, Klesl bécsi püspök volt.

A kiközösítés, pontosabban az annak publikálásától való félelem Bécsre gyakorolt hatását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az uralkodói döntésekért leginkább felelős Klesl a magyar püspökök példája nyomán maga is szükségesnek látta a tiltakozást az osztrák valláspolitikai engedmények ellen, s arról is gondoskodott, hogy ennek szövegét eljuttassa Rómába. Még korábban elérte, hogy Mátyás őt és utódait kivegye a március 19-ei ausztriai egyezmény hatálya alól. Sőt titokban ő is arra figyelmeztette a nunciust, hogy a pápa a Szent Hivatallal vonassa vissza azokat a fakultásokat, amelyek birtokában néhány az örökös tartományokban tartózkodó pap és szerzetes feloldozást adhatna az *In Cœna Domini* megszegése alól.⁶⁴¹ A kongregáció ennek nyomán ismét úgy rendelkezett, hogy újra fel kell hívni a nuncius figyelmét arra, hogy a királynak és tanácsosainak engedélye nélkül senki, még ő sem adhat abszolutóriumot.⁶⁴²

⁶³⁸ „A monsignor nunzio se ha da scrivere nel medesimo senso, ma che più, che le facultà concesse di assolvere dalli casi della bolla Cœnæ Domini non suffragano, se per parte delli penitenti non si da la debita sodisfazione. Et sapendo, che alcuno habbi facultà di assolvere da detti casi, lo facci chiamare, et li dica ad aures, che non può assolvere, nisi servatis servandis et satisfacto etc. Prælati regni rescribendum laudando ipsorum pietatem, exhortando ad constantiam, concessionibus esse nullas, invalidas, nec teneri ad illas observandas. Faciant scripturam directam regi, qua manifestent se non dedisse consensum prædictis concessionibus.” ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 601^r.

⁶³⁹ Másolata: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 615^r; eredetije: ÖStA HHStA Allgemeine Urkunden [ord. cron.].

⁶⁴⁰ „Benché mostrasse di soffrir la delazione mal volontieri, restò in ogni modo appagata col dovere, pregandomi in tanto a farle buon officio, perché possa quanto prima liberarsi da questa ansietà e pressura d’animo.” De Mara Borgheséhez, Bécs, 1609. máj. 16. ACDF St.St., L 7-c, fol. 635^r.

⁶⁴¹ Levele V. Pálhoz, Bécs, 1609. ápr. 18. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 619^v; cf. a nuncius ápr. 11-ei, részben már idézett jelentéseit: *ibid.*, fol. 603^r és 604^r, illetve a kongregáció ápr. 23-ai ülésének jegyzőkönyvét.

⁶⁴² „Die 30 Aprilis 1609. Sanctissimus dixit, quod significari curabit nuncio, ut requisitus certior et habentes facultatem absolventi a casibus reservatis, quod in vim illius nequeunt regem absolvere, ac notificet consiliariis regis, quod indigent absolutionem.” ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 620^v (cf. *ibid.* Decr., vol. 1609, fol. 161^r). A nuncius ápr. 16-i [18-i] jelentésében is szólt a Kleslrel folytatott tárgyalásairól. Ezt a kongregációs dekrétum említi. De Mara a pápai követeknek adott széleskörű fakultások birtokában elméletileg maga is jogosult volt a feloldozásra.

Klesl mivel Róma felé tett gesztusai révén biztosítva látta a maga számára a Szentszék bizalmát, párhuzamosan erőteljes nyomást gyakorolt de Marára, hogy az saját jogkörében oldozza fel az uralkodót. A nuncius ugyanis időközben – minden óvintézkedés dacára – elkövette azt a hibát, hogy engedélyt adott néhány, a valláspolitikai engedményekben tevőleges szerepet játszó tanácsos abszolválására. A szokása szerint ezúttal is több vasat tűzben tartó bécsi püspök ezt igyekezett kihasználni, s érvelését arra alapozta, hogy ha ugyanazon vétek miatt az alacsonyabb rangú főurak bocsánatot nyertek, ez tovább a királytól sem tagadható meg. A bécsi püspök április 30-ai levelében a nuncius figyelmét arra is felhívta, hogy Mátyás fiatal kora óta – eleget téve az egyházi előírásoknak – mindig meg szokott áldozni a húsvéti időben, s ha ez elmarad, az eddig titokban maradt kiközösítés nyilvánosságra kerülhet, ennek következményei pedig beláthatatlanok lesznek. Különösen azon a téren, hogy Mátyás még inkább az egyháziak ellen fordul, és még jobban rá lesz szorulva a protestánsok szövetségére.⁶⁴³ Klesl igyekezett az abból fakadó előnyöket is kihasználni, hogy a Szentszék nem publikálta az *excommunicatiót*, így az ügy csupán lelkiismereti kérdés (*in foro conscientiae*) maradt. Mivel nem került sor a hivatalos egyházi eljárás megindítására, következképp a bűnbánó és elégtételt ígérő uralkodótól aligha lehet a továbbiakban a kívánt feloldozást megtagadni – hangoztatta.⁶⁴⁴

Természetesen nem egyedül Klesl tett ellenlépéseket. A még kiközösítés alatt álló tanácsosok is mindent elkövettek azért, hogy gyóntatóiktól feloldozást nyerjenek, azok azonban – a római intéseknek megfelelően – a Szent Hivatal engedélye nélkül vonakodtak ezt megtenni. A szokásos audienciákon az uralkodó szintén többször és nyomatékosan kérdőre vonta a nunciust a halogatás oka felől, amelyet de Mara nyíltan a törvények visszavonásának elmaradásában nevezett meg.⁶⁴⁵ Minthogy a nuncius Klesl április 30-ai levelére adott udvarias, kitérő válaszában – Rómára (ahová továbbította a püspök levelét) hátrítva a döntés felelősségét és jogát⁶⁴⁶ – szintén az uralkodónak az audienciákon adott szóbeli feleleteire hivatkozott, Mátyás „első minisztere” május 2-án érveit a Szentszék előtt is megismételte. A bécsi püspök Scipione Borghese bíborosneposzhoz intézett levelében kompromisszumos megoldást ajánlott. Azt ugyan kivitelezhetetlennek tartotta, hogy Mátyás visszavonja a törvényeket, ám kötelezettséget vállalhat arra nézve, hogy alkalomadtán mindent el fog követni semlegesítésükre.⁶⁴⁷

Az újabb fejlemények: egyfelől az első pápai bréve átadásakor tanúsított ismételt uralkodói szánombánom,⁶⁴⁸ másfelől Klesl akciói nem maradtak eredménytelenek. A Szent Hivatal 1609. május 14-ei ülésén V. Pál az inkvizítor-kardinálisokkal egyetértésben úgy határozott, hogy a nunciust megadható a felhatalmazás Mátyás feloldozására, amennyiben az uralkodó elismeri tévedését, eskü alatt és írásban ígéretet tesz a törvények mielőbbi visszavonására, valamint arra vonatkozólag, hogy a jövőre nézve tartózkodni fog a hasonló, kizárólag a protestáns rendeknek kedvező engedmények megadásától.⁶⁴⁹ Az inkvizíció május 28-án, de Marának a második és a feloldozás elhalasztását tudató április 24-ei bréve

⁶⁴³ Melchior Klesl de Marához, Bécs, 1609. ápr. 30. (ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 629^r–630^r):

Proinde cum sui consilarii ob hoc possibilis resolutionis propositum in gremium sanctae matris ecclesiae recepti sint, cur rex ipse, quasi in postliminio potius absolute indigne censetur. Et licet paucis constet regem excommunicatum esse, tamen hoc certissimum est, quod sua maiestas a prima aetate semper consueverit iuxta ecclesiae praescriptum circa sacrum festum Paschatis se sacrosancto Euchristiae sacramento munire. Cum autem ob denegatam absolutionem id praestare nequeat, verendum est valde, ne excandescens rex non in me solum, sed plures ecclesiasticos facile omnem culpam cum disgratia reiciat, per quam non mediocre damnum religio catholica persentiet, praesertim ob lividorum quorundam hominum impotentiam et sinistras informationes, quibus suum privatum odium contra Deum adeo efflare conantur...

⁶⁴⁴ „Videmus etenim nos tamen in foro conscientiae, non autem publico fori foro versari, cum nulla praevia admonitione, nec servato iuris processu serenissimo regi excommunicatio hactenus nondum intimata sit, et ob id ulterius absolutio vix differenda est, cum rex poenitens et contritus omnem possibilem ecclesiae satisfactionem dare constanter promittat.” ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 629^r–630^r.

⁶⁴⁵ De Mara Borgheséhez, Bécs, 1609. máj. 2. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 628^r–629^r.

⁶⁴⁶ De Mara Kleslhez, Bécs, 1609. ápr. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 630^v.

⁶⁴⁷ „Ut articulos iam revocet, impossibile est, ut autem suo tempore hoc praestet, possibile et necessarium erit.” Klesl Borgheséhez, 1609. máj. 2. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 631^r; a levél az inkvizíció elé került: „Die 14. Maii 1609. Relata in congregatione coram sanctissimo.” *ibid.*, fol. 633^v.

⁶⁴⁸ Lásd a nunciust az első bréve kapcsán már idézett ápr. 25-ei jelentését. Ezt V. Pál szintén a Szent Hivatalhoz tette át tárgyalásra. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 634^v.

⁶⁴⁹ „Die 14 Maii 1609. Sanctissimus dixit, quod rescribere faciet et dabit facultatem nuncio absolventi regem ab excommunicatione, dummodo agnoscat errorem, promittat revocare articulos concessos haereticis, quanto primum poterit sub iuramento ac etiam scripto, et in futurum absteineat, non tamen per modum condicionis, quoad promissionem faciendam in scriptis.” ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 634^v; és *ibid.*, Decr., vol. 1609, fol. 213.

fogadtatásáról szóló jelentésének tárgyalásakor, újból megerősítette ezt a döntést.⁶⁵⁰ A nuncius vélhetően május végén vagy június elején adta meg az abszolúciót, de az uralkodó (és tanácsosai) ezt megelőző írásbeli kötelezvénye sajnos nem ismert. Kiállításában mindazonáltal nincs okunk kételkedni.

A közel két hónapig zajló események történelmi jelentőségét nem nehéz felismerni. A kora újkori pápai *potestas indirecta* elmélet gyakorlati megvalósítása mérsékelt formájában is eredményesnek bizonyult.⁶⁵¹ Bécsben pontosan tudták, hogy Mátyás ünnepélyes exkommunikálása beláthatatlan következményekkel járt volna az új uralkodó számára. Fegyvert adhatott volna a nemrég túl könnyen háttérbe szorított fivér, Rudolf császár kezébe. Mátyás mind az örökös tartományokban, mind a birodalomban elveszítette volna a katolikusok támogatását, nem szólva Spanyolországéről, márpedig egy esetleges protestáns Habsburg-uralom kiépítése már csak a családi hagyományokat tekintve is fából vaskarika lett volna, és végleg meghiúsította volna a császári cím megszerzésére folyamatosan szövögetett terveket. Hiába tartottak Rómában ennek ellenkezőjétől, vagyis a császári trón protestáns segítséggel történő elnyerésének veszélyétől.⁶⁵² Ugyancsak megfontolásra intett a Borghese-pápa, V. Pál személye, aki Velence *interdictumával* már trónra léptekor bizonyította, hogy bizonyos esetekben nem ismer tréfát.

Másfelől a Szentszék nem kívánt teljesen szakítani a korábban Mátyással szemben alkalmazott megértő politikával. Rómában világosan látták azt, hogy ha túllőnek a célon, az új uralkodót ezáltal végleg a protestánsok karjaiba lökhetik, és az egyháziakat számos újabb retorzió érheti, amint arra Klesl számos alkalommal fel is hívta a pápai diplomácia figyelmét. Valószínűleg a spanyol Habsburgok sem támogattak volna egy ilyen akciót, a spanyol követtel folytatott többszöri tárgyalások pedig azt mutatják, hogy Rómában nagyon is odafigyeltek a legnagyobb katolikus hatalom szavára. Persze a Szent Hivatal bíborosai közül voltak, akik kevesellték a titkos kiközösítést, s nem helyezték a feloldozás késleltetett, feltételekhez kötött megadását. Domenico Pinelli bíboros – akinek palotájában a kongregáció az ügyvel kapcsolatos első üléseit tartotta – mindezt csupán pótcelekvésnek tartotta, és kifejezetten kárhoztatta, hogy Forgách előző évi pénzsegélykérelmének nem tettek eleget. Szerinte ez lett volna az egyedüli hatékony módja a katolicizmust ért hátrányos megkülönböztetés elkerülésének.⁶⁵³

A Szentszék visszafogott magatartásának megőrzését nagyban megkönnyítette, hogy a történeteket sikerült viszonylag titokban tartani. A római diplomáciai jelentések általában hangsúlyozzák, hogy – egy-két kisebb tévedéstől eltekintve⁶⁵⁴ viszonylag pontos és részletes – értesüléseiket kizárólag a legmegbízhatóbb csatornákat használva kellett beszerezniük.⁶⁵⁵ Hasonló volt a helyzet Bécsben is. Mint láthattuk, Klesl egyik indoka az abszolutorium Róma részéről történő mielőbbi megadására éppen az volt, hogy az uralkodó húsvéti időben szokásos áldozásának elmaradása ne tárja a szélesebb nyilvánosság elé a kiközösítettség tényét.⁶⁵⁶ Mindennek csupán Németország protektora, Paravicino bíboros április 4-ei Prágába írott jelentése mond némileg ellent. A püspökök március 23-ai levelét átadó Renzit minden valószínűség szerint a pápai audienciára kísérő és így ott jelen lévő Paravicino V. Pál indulatos reakciójának részletes leírásán túl tudniillik arról tudósította Rudolf császárt, hogy a római közvélemény szintén nagy felháborodással fogadta Mátyás protestánsokkal szemben megnyilvánuló

⁶⁵⁰ ACDF Decr., vol. 1609, fol. 213; KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, 21.

⁶⁵¹ Bellarmino erre vonatkozó nézeteit a legrészletesebben közvetlenül azután publikálta, hogy az inkvizíció ülésein az elméletet II. Mátyás kapcsán a gyakorlatban is kipróbálhatta (*De potestate Summi Pontificis in temporalibus*, Romae 1610).

⁶⁵² Mátyás politikájának perspektíváira, RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 20–31.

⁶⁵³ Francesco Contarini a *Signoriához*, Róma, 1609. május 2. MTAKK ms. 4982/1; cf. ÓVÁRY, *A Magyar Tud. Akadémia oklevélmásolatai*, III, 65, n. 401 (eredeti: Arch. di Stato Venezia, Senato Secreta III, filza 61, fol. 85r.)

⁶⁵⁴ Contarini, annak ellenére, hogy – hosszas utánajárás nyomán – sikerült a magyar püspököknek a bíborosi kollégiumhoz intézett, de a pápa által visszatartott levelét megszerezni, azt írja, hogy az iratot két főúr is aláírta, ami nyilvánvaló tévedés. MTAKK ms. 4982/1.

⁶⁵⁵ Lásd Contarini és Renzi fentebbi ápr. 25-ei és május 2-ai jelentéseit, valamint ugyancsak Renzi ápr. 28-ai beszámolóját. Ez utóbbi a legkevésbé informatív, s a történeteket újjólag s csupán nagyvonalakban elbeszélő levél: ÖStA HHStA Handschriften., ms. W 290, vol. 12, fol. 348^r–349^v.

⁶⁵⁶ A kiközösítés miatt az ünnepek alatt a püspök valóban kénytelen volt megtagadni Mátyástól és bizalmasaitól a szentségek kiszolgáltatását (cf. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 22). Elképzelhető ugyanakkor, hogy a pápai abszolutorium még a húsvéti idő vége, 1609. május 28. (*Ascensio Domini*) előtt megérkezett, bár inkább a június eleji feloldozás valószínűsíthető.

engedékenységének hírért. Itt azonban a bíboros minden bizonnyal túlzásba eshetett, amelyet megmagyaráz a Mátyással szemben tapasztalható, a császár hívei körében szinte kötelező elfogultság.⁶⁵⁷

Már szó volt arról, hogy a *potestas indirecta* mérsékelt alkalmazása milyen okok miatt gyakorolható érdemi hatást a királyi udvarra. Arról azonban még nem, hogy a kompromisszumos megoldást – vagyis hogy Bécs nem vonta vissza a törvényeket, de kötelezettséget vállalt végrehajtásuk kikerülésére – milyen párhuzamos lépések tették Róma számára elfogadhatóvá, illetőleg a későbbiekben Mátyás és környezete mennyire tartotta magát a kicsikart „megállapodáshoz”.

Április 11-ei jelentésében a nuncius például már azt írja, hogy a nagyszombati március 23-ai püspökkari konferenciáról Bécsbe küldött követség, Thelegdy János boszniai és Náprágy Demeter győri püspök a korábbiaktól eltérően nem részesült kedvezőtlen fogadtatásban: kilátásba helyezték számukra az esztergomi tizedek visszaadását, Thelegdyt pedig a nemrég hozott törvény kifejezett tiltása ellenére Mátyás címzetes püspökként a magyar királyi tanács tagjává nevezte ki.⁶⁵⁸ Vélhetően ezekkel az időközben tapasztalható kedvező tendenciák okozták, hogy a püspökök vonakodtak eleget tenni az inkvizíció őket ünnepeles tiltakozásra felszólító április 24-ei határozatának. Az április 25-re datált – miként a király esetében, ugyancsak bréve formájában közölt – döntésre Forgách a maga és kollégái nevében május 22-én válaszolt a pápához és Scipione Borghese bíboroshoz címzett leveleiben.⁶⁵⁹ Ezekben mindenekelőtt köszönetet mondott a Szentszék fellépéséért és a törvények kánoni érvénytelenítéséért. Feleslegesnek vélte ugyanakkor az újabb protestálást, mondván, erre már az országgyűlés alatt és után több ízben sor került (ezek szövegét másolatban mellékelte is), valamint hogy egy újabb főpapi gyűlés csak újabb támadásokra nyújtana alkalmat. Forgách ekkor már az Illésházy nádor halála miatt összehívandó következő országgyűlésre koncentrált, s azt tartotta kulcsfontosságúnak, hogy Róma szenteljen a továbbiakban is nagyobb figyelmet II. Mátyásnak, mivel szerinte ez nélkülözhetetlen az uralkodó katolikus ügyet pártoló magatartásának biztosításához. Mint írja, különösen azért, hogy Mátyás „ne hihesse úgy, hogy néhány zavarkeltő protestánsban az isteni oltalomnál, az egyház nyújtotta védelemnél, őzsentsége és a keresztény fejedelmek segítségénél hathatósabb támaszt lelhet.”⁶⁶⁰

A Szentszék válasz nélkül tudomásul vette Forgách érveit.⁶⁶¹ A pápához intézett levél felolvasása a Szent Hivatal június 25-ei ülésén egyben már a végét jelentette az inkvizíció tényleges részvételének a magyarországi egyházpolitikai harcokban.⁶⁶² A csupán pár hónap római eseményei mégis fordulópontnak tekinthetők a hazai katolicizmus történetében. Annak egyik legfontosabb okát ugyanis, hogy a protestantizmus 1608. évi törvényekben testet öltő teljes körű diadala után egy évvel az 1609-es országgyűlésen egy kibontakozó és számos sikert elkönnyvelő ellenreformáció tudott megjelenni, a római inkvizíció – részleteiben és teljes súlyában most először rekonstruált – hatékony nyomásgyakorlásában találhatjuk meg. Róma spirituális hatalmának érvényesítése olyan mérvű diplomáciai támaszt jelentett a

⁶⁵⁷ „Ma le resoluzioni, che si dubitavano, et ultimamente sono purtroppo certe, tanto chiare et manifeste contra la religione cattolica, non può la maestà sua credere quanto faccino esclamar in questa corte, non dico li cardinali et gli huomini d'intelletto, et de negozi, ma il popolo, chi dice, che si doveva aiutare vostra maestà solamente da principio, chi racconta l'heroide resoluzioni fatte da vostra maestà et la ferma et stabile sua risoluzione per la religione cattolica, chi esclama, che Dio benedetto non permetterà simili concessioni...” Paravicino bíboros II. Rudolphhoz, Róma, 1609. ápr. 4. ÖStA HHStA Handschriften., ms. W 290, vol. 12, fol. 343^rv. – KÁROLYI ÁRPÁD, bár nem használta a velencei követjelentéseket, hasonlóképpen vélekedik Paravicino beszámolójának forrásértékéről. KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, 17. ⁶⁵⁸ De Mara Borgheséhez, Bécs, 1609. ápr. 11. (ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 605^rv):

Dal stato ecclesiastico d'Vngheria sono stati mandati qui monsignore di Giuarino et il preposito di Strigonia per trattare con sua maestà la revocazione degl'articoli di Possonio pregiudiziali ad essi ecclesiastici, et han riportato buon et amicabile risposta, ma converrà, che tornino di nuovo dopo le feste, trovandosi hora absente dalla corte quasi tutti consiglieri Vngarici. Anco il signor cardinale di Strigonia ha havuto buona speranza di recuperarle sue decime... Il detto preposito di Strigonia eletto ultimamente vescovo titolare di Bosna è stato anco assunto da sua maestà al consiglio Vngarico, ancorché nei capitoli di Possonio fusse concluso, che i vescovi titolari non possino haver luogo nei consigli.

⁶⁵⁹ A püspököknek szóló (*Cardinali Strigoniensi, episcopis et prelati regni Hungarie*) bréve, amely emelkedettebb formában ugyan, de gyakorlatilag a Hivatal határozatának mondanivalóját ismétli meg, másolatban megtalálható: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 616^r.

⁶⁶⁰ Forgách Ferenc levelei V. Pálhoz és Scipione Borgheséhez, ASV Fond. Borgh., ser. III, vol. 45-c, fol. 124^rv és 125^rv; a pápához intézett levél másolata: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 637^rv.

⁶⁶¹ Ez részben a megfelelő forrás hiányában, részben a körülmények ismeretében feltételezhető.

⁶⁶² Die 25 Iunii. Relata in congregazione coram sanctissimo. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 637v.

katolikus rendek számára, amely II. Mátyás reálpolitikai megfontolásokat előtérbe helyező, kompromisszumokon alapuló kormányzása idején lehetőséget teremtett az egyensúly helyreállítására a Bocskai-szabadságharc révén belpolitikai erőfölénybe került protestantizmussal szemben.

Melyek voltak a katolicizmus által már 1609-ben elért eredmények? Gyakorlatilag minden olyan probléma, amelyet a püspökök március 23-ai panaszukban mint az egyház érdekeit sértő esetet soroltak fel, katolikus szemmel pozitív megoldást nyert. Az egyházi birtokokat visszaadták, az egri káptalant és a feloszlatott konventeket visszaállították, Forgách újra rendelkezhetett az esztergomi tizedek és részben Érsekújvár felett, Mikáczi váradi püspök proskribálását megszüntették. A püspökök főispáni tisztét többé nem fenyegette veszedelem, a jezsuiták elleni újabb törvényt és a vallásszabadság megerősítését pedig sikerült megakadályozni. A katolikusok számára további sikert jelentett, hogy a királyi tanácsban is az ő javukra változott a tagok aránya, részben azért, hogy az uralkodó Eger kivételével az összes püspöki széket betöltötte. Azt, hogy az egyik legfontosabb időközben – Illésházy halálával – felmerült célt, egy katolikus nádor megválasztását nem sikerült elérni, ezek az eredmények és a bíboros testvérenek, Forgách Zsigmondnak újonnan megszerzett országbírói tiszte bőségesen ellensúlyozták.⁶⁶³

Mindez természetesen állandó egyházpolitikai harcoktól kísérve ment végbe. A Szentszék az abszolutórium megadása után is folyamatosan követte az eseményeket: az esztergomi tizedek és az egyházi birtokok visszaadása,⁶⁶⁴ Érsekújvár,⁶⁶⁵ a jezsuiták, valamint a nádorság⁶⁶⁶ ügyében olykor hetente jöttek a korábbinál jóval aktívabb szerepet játszó nuncius jelentései és mentek az államtitkárság utasításai. Az elért eredmények sokkal inkább valaminek a kezdetét, mintsem a végét jelentették. Az egri káptalannak például sem megfelelő székhely, sem birtokok nem álltak még a rendelkezésére,⁶⁶⁷ az országban egyetlen jezsuita kollégium sem működött, és még hosszán folytathatnánk a sort.⁶⁶⁸ Róma aktív közreműködésével, s mint láthattuk, ebben a Szent Hivatalnak volt oroszlánrésze, mindenesetre már sikerült kialakítani egy modern katolikus konfesszió megszervezésének politikai keretét.

Az immár hagyományosnak mondható kép, miszerint a Forgách vezette magyar hierarchia 1604–1608 között felismerte, hogy úgymond erőszakos úton nem valósítható meg az ország rekatolizációja, és ezért a hangsúly a belső reformra tevődött át,⁶⁶⁹ némi árnyalásra szorul. Ez a képlet vegytisztán az *Il modo de Restaurare la Religione in Ungberia* címet viselő emlékiratban jelenik meg. Maga a pápaság is a 17. század elején még mindig kifejezetten igényelte az állami együttműködést. A templomfoglaló kassai főkapitány, Belgioioso és II. Rudolf 1604-ben például elismerő brevét kapott VIII. Kelemtől.⁶⁷⁰ 1609 tavaszának eseményei azt bizonyítják, hogy Róma a magyar klérussal karöltve a kedvező politikai feltételek kialakítása érdekében a reális lehetőségek végső határáig elment: egészen az állami törvények egyházi hatályon kívül helyezéséig és az uralkodó kiközösítéséig.⁶⁷¹ Az más kérdés, hogy az új, 1609-es törvényekben foglaltaknál pillanatnyilag többre nem nyílt mód. Az állami háttér biztosítása alapvető

⁶⁶³ Mindezekről részletesen: KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, 136–160.

⁶⁶⁴ Borghese de Marához, Róma 1609. jún. 13, BAV Barb. Lat., vol. 5929, fol. 159–160; aug. 1., *ibid.*, fol. 197–199; aug. 22., *ibid.*, fol. 455; szept. 5, *ibid.*, vol. 5931, fol. 162–163; szept. 12, *ibid.*, fol. 172, szept. 19., *ibid.*, fol. 172–173; okt. 31., *ibid.*, fol. 193–194; 1610. jan. 16, *ibid.*, fol. 257–58.

⁶⁶⁵ Borghese de Marához, Róma 1609. szept. 26, BAV Barb. Lat., vol. 5931, fol. 178–179, okt. 31., *ibid.*, fol. 193–194.

⁶⁶⁶ Borghese de Marához, Róma 1610. jan. 9, BAV Barb. Lat., vol. 5931, fol. 292–293; 1609. máj. 23 és 30. *ibid.*, vol. 5929, fol. 144–145 és 149.

⁶⁶⁷ Lásd az egri káptalan 1611. évi kérvényét V. Pálhoz: BAV Boncomp.-Ludov., vol. E 18, fol. 276^r–277^v.

⁶⁶⁸ Miután a turóci prépostságot Forgách magának adományoztatta és így jövedelmeit a rend számára tudta biztosítani, az első igazán működőképes kollégiumot 1615-ben alapította meg Nagyszombatban. Ennek körülményeire: ACKERMANN KÁLMÁN, *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Életrajzi tanulmányok az ellenreformáció korához*, Budapest 1918, 48–54.

⁶⁶⁹ A már többek között HERMANN EGYED (*A katolikus egyház története*, 230–237.) által népszerűsített, TÓTH LÁSZLÓ által Verancsics nevéhez – ez mint láthattuk nagy valószínűséggel minden történeti alapot nélkülöz –, BENDA KÁLMÁN révén pedig Pázmányéhoz kötött „konceptióváltás” elmélete a szerzők megfogalmazásában számomra túl sarkos, és leegyszerűsítő. cf. *Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai*, 155–161; illetve *Pázmány Péter politikai pályakezdeése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280.

⁶⁷⁰ *Jezsuita okmánytár*, n. 221–222.

⁶⁷¹ A pápai fellépés elméleti hátterének kidolgozása magyar részről már 1606-ban megtörtént. Pázmány Péter Grazban jelentette meg *De ecclesiastica libertate* címmel rövid értekezését. cf. BITSKEY ISTVÁN, *Megjegyzések Pázmány grazi vitairatairól*, Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára (szerk. Lukács László–Szabó Ferenc), Róma 1987, 181–196, 193–194.

princípium maradt a katolikus oldal számára, mint ahogy egyébként az volt a protestánsoknak is. Gondoljunk csak a kálvinizmus erdélyi államvallás jellegére, amelynek királyságbeli – erőszakos – extrapolálására négy fejedelmi hadjárat keretében történt kísérlet.⁶⁷² A belső megújulás egy erőszakos ellenreformáció sikere esetén is elodázhatatlan lett volna, hiszen a protestantizmusnak az 1600-as évek első évtizedében maradandó és kizárólagos alternatívaként megfogalmazódó egyéb, nemcsak politikai, hanem spirituális és szellemi kihívásaira is megfelelő választ kellett adni.

1609 törvényei e válaszára nyújtottak lehetőséget, amelynek első és legfontosabb állomása a pápai nuncius részvételével tartott 1611. évi nagyszombati zsinat volt. Az itt elfogadott határozatok jelentették a trienti program magyarországi megvalósításának tulajdonképpen nyitányát. A prépostokig, apátokig bezárólag megjelent teljes magyar felsőpapság – a 32 résztvevő között hatan felszentelt, hárman kinevezett püspökök voltak – négy évvel megelőzve a francia klérust gyakorlatilag kihirdették és kötelezővé tették Trient rendelkezéseinek megvalósítását. Hogy az egyetemes zsinathoz hasonlóan kiknek szánták ebben a fő szerepet az I. fejezet világosan megmutatja. Ebben 14 pontba foglalva foglalkoznak a püspök szerepével, feladataival és kötelezettségeivel a zsinatok tartásától, vizitációktól kezdve egészen a kötelező ünnepek megülését szabályozásáig. A II. fejezet 8 pontja a papság reformjáról, a papnevelésről, a III. 16 pontja a prédikációkat és a szentség-kiszolgáltatás rendjét szabályozza, a IV. pedig gyakorlati utasításokat tartalmaz a helyzetfelmérés szempontjából elengedhetetlen egyházlátogatások lebonyolítására.⁶⁷³ A nagyszombati zsinat, amely ajánlásokat fogalmazott meg az uralkodó számára is – ezek lényegét az egyházi javak restitúciója mellett a javadalmak kánoni időn belüli betöltése képezte – a prágai nunciatura tervezetéseit messze meghaladó mélységben foglalkozik a konkrét teendővel. Részben ugyanakkor reflektál is a korábbi elképzelésekre, például a böjti fegyelem rendezése, vagy a klérusnak egy szemináriumalapításhoz történő közös hozzájárulása terén.⁶⁷⁴

Hogy a megkésve és a hazai hierarchia irányításával meginduló, majd Pázmány Péter alapításaival és 1628. 1629. 1630. évi zsinataival kibontakozó katolikus modernizáció kapcsolatai a római központtal mennyiben változtak meg a korábbiakhoz képest, milyen régebbi és újabb problémák és hogyan jelentkeztek, a pápaság a napi ügyek vonatkozásában miként vett részt e folyamatban, annak kimutatása a tematikus, illetve intézménytörténeti analízis feladata lesz. A reform megkészettsége és fogyatékoságai; az államegyházi struktúra továbbélése (1609-ben részben ennek restaurációja ment végbe pápai segédlettel) és a reformpápaság barokkizálódása; s nem utolsósorban a technikai, anyagi nehézségek kétségkívül mind jobban megterheltek a viszonyrendszert. A fő tendencia azonban, amint azt Pázmány 1630-ban a nemzeti

⁶⁷² Minderre további irodalommal: MAKKAI LÁSZLÓ, *Az ellenreformáció és a barmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648)*, Magyarország története 1526–1686, 777–936 és 1796–1904. – MAKKAI egyébként számos hasznos meglátás mellett az ellenreformáció megizmosodását, az új nádor, Thurzó György türelmi politikájának tulajdonítja (*ibid.*, 785). E megállapítás komolytalansága 1609 tavaszának római/bécsi eseményei ismeretében kiváltképpen szembeötlő.

⁶⁷³ A határozatok kiadva: PÉTERFFY, *Sacra Concilia*, II, 213–218.

⁶⁷⁴ *ibid.* és az egyes felajánlások összegszerűen: ELTE EKK Coll. Pray., vol. 32, n. 98. Például Forgách 500, Náprágyi Demeter kalocsai érsek (győri adminisztrátor) 200, Lépes Bálint nyitrai püspök, kancellár szintén 500, Domitrovich Péter zágrábi püspök 200, a turóci prépostság képviselőiben megjelenő Pázmány Péter 25 forintot ajánlott fel egy „központi” szeminárium létesítésére, ami azonban csak az ő és utódai érseksége alatt valósult meg.

zsinatról írt kérvényében VIII. Orbánnak megfogalmazta, mindvégig az volt, „hogy amennyire lehetséges, mindenben a mi és mindenki anyjához, a Római Szent Egyházhhoz alkalmazkodjunk.”⁶⁷⁵

⁶⁷⁵ „quod in omnibus quoad fieri potest, Matri nostræ, ac omnium matrici, sanctæ Romanæ ecclesiæ nos conformaremus.” Az egyes feltételezések szerint április 16-án kelt irat a vatikáni könyvtárban található, az eredetivel egyező szövegű másolatról kiadva PÉTERFFY, *Sacra Concilia*, II, 312; PÖL II, n. 120–121, n. 601; az eredeti: Archivio della Congregazione per le Cause dei Santi, Congregationes ordinariæ, Litteræ et rescripta [Positiones], n. 8497.

IV. A KONFLIKTUSOK KORSZAKA. A TRIENTI PROGRAM EPISZKOPALISTA INTERPRETÁCIÓJA MAGYARORSZÁGON

A magyarországi katolicizmusnak évtizedekre meghatározó élménye maradt, hogy a rendi dualizmus keretei között csak a pápaság aktív támogatásával sikerült létét és újjászületését biztosítani. A törés erre rímelve nem az egyházi kapcsolatok sokasodó problémái miatt, hanem politikai relációkban következett be. Amint Róma egyik legnagyobb fegyverténye 1607-ben az új esztergomi érsek felvétele volt a bíborosi kollégiumba, az 1632-ben kialakult feszültség részben szintén egy bíborosi kinevezésben gyökeredzett. A magyar historiográfia mindmáig adós maradt annak magyarázatával, hogy az 1616-ban, Forgách korai halála után esztergomi érsekké kinevezett Pázmány Péter – elődjével ellentétben – miért csak tizenhárom évvel később, 1629-ben lett tagja a pápaválasztó testületnek. A kérdés a szent kollégium kora újkori szerkezetének ismeretében inkább úgy fogalmazható meg, hogy milyen különleges körülmények indokolták, hogy a magyar prímás az erőteljes itáliai és nemzetközi versenyben egyáltalán el tudott jutni az egyházi karrier számára elérhető legmagasabb fokára?

A magyar hierarchia feje és a pápaság közötti tulajdonképpeni konfliktus, vagyis Pázmány 1632. évi római császári követségének részletei viszont teljesen ismertek.⁶⁷⁶ Persze, a megfelelő történeti interpretáció kivételével. Ez tudniillik nemcsak az előzmény: a bíborosi kinevezés, hanem a következmény: Pázmány tervbe vett római visszatérése elmaradásának összefüggésében lehetséges. A magyar bíboros állandó római követségének meghíúsulásának rejtélye, bár régóta a történeti érdeklődés előterében áll, eddig szintén homályban maradt.⁶⁷⁷ Pedig az a nyilvánvaló klímaváltozás, amely a hazai katolicizmus és a pápaság között a korábbi évtizedekkel ellentétben az 1630-as években bekövetkezett, legelőször és legélesebben itt tapasztalható meg.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ Az irodalmat lásd a követség tárgyalásánál.

⁶⁷⁷ Elsősorban a vatikáni könyvtár Barberini-gyűjteményében őrzött nunciusi levelezés (Barb. Lat., különösen vol. 6970. 6971. 6974. 6978. 6980. 7064. 7066.) segítségével deríthetjük fel e terv meghíúsulásának okait és körülményeit, reményeink szerint mélyebb árnyalatokkal gazdagítva eközben Pázmány szereplését az európai politika színterén, s új megvilágításba helyezve kapcsolatainak alakulását a Barberinikkal. E köteteket valószínűleg mind FRAKNÓI, mind GALLA Ferenc használták, a bennük foglaltak ismertetésétől vélhetően a bevezetőnkben említett apologetikus megfontolások miatt tekintettek el. FRAKNÓI tudniillik többek között a *Magyarország összeköttetései szentszékekkel* c. könyvében tárgyalta a római követséget (III, 305–324), s itt az 1062. jegyzetben egy, a Barberini-levéltárban található diplomáciai jegyzékre hivatkozik, a dátum alapján a 7064. kötetben található (c.f. még FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, III, 44). GALLA pedig megelégedett egy idevágó forrás közlésével (a 6970. kötetből Grimaldi idézendő 1632. augusztusi beszámolóját), nyomtatott és kézirat munkáiban – még az általa kedvelt, terjedős jegyzetszintű utalásokban is – viszont teljesen mellőzni látszik a bíboros újabb római útjára vonatkozó adatokat.

⁶⁷⁸ A probléma meglétét először FRAKNÓI vetette fel. A spanyol államtanácsi jegyzőkönyvekben végzett kutatásai szerint a követség ötlete a római rendkívüli spanyol követ 1632. augusztus 14-ei javaslatában fogalmazódott meg először. Castel Rodrigo márkija (Don Manuel de Moura y Corte Real, cf. VISCEGLIA, *Fazioni e lotta politica nel Sacro Colleggio*, 54, 64. jegyzet) kívánatosnak tartotta az osztrák–spanyol párt megerősítését az Egyházi Államban, ehhez lett volna nélkülözhetetlen a magyar kardinális folytonos jelenléte. Hispán diplomaták több ízben tárgyaltak a kérdéstről II. Ferdinánddal és magával Pázmánnyal, majd 1634 őszére gyakorlatilag megegyezésre jutottak. „Azonban... a terv nem valósult. Lehet, Pázmány hanyatló egészsége volt ennek oka. Vagy pedig tudomására jutott, hogy Rómában nem számíthat szíves fogadtatásra.” FRAKNÓI adós maradt e nem minden alapot nélkülöző feltételezésének indoklásával. Helyette inkább az itthon maradás előnyeit ecseteli, mondván: a prímás távolléte élete fő művének, a nagyszombati egyetem alapításának elmaradásához vezetett volna, s közvetítésének hiánya a Bethlen István okozta 1636-os erdélyi válságban beláthatatlan következményekkel járt volna. A bíboros személyes hajlandóságát a következőkkel magyarázza: „Lehetséges, hogy a nagyravágás kísértései is befolytak elhatározására. De bizonyára legfőbb tekintet gyanánt a kath. egyház lebegett szeme előtt, melynek most jelentékenyebb szolgálatokat vélt tehetni Rómában, mint hazájában.” (*Pázmány Péter és kora*, III, 52–56. FRAKNÓI VILMOS, *Pázmány Péter 1570–1637* [Magyar Történeti Életrajzok], Budapest 1886, 255.) Talán nem túlzás, hogy itt nem csupán a Pázmány-kutatást egy évszázada foglalkoztató megválaszolatlan kérdéssel, hanem az egész újabb kori magyar történelem – egyháztörténeti dimenziókon túlmutató – rejtélyes epizódjával szembesülünk. A kora legnagyobbjai között számon tartott bíboros kész volt pályája zenitjén önként lemondani esztergomi székéről, és Habsburg-szolgálatban elhagyni szülőföldjét. A probléma megoldása tehát több szempontból is valóban izgalmas feladat. A Pázmány-kutatás eziránti folyamatos érdeklődésére lásd: HARGITTAY EMIL–VARGA ÁGNES, *A bírvitaktól a gyakorlati politikáig (Pázmány Péter politikai pályájának alakulása)* (Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában, szerk. Bitskey István et al.), Debrecen 1978, 102–114, 107 és 114.⁴³

I. A PÁPAI ITÁLIAI POLITIKA SZOLGÁLATÁBAN: PÁZMÁNY PÉTER BÍBOROSI KINEVEZÉSE

I.1. HABSBURG-BÍBOROSJELÖLTEK AZ 1610–1620-AS ÉVEKBEN

II. Mátyás 1608. évi trónra lépésével a császár és a magyar király 1612-ig ismét két külön személy volt. Ez átmenetileg ismét helyreállította a magyar korona bíborosjelölési jogát. Rudolf a többi fejedelmek előtti császári elsőbbségét hangoztatva⁶⁷⁹ és arra hivatkozva, hogy a Magyarországon tartózkodó Forgáchnak sem az udvarban, sem Rómában nem veheti hasznát,⁶⁸⁰ több ízben az egykori vetélytársakat: della Torrét,⁶⁸¹ Hortenberget⁶⁸² és Porziát⁶⁸³ ajánlotta ismételten, de immár siker nélkül a pápa figyelmébe. Ezzel szemben Mátyás magyar királyként, majd később császárként is Ottavio Ridolfit, a római érdekképviseletét ellátó firenzei főnemesi család tagját favorizálta.⁶⁸⁴ Ridolfi a szolgálati idejét időközben kitöltő új nunciussal, Placido de Marával⁶⁸⁵ együtt egészen 1619-ig megmaradt hivatalos jelöltnek. Mátyás egyetlen eredményes nominációja Melchior Klesl névvel kapcsolódik össze. A bécsi püspök különösebb várakoztatás nélkül, egy alkalmi akció révén került be – egy ideig *in petto* – a bíborosi kollégiumba, mégpedig az 1616. évi, kizárólag kuriális bíborosi kinevezések publikálása előtti utolsó pillanatban, a Forgách váratlan halála miatt megüresedett helyre.⁶⁸⁶

⁶⁷⁹ „Cum enim magno alii reges ac principes studio promoveri suos curent, ut nostrorum imprimis ratio habeatur, qui primum fidos ecclesiae Romanae filios locum obtinemus, postulare nos posse censemus.” II. Rudolf Scipione Borgheséhez, Prága, 1608. nov. 24. BAV Barb. Lat., vol. 6830, n. 10.

⁶⁸⁰ „Et quoniam cardinalis Strigoniensis in Hungaria abest, et neque illic nobis, neque in urbe, ut res hodie constitutae sunt, prodesse multum potest, alium nobis dari, qui negotiis nostris opportunior sit, desideremus.” II. Rudolf, V. Pálhoz, Prága, 1608. nov. 24. BAV Barb. Lat., vol. 6830, n. 1.

⁶⁸¹ „Cum tempus instet, quo sanctitatem vestram novos S.R.E. cardinales designaturam speretur, faciendum nobis duximus, ut quos designari nos optemus, eidem in praesenti commendemus. Quas habuerimus causas, cur iam ante Veggiensem [!] episcopum commendaremus, sanctitas vestra meminerit, in quem noster etiamnum favor propendet, quod iis dotibus atque ornamentis praeditum audimus, ut sacro cardinalium collegio decus allaturum confidimus.” II. Rudolf V. Pálhoz, Prága, 1608. nov. 24. BAV Barb. Lat., vol. 6830, n. 1.

⁶⁸² Kiemelve eredményes *rotai* működését, amit szintén császári közbenjárásra nyert el. BAV Barb. Lat., vol. 6830, n. 1.

⁶⁸³ II. Rudolf Scipione Borgheséhez, Prága, 1611. ápr. 18. (BAV Barb. Lat., vol. 6830, s.n.):

Ut antehac pontifici maximo ad dignitatem cardinalitiam obtinendam episcopum Veggiensem Turrianum, episcopum Atrebatensem Ortembergium et Adriae episcopum Portiam commendaverimus, recenti paternitatem vestram reverendissimam memoria tenere existimamus. Cum itaque tempus iam instet, quo nova cardinalium designatio futura speretur, a paternitate vestra reverendissima pro singulari nostra fiducia, quam in ipsa positam habemus, benevolenter petimus, ut prioris desiderii nostri, in quo etiamnum persistimus, rationem haberi apud sanctitatem suam haud gravatim procuret. Ex supranominatis illis quanti quisque valoris emeriti sit, et gestis functionibus publicis sanctitas sua sine dubiis noverit. Nostri imperii interest, ut talis eligatur, qui res Germanicas praecipue perspectas habeat. Quod sanctitatis suae iudicio liberum permittimus, voti nostri ut omnino compotes fiamus, benevolo paternitatis vestrae reverendissimae studio nos consecuturos confidimus.

⁶⁸⁴ II. Mátyás V. Pálhoz, Prága 1612. febr. 20. (BAV Barb. Lat., vol. 6831, fol. 9^r, n. 4):

Recordamur nos superioribus temporibus et iteratis vicibus sanctitati vestrae nobilem Octavium Rudolphium utriusque signaturae referendarium et vicelegatum Romandiolae diligenter et fiducialiter commendasse, ut ex benevolo sanctitatis vestrae motu et affectu cardinalitiam dignitatem consecutus fuisset: quod eo consilio fueramus maximopere, uti penes sanctitatem vestram adeoque ipsam sedem apostolicam quempiam confidentiorem haberemus, et cui res nostras occasione regnorum et provinciarum nostrarum emergere valentes agendas concrederemus. Illud tamen cum in nupera sanctitatis vestrae ad cardinalatum quorundam patrum promotione eum nequaquam consecutum cognoverimus. Causam vero perspicere nequeamus, ob quam sedula nostra intercessio apud sanctitatem vestram pondus nequaquam habuerit. Non dubitamus denuo sanctitatem vestram interpellare hoc eodemque nomine penes praedictum Octavium, quem nos etiam ob merita familiae Rudolphianae nobis praestita unice complectimur, commendationem iterare, nihil utique ambigentes sanctitatem vestram (ob singulares eiusdem dotes, studiorum conatus et merita, quae erga sanctitatem vestram non minus, quam etiam sanctam sedem apostolicam ardenti desiderio hactenus semper contestari enixus fuit) id benevole facturam, ut commendatio haec nostrae iterum apud sanctitatem vestram suo pondere non destituatur: spe firmiore fulti, quod ad instar aliorum Dynastiarum apud sanctitatem vestram factas intercessionibus prima quoque occasione, etiam hanc nostram commendationem optati successus consecuturi sunt.

A Scipione Borghese bíborosneposhoz ugyanezen a napon intézett levél: *ibid.*, fol. 20^r és 25^v, n. 15. Ridolfira lásd SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 86–87.

⁶⁸⁵ De Mara első nominációja 1616. nov. 8-án kelt: „impresso animi affectu plurimum commenda[mus]... ut quemadmodum in aliorum regum ac principum gratiam in aula sua habuerunt, nuncii apostolici inter S.R.E. cardinales evecti fuere, ita et nostra causa episcopum Melphiensem evehere paterne dignetur...” II. Mátyás a pápához és a bíborosneposhoz intézett ajánlásainak eredetijei: BAV Barb. Lat., vol. 6922, fol. 90^r. 88^r; fogalmazványuk: ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz 8, Konv. Matthias an Paul V 1616. De Mara érdekében Klesl is írt: BAV Barb. Lat., vol. 6922, fol. 89^v. A volt nuncius újabb nominációja 1616. dec. 14.–én V. Pálhoz és Borghese bíboroshoz: ÖStA HHStA Saatenabt., Rom, Hofkorresp., Fz 8, Konv. Matthias an Paul V 1616 [ord. cron.]. Ridolfié 1617. máj. 8-ról: *ibid.*, Konv. Matthias an Paul V. 1617 [ord. cron.]. Ridolfi és de Mara újabb, együttes ajánlásai 1618 febr. 20 és nov. 1: *ibid.*, Konv. Matthias an Paul V. 1618 [ord. cron.].

⁶⁸⁶ Lásd Paolo Savelli római császári követnek a következő jegyzetben idézendő 1620. nov. 28-ai jelentését.

Az új uralkodó II. Ferdinánd az általa bebörtönöztetett Klesl példájára hivatkozva 1620 májusától egy hasonlóan *extra ordinem* promóciót igyekezett elérni Friedrich von Hohenzollern javára. Ezt V. Pál visszautasította, mondván, hogy Klesl ilyen jellegű előléptetésére csupán az esztergomi érsek gyors halála miatt kerülhetett sor. Nem zárkózott el viszont attól, hogy a közelgő koronabíborosi kinevezéskor eleget tegyen a kérésnek, mivel személyesen is ismerte a jelöltet. Hohenzollern kinevezésére 1621. január 12-én sor is került.⁶⁸⁷ Ugyancsak különleges akciónak minősíthető az a fellépés, amelyet Bécs a lengyel király kérésére – a kozákok Bethlen ellen küldését meghálalando – az egykori varsói nuncius, Claudio Rangoni érdekében 1619–1621 között tanúsított.⁶⁸⁸

XV. Gergely megválasztásának hírére a bécsi udvar újabb pretendensekkel árasztotta el a Kúriát. II. Ferdinánd római követe, Paolo Savelli 1621. március 1-ei jelentésében hívta fel a figyelmet arra, hogy bár az első kreáció a pápa környezetéé lesz, mindenképpen érdemes időben felkészülni a második promócióra, mivel a francia követ már mozgolódik ez ügyben.⁶⁸⁹

Savelli postafordultával vehette kézhez a császári favoritok névsorát. Az élen Giovanni Baptista Salvago állt, aki 1606–1611 között Ferdinánd grazi udvarában volt nuncius, majd ezután két évig Caetano utódként Prágában teljesített diplomáciai szolgálatot.⁶⁹⁰ Őt a már több mint egy évtizede várakozó, és kétszeri mellőzést (Klesl, Hohenzollern) elszenvedni kényszerülő Ridolfi követte Filippo Maria Pinelli társaságában.⁶⁹¹ A lista a következő években fokozatosan újabb pretendensekkel gyarapodott. Már 1621 októberében felkerült egy egyházi ambíciókat dédelgető katonatiszt, Francesco Antonio Biglia ezredes,⁶⁹² majd 1622 áprilisában a befolyásos milánói, tehát spanyol alattvaló olasz hercegi család tagja, Teodoro Trivulzio.⁶⁹³ 1624-ben Ernst Adalbert Harrach prágai érsekkel és Johann Jakob von Lemberg gurki püspökkel bővült a sor.⁶⁹⁴ Őket már VIII. Orbán elé terjesztette a bécsi udvar, s nominációjukat a soproni országgyűlésről 1625. december 5-én megújították.⁶⁹⁵

⁶⁸⁷ V. Pál cserébe az evangélikusok bécsi istentiszteleteinek megszüntetését követelte. Hohenzollern ügyére lásd V. Pál 1620. máj. 27-ei brevését és Borghese máj. 29-ei levelét II. Ferdinándhoz (ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 8, Konv. Paul V. bzw. Kardinale an Ferdinand II. 1620 [ord. cron.]); valamint Paolo Savelli *dispaciat*: 1620. jún. 1. júl. 18. (ebben II. Ferdinándnak Hohenzollern érdekében írt jún. 20-ai és 27-ei leveleit említi) nov. 28. (újabb nomináció: nov. 2.); 1621. jan. 11. jan. 16. (*ibid.*, Dipl. Korresp., Fz. 49, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1620–21, fol. 161–163. 173–174. 233–234. 559–562. 579); valamint II. Ferdinánd 1620. dec. 19-ei utasítását a követhet (*ibid.*, Fz. 50, Konv. Ferdinand an Savelli 1621, fol. 157).

⁶⁸⁸ LEITSCH, *Die Bemühungen Zygmunts III.*, 46–51. Néhány, az üggyel kapcsolatos, Róma és Varsó között váltott és LEITSCH által nem használt érdekesebb levél: BAV Boncomp.-Ludov., vol. E 7, fol. 20^r. 22^r. 144^r; vol. E 8, fol. 15^r. Bár Rangoni visszautasításában is a fő érv az olasz származás volt, III Zsigmond már-már az ésszerűtlenség határait súroló törekvéseit leginkább Rangoni kúriai ellenségei kárhóztatták kudarcra.

⁶⁸⁹ ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 49, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1621, fol. 320–321:

Nel particolare di fare promozione de cardinali acnorché mi possi credere, che a questa prima sua santità non vogli fare per prencipi, poiché così per lo più è stato solito di succedere nelle prime promozioni, che hanno solito fareli pontefici dopo la loro assunzione, crederei nondimeno, che vostra maestà Cesarea non avesse a tardare di stabilirsi nel soggetto, che vorrà nominato per la prima, con notificarlo con sue lettere a sua santità et al signor cardinale Lodouisio, acciò si possi poi qua tenere il negozio vivo et stretto, con la persona precisa, et procurare di haver ferma promessa, che promovendo per le corone, si promoverà anco per vostra maestà Cesarea. E se forsi vostra maestà Cesarea volesse prima havere questa promessa, che nominare il soggetto, non sarebbe, mi credo se non molto sicuro, l'havere le lettere pronte da presentare, ottenuto che se ne fosse la promessa... L'ambasciatore Francese sollicita per monsignor di Lossun straordinariamente et è da credere, che farà il possibile, perché s'entri questo prima, poiché per haverlo ritardato l'altra volta Paolo quinto, ne nacque il disgusto, come avvisai già.

Savelli emellett a spanyolokkal való egyeztetés szükségességét hangoztatta.

⁶⁹⁰ Rövid életrajza: RAINER, *Quellen zur Geschichte der Grazer Nuntiatur*, 77–78.

⁶⁹¹ II. Ferdinánd Savellihez, Bécs, 1621. márc. 27. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 50, Konv. Ferdinand II. an Savelli 1621, fol. 190–191. Pinelli neve csak itt fordul elő, a többiekkel ellentétben később már nem. Azonosítása mindeddig eredménytelen maradt; családja genovai eredetű, és több rokona viselt kúriai hivatalt, közülük a legmagasabbra az inkvizíció szereplése nyomán már előkerült Domenico Pinelli jutott. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII*, I, XCIV. CXCVII. XCIII. XLV. CVII; II, 1001.

⁶⁹² „Etsi iam pridem sanctitati suæ in parte nominati sint, quos ad sacrum purpuratorum patrum ordinem, cum tempus advenerit promoveri cuperemus..., commendamus... cubicularium et colonellum nostrum, comitem Antonium Bilia...” II. Ferdinánd Savellihez, Bécs, 1621. okt. 1. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 50, Konv. Ferdinand II. an Savelli 1621, fol. 244. Biglia családja milánói eredetű volt, tagjai közül a 16. században többen katonáskodtak a Habsburgok szolgálatában. Francesco Antonióról a *DBI* vonatkozó kötete mélyen hallgat (413–421).

⁶⁹³ II. Ferdinánd utasítása Savellihez, Bécs, 1622. ápr. 24. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 50, Konv. Ferdinand II. an Savelli 1622, fol. 18; és ápr. 23-ai levele XV. Gergelyhez. *ibid.*, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Ferdinand II. an Gergor XV. 1622, fol. 11–12. Trivulzira *HC IV*, 23.

⁶⁹⁴ III. Ferdinánd VIII. Orbánhoz, Bécs 1624 dec. 21. (BAV Barb. Lat., vol. 6834, n. 17):

A jelöltek folytonos gyarapodásra ellenére, amely leginkább egyéni érdekérvényesítési képességüknek tulajdonítható,⁶⁹⁶ Bécs leginkább Salvago kinevezését erőltette, tagadva, hogy a pápa szabadon választhatna a javasolt személyek közül.⁶⁹⁷ Más országok hasonló törekvéseinek felemlegetése mellett Habsburg-részről azt hangoztatták, hogy a császári prerogatíva nemcsak a németeket, hanem az olaszokat is magába foglalja.⁶⁹⁸ A Szentszék nem zárta ki automatikusan az itáliaiakat⁶⁹⁹, sőt Ridolfi 1622

Non dubitamus, quin sanctitas vestra, postquam diversæ in sacro cardinalium collegio stationes vacant, pro paterna sua sollicitudine ad alios isthuc subrogandos animum applicatura sit. In qua quidem actione, cum regum quoque et principum, qui sanctam sedem apostolicam debito cultu venerantur, desiderii ex antiquissimo ritu summi pontifices deferre consueverint, confidimus sanctitatem vestram nostri etiam, tanquam primogeniti ecclesiæ nostræque dignitatis, quam cæteris coronis providentia divina præminere voluit, convenientem rationem habituram. Nominamus itaque rursus sanctitati vestræ reverendos devotos sincere nobis dilectos Ioannem Baptismam Saluagum, episcopum Lunensem et Sarzensem et Theodorum comitem Triultium necnon et Ernestum Albertum ab Harrach, archiepiscopum Pragensem, comitem Franciscum Biglia et Ioannem Iacobum, episcopum Gurcensem, non propriis solum obsequiis et virtutum meritis, sed parentum quoque ac maiorum gloria claros et auctoritatis, prudentiæ ac integritatis laude conspicuos...

Ffogalmazványa: ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Ferdinand II. an Urban VIII. 1624, fol. 13–14. Lemberg, aki 1630-ban anélkül halt meg, hogy többszöri nominációja eredményre vezetett volna: HC IV, 200 (egyházmegyéje kánonjogi érdekessége, hogy a kánoni institúció nem a Szentszékhez, hanem a salzburgi érsekhez tartozott).

⁶⁹⁵ II. Ferdinánd VIII. Orbánhoz, Sopron, 1625. dec. 5. (BAV Barb. Lat., vol. 6835, n. 15):

Interposuit iam ante et quidem vicibus reiteratis apud sanctitatem vestram officia iussu nostro illustrissimus Sauelli princeps, camerarius, consiliarius secretus et orator noster ordinarius, ut quando sanctiati vestræ libuisset in vacantes senatus cardinalitii stationes novos ecclesiæ præsulés pontificali decreto subrogare, illorum quoque, quos pridem commendatione nostra imperiali dignos censueramus benigne meminisse, tum verò in nuntio suo apostolico promovendo eam dignitatis et personæ imperialis, cui adstitit, rationem habere vellet, ne Romanorum imperator, supremus ecclesiæ defensor et filius primogenitus cæteris regibus, e quorum aulis viri legationibus apostolicis defuncti ad purpuram citati gressu felici perrexerunt, ordine turbato postpositus cuiquam videri posset. Eadem nos etiamnum premunt desideria, idem perennat affectus erga episcopum Lunæ Sarzanensem, principem imperii Triultium, archiepiscopum Pragensem, comitem Biglia et episcopum Gurcensem, quos viros et natalium splendore et virtutum cumulibus illustres, iamtum sanctitati vestræ magna fiducia nominaveramus, atque nunc denuo ab eadem, quam possumus, efficacissime contendimus, ut ex iis, quamprimum ad novos cardinales creandos progredi decreverit, unum alterumve orandum suscipiat, tot equidem locis vacantibus divina providentia patentem sanctitati vestræ campum aperuit, ut nobis et imperio hac in parte facillime gratificari et legationes apostolicas ad honores conciliandos non minus in aula nostra Cæsarea, quam penes alios reges... comprobare queat.

1625-ben ez minden bizonnyal már nem az első kísérlet volt, ugyanezen jelölteknek egy eltérő szövegű, datálatlan, de a jubileumi szentévre hivatkozó ajánlás másolata: ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 50, Konv. Ferdinand II. an Savelli 1624, fol. 205.

⁶⁹⁶ A tanulmányait éppen befejező, s a titkos pápai kamarási címet alighogy elnyerő (cf. Savelli 1621. ár. 10-ei jelentését, ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 49, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1621, fol. 339–340) Harrach már 1621-ben kérte például Dietrichstein kardinális pártfogását, hogy a császári támogatást biztosítsa számára (egyébként tévesen feltételezve, hogy már ekkor szóba került volna): „da un cardinale mi è stato detto, che sua maestà m'habbi nominato con altri due Italiani per la prima promozione da farsi ad istanza de prencipi. Hora lascio considerare, se ho ragione d'esser curioso per trovar la verità, acciò riuscendo vera, mi sappi governare... Supplico dunque vostra signoria illustrissima a certificarmi di questa nuova et essendo vero, continuare a favorirmi con nuove raccomandazioni appresso sua maestà, che così forse potrei avere il vantaggio delli due altri, sebbene son tanto poco ambizioso...” Harrach Dietrichsteinhez, Róma, 1621. aug. 21. Moravský Zemský Archiv (MZA), Rodiný Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Ditrichštejna, kart. 433, fasc. 1906, n. 150.

⁶⁹⁷ Ennek főbb részleteit Savelli *dispacciái*: 1621. ápr. 21. júl. 24. nov. 20. nov. 27.; 1622. aug. 12. szept. 21. 1624. márc. 9. etc.; valamint II. Ferdinánd utasításai tartalmazzák: 1621. dec. 25. 1622. márc. 10. ápr. 9. szept. 17. 1623. nov. 18. etc. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 49, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1621–1622, fol. 352–354. 445–446. 525–526. 529–560. 120. 131–134; Fz. 51. Konv. Savelli an Ferdinand II. 1624, fol. 19–20 és *passim*; Fz. 50, Konv. Ferdinand II. an Savelli 1621–1623, fol. 258. 37. 17. 34. 139. és *passim*. A sorozatos visszautasítások nyomán az uralkodó dekrétumban biztosította Salvagót, hogy – bár császári jogai védelme arra kényszerítik, hogy más személyeket is megnevezzen – ő marad az elsőszámú bíborosjelölt (Bécs, 1624. dec. 21. ÖStA HHStA Rom, Varia, Fz. 7, fol. 105.):

Observavit haud dubie devotio tua quam impense eandem suæ sanctitati ad dignitatem cardinalitiam commendaverimus, et quidem sæpius ac solito accuratius... et omnino persuasum nobis habuimus toties reiteratas nostras commendationes convenientem tandem locum apud sanctitatem suam inventuras. Quod cum præter expectationem nostram protrahi et in aliud tempus differri intelligamus, et nova iam nunc cardinalium creatio præ foribus, certas rursus ad eandem dignitatem personas, ne ius et auctoritatem nostram Cæsaream nobis competentem hac occasione neglexisse videamur, nominandas duximus, inter quas devotionis tuæ personam primo loco constituimus.

⁶⁹⁸ „Ita namque decet Romanorum imperatorum Germanorum benigne meminisse, ne Itali cum aliqua specie iniuriæ repudiatos se atque iis honoribus... nullo suo demerito excidisse queri possint.” II. Ferdinánd Francesco Barberini bíboroshoz, Bécs, 1623. nov. 18. BAV Barb. Lat., vol. 6841, n. 1.

⁶⁹⁹ XV. Gergely II. Ferdinándhoz, Róma, 1622 jún. 24. (ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Gergor XV an Ferdinand II 1622, fol. 8):

Tot laudibus ornat dilectum filium Theodoricum comitem Trivultium Cæsareæ testificationis auctoritas, ut eum pontificia benevolentia, quam volumus virtutis ac pietatis esse documentum, complecti debeamus... Non tamen possumus id, quod ei petit maiestas tua omnino polliceri. In æternitatis volumine scripti sunt, quos cœli terrarumque imperator Romanæ ecclesiæ principes designavit. Eorum nomina inde excerptere pontifices maximi debemus, qui in cardinalitia dignitate tribuenda id unum facere cupimus, quod spiritus sanctus imperaverit: ubi tamen tempus opportunum advenerit, paternæ nostræ benevolentiae oculos ad eas comitis Theodorici virtutes adiciemus, quas nobis Cæsarea epistola nuper indicavit...

szeptemberében végre elnyerte a hön áhított bíbort.⁷⁰⁰ A volt grazi nuncius esetében mégis következetesen elutasító maradt. XV. Gergely főleg teológiai érveket hozott fel.⁷⁰¹ VIII. Orbán a trienti zsinatnak a bíborosi kollégium nemzeti sokszínűségét előíró rendelkezésére hivatkozott.⁷⁰² E megfontolástól vezéreltetve Ridolfi és Hohenzollern korai halála után egyedül – a sokáig az Örök Városban tartózkodó és ott széleskörű kapcsolatokat kiépítő – Harrach prágai érseket nevezte ki 1626. január 21-én,⁷⁰³ habár Bécs a volt grazi nuncius mellett alternatívaként szóba hozta az akkori pápai követet, Carlo Caraffát is.⁷⁰⁴

Róma ezekben az években szintén megkísérelte, hogy a mértéktelen Habsburg-igényeknek egy kompromisszumos jelölt kiválasztásával szabjon gátat. Erre Hortenberg *Rota*-beli utódját, Johann Remboldot tartották megfelelőnek, és a birodalom számára Salvagónál hasznosabbnak. Ezt a kúriai belső érdekeknek is megfelelő, többször visszatérő – és még a soron kívüli kinevezést sem kizáró – elképzelést pápai megbízásra hivatkozva maguk a bíborosneposok, Ludovico Ludovisi,⁷⁰⁵ majd Francesco Barberini⁷⁰⁶

⁷⁰⁰ „Non verebatur, ut maiestati tuae gratus futurus esset cardinalatus dilecti filii nostri Octavij Rodulphi. Eum enim praesulem in apostolicam senatum pontificia auctoritas legit, cui etiam trium imperatorum benevolentia quatuordecim iam annos suffragata est.” XV. Gergely II. Ferdinándhoz, Róma, 1622. okt. 24. ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Gergor XV. an Ferdinand II 1622, fol. 9. Ludovisi bíboros értesítése és Ridolfi köszönete (szept. 5 és 10.): *ibid.*, Konv. Kardinäle an Ferdinand II 1622, fol. 52–53 és 56–57. A II. Rudolf közbenjárására („trium imperatorum”) tévesen hivatkozó pápai bréve a császári diplomácia Salvago mellőzését számon kérő fellépése nyomán íródott, egy audiencián XV. Gergely a Habsburg-uralkodó négy, Ridolfi érdekében írt levelét volt kénytelen felmutatni Savelli követnek. *cf.* ennek a már idézett 1622. szept. 21-ei jelentését (a vonatkozó forrásokkal együtt), valamint az eseményeket folyamatosan figyelemmel kísérő Harrach szept. 10-ei levelét Dietrichsteinhez. MZA Rod. Arch. Ditrich., Korresp. Kard. Ditrich., kart. 433, fasc. 1906, n. 151.

⁷⁰¹ XV. Gergely II. Ferdinándhoz, Róma, 1622. febr. 5. (ÖStA HHStA Roma, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Gregor XV. an Ferdinand II. 1622, fol. 4):

Dignos plane amplissimis honoribus existimamus eos, quibus imperatoriae auctoritatis preces suffragantur. Neque enim in potiendis ecclesiasticis dignitatibus suspicari possumus, a maiestate tua aliud in consilium adhiberi, quam Dei gloriam et catholicæ religionis utilitatem. Quare molestum omnino nobis esset refragari litteris maiestatis tuae venerabili fratri Joanni Baptistæ episcopo Lunensaricensi cardinalitiam purpuram petentis. Sed nosti nos in apostolica sede Deo inservientes non dominos esse, sed dispensatores. Proinde pontificiam sponsione fidem obligare haud sane debemus, nisi ipse praemoneat. Eum ergo orabimus, penes quem omnium dignitatum ius est, ut ubi principibus gratificari poterimus in cardinalibus legendis, nobis id divina præcipiat auctoritate, quod Romanæ ecclesiæ salutare sit et gratum maiestati tuae.

Ludovisi bíboros ugyanakkor néhány nappal korábban még Salvago mellett nyilatkozott. Levele II. Ferdinándhoz, 1622. jan. 29. *ibid.*, Konv. Kardinäle an Ferdinand II. 1622, fol. 9–10.

⁷⁰² VIII. Orbán II. Ferdinándhoz, Róma, 1624. aug. 31. (ÖStA HHStA Roma, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Urban VIII. an Ferdinand II. 1624, fol. 9):

In maiestate vero tua eam pietatem inesse scimus, ut quem affectum homini defert, eundem te facile censeamus ecclesiæ donaturum esse. Cardinales ex omnibus Christianitatis nationibus seligendos esse cœlesti prolata numine Tridentini concilii sententia suadet. Ab ea decretum nobis est non recedere, ut apostolicus senatus peregrinis diversorum regnorum luminibus fulgens ubique habeatur patrocinium orbis terrarum. Quam ergo Italico præsulû dignitatem petis, ea si Germanam virtutem exornandam curaveris, et de provinciis istis Cæsarea suffragatione mereberis, nobisque tibi gratificandi occasione præbueris.

A pápa ezt a véleményét, bár kevésbé egyértelműen fogalmazva, már márc. 28-ai brevéjében is közölte a Habsburg-uralkodóval. *ibid.*, fol. 1. Paolo Savelli követ ugyanerről számolt be II. Ferdinándnak (lásd már említett 1624. márc. 9-ei jelentését), és Franz Dietrichstein bíborosnak. MZA Rod. Arch. Ditrich., Korresp. Kard. Ditrich., kart. c. 442, fasc. 1909, n. 27 (a levél a követ titkárának, Pier-Francesco Paolinak írása).

⁷⁰³ VIII. Orbán már 1625 októberében közölte a jelöléseket megújító és leginkább Salvago érdekében fellépő Savellivel, hogy csak egyvalakit, mégpedig Harrachot fogja bíborossá kreálni, s e kijelentését 1626. január 17-én már időpontot is említve megismételte. Savelli 1625. okt. 2-ai, 1626. jan. 17-ei és 21-ei jelentései. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 51, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1625–1626, fol. 121–122. 12. 13. – Ekkoriban kelhetett az a datálatlan, II. Ferdinándhoz intézett válaszbréve is, amely a császári kérés közeljövöbeni teljesítését helyezte kilátásba (Biblioteca Angelica [Roma], ms. 111, fol. 85^r):

Dignos censemus pontificia benevolentia, qui patrocinium promeriti sunt imperatoris electi, quem catholicæ ecclesiæ non minus pericula commendarunt, quam trophea. Quare quinque praesules paterna caritate complectimur, quos Cæsarea sententia dignos censet cardinalitiae purpuræ splendoribus. Scimus enim te aditum patefacere velle ad apostolicum senatum iis tantummodo, quos pietatis studium cœlo commendat, et magnitudo virtutis a vulgi turba secernit. Ubi ergo cardinales curabimus gratificantes principum petitionibus, dabimus operam, ut Europa omnis intelligat quanti apud nos sit commendatio maiestatis tuae...

⁷⁰⁴ Savelli 1625. okt. 2-ai, az előző jegyzetben idézett jelentése. VIII. Orbán *expressis verbis* azért vetette el Caraffát, mert az elődje kreatúrája volt, sőt aggályait hangoztatta a nunciusok uralkodói nominációjával kapcsolatban. Caraffa jelölésére, s a bécsi udvar azon törekvésére, hogy Madrid és Párizs példájára a hozzá akkreditált nunciusoknak is biztosítsa ezt az előléptetést egy mondat erejéig kitér: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, I, 260.

⁷⁰⁵ Ludovisi bíborosnepos II. Ferdinándhoz, Róma, 1623. márc. 3. (ÖStA HHStA Roma, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Kardinäle an Ferdinand II. 1623, fol. 5):

In eum enim si Cæsareæ mentis oculi convertentur, facile continget, ut cardinalitiam purpuram tanto viro a pontificia auctoritate maiestas vestra petat. Quod quidem foret non Germaniæ modo decorum, sed Romani imperii rationibus conducibile, et sanctissimo domino nostro gratissimum. Id autem iussit a me quamprimum significari maiestati vestræ. Nam etsi in postrema cardinalium lectione principum precibus gratificatus est, nec

tudatták Béccsel. II. Ferdinánd nem volt ugyan elutasító, de a volt grazi nunciust nem akarta Remnold kedvéért elejteni.⁷⁰⁷ Pedig a *Rota* német auditora – egyéb pártfogókat is szerevezve⁷⁰⁸ – szünet nélkül ostromolta kérelmeivel.⁷⁰⁹

Mindezek az események több szempontból is figyelmet érdemelnek. A bíboros-kinevezések kérdése állandóan a diplomáciai figyelem középpontjában állt. A leginkább a decemberben szokásos kreációk előtt felélenkülő tárgyalásokba az állandó követek mellett olykor rendkívüli küldöttek is bekapcsolódtak.⁷¹⁰ Mindkét fél: Róma és Bécs egyaránt érdekei maximális érvényesítésére törekedett. Gyakorlatilag minden, a koronabíborosi intézménnyel kapcsolatos probléma előkerült. Legélesebben ezúttal is az itáliaiak nominációja vetődött fel. Különösen fontos momentum, hogy ezzel kapcsolatban a Szentszék részéről az elutasítás egyik lényegi hivatkozási alapja Trientnek a kollégium nemzetiségi összetételének sokszínűségére vonatkozó határozata volt. Ez az elkövetkező évtizedekben már kevésbé állt előtérben. Szintén nem elhanyagolható vonás, hogy Róma ekkor még teljesen egyenrangú félként viselkedik. Nem tér ki a problémák elől, a pápák a megkeresésekre rendszerint brève formában válaszolnak a – legalább évenként felfrissített – császári nominációkra, meggyőzően kifejtve álláspontjukat.

1.2. PÁZMÁNY PÉTER NOMINÁCIÓJA

Ami számunkra mégis a legfontosabb, az az, hogy érthetővé válik, vajon az esztergomi érseki székét 1616-ban elfoglaló Pázmány Péter bíborossága – elődjével ellentétben – miért is nem vetődött fel hosszú évekig. Pedig a hazai katolicizmusnak ebben az időszakban is legalább akkora szüksége lett volna egy a Kúriához szorosabban kötődő vezetőre, mint 1607-ben. A Forgáchéhoz hasonló megoldás elmaradásának oka – az olyan kézenfekvő általános magyarázat mellett, mint a pápaságnak már a Borghese-pontifikátus második felét is jellemző mind hangsúlyosabb Itáliára koncentrációja –, ténylegesen az egy évtizednél korábbinál kedvezőtlenebb politikai/személyi feltételekben található meg. Láthattuk, Forgách helyére szinte azonnal Klesl került. A két évvel korábban még egyszerű jezsuita, így a magasabb egyházi tisztségek visszautasítására kötelezettséget vállaló Pázmány – többek között II. Mátyás nagyhatalmú miniszterének bizalmasaként⁷¹¹ – csak ezután lett az ország prímása. Ekkor Mátyásnak már egyébként is

facultas præbetur in præsentia eos iterum eiusmodi beneficium demerendi, noluit tamen negotium hoc ultra differri, ne aliquis, qui virtute domino Ramboldo posterior sit, eum præpropera ambitionis industria apud maiestatem vestram præcurrat.

⁷⁰⁶ Francesco Barberini II. Ferdinándhoz, Róma, 1623. okt. 21. (ÖStA HHStA Roma, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Kardinäle an Ferdinand II. 1623, fol. 69–70):

Animadvertit enim sanctitas sua Romanam ecclesiam nationum universarum parentem esse, atque apostolico senatui maiorem conflari in orbe terrarum auctoritatem, si qui in eum suffragio principum asciscuntur, decora sint exterarum etiam provinciarum neque tam sæpe ex unius Italiæ gremio petantur... Proinde quem honorem Italo antistiti quærit maiestas vestra, eum Germanis potius virtutibus peti cuperet sanctitas sua... Iam vero cum sanctitatis suæ oculos in se converterit dominus Ioannes Baptista Ramboldus Romanæ Rotæ auditor... cui enim pontifex sanctæ recordationis Gregorius XV.^s aditum ad cardinalitiam dignitatem patefieri Cæsarea suffragatione cupiebat, ei eundem nunc honorem a maiestate vestra deferri exoptat sanctissimus dominus noster... Quamvis enim in apostolico senatu supplendo sanctitas sua fidem alicui mortalium nulla sponsione obligare velit, quæ in ea deliberatione iubentis numinis mandata capessere debet, nec in prima cardinalium lectione possit principum precibus gratificari, lætabitur tamen mirum in modum, si ad hos viros diverse extollendos incitamento sibi fuerit imperatoris commendationis auctoritas.

A Barberinik már Remold *Rotabeli* utódját is kiszemelték a Bolognában jogászok antwerpeni Anton Franz Raymund személyében (*ibid.*).

⁷⁰⁷ Lásd a titkos tanács nov. 13-ai dekrétumát Barberini előző jegyzetben idézett levelének külzetén.

⁷⁰⁸ Például Lipót főherceget, aki 1625. febr. 28-ai levelével jót közben érte. ÖStA HHStA Rom, Varia, Fz. 7, *s.f.* Ezen irat, valamint a bambergi püspök 1621. jún. 9-ei, általam nem ismert levele alapján (*ibid.*, Fz. 5) Rembold ügyét említi: BLASS, *Das kaiserliche Auditoriat*, 62–63.

⁷⁰⁹ Remold 1623. márc. 4-ei, jún. 3-ai, aug. 26-ai és okt. 7-ei kérvényeiben érdemei és a birodalomnak tett szolgálatai mellett a császári *Rota*-auditorok korábbi nominációira hivatkozott: „in hoc officio prædecessores fuerunt ad cardinalatus dignitatem nominati, ita maiestas vestra eodem nominationis honore me decorare non dedignetur.” ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 51, Konv. Rembold an Ferdinand II. 1623, fol. 1. 3. 5. 7. Rembold jún. 3-án az uralkodó pozitív választ említi.

⁷¹⁰ Mint 1621-ben Hans Ulrich von Eggenberg és Hohenzollern („nuper a Paulo V... in sacrum cardinalium collegium nobis suffragantibus cooptatum”), valamint 1623-ban Dietrichstein. *cf.* Ferdinánd idézett 1621. dec. 25-ei utasítását, 1621. szept. 8-ai megbízólevelét (BAV Barb. Lat., vol. 6933, *s.f.*), valamint Dietrichstein 1623. nov. 3-ai jelentését, amelyben többek között arról számolt be, hogy instálta a pápánál a nunciások nominációjának császári előjoga érdekében, s hogy Caraffa nunciust ne rendeljék vissza (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 51, Konv. Dietrichstein an Ferdinand II, fol. 206–207).

⁷¹¹ Ehhez egy ismeretlen, nem lényegtelen adalék. A II. Mátyás utódlásának kérdésében Rómába írt Klesl-levél írónoka Pázmány volt, mivel a kényes kérdésben a bíboros csak benne bízott meg: „questa risoluzione di sua maestà essendo molto segreta, non ho voluto confidare ad altri, però ho fatto scrivere questa lettera con il monsignor nominato arcivescovo di Strigonia, quale

megvoltak a maga favoritjai, Ridolfi és de Mara. Majd II. Ferdinánd trónra lépése a császári bíborosjelöltek átrendeződését hozta magával, és az élre az új uralkodó egykor kedvelt grazi nunciusa, Salvago lépett. A Habsburgok nominációs politikáját az 1620-as évek közepéig kizárólag birodalmi és itáliai szempontok, valamint a jelöltek és önjelöltek egyéni ambíciói alakították.

Vélhetően nem használt Pázmánynak pártfogója, Klesl bukása sem.⁷¹² Ferdinándot ugyanakkor közlelről ismerhette grazi tanári éveiből, s kulcsszerepet játszott magyar királlyá választásában. A primás kezdettől fogva Ferdinánd uralmának legszilárdabb támaszának bizonyult. Nem csupán titkos tanácsosi (*consiliarius intimus*) címmel rendelkezett, hanem vannak rá adatok, hogy az üléseken is részt vett.⁷¹³ Így valószínűleg részletekbe menően tisztában volt a császári diplomácia római akcióival, és semmi jel nem utal arra, hogy – mások példáját követve – bármilyen lépést tett volna saját jelölése érdekében. Energiáit és figyelmét Bethlen támadásai és az egyházi élet újjászervezése teljesen lekötötték.

Pázmány neve csak a prágai érsek kreációja után, 1626-ban vetődött fel komolyabban. Talán egy újabb jelentőségteljes szolgálata elismeréseként. Ez III. Ferdinándnak az előző évi (és alkalmasint számottevő nemzetközi érdeklődést kiváltó) soproni országgyűlésen történt sikeres megválasztása volt.⁷¹⁴ A primást az uralkodó 1626. október 5-ei, VIII. Orbánhoz írt levelében ajánlotta először a pápának. Ebben megújította Salvago, Caraffa, Trivulzio, Biglia és a gurki püspök nominációját, s hozzájuk csupán az utolsó helyen csatolta az esztergomi érsek nevét.⁷¹⁵ Hogy a magyar primás ezt megelőzően legalább a tervezgetések vagy szóbeszéd szintjén előkerült, arra mindössze egy bizonyíték van. A majdani német *Rota*-auditor Cornelius Motmann, Harrachot promóciója állásának részleteiről tájékoztató 1625. január 25-ei levelében nagy megkönnyebbuléssel tudatta Prágával, hogy a beérkezett császári nomináción nem szerepel sem Rembold, sem az esztergomi érsek neve. Így komoly riválistól nem kell tartani, mivel az olasz származású jelölteknek császári preferenciájuk ellenére valójában nincs esélyük a pápánál, a gurki püspököt pedig szinte nem is ismerik a Kúrián – írta.⁷¹⁶

humilissimamente se raccomanda a vostra signoria illustrissima.” Klesl Borgheséhez, Prága, 1616. október 24. BAV Boncomp.-Ludov., vol. E 16, fol. 36^r–37^v.

⁷¹² Izzalmas feladat lenne annak kiderítése, hogy Pázmány hogyan viszonyult a Klesl megbukató főhercegi puccshoz és hogy ez tényleg okozott e átmeneti változást a primás udvarbeli pozícióiban (mint ahogy annak elemzése is, hogy a protestánsokhoz való viszonyára milyen hatást gyakorolt mentorának „pragmatizmusa”). Egy apró adalék mindenestre rendkívül tanulságos. Pázmány már röviddel kiszabadulása és Rómába érkezése után felvette Kleslrel a kapcsolatot a helyzetet rendező rendkívüli pápai nunciust útján: „Quas ad me litteras exaravit, Romæ 3 decembris primum a D. Verospio accepi, animum meum mirifice exhilararunt; putabam enim me ab omnibus esse derelictum, nullumque extare, qui meorum beneficiorum aliquam memoriam haberet...” Klesl Pázmányhoz, Róma 1622. dec. 27. *Pázmány Péter levelezése. I: 1605–1625* (MHH I/19), kiad. FRANKL VILMOS, Budapest 1873, 312, n. 243.

⁷¹³ 1619-től kezdve nemcsak ő maga használta az *intimus consiliariusi* címet (*PÖL* I, 158–159, n. 99. 172–177, n. 110), hanem II. Ferdinánd is *consiliarius secretus*nak nevezi (BAV Boncomp.-Ludov., vol. E 98, fol. 9^r–10^v; Barb. Lat., vol. 6839, n. 8–9; cf. alább Pázmány római követségénél); sőt az elenyésző számban fennmaradt titkos tanácsi jegyzőkönyvek egyike szerint 1620 márciusában *in Secreto Consilio KK* (Kaiser und König), *Comes Meggau* (Leonhard Meggau volt és leendő főudvarmester), *Cancellarius* (azaz Johann B. Volkra von Verdenberg gróf osztrák udvari kancellár) és *Preimner* (Siegfried Breuner győri főkapitány) mellett jelen volt *archiepiscopus Pazman*, azaz Pázmány is. Nevét az irat elején található felsorolás Meggau után említi (ÖStA HHStA Ung. Akt., Miscellanea, fasc. 431c, conv A, fol. 417–418). A problémáról részletesebben szoltam az 1998. májusában tartott *Pázmány Péter és kora* c. konferencián; írásbeli, árnyaltabb kifejtésével még adós vagyok.

⁷¹⁴ A feltételezés alapja, hogy az 1625. évi nominációról a titkos tanács épp Sopronban tárgyalt, közvetlenül a királyválasztás után és három nappal a koronázás előtt. Nagy valószínűséggel ekkor került szóba Pázmány jelölése, még ha nem is azonnal, hanem a listán várhatóan megüresülő helyen. A primás nominációja előtt a királyválasztás az egyetlen olyan momentum, amely elégségesen indokolhatja Pázmány eddigi folyamatos mellőzöttségének megváltozását. cf. FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, II, 156–170.

⁷¹⁵ „Inhärentes igitur nominationi superiore anno factæ easdem iterum personas sanctitati vestræ proponimus. Venerabiles, devotos, sincere nobis dilectos Ioannem Baptistam Saluagum Episcopum Lunæ Sarzanensem necnon et nuncium sanctitatis vestræ in aula nostra Cæsarea præsentem, principem imperii Trivultium, comitem Biglia, episcopum Gurcensem, quibus et adiungimus Petrum Pazmani archiepiscopum Strigoniensem, viros non propriis solum obsequiis virtutumque meritis, sed parentum quoque ac maiorum gloria claros et auctoriatis, prudentiæ ac integritatis laude conspicuos.” BAV Barb. Lat., vol. 6836, n. 9.

⁷¹⁶ Emellett a követ tanácsára Motmann arra biztatja a prágai érseket, hogy kinevezése érdekében ne csak Francesco Barberininek írjon – amely levelet ő kézbesíti –, hanem a pápa fivérének, Carlo Barberininek, és a szinte mindenható Magalotti államtitkárnak is (ÖStA Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA], Gräflich Harrach'sches Familienarchiv, Kardinal Ernst Adalbert, Korrespondenz, Kart. 146, Konv. Motmann [*ord. cron.*]):

A nem túl előkelő helyezés a papírforma szerint nem jogosított fel túl sok reményre. Egyedül abban lehetett bízni, hogy Róma – amint azt Hohenzollern és különösen Harrach esetében tette – saját szempontjai alapján más preferenciát állapít meg. Erre azonban még várni kellett. A Pázmány nevét is magába foglaló császári ajánlásra VIII. Orbán – a Szentlélek majdani sugalmazására hagyatkozva – kitérő választ adott.⁷¹⁷ Az 1627. évi kreációk alkalmával a spanyol és francia jelöltekkel ellentétben Habsburg-résről senki sem jutott be a szent kollégiumba. Amint a pápa Savelli követnek kifejtette, erre csak abban az esetben kerülhetett volna sor, ha a közelmúltban a birodalmi kardinálisok közül is eltávozott volna valaki az élők sorából. Ugyanakkor kilátásba helyezte, hogy a következő alkalommal a császárra is tekintettel lesz.⁷¹⁸ Ezt előkészítendő a kibontakozó mantovai válság kezelésére a pápa által egyébként is a bíborra kiszemelt római kormányzót, Giovanni Battista Pallottót küldték 1628 tavaszán (rendkívüli majd rendes) nunciusként Bécsbe, hogy így – Salvago és Caraffa mellőzésével – II. Ferdinándnak a hozzá akkreditált pápai követek ajánlására irányuló törekvéseit is ki tudják elégíteni.⁷¹⁹

1628–1629 folyamán Savelli rutinszerűen melegen tartotta a promóciók ügyét, ami a szokásos pénteki audienciák visszatérő témája lett. 1629. november 10-én arról számolt be, hogy VIII. Orbán kivételesen nem mutatkozott elutasítónak a kérdésben. Ezért arra kérte Bécset, hogy sürgősen újítsák meg a bíborjelöltek nominációját. Minél előbb tudassák vele, hogy közülük kit preferálnak leginkább, illetve, ha úgy látják jónak, küldjenek új neveket, addig is a korábbi utasítások szellemében fog eljárni.⁷²⁰

A lista 1629-re némileg megváltozott. Bár az 1627–1629. évi császári ajánlólevelek nem maradtak fenn, egészen biztos, hogy Pallotto is felkerült a névsorra, s igen valószínű, hogy Salvagót ekkorra már Bécsben

Con infinita allegrezza et contento ho inteso, che le lettere della nomina siano arrivate, ma non sono ancora presentate volendo il signore prencipe Sauelli aspettare sin' a Venerdi prossimo, che sarà giorno della sua audienza ordinaria, onde io tratterò anche la lettera di vostra signoria illustrissima per il signor cardinal Barberini, sin' che sia fatto l'offizio. Le altre vedrò di ricapitarli domani le quali mi sono venute con la sua benignissima delli 4 stante. Al signore prencipe pareva bene, che vostra signoria illustrissima anche scrivesse al signore cardinale Magalotti, il quale hoggidì è onnipotente, et al signore Don Carlo. Io spero, che nella prima promozione restaremò consolati, perché non sono compresi nella nomina quelli che ci potevano dare maggiore fastidio come monsignore Remboldo et monsignore arcivescovo di Strigonia. Non c'è pericolo, che gl'Italiani ci diano per questa volta impedimento, come monsignor Serzana [/], ch'è il medesimo che Saluago, Triultio et Bilia. Il vescovo di Gurck è appena cognosciuto quì di nome, onde spero ch'il tutto passerà bene et non si tralascierà alcuna diligenza che possi esser opportuna per servizio di vostra signoria illustrissima. Procurerò d'haver l'instruzione, che desidera d'un cardinal novello, et si faranno le diligenze per comprar a buon prezzo... in conformità delli suoi ordini... Mi scordano di dire, che nella lettera di sua maestà il Trivulzio è nominato primo loco et poi vostra signoria illustrissima.

⁷¹⁷ VIII. Orbán II. Ferdinándhoz, Róma, 1627. április 3. (ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 9, Konv. Urban VIII. an Ferdinand II., fol. 1):

In cuius mente dominatur religio Christianis virtutibus coronata, ibi vota germinare solent, quæ ecclesiæ catholicæ dignitatem quærant et sint præsidia sacerdotii. Hinc facile concicere possumus, quæ potissimum ratio eas litteras maiestati tuæ dictaverit, quibus cardinalitium purpuram petis egregiis viris. Cum autem in senatu apostolico supplendo agatur negotium coeli, et causa ecclesiæ, nos ea solum consilia quærere debemus, quæ habeantur æternæ sapientiæ decreta, et spiritus sancti sententiæ. Quare cum in hoc nihil omnino spondere possimus, Deum misericordiarum et patrem luminum enixe orabimus, ut cum de iis dignitatibus conferendis agetur, eorum nomina nobis suggerat, quæ scripta sint in libro viventium, et augeant solatia maiestati tuæ...

⁷¹⁸ Savelli II. Ferdinándhoz, Róma, 1627. szept. 4. (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 51, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1627, fol. 76–78):

Io sono stato da sua beatitudine, e fatto doglianza, perché non avesse promosso anco per vostra maestà Cesarea, rappresentando vivamente alla santità sua oltre l'eminenza di vostra maestà Cesarea il merito infinito della maestà vostra Cesarea con la sede apostolica per le tante e continue operazioni heroiche di vostra maestà Cesarea in difesa et augumento della religione cattolica. Sua santità si è scusata con il significarmi altre volte come ho scritto, che questa non è promozione per principi, giacché fù la passata, e che le stile è di fare alternativamente, una per principi e l'altra per la corte, e che perciò l'haver promosso per Spagna e Francia è stato per esser morti li cardinali fatti all'uno e l'altro la promozione passata, non restando le così creatura alcuna di quelle nazioni, e se n'è la santità sua dichiarata in questa conformità in concistoro, quando ha creati questi cardinali, affinché sia noto ad ognuno, che questa non è promozione per principi, soggiungendomi, che se fosse morto il signor cardinale d'Harrach, che Dio lo conservi, così disse sua beatitudine, haverebbe restituito il luogo anco a vostra maestà Cesarea, poiché restituzione chiama quella degli altri due, dicendo d'haverglieli dati delli suoi della corte, e che la promozione avvenire sarà quella per principi, nella quale darà sodisfazione a vostra maestà Cesarea... Mi soggiunse sua santità, ch'il cardinale di Lorena era imperiale.

Savelli szerint ekkor a nunciásokra vonatkozólag a bíborosnepos elismerte a császár ajánlási jogát. A lotharingiai herceg öccse nem császári jelöltként, hanem (részben) szuverén fivére ajánlására lett bíboros.

⁷¹⁹ cf. Savelli 1628. ápr. 15-ei *dispaciat*. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 51, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1628, fol. 9–10.

⁷²⁰ ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 52., Konv. Savelli an Ferdinand III. 1629, fol. 66–67:

Discorrendosi per la corte, che potesse esser vicina la promozione di cardinali, e per la morte ultimamente seguita del cardinal di Berul francese vacando dodici luoghi, se bene sua santità si era per l'innanzi dichiarata, che nella prima promozione, che avesse fatta, voleva solamente promuovere per l'istessa corte e non per principi. Stante questa molteplicità di luoghi nell'audienza di hiernattina io rinovai strettissimamente l'istanza alla santità sua, perché si fosse compiaciuta nella prima promozione di crear anco cardinale un soggetto a nominazione di vostra maestà Cesarea. Sua beatitudine non me ne desse intenzione, ne si volesse impegnar a cos'alcuna, non venne nondimeno in così aperta et assoluta esclusione, come l'altre volte, ond'io non desisterò opportunamente di reiterarne gli uffici necessari, acciò che sia promosso uno di questi, che già la maestà vostra Cesarea con sua lettera espressa si è degnata di nominare. Intanto mi è parso di darne conto alla maestà vostra Cesarea, affinché o volendosi rimouere da qualche soggetto già nominato, o pur nominar'altri, possa inviarmene il commandamento per eseguirlo. Nel resto in questo mentre mi regolerò colle commissioni già ricevute per dar'avviso alla maestà vostra Cesarea di quel che seguisce.

is ejtették.⁷²¹ Sőt ha II. Ferdinánd – Savelli november 10-ei előrejelzésétől függetlenül íródott – október 25-ei és 30-ai utasításai, valamint a pápához intézett levelei időben érkeztek volna Rómába, az még lényegesebb változásokat eredményezett volna. Ezekben ugyanis a Habsburg-uralkodó nemcsak megújította nominációját, hanem egyúttal arra adott különleges megbízást (*commissione particolare*) Savellinek, hogy elsősorban Pázmány kinevezése érdekében tegyen lépéseket.⁷²² Emellett – amennyire a követ köntörfalazásából kiolvasható – az esztergomi érsekkel együtt egy teljesen új jelölt kinevezését kívánta. Személylét a későbbi események ismeretében a titkos tanács tagjával, Anton Wolfradt kremsmünsteri apáttal, 1630-tól bécsi püspökkel lehet azonosítani.⁷²³

Amikor 1629. november 22-én az újabb császári iratok megérkeztek Rómába, VIII. Orbán az új kardinálisok névsorát meglehetősen sietséggel már három nappal korábban, november 19-én nyilvánosságra hozta. Azt persze korábban is sejteni lehetett, hogy a számos üresedés miatt valamikor sor fog kerülni a szent kollégium feltöltésére. Dietrichstein bíborosnak szemfüles római ágensei ezt már 1629. szeptemberében jelezték. Ugyanakkor kiemelték, hogy a kiválasztottak személyéről még jószerével semmit nem lehet tudni. Egyedül Trivulzio előléptetése valószínűsíthető, de nem a császár, hanem az ifjabbik nepos, Antonio Barberini bíboros támogatása miatt – tudatták.⁷²⁴ A különféle kúriai frakciók érdekharcai miatt Rómában idővel mindenki biztosra vette a promóciók időbeli kitolódását.⁷²⁵ Közéjük értve az eseményekről való lemaradása miatt utólag mentegetőzni kényszerülő Savellit is. Ő mint láthattuk, csak november 10-én riasztotta Bécsset. A november 19-ei kreáció végül tehát a meglepetés erejével hatott.⁷²⁶ Leginkább azért, mivel a koronák jelöltjei 1627 után ismételen sorra kerültek. A párizsi és Pallotto bécsi nuncius mellett egy francia és hangsúlyozottan még kettő császári favorit: Pázmány és Trivulzio.⁷²⁷

⁷²¹ Ferdinánd 1629. szept. 7-én ugyanis azzal bízta meg Savellit, érje el a Kúriánál, hogy az immár öreg és beteg főpap mellé – akit érdemei miatt többször is eredménytelenül ajánlott a bíborra: „prout eundem sanctitati suæ perquam diligenter sæpius, licet irrito successu ad cardinalitiam dignitatem a nobis commendatum fuisse” – adjanak koadjutort. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 53, Konv. Ferdinand II. an Savelli 1629, fol. 21–22.

⁷²² Savelli II. Ferdinándhoz, Róma, 1629. november 24. (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 52, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1629, fol. 66–67):

Le lettere di vostra maestà Cesarea de 25 e 30 d'Ottobre prossimo passato con quella per sua beatitudine colla renovazione della nomina dei soggetti, che vostra maestà Cesarea desiderava, che fossero promossi dalla santità sua al cardinalato, e colla commissione particolare a favore dell'arcivescovo di Strigonia, mi sono giunte tre giorni doppo, che sua santità haveva fatta la promozione, e creato tra gli altri l'istesso arcivescovo di Strigonia, come ho dato conto alla maestà vostra Cesarea con altre mie, per uno straordinario, che fù spedito con haver presa questa risoluzione sopra l'altra ultima nomina fattagli con lettere di vostra maestà Cesarea. Non sono però stato a tempo a presentargli la lettera sudetta, nè far altra istanza secondo il commandamento di vostra maestà Cesarea.

⁷²³ „sebbene non sono stato in tempo a presentare la sudetta lettera, ne ho potuto negoziare in conformità di questi ultimi sentimenti di vostra maestà Cesarea, godo nondimeno dell'elezione dell'uno e dell'altro, giacché così pure mi persuado, che si sia incontrato il gusto di vostra maestà Cesarea. Starò aspettando di sentire quel di più, che occorrerà alla maestà Vostra Cesarea di commettermi in questa materia, per eseguirlo con ogni maggior premura et efficacia, conservando intanto appresso di me la sopradetta lettera.” ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 52, Konv. Savelli an Ferdinand II. 1629, fol. 66–67.

⁷²⁴ Pier-Francesco Paoli és Jacopo Oliviero levelei Dietrichsteinhez, Róma, 1629. szept. 8. és 22. MZA Rod. Arch. Ditrich., Korresp. Kard. Ditrich., kart. 439, fasc. 1908 [ord. cron.]; kart. 438, fasc. 1907, s.f. – Paoli a római követ titkára volt (lásd ennek 1624. márc. 9-ei, idézett levelét), így vélhetően Savelli is tudott ezekről a hírekről, még sincs nyoma annak, hogy november előtt értesített volna Bécsset.

⁷²⁵ Savelli többször idézett nov. 24-ei jelentésében:

si crede, che sia per farsi l'aggiustamento dei soggetti, che sin qui non si ha per stabilito; particolarmente nel padre nostro domenicano portato dal cardinale don Antonio ardisimamente ad istanza della principessa Peretti, al quale s'oppongono li Colonnese... Paoli és Oliviero előző jegyzetben idézett levelei. – Questa è stata una promozione improvvisa, e massime quanto alli soggetti dei principi, poiché sua santità, come vostra maestà Cesarea havrà inteso per quel che ne ho scritto, ha sempre detto di non voler promover in questa per principi, ma farla per la corte, sino all'ultima mia audienza, che ne diede speranza, come pur significai a vostra maestà Cesarea, ma non sicurezza. In quest' autunno passato, quando sua santità era a Castel Candolfo, non haveva la santità sua questo pensiero, perché il cardinal Colonna, che è parente, e che da castello partì per Napoli, domandò al signor cardinale Barberino, se poteva andare, per stare sino a Natale, sicuro, che non si facesse promozione de' cardinali, che gli rispose, che andasse, come fece. E quando sua santità si risolse poi di fare li cardinali, esso signor cardinale Barberino fece spedire corriere al signor cardinale Colonna, che tornasse prima del concistoro, come seguì per la posta il giorno innanzi, e ciò avvertì, perché non fosse parso al Colonna, che l'havebbe burlato. Questo mi ha raccontato l'istesso signor cardinale Barberino.

⁷²⁶ Oliviero 1629. nov. 19-én Dietrichsteinhez írott levelében ezt szintén kiemeli. MZA Rod. Arch. Ditrich., Korresp. Kard. Ditrich, kart. 438, fasc. 1907, s.f.

⁷²⁷ HC IV 22–23. A kinevezést követő protokolláris eseményekre FRANKÓI, *Pázmány Péter és kora*, II 326–331. Néhány egyéb idevágó forrás: BAV Barb. Lat., vol. 6847, fol. 7^v–8^v, és n. 7; ÖStA HHStA Hofkorresp., Fz. 10, Konv. Kardinale an Ferdinand II, fol. 18 és 28–29; Dipl. Korresp., Fz. 52, Konv. Motmann an Ferdinand II, 1629. dec. 4.– A különféle avatási szertatásokon Pázmány 1632. évi római útja alakalmával esett át, címtemploma a *Chiesa San Geronimo* lett (amelyet később saját költségén restauráltatott), a gyűrűt viszont váratlan távozása miatt nem személyesen, hanem *per brevem* kapta meg.

A kinevezések megköszönésére azonnal audienciára siető Savelli előtt VIII. Orbán nem mulasztotta kiemelni, hogy II. Ferdinánd kívánságát teljesítve, rendkívüli módon három bíborost is kinevezett,⁷²⁸ s hivatkozott a követ Trivulzio érdekében tett korábbi lépéseire. Savelli maga is igyekezett Bécs előtt hasonló szellemben interpretálni a történeteket.⁷²⁹ Trivulzio bíborosságának jelentőségét hangsúlyozta, és megkönnyebbülve tudatta, hogy bár a speciális utasításnak már nem tudott eleget tenni, Pázmány e nélkül is a kiválasztottak között van. Zavarodottan kért ugyanakkor további utasítást az új jelölttel, Wolfradtal kapcsolatban. Tudniillik az ő idő után érkezett nominációját a váratlan fejlemények miatt nem nyújtotta át a pápának, hanem magánál tartotta.⁷³⁰

Bécsben meglehetősen kedvetlenséggel vették tudomásul a Szentszék váratlanul gyors lépését. Bár még október végén a régebbi esélyesekkel szemben Pázmányt részesítették előnyben, 1629 december elején kinevezése már egyáltalán nem váltott ki osztatlan örömet. Az udvarban leginkább Wolfradt lemaradása borzolta fel a kedélyeket.⁷³¹ II. Ferdinánd december 5-ei, a bíborosneposhoz intézett köszönőlevelében – a pedig régóta szorgalmazott Trivulziót meg sem említve – rendkívül szűkszavúan reflektált Pázmány és Pallotto nuncius előléptetésére. Írása nagyobb részét Wolfradt érdemei méltatásának és bíborossága sürgetésének szentelte.⁷³²

A fordulatos események láttán joggal vetődik fel a kérdés, vajon minek köszönhető mindez? Mi állhatott amögött, hogy a Szentszék választása az esztergomi érsekre esett? Miért volt a nagy sietség? S vajon mi okozhatta a bécsi álláspont hirtelen fordulatait?

Az könnyen kikövetkeztethető, hogy a Szentszék a régebbi pretendensekkel szemben miért az esztergomi érsek személyét részesítette előnyben. Kétségkívül nem elhanyagolható tényező Pázmány apologetikus és egyházkeresztyénügyi munkássága. Ezek miatt viszont akár már korábban is kinevezhetők volna. Ismerve a bíboros-promóciók mechanizmusát, leginkább politikai motivációt kell keresnünk a háttérben. Ezt viszonylag könnyen meg is találhatjuk. Pázmány valóban ügyes és következetes politizálása nyomán kapta meg Rómától a bíbort.

A II. Ferdinándot a mantovai események kapcsán⁷³³ az itáliai háború megindításától visszatartani igyekvő bécsi nuncius, Pallotto erőfeszítéseinek egyik leghathatósabb támogatóját az uralkodó gyóntatója, Wilhelm Lamormain⁷³⁴ mellett ugyanis a magyar prímás személyében találta meg. Azzal, hogy a pápai politika Pázmány személyében milyen hasznos támogatóra lelt a bécsi udvarnál, a Szentszék teljesen tisztában volt. 1628–1629 folyamán a nuncius szinte sohasem mulasztotta el jelentéseiben megemlíteni ennek részleteit. Már 1628. július 2-ai jelentésében rendkívül kedvező jellemzést nyújt róla Rómának: „Szinte hihetetlen, mennyire becsülik és tisztelik ezt a főpapot az udvarnál, s mindenekelőtt a császár, a trónörökös, Eggenberg⁷³⁵ herceg és a gyóntató atya, s valóban egyedüli erénye, jámborsága, okossága, tudománya, s különösen ritka ékesszólása nemcsak saját nyelvén, hanem a latin terén is. Honnét remélhető, hogy erőfeszítései gyümölcsözőek lesznek úgy őfelségénél, mint minisztereinél”.⁷³⁶ Tíz nappal később arról tudósít, hogy Pázmány egy beszélgetésük során kifejtette neki mindazon veszélyeket, amelybe Magyarország, a birodalom és az osztrák ház kerülne, ha a császár háborút indítana Itáliában: ez „teljesen tönkretenne mindent, amit a katolikus vallás II. Ferdinánd országaiban elért, prédául vetné azt a

⁷²⁸ A szent kollégium feltöltése körüli mindenkorai számháborúkat tekintve valóban nem lényegtelen momentum, hogy egyszerre három császári jelölt kinevezésére úgy került sor, hogy ezt nem előzte meg üresedés, igaz, a három birodalmi kardinális közül (Harrach, Dietrichstein, Klesl) az utóbbi egy évvel később bekövetkezett halála már valószínűsíthető volt.

⁷²⁹ „Per il medesimo corriere so d’haver significato a vostra maestà Cesarea, che sua beatitudine haveva anco creato cardinale Trivultio, e che quando l’andai a ringraziare della parte, che vostra maestà Cesarea haveva havuto nella detta promozione, mi disse, che credeva d’haver’accertate le sodisfazioni di vostra maestà Cesarea, giacché con questo particular riguardo, oltre l’arcivescovo di Strigonia haveva promosso Trivultio, che sapessa esser nominato dalla maestà vostra Cesarea, e per servizio del quale io ho sempre cooperato...” Savelli nov. 24-ei jelentésében.

⁷³⁰ Lásd Savelli nov. 24-ei jelentésének idézett pontjait.

⁷³¹ cf. FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, II, 327.

⁷³² Kiadva: PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen*, 92–93, n. 1.

⁷³³ A mantovai helyzettel kapcsolatos bécsi fejleményeket ismerteti: BIRELEY, *Religion and Politics*, 94–100.

⁷³⁴ Az császári gyóntatók, köztük Lamormain politikai befolyására: ELISABETH KOVÁCS, *Einflüsse geistlicher Ratgeber und böfischer Beichtäter auf das fürstliche Selbstverständnis, auf Machtbegriffe und politische Entscheidungen österreichischer Habsburger während des 17. und 18. Jahrhunderts*, Christianesimo nella Storia 4 (1983) 79–102.

⁷³⁵ Johann Ulrich von Eggenberg, a titkos tanács elnöke. SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 226–228.

⁷³⁶ *Nuntiatur des Pallotto*, I, 123, n. 46, 1. jegyzet.

töröknek, Bethlennek és Dániának...”⁷³⁷ Pallotto augusztus 5-én Pázmány erőfeszítéseit Lamormain gyóntató és a savoyai követ törekvéseivel együtt „igaznak” jellemzi, de kételkedik, hogy ellensúlyozni tudják-e a többi miniszter befolyását.⁷³⁸ A primás 1629 márciusában újra fellépett az olasz háború terve ellen a török és Bethlen támadásának veszélyére hivatkozva.⁷³⁹ Áprilisban azzal a feladattal kapta kézhez Francesco Barberini bíborosnepsnek az itáliai háború ügyében Palottóhoz intézett titkos jegyzékét a császárral és a trónörökösrel folytatandó megbeszélések mikéntjéről, hogy a benne foglaltakat ő is igyekezzék kieszközölni az uralkodónál.⁷⁴⁰ Majd júliusban Pallotto első helyen Pázmányt javasolta, hogy teljhatalmú követként Itáliába küldve járuljon hozzá a helyzet rendezéséhez.⁷⁴¹ Az államtitkár különösen jó néven vehette a nuncius szeptember 15-ei soraiban foglaltakat, miszerint az esztergomi érsek azt mondta Lamormainnek, hogy ha ő lenne a császár gyóntatója, nem oldozná fel mindaddig, amíg nem hagy fel az olasz háború gondolatával.⁷⁴²

Egyelőre csupán feltételezhető, hogy Pallotto mellett a jezsuita Lamormain is felhívhatta Róma figyelmét az esztergomi érsekre. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy Forró György nagyszombati rektor és leendő osztrák provinciális 1629 őszén az Örök Városban tartózkodott.⁷⁴³ A jezsuita szál meglétére utal, hogy a pápai diplomáciát irányító Francesco Barberini bíborosneps a kinevezésben játszott saját szerepét Forrón keresztül hozta Pázmány tudomására.⁷⁴⁴

Pázmány bíborosi kinevezésére a császár itáliai háborúba lépését ellenző bécsi békepárt pozícióinak erősítése, a németeket Olaszországtól hagyományosan távol tartani igyekvő pápai külpolitika támogatása céljából került sor. Éppen abban az időben, amikor a császári csapatok már Mantova felé közeledtek.⁷⁴⁵ Francesco Barberini ezt egyértelműen közli is a bécsi nunciussal 1629. december 6-ai jegyzékében: a magyar primásnak a központi egyházkormányzat újdonsült tagjaként leginkább az itáliai béke megőrzését, illetve helyreállítását kell elérnie.⁷⁴⁶

Az 1629. évi promóciók hirtelensége szintén az észak-itáliai események összefüggésében magyarázható. A három császári jelölt kinevezése a háború mellett döntő II. Ferdinándnak tett gyors gesztus volt (és az utolsó ilyen jellegű aktus a Barberini-pontifikátus alatt). Kísérlet az egyértelmű francia elköteleződés ellensúlyozására és a semlegesség látszatának fenntartására. A pápai diplomácia ugyanakkor a bonyolult nagypolitikai játszmának ebben a szegmensében is igyekezett a kezdeményezést magánál tartani, és az engedményeket a lehető legteljesebben a saját szempontjainak megfelelően kamatoztatni. Pázmány esetében is egyértelműen erről volt szó, s hasonlóképpen elmondható ez a Barberinikkal időközben jó kapcsolatokat kiépítő Trivulzióról. E kúriai prelátus családjának a front közeli Milánóban

⁷³⁷ *Nuntiatur des Pallotto*, I, 123, n. 46.

⁷³⁸ *Nuntiatur des Pallotto*, I, 157, n 59.

⁷³⁹ *Nuntiatur des Pallotto*, II, n. 62, 94–95; eredetiről idézi FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, 177.

⁷⁴⁰ *Nuntiatur des Pallotto*, II, n. 98, 168. (1629. április 28.).

⁷⁴¹ *Nuntiatur des Pallotto*, II, n. 150, 265 (1629. július 28.). Az előző évben Bécs is foglalkozott ezzel a gondolattal. Pallotto 1628. június 10-ei *ciffréje ibid.*, I, n. 31, 84.

⁷⁴² *Nuntiatur des Pallotto*, II, [p.] 176; eredetiről használta FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, 177. cf. BIRELEY, *Religion and Politics*, 94.

⁷⁴³ cf. Forrónak a következő jegyzetben idézendő, valamint Dobronoki György Nagyszombat, 1630. márc. 13-ai levelét. BAV Barb. Lat., vol. 7056, fol. 57^v. Egyik levél sem mondja meg konkrétan, hogy a magyar jezsuita mikor volt Rómában, csak azt említik, hogy onnan való visszatérte után azonnali osztrák provinciális lett. Ennek dátuma pedig 1629. dec. 15. LADISLAUS LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum provincie Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (Monumenta Historica Societatis Iesu 117. 125), Romae 1978–1982, I, 668. II, 7*. Dobronokya *ibid.*, I, 575.

⁷⁴⁴ Forró György Francesco Barberinihez. Grác, 1630. március 31. (BAV Barb. Lat., vol. 7056, fol. 58^v):

Porro in litteris ad me datis affectum illum singularem, quem illustrissima sua celsitudo dignata est indicare, se eo ferri erga illustrissimum dominum cardinalem Strigoniensem Pazmaný, eum non solum eidem renunciavi, deque eo certiorum feci, verum et litteras ipsas testas tam propensæ benevolentiae misi [fol. 58^v] e quibus palam fit id, quod etiam ab aliis accepti novam dignitatem cardinalatus, illustrissimæ celsitudinis potissimum acceptam ferre debere, ut qui præcipuus ac unicus apud sanctissimum nostrum illius dignitatis Romæ auctor fuerit. Cui idcirco pro accepto honore in referendis gratiis et officium a se præstandum agnoscit, et eo etiam cum omni debita observantia erga illustrissimam celsitudinem quam veneratur, iam iteratis vicibus perfunctus est.

⁷⁴⁵ BIRELEY, *Religion and Politics*, 95–96. A békepárt vezéralakjai Lamormain és Pázmány mellett a mantovai származású császárné, Dietrichstein, továbbá két katona: Wallenstein és Tilly voltak. A háborús párté Eggenberg, Collalto, Fürstenberg és Verdenberg. cf. Sebastian Venier velencei követ 1630. évi finalrelációját: *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert. I: K. Mathias bis K. Ferdinand III. II: K. Leopold* (Fontes Rerum Austriacarum 26–27), hrsg. v. JOSEPH FIEDLER, Wien 1866–1867, I, 129–178, 146–147.

⁷⁴⁶ *Nuntiatur des Pallotto*, II, 390.

meglévő befolyása különösen nagy súllyal eshetett latba. A pápa kiváltképpen az őmiatta siethetett a kreációkkal, nem várva be, hogy a császári udvar esetleg a maga aktuális érdekei alapján határozza meg az események menetét.⁷⁴⁷

Bécsben tudniillik 1629 kora őszére az itáliai háború megindítását támogatók kerültek többségbe. A Habsburg-külpolitika irányításában a betegeskedő Johann Ulrich von Eggenberg mellett a titkos tanácsban egyre meghatározóbbá vált az udvari kamara elnöke, a már említett Anton Wolfradt kremsmünsteri bencés apát szerepe. Bíborosi kinevezése a háborús párt eme új vezéralakjának udvarbeli pozícióit lett volna hivatott megerősíteni.⁷⁴⁸ Wolfradt helyzete mindazonáltal még nem lehetett eléggé szilárd. A békepárt, személy szerint Lamormain, ha a mantovai hadjáratot nem is tudta megakadályozni, Pázmány kiemelt jelölése révén ekkor sikeresen ellensúlyozta a kamara elnökének korlátlan előretörését. Mindez persze feltételezés, de a bonyolult és forgandó udvari intrikák ismeretében talán nem nélkülöz minden alapot.⁷⁴⁹ A hadisikerek: Mantova gyors bevétele a hadjárat megindítását pártolók politikáját igazolta. A Burgban ezért nem volt már különösebben pozitív visszhangja Pázmány kinevezésének december elején, s vették kifejezetten rossz néven Wolfradt mellőzését. Amelyet a Szentszék nem nyílt visszautasítással, hanem ügyes, megelőző taktika alkalmazásával ért el. Róma motivációi szemmel láthatóan nem maradtak rejtve Bécs előtt. Az elkövetkező években II. Ferdinánd Wolfradtot a sikeres mantovai háborút jelentős engedményekkel lezáró regensburgi békekötésben játszott szerepére hivatkozva ajánlotta újra és újra a bíborra.⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ A Trivulziakra és némileg bennünket is érdeklő, de közelebről még nem tanulmányozhatott irataikra: GIULIA ZAPPA, *L'Archivio Storico Civico e la Biblioteca Trivulziana di Milano*, Bologna 1963.

⁷⁴⁸ PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen*, 85–86.

⁷⁴⁹ Mi más egyébből következne a Pázmány érdekében adott, és Savelli nov. 24-ei jelentésében említett hirtelen *commissio particolare* a primás javára? A követ sejtelmes utalásaiból arra is lehet következtetni, hogy míg a hivatalos *commissio particolare* Pázmány javára szólt, egy titkos utasítás már ő ellenében kifejezetten Wofradtnak adott elsőbbséget. Egyébként igen valószínű, hogy Róma – Pallotto közelebről nem ismert jelentéseinek köszönhetően – már korábban tisztába jöhetett a bécsi püspök ambícióival.

⁷⁵⁰ Többek között Pázmány közreműködésével: PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen*, 93–97, n. 3–6.

2. A PÁPAI POLITIKA ELLENÉBEN: PÁZMÁNY RÓMAI CSÁSZÁRI KÖVETSÉGE

1614/15 telén Pázmány még egyszerű jezsuita korában bizalmas és közvetlen megbeszéléseket folytathatott V. Pállal II. Mátyás utódlásáról, a magyar katolikus megújulás lehetőségeiről, és talán saját ügyében is.⁷⁵¹ Amikor 17 év elteltével a magyar egyház fejeként újra a kereszténység fővárosába érkezett, s 1632. március 28-án a két legnevesebb római ghibellin hercegi család feje, Paolo Savelli császári követ és Filippo Colonna⁷⁵² társaságában fényes kíséret élén bevonult az Örök Városba,⁷⁵³ minden bizakodása ellenére⁷⁵⁴ már gyökeresen új viszonyokkal volt kénytelen szembesülni. Útjának most is hármasság volt. Még nem esett át bíborossá avatásának összes szertartásán. Megoldásra várt a magyar egyház néhány olyan égető problémája is, mint az egykor a magyar koronához tartozó, de régóta török és velencei uralom alá került püspökségek adományozási joga, a konvertiták feloldozásának módja és a püspökök felszentelésének elmaradása a *Dataria Apostolica* által újra követelt magas illetékek miatt, új egyházmegyék alapítása, néhány kisebb kiváltság megszerzése, a pálos rend reformálása.⁷⁵⁵ Küldetésének középpontjában „rendkívüli” követi megbízatása állott:⁷⁵⁶ II. Ferdinánd titkos tanácsosának a svéd előretörés miatt végveszélybe jutott németországi katolicizmus és császári hatalom megsegítésére nagyobb összegű pénzsegélyt kellett kieszközölnie, s a pápát bevonnia a katolikus ligába,⁷⁵⁷ amelyet Pázmány egy szélesebb körű és a török ellen is felhasználható európai szövetséggé kívánt bővíteni.⁷⁵⁸ (Emellett pár csekélyebb jelentőségű ügyet is el kellett intéznie, mint a császárné zárdalátogatásának engedélyeztetése, a bécsi püspök számára a bíbor kieszközlése, a prágai Károly Egyetem jogainak pápai elismerése.)⁷⁵⁹

⁷⁵¹ Ludovico Ridolfi pápai kamarás II. Mátyáshoz, Róma, 1615. január 10. (ÖStA HHStA Handschriften., ms. W 290, vol. 13, fol. 146^r–147^v):

Ritrovandosi qui al presente il padre Pisman gesuita, confessore del cardinale di Strigonia, come io già scrissi a vostra maestà Cesarea, gli ha sua santità domandata relazione di coteste parti, tanto in materia della religion cattolica, come della successione dei regni, e per esse questo padre stato di molte cose informato da me, e per haver'egli per se medesimo ottima volontà al servizio di vostra maestà Cesarea et al bene della religione, disse assai diffusamente della necessità, che ci era, che sua santità desse alcuna assistenza ai bisogni di coteste provincie e dell'imminenza del pericolo per la religione e per lo successione, e conchiuse per ultimo, che vostra maestà Cesarea non per altra ragione pativa tanti travagli, che per la difesa, che prendeva di continuo della religione cattolica. Ora perché sua santità gli comandò, che mettesse tutte le cose dette in scritto, il padre per ancora non l'ha portate, ma seguirà domani, havendole aggiustate insieme, et io ho giudicato, che sia a proposito, che sua santità primo consideri questa relazione fatta da persona non interessata, e poi venerdì all'audienza io dirò diffusamente quel tanto, che da monsignor vescovo mi è stato commandato.

A primás Nagyszombathból, 1614. október 10-én írt a pápának Pázmány megbízatásáról: BAV Boncomp.-Ludov., vol. E 15, fol. 27^r–28^v. Eredetileg a jezsuita rendből való kilépése végett utazott Rómába, ahol 1614. december 15. és 1615. január 24. között tartózkodott. LUKÁCS LÁSZLÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány Péter emlékezete, 197–267, 203.

⁷⁵² A középkorban pápákat is adó család akkori feje, a spanyol-párt egyik legbefolyásosabb vezetője, aki ugyanakkor jó viszonyt ápolt a Barberinikkal. Családjára és személyére *DBI* 27, 245–253 (O. MISCHIATI) és 297–298 (S. ANDRETTA).

⁷⁵³ FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, III, 14.

⁷⁵⁴ Lásd április 3-ai levelét Maximilian von Trauttmansdorffhoz. ÖStA AVA Familienarchiv Trauttmansdorff, I [Alte Reihe], sub litt. Ff, fasc. 1, n. 2, fol. 98–99 [Kart. 136].

⁷⁵⁵ PÖL II 238, n. 707 és 296–302; n. 741–748; GALLA, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-level*, (67, n. 22. – Minderről a disszertáció részét nem képező fejezetekben lesz majd részletesen szó.

⁷⁵⁶ „ad suam sanctitatem reverendissimum in Christo patrem, dominum Petrum S.R.E. presbyterum cardinalem Pazmannum... consiliarium nostrum secretum, amicum nostrum carissimum cum eadem de publicis adeoque extremis nostris et eiusdem reipublicæ necessitatibus acturum mitteremus...” II. Ferdinánd Ludovico Ludovisi bíboroshoz, Bécs, 1632. február 5. BAV Boncomp.-Ludov., vol. E 98, fol. 9^r–10^v. A pápához, a bíborosi kollégiumhoz és néhány más bíboroshoz címzett, Ludovisiéval gyakorlatilag egyező szövegű *credentialisai*: ALOYSIUS MEDNYÁNSZKY, *Petri Pázmány S.R.E. Cardinalis et archiepiscopi Strigoniensis legatio Romana*, Pest 1830, 9–14, n. 1–5; a pápához és Francesco Barberinihez küldöttek eredetije: BAV Barb. Lat., vol. 6839, n. 8–9.

⁷⁵⁷ Követi instrukciója: MEDNYÁNSZKY, *Petri Pázmány legatio Romana*, 29–39, n. 18.

⁷⁵⁸ BALANYI GYÖRGY, *Pázmány Péter népszövetségi tervezete*, *Katolikus Szemle* 47 (1933) 256–268, 260–265.

⁷⁵⁹ MEDNYÁNSZKY, *Petri Pázmány legatio Romana*, 18, n. 10 és 23, n. 15; PÖL II, 303, n. 749. – Később kötelessége lett volna még a birodalmi főpapok felszentelésükkel való visszaélésének orvosoltatása. II. Ferdinánd Pázmányhoz, Bécs, 1632. május 22. Kiadva: *Epistole... Petri Pázmány*, ed. IACOBUS FERDINANDUS MILLER, Buda 1822, 100–102, n. 164; eredetije: Archivio di Stato (AS) Roma, Archivio Sforza-Cesarini, Parte I, Souvrani, bust. 14 [ord. cron.]. A bíborost elutazása megakadályozta a feladat teljesítésében, ez Paolo Savelli állandó követre maradt (lásd Ferdinánd ugyanazon napra hozzá írt levelét, *ibid.*), a Pázmányhoz intézett mandátum így került a Savellik levéltárába.

Nem feladatom a római hónapok az eddigi feldolgozások és közzétett források révén jól ismert eseménytörténetének újbóli rekonstruálása. Mint e fejezet bevezetőjében említettem, erre már sor került.⁷⁶⁰ VIII. Orbán pápaságának – már részletesen bemutatott – jellemzői és Pázmány céljai összevetéséből magától kitetszik, hogy még küldetése apróbb vonatkozásaiban is nagyrészt az elutasítás tényével kellett számolnia. A római események ezt igazolják is. Egy a későbbi történések szempontjából lényeges szálát mégis érdemes megragadni. Kevésbé ismert, hogy Bécsből Harrach bíborost szintén útnak indították Rómába a pápa megnyerésére. Pázmány folyamatban lévő tárgyalásainak eredménytelensége hírére Lipót főherceg például egyenesen tőle várta a kedvező fordulat elérését.⁷⁶¹ A prágai érsek megjelenését nem fogadta akkora elutasítás az Apostoli Szék részéről, nem kísérték olyan hangos viták, mint Pázmány esetében. Segélyt kérő császári követek azelőtt, s azután is gyakran megfordultak a pápai udvarban, egyiküket sem igyekeztek úgymond ennyire „dezavualni”.⁷⁶² A század második felében Girolamo Colonna, Friedrich von Hessen-Darmstadt és Carlo Pio nemcsak bíborosprotektorként, hanem hivatalos császári követi minőségben képviselték a birodalmi ügyeket.⁷⁶³ Kézenfekvő, de nem teljesen kielégítő magyarázattal a primásra jellemző *natura choleric*a szolgálhat, amelynek megnyilvánulásai az elkövetkezőkben is találkozhatunk még. De a már megérkezésének pillanatában kirobbantott viták arra utalnak, hogy a Barberinik eleve ellenszenvvel tekintettek Pázmányra és missziójára. Az esztergomi érsek követi címe el nem ismerése kapcsán nyilvánosságra hozott tiltakozó iratát (*Intermittere non possum...*)⁷⁶⁴ kifejezetten a pápa és a Szentszék elleni, rágalmon alapuló támadásnak tekintették. A spanyol Borgia kardinális konzisztóriumbeli ünnepélyes tiltakozása feszültté vált helyzetben⁷⁶⁵ Pázmányt egyenesen bíborosi esküjének megszegésével vádolták.⁷⁶⁶ A magyar primással szembeni római ellenérzések egyik legfontosabb oka ebben a mozzanatban ragadható meg.

⁷⁶⁰ cf. a következő, alapkutatásnak tekinthető munkákat: MEDNYÁNSZKY, *Petri Pázmány legatio Romana*; SZILÁGYI ISTVÁN, *Adalék Pázmány Péter római követségéhez*, Új Magyar Múzeum 5 (1855) 1, 370–378; FRANKL VILMOS, *Pázmány diplomáciai küldetése Rómába (1632)*, Új Magyar Sion 2 (1871) 721–736. 801–813. 881–895; *Pázmány Péter és kora*, III, 14–46; FRANKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 305–324; a vonatkozó források utóljára kiadva: PÖL II 250–332, n. 718–758. – Természetesen az összes Pázmány életrajz szól a követségről, mint ahogy jelentőségének megfelelően szinte az összes, a harmincéves háborúval foglalkozó régebbi és újabb feldolgozás. Ez utóbbiak közül csupán néhány példa: SCHNITZER, *Zur Politik des hl. Stuhles*, 231–235; LEMAN, *Urbain VIII et la rivalité de la France*, 146–165; ALBRECHT, *Zur Finanzierung des Dreissigjährigen Krieges*, 557–558; REPGEN, *Finanzen, Kirchenrecht und Politik*, 62–74; BIRELEY, *Religion and Politics*, 183.

⁷⁶¹ „Mi dispiace intendere il poco frutto della negoziazione del signor cardinale Pazman, restandomi pure ancora qualche speranza nell’opera del signor cardinale Harrach e nella destrezza di vostra signoria illustrissima...” Levele Paolo Savellihez, Innsbruck, 1632. június 20. AS di Roma, Arch. Sforza-Cesarini, Part. I, Corrispondenza, bust. 228 [ord. cron.].

⁷⁶² Mint például Dietrichstein bíboros 1601-ben. cf. II. Rudolf 1601. február 21-ei utasítását: ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 50.

⁷⁶³ Jelentéseik (1651–1689): ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 58. 60–67. A bíborosprotektorok diplomáciai szerepére lásd BLAAS, *Das Kardinalprotektorat der deutschen und der österreichischen Nation*, 148–151; PONCET, *Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome*, 471–474; és majd a protektorátus működését bemutató fejezetet.

⁷⁶⁴ PÖL II, 268–271, n. 728.

⁷⁶⁵ A pápa ezután megtiltotta Borgiának, hogy spanyol követi tiszte miatt látogassa a Sant’Uffizio üléseit, ugyanakkor az ő követi címét még nem vonta kétségbe; csupán a titkos konzisztóriumokon nem szólalhatott fel e minőségében. A bíborosok évszázados követi/protektori – Pázmány által később számtalan példával igazolt – funkciója és a modern pápai abszolutizmus eziránti ellenérzése rendkívül kedvezőtlen pillanatban, pár héttel Pázmány érkezése előtt konfrontálódott és került a figyelem középpontjába. Savelli jelentése II. Ferdinándhoz (*ciffre*), Róma, 1632. március 13. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 52; PRODI, *The Papal Prince*, 88–90.

⁷⁶⁶ „La sostanza poi della scrittura è pessima in moltissimi capi per la calunnia, per l’irreverenza e per l’offesa fatta a sua beatitudine et alla santa sede. E solamente vi è di manco dell’azioni, che fece Burgia, che quella fù fatta in faccia del papa e in concistoro, e con disobediencia a sua beatitudine. Ma nel resto, mentre in questa scrittura in cardinal Pasman suppone, ancorché falsamente, che sua santità havesse ordinato, che gli non si riconstesse per ambasciatore e sopra questo falso supposto, egli si protesta coram unoquoque cardinali, che vuole se gerere pro tali. Viene a constituer ciascun cardinale giudice sopra il papa, perché le proteste si fanno coram iudice contra la parte, lasciar stare l’irreverenze, che contiene tutta la scrittura quasi sua santità non habbi considerato qualche bisogna e che sia necessario, che esso cardinale li dia avvertimenti e così simili. Queste tendono in diminuzione della dignità sua beatitudine, e però non so come possa scusarsi il cardinale dall’haver contravenuto alli suoi giuramenti e dalle censure.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma 1632. április 17. BAV Barb. Lat., vol. 7064, fól. 69^v. (A szöveget a kötet két főmunkájára, Benessa vagy Azzolini fogalmazta. KRAUS, *Verzeichniss*, 151.) – A bíborosi eskü szövegében szereplő kitételek szoros értelmezésben valóban szolgáltattak némi alapot az államtitkár érveléséhez. Pázmány nem véletlenül vonakodott korábban annak letételétől. cf. *Petri Pázmány epistulae, acta notationesque inedita*, MEV–Regnum 9 (1997) 1–2, 83–146, 115–118, n. 15.

Pázmány természetesen maga is tisztában volt azzal – részben Forró György jezsuita provinciális információi alapján⁷⁶⁷ –, hogy előléptetését a császári nomináció ellenére kizárólag a pápai diplomáciai érdekeknek, és személy szerint a szentszéki külügyi gépezet mind aktívabb irányítójának köszönheti. Háláját 1630. január 18-ai levelében juttatta kifejezésre Francesco Barberininek.⁷⁶⁸ Ám ennek ellenére, amint Rómából történő hazatérte utáni éles összefoglalókozásukban Pallotto utóda, Ciriaco Rocci nuncius a szemére is vetette, ő mégsem tekintette magát a Barberini-ház engedelmes kreatúrájának.⁷⁶⁹ A kikristályosodott politikai nézetekkel rendelkező Pázmány alkalmatlan volt a kiválasztott szerepre. Tevékenysége központjában mindenkor anti-protestantizmusa és törökellenessége állott, a kínálkozó alkalmat (*momentum temporis*) mindig e céljai érdekében igyekezett megragadni.⁷⁷⁰ 1629-ben ugyan hasznos szolgálatokat tett a pápai külpolitikának hogy megakadályozza a Habsburgokat nyugaton még inkább lekötő újabb front megnyitását. Úgy tűnik, a prímás 1630 végéig, egészen a mantovai háborút lezáró regensburgi békekötésig a pápai külpolitika elkötelezett híve maradt.⁷⁷¹

Változás ebben akkor következett be, amikor 1631-ben Richelieu-nek sikerült Svédországot csatasorba állítani a Habsburgok ellen, nem várt kihívás elé állítva a nemrég még hatalma zenitjén álló II. Ferdinándot. VIII. Orbán az Egyházi Állam érdekeit szem előtt tartva, hogy lazítson a spanyol és osztrák Habsburgok itáliai szorításán – legalább is hallgatólagosan – támogatta Richelieu törekvéseit. Pázmány, aki korábban épp azért ellenezte az itáliai front megnyitását, hogy II. Ferdinánd erőit mihamarabb a török ellen fordíthassa, a császári seregek svédektől elszenvedett megsemmisítő vereségei nyomán hasonló megfontolásból egyre inkább kezdett eltávolodni a Magyarországra nézve is katasztrofális eredménnyel járható eseményeket szenvtelenül szemlélő Szentszék külpolitikai irányvonalától. 1632-ben már az Egyházi Államéval kifejezetten ellentétes célokat képvisel, hiszen a dinasztia esetleges bukása Magyarországra és a hazai katolicizmusra nézve beláthatatlan következményekkel járt volna. VIII. Orbán azonban kizárólag avégből tette kardinálissá a jezsuita Pázmányt, hogy Róma érdekeit képviselje Bécsben, s nem azért, hogy a Habsburg-érdekek szószólójaként érkezzen a pápai udvarba.

Más okot is találhatunk, ami miatt az Apostoli Széknél – a küldetés céljain túl – vegyes érzelmekkel tekintettek a magyar prímás útja elé. A bíborosi kinevezés hihetetlen mértékben megnövelte Pázmány nemzetközi, kiváltképpen itáliai kapcsolatait.⁷⁷² 1629-től kezdve hivatalból – a korábbtól jóval szélesebb körű – protokolláris levelezést folytatott a bíborosi kollégium számos tagjával és több európai uralkodóházzal is.⁷⁷³ A bíborosi tiszt s e kiterjedtebb kapcsolatrendszer óhatatlanul is azt eredményezte, hogy Pázmány tevékenyebb résztvevője lett az európai politikának. Pázmány már közvetlenül kinevezése után kapcsolatba került a már szerepelt Filippo Colonnával, a Barberinik belső ellenzékének számító

⁷⁶⁷ Lásd Forró már tárgyalt levelét Francesco Barberinihez. Grác, 1630. március 31. BAV Barb. Lat., vol. 7056, fol. 58^r.

⁷⁶⁸ PÓL II, 90–91, n. 571.

⁷⁶⁹ GALLA, *Harminkilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 30*–33*, n. 46.

⁷⁷⁰ cf. HARGITTAY–VARGA, *A hitvitáktól a gyakorlati politikáig*, 108.

⁷⁷¹ Lásd levelét VIII. Orbánhoz, Pozsony, 1630. szept. 32. PÓL II, 135, n. 616.

⁷⁷² Jól szemléltetik ezt a prímáshoz intézett gratulációk. Nagy részük másolatban maradt fenn: PL Archivum Sæculare (AS), Acta protocollata, protocollum G (n. 7): Scaglia bíboros (*card. de Cremona*) (kétszer is) fol. 11–12. 280; Niccolo Ridolfi domonkos generális fol. 22; Dietrichstein bíboros (háromszor is) fol. 25. 263–264. 264; Muzio Vitelleschi jezsuita generális, Aytona márki volt bécsi spanyol követ fol. 26; a toscanai nagyherceg fol. 254; Medici, Savelli bíborosok fol. 263; Gottanza Magalotti-Barberini, fol. 264; Sachetti, Ludovisi, Cesarini, Boncompagni bíborosok fol. 265–266; a triesti és famagostai püspök fol. 267; Barberini bíborosneps, Borghese kardinális fol. 267–268; a majdani császári követ Francesco Gonazaga, Capponi bíboros fol. 269; Niccolo Sachetti, az alessandriai püspök, San Sisto, Colonna bíborosok fol. 270–271; Spinola kardinális és Attilio Amalteo volt erdélyi és kölni nuncius (athéni c. érsek) fol. 272–273; Sacchetti, Ginetti, Aldobrandini bíborosok fol. 277–278; Antonio Barberini, Harrach, Trivulzio fol. 279–280; Magalotti, Antonio Barberini (újra) fol. 281; Giovanni Carlo Medici és Nari bíboros fol. 282–283; Paolo Savelli császári követ fol. 284; Ferrando Grolusi, Santa Croce bíboros, varsói nuncius fol. 285–286; Borsayde, Spinola bíborosok fol. 287–288; valamint a Habsburgok közül: Mária Magdaléna Firenzéből, Lipót és Miksa főhercegek (ezek és a pfalzi örgróf levele eredetiben: PL AS Acta radicalia, n. 196, 5. cs., 37. 44. 53. 57. fol.). FRAKNÓI mindezek közül csak párat említ (*Pázmány Péter és kora*, II, 329). Közülük csupán egy-kettő (például a cremonai bíboros, Desiderio Scaglia OP, Vitelleschi) tér ki Pázmány egyházszervezői munkásságára. Dietrichstein pedig már régóta aktuálisnak tartotta az előléptetést.

⁷⁷³ A kiterjedt levelezésnek a forrásviszonyokat tekintve bőséges maradványai másolatban: PL AS Act. prot., prot. G. fol. 11–27 és 254–288. Ezek a levelek a szokásos udvariaskodások mellett (*lettere di complimenti*) olykor kisebb információkat, kéréseket is tartalmaztak. Jelentőségük abban áll, hogy az így fenntartott és működtetett kapcsolatrendszer alkalomadtán jelentősebb kisebb-nagyobb ügyekben is mozgósítható volt.

spanyol párt egyik vezetőjével. A *gran contestabile* az elsők között gratulált előléptetéséhez, mintegy jelezve, hogy nagy jelentőséget tulajdonít az eseménynek. Az újdonsült kardinális köszönő levelében a kötelező udvariasságon túlmutató kijelentéssel fejezte ki együttműködési hajlandóságát: „[Excellenciádat] kérem, hogy legyen biztos tiszteletemben és legkészségesebb elhatározásomban, hogy szolgáljak Önnek és dicső családjának, amely oly sok érdemet szerzett az osztrák ház szolgálatában, és ezt hatásosan meg fogom mutatni minden alkalommal, amelyet nekem kínálni fog, miként erről levelem bemutatójától, Cattaneo apáttól bőségesebben értesülni fog.”⁷⁷⁴ Bár e téren további érdemi információink nincsenek, az bizonyosnak tűnik, hogy szoros római együttműködése a spanyol–osztrák párttal (lásd számos tárgyalását Borgia bíborossal)⁷⁷⁵ nem volt előzmények nélküli.

A követjárás rövid összegzésként azt mondhatjuk el, hogy Pázmány 1632 tavaszán hiába tett kísérletet VIII. Orbán francia orientációjának megváltoztatására és a törökellenes nemzetközi összefogás megvalósítására. Küldetése nem érte el a kívánt eredményt, sőt rendkívül éles összeütközésbe került az őt saját kreatúrájuknak tekintő Barberinikkel.

⁷⁷⁴ BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Carteggio Filippo, bust. 1629 [*ord. cron.*]. (A magántulajdonban lévő, letétként elhelyezett levéltárat családtagonként, ezen belül más-más metódus szerint rendezték. Alapvetően kronologikusan, de az éveken belül hol alfabetikusan, hol szintén kronologikusan; illetve évenként újra kezdődő sorszámmal, teljesen esetleges sorrendben. Ez utóbbinál a dobozok megjelölése egyáltalán nem szignifikáns. A kutatást és a jelzettelést is jelentősen megnehezítő módszerrel (Pázmány levelei összegyűjtéséhez például 5 dobozt kellett kikérni, ez egy napi keret) már az 1999-ben befejeződött rendezést végző levéltárosok egy része sem értett egyet – méltán.

⁷⁷⁵ FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, III, 26. Borgia volt az egyik fő támogatója és kieszközölője annak, hogy Madridban elrendeljék a Pázmánynak 1626-tól járó évdíj elmaradt részleteinek kifizetését. Ennek érdekében szükségét látta, hogy már a prímás római tartózkodása idején, s később is lépéseket tegyen: „La carta que escrivi a su Mayestad en tiempo que vuestra eminenzia se hallava en esta corte, sobre la paga de lo corrido de la pension de que hizo ... al vuestra eminenzia en los gastos de l amabscíada de Almanga. He tenido la respuestacuya copia es la inclusa y a unque me pusasa do que los ministros de su Mayestad en Viena habran hecho en tender a vostra eminenzia.” Levele Pázmányhoz, Róma, 1632. szept. 11. PL AEV n. 169. – A római spanyol párt működésére és madridi irányításának technikáira az 1630-as évek első felében: VISCEGLIA, *Fazioni e lotta politica nel Sacro Collegio*, 53–63.

3. A KONFLIKTUS ESZKALÁLÓDÁSA: PÁZMÁNY ÁLLANDÓ RÓMAI KÖVETSÉGÉNEK PÁPAI VÉTÓJA⁷⁷⁶

A magyar prímás a teljes kudarc élményével volt kénytelen végleg búcsút venni az Örök Várostól. Elutazására minden tüntető sietsége ellenére a szertartásos barokk udvariasság keretei között került sor. Míg Rómában igyekezett a lehetőségekhez mérten körültekintően eljárni,⁷⁷⁷ közvetlenül anconai tengerre szállása előtt – roppant óvatlanul – már nyíltan hangot adott elégedetlenségének: **1.** Nem tudta elérni, hogy a katolicizmus végveszélyében a pápa kinyilvánítsa részvételét egy, a megmentésére irányuló ligában. **2.** Nem volt képes pénzsegélyt kieszközölni. **3.** A pápa részrehajló a franciák és Savoya irányában, tudomása van a velük folytatott titkos tárgyalásokról.⁷⁷⁸ Barberini bíborosnepos június 14-ei Rocci nunciushoz intézett jegyzékében felháborodottan utasította vissza Pázmány rögvest tudomására hozott szavait. Szerinte VIII. Orbán nem zárkózott el a protestánsellenes szövetség gondolatától, csupán annak formájával nem értett egyet, küldött pénzsegélyt, a harmadik állítással kapcsolatban pedig egyenesen a magyar kardinális lelkiismereti felelősségét emlegette: „Ha őminenciája ilyen hamis gondolatokat terjeszt rágalmazva a Szentatyát, a legszigorúbban számot kell majd adnia Isten előtt, és kötelezve lesz, hogy orvosolja... a megbotránkozást és a kárt, amelyet a hívek lelkeiben okozott.”⁷⁷⁹

A bíborosnepos felindultsága érthető. Pázmány római működése gyakorlatilag lehetetlenné tette a Szentszék semlegessége látszatának fenntartását. (Hogy érveit mennyire nem tudták kielégítően megcáfolni, arra igen jó példa azon emlékirat megformázása, amelyet annak igazolására állítottak össze a

⁷⁷⁶ cf. *Pázmány állandó római követségének terve 1632–1634*, Pázmány Péter és kora (konferencia, 1998. máj.) (Pázmány Műhely, szerk. Hargittay Emil), Budapest–Piliscsaba 2001, s.a.

⁷⁷⁷ Ehhez két újabb adalék. Hogy tárgyalásaihoz rendelkezék a szükséges információkkal, már megérkezésekor arra kérte Trauttmansdorffot, hogy tudósítsa a bécsi udvarban történekről (lásd idézett április 3-ai levelét). Tudatában lehetett annak is, hogy Bécs nemcsak az ő jelentéséből, hanem Savelli követ révén más csatornákon keresztül is tájékozódik tevékenységéről: „De dicto reverendissimo cardinale Pazmanno veneritne eodem et quid ibidem hactenus egerit, relationem eiusdem et vestram avide expectamus.” II. Ferdinánd utasítása Savellihez, Bécs, 1632. április 9. AS di Roma, Arch. Sforza-Cesarini, Part. I, Souvr., bust. 14 [ord. cron.].

⁷⁷⁸ Ez utóbbi pontban Pázmány azt mondta ki nem éppen diplomatikusan az Egyházi Állam területén, amit a bécsi udvar már évek óta vallott VIII. Orbánról: „Verso il pontefice l'imperatore è pessimamente disposto, et di lui ne parla tutta la corte con gran sprezzo, havendolo per dipendentissimo da Francesi...” Venier 1630. évi finálrelációjában, *Die Relationen der Botschafter Venedigs*, I, 170–171.

⁷⁷⁹ „Di Ancona teniamo avviso, che quando non venisse da buon luogo, saria poco credibile, ma lo scrive persona di qualità, cioè che il signor cardinal Pasman, che allì X si imbarcò in Ancona sopra due galere Venetiane, habbia colà dette tre cose. La prima, che egli non ha potuto ottenere, che nostro signore si dichiari nella lega cattolica in tanto pericolo della religione. 2.º che non ha potuto ottenere soccorso di danaro. 3.º che sua beatitudine è parzialissima de Franzesi e di Sauoia, con li quali tiene strettissimi trattati, e che questi siano stati scoperti. Il detto cardinale mostrò sodisfazione nel partir di quà, come ho avvisato con altre, ma forse dissimula, siccome di sua natura è di tenacissima impressione, e qua habbiano tocco con mani, che ha dato fede a vanità e bugie chiarissime de malevoli di sua santità, perciò può essere, che ancora costà porti i sopradetti et altri sensi pieni di errore e di calunnia. E quanto al primo, se parla della lega, che si chiama cattolica, questo non è a proposito, che si sa, che i papi vi sono, e che sua santità non è stato hora [...] in quella. Se parla poi della forma di lega portata da lui, già egli è restato capace, che sua santità in quella maniera non poteva assentirvi, e che bisognava riformarla. Se poi parla di un'altra d[*a* *ri*]formarsi di nuovo, è falso, che sua beatitudine habbia ricusato di trattarne, anzi nella risposta medesima data in scritto ha mostrato il modo di ben incamminarla, trattando con partecipazione di tutti i precipi, che dovrebbero entrarvi, acciò non s'intoppasse [?!] in quello, ch'è avvenuto all'altra recata da sua eminenza, e dal Rabatta in Italia et altri ministri altrove. Quanto al 2.º è anco falso in quel, che il papa ha potuto, siccome nelle rimesse fatte a monsignor Grimaldi per pagare a conto delle mestate future. Quanto al 3.º è una mera inpostura e menzogna simile all'altre, che si son dette de trattati di sua santità sopra l'imperio e simili invenzione de maligni, purtroppo facilmente credute in coteste bande, senza cerca più oltra la verità, siccome nei moti di Valtellina e nella venuta de Franzesi a soccorrere Casale, si sono uditi de tali concetti, riusciti falsi appresso il mondo, siccome erano realmente, e se specificaranno, che trattati siano questi, che dice il cardinale, e che cosa sia stata scoperta, come presuppone, si potrà risponder meglio, non potendo indovinare quello, che non si pensa, nè si sogna da sua santità. Ma se sua eminenza sparge così falsi sensi, calunniando a torto [?] il sommo pontefice, ne haverà da render strettissimo conto a Dio con obligo di resarcire la fama, appresso chi gli credesse, e lo scandalo e il danno, che fa alle anime de fedeli. Questa cifra sarà commune a vostra signoria et a monsignor nunzio straordinario, acciò che possano rimediare e parlare, dove ne nasca il bisogno, o sia opportuno il farlo.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1632. június 14. BAV Barb. Lat., vol. 7064, fol. 101^r–102^r. (A szöveget nem a kötet főminutánsai, hanem G. Ferragalli fogalmazta. KRAUS, *Verzeichnis*, 151.) cf. FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, III, 46 (Roccinak a jegyzék tartalmát FRAKNÓI állításával ellentétben nem Pázmánnyal, hanem Grimaldival kellett közölnie).

kúriánál, hogy a németországi helyzet nem indokolja az Angyalvárban V. Sixtus által letétbe helyezett egymillió arany igénybevétele.)⁷⁸⁰ Ráadásul a primás útra kelte után mégis tanácsosabbnak látták, ha nem is a kért, de egy jelentősebb összegű pénzsegély (130.000 birodalmi tallér, *cca.* 60.000 scudo) kiutalását.

Ez a fordulat Pázmány missziójának értékelését gyökeresen megváltoztatja. Küldetésének az osztrák–spanyol ligának a pápával történő kibővítése melletti másik fő pontját, a pénzsegély megszerzését, a „kisebbik lehetlent” sikerült teljesítenie. Az eredmény jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy a harmincéves háború megelőző időszakában egy császári követ sem volt képes egy összegben ekkora támogatást kieszközölni az Apostoli Széktől.⁷⁸¹

Az 1632. tavaszi római követség, eme utólagos és már nem várt siker következménye kettős volt. Mivel az osztrák–spanyol párt Rómában hosszú idő óta csupán ezt az egy eredményt tudta felmutatni, Bécsben és Madridban fontolóra vették a primás visszaküldését Itáliába. A Szentszék viszont kész volt ezt minden eszközzel megakadályozni. A Barberinikkel tudniillik végleg és visszavonhatatlanul megromlott a magyar kardinális személyes és politikai kapcsolata, s azok nem csupán hálátlan hívüknék, hanem – ellenzékük vezéreihez, Borgia és Ludovisi bíborosokhoz hasonlóan⁷⁸² – immár egyik legfőbb politikai ellenfelüknek tekintették a bíborosi kollégiumban.

Bécsbe visszatérve Pázmány jelentést tett a titkos tanácsnak. Rómában kíváncsian várták az erről szóló értesítéseket, de azon túl, hogy beszámolója nem volt kedvező számukra, pontos információkat nem tudtak szerezni.⁷⁸³ A pápai diplomácia közben kísérleteket tett arra, hogy diszkreditálja a primás szavait.⁷⁸⁴ Bár a segélyt hozó Grimaldi rendkívüli nuncius többször volt kénytelen arról panaszkodni, hogy nem tudja ellensúlyozni az esztergomi érsek jelentésének hatását,⁷⁸⁵ az államtitkárság elismeréssel nyugtázta ebbéli erőfeszítéseit, s kilátásba helyezte a hazatérő Harrach kardinális közreműködését is.⁷⁸⁶

⁷⁸⁰ Pedig V. Sixtus vonatkozó bullájának 4. pontja egyértelműen kimondja, hogy az összeg felhasználható „si manifestum periculum imminet, ne aliqua ex Christianis provinciis ab infidelibus et catholicæ ecclesiæ hostibus occupetur”. A forrást közli, s legfőbb tanúságának az egyházjognak egy itáliai középállam érdekeit szolgáló felhasználását tartja REPGEN, *Finanzen, Kirchenrecht und Politik unter Urban VIII.*, 62–74. Az irat az akkoriban államtitkár-helyettes Ceva érsek Pázmány követségével kapcsolatos anyagában található: ASV Misc., Arm. III, vol. 47, fol. 136^r–153^v (*Scrittura pertinente alla lega proposta dal signor cardinale Pazman*).

⁷⁸¹ Legalábbis ALBRECHT kimutatásai szerint: *Zur Finanzierung des Dreißigjährigen Krieges*, 534–567. Csak összehasonlításul: az 1618 és 1621 között V. Pál által adott segítség összege 228.000 scudo volt (*ibid.* 539). – Bécs voltaképpen már kezdetben csupán egy nagyobb pénzsegély kieszközölését várta a primástól: „spe nondum omnia, quatenus se dura hactenus sua sanctitas demonstrat, non defore tamen eandem his tantis nostris et suis adeoque totius reipublicæ Christianæ communibus periculis et necessitatibus, sed subsidium aliquod maius submissuram.” II. Ferdinánd idézett utasítása Savellihez, Bécs, 1632. április 9. AS di Roma, Arch. Sforza-Cesarini, Part. I, Souvr., bust. 14. [*ord. cron.*] Meg kell említeni, hogy az újabb nemzetközi kutatás az általa is nehéznek elismert római misszió ezen eredményének nem szentel nagyobb jelentőséget; s a keletkezett viharok miatt inkább az „amilyen rövid, olyannyira szerencsétlen” jelzővel illeti, bár hangoztatja egy mélyreható elemzés szükségességét. LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 452–453, 75. jegyzet.

⁷⁸² cf. Barberini 1632. ápr. 17-ei jegyzékét.

⁷⁸³ FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, III, 47.

⁷⁸⁴ „Dopo questo monsignor nunzio ordinario stimò bene di partecipare siccome fece al prencipe Echemberg, quello che gli seguì a giorni passati con il cardinale Pasman, e fù da sua eccellenza sentito con attenzione senza ribattere cosa nessuna, sebbene da monsignore non fù tralasciato di dire particolarità veruna, con quel rispetto però che si deve alla persona, con chi parlava, e di chi parlava. Si è stimato bene di parlare anco con altri principali ministri, come si va facendo per discreditare il cardinale Pasman in quello, che egli havea detto o fosse per dire, se bene già è ritornato in Vngheria.” Grimaldi jelentése Barberininek (*ciffre*), Bécs, 1632. július 17. BAV Barb. Lat., vol. 6978, fol. 41^r.

⁷⁸⁵ „Dopo l’udienza dell’imperatore e del prencipe Echemberg nel modo avvisato con la posta passata non mi è stato fatto verun motivo per parte loro potendosi attribuire la cagione all’indisposizione di sua maestà oltre la risoluzione di voler prima sentire Pazman, il cui arrivò in questa corte non si sa precisamente, dicendosi sia andato in Vngheria alla sua residenza.” Grimaldi jelentése Barberininek (*ciffre*), Bécs, 1632. július 3. BAV Barb. Lat., vol. 6978, fol. 14^v. Július 24-ei titkosított jelentésében pedig Grimaldi arról ír, hogy megismertette a valós érveket (*legitime ragioni*) az uralkodóval, amelyek a pápát akadályozták abban, hogy tagja legyen a Pázmány által felvázolt szövetségnek, majd augusztus 7-én tudósítja Barberinit, hogy II. Ferdinánd nem nagyon hisz neki, vélhetően azért, mert Pázmány átadta a pápa általa küldött korábbi válaszát. BAV Barb. Lat., vol. 6978, fol. 14^v. 52^v. 74^r (*ciffre*).

⁷⁸⁶ „Ha fatto buon giudizio vostra signoria, che la passione del signor cardinal Pazman non si fosse contenuta di non vomitar il veleno da per tutto e però per discreditare le sue appassionate relazioni ha fatto bene a dar parte al signor principe d’Echembergh di quanto è passato tra sua eminenza e lei, e havrà fatto parimente bene farlo palese anco agl’altri ministri, e forsi con le relazioni

Augusztus 14-én Grimaldi viszont már arról ír, hogy pontosan ugyan nem tudja, mit mondott Pázmány a Tanácsban, de amit a miniszterektől hallott, azok szerint nem beszélhetett rosszul, s amikor említette, mindenki nagyon meg volt lepődve a bíborosnak Rocci nunciussal való összeszólalkozásán.⁷⁸⁷

Pázmány tudniillik a hazai környezetben nem tudván türtőztetni magát még július közepén rendkívül éles szóváltásba keveredett a bécsi pápai követtel. Felhozta összes személyes sérelmét: „A legkevésbé sem elégedetten tértem vissza Rómából, én vagyok a legkevésbé becsült kardinális, aki valaha odament, minthogy őszentsége nemcsak hogy semmit nem adott meg nekem az őfelsége nevében elé terjesztett dolgok közül, de még egy helyet sem méltóztatott számomra juttatni valamelyik kongregációnál, akár az Officiumnál, akár a Propagandánál... Milyen bánásmód ez egy olyan állású emberrel, mint én? Őszentsége nem akart elismerni császári követnek. Én Esztergom érseke vagyok, pátriárka, született követ (*legatus natus*), Magyarország prímása, s már 150 éve nem járt Rómában egy esztergomi érsek sem rajtam kívül.” Külön kifogásolta, hogy nem úgy fogadták mint Harrach bíborost, aki „helyet kapott a Propaganda kongregációban, számos járadékot és más kegyeket nyert el”, valamint hogy „nem tudatták vele a pénzsegély ügyében hozott döntést, amelynek küldését őfelségének a pápa már az ő elutazása előtt elhatározta”. A prímást annyira elragadta az indulat, hogy Roccit egyszerűen csak „uraságod”-nak (!) szólította, s azt fejtegette, hogy sem a salzburgi sem az esztergomi érsek nem köteles elismerni a nuncius precedenciáját, s kijelentette: „őt ugyan Róma soha többé nem fogja látni”. Replikáiban a pápai követ higgadtan arra emlékeztette Pázmányt, hogy elsősorban bíborosnak kell tekintenie magát, és Borgia kardinálissal együtt vegyék végre tudomásul, hogy legfőbb fejük és pártfogójuk a pápa, továbbá hogy Harrach a kellő módon juttatta kifejezésre igényét a különféle kiváltságokra, neki pedig meg kell azzal elégednie, hogy a pápa a Grimaldival küldött brevében megemlítette: nagyobbreszt az ő hathatós kérése miatt döntött a segítség mellett.⁷⁸⁸

Ha a nuncius e sorait kritikusan is kell szemlélnünk – hiszen objektivitása, amint azt záró mondata bizonyítja, megkérdőjelezhető: „olyan ember ő, aki nagyra van a saját véleményével, és azt hiszi, többet tud a világ minden emberénél, ...meggyőződésem, hogy igen elégedetlen, s amikor lehetősége lesz,

del signor cardinal d'Arac si discrediterà maggiormente tutto quello, che haverà egli detto.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1632. augusztus 7. BAV Barb. Lat., vol. 7064, fol. 125^r. (Benessa vagy Azzolini fogalmazványa KRAUS, *Verzeidnis*, 151.)

⁷⁸⁷ „che si haveva di fare stanziare in Roma il signor cardinal Pazman per rappresentare e proteggere appresso nostro signore e vostra eccellenza gli affari di Germania, ma per quanto ho potuto sapere da persona degna di fede, sua maestà non ha mai havuto pensiero, che mandarlo con titolo d'ambasciatore. Il signor Cardinale ha risposto, che dovendosi trattener in Roma lungo tempo, si sarebbe fatto scrupolo della sua residenza, ma che havrebbe risegnata liberamente la sua chiesa, mentre se gli desse ricompensa da potersi sostentar honoramente. Questi ministri Spagnuoli, che desiderano e forte fomentano la sua andata, hanno detto a sua eminenza, che il rè di Spagna lo haverebbe provisto di pensione a benefici. Sua eminenza se n'è ritornata in Ungheria, e non si ode, che per hora vi sia risoluzione, che sua eminenza debba partire.” BAV Barb. Lat., vol. 6978, fol. 76^r (*ciffre*).

⁷⁸⁸ Rocci beszámolóját a vitáról kiadta GALLA, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 30*–33*, n. 46. Barberini a nuncius e jelentésére válaszulva meglegedettségét fejezte ki a válaszokkal kapcsolatban, s szerinte Pázmány – bár a pápa gondolt rá – csak formai akadály miatt nem kapott helyet a kongregációkban, tudniillik mert titulását (Szent Jeromos) nem a konzisztóriumban, hanem bréve útján kapta meg. Ez nyilvánvaló és már-már példaértékű kifogás: „Ho letto il raguaglio, che vostra signoria m'invia del ragionamento, che ella hebbe col signor cardinal Pazman, il qual non poteva ne doveva parlare a vostra signoria nella maniera, che ha fatto, non havendo ragioni al cura di dolere et ella ha fatto benissimo a ribattere con quella libertà et efficacia, che ha fatto le sue opposizioni. Quì ancora è stato conosciuto per testa dare et amatore de proprii concetti, ma ella non ha lasciato in dietro cosa nissuna, che potesse convincere la sua impressione, alla quale mostrò quì d'haver caduto, e si chiaro sodisfatto d'ogni cosa, et ella ha fatto bene a dar a sua eminenza un tocco saper questo... Quanto al luogo in qualche congregazione non si poteva dar al signor cardinal Pazman, poichè questo si fa dopo, che i cardinali il titolo, e non havendolo preso signor cardinal Pazman in concistoro, ma esser dogliendo spedito per breve, non se li poteva far questo honore, benchè sua beatitudine haveva pensato di fare anco verso di lui...” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1632. július 31. BAV Barb. Lat., vol. 7064, fol. 120^v. (Benessa. illetve Azzolini. KRAUS, *Verzeidnis*, 151.) – Pázmány arra hivatkozik, hogy a salzburgi érsek nem mint metropolita, hanem mint Németország prímása élvezne elsőbbséget a pápai nunciussal szemben, miként a esztergomi érsek is a „kisebb patriarchátusnak” megfelelőethető prímási címének köszönhetően. (cf. ERDŐ PÉTER, *A „nagyobb és kisebb pátriárkák” megkülönböztetésének gyökerei a középkori egyházi jogi szóhasználatban*, Kezds és újakezds c. konferencia [Strigonium Antiquum 2, szerk. Beke Margit], Budapest 1993, 31–37, 36–37.) Mindketten tehát még akkor is megelőzik a protokollban a pápai követet, ha nem bíborosok. (Pázmánnyal ellentétben Paris de Lodron valóban nem is volt a pápaválasztó testület tagja. HC IV, 302.) Pázmány felfogása nagyban hozzájárulhat annak eldöntéséhez, hogy a nem csupán pusztá címmel, hanem valós prímási jogkörrel rendelkező esztergomi érsek, vajon akkor is precedenciát élvez-e az ország területén tartózkodó pápai nunciussal szemben, ha még nem nyerte el a bíborosi kalapot. A rövidesen manapság is aktuálissá váló probléma felvetése: ERDŐ PÉTER, *Egyházjog*, Budapest 1992, 240.

tettekkel fogja kimutatni rosszindulatát” –, mégis egyedüli forrásként mutatja be Pázmány római eseményekkel kapcsolatos érzelmeit és dilemmáját. Azt tudniillik, hogy misszióját voltaképpen sikerrel teljesítette, de ennek eredményeit Rómában nem volt képes kamatoztatni, s talán idő előtt tért vissza.⁷⁸⁹

A csorba kiköszörülésére az állandó római császári követ, Paolo Savelli halála nyújtott alkalmat. A Grimaldi augusztus 14-ei jelentésében feltűnő békülékeny hangnem korántsem véletlen. Bécsben már a hónap elején felvetődött az esztergomi érsek visszaküldésének gondolata. Rocci augusztus 7-én értesíti Barberinit, hogy a titkos tanács elnökével, Johann Ulrich von Eggenberggel beszélgetve szó esett Pázmányról is, s a herceg megemlítette, hogy a prímás vissza fog térni Rómába. A nuncius nem lelkesedett az ötletért: „Mi célból, hogy ellenérzéseket keltsen, excellenciád nálam jobban ismeri ezt az embert, aki becsvágyó, mindenkinél többet akar tudni a császári tanácsban.” (Erre a herceg mosolyogva csak ennyit válaszolt: „Igen, jól ismerem a bíboros urat, még abból az időből, amikor jezsuita volt.”)⁷⁹⁰ Hogy Pázmány ekkor hogyan vélekedett a személye körül folyó tervezetésekről, nem tudjuk pontosan. Mindenesetre tény, hogy augusztus elején ismét élénk figyelemmel kíséri a római történéseket. Augusztus 9-én – úgy tűnik, saját kezdeményezéséből, s nem felkérésre – négy emlékiratot intézett az uralkodóhoz. Ezekben hatékony fellépést sürget az osztrák–spanyol oldalon álló főpapokat ért pápai diszkriminációk ellenében. Véleményt nyilvánít a követség ügyében is. Bár magáról nem szól, mindenképpen azt tartja célravezetőnek, hogy a császári udvarból küldjenek valakit. Név szerint Hermann Questemberget javasolja, de hogy egy nem helybéli olasz főúr megbízatása esetén ő maga volt a legalkalmasabb és legesélyesebb jelölt, részint az előzményekből, részint a nunciusok jelentéseiből adathatóan is nyilvánvaló.⁷⁹¹

A terv ugyanis a Szentszék diplomatáinak ellenakcióitól kísérvé még szeptember folyamán is végig napirenden volt. Rocci augusztus 14-én örömmel újságolja, hogy elmúlt annak veszélye, hogy Pázmányt állandó követként Rómába küldik, a maga részéről mindent elkövetett ennek megakadályozására. „Úgy tűnik nekem – írja a továbbiakban –, hogy már ismerik őt [ti. a prímást], valaki a főemberek közül őminenciájáról szólva azt mondta nekem: Péternek hívják, és így nem csoda, hogy opinióiban keményebb, mint a szikla.”⁷⁹² Szeptember 18-án viszont arról értesülünk tőle, hogy Pázmány állandó követségének tervét azok tartják napirenden, „akik ellenséges érzülettel viseltetnek őszentsége és dinasztiaja iránt, és azt szeretnék, ha új nézeteltérések keletkeznének.”⁷⁹³

Francesco Barberini 1632. augusztus 28-ai jegyzékében reagált a váratlan fejleményekre. Instrukciói a teljes elutasítás jegyében fogantak. Ezek szerint ha a császár nem olaszt nevez ki rezidenséül, a pápa előzetes beleegyezését kell kérnie. Ha Pázmány lenne a jelölt, hangsúlyozni kell, hogy sohasem volt még arra példa, hogy egy bíboros ilyen hivatalt elvállaljon. Szerencsétlen választás lenne továbbá II. Ferdinánd részéről az is, ha csupán az új követ munkájának támogatására küldené Rómába a bíborost, azt a főpapot, aki „úgy nyilatkozott, hogy elégedetlen a pápával és a Barberini-házzal, egy önfejtű, ellenséges ember, aki semmiképpen sem lehet alkalmas arra, hogy őfelsége ügyeit hasznosan támogassa tanácsaival”. Végezetül

⁷⁸⁹ Nem tudhatta, hogy a Barberinik csupán elutazása után döntöttek a támogatás mellett. FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, III, 46. – A legnagyobb magyar főpappal összetűző nunciusról kortársai nem voltak valami hízelgő véleménnyel. Állítólag maga VIII. Orbán is – szemtől szembe – az *un asino et un ignorantaccio* kifejezésekkel illette saját kreatúráját. LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 451–452.

⁷⁹⁰ „a che fare, per dare e ricevere disgusto, vostra eccellenza meglio di me conosce quest'uomo, che è testardo, e ha pretensione di sapere più di tutto il consiglio di sua maestà Cesarea. Onde il principe sorridente mi disse, io conosco il signor cardinale fin in tempo, che era Giesuita.” Rocci jelentése Barberininek (*ciffre*), Bécs, 1632. augusztus 7. BAV Barb. Lat., vol. 6971, fol. 8^v.

⁷⁹¹ PÖL II, 339–343, n. 766–770. HANUY regesztája (n. 768.) félrevezető, a *nationalis* éppen hogy nem olaszt jelent ebben az összefüggésben. Pázmány nem az ismertebb, haditanácsi alelnök Gerard Questembergre, hanem Hermannra gondolt, aki 1630-ig a *Reichskanzlei* latin részlegének vezetője, 1626–1637 között pedig a *Reichshofrat* tagja, illetve a titkos tanács olasz és lengyel ügyekben illetékes referense volt. cf. SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 379; WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener*, 270; THOMAS FELLNER–HEINRICH KRETSCHMAYR, *Die Österreichische Zentralverwaltung. I: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei (1749). I: Geschichtliche Übersicht* (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 5/1/1), Wien 1907, 225.

⁷⁹² „è parmi vedere, che hormai lo conosco, giacché uno de principali parlando di sua eminenza, mi ha detto, si chiama Pietro, e però non è meraviglia, se nelle sue opinioni sia più duro d'una pietra.” Rocci jelentése Barberininek (*ciffre*), Bécs, 1632. augusztus 14. BAV Barb. Lat., vol. 6971, fol. 15^v.

⁷⁹³ „questi tali devono essere persone mal affetti a sua santità et alla sua casa, e però desiderarebbono di veder nascere nuove male sodisfazioni.” Rocci jelentése Barberininek (*ciffre*), Bécs, 1632. szeptember 18. BAV Barb. Lat., vol. 6971, fol. 55^v.

sommásan meghagyja a nunciának: „Uraságod gondoskodjék arról, hogy hagyjanak fel a Pázmány bíboros küldetésével kapcsolatos gondolatokkal, amikor csak ezek felvetődnek”.⁷⁹⁴ Az államtitkár október 9-én elégedettségét fejezte ki nunciának ez ügyben kifejtett tevékenysége miatt, s megbízta: az eddigi érveken túl, ha szükséges, hozza szóba Pázmánnyal kapcsolatban főpásztori rezidenciakötelezettségét, amely szerint folyamatosan egyházmegyéje területén kell tartózkodnia, s a pápa már csak emiatt sem láthatja őt szívesen udvarában.⁷⁹⁵ Ha nem is az egyedüli, de az egyik legfontosabb okát annak, hogy 1632-ben Paolo Savelli utóda a római császári követség élén végül nem Pázmány, hanem mégis az olasz Scipione Gonzaga lett, már ekkor a Barberiniknek a magyar bíboros küldetését ellenző törekvéseiben találhatjuk meg.⁷⁹⁶

Gonzaga (*Principe di Bozzulo e Sabionetta*) azonban nem volt alkalmas a római osztrák–spanyol párt újjászervezésére. Az esztergomi érsek visszatérésének előmozdításában a spanyolok vették át a kezdeményezést, s másfél évnyi folyamatos tárgyalások után 1634 őszére lezárult a részletek, az anyagi feltételek tisztázása. Pázmány immár nem akkreditált követként, hanem Magyarország és az örökös tartományok, illetve csak Magyarország bíborosprotektoraként tért volna vissza. Az osztrák–spanyol párt nagy várakozással tekintett a magyar bíboros megérkezése elé, amelyet Itáliában már 1634 elején biztosra vettek.⁷⁹⁷ Pázmány maga is szemmel láthatóan figyelmesebben ápolta ekkoriban olasz kapcsolatait, legalábbis az ebből az időszakból különösen nagy számban fennmaradt, s főként császárpárti kardinálisoktól kapott *lettere di complimenti* erre utal.⁷⁹⁸

Az utazást a pápai kormányzat csak nyomatékosabb egyházfegyelmi eszközök kilátásba helyezésével tudta megakadályozni. A Szentszék egyre keményedő álláspontjáról Barberini 1634. február 4-ei Bécsbe küldött utasítása tájékoztat. Eszerint hitelt érdemlő személytől tudomására jutott, hogy a magyar prímást „a világ aktuális dolgaiban” ismét az Örök Városba akarják küldeni. Még ha a hír megalapozatlannak is bizonyulna, minden eshetőségre gondolva részletesen feltárja a Szentszék álláspontját a kérdésben. Ha tehát Pázmány követként jönne, a pápa nem fogja fogadni, ha mint bíboros, fel kell hívni a figyelmet rezidenciakötelezettségére. (Ezek két évvel korábbról már ismerősek.) Továbbá, a császár és Eggenberg herceg, ismervén az esztergomi érsek természetét, s azt, hogy miként viselkedett korábbi római útja

⁷⁹⁴ „Nell’altro negozio d’ambasciaria veggo che ella non ha potuto cavar altro, se non che forse si mandarebbe un nazionale, e che si servirebbe sua maestà d’un residente, e che lo farebbe assistere dal cardinale Pazman, nel qual proposito devo dire a vostra signoria quello, che ho scritto delli sudditi di sua maestà cioè, che ella si dichiara che non riceverà sua beatitudine nissun suddito per ambasciatore, senza che antecedentemente non sia fatta consapevole sua beatitudine et havutone il suo consenso, s’intende anco del residente, nel quale concorrono li medesimi rispetti, però che sua maestà non s’impegni di servirsi de suoi sudditi per residenti in altra maniera, e perché in farlo, che Lodouico Ridolfi era in caccia di questa carica, vostra signoria si lasci intender, che sua beatitudine non lo accetterà, non dica però nulla antecedentemente... Nel cardinale oltre gl’altri rispetti che non permettono, che egli porti titolo d’ambasciatore concorre il medesimo rispetto del suddito. E quanto a maneggi negozi di principi senza titolo non vi è esempio, che un cardinale sia stato mandato alla corte per attender alli negozii ordinarii del principe, essendo stati solamente appoggiati per un ritiera a qual che cardinale, che era alla corte, questo dico per quando volessero mandar il cardinal Pazman in questa maniera. Ma oltre tutto questo non so come sua maestà si potesse in dar a mandar alla corte per assistere al suo residente un cardinale, che si diceva mal sodisfatto del papa e della sua casa, un huomo rotto testardo e che in nissun modo può maneggiar nè consigliar utilmente gl’affari di sua maestà, vostra signoria... procuri di diventir in ogni maniera questi pensieri della missione del cardinale Pazman, quando vi fossero.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1632. augusztus 28. BAV Barb. Lat., vol. 7064, fol. 136^v–137^r. (Benessa vagy Azzolini. KRAUS, *Verzeichniss*, 151.)

⁷⁹⁵ „È stato bene a dichiararsi, come ha fatto vostra signoria per conto del signor cardinale Pazman et oltre a tanta [!] altre ragioni, che moverebbono sua beatitudine a non lo ricevere, sarebbe il principale l’obbligo, che sua eminenza tiene la della residenza, il qual quanto della residenza de vescovi essendo stato messo strettamente in coscienza a sua beatitudine non vuole addosso alla sua anima questo, però havendo sua beatitudine mentre fù vescovo di Spoleto riseduto et havendo fatto far il medesimo a suo fratello et al cardinale Magalotti e tanti altri cardinali creature. Vostra signoria si vogli anco di questo caso, quando sentisse muoversi di nuovo la pratica di mandar il cardinal per ambasciatore.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1632. október 9. BAV Barb. Lat., vol. 7064, fol. 159^v. (Benessa vagy Azzolini. KRAUS, *Verzeichniss*, 151.)

⁷⁹⁶ Gonzaga követi jelentései: ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 52 és 54. Néhány feltételezhető egyéb ok: az idő rövidsége (a prímás útja hosszabb előkészítést igényelt volna), néhány itáliai család hagyományos versengése a követi címért, a pénzügyi fedezet biztosításának nehézségei stb.

⁷⁹⁷ Lásd Girolamo Colonna bíboros és az ő környezetéhez tartozó, bolognai Francesco Angelelli (*cf.* BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Carteggio Girolamo I, n. 233. 341. 683/1633; n. 53/1641) leveleit Pázmányhoz. Bologna, 1634. február 8. és január 31. Másolataik: PL AS Act. Prot., Prot. G, fol. 26–27 és 261–262.

⁷⁹⁸ *cf.* PL AS Act. Prot., Prot. G, fol. 11–27 és 254–288.

során, ha újbóli megbízatásán gondolkodnának, az világos bizonyítéka lenne annak, hogy nem kívánnak jó viszonyt fenntartani a pápával és az Apostoli Székkal. Pázmánynak pedig személyesen is tudomására hozhatja, ha mégis útra kelne, akár a követi cím, akár a rezideálás kapcsán egy meg nem kerülhető pápai dekrétumot fognak közvetlenül megérkezte előtt nyilvánosságra hozni.⁷⁹⁹ Vagyis az Egyházi Allam vezetése előkészült arra, hogy immár nem hagyja magát érvekkel meggyőzni a bíborosi és követi cím összeegyeztethetőségéről, mint 1632 tavaszán, hogy kötelező érvényű rendelkezésben mondja majd ki ennek tilalmát. Többek között tehát az esztergomi érsek miatt vették tervbe, hogy a trienti zsinat előírását megszigorítják, a főpapok székhelyükön való folyamatos tartózkodásának érvényét hathatósan kiterjesztik a bíborosokra is. Pázmányt mindenáron, akár új kánoni törvények meghozatalával is otthomarádásra kívánták kényszeríteni.

A bíborosnepos egy hét múlva, február 11-én a nunciushoz intézett jegyzékében újra szükségesnek látta kifejtetni álláspontját a magyar prímás küldetéséről: „Pázmány bíboros jövetelével kapcsolatban már szóltam a múlt héten eminenciádnak azon véleményemről – s ugyanezt erősítem meg most is –, hogy azon kevésse jó magatartás miatt, amellyel Pázmány bíboros viseli magát az ügyek tárgyalásában, a bíboros jelenléte ebben az udvarban semmilyen módon sem tehet hasznos szolgálatokat őfelségének, így eminenciád keressen alkalmat arra, hogy meghiúsítsa ezt a küldetést.”⁸⁰⁰ (A diplomáciában talán ez az, amikor valakit *persona non gratának* nyilvánítanak.) Barberinit azonban még ezután sem hagyta nyugodni Pázmány visszatérésének gondolata. Február 18-ai első jegyzékében még csak utal a korábbi utasítások érvényességére,⁸⁰¹ majd aztán ismét visszatér az ügyre, s szigorít anúgy sem túl barátságos instrukcióin:

799 „Da persona, che può saperlo è stato detto, che l'imperatore pensi di rimandar a Roma il signor cardinale Pazman per li correnti affari del mondo. Altre volte si è udito di ciò qualche susurro, ma havendone io ricercato rincontro da vostra eminenza ella mi ha sempre risposto, che per diligenze usate costà non ne trovava sussistenza alcuna, il che mi fa sperare, che ne meno hoggi debba verificarsi l'avviso. Con tutto ciò mi è parso di darne cenno all'eminenza vostra per confirmarle quanto poco opportuna sarebbe la venuta del signor cardinale, in riguardo ancora degli interessi di sua maestà Cesarea con qualsivoglia titolo che ella seguisse, poi che se sua eminenza portasse quello d'ambasciatore è certo, che da nostro signore non sarebbe ammesso, e se venisse come cardinale, già è notissima la volontà di sua beatitudine regolata dal peso della coscienza, che cardinali vescovi non abbandonino, nè si absentino dalle loro residenze. Oltre che sapendo sua maestà Cesarea e il detto prencipe d'Echembergh la natura di sua eminenza e il modo con che si disportò l'altra volta, che fù quà, se di nuovo pensassero di farlo venire, sarebbe un argomento molto chiaro di poca disposizione a continuar buona corrispondenza con la santità di nostro signore e con questa santa sede, il che si comple nelle congiunture presenti, lascierò farne il giudizio a chi più di me conosce. Supplico dunque vostra eminenza a voler sopra ciò indagare quali siano in pensieri di costà e trovandoli inclinati a tal risoluzione si compiaccia di porre ogni studio per distornarli, perché non ne nasceranno al sicuro buoni effetti e vedendone il bisogno, se ne dichiari pure con que'motivi e ragioni, che le saranno dettati da sua propria prudenza et avvertenza, la quale nel far gli uffizi saprà anche sciegliere il modo da tener lontano l'impegno reciproco. Et al medesimo signor cardinale così parendo a vostra eminenza potrebbe rappresentare gl'inconvenienti di lasciar la residenza e maggiori sarebbero d'assumere il titolo d'ambasciatore, oltre che non li giungerebbe nuovo, come egli mostrava gli giungesse simile repugnanza, tanto più che non mancano oltre alla consuetudine decreti concistoriali, che lo proibiscono, li quali egli concedeva, che si potevano ancora far di nuovo più specifichi, quando egli venne in quà et promulgasse prima del suo arrivo. Di ciò egli si doleva quando se l'impedi simile titolo l'altra volta. La verità Christiana insegna, che il pontefice s'honori e l'augustissima casa d'Austria lo professa non par bene, che poi nelle medesime occasioni, nelle quali si dovrebbe più che mai attendere a mostrar una somma unione con sua santità, si trascuri anzi si procuri trattar in tal modo, che l'apparenze diano ad intendere il contrario.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1634. február 4. BAV Barb. Lat., vol. 7066, n. 9. (A kötetnél sajnos a kivételesen meglévő irat- és nem az oldalszámozást írtam ki, így a koncipisták beazonosítása ebben az esetben még várat magára.) – A *Sant'Uffizio* ülésén már januárban tárgyaltak egy ilyen tárgyú bulla meghozataláról. cf. Cornelio Arrigo Motmann levelét Johann Ulrich Eggenberghez, Róma, 1634. január 21. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz.

52.

⁸⁰⁰ „Intorno alla venuta del cardinale Pazman io dissi la passata settimana a vostra eminenza il mio senso, che per la puoca buona maniera, che il cardinale Pazman tiene nel negoziare non puosso esser utile in conto alcuno al buon servizio della maestà sua la presenza del cardinale in questa corte, però che ella cercasse con qualche buona maniera di divertir questa missione, il medesimo confermo a vostra eminenza questa settimana.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1634. február 11. BAV Barb. Lat., vol. 7066, n. 12.

⁸⁰¹ „Circa il cardinale Pazman io rinnovo a vostra eminenza le preghiere [*útbúzva: li ordini*] della passata settimana.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1634. február 18. BAV Barb. Lat., vol. 7066, n. 14. – A Szentsek vezetése egyébiránt – a bíborosnepos Pázmány tárgyalási stílusát illető, valójában egyoldalúan kreált politikai érvként szolgáló kritikája ellenére – értékelte a prímás diplomáciai képességeit. A későbbiekben tervbe vették esetleges lengyelországi legációját, talán némi kompenzációként: „Signor cardinale Barberini... ha detto di haver proposto di più a sua beatitudine per tirare il negozio [*tudniüllik „dispensa matrimoniale di Polonia”*] in lungo di mandare al sudetto rè il signor cardinale Pazman o il signor cardinale

Rocci annak szükség esetén közlésére hatalmazza fel, hogy ha netalántán Pázmány követi címmel érkezne, még az Egyházi Állam területére sem fogják beengedni.⁸⁰²

Rocci február 25-én küldött választ az ügyben. Mint írja, arról szó sincs, hogy követi címmel ruháznák fel Pázmányt, csupán azt fontolgatják, hogy Németország és az örökös tartományok protektorává⁸⁰³ nevezik ki. A nuncius beszélt az érsekkel is erről, aki kifejtette: ugyan rezidenciakötelezettsége miatt lelkiismereti problémái vannak hosszas római tartózkodásával kapcsolatban, de szívesen lemondana érseki székeréről, ha biztosítanák tisztességes megélhetését. A spanyol követek lelkesen támogatják küldetését, IV. Fülöp (1621–1665) pedig gondoskodik penziójáról.⁸⁰⁴ Pázmány időközben hazatért székhelyére, s az uralkodó nem határozott még a kérdésben – zárja beszámolóját a pápai követ.⁸⁰⁵ Azután, hogy a nuncius március 11-ei jelentésében a helyzet változatlanúságáról számol be, s arról, hogy az utasításnak megfelelően szükség esetén fel fog lépni Pázmány küldetése ellen, és ha visszafogottan is, de nyilvánosságra fogja hozni a Szentszék álláspontját ez ügyben,⁸⁰⁶ vatikáni forrásaink végleg elhallgatnak. De mindezek után nem lehet kétségünk afelől, hogy 1634 őszén, amikor – miként FRAKNÓI kutatásaiból tudhatjuk – már minden egyéb nehézség elhárult a prímás római útja elől, azt csak Barberini erre az alkalomra kilátásba helyezett instrukcióinak érvényesítése hiúsíthatta meg. 1634. december 19-én a bíboros-protektorságot Ippolito Aldobrandini kapta meg.⁸⁰⁷ Pázmány még fél évvel később is nem csekély csalódottsággal emlegeti ezt: „Ófelsége olasz embernek attá titulum protectionis hæreditariarum prouinciarum, mint ha maga subjectusi között elégséges Cardinal ember nem találtat volna” – panaszkodik Lippay György kancellárnak, majdani utódjának (1642–1666) 1635. június 16-ai levelében.⁸⁰⁸

A Barberinik sikerrel akadályozták meg a magyar prímás bármilyen jogcímen való visszatérését a pápai udvarba. Lépéseik abba a folyamatba illeszthetők bele, amelynek keretében módszeresen leépítették a francia orientációval szemben álló római ellenzéküket. Ennek keretében távolították el XV. Gergely unokaöccsét, Ludovico Ludovisit,⁸⁰⁹ valamint Gaspare Borgiát,⁸¹⁰ s akadályozták meg Pázmány újabb misszióját, aki után egészen 1652-ig egy császári jelölt sem nyerte el a vatikáni bíbort.⁸¹¹ E tendencia a csúcspontot 1634 folyamán azon bulla publikálásában érte el, amely a püspöki rezidencia-kötelesség irracionális megszigorításával az Itálián kívüli kardinálisoknak nemcsak a világegyház kormányzásában

d'Harrach per dissuaderlo da questo matrimonio.” Scipione Gonzaga jelentése II. Ferdinándhoz (*ciffre*), Róma, 1635. november 24. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 52.

⁸⁰² „Se vostra eminenza vederà, che si pensi di mandar quà il signor cardinale Pazman con titolo d'ambasciatore, ella doppo haver fatto gl'offizii accioché non si facci tal novità, se non sarà esaudita, si dichiara modestamente, che con tal titolo non sarà ricevuto neanche nello stato ecclesiastico, nel resto cerchi disturbar in ogni modo la sua venuta, come l'ho supplicata con altre mie.” Barberini jegyzéke Roccihoz (*ciffre*), Róma, 1634. február 18. BAV Barb. Lat., vol. 7066, n. 15.

⁸⁰³ Németország protektorátusa Scipione Borghese 1633. október 2-án, Magyarország és az örökös tartományok komprotektori tiszte Ludovico Ludovisi 1632. november 18-án bekövetkezett halála nyomán üresedésben volt. WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, 54 és 65.

⁸⁰⁴ cf. FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, III, 52–56.

⁸⁰⁵ Rocci jelentése Barberininek (*ciffre*), Róma, 1634. február 25. BAV Barb. Lat., vol. 6974, fol. 76^v. A prímás esetleges lemondásával sem került volna meg minden egyházi akadályt, hiszen a *resignatio* csak a pápa jóváhagyásával lett volna kánonilag érvényes.

⁸⁰⁶ „Quanto alla missione del signor cardinal Pasma a cotesta corte, l'ordinario passato scrissi a vostra eminenza quel che mi occorreva, nè per hora ho che soggiungere, se non che a suo tempo rinovarò gli uffizi, e modestamente farò la dichiarazione, che vostra eminenza mi commanda.” Rocci jelentése Barberininek (*ciffre*), Róma, 1634. március 11. BAV Barb. Lat., vol. 6974, fol. 102^f.

⁸⁰⁷ Egész pontosan: Németország protektora Dietrichstein olmtüzi püspök lett, Magyarországé és az örökös tartományoké őhelyette Aldobrandini, komprotektora pedig Carlo Pio di Savoya. WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, 54 és 65. A protektorok kiválasztásának politikai, és a megfelelő kúriai kapcsolatrendszer, befolyást preferáló szempontjaira: PONCET, *Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome*, 474–480.

⁸⁰⁸ PL AEV n. 174, fol. 8. Idézi: FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 334–335. Pázmány itt egyértelműen magára gondolt. Dietrichstein és ő utána a harmadik császári kardinális, a fiatal Harrach, aki majd csak 1644-től lesz Magyarország és az örökös tartományok komprotektora, itt még szóba sem jöhetett. WODKA, *Zur Geschichte der nationalen Protektorate*, 67–68.

⁸⁰⁹ SCHNITZER, *Zur Politik des hl. Stables*, 235–236.

⁸¹⁰ Lásd *Discorso di cardinale Borgia sopra la di lui partenza da Roma per la bolla della residenza dei vescovi fatta dal papa...* Biblioteca Casanatense, ms. 1570 (XVII. 42), fol. 139^r ss.

⁸¹¹ Miként azt a következő fejezetben látni fogjuk.

való részvételüket, de még a konklávéban való megjelenésüket is szinte lehetetlenné tette.⁸¹² S aminek közvetlen következményeként a pápaválasztó *scrutinium*okon a nem olaszok aránya négy egymást követő alkalommal is történelmi mélypontra zuhant.⁸¹³ A *Sancta Synodus Tridentina* kezdetű rezidencia-bulla meghozatalához, s ezáltal a bíborosok jogosítványainak további megnyírbálásához részbeni előzményül Pázmány római követségének tervei szolgáltak.⁸¹⁴ E kísérletek pápai meghíúsításának ténye és módja a barokk pápaság történetében és hangsúlyozottan a Barberini-pontifikátusában a politika és egyházkormányzat – az újabb nemzetközi kutatások által definíció szintjén kezelt – interferenciájának klasszikus paradigmája.

Vajon miért akart Pázmány Rómába menni? Hiszen egyértelműen hajlott erre. Tervbe vett lemondását érseki székéről, vagyis hogy élete hátralévő éveit az Örök Városban szándékozott leélni, sem politikai ambíciókkal, sem személyes indítékokkal nem magyarázhatjuk kielégítően. Minden amellet szöveg, hogy visszatérjen a katolicizmus központjába.

A hazai keretek közül kiemelkedve új lehetőségek nyíltak volna számára. „Népszövetségi tervezet”, vagyis a Szentszék közreműködésével egy protestáns- és főleg törökellenes liga létrehozását talán így vélte elérhetőnek, lehetőséget teremtve ezáltal irreálisnak vélt elképzelése megvalósításához. Az persze kérdéses, hogy a római Habsburg-párt újjászervezése és a katolikus Európa nagyobb részének kedvezőtlen pápai politika megváltoztatása mennyiben lett volna sikeres az adott körülmények között. Nem feledkezhetünk meg az Esterházy Miklós (1625–1645) nádorral folytatott egyre jobban elmérgesedő vitájáról sem.⁸¹⁵

Pázmány nem csupán politikai motivációktól vezéreltetve kívánta élete utolsó éveit kuriális bíborosként az Örök Városban leélni. Az új életre kelő magyar katolicizmus ügyeinek az 1620-as évek derekától egyre inkább túlbujánzó kúriai bürokrácia útvesztőiben való gyorsabb eligazodásnak kétségkívül jót tett a prímás bíborosi kinevezése. 1630–1632 között példaértékű a liturgikus reform római jóváhagyása, a boszniai püspökségnek a problémák ellenére viszonylag gyors betöltése. Szent István tiszteletének 1625 óta szorgalmazott kiterjesztése szintén kedvező elintézést nyert, még ha a végrehajtás papíron is maradt.⁸¹⁶ Noha a Pázmány által Rómába felterjesztett ügyeket a bíboros-kollégák az

⁸¹² Szövege: *Bullarium diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanum Pontificum I–XXIV*, ed. ALOYSIUS TOMASETTI, Torino 1857–1872, VIII, 457–462. Scipione Gonzaga római követ 1634. július 26-ai jelentésében külön is kiemeli a *cardinali nazionali* ellehetetlenítését (OStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz 52). Motmann 1634. dec. 23-ai, nem sokkal a rezidencia-bulla publikálása után írott levelében pedig egyenesen arról értesíti bizalmasan a magyar kardinálist, hogy többek véleménye szerint a pápa halála után nem kell majd betartani rendelkezéseit annak konkrét politikai vonatkozásai miatt (erre lásd a következő jegyzetet). Ő is kiemeli, hogy a bulla a konklávékon a pápai udvar kizárólagos befolyását biztosítja: „Altri dicevano, che d4 61 m4 h1 600 02 658 052 t3 69 13 n2 18 100 58 69 t2 66 z1 s1 011 [doppo la morte di papa non si sarebb(?) osservata...] Molti consideravano, che questa bolla dove parla del conclave, viene ad inhabilitar grandemente li cardinali tramontani ad intervenire nel conclave, poichè vuole, che non si possino mettere in viaggio, se prima non hanno la nuova certa della morte del papa 056 996 20 h5 d4 55 58 992 h1 296 59 m4 81 n1 25 h2 32 l2 68 028 t5 20 100 26 80 t4 66 16 p4 22 [onde concludono che la corte ognora (?) potra elegger il successor(e) a mod(o)] suo” (jelzete az eggyel ezutáni jegyzetben).

⁸¹³ cf. a konklavista bíborosok nemzetiségi arányait 1417–1700 között bemutató grafikont. A megelőző évszázad 20–30%-áról 10% alá esett a nem olaszok aránya. REINHARD, *Reformpapsttum zwischen Renaissance und Barock*, 782.

⁸¹⁴ Bár a kortársak, és maga Pázmány római ágense, Cornelio Arrigo Motmann idézett levelében a bullát személy szerint kizárólag Borgia eltávolításával hozták összefüggésbe: „Tutta la corte disse, che la bolla o81 981 h1 t4 69 s1 55 u1 [quanto alla sostanza] era molto santa. Alcuni facevano riflessione circa il modo tenuto, non essendosi partecipato niente col sacro collegio prima, contro il quale uà à ferire principalmente et massime, ch'è solito in materie gravi di mettere de venerabilium fratrum consilio saltem de convenientia et honestate... [e] che tutta era fatta per scacciar' Borgia dalla corte, non mancando altro nella bolla, che di metterci il suo nome.” (PL AEV, n. 148/3.) Motmann e leveléhez a december 12-én publikált bulla nyomtatott szövegét is mellékelte. (PL AEV, n. 148/2.) VIII. Orbán e rendelkezését a tiltakozások ellenére/hatására 1635. február 8-án tovább szigorította. Az újabb bulla (*Cum Nos nuper...*) kéziratosa másolata szintén megtalálható Pázmány iratai között: PL AEV, n. 148/4. – A *Rota*-auditor különleges iratának kényesebb részeit – szemmel láthatóan – tikosította. A kulcs, illetve a feloldás nem maradt fenn, a szám-betű kombinációk – némi közreműködésemet igénylő – megfejtése a Nemzetbiztonsági Hivatal szakértője, MÁTÉ IMRE hozzáértését dicséri. Annak értékelése, hogy Pázmány római levelezésében rejtjelezést használt, az agentúráról szóló fejezetben kerül majd sorra; a kulcs és a megfejtés módszerének ismertetése pedig a tervezett forrásfüggelékben kap helyet.

⁸¹⁵ ([Amelyről csak dupla zárójelben jegyzem meg, hogy a családi emlékezet mindmáig jól megőrizte. cf. ESTERHÁZY PÉTER, *Harmonia caelestis*, Budapest 2000, 570 és *passim*.)

⁸¹⁶ cf. *A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio*, 34–40.

elkövetkező években is megkülönböztetett figyelemmel referálták a különféle kongregációkban, s a hivatalok beosztottjai is a korábbinál készségesebbnek tűntek,⁸¹⁷ sokkal hatékonyabb megoldás lett volna, ha Pázmány személyesen is részt vesz a fontosabb kongregációk (*De Propaganda Fide, Sant'Uffizio*) ülésein. Ugyancsak számos előnnyel járt volna, ha bíborosprotektorként ő maga működik közre a részint a főkegyúri jog körüli viták, részint pedig az ügyintézés bonyolultsága és költségessége miatt egyre többször hosszas üresedésben maradt hazai püspökségek betöltésében, valamint itáliai egyházi javadalmak bevételének megszerzésével újabb erőforrásokat nyit meg a katolikus reform intézményhálózatának megteremtéséhez.⁸¹⁸ Egy helyütt maga írja, hogy a római követ tartására elegendő évi 12 ezer tallér, s neki 16 ezerre volt kilátása,⁸¹⁹ nem beszélve a reménybeli pápai penziókról, bíborosi apanázsról, amire kuriális bíborosként számot tarthatott volna, még ha nem is olyan mértékben, mint a pápa bizalmasai. Pázmány nem véletlenül fejtette ki 1632 augusztusában Ciriaco Rocci nunciának, hogy mennyire fájjalja azt, hogy római útja során a pápa egy kongregációban sem adott helyt neki, és a penziók kiosztásakor is mellőzte személyét.⁸²⁰ Nem véletlenül berzenkedett még 1635-ben is az ellen, hogy II. Ferdinánd végül engedett Róma nyomásának és nem őt, hanem Ippolito Aldobrandinit nevezte ki az örökös tartományok protektorának.

Ezenkívül zökkenőmentesen lebonyolíthatta volna utódlását az általa elért vívmányok tiszteletben tartásával. Már tudjuk, az őt követő Lósy Imrének (1637–1642) ismét magára kellett vállalnia az érsekújvári őrség fizetésének súlyos terhét, s a *pisetum*-jog megtartását hosszas huzavonával sikerült csak elérnie.⁸²¹ Nemhogy elestünk volna a nagyszombati egyetem megalapításától, hanem az pápai univerzitásként nyílhatott volna meg, mely kiváltságot Pozsonyból nem sikerült megszerezni.⁸²² Addigi helynökére, Lósyra átruházva a napi kormányzást, a fontosabb döntéseknél egyházi, valamint közéleti téren is jelen lehetett volna. Róma akkor sem volt a világ vége, a prímás levelei három hét alatt Pozsonyba, Nagyszombatba is megérkeztek volna.

A Barberinik vétője elsősorban nem a főpaprak, hanem a Habsburg-államférfinak, a császári politikusként szült. A következmények mégsem inkább politikaiak lettek – az olasz arisztokrata császári követek és bíborosprotektorok úgy-ahogy továbbvitték a birodalmi ügyeket⁸²³ –, hanem a magyarországi katolicizmust sújtották. Többek között gondolhatunk a trienti reform alappilléreinek, a felszentelt püspökök számának minimálisra csökkenésére a 30-as évek végén; a hódoltsági pasztoráció balkáni egyházi struktúrára való felépítésének megszilárdulására; s a magyar katolicizmus bíborosprotektorátusának és római képviselésének szinte végig a 17. század folyamán tapasztalható működési zavaraira. Mindezen a téren Pázmány valóban érdemi tevékenységet tudott volna kifejtetni.⁸²⁴

S vajon nem ő maga az oka annak, hogy nem mehetett újra Rómába, hogy viszonya ennyire megromlott a pápával és környezetével? Nem. Láthattuk, 1632-i misszióját csak páratlanul s tudatosan erőteljes fellépése nyomán koronázta részbeni, de ahhoz elégséges siker, hogy a katolikus udvarok érdemben foglalkozzanak visszatérésének gondolatával és az ehhez szükséges feltételek biztosításával. Francesco Barberini többszöri kifogása tárgyalásai stílusára utólagos, politikai megfontolásokból kreált

⁸¹⁷ A legkedvezőbb forrásadottságokkal rendelkező hitterjesztési kongregáció korabeli aktáit és válaszleveleit olvasva határozottan ez a benyomásunk támadhat.

⁸¹⁸ Pázmány törekvése nem egyedi jelenség. Például a vele együtt kinevezet Trivulzio (majd később Harrach is) szintén igyekezett befolyását a Szent Hivatal tagjaként növelni. A bejutáshoz II. Ferdinánd támogatását kérte 1630. máj. 6-án. ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 10, Konv. Kardinale an Ferdinand III, fol. 7–8.

⁸¹⁹ PÖL II, 341–342, n. 768.

⁸²⁰ GALLA, *Harminkilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 30*–33*, n. 46.

⁸²¹ Lósy *s.l.*, *s.d.*, Bécs, 1637. szeptember 8-ai kérvényei és Pozsony, 1637. december 2-ai emlékirata: ÖStA Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Fz. 156 (R. Nr.), fol. 21–25; újabb *s.d.*, *s.l.* szupplikációja (1638 március körül) *ibid.*, Fz. 157 (R. Nr.), fol. 256.

⁸²² BOROVI JÓZSEF a pápai kiváltság megtagadását részben a Pázmány és a Szentszék közötti feszültségre vezeti vissza (!): *Az egyetemalapító Pázmány Péter*, Vigilia 48 (1983) 488–492, 491.

⁸²³ A római német érdekérvényesítés szervezeti hiányosságait: kezdve a bíborosi kinevezésektől és bíborosprotektoroktól a követeken, ágenseken keresztül egészen az államtitkárság német szakértőig bezárólag a 17. század első feléből röviden áttekinti: LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 449–456. LUTZ inkább problémafelvetésében mint -feltárásában a pápai politika tendenciózusságát emeli ki a német jelenlét minimálisra csökkenésében; és arra is felhívja a figyelmet, hogy az egy Pallotto kivételével még a volt bécsi nunciások közül sem tehetett szert senki sem jelentősebb befolyásra.

⁸²⁴ Mindezekről a problémákról az 1639. évi püspökkari konferencia, Jakusith György egri püspök római követtségének tárgyalásakor, és majd még részletesebben az egyes intézmények működésének áttekintésénél lesz szó.

érvelés, amelyhez némi alapot csupán a magyar prímásnak a visszaút során és megérkezése után tett kijelentései szolgáltathattak.

Pázmány a római tanulmányi évei alatt közlőleg megismert reformpápaság célkitűzéseit valósította meg hazájában, VIII. Orbán pontifikátusának jellemzőivel kevésbé tudott azonosulni, és így óhatatlanul gyakorlati ellentmondásba került a korábban saját maga által is hirdetett, a pápai uralom elsőbrendűségét valló bellarminista tanokkal.⁸²⁵ Az uralkodójának tett és bíborosi esküje közötti kényszerű választásának következményeit, Rómába való visszatérésének meghiúsulását mindazonáltal belenyugvással tudta fogadni,⁸²⁶ s felejtéssel igyekezett feldolgozni. 1635-ben, Lippayhoz írt, már idézett levelében tagadja, hogy vissza kívánkozott volna az Örök Városba, „minemű unalmas sollicitálást” emleget ezzel kapcsolatban.⁸²⁷ A *Casa Barberiniana* azonban jól emlékezett. Francesco Barberini még a bíboros halála után is felemlégette Pázmány pápai politikával szembeni tevékenységét.⁸²⁸ Amely korántsem korlátozódott az 1632-es időszakra. Kapcsolatai római visszatérésének meghiúsítása után sem szakadtak meg a spanyol párttal. 1635. április 15-én kelt, Girolamo Colonna bíboroshoz intézett levelét olvasva az a benyomásunk támadhat, hogy Pázmány kifejezetten várakozással tekintett a bolognai érsek Rómába érkezete elé.⁸²⁹ Egy évvel később az általa küldött hírekért mond köszönetet, s fájjalja, hogy ő neki magának a földrajzi távolság miatt nincs lehetősége arra, hogy személyesen viszonzhassa támogatását.⁸³⁰ Sőt mind a titkos tanácsban, mind a különféle teológusi bizottságokban a prímás Lamormainnel és a pápai diplomáciával szemben következetesen a protestánsokkal, Szászországgal kötendő béke híveként exponálta magát. Ilyen irányú állásfoglalásai – olykor rosszálló megjegyzésektől kísérvé – vissza-vissza térő témái a nunciusi jelentéseknek, és egyben magyarázattal szolgálnak arra, hogy a konfliktust feloldani kívánó igyekezete miért maradt eredménytelen.⁸³¹

Pázmány tudniillik maximálisan tisztában volt kedvezőtlenre fordult római megítélésével. Az új pápai nuncius, Malatesta Baglioni ezzel kapcsolatban egy érdekes jelenetről számol be 1635. március 3-ai

⁸²⁵ cf. HARGITTAY EMIL, *A politikai elmélet Pázmány tevékenységének hátterében*, Pázmány Péter emlékezete, 405–448, 416–418.

⁸²⁶ „Sebbene non veggono lettere di vostra eminenza, nondimeno con molta mea consolazione intendo d'altra parte, che ella si trova fuori di ogni pericolo d'indisposizione, di che ne sia per sempre lodato il Signore.” Cornelio Arrigo Motmann római ágens Pázmányhoz, Róma, 1635. január 27. Másolata: PL AS Act. Prot., Prot. G, fol. 273. Az ágens itt talán nemcsak a bíboros egészségi állapotára utal.

⁸²⁷ PL AEV n. 174, fol. 8.

⁸²⁸ „Mi maraviglio bene, che il signor cardinale Pazman con tanti oblighi, che egli portava del cardinalato con le buone parole et esibizioni fatte verso il servizio della chiesa, che voglio tacere dei miei meriti con lui et ... della buona corrispondenza ancora sempre darne mantenevoli non ostante qualsivoglia suo mal tratto, andasse disseminando mali offizi contro questa corte... non tralasciai alcuna con il giovare conte di Sdrino raccomandatami dal signor cardinal Pazman.” Barberini jegyzéke Malatesta Baglioni bécsi nunciushoz (*ciffre*), Róma, 1637. szeptember 5. BAV Barb. Lat., vol. 7072, fol. 44^r-45^v. (Az irat Barberini s.k. fogalmazványa! KRAUS, *Verzeichniss*, 152.)

⁸²⁹ Közlebbi utalást viszont a levélszöveg nem tartalmaz: „M'è stato di sommo gusto l'haver udito, che vostra eminenza sia giunta in Roma con buona salute, e professandole una singolar'osservanza, m'è parso debito mio di darlene parte, rallegrandomene riverentemente con esso seco. L'innata benignità di vostra eminenza, e la mia divota servitù mi promettono la sua confidenza, il suo favore, e l'honore di qualche suo commandamento, siccome ne la supplico affettuosamente...” BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Carte. Girolamo I, n. 692/1635.

⁸³⁰ „Vostra eminenza mi favorisce in ogni occasione, et io, che non la servo, confesso d'haver seco gran ventura, e grand'obbligo; e quello che più m'aggrava, è che stante la mia lontananza, et inhabilità non posso sperar di servirla per corrispondere alli favori, che ho ricevuti dalla benignità sua. Mi rallegro, che vostra eminenza sia ritornata alla sua residenza con buona salute... rendendole grazie dell'avviso datomene...” Pozsony, 1636. júl. 7. BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Carte. Girolamo I, n. 98/1636. – E levelek határozottan többnek tűnnek, pusztá udvariaskodásnál. A megelőző évekből a bíboroshoz intézett Pázmány-levelek közül csak a karácsonyi jókívánságok maradtak fenn. A Colonnákkal való érintkezés volt egyébként a legkevésbé kockázatos a spanyol-párt tagjai közül, lévén, hogy – mint már említettük – Taddeo Barberini egy Colonna-lányt vett feleségül, amit már a kortársak is egy rendkívül furcsa házasságnak találtak.

⁸³¹ Rocci nuncius már 1634. szeptember 30-ai jelentésében így ír: „úgy értesülök, Pázmány bíboros úr, mint teológus azt írta a császárnak, ha a katolikus vallást sértetlenül és a protestánsoknak tett engedelmények nélkül meg tudja őrizni örökös tartományaiban, békét köthet Szászországgal, s engedélyezheti a birodalmi városokban a lelkiismereti szabadságot. A bíboros úr, úgy veszem ki, véleményét arra a fenyegető veszedelemre alapozza, amelybe ő felsége mindent elveszítve kerülhet, melyet nem tudom, tényleg így van-e.” BAV Barb. Lat., vol. 6975, fol. 60–67 (*ciffre*). Pázmány titkos tanácsbeli opiníói (1632. dec. 8 és 1635. máj. 10) PÓL II 378–380, n. 798; 574–578, n. 951. Lásd még a következő híradásokat: BAV Barb. Lat., vol. 6991, fol. 121.; vol. 6975, fol. 208^r–211.; illetve REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede I/2*, 148–149, n. 88. és 154, n. 95. 169, n. 114. 169–170, n. 115. 170, n. 116. 175, n. 122, 1. jegyzet; 212–213, n. 147, 4. jegyzet.

jelentésében. Eszerint amikor felkereste a szász béketárgyalások miatt éppen Bécsben tartózkodó prímást, hogy átadja neki a pápa brévéjét és a bíborosnepos levelét, Pázmány

tiszteletet és oly nagy odaadást tanúsított, amelyet az összes többi kardinálisnál megfigyelhettem, sőt még náluk is inkább, és beszédében feltűnően nagy szavakat használt, mintha azt akarta volna elérni nálam, hogy számoljak be róluk. Hangoztatta, hogy elkötelezett szolgája a Barberini-háznak, és hogy Őszentsége irányában megőrizte lehető legnagyobb alázatát és odaadását. Azt is találta mondani, hogy ő nyugodt természetű ember, de amikor Rómában járt, látván mekkora szüksége van a katolikus vallásnak fennmaradása érdekében a segítségre, úgy látta megfelelőnek, hogy nagyobb hévvel beszéljen, ami visszatetszést kelthetett. Azt feleltem neki, hogy amint az indokolt is volt, őminenciája egy jó bíboros kötelességének megfelelően tárgyalt, hiszen azzal az odaadással viseltetett, amit az előbb hangoztatott; a segélyeket illetően pedig figyelembe kell vennie őszentsége lehetőségeit, az Apostoli Kamara adósságait; és még hasonló dolgokat mondtam, de nem tudtam kielégítő választ adni, mert közben megjött Ognate gróf⁸³² [spanyol] követ. Feltűnt azonban, hogy mélyebben is meg akarja vitatni velem a kérdést, mert kikísérvén arra kért, hogy emlékezzem arra, amit jó szándékáról mondtam, és hogy minderről még beszélni fogunk. – Ennek hitelességével kapcsolatban nem mondhatok más eminenciának [ti. Barberininek], mint azt, hogy – ami engem illet – akkor fogok hitelt adni neki, ha a szavak és a tettek majd összhangban lesznek. Addig is eminenciád, aki tudja, hogy s mint történtek a dolgok Rómában, olyan véleményt alkothat, amelyet saját végtelen bölcsessége diktál.⁸³³

Az esztergomi érsek és az Apostoli Szék meghasonlása nem torkollt ugyan nyílt konfliktusba, a hivatalos érintkezés formái nem változtak,⁸³⁴ ám a történetek mégsem maradtak rejtve és hatás nélkül a kortársak előtt. Baglioni 1637 augusztusában azon fáradozásairól ad hírt, amelyekkel javítani igyekezett a pápáról az országban úgymond Pázmánynak köszönhetően kialakult kedvezőtlen képet.⁸³⁵

Pázmány római vonatkozásokban súlyos örökséget hagyott utódaira. Ebben az egyik legfontosabb elem annak felismerése: a magyarországi katolikus reformok sikeres megvalósításához elengedhetetlen, hogy a magyar egyház a Kúriában a legmagasabb szinten legyen jelen. Nem elégedett meg bíborosi kinevezésével, hanem megpróbált továbblépni, az új rangja nyújtotta lehetőségeket igyekezett minél inkább kamatoztatni. Utódai szintén ezt kísérlik majd meg elérni. A pázmányi minta követése, megfelelni a nagynevű előd jelentette elvárásoknak óriási kihívás lesz számukra. A Szentszék politikájával való éles szembefordulásnak Rómában jól megőrzött emléke azonban a jövőre nézve nem sok okot adott a bizakodásra. Különösen nem, hogy a Pázmány halálát követő években a magyar egyházi vezetés és a római központ közötti feszültség nemhogy alábbhagyott volna, hanem tovább fokozódott. Olyannyira, hogy már-már a szakítás veszélye fenyegetett. Pázmány, aki 1626–1627-ben még tüntetően vonakodott támogatni II. Ferdinánd, valamint fia igényeit az apostoli királyi címre,⁸³⁶ az 1630-as évek derekán rendszerezte a magyar államegyházi ideológiát.⁸³⁷ A szellemi alapvetéséből kinövő epizkopalista tendenciák tetőpontját az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia jelentette. Az értekezlet teljes

⁸³² Az 1617–1624 közötti állandó követ Iñigo Velez de Guevara y Tassis, conde de Oñate ekkor rendkívüli spanyol megbízottként tartózkodott a császárvárosban. WINKELBAUER, *Fürsten und Fürstendiener*, 224.

⁸³³ A titkosított jelentés (BAV Barb. Lat., vol. 6990, fol. 6^v) kiadva: REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede I/2*, 172, n. 118. REPGEN cáfolva LUDWIG VON PASTOR állítását, miszerint itt Pázmány kísérletéről lenne szó a pápai diplomácia meggyőzésére a békekötés érdekében, a párbeszédet mérő udvariaskodásnak (*reine Courtoisie*) tartja. Most már tudjuk, hogy nyilvánvalóan egész másról volt szó.

⁸³⁴ cf. levelezését a Barberinikkel: PÖL II, 328–329, n. 756. 337–338, n. 764. 452, n. 855. 533, n. 917. 627, n. 996. 648–649, n. 1016. 734, n. 1086; GALLA, *Harminkilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 77, n. 27. 85, n. 29. 114, n. 38; *Epistulae, Acta, Notationesque inedita*, 127–128, n. 23; valamint PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 5. cs., fol. 224–225; 7. cs. fol. 1–2 és fol. 5–7.

⁸³⁵ „La puoco buona volontà e stravaganti capricci del già cardinale Pazman stimo molto ben’noti all’eminenza vostra et io, sebbene meco si affaticò una volta di persuadermi d’esser molto devoto et osservante verso nostro signore, andai però conoscendo sempre, che nel regno non nutriva bene gli animi della nazione verso la santa sede, mostrando, che costa era loro chiusa la porta di puoter ricevere o grazia o giustizia con simili concetti appassionati. Dopo la sua morte ho sentito ratificarmi tutto ciò da più parti, et ho procurato con l’ragioni che vi sono molto vive di render capaci quelli del regno che me ne hanno parlato della falsità di questi supposti...” Baglioni jelentése Barberininek (*ciffre*), Bécs, 1637. augusztus 15. BAV Barb. Lat., vol. 7002, fol. 124^r.

⁸³⁶ PÖL I, n. 424, 636–639; FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, II, 296–299; FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, III, 296–297.

⁸³⁷ Lásd alább, a püspökkari konferencia által idézett diskurzusait.

mértékben magán viseli a pázmányi kettősséget. Egyfelől az éles szembehelyezkedést jogi kérdésekben a Szentszék felfogásával; másfelől a kapcsolatok szorosabbra fűzését egy szervezettebb érdekképviselő létrehozásával. A politikai gyökerű konfrontáció a bíboros halálát követő években teljes mértékben egyházi síkra terelődött át.

4. KÍSÉRLET A MAGYAR KLÉRUS ÉS A KÚRIA KAPCSOLATAINAK REFORMJÁRA, A VÁLSÁG RENDEZÉSÉRE: AZ 1639. ÉVI PÜSPÖKKARI KONFERENCIA⁸³⁸

Az 1630-as években a hazai katolicizmus kúriai helyzete a korábbi évekéhez képest is jelentősen romlottak. Rómában egyre több magyarországi püspökség esetében – Erdély mellett főként a felújított balkániakét – vonták kétségbe a királyi adományozási jogot. A kiterjedő pápai bürokrácia útvesztőiben a viták által nem érintett főpapi székek uralkodói betöltésének szentszéki jóváhagyását is egyre nagyobb nehézségek árán sikerült csak kieszközölni. 1633-tól kezdődően csupán Lósy Imre nyert egri püspöki (1634–1637) és esztergomi érseki (1637–1642) kinevezéséhez pápai bullákat. A Pázmány halálát követő áthelyezések és újabb püspökkinevezések nyomán egyházjogilag teljes káosz uralkodott el a hazai katolikus hierarchia soraiban. 1639 őszére az ország területén Zenggtől Nagyszombatig mindössze hat felszentelt püspök működött. Közülük csak az agg Agatich János zengg-modrusi püspök, valamint az esztergomi és kalocsai érsekek kormányozták kánonilag rendezett módon egyházmegyéjüket.

Mindez már súlyosan veszélyeztette a katolikus megújulás Pázmány alatt elért eredményeinek konszolidálást és a további expanziót. Mint tudjuk, a trienti zsinat által szabályozott reformok kulcsfigurája éppen a hívei között lakó, azokat rendszeresen vizitáló, tanító, felszentelt püspök volt. A magyar egyház római ügyeinek elrendezését nem lehetett tovább halogatni. A hazai katolicizmus és a Szentszék viszonyaiban mérőföldkőnek számító püspökkari konferencia 1639. szeptember 25-én ült össze a nagyszombati prímási palotában.⁸³⁹ Napirendjén szinte minden, a pápasághoz fűződő kapcsolatokat beárnyékoló probléma előkerült.

4.1. A KONFERENCIA KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEI

Az értekezlet összehívásához a végső lökést az 1639 tavaszát az Örök Városban töltő és onnan dolgavégezetlenül hazatérő Jakusith György veszprémi püspök augusztus eleji beszámolója adta meg.⁸⁴⁰ Hatására a magyar kancellária az egyéb udvari hivatalokból összegyűjtötte, véleményezte, majd III. Ferdinánd elé terjesztette Scipione Gonzaga (*Duca di Bozzoli e Sabionetta*) római császári követ korábbi jelentéseit, javaslatait.⁸⁴¹ A további tárgyalások ezen a módszeresen összegyűjtött háttéranyagon alapultak.

A császári követ számos alkalommal arról volt kénytelen tudósítani, hogy a Szentszék akadályokat támaszt a magyar király – elsősorban a délvidéki egyházmegyék feletti – főkegyúri, vagyis püspökkinevezési joga körül. Vagyis Róma szerint néhány püspökség (mint például a tinini és a novi)

⁸³⁸ cf. *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459.

⁸³⁹ A értekezlet ténye eddig sem volt ismeretlen a történeti kutatás előtt. FRAKNÓI VILMOS tért ki rá két oldal erejéig *A magyar királyi kegyúri jog* c. munkájában, ám az ülésről készült terjedelmes memorandumot – mint írja – nem sikerült megtalálnia (355–357). FRAKNÓI a néhány nunciusi jelentésen és államtitkári jegyzéken, valamint a főpapok kérésére Rómába küldött uralkodói leveleken alapuló áttekintését néhány évvel később szinte szó szerint újraközölte (cf. *Magyarország összeköttetései a szentszékkel*, 355–356 és 543–544, 1204–1208. jegyzetek). GALLA FERENC csupán egy rövid hivatkozás erejéig említi a ülés határozatait: „...az 1639-iki nagyszombati püspöki értekezlet határozatának másolata megvan a prímási levéltár Lósy-csomójában is”. *Simándi István választott erdélyi püspök*, 586, 1. jegyzet.

⁸⁴⁰ 1639. április 26-án, szálláshelyéről, a jezsuiták római *Sant'Andrea* noviciátusából írt levelében kért először kihallgatást Francesco Barberini bíborosnepostól (GALLA, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 76*–77*, n. 105). A Rómába utazó veszprémi püspök néhány kisebb ügy elintézését is magára vállalta. Így Bethlen Gábor konvertita özvegyének, kérésére, apácakolostorok klauzúrájába való belépési engedélyt igyekezett kieszközölni (cf. Brandenburgi Katalin levelét Francesco Barberini bíborosneposthoz, Bécs, 1639. április 26., BAV Barb. Lat., vol. 6906, fol. 106^r,.). Jakusith római tartózkodásáról tudósít még Levakovich Ráfael 1639. június 27-én Vinkovich Benedek zágrábi püspökhöz intézett levele. Eszerint a püspök a pápánál írásban tiltakozott a Szentszéknek a magyar püspökségek ügyében tanúsított magatartása miatt (kiadva: *Arhiv za povjestnicu Jugoslavensku* X, ed. IVAN KUKULJEVIĆ, Zagreb 1869, 181–182, n. 23). – Jakusith szóbeli jelentéséről csak közvetett információink vannak. A tanácskozást előkészítő kancelláriai kivonatok utalnak rá több ízben.

⁸⁴¹ A több *dispacchio*-ból készített datálatlan kivonatok *Litterae et scripta per principem Bozzoli Roma transmissa...* címmel megtalálhatók: MOL MKL Propositiones et opiniones (A 33), fasc. s.d., fol. 1041–1043 [5. cs.]. Néhány követjelentés eredetijét is megtaláltam Bécsben, ezeket lásd alább. – A következőkben csak a konferencia közvetlen előzményeként, vagy némi illusztrációként szolgáló forrásokat hozom, az egyes, évek óta húzódozó ügyek részletes ismertetését – bár a fennmaradt iratanyag lehetővé teszi – itt mellőzöm. Részletes kifejtésükre a strukturális analízisben kerül sor, ekkor a most idézett, a konferenciához szorosan nem kapcsolódó források is oda kerülnek majd át.

nem tartozik Magyarországhoz, továbbá több esetben bizonyíthatatlan a királyi kinevezési jog, amely csak a Szent István-i alapításokra érvényes. Következésképp mindezek a pápa szabad adományozása alá esnek. (Gonzaga ez utóbbi felfogást abból eredezteti, hogy az elmúlt időkben több idegen származású jelölt úgy állított ki pápai kinevező bulláit, hogy elmulasztották belefoglalni a királyi kegyuraság tényét.)⁸⁴² A boszniai püspökségnél nemcsak az uralkodó jogát, hanem a kinevezett személy alkalmasságát is vitatják,⁸⁴³ az ansariai püspökség létezését pedig egyenesen kétségbe vonják.⁸⁴⁴ Bár a konferencia napirendjén szerepelt, az előkészítő anyagban az erdélyi püspökség régóta elhúzódó és a rosoni püspökség újonnan elindított ügyéről nem esik szó.⁸⁴⁵

Másrészt a császári követ arra hívta fel Bécs figyelmét, hogy ezek és számos más nehézség valójában a római képviselő hatástalan és szervezetlen működéséből eredeztethetőek, s nemcsak magyar, hanem birodalmi viszonylatban is. A császári követ meglátása szerint egy hatékonyabb képviselő létrehozásával „tolletur dubium et difficultas iuris nominationis suæ maiestatis”, vagyis az uralkodói kinevezések körüli viták szintén könnyen kiküszöbölhetőek lesznek. Az általa javasolt új szisztéma szerint nemcsak a politikai, hanem az uralkodót érintő egyházi ügyek képviselője és felügyelője is a császári követ kizárólagos joga lenne. Az összes iratot ő továbbítaná a Szentszékhez, beleértve a nunciások által a püspökjelöltek alkalmasságáról és egyházmegyéik állapotáról tanúkihallgatások útján készített kánoni kivizsgálási jegyzőkönyveket is.

Gonzaga egy másik lényeges újításként a pápai iratok kiállítását előkészítő szentszéki hivatalban, a *Dataria Apostolica*n spanyol mintára egy olyan állás létesítésének ötletét vetette fel, amelyet kizárólag császári alattvaló tölthetne be, és akinek illetékességi körébe tartozna a Habsburgokat valamiképp érintő összes szentszéki irat fogalmazványának kidolgozása (*agente delle spedizioni Cesaree o dell'imperio o di Germania*). Az új tisztviselőnek minden brevét, bullát kötelessége lenne egy külön *registrum*-kötetben iktatni, így a jövőben az esetleges kérdések eldöntéséhez (főként a fizetendő *servitia* összegének megállapításához) nem kell hosszas és időigényes kutatásokat folytatni a régebbi pápai iratok kaotikus tömegében. A császári *expeditor* működésének megkönnyítésére az uralkodó rendelje el – javasolja a követ –, hogy a megkerülésével megszerzett pápai iratok érvénytelenek országai területén, sőt a püspökök kinevezésükkor írásban kötelezzék magukat arra, hogy Rómában külön utakon semmit sem

⁸⁴² MOL MKL Prop. et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 1041:

Impedimentis et difficultatibus magnis laborare expeditiones episcopatum Hungariae et adiacentium partium. Dicitur namque vel non haberi in Vngaria sed in Dalmatia, Croatia etc., prouti nominatum iam esse Tinniniensem, Novensem. Item non constare esse iuris regii Hungarici, sed factas fuisse collationes a libera papæ collatione. Ius nominationis fuisse in iis dumtaxat, qui episcopatus a sancto rege Stephano fundati fuerant. Præteritis temporibus procuratio bullarum expediebatur non solum a patriotis dependentibus a sua maiestate, sed plerunque ab Italis, Gallis etc., qui proficuas sibi clausulas inserbant, intervententes ius præsentandi. Qua in re ut sua maiestas remedium adhibere velit, requiri.

⁸⁴³ MOL MKL Prop. et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 1040:

Nolui committere, ut per successivas vices maiestatem vestram informarem et edocerem de difficultatibus habitis in confirmatione patris F. Thomæ Marnauty per maiestatem vestram electi episcopi Bosnensis, ne absque necessitate molestus essem, spem habens me nihilominus tractatione negotii et sollicitatione ulteriore successum habiturum, dummodo maiestas vestra velit in nominatione iam facta persistere. Tres fuerunt oppositiones magis substantiales factæ per secretarium congregationis de propaganda fide ad instigationes fratris Martini [!] Marauich de Plumbo ministro [!] Bosnensi, fratris Ioannis de Posega, fratris Martini et fratris Stephani Dobrlich secretarii ministri, qui vellent episcopum Bosnensem fratrem Hieronymum episcopum [...] qui nunc non est administrator et cuius duo primi sunt nepotes et tertius cognatus. Prima oppositio est, quod episcopus Bosnensis non sit a sua maiestate nominatus. Secunda, quod Mernavicius propter suam ignorantiam suam [!] et alias non adeo bonas qualitates et exactiones incapacem se reddat episcopatu. Et tertius cum sit vasallus suæ maiestatis.

Ezt a valószínűleg 1639. jún. 16-án kelt levelet latin fordításban mellékeltek a római ügyiratokhoz. Eredetije megtalálható volt a királyi kancellária *Litteræ Roma exarate* állagában (MOL MKL A 29), innen azonban elveszett; cf. a kancellária római vonatkozású iratairól készült 18. századi jegyzéket: MOL MKL Acta particularia (A 94), n. 54, fol. 306. – Gonzaga 1639. ápr. 16-ai jelentésében beszámolt arról, hogy a pápával a magyar püspökségek között külön tárgyalt Boszniáról is: „Benché io fossi ieri all'audienza ordinaria di sua santità, non ho però quasi di che ragguagliare la maestà vostra, havendo havuto solo da rinovare l'istanza per la spedizione delle chiese d'Vngaria, e particolarmente di quella della Bosna nella quale questo segretario de propaganda fide et alcuni frati dell'ordine del padre fra Tomaso Marauizio le fanno grandissima opposizione per sostenere nel vicariato apostolico di detta chiesa il vescovo di Drivasto, e per mera malignità a quello comprendo.” ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 54, Konv. Gonzaga an Ferdinand III /1639, 16 Apr.

⁸⁴⁴ Az ansariai püspökséget a kancelláriai kivonatok nem említik, de a konferencia tárgyalta. A követ 1639. április 2-ai levelében tett jelentést a vele kapcsolatos problémákról. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz 54, Konv. Gonzaga an Ferdinand III./1639, 2 Apr.; FRAKNÓI, *Oklevéltár*, 196–197, n. 154.

⁸⁴⁵ Erdélyre lásd GALLA, *Simándi István választott erdélyi püspök* c. tanulmányát. A rosoni püspökség érdekében pedig inkább a későbbiekben történtek erőteljes lépések. cf. Gonzaga 1639 szept. 3, okt. 8, és 30-ai jelentéseit ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz 54; valamint ASV Misc., Arm. I, vol. 11, fol. 341^r–346.

intéztetnek.⁸⁴⁶ Gonzaga hosszasan fejtegeti annak fontosságát is, hogy az új szentszéki tisztviselő semmiképpen se függjön azoktól a főpapoktól, akiknek az ügyeit intézi, hanem kizárólag csak az uralkodótól. Ellenkező esetben a dolog visszaüthet, s az eddigiéknél is tágabb tér nyílna a magánérdekek érvényesítésére – hangoztatta.⁸⁴⁷

A követi javaslatokban a speciális magyar viszonyokra vonatkozóan is az adminisztráció tökéletesítése a leglényegesebb elem. Gonzaga egy hitelesített katalógust kért a magyar kancelláriától mindazon püspökökről, akik az ország törvényei szerint résztvevői az országgyűlésnek, valamint hivatalos igazolást arról, hogy királyi kinevezés nélkül nem jelenhetnek meg a diétán. (Tudniillik a délvidéki címzetes püspökségek betöltésének legfontosabb indoka Róma felé a főrendiház katolikus szavazatainak gyarapítása volt.) Szükségesnek tartotta továbbá a korábbi kinevezési okmányok és az országban fellelhető pápai bullák összegyűjtését a jogigények igazolására.⁸⁴⁸

Az elképzelések java része korántsem volt új keletű, s nem tekinthetők kizárólag a császári követ egyéni akciójának. Elsősorban a németországi katolicizmus problémái miatt már 1637 decemberében megfogalmazásra kerültek a Gonzaga, a Németország és az örökös tartományok (ideszámítva ezúttal Magyarországot is) érdekeit a Kúrián képviselő bíborosprotektorok és komprotektorok, valamint a *Rota* német auditorának részvételével tartott római tanácskozáson.⁸⁴⁹ Éppen emiatt feltűnő, hogy a követség régebbi eredetű bíboros-protektorátus akár az ekkor elfogadott tervezetben, akár az 1639-i

⁸⁴⁶ MOL MKL Prop. et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 1042:

Ad tollendum igitur omne præiudicium patentes episcoporum nominatorum et non adhuc confirmatorum sua maiestas Cæsarea recipere posset et clausulam in iis adiungere: Nolumus tamen dictos episcopos et ecclesias [!] Romæ bullas confirmationis aliter procurari aut expediri, quam medio N. vel cancellariæ oratoris illic nostri ordinarii, alias præsens electio cassata et irrita censeatur. Et in futuris nominationibus idem observandum. Qua ratione nullus episcopus eligendus recusabit nominationem. Et sufficienter acquiretur hoc punctum suæ maiestati cum fervitate acquirendi reintegrationem iuris patronatus. Alias sunt in manifesto periculo perendi et minime, si huiusmodi personæ foris rerum ignari [?].

⁸⁴⁷ MOL MKL Prop. et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 1041:

Constituendus expeditor a sua maiestate, a quo et dependeret, neque ab aliis et eo minus ab episcopis Hungariæ, cum ius sit suæ maiestatis, et eodem sola habeat facultatem constituendi, sic fit apud regem catholicum in suis episcopis electis. Ne si secus fieret, generaretur confusio in solutione annatæ solitæ expeditionum. 2°. Si enim ipse dependeret ab episcopis prædictis, verendum esset ne daretur ipsis occasio constituendi corpus aliquod ecclesiasticum separatum a toto corpore regni. Quod esset malæ consequentiæ. 3°. Prædictus agens esset dependens ab episcopis, possent ad libitum accordari in dataria et facere expeditiones, prout placerent, et sic perderetur sensim nomen iuris patronatus. 4. Deinceps in huiusmodi forma non peteretur amplius ius patronatus a sua maiestate, sed a prædicto corpore ecclesiastico. 5. Si permittat sua maiestas, ut agens sit constitutus ab episcopis, consentiet, ut ius patronatus sit episcoporum et non suæ maiestatis. 6. Et talis agens vel expeditor debet esse persona talis, quæ non prætentat interesse ullius pensionis, beneficii, aut alterius commodi, cum eiusmodi interesse esset contra stylum huius curiæ. 7 [kibúzza: Quod multum interest in tali negotio providere de persona] Et conveniens esset in tali negotio haberi personam sufficientem in servitio Cæsaris, quia cum maiore decore et auctoritate posset servire.

⁸⁴⁸ MOL MKL Prop. et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 1042:

Ut possint rationes suæ maiestatis Cæsareæ in huiusmodi nominationibus in Hungaria et provinciis adiacentibus confirmari, hæ infrascriptæ diligentia observandæ sunt. 1°. Cathalogus authenticus domini cancellarii Hungariæ omnium episcoporum, qui virtute [kibúzza: dictæ matricule et] constitutionis regni vocati sunt ad dietam. 2°. Instrumentum authenticum eiusdem cancellarii, quod huiusmodi episcopi in diæta fuerint admissi, votum habuerint, sessionem in iudicio et comitiis, eo quod fuerint iuris patronatus suæ maiestatis, et sine cuius nominatione non fuissent admissi in tali diæta. 3. Requiritur aliqua instructio cancellariæ de nominationibus præteritis uniuscuiusque episcopi antedictorum, ad minimum trium vice, quod reperietur in registro litterarum. 4. Posset videri utrum episcopi post consecrationem Romæ factam producerint vel in cancellaria vel in prothocollo regni Hungariæ vel alibi bullam expeditionum suarum, ad ... tempus, quando fuerit nominatio, ut possit in dataria fieri maior diligentia.

A követnek már 1639. február 26-án elküldték a tinini püspökség szabad pápai adományozásának cáfolata érdekében néhány magyar törvény másolatát, s Pázmánynak a királyi kegyúri jogok védelmében írt emlékiratát: „Mi sono capitato quest’ordinario le clementissime di vostra maestà della 7 marzo, nella quale accura benignissimamente la ricevuta delle mie scritte intorno ai sussidii pecunarii richiesti e negati da sua santità, e delli 26 Febraio con le ragioni della maestà vostra ne’iuspatronati d’Vngaria, e con i transonti de’statuti e leggi del medesimo regno, di tutto che mi valero oppotunamente.” Gonzaga III. Ferdinándhoz, Róma, 1639. április 2. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz 54, Konv. Gonzaga an Ferdinand III./1639, 2 Apr.; cf. FRAKNÓI, *Oklevétár*, 194–195, n. 152–153.

⁸⁴⁹ Scipione Gonzaga III. Ferdinándhoz, Róma, 1637. december 5. (ÖStA HHStA Reichshofkanzlei, Protektorat, Fz. 1, fol. 14; a római ülésen elfogadott felterjesztés: *ibid.*, fol. 147–148):

Da molte mie antecedenti vostra maestà havrà con la sua somma prudenza comporre, che qua si cammina con studio particolare di distruggere i concordati di Germania nella elezione de vescovi, et altre dignità ecclesiastiche, et i iuspatronati della maestà vostra, e che sempre occorre di mandare la confirmazione di qualche elezione o presentatione difficultà, e bisogna provare gl’ultimi stati, che difficilmente e non sempre si trovano, per non esservi persona particolare, che ne tenga registro per l’interesse di vostra maestà, e procurarsi le spedizioni da vari sepditionieri di questa corte, che sono la maggior parte franchi, ne ... ad altro, che al tirare quanto prima le loro mercedi, senza curarsi punto di praegiudicare ai sopradetti concordati e iuspatronati. Dopo molti discorsi però, che sopra questa materia habbiano tenuti questi signori cardinali protettori, comprotettori e di Harrach e monsignor Motman et io, si è risoluto concordemente di proporre alla maestà vostra il rimedio, che reverentemente le rappresento nel congiunto foglio per riceverne poi quelli ordini, che la infallibile prudenza di vostra maestà resterà servita di darmi.

konferencián alig kap szerepet,⁸⁵⁰ jóllehet az örökös tartományok komprotectora, Carlo Emmanuele Pio di Savoya bíboros a követ mellett a későbbiekben is rendszeres résztvevője a pápával folytatott tárgyalásoknak,⁸⁵¹ s a protektori hivatal működése a magyar bírálókat állandó céltáblája volt. A római tanácskozás előterjesztései a birodalmi udvari tanács (*Reichshofrat*) elé kerültek,⁸⁵² érdemi hatást azonban 1637-ben nem értek el, hiszen a magyar ügyek kapcsán Gonzaga 1639. április 2-ai levelében kénytelen volt újbóli megfontolásra ajánlani őket.⁸⁵³

Az összegyűjtött követi előterjesztéseket a magyar kancellárián 1639 augusztusában a kancellár, Lippay György egri püspök és a két állandó tanácsos Jakusith György – részleteiben sajnos nem ismert – római beszámolóját is felhasználva véleményezte.⁸⁵⁴ Opiniójukban mindenekelőtt azt szögezték le, hogy a magyar püspökségek és a főkegyúri jog körüli helyzet súlyosságára való tekintettel elengedhetetlenül szükséges a püspöki kar összehívása: a hazai prelátusok gyűlésükön kérik az uralkodót hathatós fellépésre, s szolgáltassanak megalapozott érveket a magyar érdekek védelméhez.⁸⁵⁵ Az összes részletkérdést a konferencia elé utalták,⁸⁵⁶ viszont a legfontosabbal, a római képviselőlet ügyével kivételt tettek. Erről a problémáról ugyanis már előzetesen állást foglaltak.

A követ érdemi újításával kapcsolatban, vagyis hogy a *Datarián* egy közös, a birodalmi és magyar ügyeket egyaránt intéző, különféle jogosítványokkal felruházott tisztviselőt alkalmazzanak, kétkedésüknek adtak hangot, bár a magyar kancellár – ha az uralkodó ügy látná jónak – úgymond hajlandó lett volna ennek érdekében tárgyalásokat folytatni a birodalmi alkancellárral.⁸⁵⁷ Helyette egy magyar képviselő kiküldését szorgalmazták, aki a problémák rendezéséig a császári követség munkatársaként tevékenykedhetne, és akinek Magyarországról finanszíroznák a működését. Küldetésének végeztével pedig a magyar egyház egészét képviselő ágenset kell alkalmazni, aki ugyan a követség alárendeltségében dolgozna, fizetéséről azonban a püspökök gondoskodnának, s akiktől az ágens így bizonyos mértékben függene is. Gonzaga eredeti elképzeléseit nemcsak abban módosították, hogy a

⁸⁵⁰ Csak legfontosabb joga kapcsán kerül említésre, mármint hogy a pápa és a bíborosi kollégium együttes ülésén (*consistorium*), a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek alapján proponálja a püspökségek betöltését, illetve hogy a konzisztoriális kongregáció ülésén elismítsa az esetleges ezekkel kapcsolatban felmerülő nehézségeket: „Il quale ambasciatore, se saranno titoli da proporre in concistoro o nella congregazione concistoriale, fatta la presentazione a sua santità ne darà avviso al signor cardinale protettore della provincia e regno, nel quale saranno situata, mandandone al medesimo i processi, acciò proponga la chiesa su tempo, se saranno altri titoli non soliti di proporre in concistoro o nella sodetta congregazione, havrà cura di commetterne, come da basso la spedizione.” ÖStA HHStA Reichshofkanzlei, Protektorat, Fz. 1, fol. 147.

⁸⁵¹ „Litteræ cardinalis Pii ad suam maiestatem de 23 Iunii. Scribit se una cum oratore suæ maiestatis habuisse longum consilium ratione ecclesiarum, quæ sunt iuris patronatus suæ maiestatis, ut ad tollendas confusiones ac difficultates aliquod remedium reperire potuissent, ne amplius eiusmodi inconvenientiæ acciderent. De quo ipsemet dominus orator suam maiestatem plenius informare potest ac simul testari quanto obsequio sese[m] [?] ad servitia suæ maiestatis obstringat.” 1639. június 23-án az uralkodóhoz intézett levelének kivonata: MOL MKL Prop. et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 1039. Eredeti je szintén elveszett a magyar kancellária levéltárából.

⁸⁵² A felterjesztést – hátíratá szerint – 1637. dec. 23-án utalták a *Reichshofrat* elé, amely dec. 30-án tárgyalta azt meg. ÖStA HHStA Reichshofkanzlei, Protektorat, Fz. 1, fol. 149.

⁸⁵³ „...vostra maestà potrà sempre maggiormente conoscere, quanto sia necessario per mantenere il suo ius, che quà con tanti artifici si procura di forze prodesse, il commandare, che tutte queste spedizioni passino per una mano sola e fidele, come riverentemente rappresentai alla maestà vostra e con una scrittura sottoscritta da questi signori cardinali protettori e compromettori, e col mezzo della viva voce del signor cardinale d'Harrach quando ritornò in Germania.” Az újonnan megküldött tervezet most a magyar kancelláriára került. E példány megtalálható: MOL MKL Act. part. (A 93), n. 54, fol. 334.

⁸⁵⁴ MOL Prop et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 832–833.

⁸⁵⁵ MOL Prop et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 832:

1.º Negotia episcopatus regni Hungariæ tam quoad iurisdictionem suæ maiestatis et ius præsentandi quam quoad annatas seu solutiones illorum omnino in curia Romana tractari et rectificari deberet. Ad quod consequendum primum illud remedium, ut episcopi Hungariæ conveniant, suæ maiestati supplicent, documenta et probationes tam pro iure patronatus suæ maiestatis quam quoad immunitatem a solutionis onere, quam potest fieri efficacissimas congerant et suæ maiestati representent.

⁸⁵⁶ „Reliqua circa præsentem negotiorum statum ulterius suæ maiestati per dominos prælatos Hungariæ una existentes et congregatos suppeditabuntur.” MOL Prop et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 833.

⁸⁵⁷ MOL Prop et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 832:

Medio consideratione domini episcopi Vesprimiensis et oratoris Cæsarei in aliis punctis posse subsistere, habere considerationes ad difficultatem. Ubi per dominum oratorem proponitur, ut pro imperio et omnibus ditionibus suæ maiestatis præsit aliquis rerum hinc transmittendarum, habendus videatur et a sua maiestate constituendus, id num tam ex parte imperii quam prælatorum eiusdem fieri possit, et an talem curatorem præter oratorem constitui expediat. Si tamen sua maiestas ulterius hoc punctum in sua imperiali cancellaria tractari velit, posset cum imperiali vicecancellario dominus cancellarius ulterius et suæ maiestati proponere.

magyar ügyek intézését külön kívánták választani a birodalmiakétól, hanem a téren is, hogy bár a magyar püspökkari ágens is monopóliumot kapott volna a hazai képviselő felügyeletére, a Rómába küldött királyi bemutató iratokban ennek említése, a hivatalos szöveg megváltoztatása a kancellária szerint nem célravezető.⁸⁵⁸

A konferencia szükségességéről a magyar egyház vezetése Lippayékkal egyező álláspontot képviselt.⁸⁵⁹ Lósy Imre prímás III. Ferdinánd jóváhagyásával 1639. augusztus 26-án küldte ki az értekezletre szóló meghívókat eredetileg Pozsonyt megnevezve helyszíneként:

Egyházi rendünk nem kevés ügyei, s leginkább azok, amelyek ő szent császári és királyi felsége, legkegyelmesebb urunk püspöki és érseki kinevezései, választásai és bemutatásai, valamint a pápai megerősítések kapcsán az Apostoli Szentsekélynél tárgyalás alatt állnak, arra kényszerítenek bennünket, akik érseki és püspöki tisztet gyakorlunk, hogy tanácskozás és azok megvitatása érdekében, amelyek e téren és más dolgokban felvetődnek, egy helyen és időben összegyűljünk. Erre a legszentebb császári és királyi felség is kegyelmesen kért bennünket. Ezért – hogy a többiek számára is a tanácskozás ideje és helye mihamarabb ismert legyen – néhány közelben lakó prelátus tanácsát kikérve, gyűlésünk kezdetét Pozsonyba, az elközeli szeptember hó 25. napjára rendeltem. Főtisztelendőségedet tehát komolyan, állhatatosan és atyailag arra kérem, buzdítom és intem, sőt prímási tekintéllyel előírom és meghagyom, hogy a mondott helyen és időben minden egyéb ügyét félretéve feltétlenül jelenjék meg. Hiszen mindazok, amelyekről tanácskoznunk kell, az egész magyar egyház helyzetét és szükségait, sőt a királyi tekintély és méltóság ismérveit érintik.⁸⁶⁰

A prímási felszólításnak hat főpap tett eleget. Thelegdy János kalocsai érsek és nyitrai adminisztrátor, az előkészítésben részt vevő Lippay kancellár, továbbá Draskovich György győri, Simándy István erdélyi, Böythe Miklós szerémi és Püsky János csanádi püspök.⁸⁶¹ A földrajzi távolság magyarázza Vinkovich Benedek zágrábi, Hosszútóthy László szepesi prépost, váradi, Marnavich Tamás boszniai s a zenggi ordinárius távolmaradását. A délvidéki címek olasz, német, bosnyák stb. származású birtokosai rendszerint nem vettek részt a magyar egyház életében, így Giuseppe Caccavelli ansariai, Giovanni Crisostomo de Santa Petronilla rosoni, Michael a Chumberg (Chunar) novi, Pavel Posilovich scardonai, Nikolaus Mrau svidnici, Martino di Angelo Lusitano cattarói püspök távolléte magától értetődő. Ugyanez mondható Bielavich György tinini és Levakovich Ráfael szendrői püspökről is, jóllehet ők korábban részt vettek az esztergomi egyháztartomány 1638. évi zsinatán.⁸⁶² Pécs júliustól novemberig

⁸⁵⁸ MOL Prop et op. (A 33), fasc.s.d., fol. 833:

De Hungariae episcopatus si sua maiestas tractare velit ex fundamentis hoc negotium urgendum esse, praesertim per oratorem suae maiestatis, cui si ita videbitur, adiungi posset pro informatione et auxilio Romae interim aliquis nationalis, donec res in ordinem redigantur. Eique sustentatio ex Hungaria providenda. Dispositis et bene ordinatis videlicet discedenteque illo nationali sufficere aliquem agentem communem, sive sollicitatorem, qui cum dependentia ab oratore et curam rerum habeat, et necessaria sollicitet ac procuret. Qui ex subsidio episcoporum nominatorum et nominandorum facile sustentabitur. 3°. Ut inseratur praesentationibus, quod nisi medio huius sollicitatoris sive agentis procurata praesentatio non valeat, esse praesens inconveniens. 4. Ut eiusmodi agens solum a sua maiestate dependentiam habeat, id quidem in electione sive prima constitutione talis agentis admitti posse. Ceterum deinceps etiam ab episcopis, qui suas confirmationes urgebunt, et a quibus sustentationem accipiet, dependentiam aliquam habere oportebit.

A püspöki kar összehívásáról és javaslatainak magyar szempontok alapján történő újratárgyalásáról valószínűleg Gonzagát is értesítették. A követ 1639. aug. 20-ai jelentésében jelezte vissza, hogy megkapta az uralkodó aug. 4-ei levelét „intorno alle chiese d'Vngaria.” ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 54, Konv. Gonzaga an Ferdinand III./1639, fol. 20.

⁸⁵⁹ „Jakusith uram nem tudom ha megérkezik, az confirmatiók dolgában valamit kellene rendelnünk, mert nem jó sokára halasztanunk. Az én ágensem azt írja, hogy sokat agálván [ügyködven], még csak ott akadott meg az dolog, hogy az kiknek proventusok [jövendelmük] vagyon aliquid pendant [fizessenek valamit], de nem az régi taxa szerint hanem pro rata status praesentis [hanem a jelenlegi helyzetnek megfelelően]. Valami consiliumot kölletnék az dologban tartanunk, ne hareret res is suspenso [ne maradjon a dolog függőben].” Lósy Imre Lippay Györgyhöz, Pozsony, 1639. július 26. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 61. cs., 72–73. fol.

⁸⁶⁰ Lósy Imre Böythe Miklós vasvári prépost, szerémi püspökhöz. Esztergomi Főszékeskáptalan Magánlevéltára, Capsae ecclesiasticorum, caps. 14, fasc. 4, n. 7; A zágrábi ordináriushoz intézett meghívó kiadva: *Arhiv za povjestnicu X*, 184–185, n. 25.

⁸⁶¹ A határozatokkal az uralkodónak küldött kísérelével aláírásai alapján. Ennek eredetije: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár, Jesuitica (118), vol. A 35/II. A levelet említi, s a küldők nevét hozza: SZABÓ FLÓRIS, *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa*, Budapest 1981, 128. – Másolatát MOLNÁR ANTALnak köszönöm.

⁸⁶² PÉTERFFY, *Sacra Concilia*, II, 375.

üresedésben volt.⁸⁶³ Egyedül a korábban Rómában tárgyaló és az ügyben magát igencsak exponáló Jakusith hiányzása feltűnő, ő furcsa mód épp ekkor utazott királyi megbízásból Felső-Magyarországra.⁸⁶⁴

4.2. A NAPIRENDI PONTOK

A konferenciáról jegyzőkönyv nem maradt fenn, így nem rekonstruálható, hogy a résztvevők közül ki milyen álláspontot képviselt, bár az érdekezésség miatt jelentős véleménykülönbség aligha tételezhető fel. Az elhangzottakat a négy napos tárgyalás után elfogadott s az uralkodóhoz intézett terjedelmes felterjesztésből, voltaképpen az ülés határozataiból ismerhetjük meg.⁸⁶⁵ A határozatok jórészt a császári követ fentebb vázolt tudósításaira hivatkoznak, és annak elképzeléseire reflektálnak. Az előterjesztéseket tehát gyakorlatilag ismertnek tekinthetjük, s következtethetünk az előterjesztő személyére a követi jelentéseket a kancellárián kivonatoló Lippay György egri püspök, kancellár személyében. A római híreket hozó (igaz, a konferenciáról hiányzó) Jakusith veszprémi püspök, s az értekezleten elnöklő Lósy prímás mellett ő az események fő mozgatója.

A püspökök néhány a problémák gyökerére rávilágító kijelentéssel vezetik be felterjesztésüket. Mindenekelőtt leszögezik, hogy a mohácsi csata és a protestantizmus elterjedése nyomán megroppant katolicizmus restaurációjának két fő akadálya van. Az egyik, hogy „a királyi főkegyuraság, amely a magyar egyházat a nép megtérésétől kezdve létrehozta és megalapította, bizonyos részeiben megingott. Nélküle az egyház aligha létezhetett volna kezdettől fogva, így hajdani állapotába visszaállítani és megtartani csak ennek segítségével remélhető”. A másik akadály az egyházi javak és jövedelmek pusztulása és elvesztése, amelyek híján „az ifjúság nevelését az egyház szolgálatára, iskolák emelését, templomok helyreállítását és más hasonló dolgokat a legkevésbé sem lehet előmozdítani”⁸⁶⁶

A püspökök, mivel úgy látták, hogy a szentszéki tisztviselőknél újabban eluralkodó felfogás mind a „főkegyúri jogot”, mind a hazai egyházi bevételeket veszélyezteti, az eddiginél hatékonyabb uralkodói fellépést tartottak szükségesnek. Ennek támogatására felterjesztésükben részletesen szövegezték az uralkodói jogszolgáltatásokról, a magyar egyházat a Kúrián megillető kedvezményekről, valamint érdekeik érvényesítésének akadályairól. Azaz – a kancellária eredeti elképzelésével ellentétben – a császári követ javaslataira reflektálva a római képviselő hatékonyságának növeléséről.

4.2.1. A „főkegyúri jog”

A püspökkari értekezleten az egyes püspökségek körüli problémákat tételesen igyekeztek tisztázni.⁸⁶⁷ A püspökök felterjesztésükben Ansaria és Novi létezését igazolandó AUBERT LE MIRE (MIRÆUS) és LAURENT BEYERLINCK közkezen forgó munkáit idézik,⁸⁶⁸ valamint Mária királynő 1384. évi és Zsigmond két (1405. és 1425. évi) dekrétumára hivatkoznak. A pápa szabad adományozási jogának cáfolatára Nagy Lajos király és az említett uralkodók okleveleinek méltóságsoraiból állítják össze az ott

⁸⁶³ Lásd Lósy levelét III. Ferdinándhoz, Nagyszombat 1639. júl. 27. MOL MKL Litteræ archiepiscoporum (A 30), n. 99/1639, illetve MOL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 434–435. Az ekkor már szokatlanul hosszú üresedést az magyarázza, hogy Pécsre, valószínűleg mint Rómával könnyebben megerősíthető püspökségre Püsky János csanádi püspök is igényt tartott: „A peczi püspökséget hagyassa in suspenso [*függőben*] kegyelmed, míg beszélgethetünk egymással, azonközben Püski urammal is beszélgetek az titulus felől loco tituli episcopatus Csanadiensis [*a csanádi püspökség címe kapcsán*], meg latom mire vehetem.” Lósy Imre Lippay Györgyhöz, Nagyszombat 1639 aug. 5. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs, 139. fol.

⁸⁶⁴ Lásd Gaspere Mattei nuncius alább idézendő aug. 6-ai jelentését. – Jakusith augusztus közepén már az erdélyi állapotokról informálja az udvart. Bécs szept. 1-ei válaszában a Homonnai Drugeth János és Csáky István közötti ellentétek elsimításával is megbízta. MOL MKL Conceptus expeditionum (A 35), n. 263/1639.

⁸⁶⁵ *Scriptura, quam domini regni Hungarie prelati ex conventu suo Tirnauiæ in curia archiepiscopali die 25 Septembris ac sequentibus diebus anno domini 1639 celebrato sue maiestati Cæsareo regieque transmiserunt Viennam per reverendissimos Georgium Draskouit Lauriensem et Ioannem Püski Csanadensem.* PL AEV n. 204, fol. 22–33 (a cím Lósy prímás s.k. hátirata). Egy másik, az arengaszerű bevezetés valamint az ansariai és novi püspökségek létezésére vonatkozó fejtegetés nélküli, egykorú másolata: MOL MKL Act. part. (A 93), n. 54, fol. 311–317.

⁸⁶⁶ PL AEV n. 204, fol. 22.

⁸⁶⁷ PL AEV n. 204, fol. 23–25.

⁸⁶⁸ BEYERLINCK esetében minden bizonnyal az 1631 során, Kölnben megjelent *Magnum theatrum vitæ humane* c. munkáról van szó; LE MIRE-nél pedig a *Notitia Episcopatum Orbis* c. opusról, amint ez utóbbi Lósy alább idézendő 1639. dec. 11-ei leveléből, egyértelműen leveléből kiderül. A két szerzőre: NCE II, 378–379. IX, 897.

szereplő püspöki címek sorozatát.⁸⁶⁹ Az uralkodói kinevezési jognak a Szentszék által történt elismerésére számos közelmúltbeli példát hoznak. Tininre Ivánczi János, Boszniára Ergelich Ferenc, Thelegdy János és Marnavich Tomkó János, Rosonra Zalatnaky György korabeli pápai megerősítését idézik.⁸⁷⁰ Számos példát azonban egyáltalán nem említenek.⁸⁷¹ A főpapok kitérnek Erdély kérdésére is, s rövid történeti áttekintés kíséretében leszögezik, hogy a török függőség és a protestáns uralom ellenére az ország a magyar korona integer része. Hasonló álláspontra jutnak a hódoltsági és délvidéki egyházmegyékkel kapcsolatban is: „Ugyanis jóllehet a mostoha idők az országokat és tartományokat a magyar koronától nagyobbbrészt a török és mások megszállása alá juttatta, mindazonáltal tény, hogy felségtek ezen országoknak most is kétségbevonhatatlanul királya. Mivel pedig régebben is ezen országok említett püspökségeinek adományozási joga a királyhoz tartozott, úgy napnál világosabb, hogy most is felségtekhez tartozik, s hogy ez a jog töretlen.” A püspöki kar szerint nem engedhető meg, hogy a pápa az úgynevezett felszentelésre történő *electiön* (vagyis gyakorlatilag a királyi kinevezés egyházi megerősítésén) kívül a személy kiválasztásában bármi jogosultságot nyerjen, „ha nem akarjuk, hogy a püspökségek nemcsak hogy eljelentéktelenedjenek, hanem egyenesen meg is semmisüljenek Magyarországon, mit Isten ne adjon” – írják. Mindemellett hangsúlyozzák, hogy az országgyűlésen csak az uralkodó által kinevezett főpapoknak van szavazati joguk, s részletesen idézik a Szentszék befolyását a hazai javadalmak adományozásában visszaszorító késő középkori törvényeket.⁸⁷² III. Ferdinándot felszólítják, hogy a magyar koronához tartozó összes érsekségre és püspökségre tartsa fenn jogigényét, még azok esetében is, amelyek velencei és raguzai uralom alatt állnak, bár ezek esetében elismerik, hogy a nehézségek egykönnyen nem hidalhatók át.⁸⁷³

A konferencia „főkegyúri jog”-ra vonatkozó fejtegetéseinek fontosabb elemei az eddigi kutatások nyomán már ismertek voltak, s gyakorlatilag Pázmány 1635-ben papírra vetett két értekezésén alapultak. Ezek egyikét mellékeltek is a konferencia határozataihoz.⁸⁷⁴ A püspökök tehát felterjesztésükben nem szolgáltatnak új érvet a királyi jogok érvényesítéséhez. Az elhangzottak jelentősége abban áll, hogy a magyar egyház vezetése a trienti program implantációjának megindulása után most először állt ki egy kiélezett helyzetben testületileg és határozatilag az egyházi javadalmak betöltésében a kánonokkal ellentétes hazai felfogás: az uralkodói *jus eligendi et conferendi* mellett. Méghozzá nem egy alkalmi tanácskozás során, hanem egy az államhatalom által támogatott, s prímási tekintéllyel, kötelező érvénnyel összehívott értekezlet keretében. Jóllehet a püspöki karoknak ekkoriban semmilyen egyházi jogi hatáskörük nem volt (ez csak a legújabb jogfejlődés eredménye)⁸⁷⁵, a konferencia összeülése – mint látni fogjuk – minden eddiginél nagyobb figyelmet keltett a Kúriánál.

Ami lényeges újításként mégis kiemelhető, az nem a konferencia határozataiban, hanem az azokhoz mellékelte, imént említett 1635. évi Pázmány-diskurzusban eszközölt változtatásban érhető tetten. Míg a bíboros ebben megengedte, hogy a pápa a nyilvánvalóan alkalmatlan személyek kánoni institúcióját megtagadja, és a bullák előírt három hónapon belüli megszerzésének – amely, mint elismeri, sokszor három év alatt sem történt meg – elmulasztását a Kúriával összhangban abúzusnak tartotta, a

⁸⁶⁹ Meglepően hiányosan. A szorosabban vett magyarországi püspökségek mellett (ideértve a szerémit is) a spalatói és zárai érsekséget, majd a tinini, novi, traui, sebenicói, phariai, macarscai, scardonai, korbáviai, valamint a zenggi és boszniai püspökségeket említik. (Rosonról külön szólnak.) A magyar igények teljesebb felsorolása 1619-ből Lépes Bálint nyitrai püspök, kancellár összeállításában: Archivio Storico della Congregazione per l’Evangelizzazione dei Popoli (o de Propaganda Fide), Scrittura, Dalmazia, Miscellanea, vol. 3, fol. 135^r. Ezzel gyakorlatilag megegyezik (csupán Svidnicet hagyja el) Levakovich Ráfael 1645. évi kimutatása. Ez utóbbi kiadva: FRANKÓI, *Oklevéltár*, 205–206, n. 157.

⁸⁷⁰ Talán Zalatnakyt kivételével helyesen. HC IV, 337. 119. 297.

⁸⁷¹ Vélhetően mert külföldiek voltak, mint például Requesenz rosoni, Montopoli ansariai, Strasser tinini (*Temensis*) püspökök, s az idegeneknek történő – mint azt az alábbiakban látni fogjuk – címadományozásokat vehemensen elleneztek.

⁸⁷² Konkrétan az 1495/III. tc. és 1514/LXV. tc. szerepel.

⁸⁷³ PL AEV n. 204, fol. 26–27. Kiváltképp, hogy a velencei diplomácia nem nézte tétlenül a magyar törekvéseket, s mind Rómában, mind Bécsben ellenlépéseket tett a hazai jogigények teljesülésének megakadályozására. Ezt Giovanni Grimani velencei követ említi 1641. évi finálreációjában, s egyben hivatkozik az ebben az ügyben általa és Nani római követ által írott *díspaccikra*, amelyek feltárása további kutatókat igényel. *Die Relationen der Botschafter Venedigs*, I, 237–292, 262.

⁸⁷⁴ PL AEV n. 204, fol. 30–32; kiadva: PÖL II, 565–568, n. 945 (1635. április 10.). Valószínűleg Pázmány másik, 1635. jún. 16-án írt értekezését (PÖL II, 589–592, n. 960.) küldték meg februárban Gonzagának. A diskurzusok tartalmát elégséges mértékben ismerteti: FRANKL, *Pázmány Péter és kora*, III, 196–198.

⁸⁷⁵ cf. ERDŐ PÉTER, *A püspöki kar szerepe a modern államban*, Vigilia 63 (1998) 2–8.

konferencia e kitételeket törölte. Pázmány a királyi kegyúri jogokat védő írását azzal zárta le, hogy gondolatait a magyar kiváltságokról Rómában másként vélekedők ellenében vetette papírra, ám „sine ullo derogamine auctoritatis pontificiæ”, vagyis „a pápai tekintély bármely sérelme nélkül”,⁸⁷⁶ a konferencia felterjesztéséhez csatolt másolatból ez szintén hiányzik. Helyére a magyar püspökök azon nézetük kifejtését illesztették, amely szerint a pápának az érvényes püspökszenteléshez adandó megerősítési joga hazai téren valójában csak a magyar királyoknak az Apostoli Szék irányában mutatott különös tiszteletén alapul. Mint írják, a hajdani uralkodók ugyanis

az Ósegyház azon gyakorlatát is foganatosíthatták volna, hogy a királyi választás után az ország püspökeit metropolitájuk szentelje fel két püspök közreműködésével; mégis a királyi választásnak a felszentelést lehetővé tévő megerősítését Róma legszentebb főpapjára ruházták át, és számára rezerválták, jóllehet az Ósegyház gyakorlatát... a magyarság megtérésének kezdetétől a Szentszék beleegyezésével bevezethették volna.⁸⁷⁷

E kora epizkopalista tétel felállításában egy olyan jellegű, Rómától függetlenedő nemzeti egyház megteremtésének elméleti lehetősége fogalmazódik meg, amelyhez hasonlót a korszakban kiváltképpen a francia katolicizmus gallikán mozgalmaiban érhetünk tetten, amelyek első 17. századi kulminációja – a Barberini pontifikátus sajátosságainak tulajdoníthatóan korántsem véletlenül – szintén 1639-re esik. Az egyház feletti uralkodói jogosítványok ilyen túlzó formában történő kánonjogi megalapozása pedig egyedülállónak tűnik, hiszen a magyar püspökök egyenesen azt állítják, hogy nemcsak a főpapok kinevezése és a javadalmak adományozása, hanem maga az *institutio canonica* is eredendően a világi uralkodónak mint egyházszerzőnek a jogosítványa, s ezt Róma – legalábbis magyar viszonylatban – csak királyi kedvezmény nyomán gyakorolja. A főpapok meglepő határozottsággal elevenítik fel a Szent István korában valóban érvényesülő, de már a gregorianizmus által elutasított uralkodói *caput ecclesiae* elvét,⁸⁷⁸ s egy a késő középkortól folyamatos történeti hagyomány alapján minden eddig ismertnél túlzóbb formában védelmezték a Szentszék ellenében az állami prerogatívákat.

4.2.2 Annáták és bullatxák

Az értekezéslet másik fő napirendi pontja az annáták elengedésének kérdése volt.⁸⁷⁹ A püspökök a problémát az uralkodó számára szintén történeti visszatekintés keretében világították meg.⁸⁸⁰ Felterjesztésükben hosszasan taglalják a Mohács utáni zavaros helyzetet, a Habsburg- és Szapolyai-párt küzdelmeit. Ezek következményének tulajdonítják, hogy a csatában elesettek helyére kinevezett főpapok a megfelelő háttér: székhelyük és javaik hiányában a Kúriánál bulláik megszerzését nem tudták elintéztetni. Következésképp felszentelésükre nem került sor, így „az egyház és a lelkek nagy kárára a papszenteléseket és a püspöki funkciókat, miközben az egyház szolgálóinak és papjainak száma napról napra csökkent, a legkevésbé sem tudták elvégezni, s míg a vallás pusztulásnak indult, az eretnokség egyre inkább erőre kapott.”⁸⁸¹ A felsorolt (politika- és eszmetörténetileg kissé leegyszerűsített) problémák orvoslását az 1548/IX. és az 1550/XIV. tc.-nek tulajdonítják, amelyek, amint arról már szó volt, azt írták elő az uralkodónak, hogy a Szentszéknel tegyen lépéseket a magyar ügyek *gratis* intézésére. (A két törvény szövegét szintén mellékeltek.)⁸⁸² A konferencia szerint a Szentszék – tekintettel a magyarországi egyházi viszonyokra – megadta a kedvezményt, s ezzel a hazai főpapok azóta is folyamatosan élnek. Erélyes uralkodói fellépést sürgetnek tehát néhány szentszéki tisztviselő magyar érdekekkel ellentétes törekvéseivel szemben. Leszögezik, hogy a kedvezmény megadása óta a magyar egyház helyzete nem lett kedvezőbb, a főpapok csekély jövedelmüket „a haza védelmére, növendékek tartására, iskolák emelésére, katonák fizetésére és egyéb közfeladatokra fordítják, olyannyira, hogy az ezenfelül megmaradt rész alig fedezi mindennapi megélhetésük szükségleteit.”⁸⁸³

⁸⁷⁶ PÖL II, 568.

⁸⁷⁷ PL AEV n. 204, fol. 30.

⁸⁷⁸ cf. GERICS JÓZSEF–LADÁNYI ERZSÉBET, *A Szentszék és a magyar állam a 11. században*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve, 9–21, 17.

⁸⁷⁹ Ezek egyházmegyénkénti összege: FRAKNÓI, *Oklevéltár*, 200–201, n. 156.

⁸⁸⁰ PL AEV n. 204, fol. 28–29.

⁸⁸¹ PL AEV n. 204, fol. 28.

⁸⁸² Ezek nyomtatásban: CIH II, 224–227 és 262–265.

⁸⁸³ PL AEV n. 204, fol. 28–29.

A püspöki karnak azon felfogása, amely a magyar egyház évszázados és szerzett jogának tekinti a római ügyintézés díjmentességét, mint láthattuk, nem állja ki a történeti kritika próbáját. A fizetés alóli felmentés megadását esetről esetre kérelmezték, de az 1620-as évek második feléig a kisebb-nagyobb zökkenők ellenére kétségkívül eredményesen.⁸⁸⁴ A főkegyúri jog miatti viták által nem érintett püspökségek kánoni betöltésének, vagyis a pápai megerősítések esetenkénti elhúzódsát, illetve elmaradását az illetékfizetés alóli alkalmankénti felmentések folyamatos kiváltságként értelmezése és az e körüli huzavonák okozták. A konferencia ez ügyben hozott állásfoglalása ugyan egy szerzett jog elismertetésére tett évtizedes lépések⁸⁸⁵ egyik fontos állomásának tekinthető, ezt a hazai felfogást azonban a Kúriánál sem ekkor, sem a későbbiekben nem tudták érvényre juttatni.

4.2.3. A római agentúra megszervezése

Amint arról már korábban szó volt, a császári követ, Scipione Gonzaga a problémák megoldásának kulcsát egy hatékonyabb római ügyintézési mechanizmus kialakításában látta. A magyar prelátság teljes mértékben osztotta ezt az álláspontot. Elképzeléseik főbb pontjai – a megfelelő adminisztráció kiépítése és a képviselőlet egypólusúvá tétele – lényegüket tekintve egybevágtak. A helyzet rendezését ugyanakkor más-más úton látták megvalósíthatónak.⁸⁸⁶

A püspökök részletesen illusztrálják a szervezetlenség káros következményeit. Elsősorban a Habsburg-uralkodók által a hazai címzetes püspökségek élére kinevezett idegen származású szerzeteseket kárhoztatják. Ők ugyanis mihelyt a Kúrián bármilyen, a címükkel kapcsolatos nehézséggel találkoztak, lemondtak királyi kinevezésükről, s ugyanezt vagy esetleg más titulust a pápa szabad adományozásából (*libera collatio*) fogadták el, sőt olykor a Szentszék a lemondással megüresedett püspökséget más személynek adta. Ez azután már jogalapot adott a királyi kegyuraság kétségbevonásához.

A konferencia által vázolt eljárásra csupán egy konkrét példa ismeretes. Az 1637-ben az ansariai címre – egyébként Gonzaga közbenjárásával – kinevezett nápolyi karmelita, Giuseppe Caccavelli igyekezett a Kúriánál karrierjét ekképpen előmozdítani.⁸⁸⁷ A megelőző évtizedekben mások a felmerülő nehézségek láttán Bécstől kértek újabb címet.⁸⁸⁸

Ebben a pontban egyébként az uralkodónak címzett burkolt kritikáról lehet szó, hiszen a hazai klérus ellenérzésekkel fogadta idegenek ilyen módon történő jutalmazását.⁸⁸⁹ Ezt a gyakorlatot az 1638. évi esztergomi tartományi zsinat is rosszallotta.⁸⁹⁰ A magyar egyház vezetése, miközben Rómával szemben hathatósan védelmezte a címzetes püspökségek létjogosultságát, a császári udvarban is igyekezett e titulusokat – módjával – a hazai katolicizmus érdekében megfelelően hasznosítani.⁸⁹¹

⁸⁸⁴ Lásd például Pázmány levelét Franz Dietrichstein és Maffeo Barberini bíborosokhoz, Pozsony 1617. jan. 14–15. *PÖL* I, 94–95, n. 55–56; Dietrichstein levelét római auditorához, Pier-Francesco Paolihoz, Bécs, 1633. aug. 20., és Pázmányhoz szintén Bécs, 1634. április 29. AS di Roma, Arch. Sforza–Cesarini, Part. I, Corresp., bust. 228 [ord. cron.]; ELTE EKK Coll. Pray., vol. 32, n. 83.

⁸⁸⁵ A magyar prelátság első ismert közös kérvénye korszakunkból a pápához a díjmentesség érdekében: *s.l., s.d.* (valószínűleg az 1620-as évek vége), BAV Barb. Lat., vol. 6905, 16e–17^v. Pázmány 1632. évi római követségkor szintén tett lépéseket az annáták elengedése érdekében: *PÖL* II, 301–302, n. 747.

⁸⁸⁶ PL AEV n. 204, fol. 26–28.

⁸⁸⁷ Gonzaga III. Ferdinándhoz, Róma 1639. ápr. 2. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz 54, Konv. Gonzaga an Ferdinand III./1639, 2 Apr. Kiadva FRAKNÓI, *Oklevéltár...*, 196–197, n. 154.

⁸⁸⁸ Extrém példaként a ferences Henricus Fastroyer, császári táborig vikárius említhető, aki 1623–1630 között egymásután 6 (!) püspökségre (*Arbensis, Stagnensis, Corbaviensis, Tribunicensis, Novensis, Samandriensis*) nyert Bécsben kinevezést, s ezek közül a korbáviait 1638-ban ismét mozgatta Rómában, hasztalanul.

⁸⁸⁹ „Az tinnini püspökséget más idegen franciscánus barátoknak adták, nem tudom micsoda correspondentiák [*kapcsolatok*] ígéretivel ámitotta el őket, hogy szerez Boszniában. Ezt nyertük vele, hogy ki adtunk cardinál uram ő nagysága commendatióin [*ajánlásain*] az püspökségek állapotjában, hiszem Istent hogy ezen az ajtón többen is mennek ki ez napokban az mi beneficiumaink [*javadalmaink*] közül.” Lippay György veszprémi püspök, kancellár Esterházy Miklós nádorhoz, Regensburg, 1636 szeptember 14. MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108), Repositorium 71, fasc. 3, n. 67 [vol. 452].

⁸⁹⁰ Cap. IX, 2. PÉTERFFY, *Sacra Concilia*, II, 370.

⁸⁹¹ Nemcsak az uralkodónál, hanem döntéseket valójában sokszor meghozó titkos tanácsnál is lépéseket tettek magyar származású jelöltek kinevezésére. Erre példa Lósy levele Maximilian Trauttmansdorffhoz, Nagyszombat, 1640. jún. 9. ÖStA AVA Arch. Trauttmansdorff, I, Ff, fasc. 2, n. 4 (Bischöfe 1622–1640), fol. 55–56 [Kart. 137]. E törekvésre további példa a novi és tinnini címek alább említendő cseréje is.

A prelátusok további kifogása az volt, hogy a különféle ügyintézők nem fordítottak kellő figyelmet a pápai bullák tartalmára, s azok kibocsátására az uralkodói kinevezés említése nélkül került sor, igazolhatatlanná téve azt a jövőre nézve.⁸⁹² Súlyosbította a helyzetet a bécsi pápai nunciusoknak törekvése, hogy a Szentszék és a magyar egyház érintkezését mindkét irányban monopolizálni kívánták. Mint olvashatjuk, a pápai követek a püspök alkalmasságáról és egyházmegyéje állapotáról a hivatalukban készített kihallgatási jegyzőkönyveket a közelmúltban már át sem adták a jelöltnek, hogy az legalább maga irányíthassa a római procedúrát. Ezzel szemben a nunciusok az iratokat saját embereiknek küldték el Rómába, akik a minél magasabb illetékek kirovására voltak érdekeltek, hiszen ennek mértékétől függött ügyintézői részesedésük. Következésképp a magyarországi püspököket hatalmas költségekbe verték, s azok mindeközben sokszor azt sem tudták, hogy ügyeik valójában hogyan állnak.⁸⁹³

Az elhangzottak jogosságát néhány egyéb forrás is alátámasztja. 1629-ben például Lósy váradi püspökségének ügye Carlo Caraffa nuncius római megbízottjának hanyagsága miatt állt.⁸⁹⁴ 1638-ban az akkori nuncius Cseh János processzusát a püspök kérelmeinek kíséretében egyenesen római ágensének, Fabroni apátnak küldte el és rábízta a teljes ügymenetet.⁸⁹⁵ Francesco Tinti, a nunciatúra kancellárja pedig arra hívta fel még 1637 májusában az újonnan kinevezett esztergomi érsek figyelmét, hogy a bécsi nuncius joghatósága alá tartozó főpapok szokása szerint pápai megerősítésének kieszközlését a nunciatúrával intéztesse, s egyben fel is ajánlotta ebbéli szolgálatait.⁸⁹⁶

Míg Lósy a legkevésbé sem volt megelégedve a nunciatúrai tisztviselő működésével, és 1638-tól külön római ágens alkalmazott a nápolyi származású Pietro Giacomo Favilla személyében,⁸⁹⁷ Lippay kancellár a szolgálati idejét letöltő és Rómába végleg visszatérő Tintit favorizálta.⁸⁹⁸ Feltehetően a kancellária éppen e személyi kérdések miatt véleményezte a római képviselőt kérdéséről saját hatáskörében, és ezért nem akarta azt a konferencia elé vinni. Az értekezlet ugyanis – bár lényegében a kancellária elképzeléseit ismételte meg a problémák orvoslására – a magyar egyház egészét képviselő római ügyvivő (*agens*

⁸⁹² A megfelelő szövegű bullák felmutatásával valóban igazolhatták volna a jogigényeket, ugyanakkor a Kúrián a megerősítések előtt rendszerint a konzisztóriumokon készült pár soros jegyzőkönyveket vizsgálták át, s sokszor ezek sem említik királyi nomináció tényét. Lásd például ASV Arch. Consist., Congr. Consist., Acta, vol. 1640–1643, fol. 905^r. Olykor magyar részről is a konzisztoriális aktákat használták fel: *ibid.*, vol. 1622–1626, fol. 100^r.

⁸⁹³ PL AEV n. 204, fol. 26–28.

⁸⁹⁴ Lósy sürgető kérvényére az akkori két bíborosprotektor, Ludovico Ludovisi és Franz Dietrichstein auditorai csak hosszas keresgélés után akadtak rá az ügyet elfektető és Rómán kívül tartózkodó Antonio Bisciára. Lásd Jacomo Olivieri leveleit Franz Dietrichsteinhez, Róma 1629. jún. 21., júl. 9., szept. 8., MZA Rod. Arch. Ditrich., Korresp. Kard. Ditrich., kart. 438, fasc. 1907, s.f.

⁸⁹⁵ Malatesta Baglioni bécsi nuncius jelentése Francesco Barberini bíboros államtitkárhoz, 1638. febr. 12. BAV Barb. Lat., vol. 6896, fol. 37^v (*ciffre*).

⁸⁹⁶ Levele Lósy Imréhez, Bécs, 1637. máj. 3. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 8. cs., 1–3. fol.:

Ad primum igitur veniens humiliter celsitudinem vestram illustrissimam rogatum volo, ut nemini quam mihi expeditionem suae confirmationis apostolicae Roma a sanctissimo domino nostro obtinenda et expedienda committere velit. Certus sum nam quod illustrissima celsitudo vestra consuetudinem omnium principum ecclesiasticorum, qui cancellario nuntii hac occasione utuntur, non relinquet, sed cum possit etiam aliquis in hoc praeter convenientiam se immiscere ac permissionem a vostra illustrissima celsitudine falsa narrando extorquere, volui me ipsum non solum offerre, sed reverentia, qua possum profundiore vestrae illustrissimae celsitudinis humanitatem rogare, ne gratiam hanc alteri promittere et minus dare velit.

Mivel Tinti hivatalánál fogva rendszerint Bécsben tartózkodott, a tényleges római ügyintéző a fent említett Fabroni volt. Tinti Lósyhoz, Bécs, 1637. okt. 1. *ibid.*, 5. (!) cs., 241–242. fol. Tinti egyszerre töltötte be a nunciatúrai kancellári és a nunciusi titkári tiszteket. FELDKAMP, *Eine Verwaltungsreform an der Nuntiatur in Wien*, 505–505; BECKER, *Aus dem Alltag des Nuntius Malatesta*, 313–314. Századokbeli cikkemben tévesen nevezem őt auditornak.

⁸⁹⁷ Lósy Pozsonyban, 1638. aug. 16-án kelt levelében tudatta Francesco Barberinivel, hogy Favillát bízta meg kúriai képviselővel. ACDF St.St., vol. TT1-b [*quasi ord. cron.*].

⁸⁹⁸ Erre a konferencia után folytatott Lósy–Lippay vitából következtethetünk: „Kegyelmednek úgy tetszik, hogy az communis [*közös*] ágensül separálná magát, de nekem úgy tetszik, hogy jobb volna még most is coniungálni magát [*csatlakozni*], mert én úgy hiszem, hogy Tinctus szolgálatja nem leszen hasznos, mert az az ember felette igen kap az pénzen, és meg unta Romában magát. Ennek felette pedig hogy minékünk egymással ellenkező ágensink legyenek, nem jó, sőt ártalmas. Ám látta kegyelmed miket és mely mód nélkül praetendált [*követelődzött*] én rajtam Tinctus, melynek Romába is meg fogja ízit érezni. Kegyelmed jó akarátja miben inhæreál, de én soha Tinctuson meg nem cserélném Fauillát, mert látom synceritását és dexteritását [*őszinteségét és derékségét*]. Ám az Varadi püspökség dolga immár expedióba jutott, de bizony dolog, hogy most is mind pausált volna, ha Fauilla nem sürgette volna. Az Erdeli püspökségnek mind pénze mind processusa valahol meg rekedett, sehonnan elő nem kerül, noha eléggé érte volna Fauilla, de hogy az pénznek is elő ne köllésék adatni, az processus elnyomatott.” Lósy Lippayhoz, Nagyszombat, 1639. dec. 15., PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs., 253–254. fol.

praelatorum regni Hungariae) tisztét nem Lippay jelöltjére, hanem az esztergomi érsek egy évvel korábban alkalmazásba vett ágensére, Favillára ruházta (Lippay hónapokkal később is berzenkedett e döntés ellen).⁸⁹⁹

A római képviselőt tárgyaló határozat szerint bármilyen, a magyar egyházat érintő ügy csak a közös ágensen keresztül juthat el a Kúriához, feladatát mindazonáltal a császári követtel szoros egyetértésben, annak felügyeletével és segítségével kell ellátnia. (A követ mellé küldendő hazai „szakértőre” vonatkozó kancellári javaslatról – talán annak anyagi vonzata miatt – nem esett szó.) A hazai vonatkozású bullák kiállítatásának intézésében egyedül a püspökkari ágensnek lehet tárgyalási joga, ugyanakkor az ő felelőssége is, hogy ezek a megfelelő formában kerüljenek kiadásra. Javasolják továbbá, hogy a magyar kancellária mind a követet, mind az ágenszt lássa el a magyarországi püspökségek hiteles katalógusával.⁹⁰⁰ Az uralkodó pápának címzett és püspökökre vonatkozó leveleiről⁹⁰¹ mindketten kapjanak másolatot, s ezeket mind a követségen, mind az agentúrán vezessék be egy-egy protokollum-kötetbe.

A hierarchia tehát a római Habsburg-követ elképzeléseivel ellentétben a lehetséges keretek között ugyan, de a magyar képviselőt mind a birodalmiétól, mind az örökös tartományokétól el kívánta különíteni. Sőt a püspöki kar még arra is tett egy halovány kísérletet, hogy a magyar képviselő függetlenül működjön a császári diplomáciától. A legcélravezetőbb és a leggyorsabb megoldásnak ugyanis azt tartották volna, ha a kancelláriától közvetlenül az érdekelt püspökök kapnák kézhez a szükséges iratokat, s ők maguk küldenék el ezeket Rómába az ágenshez, aki azután rögvest megethetné a szükséges lépéseket.

Halvány próbálkozásnál viszont erőteljesebb lépéseket figyelhetünk meg a nunciatúra kikapcsolására. Az értekezleten nemcsak arra vonatkozólag fogalmaztak meg határozott követelést, hogy a kánoni kivizsgálási eljárást befejezve a nunciatúra tisztviselői ne vegyenek részt a további teendőknél, hanem magát a kánoni pert is ki akarták venni a nunciatúra hatásköréből:

Mindazon hátrányok kiküszöbölésére, amelyeket a nuncius szolgálói okozni szoktak, mindenképp lényegesnek látszik, hogy visszatérjen az a Magyarországon nem is olyan rég még érvényben volt szokás, hogy tudniillik az esztergomi érsek mint prímás és született [pápai] követ vizsgálja meg a választott püspököket, az erről szóló jegyzőkönyvét ő küldje meg a megerősítés elnyerése végett Rómába őfelsége követének és a főpapok ágensének. Így ugyanis rövid idő alatt megszerezhetők a bullák, most ugyanis a nunciatúra alkalmazottainak csűr-csavaros eljárása miatt évek elteltével is alig haladnak előre az ügyek, az iratok el-elvesznek, olykor sok fáradsággal és költséggel újakat kell készíttetni.⁹⁰²

Figyelemre méltó, hogy ebben a Szentszék előtt előreláthatóan nem egykönnyen kivitelezhető változatban a főpapok a fentebbeli ellentétben – talán az udvar támogatását kieszközölendő – a császári követ közreműködését tanácsosabbnak látták megemlíteni. Nem lehet szó véletlenről, hiszen a püspöki

⁸⁹⁹ Lásd az előző jegyzetet, és még Lósynak Nagyszombatból, 1639. dec. 11-én Lippayhoz írt levelét: „Ha Tinctustól hirtelen meg nem válhatik kegyelmed fogadásához képest, én úgy hiszem, hogy maga meg válik az kegyelmedtül...” PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 61. cs., 76–78. fol.

⁹⁰⁰ Ennek végleges összeállítását a középkori oklevelekből és országgyűlési végzésekből a kancellária – ahol, mint hangsúlyozzák, szintén gondosan kell majd őrizni – feladatául szánják. Ehhez segítséget nyújtandó megemlítik, hogy a bácsi és kalocsai, a modrusi és zenggi, továbbá az almisiai és a spalatói, valamint a tribunici és a macarcsai egyházmegyék kánonilag egyesítve vannak; néhány püspökségnek pedig több neve is van: a boszniaiának diakovói, a rosoninak *Castrum Novum*. PL AEV n. 204, fol. 26–27.

⁹⁰¹ A hazai adminisztráció javítása érdekében a konferencia azt is javasolta, hogy ezeket az úgynevezett bemutató- és kinevezőiratokat (*litterae presentationales et collationales*) a korábnál gondosabban vezessék be a királyi könyvekbe (PL AEV n. 204, fol. 27). A bemutatóiratokat ennek ellenére a továbbiakban sem protokollizálták a kancellárián, a kinevezések közül viszont csupán hét esetben nem került sor erre 1639–1689 között: Scopie/1645, Zengg/1652, Csanád, Erdély, Almisia/1653, Trebinje/1654, Vác/1655 (cf. MOL MKL Lib. Reg. [A 57] és Conc. exp. [A 35] *passim*). – Az iratok terminológiájával kapcsolatban azzal találkozhatunk, hogy a kinevezéseknél ragaszkodni kell a Róma által vitatott *nominamus et eligimus, damus et conferimus* kifejezésekhez, mivel „Magyarország királyai ezt jogként bírják”; viszont elhagyható a *praesentamus* kifejezés, mivel a pápának a bemutatásról külön iratot küldenek. (Ez utóbbit csak a kisebb javadalmak esetén kell meghagyni, amikor a királyi kinevezés kánoni megerősítése az ország területén lakó ordinárius joga.) E fejtegetés nyomán felvetődhet bennünk egy esetleges kettős adminisztrációra való törekvés, tudniillik hogy a kinevezőiratokban a királyi jogot teljességgel körülíró kifejezések szerepeljenek, a pápának küldendő bemutatólevélben viszont csak a Róma számára elfogadhatóak (PL AEV n. 204, fol. 27). A bemutatóiratok formulája azonban mit sem változott 1639 után.

⁹⁰² PL AEV n. 204, fol. 28.

kar a kánoni pereknek az esztergomi érsek alá történő rendelkezésében a trienti zsinat reformrendeleteinek egyik alapvető pontját kívánta módosítani. A kivizsgálás lefolytatása eredendően a Kúria jogköre volt, a procedúra Trient nyomán került könnyítésképpen a helybéli nunciaturákhoz. A hosszas zsinati viták során az inéti tervezethez hasonló elképzelések, vagyis hogy az illetékes egyháztartomány metropolitája tartson vizsgálatot, ugyan sokáig napirenden voltak, azonban ezt mint túlzó formát elvetették. A magyar püspökök most ezt a kérdést bolygatták meg, a korábbi hazai gyakorlatra való hivatkozásuk azonban – eddigi ismereteink alapján – a francia példával ellentétben nem igazolható.⁹⁰³

4.3. A KÖVETKEZMÉNYEK

A püspökkari értekezlet javaslatait illetve határozatait a gyűlés két tagja, Draskovich György győri és Püsky János csanádi püspök vitte Bécsbe az uralkodó elé egy külön levél kíséretében. Ebben a püspökök röviden újra összefoglalják gyűlésük indokait, ismételten felszólítják az uralkodót kegyúri jogainak és a magyar egyház kiváltságainak maradéktalan védelmére – ez miként a múltban, úgy továbbra is a katolicizmus megmaradásának záloga –, s hitetlenkedésüket fejezik ki azzal kapcsolatban, hogy a Szentszék ezek csorbítására törne:

Részint a főtisztelendő választott veszprémi püspök úr, Jakusith György beszámolójából, aki néhány hónapja megerősítésének kieszközlése végett az Örök Városban, az Apostoli Székhez utazott, s onnan dolgavégezetlenül tért vissza, részint pedig legszentebb felségtek szentszéki követe, Sabionetta herceg úr öccsellenciája közléséből értesültünk arról, hogy az Apostoli Széknél a magyar koronához tartozó püspökségek pápai megerősítő bulláinak kiállítása oly nagy nehézségekbe ütközik, hogy ezek megoldása aligha látszik lehetségesnek. E dolgot kimondhatatlan fájdalommal vettük tudomásul. Nem mulaszthattuk el tehát, hogy összegyűljünk, az ügyet komoly megfontolás alá vegyük, s e nehézségek pontjait legszentebb felségtek elé tárjuk. Sorainkból pedig főtisztelendő Draskovich György győri és Püsky János csanádi püspököket választottuk ki arra, hogy mindazon dolgokat, amelyek e nehézségeket okozzák, s amelyek legszentebb felségtek főkegyúri jogának gyakorlását akadályozni látszanak, feltárják és lehetőség szerinti orvoslásukat kérik, ugyanis azt óhajtjuk, hogy bár törődött helyzetben vagyunk, e téren a királyi tekintély és az ország szabadsága épen és sértetlenül maradjon meg, különösen mivel úgy gondoljuk, hogy a magyar egyház, amilyen módon növekedett, megőrizni is ugyanazon módon lehet és kell, s úgy véljük, hogy mindenki más, aki megőrzését más úton képzelné el, csalatkozik. Alázatosan kérjük tehát legszentebb felségteket, hogy amelyeket követeink által javasolunk, jóságosan megfontolni és állásfoglalásainkat kegyelmesen elfogadni méltóztassék. Mivel az Apostoli Szentszéknek engedelmes fiai vagyunk, sohasem tudjuk magunkat arról meggyőzni, hogy az Apostoli Szék ne tartana meg minket legszentebb felségtek főkegyúri jogaival egyetemben az ország szabadságaiban.⁹⁰⁴

A két püspököt III. Ferdinánd csak október második felében fogadta kihallgatáson, s a hazai részről mozgatott, de jócskán külügyi vonatkozású kérdést a titkos tanács november első hetében tartandó ülése elé utalta.⁹⁰⁵ A tanács helyt adott a magyar prelátusok kérelmének, s hozzájárult a magyar egyház érdekében a Szentszéknel teendő diplomáciai lépésekhez. Az ügy ezután visszakerült a magyar kancelláriára, ahol a Rómába küldendő iratok végleges megfogalmazása egészen a következő év elejéig elhúzódott. Ennek oka részben a kancellár betegeskedése, részben pedig az volt, hogy a konferencia néhány elképzelését korrigálni kellett. A problémák tisztázására Lippay intenzív levelezést folytatott az esztergomi érsekkel, aki egyre inkább aggódott a késlekedés miatt.⁹⁰⁶

⁹⁰³ Az ötlet előzményeként az 1611. évi nemzeti zsinat (amelyen a konferencia két tagja, Lósy és Thelegdy is részt vett) azon javaslata szolgálhatott, amelynek keretében azt tervezték kérni V. Páltól, hogy a *processus* lefolytatására a magyar püspökök közül jelöljön ki egy arra alkalmas személyt. Kívánságukat azonban kizárólag gyakorlati okokkal (hogy például a nuncius messze van) indokolták. PÉTERFFY, *Sacra Concilia*, II, 217. Mint láthattuk, magyar főpap az 1580-as évek végén is kizárólag nunciusi delegáció alapján folytatott le ilyen eljárást.

⁹⁰⁴ Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár, Jesutitica (118), vol. A 35/II.

⁹⁰⁵ Lásd a pápai nuncius alább idézendő jelentéseit.

⁹⁰⁶ „Bánom az kegyelmed betegeskedését, mert látom hogy az dolgok is késnek miatta.” s egy kis diskurzusban oktatta a kancellárt egészsége megóvására: „Igen akarom hogy Isten kegyelmedet ex recidiva könnyebbé tette, és kívánom is hogy az jó Isten továbbra is erősítse az kegyelmed egészségét, de szükséges hogy kegyelmed megismervén testének affectusát in morbo, abban igen szorgalmatos gondot viseljen magára, mert én nem vagyok ugyan medicus, de féltem kegyelmedet, hogy ex

A prímás először december 11-én sürgette meg a római levelek szövegezésének mielőbbi befejezését: „Az mit az mi dolgainkban ulterius [*ezen felül*] akar kegyelmed írni, ne halassa, és az pápának s az protectoroknak való írás is. Meg volt az mi írásunkban is, hogy se az Ragusinusokat, se az Velenczeseket most ratione episcopatum [*a püspökségek ügyében*] nem impetálhatni [*zaklassuk*], hanem in suspenso [*függőben*] kell az őfelsége jussát tartani.”⁹⁰⁷ Négy nappal később Lósy ismét írt Bécsbe: „Az Romai expeditiót ne halassa kegyelmed, mert noha az oly püspökségek, az melyeknek nincs jövedelmek procedálhatnak per viam secreti, de az másféle püspökségekben föntartják még az difficultást [*nehézséget*], hogyha nem az régi taxa szerint is, de hogy mégis valamit proportionaliter [*részlegesen*] fűzessenek, mely difficultást az ő felsége protectiójával kelletnék superálnunk [*felülmúlnunk*]: procedálhatna ezekben is az confirmatio és az expeditiók.”⁹⁰⁸ Majd a prímás 1640. január 3-ai levelében a kancellár észrevételeire⁹⁰⁹ válaszolva hozzájárult ahhoz, hogy a kánoni kivizsgálási eljárásnak az ő hatáskörébe rendelését, valamint a velenceiek és raguzaiak által birtokolt püspökségek érdekében teendő lépéseket halasszák kedvezőbb időkre.⁹¹⁰ Még azt az időközben felmerült kérdés feszegetését is tanácsosabbnak látta mellőzni, miszerint a pápai nunciatura helyett a prímási szentszék jogosult a különféle (házassági, örökösödési stb.) perek harmadfokú elbírálására.⁹¹¹ A kiváló egyházi jogi műveltségű Lósy arra is felhívta Lippay figyelmét, hogy az annáta elengedésének ügyében – tekintettel illetékességére – az egész bíborosi kollégiumhoz külön levelet kell intézni, nem elegendő csupán a bíborosprotektoroknak írni, akik egyébként is nemrég lemondtak az őket illető részről (tudniillik a már említett *propináról*).⁹¹² A délvidéki püspökségek közül a szendrőivel kapcsolatban az esztergomi érsek nem látott reményt, hogy bármilyen eredményt el lehetne érni Rómában, s részben hasonló véleményen van a novi címről is.⁹¹³ (Ezt a csupán újonnan használatba vett címet Michael Chunar lemondása után Lippay saját egri helynökének, Czeglédy Albertnek adományoztatta, s a prímás – Chunar sikertelen

propensione valami belső corruptio ne infestálja kegyelmedet, erre azért igen re vigyázzon kegyelmed ex consilio medicorum, mert ez gyakran meg indulhat ex levi alteratione, ha kegyelmed nem visel gondot reá.” Lósy Lippayhoz, Nagyszombat 1639. okt. 24. és nov. 12. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs., 209–210 és 225–227. fol. A kancellár csak november végén gyógyult fel teljesen; cf. a nunciatus nov. 22-ei jelentését.

⁹⁰⁷ Lósy Lippayhoz, Nagyszombat, 1639. dec. 11., PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 61. cs. 76–78. fol.

⁹⁰⁸ Lósy Lippayhoz, Nagyszombat, 1639. dec. 15., PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs., 253–254. fol.

⁹⁰⁹ Lippay levele nem maradt fenn, Lósy hivatkozik rá: „Meg adák az kegyelmed levelét, melyben egy néhány consideratiói [megfontolásai] vadnak az Romai dolgok felől...”. Lósy Lippayhoz, Nagyszombat 1640. jan. 3. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs., 279–282. fol.

⁹¹⁰ „Második az én prerogativám in formandis processibus [*a perek lefolytatásában*] ez is most el maradhat, lészen erre in particulari [*külön*] gondom, midőn az üdő fogja mutatni. Harmadik az Velenczesek és Ragusinusok dolga in nominatione episcopatum [*a püspökségek betöltésében*] most azokkal sem kötődhetni, hanem in suspenso [*függőben*] kell az őfelsége iussát hadni.” PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs., 279–282. fol.

⁹¹¹ „Mivel az Lengyel püspökök quæstiót moveáltak [*kérdést mozgatnak*] az ő prímások dolgában és az nunciatusok jurisdictionában, tartanak ott benn, hogy mi is hasonló tenorral fogunk procedálni, és az Esztergami érseknek bizonyos dolog, hogy privilegiuma vagyon de devolutione causarum per appellationem immediate in curiam Romanam [*a pereknek fellebbezés útján közvetlenül a római kúriához történő báramlásában*] és in hac parte csak abusus irrepált volt, vacante sede archiepiscopali [*az érseki szék üresedése miatt ezen a területen visszaélés szüremkedett be*], meglássok mit ad Isten.” PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 61. cs., 76–78. fol.

⁹¹² „Negyedik consideratiója kegyelmednek az, hogy csak az protectoroknak akar őfelsége írni. de mivel az egész collegium cardinalium állatja [*!*] az dologot, ha toti collegio [*egész kollégiumnak*] és őszentségének is nem ír ő felsége, nehezen hiszem, hogy valami effectusa [*bátása*] legyen az dolognak. Quoad propinam suam [*ami a propináját illeti*], abban immár az Sabaudus Cardinal favorabiliter resolválta magát [*kedvező döntésre jutott*].” – Lósy információit a püspökkari ágenstől, Favillától szerezte: „Írja most is mennyit agált Cardinal Barberinussal az püspökségeknek communis expeditiójokrul per viam secreti, de az cardinal mind az egész collegium requisitójára relegálja [*megkérdezésére hagyja*]: suadeálja hogy őszentségének kelletnék írnia, mert ez lehet efficax medium in consistorio cardinalium [*hathatós eszköz a bíborosok konzisztóriumában*].” PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 61. cs., 76–78. fol.

⁹¹³ „Az Samandriai püspökségről semmit az mi írásinkban nem találunk: ezt bizonyosan tudom hogy szegény Czikinek Romában Kelemen papa conferálta [*adományozta*] vala, és ugyan Romában szentelék vala fel baratságában, és úgy jött Magyar Országban: hogy azért ez püspökséget igen vitathassok nem látom módját, jöllehet hogy Dalmatiához láttatik tartozni, az mint Aubertus Myraeus in Notitia Episcopatum Orbis annotálja. Az Nonensis püspökségben mit efficiálhatunk lássa kegyelmed, de minek előtti confirmatiója totaliter [*egészen*] meg legyen az titulus bárcsak nyugodjék.” *ibid.* Szentandrásy Chiky Istvánt tényleg a pápa, de nem VIII. Kelemen, hanem V. Pál nevezte ki 1606-ban (HC IV, 303). PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 61. cs., 76–78. fol.

próbálkozásai után – nemcsak megerősíthetőségében, hanem abban is kételkedett, hogy a protestáns rendek engedni fogják, hogy viselőjének az országgyűlésben szavazata legyen. Ezért inkább azt tartotta célravezetőnek, hogy a hazai közéletben részt nem vevő Bielavich György mondjon le a Rómában ugyanúgy problémákat okozó, de az országgyűléseken már bejáratott tinini címről Czeglédy javára, s cserébe a novit kapja meg.)⁹¹⁴ Lósy ugyanakkor állhatatosan ragaszkodott az értekezlet római képviselő átstrukturálására vonatkozó döntéséhez: „Ötödik dolog az Agens dolga: ebben én nem láthatok egyéb módot, hanem hogy magán való Ágensünk legyen, mert az mi dolgainkat ex magnis rationibus [*komoly érvekből kifolyólag*] nem jó az más ország dolgaival egybe kevernünk, mert az mi dolgaink gaudent specialibus prerogativis [*különleges kiváltságoknak örvendnek*].”⁹¹⁵ Az esztergomi érsek január 5-ei levelében a kancellár közelebről nem ismert ellenvetéseire megismételte két nappal korábbi javaslatát,⁹¹⁶ s újra hangsúlyozta a magyar képviselő önállóságának szükségességét: „Az mi dolgainkat pedig nem kell az más országok dolgai közé elegyíteni ob diversitatem [*a különbözőség miatt*]: annak okáért magunk ágensének, az magunk directiójából [*irányításával*] kell azokat forgatni, de cum auxilio et favore domini oratoris [*a követ úr segítségével és pártfogásával*]. Fauilla elég dexter [*derék*] az dogokban, csak impendálja [*vesse latba*] az maga auctoritását [*tekintélyét*] az Ófelsége oratora. Ezen dolgokban szóval is izentem keyyelmednek Weszprími püspök uramtul”⁹¹⁷.

A kancellária – csak részben megfogadva a prímás tanácsait⁹¹⁸ – a fenti eszmecserék után állította ki a Rómába VIII. Orbán pápának, Francesco Barberini bíborosneposnak, továbbá a Habsburg-képviselő irányítóinak: Scipione Gonzaga császári követnek és Németország, valamint az örökös tartományok bíboros protektorainak küldendő uralkodói iratokat.⁹¹⁹

A pápának szóló királyi levél – a megszokott udvarias és részletekbe rendszerint nem bocsátkozó stílusban – a magyar prelátusok jelentésére és instanciájára hivatkozva röviden összefoglalja a püspökök királyi főkegyúri jog mellett szóló érveiket. Kifejti, hogy nem mondhat le a korona jogairól, és felkéri VIII. Orbánt ezek elismerésére, és az évszázados fizetési kedvezmények folytatólagos megadására. A magyar kancellárián megfogalmazott szöveg azon túl, hogy hangsúlyozza a felszentelt püspökök számának csökkenése miatt a katolicizmust fenyegető veszély nagyságát, minden további érv ismertetését a császári követre bízta.⁹²⁰ A bíborosneposnak küldött szokásos kísérőlevél a Barberini-pápához intézett kérések elfogadásának támogatására szólít fel.⁹²¹

A bíborosprotektorokkal és a követtel nemcsak a pápai levél tartalmát közölték, hanem kaptak néhány speciális utasítást is. A két savoyai kardinálisnak, az amúgy kevésbé aktív Maurizióznak és Carlo Emmanuele Pióznak meghagyták, hogy a bíborosi kollégiumnál ériék el az annátából való részesedésről és

⁹¹⁴ Lósy Lippayhoz, Nagyszombat, 1639. dec. 6. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs., 246–248. fol.

⁹¹⁵ Lósy Lippayhoz, Nagyszombat 1640. jan. 3. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs., 279–282. fol.

⁹¹⁶ „Megírtam ez előtt harmadnappal az keyyelmed consideratióira az romai dolgokban az én opiniómat, melynél egyebet most sem írhatok. Az én érsekségemnek prerogativáiról leszen suo tempore et loco [*saját idejében és helyén*] gondviselésem, most legfőképpen az püspökségek expeditióit [*bullá-kiállításait*] kell moveálni communiter [*közösen mozgatni*], hogy per viam secreti procedájanak [*a titkos úton menjenek végbe*]. Erre pedig nem gondolom hogy efficax [*hatásos*] lehessen csak az protectoroknak való írás, mert az dolgot az egész Collegium fogja, és premálja [*nyomja*] még az pápánál is: azért ott kellenek az jeget megtörni, mind az pápánál s mind pedig az cardinálók Collegiumjánál kellenek instálni. Az én opinióm ez, immár az Ófelsége keyyelmességén áll, mit fog ezaránt cselekedni.” Lósy Lippayhoz, Nagyszombat, 1639. jan. 5. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 61. cs., 80–81. fol.

⁹¹⁷ PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 61. cs., 80–81. fol.

⁹¹⁸ Lósy 1640. jan. 13-án a lépések mielőbbi megkezdése érdekében maga is visszakozott attól az elképzelésétől, hogy az egész bíborosi kollégiumnak írjanak az annáták elengedéséért: „Igen akarom, hogy az Romai dolgokat expediáltatta keyyelmed, igen akarnám, ha végbe mehetne az dolog absque literis ad collegium cardinalium scribendis [*a bíborosi kollégiumnak írt levelek nélkül*].” PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 9. cs., 302. fol. – Az e kérdés körüli huzavona talán azzal magyarázható, hogy a kollégiumhoz, mint testülethez fordulni csupán *sede vacante* estén volt már csak illendő a pápai abszolutizmus korában, mint az 1609 tavaszán is tapasztalhattuk.

⁹¹⁹ Lósy és Lippay levelezéséből egyértelműen kitűnik, hogy az iratok január elején még fogalmazás alatt álltak, a fogalmazványaikon szereplő dátum ugyanakkor 1639. dec. 17. Inkább feltételezem azt, hogy Rómát sürgetendő az idővesztés pótlására az iratokat egy hónappal antedatálták, mintsem hogy a kancellár csak „alibiből” levelezgetett volna a prímással.

⁹²⁰ Többszörösen javított fogalmazványa: MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 383/1639; magyar fordításban hozza FRANKÓI (*A magyar királyi kegyúri jog*, 356; *Magyarország összeköttetési a Szentszékekkel*, 355), aki a pápához és a követhez intézett levelek esetében a bécsi udvari, a Barberinihez és a bíboros protektorokhoz írtaknál pedig a magyar kancelláriai levéltárra hivatkozik – szokásához híven természetesen közelebbi jelzet megadása nélkül. Én az összes iratot ez utóbbiban találtam meg.

⁹²¹ Egy utólagos javítás miatt el nem küldött első tisztázata: MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 381/1639.

a propináról való lemondást. Ez utóbbi, mivel maguknak a protektoroknak a járandósága volt, a két bíborosnak címzett célzásnak tekinthető.⁹²² Lósy fentebbi információja ugyanis tévesnek bizonyult, s a protektorok továbbra is ragaszkodtak az őket megillető összeghez.⁹²³

Gonzagához hogy teljes képe legyen a megtett lépésekről, eljuttatták a Rómába küldött levelek másolatait. Másrészt a szokásostól eltérően az eljárásmodot illetően nem kapott részletes végrehajtási utasítást. Ehelyett instrukció gyanánt a pápai audienciákon és a kúriai hivatalokban személyesen előadandó érvei megalapozására a püspökkari konferencia határozatait és az azokhoz csatolt mellékleteket kapta meg. Bécs az esztergomi érsekkel történt egyeztetésnek megfelelően mindössze két pontban korlátozta a magyar püspökök javaslatait. A császári követnek előírták, hogy – mivel e követelés csak további feszültségeket gerjesztene – a kánoni kivizsgálási eljárásnak az esztergomi érsek jogkörébe utalása érdekében ne tegyen lépéseket. Továbbá bár elismerték a felterjesztés azon érvelésének jogosságát, hogy számos tengeremléki püspökség, amelynek főkegyuraságát Velence és Ragusa gyakorolja, jog szerint a magyar koronához tartozik, külön is szükségesnek tartották hangsúlyozni, hogy a követ ezt a kérdést a jelen helyzetben szintén ne feszegetse.⁹²⁴

Az 1639. évi püspökkari értekezlet határozatait tehát elnyerve az uralkodó jóváhagyását a magyar ügyekben Rómával folytatott Habsburg-politika alapjává váltak. A császári követnek instrukcióként való megküldésük egyúttal azt is jelentette, hogy a római képviselő átstrukturálásában nem Gonzaga, hanem a hazai klérus elképzelései kaptak lehetőséget a megvalósulásra.⁹²⁵ A magyar agentúra mindazonáltal sohasem nyert diplomáciai jogosítványokat, így a hazai vonatkozású uralkodói leveleket, üzeneteket, kéréseket továbbra is a követ juttatta el szokásos pénteki audienciáin a pápának. A magyar–szentszéki kapcsolatok mindennapjaiban Favilla és utódai működése annak ellenére meghatározónak bizonyult, hogy a magyar ügyek képviselőjében sohasem sikerült monopóliumot biztosítani számukra a század során. Különösen a zágrábi püspökök mellőzték szolgálataikat,⁹²⁶ és javadalmazásuk kérdése szintén megoldatlan maradt. Ugyanakkor nemcsak a prelátusok, hanem olykor a magyarországi főurak képviselőjét is ellátták,⁹²⁷ sőt arra is találunk adatokat, hogy egyes esetekben hivatalos megbízás útján a Habsburgok is igénybe vették szolgálataikat.⁹²⁸

4.4. AZ ESEMÉNYEK ÉS RÓMA

Róma nem csupán a megérkező uralkodói levelekből és a császári követ előterjesztéseiből értesült a magyar egyház igényeiről. Az eseményeket nunciusa révén már a kezdetektől figyelemmel kísérte, sőt azok befolyásolásával is megpróbálkozott.

A szolgálati ideje végén járó bécsi nuncius, Malatesta Baglioni 1639. július 30-ai jelentésében arról tudósította az államtitkárságot, hogy az Örök Városból visszatért veszprémi püspök módfelett panaszkodott az uralkodó előtt amiatt, hogy a Kúriánál tapasztalt méltánytalan bánásmód miatt az országban már alig található felszentelt püspök. Jakusith állítólag – a nuncius Michael Chunartól, Németország ferences kommisszáriusától szerezte értesüléseit – arra tett javaslatot, hogy hívják össze a tartományi zsinatot, s a problémákat régebbi kánonok, valamint az esztergomi érsek ősi kiváltságainak

⁹²² Fogalmazványa: MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 385/1639.

⁹²³ „Spettano al signor cardinal di Savoia protettore etiandio nella sua assenza le propine della proposizione delle chiese d'Vngheria, onde a me non resta luogo d'ubbidire in ciò a vostra maestà, siccome son per far sempre in tutte l'altre cose di servizio della maestà vostra e di coteste chiese.” Pio kardinális III. Ferdinándhoz, Róma, 1639. nov. 24. ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. II, Konv. Kardinäle ad Ferdinand III 1639–1643, fol. 17.

⁹²⁴ A követnek szóló levél fogalmazványa: MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 384/1639.

⁹²⁵ A követ elképzelése a *Datarián* alkalmazandó, a Habsburg-országok ügyeiben illetékes tisztviselőről csupán egy évszázad múlva vált valóra. E hivatalnok szerepére – az előzmények említése nélkül – többször kitér: RICHARD BLASS, *Die k.k. Agentie für geistliche Angelegenheiten*, MÖStA 7 (1954) 47–89.

⁹²⁶ Most csupán egy a számos példa közül: Petrechich Péter zágrábi püspök 1648-ban Matthias Szlovenchich nevű kanonokját küldte Rómába a bullák megszerzésére. Levele Harrach bíboroshoz, Zágráb, 1648. aug. 28. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Biographica, Kart. 172 [ord. cron.]. – I. Lipótnak külön is meg kellett erősítenie az akkori ágens, Giovanni Giani jogosítványait. Levele Carlo Pio di Savoia (II.) bíborosprotektorhoz, Bécs, 1679. aug. 21. PL AEV Acta Suffraganeorum Nitriensium, n. 2105/5.

⁹²⁷ Lásd Esterházy Miklós levelét Francesco Barberinihez, Nagyszombat, 1642. február 12. BAV Barb. Lat., vol. 6905, 5^r–6^v.

⁹²⁸ III. Ferdinánd mandátumai Pietro Giacomo Favillához, MOL MKL Conc. exp. (A 33), n. 205[b]/1648; n. 534/1651.

érvényesítésével orvosolják, a pápához pedig küldjenek követet eme „zavaros gondolatok” elfogadtatása érdekében. Malatesta azonnal szükségét látta, hogy beszéljen Lippay kancellárral és Martinitz gróf titkos tanácsossal, akik megígérték neki, hogy semmi olyasmi nem fog történni, ami az Apostoli Szék tekintélyét sértené.⁹²⁹

A nuncius egy héttel később már valamivel megalapozottabb információkkal tudott szolgálni. Augusztus 7-én értesítette Rómát arról, hogy Lósy prímás Jakusith beszámolója nyomán a nehézségek megvitatására nem a zsinat, hanem csak a püspöki kar összehívását tervezi. Malatesta ismét beszélt Lippayval, aki újfent ígéretet tett arra, hogy „csak olyan határozat elfogadását fogja megengedni, amely kellő tisztelettel viseltetik az Apostoli Szék irányában... s rajta tartja a kezét, nehogy valami meggondolatlanságot kövessenek el”. Lippay szerint csupán az várható – jelentette a nuncius –, hogy a püspökök ismét folyamodnak a pápához a díjmentes ügyintézés folytatólagos megadásáért, és ehhez az uralkodó közbenjárását is kérni fogják, ami aligha tiltható meg nekik. A kancellár főként azt hangoztatta a pápai diplomata előtt, hogy a (szűkebben vett) országterületen csupán két érsek és két felszentelt püspök működik, s hogy a kereszténység védelmében a török ellen vérét hullató nemzet ennyi kedvezést igazán megérdemelne Rómától. Válaszában Malatesta a bíborosnepos Magyarország iránti különös jóindulatát emlegette, amit az esztergomi érsek már (pápai megerősítésekor) személyesen is megtapasztalhatott. Eszmecserejük során érintették a címzetes püspökségek kérdését is. A nuncius e téren az uralkodó önmérsékletét tartotta kívánatosnak, s a Szentszék arra vonatkozó álláspontját hangsúlyozta, hogy a hódoltsági címekre olyan főpapokat kell kinevezni, akik gondját is viselik az ott élő katolikusoknak. Nem pedig méltatlan, a császári udvarban karriert csinálni igyekvő szerzeteseket. Lippay ezt a kifogást annak az uralkodói döntésnek a felemlítésével hárította el, amely szerint ezentúl csak arra érdemeseket fognak a püspöki címekre kinevezni.⁹³⁰

⁹²⁹ Baglioni Barberinihez, Bécs, 1639. júl. 30. (BAV Barb. Lat., vol. 7014, fol. 61^r_v [ciffre]):

Il padre Chumar è stato da me, e per corrispondere al debito suo per li favori ricevuti da vostra eminenza si vede esser in obbligo di significarmi, che quel nominato di Vesprimo, che di costà è tornato qua, et professa con disgusto facci gran romore et doglienze con questa maestà Cesarea, che nel regno d'Vngaria vi siano puochissimi vescovi consecrati per il trattenimento, che si fa in Roma delle loro spedizioni sotto diversi pretesti, et che ciò sia in gravissimo danno del regno e che tenti, che si convochi un sinodo provinciale per darvi provizione et di risolvere per quelli particolarmente, che le cose si riduchino a canoni antichi, con l'autorità de quali disponga l'arcivescovo e procuri, che si spediscono ambasciatore a sua santità per esclamare e seminare questi suoi simili e torbidi pensieri. [fol. 61_v] Io andarò sentendo e provvedendo con ogni potere, ma intanto ho giudicato di dargliene parte non solo per debito di mia carica, ma ancora per sodisfaccimento del detto padre, che amisce di mostrare gli effetti delle sue infinite obbligazioni a vostra eminenza. Dopo ho fatto officii con monsignore Lipai cancelliere di Vngaria, e col conte Martinicz consigliere segreto, come da me, che si avverta a non dar fede a relazioni appassionate, e si parli meco, che so, come passino gli affari delle confirmazioni delli vescovi del regno. Et ho trovato Lipai benissimo disposto a camminare per la via dovuta et così il conte Martinicz m'ha detto, che in ogni caso farà col suo voto quello, che può tender'alla quiete e reverenza verso la santa sede. Starò nondimeno sul avviso e terrò in fede monsignore Lipai, quale potrà molto aiutare il negozio secondo sarà meo desiderio in servizio della medesima santa sede apostolica.

A szóba jöhető két személy közül vélhetően Georg Adam von Martinitz, udvari cseh kancellárról van szó. cf. SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 297–299; WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener*, 270–271.

⁹³⁰ Malatesta Barberinihez, Bécs, 1639. aug. 6. (BAV Barb. Lat., vol. 7014, fol. 77^r_v és 80^r_v [ciffre]):

L'arcivescovo di Strigonia per rispetto delle difficoltà, che rappresenta qua il nominato di Vesprino truovarsi in Roma per le loro promozioni a vescovadi, vuol radunare li medesimi prelati per discorrere di ciò, che possa farsi. Monsignore Lipai cancelliere al quale ne ho di nuovo parlato, mi assicura, che non permetterà risoluzione, se non di dovuta riverenza alla sede apostolica, e che crede, sarà un loro nuovo ricorso a sua beatitudine, perché voglia degnarsi farli grazia, siano spedite le bolle delle loro chiese per via segreta, come da cento anni in qua dicono esser stato sempre solito, ricevano dalli sommi pontifici questa grazia istessa. Che faranno anche ricorso a sua maestà Cesarea perché vogli interposi con la santità sua al detto fine, il che non può a loro proibirsi, ma nel resto lui cancelliere terrà mano, che non si facciano, come dice lui, cose di sproposito. Io l'ho pregato a vedere di [fol. 77_v] sopire il tutto, et gli ho mostrato, che mi sarà gratissimo e sarà di loro utile, mostra buona volontà, ma dice esser impossibile di distogliere il negozio, ma ben'farà, che segua, come di sopra. Si è dilatato in rimostrare, che sperano pure, che sua beatitudine sia per farli tal grazia per le miserie, nelle quali si trovano continuamente col Turco, che questa grazia sarà da tutto il regno stimata singolare e grata a popoli, che patiscono hora molto per non esser li vescovi consecrati, anzi in tutto il regno due soli arcivescovi e due vescovi. Che se il regno, che serve per propugnacolo della fede in queste bande può meritar grazia alcuna dalla santità sua; sperano, che vostra eminenza si apre intercederli questa dalla somma sua bontà, e mi ha addotte altra ragioni simili, che mi ha anche pregato di rappresentar a vostra eminenza, che non ho potuto negarli, stante il vedere, che questo prelatto cammina hora con la riverenza, che deve, verso sua santità e l'eminenza vostra. Mi ha anche toccato, che intorno alla difficoltà che si fa intorno alla collazione de vescovadi [fol. 80^r] titolari, alli nominati di sua maestà Cesarea, tutto verte in pregiudizio del regno, e della religione, perché li vescovi, che hanno il loro voto nelle diete, e sono del primo stato, prevagliano in modo, che la religione avvanza molto, onde per questa ragione se non per altro sua maestà desidererebbe, che nostro signore li facesse grazia, si rimovessero quelle difficoltà. Io ho replicato, che sua maestà dovrebbe contentarsi di quello li compete, che nel nominare alcuni vescovi non si ha riguardo al governo di que'paesi, che sono in mano de Turchi, dove è necessario, li provedano persone discrete, mentre qua si promuovono alcuni frati, che non hanno nè zelo, nè buona intenzione, et havendo io seco altre volte discorso di questi frati, mi ha detto haver'ultimamente disposta sua maestà a non conferir più a frati titoli tali, se non saranno dotti et esemplarissimi. Quanto pio alle ragioni sudette credo, le faranno costà rappresentare da loro ministri, et io l'ho accertato, che vostra eminenza parzialissimamente ama il regno, e che l'arcivescovo di Strigonia particolarmente lo sa, oltre altri esempj, che ve ne sono, ma che bisogna, stiano nelle pretensioni giuste e ragionevoli...

A címzetes püspökségek hazai kézben való tartására irányuló törekvésekről már szó esett.

Míg a leköszönő nuncius némileg már tárgyilagos képpel szolgált a fejleményekről, utóda, a később bíborosi méltóságra emelt Gaspare Mattei (címzetes) athéni érsek ugyancsak augusztus 6-ai jelentésében csupán Jakusith visszatérésevel foglalkozott. Eszerint a veszprémi püspök fennen hangoztatta, hogy Francesco Barberini bíborosnepos csak egyszer volt hajlandó fogadni őt. Bár a nuncius úgy látta, hogy a püspök egy befolyás nélküli, szószátyár alak, mégis – elmagyarázva neki a bíborosnepos számos egyéb irányú elfoglaltságát – megpróbálta kedveskedéssel és ajándékokkal hallgatásra bírni, bár ennek sikeréhez nem fűzött sok reményt.⁹³¹

Barberini augusztus 20-ai immár Matteinek címzett válaszában értetlenségének adott hangot a veszprémi püspök magatartásával kapcsolatban, hiszen Jakusithot római tanulmányi éve alatt és mostani útja során is kedvező bánásmódban részesítette minden segítséget megadva számára.⁹³² A veszprémi székben történő megerősítését azonban a kánoni előírások szerint mindaddig nem lehet megadni, amíg elődje, az Egerbe áthelyezett Lippay György ki nem eszközli Veszprémtől való feloldását.⁹³³ Az államtitkár csodálkozását fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy Jakusith vajon mit is akarhat elérni a régi kánonokra való hivatkozással és a tartományi zsinat összehívásával, s jóváhagyta a kancellárnál és a Martinitz titkos tanácsosnál tett lépéseket.⁹³⁴

Mattei nuncius még október 1-jei jelentésében is egyedül a veszprémi püspök izgatásának tudja be a magyar püspökök mozgolódását, ami a konferencia összehívását kiváltó okok ismeretében kétségkívül túlzásnak tűnik, még ha – a kollégái közül talán a legradikálisabb – Jakusith beszámolójának hatását nem is szabad lebecsülni.⁹³⁵ A jelek szerint a veszprémi püspök megsejthetett valamit a nuncius róla alkotott véleményéről, ezért nem exponálta magát a továbbiakban, s maradt távol a nagyszombati ülésről.⁹³⁶

Magának a konferenciának az összehívása kifejezetten meglepte a pápai diplomácia új bécsi képviselőjét. Mattei ugyancsak október 1-jén bizonytalan szóbeli híresztelésekre alapozva azt közölte Rómával, hogy a magyar preláthusok Esterházy nádorral együtt Nagyszombatban gyűltek össze, s az a szándékuk, hogy legalább részben kivonják magukat a Szentszék joghatósága alól. A nuncius aggodalmait nagyban növelte – alaptalanul – a nádor esetleges részvétele, úgyhogy pontosabb információk szerzése végett szükségesnek látta, hogy alkalmas ürüggyel egy obszerváns ferencest küldjön a tanácskozás helyszínére. Ő maga az udvarba már visszatért Lippay kancellártól igyekezett felvilágosítást nyerni a

⁹³¹ Gaspare Mattei bécsi pápai nuncius Francesco Barberini bíborosneposhoz, Bécs, 1639 aug. 6. (BAV Barb. Lat., vol. 7037, fol. 64^r [ciffre]):

Quel vescovo di Vespriano mi riuscì un'huomo, che mette il naso da per tutto, nè ha di che dolersi di costà, solo dice, che vostra eminenza non haveva datali udienza più volte, com'esso haveria voluto. Io li feci confessare, che haveva mille torti. Insomma a dirla [!], è ciarlone e qua non è stimato, sebbene l'imperatore subito giunto in Vngheria l'ha mandato per assistere a un suo cognata, che commanda in una piazza di quel regno. Io non ho voluto molta pratica seco conosciuta la di lui natura, gli ho ben fatta cortesia, e regalato, perché taccia, ma è difficile, se non impossibile, e perciò è bene non farne conto.

⁹³² cf. GALLA, *Harmínkilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 75*, n. 103.

⁹³³ A veszprémi püspök 1640. tavaszán nyugodott csak bele a helyzetbe: „In mea confirmatione procedere non possum cum mea promotio ad episcopatum Wesprimiensem non fuerit per obitum prædecessoris sed per translationem illustrissimi nostri cancellarii ex episcopatu Wesprimiensi ad episcopatum Agriensem, qui cum nec priorem coram sede apostolica resignaverit, nec ad secundum hoc est ad Agriensem se confirmari fecerit, non possum in re mea procedere usque dum dominus Agriensis suam expediri fecerit confirmationem.” Levele Matteihez, Pruszká, 1640. márc. 30. ASV Archivio della Nunziatura in Vienna, Processi dei Vescovi e degli Abbati, n. 65.

⁹³⁴ „Il nominato a Vespriano è stato in minoribus da me ben trattato [kibúzza: servito] dopo la nomina non meno, anzi gli ho offerto ogni mio uffizio. Ma se il suo antecessore non lascia Vespriano, io non so, che ne canoni inseguino il modo da lui proposto, nè i concilii provinciali si possino inrobore [?]. Vostra signoria ha fatto bene ad opporsi ad ogni mala intenzione del sudetto nominato con monsignor cancelliere d'Vngheria et il conte Martiniz.” Barberini Matteihez, Róma, 1639. aug. 20. BAV Barb. Lat., vol. 7076, fol. 88^r (ciffre). (Az iratot Antonio Ferragalli fogalmazta. KRAUS, *Verzeichniss*, 153.)

⁹³⁵ „M' si dice, che li pensieri torbidi de prelati Vngari, come scrivo per segreteria, siano in buona parte suscitati da quel vescovo di Vespriano, il quale sebbene di puoca stima qua per le chiacchiere e per la poca sodezza, in Vngheria per l'istesse è atto a commovere, perché colà la gente è più rozza et facile a lasciarsi sedurre, e perciò vi è l'esercizio di religioni tanto diverse, oltre che si può dubitare di fomento.” Mattei Barberinihez, Bécs 1639. okt. 1. BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 1_v (ciffre).

⁹³⁶ Sőt nem sokkal később Matteit arra invitálta, hogy családi birtokán gyógykezeltesse magát: „Coeterum cum vestra celsitudo eodem pœne morbo, quo ego, hoc est passionibus hypochondriacis laboret, iamque instet tempus formalis curæ adhibendæ, suaderem suæ celsitudinî pocululum [?] Vienna secedendum [?], quo sine curis salutis suæ consulere posset. Offero itaque meum castellum Prussense, ubi iam et ego salutis attendens moror, omniaque mea ad servitium vestræ celsitudinis devoveo. Habemus hic prope et thermas et acidulas. Sit patronus domus meæ” Már idézett levele Matteihez, Pruszká, 1640. márc. 30. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc., n. 65.

történekről. Világosan mutatja a pápai diplomaták lemaradását az eseményekről, hogy Mattei akkor még Bécsben tartózkodó elődje, Baglioni pesarói püspök is azt bizonygatta, hogy csupán egy régebbi ügyről lehet szó, amelyről annak idején – valószínűleg inént idézett augusztus 6-ai jelentésére gondolt – tudósította is az államtitkárságot.⁹³⁷

Mattei csupán október 8-án tudott részletesebb tájékoztatást nyújtani arról, hogy valójában mi is történt szeptember végén Nagyszombatban. Jelentésében egyrészt visszakozott a püspökök „lázadását” és a nádor részvételét illetően, másrészt röviden tudatta, hogy a magyar prelátsók azért gyűltek össze, hogy III. Ferdinándtól segítséget kérjenek a pápai megerősítések gyorsabb és olcsóbb kieszközléséhez, valamint a főkegyúri jog körüli viták elsimításához. Ennek érdekében a győri és a csanádi püspököket küldték Bécsbe, akik azonban még nem kaptak audienciát. A nuncius remélte, hogy a kancellártól további információkat nyerhet, amire valóban szüksége lehetett, hiszen még mindig Jakusithot tette meg bűnbaknak, akiről ezúttal sem mulasztotta el megjegyezni, hogy mily kevés megbecsülésnek örvend az udvarban.

Mattei, biztos, ami biztos, mindeközben jónak látta felhívni a titkos tanács elnökének, Maximilian Trauttmansdorffnak a figyelmét arra, hogy Spanyolország nem nézne jó szemmel semmiféle a Szentszék tekintélye ellen indított támadást, a császári kormányzat irányítója azonban kitért a válaszadás elől, mondván, semmit sem tud az ügyről.⁹³⁸ A nuncius következképp október 9-én, a szokásos hétfői uralkodói kihallgatáson maga III. Ferdinánd előtt hozakodott elő a kérdéssel. Amint azt október 15-ei jelentésében írja, miután a nagyszombati konferenciáról általa tudottakat felvázolta az uralkodónak, az nyíltan megmondta neki, hogy a magyar főpapok valóban a Rómában irányukban tanúsított bánásmódot, a hosszadalmas ügyintézkést, a hatalmas költségeket, s a királyi püspökkinevezések elutasítását fájlatják módfelett. A nuncius replikája szerint Rómában a dolgoknak megvan a saját ügymenetük, s a költségeket főleg az ágensek és ügyintézők visszaélései okozhatják. Válaszában Mattei kárhoztatta és feleslegesnek nevezte az ilyen püspökkari gyűléseket, mondván, elegendő és hatékonyabb is, ha a magyar főpapok őt keresik meg problémáikkal. Kéréseiket ő majd továbbítja Rómába. A Szentszéknel pedig mindig a legnagyobb megértésre számíthatnak, hiszen mind a pápa, mind a bíborosnepos azon van, hogy az Itálián kívüli egyházakkal különösen jól bánjanak. A kihallgatáson a nuncius végül arra kérte az uralkodót, hogy a püspökök semmilyen követelésének ne adjon helyt, s III. Ferdinánd megígérte neki, hogy audienciájuk után hozzá utasítja őket.⁹³⁹ A nuncius október 29-én

⁹³⁷ Mattei Barberinihez, Bécs 1639. okt. 1. (BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 1_v [ciffre]):

Siccome non posso nè devo tacere lo, che mi si dice, (non l'affermo però) che in Ternauia in Vngheria siano i prelati di quel regno col palatino per trattare come si possino esimere gli ecclesiastici dalla suggestione di Roma in parte al meno. Io procuro haverne maggiore certezza, et per questo ho mandato un padre zoccolante riformato cola sotto altri pretesti, acciò scuopra paese et avvisi, et intanto con destrezza senza infilarmi ho fatto dare un tocco al vescovo di Agria, grancecelliere di quel regno, acciò avvertino a quello trattano, ma l'esservi il palatino, che è come vicerè, mi fa dubitare maggiormente. Monsignor Baglioni, a chi ne ho detto una parola, mi dice, che questo negozio bolliva molto tempo fa, e che le pare d'haverlo avvisato.

⁹³⁸ Mattei Barberinihez, Bécs, 1639 okt. 8. (BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 9_v [ciffre]):

Accennai con le passate, che in Ternavia si erano radunati molti vescovi Vngheri col palatino, per levarsi in parte, se non in tutto dalla soggezione di Roma, come qua dicevano. Hora più specificatamente trovo, che hanno trattato di supplicare sua maestà per li suoi uffici con nostro signore acciò non siano ritardate le nominazioni de vescovi del regno et accettate le nominazioni delli titolari, et riscati li dispendi dell'annata et dell'altre spedizioni nella corte di Roma, com'essi dicono, et che sono deputati a ciò il vescovo di Giuarino et il nominato Cianadiense, che saranno, se non sono stati hoggi da sua maestà, et il cancelliere sarà forse deputato per venire da me per l'istesso rispetto. Dubito che sia manifattura di costa riportata dal nominato di Vesprino, ch'è un mal'instromento, benché per altro puoco stimato, et abbracciata di buona voglia qua. Penso dirne [fol. 9_v] una parola a Trautmanstorff, ma in modo et come da me, perché non apprendino, che costa si paventi come di gran cosa, et avvisarò la risposta di sua eccellenza a vostra eminenza, la quale si degni, che io repeta, che di qua si vede è da fare poco fondamento per noi, perché credono ciò che di costa con passione si scriva et dependono totalmente da Spagna dove bisogna battere, et è assai lottare qua in capitale per l'autorità della sede apostolica, massime in questi tempi. Io però vi userò ogni maggior diligenza. Ne ho parlato Giovedì a Trautmanstorff, che non se n'è mostrato molto informato, nè mi ha dato risposta precisa, non manco però di stare sul'avviso.

Trauttmansdorff befolyására lásd SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 372–374.

⁹³⁹ Mattei Barberinihez, Bécs, 1639. október 15. (BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 25_v [ciffre]):

Nell'udienza di Lunedì con occasione di parlare d'Vngheria, venne opportunità senza infilarmi punto di parlare con sua maestà della radunanza di quei vescovi per le cose di Roma già accenata con la cifra degli 8. Stante in materia dell'annata e delle spese per le spedizioni del ritardamento delle medesime e delle ripulse delle nomine o raccomandazioni de titolari, et sua maestà mi disse liberamente, che perciò si erano radunati e che si dovevano, che a Roma erano trattenuti due o tre anni et aggravati di spese esorbitanti. Io le replicai, che le cose di Roma caminavano per li suoi periodi immutabili, e che in quanto alle spese, Dio non voglia che gli agenti o li spedizionieri, con li quali corrispondono non li trappolano, et anco non trascurino invece di sollecitare le spedizioni. Sua maestà mi rispose, che poteva ben'essere. Di più le soggiunsi, che non occorre fare queste radunanze, che se fossero stati gravati, bastava che loro medesimi [fol. 25_v] ne dicessero a me una parola, che l'haverei rappresentato a vostra eminenza, la quale io posso bene testificare, quanto abborrisce queste angarie, massime negli oltramontani, quali sua santità preme, che siano ben trattati. Supplicai perciò, che non gli fossero date orecchie, non che fomentati, il che non dovevo mai credere, sapendo la pietà di sua maestà, et il suo rispetto verso costesa santa sede. Sua maestà mi rispose, da me non sono stati ancora, ma se verranno ne farò trattare con esso lei.

mindezek ellenére arról panaszkodik, hogy az uralkodó – nyilatkozata ellenére – a prelátusokat nem hozzá küldte, hanem az ügyet a következő hétre a titkos tanács elé utalta, így kénytelen lesz egyéb alkalmat keresni a magyar főpapok megzabolozására.⁹⁴⁰

A Kúria mindeközben csupán két rövid jegyzékben reagált a fejleményekre. 1639. október 22-én Francesco Barberini kételkedésének adott hangot azzal kapcsolatban, hogy a magyar püspökök ki akarnak vonni magukat a Szentszék joghatósága alól. Mindazonáltal szükségesnek látta, hogy egy buzdító levelet írjon az esztergomi érseknek, s helyeselte a Lippay kancellárral történő együttműködést az indulatok féken tartása végett.⁹⁴¹ (Lósyt érseki megerősítése és palliuma együttes megadása miatt, Lippayt a rezidenciakötelezettség alóli felmentése nyomán Róma a saját lekötelezettjeként tartotta számon.) November 5-én pedig arra utasította a bécsi nunciust, hogy ha nem kerül pont az ügy végére, a magyarok összes sérelméről és törekvéséről szerezzen pontos információkat, és küldjön egy részletes jelentést, hogy Rómában a kérdést alaposan megvizsgálhassák, és a bajokat, ahol szükséges, orvosolhassák.⁹⁴²

A nuncius november 22-én válaszolt Rómának. Eszerint a magyar püspökök ügyében az elmúlt hetekben semmi sem történt, mivel Lippay kancellár beteg volt, de már jobban van. Részletes beszámolót mindaddig nem tud küldeni, amíg meg nem szerzi a püspökök uralkodónak benyújtott felterjesztését. Így jobb híján megismételte az október 15-ei jelentésében foglaltakat.⁹⁴³

A Szentszék érdemben csak december 3-án reflektált a szeptember végi püspökkari konferenciára, illetve az erről tudósító október 15-ei nunciusi beszámolóra. Barberini bíboros – mint írja – előbb tájékozódni akart a sérelmek jogosságáról, s előrebocsátja, hogy amíg részletesen meg nem ismeri a magyar püspökök álláspontját, csupán általánosságban tud választ adni. Mégpedig azt, hogy a Kúrián az ügyintézés rendszerint megfelelő és gyors – ez az egész pápai udvar érdeke –, s késlekedések csupán az egyes ügyekben felmerülő speciális nehézségek esetén fordulnak elő. Az ügyintézők, illetve ágensek esetleges ravaszkodásaival ellentétben Barberini nem tartotta valószínűnek, hogy bármelyik kúriai tisztviselő baksist követelt volna, de kilátásba helyezte, hogy ez esetben az illetővel visszafizettetik a pénzt. (Amint láthattuk, korrupciónak egyáltalán nem volt szó Nagyszombatban.) Tudakolódására pedig a *Dataria*n egyenesen azt állították, hogy VIII. Orbán pontifikátusa alatt a magyar egyház érdemi összeget nem utaltatott át Rómába, a fizetések alól mindig felmentést kaptak, úgyhogy inkább hálálkodniuk kellene, mintsem lázongani. Barberini befejezésül utasította a nunciust, hogy próbáljon hatást gyakorolni az uralkodóra, többé ne engedje meg hasonló gyűlések összehívását, és tartassa be

Io le resi grazie. Staremo adesso a vedere se così seguirà et di tutto darò parte a vostra eminenza, acciò possa ordinare lo, che occorrerà per il buon servizio di nostro signore.

⁹⁴⁰ Mattei Barberinihez, Bécs, 1639. okt. 29. (BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 47^r [ciffre]):

Scuopro dal grancancelliero d'Vngheria, che da sua maestà Cesarea è stata rimessa l'istanza de vescovi di quel regno al consiglio per trattarne la settimana ventura. Ho mostrato meravigliarmene per havermi detto sua maestà, quando gliene parlai, che haveria fatto trattarne meco, che però col stare sul rigore per nostro vantaggio penso farne rumore, giovandomi credere, che se ne siano dimenticati, quando ciò non sia, dirò liberamente, che mi pare mal modo. Non perciò voglio disperare, che si risolve in nulla questo tentativo, massime se cessassero le manifatture di costà altre volte accennate.

⁹⁴¹ Barberini Matteihez, Róma, 1639. okt. 22. (BAV Barb. Lat., vol. 7079, fol. 46^r [ciffre]; Ceva vagy Rosati fogalmazványja, KRAUS, *Verzeichniss*, 153):

Pare non meno alieno dal vero, che dalla pietà di cotesti prelati d'Vngheria, che cada nel lor'animo d'esimersi dalla potestà pontificia. Nondimeno vostra signoria ha fatto molto bene invigilandovi con usar le diligenze, che scrive col vescovo d'Agria, et io le mando una lettera a sigillo volante per l'arcivescovo di Strigonia, acciò se ne possa valere secondo la sua prudenza. Quanto all'accommodamento con gli heretici in pregiudizio della nostra religione, sebbene non pare credibile con tutto ciò oppotunamente vostra signoria vada porgendovi i rimedi, che potranno provenire dalle sue esortazioni, et altre diligenze. Degli affari della pace io non ho cosa di nuovo da significarle.

⁹⁴² „Se non saranno quietati li motivi intorno alle chiese d'Ungaria et loro spedizioni, potrà vostra signoria intender tutti li particolari delli supposti aggravi e doglienze, che si fanno, e mandarne una pien relazione, perché qui si possa intieramente comprendere, quanto passa [possa?], et considerare il rimedio, che possa essere necessario di applicarvi.” Barberini Matteihez, Róma, 1639. nov. 5. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 135, fol. 63^r (ciffre). Másolata: MOL Mohács utáni Gyűjtemény, Fraknói Vilmos hagyatéka (R 57), 6. tétel (Nunziatura Germaniae), fol. 455. Ez esetben a másolatot használtam.

⁹⁴³ Mattei Barberinihez, Bécs, 1639. nov. 26. (BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 72^r [ciffre]):

Il negozio de vescovi d'Vngheria ha fatto tregua per alcuni giorni, merce la malazia del grancancelliere, che sta meglio. Se potessi haver la scrittura medesima, che porgono a sua maestà, come procuro, la mandarò et servirà per la relazione piena, che vostra eminenza con quest'ordinario mi commette. Intanto attenderò quell'ordini, che vostra eminenza si degnerà darini, giacché mi pare haver accennato et hora replico, che son'andato pensando, che forse a tre punti si restringono le loro querele di cotesta corte. 1. della tardanza delle spedizioni delle chiese d'Vngheria. 2. delle gravi spese nelle spedizioni delle sudette, et in specie dell'annata, quale non pretendono pagare, dandola per cosa nuova mosca dalla dataria presente per quanto essi dicono. E 3. della non ammissione delli titolari. Ma quest'ultimo a me pare più interesse del nominante, che è l'imperatore, che delli altri già vescovi, che fanno lo strepito, sebbene delle diete d'Vngheria saria sempre bene vi fossero molti vescovi per servizio della religione cattolica.

III. Ferdinánddal azt az ígéretét, hogy a hozzá forduló püspököket a Szentszék képviselője elé fogja utasítani.⁹⁴⁴ A bíborosnepos december 17-én újból megerősítette fenti instrukcióit,⁹⁴⁵ és felhívta a nuncius figyelmét arra, hogy az annáta nem a *Dataria*t, hanem – mint azt Lósy is kifejtette – a bíborosi kollégiumot s részben az ügyeket intéző tisztviselőket illeti. Ez szerfölött megbonyolítja a dolgokat, így ő egyedül nem is dönthet a kérdésben. Egyébként pedig az a véleménye, hogy a magyar püspökök csak „pénzt akarnak, s Rómát kiszipolyozni”.⁹⁴⁶

A nuncius egész december–januárban valósággal üldözte Lippay kancellárt, hogy megszerezze tőle a konferencia határozatait, s így végre minden eddiginél részletesebb tájékoztatást tudjon Rómának nyújtani. Mint december 17-én jelenti, titkárát küldte a kancellárhoz, aki azt üzentte vissza, hogy az uralkodó is megbízta azzal, hogy számoljon be neki a konferencián történekről, de betegsége kiújulása miatt feladatának most nem tud eleget tenni.⁹⁴⁷ 1640. január 7-én még mindig ugyanez volt a helyzet.⁹⁴⁸ Időközben újabb – alaptalan – híresztelések kaptak szárnyra arról, hogy a kancellár Magyarországra utazik, és ott a püspökök megsegítésének lehetőségéről fog a nádorral tárgyalni. Mattei némileg bosszúsan jegyzi meg, hogy ha a magyar főpapoknak bármi problémájuk van, azt írják le és tudassák a bíborosnepossal.⁹⁴⁹

Lippay végül csak február közepén kereste fel a nunciust, hogy az uralkodó nevében tájékoztassa őt a magyar püspökök kívánságairól. Mattei – azon kívül, hogy a római császári követ kapott megbízást a konferencián megfogalmazottaknak a Szentszék elé terjesztésére – sok újdonságot a már eddig ismerteken kívül nem tudott meg. A találkozó egyben egy hallgatolagos kompromisszum megkötését eredményezte. Ez rendkívül furcsa módon ment végbe. A nuncius tudniillik – beszámolója szerint – azt a kérdést szegezte a kancellárnak, hogy vajon fizettek-e már akár egy annátát is Rómában, illetve hogy egyáltalán követelte-e ezt tőlük valaki. Lippay elérte a kérdést mindkettőre engedelmesen nemmel felelt. Mattei ezután már csak azt tudakolta, hogy akkor valójában mi is a panaszuk oka. Vagyis a nuncius közvetve azt hozta a kancellár tudomására, hogy a Szentszék legfelső döntéshozó szintjén hajlandóak lesznek felülbírálni a kúriai bürokrácia követeléseit, s nyomást gyakorolni a bíborosi kollégiumra az annáták elengedésének érdekében. A címzetes püspökségekkel kapcsolatban pedig úgy egyeztek meg,

⁹⁴⁴ Barberini Matteihez, Róma, 1639. dec. 3. (BAV Barb. Lat., vol. 7079, fol. 70^r, [ciffre]; valószínűleg Ceva, esetleg Rosati fogalmazványa, KRAUS, *Verzeichnis*, 153):

Alla cifra di vostra signoria de 15 d'Ottobre, che accenna le doglienze dei vescovi d'Vngaria, non ho dato prima risposta, perché ho voluto informarmene della verità, et trovo, che quanto al capo delle longhezze e repulse, se non si viene ai particolari, non si può adeguatamente rispondere, se non in genere, che gl'affari delle spedizioni camminano ordinariamente in Roma con sollecitudine et velocità, per esser questo il costume della dataria, et anco interesse quasi di tutta la corte. Onde la retardazione e le longhezze non possono venire, se non dalla qualità de'negozii e difficoltà, che s'interpongono per le circostanze, che seco portano. Sicché non è meraviglia, che alle volte intervenghino dilazioni et repulse per non essere cose fattibili nè aggiustate, et quanto alle spese, che si presuppongono straordinarie, non si troverà alcuna estrusione fatta dagli ufficiali, et se per avventura fosse occorsa alcuna, facendone costare, si provvederà all'indennità di chi ha pagato con castigo anco di chi ha ricevuto. Ma come vostra signoria ha benissimo risposto a sua maestà può essere, che questo sia artificio e gioco di quelli, a chi si commettono le spedizioni. Ma per mostrare, che le doglienze sudette non son sussistenti, mi dicono questi della dataria, che in tutto questo pontificato non si sia cavata cosa di considerazione per la corte, essendo quasi sempre fatta la grazia nelle spedizioni dei diritti dovuti, onde dovrebbero li vescovi piuttosto ringraziare, che dolersi. Per tutte queste cose è stato bene di supplicare sua maestà Cesarea a non lasciar passar avanti queste adunanze, come non necessarie, onde aspettiamo, che sua maestà facci in questo particolare quello, che a lei ha dato intenzione.

⁹⁴⁵ „Quanto al negozio de vescovi di Vngaria, scrissi con le passate quello, m'occorreva.” Barberini Matteihez, Róma, 1639. dec. 17. (!). BAV Barb. Lat., vol. 7084, fol. 30^r (ciffre). (Az iratot Ceva írta, KRAUS, *Verzeichnis*, 153.)

⁹⁴⁶ „Quanto ai vescovi d'Vngheria pigliano equivoco, che l'annate tocchino alla dataria, perché sono parte del collegio de cardinali, et parte degli ufficiali, a quali è stata impegnata per aiutar l'Vngheria. Così si vogliono i danari, e si vuol smunger Roma, che non va bene.” Barberini Matteihez, Róma, 1639. dec. 17. BAV Barb. Lat., vol. 7084, fol. 31^r (ciffre). (Az iratot Barberini vagy a két Ferragalli egyike fogalmazta. KRAUS, *Verzeichnis*, 153.) – Barberini álláspontjáról Favilla is tudósította Lósyt. Lásd ez utóbbi fentebb idézett jan. 3-ai levelét.

⁹⁴⁷ „Con occasione, che hier l'altro mandai il mio segretario dal grancancelliere d'Vngaria, questo le disse, che haveva ordine di sua maestà di communicar meco le domande di quei vescovi per cotesta corte altre volte accenate, ma che per la puoca sua salute haveva differito il venire. Mi è parso accennare solo questo adesso, rispetto allo scritto già. Se verrà, rappresentarò il di più a vostra eminenza.” Mattei Barberinihez, Bécs 1639. dec. 17. BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 93^r (ciffre).

⁹⁴⁸ „Non ho ancora veduto il grancancelliere d'Vngheria e perciò non posso per hora rappresentare d'avantaggio del negozio di quei vescovi.” Mattei Barberinihez, Bécs, 1640. jan. 7. BAV Barb. Lat., vol. 7028 fol. 5^r (ciffre).

⁹⁴⁹ „Di più dicono altri, che il vescovo d'Agria sia stato mandato con fretta in Vngaria a trattare col palatino per veder di sollevar di nuovo quelli vescovi. Non so, se sarà vero. Ma sono cattivi pensieri, e se a me verranno a dir cosa alcuna, io dirò lor, che mettano in carta per mandarlo a vostra eminenza. Intanto procurarò per quanto posso di non mi lasciare far torto, ma è bene, che di costà si parli alto con l'ambasciatore, perché conosco, che questa gente e poi timida.” Mattei Barberinihez, Bécs, 1640. jan. 21. (BAV Barb. Lat., vol. 7039, fol. 33^r (ciffre)).

hogy a kancellár mint magánember papírra veti a nunciusz számára az ezekkel kapcsolatos elképzeléseit.⁹⁵⁰ Február 18-ai beszámolója szerint Mattei nem sokkal később ismételtén biztosította a kancellárt arról, hogy amennyiben elismerik a kötelezettségeiket, s a díjkezdmények terén nem kiváltságokat követelnek, hanem csak úgymond kegyet kérnek, a Kúria teljesíteni fogja kéréseiket.⁹⁵¹

Ezt követően a nunciusi jelentések magyar vonatkozásai már csak a Bécsbe küldött felsőmagyarországi protestáns követek ellen tervezett, a kancellárral közös akció részleteiről tudósítanak.

Február 25-ei jegyzékében a bíborosnepos megkönnyebbülten vette tudomásul, hogy a magyar kancellár úgymond visszakozott, s Barberini szerint ezzel az ügy végére pont került, a problémák további feszegetésének nincs helye – bár Lippay fejtegetéseit a címzetes püspökségekről ezután is kíváncsian várta.⁹⁵²

4.5. A KONFERENCIA EREDMÉNYEI. A BÉCSI NUNCIATÚRA JAVASLATAI A SZENTSZÉK RÉSZVÉTELÉRE A KATOLICIZMUS MAGYARORSZÁGI MODERNIZÁCIÓJÁBAN

Az események gyors elcsitulását tehát Róma engedékenysége magyarázza. Fél évvel korábban, 1639. augusztus 20-án Francesco Barberini még arról értesítette a nunciust, hogy a konzisztoriális kongregáció újonnan hozott dekrétuma szerint a bíborosi kollégium nem ad engedményeket a magyar püspököknek.⁹⁵³ Decemberben is saját inkompetenciáját hangoztatta. A nunciusi jelentések hatására azonban már az uralkodói levelek megérkezte előtt, 1640. január 28-ai jegyzékében kilátásba helyezte, hogy – amennyiben a magyar főpapok nem követelöznek tovább – néhány püspökség ügyét Rómában gyorsan és *gratis* intézik el.⁹⁵⁴ S valóban néhány hosszú évek óta húzódó pápai megerősítés végére

⁹⁵⁰ Mattei Barberinihez, Bécs, 1640. febr. 4. (BAV Barb. Lat., vol. 7028, fol. 27^r [ciffre]):

È stato da me di questi giorni il cancelliere d'Vngheria, mandato da sua maestà Cesarea a parteciparmi le proposte de vescovi di quel regno, incaricate dalla maestà sua al suo ambasciatore costà, come già scrissi circa l'annata et la collazione de vescovati titolari, che pretende sua maestà come rè d'Vngheria. Si scusò meco se haveva tardato per la sua longa malazia. Resi l'humilissime grazie dovute a sua maestà et al cancelliere particolari, li risposi che desideravo sapere se pagavano l'annata o da chi veniva loro dimandata. Mi replicò, che non la pagavano, nè era loro dimandata. Di che dunque si lamentano, tornai a replicare. Si vede, che è stato negozio affettato, come già accennai. Quanto alli vescovati titolari perché è negozio di molti capi, restammo, ch'egli non come cancelliere, ma come amico mettesse in carta, come disse di fare. Mi entrò poi nelle dimande di quel deputato dellà nobilità heretica d'Vngheria superiore, che solo delli tre è giunto. Stanno all'udienza di sua maestà, che si restringono alla restituzione di una sola chiesa, o almeno a una certezza, che in avvenire non se ne levino più sino alla dieta futura, tutto rigettai con dire, che non si dovevano coartare o ritardare per sodisfare alla petulanza heretica li progressi della nostra santa religione. Così mi disse, che sperava fosse per farsi et io terminai con dirle, che ricordasse a sua maestà, che nell' ultima udienza della settimana passata, che ne parlai, la maestà sua mi disse, che bisognava lasciarli gracchiare parole precise, per le quali non lascia di lodare molta la pietà della maestà sua.

⁹⁵¹ Mattei Barberinihez, Bécs, 1640. febr. 18. (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 135, fol. 118^v [ciffre]; másolata: MOL Mohács utáni Gyűjt., Fraknói hagy. (R 57), 6. tét., fol. 452^v):

Dimostrai al gran cancelliere d'Ungaria, che venne a licenziarsi da me per la visita della sua chiesa d'Agria, li favori, che vostra eminenza voleva sì liberamente dispensare a quei vescovi ungheri, ma che avvertissero di conoscere il loro debito, che altrimenti non poteva applicare al beneficio. Mi intese bene e disse di riferirlo loro in questa sua andata da qualche bande. Mi disse di più, che sua maestà haveva riggettate l'istanze di quelli ambasciatori degli heretici dell'Ungaria superiore, che dimandavano le chiese, come scrissi, senza dare loro latra risposta in scriptis, solo haveva scritto ad alcuni comitati, cioè communi, perché non facessero insolenze contro li cattolici, e quando sarà risanato l'altro ambasciatore, che s'infermò quà, lo sentirà e lo rimanderà con l'istessa spedizione. Mi diede di tutto questo conto per ordine di sua maestà, come io humilmente rappresento a vostra eminenza etc.

⁹⁵² „Mentre il cancelliere d'Vngheria ha confessato a vostra signoria, che alli vescovi di quella provincia non erano qui dimandate l'annate, e che non le pagavano in effetto, pare, che questo negozio sia finito, nè vi sia più luogo alle doglienze. Quanto alli vescovati titolari aspetteremo quel, che darà in scritto il medesimo cancelliere, che a suo tempo ella si contenterà parteciparci.” Barberini Matteihez, Róma 1640. febr. 25. BAV Barb. Lat., vol. 7079, fol. 114^r (ciffre). (Az iratot Benessa fogalmazta. KRAUS, *Verzeichmis*, 153.) Barberini az ügyet lezártnak nyilvánító álláspontját március 10-én újból megerősítette: „Tengo il negozio d'Ungaria aggiustato dalla vigilanza di vostra signoria, come vedo dalla sua de'18 del passato, alla quale in questo proposito non ho altro, che rispondere.” Jegyzéke Matteihez, Róma 1640. márc. 10. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 135, fol. 119^v. (ciffre); másolata: MOL Mohács utáni Gyűjt., Fraknói hagy. (R 57), 6. tét., fol. 452. – Itt is a másolatot használtam.

⁹⁵³ „Per conto dell'arcivescovo di Strigonia uscì decreto, che i cardinali capi d'ordine non puotessero far più grazia nelle spedizioni. Dopo l'assistenza di più cardinali e di me alle sue conclusioni fù fatto un decreto, che i cardinali non vi potessero andare, se non erano dedicate a loro. È bene dunque, che mentre si perde in servirli, ancora eglino diano il loro premio.” Barberini Matteihez, Róma, 1639. aug. 20. BAV Barb. Lat., vol. 7076, fol. 88^f (ciffre). (A. Ferragalli fogalmazványa, KRAUS, *Verzeichmis*, 153.)

⁹⁵⁴ „Al primo concistoro io penso di vedere quello, che si può fare per le grazie desiderate dal vescovo di Zagabria, procurando, che si faccia un buon memoriale con tutti li motivi, et mi pare si habbia pur a trattare di Varadino, qual'essendo senza entrate tanto più dovrà essere facile. Ma se questi vescovi d'Vngheria bravano, io mi ritirerò, che non so trattare alla Turchesca [!].” Barberini Matteihez, Róma, 1640. jan. 28. BAV Barb. Lat., vol. 7084, fol. 44^r (ciffre). (Az iratot a kötet három főminutánsának egyike: Barberini, G. és A. Ferragalli fogalmazta [szóhasználata után ítélve: Barberini]. KRAUS, *Verzeichmis*, 153.)

hamarosan pont került. Így a váradi szék helyzetének kánoni rendezése már 1639 decemberében, Csanádé, Vácé valamint az időközben betöltött Pécsé pedig 1640 folyamán végbement, igaz viszont, Tinin ügye félúton ismét elakadt, s Zágrábé csak 1642 elején fejeződött be.⁹⁵⁵ Erdély és a címzetes püspökségek (többek között Roson, Ansaria) kérdésében ugyanakkor nem történt előrelépés, s a fizetési kedvezmények csupán alkalmi jellegűek voltak.

Ezek a sikerek azonban csak részben tudhatók be a konferencián elhangzottaknak. A fentiekben rekonstruált események világosan megmutatják, hogy elsősorban maga az értekezlet összeülésének ténye, a körülötte csapott hírverés és a tanácskozást övező titkolózás gyakorolt érdemi hatást Rómára.⁹⁵⁶ A Barberinik különösen a franciaországi események miatt, a gallikán tendenciák továbbgyűrűzésétől tartva irtóztak – nem egészen alaptalanul – az 1639-es konferenciához hasonló egyházi gyűlésektől. A magyar püspökök külön figyelmet fordítottak arra, hogy a nuncius – minden próbálkozása dacára – ne tudja befolyásolni a történeteket, s hogy az ügy a császári udvar és diplomácia csatornáin kerüljön a Szentszék elé. Rómában – Mattei olykor jócskán túlzó jelentéseinek is köszönhetően – a magyar egyház problémái ezúttal nem akadtak el a kúriai bürokrácia labirintusában, hanem végre a legfelső szinten is kellő figyelmet kaptak.⁹⁵⁷ A magyar főpapok tisztában voltak azzal, hogy pusztán egy újabb uralkodói levél vagy a Szentszékhez intézett kérelem csekély eredménnyel járt volna.

A püspökkari konferencia összehívásával ugyan közvetlen eredményeket is el tudtak érni, ám a történetek jelentősége mindezekon messze túlmutat. Egyrészt azt bizonyítja az utókor számára, hogy a magyar egyház vezetése: a közvetlen utód Lósy Imre, a majdani prímás Lippay György, Jakusith György veszprémi püspök és a teljes püspöki kar Pázmány halála után is – pontot téve átmeneti rivalizálásuk végére⁹⁵⁸ – képes volt a hazai katolikus megújulás szükségleteit felismerni. Azokra a körülményekhez képest érdemi megoldást tudtak találni, még a Szentszékkel való kapcsolattartás számos nehézséggel járó területén is.

Másrészt a „főkegyúri joggal” kapcsolatos állásfoglalás, a legtisztább jozefinizmus irányába mutató epizkopalista ideológia kifejtése világosan megmutatja: a hazai hierarchia ekkorra már kizárólag államegyházi keretekben vélte megvalósíthatónak a katolicizmus modernizálását. A radikális koncepcióváltás különösen abban az összefüggésben szembeötlő, hogy megelőzően számos kísérlet történt annak érdekében, hogy Róma a hierarchiával karöltve bekapcsolódjék a rekatolizáció folyamatába.⁹⁵⁹ Már Pázmány kezdte felismerni, 1639-re pedig teljesen világossá vált a magyar egyház vezetése számára, hogy a késve megindult hazai katolikus restauráció sikeres véghezvitelében kizárólag a Habsburg-államhatalomra támaszkodhat. Miként az értekezlet határozatainak bevezetője leszögezi, a kellő mértékű állami beavatkozás – a rendi dualizmus viszonyai között – csupán az uralkodó egyházi jogosítványait megtestesítő főkegyúri jog integritásának fenntartása révén lehetséges. Hiszen így – fűzhetjük tovább a gondolatmenetet – minden olyan egyházszerkezési aktus, amely a királyi főkegyúri jog megkerülésével zajlik, a magyar közjog alapján törvénytelen és megszüntethető: jelesen a protestáns egyházak püspökeikkel és egyházkerületeikkel együtt.⁹⁶⁰ Vagyis a Róma primátusát elutasító protestantizmus a törvények és az államhatalom alól már nem vonhatja ki magát. A „főkegyúri jog” csorbítatlanságára való

⁹⁵⁵ HC IV, 359. 168. 356. 290. ASV Arch. Concist., Acta Camerarii, vol. 17, fol. 207^r. és HC IV, 337. 376. A boszniai püspök bulláit a konferenciától függetlenül már 1639. október 3-án kiállították. HC IV, 11.

⁹⁵⁶ Olyannyira, hogy amikor három év múlva tartományi zsinat összehívását tervezték, a nuncius előzetesen szóban és írásban is felhívta Lósy és Lippay figyelmét, nehogy valami, az Apostoli Szék tekintélyét sértő dolgot vigyenek végbe: „È intimata una sinodo provinciale dell'ecclesiastici a Possonia per il giorno di San Martino. Monsignor nunzio non ha mancato ricordare in voce e per lettere all'arcivescovo di Strigonia, primate e al vescovo d'Agria, grancancelliere di quel regno, perché no vi si risolveva cosa, che sia contraria alla religione cattolica et all'autorità della seda apostolica.” Mattei *avvisò* az államtitkárságnak, Bécs, 1642. nov. 8. BAV Barb. Lat., vol. 7024, fol. 129^r.

⁹⁵⁷ Az információk ellenkező irányba történő áramlásának nehezítésével Róma is megpróbálkozott, Favilla ágenssel kapcsolatban tudniillik azt nehezményezték, hogy leveleiben eltúlozza a nehézségeket. Lósy ezzel szemben az ágens szavahihetőségét hangoztatta. Levele Barberinihez, Nagyszombat, 1639. nov. 12. BAV Barb. Lat., vol. 6894, fol. 22^r-23^v.

⁹⁵⁸ Erről majd a rezidencia-kongregációval foglalkozó fejezetben fogok szólni.

⁹⁵⁹ Ezekre elsősorban a hitelesítési kongregációval foglalkozó részben találhatunk majd számos példát. Néhány szimpotmatikus esetre lásd: *A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX (szerk. Für Lajos), Budapest 1999, 19–38, 21–27; az alább elemzendő jelentés szövege *ibid.*, jegyzetekben.

⁹⁶⁰ Ennek egy konkrét példája 1644-ből: PL AEV Acta Religionaria, n. 1772/3–4, fol. 249–271.

törekvés magyarázza a délvidéki püspöki címek fenntartásához való feltétlen ragaszkodást is. Persze az országgyűlési és királyi tanácsbeli szavazatok gyarapítása, valamint a töröktől, Velencétől és Raguzától való majdani visszaszerzés reménye mellett.

A probléma lényegét a Szentszék részéről is felismerték. A püspökök erőteljes fellépése nyomán a bécsi nunciatúra az államtitkárság felkérésére tervezetet fogalmazott meg egy hatékonyabb pápai közreműködés biztosítására. Mattei nuncius még 1639. december 7-én vetette papírra gondolatait a magyarországi katolicizmus megsegítéséről, mint írja: „gyors és száraz tollal”.⁹⁶¹

A pápai diplomata a reláció első felében a műfaji követelményeknek megfelelően hosszasan történeti áttekintést ad. Bevezetőjében szól a Mohács utáni hatalmi harcokról, a protestantizmus elterjedésének körülményeiről. Kritizálja I. Ferdinándot, aki – bár módjában állt volna – a vallás gyarapítása helyett inkább elzálogosította az egyházi javadalmakat. A 16. századról szóló összefoglaló rész a hitvitákból is megismerhető katolikus felfogást tükrözi.⁹⁶²

A nuncius röviden kitér a hódoltság helyzetére is. Kiemeli, hogy a török a kálvinizmust támogatja, amelyhez az ott lakók állhatatosan ragaszkodnak. A megmaradt katolikusok lelki gondozása terén egyedül a jezsuita missziók működését tartja eredményesnek, méghozzá a nyelv és a helyi szokások ismerete miatt. Ugyanakkor fenntartásainak ad hangot amiatt, hogy a rend tevékenységében az oktatás egyre nagyobb teret nyer a lelkipásztorkodás rovására.⁹⁶³

Mattei a közelmúlt egyházpolitikai történéseit uralkodók szerint csoportosítva foglalja össze Róma számára. Az 1608. évi törvények vallásügyi vonatkozásait a maguk jelentőségében szemlélteti, s egyenesen kárhóztatja II. Mátyás politikáját, hogy a korona megszerzésének érdekében a szélesebb néprétegek számára szabad vallásgyakorlatot engedélyezett, és nem támogatta a katolikusokat a felső-magyarországi (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Szeben) és más városok templomainak visszaszerzésében. Két általa különösen károsnak tartott törvényt külön is idéz. Az egyik a tizedügyek kivétele az egyházi bíróságok jogköréből, a másik a címzetes püspökök kizárása a királyi tanácsból.⁹⁶⁴

II. Ferdinándról elismerőleg jegyzi meg, hogy bár megválasztásakor esküvel fogadta az 1608-as törvények betartását, igyekezett gátat szabni a protestáns követeléseknek. Ez irányú törekvéseit ugyanakkor jelentősen megnehezítették Bethlen támadásai, az ausztriai protestánsok megjelenése Pozsonyban, Nagyszombatban és az ország más helyein. A nunciusnak arról is volt információja, hogy a magyarországi társaiknál nehezebb helyzetben lévő, de az országot elhagyni nem akaró osztrák evangélikusok számára a határszéli Köpcsényben templomot építettek, ahová át-átrándultak vallásukat gyakorolni.⁹⁶⁵

III. Ferdinándnak szintén felrója a vallásügyi engedmények betartására tett fogadalmát, s hogy jóváhagyásával Nagyszombatban és Pozsonyban két új protestáns templomot is építenek. Ugyanakkor megemlíti, hogy a legutóbbi, 1638. évi országgyűlésen csupán egy nagyszombati templom és temető átengedése terén tett engedményeket.⁹⁶⁶

Mattei a történeti bevezető eredményeként arra a következtetésre jut, hogy a Habsburgok realitásokat felismerő kompromisszumos politikájával szemben – miként Németországban – Magyarországon is elengedhetetlen a pápai tekintély latba vetése az udvarnál a katolikus párt pozícióinak erősítésére, különösen, hogy az elkövetkező országgyűlésen a viták kiújulása várható.⁹⁶⁷ A hazai katolicizmus egyéb

⁹⁶¹ Az irat dátumát (7 Dicembre 1639) egy a forrás elején található címtől némileg eltérő megjelöléssel (*Relazione delle cose della religione in Vngheria traslata a Roma*) a nuncius s.k. vezette rá az irat külzetére (fol. 83_v). Mattei 1639. december 17-ei *ciffréjében* említi a jelentés küldését, titkosítás nélküli s.k. soraiiban: „Dalla secretaria mi fù alcuni ordinarii sono richiesta relazione delle cose d’Vngheria, n’ho stesa una currenti calamo assai secca, la quale rimetto piuttosto alla benignità di vostra eminenza, che per sua grazia composi le mie inerzie. In quanto poi al filo del negozio ordinario lo seguente per la strada ordinaria della secretaria medesima...” BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 93_v.

⁹⁶² BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 78_v.

⁹⁶³ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 78_v.

⁹⁶⁴ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 78_v–79_v.

⁹⁶⁵ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 79_v–80.

⁹⁶⁶ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 80_v.

⁹⁶⁷ Sőt elsősorban ezek miatt el is maradt. HAJNAL ISTVÁN, *Az 1642. évi megbíúsult országgyűlés időszaka* (Esterházy Miklós nádor iratai. 1: Kormányzattörténeti iratok), Budapest 1930, LXXXV.

módokon történő megsegítésének kötelező voltát szintén a kedvezőtlen valláspolitikai körülményekből vezeti le.⁹⁶⁸ Elképzeléseit hat pontban foglalja össze:

Első helyen a magyar püspökök Róma általi támogatásának fontosságát hangoztatja. Ennek részleteiről, esetleges anyagi vonzatairól ugyan nem szól, mindenek elé helyezése mégis azt mutatja, hogy a nuncius világosan felismerte: érdemi eredmények elérése kizárólag a hazai hierarchia és a Szentszék szoros együttműködése útján lehetséges. Mattei a címzetes püspökségek kivételével azonosul a magyar állásponttal. Minden olyan egyházmegyét elősorol, amely a hagyomány szerint Szent István-i alapítású: köztük a leginkább vitatott Szerémet és Erdélyt is. A több püspök felszentelését megakadályozó főkegyúri jog körüli vitákban tehát kompromisszumos megoldást lát célravezetőnek. A kellő összhang megteremtésére azt találta kézenfekvő megoldásnak, hogy a pápai diplomácia lehetőség szerint hasson oda, hogy a püspökségek élére olyanok kerüljenek, akik tanulmányaikat Rómában végezték.⁹⁶⁹ Ehelyütt részben nyitott kapukat döngtetett, hiszen a kortárs püspökök majdnem fele a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke volt,⁹⁷⁰ másrészt a jelöltek kiválasztásáról az uralkodó személyesen döntött, amelyre az esztergomi érsek és az udvari magyar kancellár, néhány titkos tanácsos vagy főherceg, olykor a nádor és a magyar tanács gyakorolt befolyást.⁹⁷¹ Elképzelése mindazonáltal alátámasztani látszik a római oktatási kapacitás bővítésére irányuló törekvések jogosságát.

A második pontban azt tanácsolja az államtitkárságnak, hogy az ország számára nevezzenek ki egy bíborost. Indoklasként Pázmány példáját hozza, aki óriási ráfordítással mintegy 15 kollégiumot, alumnátust és templomot építtetett, s egyedül egyetemalapításra 100.000 forintot költött, végrendeletében pedig további 80.000-ret hagyott mindezek befejezésére.⁹⁷² Egy kardinális valóban hasznos lett volna. Azon túl, hogy szimbolizálta volna a Szentszék figyelmét és jelenlétét a régióban, elsősorban a magyar egyház római képvisellete terén, bécsi udvari pozícióinak és a katolikus rendek egységes irányításának erősítésére lehetett volna felhasználni a cím nyújtotta jogokat, előnyöket. (Pázmány utódai, mint látni fogjuk, az elkövetkezőekben számos lépést is tesznek majd bíborosi kinevezésük érdekében.) A további alapításokhoz való római hozzájárulást azonban ezzel aligha lehetett volna letudni, hiszen Pázmány is ebbéli tevékenységét az ország prímásaként esztergomi érsekségének jövedelmeiből valósította meg. 1629. évi kinevezése csak újabb kiadásokat jelentett számára: a hitterjesztési kongregációnak járó bíborosi gyűrűdíj megfizetését és római címtemploma restaurálásának költségeit.⁹⁷³ Újabb bevételi forrásokot itáliai javadalmak, penziók megszerzésével ő sem tudott a magyar katolicizmus számára biztosítani.⁹⁷⁴

A nuncius érkekezése következő két pontjában az egyházi után a világi elit szerepének fontosságát ecseteli. A földesúri rekatolizációban játszott szerepüknel fogva Batthyány Adámot, aki már több mint 50 prédikátort üldözött el birtokairól, sőt az ország területéről, Esterházy nádort, a Pálffykat és a Forgáchokat emeli ki.⁹⁷⁵ „Megtartásuknak” és számuk gyarapításának mikéntjére azon túl, hogy kifejti az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) esetleges megtérítéséből adódó előnyöket és az ennek útjában álló nehézségeket, nem tér ki.⁹⁷⁶ Így mi sem gondolhatunk többre és másra, mint buzdító brévék, ereklyék gyakoribb küldésére, házassági diszpenzációk, különféle kiváltságok (magánkápolna, hordozható

⁹⁶⁸ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 80v.

⁹⁶⁹ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 80v–81r.

⁹⁷⁰ Lósy Imre esztergomi érsek, Lippay György egri, Draskovich György győri, Jakusith György veszprémi, Nagyfalvy Gergely váci, Püsky János csanádi, Bosnyák István pécsi püspök. *A római Collegium Germanicum Hungaricum magyarországi tanulóiának anyakönyve és iratai* (Fontes rerum Hungaricarum 2), kiad. VERESS ENDRE, Budapest 1917, *passim*.

⁹⁷¹ Ennek részletes feltárása még az egyháztörténetírás előtt álló feladat.

⁹⁷² BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 81r. Pázmány végrendeletében csupán 10.000 arany és ugyanennyi ezüsttallér szerepel. *PÖL* II n. 1078–1079, 722–724; n. 1082, 728–731.

⁹⁷³ BAV Barb. Lat., vol. 6985, fol. 111r. 141r. 151r. A Pázmány által újjáépíttetett *Chiesa di San Geronimo*t Tomkó János boszniai püspök szentelte fel 1634. október 8-án. ELTE EKK Coll. Pray., tom. 32, n. 78. (E költségek valójában csak azután váltak esedékessé, hogy a prímás 1632-i római útja során átesett a szükséges avatási szertartásokon.)

⁹⁷⁴ cf. GALLA, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 30*–33*, n. 46.

⁹⁷⁵ A földesúri ellenreformáció módszereire: FAZEKAS ISTVÁN, *Adalékok a frankói uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7 (szerk. Benda Kálmán–Szabó András), Budapest 1994, 126–145; PÉTER KATALIN, *Cselekedetek és eszmék. Vallási ellenállás a frankói uradalom négy gyűlekezetében*, Művelődési törekvések a korai újkorban, 479–486.

⁹⁷⁶ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 81r–82r.

oltár stb.) megadására,⁹⁷⁷ esetleg a Rómába zarándokló főurak kitüntetett figyelemben való részesítésére. Sokkal kézzelfoghatóbb az a meglátása, hogy a pápai diplomáciának meg kell akadályoznia, hogy a bécsi udvari főméltóságok az országgyűléseken a nem katolikusok szavazatait is igénybe vegyék honosításuk (*indigenatus*) megszerzésére, hiszen ezáltal a protestánsok komoly pártfogókat tudtak szerezni az udvarnál. Konkrét példaként Franz Khevenhüller titkos tanácsos és Johann Puchheim császári főkamrás 1638. évi esetét hozza fel.⁹⁷⁸

Befejezésül a magyar főpapok két alapkövetelésének kielégítését ajánlja megfontolásra. Az egyik, hogy a magyar egyház ügyeiben (különösen a püspök pápai megerősítő bulláinak kiállításában) a kúriai bürokrácia „nagy szeretettel és haszonszerzés” nélkül járjon el, sőt részesítse azokat külön előnyben. Tekintettel a magyar prelátusok anyagi viszonyaira a nuncius szerint ez könnyen végrehajtható, és hathatós segítségnyújtás lenne a Szentszék részéről, megvalósítását „teljes nyíltsággal és őszinteséggel” ajánlja a pápának és a bíborosneposnak.⁹⁷⁹ Teljesítése esetén a püspökszenteléseket az 1620-as évek közepétől késleltető akadály végleg eltűnt volna el. A másik követelés az 1630-as évektől voltaképpen a hierarchia háta mögött Magyarországra küldött itáliai misszionáriusok hazarendelése volt. Mattei ebben szintén kompromisszumos álláspontra helyezkedik. Arra hívja fel nyomatékosan felettesei figyelmét, hogy csak lelkiismeretes és gyakorlott papokat küldjenek, mert a problémák csak így küszöbölhetők ki.⁹⁸⁰

Az elmondottak arról tanúskodnak, hogy a hivatalában eltöltött rövid idő alatt a nuncius alaposan tájékozódott a magyarországi viszonyokról. Történeti bevezetőjében mindazon egyházpolitikai kérdéseket érintette, amelyek az elmúlt évtizedek rendi küzdelmeinek középpontjában álltak. Felvázolt elképzelései – ha nem is a maguk teljességében⁹⁸¹ – szokatlan mélységben ismerik fel és azonosulnak a hazai katolicizmus problémáival. Megközelítésében ugyan egy szentszéki tisztviselő szemszögéből, de szinte egy hazai prelátus logikájával veszi sorra a teendőket. Joggal élhetnénk tehát a gyanúval, hogy tervezetét valamelyik magyar főpap közvetlen sugalmazása nyomán készítette el. Mindjárt kézzelfogható jelöltünk is akadna az udvarban tartózkodó kancellár, Lippay György egri püspök személyében. Vele a nuncius valóban közelebbi kapcsolatban állott, s kifejezetten jó véleménnyel volt róla.⁹⁸² A direkt ösztönzésnek ugyanakkor ellentmond, hogy Mattei az írása elkészítését megelőző időszakban nem is találkozott a kancellárral, aki betegségére hivatkozva kifejezetten kerülte őt, hogy ne kelljen tájékoztatást adnia a szeptember végén tartott nagyszombati értekezleten elhangzottakról.⁹⁸³ Ugyanezt bizonyítja néhány szembeötlő tárgyi tévedés, mint például a Habsburg–Szapolyai küzdelem kezdetének 1550-re tétele, Pázmány egyetemalapításának Pozsonyba helyezése, valamint a kisebb egyházi javadalmak betöltésében – tévesen – Rómának tulajdonított szerep említése. Értesüléseit valószínűleg több szálon szerezte. A nunciátúra szokásos információszerzési mechanizmusa, a kancellárral folytatott korábbi tárgyalások, a novemberig Bécsben tartózkodó elődtől kapott tájékoztatás, továbbá a hivatalában talált iratanyag felhasználása mellett annak a ferencesnek a beszámolójára is gondolhatunk, akit Mattei 1639 szeptember végén titokban Nagyszombatba küldött, hogy a püspökök gyűléséről értesüléseket szerezzen.⁹⁸⁴

Forrásunk forrásai mellett szólnunk kell még annak hatásáról is. Sajnos azt kell mondanunk, hogy Róma részéről semmilyen konkrét reagálás nem ismeretes, legalábbis az államtitkárság iratai között sem érdemi megvitatására, sem a nunciának történő visszajelzésre nem található utalás. Egyetlen közvetlen eredményként csak azt könyvelhetjük el, hogy Mattei emlékirata hozzájárulhatott ahhoz, hogy a konferencia követeléseinek részbeni teljesítéseként 1640-ben néhány hosszabb ideje húzódozó püspöki megerősítés végére gyorsan pont került.⁹⁸⁵ A nuncius tervezetének történeti jelentőségét következőképp abban találhatjuk meg, hogy az ellenpontja által keltett feszültségben még világosabban körvonalazódik

⁹⁷⁷ Ilyenek szép számmal: GALLA, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, passim*.

⁹⁷⁸ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 82^r. cf. az 1638-i 73 tc-t: CIH III, 408–511.

⁹⁷⁹ BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 82^v.

⁹⁸⁰ *ibid.*

⁹⁸¹ Jóllehet Mattei jelentésének zárósora szerint teljességre törekedett. *ibid.*

⁹⁸² BAV Barb. Lat., vol. 7017, fol. 24^r.

⁹⁸³ BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 72^r és 93^r.

⁹⁸⁴ BAV Barb. Lat., vol. 7027, fol. 1^v.

⁹⁸⁵ HC IV, 359. 168. 356. 290.

előttünk a Barberini-pontifikátus passzív magatartása a magyarországi katolikus megújulás kibontakozása idején.⁹⁸⁶

4.6. ÖSSZEGZÉS

E passzivitás világos felismerése ellenére a magyar főpapok maximálisan tisztában voltak azzal, hogy egy esetleges szakítás a Szentszékkel kivédhetetlen fegyvert adna a hazai protestánsok kezébe. Epizkopalista fejtegetésük így kizárólag a Rómára történő nyomásgyakorlás eszközének tekinthető. Ahol erre lehetőséget láttak, ott a kánonjogban igyekeztek elégséges magyarizációt találni az államegyházi gyakorlat fenntartására. Ilyen volt az egyházmegyék kormányzásának királyi kinevezés utáni azonnali átvételének hagyományos problémája.⁹⁸⁷ A magyar püspökök a főkegyúri jogra vonatkozó radikális nézeteiket 1639-ben csak áttételesen hozták a Szentszék tudomására. Annak esetleges segítségét a problémák ellenére is biztosítani kívánták az ország és önmaguk számára.

A magyar egyháznak a királyi főkegyuraság érvényesítése érdekében tapasztalható jogvédő magatartását elsősorban az indokolta, hogy a protestantizmus elleni küzdelemben a közeli Bécsben immár hatékonyabb támaszt láttak, mint a távoli Rómában. Az annáták körül folytatott jogszerző törekvéseket szintén koncepcionális okokkal magyarázhatjuk. A hazai egyházi hierarchia saját fizetésképtelenségének kodifikációjával mindig is azt igyekezett biztosítani, hogy ne neki kelljen hozzájárulnia a Kúria működtetéséhez, hanem Róma támogassa a katolikus reform intézményi hátterének fejlesztését, valamint a török elleni védelmi rendszer fenntartását. A magyar klérus sosem azért vonakodott a díjak megfizetésétől, mert nem lett volna képes megadni a szóban forgó összegeket, hanem mert így szárnyaszegetté vált volna a Szentszék anyagi segítségére irányuló felfokozott igénye.⁹⁸⁸ A magyar püspökök ebbéli törekvését mi sem mutatja jobban, mint Lósy prímásnak a konferenciát követő időszakban Rómába küldött levelei. Ezekben a Szentszékkel feltétlen hűségéről biztosítja, az oszmán veszély nagyságát ecsetelve állhatatosan kéri a török elleni fellépésre. A problémákról csak mellékesen ejt szót.⁹⁸⁹

A prímás magatartása egyben már jelzi, hogy a magyar felsőpapság 1639-et követően hová helyezte római relációinak súlypontját. Ragaszkodása az államegyházi struktúrákhoz ugyanis végleg kizárta egy

⁹⁸⁶ E feszültséget jól illusztrálják Lippay ekkortájt írt *ad limina* jelentésének következő sorai: „Si in Indiis, in Persia et Anglia tanto conatu et sumptibus iuvandæ religioni incumbitur, si Germaniæ, ubi opulentissima alioquin et pene regia censetur sacerdotia, alumnatibus tamen pontificiis tum in Germania tum Romæ et alibi provisum fuit, cur non in regno apostolico sanctitas sua idem faciat, ubi et messis multo maxima apparet et auxilio modico magna geri possunt?” Egri Főegyházmegyei Levéltár, Egri Érseki Egyházi Levéltár, 173. cs., n. 1056.

⁹⁸⁷ Ezért 1639-ben feleslegesnek is tartották e kérdés mozgatását: „legelsőben de usu iurisdicionis nostræ [joghatóságunk alkalmazásáról], mellyet usurpálunk [birtokunk] mihielen Ófelsége conferálja [adományozza] az püspökségeket: és ebben jól considerálja [fontolja meg] kegyelmed, hogy semmi quæstiót [kérdést] ne kellessék moveálnunk [mozgatnunk], mert ebben etiam sacros canones habemus faventes ob necessitates ecclesiarum [mert kedvező kánonok is mellettünk állnak az egyházak szükségletei miatt], igen messzi lévén Romatul.” Lósy Lippayhoz, Nagyszombat 1640. jan. 3. PL AS Act. rad., caps. X, 9. cs., 279–282. fol. Az esztergomi érsek e nézetét már 1637-ben tudatta Rómával: Az esztergomi érsek nézetét már 1637-ben tudatta Rómával: „Utor quidem beneficio sacrorum canonum in administratione ob necessitates et ob id, quod longe dissitus sum a curia Romana, coeterum nolo esse in mora, quin procurem confirmationem ac consecutionem pallii.” Levele Malatesta Baglioni bécsi pápai nunciushoz, Nagyszombat, 1637. máj. 15. ASV ANV, Proc., n. 64. s.f.

⁹⁸⁸ Ennek szép példája Lippay imént idézett egri *ad limina* jelentése, amelyben relatíve jelentősebb összeget, 8000 aranyat kért a pápától a magyarországi katolicizmus támogatására: „Ad hæc porro universa præstanda et ad finem deducenda supplicat humillime episcopus, velit sua sanctitas eidem opem ferre, studiumque eius ac desiderium, prædictas foundationes erigendi adiutum iri. ... Quod ut facilius fiat et sua sanctitas minimum quam fieri potest expensis gravetur, postulat non nisi episcopus octo millia ducatos aureos pie ac liberaliter in subsidium elargiri.” EFL Egyh. lt., 173. cs., n. 1056.

⁹⁸⁹ Levelei Francesco Barberinihez, Nagyszombat, 1639. nov. 12 és 1640. jan. 1. (BAV Barb. Lat., vol. 6894, fol. 22^r–23^v és 25^r; 28^v); és Girolamo Colonna bíboroshoz, Nagyszombat, 1640. jan. 1. (BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Carte. Girolamo I, n. 389/1640). A Szentszék török elleni mozgósítására irányuló törekvésekbe Esterházy Miklós nádor is bekapcsolódott. Lásd a bécsi nunciushoz Lakompokról, 1639. júl. 21-én, és Kismartonból 1639. dec. 12-én írt leveleit, valamint a nunciushoz júl. 20-ai és dec. 24-ei jelentéseit. BAV Barb. Lat., vol. 7014, fol. 33^r–35^v; vol. 7038, fol. 85^v és 91^r. E téren a prímás és nádor összehangolt akciójáról volt szó: „Con l'arcivescovo di Strigonia, di cui appunto hebbi un messo hieri per una certa dispensa, non mancarò parlare in materia delli sussidii conforme vostra eminenza ordina, et si vede, ch'egli col scrivere a vostra eminenza et il palatino a me, hanno havuto concerto essendo stati uniformi.” Gaspere Mattei bécsi nunciushoz, Bécs, 1640. jan. 14. BAV Barb. Lat., vol. 7028, fol. 9^r.

közvetlenül Rómából vezényelt és finanszírozott rekatolizáció megvalósítását. A hazai hierarchia nyilvánvalóan felismerte, hogy a barokk pápaság pénzügyi helyzete, a központból közvetlenül irányított, centralizált missziós szervezeten nyugvó lelkipásztori attitűdje erre nem nyújt lehetőséget. Mint ahogy a trienti reformprogram sajátos magyarországi értelmezése sem könnyítette meg az együttműködést – semmilyen téren sem. 1639 egyértelműen fordulópont a magyar–szentszéki kapcsolatok történetében. A következő években mind inkább háttérbe szorul a pápasággal közös katolikus konfesszió-szervezés igénye, a belső reformlendület is alább hagy. Ezt mi sem mutatja jobban, hogy a 17. században a trienti reformok elmélyítésére tett utolsó, 1638-as nagyobb kísérlet után már csak két nemzeti, illetve tartományi zsinat ült össze Nagyszombatban.⁹⁹⁰

Az államegyházi koncepció kizárólagossá válása azonban paradox módon nem jelentette a kapcsolatok meglazulását. A válság tetőpontján, 1639-ben létrehozott agentúra fenntartása, kondícióinak javítása, vagyis – ismételjük újra – egy hatékony kúriai érdekképviselő biztosítása, ha változó intenzitással is, de a század végéig kiemelt feladat maradt. A mozgásba hozott epizkopalista tendenciákat csupán saját lendületük tehetetlensége tartotta egy ideig életben. A hierarchia ugyan sajátos ekkleziológiája igazolása céljából kezdetben támogatja Inchoffer Menyhért vállalkozását egy átfogó magyar egyháztörténet megírására – a megbízást még Jakusith György adta a jezsuitának római útja során –, de az 1644-ben megjelent első kötetnek épp a magyarországi támogatás elmaradása miatt nem lett folytatása.⁹⁹¹ Lósy Imre halála után, az esztergomi szék újbóli betöltését követően kizárólag az annáta fizetések körüli viták újultak ki. Az új prímás Lippay György elődei gyors megerősítésével ellentétben már közel két esztendeje pápai jóváhagyás nélkül kormányozta főegyházmegyéjét. A probléma azonban korántsem eredményezett akkora válságot, mint 1639-ben. Az annáta-harc 1645-ben kompromisszummal gyakorlatilag véget ért. Jelképes összeget kellett megfizetni,⁹⁹² sőt a század második felétől ismét egyre rendszeresebben sikerült – más nemzeti egyházakkal együtt – teljes körű kedvezményeket kieszközölni.⁹⁹³ Igaz, a korlátozott eredmény eléréséhez a végső kártyát, az önálló püspökszentelések kilátásba helyezését kellett kijátszani.⁹⁹⁴ Mindazonáltal a hierarchia fő célja már ekkor sem a Szentszékkal folytatott hadakozás továbbélése volt. Hanem, miként az elkövetkező fél évszázadban, annak a politikai tőkének kamatoztatása, amelyet a katolicizmus egyetemes központja – önálló állami létének, nemzetközi kapcsolatrendszerének köszönhetően – nyújtani tudott. A nyilvánvaló fordulat Pázmány alapvetően politikai gyökerű konfliktusa és annak továbbgyűrűzése után a Forgách-féle vonalvezetéshez való visszatérésként értelmezhető.

Kérdés, hogy a harmincéves háborúban nagy hatalmi státusát időközben elvesztő pápaság hogyan tudott megfelelni legalább ezeknek az igényeknek. Amelyek több évtizedes perspektívában legkevesebb

⁹⁹⁰ PÉTERFFY, *Concilia Sacra*, 347–375. 376–385. 386–392.

⁹⁹¹ Mindezt INCHOFFER említi könyve előszavában. *Annales ecclesiastici regni Hungariae... I 1*, Posonii 1795², IX–XXVI. – INCHOFFER 1646-ban még a „magyar urak” tetszésétől tette függővé munkája folytatását:

Placet reverendissimi [?] consilium, quod et meum pridem fuit, ut res ordinis [sch. Paulinorum] seorsim scribantur, quod non dubito futurum et cum luce et cum ornamento meritissimi argumenti. Itaque cum venerint exempla bullarum et litterarum apostolicarum aliaque id genus, quæ hanc tractationem concernunt, manus ad tabulam admovendæ. Neque tamen in serie Annalium Hungariae, si hos persequi animus fuerit dominis Hungaris, non suo loco reddentur, quæ res et tempus volent.

A következő évben pedig már végleg lemondott a folytatásról. Ennek okaként a hazai illetékesek támogatásának hiánya, illetve eltérő elképzeléseit jelölte meg: „Pro Annalibus Hungariae non laboro, Hungari in flagellata condicione alio intenti. Ita mihi perscribit pater Andreas Szili, animos istic, quorum intererat, sciscitatus.” Levelei Cyprian Hochperger bécsújhelyi pálos szerzeteshez, Róma, 1646 nov. 17 és 1647. febr. 23. Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár, Inchoffer Menyhért levelei [ord. alpb.], fol. 2^r és 4^r. (Kiemelve a Quart. Lat. 1904-ből [Horvát István gyűjteménye].) A kutatás mindeddig adós maradt az *Annales* félbeszakadásának érdemi magyarázatával, amit mi most talán meg is tettünk. Lásd a historiográfiai bevezető 1. jegyzetében idézett irodalmat.

⁹⁹² Az 1658. szept. 9-én kiadott, érdemi könnyítést hozó konzisztoriális dekrétum alapján. Erre lásd Pietro Giacomo Larzona-Favilla levelét Harrach prágai érsek, bíborosprotektorhoz, Róma, 1660. márc. 26. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 145 [ord. alpb.].

⁹⁹³ cf. FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 359–363; *Magyarország összeköttetései a Szentszékkal*, III, 357–358 és 544–545, 1214–1219 sz. jegyzetek.

⁹⁹⁴ GALLA, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-level*, függ., n. 107.

három, egymással összefüggő területen: Erdély, a királyságbeli belpolitika és a török elleni harc vonatkozásában körvonalazhatóak.⁹⁹⁵

⁹⁹⁵ A közeljövőre nézve nem sok reménnyel kecsegtetett, és egyben a Barberini-pontifikátus korabeli politikai felfogását példázza a Lósy török elleni fellépését sürgető 1639. nov. 12-ei levelére való reakció „L'Arcivescovo di Strigonia rispondendo alle mie lettere testimoniali del zelo et fatiche di nostro signore per procurar la quiete publica, dice che l'Vngaria è minacciata dal Turco et che si deve più assisterla da nostro signore. Sopra questo non si risponde all'istesso arcivescovo, ma vostra signoria con data l'occasione ne parli in questa materia, sinché per troppo noti li nostri bisogni et lo stato dell'Italia.” Barberini Matteihez, Róma, 1639. dec. 24. BAV Barb. Lat., vol. 7079, fol. 84^r v (ciffre). (Ceva vagy Rosati fogalmazványa, KRAUS, *Verzeichnis*, 153.)

V. TÖREKVÉSEK RÓMA BEVONÁSÁRA A MAGYAR BELPOLITIKÁBA ÉS A TÖRÖK ELLENI KÜZDELEMBE

I. JAKUSITH GYÖRGY EGRI PÜSPÖK RÓMAI KÖVETJÁRÁSA⁹⁹⁶

I.1. BIRODALMI ÉS MAGYAR DIPLOMÁCIAI ERŐFESZÍTÉSEK A HARMINCÉVES HÁBORÚ BEFEJEZŐ SZAKASZÁBAN

A magyar hierarchia „konceptióváltását” mutató első igazán lényeges, s eddig jószerével ugyancsak feltáratlan akcióra⁹⁹⁷ már az 1640-es évek derekán sor került. Az eredményesen lezárult szőnyi béketárgyalások ellenére is állandó török veszély miatt, valamint I. Rákóczi György Magyarországot fenyegető mozgolódásáról, a francia és svéd követekkel folytatott tárgyalásairól érkező hírek hatására a királyságbeli politikai elit az 1640-es évek elején többször hangoztatta annak szükségességét, hogy – tekintettel a körülményekre – a Szentszékhez is forduljanak segítségért. 1642. november 3-ai *opinió*jában a magyar kancellária, – élén Lippay kancellárral – általánosságban fogalmazta meg az erre vonatkozó igényt.⁹⁹⁸ Néhány nappal később Esterházy Miklós nádor pedig kifejezetten azt javasolta, hogy titokban és legalább Magyarország képviselőiben küldjenek követet az Örök Városba, aki a pápát megfelelően informálhatja a kedvezőtlen fejleményekről.⁹⁹⁹ A magyar tanács (*Consilium Hungaricum*) 1643. január eleji ülésén szintén sürgette a római fellépést.¹⁰⁰⁰

Hogy a hierarchiát magában foglaló rendi vezetés aktív külpolitikai látóköre a birodalom és a szűkebb régió mellett Rómára is kiterjedt, az csak részben magyarázható az arisztokráciát ekkorra már szinte teljesen a maga oldalára állító katolikus reform viszonylagos elmélyülésével. A hazai katolikus elit szemében a Szentszék még mindig a kontinens nagyhatalmainak egyike volt. A harmincéves háború és Erdély összefüggésében messzemenő reményekre jogosíthatott fel Rómával kapcsolatban, hogy alig két évtizede XV. Gergely pápai csapatokat toboroztatott Morvaországban Bethlen (első) támadásának megállítására.¹⁰⁰¹ Még elevenen élhetett az Aldobrandini-pápa, VIII. Kelemen által a tizenöt éves háború során Magyarországra küldött óriási katonai és pénzegélyek emléke.

⁹⁹⁶ cf. Jakusith György római követjárása 1644–45-ben (*A magyar rendek kísérlete a Szentszék bevonására a török és az erdélyi protestantizmus elleni fegyveres harcra*), Hadtörténelmi Közlemények (HK) 113 (2000) 237–268.

⁹⁹⁷ Pázmány 1632. évi császári követsége mellett a magyar egyházi elit 17. századi *ad limina* látogatásai közül számottevő köztörténeti jelentőséget egyedül Jakusith György egri püspök 1644–1645-ös huzamosabb római tartózkodásának tulajdoníthatunk. Míg Pázmány részletesen feltárt útja esetében a kutatás főleg a politikai vonatkozásokra helyezte a hangsúlyt, Jakusith küldetésének vázlatos összefoglalását kizárólag az egyháztörténeti megközelítés jellemzi. FRAKNÓI mindössze egy mondatot szentelt a püspök diplomáciai feladatainak: „Jakusich emellett meg volt bízva, hogy Magyarország védelmének költségeire pénzegélyt kérjen és a pápa közbenjárást eszközölje ki a francia királynál a végből, hogy az a törökkel és az erdélyi fejedelemmel III. Ferdinánd ellen szövetségre ne lépjen.” (*A magyar királyi kegyúri jog*, 360, illetve *Magyarország összeköttetései a Szentszékkel*, 357.) FRAKNÓI csupán az okt. 29-ei uralkodói megbízólevelet, a kancellárián megfogalmazott 1645. jan. 12-ei instrukció másolatát, Jakusith febr. 18-ai beszámolóját és (kizárólag egyházpolitikai tárgyalásairól beszámoló) *s.d.* záró jelentését használta. (Lelőhelyeiket lásd alább.) A kancelláriai instrukció éppen megemlíti a politikai megbízatást, és II. pontjában a kezdősorokkal (*Florens olim...*) utal a Lippay György prímás által kidolgozott diplomáciai emlékiratra, amelyet eszerint változtatás nélkül bemásoltak a követutasításba (vagy mellékeltek hozzá), így ennek fogalmazványa nem maradt fenn a kancelláriai iratok között. (Az instrukció eredetije nem ismert.) A magam részéről ezzel magyarázom, hogy FRAKNÓI nem foglalkozott részletesebben Jakusith küldetésének diplomáciai vetületével.

⁹⁹⁸ A már közvetlenül a prímási kinevezés előtt álló Lippay kancellár nádori előterjesztésekhez fűzött véleményezése kiadva: HAJNAL, *Az 1642. évi megbíúsult országgyűlés*, n. 84, 295–299; a szőnyi béketárgyalásokra: MAJLÁTH BÉLA, *Az 1642. szőnyi békekötés története és okmánytára*, Budapest 1885.

⁹⁹⁹ HAJNAL, *Az 1642. évi megbíúsult országgyűlés*, n. 89, 316–317.

¹⁰⁰⁰ HAJNAL, *Az 1642. évi megbíúsult országgyűlés*, n. 120, 374. A magyar tanács kialakulására, felépítésére, működésére valamint korszakonként változó szerepére és jelentőségére a rendi intézmények sorában lásd MÁRK LÁSZLÓ, *A királyi tanács átalakulása és története*, 472–493 és 577–602.

¹⁰⁰¹ A Pietro Aldobrandini részére háromezer gyalogos fogadására adott utasítás egy másolata: ÖStA HHStA Handschriften., ms. W 780, fol. 302^r–306^v. Kiadva: JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV*, 737ss. Matteo Pini fizetőmester (*pagatore*) instrukciója viszont kiadatlan maradt: ÖStA HHStA, Handschriften., ms. W 780, fol. 308^r–310^v.

Míg a francia–svéd–erdélyi(–török) szövetség megakadályozása érdekében a Habsburg-diplomácia Portán kifejtett erőfeszítéseibe magyar oldalról tevőlegesen is bekapcsolódtak,¹⁰⁰² Rómában egyelőre a császári udvar tett lépéseket.¹⁰⁰³ 1643. november 30-án majd a következő év január 23-án III. Ferdinánd levélben tudatta VIII. Orbánnal az időközben (1643. április 26 és november 16.) megkötött francia–erdélyi–svéd konföderáció tényét, s felhívta Róma figyelmét a küszöbönálló erdélyi, sőt török támadásra.¹⁰⁰⁴ A másolatban mellékelt bizonyítékok hatására¹⁰⁰⁵ az államtitkárság arra utasította a párizsi nunciátúrát, hogy igyekezzék kipuhatolni, vajon a Franciaország – ma már közismert – erdélyi szövetségéről és Isztambulban folytatott diplomáciai tevékenységéről szóló hírek megfelelnek-e a valóságnak.¹⁰⁰⁶ A pápa pedig egy III. Ferdinándnak szóló brevében fejezte ki együttérzését a Magyarországot fenyegető veszedelem miatt.¹⁰⁰⁷

Magyar részről csupán annyi történt, hogy Lippay György esztergomi érsek – aki az előző években hasztalan próbálkozott az erdélyi fejedelem svéd szövetségkötésének megakadályozásával¹⁰⁰⁸ – 1644.

¹⁰⁰² Szelepchényi konstantinápolyi követjárásai révén. HAJNAL, *Az 1642. évi megbíúsult országgyűlés*, XLIX és XCIX. Szelepchényi útjait ismerteti: TAKÁTS SÁNDOR, *Szelepchényi György a portán*, *Az Ujság*, 1912/187, 239–244 (idézi: JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története [1608–1699]* [Csanádvarmegyei Könyvtár 29], Szeged 1936, 35–39). Szelepchényi első útjáról készített finálrelációjának három példánya: ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Staatsabteilung Türkei, I: Alter Bestand, Kart. 116, Konv. 1643, fol. 287–303, 305–323, 324–333 (ez utóbbi s.k.).

¹⁰⁰³ A korabeli európai és Habsburg-diplomácia jellemzőire, szervezeti, protokolláris stb. kérdéseire külön nem térek ki. Összegzését lásd: HILLER, *Palatin Nikolaus Esterházy*, 17–32.

¹⁰⁰⁴ A két levél másolata, illetve fogalmazványa: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 174, Konv. B, fol. 177–179; Fz. 175, fol. 4–5. Az utóbbi átadására Giulio Savelli bíboros, Németország bíborosprotektora kapott megbízást. *ibid.*, Rom, Hofkorresp., Fz. 12, Konv. Ferdinand III. an Innozent X. und Kardinäle, fol. 7. – III. Ferdinánd egybként már 1642. május 2-án jelezte a pápának a svéd–francia szövetség várható létrejöttét. *ibid.*, Fz. 11, Konv. Ferdinand III. an Urban VIII 1642, fol. 1–2.

¹⁰⁰⁵ Ezek a következők voltak, s a Barberinik iratai között mindmáig fennmaradtak: I. Rákóczi György levelei Linnard Torstenson svéd tábornokhoz, Gyulafehérvár, 1643. máj. 4. és nov. 16. BAV Barb. Lat., vol. 6906, 107^r, 110^v, és 114^r–116^v. Kiadásuk: *Okmányár I. Rákóczi György svéd és francia szövetekezéseinek történetéhez*, kiad. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1873, 50–52, n. 24 és 112–115, n. 55. Linnard Torstenson svéd tábornok I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez Dobetschau, 1643. júl. 8 és 11. *ibid.*, 108^r; 109^v és 111^r–112^v. Kiad.: *ibid.* 64–66, n. 32 és 71–72, n. 35 (júl. 18-ai dátummal);– De la Haa francia portai követ I. Rákóczi Györgyhez, Konstantinápoly, 1643. szept. 6. *ibid.*, vol. 6906, 113^r. Ugyanezen iratok másolatai megtalálhatók még: ÖStA HHStA Türkei, I, Kart. 116, Konv. 1643 *passim* (a francia követ szept. 6-ai levele: fol. 200).

¹⁰⁰⁶ A részletekre lásd Giulio Savelli bíboros 1643. dec. 9-ei, dec. 26-ai és 1644. ápr. 2-ai leveleit III. Ferdinándhoz (ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 174, Konv. B, fol. 183 és 195; Fz. 175, fol. 43); és Federigo Savelli császári követ 1644. jan. 2-ai és febr. 20-ai és azt követő *dispacciait* (ÖStA HHStA Türkei, I, Kart. 117, Konv. 1644, fol. 1. 158–159. 161. 221–223). – Giulio Savelli 1644. jan. 2-án és 9-én Bernardino Spada érsek, az államtitkárság hivatali vezetője szóbeli közlésére hivatkozva azt tudatta III. Ferdinánddal, hogy VIII. Orbán brevét is intézett az ügyben a francia külpolitika irányítóihoz. Ezek tartalmáról azonban, nem úgy mint X. Ince egy évvel későbbi kemény hangú figyelmeztetéséről – amiről majd részletesen szó lesz – semmit biztosat sem tudunk, és az iratok másolatait Savelli bíboros sem tudta megszerezni (*ibid.*, Rom, Hofkorresp., Kart. 12, Konv. Kardinäle an Ferdinand III. 1644, fol. 3–4 és 5.):

Pensavo di poter'avvisare a vostra maestà con questi ordini, che si fosse scritto in Francia nel particolare concernente le machinazioni del principe Transilvano, e d'inviarle anche le copie de'brevi pontifici, ma per diligenza, che io ci habbia usata, non mi è riuscito per l'indisposizione di sua santità. Sono stato bene assicurato, che per la settimana sequente si scriverà omninamente, come tuttavia sarò per sollecitare... Per haver'io sollicitato come bisognava, accioché si scrivesse in Francia nel modo conveniente per le machinazioni, che s'hanno col principe Transilvano, monsignore Spada segretario di stato mi ha mandato questa materia l'occluso breve pontificio responsivo alla lettera di vostra maestà, e fattomi insieme dire, che si son inviati altri quattro brevi in mano del signor cardinal Grimaldo per la maestà della regina e signori cardinal Mazzarini, Duca d'Orlenas e principe di Condé molto efficaci con ordine di presentarli e di fare ogni più stretto ufficio con tutti, affinché si desista da trattati così perniciosi, e che non meno che l'augustissima casa offendono la religione cattolica, et il Christianesimo, in dimostrazione di che ha aggiunto, ch'al medesimo cardinal Grimaldi si sono rappresentate tutte le raggioni toccate nell'imperiali lettere della maestà vostra, et altre considerate da sua santità medesime per il fine sudetto.

¹⁰⁰⁷ Az 1644. jan. 7-ei brève eredetije: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175, fol. 3. Szövege:

Licet Italiae discrimina et bellorum turbines, quibus ipsa apostolicae sedis ditio a foederatis principibus immerito oppugnatur, maxime sollicitos nos habeant, non tamen a Germania periculis paternae caritatis oculos unquam dimovemus, omnia paratissimo animo adhiberi, quae ad perniciosos armorum motus coercendos proficisci a nobis possint. Semper enim maximopere id optavimus, ut praecleara natio post tam diuturna dissidia salutaris concordiae fructibus potiatur, et maiestatis tuae consilia catholicae religionis commodò prospicientia divina bonitate opem ferente et voto cedant. Dolemus sane vehementer, cum in praesentia tuis ex litteris audiverimus Transylvaniae principem summo aliorum studio incitari, ut nova paret adversus imperium bella, et Hungariam hostiliter aggrediatur. Avertat Altissimus novas hasce procellas, et huiusmodi tractatum irritum plane esse, atque effectum carere velit. Nos autem tum desiderio tuo, tum nostrae propensionis morem gerentes, officia, quae hanc in rem opportuna existimantur, diligentissime impendemus. Utinam annuat pontificis optatis omnipotens misericordia, et restituta communis pacis tranquillitate consentientibus bonorum petitionibus obsecundantem se praebeat.

Az iratot Giulio Savelli továbbította jan. 9-én Bécsbe. Lásd az előző jegyzetben idézett, e napon kelt levelét.

¹⁰⁰⁸ A Rákóczival Pázmány örököséként korábban „jó correspondentiát” fenntartó Lippay már kifejezetten a svédekkel folytatott tárgyalások miatt utasította vissza II. Rákóczi György és Báthory Zsófia 1643. febr. 2-ai esküvőjére szóló erdélyi

február 20-án kétségbeesett hangú levélben értesítette a pápa unokaöccsét, Francesco Barberini bíborost, „a magyar nemzet és az egész kereszténység patrónusát” Rákóczi január elején török támogatással megindult támadásáról. Kihangsúlyozta, hogy – mivel a folytonos nyugati háborúskodás miatt az uralkodóház ereje fogyóban van – Magyarország, ha a Szentszék nem siet azonnal a segítségére, rövidesen össze fog omlani. A prímás az erdélyi hadjárat megkezdéséhez szükséges portai beleegyezés megszerzésénél nemcsak a francia, hanem a holland közvetítésre is felhívta a pápai külpolitika irányítójának figyelmét. Egyedüli biztató fejleményként csupán a támadást jóváhagyó nagyvezír kivégeztetését említette, amely az oszmán politika fordulatának reményével kecsegtetett.¹⁰⁰⁹

A harmincéves háború utolsó felvonása valóban rendkívül nehéz helyzetbe hozta a Habsburgokat és Magyarországot. A török segédcsapatokkal kelet felől közeledő I. Rákóczi György 1644. január elején meginduló támadása, az északról előrenyomuló Torstensson vezette svédek, s a nyugaton Turenne irányításával sikert sikerre halmozó franciák összehangolt akciója a teljes vereség rémképét vetítette előre. A császári udvar nemcsak a csatamezőkön, hanem diplomáciai téren is igyekezett megfelelni a kihívásnak. A már korábban lefolytatott tárgyalások eredményeként sikerült Dániát Svédország ellen hadba léptetni, így meghiúsíthatták az ellenség végső célját, azaz Bécs ostromát, s jelentősen késleltették a svéd–erdélyi seregek egyesülését. A Habsburg-diplomácia 1644 elejétől gőzerővel azon dolgozott, hogy Konstantinápolyban elérje Rákóczi visszarendelését.¹⁰¹⁰

Bécsből minden korábbinál erőteljesebb nyomást gyakoroltak Rómára is. Részben hogy az elvileg semleges Szentszék a kereszténység közös ellenségével (*communis hostis reipublicæ Christianæ*), a törökkel és a protestáns erdélyi fejedelemmel „praktikáló” Franciaország ellen fordítsák, részben pedig azért, hogy az ellenállás megszervezésére jelentősebb katonai támogatást, illetve pénzsegélyt szerezzenek. 1644 áprilisában *ad limina* látogatásra küldték az Örök Városba az egyetlen birodalmi kardinálist, Ernst Adalbert Harrach prágai érseket. Bár Harrach nem kapott formális követi megbízást, (Bécsben tanultak Pázmány korábbi esetéből) mégis terjedelmes instrukciókban írták elő politikai tennivalóit.¹⁰¹¹ 1644 októberében érkezett Rómába III. Ferdinánd bizalmasa, Giovanni Crisostomo Petronilla atya, a sarutlan ágostonosok *Hofburg* melletti rendházának főnöke, színleg avégett, hogy az uralkodótól elnyert rosoni püspöki címéhez a pápai megerősítést megszerezze. Titkos megbízása arra szolgált, hogy mind a pápától, mind más itáliai fejedelmektől, főuraktól igyekezzenek katonai célokra minél több pénzt kisajtolni.¹⁰¹² 1645 februárjától Rómában tartózkodott Otto Friedrich Puchheim laibachi püspök is, névleg azért, hogy az üresedésben lévő németországi kanonikátusok és prépostságok betöltéséről tárgyaljon. Ő szintén bekapcsolódott a császári diplomácia akcióiba.¹⁰¹³ Végül 1645 márciusában ugyancsak a segélyszerezés

meghívást, s ez alkalomból levélben próbálta meg rábírnai a fejedelmet a Habsburgokkal kötendő szövetségre. JOANNES KORNELLI, *Quinque Lustra Georgii Lippay de Zombor Archi Episcopi Strigoniensis*, Tyrnavia 1722, 6.

¹⁰⁰⁹ A Pozsonyból írt s.k. levél lelőhelye: BAV Barb. Lat., vol. 6894, fol. 30^v. Lippay két nappal korábban, Bécsből a római püspökkari ágenst, Pietro Giacomo Favillát is részletesen informálta a hadjárat kezdetéről, a védekezés problémáiról, mégpedig szokás szerint abból a célból, hogy az a híreket Rómában minél szélesebb körben terjessze. Lásd Favilla válaszát, Róma, 1644. márc. 5. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 13. cs., 231. fol.

¹⁰¹⁰ Az 1643–1645-ös eseményeket csak a szükséges mértékben érintem. Az erre vonatkozó adatközlések és feldolgozások: SZILÁGYI, *Okmánytár*, 38–333; ennek kiegészítései: I. Rákóczi György erdélyi fejedelemsége történetéhez, Történelmi Tár (TT) 7 (1884) 681–692; *Adatok I. Rákóczi György kora történetéhez*, TT 8 (1885) 63–72; *Okiratok a két Rákóczi György történetéhez*, TT 10 (1887), 214–224. Továbbá: *A linczi béke okirattára*, Budapest 1885; *Levelek és acták I. Rákóczi György és a Porta diplomáciai összeköttetések történetéhez*, Budapest 1883; *I. Rákóczi György (1593–1648)* (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest 1893, 356–399. – BEKE ANTAL–BARABÁS SAMU, *I. Rákóczi György és a Porta. Levelek és okiratok*, Budapest 1888, 638–781; I. HUDITA, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie* (1635–1683), Paris 1927, különösen 105–129; CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, *I. Rákóczi György 1644-es hadjárata*, HK 80 (1957) 43–76; ZSILINSZKY MIHÁLY, *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásiügyi törvények története* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társulat kiadványai), Budapest 1890, 1–230; R. VÁRKONYI ÁGNES, *A rejtőzködő murányi Vénusz* (Labirintus), Budapest 1987, helyenként.

¹⁰¹¹ 1644. ápr. 2. Fogalmazványa: ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 57, Konv. Ferdinand III. an Harrach, fol. 7–10. Újabb részutasítások számára ez ügyben 1644. jún. 3-ról és júl. 9-ről: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 134, Konv. Ferdinand III. 1637–1644, fol. 174–175 és 184–185.

¹⁰¹² Harrach bíboros 1644. okt. 29-ei jelentése (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644, fol. 48.); és Jakusith alább idézendő levelei.

¹⁰¹³ Federigo Savelli római császári követ 1645. febr. 11-ei jelentése. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 13–14. Puchheimet 1645. jan. 15-én kelt császári ajánlása csupán *ad liminara* utazó főpapként aposztrofálja, minden külön megbízás nélkül. ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Kart. 12, Konv. Ferdinand III. an Innozent X. 1645, fol. 4–6.

érdekében indult útnak rendkívüli követként – a magyar történelemben később a vasvári békekötés kapcsán elhíresült – gróf Walther Leslie.¹⁰¹⁴ Párhuzamosan a római császári külképviselet irányítói: Federigo Savelli herceg, állandó követ [1641–1650], valamint a birodalom bíborosprotektorai újabb és újabb utasításokat kaptak aktivitásuk fokozására.¹⁰¹⁵

A Habsburgok részéről azonban vajmi csekély eredményt tudtak Rómában felmutatni. VIII. Orbán halála is jelentős idővesztést okozott.¹⁰¹⁶ A spanyol párt jelöltje, Giovanni Battista Pamphili bíboros 1644. szeptember 15-ei megválasztása¹⁰¹⁷ ugyan újabb reményekre jogosított fel, a számos audienciának és írásbeli előterjesztésnek¹⁰¹⁸ mindazonáltal csak annyi hatása volt, hogy X. Ince szintén a már a Barberinik alatt a segély tárgyalására felállított – s csak ügyvel-bajjal összehívható – bíborosi bizottság elé utalta az ügyet. E testület legfőbb arra volt hajlandó, hogy a nápolyi királyság területén begyűjtendő egyházi tizedjövedelmekből az elmaradt rendszeres pénzjuttatások fejében¹⁰¹⁹ 40.000 scudo erejéig folyósítson segélyt a császár számára.¹⁰²⁰

Az elhúzódo tárgyalások és a csekély eredmény magyarázza, hogy a bécsi, illetve pontosabban az ekkorra már Linzbe menekülő udvarnál végül kedvező fogadtatásra találtak az időközben konkrétan körvonalazódó hazai elképzelések. Vagyis hogy Rómát csupán a török és erdélyi fenyegetés ellen kizárólag a Magyarországnak, konkrétan a katolikus rendek csapatainak nyújtandó segítség keretében vonják be a küzdelmekbe, s így a Habsburg-igényeknek magyar oldalról adjanak nagyobb nyomatókat.

A püspököt a források leginkább 1641–1664 között betöltött tisztségénél fogva említik. Azonosítása és rövid pályarajza: HC IV, 213.

¹⁰¹⁴ Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. ápr. 25. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, [ord. cron.]; Leslie III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. ápr. 22. *ibid.*, Konv. Leslie an Ferdinand III. 1645, fol. 1–2. Leslie rövid életrajza: SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 276–277.

¹⁰¹⁵ III. Ferdinánd Giulio Savelli bíboroshoz, 1644. ápr. 30.; és Federigo Savelli követhoz, 1644. nov. 12. ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175, fol. 52 és 103–104. Két újabb részletes instrukció: 1644. okt. 21-én Federigo Savelli követ, Harrach, valamint Németország újonnan kinevezett bíborosprotektora, Girolamo Colonna kardinális számára a franciák elleni fellépésre (*ibid.*, Rom, Fz. 57, Konv. Ferdinand III. an Harrach, fol. 19–26 [az eredeti: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 134, Konv. Ferdinand III. 1637–1644, fol. 133–136]); majd 1644 dec. 16-án csak Federigo Savellinek, különösen a török veszélyt előtérbe helyezve (ÖStA HHStA Türkei, I, Kart. 118, Konv. 1, fol. 636–641).

¹⁰¹⁶ Már a pápa betegeskedése is megbénította a szentszéki döntéshozatalt. Harrach emiatt azt is képtelen volt elérni a bíborosnepsnél, hogy legalább az ügy megvitatására kijelölt kardinálisokat összehívják. Harrach Savellihez, Róma, 1644. júl. 21. AS di Roma, Arch. Sforza–Cesarini, Part. I, Corresp., bust. 230 [ord. cron.].

¹⁰¹⁷ Ennek körülményeire, és Pamphili spanyol költőseire: PASTOR, *Geschichte der Päpste XIV*, 15–28.

¹⁰¹⁸ Harrach, Colonna és Savelli *s.d.* közös emlékirata X. Incehez (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644, fol. 19–22):

Solo non può tacere le machinationi della Francia dopo la morte del rè e del cardinal Richelieu per tirare ad esempio di Bethlen Gabor nella sollevazione di Bohemia il Ragozzi, principe di Transilvania e col mezzo suo il Turco, ch'è l'ultimo de mali, che soprastava ad invader l'Ungheria, come di fatto è invasa... Si disporrà intanto per sollevamento delle necessità urgenti di sua maestà e di quelle particolarmente, in che la pongono così li Suezzezi, come il Turco perpetuo nemico del nome Christiano e suo ministro e mancipio il principe di Transilvania, di mandare alla maestà sua qualche competente somma di danari, di che con pari affetto e riverenza richiede e prega la santità vostra...

Savelli két másik *memorialéja* az új pápához: *ibid.*, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644, fol. 1 és 3–4. Harrach egy emlékirat-fogalmazványa: *ibid.*, AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Biographica (Sachliche Reihe), Kart. 171, fol. 5–7 (Romreise 1643–1645).

¹⁰¹⁹ Csak emlékeztetőül: a Kúria 1619 augusztusától többé-kevésbé rendszeresen havi 10.000 guldent fizetett a Katolikus Ligának. ALBRECHT, *Zur Finanzierung des Dreißigjährigen Krieges*, 536–537.

¹⁰²⁰ Minderre lásd Harrach bíboros jelentéseit: 1644. jún. 4. júl. 23. szept. 17. szept. 24. okt. 1. okt. 15. okt. 22. okt. 29. nov. 5. nov. 12. (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Harrach an Ferdinand III. 1644, fol. 13. 32. 38. 40. 42–43. 44. 46. 48. 50. 52); valamint Savelli 1644. nov. 19-ei, 26-ai, dec. 10-ei és 17-ei *dispacciait* (*ibid.*, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644, fol. 131–132. 137–138. 141. 144.–145). A tizedek begyűjtését Altieri nápolyi nunciának elrendelő pápai bréve 1644. dec. 10-én kelt. Másolata: *ibid.*, Rom, Varia, Kart. 8, *s.f.* – Nem meglepő, hogy Camillo Melzi bécsi pápai nuncius (1644–1652) azt az utasítást kapta, hogy tompítsa a nem túl kedvező döntés élet (Giangiorgio Panziroli bíboros-államtitkár Melzihez, Róma, 1644 nov. 26. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 29, fol. 3v–4r [ciffre]):

Li signori cardinali di Harrach comprotettore e Colonna protettore et il signore duca a Sauelli con una lettera di sua maestà Cesarea credenziale in essi e con altra di proprio pugno della maestà sua hanno rappresentato a sua santità il pericolo grande, al quale soggiace il regno d'Ungheria invaso del Ragozzi con l'assistenza del Turco da quella banda, e con l'aiuto dell'armi Suezzeze dall'altra. Supplicando però sua beatitudine a voler concedere nello stato ecclesiastico una levata di tremile fanti per servizio di sua maestà Cesarea nell'espresso bisogno et anco altri sussidi. E sebbene sua beatitudine spera nella misericordia di Dio, che non si a per permettere tale invasione, per zelo nondimeno della sua cura pastorale non lascerà d'applicare il pensiero a tutto quello, che stimerà poter fare riconoscendole in estremo nella sua assonzione a questo supremo grado al pontificato di haver trovato le cose delle sede apostolica in pessimo stato per occasione della passata guerra. Di tutto questo si da conto a vostra signoria acciò, che accadendole di parlare di questo affare possa testimoniare l'ottima intenzione di sua beatitudine, il zelo, che tiene non solo della conservazione ma d'ogni accrescimento della nostra religione cattolica et a lei conceda il signor Dio ogni prosperità maggiore.

1.2. JAKUSITH RÓMAI ÚTJÁNAK ELŐKÉSZÜLETEI

I. Rákóczi György támadását követően a magyar rendi vezetés már 1644 elejétől páratlan aktivitást tanúsított. Esterházy Miklós nádor és Lippay György esztergomi érsek nemcsak a belső ellenállást szervezte egymással karöltve, hanem egyúttal a siker külpolitikai feltételeit is igyekezett biztosítani. Ők javasolták és készítették elő Csáky István tárnokmester lengyelországi követségét a célból, hogy a lengyel királyt III. Ferdinánddal szövetségben Erdély ellen fordítsák,¹⁰²¹ valamint a majdani prímás Szelephényi György ekkor éppen csanádi püspök budai küldetését, hogy a pasát az erdélyi fejedelem támogatásától eltántorítsák. Szelephényi – Csáky részeredményeivel szemben – jelentős sikert könyvelhetett el magának. Míg Csáky csupán pár száz lengyel lovas toborzását tudta elérni, a budai pasa – részben Szelephényinek köszönhetően – kifejezetten ellenségesen viszonyult Rákóczi hadjáratához.¹⁰²²

A magyar rendi ellenállás megszervezésének egyik legjelentősebb mozzanata a magyar tanácsnak – számos királyi tanácsosi címmel nem rendelkező mágnással kibővített – 1644. augusztus 10-ei, Nagyszombatban megtartott ülése volt. Ennek összehívására Esterházy és Lippay 1644. július 29-ei közös levelében tett javaslatot III. Ferdinándnak.¹⁰²³ Noha a tanácskozáson elfogadott felterjesztés csupán a főurak által megajánlott katonaság létszámára vonatkozólag, diplomáciai téren pedig csak Lengyelország és Buda viszonylatában szolgál konkrétumokkal,¹⁰²⁴ ez alkalommal fogalmazódhatott meg újra és tényleges formában a Rómától való magyar segélykérés gondolata is. A fennmaradt források tükrében úgy tűnik, a kezdeményező ezúttal nem Esterházy nádor, hanem az esztergomi érsek volt.

Lippay augusztus 6-ai levelében külön arra kérte III. Ferdinándot, hadd oda annak érdekében, hogy Jakusith György egri és Szelephényi György csanádi püspök feltétlenül jelenjen meg a *Consilium Hungaricum* augusztus 10-ei ülésén. Jakusith úgymond a tárgyalandó egyházi és politikai kérdések fontossága miatt, Szelephényi pedig azért, hogy a tanácskozáson instrukciót kapjon római útjához, s azt az uralkodónak bemutathassa.¹⁰²⁵ Ekkor tehát még az a korábban megfogalmazódott elképzelés került újra napirendre, hogy Konstantinápoly és Buda után megfelelő diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező Szelephényi utazzon Rómába is.¹⁰²⁶ Mégis úgy látszik, a prímás már számolt azzal, hogy az időközben

¹⁰²¹ Csáky eredetileg maga ajánlkozott Lippay közvetítésével lengyelországi katonatoborzásra. cf. III. Ferdinánd levelét Lippayhoz, Bécs, 1644. febr. 8. PL AS Act. rad., caps. V, n. 519, fol. 49. Csáky uralkodói megbízottként, talán formálisan is *legatus extraordinarius*ként utazott Lengyelországba. Erre utalnak instrukciójának kezdősorai: „dando ei facultatem et plenipotentiam... cum ad praesentem regni nostri Hungariae necessitatem expellendas principis Transilvaniae Gerogij Rakoczy invasiones inter reliqua defensionis eiusdem regni nostri opportuna media certis etiam Polonicis auxiliis opus habeatur.” Megbízóiratait 1644. márc. 15-én állította ki a magyar kancellária. Ezek közül III. Ferdinánd segélykérő levele a lengyel királyhoz másolatban, a Csákyknak adott részletes, 17. pontba foglalt uralkodói instrukció eredetiben megtalálhatók: MOL Csáky család lt. (P 71), fasc. 172, n. 9–10. A lengyel királyhoz intézett levél, az instrukció, valamint a megbízó levelek (*credentiales*) fogalmazványai: MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 81. 74. 80. 75/1644 (az utolsó irat a krakkói palatinusnak szól). A lengyel király kitérő válasza III. Ferdinándhoz: MOL Csáky család levéltára (P 71), fasc. 172, n. 14. A nádor és prímás folyamatosan figyelemmel követték Csáky küldetését. Ennek részleteire töménytelen adat: MOL MKL Transylvania (A 98), fasc. 14, *passim*; illetve Lippay–Csáky kapcsolattartására különösen n. 10. 12. 15. 37. *etc.* és PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 15. cs., 256–257. fol. (még közvetlenül az út előtti levelezésük: *ibid.*, 13. cs., 38–40. 64–65. 163–164. 177–178. fol.; 16. cs., 115–117. fol.). E követségről újabb, Esterházy szerepét némileg egyoldalúan előtérbe helyezve: HILLER ISTVÁN, *Csáky István lengyelországi követjárása*, TSz 31 (1989) 192–207.

¹⁰²² Esterházy (febr. 8.) és Lippay (febr. 2 és 10.) előterjesztése Szelephényi küldésére: MOL MKL Trannica (A 98), fasc. 14, n. 108–109 és 112. A szintén március 15-én, de nem a magyar kancellária útján expedált uralkodói instrukció egyik eredeti példánya: MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 73/1644. A nádori utasítás ugyanott található, ennek egy ápr. 3-áról keltezett kiegészítése pedig: ÖStA HHStA Türkei, I, Kart. 118, Nachlass 1644, fol. 5–6 (*Considerationes circa resolutionem vezirii Budensis ad puncta legationis reverendissimi domini Gerogij Szelephényi etc. ad eum nomine suae maiestatis habite*). Szelephényi budai útjának számos egyéb részlete ugyancsak MOL MKL Trannica (A 98), fasc. 14, *passim*.

¹⁰²³ MOL MKL Trannica (A 98), fasc. 14, n. 57.

¹⁰²⁴ MOL MKL Trannica (A 98), fasc. 14, n. 69a (fol. 13–16).

¹⁰²⁵ MOL MKL Litt. archiep. (A 30), n. 174/1644:

Præparamus nos pro congregatione hac Tyrnauensi, quæ ut plenior ac utilior sit, opus est, ut vestra maiestas iniungat Viennæ præsentibus, ne se absentem, sed quibusvis excusationibus sepositis adsint. Signanter autem dominum episcopum Agriensem iubeat omnino adesse, tam propter politica, quam etiam ecclesiastica, quæ tractaturi sumus... tandem etiam dominum Szelephényi tum ut hic negotia una nobiscum promovere possit, tum ut exactiorem de actis relationem faciat, demum ut instructionem pro suo Romano itinere vestra maiestati representandam secum deferat.

¹⁰²⁶ Szelephényit kizárólag a prímás bulláinak megszerzése érdekében és annatakérdés elsimítására kívánták korábban Rómába küldeni: „Papa dicitur esse mortuus, quæso illustrissimam dominationem vestra pro pallio neminem mittat, nam ego hinc brevi

helyettes kancellárrá, majd Bosnyák István halála miatt veszprémi püspökké s udvari magyar kancellárrá promoteált Szelephényi helyett inkább Jakusithot küldjék.¹⁰²⁷ Amint Lippay az uralkodónak kifejtette, Szelephényi kancellári munkakörével nemhogy egy huzamosabb távollétet igénylő római követség, de még egyházmegyéje vizitálása sem volt összeegyeztethető.¹⁰²⁸

A küldetés teljesítésére ugyanakkor kiválóan alkalmasnak tűnt az egri püspök. Nem kizárólag amiatt, mert az erdélyi támadás nyomán amúgy is távol maradni kényszerült rezidenciájától. A feladat elvégzésére azért is Jakusith látszott a megfelelő személynek, mivel a püspöki kar tagjai közül ő volt az egyetlen, aki Szelephényin kívül már teljesített külpolitikai megbízatást. Diplomáciai tapasztalatait részint az 1638-i országgyűlésen a lengyel határ kiigazítására felállított bizottság elnökeként,¹⁰²⁹ részint pedig III. Ferdinánd és az esztergomi érsek követeként a későbbi II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) esküvőjén szerezte.¹⁰³⁰ Felső-magyarországi egyházmegyéje területén tartózkodva állandó figyelemmel követte az erdélyi fejleményeket, ezekről (1644 első hónapjai kivételével, amikor is a Rákóczi csapatai által ostromolt Szendrőbe szorult) rendszeresen tájékoztatta Bécsét és a prímást.¹⁰³¹ További érv lehetett mellette, hogy 1639-ben már folytatott – igaz, nem túl sikeres – egyházpolitikai tárgyalásokat Rómában, s hogy személyében közvetlenül a frontvonalról érkezett főpap informálhatta az Apostoli Széket a magyarországi helyzet súlyosságáról

Arról, hogy a magyar tanács augusztus 10-ei ülésén római vonatkozásban mi hangozhatott el, semmilyen közelebbi értesülésünk nincs. De e nélkül is könnyen elősorolhatjuk a követküldés melletti érveket. A hosszú Barberini-pontifikátus véget értevel jobb esélyek mutatkoztak a régóta húzódo egyházpolitikai problémák rendezésére, a különféle kúriai illetékek megfizetése alóli felmentés jogosságát a háborús körülmények között megfelelőbben lehetett kommunikálni, mint „békeidőben”.¹⁰³² Az elhúzódo hadjáratban kimerülő hazai erőforrások pedig külső támogatást igényeltek, s egyre világosabbá vált, hogy Lengyelországtól aligha remélhető érdemi segítség. Birodalmi részről Rómában augusztusig még a minimális eredményt, a nápolyi tizedeket sem tudták felmutatni. A közvetlen magyar fellépés: az erdélyi és török veszély első kézből történő ismertetése viszont reményekkel kecsegtetett arra nézve, hogy ezúton talán sikerülhet a Szentszéktől számottevő katonai illetve pénzbeli segílyt kieszközölni.

Jakusith útjának előkészítése és megszervezése majdnem három hónapot vett igénybe. Az esztergomi érsek október 19-ei levelében javasolta III. Ferdinándnak, hogy a kancellári tiszte miatt akadályozott Szelephényi helyett az egyházmegyéjéből elüldözött, s a feladatra leginkább alkalmas egri püspököt küldjék Rómába – mint írja – „nemcsak azért, hogy a magyar királyságbeli püspökök [pápai] megerősítésének ügyében a Kúriánál mozdított kérdéseket, törekvéseket és akadályokat végre-valahára

expdiar, sicut etiam scribam Roma[m] proxima posta ad agentem nostrum et cardinalem Franciscum Barberinu[m], qui licet defierit [!] esse nepos pontificis, tamen cum sit novus pontifex creatura Urbani, habebit magnam auctoritatem apud illum, et cum nos amet, poterit nos iuvare. Intra breve tempus omnino hinc abibo cum domino Schmitt...” Levele Lippayhoz, Konstantinápoly, 1643. máj. 5. MOL Esterházy cs. lt. (P 108), Reposit. 71, fasc. 3, n. 138 [vol. 452].

¹⁰²⁷ Szelephényi 1644. aug. 5. előtt *substitutus cancellarius*, aug. 7-től veszprémi püspök és kancellár. MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 144 és 199/1644; MOL MKA Coll. ecl. (E 229), vol. 1, fol. 466–467.

¹⁰²⁸ „Obtinuerat licentiam a maiestate vestra sacratissima dominus cancellarius episcopatum suum visitandi, eaque intentione a maiestate vestra discesserat, verum occurrentibus gravibus negotiis placuit una cum domino palatino rogare suam dominationem reverendissimam, vellet tantisper iter institutum differe, rerumque statum ac modernas difficultates maiestati vestra coram referre.” Lippay III. Ferdinándhoz, Nagyszombat, 1644. okt. 1. (MOL MKL Trannica [A 98], fasc. 14, n. 80):

¹⁰²⁹ Az uralkodó 1638. nov. 24-én szólította fel a szükséges előkészületek megtételére, hogy követutasítása kézhez vétele után azonnal útra kelhessen. MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 281/1638.

¹⁰³⁰ Királyi instrukciója és megbízólevele: MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 1–2/1643. Titkos politikai megbízatása Vazul moldvai vajda machinációi ellen: *ibid.* n. 16/1643. Követségéről tett relációját véleményezés végett megküldik a prímásnak és a nádornak: *ibid.* n. 84/1643; MOL Esterházy cs. lt. (P 108), Reposit. 71, fasc. 3, n. 133 [vol. 452].

¹⁰³¹ cf. MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 406 és 408/1643; *ibid.*, Trannica (A 98), fasc. 14, n. 19. 96. 101. 105; PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 13. cs., 30–32. 148–150. 416–419. fol.; 15. cs., 141–142 és 334–335. fol. Jakusith a lengyelországi követség ideje alatt Csáky és az udvar között is biztosította a kapcsolattartást. Erről III. Ferdinándhoz írt levele tanúskodik. Szád, 1644. jún. 2. MOL Trannica (A 98), fasc. 14, n. 25. Július elejétől már Bécsben találjuk, ahonnan szintén élénk figyelemmel kísérte a nemzetközi és hazai eseményeket. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 16. cs., 18–19. 71–72. 99–100. fol.

¹⁰³² Minderre lásd FRAKNÓI, *A magyar királyi kegyúri jog*, 351–358; valamint GALLA, *Simándi István választott erdélyi püspök*, 561–587.

elrendezze, hanem hogy, ha felségteknek jónak látszik, bizonyos más ügyekben is eljárjon, amelyekről bővebben a mondott püspök úr fog felségtek színe előtt kellő alázattal szólni”.¹⁰³³

A prímás levelével Linzbe érkező Jakusith a terveket írásban is megfogalmazta III. Ferdinánd számára. Előterjesztésének töredékesen fennmaradt kivonata szerint az esztergomi érsek kérésére szándékozik Rómába utazni, de nem követi címmel, hanem magánemberként és „inkognitó”-ban, csupán *ad limina sanctorum Petri et Pauli apostolorum* látogatásra. Útja alkalmával az annáta-kérdést szeretné rendezni, s ehhez kéri az uralkodó támogatását: megbízólevelet (*credentiales*), valamint instrukciót.¹⁰³⁴ (Ezek tartalmára nézve rövid javaslatokat is tett.) Végül csupán egy mondatban említi, hogy az ország szorult helyzetéről is tájékoztatni kívánja a pápát.¹⁰³⁵

Az udvari magyar kancellária 1644. október 29-én állította ki az egri püspök római küldetésével kapcsolatos iratokat. X. Incével az uralkodó azt tudatta, hogy Jakusith „a buzgóságtól indítva” utazik Rómába. Levelében arra kérte a pápát, hogy mindarról, amit a főpap az ő nevében a magyar püspökségek ügyében előad, kedvező döntésre jusson.¹⁰³⁶ Federigo Savelli római császári követ Jakusith tárgyalásainak támogatására kapott felszólítást, s azt is közölték vele, hogy a püspök instrukcióját később hozzá fogják eljuttatni.¹⁰³⁷ A követutasítás megfogalmazásával Lippay prímást bízták meg.¹⁰³⁸

Első látásra szembeötlik, hogy a királyi iratokban szó sincs a Jakusith útját leginkább aktuálisra tevő diplomáciai megbízatásról. Úgy látszik, az udvar meg akarta várni a még folyamatban lévő római tárgyalások kimenetelét, s ezek egyértelmű kudarca után, csak végső soron kívánta megjárni a magyar kártyát. A rendi vezetés elképzeléseit ugyanakkor nem utasították el, az egri püspököt haladéktalanul útnak indították, ám azzal vártak, hogy útját politikai célokra is felhasználják. De hogy ezt a lehetőséget is szem előtt tartották, az is bizonyítja, hogy Savellinek az instrukció mellett egy Jakusith részére szóló újabb, vagyis küldetése célját módosító megbízólevél elküldését is kilátásba helyezték.¹⁰³⁹ A kancellária kiadványai az utazás formai jellegét viszont már ekkor egyértelműen meghatározták. Vagyis nincs szó formális és ünnepélyes követségről, az egri püspöknek magánemberként, titokban, de mégis az uralkodó képviselőjében, királyi utasítás alapján kell folytatnia megbeszéléseit.

¹⁰³³ MOL MKL Litt. archiep. (A 30), n. 169/1644:

Apprime necessarium esse existimo, ut impedito domino cancellario moderno mittatur Romam dominus episcopus Agriensis, qui etiam alioquin a dioecesi sua exul commode munus hoc obire potest, non tantum ad rectificanda tandem aliquando impedimenta et quaestiones ac praetensiones in Romana curia motas in negotio confirmationis episcoporum huius regni Hungariae, verum etiam alias quasdam si ita maiestati vestrae benigne videbitur, causas per dictum dominum episcopum coram fusius ac demissa maiestati vestrae representandas.

Lippay emellett levelében még röviden elősorolja, hogy a püspökségeket illetően milyen lépéseket tart szükségesnek. – A magyar tanács augusztusi ülése és a prímás tényleges lépést jelentő októberi levelének megírása között eltelt két hónap kétségkívül elgondolkodtató, mint ahogy az is, hogy a tanácsosok felterjesztésébe végül mégsem került be a római út terve. Feltételezhető okként az utazás anyagi feltételeinek időigényes biztosítása, vagy a Rómából érkező újabb hírek kivárása jelölhető meg. A tanács talán emiatt nem fordult közvetlenül az udvarhoz, hanem Lippayt bízta meg az utazás megszervezésével. Jakusith következő jegyzetben idézendő pongyola hivatkozása ellenére is teljességgel kizárható az, hogy csupán Lippay egyéni akciójáról lenne szó, mivel a pápa elé terjesztett követelések egyértelműen a magyar rendek nevében kerültek megfogalmazásra. Nem valószínű, hogy a prímás ezt a saját szakállára ötlötte volna ki. Elképzelhető még, hogy augusztus után egy közelebbről nem ismert gyűlésén a magyar tanács ismételtlen foglalkozott a kérdéssel.

¹⁰³⁴ MOL MKL Prop. et op. (A 33), fasc. s.d., fol. 232–233:

Dominus episcopus autem Agriensis representat se ad requisitionem domini archiepiscopi Strigoniensis hoc iter Romam suscepisse, non tamen sub nomine legati, sed privato dumtaxat et incognitus, tanquam ad limina Saentorum Petri et Pauli apostolorum profecturus. Pro quo itinere ad commodiorem effectuationem negotii confirmationis episcopatum regni Hungariae, si eam sua maiestas interpositaque sua auctoritate promovere dignabitur, indigere se certis litteris suae maiestatis. Et quidem P. Credentialibus ad summum pontificem cum tenore: suam maiestatem occasione profectionis dicti episcopi Romam ipsi nonnulla negotia confirmationis episcopatum regni Hungariae concernentia et alia suae sanctitati coram representanda commisisse. Requirit proinde velit ipsi in iis, quae nomina suae maiestatis propositurus est, fidem adhibere et sese favorabilem resolvere.

¹⁰³⁵ Mégpedig a kivonat alig kibetűzhető utolsó mondatában. Feltételezhető, hogy erről részletesebben is szólt, de a további oldalak szemlátomást hiányoznak. Megbízóiratainak tartalmára vonatkozó elképzelései egyébként röviden ugyanazt tartalmazzák, mint végleges instrukciójának a pápai megerősítéseket taglaló, s tulajdonképpen Lippay tervezetén alapuló, a megegyezést előterébe helyező szövege. MOL MKL Prop. et op. (A 33), fasc. s.d., fol. 232–233.

¹⁰³⁶ MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 310/1644.

¹⁰³⁷ MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 312/1644.

¹⁰³⁸ MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 309/1644.

¹⁰³⁹ MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 312/1644.

Az egri püspök, miután október 29-én még egy a távolléte idejére magyarországi pereit felfüggesztő mandátumot is kieszközölt,¹⁰⁴⁰ valamint Camillo Melzi bécsi pápai nunciussal – ajánlását kérve – közölte utazásának egyházpolitikai célját,¹⁰⁴¹ haladéktalanul útra kelt. Kiadásait a szeptember folyamán (többek között feltehetően e célból) ideiglenes adományba kapott (ipoly)sági prépostság és szalkai apátság bevételeiből fedezhette.¹⁰⁴² A nuncius közvetítésével kereken ezer aranyat utaltak át számára Rómába.¹⁰⁴³

A követutasítást III. Ferdinánd felszólításának eleget téve az esztergomi érsek hamarosan kidolgozta. Bár a terjedelmes irat *A Magyar Királyság püspökségeiről és azok megerősítéséről* (*Quantum ad episcopatus regni Vngariae eorumque confirmationes*) címet viseli, mégis – rendkívül árulkodó módon – csupán az egyharmada foglalkozik egyházi problémákkal tíz rövid pontba foglalva azokat. A hangsúly a mindenképpen megegyezésen van, a prímás gyakorlatilag elismerte, hogy minden korábbi törekvés dacára az annáták megfizetése alóli automatikus felmentés jogilag nem igazolható. (Persze ha ismerte volna a konstanzi oklevél szövegét, vélhetően más lett volna a helyzet.) Az instrukció kétharmada a politikai tennivalókat taglalja.¹⁰⁴⁴ E végleges formába öntött elképzeléseknek a Rómából érkező kedvezőtlen hírek hatására a császári külpolitika irányítói immár haladéktalanul zöld utat adtak.

A magyar kancellária 1645. január 12-én bocsátotta ki az újabb megbízóleveleket. Bennük már mind a pápával, mind Savelli állandó követtel, mind pedig Jakusithcsal a kettős megbízatás tényét közölték. X. Incének ezúttal azt hozta tudomására III. Ferdinánd, hogy „orbovai Jakusith György választott egri püspököt római útja alkalmával felhatalmaztuk arra, hogy úgy Magyarországnak püspökségeinek megerősítése ügyében, mint – a katolikus rend tagjainak nálunk tett instanciája nyomán – az ország jelenlegi szükségleteivel kapcsolatban bizonyos dolgokat szentségtek előtt képviseljen.”¹⁰⁴⁵ Jakusith most kifejezetten arra kapott megbízást, hogy kapcsolódjon be a pápai segélykérés érdekében folytatott diplomáciai tárgyalások menetébe. Figyelmét ugyanakkor nyomatékosan felhívták arra, hogy csak a császári követtel és Németország újonnan kinevezendő bíborosprotektorával kölcsönösen egyeztetve és együttműködve tevékenykedhet, s hogy köteles a fejleményekről rendszeres jelentésekben beszámolni.¹⁰⁴⁶ Savellinek viszont meghagyták, hogy az eddig tett lépésekről részletesen informálja az egri püspököt, hogy az általa előadandó érvek a korábbiakkal összhangban legyenek.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁰ III. Ferdinánd Esterházy Miklós nádorhoz, Homonnai Drugeth János országbíróhoz és Mikulich Tamás perszonálíshoz, azok helyetteseihez, valamint a nemesi ítélőszékek ülnökeihez és jegyzőihez. Linz, 1644. okt. 29. (MOL MKL Conc. exp. [A 35], n. 307/1644):

Quoniam fidelis noster reverendus Georgius Jakosith de Orboua electus episcopus ecclesiae Agriensis (: titulus :) in actis negotiis bonum publicum concernentibus extra regnum a solito residentiae suae loco et ad tempus abesse debeat, nec possit absens causis suis contra sese motis vel movendis... commodum invigilare, propterea nos universas et quasilibet causas, tam per ipsum contra alios, quam per alios quoslibet contra ipsum motas vel movendas intra id tempus, quod idem extra dictum regnum nostrum Hungariae occupatus fuerit, gratiose differendas duximus et prorogandas.

¹⁰⁴¹ A nuncius először csak 1644. dec. 24-ei jelentésében említette Jakusith útját. A küldetést pedig következő év jan. 1-én (BAV Barb. Lat., vol 7043, fol. 55.) és jan. 7-én ajánlotta a pápai államtitkárság figyelmébe (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140, fol. 67^f [ciffre]):

Monsignor vescovo d'Agria, che di qua se n'è passato a Roma per diversi suoi affari, tratterà in cotesta corte il negozio dell'espedizione delle chiese d'Vngheria. Ha desiderato, ch'io rappresentasse a vostra eminenza il mal stato di quel regno, che diffulta li sussidi, che per altro li detti vescovi havrebbero per le loro espedizioni, et io lo posso fare con verità, mentre non solo ho notizia, ma anco la comunico a Roma delle guerre e delle miserie di quella provincia, che per altro sarebbe floridissima. La benignità di vostra eminenza saprà ben trovar strada, con che favorire questi poveri prelati, ch'io raccomando.

¹⁰⁴² Jakusith 1644. szept. 15-től „ad tempus donec ... et quousque is in suum Episcopatum Agriensem redire poterit” 1647. jún. 15-ig (királyi felszólítás lemondásra) volt sági prépost. Szalkai apát pedig (hasonló feltétellel, mint Ság esetében) ugyancsak 1644. szept. 15-től nov. 28-ig (az apátságot ekkor a jezsuitáknak adják). MOL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 476; és *ibid.*, MKL Conc. exp. (A 35), n. 160/1647; valamint n. 245. 339. 341/1644.

¹⁰⁴³ A pénz utaltatását a prímás öccse, a jezsuita Lippay János szervezte meg: „Circa l'espedizione de vescovadi d'Vngheria a quest' hora dovrà esser ginoto a Roma il nuovo vescovo d'Agria, et perché di qua si rimettono a Roma mille Vngheri da un Giesuita, fratello del nuovo arcivescovo di Strigonia, qual danaro passa per mezzo mio, spero che questo negozio sia per haver buono esito.” Melzi Panzirolíhoz, Linz, 1644. dec. 24. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142, fol. 29^f (ciffre). A prímás idősebb, és közismertebb öccsére: LUKÁCS, *Catalogi personarum*, II, 660.

¹⁰⁴⁴ Egykorú másolata, illetve első tisztázata: PL AEV n. 204, fol. 44–67. A megoszlás: fol. 44–51 (egyházi kérdések) és 52–57 (politika); az első 5 pont s.k. fogalmazványa: *ibid.*, n. 157.

¹⁰⁴⁵ MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 5/1645.

¹⁰⁴⁶ MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 6/1645.

¹⁰⁴⁷ MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 7/1645.

A Jakusithnak küldött követutasítás gyakorlatilag megegyezik a Lippay által megfogalmazott változattal. A kancellárián csupán az annáták kérdését taglaló pontokat rövidítették le, vonták össze némileg, s megváltoztatták sorrendjüket. Egyedül néhány protokolláris formaságokban eligazító fejezetet iktattak a végére. Lippay terjedelmes diskurzusát Magyarország politikai helyzetéről és ebből fakadó szükségleteiről szó szerint bemásolták az ugyancsak 1645. január 12-én véglegesített instrukcióba, illetve mellékeltek hozzá.¹⁰⁴⁸

1.3. JAKUSITH RÓMÁBAN. DIPLOMÁCIAI TÁRGYALÁSAI

Az egri püspök ekkor már szűk egy hónapja az Örök Városban tartózkodott. Szálláshelyéről a fennmaradt iratok nem tesznek említést. Elképzelhető, hogy 1639-hez hasonlóan a jezsuiták *Sant' Andrea* noviciátusában szállt meg, vagy – miként az később is előfordult – a római magyar püspökkari ágens fogadta be a házába.¹⁰⁴⁹ Federigo Savelli 1644. december 17-én jelentette az udvarnak Jakusith néhány nappal korábbi megérkezését. A főpap átadva a III. Ferdinánd október 29-ei levelét arról tájékoztatta a követet, hogy nemcsak a magyar püspökségekről, hanem „más ügyekben” is tárgyalásokat fog folytatni. Savelli azonban Jakusithnak az úti célját kifejező szóbeli közlései ellenére egyelőre az uralkodói levélben foglaltakhoz tartotta magát, s a püspök instrukciója, valamint újabb meghatalmazása kézhez vételiéig várakozó álláspontra helyezkedett a küldetést illetően.¹⁰⁵⁰

A magyar főpap Rómában töltött első két hónapjáról szintén hallgatnak a források. Első pápai audienciájára csak február derekán került sor. Nehezen hihető ugyanakkor, hogy teljes passzivitással várta volna követutasítása megérkezését. Egyelőre csupán feltételezhetjük, hogy azoknak a magyarországi híreknek a forrása, amelyek a pápai diplomácia 1645. január eleji hirtelen megélnkülését vonták maguk után, a bécsi nuncius¹⁰⁵¹ mellett a harcok közeléből Rómába érkezett püspök volt. Persze nem hagyható figyelmen kívül a római császári követ szerepe sem.¹⁰⁵² Savelli Jakusith pápai fogadásáig is szünet nélkül igyekezett melegen tartani a segélykérés ügyét.¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁸ MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 1/1644 (!).

¹⁰⁴⁹ GALLA, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 76*–77*, n. 105; és Pálffy Tamás Lippay Györgyhöz, Róma, 1654. nov. 7. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 23. cs., 41. fol.

¹⁰⁵⁰ ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644, fol. 144:

Monsignor vescovo d'Agria è venuto da me questa settimana a presentarmi la benignissima di vostra maestà Cesarea delli 29 Ottobre passato, con soggiungermi in voce gl'ordini, che teneva dalla maestà vostra Cesarea di trattare alcune cose con sua santità, pertinenti alle confirmazioni de vescovati nel regno d'Vngaria, et altri particolari. Ma perché vostra maestà Cesarea nella medesima imperiali sua lettera m'avvisa benignamente, che mi manderà colle prime l'instruzione e lettera credenziale intorno a questi affari, li sto riverentemente attendendo per eseguire la clementissima sua volontà.

¹⁰⁵¹ Melzi magától értetődően folyamatosan informálta az államtitkárságot a hadi helyzetről. A török veszélyről különösen dec. 17-ei jelentése ad részletes képet: „Teme ancora assai, che il Turco non gli rompa la guerra, e per questo ha mandato a rivedere la fortezza di Chiaverino et altre, perché il Conte Mansfeld, che le governa, avvisa, che sono in cattivo stato. Li Turchi vorrebbero danari, e dimandano al solito cento mila Vngheri l'anno per l'Vngheria. Chiedono per molti anni decorsi, ma vorrebbero un'annata o cosa simile...” (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142, fol. 25^r–26^v [*ciffre*]). Persze az államtitkárság maga is állandóan figyelemmel kísérte az eseményeket, különös tekintettel az oszmán és a vallásügyi vonatkozásokra (Panziroli jegyzékei Melzihez, 1644. dec. 10 és 1645. jan. 21. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31, fol. 4^r és 7^v [*ciffre*]):

Si valerà la santità sua secondo l'opportunità delle occorrenze e le sarà sommamente caro tutto quello, che intorno alle armi del Ragozzi potrà vostra signoria significarle, havendo sua beatitudine grandissima premura di ricever continuo e preciso raguaglio non solo de successi di quelle armi, ma particolarmente ancora delle assistenze e dependenze, che possono havere dal Turco o altrove, et insomma quella più piena e distinta notizia, che all'accuratezza di vostra signoria sarà possibile di darne. – Ha nostro signore ricevuta col solito gradimento l'esatta relazione contenuta nella cifra di vostra signoria de 31 Dicembre intorno alle armi del Ragozzi, benché desidera la santità sua, che ella habbia ad essercitar la sua diligenza in parteciparle gli augmenti e non i danni della nostra religione.

¹⁰⁵² Az év végén kifejtett aktivitásáról dec. 24-ei és 31-ei jelentései tudósítanak. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 144, fol. 152–153 és fol. 160–161. – A pápai diplomácia megélnkülésében kiemelkedően fontos szerepet játszottak a már említett 1644. dec. 16-ai instrukcióban foglalt isztambuli és magyarországi hírek. Ezeket Savellinek a bíborosi kollégium összes tagjával (különösen a császárpárti kardinálisokkal) közölnie kellett, amit 1645. jan. 1-én meg is tett. X. Ince ugyanakkor – betegsége miatt – csak később tudta fogadni őt. (A követ 1645. jan. 1-ei jelentése. *ibid.*, Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 1–2.) Elsősorban ezzel magyarázható, hogy míg az államtitkárság már jan. 2-án utasította a párizsi nunciatúrát a franciák minden eddiginél komolyabb figyelmeztetésére, a pápai brévéket csak kilenc nappal később fogalmazták meg. Lásd alább.

¹⁰⁵³ 1645. jan. 21-ei és febr. 11-ei jelentései. ÖStA HHStA, Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 3–4 és 17–22.

Az előzményekhez tartozik, hogy a Münsterben kezdetét vett béketárgyalások sikerére koncentrázó pápai államtitkárság a császári diplomácia folyamatos sürgetése ellenére 1644 őszén még mindig csak óvatos, puhatolódzó lépéseket tett Varsóban és Párizsban a francia–erdélyi szövetség kiderítésére. A varsói nuncius egyedül arról tudott beszámolni, hogy az ottani követ a Csáky által toborzott lengyelek visszahívását követeli, a föderáció megkötéséről, működéséről nem voltak információi.¹⁰⁵⁴ Míg a franciák 1644. elején egyértelműen cáfolták a Rákóczi-val kötött szövetség tényét, a párizsi nunciatura ezúttal azt jelenthette, hogy a tagadás most már kevésbé volt határozott. Párizsban főleg azt hangoztatták, hogy Erdély bevonására a szintén protestáns Dánia Habsburg-oldalon történő hadba lépése után csupán svéd és holland részről került sor. Azokat az állításokat mindenesetre továbbra is visszaütötték, hogy pénzsegélyt küldtek volna Rákóczi-nak, illetve hogy diplomáciájuk Konstantinápolyban támadásra ösztönözte volna a törököket, sőt kilátásba helyezték, hogy ennek megakadályozására a maguk részéről „mindent el fognak követni”.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵⁴ „Non ho potuto sin' hora penetrare niente delli negoziati di Francia, ancorché io habbia fatto ogni diligenza possibile sopra quello, che io avvisai prima. Dicono nondimeno, che li Francesi domandino ancora, che si rimandi la gente Polacca, che serve in Vngheria a sua maestà Cesarea. Sopra il che sua maestà reale si scusò, mentre tal gente fù fatta alle proprie spese di sua maestà Cesarea.” *Estratto d'una lettera di Varschau delli 19 Novembre 1644.* ASV Misc., Arm. I, vol. II, fol. 355^r.

¹⁰⁵⁵ Panziroli államtitkár 1644. okt. 24-én utasította a posztját csak az év tavaszán elfoglaló, de rendhagyó módon egészen 1656-ig, majdnem következő évi bíborosi kinevezéséig betöltő Niccolò Guidi di Bagno athéni c. érsek, párizsi nunciust (HC V, 99.) arra, hogy a francia–erdélyi szövetségről információkat szerezzen. Ezt Bagno 1644. nov. 15-ei részletes jelentése említi (ASV Segr. Stato, Francia, vol. 92, fol. 28^r–30, [ciffre]):

Per obedire ai comandamenti di vostra eminenza fattimi con la benignissima sua de 24 del passato circa il negozio della pace, le dirò, che per quello qui si può giudicare li sospetti et ombre, che passano fra le corone, di che alcuna di esse non desiderer veramente la pace, è causa di molta longhezza e di vari accidenti, che da questa procedono, quali sempre maggiormente difficultano li negoziati. Dicono Francesi, che li signori Austriaci non la vogliono e si attaccano a delle cavillazioni, sperando col beneficio del tempo et vantaggio di una campagna o con qualche rivoluzione nella Francia di migliorare la loro condizione et allegano per prova di questo le difficultà de passaporti, che per molti anni rese inutile il convento di Colonia. La suspension d'armi convenuta e non osservata dal signor cardinale infante et altri esempi, et s'intende, che all'incontro li signori Spagnuoli si dolgono delle lettere, che dal rè di Francia sono state scritte alle città e principi dell'imperio invitandoli al congresso di Munster con parole più presto da accendere, che da estinguer la guerra, e non entrare ne fatti de principi di [fol. 28^r] Germania, che a loro non toccano et la mossa fatta dal Transilvano contro l'imperio et ultimamente avvisato da Munster, che nelle plenipotenze de Francesi vi era espresso, che tutti li loro confederati dovessero esser'intesi come principali nel trattato, il che era un volere mille sutterfugii per non mai concludere cosa alcuna e che un solo interesse di un piccolo principe sarebbe stato bastante per escluder la pace, quando quello non si fosse potuto aggiustare. Con altri capi simili, quali qui rappresentati, hanno replicato, che non dovevano restar di scriver quelle lettere ai loro amici, sforzandosi di persuadere che non siano pregiudiziali e non curarsi di altre stampe fatte contro di essi in Germania. Non haver mosse l'armi del Transilvano, ma che questo fù dopo che Danimarca, ch'era prima neutrale, si era unito al partito Austriaco e che per questo ancora Suetesi si mossero contro Danimarca e quanto alli loro confederati, che assolutamente con Suetesi et Olandesi intendono, che si tratti come con principali, nè sentiranno mai senza di loro alcuna proposizione, nè vogliono darli una minima ombra o sospetto di alterazione, per questo non hanno ricevuto complimento da ministri di Spagna, nè altra cosa simile, e che ben sanno, ch da signori Austriaci si vorrebbe, che si alienassero da loro per indebolire le loro forze e poi batter tutti, e veramente si è veduto un capitolo della lega fra detti Olandesi e Suetesi, non la Francia, che obbliga le parti di non mai fare pace, nè tregua, nè sospensione d'armi l'una senza l'altra con li nemici communi et facendosi di commune consenso, se mai da alcuna venisse rotta, le altre si devino dichiarare nemiche et subito muover le armi contro di quella...

Az államtitkárság nov. 28-ai jegyzékében foglalkozott ismét behatóan a kérdéssel (ASV Segr. Stato, Francia, vol. 309, fol. 8^r–9^r [ciffre]):

Il signor duca Savello rappresentando alla santità di nostro signore il grave danno, che sourasta alla religione cattolica per i progressi delle armi heretiche in Germania e quanto sia grande il rischio imminente di perder'in brev' hora l'acquisto d'un secolo intero nella maggior parte di quelle anime, che dagl'antecessori di sua maestà Cesarea sono state a costo di tanto sangue cattolico richiamate all'ovile di Christo. Ha mostrato ancora di temere, che le presenti invasioni degli heretici negli stati di sua maestà e particolarmente del Ragozzi in Vngheria possino almeno indirettamente ricevere calore dall'armi di sua maestà Christianissima, che si trovano vicine alla Germania. Nell'animo di nostro signore come pieno d'un'certissimo concetto della Christianissima pietà di costoro rè, non ha questo timore trovato adito alcuno, massimamente per essere alla santità sua ben' noto, che nel tempo della santa memoria di Vrbano ottavo essendo altre volte nati simili sospetti, e scritti sopra de ciò al signor cardinal Grimaldi all' hora costì nunzio, ne haveva egli riportate risposte degne veramente della professione d'un rè Christianissimo. Il che fù all' hora dal signor cardinale Barberino partecipato a ministri Cesari, et hora viene parimente attestato da medesimo signor cardinal Grimaldi. Onde sta sua beatitudine costante nel credere, che non solo, non si sia costeta maestà indotta già mai a dar'fomento veruno ad invasioni, che tendono direttamente alla distruzione del catholicismo, ma che concorra con la santità sua a condolersene acerbamente et a desiderarne e procurarne ancora opportunamente ogni più efficace rimedio. Nondimeno perché gli acquisti de communi nemici con molta ragione apprende sua santità per troppo deplorabili et intende con acerbissimo sentimento, che possa esserci chi giunga a pensare, che i persecutori, gli invasori del nome cattolico possino ricever'fomenti da uno de principali difensori di esso, come è sua maestà Christianissima, nell'animo reale di cui et in quello de suoi ministri riconosce la santità sua sensi veramente pieni di somma bontà. Desidera per tanto, che vostra signoria coll'efficacia de suoi uffici continui a destare nella mente della maestà sua quei concetti, che furono da essa espressi alla santa memoria di Vrbano, perché sebbene si stima, che non vi sia bisogno di tali uffici per accrescere in sua maestà una così pia disposizione, servirà nondimeno per porgerle continua materia d'impiegare il suo affetto in atti degni del suo zelo, il merito del quale perciò accresciuto potrà per avventura facilitare a nostro signore l'impetrar dalla mano divina quell'assistenza, ch'egli desidera per rimedio delle calamità communi et universale ristoro del Christianesimo.

Bagno dec. 23-ai, roppant tanulságos válasza (ASV Segr. Stato, Francia, vol. 92, fol. 58^r–59, [ciffre]):

Ricevo il favore, che vostra eminenza si è degnata farmi con la partecipazione degli uffici fatti dal signor ambasciatore Cesareo circa l'avanzamento delle armi del Ragozzi in gravissimo pregiudizio della religion cattolica e de cattolici di Germania e del paterno zelo di nostro signore, che sebbene non può mai persuadersi, che questa corona per il titolo, che porta di Christianissima e per la professione, che ne fa et ottimo concetto, nel quale da sua santità è tenuta e per le buone parole, che sua maestà già disse al signor cardinale

A részleges francia beismerés nyomán, valamint a Magyarországról részben talán Jakusith közvetítésével Rómába érkezett újabb hírek hatására, és azokra hivatkozva 1645. január 11-én X. Ince már határozott hangú brévékben szólította fel a francia vezetést (XIV. Lajost, az anyakirálynét, Condét és Mazarint), hogy hassanak oda az erdélyi fejedelemeire: mondjon le a török és tatár segédcsapatok igénybevételéről.¹⁰⁵⁶ Niccolò Guidi di Bagno párizsi nunciust annak közlésére hatalmazták fel, hogy jóllehet mindeddig a Szentszék elutasította a háromezer gyalogos küldésére irányuló császári igényt, ezt a kérést a katolikusokat fenyegető, immár nyilvánvaló török veszély esetében aligha tagadhatják meg tovább, tekintve hogy a korábbi pápák is mindig támogatták az oszmánok elleni küzdelmet.¹⁰⁵⁷

A határozott fellépés nem tudta elérni a kívánt hatást, sőt jelentősen csökkentette a Szentszék diplomáciai mozgásterét. Bagno, miközben tolmácsolta X. Ince afölött érzett megbotránkozását, hogy „egy a francia koronával szövetséges, illetve baráti fejedelem török fegyvereket hív és fordít a keresztények ellen”, azt a választ könyvelhette el Párizs részéről, hogy ezt aligha tartják valószínűnek. Ha azonban a hír mégis igaz lenne, úgymond tenni fognak ellene, noha véleményük szerint az erdélyi fejedelem sem „megveszekedettebb” protestáns, mint a császári szövetségben harcoló szász és brandenburgi választó – hangzott a francia álláspont. Legfőképpen pedig arra hívták fel nyomatékosan a nuncius figyelmét, hogy amennyiben X. Ince – akár csak a török ellen is – megadja a kért háromezer főnyi gyalogost a Habsburgoknak, azt úgy fogják tekinteni, hogy a Szentszék feladta semlegességét, s nyíltan csatlakozott az ellenséghez.¹⁰⁵⁸

Grimaldi, che habbia dato o sia per dare alcun'agiuto al detto Ragozzi, nondimeno non può mancare di commiserare grandemente a tanta e così importante perdita. Non ho mancato di rinovare le preghiere et istanze, che feci in principio, che arrivai quà, sopra il medesimo particolare e con tanta maggior'efficacia e premura, quanto mi obbliga il senso, che conosco haverne sua santità e vostra eminenza rappresentando l'offesa di Dio, il scandalo e la vendetta, che se ne potrebbe [fol. 58.] aspettare dal cielo. In risposta il segretario Teglier mi ha detto il medesimo, che altre volte mi fù detto, come con mia cifra de 14 [!] di novembre accennai, che la dichiarazione, che fece il rè di Danimarca di non adherire al partito Cesareo lasciando la neutralità, che haveva sempre professata, di che si pretende qui haver scritte autentiche, fù causa, che Suetesi invadessero il suo stato prima di aspettare di esser loro invasi et che essendo le armi Cesaree corse al soccorso di quel rè, li medesimi Suetesi senza consiglio nè partecipazione di Francia fecero opera, che il Ragozzi si portasse a danni de stati di sua maestà Cesarea et assicura e promette, che l'ambasciatore di Francia in Constantinopoli non ha fatto nè farà offizio in contrario, perché il Turco faccia desistere il detto Ragozi dal molestare sua maestà Cesarea et essendosi il signore residente di Polonia doluto, che di Francia [fol. 59'] fossero andati ducento mila scudi al Ragozzi, gli fù risposto, che furono pagati a Suetesi a conto delle pensioni, che li deve questa corona, e che ne possono mostrare gl'ordini e le ricevute et ancora mi soggiunse detto segretario, che si era pur anco detto, che la Francia tentasse di persuadere il Turco alla guerra contro l'imperio, il che non poteva mai con ragione alcuna persuadersi, che tal cosa potesse cadere in mente a questa regenza, alla quale oltre l'inumanità esecrabile sarebbe anco per più rispetti dannosissimo, perché tutti li principi di Germania anco loro confederati e tutti li principi cattolici s'unirebbono alla difesa dell'imperio. Io non mancarò continuare le mie diligenze et valerli di tutti gl'avvisi, che da monsignor di Germania o da ministri di sua maestà Cesarea mi fossero dati per replicar l'istanze et portar opportunamente il senso della santa mente di nostro signore e di vostra eminenza.

¹⁰⁵⁶ Fogalmazványuk: ASV Armarium XLV, vol. 29, fol. 12^r. 10^r. 11^r; másolatuk (*registrum*): *ibid.*, Epistulae ad Principes, vol. 54, n. 34. 36–39 (a brévék szövege jórészt hasonló, a szöveg az utóbbi jelzet alapján: n. 34, az uralkodóhoz intézve):

Iamdiu nobis perspecti, qui in piissimo tuo animo urgent, religionis amor et catholicae zelus fidei nostrae ad te impense hortamenta deferunt, ut illi tuenda nunc potissimum tua vim adhibeas auctoritatis, ne intrudentiam [!/?] Ragozy ac forte Turcarum arma catholicis in Pannonia, quod maxime imminet periculum atque excidium creent. Id et a te nos dilectissime fili, vehementissime exoptamus et apostolicus noster apud Christianissimam maiestatem nuntius nostro nomine enixe postulabit, cui integram [fol. 71.] humanitate tua fidem haberi percupimus, et apostolicam interim benedictionem tibi peramanter elargimur.

¹⁰⁵⁷ Bagnoi Ragozihoz, Róma, 1645. jan. 2. (ASV Segr. Stato, Francia, vol. 309, fol. 13^v–14^v [ciffre]):

Gl'avvisi, che sua beatitudine tiene della mossa del Ragozi contro li cattolici d'Vngheria et il sospetto probabile, che si ha, che li Tartari et i Turchi uniti con esso in lega possino invader quella provincia con danno perpetuo e deplorabile della religione cattolica affliggono grandemente l'animo pietosissimo di nostro signore. E tanto maggiore è la sua passione, quanto che dal signor duca Savelli ambasciatore Cesareo essendole stato chiesto due mesi sono una levata di tre mila fanti per inviar in quelle parti, adnegò la santità sua ritenuta in conceder la mossa da altri buoni fini e rispetti, non ostante che tutti quelli, con li quali sua beatitudine si consigliò fossero di parere, che correndo [?] manifesto risico in quella provincia di passare alle mani d'infedeli, non poteva la santità sua neg[ar] la grazia, mentre con maggior larghezza [con o]ccasioni di simili invasioni li pontefici pro tempore havendo mostrato al mondo la lor'pietà. Hora se per caso l'impeto e la forza degl'infedeli prevalessero, non vorrebbe sua beatitudine, che il mondo apprendesse, che egli fusse andata più lenta nella detta concessione di quel, che il caso meritava. E però m'ha ordinato di scrivere a vostra signoria due cose, l'una, che passi caldissimi uffici con la maestà della regina, col signor cardinal Mazerino e signori duca di Orlens e prencipe di Condè, per li quali gli si mandano gli annessi brevi, acciò mossi a pietà die quei poveri cattolici impieghino la regia autorità, perché il Ragozi si detenga dall'invasione per conseguirne dalla divina bontà piene consolazioni di grazie, mentre in quella parte si saranno fatti defensori della fede, ch'è la causa di DIO benedetto. La seconda è, che se le lettere di Germania porteranno avvisi, che il Ragozi prosegua nelle usurpazioni, non potrà sua beatitudine lasciar' di concedere la levata, procurando, che la sua pietà non apparisca al mondo minore di quella, che i papi antecessori, quando si tratta di non permettere, che gl'infedeli dilatino i loro confini con sì grave pregiudizio del cattolicismo. E fra tanto sua beatitudine ha per [...] a sua maestà Cesarea l'esazione [...] di decime, che nel regno di Napoli gl'haveva già concessa Urbano 8°.

¹⁰⁵⁸ Bagno Párizsihoz, Párizs, 1645. jan. 27. (ASV Segr. Stato, Francia, vol. 92, fol. 87^r–88^v [ciffre, deciffr. febr. 16.]):

Ricevuto il comandamento di vostra eminenza con li quattro brevi, che mi ha mandato da presentare alla maestà della regina, signor cardinale Mazerino, signor Duca d'Orliens e prencipe di Conde, ho prima presentato quello di sua maestà, esponendole la gravezza, et l'orridezza del fatto e miserabile condizione de poveri cattolici di Germani per haver da sperimentare la crudeltà dell'armi Ottomane e Tartare unite con quelle del Ragozzi, che si dichiara congiunto al partito di Francia assai evidentemente con gli effetti, ancorché si fosse preteso sin'ora il contrario. Sua Maestà mostrò gran sentimento per il particolare de Turchi e Tartari, dicendo haver saputo essere stato rappresentato a sua santità con scrittura

A francia ultimátum híre Jakusith első audienciájának másnapján, 1645. február 16-án érkezett meg Rómába.¹⁰⁵⁹

1.3.1. *Az első pápai audiencia: 1645. február 15.*

Az egri püspöknek e kedvezőtlen nagypolitikai tendenciák ellenében kellett volna eredményt elérnie. Céljai megvalósítására először február 15-ei pápai kihallgatásán nyílt lehetősége, amelyet a császári követ szervezett meg számára. Federigo Savelli február 11-ei jelentésében arról számolt be III. Ferdinándnak, hogy az időközben megérkezett január 12-ei instrukciót és az új megbízólevelet aznap átadta a nála ismételt jelentkező Jakusithnak, s az audiencia időpontját már korábban egyeztetette a pápai főkamarással (*maestro di camera*). Mivel a püspök kérte tőle, hogy az eddig tett lépésekről rendelkezésre álló iratokba betekinthesse, ezt – rendezésük után – a korábbi utasításokkal összhangban biztosítani fogja számára, hogy a küldetése mindkét tárgyában készítendő emlékiratait és beszédeit ezekkel összhangban fogalmazhassa meg.¹⁰⁶⁰ Úgy látszik azonban, hogy Lippay prímásnak a követutatisításba illesztett/mellékelt diskurzusa tökéletesen megfelelőnek bizonyult, mert Jakusith a *stylus curiae* formai követelményei szerint átmásolva szó szerint ezt terjesztette a pápa elé.¹⁰⁶¹

A több mint egy órán keresztül tartó audiencián elhangzottak Jakusith három nappal később papírra vetett összefoglalója és a pápának benyújtott emlékirat tartalma alapján idézhetők fel.

tropo pungente, come che la maestà sua e suo consiglio havessero tale intelligenza con detti Turchi e Tartari, reputandosi, che il Ragozzi fusse più heretico del duca di Sassonia e Brandeburgh [!], che adheriscono al partito contrario et creduta per certa la detta unione degli Ottomanni, della quale per ancora non se ne sono veduti effetti di consenso [fol. 87^v] della porta, come meglio sua maestà Cesarea haverà potuto accertarsi, et che col parere del suo consiglio mi haverebbe mandata la risposta per il segretario di Stato. Ho presentato questa mattina al signor cardinale Mazarino l'altro breve e mentre io li parlavo di questo negozio essendo sopraggiunto il singor duca d'Orliens et signor principe di Conde, ho grandemente a tutti tre rappresentata la premura di nostro signore e di vostra eminenza et il scandalo grande, che può risultare a tutta la Christianità, quando fosse comportato non che consentito, a un principe confederato o amico della corona di Francia di chiamare ed introdurre l'armi del Turco contro li Christiani. Mi hanno unitamente risposto non essere seguita tal cosa e che quando il Ragozzi cadesse in questo eccesso, la Francia se li dichiararebbe contraria e che ne parleranno a sua maestà, dalla quale mi sarà data più precisa risposta, quale procurerò con ogni sollecitudine e di nuovo parlerò alli detti duca e principe di Conde nell'andare a presentargli a casa propria i loro brevi. Ho stimato bene di accennare solo leggermente [fol. 88^r] il particolare della levata de 3 milla fanti, che sua santità ha negata fin' hora a ministri Cesarei, ma non potrebbe senza gran mormorazione negarla contro l'invasione nei stati cattolici dell'armi del Turco, essendo sempre state permesse in casi simili dagli altri pontefici, giacché nel sudetto discorso m'hanno mostrato abhorrire la detta invasione e che quella non fosse per succedere, et altre volte, come anco in questa occasione, benché io n'habbi solo fatto semplice motivo, m'hanno grandemente essaggerato, che quando sua santità permettesse detta levata lo riceverebbono per dichiarazione espressa di adherire al partito contrario.

¹⁰⁵⁹ Ahol a Habsburgok diplomáciai erőfeszítéseinek ellensúlyozására Velencéből odarendelt Gremoville francia követ is fokozott aktivitást tanúsított: „Si sono qui... il signor di Gremouille et altri di voler far'credere non solo la diversione accennata del Turco a vostra maestà Cesarea l'ordinario passato, ma ancora, che si fosse tra la maestà vostra Cesarea et il Ragozzi fatto una tregua, onde non fosser'più necessari gl'aiuti di sua santità, sopra di che ho fatto et farò conoscere contrario, giacché da vostra maestà Cesarea non ne tengo alcuno avviso. Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. febr. 17. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 25–26. A Gremoville küldetésével bőségesen foglalkozó VITTORIO TORNETTA egy szót sem ejt a császári segélykérés elleni francia fellépésről: *La politica del Mazzarino verso il papato (1644–46)*, Archivio Storico Italiano 99 (1941) 86–116 és 100 (1942) 95–134. H. COVILLE idevágó monográfiájának kézbe vételére viszont mindaddig nem nyílt alkalmam: *Étude su Mazarin et ses démêlés avec la pape Innocent X (1644–1648)* (Bibliothèque de l'École pratique des Hautes Études 210), Paris 1914.

¹⁰⁶⁰ A jelentés eredetije: Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Autographen, ms. 23/96-2. Szövege: Conforme vostra maestà Cesarea benignamente mi ha comandato coll'imperiali sua lettera de 12 del passato ho consegnato a monsignore vescovo d'Agria le sue coll'instruzione di vostra maestà Cesarea sopra quel, che ha da trattare con la santità sua e dopo haverle ricevute hier mattina, avanti che io andassi all'udienza, fù da me, partecipandomi il tutto, e dicendomi, che havria havuto caro, che io gli havessi fatto vedere le scritture, che vostra maestà Cesarea mi haveva mandato intorno a questi affari, et io parlatone con sua santità acciò, che nel negoziare havessimo potuto andare di concerto, et egli potesse in tanto formarne un'memoriale, inserendoci la sustanza delle cose toccanti al particolare della spedizione delle chiese d'Vngheria et a gl'aiuti, de quali vostra maestà Cesarea ne ha presentaneamente di bisogno, per presentarlo a sua santità, et accompagnarlo in voce con gl'uffici, che bisognavano. Io gli promisi dargli, come farò dopo, che l'havrò poste insieme, e secondo, che restammo d'appuntamento, gli procurai da sua santità l'udienza, quando che fosse stato ordine, e che n'havesse fatto istanza a monsignore maestro di camera, come io havevo seco aggiustato, di che ne l'ho raguagliato, acciò sapesse quel che io, havevo operato. Et come egli eseguirà puntualmente in ciò le sue parti, così io non mancherò dal mio conto assistergli, aiutarlo e fare quanto stimerò esser'necessario per il buon'servizio di vostra maestà Cesarea. La qual sarà pienamente a suo tempo raguagliata da esso monsignore vescovo e da me di tutto ciò, che ogn'un'di noi havrà dal suo lato operato, e fra tanto con ogni humiltà m'inchino a vostra maestà Cesarea.

¹⁰⁶¹ Vagyis megszólítással (*Beatissime Pater*) és külcímzéssel (*Sanctissimo domino nostro. Pro regno Hungariae*) látta el. A *memoriale* Jakusith követiségének és a Pamphili-pontifikátus mindazon magyar vonatkozású ügyeinek irataival együtt, amelyek szemmel láthatóan komolyabb fejtorést okoztak a pápai államtitkárságnak fellelhető: ASV Misc., Arm. I, vol. 11, fol. 359^r–362^v. – A kötetre egyébként már HODINKA ANTAL ráirányította a hazai kutatás figyelmét, amennyiben kiemelte, hogy a terjedelmes fond azon kevés irategyütteseinek egyike, amelyek magyar vonatkozású anyagot tartalmaznak („12. Collectanea di scritture di Germani et Vngaria.” *Római Levéltárak*, II, 99.)

Az egri püspök, bár Lippay fejtegetéseit a célnak megfelelőnek, de túlságosan hosszúnak találta, attól való félelmében, hogy X. Incehez csupán a követelésekre koncentrálni fog eljutni, a *memoriale* átnyújtása előtt szóban is ismertette annak tartalmát.¹⁰⁶² Milyen érvek hangozhattak el a pápa meggyőzésére? Elöljáróban egy felfokozott hangvételű beszéd arról, hogy mit tett és mit tesz „az egykor virágzó, ám jelenleg elgyötört” magyar nemzet a kereszténység védelmezőjeként a török ellen, hogy nincs olyan nap, sőt olyan óra, amikor a török ne ontana ki magyar vért. Másodsorban azon bizonyítékok elősorolása, hogy az erdélyi támadás és a török háborús készülődés mögött a katolikus Franciaország áll. Lippay diskurzusa egyenesen azt állítja, hogy a franciák 80.000 tallért fizettek a nagyvezírnek, hogy Rákócziak engedélyt és segédcapatokat adjon a támadáshoz, a nagyvezír halála után pedig ők szereztek meg a folytatáshoz szükséges felhatalmazást. A fenyegető török hadikészülődést részben az Esterházy nádortól kapott információk alapján ecseteli. Legújabb fejleményként azokat az 1644. november 10-én a konstantinápolyi császári rezidens titkára által személyesen, titokban hozott információkat tudatja, amelyek az erdélyi fejedelem királyi Magyarországból elfoglalt területek hódoltatására tett ígéreteinek és kötelezettségeinek részleteit tartalmazzák.

Szintén a küszöbönálló általános török támadás veszélyét volt hivatott érzékeltetni az ezt követő fejezet, amely a megélt különös oszmán portyázásokat: a Csákyak, Batthyány Ádám és a Zrínyiek birtokainak feldúlását, a nyitravidéki betörést, valamint Szécsény, Balassagyarmat és Drégely felégetését mondja el. Mindezekből Jakusith azt a következtetést vonhatta le a pápa előtt, hogy ha a francia korona machinációi Magyarországot török kézre juttatják, a legyengült és szétforgácsolt birodalom nem tudja megállítani az oszmánok terjeszkedését, így az út szabadabbá válik nyugatra, s ezáltal Itáliát a szárazföld felől is támadás érheti.

Arra az eshetőségre, ha a török fő csapás – amelynek megindulása a perzsákkal kötött béke nyomán nem lehet kétséges – a *Mediterraneum* ellen irányulna, a *memoriale* a másik, s nem csupán elméleti kockázatot: a protestáns Rákóczi és nyugati szövetségesei várható győzelmét és az ennek bekövetkeztével a katolicizmust érő hátrányokat hangsúlyozza. Arra hívja fel a pápa figyelmét, hogy egy protestáns uralkodó uralma – Anglia, Svédország, Dánia, Hollandia és Szászország mintájára – a katolikus vallás megszűnését eredményezné Magyarországon. Különösen azért, mivel Rákóczi nemcsak hogy református, hanem már számos tanújelét adta a katolikusokkal szembeni ellenséges érzületének: többek között a korábbi kassai vérengzéssel, újabban pedig a leleszi konvent elüldözésével. Sőt kiáltványában támadását is a királyságbeli protestánsok megsegítésével indokolta, amikor pedig a nagyszombati tárgyalásokon már minden politikai kérdésben megegyezés született, a harcok vallási kérdések miatt folytatódnak.

Jakusith mindezen érvek alapján a magyar rendek (*nomine afflictissimi regni Hungariae statuumque eius et ordinum*) nevében négy teljesítendő kérést terjesztett a X. Ince elé.

Először: az egész keresztény világra kiterjedő legfőbb pásztori felelősségétől vezéreltetve a pápa gondoskodjék a szükséges teendőkről, ha a török teljes erejével a kereszténységre tör, irányuljon a támadás akár Magyarország, akár Málta, vagy mindkettő ellen. Nehogy az országot vagy más területeket az európai nemzetek egymás elleni háborúja miatt vagy a váratlanság okán az oszmánok teljesen uralmuk alá vethessék.

Másodszor: figyelmeztesse a francia koronát, különösen pedig az Anyaszentegyház bíborosát, Mazarint, hogy bontsa fel az Erdéllyel kötött szövetségét, s ne támogassa a katolikus vallás elleni törő fejedelmet. Kiváltképpen pedig a török izgatásával hagyjon fel, mert ez Magyarország bukásához vezethet.

Harmadszor: minden igyekezetével azon legyen, hogy elsősorban a császár és Franciaország között végre megszülessen az általános béke, hogy a keresztény ügy javára mindnyájuk ősi és közös ellenségét, a törököt egyesült erővel végre-valahára legyőzhessék, és Magyarországról kiűzhessék.

A negyedik, konkrét hadászati követeléseket tartalmazó pont szó szerint a következő volt:

Végezetül, míg mindezek megvalósulnak, öszentsége azon boldog emlékezetű elődei példájára, akik Magyarországot mindig nagy igyekezettel megmenteni akarták, nem kímélve Itália népét és nemességét óriási pénzeszegeket költöttek

¹⁰⁶² Jakusith február 18-ai s.k. levele III. Ferdinándhoz. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Georg Jakusith an Ferdinand III. 1645, fol. 1^r-3^v.

megvédésére, legalább háromezer lovas és háromezer gyalogos toborzására elegendő háromszázezer aranyat, s ha a török támadás bekövetkezik, annak idejére szükség szerint kisebb-nagyobb összegeket pásztori gondoskodásától és ezen apostoli királyság iránti atyai érületétől vezéreltetve méltóztassék segítségül küldeni Magyarországnak és őfelségének, legkegyelmesebb urunknak és királyunknak. Ezekkel egyesítve ő császári felségének azokat az alakulatait, amelyeket e kedvezőtlen helyzetében az ellenség sokaságától szorongattatva küldeni tud, valamint saját erőinket, bízunk abban, hogy Isten segítségével a török segédcapatokkal megerősített ellenségnek is ellen tudunk állni. S ha pedig Isten a török háborút elfordítja fejünk fölé, nem lesz szükség két évnél több időre, hogy Isten áldásával a legkedvezőbb békét köthessük meg, mégpedig az ellenség erejét megtörve és a török terjeszkedését visszaszorítva olyan feltételekkel, amelyek alapján méltán remélhető, hogy rövid időn belül az egész ország a katolikus egyház kebelére és az őszentsége iránti engedelmessegre vissza fog térni. Nem kételkedünk, hogy ezáltal országunk az eretnekség okozta átkos zavargásoktól a jövőben teljesen mentes lesz.

A (katolikus) magyar rendek nevében előterjesztett követelésekre X. Ince – Jakusith elmondása szerint – kitérő válaszokat adott. Az első és a harmadik, a török elleni összefogás és az európai „univerzális békeség” megteremtését tárgyaló pontokra „mély hallgatás és sóhaj” volt a válasz. A második, a franciák ellen irányuló kérésre, jöllehet – mint láthattuk – Róma már tisztában volt a valós helyzettel, s diplomáciai lépéseket is tett a francia–erdélyi, illetve francia–török kapcsolatok lazítására, a pápa azt válaszolta, hogy a franciák eskü alatt állították, hogy sem Erdéllyel, sem a törökkel nem léptek konföderációra, sőt egy török támadás esetére segítséget is ígértek. (E fogadkozások egyébként egyes római vélemények szerint kifejezetten a Magyarországnak nyújtandó segítség megakadályozására irányultak.)¹⁰⁶³ X. Ince a negyedik, a császári diplomácia korábbi igényeit túllícitáló kérés, vagyis a török elleni védekezés, illetve a fegyveres rekatolizáció megvalósítása céljából hatezer katona toborzására kért 300.000 arany kapcsán ugyan a pápai kincstár kimerült voltát kezdte emlegetni, ám egyelőre mégsem zárkózott el teljesen az ország megsegítésének gondolatától.

Az egi püspök viszonzásában kifejtette, hogy az a két fő nehézség, amely – alapos politikai tájékozottságra valló – meglátása szerint a Szentszéket a segélynyújtásban meggátolhatja, könnyen kikerülhető. Konkrétan a franciákkal való szembekerülés veszélyét, illetve a pápai költségvetés zilált állapotát hozta elő. Elismerte, hogy a pápa mint *pater universalis* valóban nem lehet részrehajló a katolikus államok konfliktusaiban, ugyanakkor arra hívta fel X. Ince figyelmét, hogy magyar vonatkozásban kizárólag az „eretnekek” és a török elleni harcról van szó. S mivel pedig Franciaország eskü alatt állította, hogy sem Erdéllyel, sem az Oszmán Birodalommal nem kötött szövetséget, nem tekintheti ellene irányuló lépésnek, ha Róma segítséget nyújt az erdélyi–török csapatokkal szemben folytatott küzdelemhez. A pápaság közbeavatkozásának jogi megalapozására II. Szilveszter (999–1003) – Melchior Inchoffer által nem sokkal korábban publikált, de ma már köztudomásúlag hamisított – bulláját hozta fel, amely a Szentszéket a Szent István által neki felajánlott ország iránt különös felelősségvállalásra kötelezi.

X. Ince a pápai kincstár feltöltésének lehetőségeit firtató kérdésére Jakusith három pontban fejtette ki javaslatait. Először is – meglepő jártasságot árulva el bizonyos típusú kúriai karrierök mögöttes tényezőiről –, azt ajánlotta a pápának, hogy az Apostoli Kamara tisztviselői közül kooptáljon valakit a bíborosi kollégium tagjai közé. Ezáltal az egyház fejedelmei körébe avansált újsütetű kardinális korábban pénzért vásárolt kúriai állásai felszabadulnának, az újbóli áruba bocsátásukból befolyó mintegy 80.000 arany pedig első részletként akár már másnap útnak indítható lenne Magyarországra. (A Pamphili-pápának nem volt szüksége e téren a magyar főpap találékonyságára. Már korábban tervezte egy *chierico di Camera* előléptetését. Benedetto Odescalchi ismert esetére már március 4-én sor került.) Jakusith másik két ötlete a közvélekedés szerint az előző pápa, VIII. Orbán rokonaihoz vándorolt hatalmas összegek hasznosítására, valamint az itáliai fejedelmek Szentszék irányítása alatti összefogására irányult. Ez utóbbit egy általános török támadás esetére a pápa kilátásba is helyezte.

Az egyházfő magyar javaslatokra adott kitérő válaszait nemcsak a francia nyomásgyakorlás és a római államháztartás valóban roppant aggasztó állapota magyarázza. Már a decemberben megfogalmazott Lippay-féle hazai propozícióban is felmerült annak lehetősége, hogy az oszmán fő csapás iránya a *Mediterraneum* lesz. Rómában a legvadabb hírek keringtek az esedékes invázió célját illetően. Málta

¹⁰⁶³ Lásd a kapucinus Valeriano Magno Harrach bíboroshoz írt levelét, illetve annak alább idézendő hosszabb részletét. Róma, 1645. febr. 25. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp, Kart. 145, fol. 130–131.

mellett elsősorban a dél-itáliai spanyol területeket emlegették.¹⁰⁶⁴ A pápai államtitkárság pedig teljesen biztos volt abban, hogy a legnagyobb veszély Velence égei-tengeri érdekeltségeit fenyegeti. Ez utóbbi gyanút rövidesen igazolta a Kréta birtoklásáért folytatott úgynevezett kandiai háború áprilisi kitörése, amely csak 1669-ben ért véget a sziget elvesztésével. Róma felszabadítható pénzügyi és katonai kapacitását az ezért szintén folyamatosan lobbizó, s a franciák támogatását is élvező *Signoria* kapta meg. A Szentszék már februárban döntött arról, hogy a velencei hadseregnek négyezer gyalogost küld erősítésül.¹⁰⁶⁵

1.3.2. A második pápai audiencia: 1645. február 24.

A császári diplomácia igyekezett pozitív megközelítésben felfogni a Velence számára kedvező pápai döntést, mondván, a méltányosság azt diktálja, hogy a Habsburgok érdekeit is ugyanúgy vegyék figyelembe.¹⁰⁶⁶ Az egri püspök további diplomáciai tevékenységének azonban már nem a török, hanem elsősorban és kizárólag a protestáns Erdély elleni segélykérésre kellett koncentrálnia. Ez pedig jócskán lecsökkentette esélyeit. Nem mintha a fegyveres rekatolizáció gondolata ekkor már teljesen idegen lett volna Rómától, hanem mert így a Habsburgoknak nyújtandó támogatás miatt a Szentszék ellenségként való deklarálását kilátásba helyező francia fenyegetőzés ellenében aligha lehetett alkalmas érvet találni. Mint láhattuk, francia részről külön felhívták arra a párizsi nuncius figyelmét, hogy a Habsburgok is számos protestáns szövetséggel rendelkeznek. Ennek ellenére az újabb kihallgatáson történekről kiszivárgott hírek szerint Jakusith ismételt megpróbált érvelni amellett, hogy a magyar rendek kérésének a Szentszék a francia korona érdekeinek sérelme nélkül eleget tehet. A híradások abban tévednek, hogy az egri püspök mindezt ismét kizárólag a török veszélyre hivatkozva proponálta volna. A téren viszont helytállónak bizonyulnak, hogy Jakusithnak ezúttal sikerült a pápát alaposan felbőszítenie.¹⁰⁶⁷

Mi is történt valójában 1645. február 24-én? A kedvezőtlen fejleményekről ezúttal Jakusith március 4-ei rövid beszámolója és a kihallgatáson előadottakról utólag a pápa részére megfogalmazott és a laibachi püspök közvetítésével¹⁰⁶⁸ az államtitkárságra eljuttatott emlékeztetője tájékoztat.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁴ cf. Jakusith 1645. febr. 18-ai levelének első utóiratát.

¹⁰⁶⁵ Panziroli bíboros-államtitkár 1645. febr. 25-ei jegyzéke Melzi bécsi nunciushoz (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31, fol. 11') [*ciffre*]); valamint Valeriano Magno febr. 25-ei levele Harrach bíboroshoz: „L'ambasciatore Veneto ha ottenuto da sua santità la leva di 4/m fanti dal stato ecclesiastico. Ho per buon'segno, che questo residente di Francia et anco l'ambasciatore Veneto mi vanno struzzicando, acciò proponga loro qualche modo per la pace universale” (ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp, Kart. 45, fol. 130–131). A kandiai háború monográfusa EKKEHARD EICKHOFF csak röviden tér ki a háború kezdetének római visszhangjára, és egyáltalán nem említi a Szentszék Velencének nyújtott támogatását (*Venedig, Wien und die Osmanen*, 32–34).

¹⁰⁶⁶ „Il cardinal Pamfilio mi fece dar'parte i giorni passati per un suo gentil huomo, che sua santità haveva concesso alla republica di Venetia ne'presenti motivi del Turco una levata di due in tre mila huomini nello stato ecclesiastico, di che come ne rallegrai con sua eminenza, sperando, che come la santità sua haveva havuto in considerazione i bisogni di quella republica, così col'medesimo riguardo si possa aiutare la maestà vostra Cesarea...” Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. febr. 25. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 31–32.

¹⁰⁶⁷ Valeriano Magno többször idézett levele Harrach bíboroshoz, Róma, 1645. febr. 25. (ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp, Kart. 45, fol. 130–131):

Monsignor vescovo di Cinque Chiese [!] preme tanto per gl'aiuti contr'il Turco, che nell'ultima audienza sua santità se ne turbò alquanto... Sua santità ha detto al sudetto vescovo di 5 Chiese, che i Franzesi giurano di non muover'il Turco contr'i Christiani, et promettono di muoversi contro di lui, se egli si muoverà contro di noi, con che forse sperano di divertir'il papa dall'aiutar il regno d'Vngaria, ma il vescovo ne trahe argumento per se, con dire, ch'il papa può dar'l'aiuto senz'offernder'li Franzesi. Queste cose parmi che non facilmente scriverà il signor Barsotti, dal qual'intenderà il resto.

Harrach római ágense, Giovanni Barsotti, számos fennmaradt levelében – a kapucinus hivatkozása ellenére – nem tesz említést e február végi audienciáról. cf. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 136, [ord. cron.].

¹⁰⁶⁸ Dato dal vescovo di Lubiana all 26. Febbraio 1645. ASV Misc., Arm. I, vol. 11, fol. 317.

¹⁰⁶⁹ Jakusith III. Ferdinándhoz írt s.k. levelének lelőhelye: MOL MKL Litt. Roma exaratae (A 29), n. 22/1645. A *memoriale* másolata *ibid.*, eredetije (*Sanctissimo domino nostro. Supplicat Georgius Jakusith electus episcopus Agriensis pro regno Hungariae*): ASV Misc., Arm. I, vol. 11, fol. 312^v és 317^v. – A második pápai kihallgatás időpontjának megállapítása konjekturális. Jakusith, bevezető mondata tanúsága szerint az audiencia másnapján fogalmazta meg emlékiratát, amely febr. 26-án került átadásra, amint azt a külzetére vezetett iktatás mutatja. Következésképp a febr. 24-ei dátum látszik valószínűnek, amely pénteki nap és a császári követ fogadásának bevett időpontja volt. Elképzelhető még febr. 22., a szokásos szerdai általános kihallgatási nap is, ez esetben az emlékiratot több napos késéssel nyújtották be, ami kevéssé valószínű. Jakusith vélhetően valami kedvezőbb fejleményre várva írta meg jelentését március 4-én, vagyis jóval az audiencia után, mivel talán nem akart ismét csak kudarcról beszámolni.

Az egri püspök a második audiencián az otthonról kapott hírek alapján leginkább azt helyezte érvelése középpontjába, hogy a Rákóczi képviselőivel folytatott nagyszombati alkudozásokon tárgyalásra került vallásügyi kérdések közül – házi teológusai beleegyezésével – III. Ferdinánd két lényeges pontban is engedni kényszerül. Az egyik engedmény, hogy az erdélyi támadás idején mindkét részről elfoglalt templomokat visszaszolgáltassák. Ez katolikus részről majdnem kilencven templom elvesztését jelentené. A másik feltétel legalább ennyire súlyos: ezentúl ha a katolikusok bármely városban vagy faluban vissza is szereznek egy templomot a protestánsoktól, prédikátorukat nem űzhetik el, ami a parasztság szabad vallásgyakorlatának biztosításával lenne egyenértékű. Emellett félt, hogy a felső-magyarországi vármegyék Erdély fennhatósága alá kerülnek.¹⁰⁷⁰

A magyar főpap ugyanakkor kiemelte, hogy mindebben még nem született végleges döntés, de segítség híján meg kell hátrálniuk. Arra szólította fel tehát a pápát, hogy adjon gyors és határozott feleletet: küld-e támogatást Magyarország részére, avagy nem. Ha igen, tekintettel az égető szükségre, tegye ezt meg minél előbb. Ha nem, azt is azonnal közölje, nehogy a hiábavaló várakozás miatt a békét később csak még előnytelenebb feltételekkel köthessék meg. Tagadó válasz esetén azonban a magyarországi katolicizmust ért óriási veszteségeket Róma se III. Ferdinándnak, se a magyar rendeknek ne rója majd fel – fejezte be a pápa előtt eszmefuttatását Jakusith.¹⁰⁷¹

Saját elmondása szerint a püspök igyekezett érveit diplomáciai megbízatásához illően „alázatosan, szerényen és óvatosan” előadni, a felelősséget a Szentszékre áthárító mondatai – az audienca egyetlen kézzelfogható eredményeként – mégis meglehetősen indulatba hozták a lehetőségei korlátaival tisztában lévő X. Incét. A magyar főpap ezután már egyáltalán nem látott reményt arra, hogy küldetése sikerrel járhat. Mint írja, az új pápa pontifikátusának – közelebről nem részletezett – jellemzőit látva, már kezdettől fogva kételkedett az eredményt illetően, s e várakozásában sajnos nem is csalódott. A pápától mindaddig azon kívül, hogy majd „meglátjuk” és „megfontoljuk”, más választ nem kapott, mintha a koronázásától eltelt idő nem lett volna elegendő a tájékozódásra és a gondolkodásra – fűzi hozzá maliciózan. Február 24-én egyedül azt tudta elérni, hogy egyik korábbi javaslatára reflektálva a Pamphili-pápa elődje családjához, a Barberinikhez utalta az ügyet. A püspök szerint ez csupán akkor érne valamit, ha VIII. Orbán neposait tételesen elszámoltatná az elmúlt két évtized bevételeiről, e nélkül a pápa intézkedése csupán a merev elutasítás látszatának elkerülését szolgálja.¹⁰⁷²

Jakusith egy cseppet sem túlzott, amikor azt juttatta kifejezésre, hogy Magyarországon milyen nagy várakozásokat fűznek Róma segítségéhez. A mindvégig váltakozó sikerrel zajló, előrenyomulásokkal, majd visszavonulásokkal tarkított és folytonos tárgyalásokkal kísért felső-magyarországi háborúban 1645 elejére kedvező fordulatot helyezett kilátásba az a tény, hogy időközben a konstantinápolyi császári

¹⁰⁷⁰ Ezek rövid ismertetése és iratai: SZILÁGYI, *A linczi béke okirattára*, 61–300.

¹⁰⁷¹ ASV Misc., Arm. I, vol. 11, fol. 312^v.

Siquidem vestra sanctitas benigne voluit memoriale de iis, quæ oretenus heri repræsentavi, ut mandato vestræ sanctitatis satisfacerem, ea ipsa scripto subsequenti brevibus exprimere conatus sum. Nimirum, quod ex tractatu pacis Tyrnaviensi cum Rakoczio scribatur suam maiestatem Cæsaream consilium theologicum instituisse de eo, an in tantis periculis et summis bellorum difficultatibus tunc fuse declaratis possit salva conscientia condescendere ad aliquas concessiones in negotio religionis ad importunam et periculis plenam Transylvaniae principis et adherentium instantiam? Ubi ruminatis et pensatis ultro citroque rebus, suam maiestatem annuente eodem theologico consilio in duo sequentia puncta condescendisse. Primo. Ut templa hoc disturbiorum tempore utrinque occupata restituantur. Secundo. Ut si quando ecclesia hæreticorum a catholicis occuparentur ex oppidis, pagis aut villis, ubi tales ecclesiarum reperirentur, hæreticus prædicans expelli non possit, ac timendum etiam esse, ne ob extremas difficultates comitatus seu provinciarum superioris Hungariæ a Rakoczio Turcis oblatæ eidem concedantur. Et licet hucusque conclusum nihil fuerit, quia tamen res nunc sunt in extremis, auxilia vero in tantis religionis catholicæ difficultatibus a nullo omnino submittuntur, aliquid superinde deliberandum erit. Vestræ itaque sanctitati humillime supplico, dignetur super negotio subsidii pecuniarii benigne se quamprimum resolvere. Aut enim potest nobis illud submittere aut non potest. Si potest, supplico maturet quamprimum, sumus enim in extremis. Si non potest, hoc ipsum dicat, ne spe auxilii in ultimam incidamus ruinam, cogentur enim, ut ex præmissis apparet ad conservandam residuam catholicæ religionis scintillam iniquissimas etiam pacis condiciones acceptare. Quod si factum fuerit, id nec suæ maiestati Cæsareæ nec statibus et ordinibus regni Hungariæ imputetur.

¹⁰⁷² MOL MKL Litt. Roma (A 29), n. 22/1645:

Cum primum adverti dispositionem hominum ad initium pontificatus moderni, statim cœpi dubitare de auxilio vestræ maiestati pro Hungaria submittendo, in quo dubio (ne plus dicam) nunc etiam persisto. Vix enim aliud responsum a sua sanctitate habere possumus præter illa verba: Videbimus, considerabimus, cum tamen a tempore felicitatis suæ inaugurationis videndi et considerandi sufficiens tempus habuerit. Non promitti, quia non habet animum dandi, negativam proferre vitat, quia disgustare non vult. Ultimo ne nihil fecisse videatur ad Barberinos rem dirigat, a quibus per hanc placidam interpositionis viam nihil omnino sperandum, nisi ad dandum rationem villicationis adacti fuerint. Videns igitur hanc in rebus ambiguitatem, iudicavi tentandum animum suæ sanctitatis exaggeratione periculis catholicæ religionis in Hungaria imminentium. Dixi plura cum summa humilitate, molestia et cautela, ne suam sanctitatem offenderem. Choleram tamen ipsius evitare non potui propter dilemma ad calcem memorialis annexum, quod in audientia oretenus dixi, scripto autem eo, quo in paribus inclusis expressum est, modo repræsentavi. quid ulterius mihi faciendum erit, benignam superinde vestræ maiestatis dispositionem humillime præstolabor. Deus vestram maiestatem diutissime conservet salvam atque incolumem.

követségnek sikerült rávennie a Földközi-tenger medencéje felé forduló Portát, hogy visszavonja a Rákóczi hadjáratára adott engedélyt, s hogy hazarendelje a mellé adott török és tatár segédcsapatokat. A császári seregek Csehországban elszenvedett súlyos, de korántsem megsemmisítő veresége ellenére – amelyet, mint látni fogjuk, Jakusith egészen másképpen fog interpretálni Rómában – a magyar rendi vezetés reális esélyt látott arra, hogy mind a felső-magyarországi vármegyék megtartása terén, mind a vallási kérdésekben rendkívül előnyös feltételekkel köthetnek majd békét az erdélyi fejedelemmel.

A sikerhez négy előfeltétel teljesülését tartották elengedhetetlennek: **1.** Az uralkodó nem kényszerül a svédok ellen vezérelni a még Magyarországon állomásozó, bár csekély számú német csapatokat. **2.** Sikerül megakadályozni a svéd és az erdélyi hadsereg egyesülését. **3.** A török tényleg megvon minden támogatást Rákóczitól. **4.** A Szentszék megadja a kért segítséget.¹⁰⁷³ Amint 1645. március 20-ai levelében Lippay György esztergomi érsek az uralkodónak kifejtette, e feltételek teljesülése esetén már négyezer főnyi pápai katonaság elegendő lenne ahhoz, hogy további császári egységek bevetése nélkül is komoly eredményeket érthessenek el.¹⁰⁷⁴

E létszám nagyságát akkor értékelhetjük a maga valójában, ha tudjuk, hogy a Magyarországon maradt német alakulatok és a magyar főurak csapatainak összlétszáma (a várak őrsége nélkül) körülbelül ugyanennyi, két-kétezer fő volt. Ez a szám szintén a primás becslésén alapul, aki Jakusith római erőfeszítéseivel párhuzamosan a Szentszék bécsi képviselőjét igyekezett megdolgozni a Magyarországnak adandó segély érdekében.¹⁰⁷⁵ Lippay mind 1645. január 30-ai, mind február 28-ai levelében arról tájékoztatta Melzi nunciust, hogy mindent elkövet annak érdekében, nehogy a nagyszombati tárgyalásokon a katolicizmust hátrányosan érintő megállapodás szülessék. Hosszasan fejtegette a császári teológusok illetéktelenségét hazai ügyekben (mint láthattuk, Rómában éppen ezek véleménye volt Jakusith érvelésének alapja); sőt a nádorral is éles összeütközésbe került a vallási engedmények miatt.¹⁰⁷⁶

Lippaynak a nuncius felé tett lépése ezúttal nem volt túl szerencsés. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy Jakusith második pápai audienciáján alkalmazott, a katolicizmus érdekeit előtérbe helyező taktikája részben azért maradhatott Rómában visszhang nélkül, mert – bár a primás az uralkodó háta mögött nem mert közvetlenül a pápához fordulni¹⁰⁷⁷ – az államtitkárság időközben értesült a primás akcióiról.¹⁰⁷⁸ Következésképp a protestánsok térnyerésének meggátolására a Szentszék kellő garanciát látott az esztergomi érsek „állhatosságában”. A Kúriánál megelégedtek azzal, hogy már január közepén külön brevében ismerjék el az esztergomi érsek vallás védelmében kifejtett buzgólkodását, s hogy a jövőre nézve hasonló magatartásra biztassák.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷³ Lippay György III. Ferdinándhoz, Nagyszombat, 1645. márc. 16. (MOL MKL Trannica [A 98], fasc 14, n. 9/1645):

Si praesentis magnitudo necessitatis non eo Maiestatem vestram [*ad*]geret, ut Germanicum hunc, licet alioquin satis exiguum, sub domino comite a Pucham militem hinc avocaret, possumus cum divino adiutorio sufficienter principi resistere, et condiciones nostras, tam quoad comitatus, quam religionem non parum meliorare, interim etiam sanctitas, ut spero, sua nonnihili auxilii nobis suppeditaret, praesertim si etiam ex parte Turcarum pax nobis et securitas promitteretur, et Sueci principi se coniungere non possent.

¹⁰⁷⁴ Az ugyancsak Nagyszombatból keltezett s.k. levél (MOL MKL Trannica [A 98], fasc 14, n. 11/1645) vonatkozó részlete:

Nos quidem hic alias per Dei gratiam ita constituti esse videmur, ut una cum exercitu maiestatis vestrae apud nos habito sufficienter hosti resistere, eumque pellere ac multa bona praestare cum divino adiutorio posse confidamus, ac vel hoc pacto condiciones nostras meliorare et pacem concludere, dummodo alioquin securi essemus hostem Suecum ad nos minime penetraturum, aut potius ab alio maiestatis vestrae exercitu impediendum, ac insuper ne vestra maiestas militem domini Puchamj avocare ab nobis cogatur... Intelligendum etiam esset, quid tandem orator noster in Porta concluderet, si enim Turca recessisset a praetensione septem comitatum, si promississet avocationem principis, vel nulla ipsi danda auxilia, possemus forte comitatus salvare... Si summus pontifex vel saltem quatuor millia Germanici seu Italici exercitus nobis adiungeret Vngaris catholicis, possemus Transylvano absque conatus alio maiestatis vestrae sufficienter nos opponere, eumque retundere...

¹⁰⁷⁵ Lippay Melzi nunciushoz, Nagyszombat, 1645. jan. 30. (másolata: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140, fol. 91^r–92^v):

His igitur perplexitatibus involutus levo oculos meos cum lachrimis in montes, unde veniet auxilium mihi. Si forte sanctitas sua quidpiam suppeditare posset, vel Deus e caelo misertus ecclesiae suae facinora antiqua brachii sui operari non dedignaretur. Confugio igitur post Deum ad vestrae celsitudinis et sanctitatis suae auxilium, quin et consilium, quid ulterius mihi talibus difficultatibus circumvento agendum sit, quomodo resistendum. Id certe quod in mea est potestate unicum consensum meum nulla unquam poena, nulla mors Deo iuvante extorquebit.

¹⁰⁷⁶ Ez utóbbi részleteiről a február 28-ai levél szól, amelynek kópiája ugyancsak: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140, fol. 123^r v.

¹⁰⁷⁷ „Nolui haec ipsemet scribere sanctitati suae ne forte id fieret cum disgustu suae maiestatis. Ex his praesertim quae acta sunt satis me fecisse existimavi, si celsitudini vestrae detegerem...” Az esztergomi érsek jan. 30-ai levelében említi ezt a nunciushoz.

¹⁰⁷⁸ Lippay írásait másolatban a nuncius 1645. febr. 4-ei és márc. 4-ei jelentéseivel együtt azonnal továbbította Rómába. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142, fol. 52^r és 62^r (*ciffre*).

¹⁰⁷⁹ A brève szövegét hasztalan kerestem. Küldéséről először a nuncius 1645. jan. 28-ai jelentése szól:

Il breve, ch'io appena havrei havuto ardire di chiedere da sua santità per mostrar gradimento di quello, che opera l'arcivescovo di Strigonia nel congresso di Tirnavia a favore della religione cattolica, veggio, ch'ella medesima di suo moto proprio me lo fatto inviare con quest'ultimo dispaccio. Io ne bacio i piedi a sua santità e ne rendo humillime grazie a vostra eminenza perché veramente mi è parso molto a proposito in queste

A magyar rendi vezetés belső nézeteltérései ellenére más úton is biztosítani igyekezett a reménybeli sikert. Egy évvel Csáky István megbízatása után ismét küldöttséget menesztettek Lengyelországba, ezúttal a célból, hogy IV. Ulászló (1632–1648) engedélyezzen újabb toborzásokat országa területén, illetve hogy ne tiltsa meg a lengyel főuraknak, hogy azok Rákóczi ellen harcolhassanak Magyarországon. (Egy formális szövetségre a Habsburg-származású királyné halála és a tervezett francia házasságkötés miatt nem sok esély volt.) Wesselényi Ferenc és Hosszútóthy László váradi püspök 1645 márciusában Csákyhoz hasonlóan királyi instrukcióval indult útnak.¹⁰⁸⁰ Hosszútóthy a prímásnak az egyházi rend nevében a gneznói érsekhez írt levelét is magával vitte, amely a közös hitre és hivatásra hivatkozva külön kérelemmel fordult a lengyel hierarchiához.¹⁰⁸¹ Ez utóbbi momentum nemcsak azért érdemel külön figyelmet, mert egy meglepő vonással gazdagítja a magyar rendek korabeli diplomáciai tevékenységéről alkotott eddigi képet, hanem mert arról is tanúskodik, hogy a klérus látóköre a római központ mellett a szomszédos helyi egyházak nyújtotta lehetőségekre is kiterjedt.¹⁰⁸²

1.3.3. *Jakusith harmadik emlékirata a pápához: 1645. március 28. Tárgyalása Francesco Barberini bíborossal*

A figyelem középpontjában továbbra is Róma állt. Az egri püspök korábbi pesszimizmusa ellenére sem tett le végleg arról, hogy küldetése sikerrel járjon. Nem túl szerencsésen végződött második audienciája után – úgy tűnik – több kihallgatásra nem kapott lehetőséget, mindazonáltal X. Ince az erőteljes sürgetés ellenére még mindig halogatta döntését. Az ismételt próbálkozásra ez adott lehetőséget.

A császári hadak csehországi veresége okozta – a tényleges károk által talán nem indokolt – általános római döbbenetet kihasználva Jakusith március 28-án egy újabb, huszonnégy pontba foglalt *memorialét*

congiunture. L'ho subito inviato al detto arcivescovo accompagnato con una mia lettera porporzionata al bisogno e spero, che cola partoriranno qualche buono effetto.

ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140, fol. 89^r (*ciffre*). A prímás ominózus jan. 30-ai levelében köszöntte meg a pápai iratot.

¹⁰⁸⁰ Megbízatásuk „non tum per modum sollemnis legationis, quam amicabilem pro moderni temporis ratione requisitionis” szövegű. Az 1645. március 1-én megfogalmazott, 10 pontba foglalt követutastítás elsősorban Kassa esetleges török kézre kerülésével és Erdély túlzott megerősödésével riogtatva, illetve az oszmánok ellen Lengyelországnak nyújtott korábbi Habsburg-támogatásokat felemlítve próbált hatást elérni. Az instrukció mivel a katonatoborzás megengedésére tett korábbi ígéretre hivatkozik (10. pont), kifejezetten Csáky előző évi követjárásának közvetlen folytatásának tekinthető. A fogalmazvány lelőhelye: MOL MKL (A 35), n. 88/1645. A követek megbízólevelei: *ibid.* n. 71/1645 (IV. Ulászlóhoz); n. 73/1645 (a lengyel rendekhez); n. 70/1645 (a krakkói palatinushoz).

¹⁰⁸¹ Nagyszombat, 1645. március 27. (fogalmazványa: PL AS Act. rad., caps. V, n. 45, fol. 1–3):

In hoc igitur extremo discrimine religionis ac regni, cum non appareat quis post Deum alius tantis malis remedium afferre possit, cogimur iterato ad florentissimum regnum Poloniae confugere. Ego vero cum universo statu ecclesiastico ad illustrissimos regni antistes, cum quibus causam nostram communem facit et vocationis raritas et imminens in proximo periculum, obtestans, velint subvenire ecclesiae Dei, eiusque religionis, cuius petitur iugulum auxilium ferre. Audeant a limine et porta regni sui formidabilem Turcarum potentiam longius amovere... De quibus omnibus illustrissimas dominationes vestras reverendissimus dominus episcopus Variensis, cui eatenus partes nostras commisimus, requiret, singulasque fusius representabit.

A címzett Maciej Łubieński, aki 1641–1652 között állt a lengyel egyház élén. PIOTR NITECKI, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, 130–131.

¹⁰⁸² Az újabb lengyelországi követjárás részleteiről és korlátozott eredményéről Hosszútóthy 1645. jún. 7-én értesítette Lippay prímást:

Die 27 Maj érkeztem ide Warsawára, és az reám bízott dolgot mennél jobban tudtam, úgy forgattam az királynál ő felségénél, és mostan körülötte lévő senatoroknál. Hatalmas sok objectiókkal [*ellenvetésekkel*] éltenek, mellyeket pennára bízni igen veszedelmes volna, de szükséges igen, hogy urunk ő felsége mind azokat meg érte és tudja, mert directe [*közvetlenül*] azok ő felségét concernálják [*illetik*]. Mai nap azért ő felségétül az királytul választom lett, úgy gondolnám hogy urunk ő felsége contentus [*elégedett*] leszen usque ad ultimam sacra Caesarea maiestatis dispositionem [*ő császári felsége legutóbbi rendelkezésének megfelelően*]. Mivel pedig ezen levelet postán küttem nagyságodnak, ezen levelemben nem merem specificálni, hanem Gdowáról nagyságodat mindenekről bűségesen informáljuk, maturálni is fogom igen az dolgot min halasztás nékünt [*!*]. Nem lévén azért itt immár Warsaván dolgom, én is ezen holnapi nap vissza megyek Weseleny uramhoz, az ki most nem messze Crakóhoz Gdowa nevő falujában lakik, ő kegyelmének referálván ezen reám bízott dologban való progressusomat, ugyan onnét [*!*] mingyarast ő felségét és nagyságodat informáljuk.

Hosszútóthy levelében még a közelgő királyi esküvő részleteiről, ezer tallért meghaladó kiadásairól (ezért a csornai prépostságot kéri), s arról ír, hogy

Gdováról mindenekről bűségesen írok nagyságodnak, volnának is derekas titkos dolgok, mellyek directe az Austriay házat concernálják, ha módom volna nagyságoddal való beszélgetésben, de azokat egytáljába pennára nem merem bíznia. Inter alia [*egyebek között*] nagyságodnak azt írhatom, hogy Szepesből jóakaróim szintén ide, Warsavára utánam írtnak, hogy mihelyint Rakoczy megértette ide az királyhoz való gyüvetelemet, csak nem kikiáltatta, hogy valaky engemet kezéhez viszen, ezer arannyal megajándékozza.

Eredetije: ÖStA HHStA Ung. Akt., Allg. Akt., Fz. 175, fol. 174–175. A küldetésre lásd még Wesselényi júl. 9-ei, Gdováról írt levelét. Kiadva: GEORGIUS PRAY, *Epistole procerum Regni Hungariae III*, Posonii 1806, 452–454; PRAY után újraközölte: VÁRKONYI GÁBOR, *II. Rákóczy György esküvője* (Régi magyar történelmi források 2), Budapest 1990, 125–127 és 141–142, 166. jegyzet.

intézett a pápához.¹⁰⁸³ Mint írja, „az illónél talán jobban megterheltem öszentségét, hogy végre felébredne olyannyira mély álmából...”¹⁰⁸⁴

Jakusith ez újabb emlékirat első tizenöt, mindössze egy-egy mondatból álló pontjában rendkívül hatásosan tekinti át a csehországi kudarc következményeit és a kedvezőtlenre fordult európai viszonyokat. Az 1–4. pontban ecseteli a birodalom teljes kiszolgáltatottságát a lutheránus svédeknek, az 5–9. pontban azt emeli ki, hogy a túlságosan megerősödött svédeket a franciák sem tudják majd kordában tartani, sőt idővel súlyos konfliktusra is sor kerülhet a két hatalom között. A 10–16. pontban a püspök a szomorú következményeket összegzi, azaz hogy a protestáns államok hatalmának növekedése nemcsak némely, hanem az összes katolikus ország gyengülését jelenti: Spanyolország és Portugália régi dicsősége már a múlté, Franciaország kimerült a háborúban, Lengyelországot belülről a protestantizmus, kívülről az ortodoxia és a török gyengíti, Itáliát leszámítva pedig az összes többi európai ország vagy „eretnek”, vagy skizmatikus. Az osztrák uralkodóház és Magyarország várható bukása pedig Itáliát és az egész katolicizmust közvetlen „pogány és eretnek” fenyegetésnek teszi ki.

A 17–24. pont már kizárólag Magyarországgal foglalkozik. Az ország megmentése a kedvezőtlen külpolitikai körülmények és a várható tragikus következmények miatt minden eddiginél nagyobb súllyal esik latba – tetszik ki a sorok mögül az emlékirat alap gondolata. Jakusith szerint a szárazföldi török támadás időleges elhalasztását az indokolja, hogy az oszmánok mindaddig kívánnak, amíg a nyugati kereszténység teljesen legyengül belharcaiban: az iszlám törvények ismeretében csak ezzel magyarázható látszólagos tétlenségük.

Az otthonról kapott hírek alapján a magyar főpap tényekkel alátámasztva újból bizonyította a francia–erdélyi szövetség létezését: *memorialé*jában tájékoztatta Rómát a Rákóczi-val Magyarországon 1644 vége óta tárgyaló De Croissy¹⁰⁸⁵ küldetéséről. Ugyancsak a francia diplomáciára hárította a Habsburg–lengyel szövetség meghiúsulásának ódiomát, ami – félelmei szerint – nemcsak Erdélynek, hanem a töröknek is szabadabb mozgásteret biztosít. Az emlékirat arra a veszélyére is nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy mivel Rákóczi követői ajándékokkal és ígéretesekkel folyamatosan dolgoznak a Porta támogatásának újbóli megszerzésén és a császári csapatokat várhatóan a svédok ellen kell vezényelni, a protestáns erdélyi uralom elkerülése végett a katolikus magyar rendek inkább a török adófizetőivé válnak, mert csak így látnak majd esélyt vallásuk szabad gyakorlásának biztosítására.

Végző következtetésként az egi püspök azt vonta le, hogy az ország a Szentszéken kívül – amely hajdanán a kiközösítés fegyverét is bevetve biztosította a kereszténység egységét a pogányok ellen – nem remélhet máshonnan segítséget, s hogy a közbeavatkozás Rómának is érdeke, hiszen Itália biztonsága csak így garantálható. Érdemes tehát ismételten fontolóra venni a magyar rendek nevében korábban előterjesztett négy kérés teljesítését.

E március végi akcióra a Szentszék részéről semmilyen közvetlen reakció nem érkezett. Az olykor egészen sajátos gondolatokat megfogalmazó emlékirat benyújtása Jakusith utolsó erőfeszítése volt annak érdekében, hogy diplomáciai megbízatásának eredeti célkitűzéseit elérje. Még a töröknek való behódolás felemlgetése sem segített. Ez egyébként a század második felében többször is felbukkan, de nem Erdély, hanem Habsburg-ellenes élel, s nem vallási (kiváltképpen nem katolikus), hanem elsősorban politikai motivációktól vezéreltetve.

A magyar főpap legalább részeredményeket igyekezett felmutatni, ezért – a második pápai audiencián hozott döntésnek megfelelően – bekapcsolódott a császári diplomácia Francesco Barberini bíborossal folytatott tárgyalásaiba. A kardinálisnál tett 1645. március 30-ai látogatásáról két nappal később küldött összefoglaló jelentést.¹⁰⁸⁶ VIII. Orbán unokaöccsét részben annak saját sürgetésére kereste fel *Quattro Fontane* melletti palotájában, s mint írja, „a mértékletesség határain belül maradván finoman arra próbáltam rávenni őt, hogy házának mérhetetlen kincseit nem elrejtjenie, hanem sokkal inkább, mint

¹⁰⁸³ *Ad sanctissimum dominum nostrum. Pro Georgio electo episcopo Agriensi.* ASV Misc., Arm. I, vol. II, fol. 352^r–354^v.

¹⁰⁸⁴ Jakusith 1645. ápr. 1-én Baberini kardinálissal folytatott megbeszéléséről III. Ferdinándhoz írt s.k. jelentésében csak röviden tér ki az újabb *memorialé*ra. ÖStA HHStA, Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Georg Jakusith an Ferdinand III. 1645, fol. 5^r–6^v.

¹⁰⁸⁵ Antoine de Croissy et Marsilly gróf. Névalakjaira, megbízatására a vonatkozó irodalommal: *Relationes missionariorum*, 134, 21. jegyzet.

¹⁰⁸⁶ Jelzete az eggyel előtti jegyzetben.

azelőtt, Isten ügyéért és családjának dicsőségéért felajánlania kellene. Most ugyanis olyan alkalom kínálkozik erre, amilyen azelőtt soha sem volt, s elszalasztása esetén többé nem is lesz.”

Mi volt ez a páratlan lehetőség? Elsődleges megközelítésben magától értetődően az, hogy a Barberinik most bepótolhatnak mindent, amit az elmúlt negyedszázadban elmulasztottak, hogy tudniillik VIII. Orbán hiába vette fel programnyilatkozatként a keresztes háborúk pápájának, II. Orbánnak (1088–1099) a nevét, a török ellen vajmi keveset tett. Másrészt arról volt szó, hogy a pénzsegélyt nem ingyen, hanem zálogba lekötött Habsburg-birtokok fejében kívánták tőle. A hatalomból nemrég kikerült, a minap még teljhatalmú bíborosnepos nem véletlenül kezdeményezte maga is a találkozózt a magyar püspökkel. Mivel az Egyházi Államon belüli pozícióit az új kurzus alatt egyre kevésbé érezhette biztonságosnak, nem tűnhetett számára előnytelennek az az elképzelés, hogy – teljes egészükben aligha megtartható itáliai birtokait is eladva – vagyonát a császárnak tett jelentős politikai szolgálat révén bebiztosított, s ugyancsak jól jövedelmező tirolai és karinthiai uradalmakba fektesse be.

Barberini minél kedvezőbb feltételeket próbált kialakítani a maga számára. Azt állította, hogy a közvélekedés ellenére alig vannak tartalékai. Családjá római pozícióit nem kívánta teljesen feladni, ezért azt követelte, hogy III. Ferdinánd végre adja meg a császári bejegyzést ahhoz, hogy öccse, Taddeo Barberini elfoglalhassa Róma prefektusi székét. Jakusith szerint ez volt a kulcsa az egész ügylet sikerének. A francia orientációjú Barberiniknek azért lehetett ez különösen fontos 1645-ben, hogy a Pamphilik uralomra kerülésével megerősödött spanyol párt ellenében az osztrák Habsburgok révén szilárdíthassák meg ingataggá vált helyzetüket.

Az egri püspök ezt a maga részéről nem tartotta nagy árnak, sőt kifejezetten azt tanácsolta, hogy a tervek szerint szintén Rómába induló Antonio Rabatta velencei császári követ instrukciójába vegyék bele a prefektúra ügyének megoldását. E feltétel kikötése mégis a tárgyalások kútba esését jelentette. Tudniillik 1631-től, mióta a címet az urbinói hercegséggel együtt a Barberinik megszerezték (az utolsó római prefektus az urbinói herceg volt), a prefektusság kérdése Róma és Bécs között állandó huzavona tárgyát képezte. Szinte nem volt olyan hónap, hogy a Szentszék ne sürgette volna bécsi nunciust a kedvező döntés kieszközlésére, s magát az Örök Városból hazatérő Pázmányt is megbízták a közvetítéssel. A bécsi udvar, valamint a német választófejedelmek elzárkózó magatartása két alapvető okra vezethető vissza. Az egyik az Urbinóhoz fűződő birodalmi érdekeltségek sérülése a korábbi pápai annektálás révén; a másik e Rómához fűződő, szimbolikus császári jog formális védelme. Taddeo herceg személyének kiválasztásába ugyanis a Habsburgoknak semmilyen beleszólásuk nem volt.¹⁰⁸⁷

Bécsből 1645. április 15-én válaszoltak Jakusith javaslatára. III. Ferdinánd ebben kifejtette, hogy ugyan semmi kifogása nincs a Barberinik ellen, császári jogait még a kedvezőtlen körülmények között is fenn kell tartania, vagyis a római prefektúra ügyében nem engedhet.¹⁰⁸⁸ A döntés azt jelentette: a VIII. Orbán családjával folytatott alkudozás azon túl, hogy Francesco Barberini genovai üzletfeleit szintén Habsburg-birtokok vásárlására biztatta, más eredményt nem hozott. A Barberinik pár hónap múlva, 1645 őszi menekültek mindenüket hátrahagyva a főleg anyagi javaikra irányuló számonkérés elől Franciaországba.¹⁰⁸⁹

Az egri püspök a továbbiakban már nem vett részt a Habsburg-diplomácia itáliai segélyszerző kísérleteiben.

¹⁰⁸⁷ Minderre lásd Ciriaco Rocci, Malatesta Baglioni és Gaspare Mattei bécsi nunciustok jelentéseit és az államtitkárság hozzájuk intézett utasításait. BAV Barb. Lat., vol. 6970ss., illetve 7064ss., ahol – nem túlzás – szinte mindegyik kötetben szó van a prefektúra ügyéről. A problémára kitér: REGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 291. 348; ALBRECHT, *Zur Finanzierung des Dreißigjährigen Krieges*, 552–554; LUTZ, *Rom und Europa*, 90–91; BECKER, *Aus dem Alltag des Nuntius Malatesta*, 309–310; FOSI, *Sovranità, Patronage e Giustizia: Suppliche e lettere*, 222; és egy hosszabb visszatekintésben: GARMS-CORNIDES, *Scene e attori della rappresentazione imperiale a Roma*, 512–513, 11. jegyzet.

¹⁰⁸⁸ A birodalmi (vagy az osztrák udvari) kancellária fogalmazványa (a címzéshez szükséges titulust a magyar kollégáktól kérték): ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 57. Ez az egyetlen ismert irat, amelyet instrukciójának kelte, vagyis 1645. jan. 12. után a császári udvarból az egri püspökhöz intéztek.

¹⁰⁸⁹ A patrónus–kliens rendszernek azt a történelmi sajátosságát produkálva ezzel, hogy egykori familiárisuk, Mazarin lett az ő patrónusuk, legalábbis egy időre. cf. REINHARD, *Papal Power and Family Strategy*, 355–356. – A történetek miatt X. Ince dekrétumban írta elő a bíborosoknak, hogy – tekintettel a világegyház kormányzatában betöltött nélkülözhetetlen szerepükre – az Egyházi Állam területét csak pápai engedéllyel hagyhatják el. A nyomtatásban is megjelent rendelkezés egy példánya: ÖStA HHStA Rom, Varia, Kart. 9, fol. 82–85.

1.4. A CSÁSZÁRI DIPLOMÁCIA RÓMAI „EREDMÉNYEI” 1645-BEN. JAKUSITH KAPCSOLATA A HABSBURG-KÜLKÉPVISELET TAGJAIVAL ÉS KÖVETSEGÉNEK KÖZTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

Jakusith szerepét nem a végül velencei állomáshelyén maradt Rabatta, hanem a március végén rendkívüli követként útnak indított Walther Leslie vette át.¹⁰⁹⁰ Leslie eredetileg megbízást kapott a Barberinikkel való tárgyalásra is, a magyar főpap jelentése nyomán azonban tudatták vele, hogy a római prefektúra kérdésének megbolygatása miatt ezt a feladatát visszavonják. Ehelyett Nápolyba irányították, hogy az ottani és a helyi klérus berzenkedése miatt lassan haladó tizedgyűjtést meggyorsítsa.¹⁰⁹¹

Nápolyban Leslie sikerrel járt: a tizedek kezdtek befolyjni, a hitelezőktől 200.000, a spanyol alkirálytól 100.000 scudót tudott szerezni.¹⁰⁹² Rómában ugyanakkor ő sem ért el többet Jakusithnál. Hiába gyártották Savellivel közösen az újabb és újabb emlékiratokat,¹⁰⁹³ a hosszas halogatás után végre megszületett pápai döntés nem volt kedvező. Az 1645. június 21-én kiállított, III. Ferdinándnak címzett bréve arra hivatkozva utasította el a Savelli és Leslie által többször kért segély megadását, hogy egyrészt a világegyház bevételeiből kevesebb jut el a Szentszékhez, mint valaha, másrészt az Egyházi Államot az elmúlt évek hadjáratai (a Parma birtoklásáért indított úgynevezett castrói háború)¹⁰⁹⁴ teljesen kimerítették, végül hogy a törökök a tenger felől Itáliát is fenyegetik, ezért a pápai várakat jelentős költségekkel meg kell erősíteni.¹⁰⁹⁵ Jakusith működéséről a *Perscriptæ a maiestate tua* kezdetű pápai irat nem tesz említést. Ez azzal magyarázható, hogy az egri püspök formálisan nem volt az uralkodó követe.

Szintén ez indokolja, hogy Leslie-vel ellentétben Jakusith egyszer sem lépett fel Savellivel közösen. De ebből mégsem következik az, hogy együttműködésük csupán az első, 1645. február 15-ei audiencia

¹⁰⁹⁰ Lásd Savelli ápr. 25-ei jelentését, amelyben III. Ferdinánd márc. 23-ai és 25-ei, Leslie útjáról értesítő mandátumainak, és Leslie ápr. 6-ai, már Velencéből írt levelének vételét nyugtázza. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645 [ord. cron.].

¹⁰⁹¹ 1645. ápr. 15. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 57, Konv. Ferdinand an Leslie [ord. cron.]. A tizedbegyűjtés részleteiről Altieri nápolyi nuncius és Savelli levelezése (1645. febr. 4 és 25., ápr. 8., máj. 16.), továbbá a nuncius és III. Ferdinánd máj. 27-ei és jún. 30-ai levélváltása tudósít bennünket. *ibid.*, Rom, Varia, Kart. 9, fol. 32. 137. 173. 57 és 83. 67.

¹⁰⁹² Követségéről 1645. ápr. 22. és júl. 15. (júl. 1-én már Firenzében van) között írt számos levele megtalálható: ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Leslie an Ferdinand III. 1645, fol. 1–69. Nápolyban május végén–június elején tartózkodott, a fenti adatokat jún. 2-ai és 6-ai levelei tartalmazzák. *ibid.*, fol. 42–47.

¹⁰⁹³ Ezek (összesen 16 (!) *memoriale*) másolata: ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 57, Konv. Savelli und Leslie an Innozenz X, fol. 1–44. A tárgyalások olykor nem nélkülözték a teátrális jeleneteket sem. A velencei követ 1648-as finálrelációjának elbeszélése szerint a pápa annak bizonyítására, hogy valóban nem áll módjában fizetni, átküldte a követek palotájába az Apostoli Kamara számadáskönyveit. N. BAROZZI–G. BERCHET, *Le relazioni degli stati Europei lette al senato degli ambasciatori Veneziani nel secolo XVII. Relazioni di Roma I–II*, Venezia 1877–1879, II, 76–78.

¹⁰⁹⁴ RANKE, *A pápák története*, 596–602.

¹⁰⁹⁵ Eredetije: ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Kart. 12, Konv. Innozent X. an Ferdinand III. 1645, fol. 1; fogalmazványai: ASV Armarium XLV, vol. 29, fol. 45^r; registruma: *ibid.*, Epist. ad princ., vol. 54, fol. 293^r–294^v (a szöveg ez utóbbi alapján):

Perscriptæ a maestate tua non semel litteræ, ipsique, qui eas nobis reddiderunt, dilecti filii, nobilis vir, orator tuus, dux Sabellus et comes Lesle, ea ad nos postulata detulere, quæ paterno ope implere quam maxime semper optavimus, ita nimirum ipso suadente discrimine, quo ingruentibus hæreticorum armis rem catholicam suis in regnis verti maiestas tua nobis repræsentavit. Hæc sane ut nostrum animum vehementissime perculerunt, ita et tuæ in nobis fiduciæ ex animo respondere mens fuit et nostræ ipsi flagranti voluntati, catholicæ fidei [fol. 293^r] propugnandæ ac propagandæ. At vero summopere dolemus, atque angimur non eas nobis vires suppetere, quibus hanc ipsam mentem atque uberrimam in maiestatem tuam benevolentiam declarare ex sententia detur. Idque nos tuis iisdem administris impensius significavimus, a quibus certiozem factam maiestatem tuam arbitramur consultum ac sæpius excogitatum, qua id ratione peragi a nobis posset, nec rem tamen adhuc ex voto cessisse compertum. Premunt scilicet nos undique ecclesiasticæ rei angustia, maiestati tuæ atque universe omnibus sat perspectæ. Ditio ipsa præteritis bellis pene exhausta, præsens temporum difficultas iisque nuper addita contra præsentis Turcarum motus præsidia parandi necessitas. Nostra nihilominus paterna in maiestatem tuam caritas haud unquam destitit, quin impense et quo acriori datum est studio iugem sollicitudinem, officium operam undique impenderimus, tuis ipsis tuorumque regnorum sedandis ærumnis [fol. 294^r] atque avertendis, idemque deinceps enixe prosequi non desinemus, curam adhibentes omnem, qua id præstare sane quam efficienter possimus, testantes proinde, quam nobis penitus insideat animo maiestatis tuæ eiusque religiosissimæ domus regnorumque tranquillitas, quam porro summis votis a domino appareant, apostolicam benedictionem tibi quam largissime impertimur.

A brévében foglaltakat az államtitkárság 1645. jún. 17-ei, a bécsi nunciushoz intézett utasításában részletesen is kifejtette. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31, fol. 24^r (ciffre). A pápai irat ellenére a császári diplomácia csak 1645 végére adta fel végleg a reményt, hogy a Szentszék valamilyen módon a maga oldalára állítsa. cf. Rabatta velencei követ nov. 4-ei levelét Savellihez: „Nel negozio degl'aiuti pontifici credo si possa lasciare ogni speranza. Ben mi giova di tener per indubitato, ch' il signor Iddio per altre vie discoprirà la sua provvidenza, e non manderà della solita assistenza all' augustissima casa, la quale se sortisse la pace universale, di cui pare tuttavia scoprirsi maggiore speranza, sarà alla fine più gloriosa, che mai.” AS di Roma, Arch. Sforza-Cesarini, Part. I, Corresp., bust. 229 [ord. cron.]. – A császárnénak külön brévet küldtek: ASV Arm. XLV, vol. 29, fol. 46^r. Szerepével külön nem foglalkozom, de hogy őt is felhasználták a pápa meggyőzésére, arra többek között Panziroli 1645. ápr. 28-án Melzihez intézett jegyzékéből lehet következtetni. *ibid.*, Segr. Stato, Germania, vol. 29, fol. 3^v–4^r (ciffre).

előkészítésére korlátozódott volna. Savelli Jakusithéival egy időben benyújtott és ma is ugyanazon a lelőhelyen található előterjesztései szoros összhangot mutatnak a magyar rendek követeléseivel. Ekkor a császári követ ugyanúgy 300.000 aranyat követel a Szentszéknél az Angyalvárban V. Sixtus alatt felhalmozott és zárolt vésztartalékból. Bizonyára az sem véletlen, hogy Savelli ekkor hivatkozik először és utoljára arra, hogy 1632-ben még a Habsburg-barátsággal éppen nem vádolható VIII. Orbán is küldött rendkívüli segínyt a szorult helyzetben lévő császárnak.¹⁰⁹⁶ Mint tudjuk, ez Pázmány követjárásának volt köszönhető.¹⁰⁹⁷ Jakusith mellett az állandó követ is folytatott megbeszéléseket Barberini kardinálissal,¹⁰⁹⁸ a nápolyi tizedekkel ugyanakkor Leslie megérkezéig egyedül Savelli foglalkozott.¹⁰⁹⁹

Az egri püspök maga is többször említi jelentéseiben egyeztetéseit a követtel. Sőt az eredménytelen próbálkozások során elkedvetlenedett olasz főúr kérelmét ő tolmácsolja a tiszte alóli felmentésre, mondván, hogy katonáemberként a csatatereken nagyobb szolgálattal tehetne a Habsburgoknak. Jakusith már a megfelelő utódot is megtalálni vélte a laibachi püspök személyében, aki szerinte már csak azért is kiválóan alkalmas lenne a feladat elvégzésére, mert nem olasz, hanem német.¹¹⁰⁰ Hogy a magyar főpap a követ s a laibachi püspök mellett a titokban munkálkodó Petronilla atyával is kapcsolatot tartott, mutatja, hogy Jakusith maga is beszámolt III. Ferdinándnak a rosoni püspök Borghesékkal folytatott alkudozásairól. Ezek lényege – a Barberinikhez hasonlóan – a goriziai és aqulieiai Habsburg-birtokok elzálogosítása volt, s úgy látszik, Jakusithénál némileg sikeresebbnek bizonyultak.¹¹⁰¹

A részeredmények nem feledtethették, hogy a június 21-ei pápai bréve egyértelműen a császári diplomácia 1644–1645-ös római erőfeszítéseinek kudarcát jelentette. A kocka már 1645 elején el volt vetve. A Bagno párizsi nunciussal közölt francia ultimátum, hogy a Habsburgoknak bármilyen címen adandó segínyt Párizsban az ellenséghez való csatlakozásnak fogják tekinteni, behatárolta a pápai külpolitika mozgásterét. Hiába történt – különösen magyar oldalról – számos utalás a Szentszék történelemben betöltött szerepére, a 17. század derekán a pápaság már valóban nem volt egyenrangú partnere az európai nagyhatalmaknak. Róma itáliai középhatalomként – a Pamphilik Habsburg-orientáltsága ellenére – még a nyilvánvaló katolikus érdekek miatt sem vállalhatott konfliktust Franciaországgal, „semlegességét” nem adhatta fel. 1644/1645 a harmincéves háború, VIII. Orbán hosszú pontifikátusa alatt megváltozott hatalmi helyzet lassú és keserű felismerésének időszaka. Annak, hogy a vallás már messze az államérdekeknek alárendelt tényező. A Szentszék ugyan felháborodik a francia keleti politika miatt, lépéseket tesz ellene, de már kénytelen szó nélkül eltűrni, és elfogadni, hogy a franciák szemrebbenés nélkül állítsák a nyilvánvaló tények ellenkezőjét. A *Perscripte a maiestate tua* kezdetű pápai bréve Itáliát: a castrói háborút és a pápai területek oszmánok általi fenyegetettségét emlegető érvei nemcsak napnál világosabban árulkodnak Róma politikai horizontjának kényszerű beszűküléséről, hanem még szembetűnőbbé teszik azt. Az 1645. június 21-én kiadott brévétől immár egyenes út vezet egy jóval ismertebb pápai megnyilatkozás, az 1648. november 26-ai *Zelo domus Dei* megjelentetéséig. A magyar vonatkozások ezt az általános politikai modellt árnyalják újabb sötét tónusokkal. Az egri püspök hasztalan igyekezett csak Magyarországra korlátozni a Habsburgoknak adandó pápai segítséget, a francia vétó Róma kezét e téren is megkötötte. Jakusith hiába hangoztatta az ország gyors fegyveres rekatolizálásának csábító lehetőségét, illetve az előnytelen békekötésből származó károkat, szókimondó érvelése nem vezethetett eredményre.

A pápa kitérését a magyar követelések elől nagyban megkönnyítette, hogy bár 1645. április 2-án az uralkodó az előző évhez hasonlóan elrendelte az általános nemesi közfelkelést,¹¹⁰² a császári udvarban

¹⁰⁹⁶ Eredetiük: ASV Misc., Arm. I, vol. II, fol. 347^f–350^v és 356^f–357^v.

¹⁰⁹⁷ Pázmány egyébként szintén azon számos császári követ egyike volt, akiket a *tesoro di Castello* megszerzésére küldtek az Örök Városba, de a megadott segínyt végül más forrásból, a pápai *scarsell*-ből finanszírozták. ALBRECHT, *Zur Finanzierung des Dreißigjährigen Krieges*, 558. LUTZ, *Roma e il mondo germanico*, 436–437.

¹⁰⁹⁸ Lásd 1645. márc. 4-ei (pápai audienciáján hozta szóba a Barberiniket), valamint márc. 18-ai és ápr. 1-ei jelentéseit. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 35–36. 39–40. 49–50.

¹⁰⁹⁹ cf. március 4-ei és ápr. 8-ai (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 33–34 és 55–56); valamint az előző jegyzetben idézett *dispacciait*.

¹¹⁰⁰ Mint láthattuk, a császári követ nemzetiségének problémája egyáltalán nem volt új keletű.

¹¹⁰¹ Mindezekre lásd Jakusith már idézett, febr. 18-ai, és ápr. 1-ei leveleit.

¹¹⁰² A dunántúli megyéknek szóló mandátum: MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 109/1645. Horvátországtól 1000 lovast kértek: *ibid.*, n. 110/1645; és n. 185–197/1645.

ezúttal mégsem támogatták a rendi vezetés offenzív elképzeléseit. A pápai diplomácia Melzi nuncius jelentései révén világosan látta: III. Ferdinánd a megegyezésre törekszik Rákóczival, hogy minden erejét a birodalomban használhassa fel. A szinte alig szünetelő béketárgyalásokról Rómába érkező hírek ezt erősítették meg. Csak átmenetileg keltett zavart, hogy az erdélyi fejedelem a kedvezőbb békefeltételek biztosítására – a Porta tiltása ellenére – rövid időre egyesült a svéd seregekkel.¹¹⁰³ Bécs nem cáfolt rá a római várakozásokra.¹¹⁰⁴ A merev Esterházy nádornak a delegációból történő visszahívásával felgyorsított tárgyalások már 1645 augusztusára eredményt hoztak, a békeszerződés december 16-ai aláírása Linzben már csupán a végső formáság volt.

A politikai és főleg vallási téren Rákóczi követeléseit messzemenően kielégítő béke megkötése, majd végrehajtása ellen Lippay prímás Róma elvárásainak megfelelően¹¹⁰⁵ minden tőle telhetőt elkövetett.¹¹⁰⁶ Valódi eredmények elérésére viszont csak akkor nyílt volna lehetőség, ha a Szentszék 1645 elején másképp viszonyul a magyar javaslatokhoz. Míg húsz-egynéhány évvel korábban XV. Gergely szabadon küldhetett Bethlen ellen – igaz, végül be nem vetett – pápai csapatokat, X. Incének ez már nem állt módjában. Maradt tehát a majd az európai politikában alkalmazandó megoldás, talán annak közvetlen előképeként: a Szentszék 1647 júniusában nunciusa útján előnytelen valláspolitikai rendelkezései miatt ünnepélyes óvást emelt a linzi béke országgyűlési becikkelyezése ellen.¹¹⁰⁷ A tiltakozásra minden

¹¹⁰³ Melzi Panzirolihoz, 1645. márc. 25. (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142, fol. 78^r. [ciffre]):

Rispetto al Ragozzi sua maestà ha inviato a Tirnauia il Ciacchi cavaliere Vnghero con li ricapiti per concludere la pace. Questo si sa per palazzo, ma non si sa, quali siano li ricapiti, io però dalle congettture raccoglio, che l'imperatore le presenti necessità accetti quelle condizioni stabilite da deputati in Tirnauia, delle quali io ho dato conto, massime con l'ultima mia delli 4. Desidera sommamente l'imperatore uscire da questo impiccio del Ragozzi, si perché quello non s'unisca col Tortensone, come per ricuperare et valersi di quella enta, che si trova nell'Vngheria sotto il commando del conte Bucham. Ho visto lettere originali del detto conte Bucham al conte Magni fratello del padre Valeriano, scritte da Tirnauia li 20 Marzo. Che se si potesse concludere la pace verrebbero dall'Vngheria molte genti assai buone in soccorso di sua maestà. Ch'egli spera la conclusione della pace, perché gli Vngheri la desiderano et il Ragozzi vedendo tal inclinazione del regno dovrà condescendere non potendo da se solo fare cosa buona. Che secondo il stato presente delle cose, egli cioè il detto conte Bucham, non ha grande paura del Ragozzi. Un'altra lettera del palatino d'Vngheria al medesimo sotto li 18 dice, che si sta con avvertenza acciò il Ragozzi non si possa unire con li Suetesi, et sperano di poterlo ottenere. Un'altra lettera d' un altro signore al medesimo conte dice, che alli 29 si troveranno questi in Tirnauia per vedere di concludere la pace. Che poi tutti devono essere a Possonia per servizio di sua maestà cioè per difenderla da Suetesi. Penso, li originali di questa lettere siano trasmessi per questo ordinario a Roma al padre Valeriano.

Lásd még a nuncius 1645. ápr. 1. és 8; máj. 13. és 20-ai és ss. jelentéseit (ciffre), valamint a márc. 25-ei, ápr. 15-ei, ápr. 29-ei, máj. 13-ai, máj. 27-ei, jún. 2-ai és ss. általános *avvisi*it. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 142, fol. 82^r. 86^v–87^r. 114^r. 117^r és ss.; *ibid.*, vol. 140, fol. 114^r. 161^r. 175^v. 190^v. 208^r–209^r. 215^r–216^v és ss. – A konstantinápolyi császári külképviseletnek időközben sikerült elérnie Rákóczi visszarendelését. Ez viszonylag könnyen ment, hiszen a Porta saját valós céljai leplezésére engedélyezte a fejedelem támadását és adott mellé segédc csapatokat; a kandiai háború kitörése után ez az elterelő hadművelet oka fogyottá vált, és a törökök nem akarták egy újabb, állandó front megnyitását kockáztatni. cf. EICKHOFF, *Venedig, Wien und die Osmanen*, 26.

¹¹⁰⁴ Hogy Rómában – a kedvezőtlen egyházpolitikai következmények ellenére (felsorolásuk az egyezmény alapján: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 140, fol. 371^r–378^v) – milyen megkönnyebbüléssel fogadták az Erdéllyel kötendő békéről és a magyarországi harcok elcsendesüléséről szóló híreket, arról különösen az államtitkárságnak a bécsi nunciushoz intézett ápr. 29-ei, máj. 13-ai és jún. 24-ei jegyzékei tanúskodnak. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 29, fol. 16^v–17^r. 21^v. 22^r. [ciffre]. Az öröm egyébként ekkor még korai volt, a tárgyalások sorsa, mint fent is említtem, csak augusztusra dőlt el.

¹¹⁰⁵ Ennek a januári bréve mellett további bizonyítéka Panziroli 1645. márc. 24-én Melzihez intézett jegyzéke (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 31, fol. 13. [ciffre]):

Non può negarsi, che non ci sta grande la costanza, che ritiene la maestà dell'imperatore in favor della religione cattolica secondo, che dalla lettera inviata da vostra signoria di monsinger arcivescovo di Strigonia si raccoglie, mentre in mezzo a tante sue difficoltà havea operato quello, che l'arcivescovo significa massimamente con le reprensioni fatte al palatino per le licenze, che con troppa liberalità havea date agli heretici. Perciò nostro signore non lascia di pregar Dio, che a tanta pietà della maestà sua aggrungia vigor di felicità in tutte le cose.

¹¹⁰⁶ cf. ZSILINSZKY MIHÁLY, *Lippay György és a tokaji tanácskozmány 1646*, Századok 20 (1886) 400–424; *A linzi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényczakkek*, 231–321 (a tokaji tárgyalásokról) és 327–423 (az országgyűlésről).

¹¹⁰⁷ Szelephényi kancellár Melzi előző évi protestálásáról 1648. aug. 4-én kiállított tanúságlevelének másolata (ASV Misc., Arm. I, vol. II, fol. 326^r–328^v):

Ego Georgius Szelephényi electus episcopus Nitriensis, sacrae Caesareae et regiae maiestatis consiliarius ac per regnum Hungariae aulae cancellarius notum facio per praesentes, quod illustrissimus et reverendissimus dominus, dominus Camillus Mely archiepiscopus Capuanus ac sanctae sedis apostolicae apud Caesarem et regiam maiestatem internuncius etc. coram eadem maiestate Caesarea domino, domino nostro clementissimo Ferdinando III. personaliter constitutus et scripto ac viva voce sollemniter protestatus sit, scilicet articulis in novissima dieta Possoniensis anno Domini 1647 ad instantiam nonnullorum Calunianorum et Lutheranorum sectae Hungarorum in praedictum catholicae ecclesiae confectis nullo modo consentire, imo contradicere eosque pro irritis denunciare. Super qua sollemni protestatione petivit sibi praesentes extradari. Quare cum iusta petenti non sit denegandum, consensus eidem illustrissimo ac reverendissimo domini praelibata maiestas Caesarea, dominus noster clementissimus mihi tanquam cancellario suo Hungarico has contradictionis suae testimoniales litteras manus meae scriptione et sigilli proprii munimine roboratas elargiri mandavit. In quorum fidem etc.

A szöveget Melzi aug. 7-én továbbította Rómába: „Quando una volta si siamo trovati ne medesimo luogo la maestà dell'imperatore, il vescovo cancelliere di corte per il regno d'Vngheria, et io ho finalmente conseguito la fede testimoniale autentica della protesta, ch'io feci nella dieta di Possonia l'anno passato. Questa è la forma solita, nella quale si suol procedere in

bizonytal Jakusith követjárása nélkül is sor került volna, Róma protestálása a maga jelentőségében és összefüggéseiben viszont csak az 1645 eleji római történések ismeretében értékelhető. A linzi béke elleni pápai tiltakozás előzményei, körülményei pontosan ugyanazok voltak, mint amelyek a vesztfáliai szerződést elutasító *Zelo domus Dei* kibocsátásához vezettek.

1.5. JAKUSITH RÓMAI KÖVETJÁRÁSÁNAK HELYE A MAGYAR DIPLOMÁCIATÖRTÉNETBEN. NÉHÁNY TANULSÁG

Az egri püspök római követjárásának rekonstruálása nemcsak a Szentszék harmincéves háború végén folytatott „magyar politikájá”-nak megértéséhez visz közelebb. A részletek azokat a kereteket is megvilágítják, amelyek között az 1608-as alapokon nyugvó közjogi konstrukcióban a hazai rendiség kifejtette – nem túl gyakori – külpolitikai tevékenységét. A küldetés révén nemcsak Erdély, hanem egy pillanatra a királyi Magyarország is újra önálló tényezőként jelent meg a nyugat-európai politikai porondon.¹¹⁰⁸ Jakusith a rendi dualizmus szerkezetének megfelelően terjesztette elő Rómában követeléseit: királyi megbízottként, de a magyar rendekre hivatkozva s kizárólag a Magyarországra irányítandó katonai és pénzügyi segély érdekében. (A császári követek szabadabban felhasználható segítség kieszközlésére törekedtek.) A Barberini kardinálissal folytatott tárgyalásokon viszont egyértelműen III. Ferdinándnak, mint császárnak a képviselőjeként lépett fel, és Savelliéval megegyező feladatot kellett teljesítenie.

Jakusith – amint már szó volt róla – hivatalosan mégsem minősült követnek, s kiváltképpen nem a magyar rendek követének. Magánlátogatásra érkezett Rómába, akinek speciális uralkodói megbízatást kellett teljesítenie. Instrukcióját, megbízóleveleit III. Ferdinándtól kapta. Ezek az iratok hivatkoznak azután a magyar rendek kezdeményezésére. Az utat a szokásostól eltérően nem a birodalmi apparátus, hanem az uralkodó magyar kormányzata kezdeményezte, készítette elő és szervezte meg. Ennek során a rendi vezetés egyik tagja sem állítható egyoldalúan előtérbe, annak ellenére sem, hogy a legtöbb adat ezúttal az öregedő Esterházy nádornál agilisabb esztergomi érsek szervezőmunkájára irányítja a figyelmet.

A mind a nádor, mind a prímás által régóta tervbe vett legáció a magyar tanácsot megjárva került az udvar elé, ahol az egyházpolitikai megbízatásra azonnal, a diplomáciaira – úgy tűnik – némi hezitálás után bólintottak rá. Fontos kihangsúlyozni, hogy az uralkodói, illetve titkos tanácsbeli döntés után a diplomáciai iratokat rendhagyó módon nem a birodalmi, illetve az osztrák udvari, hanem – amint Csáky varsói útjához is – a magyar kancellária fogalmazta meg és állította ki a rendi vezetéstől, jelen esetben az esztergomi érsektől kapott anyag alapján.¹¹⁰⁹ Az egri püspök rendszeresen beszámolt működéséről az

detto regno in dar fuori simili atti di contradizione.” (*ibid.*) Ezen utólagos igazolás (Melzi nuncius kérésére történő) kiállításának ténye és időpontja nem elhanyagolható momentum, ugyanis egybeesik a vesztfáliai tiltakozás római előkészítésének (levéltári kutatások a 16. századig visszamenőleg a pápai protestációkról, stb.) idejével. cf. REPGEN, *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 12–29. – A nuncius tiltakozásának egy másik, még frissiben Rómába küldött másolata: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 144, fol. 175^v. Egy régi jelzetre (vagy talán a Segr. Stato Germania másik kötetére: vol. 146, fol. 36.) hivatkozva a protestációt némileg félreérthető megfogalmazásban („Szelepcsényi érsek nyugtatja a nuntius, hogy a dieta végzéseinek ellene mondott.”) a pápai protestáció tényét a vatikáni levéltár állagainak ismertetése kapcsán megemlíti: HODINKA, *Római Levéltárak*, II, 63.

¹¹⁰⁸ Természetesen nem a szuverén és a vesztfáliai békebe foglalt fejedelemséggel fogható jelentőséggel és módon. cf. R. VÁRKONYI ÁGNES, *Erdély és a vesztfáliai béke (I. Rákóczi György politikájához)*, Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére (szerk. Draskóczy István), Budapest 1994, 187–198.

¹¹⁰⁹ A megelőző kutatások EMBER GYŐZŐ által a következőképpen összegzett megállapítása: „A magyar vonatkozású külügyeket... a birodalmi kancellária expedálta” tehát korrekcióra szorul. (*Az újkori magyar közigazgatás története*, 60.) – A bécsi udvar külügyi hivatalrendszeréről adott világos és tömör áttekintésében SZEKFŰ GYULA kiemeli, hogy 1620 után a külügyek irányítása a *Staatskanzlei* felállításáig a birodalmi udvari kancelláriához került át; s csupán az összbirodalmi vonatkozású külügyek intézése maradt a *Reichsbofkanzleien*él. (*A házi, udvari és állami levéltár*, 23–25. cf. még EMBER, *Az újkori magyar közigazgatás*, 58–60, a birodalom közigazgatásának további irodalma ugyanitt.) Bár számunkra a lényegi dichotómia a magyar kancellária és az egyéb udvari iratexpediáló szervek között húzódik, annyit meg kell jegyezni, hogy a két központi Habsburg-hivatal között a kompetenciahatárok római relációkban n(s)em voltak teljesen világosak. A kancellári ellenjegyzéseket figyelve úgy tűnik, hogy az 1660-as évekig a *Reichsbofkanzleie* a vezető, de korántsem kizárólagos szerep. Ez logikus is, hiszen a pápákkal és bíborosokkal a Habsburgok mint császárok leveleztek. A 1670-es évektől viszont már római vonatkozásokban is az *Österreichische Hofkanzlei* szerepe a meghatározó.

uralkodónak, jelentései viszont már nagyjából a birodalmi, osztrák referatúrán keresztül kerültek III. Ferdinánd elé.¹¹¹⁰

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy az egri püspök rendi kezdeményezésű küldetése sajátos feltételekkel ugyan, de betagozódott a császári diplomácia gépezetébe. Ez mégsem jelenti azt, hogy nem tartott Rómából kapcsolatot a rendi vezetéssel: a nádorral és a prímással. Bár ezt alátámasztó közvetlen adat nem került elő, s az érintkezés akadozó voltára utalnak Lippay és Jakusith egymást gyengítő február–márciusi lépései, az egri püspök többszöri hivatkozása az elindulása utáni magyarországi fejleményekre (például a nagyszombati tárgyalások részleteire) minden kétséget kizáróan a kapcsolattartás meglétét bizonyítja.

A külpolitika irányítása a kora újkorban is egyértelműen és kizárólagosan felségjog volt, s mint ilyen a Habsburg-birodalomban az uralkodó belső tanácsadó testülete, a titkos tanács alá tartozott.¹¹¹¹ Ez a jog 1644–1645-ben sem sérült, inkább új színnel gyarapodott. A Habsburg-uralkodó mint magyar király, magyar kormányzata javaslatára és szervezésében gyakorolta ezt a kiváltságát. Miként azonban a közös monarchia irányításának számos területén, a kontúrok Jakusith diplomáciai küldetésében sem különülnek el egymástól minden szakaszban és minden aspektusból nézve.

A későbbiekre nézve ez az eset nem szolgált precedensként. A magyarországi belpolitika irányításában kompetenciával rendelkező rendi vezetés 1644–1645-ös különleges aktivitását a Habsburg-diplomácia tényleges alakításában – amely tehát a korábbiaktól eltérően nemcsak a tervezgetés, illetve a véleménynyilvánítás és egyes részproblémák megoldásának terére korlátozódott –, elsősorban a rendkívüli hadi helyzet tette lehetővé. És nemcsak Róma, hanem Varsó és Buda irányába is.

1644–45 időszaka egyértelműen a 17. század első felében úgy-ahogy, de működő rendi dualizmus diplomáciai szárnypróbálgatásainak tetőpontja, s egyben a magyarországi katolikus politikai/egyházi elit széles nemzetközi horizontjának bizonyítéka. A Szentszék elé terjesztett emlékiratok egyértelműen erről tanúskodnak. Még akkor is, ha a bennük megfogalmazott gondolatok, érvek a harmincéves háború végének Európájában részben már anakronisztikusnak tűnhettek, a tervek pedig – ha hadászati talán még kivitelezhetőek is lettek volna –, politikailag mindenképpen irreálisnak bizonyultak.

¹¹¹⁰ Az 1645. ápr. 15-ei Jakusithoz intézett uralkodói levelet szintén nem a magyar kancellária fogalmazta meg. – Jakusith rendszerint követtársairól, azok kísérleteiről is szolgált információkkal, s e vonatkozások a *Cancellaria Aulica Hungarica* ügykörén kívül estek. Csúpan márc. 4-ei rövid, kizárólag saját tevékenységéről tudósító levele maradt fenn a magyar kancellária archívumában.

¹¹¹¹ A *Geheimer Rat* korszakbeli szerepére: SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 111–142.

2. KÍSÉRLET AZ ÖNJOGÚ MAGYAR JELENLÉT MEGTEREMTÉSÉRE A BÍBOROSI KOLLÉGIUMBAN

Végkifejletét tekintve hasonlóképpen irreálisnak tekinthetők azok a törekvések, amelyek nemcsak az elkövetkező két évtizedben, hanem végig a 17. század második felében minden egyéb térre kihatóan alapjaiban meghatározták a hazai katolicizmus irányítóinak viszonyát a római centrumhoz. Az annáta-harc, a díjmentességre vonatkozó jogigény helyett egy egészen más jellegű célkitűzés került a középpontba, mégpedig az esztergomi érsek helyének biztosítása a szent kollégiumban. Joggal felvetődő kérdés ezzel kapcsolatban, hogy csupán kuriózumszámba menő, szinte mániákusnak tűnő személyi ambícióról volt szó csupán, avagy valami többről is? Forgách és Pázmány kettős örökségéről: Róma belpolitikai támaszként való hasznosításáról; illetve egy magasabb szintű kúriai/itáliai kapcsolatrendszer kialakításáról? Utóbbi rendkívül sok területen: a török elleni nemzetközi összefogás szervezésétől kezdve egészen a kapcsolattartás apró, de számos buktatóval járó technikai nehézségeinek kiküszöböléséig bezárólag kamatoztatható lett volna. A bőségesen ránk maradt források ellenére teljesen ismeretlen történések beható vizsgálatával elsősorban ezekre a kérdésekre kaphatunk választ.

2.1. A HABSBURG BÍBOROSI AJÁNLÁSOK AZ 1630/1640-ES ÉVEK FORDULÓJÁN. LIPPAY GYÖRGY PRÍMÁS KÖZVETLEN RÓMAI KINEVEZÉSÉNEK TERVE

Az 1630-as években a Habsburg nominációs politikát leginkább a bécsi püspök érdekében tett, az egy évtizeddel korábbihoz hasonló jellegű és intenzitású, de immár teljesen eredménytelen erőfeszítések határozták meg.¹¹¹² VIII. Orbán 1644-ig tartó pontifikátusa során már senkit sem kooptált császári ajánlásra a szent kollégium tagjai közé, ezzel is jelezve, hogy Róma messzemenően nem ért egyet Bécs birodalmi valláspolitikájával, amire egyre kevesebb befolyást tudott gyakorolni.¹¹¹³ Sem Klesl, sem Pázmány megüresedett helye nem került betöltésre.¹¹¹⁴ Különösen ingerült elutasításba ütközött,¹¹¹⁵ amikor Habsburg-részről Wolfradt halála után a spanyolokkal és a helybéli dinasztiaikkal együttműködve mantovai¹¹¹⁶ és modenai¹¹¹⁷ pretendenseket részesítettek előnyben. Alfonso Gonzagával ellentétben Rinaldo d'Este végül mégis be tudott jutni a szent kollégiumba, de inkább a széleskörű nemzetközi pártfogásnak köszönhetően.¹¹¹⁸ Bécs részéről egyedül két nuncius: Ciriaco Rocci és Gaspare Mattei

¹¹¹² PITSCHMANN, *Kaiserliche Bemühungen*, 79–109. Ennek részleteihez még néhány érdekes nunciusi jelentés: BAV Barb. Lat., vol. 6967, fol. 149^v. vol. 6973, fol. 211^v. vol. 6974, fol. 241^r. vol. 291^v. vol. 6991, fol. 39^v. 48^f. vol. 6992, fol. 27^f. vol. 6995, fol. 30^f. vol. 7000, fol. 134^v. vol. 7001, fol. 56^f; valamint egy 1631. okt. 11-én kelt utasítás Savellihez: AS di Roma, Arch. Sforza–Cesarini, Part. I, Souvr., bust. 14 [ord. cron.].

¹¹¹³ cf. REPGEN *Die römische Kurie und der Westfälische Friede*, I/1, 399–407. További, a bíborosi kinevezéseket meghatározó szempont volt az, hogy mint láthattuk, VIII. Orbán pontifikátusának végére a pápai államkincstár hiánya aggasztó méreteket öltött. Ezt ellensúlyozandó az 1641–1643 közötti kreációk nyolc kamarai klerikusi kinevezése összesen 344.0000 scudo bevételt jelentett. WEBER, *Senatus divinus*, 196.

¹¹¹⁴ Jóllehet Savelli utódja, Scipione Gonzaga követ erre hivatkozva azonnal lépett Wolfradt érdekében. Francesco Barberini Malatesta Baglioni nunciushoz, Róma 1637. máj. 2. BAV Barb. Lat., vol. 7071, fol. 84^r (ciffre). (Az iratot Ceva vagy A. Ferragalli fogalmazta. KRAUS, *Verzeichnis*, 152.)

¹¹¹⁵ „Non mancarò di fare quanto potrò, perché non sia data più noia a nostro signore per il cardinalato nella casa Gonzaga.” Mattei nuncius Francesco Barberinihez, Bécs 1640 jan. 7. BAV Barb. Lat., vol. 7028 fol. 5^r (ciffre).

¹¹¹⁶ Mattei Barberinihez, Bécs, 1639. nov. 12. (BAV Barb. Lat., vol. 7038, fol. 42^v [ciffre]):

Monsignore di Rodi abbandonata la pretensione della nomina et del restare costà ambasciatore dell'imperatore nell'absenza del signor principe di Bozzolo, si è postò a pretendere il cardinalato, come unico soggetto della casa Gonzaga in concorso con le case Farnese et d'Este, et per questo l'imperatrice Eleonora facilmente ne scriverà a nostro signore, et manderà la lettera alla duchessa di Mantova per giuntare gli uffizi, che si faranno in nome della casa. Di più l'imperatore ad istanza dell'istesse imperatrice Eleonora scriverà all'ambasciatore suo costà, che unisca a tale effetto gli uffizi suoi....

Mivel Eleonóra császárné a Gonzagák leszármazotja volt, a mantovai követ már egy évtizeddel korábban igyekezett megszerezni a császári támogatást egy mantovai jelöléshez, akit már ekkor Alfonso Gonzaga (1621-től) rodoszi c. érsek személyében azonosíthatunk (cf. HC IV, 296). A követ kérvénye 1629. dec. 10-ről: ÖStA HHStA Rom, Varia, Fz. 7 [quasi ord. cron.].

¹¹¹⁷ A bécsi nuncius hosszas vitákban győzködte arról a modenai követet, hogy Rinaldo d'Este császári vazallusként sem elégtí ki a trienti zsinatnak a pápaválasztó testület nemzetiségi sokszínűségét tanácsoló határozatát. Malatesta Barberinihez, Bécs 1639. jún. 25 és júl. 2. BAV Barb. Lat., vol. 7013 és 7014 (ciffre) [ord. cron.].

¹¹¹⁸ HC IV, 25. – III. Ferdinánd köszönőlevelei 1642. jan. 24-ről: BAV Barb. Lat., vol. 6852, fol. 10^r. 12^v. 13^v.

kinevezését könyvelhették el sikerként, ők azonban Pallottóhoz hasonlóan voltaképpen a pápa kiválasztottai voltak.¹¹¹⁹ Amint arról már szó volt, a század derekától a nagyhatalmakhoz akkreditált nunciusok szinte kivétel nélkül már eleve bíborosjelöltként utaztak állomáshelyükre. A Szentszék ekkortól kezdve – a nemzeti kiválasztottak mind gyakoribb mellőzését ellensúlyozandó – maradéktalanul elismerte az uralkodó prerogatívát ajánlásukra, a kifejlődött pápai abszolútizmus viszont a korábinál is kevésbé tűrte el, hogy e téren más olaszok is szóba jöhessenek.¹¹²⁰

Magyarország és a szent kollégium viszonylatában a kedvezőtlen tendenciák mellett akad néhány pozitív momentum is. Az csupán kuriózumszámba megy, hogy 1630-ban a császár mellett III. Ferdinánd megkoronázott magyar király is bíbort kért a sevillei érsek számára, hogy jövendőbelijének (*regina Hungariae*) Madridból Bécsbe való utazásához „méltóképpen assisztálhasson”.¹¹²¹ Ennél fontosabb az az érv, amit Harrach bíboros hangoztatott 1637 augusztusában Francesco Barberini bíborosnepos előtt, miután VIII. Orbán a bécsi püspök nominációját akkor épp azért tartotta elfogadhatatlannak, mert az új császár, III. Ferdinánd még nem tett eleget a Szentszék iránti, úgynevezett engedelmség-kinyilvánítási¹¹²² kötelezettségének (*legatio obedientie*). A prágai érsek ezzel szemben azt fejtette ki, hogy ebben az esetben az uralkodó óhaját mint magyar vagy esetleg cseh királyét kellene figyelembe venni.¹¹²³

Ebben az időszakban nemcsak a magyar korona nominációs jogának legalább elméleti szinten való továbbélése érhető tetten, hanem Forgách és Pázmány példája nyomán magának az esztergomi széknak összekapcsolása a bíborosi címmel. 1637. március 28-án, tehát mindössze kilenc nappal Pázmány halála után Malatesta Baglioni nuncius arról értesítette az államtitkárságot, hogy a magyar hierarchiában igen erőteljes az érdeklődés a megüresedett hely után. Részben ama remény miatt, „amire az érseknek bizton számíthatnak, vagyis hogy őfelsége a bíborra ajánlja őket őszentségének, a mi urunknak, s lévén ez a méltóság szerfölött kívánatos, a legszorosabb küzdelmekre van kilátás, és a döntést mindenki nagy kíváncsisággal várja”.¹¹²⁴ Mint láthattuk, Baglioni utóda, Mattei 1639 decemberében megfogalmazott

¹¹¹⁹ VIII. Orbán már 1629-ben megígérte Savellinek, hogy leginkább olyan prelátusokat fog nunciusként Bécsbe küldeni, akit a császár majd a siker reményében ajánlhat. Lásd a követ nov. 24-ei jelentését. – Rocci már 1629-ben *in petto* bíboros volt, ennek 1633. évi publikálását a pápai diplomácia szintén a Habsburgok felé tett gesztusként igyekezett interpretálni: „di insinuar alla maestà medesima il paterno e cordiale affetto, che gli porta nostro signore et il gusto particolare, che sentiva vostra eminenza nel vedere, che la santità di nostro signore in questa promozione havesse secondato li desideri di sua maestà Cesarea pigliando l'argomento dal non essere solito, che il papa faccia due volte seguitamente cardinali li nunzi residenti a questa corte.” Rocci Barberinihez, Bécs, 1633. dec. 17. BAV Barb. Lat., vol. 6973, fol. 219^r (*ciffre*); valamint *ibid.*, vol. 6850, n. 15; ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 10, Konv. Kardinäle an Ferdinand II., 14. Jan. 1634; *ibid.* Konv. Ferdinand II. an Urban VIII., 23. Febr. 1634. – Bécsben szintén szívesen vették a Habsburg-rokon lengyel herceg, János Albert kinevezését. BAV Barb. Lat., vol. 6842, n. 25 és fol. 50^r; ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 10, Konv. Eleonora Ferdinand II. an Kardinäle 1633, fol. 8; Konv. Urban VIII. an Ferdinand II. 1633, fol. 1. Nem támogatták ugyanakkor a lengyelek Valeriano Magno érdekében tett próbálkozásait (cf. POBLADURA, *Disceptatio historica*, 104–171), mivel a kapucinus a jezsuiták esküdt ellensége volt: „il detto padre si aiuta quanto può per rendersi benevole a sua maestà Cesarea, acciò non gli facci contro non havendolo in grazia, essendo nemico de Giesuiti tanto cari all'imperatore.” Malatesta Barberinihez, Bécsújhely, 1634. dec. 2. BAV Barb. Lat., vol. 6988, fol. 3^r (*ciffre*).

¹¹²⁰ A században Rinaldo d'Este az utolsó itáliai, aki császári közreműködéssel nyerte el a bíbort.

¹¹²¹ „apud sanctitatem vestram hancce meam depono intercessionem, etiam atque etiam rogans, ut præfatum archiepiscopum Hispalensem, tam meritum suorum, quam precum mearum intuitu rubro pileo donare et cardinalitio adscribere collegio benigne velit, ut is tanto maiore eum honore et dignitate reginæ Hungariæ in hoc suo itinere assistere possit.” III. Ferdinánd VIII. Orbánhoz, Bécs, 1630. márc. 6. BAV Barb. Lat., vol. 6847, n. 8; II. Ferdinánd levele *ibid.*, fol. (!) 8. (Az ügy érdekessége, hogy Didcaus de Guzmán de Harost, az Indiák pátriarkáját VIII. Orbán már Pázmánnyal együtt *in petto* bíborossá kreálta 1629-ben, amit majd 1630. júl. 15-én publikáltak. HC IV, 204. 23.)

¹¹²² Erre a diplomáciai szokásra: H. VON ZWIEDINECK-SÜDENHORST, *Die Obedienz-Gesandtschaften der deutschen Kaiser an den römische Hof im 16. und 17. Jahrhunderte*, Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen 58 (1879) 171–216; lengyel viszonylatban: KOPIEC, *Zur Geschichte der Apostolischen Nuntiatur in Polen*, 154–155.

¹¹²³ Harrach III. Ferdinándhoz, Róma, 1637. aug. 29. (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 54, Konv. Harrach an Ferdinand III. 1637 [*ord. cron.*]):

facile videbatur sanctitatem suam illius esse opinionis, quod non liceat mæstati vestræ titulo imperio ullum ad dignitatem cardinalatus nominare, nisi prius misso oratore extraordinario et prætenso illo actu obedientiæ absoluto... Quod tandem sua sanctitas prætermissa pro nunc illa sua opinione pessimas consequentias post se trahere posset maiestati vestræ libere gratificari, si non in suo sensu tanquam imperatori, saltem tanquam regi Vngariæ aut Bohemiæ, dummodo quoad apparentiam exteriorem tollatur petra sacandali illius erroneæ opinionis tali actu positivo per sanctitatem suam approbatæ.

Harrach a prágai egyetem, saját kongregációbeli tagsága (*Sant'Uffizio*, mivel nincs német tagja) és Wolfradt kinevezése ügyében utazott ugyan megbízólevéllel (BAV Barb. Lat., vol. 6848, n. 11.) ellátva, de csupán *ad limina* látogatásra 1637 nyarán Rómába.

¹¹²⁴ BAV Barb. Lat., vol. 6984, fol. 81^v:

emlékiratában kifejezetten szükségesnek tartotta egy magyar bíboros kinevezését, aki a rekatolizáció folyamatát Pázmányhoz fogható mértékben vihetné tovább. A közvetlen utód, Lósy Imre (1637–1642) bíborossága mégsem vetődött fel. Átmeneti, rövid érseksége ennek ellenére jelentős mérföldkőnek bizonyult a magyar–szentszéki kapcsolatok történetében.

Lósyval ellentétben a második utódot, Lippay Györgyöt már két évvel érseki beiktatása után foglalkoztatni kezdte a bíborosi kinevezés gondolata. Lippay, akit még Baglioni nuncius 1637-ben a legkevésbé sem kurialista szellemű magyar főpapok között tartott számon,¹¹²⁵ és 1638–1639-ben Róma a püspöki rezidencia-kötelezettség felemlegetésével majdnem eltávolított udvari kancellári tiszteből,¹¹²⁶ okulva a figyelmeztetésből, kancellársága utolsó éveiben igyekezett mind szorosabb kapcsolatokat kiépíteni a pápai diplomácia bécsi képviselőjével, és annak római irányítójával, Barberini bíborosnepossal.¹¹²⁷ Az ő magatartása nemcsak szimbolizálja, hanem voltaképpen megtestesíti a magyar hierarchia koncepcióváltását az episzkopalizmussal való átmeneti kísérletezés után. Az új prímás már palliumának megszerzése előtt lépéseket tett a bíborosi kalap megszerzéséért. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha az annáták körüli megegyezési hajlandóságot ezzel hozzuk összefüggésbe. Személyével Bécsben ekkor még egyáltalán nem számoltak. A Hofburg politikáját ebben a kérdésben az az elv határozta meg, amit a titkos tanács elnöke, Maximilian Trauttmansdorff már a bécsi püspök halála után, 1639-ben megfogalmazott. Azaz, hogy a birodalmi érdekeknek szinte semmit sem használ egy Magyarországon, Bécsben, Prágában, vagy valamelyik németországi egyházmegyében tartózkodó bíboros. Nekik olyasvalakire van szükségük, aki közvetlenül Rómában tudja szolgálni a császári diplomáciát.¹¹²⁸ Ez az elv volt az alapja a mantovai és modenai jelöltekkel való kísérletezéseknek, s ennek megfelelően került sor hosszas latolgatás és tanácstalanság után¹¹²⁹ 1644. március 20-án egy konvertita johannita (máltai) lovagnak, a még a kisebb egyházi rendeket is nélkülöző, de nőtlen Friedrich von Hessen-Darmstadt császári nominációjára.¹¹³⁰

Sentita la morte del cardinale Pazmani sono poi venuti anche tutti li vescovi del regno per aiutarsi ciascheduno appresso sua maestà per haver la nominazione alla chiesa di Strigonia. Monsignor Lippaj vescovo d'Veprino, che è gran cancelliere del regno, si aiuta con ogni spirito, ma se gl'opponne l'esser troppo giovane, onde per questa ragione pare, che non possi uscire la nominazione, o dall'arcivescovo Colocense o da vescovo d'Agria, soggetti di buone qualità, sebbene molti vogliono, che il sudetto Lippaj sia nondimeno per spuntare. Le rendite di detta chiesa ancorché occupate per la maggior parte dal Turco, dicono, che nondimeno siano hoggi libere per l'arcivescovo sino alla somma di 400 milla talleri [!], oltre la dignità di primate del regno et la speranza, che hanno gl'arcivescovi d'esser raccomandati da sua maestà alla santità di nostro signore per la dignità cardinalizia, per lo che essendo il posto molto desiderabile, si vedono pratiche strettissime et si sta attendendo la risoluzione con gran curiosità.

¹¹²⁵ cf. BAV Barb. Lat., vol. 7002, fol. 124^r–127^v. Malatesta Barberinihez Bécs, 1637. augusztus 15.

¹¹²⁶ Lásd majd a rezidencia kongregációval foglakozó fejezetet.

¹¹²⁷ A változást jól illusztrálják Mattei következő sorai (jelentése Barberinihez, Bécs, 1642. márc. 1. BAV Barb. Lat, vol. 7023, fol. 62^r):

Monsignor arcivescovo di Strigonia primate del regno d'Vngaria mi fa ultimamente istanza, perché io supplichi humilmente per la pronta spedizione delle chiese di quel regno in cotesta corte. Non posso restare di porgerne le mie divote preghiere a vostra eminenza, la quale mi farà anche grazia particolare, che il signor Fauilla agente dell'istessi vescovi Vngari lo sappia con effetto et lo testifichi loro, perché mi renderà appresso li medesimi in caso si facesse la dieta in quel regno confidente, e più habile a servire la santa sede. Non mancarò ricordare al vescovo d'Agria, quando otenga la licenza di stare a Vienna d'andar di quando in quando alla chiesa come ho fatto per lo passato.

¹¹²⁸ „non credo, che per hora quanto al nominare persona per il cardinalato sia per farsi altra risoluzione, e che supplichi sua santità di tenere per l'imperatore un luogo, perché in tanto si pensará ad un soggetto, e quanto a me stimarei bene, che fosse nazionale e stesse in Roma, perché l'havere cardinali in Vngheria, in Vienna, in Praga et altri vescovati nell'imperio non ci giova, e sua maestà ne ha bisogno in Roma.” Trauttmansdorff véleményét Baglioni nuncius 1639. ápr. 2-án közölte Rómával. BAV Barb. Lat., vol. 7013, fol. 3^v (*ciffre*).

¹¹²⁹ Wolfradt halála után sokáig nem találtak megfelelő személyt, ezért a néhai püspök számára úgymond már kijáró szent kollégiumbeli helyet igyekeztek „rezerválni”. III. Ferdinánd VIII. Orbánhoz, Bécs, 1639. ápr. 1. (BAV Barb. Lat., vol. 6849, n. 11):

Ita nobis hæc cura omittenda non fuit sanctitati vestræ de eo simul et significandi eandemque, quod hisce facimus reverenter requirendi, ut sive promotio cardinalium, de qua quod propediem faciendum esset ad nos relatum fuerat, iam transierit, ac inter cæteros, ac inter iuxta promissionem nobis factam dominus episcopus Viennensis renunciatus fuerit, sive adhuc dilata locum illi vel promissum vel datum aliquantisper dum in eundem aliud subiectum denominemus, quod propediem facturum sumus, reservet.

¹¹³⁰ BAV Barb. Lat., vol. 6849, fol. 27^r_v:

Intermittere neque potuimus, neque voluimus, quin ex parte quoque nostra personam aliquam raro et generis sui ac virtutum splendore cardineæ purpuræ lucem, ecclesiæ decus, rei Christianæ publicæ robur quoddam ac firmamentum allaturam proxima instituenda promotione ad dignitatem illam provehendam denominaremus... Fridericum Landgravium... Hassia... tanto libentius sanctitati vestræ... denominandum suscepimus: ab eadem pro filiali nostra observantia reverenter atque enixe poscentes, ut insignes in dicto principe effulgentes dotes cardinalitiæ purpuræ honore haud gravate dignetur condecorare, simulque publice testatum facere, tam augustalium suffragiorum, quam principalium virtutum apud sanctam sedem apostolicam eam, quam par est, haberi rationem.

Bár a nuncius kifejtette, hogy VIII. Orbán nem ad bíborosi kalapot nagyon fiataloknak („Poi mi soggiunse, se sapevo di che età fosse Dietrichstein, quando Clemente VIII. lo fece cardinale... io li risposi, che sì, ma che nostro signore non haveva promosso

Lippay vélhetően tisztában volt az udvari szándékokkal, ezért teljesen szokatlan módon, Bécs megkerülésével közvetlenül Rómában igyekezett tájékozódni. A rendkívül kényes kérdésben Melchior Inchoffer közvetített. A jezsuita éppen az *Annales* tiszteletpéldányának 1644. január 28-ai átadását használta fel, hogy a – primás levélbeli utasításának megfelelően – a bíborosneposnál előhossa az esetleges bíborosi kinevezés kérdését. Inchoffer két nappal később papírra vetett elbeszélése szerint erre remek alkalmat nyújtott, hogy Barberini a kötet Lippayhoz címzett dedikációját elolvastva behatóbban érdeklődött a primás személye után. A felvetésre Barberini állítólag nem reagált elutasítóan, de a jezsuitával folytatott diskurzus végső következtetése az volt, hogy III. Ferdinánd ajánlása nélkül minden erőfeszítés hiábavaló. Inchoffer bár tisztában volt azzal, hogy erre pillanatnyilag semmi esély nincs, színleg csodálkozását fejezte ki a nomináció késlekedése miatt. Barberini pedig amiatti értetlenkedésének adott hangot, hogy a Habsburgok az elmúlt években kizárólag idegeneket részesítettek előnyben, és egyáltalán nem törődnek országaik javával, jóllehet az üresedések és a pápa javuló állapota miatt hamarosan várható promóció alkalmával az esztergomi érsek jelölése nem lenne hiábavaló. Inchoffer, aki VIII. Orbán unokaöccsének utalásaiból egyértelműen ezt a biztatást vélte kikövetkeztetni, kevésbé volt optimista a pápa egészségét illetően. Ugyanakkor a maga részéről is azt tanácsolta Lippaynak, hogy igyekezzen Bécsben a nominációt megszerezni, hiszen így az új pápa már pontifikátusának kezdetétől a kiválasztottak között tarthatja majd számon.¹¹³¹

Lippay postafordultával, február 18-án Bécsből válaszolt Inchoffernek. Instrukcióit a rend római központi házában lakó páter kérésének megfelelően, a kellő diszkréciót biztosítandó, a püspökkari ágens, Pietro Giacomo Favilla kézbesítette. E levél hiányában tartalmáról ugyancsak az ágenstől értesülhetünk, aki március 4-én azt közölte a primással, hogy Inchoffer tartani fogja magát az utasításhoz, s csak arra vár, hogy alkalomadtán, például az index kongregáció – amelynek *assessora* volt – soron következő ülésén ismételten beszélhessen a bíborosnepossal.¹¹³²

Favilla nem tudta megállni, hogy maga is bele ne kotnyeleskedjen az ügybe, és hosszasan latolgatta Lippay esélyeit. Kifejtette, hogy az messze nem lesz elegendő, ha a primás nem rendes nominációt, hanem csupán egy magánjellegű ajánlást tud szerezni az uralkodótól. Véleménye szerint VIII. Orbán, aki hosszú útra nyúlt pontifikátusa alatt a kinevezések halogatásával mindent elkövetett annak érdekében, hogy utódja megválasztásában minimalizálja a világi hatalmak befolyását, Habsburg-részről semmiképpen sem fog két személyt kinevezni: Hessen-Darmstadtot a császár nominációjára, Lippayt pedig egyszerű ajánlásra. Favilla szemrehányást tett a primásnak, amiért korábban nem hallgatott rá, és nem érte el időben az ország rendjeinél, hogy kérjék az uralkodótól mindenki más előtt történő bíborosi kinevezését. Bírálta az udvar politikáját is, amiért rendszerint olyan jelöltekkel kísérletezik, akik nem nyerik el Róma tetszését. Néhány éve, amikor Hessen-Darmstadtot maga a pápa vetette fel,¹¹³³ olasz pretendenseket részesítettek pártfogásban, a johannita lovagot pedig most javasolják, amikor már görbe szemmel néznek rá Rómában, s a spanyolok sem kedvelik túlságosan.

Az ágens a megoldást szintén abban látta, hogy Lippay igyekezzen legalább a második helyre kieszközölni a császári nominációt, illetve szerezzen biztosítékot arra nézve, hogy a johannita elutasítása esetén ő lesz az első számú favorit. Cserébe arról biztosította a primást, hogy Inchoffer tájékozódni fog Barberininél a fejleményekről, s hogy vajon tudnak-e egyáltalán Hessen-Darmstadt császári kiválasztásáról. A páter pedig megbizonyosodva a johannita lovag pápai kegyvesztettségének tartósságáról, oda fog hatni, hogy VIII. Orbán ragaszkodjon a hagyományhoz, és a maga részéről több jelölt megnevezését kérje, akik közül a jól bevált gyakorlatnak megfelelően majd szabadon kiválasztja a

alcuno così giovane”), Trauttmansdorffot hosszú ideig foglalkoztatta unokaöccsének (*Vescovo di Cristopoli*, vagyis a párhuzamosan magyar püspöki címmel is kísérletező ferences Michael Cumberg [cf. HC IV, 348]) nominációja. Lásd Malatesta imént idézett 1639. ápr. 2-ai, és Mattei 1640. márc. 3-ai jelentését. BAV Barb. Lat., vol. 7039, fol. 109^r.

¹¹³¹ Melchior Inchoffer Lippay Györgyhöz, Róma, 1644. jan. 30. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 13. cs., 50–51. fol.

¹¹³² A jezsuita valóban tagja volt a kongregációnak, s mint ilyen *votumot* adott a Galilei-perben is. *I documenti del processo di Galileo Galilei*, 139–148, n. 45; WEBER, *Die ältesten päpstlichen Staatsbandbücher*, 241.

¹¹³³ Ezt csak Favilla említi, de tény, hogy Hessen-Darmstadt már 1641-ben foglalkozott a gondolattal, hogy megszerzi a császári jelölést: Finalmente ho avisato, che il signor principe Landgravio aspira alla nominazione Cesarea... Giovanni Barsotti Harrach bíboros, prágai érsekhez, Róma, 1641. dec. 28. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 136 [ord. cron.].

Szentszéknek leginkább megfelelő személyt. (Mint tette azt V. Pál Forgách Ferencsel majd negyven évvel korábban – fűzhetjük hozzá.)¹¹³⁴

Lippay a bíborossága érdekében adott utasításokkal párhuzamosan intézte 1644. február 20-ai, Rákóczi támadásáról tudósító és segítséget kérő – már említett – levelét Francesco Barberini bíborosneposzhoz.¹¹³⁵ A védekezést aktívan szervező esztergomi érsek bíborosi kinevezésével Róma kétségkívül kézzelfogható jelét adhatta volna odafigyelésének a protestantizmus elleni fegyveres harcra. Ez azonban – a háttérmechanizmusok ismeretében – talán még a konkrét segítségnyújtásnál is nagyobb gesztus lett volna a Kúria részéről. Az viszont nem valószínű, hogy útja alkalmával Jakusith a prímás bíborosságát is szorgalmazta volna. VIII. Orbán időközbeni halála és X. Ince megválasztása tudniillik azt jelentette, hogy e téren mindent újra kellett kezdeni. A korábbi kísérletekből pedig egyértelműen kiderült, hogy legelőször Bécs támogatását szükséges megszerezni, s hogy a Habsburgok megkerülésével bármilyen erőfeszítés hiábavaló. Lippayval viszont egyelőre nem számoltak az udvarnál. Az új pápánál a császári követ, Federigo Savelli kizárólag Hessen-Darmstadt érdekében tett lépéseket. 1644. dec. 24-ei jelentése szerint X. Incétől ígéretet is kapott arra, hogy a koronabíborosok promóciójakor tekintettel lesz a császári jelöltre.¹¹³⁶ Sőt a magyar főpap esélyeit tovább rontotta, hogy a Gonzagák közül származó császárné közbenjárására ismét elővették a régi mantovai jelöltet is.¹¹³⁷

2.2. A HABSURG NOMINÁCIÓS POLITIKA AZ 1640/1650-ES ÉVEK FORDULÓJÁN. LÉPÉSEK A CSÁSZÁRI JELÖLÉS MEGSZERZÉSÉRE

Hamarosan azonban nem várt lehetőség csillant fel a prímás előtt, mégpedig az 1646–1647. évi országgyűlés vallásügyi tárgyalásainak kapcsán. A történeteket, vagyis hogy az udvar részéről miként próbálták rávenni arra, hogy önmagát megtagadva egyezzen bele a protestánsokkal kötött kompromisszumba, maga Lippay beszéli el a pápához 1650-ben írt, terjedelmes *ad limina* jelentésében:

Sokkal több és súlyosabb volt mindaz, amit az eretnekek az 1647. év országgyűlésén és a Rákóczi-hívek összefüvetelein sürgettek, és a katolikus vallásnak, valamint az egyházi rendnek komoly károkat igyekeztek okozni, mégpedig öfelségének számos befolyásos, úgy magyar, mint más tanácsosának közreműködésével, akiket tudniillik átjárt a nagyobb veszélyektől való félelem, amelyek az egész kereszténységet fenyegették. Ám az isteni kegyelem segítségével az érsek oly nagy erővel és igyekezettel állt ellen, hogy nyolc hónapon keresztül öfelségét és az országot visszatartotta attól, hogy akár egy templomot is az eretnekeknek adjanak, vagy bármilyen, a katolikus vallást sértő rendelkezést hozzanak. Végül a bajrok bekövetkezett veresége miatt megrettent császár számos káros engedmény kíséretében kilencven templomot az eretnekeknek juttatott. Amely engedményeknek és az egyház, valamint a vallás ellen hozott törvényeknek az érsek életének veszélyeztetésével az ország színe előtt ellene mondott, és semmilyen érv sem tudta arra rávenni, hogy tiltakozását visszavonja, jöllehet hathatós nominációt és a bíborosi méltóságot ígérték neki. Ő azonban inkább visszautasította ezt a méltóságot, mintsem hogy engedékenysége és egyetértése által annyi kár érje az egyházat és a vallást. Alkalmasabbnak ítélte, hogy a bíbor helyett inkább a páztorok fejedelmétől nyerje el a jó páztorot megillető dicséretet, s hogy lelkiismerete Isten előtt makulátlan maradjon. Sőt inkább kész volt arra, hogy a vallásért és az egyház

¹¹³⁴ Pietro Giacomo Favilla Lippay Györgyhöz, Róma, 1644. márc. 4. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 13. cs., 234–235. fol.

¹¹³⁵ BAV Barb. Lat., vol. 6894, fol. 30^r_v.

¹¹³⁶ ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1644, fol. 154:

Con l'occasione della medesima udienda ho presentato a sua santità la benignissima di vostra maestà Cesarea per la nomina del principe Federico Langravio d'Hassia al cardinalato, et accompagnatola in voce con quei più efficaci uffici, che ho saputo in espressione dei benigni sentimenti de vostra maestà Cesarea, ne portai delle cause e regioni, che l'hanno mossa a raccomandare così strettamente questo soggetto tanto qualificato alla santità sua. Mi ha risposto sua beatitudine di voler omninamente sodisfare a vostra maestà Cesarea in richiesta così honesta alla prima promozione, che farà per i principi, tra quali vi sarà compreso sicuramente ancor questo.

Alfonso Gonzaga rodoszi c. érseket a császárné 1646. évi halála után ejtették, legalábbis a forrásokban élete hátralévő három évében többé nem fordul elő. – Az igen csak optimista császári követ már 1645. januárjában azt hitte, hogy az újonnan *in petto* rezervált két kardinális közül az egyik a császár embere. Jelentése III. Ferdinándhoz, Róma, 1645. jan. 7. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 56, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 1–2.

¹¹³⁷ Savelli 1645. febr. 11-én közölte, hogy az előző nap III. Ferdinánd és Eleonóra utasítása alapján szóban közölte a rodoszi érsek kinevezésére irányuló kívánságot a pápával („rappresentando in voce a sua beatitudine il desiderio, che vostra maestà Cesarea haveva di veder promosso questo prelado al cardinalato”), aki azonban kitérő választ adott („non haver al presente occasione”). ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 15–16.

szabadságáért saját vérével fesse meg bíborát, mint hogy azt ezeknek meghurcolása érdemelje ki számára. A hiú és mulandó világi tündöklés helyett az Istennek tetsző valódi és örök ragyogást választotta.¹¹³⁸

Lippay öntömjenező sorai több tanulással is szolgálnak. Az egyik az, hogy bár kezdettől fogva megfigyelhetők nála az egyéni ambíciók, ezek ekkor még nem lépték át az egészségesnek mondható határt. A másik, hogy a prímás szemmel láthatóan megfogadta római megbízottainak tanácsait, és az udvarban állandóan igyekezett melegen tartani nominációjának ügyét. Ezért vetődhetett fel, hogy ennek kilátásba helyezésével térítsék el intranzigens álláspontjától. Bécsben már ekkor világosan felismerték az esztergomi érsek gyöngéjét, és ezt igyekeztek is maximálisan kihasználni.

A tanulások mellett problémák is adódnak, mégpedig a datálás terén. Abban nincs sok okunk kételkedni, hogy az ajánlattétel valóban megtörtént, de abban talán igen, hogy erre az országgyűlési tárgyalások legvégén került sor, amikor a rendek és az uralkodó végre egyezsége jutottak a vallási kérdésekben. Ha Lippay nem azért helyezte erra az időpontra bíborossága lehetőségének felvetését, hogy egyúttal tudassa a pápával az országgyűlésen szerzett érdemeit, illetve három év elteltével nem csalta meg az emlékezete, akkor az udvar javaslatának dátuma 1647 június közepe.¹¹³⁹ Ekkor azonban csupán arról van tudomásunk, hogy a pápai nuncius tiltakozott a törvények ellen,¹¹⁴⁰ Lippay és a jelenlévő püspökök kénytelen-kelletlen aláírásukat adták a végzésekhöz.¹¹⁴¹

Lippay nagy vihart kavart protestációjára 1646 szeptember–október fordulóján került sor. Ekkor a prímás a többszöri uralkodói gyözködés ellenére sem volt hajlandó elállni attól, hogy a maga, az egyházi rend és néhány katolikus főúr nevében ünnepélyes óvást ne emeljen a linzi békének a becikkelyezése ellen.¹¹⁴² Az erdélyi fejedelem felső-magyarországi hadjáratára pontot tevő egyezség megszületése és végrehajtása ellen addig is minden tőle telhetőt elkövetett, hiszen a békepontok maradéktalan betartása megtörhette volna a katolikus restauráció lendületét.¹¹⁴³ A tiltakozásról, amely egyébként úgymond érvénytelensége okán a törvénytárba is bekerült,¹¹⁴⁴ a bíborosi ajánlat összefüggésében egy másik forrás is megemlékezik. A Lippay kinevezése érdekében 1652-ben Róma számára készített emlékirat azt említi, hogy amikor az udvar felkínálta neki a bíborosi kalapot, a prímás a jobbagyok szabad vallásgyakorlata és a jezsuiták országból való kitiltása ellen protestált.¹¹⁴⁵ Márpedig ez utóbbi követelmény csupán a békepontokban szerepel, az országgyűlés napirendjén és az 1647 júniusában elfogadott törvények között nem.¹¹⁴⁶ További érv az 1646. szeptember–októberi időpont mellett, hogy november elején váratlanul Pozsonyba érkezett Hessen-Darmstadt. A korabeli híradások szerint egyértelműen azért, mert megneszelte, hogy a császár mást kíván ő helyette a pápának ajánlani. Ezért szükségét látta annak, hogy ezt megakadályozandó személyesen jelenjen meg a diéta miatt Magyarországon tartózkodó udvarban.¹¹⁴⁷

Az ország közvéleménye tehát legkorábban 1646. szeptember–október fordulóján – és egyértelműen ez a valószínűbb¹¹⁴⁸ –, legkésőbb pedig 1647 júniusában értesülhetett arról, hogy napirenden van az

¹¹³⁸ A Rómában őrzött eredetéről kiadva: HUSZÁR ELEMÉR, *A visitatio liminum*, Hittudományi Folyóirat 15 (1904) 480–539. 696–752, 710; többszörösen javított s.k. fogalmazványa: PL AEV n. 235.

¹¹³⁹ Az országgyűlés előzményei és eseményei: ZSILINSZKY MIHÁLY, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai), Budapest 1881–1897, II, 471–518; illetve *A linzi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényezések*, különösen 327–460.

¹¹⁴⁰ Jelentőségét az előző fejezetben méltattam.

¹¹⁴¹ *CIH* III, 520–521.

¹¹⁴² A történeteket ismerteti: ZSILINSZKY, *A linzi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvényezések*, 343; *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai II*, 503.

¹¹⁴³ cf. ZSILINSZKY, *Lippay György és a tokaji tanácskozmány*, 400–424; valamint az előző jegyzetben is idézett munkái.

¹¹⁴⁴ *CIH* III, 420–423.

¹¹⁴⁵ BAV Fondo Chigi, vol. N III 72, fol. 203^f.

¹¹⁴⁶ *CIH* III, 414–521. Sőt III. Ferdinánd 1647. máj. 5-ei leiratában kifejezetten arról biztosította az esztergomi érseket, hogy miként korábban, úgy ezután sem fogja megengedi, hogy a diéta a linzi békében foglaltaknak megfelelően rendelkezést hozzon a jezsuiták ellen. MOL MKL Acta Diætæ (A 37), n. 65/1647.

¹¹⁴⁷ „Hieri gionse in questa città all'improvisto il Lantgravio d'Hassia, che deve esser nominato cardinale, forsi per haver havuto qualche vento, che la maestà sua fosse per mutar la nominazione in altra persona, al che vedrà di rimediarsi.” Walter Leslie Federico Savellihez, Pozsony, 1646. nov. 10. AS di Roma, Arch. Sforza-Cesarini, Part. I, Corrisp., bust. 232 [ord. cron.].

¹¹⁴⁸ Bécsnek már 1647. februárjában megvolt az új jelöltje Hessen-Darmstadt helyett. Lásd alább.

esztergomi érsek bíborosi kinevezése.¹¹⁴⁹ Zrínyi sorai: *Az mi szent Házunknak ú bú komornikja / Mi igaz bütüinknek erős tartalékja / Ki fogjuk esmerni ütet e napokba, / Mert Isten akarja, öltözzék bímborba...* vélhetően ezt a pillanatnyi közérdeklődést örökítik meg. Vagyis azt a várakozást, amely a primás döntését övezte, hogy tudniillik engedve az udvar csábításának és feladva elveit ambícióit helyezi-e előtérbe. Ami egyben paradox módon a továbbiakban a vallási konfliktusok kiéleződésének is elejét vette volna.¹¹⁵⁰

A bécsi udvar ajánlatának visszautasítása azt jelentette, hogy Lippay hosszú időre búcsút mondhatott bíborosi álmainak. Pedig ha élt volna a kínálkozó lehetőséggel, már 1647. október 7-én, vagyis az első olyan kreációkor, amikor X. Ince ha formálisan nem, de a gyakorlatban mégis csak figyelembe vette a koronák nominációit, a kiválasztottak között lehetett volna.¹¹⁵¹ Személye ellen a Kúria vélhetően semmi olyan érvet nem tudott volna felhozni, ami kellőképpen megmagyarázta volna, hogy a francia és spanyol jelölt mellett III. Ferdinándét miért hagyták figyelmen kívül. Mint ahogy az a Habsburg-diplomácia ügyetlensége és a császári nominációs politika merevsége miatt valójában megtörtént. Bécs ugyanis ahelyett, hogy több személlyel kísérletezett volna, minimális mozgásteret sem hagyott Rómának. Látna a Hessen-Darmstadttnál tapasztalt, a korábbi ígéretek ellenére meglévő kúriai hezitálását,¹¹⁵² a flandriai hadszíntérre távozó johannitát – beleegyezésével – átmenetileg elejtette. Helyére már 1647 februárjában¹¹⁵³ egy új pretendenst állított. De nem a jelölésre a hagyományoknak megfelelően és azokra hivatkozva¹¹⁵⁴ ezúttal is pályázó német *Rota*-auditort, Christoph Peutingert¹¹⁵⁵ hanem az előkelő, és az

¹¹⁴⁹ A római ágensek mellett a primás szűkebb környezete természetesen már ezt megelőzően szintén tisztában volt ezzel: „a palliumot... sok esztendeig viselje Nagyságod és az süveg is rövid nap utána következék...” Lippay János a primáshoz, Tokaj, 1646. május 3. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 14. cs., 91. fol.

¹¹⁵⁰ Zrínyi sorai tehát némileg mást jelentenek, mint amit első olvasatban gondolhatnánk, s határozottan úgy tűnik, hogy az országgyűlés ideje alatt keletkeztek. Mivel ez a szakasz egyik fontos adata a *Szigeti Veszedelem* keletkezési ideje meghatározásának, azt kell mondjuk, hogy eszerint a költő 1646 őszén már az eposz XIV. énekénél tartott. (Több kortársának említése ebben az énekben talán szintén a közös pozsonyi tartózkodásra vezethető vissza.) Lippay bíborosságának kérdése az eposz megjelenéséig máskor nem került terítékre; a sorok kihúzása nemcsak a bán–primás – egyébként nem kellően tisztázott – személyes viszonyának aspektusából, hanem az aktualitás megszűnéséből is szemlélhető. – Az idézet keletkezését a kutatás a báni kinevezés támogatásával összefüggésbe hozva 1648 első harmadára tette. Bár adatom koherens értékelését az irodalomtörténetre bízom, szerintem ez az újabban elvetett, 1645–1646-os keletkezést támasztja alá, amelyet a megjelenésig még számos korrekció követett. A datálás problémáira: KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, *Mikor írta Zrínyi a Szigeti Veszedelemet?*, ItK 87 (1983) 189–196, 191–192; [IDEM], *A lírikus Zrínyi*, Budapest 1985, 52–53. – Zrínyi 1646 őszén – nemcsak mint főrend, hanem mint a diéta előkészítésével megbízott főlovászmester, Pozsonyban tartózkodott, míg 1647 júniusában úgy tűnik, hogy nem. cf. KLANICZAY TIBOR, *Zrínyi Miklós*, Budapest 1964, 330; *Zrínyi Miklós összes művei. II: Levelek*, kiad. KLANICZAY TIBOR–CSAPODY CSABA, Budapest 1958, 60–61, n. 61–62.

¹¹⁵¹ HC IV, 29; a körülményekre SIGNOROTTO, *Lo squadrone volante. I cardinali „liberi” e la politica europea*, 108.

¹¹⁵² Ennek okaira lásd Spinola bíboros (utólagos) beszámolóját III. Ferdinándhoz, Róma, 1647. ápr. 13. ÖStA HHStA Rom, Varia, Fz. 9, fol. 85–88.

¹¹⁵³ „Ricevo con quest’ordinario due benignissime di vostra maestà Cesarea delli 8 del caduto, in una si degna di prefigermi, che ho da tenere per la promozione de’cardinali, e del soggetto, che la maestà vostra Cesarea sarà per nominar a suo tempo in luogo del prencipe Federico Langravio d’Hassia, e così puntualmente mi regolerò.” Federigo Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1647. márc. 3. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 56, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1647, fol. 59–60. Savelli hat nappal később konkrét utasítást kért, hogy mit tegyen az új jelölt érdekében: „Dovrà succedere a suo tempo la promozione de cardinali ad istanza di vostra maestà Cesarea e delle corone, e che tra questi vi sarà principalmente il soggetto nominato dalla vostra maestà Cesarea...” *ibid.*, fol. 37 (!).

¹¹⁵⁴ Christoph Peutingert III. Ferdinándhoz, Róma, 1647. április 2. (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 56, Konv. Peutingert an Ferdinand III. 1647, fol. 1):

Cum divi imperatores Rodulphus, Mathias, Ferdinandus secundus gloriosæ memoriæ tribus Rotæ auditoribus meis immediatis antecessoribus, postquam per plures annos in Rota sederunt, nominationem Cæsaream pro cardinalatu clementissime concesserint, quamvis ego, qui meritis multo me inferiorum agnosco, similem gratiam petere non audeam, quia tamen ex cessione principis Langravij di Darmstat alium seu alios nominandos esse pro dicta dignitate intellexi, solummodo hisce humillime insinuo, si placeret suæ Cæsareæ maiestati ratione meæ personæ deterius nihil pati hoc sacrum tribunal, ex quo plurimi summi pontifices et ultimi quidem tres nostris temporibus, videlicet Clemens VIII., Gregorius XV.^{us} et modernus sanctissimus dominus noster, Innocentius X.^{us} orbi Christiano maxime proficui, cardinales vero innumeri prodierunt, huius æquitatis intuitu et antecessorum imperatorum exemplo me aliis nominandis adiungere, ne ego, quem sacra Cæsarea maiestas vestra in ingressu in rotam inclytæ nationis nostræ honorem restituisset dicebat, deterioris conditionis effectus videar, quam alii mei antecessores fuerunt, sive deinde nominationis effectum consequar sive non, quod dispositioni divinæ relinquo, saltem honori meo abunde consultum erit, si Cæsarea vestra maiestas per nominationis gratiam orbi testabimur me non minus quam antecessores meos muneri meo satisfacisse...

¹¹⁵⁵ Peutingert 1647. szept. 13-án arra figyelmeztetve ismételte meg kérelmét, hogy kúriai bennfentesektől származó információk alapján bizonyosra vehető francia részről Michele Mazarin (lásd alább) kinevezése, s ezt a lehetőséget német részről ki lehetne használni, hiszen a legutóbbi alkalommal, még VIII. Orbán idején a franciák (La Valenze) és a spanyolok (De Lugo) mellett a németeket egyszer már mellőzték. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 56, Konv. Peutingert an Ferdinand III. 1647, fol. 5.

egyháznak több bíborost, püspököt is adó genovai családból származó, mindössze 25 esztendőes Carlo Emmanel Durazzót.¹¹⁵⁶ Nominációját azonban Federigo Savelli követ a kifejezett uralkodói felszólítás ellenére¹¹⁵⁷ sem adta át a pápának. Részben mert baráti szálak fűzték Hessen-Darmstadthoz,¹¹⁵⁸ részben mivel előzetes tájékozódása alapján tisztában volt azzal, hogy Róma választása sohasem fog Durazzóra esni. Nemcsak olasz származása miatt, hanem mert köztudomásúlag egy jelentősebb összeget ajánlott fel a császári kincstárnak nominációjáért cserébe.¹¹⁵⁹ Jóllehet a követ passzivitása azt eredményezte, hogy 1647. őszén Rómában figyelmen kívül hagyták a császári igényeket,¹¹⁶⁰ Bécsben először elfogadták érveit.¹¹⁶¹ Meggyőződve azonban Durazzo némi spanyol támogatottságáról¹¹⁶² 1648. április 27-én ismételtén arra utasították, hogy újból puhatolozzon a genovai érdekekben.¹¹⁶³ Mégpedig abból a sajátos – csupán egyszerű diplomáciai manővernek tűnő – célból, hogy úgymond megbizonyosodva a nomináció reménybeli sikeréről, már megnevezhessék a következő favoritot. A titkos tanács május 12-ei dekrétuma szerint Durazzo sikere esetén az új jelölt – ezúttal nyomatékos és többszöri – spanyol javaslatra Bécs madridi

¹¹⁵⁶ II. Ferdinánd X. Incéhez, Pilsen, 1647. aug. 30. (másolata: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Biographica, Kart. 172, fol. 462):

Cum familiæ et maiorum, a quibus oriundus est Carolus Emanuel Duratius dignitas, tum præclarissimarum dotum ac virtutum, quæ in eo resplendent ornamenta animum movent nostrum, ut eundem ad cardinalitæ dignitatis fastigium provectum perquam enixe cupiamus. Reverenter igitur pro solita nostra fiducia sanctitatem vestra requirimus, uti eundem præ omnibus aliis, etiam Friderico Langravio Hassiæ alias nominati hac prorsus cardinalium creatione inter purpuratos patres eius ordinis referre haud gravatim dignetur.

A Durazzókra: *DBI* 42, 142–185 és *HC* IV, 24. 122. 207; V, 13; Carlo Durazzo sikertelen simónia-kísérlete után nem csinált egyházi karriert. Rövid életrajza a jelöltség említése nélkül: M. CAVANNA CIAPPINÁTÓL: *DBI* 42, 142–143.

¹¹⁵⁷ III. Ferdinánd Savellihez, Pilsen 1647. aug. 30. (másolata: ÖStA AVA Arch. Harrach, Biographica, Kart. 172, fol. 462):

Quem in modum sanctitati suæ venerabilem Carolum Emanuelem Duratium præ omnibus aliis etiam Friderico Langravio Hassiæ alias nominato ad cardinalitæ dignitatem proxima promotione provehendum nominaremus, ex apposito præter originalem litterarum exemplo fusius percipietis. Quando igitur plurimum nostra intersit eidem huiusce commendationis fructum non solum certo constare, sed ut promotio cardinalium quantocius suum sortiatur effectum. Proinde clementer vobis committimus, ut petita ad hoc peculiari audientia non modo prælibatas originales nostras quamprimum tradatis, sed iis simulcum verborum in præsentiarum officiis, tum in posterum ubicunque res et occasio postulerit et omnis sollicitudinis et diligentis cuius prosequamini, quæ ad prælibatæ nominationis nostræ effectum celerius obtinendum quam maxime opportuna et efficacia visa fuerint, atque in eo peragendo exequimini benignam nostram voluntatem.

¹¹⁵⁸ REGINA ELISABETH SCHWERDTFFERGER, *Friedrich von Hessen Darmstadt. Ein Beitrag zu seinem Persönlichkeitsbild anhand der Quellen im Vatikanischen Archiv*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 41 (1983) 165–240, 169.

¹¹⁵⁹ „et in ogni occasione che si dava inculcava [*i.e. pontifice*], che sua maestà Cesarea fovesse nominare al cardinalato soggetti nazionali e non Italiani, riprendendo grandemente quello, che in questa materia è passato circa la persona d'un tal signore Durazzo, dicendo che egli a contarsi ha comprato la nomina la cardinalato.” Leonhard Pappus alább idézendő jelentésében említi ezt.

¹¹⁶⁰ Az 1647. évi promóció egyébként egy rendkívül bonyolult diplomáciai játszma eredménye volt, s X. Ince úgy próbálta a problémákat áthidalni, hogy a francia jelöltet, Michele Mazarint (a francia főminiszter Jules Mazarin testvérét, akinek befutását megakadályozandó Savelli már évek óta harcba állt az érdekében üggyködő Gremoville francia követtel (*cf.* a császári követ 1645. ápr. 15-ei *dispacciát*: ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 55, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1645, fol. 58.) olaszként és saját választottjaként, a spanyolt pedig *in petto* kreálta. (Az előzményekre lásd Federigo Savelli hosszas jelentését III. Ferdinándhoz, Róma 1647. aug. 17. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 56, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1647, fol. 95–96.) E jelentés alapján úgy tűnik, hogy Savelli nem számolt a kinevezések esedékességével. Vagy ha tudott is róla, nemcsak Hessen-Darmstadt irányában volt elfogult, hanem családiról is érdekelt volt az ügyben, amint azt unokaöccse, Fabrizio Savelli salernói érsek októberi promóciója mutatja, akiről a szokványos formaságtól talán itt elütő módon Savelli nem mulasztotta el megjegyezni, hogy az uralkodó – más híján – a saját kreatúrájának tekintheti. (Savelli III. Ferdinándhoz, Róma, 1647. okt. 12. *ibid.*, fol. 120–121.)

¹¹⁶¹ 1648. jan. 3-án. *cf.* a kettővel ezután jegyzetben idézett forrást.

¹¹⁶² IV. Fülöp Durazzóhoz, Aranineza, 1648. ápr. 24. (másolata: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Biographica, Kart. 172, fol. 462):

He visto vuestra carta, en que me dais noticia de haveros propuesto el serenissimo emperador mi hermano a sù santidad para la dignidad del cardinalato, e que nodudo havrà sido su primer motivo la buena relacion, con que se halla de la virtud y meritos, que concurren en vuestra persona, ny yo podrè de far de tener particular contentamiento de quanto fuere acierto i conveniencia en el servicio di sù maestad Cesarea de les vuestras le recibirè tambien por las consideraciones referidas, i las de mas, que me significais de que en las ocasiones, qu se ofrecieren holgare poderos haver demostracion.

¹¹⁶³ III. Ferdinánd Savellihez, Prága, 1648. ápr. 27. (másolata: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Biographica, Kart. 172, fol. 462):

Minime vobis expedierit quemadmodum 3° Ianuarii proxime præteriti vobis iniunxerimus, ne nominationem pro Carolo Emmaneli Duratio ad cardinalitæ dignitatem promovendo 30 Augusti anni elapsi 1647 expeditam citra ulterius mandatum nostrum suæ sanctitati præsentaretis. Tametsi igitur aliquatenus recordemur rationes quasdam, cur dictus Duratius vix ad illam nominationem promovendus videretur, a vobis fuisse perscriptas, attamen quo tandem certi aliquid in hoc negotio possimus statuere, benigne et enixe vobis committimus, ut dextre quasi ex vobis et sine mandato nostro omni studio maximo apud sanctitatem tam ex aliis locis quibus opportunum erit penetrare, et certo comperire satagatis, an quæ si prælibata nominatio nostra præsentetur, effectus pro dicto Duratio obtinendi, spes, super qua ulterior prosecutio huius nominationis certo fundari queat, concipi ac haberi possit, ac de eo nobis quamprimum informationem plenam vestram una cum noto vestro necnon copiam prælibatarum litterarum vestrarum, quæ in archiviis nostris nec reperiuntur, transmittatis.

követe és egyben a titkos tanács tagja, Francesco Carretto¹¹⁶⁴ granai (savonai) örgróf lesz.¹¹⁶⁵ Ami már 1648 őszén bekövetkezett,¹¹⁶⁶ de amint az várható volt, nem Durazzo elfogadása, hanem annak végleges kizárása miatt.

Carretto a lehető legrosszabb kedvezményezettje volt az 1640-es évek spanyol befolyás alatt álló császári nominációs politikának, amely három éven keresztül szinte megállás nélkül ostromolta a Kúriát a márki elfogadása érdekében.¹¹⁶⁷ Róma részéről tüstént sorolni kezdték az ellenvetéseket. Felhozták nemzetiségét, katonamúltját, aktuális diplomáciai megbízatását, a klerikusi állapot teljes hiányát, amit még egy korábbi kettős házasság is súlyosbított.¹¹⁶⁸ Bécsben ellenben a számos korábbi példát hangoztatták, amikor a Szentszék elfogadott olasz jelölteket, s azt, hogy a madridi követ valójában németnek számít, mivel már régen a birodalom területén telepedett le, javai is ott találhatók, mindkét felesége német volt, sőt fiai tagjai a birodalmi udvari tanácsnak és a kölni káptalannak, ami csak németek számára lehetséges.¹¹⁶⁹ A követi tiszttel kapcsolatban szintén egyéb precedensekre hivatkoztak, s biztosították az ügyben tárgyaló Camillo Melzi pápai nunciust, hogy Carretto promóciója esetén azonnal megválnak madridi posztjától.¹¹⁷⁰ A klerikusi tulajdonságok, illetve állapot fogyatékoságait azzal igyekeztek kiküszöbölni, hogy a Szentszék más alkalmakkor nem volt tekintettel a kinevezettek laikus, sőt katona voltára sem, ezzel szemben Carretto már jó tíz éve felhagyott a katonáskodással, második

¹¹⁶⁴ *Marbese di Grana e Conte di Millesimo* rövid életrajza: SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 213–214; madridi diplomáciai működésére: GRETE MECENSEFFY, *Habsburger im 17. Jahrhundert. Die Beziehungen der Höfe von Wien und Madrid während des Dreissigjährigen Krieges* (AÖG 121/1), Wien 1955, 59–71st.

¹¹⁶⁵ Másolata: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Biographica, Kart. 172, fol. 463:

Sacra Cesarea maiestas dominus noster clementissimus benigne percepit et consideravit, quæ eidem serenissimus rex catholicus antehac tam per duplicatas litteras, quam per oratorem suum extraordinarium excellentissimum dominum duce Terræ Nouæ, tum novissime per alium oratorem suum extraordinarium dominum comitem de Luminaires ratione consilarii sui secreti oratoris extraordinarii ad serenissimum regem catholicum, domini Francisci ex marchionibus de Carretto marchionis de Grana ad cardinalitiam dignitatem nominandi representavit. Reque diligenter ac mature determinata secundum præsentem statum nominationis ad dictam dignitatem cardinalitiam pro domino Carolo Emmanuele Duratio nuper expeditæ aliter non poutit, quam ut oratori suo extraordinario apud summum pontificem domino duci Sauello negotium daret certo explorandi, atque certa fiducia haberi queat, quod prælibata nominatio iam tum pro dicto Duratio expedita effectum habere possit, prout ex copia litterarum hisce apposita videre est. Sicut igitur maiestas sua Cesarea responsum super ea commissione etiamnum expectat, ita clementissima resolvit, quod si certa fiducia haberi non possit, quod dicta nominatio effectum suum obtentura non sit, tum neminem alium nunc proxime ad eandem cardinalitiam dignitatem, quin ipsum supranominatum consilium suum secretum dominum Franciscum marchionem de Grana nominare velit. De quo memorata maiestas sua Cesarea dicto excellentissimo domino oratori extraordinario comiti de Luminaires hisce constare voluit... per imperatoriam maiestatem in consilio suo secreto...

¹¹⁶⁶ Savelli 1648. nov. 14-ei levelében jelentette, hogy átadta a pápának Carretto nominációját. cf. III. Ferdinánd levelét Savellihez, Bécs, 1648. dec. 5. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 57, Konv. Ferdinand III. an Savelli 1648 [ord. cron.].

¹¹⁶⁷ Lásd Harrach bíboros erről összeállított, ca. 20 íratot tartalmazó listáját: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 133, Konv. „Allgemeines”, fol. 26–27; valamint Savelli 1649. szept. 4-ei jelentését. *ibid.*, HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 56, Konv. Savelli an Ferdinand III. 1649, fol. 18.

¹¹⁶⁸ Camillo Melzi nuncius Giacomo Panziroli bíboros-államtitkárhoz, Bécs, 1649. okt. 30. (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 145, fol. 244^r–245^v [ciffre]):

Hier sera l'imperatore mandò da me il conte Curtz suo consigliere intimo, acciò mi dicesse come fece, che per la confidenza, che sua maestà haveva in me pigliava risoluzione di communicar meco un negozio di sua molta premura, et era che il duca suo ambasciatore haveva penetrato qualche durezza di sua beatitudine nel particolare della promozione del marchese di Grana in tempo, che la maestà sua credeva di esser prestamente consolata. Disse, che al sudetto marchese si opponevano tre cose, l'una, che non fusse nazionale, l'altra che fusse in posto d'ambasciatore, l'altro che non fusse ne adesso ne prima in stato chiericale.

¹¹⁶⁹ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 145, fol. 244^r–245^v (ciffre):

Disse, che queste opposizioni a sua maestà parevano molto leggieri. La prima perché in questi soggetti nominati o raccomandati da principi non si era quasi mai havuto questo riguardo, come ve ne erano gl'esempi tanto antichi, quanto moderni, e perché il detto Marchese ben potea passar per nazionale non solo per l'origine antica di sua casa, ma anco per l'incolato di tanti anni fatto in Germania per havervi trasportato tutto il suo, havere per haver havuta due moglie ambe Tedesche, e per haver li figliuoli già ammessi al consigli aulico et ai canonicati di Colonia, il che d'imperio e quel capitolo non suol conceder se non a Tedeschi.

¹¹⁷⁰ „La seconda perché la qualità d'ambasciatore non pare esclusiva al cardinalato essendovi molti esempi di soggetti promossi da quel ministero a tal dignità, e tuttavia sua maestà haveva già dato ordine, che subito seguita la promozione cessasse il sudetto ministero e quando anche bisognasse e le cose fussero appuntate ritirarebbe il marchese da Spagna, sebben con molto suo scommodo prima dell'istessa promozione.” ASV Segr. Stato, Germania, vol. 145, fol. 244^r–245^v (ciffre).

Carretto bíborosságára számítva utódát a madridi követség élén már 1648 őszén kinevezték Johann Wieckhard von Auersperg személyében, akiről a nuncius azt is tudni vélte, hogy Carretto után szintén felterjesztik a bíborosi kalapra. (Ez, mint látni fogjuk, pontosan két évtized múltán következett be.) Melzi Panzirolihoz, Bécs, 1648. nov. 4. (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 145, fol. 200^r–201^r [ciffre]):

Sua maestà Cesarea hieri prime della partenza de figliuoli dichiarò su ambasciatore ordinario in Spagna il signor conte d'Auserpergh, aiutario o maggiordomo del rè d'Vngheria. Ciò si fa per dar il successore del marchese di Grana, quando segua la sua promozione al cardinalato. Il detto signor conte d'Auserpergh è un huomo molto buono e molto pio affezionato alle cose ecclesiastiche, che alla corte di Roma, e nella seconda nomina, come qui chiamato, sarà probabilmente raccomandato da sua maestà Cesarea per il cardinalato.

házassága nem volt bigámia, mert megkötéséhez pápai diszpenzációt szerzett. Ráadásul az egyházi rend négy alsó fokozatát már fel is vette – hangzott a végső érv.¹¹⁷¹ Az udvar részéről egyáltalán nem törekedtek kompromisszumra. Még egy esetleges *in petto* kreációt is a kérés megtagadásának tekintettek volna.¹¹⁷² A Carretto melletti érveket természetesen nemcsak a pápai nuncius, hanem Savelli követ útján is X. Ince tudomására hozták.¹¹⁷³

Míg Melzi Bécsben csupán kitérő válaszokat tudott adni,¹¹⁷⁴ addig a német problémák rendezésére (trieri koadjutorság és a bíborosi kinevezések) 1649. szeptemberében Rómába küldött jogi szakértő, Leonhard Pappus konstanzi dékán előtt X. Ince kevésbé köntörfalazott.¹¹⁷⁵ Kerek-perec megmondta, hogy azért húzódozik Carretto elfogadásától, mert a rutinos diplomata bíborosként Rómában olyan hatékonysággal képviselné a császári érdekeket (és növelné meg az osztrák és spanyol párt együttes befolyását),¹¹⁷⁶ amit ő már nem látna szívesen. X. Ince ezek után inkább hajlott volna Hessen–Darmstadt felé, mondván, hogy ha értesülne Carretto haláláról, azonnal bíboros-kreációt tartana, hogy a johannita lovagot kinevezhesse, mivel az ő esetében – újabb rendi (németországi nagymester lett) lekötöttségei miatt¹¹⁷⁷ – nem kell attól tartania, hogy Rómába jön. Így attól sem, hogy miként az már többször megtörtént, koronabíborosként nyíltan szembehelyezkedne a pápai akarattal. Nem úgy mint a többi kuriális kardinális, akiket a pápának való kiszolgáltatottságuk miatt csak bíboros-rabszolgaként (*purpurata mancipia*) emlegetnek.¹¹⁷⁸ X. Ince Hessen-Darmstadt mellett Carretto ellenében egy másik németet is felvetett, mégpedig Franz Wilhelm von Wartenberg osnabrücki, majd regensburgi püspököt. Őt annak ellenére hajlandó lett volna kinevezni, hogy a bajor választó ezt kifejezetten ellenezte.¹¹⁷⁹

Az esztergomi érsekről a pápa nem ejtett szót, jöllehet Lippay nemcsak a térítések látványos előrehaladásáról, a folyamatosan bővülő egyházi intézményrendszerrel részletes képet adó és saját

¹¹⁷¹ Melzi Panzirolihoz, Bécs, 1649. okt. 30.; illetve 1649. dec. 11. (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 145, fol. 244^r–245^v és 256^r, [ciffre]):

La terza perché la qualità del carattere o professione clericale non par necessaria, quanto la precedere alla dignità del cardinalato essendovi tanti esempi non solo di laici, ma di soldati, che sono stati promossi...; Disse, che la bigamia non vi era più, perché il sudetto marchese ne haveva di già ricevuta la dispensa. Che la qualità di laico parimento cessava, perché il medesimo alcuni anni fa haveva preso li quattro ordine minori. La qualità di soldato cessava perché già erano quasi X anni, ch'egli era consigliere intimo et ambasciatore e non più soldato.

¹¹⁷² Melzi Panzirolihoz, Bécs, 1649. okt. 30. (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 145, fol. 244^r–245^v, [ciffre]):

Disse, che sua maestà non penserà già mai, che sua beatitudine applichi l'animo al partito di ritener in petto il soggetto nominato da se, perché simil cosa tanto rispetto a se, quanto rispetto al mondo sarebbe presta in luogo di pura e semplice negativa. Soggiunse, che la pietà e zelo di sua maestà e la sua grande e osservanza verso la santa sede e sua beatitudine non meritava simile discontento, e però mi faceva significare tutto questo e desiderava, che io con gli mie uffici opportuni procurassi di superare ogni e qualunque difficoltà.

¹¹⁷³ III. Ferdinánd 1649. okt. 23-ai Savellinek adott utasítása szintén tartalmazza a nunciussal közölteket. Eredetije: AS di Roma, Arch. Sforza–Cesarini, Part. I, Souvr., bust. 14 [ord. cron.].

¹¹⁷⁴ „Risposi brevemente, che io rendevo humilissime grazie a sua maestà per la benigna confidenza, che haveva in me, che sopra simil negozio io non havevo nè informazione nè ordine veruno, che perciò ne havrei dato conto fedelmente a Roma, e che fra tanto potevo assicurar sua maestà Cesarea, che la mente di sua beatitudine era propensissima a tutte le sodisfazioni di sua maestà, che fussero adeguate al buon governo del suo pontificato.” ASV Segr. Stato, Germania, vol. 145, fol. 244^r–245^v, [ciffre].

¹¹⁷⁵ Pappus 1649. szept. 25-én kelt instrukciója ezt a két fő pontot említi, s meghagyja a jogtudósoknak, hogy a spanyolokkal és a császárpárti bíborosokkal együttműködve igyekezzék küldetése célját megvalósítani. Savelli ugyanaznap kapott felszólítást a küldött munkájának segítésére. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 57, Konv. Ferdinand III. an Pappus 1649 [ord. cron.].

¹¹⁷⁶ A római Habsburg-párti frakciók szerepéről Pappus szintén szól a kettővel ezutáni jegyzetben idézendő jelentésében (fol. 5^v.)

¹¹⁷⁷ Vagyis nagyprioriként 1647-től Heitersheimben kellett tartózkodnia. SCHWERTDFEGGER, *Friedrich von Hessen Darmstadt*, 171.

¹¹⁷⁸ Pappus *s.d.* zárójelentése III. Ferdinándhoz, Róma, 1650 körül (ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 58, Konv. Pappus an Ferdinand III 1652 [!], fol. 5^v):

La aversione, che il papa ha mostrato sempre dal promozione al cardinalato il signore marchese di Grana, nasceva dalla apprehensione c'haveva, che quel signore arrivando a Roma havrebbe sostenute le parti del servizio di sua maestà Cesarea con maggiore petto e franchezza, che al papa fusse grata, e per questa cagione mi dò a credere, che subito intesa la sua morte accelerasse la promozione de cardinali per elegerne il signor Langravio, il quale egli sa molto bene, che non ha il modo di trattarsi a Roma, e di lui non ha che temere, giacché li soli cardinali forestieri hanno qualche libertà di parlare tal volta contra la voglia del papa, li altri sono tenuti così bassi et soggettati, che meritamente si ponno chiamare purpurata mancipia.

Pappus zárójelentésében nemcsak a pápa ésszerű érveiről számolt be, hanem Cesi bíboros rendkívül tanulságos álláspontját is kifejtette, miszerint egy keményebb fellépéssel a Kúriánál mindent el lehetne érni, így Carretto kinevezését is (*ibid.*, fol. 4^v):

sarebbe tal volta bene, che sua maestà Cesarea si dimostrasse alquanto più severo e turbido, anzi che piacevole e buono verso il papa, perché noi prelati (così diceva ridendo) siamo furbi, e quanto più a noi si cede, tanto più oltre tentiamo di passare, ma chi si ferma contro di noi, fa che ci fermiamo noi ancora. Non è cosa, che levi maggiormente il sonno alli papi, che quando li precipi grandi strepitano, se questi stanno quieti, i papi dormono a bell'agio, anzi tonchiano e strepitano loro. Avvertimento, che come venuto dal tal personaggio, io non ho voluto sepelire nel silenzio.

¹¹⁷⁹ „Ho potuto più volte comprendere, che egli desiderava fusse nominato al cardinalato il signor prencipe vescovo di Osnabrugg, e benché sapeva, che l'elettore di Bauiera sarebbe stato contrario a questo proposito, egli non haverebbe considerata questa opposizione, anzi tanto maggiormente havrebbe favorita la persona di detto signore...” *ibid.*

bíborosságára is kiterő *ad limina* jelentésében igyekezett magára irányítani a Szentszék figyelmét, hanem 1648–1650 között az Örök Városban többször megforduló segédpüspöke, Hyacinto Macripodari, valamint a legkülönfélébb ügyekben ekkortájt a X. Incéhez és Giacomo Panziroli bíboros-államtitkárhoz írt levelei által is.¹¹⁸⁰

Szintén a nem lankadó érdeklődésről árulkodnak a püspökkari ágens fennmaradt jelentései. Ezeknek továbbra is állandó és kiemelt témája volt a promóció kérdése.¹¹⁸¹ Favilla 1651. április 1-én többek között arról értesítette prímást, hogy Hessen-Darmstadt a minap Girolamo Colonnánál, Németország császári követi feladatokat is ellátó bíborosprotektoránál puhatolózott, hogy az vajon tett-e lépéseket érdekében a pápánál. Colonna válasza az erre vonatkozó bécsi utasítás hiányában nemleges volt, amit a jövőre nézve Favilla rendkívül biztató fejleményként aposztrofált. Kiváltképpen amiatt, mert a johannita érdeklődése ezután a pápai flotta parancsnoki tiszte felé látszott fordulni. Az ágens csak amiatt aggódott, hogy a nagyhatalmak irreális elképzelései miatt túlságosan is kitolódik a koronabíborosok kinevezése, amire formálisan még egyszer sem került sor, noha már a Pamphili-pápa pontifikátusának hetedik évében járnak. Félő tehát – szölt a következtetés –, hogy az üres helyeket ezúttal is a helybéli arisztokrácia, jelesül az Aldobrandinik és Giustinianik kívánságai szerint fogják betölteni.¹¹⁸² 1651. december 3-án Favillának arról voltak megbízható értesülései, hogy a bíboroskreáló konzisztóriumra már nem kerül sor karácsony előtt, s hogy az elhunyt Panziroli államtitkár örökébe lépő kölni nuncius, Fabio Chigi előléptetése mindenképp biztosra vehető.¹¹⁸³

Az ügyvivőt a császári jelölt, Carretto váratlan halálhíre mozdította ki megfigyelői szerepköréből. Azonnal érintkezésbe lépett Colonnával, hogy gazdája számára megszerezze nem lebecsülendő támogatását.¹¹⁸⁴ Amint arról 1651. december 16-ai levelében beszámolt, a bíborosprotektortól úgy értesült, hogy a márki halála hallatán X. Ince szerfölött bosszankodott amiatt, hogy nem teljesítette korábban III. Ferdinánd kívánságát. Az ágens szerint a pápai udvarban meg vannak győződve afelől, hogy a madridi követ helyett a császár most már mindenképpen az esztergomi érseket fogja jelölni, mint a Szentszék számára a leginkább elfogadható személyt, s hogy Rómában – vele együtt – mindenki a legnagyobb várakozásokkal tekint az uralkodói döntés elé. Favilla már annyira beleélte magát az esztergomi érsek bíborosságába, hogy kérte, Lippay mielőbb küldje el neki címerét, mivel azt azonnal ki szeretne volna függeszteni háza kapujára a szuverén pfalzi örgrófé mellé, akinek római képviselőtét szintén ő látta el.

Az ágens 1644-hez hasonlóan most sem állhatta meg, hogy ne adjon néhány jó tanácsot. Legelőször azt javasolta a prímásnak, hogy még mielőtt a császári nominációt megkapná – amihez immár kétség sem férhet – írjon X. Incének, valamint a Pamphili-család több, világi és egyházi tagjának, hogy amennyiben az érseki székében való megerősítése után bíborossá való kreálására is ezalatt a pontifikátus alatt kerülne sor, azt a Pamphilik iránt való teljes elkötelezettségével és odaadásával fogja meghálálni. Favilla fontosnak tartotta még, hogy Lippay ne feledkezzen el Colonnáról sem, aki már – tőle egyébként szokatlan módon – tanújelét adta együttműködési készségének, és akire még fontos szerep várt az uralkodói nomináció átadásakor és megfelelő interpretációjakor. (A bíborosprotektor vélhetően elegendőnek gondolta saját magát a császár római képviselőtének ellátására. Ebbéli szerepét Lippay csekélyebb mértékben zavarta volna, mint például a hosszabb ideig az Örök Városban élő Hessen-Darmstadt.) Favilla, aki saját bevallása

¹¹⁸⁰ Konkrétan az 1649. évi országgyűlés, amelynek alkalmából a pápai diplomácia segítségét kérte, mégpedig Erdély és a szentévi búcsú kapcsán. Pozsony, 1648. okt. 3. 1650. jan. 7. máj. 5. ASV Segr. Stato, Lettere dei Cardinali, vol. 13, fol. 178^rv. vol. 12, fol. 120^rv. 128^rv.; Pozsony 1650. máj. 5. (!) 1651. júl. 23. *ibid.*, Lettere dei Vescovi e prelati, vol. 25, fol. 369^rv. 460^rv.; Pozsony 1650. jan. 5. *ibid.*, Lettere dei Particolari, vol. 19, fol. 387^rv.

¹¹⁸¹ Így például megküldte Pozsonyba az 1647-ben kinevezést nyertek névsorát. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 28. cs., 415. fol. (tévedésből az 1656. december 30-ai dátum után elhelyezve).

¹¹⁸² PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 10. cs., 42–50. fol. (tévesen az 1641. év iratai között). A *DBI* még csak a *G* betű elejénél tart; a Giustinianikról érdemi tájékoztatást adható kurrens munkához (VÖLKER REINHARDT, *Le grandi famiglie Italiani*, Vicenza 1996) viszont még nem tudtam hozzájutni.

¹¹⁸³ PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 10. cs., 192–196. fol. (tévesen az 1641. év iratai között).

¹¹⁸⁴ Ezt Favilla az alábbi jegyzetben idézendő jelentésében említi újra; a megbeszélésről küldött részletes leírása elveszett: „Con l'ordinario passato ho significato a vostra eccellenza la scena l'ho fatto col signor cardinal Colonna sopra la morte del marchese di Grana... Non si scrodi di scriver al cardinal Colonna ringraziando dell'offizio, che si compiacque passare meco sopra questo fatto...”

szerint a nagy cél elérése érdekében egyszerre szeretett volna Pozsonyban, Bécsben és Rómában jelen lenni, természetesen magára vállalta mindeme levelek kézbesítését.¹¹⁸⁵

Ma már lehetetlen kideríteni, hogy a római magyar ügyvivő mire alapozta túlzott optimizmusát, s hogy X. Ince 1651 végén előző évi állásfoglalásával ellentétben valóban az esztergomi érsek jelölését látta volna-e a legszívesebben. Mindenesetre Bécsben a Pappus jelentésében foglaltakat szívlelték meg, s úgy gondolták, hogy a még mindig roppant fiatal Hessen-Darmstadtnek nagyobb hasznát veszik majd bíborosként. Ezért 1651. december 23-án Carretto helyén ismét őt ajánlották, hivatkozva a már VIII. Orbánnál tett lépésekre, előkelő származására (III. Ferdinánd távoli rokona volt). Természetesen nem feledkeztek el „számos érdeme” elősorolásáról sem.¹¹⁸⁶ X. Ince szűk két hónapon belül teljesítette a kérést. Az 1652. február 19-én tartott konzisztóriumon kreált tizenkét új bíboros között egy-egy spanyol és francia társaságában diakónus-kardinálisként ott volt a johannita (máltai) lovagrend németországi nagymestere is.¹¹⁸⁷

2.3. PRÓBÁLKOZÁS A MAGYAR KORONABÍBOROSI INTÉZMÉNY FELTÁMASZTÁSÁRA A PÁLFFY PÁL NÁDORRAL FOLYTATOTT POLITIKAI HARC ELDÖNTÉSE ÉRDEKÉBEN (LIPPAY PRÍMÁS EXTRA ORDINEM NOMINÁCIÓJA)

Annak a Hessen–Darmstadtnek a sikere után, akinek helyét már 1646-ban Lippaynak ajánlották fel, Bécsben nem mellőzhették tovább a magyarországi Habsburg-uralom ekkor még legmegbízhatóbb és legkövetkezetesebb exponensét. Véltetően maga a prímás is tett egyet s mást annak érdekében, hogy 1652. május 26-án a *Reichshofkanzlei* végre kiállította azt a császári iratot, amely a bíborra ajánlotta őt X. Incének. III. Ferdinánd levele szuperlatívuszokban méltatta Lippay politikai és egyházkormányzati szerepét: kancellári működését, térítéseit, alapításait, külön kiemelve, hogy Pázmány már kifejezetten utódának neveltette a római német–magyar kollégiumban. Csupán egy szépséghibája volt. Az, hogy az esztergomi érseket nem a soron következő és hivatalos császári nomináció keretében jelölték, hanem csupán rendkívüli (*extra ordinem*) promóciót kértek számára:

A Krisztusban főtisztelendő atya, zombori Lippay György úr, esztergomi érsek és ugyanezen hely örökös [fő]ispánja, Magyarország prímása, született követ, fő- és titkos kancellárunk és tanácsosunk, a magyar királyság egy nemes családjából származó odaadó és szeretett hívünk, akit egykor a néhai Pázmány bíboros (amint az be is következett) az utódlás reményében a római német kollégiumban szerencsésen neveltetett, hogy a teológiai tudományokban kiváló jártasságra szert tegyen, s aki kora előrehaladtával is olyannyira igazolta a várakozásokat és elvárásokat, hogy mind dicső emlékezetű és áldott atyánknak, mind nekünk a legnehezebben dolgokban is kiválóan megmutatta bölcsességét és derekasságát az ügyek intézése terén, nem kisebb dicsőségére hűségének, mint a igaz hit gyarapodására. Püspöki és érseki működésének ugyanis ebben a hűsz esztendejében mintegy kétszáz ezer lelket vezetett ki az eretnokség sötétségéből, s nem csupán a köznép soraiból, hanem a mágnások és nemes emberek rendjéből is, köztük teljes főúri családokat. Számos eretnek álpüspök és hittudós tért vissza az egyház közösségébe, s közel négyszáz szakadár pap választotta az egyesülést a szent egyházzal. Isten tiszteletének terjesztésére, s hogy a jól kezdett vállalkozások erősebb gyökereket eresszenek, kegyességének megfelelően abban is fáradozott, hogy a Jézustársaság atyáinak bőkezűen több kollégiumot, valamint számos szerzeteskolostort alapítson, s hogy a saját költségén tartandó egyháziaknak és nemeseknek alumnátusokat emeljen. Ezért történt, hogy a teljesen száműzött katolikus vallás sok városban ismét gyökeret vert. Azt is magára vállalta, hogy a kereszténység hatalmas ellensége ellen jövedelmeiből várat tartson fön, nem azért, hogy hazája, hanem inkább hogy a vallás érdekében szerezzen nevének halhatatlan hírt és dicsőséget. Erényei és érdemei ezen ritka ragyogásának köszönhetően bizony a legkevésbé sem alábbvaló a véghezvitt tetteik dicsőségéről híres elődeinél (akik közül számosan a bíborosi méltósággal lettek feldíszítve). Ezért tehát e korában érett, komoly szavú, a katolikus vallás, a kereszténység és a haza szolgálatában a legnagyobb érdemeket szerzett férfiút szentségtelnek, amennyire csak tudjuk, a

¹¹⁸⁵ PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 10. cs., 296–299. fol.

¹¹⁸⁶ „In quo quidem actu cum regum et principum, qui sanctam sedem apostolicam debito cultu venerantur, desideris summi pontificis ex recepto more dextere consueverint, nos merito confidimus sanctitatem vestram nostri tanquam primogeniti ecclesiae nostrae dignitatis Caesareae, quam caeteris coronis divina providentia eminere voluit, convenientem cum primis rationem habituram... denuo proponimus Fridericum Landgravium Hassiae...” III. Ferdinánd X. Incéhez, ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 62, fol. 42^v.

¹¹⁸⁷ HC IV 30–31. Colonna, aki megbízásának megfelelően végül természetesen Darmstadt érdekében volt kénytelen lobbizni („secondo la nomina di sua maestà...havendo operato come dovevo in sollecitarne la sodisfazione...”), még aznap értesítette Bécsset a sikerről. Levele Khurtz titkos tanácsoshoz, Róma, 1652 febr. 19. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 58, Konv. Colonna an Khurtz 1652, fol. 7.

legmegfelelőbbképpen ajánljuk, erősen kívánva, hogy őt rendkívüli eljárással, ugyan különleges, de más koronák arra érdemes alattvalói irányában sem új, vagy szokatlan módon a bíborosok nemes kollégiumába jóságosan felvenni méltóztassék, amely dolog úgy a köz, mint az egyház javára és dízére fog szolgálni, s amelyet mi különleges jótéteményként fogunk fogadni.¹¹⁸⁸

A szokásoknak megfelelően hasonló tartalmú és hathatós közreműködésüket kérő, azonos szövegezésű leveleket kapott többek között Fabio Chigi bíboros-államtitkár¹¹⁸⁹ és Camillo Pamphili bíborosneps is.¹¹⁹⁰ Ezekben az uralkodó a fenti érvek mellett az ország kívánságára (*communi patriae voto*) és várható kedvező fogadtatásra (*peculiare regni Hungariae solatium*) is hivatkozik. 1652. június 10-én tollat ragadott az esztergomi érsek érdekében a trónörökös, a már 1647-ben Lippay által magyar királlyá koronázott, és a diplomáciai levelezésben hagyományosan csak e címén (*rè d'Ungberia*) emlegetett IV. Ferdinánd is. Ő szintén a legmelegebb szavak kíséretében hívta fel X. Ince figyelmét a magyar preláusra, és elsősorban a magyar arisztokráciára gyakorolt pozitív hatását emelte ki.¹¹⁹¹

Lippay maga is írt Chigi államtitkárnak. 1652. június 16-án, Pozsonyból kelt levelében szűkszavúan tudatta a bíborossal, hogy az uralkodó az egyház javát és a magyarországi térítéseket szem előtt tartva ajánlotta személyét a pápának, s lekötelezettségéért cserébe segítségét kérte.¹¹⁹² Jóval hosszabban írt az ügyet a Szentszék felé Bécs részéről hivatalosan képviselő Girolamo Colonna német bíborosprotektornak. Őelőtte már az esztergomi érsek kiváltságára és Magyarországnak a török ellen vívott harcban hozott áldozataira hivatkozott – saját érdemei mellett:

A császári és király felség, legkegyelmesebb uram meleg szavakkal írt őszentségének, hogy kicsiny személyemet a bíborosi méltóság elnyerésére ajánlja, amiről eminenciátok bővebb értesülést szerezhet őfelsége megküldött leveleiből. Úgy ítélte őfelsége, hogy az Anyaszentegyház felmagasztalása és a lelkek megtérése számára e meggyötört Magyarországon szerfölött hasznos lesz, s méltó őszentsége dicsőségéhez, hogy ha őszentsége minként minden másban, ebben is elődei dicséretes nyomába lép, akik azt akarták, hogy a legtöbb esztergomi érsek bíboros legyen, mivel úgy gondolták, hogy a magyar nemzet, amely vérenek állandó hullatásával fáradozik a kereszténység védelméért, ennek legfőbb atyjától megérdemli a hálnak ezt a jelét. S végül hasznos lesz nekem is, mivel a földi dolgok is nyújthatnak vigaszt és jutalmat a nemcsak az ausztriai háznak, hanem kiváltképpen az Isten egyházának húsz év során végzett mérhetetlen munkáért...¹¹⁹³

Colonna nemcsak Lippaytól és a még május 26-án kiállított uralkodói levélből értesült újabb teendőiről. Ugyanaznapi keltezéssel egy speciális megbízást is kapott, hogy az iratokat alkalmas időben kézbesítse, és az ügyet minden lehetséges módon és fórumon támogassa. Az utasításban azt is megmagyarázták neki, hogy a rendkívüli (*extra ordinem*) promóción azt kell érteni, hogy a kérés esetleges teljesítése nem befolyásolhatja hátrányosan azt a nominációt, illetve ajánlást, amit III. Ferdinánd a többi uralkodóval párhuzamosan a koronabíborosok soron következő kreációjakor fog tenni (*quod tamen citra præiudicium sit iuris ordinariū, alias cum cæteris coronis competentis nobis nominationis sive commendationis*).¹¹⁹⁴

Ismerve Colonna nehézkességét, s a magyar ügyekben tanúsított, sokszor nem éppen kedvező hozzáállását, az sem lett a véletlenre bízva, hogy az uralkodó levelét valamelyik szokásos pénteki audiencián átadva, a kedvező döntésre milyen további érvekkel próbálja meg rávenni X. Incét. Mivel Colonna ezeket a fejtegetéseket *memoriale* formájában is benyújtotta, abban a szerencsés helyzetben

¹¹⁸⁸ ASV Segr. Stato, Princ. et tit., vol. 63, fol. 33^r.v. Említi és tévesen IV. Ferdinándnak tulajdonítja GALLA, *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások*, 111.

¹¹⁸⁹ BAV Fondo Chigi, vol. B I 5, n. 6, fol. 8^r-9^v.

¹¹⁹⁰ ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 64, fol. 27^f-28^v.

¹¹⁹¹ „Certe regnum nostrum eiusque proceres a tam eximio præsule non modo laudanda Christianæ pietatis capiunt exempla, sed et sentiunt consiliorum suorum non modica emolumenta, adeo ut ego tanto facilius in eius commendationem condescendam...” ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 66, fol. 265^r.v.

¹¹⁹² ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 34, fol. 320.v.

Maiestas Cæsarea dominus meus clementissimus exiguum personam meam sanctitati suæ pro consequenda cardinalitia dignitate ferventer commendavit, visum est maiestati suæ id pertinere ad ecclesiæ sanctæ decus et uberiorem animarum in regno Ungariæ messem. Supplico demisse eminentiæ vestræ, dignetur me patrocinio suo peculiari complecti, ac desiderium Cæsareæ maiestatis apud suam sanctitatem promovere. Quod ego obsequijs meis, quoad vixero, reservare et gratum me omni occasione exhibere studebo demissam exhibens reverentiam.

¹¹⁹³ S.k. eredetije: BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Carte. Girolamo I, n. 222/1652.

¹¹⁹⁴ BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Souvrani, bust. BL, n. 19.

vagyunk, hogy rekonstruálni tudjuk, mik is hangozhattak el a pápa meggyőzésére.¹¹⁹⁵ X. Ince egy másik, kisebb-nagyobb stílusú javításoktól eltekintve azonos szövegű, s csak egy lényegi pontban különböző emlékiratot is kapott.¹¹⁹⁶ A *duplicatum* megléte azzal magyarázható, hogy az 1652 májusi akciót – talán a válasz hiánya miatt – szeptemberben megismételték, s az uralkodói iratokat újból expediálták.¹¹⁹⁷ Vélhetően ekkor készült Chigi államtitkár számára az a hosszabb eszmefuttatás is, amelyre a második pápai *memoriale* záró soraiban hivatkozik.¹¹⁹⁸

Az egész problémát szinte teljes összefüggés-rendszerében feltáró, a fontosabb mozgatórugókat ismertető iratok szerzősége nem lehet kétséges. Teljességgel kizárható, hogy – az egyébként többször alkalmazott eljárás szerint – a Bécsből küldött instrukció alapján a császári követ szerepét betöltő Colonna fogalmazta volna meg őket. Vagy hogy a prímástól kapott szempontok szerint a római magyar ágens, esetleg valamelyik ottani, az esztergomi érsekkel közelebbi kapcsolatokat ápoló jezsuita (Inchoffer ekkor már nem élt)¹¹⁹⁹ önálló munkái lennének. E tényezők szerepe maximum az emlékiratok olasz fordításának elkészítésére és a *stylus curie* szabályai szerinti megformázására korlátozódhatott.¹²⁰⁰ Az olykor a terjengősség bélyegét magukon viselő stílusú jegyek, a gondolatvezetés, a számos és pontos információ, az alkalmazott érvelés, valamint a többször felbukkanó személyes elemek alapján ugyanis egyértelmű, hogy a *memorialék* a leginkább érdekelt szereplőknek, magának az esztergomi érseknek tollából származnak.

A Chigi bíboros-államtitkárnak benyújtott emlékirat bevezetőjében az idealizált középkori állapotokat ismerteti. A *Regnum Marianum* újraeledő ideája alapján előjáróban leszögezi, hogy Magyarország kezdettől fogva Szűz Máriának felajánlott ország, aminek tényéről Nagyboldogasszony ünnepén mindig meg is emlékeznek, s hogy a Mária-tiszteletnek olyan mélyek a gyökerei, hogy még a protestánsok is mindig Szűz Máriát értik a „Miasszonyunk” kifejezés alatt. Valószínűleg a szűk egy évtizeddel korábban Inchoffer által publikált Szilveszter-bullára vezethető vissza az az – eredetileg még a Hartvik-legendában gyökerező – állítás, hogy Szent István az országot az Apostoli Szék különleges védnöksége alá helyezte, amelynek a történelem során számos előnyét élvezte, hiszen a belső zavargások és a kívülről jövő támadások idején Róma legtekintélyesebb bíborosai hoztak számára lelki és anyagi segítséget. Szintén a szent király rendelkezése nyomán alakult ki, hogy az országban és a diétákon az első hely az egyháziaké, leginkább a püspököké, akiket hatalmas birtokokkal és *comesi* címmel ruházott fel. A prelátusok közül kiemelkedik az esztergomi érsek, aki prímás és a Szentszék született követe, egyben pedig fő és titkos kancellár, tanácsos, sőt a király személyét képviselő legfőbb bíró is (*personalis praesentia regia*).¹²⁰¹ Ezért a múltban e tisztség viselői nemcsak az első helyet birtokolták a királyságban és az ahhoz csatolt

¹¹⁹⁵ *Alla santità di nostro signore. Considerazione sopra i meriti dell'arcivescovo di Strigonia*. Dátálatlan eredetije: ASV Misc., Arm. I, vol. II, fol. 365^r–366^v. Az államtitkárság *extrattója* szerint az iratot Colonna adta át: Il cardinale Colonna lasciò questo foglio de considerazione supre le qualità e meriti dell'arcivescovo di Strigonia.

¹¹⁹⁶ *Alla santità di nostro signore. Considerazione sopra la persona e qualità dell'arcivescovo di Strigonia*. Dátálatlan eredetije: ASV Misc., Arm. I, vol. II, fol. 367^r–368^v.

¹¹⁹⁷ Egész pontosan 1652. szept. 22-én. Közülük egyedül a Camillo Pamphilihez címzett irat fogalmazványja ismert, amely a május 26-aitól csupán abba tér el, hogy befejező mondatába egy sürgető és a rendkívüli eljárást megismétlő kifejezést (*quamprimum et extra ordinem*) illesztettek. ÖStA HHStA Rom, Varia, Fz. 9 [ord. cron.]. Az iratot el is küldték, amint az a fogalmazványon szereplő *expeditum* kifejezés bizonyítja.

¹¹⁹⁸ *Ragioni che ponno esser di motivo perch la santità di nostro signore promova l'arcivescovo di Strigonia*. Dátálatlan eredetije: BAV Fondo Chigi, vol. N III 72 (*Variarum Romae 1652*), fol. 202^r–205^v.

¹¹⁹⁹ Az ágensi jelentésekben egyébként több ilyen is előfordul.

¹²⁰⁰ Hogy az iratok végleges megformálása Rómában történt, azt a bennük egy helyütt szereplő *nostra Italia* kifejezés bizonyítja, ami talán a fordítás során eszközölt kisebb módosításnak tekinthető. Lippay szerzősége ellen csupán egy érv hozható fel, mégpedig az, hogy életpályája ismertetésénél az említett karrierállomások eltérnek a valóságtól, ugyanis Lippay sosem volt apát, veszprémi püspöksége korántsem tekinthető címzetesnek, s már egri püspöksége előtt kancellár volt. E változtatások azonban szándékosnak is tekinthetők, s a karrier egyenletes, valamint a kánoni előírásokkal összhangban lévő ívét hivatottak szemléltetni (lásd a Chigihez intézett *memoriale* vonatkozó részének alábbi ismertetését és ezzel cf. SUGÁR, *Az egri püspökök*, 309–318). E megfontolások alapján az tehát elvethető, hogy a végleges szöveg Magyarországon keletkezett volna, bár az olaszul csak mérsékelten tudó Lippay környezetében többen is kiválóan bírták ezt a nyelvet, mint például segédpüspöke Hyacinto Macripodari, vagy a nyelvzseni Szelephényi György, vagy szintén egy hazai jezsuita.

¹²⁰¹ Ez a nézet Pázmány Esterházy elleni közjogi fejtegetéseire vezethető vissza. cf. PÖL II 525–527, n. 911.

tartományokban, hanem a Szentszék is megkülönböztetett figyelemben részesítette, s ennek kézzelfogható jeleként a bíborosi kalappal is kitüntette őket.

Óriási törést okozott 1526-ban a mohácsi csata, ahol a királlyal és számos püspökkel együtt elesett az esztergomi érsek is. A hosszas háborúskodás alatt pedig, amelyet Szapolyai János és I. Ferdinánd folytatott a hatalom megszerzéséért, nemcsak az országot pusztította, hanem tág teret adott a legkülönbözőbb, régi és új „eretnokségnek” a terjeszkedésre, aminek nyomán az egyház elveszítette kolostorait és javadalmainak jó részét.

A kedvező fordulatra remény csak 1552-ben nyílt először, amikor I. Ferdinánd újra betöltötte a püspöki székeket, köztük az esztergomi érsekséget, s ezután a prímások egyben az ország helytartói is voltak. A világi rendek azonban, és kiváltképpen a protestáns főurak velük szemben az egyik országgyűlésen egy főurat nádorrá választottak, s az lett a király helytartója. A nádori tekintély erősödése éles feszültséget gerjesztett az esztergomi érsekekkel az elsőbbség tekintetében, s a nádorok a pozíciójuk megszilárdítása érdekében folytatott küzdelmek, belpolitikai csatározások során mind gyakrabban éltek a protestánsok és különösen az erdélyi fejedelem támogatásával a katolikusok nagy kárára.

Az uralkodók nem találtak más hatékonyabb megoldást az áldatlan helyzet orvoslására, mint azt, hogy megszerezzék a bíbort az esztergomi érsekek számára, akik ezáltal rangban megelőzheték a nádorokat. Így lett bíboros Forgách Ferenc és Pázmány Péter. Forgách alatt tört meg a protestantizmus lendülete, s vette kezdetét az ország rekatolizációja. Pázmány, akinek mind a bécsi udvar, mind az ország előtt óriási tekintélye volt, már számos grófit és bárót megtérített, Nagyszombatban jezsuita kollégiumot (valójában akadémiát) alapított Bécsben pedig alumnátust, amit róla neveztek el.

Az emlékirat visszatekintése több helyen sem állja ki a történeti kritika próbáját, ugyanakkor már világosan kihámozható belőle, hogy milyen konkrét cél, pontosabban aktuálpolitikai érdek alapján manipulálja a tényeket, gyárt koncepciót. Mindez leginkább az esztergomi érsek, mint helytartó alapértelmezésen és a nádori tisztség új keletűnek történő aposztrofálásán érhető tetten. Nem Nádasdy Tamás (1554–1562) megválasztásáról, és az azt megelőző évtizedekről van itt szó – erről Lippay talán nem is tudott –, hanem a 16. század második felének érsek-, illetve a hosszas üresedések miatt csak püspök-helytartóinak hosszú soráról,¹²⁰² amelyben az utolsó Forgách volt. Mint láthattuk, a prágai udvar részéről valóban Forgách belpolitikai pozícióinak megerősítése érdekében került sor a prímás nominációjára, s ezt a bíboros-helytartói modellt söpörte félre 1608 eseménysora, benne Thurzó György nádorrá (1609–1616) választása. Az emlékirat erre az aktusra hivatkozik, ám sem a Forgách–Thurzó, sem később a Pázmány–Esterházy ellentétekben nem játszott szerepet a bíborosi kinevezés. Forgách esetében erre már Thurzó nádorsága előtt sor került, a Pázmány–Esterházy viszony pedig szintén Pázmány kreációja után éleződött ki. A viták során Pázmány – bár bíborosi rangja kétségkívül számos protokolláris és pozícióbeli előnyt jelentett számára – minden esetben hazai közjogi érvek alapján igyekezett bizonyítani precedenciáját, mint például a *memoriale* által is említett királyi személyes jelenléti bíraskodás jogával. A múltban tehát a probléma nem létezett abban a megközelítésben, ahogy azt az emlékirat kifejti, annál inkább megfigyelhető ez az 1650-es évek magyarországi belpolitikájában.

Mielőtt azonban Chigi államtitkár a hazai erőviszonyok pillanatnyi állásával megismerkedhetett volna, a *memoriale* – amely mind Forgách, mind Pázmány rekatolizációs eredményeivel elég szűkszavúan bánik –, az utód Lippay pályájának, egyházkormányzati és közéleti tevékenységének szentelt egy hosszabb fejezetet. Előjáróban elsorolja az egyenletesen ívelő karrier főbb állomásait (római tanulmányok után esztergomi kanonok, főesperes és prépost, apát majd címzetes és egri püspök, kancellár).¹²⁰³ Nem titkolja, hogy Pázmány, aki úgymond gyakran hangoztatta, hogy egyszer majd fiatal neveltje vállára nehezednek az ország legfontosabb tisztségei, már kezdettől fogva kiemelte őt számos felfedezettje közül. A számos alkalmas és rangban idősebb prelátus előtt kizárólag személyi kvalitásainak és buzgalmanak köszönhetően esett rá az esztergomi érsekség betöltésekor III. Ferdinánd választása, amint azt az uralkodó Mattei bíborosnak, az akkori nunciának ki is fejtette. Lippay esztergomi érsekként, tekintve, hogy a Habsburgok erői a nyugati hadszíntéren voltak az idő tájt lekötve, óriási érdemeket szerzett a török szövetséges erdélyi fejedelem támadásának megállításában, amelynek sikere esetén Itália is könnyen

¹²⁰² Felsorolásuk SZÖGI LÁSZLÓ, *Fejezetek a magyar világi és egyházi archontológiából*, Szentpétery Imre, A kronológia kézikönyve (Tudománytár 15, kiad. Gazda István), Budapest 1985, 93–118, 99–100.

¹²⁰³ cf. ismét legújabb tömör életrajzát: SUGÁR, *Az egri püspökök*, loc. cit.

veszélyben kerülhetett volna. A háború ellenére számos jezsuita kollégiumot alapított, s különösen nagy előrehaladást tudott elérni a hitterjesztés terén, amikor az akkori nádor (Esterházy Miklós) halála után egy évre ő lett az ország helytartója.¹²⁰⁴ Ezalatt számos nemes és főúr tért át „vazallusaival” együtt a katolikus hitre.

Az új nádort választó országgyűlésen az uralkodó – aki mindenható minisztere, (Maximilian) Trauttmansdorff sógora, Pálffy Pál megválasztását látta volna szívesen – az erdélyi fejedelem nyomására hajlott az olyan engedmények megtételére, mint a jezsuitáknak az országból való kitiltása, s hogy az áttért főurakat jobbágyaik nem kötelesek követni a katolikus hitre. Az esztergomi érsek azonban minden erejével küzdött ez ellen. Ekkor hangzott el számára a bíborosi ajánlat, amit ő visszautasított, s olyan hévvel tartott szónoklatot a „*cuius regio eius religio*” elv mellett, hogy III. Ferdinánd, bár nem voltak ínyére szavai, Lippayt egyenesen a „szent érsek” jelzővel illette. A prímás e törekvések ellensúlyozására rögtön egy újabb jezsuita kollégium építésébe fogott (ez valószínűleg a trencsényi alapítás lesz), s a klérus tagjait nemzeti zsinatra összegyűjtve meghagyta számukra, hogy ha valaki támogatná a jezsuiták kiűzésének gondolatát, azt azonnal közösiítsék ki. (Ebben az 1648. évi nemzeti zsinat elveszett határozatainak egyikére ismerhetünk rá.¹²⁰⁵) Az időközben megválasztott új nádor (ti. Draskovich János [1646–1648]) halála után ismét a prímás lett a helytartó.¹²⁰⁶ A lehetőséget a lengyeleknek elzalogosított, színprotestáns Szepesség visszaváltására és rekatolizációjára használta fel. Ezt szintén egy jezsuita rendház alapításával, és az ottani prépostágnak egy buzgó prelátus (azaz Tarnóczy Máttyás) számára történő adományoztatásával érte el, aki csanádi püspökként Szepesváron rezideálva mind az ottani híveknek, mind egyházmegyéjének segítségére tudott lenni. Mégpedig a jezsuiták közreműködésével olyannyira sikeresen, hogy a protestáns lelkészek, akik az ott lakókat kezdetben minden erejükkel a katolikus térítőik ellen igyekeztek hangolni, azt állítva róluk, hogy „varázslók”, a „Szentlélek kiáradása folytán” megélhetésüket ma már csak földművelésből tudják biztosítani.

Az újabb (vagyis az 1649. évi) országgyűlésen a prímás a vallásügyi vitákat kiküszöbölendő beleegyezett abba, hogy Pálffy Pál legyen az ország nádora (1649–1654), akivel kezdetben példás együttműködést tudott kialakítani. Ez a viszony azonban az idő előrehaladtával jelentősen megromlott, s Pálffy most magának követeli a – a király utáni – első helyet az országban. Mind a világi, mind a vallási ügyekben élesen szembehelyezkedik az egyházi szabadságot szíven viselő esztergomi érsekkel, olyannyira, hogy ez a viszály már-már az ország romlásával fenyeget. Ezért, vagyis a prímás pozíciónak megerősítésére a prelátusok és a jó katolikusok azt találták a legkézenfekvőbb megoldásnak, hogy az uralkodó eszközölje ki számára a pápától a bíborosi kalapot.

A terjengős emlékirat ezen a ponton jutott el mondanivalója valódi céljához, azaz, hogy Rómát aktívan bevonja az 1640-es évek végétől nem is annyira vallási, hanem politikai törésvonalak mentén jó egy évtizedig vészesen megosztott hazai belpolitikába. A Lippay és a majdani nádor, Wesselényi Ferenc (1655–1667) neve által fémjelzett irányzat elsősorban a rekatolizáció érdekeit szem előtt tartva (ekkor még) fenntartás nélkül támogatta a magyarországi Habsburg-politikát, benne német csapatok magyarországi állomásoztatását, a törökkel való fegyvernyugvást. A másik, Pálffy Pál és majd leginkább Zrínyi Miklós képviselte felfogás a vesztfáliai béke megkötése után mind erőteljesebben szorgalmazta a nyugaton felszabaduló hadi kapacitás oszmán frontra irányítását. Ennek elmaradása miatt egyre erőteljesebben Erdély irányában orientálódott, a nemzeti királyság gondolatával is kacérkodva, amelyre alkalmas jelöltet vélt találni az új fejedelem, II. Rákóczi György, illetve testvére Zsigmond személyében.¹²⁰⁷

¹²⁰⁴ Az első helytartóság kinevezési iratát nem találtam a kancelláriai fogalmazványok között.

¹²⁰⁵ PÉTERFFY csupán a zsinati előterjesztéseket és az jezsuitákat az egyházi rend tagjának elismerő prímási oklevelet közli. *Sacra Concilia*, II, 383–384.

¹²⁰⁶ 1648. aug. 14-én kapott királyi felszólítást az ország ügyeinek vitelére az új nádor megválasztásáig MOL MKL Conc. Exp. (A 35) n. 339/1648.

¹²⁰⁷ cf. A Zrínyi–Lippay viszony árnyaltabb megközelítésével R. VÁRKONYI ÁGNES, *Az elvesztett idő. Zrínyi Miklós nádori emlékirata*, HK 113 (2000) 269–328; és PÉTER KATALIN, *Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról*, Századok 106 (1972) 653–665; [IDEM], *A magyar romlásnak századában* (Magyar História), Budapest 1979, 90–104; S. LAUTER ÉVA, *Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653)* (Régi Magyar Történelmi Források 1), Budapest 1989, 16–25; valamint további irodalommal szintén PÉTER KATALIN kandidátusi disszertációja: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Pálffy Pál és Rákóczi Zsigmond)*, MTA KK.

Nem lehet kétséges, hogy a bécsi orientáció képviselői, egyháziak és világiak – a magyar tanácsból – valóban kérték III. Ferdinándtól a primás nominációját. A rendek megmozdulásának szükségét e téren, mint láthattuk, a római ágens már 1644-ben kívánatosnak tartotta, s 1652-ben nemcsak a *memoriale*, hanem az uralkodói ajánlás is hivatkozik az „ország kívánságára.” Lippay a belpolitikai küzdelem és bíborosi kinevezés összekapcsolásával két legyet akart ütni egy csapásra. Egyrészt a katolicizmus érdekeire hivatkozva régi ambíciójának beteljesülését, másrészt pedig ezáltal Rómát a háta mögött tudva, újabb adut felmutatni ellenfeleivel szemben.

Az emlékirat befejezésül mindazon érveket sorolja elő Chigi államtitkár számára, amelyekre hivatkozva X. Ince minden egyéb tényezőt figyelmen kívül hagyva szabadon és azonnal felveheti az esztergomi érseket a bíborosi kollégium tagjai sorába. Mégpedig annak ellenére, hogy a koronabíborosi kinevezések már megtörténtek, hiszen a magyar primás esetében egy ettől a szisztémától eltérő promócióról van szó, ami ellen más államok sem emelhetnek kifogást.

Legelőször is megismétli azt a gondolatot, hogy Magyarország az Apostoli Szentszék különleges védnöksége alatt áll (*essendo l'Ongheria sotto la protezione della sede apostolica*), tehát a pápa egy olyan ország kiváló fiát tüntetné ki, amely az ő és a Szentszék „függeléke” (*può ben honorare sua benignità un soggetto insigne d'un paese dependente da se e dalla sua santa sede*). Citálja továbbá a trienti zsinatnak a bíborosi kollégium internacionalizációjára vonatkozó előírását. Ezt még azzal a kiegészítéssel is ellátja, hogy a zsinat szerint kiváltképpen preferálni kell az „eretnekséggel fertőzött” területek főpapjait. Az esztergomi érsek bíborosként nemcsak az Egyház protestantizmus elleni élharcosa, hanem egy 300.000 ortodoxszal kötendő unió megvalósítója is lehetne. Erre garancia a már 100.000, az egyház kebelére visszavezetett rutén és számos püspök, valamint a havasalföldi és moldvai vajdakkal ápolt jó kapcsolatok.

Ismét felsorolásra kerülnek, s ezúttal tételesen is, Lippay alapításai. Összesen három jezsuita kollégium és egy noviciátus, egy a római német–magyar kollégium mintájára létesített szeminárium Nagyszombatban, s még egri püspökként a Pázmáneum kibővítése huszonkét növendékkel akkori egyházmegyéje számára. Ráadásul a primás aktuálisan azzal a gondolattal foglalkozik, hogy mind Nagyszombatba, mind Kassára a már ott lévő jezsuiták és ferencesek mellé Csehországból letelepíti a domonkosokat is, hogy mind a hazai katolicizmus székhelyén, mind az erdélyi protestánsok elleni végeken egy-egy ütőképes vallási, szellemi központot alakítson ki.

Az államtitkár meggyőzését szolgáló utolsó érv ismét jogi természetű, és nem is akármilyen. A magyar koronabíborosi intézmény ideiglenes szünetelésére hívja fel ugyanis a figyelmet: „Nem maradhat megfontolás nélkül az az instancia, amelyet az érsek érdekében Magyarország királyi fensége tett, aki más időkben a többi koronákkal együtt versenyzett a bíborosok nominációjában, és most meglegszik csupán ennek a kegynek kérésével.”¹²⁰⁸

Azok az emlékiratok, amelyek a pápának szólnak, a Chigihez intézettnél jóval szűkszavúbbak. Némely vonatkozásokban mégis lényegesen többet mondanak. Bevezetésükben egyenesen azt állítják, hogy a magyar királyság alapítására az Apostoli Szentszék védnöksége alatt került sor. Majd röviden ugyancsak ismertetik az esztergomi érsek jogállását; a csupán az első *memoriale* szerint az Itáliától északra fekvő területeken általános tiszteletnek örvendő (*che sia venerabile a tutto il Settentrione*) Lippay pályafutását (szintén kiemelve ebben Pázmány szerepét); I. Rákóczi György támadása idején 1644–1645-ben és az ezt követő országgyűlésen, valamint az ország rekatolizációja során, kétszeri helytartósága idején szerzett érdemeit, alapításait. A Chiginek írtaktól eltérően nem térnek ki a nádori tisztség „újszerűségére”, Lippay Kárpátokon túli kapcsolataira, de megemlítik az érsek jártasságát a teológiában, az egyházjogban, a hitvitákban, a conciliológiában és az egyháztörténelemben. Az általa megtérítettek és uniáltak számát 400.000-re, vallási célú kiadásokra fordított költségeit pedig legkevesebb évi 30.000–40.000 aranyra teszik.

A bíborosi ajánlat kapcsán azt hangoztatják, hogy az esztergomi érsek annak idején „Carretto és mások” előtt jogot formálhatott volna a császári nominációra, s hogy jelenleg is bírja III. Ferdinánd császár, IV. Ferdinánd római (és magyar), ráadásul – bármilyen meglepő is – a spanyol király ajánlását.

¹²⁰⁸ „Non è senza considerazione l'istanza, che per l'arcivescovo fa e priega la maestà del rè d'Ongheria, la quale in altri tempi con l'altre corone concorrevà a nominare i cardinali, e si contenta e priega per questa sola grazia.” BAV Fondo Chigi, vol. N III 72, vol. 202^f–205^v.

(Ezt egyébként más forrás nem támasztja alá.) A rendes császári nominációt az érsek érdemi mellett azért is mellőzhetőnek vélték ez esetben, mert a hatalmas kiterjedésű birodalomban rengeteg érdekelt akad e téren, akik között a magyar primásnak már nem jut hely, illetve csak mögéjük sorolódhat be. Az emlékiratok külön kihangsúlyozzák, hogy Magyarország a birodalomtól független ország, s ahhoz (legalábbis az első emlékirat szerint) semmi köze sincs (*l'Ongheria essendo provincia separata, non ha che far con l'imperio*). Természetesen szerepel a primás és a nádor között folyó áldatlan viszálykodás is, ami a második *memoriale* szerint már-már az Itália török ellen védőbástyájául szolgáló ország biztonságát teszi kockára, s aminek végére egyedül csak Lippay bíborossága tehet pontot.¹²⁰⁹ Az államtitkárnak címzett emlékirattól eltérően a pápának szólóak egyenesen azt állítják, hogy e viszály lecsendesítésére az ország összes rendjei (*tutti g'lordini del regno ecclesiastici e secolari*) kérték az uralkodótól az esztergomi érsek bíborosi kinevezését, ami viszont már jókora túlzásnak tekinthető.

1652 összehangolt akciói: a spanyolokat is magába foglaló Habsburg-támogatás megszerzése, a történelmi és jogi érvek, vagyis az esztergomi szék és a bíborosi cím összekapcsolása, a magyar koronabíborosi intézmény felemlegetése, a rekatolizációs sikerek, a hazai belpolitika alakulásának Itália biztonságával való összekapcsolása méltán tekinthetők a magyar egyházi elit részéről diplomáciai csúcsteljesítménynek. Mindezek mégis a nemzetközi politikának e szegmensében nem tudtak eredményt felmutatni a 17. század derekán. Nem lehet azt állítani, hogy Rómában ne foglalkoztak volna érdemben a kérdéssel, bár erre egyedüli bizonyítékul az szolgál, hogy az ügy iratai a korszak legfontosabb magyar vonatkozású problémáinak (például Jakusith 1645. évi római követségének) anyagával egybekötve maradtak az utókorra.¹²¹⁰ X. Ince pontifikátusának utolsó éveiben azonban a római politika legfőbb célkitűzése – az ismét korlátlan befolyásra szert tevő pápai sógornőnek, Olimpia Maidalchininek köszönhetően – a Pamphili-dinasztia megteremtése volt. A családtagok beházasítása a korábbi pápai családokba, s az elkövetkező konklávéra egy olyan szavazati többség biztosítása, amely a megszerzett pozíciókat a jövőben is érintetlenül hagyja.¹²¹¹ A legfontosabb eseménynek e téren a VIII. Orbán családjával 1653-ban való kibékülés tekinthető. A Franciaországból a hatalomba visszatérő Barberinikkel kötött szövetséget egy házasság, és több, VIII. Orbán neposai kívánságának megfelelő bíborosi kinevezés pecsételte meg. Köztük még abban az évben a 22 éves Carlo Barberinié, majd a soron következőt 1654. március 2-ai általános promóció alkalmával VIII. Orbán utolsó államtitkáráé, G.B. Spadái.¹²¹² Ebben a konstellációban pedig az esztergomi érsek és sajátos szempontjai egyszerűen nem játszhattak szerepet, jóllehet a római eseményekről ágense útján naprakészen informált Lippay – miként azt Szelephényi kancellárnak kifejtette – nagy várakozásokkal tekintett a Barberinik visszatérte elé. Kinevezése késlekedéséért inkább a bécsi udvar passzivitását, mintsem a Kúriát hibáztatta:

Kegyelmednek immár régen nem vettem levelét, sem az beneficiumok [*egyházi javadalmak*] osztása felől, sem az magam római dolgaimról nem ír semmit is. Úgy veszem eszemben, szintén akkor fogyok meg ő felsége kegyelmességébe, mikor leg inkább kellene, ilyen az ő dolgok. Értem az zavarokat mellyek történetnek Rómában, de csak ő felsége akarja még használhatnak énnekem ezek az állapotok. Ím mast írt úgy értem szép levelet Barberinus, dando parte del matrimonio tra li nepoti [*beszámolva a neposok közötti házasságról*], ha ő felsége választot adván erre a levélre, uno contentu commendálna [*együttl ajánlana*] engemet Barberinusnak, tudom mindjárt meg nyerné az pápátul.¹²¹³

Lippay befejező soraiban minden bizonnyal arra célozhatott, hogy a franciabarát Barberinik újbóli megerősödése miatti Habsburg-aggodalmakat egy megfelelő gesztussal bizonyára el lehetne oszlatni. Erre azonban Rómának más hasonló lehetősége is akadt volna, időközben ugyanis az udvarnak már lett hivatalos jelöltje a birodalom területéről. Scipione d'Elci bécsi nuncius, Regensburgból, a birodalmi gyűlésről 1653. júl. 7-ei jelentésében Chigi államtitkárnak arról számolt be, hogy III. Ferdinánd már

¹²⁰⁹ „S'aggiunge cosa di non poca considerazione, ed è, che fra l'arcivescovo e'l palatino v'è nata una fiera controversia della precedenza, onde per la loro poco buona corrispondenza cominciano a patire gl'interessi di quel regno, che è l'antemurale dell'Italia contro il Turco, ed essendo cardinale l'arcivescovo cesserebbono queste gare.” ASV Misc., Arm. I, vol. 11, fol. 367^r–368.

¹²¹⁰ Konkrétan a pápának címzett két emlékiratról van szó.

¹²¹¹ A kortársak Donna Olimpiát csak *rapacissima arpiaként* jellemezték. WEBER, *Senatus divinus*, 222–225.

¹²¹² Minderre részletesen WEBER, *Senatus divinus*, 96–97.

¹²¹³ Pozsony, 1653. július 15. S.k. eredetije: MOL Batthyány család levéltára, Missiles (P 1314) n. 29.322. Hogy a levél hogyan kerülhetett a Battyhányak levéltárába, arról rövidesen szólni fogok.

régóta Németország legkiválóbb főpapjai között tartotta számon a helybéli püspököt. Már korábban kifejezésre juttatta neki abbéli szándékát, hogy Hessen-Darmstadt után őt ajánlja bíborra a pápának. Hosszas habozásának oka az volt, hogy időközben számos újabb pretendens merült fel, közöttük elsősorban az esztergomi érsek, aki nagy tekintélynek örvend Magyarországon, s különösen fontos, hogy biztosítsák hűségét, legfőképpen a kiújuló török fenyegetés miatt. Ezért a trónörökös, IV. Ferdinánd saját főudvarmestere, Johann Wieckhard von Auersperg gróf¹²¹⁴ útján ekkor még csak arról tudta biztosítani a püspököt, hogy a megfelelő időben teendő császári nomináció kára nélkül, a maga részéről szintén csupán pusztá kegyként fogja kinevezését kérni a pápától.¹²¹⁵

A nuncius sorai abban az értelemben nem minden jelentőség nélküliek, hogy a birodalmi és magyarországi politikai érdekek összeegyeztetése Bécs számára is komoly dilemmát jelentett az 1650-es évek első felében, hiszen a prímás ekkor a magyarországi Habsburg-kormányzat talán legfontosabb reprezentánsa volt a országban. A kérdés azonban már rövidesen eldőlni látszott. 1653. augusztus 16-án,¹²¹⁶ majd ismételtén október 18-án III. Ferdinánd az üresedésben lévő kollégium helyek közelgő feltöltésére számítva arról értesítette Regensburgból Colonna bíborost, hogy a császári jogokra hivatkozva a birodalom és a német nemzet nevében – feltételezhetően a birodalmi gyűlésen tett szolgálatait szem előtt tartva – a regensburgi püspök javára küldte el nominációját a pápának, valamint e döntése indokait bővebben kifejtve Pamphili bíborosnepsnak és Chigi bíboros-államtitkárnak.¹²¹⁷

A hivatalos császári jelölt az a Franz Wilhelm von Wartenberg volt, akinek a nevét pár évvel korábban már maga a pápa is felvetette. Az osnabrücki, majd regensburgi püspök a 17. századi német katolicizmus egyik legjelentősebb alakja. Mintaszerű egyházkormányzati tevékenységét – a kedvezőbb anyagi lehetőségek függvényében – az esztergomi érseket nagyságrendileg felülmúló alapítások, reformzsinatok hosszú sora jellemzi.¹²¹⁸ Az európai diplomácia terepén is otthonosan mozgó Wartenberg az akkori kölni nuncius, Fabio Chigi oldalán aktív részese volt a vesztfáliai béketárgyalásoknak, amelyek

¹²¹⁴ SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 201–202. Bővebb életrajza: GRETE MECENSEFFY, *Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615–1677)* (AÖG 114/2), Wien–Leipzig 1938, 297–509.

¹²¹⁵ A nuncius értesüléseit bizalmas forrásból merítette. Elci nuncius Chigihez, Regensburg, 1653. júl. 7. (BAV Barb. Lat., vol. 6110, fol. 143–145 [ciffre]):

Havendo l'imperatore conosciuto sempre monsignor vescovo di Ratisbona per uno degli degni e benemeriti prelati di Germania, le haveva perciò più tempo fa data intenzione di nominare alla santità di nostro signore la sua persona dopo la promozione del signor cardinale d'Hassia, ma essendosi poi scoperti molti pretendenti e fra questi particolarmente l'arcivescovo di Strigonia, che come di grand'autorità in Vngaria, lo vorrebbe tener ben affetto, massime nelle presenti congiunture per il timore, che si ha di qualche moto de Turchi in quel regno. Sento, che il rè de' Romani facesse intendere al medesimo monsignor vescovo li giorni passati per il conte Auspergh suo maggiordomo maggiore, che maestà sua voleva essa medesima supplicare sua beatitudine, affinché si degnasse di promoverlo nella prima occasione in grazia sua senza pregiudizio della nomina, che sarà per fare a suo tempo sua maestà Cesarea, e giacché mi è stato conferito tuttocio da persona confidente, e chi dice haverlo saputo da buon luogo, per tanto ho stimato bene di portarlo a notizia riverentemente di vostra eminenza.

Az államtitkárság levéltárában Elci levelezése roppant hiányosan maradt ránk, másolatban viszont több helyen is fellelhető, így még: Biblioteca Corsiniana, vol. 535 (33 D 21). 536 (33 D 19). 537 (33 D 20).

¹²¹⁶ Ezt csak Colonna alább idézendő okt. 8-ai levele említi.

¹²¹⁷ E leveleket nem ismerem, csupán a Colonnának küldött, ugyanaznap kelt szokványos kísérot (BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Souvr., bust. BL, n. 145.) Ennek főbb gondolatai:

Cum facile queat evenire, ut summus pontifex brevi tempore demortuorum cardinalium stationes redintegret, nos consuetudines et iuris nostris memores, ne quid nobis, sacro imperio et inclytæ nationi nostræ Germanicæ hac in parte præiudicaretur, tempestive de nominatione nostra sanctitati suæ significandum duximus, neque personam de ecclesia et imperio vel præclarius meritam, vel hoc ipso nomine summo pontifici gratiorem nos proposituros existimavimus, quam venerabilem Franciscum Guilielmmum episcopum Osnabrugensem et Ratisbonensem... quod quidem summo pontifici per adiunctas pluribus explicamus...

¹²¹⁸ Bíborosi kinevezésének hosszas előzményeivel egyik életrajza sem foglalkozik: B.A. GOLDSCHMIDT, *Lebensgeschichte des Kardinal-Priesters Franz Wilhelm, Grafen von Wartenberg, Fürstbischof von Osnabrück und Regensburg, Minden und Verden*, Osnabrück 1866; GEORG SCHWAIGER, *Kardinal Franz Wilhelm von Wartenberg als Bischof von Regensburg (1649–1661)* (Münchener Theologische Studien 1/6), München 1954; GEORG SCHWAIGER, *Kardinal Franz Wilhelm von Wartenberg Fürstbischof von Osnabrück und Regensburg (1593–1661)*, Lebensbilder aus der Geschichte des Bistums Regensburg I (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg 23–24, hrsg. v. Georg Schwaiger), Regensburg 1989, 277–287; FRIEDHELM JÜRGENMEIER, *Franz Wilhelm von Wartenberg, Bischof von Osnabrück. Wahl und Informativprozess 1625–1626, Papsttum und Kirchenreform, 477–487*. Mintaszerű reform-egyházkormányzati tevékenységére lásd még: HERMANN HOBERG, *Das Konzil von Trient und die Osnabrücker Synodaldekrete des 17. Jahrhunderts*, Das Weltkonzil von Trient. Sein Werden und Wirken I–II (hrsg. v. Georg Schreiber), Freiburg 1951, II, 371–386; WILLIAM C. SCHRADER, *The catholic revival in Osnabrück and Minden 1591–1651*, Catholic Historical Review 78 (1992) 1, 35–50; GEORG SCHREIBER, *Tridentinische Reformdekrete in deutschen Bistümern*, ZSSRG Kan. Abt. 38 (1952) 395–442, leginkább 430ss.

során a legkedvezőbb benyomásokat tette a későbbi bíboros-államtitkára.¹²¹⁹ A magyar prímás tehát Róma szemében nálánál elfogadhatóbb vetélytársat kapott. III. Ferdinánd az 1650-es évek első felében alattvalói közül végre a legmegfelelőbbeket: a katolikus restauráció vezéralakjait preferálta a bíborosi kinevezések terén. Ezzel alaposan feladta a leckét a Kúriának.

A még az 1653. augusztus 16-ai nomináció fogadtatásáról beszámoló Colonna arról értesítette a császári udvart, hogy Wartenberg jelölésének rendkívül kedvező visszhangja támadt Rómában. Egyúttal arra is felhívta a figyelmet, hogy a következő promóciókor nem lehet számítani koronabíborosi kinevezésekre. Ráadásul, tekintve a pápa előrehaladott korát, pontifikátusa alatt valószínűleg ezekre már nem is kerül sor.¹²²⁰ Valóban, 1654. március 2-án kilenc új, kizárólag kúriai főtisztviselőkből kreált kardinális nevét publikálták az Örök Városban.¹²²¹ Ez egyébként nem jelentette az összes hely betöltését.¹²²² Az esztergomi érsek számára kért *extra ordinem* promócióra tehát – legalábbis elméletileg – lehetőség nyílt volna. Sőt kifejezetten előnyként szolgálhatott volna csak a spanyolokkal és franciákkal együtt figyelembe vehető szokványos eljárással szemben. Voltaképpen Habsburg-részről is megelégedtek volna azzal, ha a két jelölt közül legalább a magyar prímás kinevezést nyert volna. Colonnának a bíboroskreáló konzisztóriumról írt jelentésére¹²²³ adott válaszában III. Ferdinánd csodálkozásának adott hangot amiatt, hogy noha mind a birodalom, mind egyéb országai csupán egy-egy bíborossal rendelkeznek, a pápa az elmúlt évek során ajánlott, s a kitüntetésre legméltóbb főpapok – csak is Lippayról és Wartenbergről lehet szó – egyikét sem vette figyelembe.¹²²⁴

A kizárólag kúriai szempontok figyelembevételével történő kreáció hírért Magyarországon is felháborodással fogadták. Idehaza – legalábbis az egyházi elit körében – olyannyira tisztában voltak a prímás újjáéledő bíborosi ambíciójával, hogy még a hozzá írt levelek záradékban is található ennek mielőbbi beteljesülésére utaló jókívánság.¹²²⁵ A ferences salvatoriánus provinciális, Paulus de Tauris 1654.

¹²¹⁹ Ennek az együttműködésnek érdemi fejezetére: KONRAD REPGEN, *Wartenberg, Chigi und Knöringen im Jahre 1645. Die Entstehung des Plans zum päpstlichen Protest gegen den Westpfälischen Frieden als quellenkundliches und methodisches Problem*, Dauer und Wandel der Geschichte. Aspekte europäischer Vergangenheit. Festgabe für Kurt von Raumer (hrsg. v. Rudolf Vierhaus–Manfred Botzenhart), Münster 1966, 213–268.

¹²²⁰ Colonna III. Ferdinándhoz, Róma, 1653. okt. 8. (ÖStA HHStA, Rom, Dipl. Korresp., Fz. 58, Konv. Colonna an Ferdinand III. 1653 [ord. cron.]):

Mi sono giunte le clementissime lettere di vostra maestà Cesarea, colle quali è ristata scritta di farmi intendere la nominazione, che haveva stabilita al cardinalato in persona di monsignore vescovo di Ratisbona per la prima promozione da farsi per le corone. Et havendo procurato di scoprire l'intenzione, che qui si ha verso il medesimo monsignore, trovo, che è tenuto in buon concetto per le relazioni, che si hanno delle buone qualità sue e per la dipendenza, che tiene dalla maestà vostra. Ma in materia della promozione, dico a vostra maestà, che la prima doverà esser libera a disposizione di sua beatitudine per soggetti suoi dependenti. E perché di questa non si parla per adesso, si tiene assolutamente, che l'altra per le corone non sarà per qualche anno, e per l'età grave del pontefice si può anche temere, che non sia per farla. Intorno a che il tempo potrà dimonstrarne più chiaramente il vero.

¹²²¹ HC IV 31.

¹²²² Az 1654. márc. 2-ai promóció előestéjén még 10-en voltak a listán, Angelo Celsi *Rota*-auditort azonban reggelre kihúzták róla, pedig a túlbuzgóbbak már útnak indították neki szóló gratulációjukat. WEBER, *Senatus divinus*, 165.

¹²²³ Amiben kiemelte az új bíborosok Habsburgok iránti elkötelezettségét. III. Ferdinándhoz, Róma, 1654. márc. 7. (ÖStA HHStA, Rom, Dipl. Korresp., Fz. 58, Konv. Colonna an Ferdinand III. 1654 [ord. cron.]):

Nel concistoro segreto tenuto Lunedì passato da sua beatitudine venne alla dichiarazione e promozione di nove cardinali, riempendo con essi tutti i luoghi, che vi erano vacanti nel sacro collegio. I nomi e cognomi et patria dei soggetti potrà vostra maestà Cesarea vederli nell'annessa carta, che porta anche la notizia delli loro anni. Del loro affetto e devozione verso la maestà vostra e l'augustissima casa e sacro Romano imperio penso, che potrà renderne benpersua vostra maestà la particular dichiarazione, che ognuno di loro ne ha fatto meco ad effetto di rappresentarla.

¹²²⁴ III. Ferdinánd Colonnához, Regensburg, 1654. március 22. BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Souvr., bust. BJ, n. 1:

Coeterum mirati sumus haud mediocriter, quod cum Germania tota regnaque et provinciæ nostræ hæreditariæ non nisi duos hoc tempore cardinales numerent, et sane quos annis proxime superioribus ad eam dignitatem commendavimus, iis effulgeant cum meritis tum dotibus, quibus illa dignitas ornari etiam possit, quod eroum plane nulla in tanto numero habita fuerit ratio. De quo sensu nostro reverendissimam paternitatem vestram suæ sanctitati significare volumus.

Fogalmazványán márc. 27-ei dátum áll, s az idézett sorok utólag lettek beszúrva az új kardinálisok hűségnyilatkozatainak tudomásul vétele, s a Colonnának a szokásos gratulációkra szóló utasítás után. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 59, Konv. Ferdinand III. an Colonna 1654 [ord. cron.].

¹²²⁵ „interim suam divinam maiestatem exorabo iugiter, ut vestram celsitudinem purpura decoratam, sanam et incolumem inveniam, et ut Deus ter optimus maximus fraternam caritatem et concordiam pro bono ecclesiæ suæ et utilitate apostolici regni Hungariæ inter vestram celsitudinem et dominum Colocensem continuam atque sinceram conservet...” Bielavich György tinini püspök Lippayhoz, Szombathely, 1654. ápr. 24. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 20. cs., 448. fol. (Ismerve Bielavichot, közeli viszonyát a Lippayval konfliktusban álló kalocsai érsekkel, s hogy levelét a Lippayt mellőző kreáció után írta, utalása esetleg némi cinizmust tükröz.)

április 24-én kelt levelében juttatta kifejezésre Lippaynak afölötti méltatlankodását, hogy Róma az olaszok kizárólagos előnyben részesítésével teljességgel figyelmen kívül hagyta a trienti zsinat rendelkezéseit. Egyedüli pozitívumként azt emelte ki, hogy azt a Wartenberget is mellőzték, aki az uralkodó korábbi, Lippaynak tett ígérete ellenére kapta meg a nominációt.¹²²⁶ (Erről, mint láthattuk, a pápai nuncius is egészen más információkkal rendelkezett, s a korábbi történések ennél a leegyszerűsítő, de az esztergomi érsek és környezete gondolkodására kétségkívül jellemző álláspontnál jóval bonyolultabbak voltak.)

A primás mellőzése miatt persze nem bántódott mindenki.. A Lippayval elsősorban kalocsai érseki joghatósága miatt konfliktusba kerülő Püsky János állítólag már 1653-ban azzal fenyegetőzött, hogy mindent elkövet a kinevezés megakadályozására: „Pisky azt hallom avval fenyeget, hogy oly levelet ír ellenem az pápának, hogy ha ígéretben volna is el bontja, de én az ilyen bolond szókat contemnálom [*megvetem*], ha pedig az én híreimben nevében kezd piszkálni, meg tanítom én az bolond nevet.”¹²²⁷ – olvashatjuk a primás erélyes sorait ugyanabban az 1653. július 15-én kelt levélben, amelyben a Barberinik visszatéréséhez fűződő reményeiről is írt Szelepchényinek. A sajátkezű levél rejtélyes módon Batthyány Ádám levelezésében maradt fenn. Ez arra utal, hogy a primással évekkel később nyíltan is szembeforduló kancellár indiszkrécója révén a magyarországi arisztokrácia Lippayval szemben álló körei (különösen a Batthyányval közeli kapcsolatokat ápoló Pálffy Pál és Zrínyi Miklós) is tisztában lehettek a Rómában tett közelmúltbeli lépések részleteivel, s talán azok belpolitikai céljával is.

Maga a primás rezignáltan fogadta többéves erőfeszítéseinek kudarcát. Reményei megghiúsulását elsősorban a Franciaországgal Katalónia birtokáért ismét hadban álló spanyol Habsburgok és a franciabarát Barberinik egyházi állambeli pozícióit dinasztikus megfontolásokból helyreállító X. Ince közötti feszültség kiéleződésének tulajdonította. Mindez természetesen kihatott az osztrák Habsburgok és a Kúria viszonyára is.¹²²⁸ Emellett Lippay, tisztában lévén a kúriai promóciók háttérmechanizmusával, erőteljesen bírálta a Pamphili-pápa és környezete „családbarát” politikáját: „Rómában fel fordult állapattal vannak az dolgok. Az kilenc mast creált cardinálók hasznából, egy secundogeniturát hagyott hogy erigáljon donna Olympia, az austriai házzal vissza vagyon, talam fegyverre is kel az pápa propter nepotes [*a neposok miatt*], az ártott énnekem etc. Nem törődöm rajta annékül is tisztességes kenyeret eszem hála Istennek” – tudatta a még mindig bizalmasaként kezelt Szelepchényivel 1654. április 20-án.¹²²⁹

A kudarc mégsem tett pontot az immár egy évtizede zajló kísérletezések végére. Az egyetlen logikus, ilyenkor megtehető lépés az uralkodói ajánlás megújítása volt. Úgy tűnik, hogy mire a Habsburgok kezdtek volna megbarátkozni a gondolattal, hogy a Szentszékre gyakorolt befolyásuk erősítésére császári nomináció mellett kihasználják a magyar korona birtoklása nyújtotta előnyöket, akkor éppen a kérdést megbolygató legérdekeltőbb fél, maga primás visszakozott a bíborosi kollégiumbeli magyar jelenlét jogosultságának erőltetésétől. Az elmúlt évek tapasztalataiból okulva tisztába kellett azzal jönnie, hogy Rómában nem számíthat kivételes bánásmódra. A Kúria egyébként számos püspökség betöltésében a magyar koronának a bíboros-nominációnál sokkal kézenfekvőbb jogosítványait is már évtizedek óta vitatta. Szintén az alaposan kidolgozott koncepció feladására kényszeríthette Lippayt Pálffy Pál nádor időközbeni halála. Az esemény az 1652. évi emlékiratok középpontjába helyezett belpolitikai érvelést egy csapásra idejétműlttá tette. Az ország irányításában a bíborosi kinevezés nélkül is Lippayé lehetett a

¹²²⁶ Paulus de Tauris Lippayhoz. Velence, 1654. ápr. 24. (PL AS AR Act. rad., caps. X, n. 196, 20. cs., 439–441. fol.):

Explicare satis non possum celsitudini vestrae quam acerbo et amaritudine pleno animo Labacj adhuc existens intellexerim salutarem illam pariter et sapientissimam sacri concilii Tridentini dispositionem circa habendam regnorum, provinciarum et personarum benemeritarum rationem in proxime habita cardinalium promotione admirabunde adeo neglectam esse. Nemo sane hic quoque est, qui eam non miretur. Orarem ego supplex celsitudinem vestram, ut hanc sui prateritionem non appraehenderet, sed quia animi sui magnitudinem eam esse scio, quod maiora etiam superare novit, proinde ea in re facile supersedeo. Et haec quidem causa est, cur ego Romam non propero, ubi tamen illuc venero (quod Deo comite post duas septimanas fiet) conceptum sane permanem tenere non potero. Illud, quod me solatur, est, quod is quoque, qui contra datam celsitudinis vestrae fidem nominatus fuerat, pari exitu et rei successu certiore spe sua defraudatus sit.

¹²²⁷ Levele Szelepchényi Györgyhöz. Pozsony, 1653. július 15. Pozsony, 1653. július 15. MOL Batthyány cs. lt., Missiles (P 1314), n. 29.322.

¹²²⁸ A Madrid–Róma közötti feszültség csúcspontja a katalóniai püspöki székek betöltése körüli spanyol–francia vita nyomán kirobbant úgynevezett nuncius ügy volt. PASTOR, *Geschichte der Päpste XIV*, 36–37. 71–72. 142.

¹²²⁹ Levele Szelepchényi Györgyhöz. Pozsony, 1654. április 20. MOL MKA Missiles (E 204), A/Iratok/Levelek [*ord. alph. et cron.*] (26. cs. 566–567. fol.).

vezető szerep. Az uralkodó ismét őt nevezte ki helytartóvá.¹²³⁰ Ha nem ismernénk a kedvezőtlen római és nemzetközi körülményeket, még azt is gondolhatnánk, hogy Pálffy halálával a nádor-prímás vizzály túldimenzionálása bosszulta meg magát és eredményezte Lippay mellőzését az 1654-es kreációk alkalmával.

Lippay ezért ajánlása megújítását 1654 nyarán már a rendes császári nomináció keretében igyekezett elérni. Célja megvalósításához III. Ferdinánd gyóntatójának, P. Johann Gansnak¹²³¹ közreműködését vette igénybe. A jezsuita eleget tudott tenni megbízatásának, és rövid időn belül megszerezte a prímás számára a nomináció jogát. A dolog szépséghibája csupán annyi volt, hogy az ígéret Wartenberg kinevezése utánra szólt: „P. Ganz monda tegnap, hogy ő fölségétől ki gyűtt az misérül, hogy már jól lesz az nagyságod dolga, mert az Ratisbonaÿ nomina utan mindjárt az nagyságodé lesz, de az is hosszú reménség.” – értesítette 1654. július 6-án Szelephényi Bécsből Lippayt a mégsem túl kedvező fejleményekről.¹²³²

A prímásnak más oka is volt arra, hogy Bécsben sürgesse a helyzet tisztázását. A már említett ferences provinciális, Paulus de Tauris még a márciusi kreációk publikálása előtt megbízást kapott Lippaytól arra, hogy a rend közelgő nagykáptalanja alatt puhatóldozzon a Kúriánál a lehetőségeket illetően. Az utazást különösebben nem siettető Tauris a kinevezések megtörténte után is igyekezett tartani magát az utasításhoz. Még útközben, Velencéből írt levelében, már említett méltatlankodása mellett ő tanácsolta Lippaynak, hogy a nominációt minél előbb szerezze meg. Feltételezhetően azért, hogy római tárgyalásai ne nélkülözzenek minden alapot.¹²³³ Ám a ferences, azon túl, hogy megbeszélést folytatott a rendje protektori tisztét is betöltő Francesco Barberinivel és átadta neki Lippay 1654. március 20-án kelt, közelebről nem ismert levelét,¹²³⁴ sok mindent nem tudott elérni. Június második felében újabb utasítás hiányában és a – végül ki sem állított – császári iratok késlekedésére hivatkozva visszaindult az Örök Városból.¹²³⁵ Egyedüli eredményként azt tudta felmutatni, hogy Barberini 1654. június 13-ai levelében általánosságban támogatásáról biztosította Lippayt a „személyét érintő ügyekben”.¹²³⁶

Úgy tűnik, hogy 1654 nyarára az esztergomi érsek bíborosi kinevezésének kérdése végleg zsákutcába jutott. A külön út járhatatlannak bizonyult. A magyar hierarchia fejének egy birodalmi prelátus mögé sorolása, tekintve a koronabíborosok kinevezésének gyakoriságát, azt jelentette, hogy Lippay gyakorlatilag búcsút mondhatott álmainak. Egy intő jel is akadt, ami a további erőlködésnek megálljt kellett volna, hogy parancsoljon. Rómában ugyanis már közszájon forogtak a magyar főpap ambíciói. Már az a – teljesen képtelen, de a római viszonyokra rendkívül jellemző – hír járta, hogy Lippay pénzt ajánlott volna fel kinevezéséért cserébe. A koholmány terjesztője maga a legfőbb császári szószóló, Colonna bíboros volt. A protektor az új püspökkari ágensnél, Pietro Giacomo Larzona-Favillánál kerestette is az állítását esetlegesen alátámasztó, még annak elődjéhez írt Lippay-leveleket.¹²³⁷

¹²³⁰ 1654. január 31-én. MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 31/1654. Lippay helytartóságait sem a régebbi, sem az újabb archontológiák nem említik.

¹²³¹ LUKÁCS, *Catalogi personarum*, II, 597.

¹²³² PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 21. cs., 373. fol.

¹²³³ Illetve hogy a nominációra történő hivatkozásai legalább utólag beigazolódnak, mivel csak június közepéig szándékozott Rómában maradni. A ferences némileg kotnyeleskedve azt kérte Lippaytól, hogy a császári iratokat ne neki, hanem Favilla ágensnek küldjék, s írjanak Colonnának is, hogy az ügyet támogassa (az uralkodói iratokat mindenképp a követi feladatokat ellátó Colonnához juttatták volna el az udvari kancelláriáról). Paulus de Tauris Lippayhoz, Velence, 1654. ápr. 24. (PL AS AR Act. rad., caps. X, n. 196, 20. cs., 439–441. fol.):

Ceterum quoniam audio maiestatem Cæsaream 27 huius Ratisbona certo moturam, si proinde celsitudo vestra suam erga me in noto negotio benignam et clementem intentionem (prouti non dubito) continuat, necessarium foret, ut suæ maiestatis resolutio clementissima et simul nominatoria primo quoque tempore sollicitaretur et Romam ad dominum Fauillam dirigeretur, ego namque in urbe ob ingentem nostrum in urbe futurum multitudinem ultra medium Iunii perseverare vix potero: rogo proinde celsitudinem vestram supplex, dignetur mihi post harum receptionem una alterave lineola clementer mandare, quid me oporteat favere, num expectare, vel vero tempore præfato ex urbe recedere debeam... In casu favorabilis resolutionis suæ maiestatis necesse erit etiam ad eminentissimum dominum cardinalem Columnam eiusdem maiestatis litteras extrahere, ut is negotium proponat et promoveat.

¹²³⁴ Ezt Barberini alább idézendő válasza említi. (Az iratokban egyéb ügyekről is szó van, így a ferences rendi karrierjéről is, ezekre külön nem térek ki.)

¹²³⁵ „hinc fit, quod ego ulterius hic manere non possim, expectabo nihilominus tamen adhuc tota sequente septimana, quia si nil resolutionis Cæsareæ et celsitudinis vestræ ratione mei advenierit, elapsa proxime futura septimana ego hinc certo movebo.” Paulus de Tauris Lippayhoz, Róma, 1654. jún. 13. PL AS AR Act. rad., caps. X, n. 196, 21. cs., 258–259. fol.

¹²³⁶ „Cæterum dominatio vestra illustrissima ita velim de me sentiat esse me suis ipsius rebus vehementer abdictum, daturumque operam, ut id reapte cognoscere melius possit.” PL AS AR Act. rad., caps. X, n. 196, 21. cs., 264. fol.

¹²³⁷ Larzona-Favilla Lippayhoz, Róma, 1654. aug. 1. PL AS AR Act. rad., caps. X, n. 196, 22. cs., 7–9. fol.

2.4. ÚJ PÁPA – ÚJ REMÉNYEK. A JEZSUITA VONAL ELŐTÉRBE KERÜLÉSE

Az esztergomi érsek azonban már túljutott azon a ponton, hogy tétlenül várakozzék. A regensburgi püspök elsőbbségét nem volt hajlandó elfogadni. A várva várt lehetőséget X. Ince halála, s az ügy részleteit már behatóan ismerő bíboros-államtitkár, Fabio Chigi megválasztása nyújtotta. Lippay mit sem okulva a tanulságokból, a *squadron volante* hozta változásokban reménykedve újra Rómában kísérletezett.

Az új római magyar ágens is aktivitásra ösztönözte. Larzona-Favilla azt ajánlotta a primásnak, hogy igyekezzék jó kapcsolatokat ápolni a meghalt pápa unokaöccsével, a bíborról lemondott Camillo Pamphilivel. Ennek befolyása tudniillik minden korábnál nagyobb lesz, ha az új pápa a nagybátyja által kreált bíborosok köréből kerül ki, ami így is történt. Gyermekei kicsik lévén, még sokáig nem formál családi igényeket egy kollégiumbeli helyre sem.¹²³⁸ Lippay, aki a későbbiekben valóban igyekezett „jó korrespondenciát” fenntartani a herceggel,¹²³⁹ elképzelései megvalósításában – ismételt felajánlkozása ellenére¹²⁴⁰ – most nem nagyon élt az ágens szolgálataival. Szerepe szinte csak a bíborosi testülettel kapcsolatos információk szolgáltatására korlátozódott.¹²⁴¹

A primás, miként jó tíz évvel korábban, megint csak a jezsuita kártyát igyekezett megjárni. Az ügy szálaít ezúttal az ágens nélkül, egyedül kézbentartó közvetítő az irodalmi munkássága okán számon tartott, 1651. október 14-e¹²⁴² óta az Örök Városban tartózkodó magyar jezsuita, Nádas János volt.¹²⁴³ Nádas a történelmi kritika logikus következtetése ellenére mégsem kizárólag tudós elszigeteltségben töltötte római éveit.¹²⁴⁴ A jelek szerint igencsak belefolyt a legmagasabb egyházpolitikába. Inchofferrel ellentétben azonban nem a szentszéki döntéshozatal csúcsait ostromolta. A primás megbízásából kizárólag Goswin Nickel jezsuita generális¹²⁴⁵ és a spanyol jezsuita bíboros, a kiváló teológus Juan de Lugo¹²⁴⁶ közvetítésével igyekezett célt érni. Lépéseiről 1655. június 12-én kelt, fedőnevekkel titkosított (Sándor = a pápa; Apánk/Após = a generális) magyarul és saját kezűleg írt levelében számolt be Lippaynak. Az esélyek latolgatása közben egyaránt feltárta a reménykeltő és a problémás motívumokat:

Hála Istennek hogy vagyok qui se opponat murum pro domo Dei [aki kiálljon a falra Isten házáért]. Vajha ezt úgy értené Sándor! Azon lesznek hogy meg értse, ha lehet. Az Apánknek ugyan szerével kell szóllanom, most köszvényben fekszik. Tudom hogy igen dicsírte Nagyságodat a Sándor előtt még amakkor: de ugyan akkor azt mondotta, hogy a császár által kell a dologhoz nyúlni, s hogy más mód nincs benne, mert nehéz új utat kezdeni. Most meg látom ha mér-é neki valamit mondani; hogy ne láttassék igen nagy dologban venni intercessióját [közbenjárását]. Ha 24 vólna a süveg, vólna feje már: mert igen nagy destinációkat [elhatározásokat], nagy renovációkat kíván az Nagy Sándor itt közel. Most pedig csak 4 süveg vagyok. Nem mér senki szólni hová néz evvel is az igen sok között. Én a király választása, s koronázásával¹²⁴⁷ Cardinalis de Lugo-hoz megyek, s ea occasione [azon alkalommal] szólok, hogy szóljon. A mi Apánk etiam in domesticis et urgentibus [belső és sürgető ügyekben is] igen gyengén szól ő Szentségének. Ha remélené hogy véghez viheti, hozzá kezdene ehhez is; de így nem tudom mit cselekszik; hogy valami suspiciónak [gyanúnak] ne adjon okot; s annak a szónak: majora re etc. [sokat akar a...] Mind a Sándor, mind de Lugo, mind az Apánk azt ílte, még

¹²³⁸ Larzona-Favilla Lippayhoz, Róma, 1655. jan. 23. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 24. cs., 141–143. fol.

¹²³⁹ Lásd Pozsonyból 1661. dec. 15-én küldött levelét. Archivio Aldobrandini, Lettere, bust. 29–31, fasc. 29 [ord. cron.].

¹²⁴⁰ „Lo ricordo a vostra eccellenza per la devozion, che li profetto come suo servitore, affinché volendosi adoprare con le corone, possi metter in esecuzione quanto la bona memoria del mio signor zio, etiandio con altre mie l’ho scritto, tanto più, che habbiamo un pontefice, che inclina a promover soggetti grandi, di gran meriti e riguardevoli, come pari di vostra eccellenza.” Larzona-Favilla Lippayhoz, Róma, 1655. szept. 9. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 25. cs., 349–350. fol.

¹²⁴¹ Így beszámolt az üresedésekről, az esélyesekről, a promóciók várható időpontjáról, majd elhalasztásáról. A volt bécsi nunciussal, Camillo Melzivel, tekintettel várható kinevezésére, szintén szorgalmazta a kapcsolattartást. Levelei Lippayhoz, Róma 1655. szept. 9. nov. 26. 1657. febr. 24. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 25. cs., 349–350. fol.; 26., cs., 376–377. fol.; 29 cs., 107. fol.

¹²⁴² „Oggi è venuto per fermarsi in questa casa professa il padre Nadasi, che stava col singor conte Wesselényi.” Andreas Calodo (?) római jezsuita Lippayhoz (?), Róma, 1651. okt. 14. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 18. cs., 415–416. fol.

¹²⁴³ Életének és munkásságának monografikus feldolgozása: TÜSKÉS GABOR, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádas János)* (Historia Litteraria 3), Budapest 1997, a római évekre: 107–113.

¹²⁴⁴ Lásd TÓTH ISTVÁN GYÖRGY bírálatát TÜSKÉS munkájáról: Századok 133 (1999) 433–444.

¹²⁴⁵ 1652–1664 között működött a rend tizedik főnökeként. Rövid életrajza magyarul: GYENIS ANDRÁS, *A jezsuita rend generálisai. Életrajzi és rendtörténelmi vázlatok* (Publicationes ad Historiam Societatis Iesu in Hungaria Illustrandam. Lucubrationes 2), Budapest 1935, 32–35.

¹²⁴⁶ Neve már korábban is többször előfordult, például az 1640-es évek elején a pápai államháztartás helyzetét vizsgáló részkongregáció tagjaként. Bíborosi kinevezésére HC IV, 26.

¹²⁴⁷ I. Lipótról van szó.

akkor is, hogy illenék olyan emberhez ilyen süveg de minden discursusnak a feje, s a vége az volt, hogy a császár nominatiója nélkül nem lehet. Adgya Isten hogy most jobbat gondoljon. Igen, igen nagy szükségesnek mondják lenni, hogy 10 vagy 15 veres urat válasszon magának Sándor, szája ízi szerént. Talám még több süveget vár, hogy az első electio- vagy creatioja a tiszteteknek eleget tégyen. Azért az első creatiónak még igen gyenge híre vagyon. Mindazonáltal ne kételkedgyék Nagyságod mind az Apánk, mind a cardinálunk jó akaratjában. Bizonyosan tudom hogy dicsírni fogja az Apánk, ha ő Felsege ő Szentségének egy szép levelet ír. Rossz deák vagyok, de örömet pennájába rágnék ennehány szót, s argumentumot. Leginkább azt kell megírnya, mely nagy javára volt a Nagyságod autoritása eddig in rem catholicam [*a katolikus ügynek*], s melly szükséges, hogy ott is egy olyan ember légyen, akit a római pápa úgy böcsül. Jó volna erre P. Ferencz,¹²⁴⁸ hogy brevissime cum nervo [*röviden és lényegretörően*] felírná mind az amit Nagyságod az Anyaszentegyházért cselekedett; s cselekedhetne, ha ez meg lenne. Ha a Ratisbonai után a nominatiót Nagyságodnak igéri ő Felsege, acceptálja Nagyságod in omnem eventum [*minden esbetőségre*]. Használhat inkább hogy sem árthat; csak titkon legyzen: de bizonyosnak kellenék lenni. Ennyihány vén cardinál vagyon. Ki tudja mit ad Isten. Kérem a Sándor őrző angyalát én is, hogy az én szegény hazámra is fordítsa a Sándor szívét. Ha ezek kívül valami jobb hírt értek az Apóstul, meg írom P. Jaszberinyinek;¹²⁴⁹ hogy Nagyságodnak megmondgya. Mind P. Jazberinyi, mind némely más magyar, s német páterektől szépeket érttem Nagyságod felől, ez mind jó lesz, de akkor akarnék az Apósna felőlök szölli, mikor jobban léssen, hogy el ne feleitse mikor az audientiára megyen. Mert emez punctumokkal teli fővel megyen oda, mikor megyen.¹²⁵⁰

A jezsuita csapatmunka kulisszatitkairól és a tervezgetések részleteiről árulkodó levél legfőbb üzenete az unos-untalan visszatérő probléma: Rómába csak Bécsen keresztül lehet eljutni. Az új pápa hozta fordultba vetett remény, amint ez sejtető volt, alaptalannak bizonyult. A Kúriánál minden mértékadó tényező továbbra is járhatatlannak tartotta a külön magyar utat, még a szent cél érdekében lelkesedő Nádasi is. Ő a maga részéről azt tanácsolta Lippaynak, hogy mégis csak fogadja el a Wartenberg utáni nominációt. A prímás eszerint ettől mindeddig ózdkodott.

A nomináció kérdését a pontifikátus-változás miatt amúgy is újra tisztázni kellett. Ez természetesen újabb pretendensek felbukkanásával járt. A magyar történelemben is elhíresült Raimondo Montecuccoli okozta – és leginkább csak kuriózumszámba menő – közjátékot¹²⁵¹ leszámítva azonban ekkor még semmi sem veszélyeztette a regensburgi püspök és az esztergomi érsek igényeit. Kettejük párharcát a rosszabbul álló, ezért a végsőkig eltökélt Lippay egy huszáros vágással igyekezett a maga javára eldönteni. 1656. július 2-án magánkihallgatásra jelentkezett III. Ferdinándnál, s ott helyben megíratott az uralkodóval egy saját kezű ajánlólevelet VII. Sándorhoz:¹²⁵²

Szentséges Atya! X. Ince pápa idejében ajánlottam a bíborosi méltóságra rendkívüli, de hathatós ajánlással a főtisztelendő esztergomi érseket, úgy ritka erényei és élete, mint az Isten egyháza és a katolikus vallás irányában szerzett hatalmas érdemei miatt a legméltóbb főpapot, minként az jól ismert szentségtek számára. Érdemei a közben eltelt időben nem hogy csökkentek volna, hanem gyarapodtak, s napról-napra gyarapszanak, ezért méltányos, hogy most a lehető

¹²⁴⁸ A prímás ifjabbik, kiváló prédikátorként számon tartott jezsuita öccsére: LUKÁCS, *Catalogi personarum*, II, 660.

¹²⁴⁹ Jászberényi Tamás ekkor a pozsonyi kollégium több tisztséget viselő tagja volt. LUKÁCS, *Catalogi personarum*, II, 629. A pozsonyi ház anyagában nem találtam Rómából hozzá intézett leveleket.

¹²⁵⁰ Az irat eredetije: PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 24. cs., 353–356. fol.

¹²⁵¹ A Krisztina svéd királynőt Rómába kísérő nőtlen hadvezér a királynőé mellett Bécs támogatásával kívánta egyházi karrierjét elindítani:

Tre o quattro giorni sono, vedendomi col signor principe Auspergh, mi communicò, come tra l'altre grazie, che disegnava la regina di Suetia di chiedere a nostro signore principalmente dovesse essere la dignità cardinalizia per il signor generale Montecuccoli, il quale fù anche di qua chiamato per dovere accompagnare sua maestà sino a cotesta corte, sopra di che mi ponderò sua eccellenza, che quando ne riportasse l'intento, recarebbe qui non poca ammirazione, mentre essendo stata anche richiesta una simil grazia dal defonto rè de' Romani per monsignor vescovo di Ratisbona, gli fusse stata denegata dal passato sommo pontefice, ma io volendomi intorno acciò assicurare, se l'offizio veniva da sua maestà Cesarea o pure semplicemente da esso signor principe per qualche concetto, che corre, che sua eccellenza non sia troppo ben' affetta al detto signor generale, egli mi soggiunse di dirnello solo come da se stante però la premura, con che mi parlò della materia, potrebbe essere, che fosse stato anche con partecipazione di sua maestà.

Bécsben nemcsak informálisan elleneztek a tábornok méltán csodálkozást keltő törekvését, hanem a pápánál sem voltak hajlandók azt közvetlenül támogatni, ugyanakkor a generális személye sürgetésére nem zárkóztak el attól, hogy a királynő előtt felkarolják a vállalkozást:

Da uno di questi principali ministri dell'imperatore mi è stato accennato, come il signor generale Montecuccoli habbia procurato dopo il suo ritorno a questa corte le tre commendatizie da sua maestà Cesarea per nostro signore e per la regina di Suetia a fine di esser promosso al cardinalato, forse indotto da qualche buona disposizione prima mostrata gli da detta regina di volerne supplicare sua beatitudine, però che la maestà sua si sia scusata di scrivere a dirittura a sua santità, ma che l'havrebbe fatto in ogni buon forma con la regina di Suetia, di che essendosi detto Montecuccoli appagato questa sera medesima. Sento, che s'inviacono costà le lettere con particolari commendazioni delle di lui qualità e della stima, che insieme ne fa la maestà sua, che ho stimato mio debito di portare anticipatamente a notizia di vostra signoria illustrissima.

Elci nuncius Giulio Rospigliosi államtitkárhoz, Ebersdorf, 1655. nov. 6; Bécs, 1656. febr. 12. BAV Barb. Lat., vol. 6110, fol. 274–276; vol. 6112, fol. 117^v–118^r (*ciffré*).

¹²⁵² Lásd a nuncius alábbi jelentését.

leghathatósabban megújítom kérésemet abban a reményben, hogy mielőbb elérjem eredményét, amit szentségtek irántam tanúsított atyai érzületének megnyilvánulásaként fogok számon tartani, s a szentségtek és a szentszék iránti teljes fiúi tisztelettel fogom viszonyozni.¹²⁵³

A személyes hangú *Handbillet* jelentőségével – éppen különleges volta miatt – Lippay is, III. Ferdinánd is tisztában volt. A primás a lepecsételt levelet, biztos ami biztos, magával vitte az audienciáról, majd ő maga juttatta el a pápához.¹²⁵⁴ Az uralkodó viszont két nappal később a titkos tanács mind befolyásosabb tagját, a kérdésben már járatos Auersperget küldte el Scipione d'Elci nunciushoz. A gróf *in camera caritatis* azt közölte a nunciussal, hogy a császár azért nem tudta megtagadni a Magyarország kormányzásában nélkülözhetetlen Lippaytól kérése teljesítését, nehogy elidegenítse őt magától. Tekintettel viszont az újabb birodalmi gyűlésre, Wartenberget sem akarja megsérteni mellőzésével. A politikus ezért III. Ferdinánd nevében kijelentette, hogy az ajánlás nem prejudikálhat a regensburgi püspök javára tett korábbi nominációnak. Arra kérte a nunciust, hogy mindezt még III. Ferdinánd levelének megérkezése előtt tudassa Rómával, aminek Elci eleget is tett.¹²⁵⁵

A dilemma és megoldása tehát a régi maradt. Egyedül a körülmények, az alkalmazott technika tűnik ezúttal valóban izgalmasnak.

Lippay, nem tudva dezavualásáról, nagy várakozással küldte el Nádasinak az uralkodó levelét, hogy azt a rend generálisa adja át VII. Sándornak. A magyar jezsuita kevésbé volt bizakodó. A generális támogatását felemlegető kötelező optimizmusa ellenére az egyetlen reális lehetőséget abban látta, hogy a primásnál jó évtizeddel öregebb és betegeskedő Wartenberg idő előtt elhalálozik. Ezért 1656. július 30-ai levelében azt tanácsolta az esztergomi érseknek, hogy azt is feltétlen adassa írásba III. Ferdinánddal, hogy a regensburgi püspök után mindenképp őrá száll a császári nomináció:

Nagy böcsülettel vettem a Nagyságod levelét és áldását. Mindjárt P. Generálishoz mentem Sz. Andrásához (mert ott lakik mostan a Pápa miatt, s a pestis miatt) és megadtam a levelet. Ágyban találtam köszvényben. Igen érti a dolgot, igen örömet minden válványítás nélkül (amint láttam hogy szokása volt a másik Pápa alatt) azt felelte, hogy valamit kíván ő Felsőge, s az Ország, érte leszen mindenképpen. Mert azt mondja, hogy nem Nagyságod, hanem a szükség, s az Anyaszentegyháznak autoritása kívánja azt. Semmit se kételkedjék Nagyságod felőle, hogy igen emberül el tud járni dőlőgában, ha Isten ő Szentségének másonnét más indulatot nem ad. Azonban alázatosan köszönti Nagyságod. Jó segítségemre vőlt P. Geyer¹²⁵⁶ levele is. Igen jól ír Nagyságod felől: és igen confirmálja régi információm. A mostani fő pap olyan, aminemőnek írja Nagyságod. De annyi, annyi a candidatus, hogy soknál is több. Már körülötte vannak csirkék is... Senki nem tudja mikor adja meg a veres süveget a bátyja fiának ő Szentsége...¹²⁵⁷ Azonban az Apánk bemutatja a felséges (utinam *[bárcsak]* hatalmas) levelet. Igen informatív Nagyságod felől. Nekem alkalmatlan, hogy ott lakik. Mert nem vélem, hogy sokáig legyen szabad oda járkálnunk, hogy a Pápa körülül valók valami suspicióba *[gyamúba]* ne ejtessék az Apánkat, és így bé ne járhasson ő Szentségéhez. Elég az ennékem, hogy az Apánknak mind kedve, mind esze, mind informatiója legyen. Nem bánom, hogy bőven szóllottunk nem egyszer Nagyságod felől, usque ad illius admirationem *[egészen annak csodálkozásáig]*. Mert így sensim sine sensu *[észrevétlen]* sokat hallván, sokat mondhat. Megírtam egyébkor is Nagyságodnak, hogy igen tetszett ő Szentségének az amit hallott, és mondott Nagyságod felől az Apánk. A Ratisboniai felől azt mondotta nekem, hogy igen beteg. Én candide igazán mondom, hogy (in omnem eventum *[minden esbetőségre]*) és úgy hogy itt ne tudnák) jó volna a nominatiót scripto obtineálni *[írásban ehnyerni]* ő Felsőgétől. Használhat, nem árthat. Ki tudgya, ha éri-é a jó püspök azt a nominatiót, vagy nem. Mert az első creatio amint tudja Nagyságod, csak a Pápáé. Míg a másik leszen, addig már híret hozhatják. Azonban titkon légyen a

¹²⁵³ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114, fol. 82^r–83^v.

¹²⁵⁴ Lásd Nádasinál idézendő levelét.

¹²⁵⁵ Elci Rospigliosiohoz, Bécs, 1656. júl. 8. BAV Barb. Lat., vol. 6112, fol. 124^v–125^v (*ciffre*):

Quattro giorni sono venne da me il signor principe d'Auspergh a dirmi con gran secretezza in nome dell'imperatore, come richiesta sua maestà Cesarea da monsignor arcivescovo di Strigonia di raccomandare efficacemente a nostro signore la di cui persona per la dignità cardinalizia, la maestà sua non havendo potuto denegare a soggetto tanto benemerito una simil grazia. Si fusse impegnata di farlo e di scrivere anche a sua beatitudine di proprio pugno con far consegnare a monsignor istesso la lettera, ma che l'intenzione di sua maestà era, che questa raccomandazione non pregiudicasse punto alla nomina già fatta in persona vescovo di Ratisbona, mostrando gran premura, che dicio ne pervenisse la notizia alla santità sua, prima che egli fusse presentata la lettera sudetta. E perché inoltre desidera l'imperatore, che tale officio non si penetri da veruno di per non alienarsi l'affetto dell'arcivescovo, di cui si vale in molti affari di quel regno, come per non dare minima ombra a monsignor vescovo di Ratisbona, del quale potrebbe haver bisogno nella futura dieta dell'imperio, mi richiese appresso il signor principe per parte di sua maestà di rappresentare io medesimo il tutto a nostro signore, il che eseguisco ricorrendo alla solita benignità di vostra signoria illustrissima.

¹²⁵⁶ Bernhard Geyer, 1655–1657 között az osztrák rendtartomány provinciálisa, majd bécsi és grazi házfőnök. LUKÁCS, *Catholici personarum*, II, 601.

¹²⁵⁷ Colonna már 1656. május 27-én biztosra vette nemcsak Flavio, hanem Agostino Chigi kinevezését, kiemelve, hogy mindketten elkötelezettek a Habsburgok irányában. Jelentése III. Ferdinándhoz, ÖStA HHStA, Rom, Dipl. Korresp., Fz. 58, Konv. Colonna an Ferdinand III. 1656, fol. 3.

promissio [ígéret]. Lássuk mit ság a Szentlélek a Szent Pápa szívébe. Én azt kívánom, quod est ad maiorem suam gloriam, qui glorificantes se glorificat [ami annak nagyobb dicsőségére van, aki az őt megdicsőítőket megdicsőíti]. Énnékem nagy, igen nagy vigasztalásomra volna Nagyságodat veres köntösben látnom, obiective non subiective. A Concilium is amit mond ebben a dologban, régen írva adtam.¹²⁵⁸

Nádasi helyzetértékelése a későbbi fejlemények ismeretében alapvetően helyesnek mondható. A magyar jezsuita a primásnál tisztábban látta az egyetlen járható utat. A császári magánlevéllel megerősített jezsuita vonal mégsem bizonyult teljesen vakvágánynak. A *squadron volante* szellemében megújult kúriai döntéshozatal nemcsak Goswin Nickel generális szóbeli információinak, hanem magának Lippaynak a térítések előrehaladásáról és az uniós eredményekről küldött beszámolóinak köszönhetően¹²⁵⁹ valóban értékelte a magyar főpap egyházkormányzati és lelkipásztori tevékenységét. Ezt a neki küldött meleg hangú válaszbrevék is tanúsítják.¹²⁶⁰ Rómában talán először érdemben foglalkozni kezdtek bíborosságának kérdésével. A generális közbenjárása és a közvetítésével eljuttatott uralkodói levél – annak előzetes diszkreditálása ellenére – gondolkodóba ejtette VII. Sándort és közvetlen környezetét. Rospigliosi államtitkár a pápa kifejezett utasítására hivatkozva 1656. november 11-én azt közölte a bécsi nunciussal, hogy csak azért nem reagáltak mindeddig III. Ferdinánd levelére, mert e roppant súlyos kérdést alapos megfontolás tárgyává kívánják tenni. Az államtitkár arra is felhatalmazta Elcit, hogy szükség esetén a uralkodó tudomására hozhatja ezt a félig-meddig biztatásnak is tekinthető választ, és biztosítsa őt VII. Sándor jóindulatú készségéről kívánságai teljesítésében.¹²⁶¹

Rospigliosi sorai azt vetítették előre, hogy Lippay hosszú évek óta vissza-visszatérő különutas törekvései mégiscsak eredményt fognak hozni. A részletekkel régóta tisztában lévő Chigi-pápa úgy látszik valóban hajlott volna afelé, hogy a jezsuiták nyomására pontifikátusa első kreációjakor saját hívei között rendkívüli módon az esztergomi érseket is kinevezze. A politikai nehézségek a publikálás késleltetésével, ha nem is könnyen, de áthidalhatók lettek volna. Az államtitkári jegyzék éppen abban az időben kelt, amikor már javában folytak az első bíborosi kreáció előkészületei. Rómában a legfőbb beszédtema a kiválasztottak személyének latolgatása volt. Természetesen a különféle kúriai hivatalok tisztségviselői kerültek leginkább szóba.¹²⁶² Az 1657. április 9-én kinevezett 10 bíboros többsége azonban rendhagyó módon nem közülük, hanem – a Nádasai által is emlegetett új kurzus szellemében – a pápa szűkebb pátriájából: Sienából és Toscana egyéb közeli városaiból kerültek ki.¹²⁶³ A kiválasztottak között szerepelt még a szintén sienai származású Scipione d'Elci bécsi nuncius, valamint a neves jezsuita teológus-történéttíró, Sforza Pallavicini is.

Nem túl nehéz rájönni, hogy az egyelőre csupán *in petto* kreált két kardinális közül az egyik maximálisan megfelelt egy Bécs felé teendő gesztus igényének, a másik pedig a kellőképpen reprezentálta a jezsuiták befolyását. Mindkét célt a magyar primás egy személyben is kielégítette volna. Vélhetően ez volt az oka a hosszas római hezitálásnak. Elci és Pallavicini ugyanakkor – még ha két külön helyet is

¹²⁵⁸ PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 28. cs., 29–32. fol.

¹²⁵⁹ Lippay VII. Sándorhoz, Pozsony, 1655. dec. 12. és 1656. jún. 12. ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 39, fol. 349^r–355^v; vol. 41. fol. 182^r–183^v.

¹²⁶⁰ ASV Epist. ad princ., vol. 60, n. 519, fol. 352^r; vol. 61, n. 69, fol. 54^v–55^r. A nuncius 1656. aug. 5-én igazolta vissza a második brève kézbesítését, s tudatta, hogy a maga részéről szintén kifejezésre juttatta Lippaynak a Szentszék nagyrabecsülését a pápai érdekek védelmében, a katolicizmus érdekében Magyarországon végzett tevékenységéért (Elci Rospigliosihoz, 1656. aug. 5. BAV Fondo Chigi, vol. N I 26, fol. 10^v–11^r [ciffre]):

Nel trasmettere a monsignor arcivescovo di Strigonia il breve di nostro signore, l'ho unitamente accompagnato con una delle mie, tanto per eseguire in questo l'ordine datomene da vostra signoria illustrissima, come ancora per accettare doppiamente detto prelat, quanto siano grandi a sua santità li avvisi di tutte le sue degne operazioni per vantaggiare gl'interessi della santa sede nel regno d'Vngaria. Ondè spero, che sarà per stimar molto le grazie, che in ciò le [!] fa la santità sua...

¹²⁶¹ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 32, fol. 86, (ciffre):

Alla lettere di sua maestà, che concerne la persona di monsignor arcivescovo di Strigonia, non ha fin hora nostro signore fatto risposta alcuna, perchè trattandosi di negozio molto grave, richiede tempo per considerarlo maturamente. Et acciò il non replicarsi dalla santità sua non habbia intanto a recar costi meraviglia, mi ha commandato di darne a vostra signoria illustrissima questo cenno, perch'ella possa opportunamente valersi di tal notizia, con assicurare insieme sua maestà così del paterno suo affetto, come del godimento, che riceverà sempre, che possa conformarsi con i desideri della maestà sua.

¹²⁶² Harrach prágai bíboros római auditora, Michaele Orsucci 1656. nov. 25-én a következő személyeket tartotta esélyesnek: Rospigliosi államtitkár, a volt és aktuális bécsi nunciások: Melzi és Elci, a zsinati kongregációs titkár Paulucci, Franzone kincstárnok, a kamarai auditor Vecchiarelli, az Apostoli Kamara dékánja Carcciolo, s a Rota-dékán Dunozet. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 147 [ord. cron.].

¹²⁶³ HC IV 32–33. Az esélyesként emlegettek kúriai hivatalnokok csak az elkövetkező alkalmakkor kerültek sorra. *ibid.*, 34–35.

kellett biztosítani számukra – kézzelfoghatóbb támogatást jelentett az új pápai politikának a római udvarban, mint az esztergomi érsek a végeken. VII. Sándor döntését nagyban megkönnyítette, hogy a nuncius még 1656. november 25-én azt jelenthette: Bécsben senki sem hánytorgatta fel a reakció hiányát Lippay uralkodói ajánlására. Ezért nem is állt módjában közölni a pápa biztató üzenetét.¹²⁶⁴ Elci annyira pedig nem volt ostoba, hogy saját érdekeivel szemben maga feszegesse a kérdést. Bécs passzivitása láttán vélhetően a jezsuiták sem erőltették különösebben a dolgot. Az ő elképzeléseinek Pallavicini szintén jobban megfelelelhetett, mint az általuk csupán provinciális szempontok alapján támogatott esztergomi érsek.

Lippay számára, aki sem ezelőtt, sem ezután nem állt ennyire közel terve megvalósulásához, nem maradt más hátra, mint hogy Nádasí tanácsát megfogadva írásban is biztosítsa a Wartbenberget követő nominációra tett császári ígéretet. Erre valóban nagy szükség is volt. III. Ferdinánd halála, majd I. Lipót trónra lépte a már Bécsben megszerzett pozíciókat is bizonytalanná tette. Az újabb római kísérletezés kudarcra után – a rendelkezésre álló források tanúsága szerint – az esztergomi érsek bíborosi törekvéseinek kizárólagos színtere a császárváros maradt.

Ez persze nem jelentette azt, hogy Róma teljesen kiesett volna látköréből. Különösen Erdély török elleni védelme, II. Rákóczi György reménybeli katolizálása kapcsán igyekezett a pápai diplomácia figyelmét az országra és magára vonni.¹²⁶⁵ A prímás Bécs passzivitása miatt erőteljesen Rómára támaszkodó Erdély-politikája és bíborosi ambíciói ugyanakkor annyira sem állíthatók arányba, mint konfesszió-szervező és ortodox uniós törekvései. E törekvéseknek a Kúria felé történő megfelelő kommunikációja – ami mindazonáltal nem jelent kizárólag ok-okozati viszonyt – kétségkívül Lippay érdemeit volt hivatott alátámasztani. Erdély esetében viszont a prímás a pápaságban egy reális (?) külpolitikai alternatívát igyekezett keresni a a fejedelemség megsegítésére. Rákóczi katolizálása kétségkívül jó benyomásokat keltett volna a Szentszéknél, de a korábbi történések ismeretében egyáltalán nem biztos, hogy éppen ez lett volna az a *punctum saliens*, amire támaszkodva Lippay karrierjének szekerét ki lehetett volna rántani a kátyúból, s az esztergomi érsek végre mint a török és protestantizmus elleni harc Róma által maximálisan elismert és támogatott bajnoka érhetett volna pályája csúcsára.

Erdély és Lippay bíborosságának kérdése a hazai közvélemény előtt egy egész más összefüggésben került elő a 1658 végén. Zrínyi Miklós decemberben – szóbeszédre hivatkozva – kifejezetten Erdély vonatkozásában említi, sőt biztosra veszi Lippay esetleges kinevezését: „a mi prímásunk az erdélyi tűzvésznel bíborosként öltött, tehát rákká lett. Suttogni hallottam erről, még nem került nyilvánosságra. Legyen boldog, legyen szerencsés, nekem mindegy, de nemcsak az egyháznak, hanem országunknak is szilárd kardinális kell, hogy legyen.”¹²⁶⁶ Tudva, hogy a bíborosság kulcsa nem Róma, hanem Bécs kezében volt, az első látásra talányos sorok leginkább lehetséges megfejtésének az tűnik, hogy az udvar az Erdély ügyében buzgólkodó prímás aktivitását nominációja kilátásba helyezésével igyekezett kordában tartani. A rák hasonlat mindenestre ezt sugallja.

Minderről azonban szó sem volt, a Csáktornyára érkezett információk nem bizonyultak pontosnak. Az 1658 október elején több magyar főúrral együtt a pápai és velencei diplomácia támogatásával Erdély

¹²⁶⁴ Elci Rospigliosiohoz, Bécs, 1656. nov. 25. BAV Barb. Lat., vol. 1611, fol. 280–281 (*ciffre*):

Da che il signor principe d'Auspergh mi diede parte delli uffizi, che l'imperatore fù astretto a passare con la santità di nostro signore a favore di monsignor arcivescovo di Strigonia, non me ha poi fatto altro motivo, sicché quando un poco più tardi gliene capiti la risposta, penso, che sempre potrà essere in tempo. Procurarò nondimeno di valermi dell'avviso datomi da vostra signoria illustrissima in ogni caso, che ne sentisse parlare, il che essendo tutto ciò a che mi obliga la sua benignissima scrittami in tal proposito, nel medesimo tempo le confermo di nuovo la mia devotissima servitù...

¹²⁶⁵ Levele VII. Sándorhoz, Pozsony, 1658. febr. 22. A válaszbrévét ugyan nem találtam, de az államtitkárság márc. 30-ai jegyzékében nyugtázta Lippay erőfeszítéseit: „Monsignor arcivescovo di Strigonia ha reiterato le espressioni del suo ossequio verso la santità di nostro signore con una lettera, a cui è responsivo l'annesso breve... per il molto zelo, con che promuove il servizio di Dio è amato paternamente dalla santità sua.” ASV Segr. Stato, Germania, vol. 32, fol. 177^r (*ciffre*).

¹²⁶⁶ „et noster Primas ad Transylvanum incendium rubuit, ergo cancer est. Mussitari de hoc audivi, publicum adhuc non fuit. Sit foelix, sit faustus per me, licet dum modo Cardo stabilis sit, sicut debet esse Ecclesiae; ita et Regni nostri.” Zrínyi Miklós Ruichich János zágrábi alispánhoz, 1658. dec. *Zrínyi Miklós levelei*, kiad. MARKÓ ÁRPÁD, Budapest 1950, 73–75; és elég gyatra fordításban: *Zrínyi Miklós összes művei II*, n. 257, 282.

megsegítése érdekében Bécsben tárgyaló primás¹²⁶⁷ ekkor többek között valóban igyekezett rendezni Lipótnál jelölése kérdését. Miután meggyőződött arról, hogy az új kurzusba nálánál jobban beépülő Szelephényi kancellár esélyessége pusztán kitaláció („Cancellarius uram Cardinalisága merő fabula”),¹²⁶⁸ a velencei követ tudósítása szerint ezúttal kompenzációként, az 1655-ben Wesselényi nádor megválasztásával immár harmadízben elvesztett helytartóságát felemlegetve próbálta megszerezni a császári nominációt.¹²⁶⁹ Az eredmény viszont ismét csak annyi volt, hogy Lipót szintén csak Wartenberg után volt hajlandó őt jelölni. Erről – ekkortájt – írásban is biztosította az esztergomi érseket.¹²⁷⁰ Bár az új uralkodónál ezt a mindig sérelmezett rangsorolást is sikernek lehetett tekinteni, aligha valószínű, hogy ez elég lett volna a primás lekenyerezéséhez. Sőt az írásbeli ígéret, amint azt a következő év eseményei mutatják, semmilyen garanciát sem jelentett.

2.5. ÚJ URALKODÓ – ÚJ CÉLOK. A BÍBOROSI KINEVEZÉS A NEMZETI EGYSÉGPOLITIKA SZOLGÁLATÁBAN

A bíborosjelölések kérdése I. Lipót uralkodása alatt először 1659 első felében került napirendre. Állítólag kezdetben komolyan foglalkoztak azzal a tervvel, hogy a császárválasztás után szokásos „engedelmesség-kinyilvánítási követséget”¹²⁷¹ Lippayra bízzák: „Némelyek avval álmodoznak, hogy jó volna engemet küldene ő felsége Rómában követségben az pápának obedienciát praestálni. Edesítenek holmi süveggel azon occasióval [*alkalommal*], de ez csak reménség, amaz [*ti. a követség*] böcsületes állapot, de költséges es fáradságos, bizon bemennék, úgy mennék inkább hogy ott tenném le hideg tetememet, és az mi hátra vagyon életemben, csendes Isteni szogálatban [*!*] tölteném pænitentiát tartván várnám az én órámat. El hidje kegyelmed nem kicsin tentatióm [*kísértésem*] van ennekem erre az utolsó, akár küldenek, akár sem.” – írta Wesselényi Ferencnek 1659. február 11-én.¹²⁷² A követségből a primás készsége ellenére semmi sem lett. Várakozására rácafolva nem is hívták az udvarba.

Lippay, tekintettel számos köz- és magánérdekű elintéznivalójára, hosszas habozás után, az új kurzussal szemben érzett fenntartásai ellenére mégis csak felment Bécsbe.¹²⁷³ Utazása eldöntéséhez nagyban hozzájárultak a bíborosi kollégiumban beállott újabb üresedésekről és a regensburgi püspök ingadozó egészségi állapotáról kapott hírek.¹²⁷⁴ Az udvarban meglepetést keltett a primás váratlan feltűnése, de például a velencei követ is tisztában volt azzal, hogy érkezésének egyik oka bíborosságának kérdése volt.¹²⁷⁵ 1659. február 18-án már Bécsben találjuk, ahol azonban a farsangi mulatságok tétlenségére

¹²⁶⁷ „Az Erdeliekkel tractáltat ő Felsége, ki miatt én is nem tudom mikor szabadulhatok meg innét. Mind az pápa, mind az Velenczéssek igen fogják pártját Rákóczinak, az mieink úgy látom gyengén.” A bécsi tárgyalásokról Lippay Wesselényihez írt levelei tudósítanak: Bécs, 1658. okt. 8. 10. 11. MOL MKA Archivum familiae Wesselényi (E 199), II/ 65, n. 5–7 (4. cs.).

¹²⁶⁸ Az előző jegyzetben idézett okt. 8-ai levélben.

¹²⁶⁹ 1658. okt. 12. *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe II/1*, hrsg. v. ALFRED FRANCIS PRIBRAM, Wien 1901, 171. A jól értesült követ a primás igyekezetét *strana passione*ként jellemzi. – Még 1655-ben Lippay nem akarta felvételni a nádorválasztást az elkövetkező országgyűlés napirendjére, sőt kifejezetten kérte helytartói tisztének meghosszabbítását. Erre vonatkozó „sok és súlyos érveit” nem részletezi, kifejtésüket a megfelelő időben tartotta alkalmasnak. Levele III. Ferdinándhoz. Pozsony, 1655. január 19. MOL MKL Act. Diat. (A 37), n. 5/1655.

¹²⁷⁰ Lásd alább, a nuncius 1659. márc. 8-ai jelentését. Az új katolikus uralkodóknak a pápa iránti engedelmesség-kinyilvánítási kötelezettségéről („obedienciát praestálni”) már szó esett.

¹²⁷¹ cf. az 1630-as évek bíboros-kinevezéseinek tárgyalásakor mondottakat.

¹²⁷² A Pozsonyból kelt s.k. levél lelőhelye: MOL MKA Arch. fam. Wesselényi (E 199), II/ 65, n. 14 (4. cs.).

¹²⁷³ „Soha bizon nem lattam az magyar nemzetet, udvarnál oly contemptusban mint mastan. Perplexus vagyok fel mennyek hívatlan Bechben. Egyebaránt magam szerént való dolgaim bizon igen volnának... szép az ajánlás, de mérges mint kígyónak az ő nyelvek.” *ibid.* Többek között szándékában állt kieszközölni az országgyűlés mielőbbi meghirdetését, a nádor részére a gömöri főispánságot, valamint az ország védelmi helyzetén javítani. Levelei Wesselényi Ferenchez. Bécs, 1659. március 1, 11. MOL MKA Arch. fam. Wesselényi (E 199), a/II/65, n. 17; MOL MKA Missiles (E 204), Iratok: Levelek [*ord. alph. cron.*] (26. cs. fol. 585–588).

¹²⁷⁴ „Mast azt hozták híriül, hogy három Cardinal holt meg, talám az Ratisbonai püspök meggyógyult, ő Felségének hozták valamely nap, hogy igen nehezen volt.” Az utazás melletti, illetve szembeni érveket latolató levele Rottal Jánoshoz, Pozsony, 1659. február 16. MOL Nádasdy család levéltára (P 507), Levelezés, series A/V/460. tétel (12. cs. fol. 304).

¹²⁷⁵ „Per li interessi privati suoi per l'ambizione, che nodrisse del capello.” A velencei követ 1659. febr. 22-ei jelentésében az országgyűlés összehívásának sürgetése és a török elleni védekezés feltételeinek javítása után említi az esztergomi érsek magánérdekeit. *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*, 217.

kárhoztatták, majd két hétig semmiről sem tudott érdemben tárgyalni. Különösen az erdélyi helyzet töltötte el mély aggodalommal.¹²⁷⁶ Március 11-én viszont már örömmel közölte a nádorral, hogy ottléte eredményesnek bizonyult: „Hogy én feljöttem és ma három hete ittlétemet meg nem bántam, használt úgy ítélem, országunknak hazánknak, magunknak.”¹²⁷⁷ Míg az előbbit részletezte is, magáról hallgatott. Arról, hogy mi is történhetett saját ügyében az udvarnál, a nunciusi jelentések adnak bővebb felvilágosítást.

Rómában ugyanis VII. Sándor pontifikátusának ötödik évében végre nekiláttak az első koronabíborosi kreáció előkészületeinek. Carlo Caraffa nuncius ennek jegyében kezdett puhatólódzni Bécsben. 1659. március 1-ei jelentésében a „császári miniszterektől” és Lipót jezsuita gyóntatójától, Philipp Millertől¹²⁷⁸ szerzett információi alapján azt tudathatta az államtitkársággal, hogy Lippay erőteljes törekvései ellenére a császár el van kötelezve Wartenberg mellett. Az érseket ugyanakkor írásban biztosította arról, hogy a regensburgi püspök után mindenképpen az ő nominációja fog következni.¹²⁷⁹ Ezt maga Lippay személyesen is megerősítette a nunciusnak, hangsúlyozva, hogy a császári dekrétum arra az eshetőségre is szól, ha Wartenberg még kinevezése előtt elhalálozna. A nuncius, aki kísérletet tett az ominózus irat megszerzésére,¹²⁸⁰ a regensburgi püspökkel kapcsolatban egyedül azt említette meg problémaként, hogy bár a császár és környezete hajlandó lenne a már III. Ferdinánd által neki ígért nomináció megújítására, Wartenberg – Lippayval ellentétben – semmit sem tesz ezért. Caraffa így még nem látta elérkezettnek az időt, hogy a pápa nevében beszéljen a császárral a német főpap érdekében. Az éppen legbefolyásosabb titkos tanácsossal, Johann Ferdinand von Portiával¹²⁸¹ pedig még egész egyszerűen nem volt erre alkalma.¹²⁸²

A nuncius értesülései ennek következtében nem voltak teljesen megbízhatóak. Mint a későbbiek folyamán meggyőződhetett róla, az új bécsi kormányzat komoly fenntartásokkal viseltetett a regensburgi püspök irányában. Portiának például az volt a meggyőződése, hogy Wartenberget öregsége és betegsége miatt már nem érdemes jelölni, s hogy egy, a birodalom területén tartózkodó kardinális óhatatlanul összeütközésbe kerülne a helybéli egyháziakkal, amint azt Hessen-Darmstadt példája is mutatja. Wartenberg irányában az uralkodónak is fenntartásai voltak a közelmúltbeli frankfurti birodalmi gyűlésen vitt szerepe miatt.¹²⁸³ Lippay Bécsben ezekről a problémákról szerezhetett értesüléseket, s a regensburgi püspök várható mellőzése motiválhatta abban, hogy Wartenberg utáni jelölését oly magabiztosan hangoztatta a nuncius előtt.

Egyéb téren viszont Caraffa volt jobban informált a prímásnál. Már kezdeti tájékozódásáról beszámoló március 1-ei jelentésében hírt adott arról, hogy a domonkos Tomaso Sarria, a dél-itáliai Trani spanyol királyi megbízásából Bécsben tárgyaló érseke¹²⁸⁴ egy számunkra már ismerős család, a Trivulziak egyik tagja nevében 100.000 aranyat ajánlott fel Bécsnek nominációjáért. Idővel ugyanígy tett egy másik – szintén többször szerepelt – itáliai ghibellin főúri család sarja, Paolo Savelli apát is. A nuncius értékelése szerint különösen Trivulzi akciója jelenthetett veszélyt, mivel az a spanyol udvart is pénzadománnyal kívánta tervének megnyerni. Az osztrák Habsburgok pedig közismerten sokat adtak a spanyolok véleményére, amint azt Carretto korábbi jelölése is bizonyítja.¹²⁸⁵

¹²⁷⁶Levelei Wesselényi Fernchez, Rákóczy Lászlóhoz. Bécs, 1659. február 20, március 1. és 6. MOL MKA Arch. fam. Wesselényi (E 199), II/ 65. n. 16, 17 (4. cs.); *ibid.*, Archivum familiae Rákóczy (E 190), Iratok, n. 7682 (25. cs.).

¹²⁷⁷Levele Wesselényi Ferenchez. Bécs, 1659. március 11. MOL MKA Missiles (E 204), Levelek [*ord. alph. et cron.*] (26. cs., 585–588.).

¹²⁷⁸LUKÁCS, *Catalogi personarum*, II, 678.

¹²⁷⁹„la prima nomina dopo, che haveva havuto il suo effetto quella di monsignor vescovo.” Caraffa Rospigliosihoz, Bécs, 1659. márc. 1. *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. I: 1657 Februar bis 1669 Dezember* (AÖG 103), hrsg. v. ARTHUR LEVINSON, Wien 1913, 547–841, 664–665, n. 149.

¹²⁸⁰Caraffa Rospigliosihoz, Bécs, 1659. márc. 8. *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe I*, 667, n. 155.

¹²⁸¹SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 321–323.

¹²⁸²Caraffa fentebb idézett márc. 1-ei jelentésében.

¹²⁸³A nuncius jelentései 1659. máj. 10. és 17. *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe I*, 674–676, n. 173 és 175.

¹²⁸⁴HC V, 341 és 327.

¹²⁸⁵A nuncius jelentései 1659. márc. 1. márc. 15. márc. 29. ápr. 19. *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe I*, 664–665, n. 149. 668–669, n. 158. 670–671, n. 162. 672–673, n. 168. A két igyekvő olasz közül egyik sem csinált jelentősebb egyházi karriert. HC V, *ad indicem*.

Lippay csak Pozsonyba visszatérve értesült az újabb riválisok felbukkanásáról. A másfél évtizeddel korábban ugyancsak pénzt ígérő Durazzóval kapcsolatos emlékei nem sok jót engedhettek sejtetni. A kedvezőtlen hírek hallatán a prímás a vele közeli kapcsolatokat ápoló Johann Rottal titkos tanácsostól¹²⁸⁶ kért kétségbeesetten támogatást:

Haza érkezvén itt értettem immár bizonyosan, hogy ő Felsőge megváltoztatta szándékát, és immár nem fogja az Ratisbonay püspököt Cardinalságra nevezni, hanem mások vannak érette. Nekem pedig, mind az mastani Urunk, mind az apja megígérte, hogy ha változik az Ratisbonai, nem leszen másé, hanem enim. Az kegyelmed eleitül fogva ajánlott és megmutatott jóakarátjába nagyon nagy reménységem, kérvén felette kegyelmedet, munkálkodjék az dologba, legyen mind segítségemmel mind pedig jó tanács adással.¹²⁸⁷

Hogy a segítség egészen konkrétan mit is kellett, hogy jelentsen, arra e kizárólag a bíborosság kérdésével foglalkozó rövid levél utóirata ad eligazítást. Ebben az érsek egy, Portia feleségének küldendő ajándékot említ.¹²⁸⁸ Vagyis elsősorban a főminiszter pártfogásának biztosítására számított. Mint láthattuk, Portia valóban ellenezte Wartenberg jelölését. Bár a püspököt favorizáló másik titkos tanácsos, Auersperg szerint leginkább az olasz pályázók pénzajánlata motiválta, Wartenberg-ellenes álláspontja kétségkívül az esztergomi érseknek kedvezett. Annál is inkább, mivel Portia tisztában volt azzal, hogy a birodalmi és magyarországi politikai szempontok miatt csak Wartenberg és Lippay között lehet választani. A regensburgi püspök elleni érveit Trivulzio és Savelli ajánlatának visszautasítása után is fenntartotta. Ráadásul egy újabbal is megtoldotta, amikor a nuncius előtt a bajor választónak a püspök iránt érzett, szűnni nem akaró ellenszenvét hangoztatta.¹²⁸⁹

A császári döntéshozatalban kialakult patthelyzetet (Auersperg s az időközben elhunyt Ferdinand Siegmund Khurtz¹²⁹⁰ Wartenberget,¹²⁹¹ Portia és Rottal Lippayt támogatta) a jezsuita gyóntató, P. Miller döntötte el. Caraffa 1659. május 24-ei jelentése szerint a páternek végre sikerült rávennie – a problémát egy ideig a salzburgi érsek, Guidobald Thun jelölésével eldönteni kívánó – Lipótot Wartenberg nominációjára. Miller a hagyományos dilemmát, vagyis a birodalmi és magyar aspektusok megkerülhetetlenségét felemlegetve érte el az érvelését végül elfogadó uralkodónál, hogy csak Wartenberget és Lippayt vegye figyelembe, s hogy közülük elsőként a regensburgi püspököt javasolja a pápának.¹²⁹² Jóllehet a császári döntést Wartenberg időközben Bécsbe küldött képviselője és a püspöknek a közelgő újabb birodalmi gyűlésen remélhetőleg hasznosítható szolgálatai is befolyásolták,¹²⁹³ az eredmény egyértelműen a pápai diplomácia sikerének tekinthető.

Láthattuk, Caraffa már 1659 márciusának elején a regensburgi püspök érdekében kezdte el a kérdést feszegetni. Tárgyalási során nem hagyott kétséget afelől, hogy Róma Wartenberget szeretné. A jezsuita gyóntató lépéseit is ő irányította a háttérből.¹²⁹⁴ A nuncius természetesen nem a saját szakállára cselekedett. Az államtitkárság hozzá intézett utasításai alapján járt el. Ezek egyértelműen a Wartenberg melletti fellépést hagyták meg neki. Igaz, vétót csak a két olasz esetben emeltek, Lippay ellen nem.¹²⁹⁵

¹²⁸⁶ SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 328–329.

¹²⁸⁷ S.k. levele Rottalhoz. *S.l. s.d.* MOL Nádasy cs. lt., (P 507), Levelezés, ser. A/V/460 t. (12. cs. 306. fol.).

¹²⁸⁸ „Vagyon igen szép nuszta gereznám, azt Porciáné asszonyomnak szántam.” *ibid.*

¹²⁸⁹ A nuncius jelentései 1659. máj. 10. és 17. *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe I*, 674–676, n. 173 és 175.

¹²⁹⁰ SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 260–263.

¹²⁹¹ Khurtz szerepét a nuncius márc. 29-ei jelentésében említi. *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe I*, 670, n. 162.

¹²⁹² *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe I*, 676–677, n. 177. Thun 1654-től kormányozta a salzburgi főegyházmegyét (HC IV, 302); s az ő nevéhez fűződik a *primas Germaniae* ideájának kidolgozása (Magdeburg reformációja után a cím Salzburgra szállt át), amely a 18. századra a német epizkopalizmus egyik sokat hangoztatott jogalapjává vált. HERIBERT RAAB–QUINTÍN ALDEA ET AL., *Ausgang des konfessionellen Zeitalters in Europa. Fortschritt und Stillstand der Weltmission*, Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus, 152–346, 152–179 (165).

¹²⁹³ A nuncius 1659. máj. 31-ei jelentése. *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe I*, 678–679, n. 180. Portia a már elkészült nominációs iratok expedálását arra hivatkozva kívánta megakadályozni, hogy értesülései szerint a francia király sem tett még javaslatot az általa jelölendő főpap személyére. A nuncius e kifogást „molto frivola et fuori di proposito” jelzőkkel minősítette. *ibid.*

¹²⁹⁴ A nuncius Lipót Vilmos főherceg gyóntatóját, P. Begát is rávette a Wartenberg melletti fellépésre, ennek eredményéről viszont nem tudósít. 1659. máj. 17. és 24-ei jelentései. *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe I*, 675–677, n. 175 és 177. P. Bega nem volt az osztrák rendtartomány tagja, legalábbis a vonatkozó legteljesebb jegyzék (LADISLAUS LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu [1551–1773] I–III*, Romae 1987–1988.) tanúsága szerint.

¹²⁹⁵ Az államtitkárság korábbi utasítására hivatkozva közölte ismétlenül Caraffával 1659. márc. 15-én, hogy a pápa Wartenberget látná szívesen (ASV Segr. Stato, Germania, vol. 444, fol. 279^r; 424^r [ciffre]):

Hogy Róma miért állt egyértelműen és kizárólagosan Wartenberg oldalára, csak találgatni lehet. Kétségkívül szerepet játszott ebben, hogy VII. Sándor a vesztfáliai béketárgyalások idejéről személyesen ismerte és nagyra becsülte a püspököt. Vélhetően Lippay korábbi túlzott római igyekezete összességében nem szült valami jó benyomást. Vanoviczy János magyar pálos későbbi tudósítása szerint a pápai udvarból kifejezetten meg is üzenték a prímásnak, hogy e téren már semmi jóra se számíthat.¹²⁹⁶ Mindennél kézzelfoghatóbb érv lehetett azonban az ekkor még jó egészségnak örvendő Lippaynál tíz évvel idősebb Wartenberg közszájon forgó gyenge egészségi állapota. A *squadron volante* minden lehetséges területen növelni kívánta a Szentszék mozgásterét az európai hatalmakkal szemben. Ennek egyik eszköze volt, hogy a koronabíborosok körében szinte kizárólag gerontokratikus szisztémát alkalmaztak. Ennek eredményeként a VII. Sándor pontifikátusa során nagyhatalmi intervencióra kreált amúgy sem nagyszámú kardinálisok alig egy-két évig birtokolták új címüket.¹²⁹⁷

A hosszas huza-vona után, Róma nyomására megszülető döntés alapján 1659. június 2-án a regensburgi püspök javára állították ki a Rómába küldendő császári nominációt.¹²⁹⁸ Lippay ugyan még el tudta érni, hogy az ősszel összeülő magyar országgyűlés kérje számára az uralkodótól a bíborosi kalapot,¹²⁹⁹ Lipót válasza ismét csak arra szorítkozott, hogy ez csak Wartenberg kinevezése után lehetséges.¹³⁰⁰ A velencei követ szerint az esztergomi érsek a hírt aspirációinak végleges feladásával (*morendo di voglia del capello cardinalizio*) fogadta.¹³⁰¹ Állítását mindazonáltal kritikával kell kezelni. Wartenberg 1660. április 5-ei kinevezése után¹³⁰² valóban egy forrás sem szól már a prímás ez irányú törekvéseiről. Ez viszont leginkább csak arra utal, hogy majd két évtizedes hol koncepciózus, hol realitásnak tűnő, hol pedig kétségbeesett kísérletezés után a Habsburgok többszöri írásbeli kötelezettségvállalásának megfelelően ő

Sua santità stimarebbe bene impiegata la nomina di sua maestà Cesarea al cardinalato in persona di monsignor vescovo id Osnaburgo per le singolari qualità di esso. Ugyanezt erősítették meg máj. 31-én is: In proposito della nomina da farsi da sua maestà Cesarea per la dignità cardinalizia sarà bene, che vostra signoria vada opportunamente insinuando le convenienze, che vi sono, che sua maestà non lasci di honorare in tale occasione l'inclita nazione Alemanna, et intorno a ciò potrà vostra signoria soggiungere, che quando seguisse la nomina in soggetti Italiani, ella, che molto ben conosce il genio di nostro signore, tiene per fermo, che il negozio incontrarebbe grandissime difficoltà, nelle quali non è servizio della maestà sua l'entrare, parendo a sua santità, che devino proporsi persone di cotesti regni per havere riguardo alle nazioni, et specialmente trattandosi di una tanto principale, come e quella di Germania.

E márc. 15-ei instrukció kivonata, illetve további hasonló tartalmú utasítások ápr. 5-ről és jún. 14-ről: *Nuntiaturberichte vom Kaiserhofe*, 665, 1. jegyzet; 674, 1. jegyzet; 667–668, 5. jegyzet.

¹²⁹⁶ Lásd alább még bővebben idézendő levelét Szelephényihez, Róma, 1667. aug. 20. Štátny Oblastný Archív (ŠOBA) Bratislava [Pozsonyi Állami Területi Levéltár], Archivum Provinciæ Marianæ OFM Conv. [Archív Mariánskej Provincije Františkánov], lad. 60, fasc. 2, n 3/e. (A pálos szerzetes 1658-ban tárgyalt Rómában a pálosok ottani megtelepedése érdekében. Lásd például Wesselényi nádor levelét a pápához, Pozsony, 1658. márc. 26. ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 82 A, fol. 71^r–72^v.)

¹²⁹⁷ HC IV, 32–35.

¹²⁹⁸ I. Lipót Colonnához, BSSS Subiaco, Arch. Colonna, Souvr., bust. BJ, n. 19:

Nominavimus sanctitati suæ ad cardinaliatum dignitatem in proxima creatione evehendum venerabilem et illustrem Franciscum Guilielmum, episcopum Osnaburgensem et Ratisbonensem, principem devotum nobis dilectum ex iis meritis, quæ sanctitati suæ notiora sunt, quam ut longiore indigeant apud eandem nostra prædicatione, prout ex litteris nostris ad eandem sanctitatem suam eiusdemque adiecta copia reverendissimæ paternitati vestræ plenius constare poterit.

Az államtitkárság 1659. júl. 12-én jelezte vissza a bécsi nunciátúrának a nomináció megérkezését, majd júl. 19-én a Szentszék brévében is biztosította Wartenberget arról, hogy döntése számára kedvező lesz. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 445, fol. 249^v–250^r; 251^v (*ciffre*).

¹²⁹⁹ Wesselényi nádor számára pedig az aranygyapjú odaítélését javasolták. A diéta felterjesztéséről a velencei követ emlékezik meg 1659. szept. 5-ei jelentésében. *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*, 284. Alois Molin követ 1661. évi finálrelációja szerint az országgyűlést leginkább az határozta meg, hogy a magyar urak privát érdekeiket mindenben a köz java elé helyezték. Így a nádor az aranygyapjú, Lippay a bíbor megszerzésért ügyködött, Nádasdy pedig Zrínyivel rivalizált a titkos tanácsosság elnyeréséért (*esser consigliere di Stato*), amelyet végül mindketten elnyertek. *Die Relationen der Botschafter Venedigs*, II, 43–99, 79.

¹³⁰⁰ A császári ajánlat ezúttal arra is vonatkozott, ha esetleg Wartenberget Róma visszautasította volna („in caso che manchi il vescovo di Osnabruch prima d'esser cardinale”), amire az előzmények ismeretében vajmi kevés esély volt. Minderről szintén csak a velencei követ tudósít. Lásd a következő jegyzetet.

¹³⁰¹ A követ jelentése 1659. dec. 6-án kelt. *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*, 349.

¹³⁰² HC IV, 33. Az államtitkárság (névleges) irányítását a madridi nunciátúra élére kinevezett Rospigliositol átvevő Chigi bíboros ugyanaznap hagyta meg Caraffa nunciának, hogy tudassa a császárral az irányába tett gesztust. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 446, fol. 201^r (*ciffre*). Lipót ápr. 26-án köszönte meg a kinevezést és az arról való értesítést. ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 13, Konv. Leopold I. an Kardinäle, fol. 208. Wartenberg válasza Francesco Barberini gratulációjára Regensburg, 1660 ápr. 20. BAV Barb. Lat., vol. 6886, fol. 66^v.

lett a soron következő császári bíborosjelölt.¹³⁰³ Erre egyedüli, de egyértelmű bizonyítékként Lipótnak 1666. január 6-án egy bizalmasához intézett magánlevele szolgál. Ebben az uralkodó arról számol be, hogy Lippay közelmúltbeli halála után érseki székét Szelephényinek adta, a bíborosi nominációt viszont – Szelephényi kérése ellenére – az erre szintén pályázó (és már korábban is szóba jött) salzburgi érsek örökölte.¹³⁰⁴ Jelölését még Lippay halálának hónapjában elküldték Rómába.¹³⁰⁵ Thun már a következő évben elnyerte egy-egy francia és spanyol prelátus társaságában a Lippay által hiába áhított méltóságot. Kineveztetése Wartenberggel együtt szintén egy „elvesztegetett bíborosi kalap” (*capello buttato*) volt. Előléptetésük után mindketten egy-egy éven belül meghaltak.¹³⁰⁶

Azt ma már lehetetlen eldönteni, hogy ha az 1660-as évek elejétől szintén komolyan betegeskedő esztergomi érsek valóban megéri az újabb koronabíborosi kreációt, valóban fel is terjesztették volna Bécsből, vagy évtizedes harca csupán arra volt elegendő, hogy életében más nem kaphatta meg a nomináció jogát. Az mindenesetre tény, hogy Lippay komoly udvari pozícióharcok árán az uralkodóváltás után is el tudta kerülni teljes mellőzését, noha politikailag egyre távolabb került a Habsburg-elképzelésektől. Bíborosi aspirációinak politikai célja III. Ferdinánd uralkodása alatt egyértelműen a megosztott magyar eliten belüli pozícióharc eldöntését szolgálta és az ügyeket Béccsel karöltve kézbentartó „bíboros-helytartó” koncepciójának jegyében fogant. Az 1659. évi országgyűlésnek a bíborosság ügyében Lipóthoz intézet kérelme viszont már arra utal, hogy ez irányú törekvései 1657 után már a török elleni harc és az udvar abszolutisztikus törekvései ellen lassan kiformalódó és a Wesselényi összeesküvésbe torkolló nemzeti egységpolitika erősítését és nemzetközi relációit voltak hivatott szolgálni.¹³⁰⁷ Amihez paradox módon – az érsekkel való nyílt szakítást elkerülendő – maga a bécsi udvar is kénytelen volt asszisztálni.

¹³⁰³ Carlo Caraffa nuncius 1664. évi kinevezése ellenére, a bécsi nunciások bíborossága ugyanis ebben az időszakban már automatikusnak tekinthető. *HC IV*, 35. Lipót köszönőlevele a pápának, Regensburg, 1664. jan. 25.: ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 13, Konv. Leopold I. an Alexander VII. 1664, fol. 5.

¹³⁰⁴ *Privatbriefe Kaisers Leopold I an den Graffen F.E. Pölting 1662–1673 I* (Fontes Rerum Austriacarum II/56), hrsg. v. ALFRED FRANCIS PRIBRAM, Wien 1903, n. 84, 190:

Sonst ist vor diesmal von hier wenig Neu's zu berichten, als dass vor drei Tagen der Erzbischof von Gran gestorben der ungarische Kanzler wird der stärkste Competent sein ob sein Bistum und Weilen. Er die nomina von mir hat haben sollen und als nichts daraus worden, sondern ich selbige alsbald dem Erzbischof von Salzburg geben, welcher sie gar stark verlangt und mich schon zu Salzburg gewaltig darum geplagt hat, als werde ich ihm wohl müssen zu willen sein.

¹³⁰⁵ Michaele Orsucci Harrach bíboroshoz, Róma, 1666. febr. 6. és 20. ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 148 [ord. cron.]:

Mi si dice, che qua sia capitata la nominazione di sua maestà al cardinalato dell'arcivescovo di Salsburg, e quella del rè di Spagna per il marchese Castel Rodrigo, il che forse ritarderà la promozione per aspettare i luoghi da riempirsi di soggetti da nominazioni de prencipi... tanto meno si credesse la promozione, quanto che il signor cardinale Sforza in nome di sua maestà haveva nominato l'arcivescovo di Salsburg, e l'ambasciatore di Spagna fatta la nomina...

A nominációt Colonna halála miatt már Federigo Sforza bíboros adta át, amiről 1666. febr. 5-én küldött jelentést, miszerint a pápa kedvezően reagált a jelölésre. Ennek örömteli nyugtázását az uralkodó 1666. márc. 4-én igazolta vissza Sforzának. ÖStA HHStA Rom, Hofkorresp., Fz. 13, Konv. Leopold I. an Kardinäle 1666, fol. 1.

¹³⁰⁶ Az uralkodó köszönését a kinvezésért már Hessen-Darmstadt közvetítette Chigi bíboros felé. Levele Róma, 1667. ápr. 16. *ibid.* Dipl. Korresp., Fz. 58, Konv. Hessen-Darmstadt an Leopold I. 1667, fol. 77; *HC IV*, 33 és 35.

¹³⁰⁷ A rendi konszenzus kialakulására és benne Lippay szerepének, politikai pályájának historiográfiailag kellőképpen aligha méltatható – gyökeres újraértékelésére: R. VÁRKONYI ÁGNES, *Zrínyi szövetséglevele*, *Europica Varietas– Hungarica varietas*, 91–121, 111–114. A rendi politika útkeresésére az 1650/1660-as években a szakirodalom teljes számbavételével ugyancsak: R. VÁRKONYI ÁGNES, *Országgyűlési kísérletek (1648–1666)*, Magyarország története 1526–1686, 1043–1154 és 1812–1823.

3. SZELEPCHÉNYI GYÖRGY ESZTERGOMI ÉRSEK BÍBOROSI AMBÍCIÓI

Az előző két évtizedhez hasonló vonások jellemezték a hazai katolicizmus új irányítója, a Lippayhoz hasonlóan szintén Pázmány által „felfedezett” Szelepchényi György római célkitűzéseit. A tanulmányi évei alatt szerteágazó kúriai kapcsolatrendszer kiépítő¹³⁰⁸ Szelepchényi 1642. évi bekerülésének a magyar hierarchiába, majd villámgyors karrierje által jelzett befolyás-növekedésének¹³⁰⁹ vélhetően jelentős szerepe volt a Rómához fűződő kapcsolatok akkori és fél évszázadra meghatározó átértékelésében. A Lippay-féle irányvonal, illetve törekvések folytatása – a hangsúlyeltolódások, a megváltozott bel- és külpolitikai körülmények ellenére – ezért szinte magától értetődőnek tekinthető.

3.1. AZ ELSŐ CSÁSZÁRI AJÁNLÁS ÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

Bár elődje jelöltségét Szelepchényi nem kapta meg azonnal (ennek Lipót általi külön megemlézése mindazonáltal jelzésértékű), a római magyar képviselőt, miként húsz évvel korábban, már az új prímás pápai bulláinak megszerzésekor foglalkoztatta a kérdés. A gyakorlati tanácsokkal az érseki pallium adományozását intéző, ideiglenesen Rómában tartózkodó pálos szerzetes, Vanoviczy János szolgált:

ha Nagyságod kívánja a vörös söveget, ne közelje annak a' maradikéval, a' kiknek az elejek én általam megizente volt jó emlékezetű megholt érseknek, hogy soha azt nem látja, hanem írjon Nagyságod szép aggratulatoria [*gratuláló*] levelet ez mostani pápának, sine titulo [*címei felsorolása nélkül*], három neposának, két máltai cavallérnak [*lovagnak*] és harmadik apátúr, a' ki most Flandriában vagyon. Írjon Nagyságod cardinali Francesco, a' ki Nagyságodnak régi jóakarója, cardinali Azzolini, a' ki abban a' tisztbe vagyon, kiben volt szentséges pápa apud Alessandrum VII., cardinalis Nininek, a' ki praefectusa, cardinalis Ottobono, a' ki Datarius, és sine titulo más ednihány cardinalnak familiaris maga insinuationját [*közlését*], s dirigálja Nagyságod Alexander apátúr de Vecchys uramhoz, s énnekem is parancsoljon, meg látja Nagyságod, hogy az Nagyságod feje és öltözete megh pirosodik.¹³¹⁰

Aligha lehet már megtudni, hogy az új prímás megfogadta-e Vanoviczy tanácsait, és igyekezett-e „jó correspondentiát” fenntartani az új római kurzus vezéralakjaival: a Rospigliosi neposokkal, Dezio Azzolini államtitkárral, Giacomo Filippo Ninivel, az Apostoli Palota prefektusával, Pietro Ottoboni bíborossal, a *Dataria* főnökével (és a későbbi VIII. Sándorral), valamint az 1650-es évek elején visszaszerzett befolyását megőrző Francesco Barberinivel.¹³¹¹ Egyedül IX. Kelemenhez intézett 1667. december 26-án pápai megerősítése kapcsán egy már-már túlradó hálával átitatott levelet. Ebben nem mulasztotta el megemlíteni a térítésekben szerzett érdemeit, különféle állami tisztségeit és előrehaladott korát.¹³¹² Az mindenesetre biztosnak látszik, hogy a magyar egyház vezetése és római képviselője tanult a közelmúlt tapasztalataiból. Felismerte, hogy egy nyílt, a pápai udvarban sokak érdekeit sértő fellépés csak visszatetszést szülhet, alapuljon az bármilyen frappáns koncepción.

Vanoviczynek a Kúria mértékadó személyiségeivel szemben alkalmazandó taktika mellett gondja volt a császári diplomácia új római exponensére, a Colonna örökébe lépő Friedrich von Hessen-Darmstadtra is. Az állandó összeköttetést biztosítására az új ágenst, Alessandro de Vecchit tartotta megfelelőnek. A pálos szerzetes Bécsben is elkerülendőnek tartotta a nyílt fellépést. A prímás bíborosi kinevezésének reménybeli sikerét a rivális jezsuitákkal szemben kizárólag saját rendje számára kívánta kamatoztatni:

Az Nagyságod nekem küldet méltóságos levelit inclusákkal [*mellékletekkel*] együtt¹³¹³ nagy alázatossággal vöttem de Vecchys uram keziből ez elmúl szombaton estvefeli: írását és parancsolatját megértettem. Hidje el Nagyságod, hogy abbas de Vecchys igaz szolgája Nagyságodnak, és hasznosan is fáradni fog velem együtt, csak Nagyságod azon dolgot, se ide bé

¹³⁰⁸ Lásd például római tanulmányai végeztével szerzett ajánlóleveleit Mucius Vitelleschitől, Antonio Manigliótól, Filippo Nappitól és Juan de Lugótól. Róma, 1634. nov. 10. s.d. nov. 14 és 9. PL AS Act. rad. caps. X, n. 196, 6. cs., 339. 340. 341. 342. fol. ¹³⁰⁹ III. Ferdinánd 1642. nov. 21-én nevezte ki novi c. püspökké; csanádi püspök 1643. júl. 15-től; pécsi püspök 1643. nov. 20-tól; veszprémi püspök 1644. aug. 7-től; nyitrai püspök 1648. ápr. 18-tól (e címre szentelik püspökké 1652-ben); kalocsai érsek és metropolita 1657. máj. 21-től. MOL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1. fol. 452. 464. 466–467. 471–472. 515–516; vol. 2. fol. 30–32; MOL MKL Conc. exp. (A 35), n. 146/1657; JUHÁSZ, *A csanádi püspökség története*, 35. 36. 39. 40.

¹³¹⁰ S.k. levele Szelepchényihez, Róma 1667. aug. 20. ŠOBA Bratislava, Arch. Prov. Mar., lad. 60, fasc. 2, n. 3/e.

¹³¹¹ A vatikáni könyvtárban őrzött Barberini- és Ottoboni-iratokban nincs erre vonatkozó adat, a vatikáni könyvtárba kebelezett Rospigliosi levéltár levelezésanyaga pedig megsemmisült. Azzolini Iesiben található hagyatékát még nem láttam.

¹³¹² ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 52, fol. 580^r–581^v.

¹³¹³ Az országos levéltár *Acta Paulinorum* állagában arra irányuló kísérleteim, hogy a Vanoviczyhez intézett leveleket megtaláljam, mindeddig nem vezettek eredményre.

ne jelentse másnak, hanem csak azoknak, kiket nevez de Vecchys uram, se ott künn, hanem ő felségének, és ő felsége titkos tanácsinak, az Nagyságod jó akaróinak, de nem szíves jóakaróinak: fekete tanácstul őrizze magát Nagyságod, itt szem [!] leszen híreki [!] azoknak... Szép levele által insinuálja magát Nagyságod cardinalis Landgraviusnak, de vöres sövegről semmit sem, hanem csak úgy, hogy Nagyságod szolgál ő felségének mint imperiumbéli protectornak, és locumtenens lévén Nagyságod, commendálja Magyarországi dolgokat, a' mi szerzetünket, és az én személyemet amint ösmer Nagyságod. Hozzám dirigálja Nagyságod ezen levelet, mint hogy énnekem nagy jó akaró fejedelmem¹³¹⁴

Vanoviczy utóbbi állítását, kiegyensúlyozottnak éppen nem mondható személyisége ismeretében joggal fogadhatnánk gyanakodva. A magyar pálosnak azonban tényleg sikerült a német kardinális bizalmába férkőznie. Hessen-Darmstadt évekkel később, 1672-ben a Magyarországra visszatérő szerzetest bízta meg azzal, hogy az ellene terjesztett rágalmak alól tisztázza őt a bécsi udvarban.¹³¹⁵ Bennfentessége arra utal, hogy a prímás császári ajánlását egy tervszerű, a belső mechanizmusokat kiválóan ismerő, tervszerű háttérmunka előzte meg.¹³¹⁶ Nemcsak Rómában, hanem minden jel szerint Bécsben is. 1672 őszére ugyanis végre sikerült megszerezni az elengedhetetlen császári ajánlást.

Az október 7-én kelt iratban a birodalmi kancellárián, a pontos életrajzi adatokat tekintve minden bizonnyal a leginkább érdekelt fél elképzelései szerint megfogalmazott irat az általános méltatás mellett néhány konkrét okot is elősorol, amelyek indokoltá teszik az esztergomi érsek bíborosi kinevezését. Az uralkodói levél legelőször Szelephényi múltbeli érdemeit veszi számba. Az ausztriai háznak tett harmincnégy éves szolgálatát: huszonkét éves kancellári működését; háromszori török, kétszeri erdélyi, valamint lengyelországi diplomáciai küldetését, amelyek során nemcsak a Habsburgok, hanem az egész kereszténység javát igyekezett szolgálni. A politikai érdekeket az egyházkormányzatiak követik. Eszerint Szelephényi számos püspökség, majd a kalocsai és esztergomi érsekség élén „olyan eltökéltséget tanúsított és tanúsít folyamatosan a hit terjesztésében, hogy a korábban az eretnekségtől nagyobbbrészt megfertőződött Magyarországunk az isteni ige neki köszönhető szünet nélküli hirdetése és fáradhatatlan munkája révén a lelkek ezreinek megnyerésével jórészt visszatért, visszatér a katolikus hitre. E neves tettei annyira megindították lelkünket, hogy különleges gonddal törekedjünk javának és méltóságának gyarapítására, és hogy ezért semmit se gondoljunk magunk számára kedvesebbnek, mint hogy őt a főtisztelendő bíborosok közösségében lássuk.” – írta I. Lipót X. Kelemen pápának.¹³¹⁷

Pauluzzi Albertoni–Altieri bíborosnepost egy rövidebb kísérő levélben szólították fel az ügy támogatására, hogy a prímás kinevezésével az „isteni kultusz és a szent vallás Magyarországon... még inkább előmozdíttassék.”¹³¹⁸

Az egész akciót – legalábbis Róma előtt – sikerült olyannyira titokban tartani, hogy a felterjesztésről még Mario Albrizzi bécsi nuncius sem rendelkezett előzetes információkkal. Efölött és a nunciussal történő előzetes császári egyeztetés elmaradása miatt érzett elégedetlenségének Altieri 1672. december 17-ei jegyzékében adott hangot. Mellesleg azt is közölte a nunciussal, hogy – noha Szelephényi teljesen biztos az ügy sikerében – a kinevezésre semmi esély nincsen.¹³¹⁹ A prímás ugyanis három héttel a császári ajánlás kieszközlése után tanácsosabbnak látta, hogy végre maga is színre lépjen. Olykor egyedinek tűnő

¹³¹⁴ Levele Szelephényihez, Róma, 1667. okt. 10. ŠOBA Bratislava, Arch. Prov. Marian., lad. 60, fasc. 2, n. 3/f. Vanoviczy arra is figyelmet fordított, hogy a szuverén fejedelmi családból származó bíborosprotektor szokásostól (*eminentissime ac reverendissime*) eltérő megszólítására és címzésére felhívja a prímás figyelmét: „Serenissime ac reverendissime princeps. Serenissimo ac reverendissimo domino S.R.E. cardinali Landgravio Hassiæ Sacri Romani Imperii protectori etc. etc.”

¹³¹⁵ 1672. okt. 12-ei mentegetőző levelét nemcsak hogy Vanoviczy kézbesítette, hanem arra is megbízást kapott, hogy szóbeli magyarázatot fűzzön hozzá az uralkodónak. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 60, Konv. Hessen Darmstadt an Leopold I. 1672, fol. 95. Lipót ekkor még megnyugtató, és Vanoviczyre szintén hivatkozó, dec. 30-án kelt válaszlevele: *ibid.*, Fz. 59, Konv. Leopold I. an Hessen-Darmstadt 1672, s.f.

¹³¹⁶ A szegényes forrásadottságok miatt mindössze egy adatot ismerek, ami azt bizonyítja, hogy Vanoviczyt a későbbi római tartózkodása idején is foglalkoztatta a prímás kinevezése: „Csöterteken estve cardinalis Nerli kimúlt e' világbul, ma volt exequiája [temetése] a' S. Giovanni dei Fiorentini, adja Isten, hogy rövidnap lássam Nagyságodat vöres söveg alatt.” S.k. levele Szelephényihez, Róma, 1670. nov. 8. PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 40. cs., 144. fol.

¹³¹⁷ A X. Kelemenhez intézett levél Ebersdorfban kelt. Másolata: ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 98, fol. 463^f–464^v.

¹³¹⁸ „eo vel maxime fine, ut ulterius quoque cultus Dei, et eius sancta religio per regnum nostrum Hungariæ opera, maioreque dignitate eiusdem archiepiscopi tanto felicius promoveatur.” Az ugyanaznap kelt irat eredetije: ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 98, fol. 462^v.

¹³¹⁹ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 35, fol. 290^v–291^v (*ciffre*); rövid tartalmi kivonata: VANYÓ, *A pápai nunciussok jelentései*, 69, n. 115.

érveléssel egy hosszabb olasz nyelvű levélben igyekezett meggyőzni a nepost a bíborosságából fakadó előnyökről.¹³²⁰

Előljáróban leszögezi, hogy az uralkodó titkos tanácsosai útján már többször is felajánlotta számára a lehetőséget, ő azonban nem fogadta el azt, mert úgy gondolta, hogy a magas tisztség úgymond akadályozná a néppel folytatott közvetlen érintkezésében. Ennek megszűnése pedig károsan befolyásolta volna a számára mindenek felett álló térítések sikerét. „Most azonban – folytatja Szelepchényi – őfelsége úgy látja, hogy e lázongások során közreműködésemmel az áttérítések már jórészt befejeződtek, lévén hogy a bennem működő isteni kegyelem révén oly sok ezer lélek tért meg. Csupán a maradék rész támogatói, néhány befolyásos család van még hátra. Ezek a hatalmas tekintélyt parancsoló méltóságra történő előmozdításom hallatán azonnal visszatérnének az Anyaszentegyház kebelére. Annál is inkább, mivel így azt látnák, hogy őszentsége szentül működve a Zsinat szándékának megfelelően ez a nemzetet jóságosan sok másik elé helyezi. Mindezért ő felsége saját indíttatásából, s nem számos főminisztere által, hanem személyesen akarta velem közölni kívánságát, hogy bíborba öltözzem...” A prímás arra is felhívta Altieri figyelmét, hogy az országban már számolnak kinevezésével, s ennek elmaradását az „eretnekek” ellene használnák fel. Ez pedig veszélyeztetné a rekatalizáció sikeres befejezését, noha ő maga éppen ennek érdekében fogadta el az uralkodói kegyet hetven éves kora ellenére – olvashatjuk az arra vonatkozó utalást, hogy nem sokáig foglalja el egy helyet a szent kollégiumban.

A levél utolsó negyede kizárólag Szelepchényi várható lekötelezettségét és odaadását ecseteli, amelyet a kézbesítői feladatot ellátó Giovanni Giani ágensnek – aki nem sokkal korábban váltotta fel de Vecchit – szóban is ecsetelnie kellett.¹³²¹

Az esztergomi érsek – Vanoviczy leveleinek ismeretében fenntartásokkal kezelendő – előadása jelöltsége előtörténetéről, és a rendi alkotmány felfüggesztésével meredek fordulatot vett katolikus restauráció teljes diadalra vitelére kihegyezett érvelése nem aratott zajos sikert a Kúriában. Elsősorban nem azzal volt a baj, hogy a térítések nem csupán a „prímásban működő isteni kegyelemnek”, hanem a mozgósított világi karhatalomnak köszönhetően döntöttek meg minden korábbi rekordot. Rómában a 17. század második felében kétségkívül már nem lelkesedtek annyira az erőszakos állami fellépésért, mint tették volna egy évszázaddal korábban; azt viszont nem lehet mondani hogy ellenérzésekkel fogadták volna a magyarországi ellenreformáció zajos sikereit.¹³²² Szelepchényi személye pedig kifejezett megbecsülésnek örvendett a pápai udvarban. Azzal viszont vélhetően tisztában voltak, hogy a bíborosi kinevezés – lévén elsősorban a Habsburg-uralkodó felé tett politikai gesztus – elsősorban belpolitikai pozícióinak megerősítését jelentette volna. Nem a nádorral folytatott rivalizálás eldöntését, miként húsz évvel korábban Lippay esetében, hanem 1670. október 18-a óta viselt és meg-megújuló támadások célpontját képező helytartói tisztének megszilárdulását. A bíborosi kinevezés így már valóban hatással lehetett volna a még protestánsként kitartó főurakra. Szelepchényi nem véletlenül említi, hogy kudarcra pozícióinak megingását vonná maga után, igaz, ez végül csak 1681-ben következett be.

3.2. HABSURG BÍBOROSJELÖLTEK AZ 1660–1670-ES ÉVEKBEN. A BÍBOROSI KINEVEZÉSEK A KATOLIKUS ÁLLAMOK FIGYELMÉNEK ELŐTERÉBEN

Az egyik legfőbb akadályt az képezte, hogy a bíborosi kinevezések kérdésében az egyes államok és a pápaság közötti feszültség ekkor jutott tetőpontjára. Már az 1666-os koronabíborosi promócióra is csak azután került sor, hogy az egyes országok követeinek együttes fellépése kilátásba helyezte: ha jelöltjeiket továbbra is mellőzni fogják, az új bíborosok kinevezését, egyházkormányzati jogosítványait, pápaválasztó jogát nem fogják elismerni.¹³²³ Mint más vonatkozásban, e téren is a franciák voltak a leginkább

¹³²⁰ Bécs, 1672. okt. 30. Eredetije: ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 98, fol. 466^v.

¹³²¹ Szelepchényi még egy s.k. utóiratban is rá tett egy lapáttal: „le cui sole benignissime et autorevolissime intercessioni ponno consolare la maestà sua, che tanto la desiderare, e me colla bramata grazia per obligarmi a pforessargliene obligazioni infinite, et a corrispondere sempre con veri effetti d'ogni dovuta gratitudine...” *ibid*.

¹³²² A rekatalizáció árnyoldalaira és sajátos technikáira: HERMANN, *A katolikus egyház története Magyarországon*, 283–287 (áttekintő irodalom 537–538); SZABÓ ISTVÁN, *Ellenreformáció a végvárakban 1670–1681*, Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére, Budapest 1933, 456–470.

¹³²³ A *Sopra la nomina de cardinali delle corone* címet viselő diplomáciai emlékirat egy későbbi másolata: Fürstlich Lichtensteinische Fideikomissbibliothek (Vaduz), vol. 2-6-27, fol. 150^v–154^r, különösen 153^r.

követelődzők. Egyszerre több jelölttel, és olykor igencsak sajátos érveléssel ostromolták a IX. és X. Kelemen.¹³²⁴ Bécs kizárólag Bernhard Gustav von Baden-Durlach fuldai apát kinevezésére koncentrált, szintén nem riadva vissza az erőteljes diplomáciai nyomásgyakorlástól.¹³²⁵ Az ő 1671. augusztus 24-ei *in petto* kreációja, majd ennek 1672. február 22-ei, illetve egy-egy francia és spanyol bíboros május 16-ai publikálása¹³²⁶ azt jelentette, hogy az elkövetkező jó pár évben ismét csak az olaszok számára nyílik majd lehetőség. Ami egy kivételtől eltekintve valóban így is történt,¹³²⁷ annak ellenére, vagy éppen amiatt, hogy 1675-ben az ekörül folytatott vita hevében a francia követ fizikailag bántalmazta a pápát.¹³²⁸ A császári követi feladatokat ellátó Hessen-Darmstadtnek részben a bíboros-kreációk kapcsán elnérgesedett helyzet¹³²⁹ miatt kellett távoznia végleg az Örök Városból egyszerre lévén kegyvesztett mind a császári, mind a pápai udvarban.¹³³⁰ A nemzeti bíborosok kinevezésének totális átpolitizálódása a majd két száz esztendeje fennálló rendszert az 1670-es években a teljes működésképtelenség állapotába juttatta.¹³³¹ 1675-ben X. Kelemen csupán egy nem itáliai tagot kooptált a szent kollégiumba, mégpedig egy angolt, akinek országa nem vett rész a katolikus államok versengésében.¹³³² S ha korábban jogos kritikával illethették is a

Primo che la corone unite si protestino di non riconoscere mai per legittimamente incorporati il sacro collegio, nè per veri cardinali quelle persone da promoversi dal papa in luogo delle nominate, o da nominarsi dalle istesse corone nella prima e immediata promozione consecutiva all'ultima... Secundo che le corone unite protestino qualmente dai loro si dichiaranno nunc pro tunc nulli, irriti e cassi tutti gl'atti publici, e privati da simili presunti cardinali nuovi, tanto nelle congregazioni e concistori, quanto nei rimanenti tribunali ed altri giudizi del Christianesimo da sacri. Terzo che le corone unite protestino, che nel futuro conclave non saranno da esse tenuti e giudicati validi e per buoni li voti de medesimi presunti cardinali nell'elezione del futuro pontefice. Quarto che finalmente le corone unite protestino che in evento, che il futuro pontefice fosse eletto con li voti delli presunti cardinali, non sarà mai per esser riconosciuto da esse per vero e legitimo vicario di Christo, per padre commune e pastore universale di tutti i fedeli.

Az iratot LUDWIG VON PASTOR – aki egyébként tévesen 1667-re datálta – bécsi levéltárra hivatkozó régi jelzete alapján (*Geschichte der Päpste XIV*, 396, 4. jegyzet) EVELEIN OBERHAMMER hercegi levéltáros Vadúzbán találta meg, s volt szíves róla számomra másolatot készíteni. Egy némileg eltérő szövegű, 1665-ös és 1666-os évszámot viselő egykorú másolatára a vadúzi példány megszerzése után leltem rá: ÖStA AVA Arch. Harrach, Kard. Ernst, Korresp., Kart. 148, *s.f. s.d.* (Michele Orsucci kézírása).

¹³²⁴ Mint például a szent kollégium 70-es létszámának 100-ra változtatása. Lásd XIV. Lajos emlékiratának másolatát Hessen-Darmstadtnek a francia diplomácia aktuális lépéseiről beszámoló 1669. jan. 19-ei levelének mellékleteként. ÖStA HHSStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 58, Konv. Hessen Darmstadt an Leopold I. 1669, fol. 216 és 221, illetve 217–220.

¹³²⁵ Az ügyre és a vonatkozó irodalomra lásd LEVINSON feldolgozását, *Nuntiaturlberichte vom Kaiserhofe I*, 598–606 és 816–831, n. 514–538; valamint *Nuntiaturlberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. II: 1670 Mai–1679 August* (AÖG 106), hrsg. v. ARTHUR LEVINSON, Wien 1918, 495–728, 506–509. 587, n. 15. 590, n. 24. 592, n. 31. 601–602, n. 47. 603–604, n. 54–56. 607–609, n. 68. 609–610, n. 70.

¹³²⁶ HC V, 7–8.

¹³²⁷ cf. HC V, 8–9 és 10–12.

¹³²⁸ A példa nélkül álló esetet ismerteti (például): SCHNEIDER, *Das Papsttum zur Zeit der französischen Hegemonie*, 133.

¹³²⁹ A probléma: a császári jelöltek szorgalmazása, a francia lépések figyelemmel kísérése 1669–1665 között jelentéseinek állandó témája. cf. ÖStA HHSStA Rom, Dipl. Korresp. Fz. 58. 60, Konvoluten Hessen-Darmstadt an Leopold I, *passim* (például 1669. nov. 30, fol. 315–319; 1670. nov. 29, fol. 137–138; 1671. dec. 19, fol. 86–87; 1674. szept.–okt., fol. 36–58).

¹³³⁰ Ismertetése szintén LEVINSONtól: *Nuntiaturlberichte vom Kaiserhofe II*, 550–556 és 586, n. 14. 602–603, n. 48–53. 604–605, n. 57–58. 607–609, n. 68. 614–615, n. 78. 624–625, n. 90. 666–669, n. 158–163. 670–672, n. 166–169. 675, n. 175. 676–677, n. 177; és SCHWERDTFEGER, *Friedrich von Hessen Darmstadt*, 194–204.

¹³³¹ A korábbiakkal ellentétben az 1660–1670 évek eseményeit a kutatás már részletesen feltárta, vélhetően mert az egész problémakör ekkor került – botrányokkal terhelve – a kortárs figyelem középpontjába is. Ezért a részletes rekonstrukció alól már örömmel felmentem magamat. LEVINSON mellett lásd még további irodalommal: PASTOR, *Geschichte der Päpste XIV*, 394–397. 548–552. 640–647. SCHNEIDER, *Das Papsttum zur Zeit der französischen Hegemonie*, 121–133; valamint főként bécsi viszonylatban BÖHM, *A kardinalisokról*, 36; és kiváltképpen MECENSEFFY, *Im Dienste dreier Habsburger*, 462–502, leginkább 481–485. 490–499, ahol a szerző részletesen szól az 1660-as évek végének problémáiról, köztük Auersperg feltámadó egyházi ambícióiról és Baden-Durlach mögötti másodlagos császári jelöltségéről (nem igazán eligazodva a *nominatio/commendatio* szövevényében), s XIV. Lajos Auersperg érdekében tett római intervenciójáról is, ami a volt *primus minister* kegyvesztettségéhez vezetett 1670-ben.

¹³³² Philipp Thomas Howard de Norfolkot. HC V, 9. A domonkos Norfolk római ténykedésére, szerepére az angol katolicizmus újjászervezésében: BIRREL, *English Catholics without a Bishop*, 155–165; LUDWIG HAMMERMAYER, *Römische Kurie und Postreformatorischer Katholizismus in England. Bemerkungen zu Organisation und Rechtsstatus der Mission im 16. und 17. Jahrhundert* (ca. 1558–1688), Papsttum und Kirchenreform, 405–441, 435–439. – A katolikus, és ennek köszönhetően igen csak rövid ideig uralkodó II. Jakab angol király (1685–1688) viszont felesége keresztfia, (ismét egy) Rinaldo d'Este érdekében megkísérelte az angol korona számára is biztosítani a bíborosajánlás jogát: „in cardinalium ordinem tantopere cupimus...”, intézte levelét Whitehall, 1685. máj. 17-én XI. Incéhez (BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 191–198). Egyébként nem is eredménytelenül, d'Este 1686. szept. 2-án kinevezést nyert (HC V, 14), de az eset tekintettel Anglia visszaszerzésének örök céljára, részben rendhagyónak

Kúriát az italianizáció miatt, ezúttal már egészen másról volt szó: a minimális pápai mozgáster fenntartásáról. Altieri bíboros 1672. december 17-ei jegyzékében egyenesen arra hivatkozva hártotta el Szelephényi kinevezését, hogy az Apostoli Szék egyszer és mindenkorra ki akarja küszöbölni e téren a világi hatalmak befolyását.¹³³³ Ami persze ismét csak átmenetileg tartható álláspont volt. Maga a pápa jóval óvatosabban fogalmazott december 18-ai, Lipótnak címzett, a kérés teljesítése elől udvariasan kitérő brévéjében.¹³³⁴ Arra mindenesetre elegendőnek bizonyult, hogy a primás tervezetéseit romba döntse.

Nehézség azonban akkor is akadt volna, ha a koronabíborosi intézmény zavartalanul, illetve a korábbi évtizedek zökkenőivel működött volna. Szelephényi akkor sem lehetett volna teljesen elégedett. Elődjéhez hasonlóan ugyanis mind a pápához, mind a bíborosneposhoz intézett iratokban szintén szerepelt egy megszorító klauzula, ami azt jelentette, hogy a magyar primás kandidatúrája ezúttal is csak másodlagos egy birodalmi főúréhoz képest. A korántsem mellékes, de az eredetiben is zárójeles beszúrás (*salva tamen nostra in personam comitis a Waldstein facta nominatione*) olvasva először a későbbi prágai érsekre, Johann Friedrich von Waldsteinre gondolhatnánk. Szelephényi riválisa Carrettóhoz hasonlóan azonban egy egyházi ambícióktól fűtött császári titkos tanácsos, Franz August von Waldstein, a majdani érsek fivére volt.¹³³⁵ Jelölése korántsem tűnik annyira bizarrnak mint a csücsdiplomata Carrettóé, hiszen Waldstein Hessen-Darmstadthoz hasonlóan a máltai lovagrend tagja volt, ezért nem lehetett teljesen laikusnak tekinteni.¹³³⁶

Hogy Waldstein érdekében a császári diplomácia mikor tette meg első lépéseit Rómában, nem tudjuk pontosan, de erre vélhetően csupán Baden-Durlach 1672. február 22-ei publikálása után került sor. I. Lipót Hessen-Darmstadthoz intézett június 10-ei levelében a nominációt már mint megtörtént eseményt említi.¹³³⁷ Kívánsága teljesülését az uralkodó sajátos érveléssel helyezi a közeli jövőbe. Mivel X. kelemen a spanyol és francia bíborosok közelmúltbeli kinevezésekor (és vélhetően Baden-Durlachénál) nem hivatkozott az uralkodók ajánlásaira, e kinevezések *motu proprio*-nak tekinthetők. Következésképp a szokásjog szerint a pápai kreatúrák után hamarosan a koronabíborosi promócióknak kell következniük.¹³³⁸ A valójában a konfrontációt kerülő jogi szörszálhasogatás¹³³⁹ – amely közvetve alátámasztja Altieri

tekinthető, részben pedig Modena szerepe is figyelembe veendő. II. Jakab lépései jezsuita gyóntatója, P. Edward Petre érdekében már eredménytelenek maradtak. HAMMERMAYER, *Römische Kurie*, 439.

¹³³³ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 35, fol. 291v. (*ciffre*); VANYÓ, *A pápai nunciusok jelentései*, 69, 2. jegyzet.

¹³³⁴ Idézi és jelzetét adja FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 404–405 és 551, 1329. jegyzet. A történeti kutatás egyedül itt tér ki egy mondat erejéig a primás bíborosi kinevezésének kérdésére.

¹³³⁵ LEVINSON egy későbbi adat kapcsán tévesen azonosítja a nunciusi jelentésben szereplő Waldsteint a prágai érsekkel (*Nuntiatuiberichte vom Kaiserhofe II*, 676, 2. jegyzet). Az ő ilyen aspirációiról életrajzírója sem tud; igaz, fivérével kapcsolatban sem említi hasonló törekvéseket. cf. VÁCLAV BRATUNĚK, *Johann Friedrich Waldstein Erzbischof von Prag (1676–1694)*, Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte 72 (1978) 356–369. Waldsteint forrásainkkal ellentét SCHWARZ, *The Imperial Privy Council* nem említi a titkos tanácsosok sorában.

¹³³⁶ Rendjében kormányzó (*balio*) tisztséget viselt. BRATUNĚK, *Johann Friedrich Waldstein Erzbischof von Prag*, 360; és *Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései. Budavár felszabadításának kétszázados emlék-ünnepé alkalmából közrebozsátva* (Monumenta Vaticana Hungariae II/2), ed. FRAKNÓI VILMOS, Budapest 1886, n. 59b, 180.

¹³³⁷ „præminentis nostræ dignitatis Cæsareæ ac nominationis in comitem Franciscum Augustinum a Waldstein factæ primam uti par est, rationem sit habitura.” ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 59, Konv. Leopold I. an Hessen-Darmstadt, fol. 235.

¹³³⁸ ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 59, Konv. Leopold I. an Hessen-Darmstadt, fol. 235:

Ab ultimis nostris ultimam Aprilis datis litteris, ultiores reverendissimæ paternitatis vestræ 14 ac 31 Maii nuperi scriptæ ad nos recte pervenerunt; nosque inprimis de secuta tandem declaratione pontificia super promotione reverendissimorum dominorum cardinalium Destrai ac Nidardi, tum etiam de statu reverendissimæ paternitatis vestræ, ob quem suum ad nos reditum festinare nequeat, pluribus informarunt. Dictam igitur cardinalium promotionem atque pontificiam desuper factam declarationem quod attinet, sicuti curæ nostræ atque sollicitudini ne in priores præteritæ nominationis nostræ difficultates cum sanctitate sua recideremus, in eo rationem aliquam fuisse habitam libenter vidimus, quod in ipsa declaratione nulla nominationis aut commendationis cuiusquam facta mentio, sed tota res simpliciter et velut ex motu proprio fuerit transacta; ita vel eo magis nos eidem acquiescere oportet, hac tamen freti erga sanctitatem suam fiducia filiali, quod ubi ad promotionem instantiis coronarum tribuendam proxime, uti speramus, progredietur... Quam ipsam fiduciam nostram ut sanctitati suæ reverendissima paternitas vestra occasione data explicet atque contestetur, velimus.

¹³³⁹ Bécs stratégia- és hangnenváltása az előző évéhez képest különösen szembeötlő. Emmanuel de la Tour d’Auvergne de Bouillon és Emmanuel Fernández de Portocarrero 1669. évi kinevezése (HC V, 4), és a császári jelölt kiváltképpen azért sérelmes mellőzése után, mert az előző években két birodalmi kardinális: Harrach is, Thun is meghalt, Lipót sérelmi és jogkövetelő politizálásba kezdett:

Non latet reverendissimæ paternitati vestræ, cum pontifex maximus Clemens eius nominis nonus beatæ memoriæ in promotione duorum cardinalium ad instantiam coronarum Hispaniæ Galliaque facta nos cum nominato nostro venerabili et illustri Bernardo Gustavo Marchione Badeni etc. de cætero omnibus numeris absolutos præteriret, nimis quantum id non solum nobis in mentem cum iusto sensu descenderit, sed a malevolis etiam ac inprimis hæreticis in odium fœderis et abalienationem Germanorum a sede pontificia fuerit exaggeratum et quotidie adhuc exaggeratur.

kijelentését, hogy X. Kelemen meg akarja szüntetni a sajátos jogszokást – igen csak gyenge lábakon állt. Baden-Durlach mellett Pierre du Bonzi toulouse-i érsek, Cesar d'Estrées és Iuan Everardo Nidhard bekerülésére a szent kollégiumba egyértelműen államuk hivatalos ajánlása nyomán került sor. A bécsi udvar hiába szólította fel Mario Albrizzi nunciust 1673. január 8-án Szelepchényi kinevezésének támogatására,¹³⁴⁰ illetve újította meg Waldstein és a prímás ajánlását 1673. szeptember 8-án és október 6-án Rómában,¹³⁴¹ a várt esemény X. Kelemen rövid pontifikátusa alatt nem következett be.

Arról nem szólnak a források, hogy az 1650-es évek birodalmi és magyar jelöltje, Wartenberg és Lippay közvetlenül is rivalizáltak volna egymással. Ezzel szemben Szelepchényi, aki magától értetődően tudott Waldstein ambícióiról, már idézett 1672. október 30-ai levelében azzal vádolta meg a pápa előtt a grófot, hogy az „látván, hogy én tekintettel az említett indokra [ti. hogy úgymond „szabadabb érintkezessék a néppel”] nem csináltam nagy ügyet a mondott ajánlásokból, azért hogy megkapja a nominációt, sokak közbenjárását vette igénybe, akik alkalmatlanul meg is szerezték azt számára öfelségétől”¹³⁴² – ismerhetjük meg a prímás véleményét rangsorolását illetően. Waldstein viszont Hessen-Darmstadtra zúdított ösztüzet, akivel már korábban konfliktusa támadt annak kapcsán, hogy öccse, Johann Friedrich ellenében a bíborosnak sikerült megszereznie a breslauer püspökséget.¹³⁴³ Waldstein fennhangon azzal vádolta a protektort, hogy többek között nem kielégítő követi működése az oka az ő pápai mellőzésének is.

A grófnak annyi igazsága talán lehetett, hogy Vanoviczynek hála, a bíborosprotektor valóban inkább hajolhatott a prímás felé. A magyar pálosnak 1672 késő őszén éppen Waldstein „rágalmi” ellen kellett Bécsben megvédelmeznie római pártfogóját.¹³⁴⁴ A német bíborosprotektor – Waldstein által folyamatosan szorgalmazott¹³⁴⁵ – eltávolítása az Örök Városból 1675-ben kétségkívül nem tett jót az esztergomi érsek ügyének. Azért sem, mert az udvarban átmenetileg azzal a gondolattal foglalkoztak, hogy megüresedett követi helyére ellenlábását küldik Rómába, s ebből az alkalomból ismételtén kéri számára a bíbort. Ráadásul az elképzelést félig-meddig a nuncius is támogatta, elsősorban a gróf „békés természete” miatt.¹³⁴⁶ Az elképzelésből azonban semmi nem lett. Feltételezhetően most is a régi dilemma,

Ezért erélyesen felszólítja a bíborosneph, hogy támogassa a Hessen-Darmstadt által részletesebben előadandó követelése teljesülését. (Levele Altierihez, Bécs, 1671. júl. 4. ASV Segr. Stato, Princ. e tit, vol. 97, fol. 367^r–368.) E hónap végén ismételtén hangsúlyozta a kérdés fontosságát („sensus quæque notæ spretæ quasi existimationis nostræ ac totius nationis Germanicæ adhuc hæreat”), kiváltképpen az újabb francia próbálkozások hallatán. Ezért azt hangoztatja, az újabb mellőzés az ő és a német nemzet megvetésével lenne egyenlő („Nosque adeo vel in apertissimum nostri et Germanici nominis contemptum denuo prætereamur”), és nyomatékosan figyelmezteti Altierit ennek elkerülésére, s jogai tiszteletben tartására („ut dictus modo vacans galerus præ aliis nominato nostro quantocius conferatur, utpote quæ cæteroquin per se ipsa satis intelligit, si corona Franciæ hac iterum vice in ea prupuræ præensione nobis prævaleret, quo sensu vulnus hoc priori plagæ superinflictum undequaque nos et natio nostra sinus accepturi”). (Lipót Altierihez, Bécs, 1671. júl. 31. *ibid.*, fol. 416^r–417.) Mivel azonban Baden Durchláchét ismételtén két francia és spanyol: Bonzi, d'Estrées és Nidhard promóciója övezte, a császár 1669-ben szerzett „bess”-e továbbra is megmaradt, sőt növekedett. Ezzel továbbra is operálhattak volna, de nem tették. Úgy látszik, tudomásul vették azt, hogy Franciaország hegemoniája a pápaság felett átmenetileg ebben a politikai indikátor-szerepet betöltő presztízs kérdésben is megingathatatlan. – A jezsuita Nidhard politikai szerepére a madridi udvarban: GENNARO, *La crisi della monarchia spagnola*, 104–106.

¹³⁴⁰ A nuncius ekkor Lipót kívánságára ajánlotta Szelepchényit az államtitkárság figyelmébe. ASV Segr Stato, Germania, vol. 192, fol. 20^v. cf. VANYÓ, *A bécsi nunciások jelentései*, 69, n. 116. – Albrizzi természetesen szintén érdekelt volt a kérdésben, a bécsi nunciásoknak kijáró bíbort ő még X: Kelemen alatt elnyerte, 1675. május 27-én. *HC V*, 9.

¹³⁴¹ I. Lipót szept. 26-ai és okt. 6-ai, újonnan a pápához és Altieri bíboroshoz intézett leveleire Hessen-Darmstadt hivatkozik Róma, 1673. okt. 23-án kelt válaszában: „Illæ vero agebant inprimis de cardinalatu petito tum domino comiti de Waldstein, tum domino archiepiscopo Strigoniensi... de quibus omnibus postmodum singulariter rescribam.” ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 60, Konv. Hessen-Darmstadt an Leopold I. 1673, fol. 65–66.

¹³⁴² „per conseguire la quale il signore de Waldstein, avvedutosi, che io atteso il motivo sudetto non feci gran caso delle dette raccomandazioni, impiegò tanti intercessori, che importunamente gliene procurarono da sua maestà la nomina.” ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 98, vol. 466^v.

¹³⁴³ SCHWERDTFEGER, *Friedrich von Hessen Darmstadt*, 181–188 és 191–193. – Waldstein korántsem titkolt, és szünet nélkül hangoztatott törekvéseiről Zuanne Morosini velencei követ is megemlékezik 1674-es finálrelációjában. *Die Relationen der Botschafter Venedigs*, II, 143–167, 152.

¹³⁴⁴ Hessen-Darmstadt és Lipót idézett okt. 12-ei és dec. 30-ai levelében. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 60, Konv. Hessen Darmstadt an Leopold I. 1672, fol. 95. és *ibid.*, Fz. 59, Konv. Leopold I. an Hessen-Darmstadt 1672, s.f.

¹³⁴⁵ Lásd például Albrizzi nuncius 1675. febr. 14-ei jelentését, *Nuntiaturreichte vom Kaiserhofe II*, 672, n. 169.

¹³⁴⁶ 1675. júl. 6-ai jelentésének kivonata: *Nuntiaturreichte vom Kaiserhofe II*, 676–677, n. 177.

a finanszírozás problémája játszotta a döntő szerepet. A nehézségeket megoldó bíborosi kalapra és a vele együtt kuriális kardinálisként szereshető penziókra, javadalmakra pedig minden derűlátás ellenére sem lehetett mérget venni. Maradt tehát a már bevált megoldás. Németország és az örökös tartományok bíborosprotektorságát és vele együtt a követi feladatokat egy olasz császárpárti kardinális, a korai elődjével azonos nevű és származású Carlo Pio di Savoia kapta meg.¹³⁴⁷

3.3. AZ ESZTERGOMI ÉRSEK ISMÉT A PÁPAI POLITIKA SZOLGÁLATÁBAN

Miként pontosan két évtizeddel korábban, az esztergomi érsek bíborosi reményeit ismét egy pontifikátusváltás keltette új életre. Szelephényi ezúttal mintha csak Vanoviczy hajdani tanácsait követte volna, már 1676. október 25-én igen csak hosszúra sikeredett gratuláló levelet intézett a szeptember 21-én megválasztott és három héttel korábban megkoronázott¹³⁴⁸ XI. Ince államtitkárához, Alderano Cybóhoz.¹³⁴⁹ November 5-én ugyanezt teszi a pápánál a megerősítéséért Rómába induló Kéry János szerémi püspök útján, akit az áttérések miatt megszorított hívei lelkigondozására egyben segédpüspökéül kért főegyházmegyéjének.¹³⁵⁰ Három nappal később a rekatolizáció sikereinek érzékeltetésére egy Wittenbergben tanult, áttért protestáns prédikátort küld Rómába.¹³⁵¹ December 11-én megismétli gratulációját XI. Incének, és egyúttal felhívja a figyelmét a közelmúltban (okt. 27-én) megkötött lengyel–török (zurawnói) békekötés nyomán fenyegető veszélyre. Arra, hogy az erdélyi határszélen gyülekező „eretnek lázadók” a fejedelem, a Porta és a lengyel király segítségével átfogó támadást indíthatnak „az apostoli királyság” ellen. Ő ugyan minden tőle telhetőt el fog követni úgymond a császár nyugalmanak biztosítására, és ennek érdekében állandó kapcsolatban áll a gneznói érsekkel, de ha a Szentszék nem nyújt érdemi segítséget, a rekatolizáció eddigi sikerei, térítései pillanatok alatt füstté válnak – tudatta. Cybo bíboros-államtitkárnak ugyanaznap egyenesen 63.000 általa megtérített protestáns elvesztéséről beszél.¹³⁵²

A primás december 11-ei levelei egyben a nyitányát jelentik annak a közel egy évig tartó periódusnak, amely során – állandóan felemlegetett – idős korát meghazudtoló aktivitással igyekezett Rómát szinte naprakész információkkal ellátni a török mozgolódásairól, és a Felső-Magyarországot fokozatosan hatalmába kerítő protestáns kuruc mozgalom térnyeréséről. Szelephényi kiváló érzékkel ismerte fel az új pontifikátus külpolitikai érdeklődésének kelet felé fordulását, s igyekezett azt még jobban országára, egyházára és nem utolsósorban saját magára irányítani. 1677. február 5-én alig leplezett büszkeséggel

¹³⁴⁷ Legelőször 1676. márc. 23-án mutatkozott be közvetlen elődje szerepkörében. SCHWERDTFEGER, *Friedrich von Hessen Darmstadt*, 202. – Császári követi, protektori működésére rengeteg adat az Alderano Cybo államtitkárhoz intézett uralkodói levelekben. Archivio di Stato (AS) Massa, Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 38–39 (és Cybo válaszleveleinek regisztrumaiban, például vol. 87, V, n. 13 és 15.); tevékenységét röviden áttekinti és értékeli GARMS-CORNIDES, *Scene e attori della rappresentazione imperiale a Roma*, 509–513. (Piónak a felszabadító háborúk révén különösen is jelentőssé vált diplomáciai működésének további – csekély – irodalma *ibid.*, különösen az 1. 9. 12. jegyzetek.)

¹³⁴⁸ HC V, 10.

¹³⁴⁹ „Comparisco ossequioso capellano avanti vostra eminenza humilmente rappresentandole, che sino a questa mia vecchiaia di ben settanta tre anni io non ho havuto mai giubilo maggiore, che di sentire eletto per primo ministro d’un pontefice d’illibatissimi costumi vostra eminenza, ch’è prencipe di prerogative e virtù confacenti e nell cui persona tutto il mondo ammira... stb.” AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 65, n. 62.

¹³⁵⁰ AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 65, n. 84:

Veris præconiis grava dudum beatitudini vestra fama impleor. Quanta meditetur, atque indes exequatur beatitudo vestra ad propagandum ecclesie splendorem, eaque in causa, qua benignitate ad se convolantes suam in clientelam adsciscat, quaque patrocinandi propensione sub prasidium suum admittat, orbis universi linguæ personant... ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 62, fol. 435^r. Ez ügyben Cybónak is írt, ismét egy cirkalmas bevezető kíséretében: Populorum vota rarum tantum vota sunt, eminentissime princeps, quod multi probant, plerumque coeli approbant. Ut in primo pontificalis gloriæ ministerio eminentiæ vestrae [!] effulgeret, toto cordis affectu probus quisque ambivit. Et vero in hoc votorum suorum metam constituit ac felicissime tandem assecutus est: præsignanter id dudum locupletissimo [!] eminentiæ vestrae virtutis omnigenæ ac sapientiæ fore, cuius pretiosissima semper amoenitate effloruit...

¹³⁵¹ Az Adam Lasiusnak adott ajánlólevél eredetije: ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 62, fol. 448^r.

¹³⁵² Pozsony, 1676. dec. 11. ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 62, fol. 521^r.; AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 65, n. 136. Az immár hagyományosnak mondható regionális együttműködés a két primás között nem volt hosszú életű, mert Andrzej Olszowski 1677. aug. 29-én meghalt, utána pedig érseki széke két évig üresen állt. NITECKI, *Biskupi Kościola w Polsce*, 154 és 247.

tudatja az államtitkárral, hogy az uralkodói intencióinak megfelelően igyekeznek a felkelőket a török szövetségtől elvonni, s már ezerhétszázat vissza is vezetett a császár hűségére.¹³⁵³

Pontosan egy hónappal később arról számol be, hogy a gyakorlati nehézségek ellenére (többen kívánnak, vajon a pozsonyi kamara teljesíti-e feltételeiket) újabb átállások várhatók, s Róma fokozottabb szerepvállalásának szükségét hangoztatva egyben egy átfogó török támadás veszélyére hívja fel a figyelmet.¹³⁵⁴ Írásához ekkor mellékelte első ízben császári tisztek, főurak, papok stb. hozzá intézett leveleinek másolatát, kivonatát, latin fordítását. Ezek amellet, hogy kétségkívül lehetővé tették a Szentszék alaposabb tájékozódását a felső-magyarországi hadi helyzet alakulásáról, egyben arra is alkalmasak voltak, hogy szemléltessék az esztergomi érsek otthoni reputációját; kulcsszerepét a védekezés szervezésében, és a franciákkal szemben a pápaság számára mind inkább felértékelődő Habsburgok magyarországi uralmának fenntartásában.¹³⁵⁵

1677. március 27-ei levelében Szelepchényi egyrészt a végekről érkező hírekre, másrészt a Portán töltött három évének életre szóló tapasztalataira hivatkozva az államtitkárt egyenesen a Győr elfoglalását célul kitűző általános oszmán támadás küszöbön álltával riogatta. Ezért elengedhetetlennek tartotta egy, a pápa által szervezendő nemzetközi összefogás mielőbbi létrejöttét. Azt hangoztatta, hogy a Szentszék a Szent István-i felajánlás nyomán különleges felelősségvállalással tartozik Magyarország irányában. A Jakusith római követjárásakor és Lippay bíborosi felterjesztéseiben is szereplő érv hivatkozási alapja ezúttal már nem a Szilveszter-bulla, hanem Szent Bernát officiumának vonatkozó része volt. A prímás a részint Barkóczy István ezredestől titokban szerzett értesülései alátámasztására eredetiben mellékelte a kassai főkapitány, Carlo Strassoldo és latin fordításban Károlyi László levelét, mely utóbbi eredetijét viszont Bécsbe küldte. Szelepchényi amiatti – jogosnak tűnő – félelmében, hogy az udvarban nem néznék jó szemmel kettős hírszolgálatát, számított az államtitkár teljes körű diszkrétciójára. Arra kérte, hogy híreit egyedül a pápával közölje.¹³⁵⁶

Az államtitkár teljesítette kérését, és az esztergomi érsek levelét személyesen olvasta fel XI. Incének.¹³⁵⁷ Ha tehát első látásra azt hihetnénk, hogy az egész akció nem más, mint a prímás hangos és meddő buzgólkodása, amit Rómában jóindulatúan elnéztek, akkor meglehet, tévesen interpretálnánk az eseményeket. A pápai döntéshozatal érdemben odafigyelt a Pozsonyból érkező hírekre. Nagyra értékelte, hogy a bécsi nunciatúra mellett „elsőbb kézből” szerezhet információkat a számára felértékelődött térségből. Kifejezetten jó néven vette, hogy a Habsburg-államhatalom első számú magyarországi exponense Béccsel folytatott hivatalos levelezésének részleteit egyúttal a Kúria tudomására hozza. Szelepchényi nem csupán március 5-én hivatkozik a tevékenysége folytatására buzdító brévére és államtitkári levélre, hanem később is többször utal Cybo válaszára.¹³⁵⁸ Aki például április 3-án örömmel nyugtázta a kurucokkal megindult tárgyalások hírét, bár sikerükkel kapcsolatban kételkedésnek adott hangot. Egyúttal elismerő szavakkal méltatta a prímás erőfeszítéseit.¹³⁵⁹ Három héttel később pedig szemmel látható megkönnyebbüléssel írja Pozsonyba, hogy a török támadás az oroszok ellen fog irányulni. A bíboros rövid tájékoztatást is adott XI. Ince igyekezetéről a *pace universale* megteremtésére a

¹³⁵³ Pozsonyból kelt levelének eredetije: AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 66, n. 35.

¹³⁵⁴ Levele Alderano Cybóhoz, Pozsony, 1677. márc. 5. ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 91^r_v.

¹³⁵⁵ Az első ilyen küldemény eredetileg Szelepchényihez címzett iratai: Csáky István, Szepesvár, 1677. febr. 20. és 21. (ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 92^r_v, 97^r_v, másolat); Bársony György, Szepesvár, febr. 24. (*ibid.*, fol. 93^r–94_v, más.); Károlyi László, Szatmár, febr. 10. (*ibid.*, fol. 96^r_v, más.); Kapy Gábor, Szepesvár, febr. 7. (*ibid.*, fol. 98^r–99_v).

¹³⁵⁶ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 121^r–122^v. A szintén Pozsonyban kelt levélben említett mellékletek ezúttal hiányoznak.

¹³⁵⁷ Lásd Cybo alább idézendő ápr. 24-ei levelét.

¹³⁵⁸ Például márc. 26-án és máj. 14-én. A pápai brévék és az államtitkárság válasziratainak regisztrumaiban viszont mindeddig nem találtam nyomukat a vatikáni levéltárban, miként a prímási levéltárban sem.

¹³⁵⁹ AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 87, part. V, n. 19:

Sento, che li ribelli di Vngaria habbiano spedito a sua maestà per trattare il loro aggiustamento e sebbene li condizioni sono irraggionevoli, si può sperare, che siano per ridursi al dovere. Io ho fatto efficacemente le parti, che sua santità vi ha imposto toglier ad'essi quelli fomenti, che si temevano, nè perdero questo negozio di vista sino al vederlo in sicuro. Intanto resto molto obligato alla persona di vostra sua illustrissima, che nell'opere e nelle parole fa sempre spiccare il suo zelo e la sua pietà verso la fede cattolica. Nostro signore ha gradito sommanente l'espressioni, che porta la sua lettera, e mi ha incaricato di servirle, che seguito [?] di partecipare, quello anderà sequendo, sentendosi ch'ella sia chiamata alla corte, perché non lascerà adietro alcuno di quelli mezzi, che giudicherà vevoli per riparare alle rouine, che vostra signoria illustrissima teme giustamente, che potrebboro succedere. Et confermandole il mio cordialissimo desiderio di servirla congiunto ad una sitna particolare, che conservo del suo merito, bacio a vostra sua illustrissima le mani.

keresztény fejedelmek között, megemlítve, hogy nunciust fognak küldeni a protestáns hatalmakhoz is.¹³⁶⁰

„Ha méltóságos uraságtoknak bármi olyan meglátása lesz, amit én a Magyarországon élő katolikusok javára, és az ország megtartására ő császári felsége hűségén a mi urunk [ti. a pápa] elé tárhatok, kérem, közölje azt velem, mivel arra fogok törekedni, hogy a titkok kiszivárogtatása nélkül szolgálhassam Önt...” Az államtitkár e szavakkal fejezte be levelét.¹³⁶¹ Szelepchényinek nem volt különösebb szüksége a biztatásra. Május 7-én azon felkiáltással, hogy az egész kereszténység üdve Magyarországon áll vagy bukik,¹³⁶² egy kilenc iratból álló, az újabb felső-magyarországi és erdélyi fejleményekről tudósító csomagot indított útnak Rómába.¹³⁶³ Május 14-én óva intette a pápai diplomácia irányítóját attól, hogy túlzott hitelt adjon az oroszok elleni háború hírének, még ha a Porta hivatalosan deklarálta is azt. Példaként Érsekújvár elvesztését idézte, amikor is mindenki meg volt győződve, hogy az oszmán főcsapás iránya megint a velencei területek lesznek.¹³⁶⁴ S noha a prímás ezúttal félre értelmezte az eseményeket, azzal Rómában is tisztában voltak, hogy az (1681-ig) tartó orosz–török háború után Magyarország fog következni.¹³⁶⁵ Másrészt ugyanakkor az 1677. május 27-én XIV. Lajos, Apafi Mihály (1661–1690) és a bujdosók között megkötött varsói szerződés; a francia majd a lengyel segédcsapatok magyarországi megjelenése maximálisan igazolták az esztergomi érsek előrejelzéseit, még ha a Porta Erdélyt el is tiltotta a királyság ellen intézendő támadástól.¹³⁶⁶

Szelepchényi téves helyzetértékelése ellenére is töretlenül folytatta intenzív levelezését az államtitkársággal. Május 30-án arra tesz ígéretet Bécsből, hogy legközelebb részletesen beszámol a köz és a vallás érdekében a másnapi titkos tanácsi konferencián teendő szolgálatairól.¹³⁶⁷ Június 13-án a társaik átállása miatt megvadult lázadóknak a katolikus papsággal szemben elkövetett erőszakosságait ecseteli.¹³⁶⁸ Július 27-én azért küldi hírleveleit, hogy a pápa úgymond hathatósabban tudjon az uralkodó, az ország és a vallás segítségére sietni.¹³⁶⁹ Augusztus 1-én saját erőfeszítéseit helyezi előtérbe;¹³⁷⁰ 8-án csupán a bíboros-

¹³⁶⁰ Róma, 1677. ápr. 24. AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 87, part. VIII, n. 32:

Dalla lettera di vostra signoria illustrissima, che ho letto a sua santità, vedo la sua lodevole premura nelle materie della religione, supplico Dio ben di cuore, che si degni di premiare la sua connaturale pietà et apostolico zelo, e prego insieme lei a conservare l'una e l'altra con lo stesso fervore, che ha fatto sin hora. Le armi del Turco sono destinate contro Moscouia per quanto s'intende, è ben vero, che liberato da quella parte si può temere da ciascuno nel proprio dominio. La santità di nostro signore non lascia diligenza humana per conseguire la pace universale fra principi Christiani, che è tanto amata e [...] mandata da Dio, e non ha riparato di mandare ancora il suo nunzio fra gl'heretici per conseguire questo fine, per il quale tiene una grandissima applicazione, che dalla mia [...] sarò continuata sino a vederne il fine, che piaccia alla divina bontà di conceder al Christianesimo...

¹³⁶¹ „Se vostra signoria illustrissima conosce, che per beneficio de cattolici nel regno di Vngheria e per conservarlo a sua maestà Cesarea io possa suggerire a nostro signore motivo alcuno, favorisca d'insinuarmelo, perché senza violare il secreto vi studierò di servirla...” AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 87, part. VIII, n. 32.

¹³⁶² „dalla conservazione di questo apostolico regno dipende la salvezza della Christianità tutta...” A Pozsonyból keltezett levél eredetije: ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 234^r.

¹³⁶³ Az eredetileg a prímáshoz intézett tudósítások: Kálmánczay István, Kassa, 1677. ápr. 28. (ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 235^r, részlet); Barkóczy István, Kálló, máj. 5. (*ibid.*, 237^r, fordítás); egy eredeti, név és keltezés nélküli, feloldatlan számkódot tartalmazó erdélyi kémjelentés (*ibid.*, fol. 238^r); gróf Haller Pál, Tokaj, máj. 1. (*ibid.*, fol. 239^r, eredeti); a kassai főkapitányság jelentése, máj. 1. (*ibid.*, fol. 247^r, eredeti); Botos János (a szatmári várnagy, Schindi [?] István nevében), Szatmár, ápr. 22. (*ibid.*, fol. 248^r, másolat); Pethő Ferenc, Ónod, ápr. 27. (*ibid.*, fol. 248^v, másolat); az Erdélyből érkező P. Ferenc OFM ápr. 17-ei jelentése (benne Domokos Kázmér koroni c. püspök, apostoli adminisztrátor azirányú erőfeszítéseiről, hogy a katolikus főurak akadályozzák meg a rebellesek fejedelmi támogatását; illetve ellentételezéseként érvék el a katolikus vallásgyakorlás szabadságának szélesebb körű biztosítását, beleértve saját püspöki működésének lehetővé tételét) (*ibid.*, fol. 249^r, másolat); Kanizsay János deák okirata a csengeri katonák átállításáról, Szatmár, ápr. 21. (*ibid.*, fol. 250^r, más.). Az iratok között egy magyarnyelvű, lefordíthatatlan levél is található, ami némi gondatlanságról árulkodik (*ibid.*, fol. 235^r).

¹³⁶⁴ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 233^r.

¹³⁶⁵ Lásd Cybo idézett ápr. 24-ei levelét.

¹³⁶⁶ Az 1670/1680-as évek eseménytörténetére további irodalommal: BENCZÉDI LÁSZLÓ, *Rendi szervezkedés és kuruc mozgalom (1664–1665)*, Magyarország története 1526–1686, 1155–1272 és 1823–1840.

¹³⁶⁷ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 275^r. Az ígéretét vélhetően június első hetében valóra váltó levele lappang. A május 30-ai irat a korábbiakhoz hasonló változatosságot mutató hírmellékletei: *ibid.*, fol. 276^r–277^v. 283^r–284^v. 285^r és 296^r.

¹³⁶⁸ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 321^r. Együttal kiemelve, hogy a hadi helyzetről tudósító nagyszámú mellékletben ezúttal az üldözött papok levelei is megtalálhatóak. A csatolt iratok: *ibid.*, fol. 322^r. 323^r és 325^r. 324^r és 326^r. 327^r. 328^r és 332^r. 329^r. 330^r–331^v. 333^r. 334^r. 335^r. 336^r. 337^r. 340^r–341^v.

¹³⁶⁹ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 361^r; mellékletei: *ibid.*, fol. 363^r. 364^r. 365^r.

¹³⁷⁰ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 433^r; mellékletei: *ibid.*, fol. 434^r–435^v. 436^r. 437^r.

államtitkár „parancsainak engedelmeskedve” nyújt részletes tájékoztatást.¹³⁷¹ Majd három héttel később, augusztus 27-én az uralkodónak a hadi helyzetről adott opinióját mellékeli és ismerteti röviden.¹³⁷² Szeptember 3-án a lengyelek várható magatartásáról értekezik;¹³⁷³ 24-én pedig az erdélyi fejedelemmel folytatott tárgyalásairól ad számot.¹³⁷⁴ Utolsó hírcsomagját november 5-én postázta, kifejezve – beigazolódott – aggodalmát, hogy az október küldeményei útközben elvesztek.¹³⁷⁵

A szinte kizárólag a politikai és hadieseményekkel foglalkozó iratok sorában mindössze három kifejezetten egyházi vonatkozású levél akad. Augusztus 12-én uniós próbálkozásairól számol be.¹³⁷⁶ Szeptember 10-én az előző évi *ad limina* jelentést egészíti ki az azóta megtértek neveinek tételes katalógusa és a vizitációt végző árvai főesperes levele kíséretében.¹³⁷⁷ Szintén e hó 17. napján, miután mentegetőzik amiatt, hogy a soron következő postával alig tud küldeni valami érdemlegeset, egy Wittenbergben végzett protestáns superintendens megtérését taglalja diadalittasan.¹³⁷⁸ Az 1677. évi páratlan levelezéssorozatot a két – a következő években is elmaradhatatlan – december 5-ei karácsonyi jókívánság zárja.¹³⁷⁹

1678-ban Szelepchényi buzgalma mintha némileg alábbhagyott volna. Az előző évi 19-cel szemben mindössze 8 levele maradt fenn az államtitkárság, illetve Cybo bíboros iratai között. A hírlevél-szolgáltatás teljesen megszűnt, pedig a politikai és hadi helyzet nem sokat változott. Többükben visszaköszönnek ugyanakkor a korábbi motívumok,¹³⁸⁰ de a csalódottság is, amennyiben a törökellenes nemzetközi összefogás késekedését; az ország belső békéje érdekében folytatott hat éves tevékenységének kudarcát emlegeti.¹³⁸¹ A prímást egyedül a XIV. Lajos és Lipót között 1679. február 3-án Nymwegenben megkötött béke híre aktivizálja újra. Ha nem is a korábbi gyakorisággal, de annál terjedelmesebben értekezik az államtitkárt mellőzve ezúttal már kizárólag XI. Incének a magyarországi frontvonal eseményeiről, a várható fejleményekről, beleértve a várható általános török támadást. Ennek bekövetkeztét ismételtelen az 1640-es években szerzett diplomáciai tapasztalataira hivatkozva véli biztosra. S persze nem feledkezik el saját, a török elleni megelőző háború érdekében kifejtett buzgólkodásáról.¹³⁸² A bécsi udvart a nymwegeni békekötés után minden igyekezetével a felszabadító háború megindítására ösztönző pápai politika egyik legeltökéltebb támogatója az esztergomi érsek lett.¹³⁸³

Szelepchényi törekvései egy különlegese fejezetét képezik a magyar egyházi elit és az Apostoli Szék kapcsolatainak. Intenzitása 1608–1609 időszakához hasonlítható. Míg azonban akkor a katolikus modernizáció megindulása volt a tét, az 1670-es évek második felében a rekatolizáció sikeres befejezése és az évszázados álom, az oszmán félhold kiszorítása állt a középpontban. A prímás sajátos buzgólkodásának

¹³⁷¹ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 458^r v.; melléklete: *ibid.*, 459^r v.

¹³⁷² ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 509^r v.; melléklete hiányzik.

¹³⁷³ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 526^r v.; mellékletei: *ibid.*, fol. 527^r–528^v és 531^r v. 529^r v. 530^r v.

¹³⁷⁴ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 606^r v.; melléklete: *ibid.*, fol. 607^r v.

¹³⁷⁵ Ezek tényleg nem is találhatók meg az államtitkárság iratai között.

¹³⁷⁶ Jelestül, hogy a Lipót által kinevezett új munkácsi püspök, Teofano Maurocordato paronaxiai érsek Báthory Zsófia támogatásával elfoglalhassa székhelyét. Az unitus érsek egyébként, ahogy a prímás említi, a pápa ajánlásával érkezett Bécsbe (ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 479^r v.). Erről a téma monográfiája, HODINKA ANTAL nem tudott (cf. *A munkácsi görög-katolikus püspökség*, 388–390 és 379. 393–394. 412. 439. 519. 665–666). – A hírmellékletek ezúttal sem maradhattak el: *ibid.*, fol. 480^r v. 481^r v. 482^r v. 483^r v. 484^r v. 485^r v. 486^r v.

¹³⁷⁷ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 543^r–544^v; a főként szlovák neveket tartalmazó jegyék: *ibid.*, fol. 547^r–575^v; Pongrácz Márton *vicearchidiaconus*, kubinyi plébános Alsó-Kubinról, 1676. szept. 3-án Szelepchényihez intézett levelének eredetije: *ibid.*, fol. 570^r v. – Az ekkor is elengedhetetlen hírlevelek: *ibid.*, fol. 571^r v. 572^r–573^v. 574^r v.

¹³⁷⁸ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 583^r v. Fr. Theobald kapucinus Samuel Hasycki konverziójáról szóló, a prímáshoz intézett jelentésének eredetije: *ibid.*, fol. 584^r v. A prímás által kevesellt híryanag a szokásos forrásokból: Barkóczy István táborból (*ex castris*), aug. 27-én, szept. 1-én és Károlyi László, Szatmár, ugyancsak szept. 1-én kelt leveleinek részlete (*extractus*) (*ibid.*, fol. 585^r v. 586^r v. 587^r v.); valamint Kornis Gáspár Csáky Istvánhoz „ex Transylvania” aug. 20-án intézett levelének töredéke (*ibid.*, fol. 588^r v.).

¹³⁷⁹ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 63, fol. 683^r v. 686^r–687^v.

¹³⁸⁰ Lásd az államtitkárhoz intézett leveleit, Bécs, 1678. máj. 29 és jún. 19. ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 64, fol. 218^r v. 248^r v.

¹³⁸¹ Szintén Alderano Cybónak. Bécs, 1678. okt. 21. ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 64, fol. 423^r v.

¹³⁸² 1679-ből a Szentgyörgy, dec. 1-én kelt karácsonyi üdvözlőit nem számítva (AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 69, n. 149; ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 65, fol. 397^r–398^v.) mindössze három ilyen levele maradt ránk Bécs, ápr. 9. jún. 25. és Eberhard, okt. 10. keltezéssel. Közülük az első a legérdekesebb. *ibid.*, vol. 65, fol. 100^r–101^v. 186^r v. 368^r v.

¹³⁸³ cf. FRAKNÓI, XI. *Ince és Magyarország fölszabadítása*, 42.

történeti jelentőségét mindazonáltal csupán abban találhatjuk meg, hogy az Odescalchi-pontifikátus kezdeti szakaszában részben hozzá tudott járulni a megújult kúriai döntéshozatal közép-európai ismereteinek elmélyítéséhez. Annak a – korábbi hét évtizedben teljesen elképzelhetetlen – folyamatnak a kiteljesedéséhez, amely Róma részéről a szent liga megkötéséhez, a felszabadító háborúban való aktív, komoly anyagi áldozatoktól sem visszariadó közreműködéséhez vezetett. A pápaság Nymwegen utáni nyílt síkra szállása a keleti háború mellett egyben feleslegessé tette a prímás korábbi római aktivitását. 1680-ból egyedül december 3-ai levele foglalkozik érdemben az oszmánok elleni harc kérdésével. Ekkor viszont évek óta először ismét küld ágense útján különféle beszámolókat, még hozzá magának a pápának.¹³⁸⁴ Ezután kelt írásai érdemben már nem térnek ki politikai kérdésekre, ha csak a szent liga sikerei miatti örömnilyvánításait nem tekintjük annak.¹³⁸⁵

De más okot is találhatunk fokozatos háttérbe vonulására. Az esztergomi érsek ugyanis kezdetben mindezeknél jóval tevékenyebb szerepet szánt magának. A protestáns bujdosók megfélemezésében/megbékítésében, a török elleni harc szervezésében nem csak mint a Habsburg-államhatalom magyarországi helytartója kívánt részt venni. Az utókor joggal adhat hangot alapos gyanújának, hogy e téren a 15. század bíboros-legátusok (Cesarini, Carvajal) kései utódaként – az átmenetileg szinte teljes egyensúlyba kerülő bécsi és római „érintkezéseit” leképezve – elsődlegesen mint az Apostoli Szék közép-európai exponense akart eredményeket elérni.

3.4. SZELEPCHÉNYI MÁSODIK CSÁSZÁRI AJÁNLÁSA. PÁRHUZAMOK ÉS ELTÉRÉSEK ELŐDJE TÖREKVÉSEIVEL

Szelepchényi szinte egy időben római hírszolgálatára nyitányával, már 1676. decembere körül kérte az udvartól bíboros-nominációja megújítását az új pápánál. Johann Paul Hocher osztrák udvari kancellár¹³⁸⁶ a következő év január 5-én arról értesítette, hogy az uralkodó nem csupán helyt adott kérésének, hanem már az iratot is aláírta.¹³⁸⁷ (Hocher hivatkozása a prímás kívánságára egyben újabb cáfolata az Altierinek évekkor korábban előadott történetnek, miszerint az udvar részéről kapacitáltak volna jelölése elfogadására.) A január 2-án kiállított ajánlás mégsem került XI. Ince kezeibe. A Lipót szignóját valóban viselő, de a kiállítását végző *Hofkanzlei* ellenjegyzését nélkülöző pergamen Szelepchényi római levelezéstörödékében maradt fenn. A prímás vélhetően semmit sem akart a véletlenre bízni, és expedíálása előtt magához kérte az iratot. Óvatossága nem volt hiábavaló. Az ajánlás több szempontból sem felelt meg kívánságainak.

Elsősorban talán nem a koronák bíboros-ajánlási hagyományának jogosultságát az új pápánál is alaposan bizonyítani kívánó bevezető mondatokkal szemben akadtak kifogásai. Sokkal inkább nehezményezhette azt, hogy személyéről címei felsorolása mellett (köztük szerepel helytartósága is: *in iudicibus locumtenens*) alig esik szó benne. Az általános méltatáson kívül konkrétan a kibontakozó kuruc felkelés lecsillapítására irányuló törekvései kerülnek csak röviden megemlítésre. Feltételezhetően az sem nyerhette el tetszését, hogy az uralkodó XI. Ince elődeinek szóló korábbi ajánlásokról beszél. Ez így nem felelt meg a valóságnak. Sem VII. Sándornál, sem IX. Kelemennél nem történtek ilyen irányú lépések. A hivatkozás hiteltelenítette volna a prímás 1672-ben Altieri elé tárt, és tágabb körben is ismertté válhatott taktikáját, amelynek lényege a személyes ambíciók elkendőzése volt. Ráadásul az ebből kikövetkeztethető többszöri visszautasítás korántsem lett volna jó ajánlólevél az új római kurzus szemében.

A legnagyobb problémát viszont megint csak egy rövid betoldás (*salva tamen nominatione a nobis antehac facta*) okozhatta, amely az esztergomi érseket ismételten titkos tanácsbéli kollegája, Waldstein mögé

¹³⁸⁴ ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 66, fol. 488^r–489.

¹³⁸⁵ Levelei Cybóhoz és XI. Incéhez. Letovica, 1683. dec. 5. ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 69, fol. 563^r–564^v, 577^r–578^v. – A felszabadító háború eseményei és irodalma: R. VÁRKONYI ÁGNES, *A török háború: Béctől Budáig (1683–1686)*, Magyarország története 1526–1686, 1577–1636 és 1871–1876.

¹³⁸⁶ Életrajza: SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 247–249.

¹³⁸⁷ „Pro auguriis tam benignis mille grates [!] dico, priora vota mea cordicibus augurans. De cetero in desideratas recommendatias [!] Romano pontifici praescribendas non solum consensit augustissimus, sed et haec iam sunt subscripta.” Linzben kelt s.k. levele: ŠOBA Bratislava, Arch. Prov. Mar., lad. 60, fasc. 2, n. 9.

utasította.¹³⁸⁸ Bár a gróf neve nem szerepel, egyértelműen róla van szó, hiszen nominációját az Odescalchi-pápnál Bécs már 1676 októberében megismételte.¹³⁸⁹ Az egyébként szemfülesnek tűnő Szelephényi lemaradását tovább növelte, hogy az újabb, immár saját elképzeléseinek megfelelő ajánlást csak fél évvel később tudta kieszközölni. 1677. július 6-án I. Lipót a következő levelet intézte Bécsből XI. Incéhez:

Nem szoktunk könnyelműen, hanem csak azokat szentségteknek a bíborosi méltóság elnyerésére ajánlani, akikről tudjuk, hogy magas egyházi tisztségeket viselnek, s akiket egyszersmind a szent római egyházban olyannyira érdemesnek ítélünk, hogy erre a kitüntetésre méltónak tartunk. Ez indokolja, hogy kiváltképpen Szelephényi György esztergomi érsek úr, Magyarország pírmasa érdekében határoztuk el, hogy szentségteknél hathatós közbenjárásunkat a lehető legjobb módon és kizárólag saját lelkiünk indíttatásából latba vessük, miután alaposabban mérlegeltük különleges tudását, élete és erkölcsi sértetlenségét, nem különben az katolikus hit terjesztésében tanúsított egyedi buzgalmát és a mondott esztergomi érsek úr számos más kivételes erényét és lelki adottságát; és ezenfelül emlékezetünkbe idéztük az ő mindenek feletti hűségét és hűségességét, valamint óriási és dicsérendő érdemeit, amelyeket már harmincnyégy esztendeje folyamatosan szent házuknak és nekünk szorgalmasan véghez vitt és véghez vinni nem szűnik. Mely említett évek közül huszonkettőt magyar kancellárságunk hivatalában, a fennmaradókat pedig egyéb tisztségekben és számos követségben, jelesül háromszor az ottomán portánál, kétszer Erdély fejedelménél, és végül a Lengyel Királyságnál a közös haza üdvéért, az egész kereszténység javáért, élete nyilvánvaló kockáztatásával, semmilyen fáradságot sem kímélve, gondnal és törődéssel, őszinte és állhatatos törekvéssel, töretlen lelki erővel, híven és hasznosan töltött el. E jeles tettei és azon megfontolás, hogy mennyit fog használni nyugalmunknak és a katolikus hit gyarapodásának az ő előléptetése, lelkiünket arra indították, hogy viszonzásképpen az ő javának előmozdítására és méltóságának gyarapítására teljesen hasonló gondoskodással törekedjünk, és ezért a magunk számára semmit sem vélünk elfogadhatóbbnak, mint hogy őt hamarosan a főtisztelendő bíborosok közösségében lássuk. Kiváltképpen amikor számunkra e mostani zavargásokban és a Kelet felől fenyegető új veszedelemben igen sokat jelent hűsége és hathatós szolgálata, aminél fogva e méltóságot még inkább kiérdemli. Ezért a maga teljességében megismételve az ugyanezen érsek úr érdekében szentségtek elődjénél tett instanciánkat, fiú odaadásunkkal a lehető legragaszzkodóbban arra kívánjuk kérni tisztelettel szentségteket, hogy méltóztassék a trienti zsinat szándékának kegyesen utat engedni, és ugyanezen esztergomi érseknek úgy az ő felhalmozódott érdemei és a vallás jövőbeli számottevő gyarapodása miatt, mint az irántunk való atyai bőkezűségéből kegyelmesen megadni azt, hogy mihamarabb az említett bíborosi méltósággal megajándékozva és kitüntetve láthassuk. Amit irántunk tanúsított atyai jóakarátának megnyilvánulásaként fogunk számon tartani és hálás, odaadó lelkiünk kölcsönös tetteivel igyekszünk majd kiérdemelni.¹³⁹⁰

Ez az irat már szinte minden szempontból megfelelehetett a magyar főpap kívánalmainak. Egyrészt szóról szóra megismétli nem mindennapi karrierjének és a rekatolizációban szerzett érdemeinek 1672-es ismertetését; másrészt januártól eltérően ezúttal nem csupán a kuruc mozgalom lecsendesítésében, hanem a Kara Musztafa nagyvezírségével kiújuló oszmán fenyegetés elleni védekezés szervezésében játszott szerepe is kiemelésre kerül. Mely utóbbi szempont betoldása egyben maximálisan igazolni látszik a pírmas valódi célkitűzéseit illető, hangos római buzgólkodása kapcsán támadt gyanúkat.

Öt évvel korábban a trienti zsinatnak a szent kollégium nemzetközi összetételére vonatkozó határozata csupán Szelephényi levelében tűnt fel, mint a még protestáns főnemességet konverzióra ösztönző gesztus. (Mivel így azt látnák, hogy a pápaság valóban komolyan veszi és végrehajtja a trienti programot, illetve, hogy Róma más nemzeteknél jobban odafigyel a magyarságra – szólott akkor az indoklás).¹³⁹¹ A magyar helykövetelés kánonjogi alapja most már az uralkodói irat végső érvévé vált. A pírmas szemszögéből a legfontosabb mégis az lehetett, ami nem szerepelt ajánlásában. Jelesül a Waldsteinre vonatkozó megszorító klauzula, ami ezúttal végre hiányzik. Sőt Szelephényinek sikerült egy riválisának szóló oldalgóvást is becsempésznie, mindjárt a levél elejére. Lipót ott arról beszél, hogy valójában csak magas egyházi tisztséggel rendelkezőket (*in praecipuis ecclesiasticis dignitatibus constitutos*) ajánl szívesen a bíborosi méltóságra.

¹³⁸⁸ ŠOBA Bratislava, Arch. Prov. Mar., lad. 60, fasc. 2, n. 2. A terjedelmes iratot – sok más egyéssel együtt – majd a forrásfüggelékben fogom hozni.

¹³⁸⁹ Okt. 29-én kelt, Cybóhoz intézett levelében Lipót behatóbban értekezik a magyarországi „eretnek lázadók” ellen folytatott küzdelemről, a bíborosi kinevezéseknél hagyományosan érvényesülő *praerogativa imperialis*ról; s arról, hogy az előző két pápnál mennyi problémája adódott a kérdésben. Kifejezve egyúttal reményét, hogy amikor esedékes lesz a koronák igényeinek figyelembe vétele (*coronarum ad cardinalatum nominationum ratio*) a korábbi nehézségek nem fognak kiújulni és Franz August Waldstein mielőbb az egyházfejedelmek sorában láthatja. AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 38, n. 8.

¹³⁹⁰ Szelephényi titkárának kézírásával készült másolata: ŠOBA Bratislava, Arch. Prov. Mar., lad. 60, fasc. 2, n. 7.

¹³⁹¹ A pírmas 1672. okt. 7-én kelt levelének (ASV Segr. Stato, Princ. e tit., vol. 98, fol. 466^r) vonatkozó részét már szó szerint is idéztem.

Az esztergomi érsek immár joggal hihette azt, hogy az udvar teljes mellszélességgel mögötte áll. Kiváltképpen, hogy 1677. július 6-án a szent kollégium befolyásosabb és Béccsel szorosabb kapcsolatokat ápoló tagjai: Carlo Caraffa, Giulio Spinola, Mario Albrizzi, mindhárman volt bécsi nunciosok; az egykori bíborosnepos, a volt és aktuális államtitkár, vagyis Francesco Barberini, Dezio Azzolini és Alderano Cybo; s magától értetődően a birodalom és a Habsburg-országok bíborosprotektora, Carlo Pio di Savoya nyomatékos felszólítást kaptak az ügy támogatására. Az azonos szövegű iratok a promóció értelmét kizárólag abban jelölték meg, hogy „az Isten tisztelete és szent vallása Magyarországon ugyanezen érsek úr munkájával és nagyobb méltóságával mind szerencsésebben előmozdítottassék, bőségesebben és erőteljesebben megszilárduljon.”¹³⁹²

Az első homokszem azonban már elég korán bekerült az alighogy működni kezdő gépezetbe. A császári követ, Pio kardinális ugyanis Lipót levelét több mint egy évig nem kézbesítette a pápának. Amint 1678. július 2-ai levelében elbeszéli, lépését akkorra tartogatta, amikor a kérdés „aktuális” lesz. Mivel Szelephényi ágense útján és írásban többször is sürgette őt, nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy ő az okozója az esztergomi érsek kinevezése elmaradásának; továbbá hallva a pápai udvarban szárnyra kapott híreket, miszerint a közeljövőben várható a XIV. Lajos által állhatatosan sürgetett marseille-i püspök, Tussaint du Forbin Janson¹³⁹³ promóciója egy spanyol társaságában,¹³⁹⁴ végül lépni kényszerült. Szelephényi ösztökélésére hivatkozva titkos megbeszélést kezdeményezett Alderano Cybo államtitkárral – tájékoztatta Pio Béccset dilemmáiról és egyben tárgyalása részleteiről is.¹³⁹⁵

A bíborosprotektor szerint közlése a prímás aspirációról egyáltalán nem lepte meg az államtitkárt. A szentszéki döntéshozatal tudniillik minden körülmény dacára Giulio Spinola indiszkréciójának köszönhetően már hónapok óta tisztában volt Szelephényi céljaival.¹³⁹⁶ A nyilvánvaló túlzott igyekezet ellenére az államtitkár egyáltalán nem mutatkozott elutasítónak. Kifejezetten azt tanácsolta a bíborosprotektornak, hogy adja át XI. Incének az ajánlást, hogy kitapasztalhassák, Spanyolország esetleg hajlandó lesz-e elfogadni Szelephényi személyét a marseille-i püspök ellentételezéseként. Ez kétségkívül azt jelentette, hogy egy kedvező politikai konstelláció esetén Róma nem zárkózna el az esztergomi érsek kinevezésétől.¹³⁹⁷

¹³⁹² Ad cardinalem Caraffam, Pio, Cybum, Barberini, Alberici, Spinolam, Azzolini... olvashatjuk végül az egyenszöveg alatt a címzettek felsorolását. A szintén Szelephényi titkárának kézírásával készült másolat lelőhelye: ŠOBA Bratislava, Arch. Prov. Mar., lad. 60, fasc. 2, n. 8. Szövege:

Ex nostris ad sanctitatem suam litteris reverendissima paternitas vestra fusius intellectura est, quam pręgnantibus ex causis quamque impenso filiali studio consiliarium nostrum intimum, reverendissimum in Christo patrem, dominum Georgium Szelepheny archiepiscopum Strigoniensem summi pontificis beatitudini recommendemus, simulque rogemus, ut ipsum collegio pręcipuorum suorum ministrorum et cardinalium cooptari et adnumerari facere dignetur, eo vel maxime fine, ut ulterius quoque cultus Dei et eius sancta religio per regnum nostrum Hungarię opera maioreque dignitate eiusdem archiepiscopi tanto felicius promoveatur, uberiusque ac firmiter stabilietur. quo igitur citius ac facilius sua sanctitas in vota nostra condescendatur, etiam reverendissimam paternitatem vestram hisce amice duximus requirendam, ut et ipsa convenientibus locis opportuna officia intentius velit interponere. Faciet in eo reverendissima paternitas vestra rem nobis apprime gratam, qui eam reciprocis gratificandi officiis data occasione recognimur, reverendissimę paternitati vestrę diuturnę vitę incolumitatem ex animo precamur...

¹³⁹³ HC V, 260.

¹³⁹⁴ Vélhetően az 1686-ban kinevezett két spanyol bíboros: Pedro de Salazar salamancai püspök és Jose Sáenz de Aguirre O.S.B. valamelyike. HC V, 13–14.

¹³⁹⁵ Rómában kelt s.k. levelének eredetije: ÖStA HHStA Geheime Österreichische Staatsregistratur, Fz. 12, pars 13, n. 1 [Kart. 15]:

Da monsignor arcivescovo di Strigonia s'è replicato più volte al suo agente ed anche scritto a me, perché io presenti a santissimo la clementissima di vostra maestà Cesarea, io mi sono sempre difeso con le ragioni altre volte pertacte, ma havendomi infine detto, che monsignor arcivescovo aprendersse per mia cagione non esser cardinale, quando non si dessero le lettere primo della promozione a questo. Ho risposto, che la mia dilazione è stato per meglio servirlo, ma giacché così brama, io darò le lettere secondo l'suo desiderio non secondo l'suo vantaggio, ma perché sento crescere la voce, che sia per fare cardinale l'vescovo di Marsiglia nella prima promozione assieme con un Spagnolo, ho stimato necessario entrare in questo materia con il signor cardinal Cibo col titolo delle istanze mi faceva l'arcivescovo di Strigonia, che io havevo diferito dieci mesi a presentar le clementissime di vostra maestà Cesarea, ma che ora non havevo più suterfugi, che però per maggiormente accertare, havevo voluto sentire l'suo prudentissimo parere.

Szelephényi bíborosi aspirációinak a Vatikán és Pozsony mellett e hézagpótló forrásegyüttesére nem valószínű, hogy rátaláltam volna, ha nem tesz róla említést SZEKFŰ–MISKOLCZY, *A bási, udvari és állami levéltár*, I, 26.

¹³⁹⁶ Lásd a következő jegyzet szövegét. A volt császári nuncius feltételezhetően bécsi kapcsolatai révén szerezte értesüléseit, a neki és bíboros kollégáinak szóló leveleket Pio aligha adhatta át akkor, ha a pápát visszatartotta.

¹³⁹⁷ ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 1 [Kart. 15]:

Si mostrò confermato, nè vi anco ne maravigliò mentre l'signor cardinale Spinola ne parlò a secretezza molti mesi sono. Disse conveniva presentarle e che potendo secretezza desiderare di far cadinale l'vescovo di Marsiglia, si sarebbe potuto vedere, se li signori Spagnoli havessero sodifazione, si facesse l'arcivescovo di Strigonia per controparare Marsiglia, ch'egli però si protestava. Mi parlava come amico, non come ministro, nè voleva havermi mai fatto questo discorso.

Cybo állásfoglalása nyomán a bíborosprotektornak több kérdésben is utasítást kellett kérnie Bécestől. Egyrészt a Szentszék hajlandósága Szelepchényi felé megíúsítani látszott az eredeti császári jelölt, Waldstein reményeit. S nem kell túl nagy képzelő erő ahhoz, hogy belássuk: Pio éppen órá való tekintettel nem kézbesítette korábban Szelepchényi ajánlását. Egy, a keltezése után jó pár hónappal átadott irat pedig igen csak idejét múltnak számíthatott. (Emlékezzünk rá, a szokványos eljárás mindig a nevezések megújítása volt, hogy ha közelgett a pápai döntés ideje.) A másik szempont az volt, hogy vajon Bécs megegyezésre tud-e jutni a spanyolokkal a közös személyt illetően. Pio mindenképpen el akarta kerülni a IX. Kelemen alatt történeteket, amikor a spanyolok és franciák mellett Lipót már nem jutott szóhoz. Efölötti aggodalmát hosszasan ki is fejt július 2-ai levelében.¹³⁹⁸

Kétségeire a császári udvarból már postafordultával, 1678. július 17-én és 18-án válaszoltak. Először az uralkodó elfoglaltságára hivatkozva a titkos tanács egyik tagja (talán Hoher) olasz nyelven, majd másnap a birodalmi kancellária útján latinul, de teljesen azonos tartalommal Lipót nevében is expediáltak egy iratot. Előjáróban felhívták Pio figyelmét, hogy a primás ajánlásaihoz, így tehát a legutóbbihoz is feltétlenül hozzá értendő az a titkos feltétel, hogy az semmiképpen sem prejudikálhat Waldstein nominációjának. Ehhez továbbra is ragaszkodnak.¹³⁹⁹ Ha azonban a gróf esetében minden erőfeszítés ellenére sem sikerül eredményt elérni; a francia és spanyol kandidátusok kinevezése pedig nem megakadályozható, abban az esetben nemcsak hogy megelégednek a magyar főpap bíborával, hanem egyenesen fel is szólítják a bíboros protektort arra, hogy tegyen meg az esztergomi érsek érdekében minden tőle telhetőt a pápánál, az államtitkárnál és minden lehetséges helyen.¹⁴⁰⁰ Az udvar elsődleges célja annak elkerülése volt, nehogy a francia és spanyol koronával ellentétben a császárit ezúttal is mellőzzék.¹⁴⁰¹ Annak – úgy tűnik – semmi realitását sem látták, hogy a spanyolokkal ebben a kérdésben megegyezésre lehessen jutni.

A császári döntéshozatal hivatalos állásfoglalástól némileg eltérő hangsúlyok jelennek meg abban a *Handbillet*-ben, amelyet Lipót szintén július 18-án intézett a bíborosprotektorhoz. Ebben az uralkodó ugyanis méginkább favorizálja az általa úgymond különösképpen kedvelt és becsült Waldsteint. Szelepchényi esélyeit arra a lehetőségre korlátozza, ha francia, illetve spanyol részről szintén a második körös jelöltek jönnének szóba.¹⁴⁰² Pio bíboros a protokollnak megfelelően erre a *lettere di propria* és ugyancsak sajátkezűleg válaszolt augusztus 6-án. Biztosította Lipótot a teljes titoktartásról; szemmel látható megkönnyebbüléssel tudatta, hogy a (a majd Nymwegenben létrejövő) békekötés elhúzódása a korábbi hírekre rácafolva a kreációkat is elhalasztotta. A nyomasztó felelősségtől némileg szabadulni kívánva arra kérte az uralkodót, hogy a tárgyalásokba vonja be Francesco Buonvisi bécsi nunciust is,

¹³⁹⁸ ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 1 [Kart. 15]. – Emmanuel de Turre de Bouillon és Fernandez de Portocarrero kinevezését és Baden-Durlach ekkori mellőzésére vonatkozó irodalmat már idéztem, illetve részben érintettem is.

¹³⁹⁹ Fogalmazványa: ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 2 [Kart. 15]:

l'accennato avviso, che in vero non è di poca conseguenza, et raccordarsi poi l'eminenza vostra delle raccomandazioni Cesaree dirette a sua santità, come ad essa a favore del detto signore arcivescovo, però sempre con quella secreta clausula et condizione, che non ne venga pregiudiziale alla nomina fatta dell'eccellentissimo signore conte di Walnstein, alla quale espressione sua maestà inherisce ancora, et insiste, che si possa sperare la promozione de' nominati dalla corone, non vuole, che al signor conte di Walnstein sia fatto pregiudizio alcuno.

¹⁴⁰⁰ ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 2 [Kart. 15]:

Ma quando ciò sopra ogni diligenza non fosse da ottenere per questa volta, ne da impedire la promozione de raccomandati et per conseguenza del vescovo di Marsiglia, in tal caso sua maestà non solo è contenta, che per mentocato signor arcivescovo di Strigonia sia alzato alla porpora, ma desidera anche che a suo nome eminenza vostra si compiacesse di fare ogni più premerosa istanza lì appresso la santità sua, come appresso il signor cardinal Cibo et dove le parerà necessario, che sua maestà sii stimata et tenuta del pari con le dette due corone et che trovandovi difficoltà et ostacoli, incominciasse a parlare suora de'denti [!?!], rappresentando accertarsi la maestà sua, che si haverà uguale considerazione di essa con le scritte due corone, et che non sarebbe per sopportare più un torto simile a quello, le fù fatto nella promozione passata...

¹⁴⁰¹ E kérdést Lipót másnap irata némileg részletesebben tárgyalja. ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 3 [Kart. 15].

¹⁴⁰² ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 4 [Kart. 15]:

Verrà alle sue mani una altra mia sotto la spedizione del conte Königsegg et potrà ben essa giudicare, perché io l'ho fatto correre, ma sappia esser questa la mia vera intenzione, in caso che dalla parte di Francia et Spagna si facesse un altro non nominato et io dovessi esser escluso, cosa che io mai sopportarei, toccandomi troppo al vivo, altrimenti concedo le nomine. S'intende però, che l'mio nominato sia incluso, al quale stimando et amando con molto non voglio pregiudicare. Lei saprà già maneggiare il tutto con vigore destrezza et secreto per osservar il quale ho fatto scriver questa mia da una mano molto fidata.

A fogalmazvány szerzőségét és dátumát hátirata árulja el: „A sua maiestate Cesarea litteris responsivis ad cardinalem Pium ratione imminens promotionis episcopi Marsigliensis una cum Hispano aliquo ad cardinalatum et similis desiderii archiepiscopi Strigoniensis exaratis propria manu sua [?] subiunctum Viennæ 18 Iulii 1678.” *ibid.* – Leopold Wilhelm von Königsegg birodalmi vicekancellár (cf. SCHWARZ, *The Imperial Privy Council*, 264–266) említése egyértelműen a latin nyelvű uralkodói iratra vonatkozik, s nem visz közelebb az olasz nyelvű, előbb idézett levél szerzőségének megállapításához.

mondván, a pápával alig lehet érdemben tárgyalni az ügyről, megnyilatkozásai annyira óvatosak e téren.¹⁴⁰³

A bíborosprotektor nyilvánvaló vonakodása arra utal, hogy a Cybóval folytatott megbeszélés után kevés esélyt látott Lipót elsődleges akaratának teljesülésére, vagyis Waldstein ügyének sikerre vitelére. S noha a bécsi utasítások épp az ellenkezőjét sugallták, bő egy év halogatás után az államtitkár javaslatának megfelelően átadta a pápának Szelepchényi ajánlását. XI. Ince bréve formájában megfogalmazott válasza 1678. november 5-én kelt:

Habár már régóta feltűntek nekünk tisztelendő testvérünk, György esztergomi érsek kiemelkedő erényei és érdemei, mindazonáltal igen kedvesen vettük azt a kitüntető tanúságtételt, amelyet ezekről felségtek elének tárt. Ez a tanúbizonyosság nem csekély gyarapodását hozta annak a szeretetnek, amellyel őt övezzük. Így arra fog ösztönözni bennünket, hogy minden olyan alkalmat örömmel megragadjunk, amelyek megmutathatják, mennyire becsüljük őt és felségtek róla alkotott véleményét.¹⁴⁰⁴

A császári ajánlásra adott válasz gyorsasága, virágnyelven megfogalmazott sorai egyértelműen azt jelentették: mihelyt sor kerül a koronabíborosi promócióra, az esztergomi érsek majd ötven év után ismét bekerül a szent kollégium tagjai közé.¹⁴⁰⁵ Úgy látszott, a pápai politika támogatása, miként Pázmány esetében, most is meghozza gyümölcsét. Rómának nem eshetett neheze a választás Szelepchényi és Waldstein között. A pápaság kapcsolatai bármennyire is szorosra fonódóban voltak a bécsi udvarral, egy várhatóan az Örök Városban letelepedő, a császári érdekeket harsányan képviselő máltai lovag-kardinalis – kiváltképpen Hessen-Darmstadt diszkreditálódása után – korántsem állt összhangban a Kúria elképzeléseivel.¹⁴⁰⁶ Bécs az elkövetkező években: 1682-ben,¹⁴⁰⁷ majd 1683-ban¹⁴⁰⁸ is hiába erőltette Waldstein személyét.

¹⁴⁰³ ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 5 [Kart. 15]:

ricevo la clementissima di vostra maestà Cesarea scritta da mano fida e terminata con le preziosissime linee di vostra maestà medesima, alla quale con profondissimo rispetto confesso infinite obbligazioni, supplicandola di credere, che userò tutta l'attenzione per renderla puntualmente obedita ed il segreto sarò inviolabilmente custodito. Può essere, che la pace dilatata dia maggior tempo alla promozione per quel lo spetta alli principi, perché qui si crede, che succedendo promozione prima della pace non ci entri Marseglia, nè altri, si stima parimente, che si porrà prima in posto il signor Don Livio, che sia per seguire, onde anche per questo capo vi sarà tempo prima, che segua la promozione di usare altre diligenze e ben vero che non parlando sua beatitudine ... alcuno di questa materia e parlandosi non risponde nulla o parole ... da non farsi giudizio accertato e pericolosissimo. Ogni giudizio si faccia nella materia, onde per meglio accertare la materia ardisco con profondissimo rispetto supplicare vostra maestà di porre nella sua prudentissima considerazione, se fosse bene ella medesima onerasse la materia parlando a costoto nunzio sopra li concetti. Corrono per Roma del vescovo di Marseglia non già mai mostrando di diffidare, ma solo facendo conoscere una risoluta voluta di sostenere le dovute prerogative. Tutto ciò ho ardito di significare, perché conosco, che le mie rappresentazioni hanno da ricevere tutte l'vigore dalla sovvrana autorità di vostra maestà.

¹⁴⁰⁴ „Etsi perspecta nobis iam pridem erant præstantes virtutes ac merita venerabilis fratris Georgij archiepiscopi Strigoniensis, pergratum nihilominus accidit præclarum testimonium, quod de iisdem dedit ad nos maiestas tua, quod quidem sicut non levem caritatis, qua ipsum prosequeremur, cumulum addidit, ita nos excitabit ad omnes occasiones libenter amplectendas, quæ declarare possint, quanti illum et maiestatis tuæ de eo iudicium faciamus.” Az *apud sanctam Mariam maiorem sub annulo piscatoris* és Mario Spinola fejedelmi brévetitkár által ellenjegyzett kiadott irat eredetije: ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 6 [Kart. 15].

¹⁴⁰⁵ FRAKNÓI ahhoz az egy mondathoz fűzött jegyzetében, ahol foglalkozik a kérdéssel (*Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 404–405 és 551, 1329. jegyzet), az irat alapján épp ellentétes következtetésre jut, mondván, a pápa ezzel kitért a kérés teljesítése előtt. A koronabíborosi intézmény működésének ismeretében, vagyis, hogy sosem került sor azonnali kinevezésre, mellőzés esetén pedig nyílt elutasítás, vagy még inkább hallgatás a válasz, a bréve minden kétséget kizáróan a kérés teljesítésének kilátásba helyezését jelenti.

¹⁴⁰⁶ Waldstein feltételezhetően bíborosi ambíciói kezdettől fogva konzekvens pápai elutasításának ellentételezéseként kapta meg rendje nagykeresztjét (*gran croce titolare nella sua religione di Malta*), talán már X. Kelemtől, ami egyébként kiváltságos kegynek számított. cf. *Buonvisi bíbornok bécsi nuntius jelentései*, n. 59b, 180; *Die Relationen der Botschafter Venedigs*, II, 152.

¹⁴⁰⁷ Arra hivatkozva sem sikerült eredményt elérni, hogy Hessen-Darmstadt időközbeni halála miatt egy német tagja sem volt a pápaválasztó testületnek („nullus amplius ex natione nostra Germanica in sacro illo reverendissimorum dominorum cardinalium collegio supersit”), hiába vált a Kúriára gyakorolt nyomás mind erőteljesebbé („ut vel huius æquissimi desiderii nostri intuitu declarationem suam in aliquos dictæ nationis nostræ et vel maxime in nominatum nostrum maturare haud gravetur.”) Az ebből a szövegből esetlegesen kikövetkeztethető más, reális német jelöltekről nem tudok. Az előzmények ismeretében leginkább feltételezhető, hogy – Waldstein ügye mellett – Lipót a Szelepchényi kapcsán tett kedvező pápai megnyilatkozásra utal. Levele Pióhoz, Bécs, 1682. márc. 1. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 59, Konv. Leopold I. an Pio 1682, fol. 317–319. Pio válasza, hogy azonnal lépni fog a pápánál Hessen-Darmstadt hiányának (*Cardinale Hassia mancanza*) pótlására márc. 22-én kelt. *ibid.*, Fz. 63, Konv. Pio an Leopold I. 1682, fol. 99–100.

¹⁴⁰⁸ Nov. 13-án Pio azt közölte Béccsel, hogy az uralkodó – közelebről nem ismert – szept. 25-ei levele alapján tudatta XI. Incével: a császár a jelöltek közül továbbra is Waldstein kinevezéséhez ragaszkodik, de határozott választ ezúttal sem kapott. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 63, Konv. Pio an Leopold I. 1683, fol. 121–122.

Bátran megkockáztathatjuk tehát a feltevést: amennyiben Nymwegen után valóban sor került volna az államok jelöltjeinek kinevezésére – ahogy azt Pióval folytatott tárgyalásán az államtitkár is prognosztizálta¹⁴⁰⁹ – úgy Szelepchényi nevét az elsők között publikálták volna a titkos konzisztóriumon. Hogy erre mégsem került sor, részben azzal a Cybo által is érintett örök dilemmával magyarázható, hogy mindhárom katolikus nagyhatalom: Spanyolország, Franciaország és „Ausztria” igényeit figyelembe kellett volna venni, ami viszont kétszeres Habsburg-túlsúlyt jelentett volna. Az államtitkár ezért szeretne volna, ha az ausztriai ház meg tudna egyezni egy közös jelöltben. A helyzetet tovább bonyolították a mind jobban felértékelődő lengyelek követelései is. Mindenkinek elfogadható döntést, mint mindig, aligha lehetett hozni; Róma európai egységpolitikáját egy balul kiütő bíboros-kezdés inkább veszélyeztette, mintsem eredeti rendeltetése szerint megpecsételte volna. Az egy évtizeddel korábbi események óvatosságra kellet, hogy intsenek.

Persze ezek szinte már klasszikus problémák voltak. Rómában nem is nagyon értették a pápa hezitálását, legalábbis Klobusiczky János római magyar gyóntató 1679. szeptember 2-án kelt levele szerint. A római jezsuita Nádasiera rímelő sorai: „Már 16 ha bíbor van gazda nélkül, melyek közül egy már régen főmagasságtokat illeti, s amit elhagyatott hazánk nagy vigaszára szívemből kívánnék” egyben azt is mutatják, hogy a jezsuiták ezúttal is felsorakoztak a magyar prímás mögé; illetve hogy annak ambíciói valóban nem maradtak rejtve szélesebb körben.¹⁴¹⁰

A legnagyobb gondot valóban az okozta, hogy XIV. Lajos kizárólag ahhoz a Tussaint du Forbin Jansonhoz (1679-től beauvais-i püspök)¹⁴¹¹ ragaszkodott mindvégig, aki korábbi diplomáciai misszióiban minden tőle telhetőt elkövetett a pápai külpolitika célkitűzéseinek megghiúsítására, s arra, hogy Lengyelországot a Habsburgok ellen fordítsa. Janson személye nemcsak a pápa, hanem Bécs számára is elfogadhatatlan volt. Amennyiben pedig Róma, a marsiell-i/beauvais-i püspökkel szembeni fokozódó ellenérzéseit félretéve, őt is, Bécs számára kompenzálásaként pedig Waldsteint is kinevezte volna – a gondolattal csak átmenetileg foglalkoztak –, az háromszorosan is megbosszulta volna magát. A pápai politika ellenségének jutalmazása, Hessen-Darmstadt római reinkarnációja mellett azt az esztergomi érseket is vérig sértették volna, aki egyébként hasznos szolgálatokat tett és tehetett Rómának.¹⁴¹² Az ő személye viszont nem lett volna elegendő Janson ellentételezésére, aki a gallikán válság újbóli kieleződése során egyébként is teljesen diszkreditálta magát XI. Ince szemében. Ezzel a sokszoros patthelyzettel magyarázható, hogy amikor 1681. szeptember 1-én került az Odescalchi-pontifikátus első kezdésére, a 16 bíboros kizárólag olaszok közül került ki.¹⁴¹³ A bécsi háborús párt megerősítésére Rómában megelégedtek a bécsi nuncius, Francesco Buonvisi kinevezésével, aki ezután a szokásoktól eltérően további nyolc évig maradt állomáshelyén.¹⁴¹⁴

¹⁴⁰⁹ Cibo mi disse non credeva prima della pace la promozione... Pio többször idézett július 2-ai levelében. ÖStA HHStA Geh. Öst. Staatsreg., Fz. 12, pars 13, n. 1 [Kart. 15].

¹⁴¹⁰ „Die Lunæ proxime elapso podagrosus cardinalis Litta archiepiscopus Mediolanensis interveniente extraordinario neutrato [?!] obiit, et die Mercurii sepultus est in ecclesia Sancti Caroli Borromei Mediolanensium. Iam vacant 16 purpuræ, quarum unam celsitudini vestræ pridem debitam: pro ingenti desolatissimæ patriæ nostræ solatio, ex corde voverem. Quid porro causæ dubito, cur pontifex in iis distribuendis tardior sit, nemo adhuc prænotare potuerit.” Rómában kelt s.k. levelének eredetije: PL AS Act. rad., caps. X, n. 196, 48. cs., 246 fol. Klobusiczkyra: MONAY, *A római magyar gyóntatók*, 98–101.

¹⁴¹¹ HC V, 117.

¹⁴¹² Leginkább a Habsburg–lengyel szövetség ellenében fejtette ki tevékenységét. cf. FRAKNÓI, XI. *Ince pápa és Magyarország fölszabadtása*, 204. – A császári diplomácia is mindent elkövetett kinevezése megakadályozására, s így nagyban hozzájárult a patthelyzet fenntartásához. Lásd például Pio levelét Lipóthoz, Róma, 1679. szept. 2. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 62, Konv. Pio an Leopold I. 1679, fol. 60–61; a Tussaint Forbin Janssonnal kapcsolatos problémákat és tárgyalásokat – Waldstein ellenjelöltségével együtt – a vonatkozó német és francia pozitivisták irodalom (BISCHOFFSHAUSEN, MICHAUD, GÉRIN), valamint vatikáni források alapján behatóan ismerteti a későbbi szatmári püspök, SCHEFFLER JÁNOS kiváló és alapos munkája: VIII. *Sándor pápa és a bécsi udvar*, 38–53s.

¹⁴¹³ HC V, 11–12. A konzisztóriumról Pio meglehetősen késéssel, csak szept. 20-án értesítette Bécsset, s érthetetlen módon mindössze 11 kinevezettről tesz említést. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Fz. 63, Konv. Pio an Leopold I. 1681, fol. 71–80.

¹⁴¹⁴ A bíboros-nuncius jelenléte protokolláris feszültségeket keltett a császári udvarnál. A vita azon folyt, hogy megelőzi-e a hercegeket (*duchi*), avagy nem. Buonvisi Bécsben, 1684. okt. 15-én kelt levelében számolt be Cybónak az elsősorban a császárné által már 1681 óta feszegetett, és a precedenciáját biztosító megállapodás ellenére sem elcsituló kérdéstről. AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 78, n. 191.

1679 után az esztergomi érsek kinevezésének már kétségkívül nem lett volna akkora politikai tétje, mint korábban. Szelephényi csökkenő aktivitása ennek felismeréséről árulkodik. A Szentszéknek az ő központi szerepvállalása nélkül is sikerült a Habsburg-politikát a megfelelő irányba fordítani; sőt érdemeinek ismételt elismerése ellenére¹⁴¹⁵ a magyar nemesség Béccsel történő megbékítése érdekében az 1681-es országgyűlésen Buonvisi nuncius támogatta a nádori tisztség visszaállítását. Ez Szelephényi helytartóságába került.¹⁴¹⁶ Mindazonáltal szinte biztosra vehető, hogyha a prímás megéri, és nem hal meg 1685. január 10-én letovicai birtokán,¹⁴¹⁷ nevét megtaláljuk az 1686. szeptember 2-ai konzisztórium aktáiban. Immár nem mint a török elleni háború szervezésében oroszlánrészt vállaló főpapét, hanem a Buda visszafoglalásában sikerei tetőpontjára jutó korszakos vállalkozás egyik jutalmazottját. XI. Incének második és egyben utolsó bíboros-kreációja, vállalva Franciaország szinte teljes mellőzésének ódiumát, egyértelműen a szent liga győztes államai felé tett gesztus volt. A 27 új bíboros sorában egyszerre négy németet: Kollonich Lipót kinevezett győri püspököt; két hagyományosan bíborral járó birodalmi szék: Salzburg és Gurk főpapját, valamint Wilhelm Egon von Fürstenberg strassburgi püspököt; továbbá két lengyelt és két velenceit találunk.¹⁴¹⁸ Mennyivel inkább megfelelt volna a szimbolikus céloknak annak a régóta számba vett esztergomi érseknek a személye, akinek székhelyét három évvel korábban szabadították fel a szent liga csapatai, s akinek Buda egyházmegyéje területén feküdt!

Ráadásul Szelephényi 1684, azaz Waldstein halála¹⁴¹⁹ óta – úgy tűnik – az egyedüli császári jelölt volt. Feltűnő, hogy az 1686. szeptember 2-án bíborra emeltek első császári nominációja nem sokkal elhunyt után, 1685. február 23-án,¹⁴²⁰ illetve március 23-án kelt.¹⁴²¹ XI. Ince annak ellenére kinevezte

¹⁴¹⁵ Szelephényi maga hivatkozik a pápa ilyen értelemben írt brevére 1680. júl. 13-án és 1681. nov. 30-án (ASV Segr. Stato, Vesc. e prel., vol. 66, fol. 261^rv; vol. 67, fol. 391^rv):

Per le mani del signore Horatio Filippo Spada ricevo con la dovuta humiltà un benignissimo breve di vostra beatitudine in data delli 13 di Settembre, dove clementissimamente si degna mostrarmi haver in accetto quelle poche operazioni, ch' escano dalle mie debolezze in profitto di questo regno per la tranquillità, del quale siccome son tenuto per ogni ragione di contribuire tutte le mie forze, anche perché resti avvantaggiata e nella sua antica osservanza la religione, così humilissimamente supplico la santità vostra a restar persuasa, che non tanta maggior attenzione e potere mi studierò di meritare la benignissima propensione e giudizio, che vostra santità medesima ha verso di me col procurare vie per il perfetto stabilimento di quella pace, quiete e buon ordine, che puol essere più proficuo alle cose presenti e necessità communi.

¹⁴¹⁶ FRAKNÓI, XI. *Ince pápa és Magyarország fõlszabadítása*, 48–49.

¹⁴¹⁷ Vagy január 11-én. JUHÁSZ, *A csanádi püspökség története*, 41.

¹⁴¹⁸ Két spanyol, egy nápolyi és egy portugál főpap társaságában. Franciaország nyílt mellőzését Fürstenberg kinevezése volt hivatott enyhíteni, aki 1682-ben elhunyt, majdnem azonos nevű elődjéhez hasonlóan XIV. Lajos elkötelezett hívének számított. HC V, 12–14. 98. XI. Ince szept. 9-én kelt brevéjében értesítette Bécsset a kreációkról (ÖStA HHSStA Rom, Hofkorresp., Fz. 14, fol. 235.):

Peculiari, uti par erat, habita ratione officiorum maiestatis tuæ, inprimis vero supremi patris luminum ductum secuti in proxime habito secreto consistorio dilectum filium nostrum Leopoldum à Kollonizza in apostolicum senatum cooptavimus. Cum autem ad deferendum ipsi, necnon cardinalibus de Kienburg et de Goes purpureum birretum [!] dilectum filium Aloysium Cusanum equitem Hierosolymitanum, cubicularium nostrum in Germaniam allegemus, accurate eidem iniungimus, ut paternæ nostræ erga te caritatis magnitudinem magis tibi magisque de Christiana republica indefessis conatibus egregie merenti, testatam faciat.

A Mario Spinola ellenjegyezte eredeti irat külcínzése – miként az összes az uralkodóknak küldött pápai bréve a 17. század folyamán – arról tanúskodik, hogy Róma szemében a Habsburgok címei közül a magyar királyi volt az első, lévén a császári csupán választott: *Carissimo in Christo filio nostro Leopoldo Hungariæ et Bobemiæ regi illustri in Romanorum imperatorem electo*. A Habsburg-iratokban viszont mindig a császári cím az első; lásd például a bíborosokhoz intézett idézett uralkodói levelek intulációit. A címek felsorolása egyébként a pápához írtakéból mindig hiányzik.) – Kollonichnak kinevezése után már 12 (!) nappal, szept. 14-én kelt köszönőlevelei XI. Incéhez, és unokaöccséhez, Livio Odescalchihoz (valamint ez utóbbihoz még okt. 27-én és nov. 3-án is): ASV Segr. Stato, Card., vol. 50, fol. 148^rv; Archivio Odescalchi (Roma), vol. III D 4, n. 10. – Az új bíboros a mellőzött neppsal már régebben is kapcsolatban állt, lásd Bécsben, 1681. aug. 16-án kelt levelét, *ibid.*, n. 5.

¹⁴¹⁹ Franz August Waldstein ebben az évben távozott az élők sorából. (BRATUNĚK, *Johann Friedrich Waldstein Erzbischof von Prag*, 357.) Karrierje végső állomását a császári főudvarmarsalli (*Obersthofmarschall*) cím (1683. ápr. 20–1684. aug. 13) jelentette. (FELLNER–KRETSCHMAYR, *Die Österreichische Zentralverwaltung*, 278.)

¹⁴²⁰ Nominációjának másolata: BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 149–152. Cybo államtitkárt az uralkodó ugyanaznap szólította fel kérésének támogatására („ut habeatur ratio eique convenienti loco et ordine pro dignitatis nostræ imperialis prærogativa purpura conferatur”). AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 39, n. 4.

¹⁴²¹ Nominációjának másolata: BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 153–160. Ugyanaznap az államtitkár a pápának írtánál is melegebb hangú méltatást kapott (AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 39, n. 7):

Assensimus optimo et emerito seni [sct. eppi Gurcensis] facilius, postquam perpensis accurate etiam aliorum meritis, ipsi haud absimilem virtute moribusque repperimus reverendum et devotum nobis dilectum hucusque Neostadiensem, iam vero nominatum Iauriensem episcopum Leopoldum a Colloniz ordinis Sancti Joannis Hierosolymitani equitem et commendatorem in Eger et Meilberg, qui cum pietate et inreprehensibilis vitæ constantia excellat, necnon insigne suum catholice religionis salutisque animarum promovendæ studium luculentis indicis hactenus probarit, hoc etiam inprimis nomine summis quibusque laudibus et ornamentis dignus est, quod non tantum aliquot abhinc annis devastante circumquaque provincias nostra mortifera contagione fidelissimi pastoris instar gregem suum non deseruit, sed etiam in nupera

Johann von Goes gurki püspököt is, hogy az idős korára hivatkozva előzőleg visszalépett Kollonich javára,¹⁴²² akinek a személyében voltaképpen a hazai hierarchiát érte a megtiszteltetés. Hogy az új esztergomi érsek, Széchenyi György ekkor miért is nem került szóba, elődei sok évtizedes erőfeszítései ismeretében talán már nem szorul különösebb magyarázatra. A kérdésben nem Róma, hanem Bécs döntött először.

A húsz-harminc évvel korábbi eseményekkel már külön figyelemfelkeltés nélkül is szembeötlő újabb hasonlóságok: az esztergomi érsek bíborosi ajánlásának háta mögötti (ezúttal ugyan nem a pápai, hanem a császári diplomáciai képviselőnél) dezavválása egy birodalmi jelölt javára; a kandidatúra végül kizárólagos megszerzése; a kinevezés elmaradása a koronabíborosi kreáció kitolódása miatt; a sikeres jelölt(ek) közvetlenül a prímás halála utáni nominációja első látásra mintha azt mutatnák, a sors fintora mellett a bécsi udvar taktikája sem sokat változott a magyar hierarchia vezetőivel szemben. Ez részben igaz is, de a párhuzamok mellett néhány fontos különbséget is felfedezhetünk.

Szelepchényi elődjével ellentétben például jóval könnyebben és gyorsabban meg tudta szerezni császári ajánlásait, ami újabb, sajátos bizonyítéka a hierarchia – a rendi, függetlenségi törekvésekkel való átmeneti kokettálás után – szerves beilleszkedésének a formálódó abszolutisztikus rendszerbe. Az ugyan nem mondható el, hogy a császári döntéshozatal teljes mértékben azonosult volna az esztergomi érsek ambícióival, de tény, hogy a magyar egyház feje azon kevés számú főpapok közé tartozott, akiknek érdekében érdemi és többszöri lépéseket tettek Rómában a reálisan elérhető legmagasabb egyházi *dignitas* megszerzése érdekében.

A prímás Lippayhoz hasonlóan szintén nem kapott „rendes” császári nominációt. Bár a fogalomhasználat még korántsem letisztult, az iratok filológiai vizsgálata arra enged következtetni, hogy a korábbi – Forgách, Pázmány esetében is használatos – közös listás jelöléseket az 1630–1640-es években felváltó új szisztémában: kizárólag egy „hivatalos” jelölt nominációval, egy vagy több másik magánjellegű ajánlással, Szelepchényi esetében szintén a másodikról van szó. Az ajánlólevelekben az 1650–1670-es években végig a *commendamus*, *commendatio* a szakszó, bár a *nominatio* is mind elterjedtebb. Nem csupán a mindennapi beszédben, hanem a hivatalos iratokban is, de leginkább még az aktusra történő hivatkozásban. (Érthetőbben: a pápának szóló iratban rendszerint a *commendamus* szerepel, de erre a bíborosneposnál, államtitkárnál már mint *nominatio*ra hivatkoznak.)¹⁴²³ Szelepchényinél a *nominatio* szakszava egyszer sem tűnik fel, jelölésére a *commendatio* és egyéb körülíró formulák mellett az *instantia* tűnik fel. Egyszer sem szerepel ugyanakkor a Lippaynál mindvégig előforduló *extra ordinem* kifejezés. A hivatalos, illetve az inkább csak valóban ajánlás jellegű „nevezés” megkülönböztetése leginkább ennek alapján lehetséges.

Hiánya alátámasztja a vonatkozó diplomáciai levelezés tanúságát: a magyar prímás jelölését az 1670-es években – ha vonakodva is – valódi alternatívának szánták, mégpedig arra az esetre, ha XIV. Lajos visszakozik az marsielles-i püspök személyétől.¹⁴²⁴ Elődjénél ez csak nagyon halványan jelenik meg. Szelepchényinél a rendelkezésre álló források tanúsága szerint ennek következtében nem is jelenik meg a magyar jogosultságot hangoztató saját koncepció, ő a meglévő kereteket igyekezett kihasználni egy

obsidione urbis nostræ Viennensis sponte permansit, civesque milites et alios propugnatores tum exhortando, tum etiam saucios et inopes liberalitate sua sublevando non leve ad fortiter sustinenda obsidionis mala momentum attulit. His igitur aliisque adducti rationibus hodiernis nostris ad suam sanctitatem litteris illum loco prædicti episcopi Gurcensis in ordinem purpuratorum patrum cooptandum reverenter proponimus, ita etiam quo huic fastigio proprius esset, illudque maiore cum splendore posset sustinere, eundem opulentiore episcopatu Lauriensi decoravimus...

Kollonich kinevezését Lipót szept. 27-én ismételten megsűrgette az államtitkárnál. *ibid.*, fol. 20^r_v.

¹⁴²² Ennek – feltételezhetően nem kevés udvari intrika által megelőzött – tényét Kollonich ajánlásának, és az államtitkárhoz intézett császári iratnak bevezető sorai említik. Az említett 73 év nem tűnhetett túl meggyőzőnek. Lásd az előző jegyzetet.

¹⁴²³ A *nominamus*, *nominatio* szó egyébként csak az 1680-as évektől lesz általános és kizárólagos: „hæc causa est, quod cum in instituenda forte propediem cardinalium promotione nominationibus etiam coronarum locum dandum iri speremus a sanctitate vestra... Illumque uti a nobis nominatum et omnium calculo fortassis dignissimum et huius nostræ nominationis nescium...” olvashatjuk I. Lipót Bécs, 1685. febr. 23-án XI. Incéhez Johann von Goes gurki püspök érdekében intézett sorait már citált levelében. BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 149–152; cf. még *ibid.*, vol. 9713, fol. 69^r–72^v.

¹⁴²⁴ Az új bíborosajánlási rendszer jóval kevesebb választási lehetőséget hagyott a pápáknak, mint az 1610–1620-as években több személyt tartalmazó listás jelölés, ahol a rangsorolás ellenére Róma jobban választhatott tetszése szerint a jelöltek közül, illetve Bécs is könnyebben módosíthatott álláspontján, amint azt Pázmány esetében is láthattuk. A jelöltek körének szűkülése viszont jelentősen megnövelte a kandidatúrát elnyerők esélyeit; pusztán az uralkodói ajánlás elnyerése ugyanakkor már egyre kevésbé számított önmagában is kitüntetésnek; a kudarc ódiuma pedig nagyobb lett.

Lippayénál realisabbnak mondható, európai horizontú politikai program keretében. Igaz, ehhez a pápaság politikai attitűdjének megváltozása, a közép-európai térség jelentős felértékelődése is kellett.

Mindez persze nem feledtetheti, hogy törekvései végsősoron éppúgy kudarcot szendvedtek, mint elődjéé. A két prímás majd félévszázados római igyekezetének egyetlen kézzel fogható eredménye így csupán az lett, hogy egy látens kontinuitás fenntartásával nagyban hozzájárultak a magyar koronabíborosi intézmény – az ugyancsak stabilizálódó császári prerogatívák melletti¹⁴²⁵ – pápai elismeréséhez a 18. században.¹⁴²⁶ Illetve ahhoz, hogy Esztergom a Monarchia fennállásig mind Bécs, mind Róma szemében az obligát bíborosi székek egyikévé vált,¹⁴²⁷ és maradt ennek nyomán napjainkig.¹⁴²⁸

¹⁴²⁵ Ennek bemutatása már nem feladatom, csak annyit jegyzek meg, hogy a viták 1690-ben még minden korábbinál jobban kiéleződtek, s Róma–Bécs között a diplomáciai kapcsolatok megszakadásához vezettek. 1690. febr. 13-án ugyanis VIII. Sándor úgy nevezte ki a XIV. Lajos által másfél évtizede szorgalmazott Forbin Jansont, hogy a Habsburgok nem kaptak ellentételezést, noha Maximilian von Küenburg salzburgi érsek már 1687-ben elhunyt. (Goes gurki püspök viszont a várakozásokra rációvalva 1697-ig élt, s VIII. Sándor pontifikátusa alatt a császári politika támogatása céljából huzamosabb ideig az Örök Városban tartózkodott. *HC V*, 16. 340. 216.) Lipót 1690. dec. 19-én egy terjedelmes iratban tiltakozott a bíborosi kollégiumnál, kiemelve a török elleni háborúban a Szentszék szövetségében szerzett érdemeit, s különösen sérelmezve azt, hogy a mögé a Franciaország mögé sorolták, aki felrúgta a törökellenes szövetséget, és még mindig támogatja Thökölyt. Egy kalap alatt hiányolta az újabb segélyek elmaradását is, s valósággal visszasírta XI. Ince pontifikátusának esztendeit. Tudatta, hogy követe, Lichtenstein herceg azonnal elhagyja Rómát, és a bécsi nunciatúra ügyvivője mindaddig nem léphet be a császári palotába, amíg az ő jelöltjét ki nem nevezik, és 100.000 rajnai forintot nem küldenek. (A tiltakozó irat eredetije: AS Massa, Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 39, n. 67; másolata és a Cybóhoz ez ügyben intézet felszólítás *ibid.*, n. 68 és 69; mindezzel részletesen és a bíborosi kinevezésekkel kapcsolatos számos – hasznos és tárgyilagos – meglátástól kísérve: SCHEFFLER, *VIII. Sándor pápa és a bécsi udvar*, 54–108.) A császári igényeket egyúttal egy terjedelmes diskurzzal kívánták megtámogatni, amelyben 1618-tól vették sorra a koronabíborosi kinevezéseket, s igyekeztek kimutatni igencsak tendenciózusan azt, hogy a korábbi pápák készséggel helyt adtak az ilyen jellegű kéréseknek. (ÖStA HHStA Rom, Varia, Fz. II, fol. 702–704.) Ugyanez az érvelés 1730–1740 között már csak az 1660-as évek végéig visszanyúlva jelenik meg egy, az *Osservazioni sopra le promozioni cardinalizie fatte dal Pontificato dei Clemente X^o fino al presente di papa Clemente XII felicemente regnante* címet viselő, és a mondott időszakból az összes koronabíborosi kinevezést felsoroló és kommentáló diskurzusban. (ÖStA AVA Arch. Harrach, Handschriften, *ohne Signatur*.) A 18. század elejének császári nominációi – Róma mind meddőbb ellenállásától övezve – már egy kikristályosodott terminológiáról és jogszokásról tanúskodnak: „Prærogativam, quibus augusta maiestas imperatoria præfulget numero computatur, quod in ecclesia Dei partes filii primogeniti et supremi defensoris constanter sustineat, ac inde et ratio et usus ferant eidem in nominandis sanctæ Romanæ ecclesiæ cardinalibus præ ceteris, a quibus huiusmodi nominatio fieri solet coronis... Nominationem nostram Cæsaream...” III. Károly (Kollonich Zsigmond érdekében) XIII. Benedekhez, Bécs, 1726. dec. 10. BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 161–169; cf. még HUBER, *Österreich und der Hl. Stuhl*, 184–196. (A terminológia fokozatos fejlődésére lásd például Lipót 1698. márc. 17-én, a passauai püspök érdekében írott levelét: BAV Barb. Lat., vol. 6626, fol. 101^r; valamint nemzetközibb spektrumban BAV Vat. Lat., vol. 9712, fol. 135–148 és 170–224.)

¹⁴²⁶ A magyar királyi nominációs jogot XIV. Benedek azzal a megszorítással ismerte el 1747-ben, ha a császári és a magyar király személye két külön személy, amint az Mária Terézia esetében fennállt. A kiváltság gyakorlása nem korlátozódott a hazai főpapok személyére, s egyedül Batthyányi József került be ezúton a szent kollégiumba 1778-ban. A hosszas tárgyalások során Bécs részéről mindössze egy – közelebről nem ismert – történeti előzményre hivatkoztak, a Szentszék viszont csak úgy mond új kiváltság adományozásáról volt hajlandó tárgyalni, tekintettel Mária Teréziára, aki nő lévén nem lehetett császár. A magyar koronabíborosi intézmény 1747-es pápai elismerését FRAKNÓI ismerteti, s a magyar korona kegyúri jogainak „gyarapításaként” értékeli. (*A magyar királyi kegyúri jog*, 466–471; *Oklevéltár*, 334–336, n. 226–227.) Az ügy FRAKNÓI által nem használt, Migazzi bíboros és a kijelölt részkongregáció római tárgyalásait tartalmazó iratai: ASV Arch. Arcis (Arm. I–XVIII), n. 612, különösen fol. 7–8. 15–16. 23. 30–31. 45–46. 49–53. 57–58. – A korábban már számtalanszor idézett vatikáni *discorsók* éppen azért születtek meg 1747-ben, hogy számba véve a bíborosi kinevezéseket (a 224 számozott oldalból álló Vat. Lat., vol. 9712 1644-től 1747-ig, a 72 oldalt tartalmazó vol. 9713 pedig a 13. századtól kezdve), hogy cáfolja a magyar királyok bíborosnomináló jogát (cf. fol. 40^r–44^r). Érvelése magától értetődően ugyancsak tendenciózus. A középkori kinevezéseknél azt hangsúlyozza, hogy azokra sosem pusztán magyar intervencióra, hanem egyúttal más államokéra is (Velence, a császár, Lengyelország) történt, ami csak részben igaz, s mint a magyar korona jogosultságának általános tagadását idézi szó szerint IV: Sixtusnak a kaloccai érsek előléptetése elől kitérő 1483. jan. 25-én és jún. 22-én kelt brevéit (fol. 41^r). Ugyanezt látja igazolódni abban, hogy Ottavio Ridolfi kinevezésére a csak magyar király Mátyás alatt tett lépésekre nem, hanem csak II. Ferdinándéra került sor. (V. Pál *prid. Kal. Dec.* 1609 és 6 *Nom. Iul.* 1611 kelt brevéire hivatkozik, fol. 43^v–44^r.) Továbbá külön kiemeli, hogy II. Rudolf, III. Ferdinánd, I. Lipót és I. József bár császárrá választásuk előtt megkoronázott magyar királyok voltak, sosem tapasztalható náluk ilyen törekvés. Mindez, mint láthattuk, nem állja ki a történeti kritika próbáját. A magyar igények vehemens cáfolata közben a nagyhatalmak nominációs jogát ugyanakkor mindkét diskurzus (cf. vol. 9712, fol. 9–114 is, meglátásai gyakorlatilag ugyanazok mint az általam elsődlegesen használt vol. 9713-é) már kifejezetten elismeri, méghozzá évszázadokra visszamenőleg. Nem csekély mértékben megkönnyítve ezzel számunkra e sajátos jogszokás feltárását.

¹⁴²⁷ cf. MESZLÉNYI, *A jozefinizmus kora*, 142. 317–328. 367 372. 380–381.

¹⁴²⁸ Miként azt a kérdéssel foglalkozó nemzetközi szakirodalom is számon tartja. VITON, „*Obligatory*” *Cardinalitial Appointmentes*, 276–279.